L 74-4
8 1

KARLIS MARKSS

KAPITĀLS

VISU ZEMJU PROLETĀRIEŠI, SAVIENOJIETIES!

Kārlis
MARKSS

KAPITĀLS

Kārlis MARKSS

KAPITĀLS

L 74-4
8

LKP CK PARTIJAS VĒSTURES INSTITŪTS —
PSKP CK MARKSISMA-LEŅINISMA INSTITŪTA FILIĀLE

L
IK

KĀRLIS MARKSS

KAPITĀLS

POLITISKĀS EKONOMIJAS KRITIKA

PIRMAIS SĒJUMS

1. GRĀMATA:
KAPITĀLA RAŽOŠANAS PROCESS

IZDEVNIECIBA «LIESMA» RIGA 1973

Vija Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka
24-1754030807 3711

ЗК13М
Ка 472

Институт истории партии при ЦК ЛКП —
филиал Института марксизма-ленинизма
при ЦК КПСС

К. Маркс

КАПИТАЛ

Критика политической экономии

Том первый

Книга 1:

Процесс производства капитала

Издательство политической литературы
Москва 1973

На латышском языке
Издательство «Лиесма»
Рига 1973

© Tulkojums latviešu valodā, «Liesma», 1973 piezīmes, rādītāji

М $\frac{1—1—1}{М\ 801(11)—73}$ 2—73

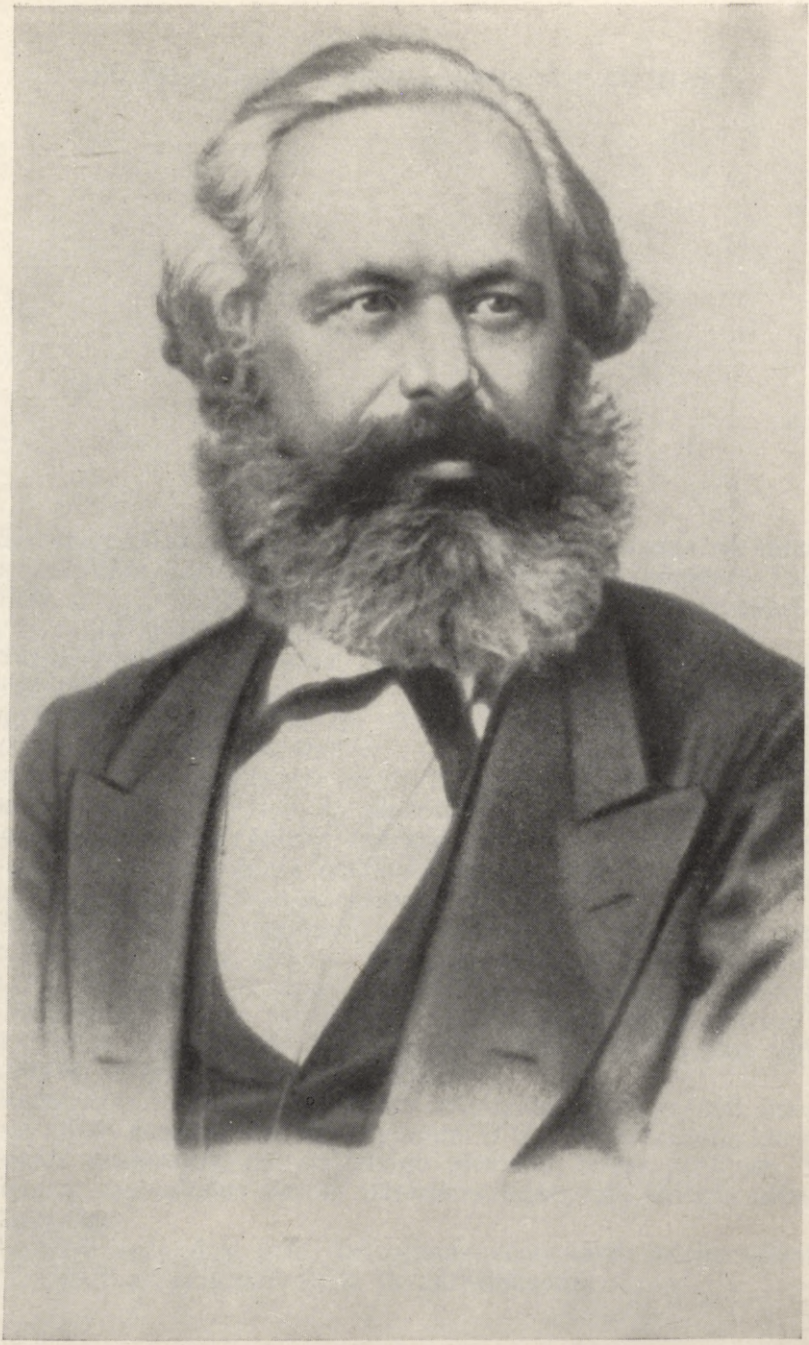

NO PSKP CK MARKSISMA-LEŅINISMA INSTITŪTA

Šis «Kapitāla» pirmā sējuma izdevums ir tulkojums no ceturtā vācu izdevuma, kas nāca klajā 1890. gadā Engelsa redakcijā. Tāpat kā 1932. g. krievu izdevumam par pamatu ņemts I. Skvorcova-Stepanova rediģētais tulkojums.*

Sagatavojot šo izdevumu, minētajā tulkojumā izdarīti diezgan daudzi precizējumi un labojumi, atklātas un novērstas arī daudzas tipogrāfiskas iespiedkļūdas un pārrakstīšanās, kas bija iezagušās ceturtajā vācu izdevumā. Par jaunu salīdzināti ar pirmavotiem visi citāti un atsauces, skaitliskie un citi faktiskie dati. «Kapitāla» pirmā sējuma jaunajā izdevumā, ko piedāvājam lasītājam, ievietotas redakcijas piezīmes un rādītāji: Marksa citētās un minētās literatūras rādītājs, krievu tulkojumā iznākušo Marksa citēto un minēto grāmatu rādītājs, personu un priekšmetu rādītājs.

Atšķirībā no autora zemsvītras piezīmēm, kas apzīmētas ar cipariem un apaļo iekavu, grāmatas beigās ievietotas redakcijas piezīmes, kas apzīmētas ar cipariem bez iekavas. Nedaudz redakcijas piezīmju ievietots zem svītras; tās apzīmētas ar zvaigznīti un atzīmi *«Red.»*. Engelsa rakstītās zemsvītras piezīmes ietvertas figūriekavās un atzīmētas ar viņa iniciāļiem.

Redakcijas tulkotie svešvalodās lietotie izteicieni parasti sniegti turpat līdzās kvadrātiekavās. Izņēmumi ir tikai tie izteicieni, kuriem redakcija uzskatījusi par vajadzīgu pievienot savas piezīmes. Šai gadījumā svešvalodās lietoto izteicienu tulkojums sniegts attiecīgajā piezīmē.

Samērā nedaudzie grūti tulkojamie vācu vārdi līdzās tulkojumam rakstīti arī oriģinālvalodā (kvadrātiekavās).

---

* Šī grāmata iespiesta pēc K. Marksa un F. Engelsa Rakstu otrā izdevuma.

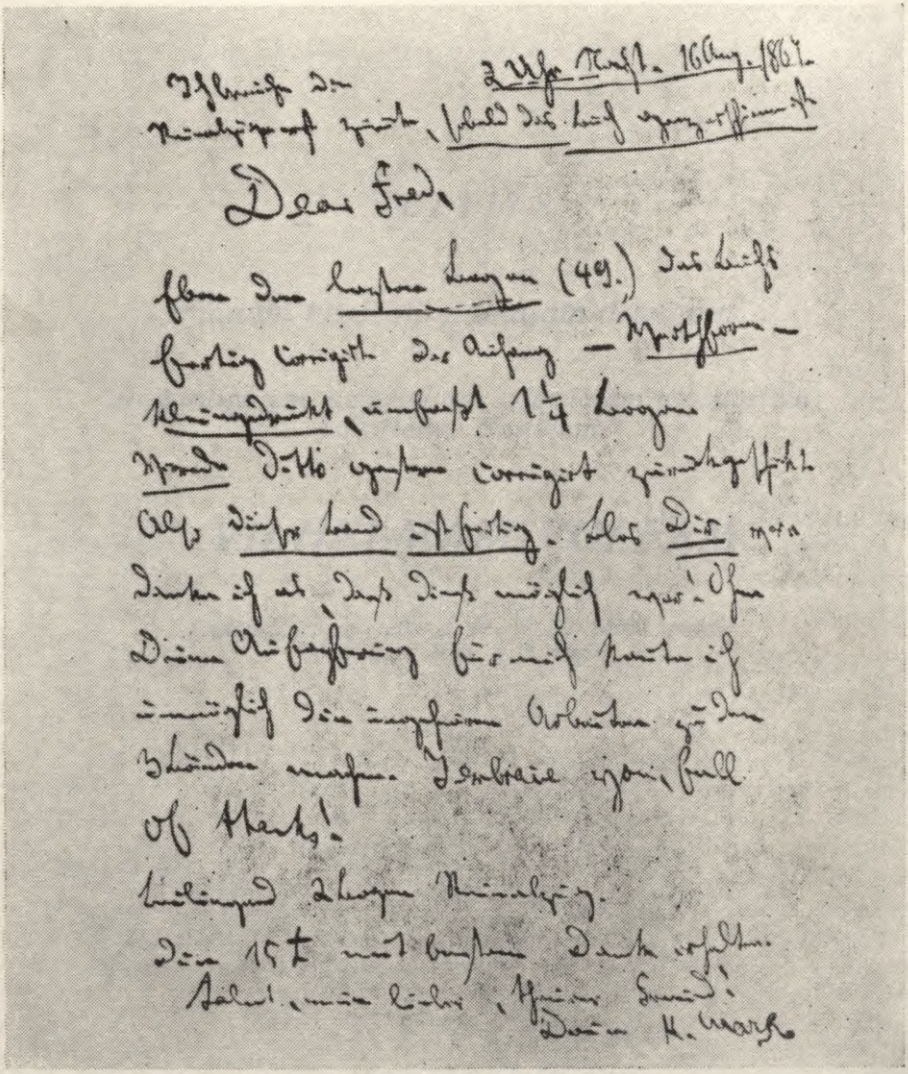

MARKSA VĒSTULE ENGELSAM

1867. g. 16. augustā, pulksten 2 naktī

Dārgais Fred!

Tikko pabeidzu grāmatas *pēdējās* (49.) *loksnes* korektūru. Pielikums — *par vērtības formām, — kas iespiests sīkiem burtiem*, aizņem 1¼ loksnes.

Priekšvārdu arī nosūtīju vakar — izkoriģētu. Tātad *šis sējums ir gatavs.* Tikai *Tev* man jāpateicas par to, ka tas ir kļuvis iespējams! Bez Tavas pašuzupurēšanās manis labā es nekādā ziņā nebūtu varējis veikt visu milzīgo darbu trijiem sējumiem. Apskauju Tevi pilns pateicības!

Klāt pielieku divas loksnes tīrā novilkuma.

Piecpadsmit mārciņu sterliņu saņēmu, liels paldies.

Sveiks, mans dārgais, uzticamais draugs!

Tavs **K. MARKSS**

Loksnes tīrā novilkumā man būs vajadzīgas tikai *pēc visas grāmatas klajā nākšanas.*

VELTĪTS

manam neaizmirstamajam draugam,

drošsirdīgajam, uzticīgajam, cildenajam proletariāta pirmrindas cīnītājam

VILHELMAM VOLFAM

Dzimis Tarnavā 1809. g. 21. jūnijā. Miris trimdā Mančestrā 1864. g. 9. maijā

PRIEKŠVĀRDS PIRMAJAM IZDEVUMAM[1]

Darbs, kura pirmo sējumu es nododu atklātībai, ir turpinājums apcerējumam, ko es publicēju 1859. gadā ar virsrakstu «Par politiskās ekonomijas kritiku». Cēlonis ilgajam pārtraukumam starp sākumu un turpinājumu ir ilggadējā slimība, kas atkal un atkal pārtrauca manu darbu.

Minētā agrākā apcerējuma saturs rezumēts šā sējuma pirmajā nodaļā[2]. Esmu to darījis ne tikai pētījuma kopsakara un pilnīguma dēļ. Pats iztirzājums ir uzlabots. Daudzi punkti, kas tur bija tikko iezīmēti, te ir attīstīti tālāk, ciktāl to atļāva pētījuma priekšmets, un otrādi — atzinumi, kas tur bija sīki izstrādāti, te ir tikai īsumā iezīmēti. Pats par sevi saprotams, ka daļas par vērtības un naudas teorijas vēsturisko attīstību te pilnīgi izmestas. Tomēr lasītājs, kas pazīst darbu «Par politiskās ekonomijas kritiku», atradīs piezīmēs pie šā darba pirmās nodaļas jaunus avotus par šo teoriju vēsturi.

Katrs sākums ir grūts — šī patiesība attiecas uz ikvienu zinātni. Arī šai gadījumā visgrūtāk ir saprast pirmo nodaļu — sevišķi tai daļā, kas ietver preces analīzi. Kas attiecas konkrēti uz vērtības substances un vērtības lieluma analīzi, tad esmu to devis cik iespējams populārā veidā[1]). Vērtības forma, kuras pabeigtais veids ir naudas forma, ir ļoti bezsaturīga un vienkārša. Un tomēr cilvēka prāts veltīgi ir mēģinājis to izprast kopš vairāk nekā 2000 gadiem, turpretim, no otras puses, daudz saturīgāku un sarežģītāku formu analīze tam ir izdevusies vismaz aptuveni. Kāpēc tas tā? Tāpēc, ka attīstītu ķermeni vieglāk pētīt nekā ķermeņa šūniņu. Turklāt, analizējot ekonomiskās formas, nav iespējams lietot nedz mikroskopu,

[1]) Tas šķita jo vairāk nepieciešams tāpēc, ka ievērojami pārpratumi ir pat tajā F. Lasāla pret Sulci-Deliču vērstā darba daļā, kurā tiek dota, kā saka autors, manu šajā priekšmetā izdarīto pētījumu «garīgā kvintesence»[3]. Sai sakarā jāatzīmē: ja F. Lasāls visus savu ekonomisko darbu vispārējos teorētiskos atzinumus, piemēram, par kapitāla vēsturisko raksturu, par sakaru starp ražošanas attiecībām un ražošanas veidu utt., utt., ir aizguvis no maniem darbiem gandrīz burtiski, līdz pat manis radītai terminoloģijai un turklāt nenorādot avotu, tad tas ir izskaidrojams, jādomā, ar propagandas apsvērumiem. Es, protams, nerunāju par viņa teorijas atsevišķām detaļām un par tās praktiskiem pielietojumiem, ar kuriem man nav nekā kopēja.

nedz ķīmiskus reaktīvus. Kā viens, tā otrs jāaizstāj abstrakcijas spēkam. Bet darba produkta preču forma jeb preces vērtības forma ir buržuāziskās sabiedrības ekonomiskās šūniņas forma. Nezinātājam tās analīze liksies vienkārši prātošana par sīkumiem. Un tie tiešām ir sīkumi, bet tāda veida sīkumi, ar kādiem nodarbojas, piemēram, mikroanatomija.

Tāpēc, atskaitot iedalījumu par vērtības formu, šo grāmatu saprast nebūs grūti. Es, protams, domāju lasītājus, kas grib iemācīties kaut ko jaunu un tātad grib domāt patstāvīgi.

Fiziķis vai nu novēro dabas procesus tur, kur tie izpaužas visskaidrākā formā un kur tos vismazāk aptumšo traucējošas ietekmes, vai arī, ja tas ir iespējams, izdara eksperimentus apstākļos, kas nodrošina procesa gaitu tīrā veidā. Mana pētījuma priekšmets šajā darbā ir kapitālistiskais ražošanas veids un tam atbilstošās ražošanas un maiņas attiecības. Šī ražošanas veida klasiskā zeme līdz šim ir Anglija. Lūk, kādēļ tā ir galvenā ilustrācija maniem teorētiskajiem secinājumiem. Bet, ja vācu lasītājs sāks varizejiski raustīt plecus par Anglijas rūpniecības un zemkopības strādnieku stāvokli vai iedomāsies optimistiski mierināt sevi ar to, ka Vācijā stāvoklis ne tuvu neesot tik slikts, tad man viņam būs jāsaka: De te fabula narratur! [Par tevi šeit ir runa!][4].

Te pati par sevi nav svarīga augstāka vai zemāka to sabiedrisko antagonismu attīstības pakāpe, kuri izriet no kapitālistiskās ražošanas dabiskajiem likumiem. Svarīgi ir paši šie likumi, pašas šīs tendences, kuras darbojas un realizējas ar dzelzs nepieciešamību. Rūpnieciski vairāk attīstīta zeme rāda mazāk attīstītai zemei tikai tās nākotnes ainu.

Vēl vairāk. Kur pie mums pilnīgi nodibinājusies kapitālistiskā ražošana, piemēram, fabrikās šā vārda īstajā nozīmē, tur mūsu apstākļi ir daudz sliktāki par Anglijas apstākļiem, jo trūkst pretsvara fabriku likumu veidā. Visos citos novados mēs, tāpat kā citas Rietumeiropas kontinenta zemes, ciešam ne tikai no kapitālistiskās ražošanas attīstības, bet arī no šās attīstības trūkuma. Blakus tagadējā laikmeta postam mūs nomāc vesela rinda mantotu nelaimju, kas rodas tāpēc, ka joprojām velk savu dzīvību vecu vecie, savu laiku nodzīvojušie ražošanas veidi un tiem atbilstošās novecojušās sabiedriskās un politiskās attiecības. Mēs ciešam ne tikai no dzīvajiem, bet arī no mirušajiem. Le mort saisit le vif! [Mirušais tver dzīvo!]

Vācijas un pārējo Rietumeiropas kontinenta zemju sociālā statistika salīdzinājumā ar Anglijas statistiku ir nožēlojamā stāvoklī. Tomēr tā paver aizsegu tieši tik daudz, lai aiz tā varētu nojaust Medūzas galvu. Stāvoklis mūsu pašu zemēs nobaidītu mūs, ja mūsu valdības un parlamenti periodiski ieceltu, kā tas notiek Anglijā, komisijas ekonomisko apstākļu pētīšanai, ja šīm komisijām dotu tādas pašas pilnvaras patiesības atklāšanai kā Anglijā, ja izdotos atrast šim nolūkam tikpat kompetentus, objektīvus un apņēmīgus cilvēkus,

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Erster Band.

Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals.

Das Recht der Uebersetzung wird vorbehalten.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1867.

New-York: L. W. Schmidt. 24 Barclay-Street.

«KAPITĀLA» I SĒJUMA PIRMĀ VĀCU IZDEVUMA TITULLAPA

kādi ir Anglijas fabriku inspektori, Anglijas ārsti, kuri sastāda pārskatus par «Public Health» («tautas veselību»), kādi ir Anglijas komisiju locekļi, kas pētī sieviešu un bērnu ekspluatācijas apstākļus, dzīvokļu un uztura stāvokli utt. Lai vajātu nezvērus, Persejam bija vajadzīga brīnumcepure, kas padarīja to neredzamu. Mēs pārvelkam brīnumcepuri dziļi pār acīm un ausīm, lai varētu noliegt šo nezvēru pastāvēšanu.

Nav jālolo ilūzijas. Tāpat kā amerikāņu XVIII gadsimta karš par neatkarību izskanēja kā trauksmes zvans Eiropas buržuāzijai, tā attiecībā uz Eiropas strādnieku šķiru tā pati loma bija XIX gadsimta pilsoņu karam Amerikā. Anglijā apvērsuma process ir kļuvis jau rokām taustāms. Sasniedzot zināmu pakāpi, tam jāpārsviežas uz kontinentu. Šeit tas izpaudīsies brutālākās vai humānākās formās atkarībā no pašas strādnieku šķiras attīstības līmeņa. Tādējādi neatkarīgi no kaut kādiem augstākiem motīviem tagad valdošo šķiru vistiešākās intereses liek novākt visus tos strādnieku šķiras attīstību traucējošos šķēršļus, kurus iespējams regulēt ar likumdošanas palīdzību. Tieši tāpēc, starp citu, es veltīju šajā sējumā tik ievērojamu vietu Anglijas fabriku likumdošanas vēsturei, saturam un rezultātiem. Ikviena nācija var un tai vajag mācīties no citām nācijām. Tiesa, sabiedrība, pat ja tā nākusi uz pēdām savas attīstības dabiskajam likumam, — un mana darba galamērķis ir modernās sabiedrības ekonomiskā kustības likuma atklāšana, — nevar nedz pārlēkt pāri dabiskajām attīstības fāzēm, nedz atcelt tās ar dekrētiem. Bet sabiedrība var saīsināt un mazināt dzemdību sāpes.

Daži vārdi, lai novērstu iespējamos pārpratumus. Kapitālista un zemesīpašnieka tēlus es nebūt nerādu rožainā gaismā. Bet te par personām runa ir tikai tiktāl, ciktāl tās ir ekonomisko kategoriju personifikācijas, noteiktu šķiru attiecību un interešu paudējas. Es skatos uz sabiedrības ekonomiskās formācijas attīstību kā uz dabiski vēsturisku procesu; tāpēc, no mana viedokļa mazāk nekā no jebkura cita viedokļa, atsevišķu personu var darīt atbildīgu par tiem apstākļiem, kuru produkts tā ir sociālā nozīmē, lai arī cik stipri tā paceltos pār tiem subjektīvi.

Politiskajā ekonomijā brīvā zinātniskā pētniecība sastop ne tikai tos ienaidniekus, kādus tā sastop citos novados. Savdabīgais raksturs, kāds piemīt politiskās ekonomijas aplūkojamam materiālam, izaicina cīņā pret brīvo zinātnisko pētniecību cilvēka dvēseles visniknākās, viszemiskākās un vispretīgākās kaislības — privāto interešu fūrijas. Tā, piemēram, augstā anglikāņu baznīca drīzāk piedos uzbrukumus 38 no tās 39 ticības locekļiem nekā uzbrukumus $^1/_{39}$ no tās naudas ienākuma. Mūsu dienās pat ateisms ir culpa levis [neliels grēks] salīdzinājumā ar tradicionālo īpašuma attiecību kritiku. Tomēr arī šeit progress ir nenoliedzams. Var norādīt, piemēram, uz pēdējās nedēļās publicēto Zilo grāmatu[5]: «Correspondence with Her Majesty's Missions Abroad, regarding Industrial Questions and Trades Unions.» Anglijas kroņa pārstāvji ārzemēs

Viļa Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka
71 - 1-754

šeit paskaidro visnepārprotamākā veidā, ka Vācijā, Francijā — ar vienu vārdu sakot, visās Eiropas kontinenta kultūras valstīs — radikāla pārmaiņa pastāvošajās attiecībās starp kapitālu un darbu ir tikpat sajūtama un tikpat nenovēršama kā Anglijā. Vienlaikus ar to viņpus Atlantijas okeāna Veida kgs, Ziemeļamerikas Savienoto Valstu viceprezidents, atklātā sapulcē paskaidroja: pēc verdzības likvidēšanas dienas kārtībā nāk radikāla pārmaiņa kapitāla attiecībās un zemesīpašuma attiecībās. Tādas ir laika zīmes; tās nav noslēpjamas nedz ar purpura mantiju, nedz ar melnu talāru. Tas, protams, nenozīmē, ka rīt notiks brīnums. Bet tas nozīmē, ka jau pašas valdošās šķiras sāk neskaidri nojaust, ka tagadējā sabiedrība nav cietskristāls, bet organisms, kas spēj pārvērsties un atrodas pastāvīgā pārvēršanās procesā.

Šā darba otrais sējums būs veltīts kapitāla apgrozības procesam (II grāmata) un kapitālistiskajam procesam visumā (III grāmata), noslēdzošais trešais sējums (IV grāmata) — ekonomisko teoriju vēsturei.

Es būšu priecīgs par ikvienu zinātniskas kritikas spriedumu. Kas attiecas uz tā saucamās sabiedriskās domas aizspriedumiem, kuras priekšā es nekad neesmu piekāpies, tad mana devīze joprojām paliek lielā florentieša vārdi:

Segui il tuo corso, e lascia dir le genti![6]

Kārlis Markss

Londonā 1867. g. 25. jūlijā

PĒCVĀRDS OTRAJAM IZDEVUMAM

Man vispirms jānorāda pirmā izdevuma lasītājiem uz grozījumiem, kas izdarīti otrajā izdevumā. Duras acīs pārskatāmāks grāmatas iedalījums. Papildus dotās piezīmes visur atzīmētas kā piezīmes pie otrā izdevuma. Attiecībā uz pašu tekstu svarīgākais ir sekojošais.

Pirmās nodaļas 1. iedalījumā zinātniski stingrāk atvasināta vērtība no vienādojumu analīzes, kuros izpaužas ikviena maiņas vērtība, kā arī skaidri izteikta pirmajā izdevumā tikai atzīmētā sakarība starp vērtības substanci un vērtības lieluma noteikšanu ar sabiedriski nepieciešamo darba laiku. Pirmās nodaļas 3. iedalījums («Vērtības forma») ir pilnīgi pārstrādāts: tas bija nepieciešams jau tāpēc vien, ka pirmajā izdevumā iztirzājums dots divreiz. Šai sakarā jāpiezīmē, ka uz šo divkāršo iztirzājumu mani pamudināja mans draugs Dr. L. Kugelmanis no Hanoveras. Es viņu apmeklēju 1867. g. pavasarī, kad no Hamburgas saņēmu pirmos mēģinājuma novilkumus, un viņš mani pārliecināja, ka lasītāju vairākumam nepieciešama papildu, didaktiskāka vērtības formas izskaidrošana. — Pirmās nodaļas pēdējais iedalījums «Preču fetišisms utt.» ir ievērojamā mērā grozīts. Trešās nodaļas 1. iedalījums («Vērtību mērs») ir rūpīgi pārbaudīts, jo šis iedalījums pirmajā izdevumā bija uzrakstīts paviršī — lasītājiem bija norādīts uz grāmatā «Par politiskās ekonomijas kritiku», Berlīnē, 1859, jau doto iztirzājumu. Ievērojami pārstrādāta septītā nodaļa, it īpaši 2. iedalījums.

Nebūtu vajadzības norādīt uz visiem atsevišķiem teksta grozījumiem, dažkārt tīri stilistiskiem. Tie ir izkaisīti pa visu grāmatu. Tomēr, pārbaudot Parīzē iznākošā franču tulkojuma tekstu, es tagad atrodu, ka dažas daļas vācu oriģinālā vietumis prasa pamatīgu pārstrādāšanu, vietumis tikai labojumus stilistiskā ziņā vai nejaušu pārskatīšanās kļūdu rūpīgu novēršanu. Bet man šim nolūkam nebija laika, jo tikai 1871. g. rudenī, kad es biju aizņemts ar citiem neatliekamiem darbiem, es saņēmu ziņu, ka grāmata ir izpārdota un ka otrā izdevuma iespiešanai jāsākas jau 1872. g. janvārī.

Izpratne, kādu «Kapitāls» drīz sastapa plašās vācu strādnieku šķiras aprindās, ir labākā balva par manu darbu. Vīnes fabrikants Meijera kgs, cilvēks, kuram ekonomiskajos jautājumos ir buržuāzisks viedoklis, kādā brošūrā[7], kas iznākusi franču-prūšu kara laikā, izteicis pilnīgi pareizu domu, ka izcilas teorētiskās domāšanas spējas, ko uzskatīja par vāciešu iedzimtu mantojumu, pavisam izzudušas tā saukto izglītoto šķiru aprindās, bet toties no jauna atdzimst vācu strādnieku šķirā[8].

Vācijā politiskā ekonomija līdz šim laikam ir palikusi ārzemju zinātne. Gustavs Gilihs savā grāmatā «Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe etc.», proti, šā darba divos pirmajos sējumos, kas iznāca 1830. gadā, jau ir noskaidrojis lielāko daļu no tiem vēsturiskajiem apstākļiem, kas pie mums traucēja kapitālistiskā ražošanas veida attīstību un tātad arī modernās buržuāziskās sabiedrības veidošanos. Tādējādi politiskajai ekonomijai nebija vitāla pamata. To importēja no Anglijas un Francijas kā gatavu preci; vācu politiskās ekonomijas profesori joprojām palika skolnieki. Svešas īstenības teorētiskā izteiksme viņu rokās pārvērtās par dogmu krājumu, kuras tie iztulkoja sīkburžuāziskās pasaules garā, kas bija tiem visapkārt, t. i., iztulkoja aplam. Nespēdami apspiest sevī savas zinātniskās nevarības sajūtu un nepatīkamo apziņu, ka nākas uzstāties kā skolotājiem sfērā, kas faktiski tiem ir sveša, viņi mēģināja slēpties aiz literatūrvēsturiska zinātniskuma ārišķīgā spožuma vai arī patapinot pilnīgi svešu materiālu no tā saucamajām kamerālzinātnēm — no šā visdažādāko zināšanu sajaukuma, kura šķīstīšanās uguns ir jāiztur katram cerību pilnam vācu birokrātijas kandidātam.

Kopš 1848. g. kapitālistiskā ražošana Vācijā ir strauji attīstījusies un tagad jau pārdzīvo sava spekulatīvā uzplaukuma drudzi. Bet mūsu profesionālajiem zinātniekiem liktenis joprojām ir palicis nelabvēlīgs. Kamēr viņiem bija iespēja nodarboties ar politisko ekonomiju objektīvi, Vācijas īstenībā nebija moderno ekonomisko attiecību. Bet, kad šīs attiecības radās, tas notika tādos apstākļos, kuri vairs nedod iespēju tās objektīvi pētīt buržuāziskā redzes loka ietvaros. Ciktāl politiskā ekonomija ir buržuāziska, t. i., ciktāl tā aplūko kapitālistisko iekārtu nevis kā vēsturiski pārejošu attīstības pakāpi, bet otrādi — kā absolūtu, galīgu sabiedriskās ražošanas formu, tā var būt zinātniska tikai līdz tam laikam, kamēr šķiru cīņa ir apslēptā stāvoklī vai izpaužas tikai atsevišķās parādībās.

Ņemsim Angliju. Tās klasiskā politiskā ekonomija attiecināma uz neattīstītas šķiru cīņas periodu. Pēdējais lielais angļu klasiskās politiskās ekonomijas pārstāvis Rikārdo beigu beigās apzināti ņem par savu pētījumu izejas punktu šķiru interešu, darba algas un peļņas, peļņas un zemes rentes pretstatu, naivi aplūkojot šo pretstatu kā sabiedriskās dzīves dabisku likumu. Līdz ar to buržuāziskā ekonomijas zinātne sasniedza savu pēdējo, nepārejamo robežu. Jau

КАПИТАЛЪ.

КРИТИКА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМІИ.

СОЧИНЕНІЕ

КАРЛА МАРКСА.

ПЕРЕВОДЪ СЪ НѢМЕЦКАГО

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

КНИГА I. ПРОЦЕССЪ ПРОИЗВОДСТВА КАПИТАЛА.

С. ПЕТЕРБУРГЪ.
ИЗДАНІЕ Н. П. ПОЛЯКОВА.
1872

«KAPITĀLA» I SĒJUMA PIRMĀ KRIEVU IZDEVUMA TITULLAPA

Rikārdo dzīves laikā un pretēji viņam sākās buržuāziskās politiskās ekonomijas kritika Sismondi personā[1]).

Turpmāko periodu, no 1820. līdz 1830. g., Anglijā raksturo zinātniska rosība politiskās ekonomijas laukā. Tas bija periods, kurā Rikārdo teorija tika vulgarizēta un izplatīta un kurā tā vienlaikus cīnījās pret veco skolu. Notika spoži turnīri. Tas, ko tolaik veica ekonomisti, ir maz zināms Eiropas kontinentā, jo polemika pa lielākajai daļai ir izkaisīta žurnālu rakstos, nejaušās brošūrās un pamfletos. Ar tā laika apstākļiem izskaidrojams šās polemikas objektīvais raksturs, objektīvais, neraugoties uz to, ka Rikārdo teoriju izņēmuma veidā jau toreiz lietoja kā ieroci, lai uzbruktu buržuāziskajai saimniecībai. No vienas puses, pati lielrūpniecība tikko bija atbrīvojusies no bērna autiem; tas redzams jau no tā apstākļa, ka tikai ar 1825. g. krīzi sākās tās modernās dzīves periodiskie riņķojumi. No otras puses, šķiru cīņa starp kapitālu un darbu palika atspiesta otrā vietā: politiskajā laukā to aizsedza strīds starp feodāļiem un valdībām, kas pulcējās ap Svēto savienību, no vienas puses, un buržuāzijas vadītajām tautas masām — no otras; ekonomiskajā laukā to aizsedza ķildas starp rūpniecisko kapitālu un aristokrātisko zemesīpašumu, kuras Francijā slēpās aiz sīkā un lielā zemesīpašuma interešu pretstata, bet Anglijā kopš labības likumu laika izlauzās atklāti. Tā laikmeta Anglijas ekonomiskā literatūra atgādina vētras un dziņu periodu Francijā pēc Dr. Kenē nāves, tomēr atgādina tikai tajā nozīmē, kādā atvasara atgādina pavasari. 1830. gadā iestājās krīze, kas visu izšķīra ar vienu rāvienu.

Buržuāzija Francijā un Anglijā iekaroja politisko varu. Sākot ar šo momentu, šķiru cīņa, praktiskā un teorētiskā, pieņēma arvien spilgtāk izteiktas un draudošākas formas. Līdz ar to pienāca nāves stunda zinātniskajai buržuāziskajai politiskajai ekonomijai. Kopš tā laika runa vairs nav par to, pareiza vai nepareiza ir viena vai otra teorēma, bet gan par to, vai tā ir derīga vai nederīga, izdevīga vai neizdevīga kapitālam, vai tā saskan ar policejiskiem apsvērumiem vai ne. Nesavtīgas pētīšanas vietā nāk pērkamu skribentu kaujas, objektīvu zinātnisku pētījumu vietā — uz aizspriedumiem dibināta, iztapīga apoloģētika. Tomēr pretenciozie traktātiņi, ko izdeva Līga cīņai pret labības likumiem[9] ar fabrikantiem Kobdenu un Braitu priekšgalā, ar savu polemiku pret zemesīpašnieku aristokrātiju radīja zināmā mērā interesi — ja ne zinātniskā, tad vismaz vēsturiskā ziņā. Bet kopš sera Roberta Pīla laikiem arī šo pēdējo dzeloni vulgārajai politiskajai ekonomijai izrāvusi brīvtirdznieciskā likumdošana.

1848. g. revolūcija kontinentā atbalsojās arī Anglijā. Cilvēki, kas vēl pretendēja uz nozīmi zinātnē un neapmierinājās ar vienkāršu sofistu un valdošo šķiru sikofantu lomu, centās saskaņot

---

[1]) Sk. manu darbu «Zur Kritik der politischen Oekonomie», Berlin, 1859, S. 39 [*Marksa K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. R., LVI, 1952, 48.—50. lpp.].

kapitāla politisko ekonomiju ar proletariāta prasībām, kuras nebija vairs ilgāk ignorējamas. No tā radās tas seklais sinkrētisms, kuru vislabāk pārstāv Džons Stjuarts Mills. Tas ir buržuāziskās politiskās ekonomijas bankrots, kā to ar meistara prasmi jau ir noskaidrojis savos «Apcerējumos par politisko ekonomiju (pēc Milla)» lielais krievu zinātnieks un kritiķis N. Černiševskis.

Tādējādi Vācijā kapitālistiskais ražošanas veids nobrieda tikai pēc tam, kad Anglijā un Francijā tā antagonistiskais raksturs bija izpaudies vēsturisku cīņu trokšņainās kaujās, pie kam vācu proletariātam bija daudz noteiktāka teorētiskā šķiras apziņa nekā vācu buržuāzijai. Tātad, tikko bija radušies apstākļi, kad buržuāziskā politiskās ekonomijas zinātne likās iespējama, tā atkal jau kļuva neiespējama.

Tādos apstākļos tās pārstāvji sadalījās divās nometnēs. Vieni, gudri praktiķi, peļņas cilvēki, pulcējās ap visseklākā un tāpēc arī visveiksmīgākā vulgārās ekonomijas apoloģētikas pārstāvja Bastiā karogu. Citi, profesoriski lepodamies ar savas zinātnes cienību, sekoja Džonam Stjuartam Millam viņa mēģinājumā samierināt nesamierināmo. Vācieši buržuāziskās politiskās ekonomijas pagrimuma periodā, tāpat kā tās klasiskajā periodā, bija joprojām vienkārši ārzemju skolnieki, pielūdzēji un atdarinātāji, lielo ārzemju firmu ražojumu sīki iznēsātāji.

Tādējādi Vācijas vēsturiskās attīstības īpatnības izslēdz jebkādu iespēju oriģināli tālāk attīstīt buržuāzisko politisko ekonomiju, bet neizslēdz iespēju to kritizēt. Ciktāl šāda kritika vispār pārstāv zināmu šķiru, tā var pārstāvēt tikai to šķiru, kuras vēsturiskais uzdevums ir izdarīt apvērsumu kapitālistiskajā ražošanas veidā un galīgi iznīcināt šķiras, t. i., tā var pārstāvēt tikai proletariātu.

Vācijas buržuāzijas mācītie un nemācītie pārstāvji sākumā mēģināja noklusēt «Kapitālu», kā tas viņiem bija izdevies attiecībā uz maniem agrākajiem darbiem. Kad šī taktika vairs neatbilda laika apstākļiem, viņi, it kā kritizēdami manu grāmatu, iespieda dažus padomus, lai «apmierinātu buržuāzisko sirdsapziņu», bet strādnieku presē — sk., piemēram, Jozefa Dīcgena rakstus avīzē «Volksstaat»[10] — sastapa lieliskus pretiniekus, kas vēl līdz šai dienai nav sagaidījuši no viņiem atbildi[1]).

Labs «Kapitāla» krievu tulkojums iznāca 1872. g. pavasarī Pēterburgā. 3000 eksemplāru lielais izdevums tagad jau ir gandrīz

---

[1]) Vācu vulgārās politiskās ekonomijas pīlāpīgie stulbeņi nopelē «Kapitāla» stilu un iztirzājuma veidu. Sava darba literāros trūkumus es novērtēju stingrāk nekā jebkurš cits. Tomēr, lai pamācītu un iepriecinātu šos kungus un viņu publiku, es citēšu angļu un krievu kritikas domas. «Saturday Review», kas ir noteikti naidīga maniem uzskatiem, savā piezīmē par pirmo vācu izdevumu raksta: «Iztirzājums piešķir pat vissausākajiem ekonomiskajiem jautājumiem īpatnēju pievilcību (charm).» «Санкт-Петербургские ведомости» 1872. g. 20. aprīļa numurā, starp citu, piezīmē: «Viņa darbā iztirzājums (atskaitot dažas pārāk speciālas detaļas) ir skaidrs, visiem saprotams un, neraugoties uz priekšmeta augsto zinātniskumu, ārkārtīgi dzīvs. Šai ziņā autors... nepavisam nav līdzīgs vairākumam vācu zinātnieku, kuri... raksta savus darbus tādā nesaprotamā un sausā valodā, kas vienkāršiem mirstīgajiem sagādā galvas sāpes.» Tagadējās vācu nacionāli liberālās profesoriskās literatūras lasītājiem sāp nevis galva, bet kaut kas gluži cits.

izpārdots. Jau 1871. gadā N. Zībers, politiskās ekonomijas profesors Kijevas universitātē, savā darbā «Теория ценности и капитала Д. Рикардо» [«D. Rikārdo vērtības un kapitāla teorija»] parādīja, ka mana vērtības, naudas un kapitāla teorija tās pamatvilcienos ir Smita — Rikārdo mācības nepieciešams tālākveidojums. Lasot šo vērtīgo grāmatu, Rietumeiropas lasītāju sevišķi pārsteidz tas, cik konsekventi tiek ieturēts pieņemtais tīri teorētiskais viedoklis.

«Kapitālā» lietotā metode ir vāji saprasta, kā to pierāda jau dažādie tās raksturojumi, kas ir pretrunā viens ar otru.

Tā, piemēram, Parīzes žurnāls «Revue Positiviste»[11] pārmet man, no vienas puses, to, ka es aplūkojot politisko ekonomiju metafiziski, un, no otras puses, — vai varat uzminēt? — to, ka es aprobežojoties tikai ar dotā kritisku analīzi un neizrakstot receptes (Konta garā?) nākotnes virtuvei. Sakarā ar pārmetumu par metafiziku prof. Zībers piezīmē:

«Ciktāl runa ir tieši par *teoriju*, Marksa metode ir visas angļu skolas deduktīvā metode, un tās trūkumi, tāpat kā priekšrocības, ir kopīgi labākajiem ekonomistiem teorētiķiem.»[12]

M. Bloka kgs brošūrā «Les Theoriciens du Socialisme en Allemagne. Extrait du «Journal des Economistes», juillet et août 1872» atklāj, ka mana metode esot analītiska, un starp citu saka:

«Ar šo darbu Marksa kgs ir pierādījis, ka viņš ir cilvēks, kam visizcilākais analītiskais prāts.»

Vācu recenzenti, protams, kliedz par hēgelisko sofistiku. Pēterburgas «Вестник Европы» rakstā, kas veltīts vienīgi «Kapitāla» metodei (1872. g. maija numurs, 427.—436. lpp.)[13], atrod, ka mana pētījuma metode esot stingri reālistiska, bet iztirzājuma metode, par nelaimi, vāciski dialektiska. Autors raksta:

«No izskata, ja spriežam pēc iztirzājuma ārējās formas, Markss ir liels filozofs ideālists un turklāt šā vārda «vācu», t. i., sliktā, nozīmē. Patiesībā viņš ir nesalīdzināmi vairāk reālists nekā visi viņa priekšteči ekonomiskajā kritikā... Par ideālistu viņu nekādā ziņā nav iespējams atzīt.»

Vislabāk es varu atbildēt autoram ar dažiem izrakstiem no viņa paša kritikas; turklāt šie izraksti būs interesanti daudziem maniem lasītājiem, kuriem krievu oriģināls nav pieejams.

Citējis to vietu no mana priekšvārda darbam «Zur Kritik der politischen Oekonomie», Berlin, 1859, IV—VII lpp.,[14] kur es esmu izteicis savas metodes materiālistisko pamatu, autors turpina:

«Marksam svarīgs ir tikai viens: atrast to parādību likumu, ar kuru pētīšanu viņš nodarbojas. Un turklāt viņam ir svarīgs ne tikai tas likums vien, kas tās pārvalda, kamēr tām ir zināma forma un kamēr tās ir tajā savstarpējā attiecībā, kura novērojama pašlaik. Viņam bez tam vēl svarīgs ir likums, kas noteic to mainīgumu, to attīstību, t. i., pāreju no vienas formas uz otru, no vienas savstarpējo attiecību kārtības uz otru. Tiklīdz viņš šo likumu ir atklājis, viņš sīkāk aplūko sekas, kurās likums izpaužas sabiedriskajā dzīvē... Atbilstoši tam Markss rūpējas tikai par vienu, lai ar precīziem zinātniskiem pētījumiem pierādītu noteiktas sabiedrisko attiecību kārtības nepieciešamību un lai pēc iespējas nevainojamāk konstatētu faktus, kas viņam ir izejas punkti un balsts. Viņam pilnīgi pietiek, ja viņš,

pierādījis tagadējās kārtības nepieciešamību, pierāda arī citas kārtības nepieciešamību, uz kuru katrā ziņā jāizdara pāreja no pirmās kārtības, vienalga, vai par to domā vai nedomā, vai to apzinās vai neapzinās. Markss aplūko sabiedrisko kustību kā dabiski vēsturisku procesu, kuru pārvalda likumi, kas ne tikai nav atkarīgi no cilvēka gribas, apziņas un nolūka, bet kas paši nosaka viņa gribu, apziņu un nolūkus... Ja apziņas elementam kultūras vēsturē ir tik pakļauta loma, tad saprotams, ka kritika, kuras priekšmets ir pati kultūra, vismazāk var balstīties uz kaut kādu apziņas formu vai rezultātu. T. i., nevis ideja, bet vienīgi tikai ārējā parādība var būt tai izejas punkts. Kritika nozīmēs nevis fakta salīdzināšanu, konfrontēšanu ar ideju, bet ar citu faktu. Viņai svarīgs ir tikai tas, lai abi fakti būtu pēc iespējas precīzāk izpētīti un lai tie tiešām pārstāvētu dažādas attīstības pakāpes, un turklāt svarīgs tas, lai ne mazāk precīzi būtu izpētīta kārtība, secība un sakarība, kādā parādās šīs attīstības pakāpes... Dažam lasītājam var pie tam ienākt prātā arī tāds jautājums... vispārējie ekonomiskās dzīves likumi taču ir vieni un tie paši, vienalga, vai tos attiecina uz tagadējo vai uz pagājušo dzīvi? Bet tieši to Markss neatzīst. Tādi vispārēji likumi viņam nepastāv... Pēc viņa domām, otrādi — katram lielam vēsturiskam periodam ir savi likumi... Bet, tikko ir pārdzīvots dotais attīstības periods, tikko dzīve izgājusi no vienas stadijas un iegājusi citā stadijā, to sāk pārvaldīt jau citi likumi. Ar vārdu sakot, ekonomiskā dzīve ir šai gadījumā parādība, kas pilnīgi analoģiska tam, ko mēs novērojam citās bioloģisko parādību sfērās... Vecie ekonomisti neizprata ekonomisko likumu dabu, uzskatīdami, ka šie likumi ir vienveidīgi ar fizikas un ķīmijas likumiem... Parādību dziļāka analīze ir parādījusi, ka sociālie organismi atšķiras viens no otra ne mazāk dziļi kā botāniskie un zooloģiskie organismi... Viena un tā pati parādība atkarībā no atšķirības šo organismu struktūrā, no viņu orgānu dažādības, no dažādiem apstākļiem, kādos orgāniem jāfunkcionē, utt. var tāpēc dažādās attīstības pakāpēs... būt pakļauta pilnīgi dažādiem likumiem. Markss, piemēram, atsakās atzīt, ka iedzīvotāju pieauguma likums ir viens un tas pats vienmēr un visur, visos laikos un visās vietās. Viņš turpretim apgalvo, ka katrai attīstības pakāpei ir savs vairošanās likums... Atkarībā no atšķirībām ražošanas spēku attīstības līmenī mainās attiecības un likumi, kas tos regulē. Tādējādi, nospraudis sev mērķi — izpētīt un izskaidrot kapitālistisko saimniecības kārtību, Markss tikai stingri zinātniski formulējis mērķi, kāds var būt ekonomiskās dzīves precīzam pētījumam... Tā zinātniskā vērtība ir to atsevišķo likumu noskaidrošana, kuriem pakļauta dotā sociālā organisma rašanās, pastāvēšana, attīstība, nāve un tā aizstāšana ar citu — augstāku sociālo organismu. Un šī vērtība tiešām piemīt Marksa grāmatai.»

Autors, tik veiksmīgi attēlojis to, ko viņš sauc par manu patieso metodi, un tik labvēlīgi novērtējis manus personiskos paņēmienus šās metodes lietošanā, līdz ar to nav attēlojis neko citu kā dialektisko metodi.

Protams, iztirzājuma veids no formālās puses nevar neatšķirties no pētīšanas veida. Pētīšanas uzdevums ir detalizēti apgūt materiālu, izanalizēt tā attīstības dažādās formas, izsekot šo formu iekšējai sakarībai. Tikai pēc tam, kad šis darbs pabeigts, iespējams pareizi attēlot īsteno kustību. Ja tas ir izdevies un materiāla dzīve ieguvusi savu ideālo atspoguļojumu, tad var likties, ka mūsu priekšā ir apriora konstrukcija.

Mana dialektiskā metode pamatos ne tikai atšķiras no Hēgeļa metodes, bet arī ir tās tiešs pretstats. Hēgelim domāšanas process, ko viņš, nosaukdams par ideju, pat pārvērš patstāvīgā subjektā, ir īstenības demiurgs* un īstenība ir tikai tā ārējā izpausme. Man

---

* Radītājs. — *Red.*

turpretim ideālais nav nekas cits kā cilvēka galvā pārstādītais un pārveidotais materiālais.

Hēgeļa dialektikas mistificējošo pusi esmu kritizējis gandrīz pirms 30 gadiem, tai laikā, kad tā vēl bija modē. Bet tieši tolaik, kad es strādāju pie «Kapitāla» pirmā sējuma, īgnie, pretenciozie un visai aprobežotie epigoni[15], kuriem tagad izglītotajā Vācijā ir noteicošais vārds, sāka izturēties pret Hēgeli tāpat, kā kādreiz Lesinga laikā brašais Mozus Mendelsons zākāja Spinozu, un proti — kā «beigtu suni». Tāpēc es atklāti sevi atzinu par šā lielā domātāja skolnieku un nodaļā par vērtības teoriju vietumis esmu pat koķetējis ar Hēgelim raksturīgo izteiksmes veidu. Mistifikācija, ko dialektika pārcieta Hēgeļa rokās, nebūt netraucēja to, ka tieši Hēgelis pirmais deva tās vispārējo kustības formu izsmeļošu un apzinātu attēlojumu. Hēgeļa mācībā dialektika stāv uz galvas. To vajag nostādīt uz kājām, lai zem mistiskās čaulas atsegtu racionālo kodolu.

Savā mistificētajā formā dialektika kļuva par modes lietu Vācijā, jo likās, it kā tā slavinātu pastāvošo kārtību. Savā racionālajā veidā dialektika iedveš buržuāzijai un tās doktrinārajiem ideologiem tikai niknumu un šausmas, jo pastāvošā stāvokļa pozitīvajā izpratnē tā vienlaikus ietver tā noliegšanas, tā nepieciešamās bojā ejas izpratni, katru radušos formu tā aplūko kustībā, tātad arī no šās formas pārejošās puses, tā neko nepielūdz, un savā būtībā tā ir kritiska un revolucionāra.

Kapitālistiskās sabiedrības pretrunu pilnā kustība praktiskajam buržujam vistaustāmāk liek sevi just modernās rūpniecības periodiskā cikla svārstībās, kuru augstākais punkts ir vispārējā krīze. Krīze atkal tuvojas, kaut gan atrodas vēl savā sākuma stadijā, un tā ar savu plašo vērienu, ar savas darbības intensitāti iekals dialektiku pat jaunās svētās prūšu-vācu ķeizarvalsts iznirēļu galvās.

Kārlis Markss

Londonā 1873. g. 24. janvārī

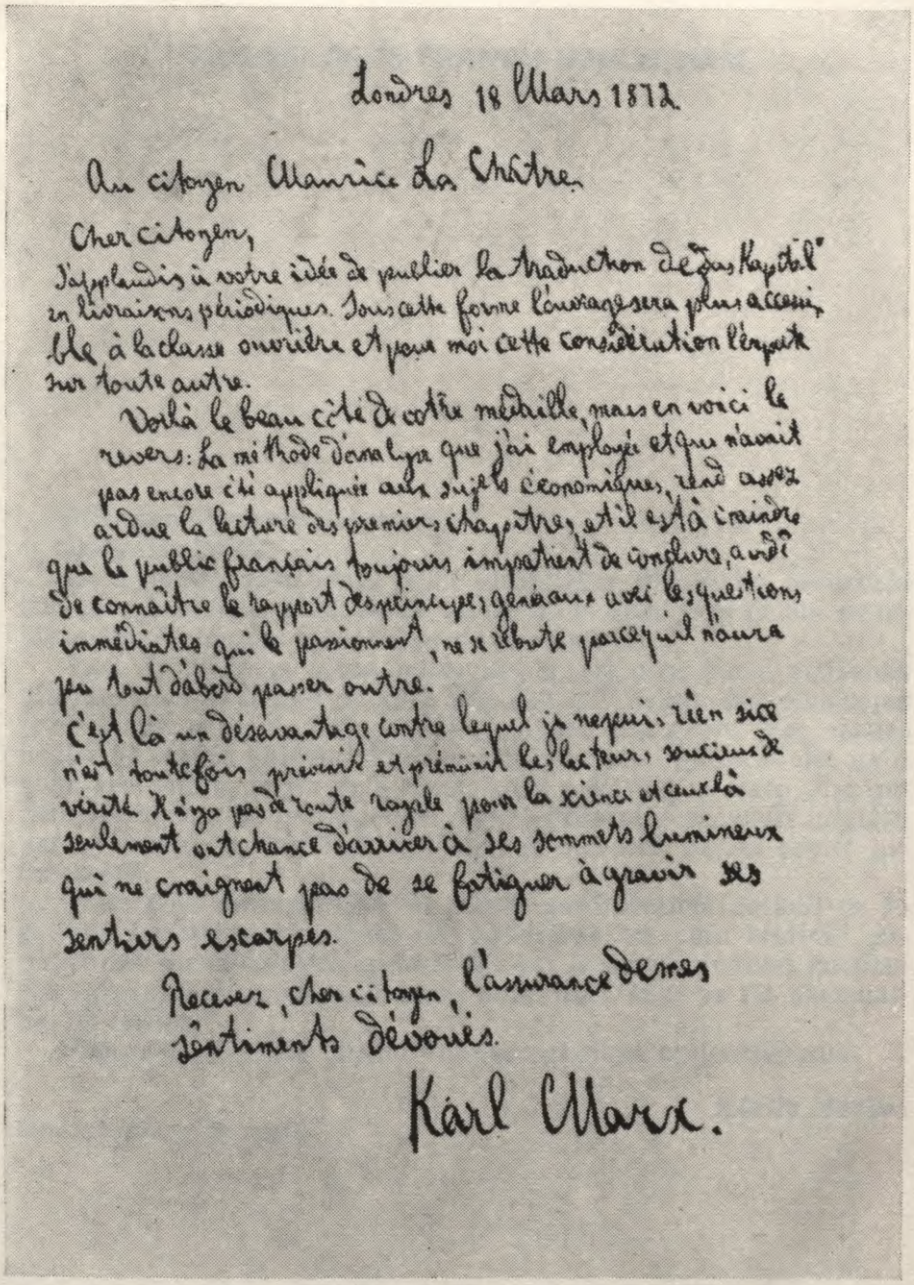

Londres 18 Mars 1872.

Au citoyen Maurice La Châtre.

Cher citoyen,

J'applaudis à votre idée de publier la traduction de "Das Kapital" en livraisons périodiques. Sous cette forme l'ouvrage sera plus accessible à la classe ouvrière et pour moi cette considération l'emporte sur toute autre.

Voilà le beau côté de cette médaille, mais en voici le revers: La méthode d'analyse que j'ai employée et que n'avait pas encore été appliquée aux sujets économiques, rend assez ardue la lecture des premiers chapitres, et il est à craindre que le public français toujours impatient de conclure, avide de connaître le rapport des principes généraux avec les questions immédiates qui le passionnent, ne se rebute parce qu'il n'aura pas tout d'abord passer outre.

C'est là un désavantage contre lequel je ne puis rien sinon n'est toutefois prévenir et prémunir les lecteurs soucieux de vérité. Il n'y a pas de route royale pour la science et ceux là seulement ont chance d'arriver à ses sommets lumineux qui ne craignent pas de se fatiguer à gravir les sentiers escarpés.

Recevez, cher citoyen, l'assurance de mes sentiments dévoués.

Karl Marx.

MARKSA VĒSTULE LASATRAM —
«KAPITĀLA» I SĒJUMA FRANCŪ TULKOJUMA IZDEVĒJAM.
ŠĪ VĒSTULE IESPIESTA FRANCŪ IZDEVUMĀ KĀ PRIEKŠVĀRDS

PRIEKŠVĀRDS FRANČU IZDEVUMAM

Pilsonim Morisam Lašatram.

Dārgais pilsoni!

Es apsveicu Jūsu ideju izdot «Kapitāla» tulkojumu periodiski iznākošu burtnīcu veidā. Šādā veidā darbs kļūs pieejamāks strādnieku šķirai, un man tas ir izšķirošs apsvērums.

Tāda ir medaļas viena puse. Bet ir arī otra puse: pētīšanas metode, kuru es lietoju un kura līdz šim nav lietota ekonomiskajos jautājumos, padara pirmo nodaļu lasīšanu ļoti grūtu. Var rasties bažas, ka franču publikai, kura vienmēr nepacietīgi tiecas pēc galīgiem secinājumiem un grib zināt, kāda sakarība ir starp vispārējiem principiem un jautājumiem, kas to tieši interesē, zudīs interese par grāmatu, ja, iesākusi lasīšanu, tā nevarēs uzreiz pāriet pie turpmākā.

Te es varu palīdzēt tikai ar vienu: pašā sākumā norādīt uz šo grūtību lasītājam, kas alkst pēc patiesības, un viņu brīdināt. Zinātnē nav plaša lielceļa, un tikai tas var sasniegt zinātnes mirdzošos kalngalus, kas, nebaidīdamies noguruma, kāpj pa tās akmeņainajām takām.

Pieņemiet, dārgais pilsoni, manas uzticības apliecinājumu.

Kārlis Markss

Londonā 1872. g. 18. martā

PĒCVĀRDS FRANČU IZDEVUMAM

Ž. Ruā kgs apsolīja dot iespējami precīzu un pat burtisku tulkojumu. Savu uzdevumu viņš ir apzinīgi izpildījis. Bet tieši viņa apziņa un precizitāte lika man grozīt redakciju, lai padarītu to saprotamāku lasītājiem. Šie grozījumi, kurus dažreiz vajadzēja izdarīt steigā, jo grāmata iznāca burtnīcās, ne vienmēr tika veikti vienādi rūpīgi, un tas noveda pie stila negluduma.

Bet, sācis pārbaudīšanas darbu, es jutos spiests attiecināt to arī uz oriģināla pamattekstu (otro vācu izdevumu) — dažas vietas padarīt vienkāršākas, citas papildināt, izdarīt vēsturiskus vai statistiskus papildinājumus, pievienot kritiskas piezīmes utt. Kaut arī šajā franču izdevumā ir zināmi literāri trūkumi, tam piemīt sava zinātniskā vērtība blakus oriģinālam, un tāpēc tas jālieto arī tiem lasītājiem, kuri prot vācu valodu.

Tālāk es ievietoju fragmentus no pēcvārda otrajam vācu izdevumam, kuros ir runa par politiskās ekonomijas attīstību Vācijā un par metodi, kas lietota šajā darbā.

Kārlis Markss

Londonā 1875. g. 28. aprīlī

PRIEKŠVĀRDS TREŠAJAM IZDEVUMAM

Marksam nebija lemts pašam sagatavot iespiešanai šo trešo izdevumu. Lielais domātājs, kura dižuma priekšā tagad noliecas pat viņa pretinieki, mira 1883. g. 14. martā.

Uz mani, kas Marksa personā pazaudējis cilvēku, ar kuru mani saistīja visciešākā četrdesmit gadu ilga draudzība, draugu, kuram man jāpateicas vairāk, nekā to iespējams izteikt ar vārdiem, — uz mani tagad gulstas pienākums laist klajā tiklab šo pirmā sējuma trešo izdevumu, kā arī otro sējumu, ko Markss atstājis rokrakstā. Par to, kā esmu veicis šā pienākuma pirmo daļu, es dodu šeit pārskatu lasītājiem.

Markss sākumā bija nodomājis pārstrādāt lielāko daļu no pirmā sējuma teksta, skaidrāk formulēt dažus teorētiskus atzinumus, pievienot tiem jaunus, papildināt vēsturisko un statistisko materiālu ar jauniem datiem līdz pat jaunākajam laikam. Slimība un nepieciešamība veikt otrā sējuma galīgo redakciju piespieda viņu atteikties no tā. Nācās grozīt tikai pašu nepieciešamāko, dot tikai tos papildinājumus, kas jau izdarīti pa to laiku iznākušajā franču tulkojumā («Le Capital», par Karl Marx. Paris, Lachâtre, 1872—1875).

Pēc Marksa nāves palikušo grāmatu starpā atradās «Kapitāla» vācu eksemplārs, kur atsevišķās vietās bija izdarīti labojumi un norādījumi uz franču izdevumu; tāpat atradās franču eksemplārs, kurā bija precīzi atzīmētas visas vietas, ko Markss gribēja izlietot jaunam izdevumam. Šie grozījumi un papildinājumi ar nelieliem izņēmumiem aprobežojas ar grāmatas pēdējo daļu «Kapitāla uzkrāšanas process». Šās daļas teksts salīdzinājumā ar grāmatas sākotnējo uzmetumu bija līdz šim vismazāk grozīts, turpretim iepriekšējo daļu teksts bija pamatīgi pārstrādāts. Tāpēc stils te bija dzīvāks, viengabalaināks, bet līdz ar to arī paviršāks nekā citās daļās: bija sastopami anglicismi, atsevišķas neprecizitātes, iztirzājuma gaitā vietām bija robi, un atsevišķi svarīgi momenti bija tikai iezīmēti.

Kas attiecas uz stilu, tad Markss pats rūpīgi pārbaudīja un izlaboja dažas apakšnodaļas un ar to, kā arī ar daudziem mutvārdu norādījumiem, deva man kritēriju tam, kādā mērā jānovērš angļu tehniskie izteicieni un pārējie anglicismi. Iespraudumus un papildinājumus Markss, protams, būtu pārstrādājis, liekot gludās franču valodas vietā savu koncentrēto vācu valodu. Man bija jāaprobežojas ar to, ka es tos tikai iespraudu grāmatas attiecīgajās vietās, vienīgi cenšoties, lai tie iespējami labāk saskanētu ar sākotnējo tekstu.

Tādējādi es šajā trešajā izdevumā negrozīju nevienu vārdu, ja nebiju noteikti pārliecināts, ka to būtu grozījis arī pats autors. Man, protams, ir prātā neienāca ienest «Kapitālā» to parasto žargonu, kādā izsakās vācu ekonomisti, — šo putrojumu, kurā par darba *devēju* [Arbeit*geber*] sauc to, kas par skaidru naudu saņem cita darbu, un par darba *ņēmēju* [Arbeit*nehmer*] — to, kuram par maksu atņem viņa darbu. Franči ikdienas dzīvē arī lieto vārdu «travail» («darbs») «nodarbošanās» nozīmē. Bet, protams, franči noturētu par vājprātīgu tādu ekonomistu, kurš iedomātos nosaukt kapitālistu par donneur de travail [darba devēju] un strādnieku — par receveur de travail [darba ņēmēju].

Tāpat es atzinu par nepieļaujamu aizstāt visur grāmatā lietojamās angļu naudas, mēra un svara vienības ar to jaunvācu ekvivalentiem. Kad iznāca «Kapitāla» pirmais izdevums, dažādu mēra un svara vienību skaits, kuras toreiz pastāvēja Vācijā, bija gandrīz vienlīdzīgs dienu skaitam gadā; turklāt bija divi marku veidi (valsts marka toreiz pastāvēja tikai Zetbera galvā, kurš to izgudroja 30. gadu beigās), divi guldeņu veidi un vismaz trīs dālderu veidi, no kuriem viens bija «jaunās divas trešdaļas»[16]. Dabas zinātnēs valdīja metriskie, pasaules tirgū — angļu mēri un svari. Tādos apstākļos angļu mēra vienību lietošana bija pilnīgi dabiska grāmatā, kuras autors bija spiests ņemt savus faktiskos datus gandrīz vienīgi no Anglijas rūpniecības attiecībām. Šis pēdējais apsvērums arī tagad ir izšķirošs — jo vairāk tāpēc, ka attiecīgās attiecības pasaules tirgū gandrīz nav grozījušās un tieši vissvarīgākajās rūpniecības nozarēs — metalurģijā un kokvilnas apstrādāšanā — arī tagad gandrīz nedalīti valda angļu mēra un svara sistēma.

Noslēgumā daži vārdi par Marksa lietoto citēšanas metodi, kas nebija pilnīgi saprasta. Kad ir runa par tīri faktisku iztirzājumu vai aprakstu, citāti, piemēram, no Anglijas Zilajām grāmatām, ir, pats par sevi saprotams, vienkāršs norādījums uz dokumentiem. Citādi ir tur, kur citēti citu ekonomistu teorētiskie uzskati. Te citātam ir tikai jākonstatē, kur, kad un kas ir pirmoreiz skaidri izteicis vienu vai otru domu, kura veido noteiktu pakāpi ekonomisko mācību attīstībā. Pie tam ar to tiek norādīts tikai uz vienu: ka zināmajam ekonomista uzskatam ir nozīme zinātnes vēsturē, ka tas ir sava laika ekonomisko apstākļu vairāk vai mazāk adekvāta teorētiska izteiksme. Bet pilnīgi malā paliek jautājums, vai šim uzskatam ir

kaut kāda absolūta vai relatīva nozīme no paša autora viedokļa jeb vai tam ir tikai vēsturiska nozīme. Tādējādi šie citāti veido tikai nepārtrauktu, no ekonomiskās zinātnes vēstures ņemtu komentāru tekstam un konstatē ekonomiskās teorijas atsevišķu svarīgāko sasniegumu datumus un autorus. Un tāds darbs bija sevišķi vajadzīgs zinātnē, kuras vēsturniekus līdz šim raksturo tendencioza nezināšana, kāda piemīt karjeristiem. Ar to arī izskaidrojams, kāpēc Markss, kā viņš arī norāda pēcvārdā otrajam izdevumam, tikai ļoti reti citē vācu ekonomistus.

Es ceru, ka otro sējumu izdosies laist klajā 1884. gadā.

Frīdrihs Engelss

Londonā 1883. g. 7. novembrī

PRIEKŠVĀRDS ANGĻU IZDEVUMAM

Nav vajadzības pierādīt «Kapitāla» angļu tulkojuma izdošanas nepieciešamību. Drīzāk otrādi — vajadzētu gaidīt paskaidrojumus, kāpēc šī izdošana tika novilcināta līdz šim laikam, neraugoties uz to, ka šai grāmatā izteiktās teorijas jau vairākus gadus ir Anglijas un Amerikas periodiskās preses un aktuālās literatūras pastāvīgs pārspriedumu, uzbrukumu, aizstāvēšanās, iztulkojumu un sagrozījumu priekšmets.

Kad drīz pēc «Kapitāla» autora nāves 1883. gadā kļuva skaidrs, ka nepieciešams laist klajā šā darba angļu izdevumu, misters Semjuels Mūrs — vecs Marksa un šo rindu autora draugs, cilvēks, kas pazīst šās grāmatas priekšmetu varbūt labāk nekā jebkurš cits, — izteica savu piekrišanu veikt tulkojumu, kuru vēlējās publicēt Marksa literārā mantojuma kārtotāji. Man savukārt vajadzēja salīdzināt manuskriptu ar oriģinālu un izdarīt grozījumus, kādus es atzītu par nepieciešamiem. Tomēr izrādījās, ka mistera Mūra nodarbošanās savā arodā neļauj viņam pabeigt tulkojumu tik ātri, kā mēs visi to vēlējāmies. Tāpēc mēs labprāt pieņēmām Dr. Evelinga priekšlikumu uzņemties daļu darba. Tai pašā laikā misis Evelinga, Marksa jaunākā meita, uzņēmās salīdzināt citātus un atjaunot oriģināltekstu daudzajos fragmentos, ko Markss bija ņēmis no angļu autoriem un Zilajām grāmatām, fragmentos, kurus Markss bija devis vācu tulkojumā. Šo darbu viņa veica pilnīgi, atskaitot nedaudzus nenovēršamus izņēmumus.

Dr. Evelings ir pārtulkojis šādas grāmatas daļas: 1) X nodaļu (Darba diena) un XI nodaļu (Virsvērtības norma un masa); 2) VI daļu (Darba alga, XIX—XXII nodaļa); 3) no XXIV nodaļas 4. paragrāfa (Apstākļi, kas nosaka uzkrāšanas apmērus utt.) līdz grāmatas beigām, ieskaitot šeit XXIV nodaļas pēdējo daļu, XXV nodaļu un visu VIII daļu (XXVI—XXXIII nodaļu); 4) abus autora priekšvārdus[17]. Visu pārējo grāmatas daļu tulkojis misters Mūrs. Tādējādi katrs no tulkotājiem atbild tikai par savu darba daļu, par visu darbu visumā esmu atbildīgs es.

Visa mūsu darba pamatā esošo trešo vācu izdevumu es biju sagatavojis 1883. gadā. Šai darbā es izmantoju autora atstātās piezīmes, kurās autors ir norādījis, kādas daļas otrā izdevuma tekstā jāaizstāj ar fragmentiem no 1873. gadā izdotā franču teksta[1]). Tādējādi otrā izdevuma tekstā izdarītie grozījumi visumā sakrīt ar tiem grozījumiem, ko pats Markss bija atzīmējis daudzos viņa paša rakstītos norādījumos angļu tulkojumam, kuru bija domāts veikt pirms deviņiem gadiem Amerikā, bet kurš netika veikts galvenokārt tāpēc, ka nebija pilnīgi piemērota tulkotāja. Manuskriptu, kurā bija šie norādījumi, nodeva mūsu rīcībā mūsu vecais draugs F. A. Zorge no Hobokenas Ņūdžersijas štatā. Tajā ir atzīmēti arī daži papildu iespraudumi no franču izdevuma; tā kā šis manuskripts tomēr sarakstīts dažus gadus pirms Marksa izdarītajiem norādījumiem trešajam vācu izdevumam, es atzinu, ka man tiesības izlietot to tikai atsevišķos gadījumos un galvenokārt tad, kad tas mums palīdzēja pārvarēt zināmas grūtības. Lielākajā daļā sarežģīto vietu arī franču teksts mums bija norādījums uz to, ko bija gatavs ziedot pats autors, kad tulkojumā kaut kas no oriģinālteksta pilnīgās nozīmes bija jāziedo.

Ir tomēr viena neērtība, no kuras mēs nevarējām atbrīvot lasītāju. Tā ir dažu terminu lietošana tādā nozīmē, kas atšķiras no tās, kāda tiem ir ne tikai ikdienā, bet arī parastajā politiskajā ekonomijā. Bet tas ir nenovēršami. Zinātnē katrs jauns viedoklis rada revolūciju tās tehniskajos terminos. Vislabāk tas redzams ķīmijā, kur apmēram pēc katriem divdesmit gadiem visa terminoloģija radikāli mainās un kur diezin vai var atrast kaut vienu organisku savienojumu, kam nebūtu bijuši vairāki dažādi nosaukumi. Politiskā ekonomija parasti ņēma komerciālās un rūpnieciskās dzīves terminus tādā veidā, kādus tos atrada, un operēja ar tiem, nemaz nemanīdama, ka līdz ar to tā ierobežo sevi šaurajā jēdzienu lokā, kurus izteic šie termini. Piemēram, klasiskā politiskā ekonomija noteikti zināja, ka peļņa un rente ir tikai apakšnodalījumi, tikai daļas tajā nesamaksātajā produkta daļā, kuru strādnieks spiests atdot savam uzņēmējam (jo uzņēmējs tikai pirmais to piesavinās, bet nav tās pēdējais un vienīgais īpašnieks). Tomēr arī klasiskā politiskā ekonomija nepacēlās pāri vispārpieņemtajiem uzskatiem par peļņu un renti, nekad nepētīja šo produkta daļu (ko Markss sauca par virsproduktu) tās kopumā, kā veselu vienību. Tāpēc tā nekad skaidri neizprata nedz šās daļas izcelšanos un tās dabu, nedz arī likumus, kas regulē tās vērtības vēlāko sadalījumu. Gluži tāpat visu ražošanu, izņemot lauksaimniecību un amatniecību, bez izšķirības apzīmē ar terminu manufaktūra. Līdz ar to tiek izdzēsta atšķirība starp diviem lieliem un būtiski dažādiem ekonomiskās vēstures periodiem: starp manufaktūras periodu vārda tiešajā

[1]) «Le Capital», par Karl Marx. Traduction de M. J. Roy, entièrement revisée par l'auteur. Paris, Lachâtre. Šajā tulkojumā, it sevišķi grāmatas pēdējā daļā, salīdzinājumā ar otro vācu izdevumu ir ievērojami grozījumi un papildinājumi.

nozīmē, kura dibināta uz roku darba dalīšanu, un modernās rūpniecības periodu, kura dibināta uz mašīnu lietošanu. Tāpēc ir pats par sevi saprotams, ka teorijai, kura mūslaiku kapitālistisko ražošanu atzīst tikai par pārejošu stadiju cilvēces ekonomiskajā vēsturē, ir jālieto termini, kas atšķiras no to autoru parastās terminoloģijas, kuri šo ražošanas formu atzīst par nepārejošu un galīgu.

Nebūs lieki teikt dažus vārdus par autora citēšanas metodi. Citāti, kā tas vispār parasts, minēti lielāko tiesu kā dokumentāli pierādījumi apgalvojumiem, kas izvirzīti tekstā. Tomēr daudzos gadījumos citēti fragmenti no ekonomistu darbiem, lai parādītu, kad, kur un kas ir pirmoreiz skaidri izteicis kādu noteiktu uzskatu. Tas ir darīts tādos gadījumos, kad citētais uzskats ir svarīgs kā vairāk vai mazāk adekvāta vienā vai otrā laikā valdījušo sabiedriskās ražošanas un maiņas apstākļu izteiksme. Turklāt citāts tiek ievietots pilnīgi neatkarīgi no tā, vai izteiktais uzskats sakrīt ar paša Marksa domām jeb, citiem vārdiem sakot, vai tam ir vispārēja nozīme. Šie citāti tādējādi papildina tekstu ar paralēliem komentāriem, kas ņemti no zinātnes vēstures.

Mūsu tulkojums aptver tikai šā darba pirmo grāmatu. Bet šī pirmā grāmata ievērojamā mērā pati ir pabeigta, vesela vienība, un divdesmit gadu tā pastāvējusi kā patstāvīgs darbs. Vācijā 1885. gadā manis izdotā otrā grāmata ir katrā ziņā nepilnīga bez trešās grāmatas, kuru būs iespējams publicēt ne agrāk par 1887. g. beigām. Kad iznāks trešās grāmatas vācu oriģināls, tad būs savlaicīgi padomāt par abu grāmatu angļu izdevuma sagatavošanu.

Kontinentā «Kapitālu» bieži vien sauc par «strādnieku šķiras bībeli». Neviens no tiem, kas pazīst strādnieku kustību, nenoliegs, ka «Kapitālā» izdarītie secinājumi ar katru dienu arvien vairāk un vairāk kļūst par strādnieku šķiras lielās kustības pamatprincipiem ne tikai Vācijā un Šveicē, bet arī Francijā, Holandē, Beļģijā, Amerikā un pat Itālijā un Spānijā; ka strādnieku šķira visur atzīst šos secinājumus par sava stāvokļa un savu centienu visprecīzāko izteiksmi. Un arī Anglijā tieši patlaban Marksa teorijām ir milzīga ietekme sociālistiskajā kustībā, kas «izglītoto» cilvēku vidū izplatās ne mazāk kā strādnieku šķiras rindās. Bet tas vēl nav viss. Strauji tuvojas laiks, kad dziļi pētījumi par Anglijas ekonomisko stāvokli kļūs par neatliekamu nacionālu nepieciešamību. Šās zemes rūpniecības sistēmas kustība, kas nav iespējama bez rūpniecības straujas paplašināšanās un tātad bez tirgu paplašināšanās, tuvojas sastinguma punktam. Tirdzniecības brīvība ir izsmēlusi savus resursus; pat Mančestra šaubās par šo savu evaņģēliju[1]. Citu zemju rūpniecība, kas strauji attīstās, visur stājas ceļā angļu ražošanai, un

[1]) Mančestras tirdzniecības palātas kārtējā gada ceturkšņa sapulcē, kas notika šodien, izcēlās dzīva diskusija jautājumā par tirdzniecības brīvību. Tika ierosināta šāda rezolūcija: «Četrdesmit gadu ir veltīgi gaidīts, kad citas nācijas jautājumā par tirdzniecības brīvību sekos Anglijas piemēram, un tagad palāta atzīst, ka ir pienācis laiks revidēt savu pozīciju.» Rezolūciju noraidīja tikai ar vienas balss vairākumu: 21 balss bija par un 22 balsis pret. «Evening Standard» — 1886. g. 1. novembrī.

tas notiek ne tikai tirgos, kurus aizstāv aizsargmuitas, bet arī brīvajos tirgos un pat šaipus Lamanša. Ja ražošanas spēki aug ģeometriskā progresijā, tad tirgi paplašinās labākajā gadījumā aritmētiskā progresijā. Depresijas, uzplaukuma, pārprodukcijas un krīzes cikli, kas no 1825. līdz 1867. g. pastāvīgi atkārtojas ik pa desmit gadiem, liekas, tiešām ir izbeigušies, bet tikai tālab, lai iegrūstu mūs pilnīgas bezcerības purvā — permanentā un hroniskā depresijā. Tik ļoti gaidītais uzplaukuma periods negrib iestāties. Tiklīdz mēs sākam manīt simptomus, kas it kā liecina par tā tuvošanos, šie simptomi tūlīt atkal pazūd. Katra nākamā ziema no jauna uzdod jautājumu: «Ko darīt ar bezdarbniekiem?» Un, lai gan bezdarbnieku skaits aug ar katru gadu, neviens nevar uz šo jautājumu atbildēt, un mēs gandrīz varam aprēķināt to momentu, kad bezdarbnieki, zaudējuši pacietību, ņems savu likteni paši savās rokās. Nav šaubu, ka tādā momentā jādzird tā cilvēka balss, kura teorija radusies, visu mūžu pētījot Anglijas ekonomisko vēsturi un stāvokli, tā cilvēka balss, kuru šie pētījumi noveduši pie secinājuma, ka vismaz Eiropā Anglija ir vienīgā zeme, kur ir iespēja izdarīt nenovēršamo sociālo revolūciju ar pilnīgi mierīgiem un legāliem līdzekļiem. Pie tam viņš, protams, nekad neaizmirsa piemetināt, ka diezin vai ir iespējams sagaidīt, ka Anglijas valdošās šķiras pakļautos šai mierīgajai un legālajai revolūcijai bez «verdzības aizstāvēšanas dumpja»[18].

Frīdrihs Engelss

1886. g. 5. novembrī

PRIEKŠVĀRDS CETURTAJAM IZDEVUMAM

Ceturtajā izdevumā es atzinu par nepieciešamu nodibināt pēc iespējas galīgu tiklab paša teksta, kā arī piezīmju redakciju. Es norādīšu īsumā, kā es veicu šo uzdevumu.

Salīdzinājis vēlreiz franču izdevumu un Marksa pierakstītās atzīmes, es paņēmu no tā dažus jaunus papildinājumus vācu tekstam. Tie atrodas 80. lpp. (trešā izdevuma 88. lpp.) [šā sējuma 110. un 111. lpp.], 458.—460. lpp. (trešā izdevuma 509. un 510. lpp.) [šā sējuma 403.—405. lpp.], 547.—551. lpp. (trešā izdevuma 600. lpp.) [šā sējuma 479.—482. lpp.], 591.—593. lpp. (trešā izdevuma 644. lpp.) [šā sējuma 511.—513. lpp.] un 596. lpp. (trešā izdevuma 648. lpp.) [šā sējuma 516. lpp.], 79. piezīmē. Bez tam pēc franču un angļu izdevumu parauga es ievietoju tekstā (ceturtā izdevuma 461.—467. lpp.) [šā sējuma 406.—410. lpp.] garu piezīmi par kalnračiem [trešā izdevuma 509.—515. lpp.]. Pārējiem sīkajiem labojumiem ir tīri tehnisks raksturs.

Turklāt es ievietoju dažas papildu paskaidrojošas piezīmes, un proti, tur, kur to, kā man likās, prasīja mainījušies vēsturiskie apstākļi. Visas šīs papildpiezīmes ir ieliktas kvadrātiekavās un parakstītas ar maniem iniciāļiem*.

Pilnīgi pārbaudīt daudzos citātus bija nepieciešams tai laikā iznākošajam angļu izdevumam. Marksa jaunākā meita Eleonora uzņēmās sameklēt visas citētās vietas oriģinālos, lai angļu citāti, kuru ir pārliecinošs vairākums, nebūtu atpakaļtulkojums no vācu valodas, bet saskanētu ar angļu oriģinältekstu. Tādējādi ceturtajā izdevumā man bija jāņem vērā šis atjaunotais teksts. Pie tam vietām atklājās sīkas neprecizitātes: nepareizi norādījumi uz lappusēm, kas izskaidrojams pa daļai ar pārrakstīšanos, norakstot no burtnīcām, pa daļai ar iespiedkļūdām, kas uzkrājušās triju izdevumu laikā; nepareizi ievietotas pēdiņas vai daudzpunkti — trūkums,

* Sajā izdevumā kvadrātiekavu vietā lietotas figūriekavas. — *Red.*

kas ir pilnīgi nenovēršams, ievērojot daudzos citātus no izrakstu burtnīcām; dažos gadījumos, tulkojot citātus, izraudzīti ne visai izdevīgi vārdu tulkojumi. Dažas vietas citētas no vecām burtnīcām, kas sastādītas Parīzē 1843.—1845. gadā, kad Markss vēl neprata angļu valodu un lasīja angļu ekonomistus franču tulkojumā; kur divkārša tulkojuma rezultātā citāta jēga bija ieguvusi mazliet citādu nokrāsu, — piemēram, citāti no Stjuarta, Jūra utt., — tur es izmantoju angļu tekstu. Tādas pašas ir arī citas sīkas neprecizitātes un trūkumi. Salīdzinājis ceturto izdevumu ar iepriekšējiem, lasītājs pārliecināsies, ka viss šis rūpīgais pārbaudes process nav ienesis grāmatā ne vismazāko pārmaiņu, ko būtu vērts pieminēt. Tikai vienu citātu neizdevās atrast, un proti, no Ričarda Džonsa (ceturtā izdevuma 562. lpp.) [šā sējuma 490. lpp. 47. piezīme]; Markss, jādomā, ir kļūdījies grāmatas nosaukumā[19]. Visu pārējo citātu pierādījuma spēks ir palicis pilnīgi tas pats vai pat pastiprinājies citātu tagadējā, precīzākā veidā.

Bet te es esmu spiests atgriezties pie kāda veca notikuma.

Man personiski ir zināms tikai viens gadījums, kad ir apšaubīta pareizība citātam, kuru devis Markss. Bet, tā kā notikums ar šo citātu tika izvirzīts arī pēc Marksa nāves, es nevaru to noklusēt[20].

Berlīnē Vācijas fabrikantu savienības orgānā žurnālā «Concordia» 1872. g. 7. martā parādījās anonīms raksts ar virsrakstu «Kā citē Kārlis Markss». Šā raksta autors, ļoti bagātīgi izgāzis morālu sašutumu un neparlamentārus izteicienus, apgalvo, it kā Markss esot sagrozījis citātu no Gladstona 1863. g. 16. aprīlī teiktās runas par budžetu (citāts ievietots Starptautiskās Strādnieku Asociācijas Dibināšanas manifestā 1864. gadā un atkārtots «Kapitāla» I sēj., ceturtā izdevuma 617. lpp., trešā izdevuma 671. lpp. [šā sējuma 532. lpp.]). Avīzes «Hansard» stenogrāfiskā (šķietami oficiālā) pārskatā, saka minētā raksta autors, neesot ne mazākā norādījuma uz Marksa citēto frāzi: «šis reibinošais bagātības un varenības pieaugums... attiecas vienīgi tikai uz mantīgajām šķirām». «Bet šās frāzes nav Gladstona runā. Tajā teikts tieši pretējais» (un tālāk ar trekniem burtiem): **«Markss formāli un pēc būtības ir šo frāzi pats sacerējis.»**

Markss, kuram šis «Concordia» numurs tika piesūtīts maijā, atbildēja anonīmajam autoram avīzes «Volksstaat» pirmā jūnija numurā. Tā kā viņš nevarēja atcerēties, no kādas avīzes pārskata viņš ņēmis savu citātu, viņš aprobežojās ar to, ka atkārtoja pēc nozīmes pilnīgi analoģiskus citātus no diviem angļu izdevumiem un pēc tam citēja avīzes «Times» pārskatu, pēc kura Gladstons bija teicis:

«Tāds ir mūsu zemes stāvoklis no bagātības viedokļa. Man jāatzīstas, ka es gandrīz ar bažām un nožēlu būtu raudzījies uz šo reibinošo bagātības un varenības pieaugumu, ja būtu pārliecināts, ka tas attiecas tikai uz mantīgajām šķirām. Bet minētie fakti nedod mums nekādu ziņu par strādājošo iedzīvotāju stāvokli. Bagātības pieaugums, kuru es tikko aprakstīju, dibinādamies uz datiem,

kas, pēc manām domām, ir pilnīgi precīzi, visā pilnībā attiecas tikai uz mantīgajām šķirām.»

Tādējādi Gladstons šeit saka, ka viņam būtu ļoti žēl, ja tas tā būtu, bet īstenībā tas tieši tā ir: šis reibinošais varenības un bagātības pieaugums visā pilnībā attiecas tikai uz mantīgajām šķirām; bet, kas attiecas uz šķietami oficiālo «Hansard», tad Markss saka tālāk: «Gladstona kgs ir bijis tik gudrs, ka izmetis no šās savas vēlāk pārrediģētās runas to vietu, kas, bez šaubām, kompromitē viņu kā angļu valsts mantzini; jāsaka, ka tā ir parasta parlamentāra tradīcija Anglijā un nevis mazulīša Laskera[21] izgudrojums pret Bēbeli.»

Bet anonīmais autors kļūst arvien niknāks. Savā atbildē («Concordia» 4. jūlija nr-ā) viņš noraida visus netiešos avotus, jaunavīgā šķīstībā norāda uz «paradumu» citēt parlamentā teiktas runas tikai pēc stenogrāfiskiem pārskatiem; bet, viņš apgalvo tālāk, «Times» pārskats (kurā ir «paša sacerētā» frāze) un «Hansard» pārskats (kur šās frāzes nav) «pēc satura pilnīgi saskan viens ar otru», «Times» pārskatā tāpat ir paskaidrojums, kas «ir tieši pretējs pazīstamajai vietai no Dibināšanas manifesta», pie kam šis kungs rūpīgi noklusē to faktu, ka līdzās šim it kā «pretējam» paskaidrojumam ir tieši «pazīstamā vieta». Neraugoties uz visu to, anonīmais autors jūt, ka viņš ir iekritis un ka tikai jauns triks var viņu glābt. Savu rakstu, kas, kā tas tikko pierādīts, ir «nekaunīgu melu» piesātināts, viņš sāk ar visizmeklētākajiem lamu vārdiem: «mala fides» («negodprātīgums»), «negodīgums», «melīgi norādījumi», «šis melīgais citāts», «nekaunīgi meli», «pilnīgi falsificētais citāts», «šī falsifikācija», «vienkārši nekaunīgi» utt. Bet līdz ar to viņš cenšas nemanāmi novirzīt strīda jautājumu jaunā plāksnē un sola parādīt citā rakstā, «kādu nozīmi mēs (t. i., «nemelīgais» anonīmais autors) piešķiram Gladstona vārdu saturam». It kā viņa domām, kas visiem ir pilnīgi vienaldzīgas, būtu kāda nozīme šajā lietā! Šis otrais raksts parādījās «Concordia» 11. jūlija nr-ā.

Markss vēlreiz atbildēja «Volksstaat» 7. augusta nr-ā, citēdams attiecīgo vietu no «Morning Star» un «Morning Advertiser» 1863. g. 17. aprīļa nr-a. Saskaņā ar šiem abiem avotiem Gladstons bija teicis, ka viņš būtu raudzījies ar bažām utt. uz reibinošo bagātības un varenības pieaugumu, ja būtu domājis, ka tas attiecas tikai uz turīgajām šķirām (classes in easy circumstances), bet ka šis pieaugums patiešām attiecas tikai uz šķirām, kurām pieder īpašums (entirely confined to classes possessed of property); tādējādi arī šajos pārskatos burtiski atkārtojas frāze, kuru Markss it kā «pats sacerējis». Tālāk Markss, salīdzinot «Times» un «Hansard» tekstus, konstatē vēlreiz, ka frāze, kuras pareizību pilnīgi acīm redzami pierāda šās vietas burtiska vienādība triju nākamā rītā iznākušo, viena no otras neatkarīgo avīžu pārskatos, ka šī frāze nav atrodama «Hansard» pārskatā, kuru pārbaudījis runātājs saskaņā ar zināmo

«paradumu», ka Gladstons, lietojot Marksa izteicienu, «to ir vēlāk izzadzis»; beidzot Markss paskaidro, ka viņam nav laika turpināt polemiku ar anonīmo autoru. Bet pēdējais, acīm redzot, bija dabūjis pietiekami, vismaz Marksam «Concordia» numuri vairs netika piesūtīti.

Incidents likās galīgi izbeigts un aizmirsts. Tiesa, kopš tā laika vienu vai divas reizes no cilvēkiem, kam bija sakari ar Kembridžas universitāti, līdz mums nonāca noslēpumainas baumas par nedzirdētu literāru noziegumu, ko it kā izdarījis Markss «Kapitālā»; tomēr, neraugoties uz visiem rūpīgajiem pētījumiem šai virzienā, it neko noteiktu neizdevās konstatēt. Bet tad 1883. gada 29. novembrī, astoņus mēnešus pēc Marksa nāves, avīzē «Times» parādījās vēstule, kura bija datēta Trinity College, Cambridge un kuru bija parakstījis Sedlijs Teilors, kurā šis cilvēciņš, strādādams kādā nenozīmīgā kooperācijā, pilnīgi negaidīti sagādāja mums beidzot izskaidrojumu ne tikai Kembridžas tenkām, bet arī attiecībā uz personu, kas slēpās aiz anonīmā autora no «Concordia».

«Sevišķi pārsteidzošs šķiet tas,» raksta cilvēciņš no Trinity koledžas, «ka *profesoram Brentano* (kas toreiz vadīja katedru Breslavā un tagad vada Strasburgā) izdevās... atmaskot to mala fides, kas neapšaubāmi bija nodiktējusi citātu no Gladstona runas Internacionāles (Dibināšanas) manifestā. Kārļa Marksa kgu... kurš mēģināja aizstāvēt citātu, ātri sagrāva Brentano veiklie triecieni, bet viņš vēl pirmsnāves krampjos (deadly shifts) uzdrošinājās apgalvot, ka Gladstona kgs safabricējis pārskatu avīzei «Hansard» pēc tam, kad viņa runa tās patiesajā veidā bija parādījusies «Times» 1863. g. 17. aprīļa nr-ā, un ka viņš izmetis vienu vietu, kas viņu kompromitē kā Anglijas valsts mantzini. Kad Brentano, visos sīkumos salīdzinot tekstus, pierādīja, ka «Times» un «Hansard» pārskati vienlīdz absolūti izslēdz to nozīmi, kas bija piešķirta Gladstona vārdiem ar veikli izķertiem atsevišķiem citātiem, tad Markss atteicās no tālākas polemikas, atsaukdamies uz laika trūkumu!»

«Skat vien, no pūdeļa kas izlobās!»[22] Un cik lieliski Kembridžas ražīgi kooperatīvajā fantāzijā atbalsojās Brentano kga anonīmā kampaņa «Concordia» slejās. Lūk, kā viņš stāvēja, šis Vācijas fabrikantu savienības svētais Georgs, lūk, kā viņš vicināja savu zobenu[23], izdarot «veiklus triecienus», bet pie viņa kājām, «ātri sagrauts», locījās «pirmsnāves krampjos» elles pūķis Markss!

Un tomēr viss šis kaujas apraksts Ariosto stilā izdarīts tikai tāpēc, lai nomaskētu mūsu svētā Georga trikus. Te vairs nav runa par «paša sacerētiem meliem», par «falsifikāciju», bet ir teikts tikai par «veikli izķertiem citātiem» (craftily isolated quotation). Viss jautājums tiek pārnests pilnīgi citā plāksnē, un svētais Georgs ar savu Kembridžas ieroču nesēju ļoti labi saprot, kāpēc tas tā tiek darīts.

Eleonora Marksa atbildēja Teiloram mēnešrakstā «To-Day» (1884. g. februārī), jo «Times» atteicās pieņemt viņas rakstu. Viņa vispirms precīzi no jauna konstatēja polemikas saturu: Vai Markss «pats sacerējis» inkriminēto frāzi vai ne? Sedlijs Teilora kgs atbildēja uz to, ka, pēc viņa domām, strīdā starp Marksu un Brentano

«jautājumam par to, vai šī frāze ir vai nav Gladstona runā, bija pilnīgi blakus nozīme salīdzinājumā ar jautājumu, vai šis citāts ir minēts ar nolūku izteikt Gladstona vārdu jēgu vai arī sagrozīt to».

Viņš tālāk piekrīt, ka «Times» pārskatā «tiešām ir pretruna vārdos», bet ka viss konteksts, ja to iztulko pareizi, t. i., liberāli gladstoniskā nozīmē, rāda, ko īsti Gladstons *ir gribējis* teikt («To-Day» 1884. g. martā). Viskomiskākais te ir tas, ka mūsu cilvēciņš no Kembridžas neatlaidīgi citē runu nevis pēc «Hansard», kas saskaņā ar anonīmo Brentano esot «paradums», bet pēc «Times», kuras pārskats saskaņā ar to pašu Brentano «aiz nepieciešamības ir paviršs». Kā gan citādi? Fatālās frāzes taču «Hansard» pārskatā nav!

Eleonorai Marksai nebija grūti iznīcināt šo argumentāciju tai pašā «To-Day» numurā. Viens no diviem. Vai nu Teilora kgs ir lasījis 1872. g. polemiku, tad viņš tagad «melo», pie kam meli ir ne tikai tas, ka viņš «pats sacerē» to, kas nav bijis, bet arī tas, ka viņš «noliedz» to, kas ir bijis. Vai arī viņš nemaz nav lasījis šo polemiku, tad viņam nebija tiesības runāt. Katrā ziņā bija skaidrs, ka viņš vairs neuzdrošinājās uzturēt sava drauga Brentano apsūdzības, it kā Markss «pats sacerējis» citātu. Otrādi — Marksu tagad apsūdz vairs nevis par to, ka viņš «pats sacerējis», bet par to, ka viņš izmetis vienu svarīgu frāzi. Bet īstenībā šī frāze ir citēta Dibināšanas manifesta 5. lappusē dažas rindas pirms tās frāzes, kas bija it kā «paša sacerēta». Kas attiecas uz «pretrunu» Gladstona runā par budžetu, tad kurš gan cits, ja ne Markss runā («Kapitāla» 618. lpp., 105. piezīme, trešā izdevumā 672. lpp. [šā sējuma 533. lpp.]) par «pastāvīgām brēcošām pretrunām Gladstona 1863. un 1864. g. runās par budžetu»! Viņš tikai nemēģina pēc Sedlija Teilora parauga šīs pretrunas liberālā labpatikā notušēt. E. Marksas noslēdzošais rezumējums ir šāds: «Patiesībā Markss neizlaida neko, ko bija vērts pieminēt, un it neko «pats nesacerēja». Bet viņš atjaunoja un izglāba no aizmirstības vienu Gladstona runas frāzi, kas neapšaubāmi bija teikta, bet kaut kādā veidā bija pratusi izgaist no «Hansard» pārskata.»

Pēc tam nomierinājās arī Sedlijs Teilora kgs. Rezultāts visam šim profesoru karagājienam, kas vilkās divus gadu desmitus un aptvēra divas lielas zemes, bija tāds, ka neviens vairs neuzdrošinājās aizskart Marksa literāro godīgumu. Jādomā, ka turpmāk Sedlijs Teilora kgs ar tādu pašu neuzticību izturēsies pret Brentano kga literārajiem pārskatiem par savām uzvarām kā Brentano kgs pret «Hansard» pāvestisko nemaldību.

F. Engelss

Londonā 1890. g. 25. jūnijā

PIRMĀ GRĀMATA

KAPITĀLA RAŽOŠANAS PROCESS

PIRMĀ DAĻA

PRECE UN NAUDA

PIRMĀ NODAĻA

PRECE

1. DIVI PRECES FAKTORI: LIETOŠANAS VĒRTĪBA UN VĒRTĪBA (VĒRTĪBAS SUBSTANCE, VĒRTĪBAS LIELUMS)

Sabiedrību bagātība, kurās valda kapitālistiskais ražošanas veids, parādās kā «milzīgs preču krājums»[1] un atsevišķa prece — kā šās bagātības elementārā forma. Tāpēc mūsu pētījums sākas ar preces analīzi.

Prece pirmām kārtām ir ārējs priekšmets, lieta, kas, pateicoties savām īpašībām, apmierina kaut kādas cilvēka vajadzības. Šo vajadzību daba, — vai nu tās rada, piemēram, kuņģis vai fantāzija, — jautājumā neko negroza[2]. Nav svarīgi arī tas, kā tieši attiecīgā lieta apmierina cilvēka vajadzību: vai nu tieši, kā dzīvei nepieciešams līdzeklis, t. i., kā patēriņa priekšmets, vai netiešā ceļā, kā ražošanas līdzeklis.

Katra derīga lieta, kā, piemēram, dzelzs, papīrs utt., ir aplūkojama no diviem viedokļiem: pēc kvalitātes un pēc kvantitātes. Katra tāda lieta ir daudzu īpašību kopums un tāpēc var būt derīga ar dažādām savām pusēm. Atsegt šīs lietu dažādās puses un tātad arī dažādos lietošanas veidus ir vēsturiskās attīstības uzdevums[3]. Tas pats jāsaka par sabiedrisku mēru atrašanu derīgo lietu kvantitatīvajai pusei. Preču mēru atšķirības daļēji nosaka pašu mērījamo priekšmetu dažādā daba, daļēji tās ir pieņemtas.

Lietas derīgums padara to par lietošanas vērtību[4]. Bet šis derī-

---

[1]) *Karl Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie». Berlin, 1859, S. 3. [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 11. lpp.]

[2]) «Vēlēšanās ietver sevī vajadzību, tā ir gara apetīte, un šī apetīte piemīt tam tikpat dabiski kā izsalkums ķermenim . . . lielākajai daļai lietu vērtība ir tāpēc, ka tās apmierina gara vajadzības.» *Nicholas Barbon.* «A Discourse concerning Coining the New Money lighter. In Answer to Mr. Locke's Considerations etc.». London, 1696, p. 2, 3.

[3]) «Lietām ir tām piemītoša iekšēja īpašība» (vertue — tāds Barbonam ir specifiskais apzīmējums lietošanas vērtībai), «kas visur paliek nemainīga; piemēram, magnēta spēja pievilkt dzelzi» (*N. Barbon.* «A Discourse concerning Coining the New Money lighter etc.». London, 1696, p. 6). Magnēta īpašība pievilkt dzelzi kļuva derīga tikai tad, kad ar tās palīdzību atklāja magnētisko polaritāti.

[4]) «Kaut kādas lietas dabiskā vērtība [natural worth] ir tās spēja apmierināt vajadzības vai kalpot cilvēka dzīves ērtībām» (*John Locke.* «Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, 1691», in «Works». London, 1777, v. II, p. 28). XVII gadsimtā mēs vēl bieži sastopam angļu rakstnieku darbos «worth» lietošanas vērtības apzīmēšanai un «value» maiņas vērtības apzīmēšanai: tas ir pilnīgi angļu valodas garā, kura mēdz lietas, kas tieši dotas, izteikt ar germāņu vārdiem un reflektētās lietas — ar romāņu vārdiem.

gums nekarājas gaisā. Preču ķermeņa īpašību nosacīts, tas nepastāv ārpus šā ķermeņa. Tāpēc preču ķermenis, kā, piemēram, dzelzs, kvieši, dimants u. tml., pats ir lietošanas vērtība jeb labums. Šis viņa raksturs nav atkarīgs no tā — daudz vai maz darba prasa no cilvēka viņa lietošanas īpašību piesavināšanās. Aplūkojot lietošanas vērtības, vienmēr pieņem, ka tās ir kvantitatīvi noteiktas, piemēram, ducis pulksteņu, olekts audekla, tonna dzelzs u. tml. Preču lietošanas vērtības ir īpašas disciplīnas — prečzinības[5] priekšmets. Lietošanas vērtība realizējas tikai lietošanas jeb patērēšanas procesā. Lietošanas vērtības izveido bagātības vielisko saturu, lai kāda arī būtu tās sabiedriskā forma. Tajā sabiedrības formā, kura mums jāaplūko, tās ir līdz ar to arī maiņas vērtības vieliskās nesējas.

Maiņas vērtība pirmām kārtām parādās kā kvantitatīva attiecība, kā proporcija, kādā viena veida lietošanas vērtības tiek mainītas pret cita veida lietošanas vērtībām[6], — kā attiecība, kas pastāvīgi mainās atkarībā no laika un vietas. Tāpēc maiņas vērtība liekas kaut kas nejaušs un pilnīgi relatīvs, bet iekšējā, pašai precei piemītošā maiņas vērtība (valeur intrinsèque) — kaut kāds contradictio in adjecto[7]. Aplūkosim šo jautājumu tuvāk.

Zināmu preci, piemēram, vienu kvarteri kviešu, maina pret *x* zābaksmēra vai pret *y* zīda, vai pret *z* zelta utt., īsi sakot — pret citām precēm visdažādākajās proporcijās. Tātad kviešiem ir nevis viena vienīga, bet daudzas maiņas vērtības. Bet, tā kā *x* zābaksmēra, tāpat arī *y* zīda, tāpat arī *z* zelta utt. ir viena kvartera kviešu maiņas vērtība, tad *x* zābaksmēra, *y* zīda, *z* zelta utt. ir jābūt maiņas vērtībām, kas spēj aizstāt viena otru jeb ir vienlīdzīgas pēc lieluma. No tā izriet, pirmkārt, ka vienas un tās pašas preces dažādās maiņas vērtības izteic kaut ko vienādu un, otrkārt, ka maiņas vērtība vispār var būt tikai kaut kāda no tās atšķirīga satura izteiksmes veids, «izpausmes forma».

Ņemsim tālāk divas preces, piemēram, kviešus un dzelzi. Lai arī kāda būtu to maiņas attiecība, to vienmēr iespējams izteikt ar vienādojumu, kurā dotais daudzums kviešu tiek pielīdzināts zināmam daudzumam dzelzs, piemēram: 1 kvarteris kviešu = *a* centneriem dzelzs. Ko izteic šis vienādojums? Ka divās dažādās lietās — 1 kvarterī kviešu un *a* centneros dzelzs — pastāv kaut kas kopējs, kam ir vienāds lielums. Tātad abas šīs lietas ir vienlīdzīgas kaut kam trešajam, kas pats par sevi nav nedz pirmā, nedz otrā

---

[5]) Buržuāziskajā sabiedrībā valda fictio juris [juridiska fikcija], it kā katram cilvēkam kā preču pircējam esot enciklopēdiskas zināšanas par precēm.

[6]) «Vērtība ir tā attiecība, kādā vienu lietu maina pret citu lietu, noteiktu daudzumu viena produkta pret noteiktu daudzumu cita produkta» (*Le Trosne*. «De l'Intérêt Social», «Physiocrates», éd. Daire, Paris, 1846, p. 889).

[7]) «Nekam nevar būt iekšēja vērtība» (*N. Barbon*, cit. darbs, 6. lpp.), jeb, kā saka Betlers:

«The value of a thing
Is just as much as it will bring»

[«Lieta ir vērta tieši tik daudz, cik tā ienesīs»][24].

no tām. Tādējādi katrai no tām, ciktāl tā ir maiņas vērtība, jābūt reducējamai uz šo trešo.

Ilustrēsim to ar vienkāršu ģeometrisku piemēru. Lai noteiktu un salīdzinātu laukumus visām taisnlīniju figūrām, tās sašķeļ trijstūros. Pašu trijstūri reducē uz izteiksmi, kas ir pilnīgi atšķirīga no tā redzamās figūras, — uz pamatnes reizinājumu ar augstumu, dalītu ar divi. Gluži tāpat arī preču maiņas vērtības ir reducējamas uz kaut ko tām kopēju, kura lielāku vai mazāku daļu tās izteic.

Šis kopējais nevar būt preču ģeometriskās, fizikālās, ķīmiskās vai kaut kādas citas dabiskās īpašības. Preču ķermeniskās īpašības te ir aplūkojamas vispār tikai tiktāl, ciktāl no tām ir atkarīgs preču derīgums, t. i., ciktāl tās padara preces par lietošanas vērtībām. No otras puses, ir acīm redzams, ka preču maiņas attiecību raksturo tieši abstrahēšanās no to lietošanas vērtībām. Preču maiņas attiecību robežās katra dotā lietošanas vērtība nozīmē tieši tikpat daudz, cik katra cita, ja tikai tā ir vajadzīgajā proporcijā. Jeb, kā saka vecais Barbons:

«Viena preču šķirne ir tikpat laba kā cita, ja to maiņas vērtības ir vienāda lieluma. Starp lietām, kurām ir vienāda lieluma maiņas vērtības, nav nekādas starpības jeb atšķirības.»[8]

Kā lietošanas vērtības preces atšķiras pirmām kārtām kvalitatīvi, kā maiņas vērtībām tām var būt tikai kvantitatīvas atšķirības, tātad tās nesatur neviena atoma lietošanas vērtības.

Ja neņemam vērā preču ķermeņu lietošanas vērtības, tad tiem paliek tikai viena īpašība, proti, tā, ka tie ir darba produkti. Bet tagad arī pats darba produkts iegūst pavisam jaunu veidu. Tiešām, ja mēs abstrahējamies no tā lietošanas vērtības, tad mēs līdz ar to esam abstrahējušies arī no tām viņa ķermeniskajām sastāvdaļām un formām, kuras padara to par lietošanas vērtību. Tagad tas vairs nav galds vai māja, vai dzija, vai kaut kāda cita derīga lieta. Visas jutekliski uztveramās īpašības ir tajā izgaisušas. Tāpat tas vairs nav galdnieka vai namdara, vai vērpēja, vai vispār kaut kāda cita noteikta ražīga darba produkts. Līdz ar darba produkta derīgo raksturu izzūd arī tajā pārstāvēto darba veidu derīgais raksturs, tātad izzūd šo darba veidu dažādās konkrētās formas; tās vairs neatšķiras savā starpā, bet visas ir reducētas uz vienādu cilvēka darbu, uz abstraktu cilvēka darbu.

Aplūkosim tagad, kas gan no darba produktiem ir palicis pāri. No tiem nekas nav palicis pāri kā tikai visiem vienāds iluzorisks priekšmetiskums, vienkāršs cilvēka darba sarecējums, kurā nav nekādu atšķirību, t. i., cilvēka darbaspēka patēriņš neatkarīgi no šā patēriņa formas. Visas šīs lietas tagad pauž tikai to, ka to ražošanā ir izlietots cilvēka darbaspēks, uzkrāts cilvēka darbs. Tās ir

[8]) «Viena preču šķirne ir tikpat laba kā cita, ja to maiņas vērtības ir vienāda lieluma. Starp lietām, kurām ir vienāda lieluma maiņas vērtības, nav nekādas starpības jeb atšķirības. Dzelzij vai svinam par 100 st. mārc. ir tāda pati maiņas vērtība kā sudrabam vai zeltam par 100 st. mārc.» (*N. Barbon*, cit. darbs, 53. un 7. lpp.).

vērtības, preču vērtības kā visām tām kopējās sabiedriskās substances kristāli.

Pašā preču maiņas attiecībā to maiņas vērtība mums parādījās kā kaut kas pilnīgi neatkarīgs no to lietošanas vērtībām. Ja mēs tiešām abstrahēsimies no darba produktu lietošanas vērtības, tad dabūsim šo produktu vērtību, kā to tikko noteicām. Tādējādi tas kopējais, kas izpaužas preču maiņas attiecībā jeb maiņas vērtībā, ir preču vērtība. Turpmākā pētījuma gaita mūs atkal novedīs pie maiņas vērtības kā pie nepieciešamā vērtības izteiksmes veida jeb tās nepieciešamās izpausmes formas; tomēr vērtība vispirms jāaplūko neatkarīgi no šās formas.

Tātad lietošanas vērtībai jeb labumam ir vērtība tikai tāpēc, ka tajā ir iemiesots jeb materializēts abstrakts cilvēka darbs. Kā tad jāmērī šās vērtības lielums? Acīm redzot, ar tajā ietvertā darba — šās «vērtības radošās substances» daudzumu. Paša darba daudzumu mērī ar tā ilgumu, ar darba laiku, un darba laiks savukārt atrod savu mērogu noteiktās laika vienībās, kādas ir stunda, diena utt.

Ja preces vērtību nosaka darba daudzums, kas izlietots tās ražošanas laikā, tad varētu likties, ka preces vērtība ir jo lielāka, jo slinkāks un neveiklāks ir tās ražotājs, tāpēc ka tad viņam vajag vairāk laika preces izgatavošanai. Bet tas darbs, kas rada vērtību substanci, ir vienāds cilvēka darbs, cilvēka viena un tā paša darbaspēka patēriņš. Viss sabiedrības darbaspēks, kas izpaužas preču pasaules vērtībās, te ir tikai viens un tas pats cilvēka darbaspēks, kaut gan tas sastāv no neskaitāmiem individuāliem darbaspēkiem. Katrs no šiem individuālajiem darbaspēkiem, tāpat kā ikviens cits, ir viens un tas pats cilvēka darbaspēks, ja tam piemīt sabiedriska vidēja darbaspēka raksturs un ja tas darbojas kā tāds sabiedrisks vidējs darbaspēks, tātad izlieto dotās preces ražošanai tikai vidēji nepieciešamo jeb sabiedriski nepieciešamo darba laiku. Sabiedriski nepieciešamais darba laiks ir tas darba laiks, kas vajadzīgs, lai izgatavotu kaut kādu lietošanas vērtību, pastāvot sabiedriski normāliem ražošanas apstākļiem un sabiedriski vidējam darba prasmes un intensitātes līmenim. Tā, piemēram, Anglijā pēc tvaika aužamo steļļu ieviešanas pietika varbūt ar pusi no tā darba, kas tika izlietots iepriekš, lai doto daudzumu dzijas pārvērstu audumā. Protams, angļu rokas audējs arī pēc tam izlietoja šai pārvēršanai tikpat daudz darba laika kā agrāk, bet tagad viņa individuālās darba stundas produktā izpaudās tikai puse no sabiedriskās darba stundas un tāpēc šā produkta vērtība samazinājās divkārt.

Tātad vērtības lielumu kādai lietošanas vērtībai nosaka tikai tas darba daudzums jeb darba laika daudzums, kas ir sabiedriski nepieciešams tās izgatavošanai[9]. Katrai atsevišķai precei šai gadī-

[9]) *Piezīme 2. izd.* «To (patērēšanas priekšmetu) vērtību, kad tos maina vienu pret otru, nosaka darba daudzums, kas ir nepieciešami vajadzīgs un parasti tiek izlietots to ražošanai» («Some Thoughts on the Interest of Money in general, and particularly in the Public

jumā ir nozīme tikai kā sava veida vidējam eksemplāram[10]. Tāpēc precēm, kas satur vienādus darba daudzumus jeb ko iespējams izgatavot vienā un tai pašā darba laikā, ir vienāds vērtības lielums. Vienas preces vērtība attiecas pret katras citas preces vērtību kā darba laiks, kas nepieciešams pirmās preces ražošanai, pret darba laiku, kas nepieciešams otrās preces ražošanai. «Kā vērtības visas preces ir tikai noteikti daudzumi sastinguša darba laika»[11].

Tātad preces vērtības lielums paliktu pastāvīgs, ja darba laiks, kas nepieciešams tās ražošanai, būtu nemainīgs. Bet darba laiks mainās ar katru pārmaiņu darba ražīgajā spēkā. Darba ražīgo spēku nosaka dažādi apstākļi, starp citu, strādnieka vidējā prasmes pakāpe, zinātnes attīstības līmenis un tās tehnoloģiskās pielietošanas pakāpe, ražošanas procesa sabiedriskā kombinācija, ražošanas līdzekļu apmēri un efektivitāte, dabas apstākļi. Viens un tas pats darba daudzums izpaužas, piemēram, labvēlīgā gadā 8 bušeļos kviešu, nelabvēlīgā gadā — tikai 4 bušeļos. Viens un tas pats darba daudzums bagātās raktuvēs dod vairāk metāla nekā nabadzīgās raktuvēs utt. Dimanti zemes garozā ir reti sastopami, un tāpēc to uzmeklēšana vidēji prasa lielu darba laiku. Tātad to nelielā tilpumā pārstāvēts daudz darba. Džeikobss šaubās, vai zelts tiekot kādreiz samaksāts pēc tā pilnas vērtības[25]. Ar vēl lielāku tiesību to var teikt par dimantiem. Pēc Ešveges datiem, 1823. gadā visa Brazīlijas dimantu raktuvju astoņdesmit gadu ilgās izmantošanas produkta cena nesasniedza Brazīlijas cukura vai kafijas plantāciju $1\frac{1}{2}$ gada produkta vidējo cenu, kaut gan pirmajā pārstāvēts daudz vairāk darba un tātad arī vērtības. Līdz ar bagātāku raktuvju atklāšanu tas pats darba daudzums izpaustos lielākā daudzumā dimantu, un tātad to vērtība pazeminātos. Ja izdotos ar nelielu darba izlietojumu pārvērst ogli par dimantu, dimanta vērtība varētu nokristies zem ķieģeļa vērtības. Vispār, jo lielāks ir darba ražīgais spēks, jo mazāks darba laiks, kas nepieciešams zināma priekšmeta izgatavošanai, jo mazāka tajā kristalizētā darba masa, jo mazāka tā vērtība. Otrādi — jo mazāks ir darba ražīgais spēks, jo lielāks ir darba laiks, kas nepieciešams priekšmeta izgatavošanai, jo lielāka tā vērtība. Tādējādi preces vērtības lielums mainās tieši proporcionāli šai precē īstenotā darba daudzumam un pretēji proporcionāli šā darba ražīgajam spēkam.

Lieta var būt lietošanas vērtība, nebūdama vērtība. Tā tas ir tad, kad tā ir cilvēkam derīga, lai gan tajā nav iemiesots darbs. Tādas lietas ir: gaiss, neapstrādāta augsne, dabiskas pļavas, nekopts mežs utt. Lieta var būt derīga un var būt cilvēka darba pro-

---

Funds etc.». London, p. 36). Šā pagājušā gadsimta ievērojamā anonīmā darba izdošanas laiks nav atzīmēts. Bet no tā satura redzams, ka tas ir iznācis Georga II laikā, apmēram 1739. vai 1740. gadā.

[10]) «Visi viena un tā paša veida produkti, stingri ņemot, ir viena masa, kuras cena tiek noteikta kopīgi, neatkarīgi no atsevišķa gadījuma īpašiem apstākļiem» (*Le Trosne*, cit. darbs, 893. lpp.).

[11]) *Karl Marx* «Zur Kritik der politischen Oekonomie». Berlin, 1859, S. 6. [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 14. lpp.]

dukts, nebūdama prece. Kas ar sava darba produktu apmierina pats savu vajadzību, tas rada tikai lietošanas vērtību, bet nevis preci. Lai ražotu preci, viņam jāražo nevis vienkārši lietošanas vērtība, bet gan lietošanas vērtība priekš citiem, sabiedriska lietošanas vērtība. {Un ne tikai priekš citiem vispār. Daļa labības, ko ražoja viduslaiku zemnieks, tika atdota kā dzimtnoma feodālim, daļa — kā desmitā tiesa priesterim. Tomēr nedz tā labība, ko atsavināja kā dzimtnomu, nedz tā, ko atsavināja kā desmito tiesu, nekļuva par preci tāpēc vien, ka tā bija ražota priekš citiem. Lai kļūtu par preci, produkts ar maiņas palīdzību jānodod tā rokās, kurš to izmanto kā lietošanas vērtību}[11a]. Beidzot, lieta nevar būt vērtība, nebūdama patēriņa priekšmets. Ja tā ir nederīga, tad arī tās izgatavošanai izlietotais darbs ir nederīgs, nav uzskatāms par darbu un tāpēc nerada nekādu vērtību.

2. PRECĒS IETVERTĀ DARBA DIVĒJĀDAIS RAKSTURS

Sākotnēji prece parādījās mūsu priekšā kā kaut kas divējāds: kā lietošanas vērtība un kā maiņas vērtība. Vēlāk atklājās, ka arī darbam, ciktāl tas izteikts vērtībā, vairs nav to pazīmju, kas tam ir kā lietošanas vērtību radītājam. Šo precē ietvertā darba divējādo dabu pirmoreiz kritiski esmu pierādījis es[12]. Tā kā šis punkts ir izejas punkts, no kura ir atkarīga politiskās ekonomijas izpratne, tad mēs to apgaismosim pamatīgāk.

Ņemsim divas preces, piemēram, vienus svārkus un 10 olekšu audekla. Pieņemsim, ka pirmo vērtība ir divreiz lielāka par pēdējo vērtību, tātad, ja 10 olekšu audekla = w, tad svārki = $2w$.

Svārki ir lietošanas vērtība, kas apmierīna noteiktu vajadzību. Lai tos izgatavotu, bija nepieciešams noteikts ražīgas darbības veids. Pēdējo nosaka tā mērķis, operāciju raksturs, priekšmets, līdzekļi un rezultāts. Darbu, kura derīgums tādējādi izpaužas darba produkta lietošanas vērtībā jeb tai apstāklī, ka darba produkts ir lietošanas vērtība, mēs īsi sauksim par derīgu darbu. No šā viedokļa darbs vienmēr tiek aplūkots sakarā ar tā derīgo efektu.

Tāpat kā svārki un audekls ir kvalitatīvi dažādas lietošanas vērtības, gluži tāpat savā starpā kvalitatīvi dažādi ir to eksistenci noteicošie darbi: drēbnieka un audēja darbs. Ja šīs lietas nebūtu kvalitatīvi dažādas lietošanas vērtības un tātad kvalitatīvi dažādu derīgu darbu produkti, tad tās vispār nevarētu nostāties viena pret otru kā preces. Svārkus nemaina pret svārkiem, šo lietošanas vērtību — pret to pašu lietošanas vērtību.

11a) [*Piezīme 4. izd.* Es iespraudu iekavās ieliktos vārdus, jo, tos neievērojot, ļoti bieži radās pārpratums, it kā Markss atzītu, ka ikviens produkts, ko patērē ne tas, kurš to ražojis, ir prece. — *F. E.*]

12) *Karl Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie». Berlin, 1859, S. 12, 13 u.a. [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 20., 21., 22. u. c. lpp.]

Dažāda veida lietošanas vērtību jeb preču ķermeņu kopumā izpaužas derīgo darbu kopums, kuri ir tikpat dažādi, kuri sadalās tikpat dažādos veidos, sugās, dzimtās, pasugās un paveidos, ar vienu vārdu sakot — izpaužas sabiedriskā darba dalīšana. Tas ir preču ražošanas pastāvēšanas nosacījums, kaut gan preču ražošana, otrādi, nav sabiedriskās darba dalīšanas pastāvēšanas nosacījums. Senindiešu kopienā darbs ir sabiedriski sadalīts, bet tā produkti nekļūst par precēm. Vai ņemsim tuvāku piemēru: katrā fabrikā darbs ir sistemātiski sadalīts, bet šī dalīšana nenotiek tādējādi, ka strādnieki maina sava individuālā darba produktus. Tikai patstāvīgu, savstarpēji neatkarīgu privātu darbu produkti nostājas viens pret otru kā preces.

Tātad katras preces lietošanas vērtībā ir ietverta noteikta lietderīga, ražīga darbība jeb derīgs darbs. Lietošanas vērtības nevar nostāties viena pret otru kā preces, ja tās nesatur kvalitatīvi dažādus derīga darba veidus. Sabiedrībā, kuras produkti pieņem vispār preču formu, t. i., preču ražotāju sabiedrībā, šī derīgo darbu kvalitatīvā atšķirība, kurus šeit veic neatkarīgi vienu no otra kā patstāvīgu ražotāju privātu lietu, attīstās par sistēmu, kas sastāv no daudziem locekļiem, — par sabiedrisko darba dalīšanu.

Svārkiem, starp citu, ir vienalga, kas tos valkā, — vai nu pats drēbnieks vai drēbnieka klients. Abos gadījumos svārki funkcionē kā lietošanas vērtība. Tikpat maz groza attiecību starp svārkiem un tos ražojošo darbu tas fakts, ka drēbnieka darbs kļūst par īpašu profesiju, par sabiedriskās darba dalīšanas patstāvīgu locekli. Kur uz to spieda vajadzība pēc apģērba, tur cilvēks nodarbojās ar drēbnieka darbu veselus gadu tūkstošus, iekām viņš kļuva par drēbnieku. Bet svārki, audekls un vispār ikviens vieliskās bagātības elements, kas nav atrodams dabā gatavā veidā, vienmēr ir jārada ar speciālas, lietderīgas ražīgas darbības palīdzību, kura pielāgo dažādas dabas vielas noteiktām cilvēka vajadzībām. Tātad darbs kā lietošanas vērtību radītājs, kā derīgs darbs, ir no visādām sabiedriskām formām neatkarīgs cilvēku eksistences nosacījums, mūžīga, dabiska nepieciešamība: bez tā nebūtu iespējama vielu maiņa starp cilvēku un dabu, t. i., nebūtu iespējama pati cilvēka dzīve.

Lietošanas vērtības: svārki, audekls utt., ar vienu vārdu sakot, preču ķermeņi, ir divu elementu — dabas vielas un darba savienojums. Atskaitot visu to dažādo derīgo darbu summu, kuri ietverti svārkos, audeklā utt., vienmēr paliek zināms materiāls substrāts, kas dots no dabas, bez jebkādas cilvēka palīdzības. Cilvēks ražošanas procesā var rīkoties tikai tā, kā rīkojas pati daba, t. i., var mainīt tikai vielu formas[13]. Vēl vairāk. Pašā šajā veidošanas darbā

---

[13]) «Neviena pasaules parādība, vai nu to ir radījusi cilvēka roka vai arī vispārējie dabas likumi, nedod mums ideju, ka matērija tiešām radīta, bet visas parādības dod tikai ideju par matērijas pārveidošanu. Savienošana un sadalīšana — lūk, vienīgie elementi, ko atklāj cilvēka prāts, analizējot ražošanas ideju. Vērtības» (lietošanas vērtības, kaut gan, polemizēdams te ar fiziokrātiem, Verri pats īsti nezina, par kāda veida vērtību viņš runā) «un bagātības ražošana vienādā mērā notiek tiklab tad, kad zeme, gaiss un ūdens pārvēr-

viņš nemitīgi balstās uz dabas spēku palīdzību. Tātad darbs nav vienīgais tā ražoto lietošanas vērtību, vieliskās bagātības avots. Darbs ir bagātības tēvs, kā saka Viljams Petijs, un zeme — tās māte[26].

Pāriesim tagad no preces kā lietošanas priekšmeta pie preces vērtības.

Pēc mūsu pieņēmuma, svārkiem ir divreiz lielāka vērtība nekā audeklam. Bet tā ir tikai kvantitatīva atšķirība, kas mūs pagaidām neinteresē. Mēs tāpēc atgādināsim: ja vienu svārku vērtība ir divreiz lielāka nekā 10 olekšu audekla vērtība, tad 20 olektīm audekla ir tas pats vērtības lielums, kas vieniem svārkiem. Kā vērtības svārki un audekls ir lietas, kurām ir viena un tā pati substance, tie ir vienveidīga darba objektīvās izpausmes. Bet drēbnieka darbs un audēja darbs ir kvalitatīvi dažādi darba veidi. Ir tomēr tādi sabiedriskie apstākļi, kuros viens un tas pats cilvēks pārmaiņus šuj un auž un kur tātad abi šie dažādie darba veidi ir tikai viena un tā paša indivīda darba modifikācijas un nevis dažādu indivīdu stingri nodalītas funkcijas, — gluži tāpat kā svārki, kurus drēbnieks šuj šodien, un bikses, ko viņš darina rīt, ir tikai viena un tā paša individuālā darba variācijas. Tālāk, ikdienas pieredze rāda, ka kapitālistiskajā sabiedrībā atkarībā no darba pieprasījuma mainīgā virziena zināmu daļu sabiedriskā darba piedāvā pārmaiņus gan drēbnieka darba, gan audēja darba veidā. Šī darba veida pārmaiņa, protams, nenotiek bez zināmas rīvēšanās, bet tai ir jānotiek. Ja neņemam vērā ražīgās darbības noteikto raksturu un tātad darba derīgo raksturu, tad tajā paliek tikai viens, — ka tas ir cilvēka darbaspēka izlietojums. Kā drēbnieka darbs, tā arī audēja darbs, neraugoties uz šo ražīgās darbības veidu kvalitatīvo atšķirību, ir cilvēka smadzeņu, muskuļu, nervu, roku utt. ražīgs izlietojums un šai nozīmē — viens un tas pats cilvēka darbs. Tās ir tikai divas dažādas cilvēka darbaspēka izlietošanas formas. Protams, pašam cilvēka darbaspēkam jābūt vairāk vai mazāk attīstītam, lai to izlietotu vienā vai otrā formā. Bet preces vērtībā ir pārstāvēts vienkārši cilvēka darbs, cilvēka darba izlietojums vispār. Tāpat kā buržuāziskajā sabiedrībā ģenerālim vai baņķierim ir liela loma, bet vienkāršam cilvēkam ļoti nožēlojama loma[14], gluži tāds pats šeit ir stāvoklis arī ar cilvēka darbu. Tas ir vidēji katram parasta, īpaši nesagatavota cilvēka ķermeniskajam organismam piemītošā vienkāršā darbaspēka izlietojums. *Vienkāršais vidējais darbs*, kaut gan tam ir dažāds raksturs dažādās zemēs un dažādos kultūras laikmetos, tomēr katrai noteiktai sabiedrībai ir kaut kas dots. Samērā sarežģīts darbs nozīmē tikai *kāpinātu* vai, drīzāk, *pareizinātu* vienkāršu darbu, tā ka mazāks daudzums sarežģīta darba

---

šas tīrumos par kviešiem, kā arī tad, kad cilvēka rokās kukaiņu lipīgie atdalījumi pārvēršas par zīdu vai atsevišķi metāla gabali savienojas kopā un izveido pulksteņa mehānismu» (*Pietro Verri*. «Meditazioni sulla Economia Politica» (pirmoreiz iespiests 1771. gadā) itāliešu ekonomistu *Custodi* izdevumā, Parte Moderna, t. XV, p. 21, 22).

[14]) Sal. *Hegel*. «Philosophie des Rechts». Berlin, 1840, S. 250, § 190.

ir vienlīdzīgs lielākam daudzumam vienkārša darba. Pieredze rāda, ka šāda sarežģīta darba reducēšana uz vienkāršu darbu notiek pastāvīgi. Prece var būt vissarežģītākā darba produkts, bet tās *vērtība* to padara vienlīdzīgu vienkārša darba produktam, un tātad tajā pārstāvēts tikai noteikts vienkārša darba daudzums[15]. Dažādās proporcijas, kādās dažādi darba veidi reducējas uz vienkāršu darbu kā uz darba veidu mēra vienību, nosaka sabiedriskais process aiz ražotāju muguras, un tāpēc tās viņiem šķiet paraduma noteiktas. Vienkāršības labad turpmākajā iztirzājumā ikvienu darbaspēka veidu aplūkosim tieši kā vienkāršu darbaspēku — tas mūs atbrīvos no nepieciešamības atkārtot katrā atsevišķā gadījumā sarežģīta darba reducēšanu uz vienkāršu darbu.

Tātad, tāpat kā svārku un audekla vērtībās mēs abstrahējamies no to lietošanas vērtību atšķirības, tā arī darbā, kas pārstāvēts šajās vērtībās, mēs abstrahējamies no tā derīgo formu — drēbnieka un audēja darba atšķirības. Lietošanas vērtības — svārki un audekls — ir tikai lietderīgas ražīgas darbības savienojums ar vadmalu un dziju, turpretim vērtības — svārki un audekls — nav nekas vairāk kā vienveidīgi darba sarecējumi; tāpat arī darbi, kas ietverti šajās vērtībās, ir nozīmīgi nevis ar savu ražīgo attiecību pret vadmalu un dziju, bet tikai kā cilvēka darbaspēka patēriņš. Drēbnieka un audēja darbs ir tieši tāpēc elementi, kas rada lietošanas vērtības — svārkus un audeklu —, ka tiem ir kvalitatīvi dažādas īpatnības; svārku un audekla vērtības substance tie ir tikai tiktāl, ciktāl mēs abstrahējamies no to īpašām kvalitātēm, ciktāl tiem piemīt viena un tā pati kvalitāte — cilvēka darba kvalitāte.

Bet svārki un audekls ir ne tikai vērtības vispār, bet arī noteikta lieluma vērtības: pēc mūsu pieņēmuma svārkiem ir divreiz lielāka vērtība nekā desmit olektīm audekla. No kurienes rodas šī starpība to vērtību lielumā? Cēlonis ir tas, ka audekls satur tikai pusi no tā darba, kas ietverts svārkos, un tāpēc pēdējo ražošanai darbaspēks jāpatērē divreiz ilgāku laiku nekā pirmā ražošanai.

Tāpēc, ja attiecībā uz preces lietošanas vērtību ir nozīme tikai tajā ietvertā darba kvalitātei, tad attiecībā uz vērtības lielumu ir nozīme tikai darba kvantitātei, pie kam tam jābūt jau reducētam uz cilvēka darbu bez jebkādas tālākas kvalitātes. Pirmajā gadījumā jautājums ir par to, kā norisinās darbs un ko tas ražo, otrajā gadījumā — par to, cik darba tiek izlietots un cik ilgu laiku tas turpinās. Tā kā preces vērtības lielumā izpaužas tikai tajā ietvertā darba daudzums, tad zināmā proporcijā ņemtām precēm vienmēr jābūt vienāda lieluma vērtībām.

Ja visu to derīgo darbu ražīgais spēks, kuri nepieciešami vienu svārku ražošanai, paliek nemainīgs, tad svārku vērtības lielums

[15]) Lasītājam jāievēro, ka te nav runa par darba algu jeb vērtību, kuru strādnieks saņem, piemēram, par vienu darba dienu, bet par preču vērtību, kurā materializējas viņa darba diena. Darba algas kategorija šajā mūsu iztirzājuma pakāpē vispār mums vēl nepastāv.

pieaug proporcionāli to daudzumam. Ja vieni svārki pārstāv x darba dienu, tad 2 svārki pārstāv $2x$ darba dienu utt. Bet pieņemsim, ka darbs, kas nepieciešams vienu svārku ražošanai, pieaug divkārt vai samazinās uz pusi. Pirmajā gadījumā vieni svārki ir vērti tik daudz, cik agrāk bija vērti divi svārki, otrajā gadījumā divi svārki ir vērti tik daudz, cik agrāk bija vērti vieni svārki, kaut gan abos gadījumos svārku izdarītie pakalpojumi paliek nemainīgi, tāpat kā paliek nemainīga arī tajos ietvertā derīgā darba kvalitāte. Bet darba daudzums, kas izlietots to ražošanai, ir mainījies.

Lielāks daudzums lietošanas vērtības izveido pats par sevi lielāku vielisku bagātību: divi svārki ir vairāk nekā vieni. Ar diviem svārkiem var apģērbt divus cilvēkus, ar vieniem tikai vienu utt. Tomēr pieaugošai vieliskās bagātības masai var atbilst tās vērtības lieluma vienlaicīga pazemināšanās. Šī pretējā kustība rodas no darba divējādā rakstura. Ražīgais spēks, protams, vienmēr ir derīga, konkrēta darba ražīgais spēks un faktiski nosaka tikai lietderīgās ražīgās darbības efektivitātes pakāpi dotajā laika sprīdī. Tātad derīgais darbs ir gan bagātāks, gan trūcīgāks produktu avots tieši proporcionāli tā ražīgā spēka pieaugumam vai krišanai. Turpretim ražīgā spēka pārmaiņa pati par sevi it nemaz neskar darbu, kas pārstāvēts preces vērtībā. Tā kā ražīgais spēks pieder konkrētai derīgai darba formai, tad tas, protams, nevar skart darbu, ciktāl mēs abstrahējamies no darba konkrētās derīgās formas. Tātad viens un tas pats darbs vienādos laika sprīžos rada vienmēr vienāda lieluma vērtības, lai kā arī mainītos tā ražīgais spēks. Bet tas var dot vienādos laika sprīžos dažādus daudzumus lietošanas vērtību — vairāk, kad ražīgais spēks pieaug, mazāk, kad tas krītas. Tā pati ražīgā spēka mainīšanās, kas palielina darba auglīgumu un tātad arī ražoto lietošanas vērtību masu, samazina, kā redzams, šās pieaugušās masas vērtības lielumu, ja tā samazina darba laika daudzumu, kas nepieciešams tās ražošanai. Un otrādi.

Ikviens darbs, no vienas puses, ir cilvēka darbaspēka izlietojums vārda fizioloģiskajā nozīmē, un šajā savā vienāda jeb abstrakta cilvēka darba kvalitātē tas rada preču vērtību. Ikviens darbs, no otras puses, ir cilvēka darbaspēka izlietojums īpašā lietderīgā formā, un šajā savā konkrētā derīgā darba kvalitātē tas rada lietošanas vērtības[16].

---

[16]) *Piezīme 2. izd.* Lai pierādītu, «ka vienīgi darbs ir galīgais un reālais mērs, ar kura palīdzību mēs varam salīdzināt savā starpā dažādu preču vērtības visos laikos», A. Smits raksta: «Visos laikos un visās vietās vienādiem daudzumiem darba ir vienmēr jābūt vienādai vērtībai priekš strādnieka. Savas veselības, spēka un rīcības normālajā stāvoklī, ja ir vidēja prasmes vai veiklības pakāpe, viņam vienmēr jāziedo viena un tā pati daļa no sava miera, brīvības un savas laimes» («Wealth of Nations», v. I, ch. V). No vienas puses, A. Smits sajauc šeit (bet ne visur) tēzi, ka vērtību noteic darba daudzums, kas izlietots preces ražošanai, ar tēzi, ka preču vērtības noteic paša darba vērtība, un tāpēc cenšas pierādīt, ka vienādiem daudzumiem darba vienmēr ir viena un tā pati vērtība. No otras puses, viņš jūt, ka darbs, ciktāl tas izpaužas preču vērtībā, nozīmē tikai darbaspēka patēriņu, bet šo patēriņu viņš attēlo atkal tikai kā miera, brīvības un laimes ziedošanu, neredzot šajā izlietojumā arī normālu dzīves norisi. Tiesa, viņa acu priekšā bija mūslaiku algotais strādnieks. — Daudz pareizāk šai jautājumā spriež 9. piezīmē citētais anonīmais A. Smita priekštecis: «Kāds cilvēks ir izlietojis vienu nedēļu, lai izgatavotu zināmu patērēšanas

3. VĒRTĪBAS FORMA JEB MAIŅAS VĒRTĪBA

Preces nāk pasaulē lietošanas vērtību jeb preču ķermeņu formā, kā dzelzs, audekls, kvieši utt. Tā ir to primitīvā naturālā forma. Bet par precēm tās kļūst, tikai pateicoties savam divējādam raksturam, tikai tāpēc, ka tās vienlaikus ir tiklab patēriņa priekšmeti, kā arī vērtības nesējas. Tātad tās ir preces jeb tām ir preču forma tikai tiktāl, ciktāl tām piemīt šī divējādā forma — naturālā forma un vērtības forma.

Preču vērtība [Wertgegenständlichkeit] no atraitnes Kviklijas atšķiras ar to, ka nav zināms, kā tai piekļūt[27]. Tiešā pretstatā preču ķermeņu jutekliskai, rupjai taustāmībai to vērtībā [Wertgegenständlichkeit] neietilpst neviens atoms dabas vielas. Jūs varat grozīt un aplūkot atsevišķu preci, kā vien gribat, — kā vērtība [Wertding] tā paliks netverama. Bet, ja mēs atcerēsimies, ka precēm piemīt vērtība [Wertgegenständlichkeit] tikai tiktāl, ciktāl tās izteic vienu un to pašu sabiedrisko vienību — cilvēka darbu, ka to vērtībai [Wertgegenständlichkeit] tāpēc ir tīri sabiedrisks raksturs, tad mums kļūs pats par sevi saprotams, ka arī izpausties tā var tikai vienas preces sabiedriskā attiecībā pret otru preci. Īstenībā mēs izejam no preču maiņas vērtības jeb maiņas attiecības, lai nāktu uz pēdām tajās apslēptajai vērtībai. Mums tagad jāatgriežas pie šīs vērtības izpausmes formas.

Katrs zina — ja arī viņš nekā vairāk nezina, — ka precēm piemīt tām visām kopēja vērtības forma, kas ir asā kontrastā ar to lietošanas vērtību raibajām naturālajām formām, un proti: tām piemīt vērtības naudas forma. Mums te jāveic tas, ko buržuāziskā politiskā ekonomija pat nemēģināja izdarīt, — proti, jāparāda šās naudas formas izcelšanās, t. i., jāizseko preču vērtības attiecībā ietvertās vērtības izteiksmes attīstībai no visvienkāršākā, tikko manāmā attēla līdz pat apžilbinošajai naudas formai. Līdz ar to izzudīs arī naudas mīklainība.

Visvienkāršākā vērtības attiecība, acīm redzot, ir preces vērtības attiecība pret vienu kāda cita — vienalga kāda veida preci. Tādējādi attiecība starp divu preču vērtībām dod visvienkāršāko zināmas preces vērtības izteiksmi.

---

priekšmetu . . . un tas, kas dod tam maiņai kādu citu priekšmetu, vislabāk novērtēs, kāds to daudzums ir līdzvērtīgs pirmajam priekšmetam, ja aprēķinās, kāds priekšmets ir prasījis to pašu darbu [labour] un laiku. Tas šeit nozīmē, ka darbs, ko viens cilvēks ir zināmu laiku izlietojis kādas lietas ražošanai, tiek mainīts pret cita cilvēka darbu, kas ir tikpat ilgu laiku izlietots citas lietas ražošanai» («Some Thoughts on the Interest of Money in general etc.», p. 39).

{*Pie 4. izd.* Angļu valodai ir tā priekšrocība, ka tajā ir divi dažādi vārdi divu dažādu darba aspektu apzīmēšanai. Darbu, kas ir kvalitatīvi noteikts un kas rada lietošanas vērtības, sauc par work pretstatā labour; darbu, kas rada vērtību un kas mērījams tikai kvantitatīvi, sauc par labour pretstatā work. Sk. angļu tulkojuma piezīmi 14. lpp. — *F. E.*} [Sajā sējumā sk. pirmās nodaļas 4. piezīmi. 47. lpp.— *Red.*]

A. VIENKĀRŠĀ, ATSEVIŠĶĀ JEB NEJAUŠĀ VĒRTĪBAS FORMA

x preces $A = y$ preces B jeb: x preces A ir vērts y preces B

(20 olekšu audekla = vieniem svārkiem jeb: 20 olekšu audekla ir vērtas vienus svārkus)

1) Vērtības izteiksmes divi poli: relatīvā vērtības forma un ekvivalentā forma

Ikvienas vērtības formas noslēpums ir ietverts šajā vienkāršajā vērtības formā. Tāpēc tās analīze arī ir visgrūtākā.

Divām dažāda veida precēm *A* un *B*, mūsu piemērā audeklam un svārkiem, te, acīm redzot, ir divas dažādas lomas. Audekls izteic savu vērtību svārkos, svārki ir materiāls šai vērtības izteiksmei. Pirmajai precei ir aktīva loma, otrajai — pasīva. Pirmās preces vērtība parādās kā relatīva vērtība jeb šī prece atrodas relatīvā vērtības formā. Otrā prece funkcionē kā ekvivalents jeb atrodas ekvivalentā formā.

Relatīvā vērtības forma un ekvivalentā forma ir korelatīvi, savstarpēji viens otru noteicoši, nešķirami momenti, bet vienlaikus viena otru izslēdzošas jeb pretējas galējības, t. i., vienas un tās pašas vērtības izteiksmes poli; tie vienmēr ir sadalīti starp dažādām precēm, ko vērtības izteiksme liek savstarpējā attiecībā. Es nevaru, piemēram, izteikt audekla vērtību audeklā. 20 olekšu audekla = 20 olektīm audekla nav vērtības izteiksme. Šis vienādojums drīzāk izteic pretējo: 20 olekšu audekla nav nekas cits kā 20 olekšu audekla, t. i., noteikts daudzums patēriņa priekšmeta — audekla. Tātad audekla vērtību iespējams izteikt tikai relatīvi, t. i., citā precē. Tāpēc audekla relatīvā vērtības forma paredz, ka kaut kāda cita prece atrodas tai pretim ekvivalentā formā. No otras puses, šī cita prece, kas figurē kā ekvivalents, nevar vienlaikus atrasties relatīvā vērtības formā. Ne šī prece izteic savu pašas vērtību. Tā dod tikai materiālu citas preces vērtības izteiksmei.

Tiesa, izteiksme 20 olekšu audekla = vieniem svārkiem jeb 20 olekšu audekla ir vērtas 1 svārkus ietver sevī arī pretējo attiecību: 1 svārki = 20 olektīm audekla jeb 1 svārki ir vērti 20 olekšu audekla. Bet man tādējādi vienādojums ir jāapgriež, lai relatīvi izteiktu svārku vērtību, un, ja es to daru, par ekvivalentu kļūst audekls svārku vietā. Tātad viena un tā pati prece vienā un tajā pašā vērtības izteiksmē nevar parādīties vienlaikus abās formās. Vēl vairāk: tās polāri izslēdz viena otru.

Vai dotā prece atrodas relatīvā vērtības formā vai tai pretējā — ekvivalentā — formā, to nosaka vienīgi vieta, ko tā ieņem dotajā vērtības izteiksmē, t. i., tas, vai tā ir prece, kuras vērtību izteic, vai arī prece, kurā tiek izteikta vērtība.

2) Relatīvā vērtības forma

a) Relatīvās vērtības formas saturs

Lai noskaidrotu, kādā veidā vienas preces vienkāršā vērtības izteiksme ir ietverta divu preču vērtības attiecībā, vispirms jāaplūko šī pēdējā neatkarīgi no tās kvantitatīvās puses. Parasti gan rīkojas tieši otrādi un redz vērtības attiecībā tikai proporciju, kurā pielīdzina vienu otram divu dažādu preču šķirņu noteiktus daudzumus. Pie tam aizmirst, ka dažādas lietas kļūst kvantitatīvi salīdzināmas tikai pēc tam, kad tās reducētas uz vienu un to pašu vienību. Tikai kā vienas un tās pašas vienības izpausmes šīs lietas ir viena nosaukuma lielumi un tātad salīdzināmi lielumi[17]).

Vai nu 20 olekšu audekla ir vienlīdzīgas vieniem svārkiem, vai arī tās = 20 vai = *x* svārkiem, citiem vārdiem — vai nu dotais audekla daudzums ir vērts daudzus vai nedaudzus svārkus, katrā ziņā pati šādas proporcijas pastāvēšana vienmēr paredz, ka audekls un svārki kā vērtības lielumi ir vienas un tās pašas vienības izpausmes, ir lietas, kurām ir viena un tā pati daba. Audekls = svārkiem ir šā vienādojuma pamats.

Bet šīm divām kvalitatīvi savstarpēji pielīdzinātām precēm nav vienāda loma. Tikai audekla vērtība rod sev izteiksmi. Un kā rod? Attiecinot audeklu pret svārkiem kā audekla «ekvivalentu», kā kaut ko, pret ko audekls var tikt apmainīts. Šajā attiecībā svārki ir vērtības pastāvēšanas forma, vērtības iemiesojums [Wertding], tāpēc ka tikai kā vērtība tie ir tas pats, kas audekls. No otras puses, tikai te parādās jeb iegūst patstāvīgu izteiksmi paša audekla vērtības esamība, tāpēc ka tikai kā vērtība audekls var attiekties pret svārkiem kā pret kaut ko līdzvērtīgu jeb kaut ko tādu, kas ir pret to maināms. Tā, piemēram, sviestskābe un skudrskābes propilesteris ir dažādas vielas. Tomēr tās abas sastāv no vienām un tām pašām ķīmiskajām substancēm — oglekļa (C), ūdeņraža (H) un skābekļa (O) un turklāt vienā un tai pašā procentuālā attiecībā, proti: $C_4H_8O_2$. Ja mēs pielīdzinātu sviestskābi skudrskābes propilesterim, tad tas nozīmētu šajā vienādojumā, pirmkārt, to, ka skudrskābes propilesteris ir tikai $C_4H_8O_2$ pastāvēšanas forma, un, otrkārt, to, ka sviestskābe arī sastāv no $C_4H_8O_2$. Tādējādi, pielīdzinot skudrskābes propilesteri sviestskābei, būtu izteikta to ķīmiskā substance atšķirībā no to fizikālās formas.

Kad mēs sakām: preces kā vērtības ir vienkārši cilvēka darba sarecējumi, tad mūsu analīze reducē preces uz abstraktu vērtību, bet neizteic tās nekādā vērtības formā, kas ir atšķirīga no to natu-

---

[17]) Tie nedaudzie ekonomisti, kuri, kā, piemēram, S. Beilijs, ir nodarbojušies ar vērtības formas analīzi, nevarēja nonākt ne pie kāda rezultāta, no vienas puses, tāpēc, ka viņi jauc vērtības formu ar pašu vērtību, no otras puses, tāpēc, ka, atrazdamies rupja, praktiska buržuja ietekmē, viņi no paša sākuma pievērš uzmanību vienīgi maiņas attiecības kvantitatīvajai noteiktībai. «Vara pār kvantitāti ... konstituē vērtību» («Money and its Vicissitudes», London, 1837, p. 11). Autors S. Beilijs.

rālās formas. Citādi tas ir vienas preces vērtības attiecībā pret otru preci. Precei piemītošais vērtības raksturs parādās šeit tās pašas preces attiecībā pret otru preci.

Kad, piemēram, svārkus kā vērtības iemiesojumu [Wertding] pielīdzina audeklam, tad svārkos ietverto darbu pielīdzina darbam, kas ietverts audeklā. Protams, drēbnieka darbs, kas rada svārkus, ir cita veida konkrēts darbs nekā audēja darbs, kurš darina audeklu. Bet pielīdzināšana audēja darbam faktiski reducē drēbnieka darbu uz to, kas tiešām vienāds abos darba veidos, uz tiem kopējo cilvēka darba raksturu. Šai netiešajā ceļā tiek apstiprināts tālāk, ka arī audēja darbs, ciktāl viņš auž vērtību, neatšķiras no drēbnieka darba, tātad ir abstrakts cilvēka darbs. Tikai dažāda veida preču ekvivalences izteiksme parāda tā darba specifisko raksturu, kurš rada vērtību, jo dažāda veida darbus, kas ietverti dažādās precēs, tā tiešām reducē uz to, kas tajos ir kopīgs, — uz cilvēka darbu vispār[17a].

Ar to tomēr nepietiek, ja izteic tā darba specifisko raksturu, no kura sastāv audekla vērtība. Cilvēka darbaspēks aktīvā stāvoklī jeb cilvēka darbs rada vērtību, bet pats darbs nav vērtība. Tas kļūst par vērtību sastingušā stāvoklī, priekšmetiskā formā. Lai audekla vērtību izteiktu kā cilvēka darba sarecējumu, tā ir jāizteic kā īpašs «priekšmetiskums», kas lietiski ir atšķirīgs no paša audekla un tajā pašā laikā kopīgs tam ar citām precēm. Šis uzdevums jau ir atrisināts.

Svārku un audekla vērtības attiecībā svārki figurē kā kaut kas kvalitatīvi vienāds ar audeklu, kā tā paša veida lieta, tāpēc ka tie ir vērtība. Tie šeit ir lieta, kurā izpaužas vērtība jeb kura savā taustāmajā naturālajā formā pārstāv vērtību. Protams, svārki — svārku-preces ķermenis — ir tikai lietošanas vērtība. Svārki tikpat maz izteic vērtību kā jebkurš audekla gabals. Bet tas pierāda tikai to, ka savā vērtības attiecībā pret audeklu svārki nozīmē vairāk nekā ārpus tās — tāpat kā dažs labs cilvēks svārkos ar zelta apšuvumiem nozīmē vairāk nekā bez tiem.

Svārku ražošanā drēbnieka darba veidā patiešām ir izlietots cilvēka darbaspēks. Tātad svārkos ir uzkrāts cilvēka darbs. No šās puses svārki ir «vērtības nesēji», kaut gan šī īpašība nespīd cauri to audumam, lai arī cik smalks tas būtu. Un savā vērtības attiecībā pret audeklu tie parādās tikai ar šo savu pusi, t. i., kā iemiesota vērtība, kā vērtības iemiesojums. Neraugoties uz to, ka svārkiem ir aizpogātas visas pogas, audekls saredz tajos sev radniecīgo daiļo

17a) *Piezīme 2. izd.* Viens no pirmajiem ekonomistiem, kas pēc Viljama Petija saskatīja vērtības dabu, slavenais Franklins saka: «Tā kā tirdzniecība vispār nav nekas cits kā viena darba maiņa pret otru darbu, tad visu lietu vērtības vispareizākais novērtējums ir darbs» («The Works of *B. Franklin* etc., edited by Sparks». Boston, 1836, v. II, p. 267). Franklins nesaprata, ka, novērtējot visu lietu vērtību ar «darbu», viņš līdz ar to abstrahējas no atšķirībām starp apmaināmajiem darba veidiem — tātad reducē tos uz vienādu cilvēka darbu. Bet, kaut arī viņš to nezina, viņš neviļus to izsaka. Viņš runā sākumā par «vienu darbu», tad par «otru darbu», beigās par «darbu» bez tālāka apzīmējuma kā par visu lietu vērtības substanci.

vērtības dvēseli. Bet, ja svārki audekla acīs ir vērtība, tad vērtība viņam nepieciešami pieņem svārku formu. Tāpat, ja indivīds *A* izturas pret indivīdu *B* kā pret majestāti, tad *A* acīs majestāte kā tāda nepieciešami pieņem *B* ķermenisko veidu — tāpēc tad arī majestātei piemītošie sejas vaibsti, mati un daudz kas cits mainās, kad mainās valdnieks.

Tātad tajā vērtības attiecībā, kurā svārki ir audekla ekvivalents, svārku formai ir vērtības formas loma. Preces-audekla vērtība tāpēc izteicas preces-svārki ķermenī, vienas preces vērtība otras preces lietošanas vērtībā. Kā lietošanas vērtība audekls ir lieta, kas jutekliski atšķiras no svārkiem; kā vērtība tas ir «līdzīgs svārkiem», izskatās gluži tāpat kā svārki. Tādējādi audekls iegūst vērtības formu, kas atšķiras no tā naturālās formas. Viņa vērtības esamība izpaužas viņa vienlīdzībā ar svārkiem, tāpat kā kristīga cilvēka jēra daba — sevis pielīdzināšanā dieva jēram.

Mēs redzam, ka visu to, ko agrāk mums teica preču vērtības analīze, izstāsta pats audekls, ja viņš nonāk attiecībā ar citu preci, ar svārkiem. Viņš tikai izteic savas domas vienīgajā viņam pieejamā valodā — preču valodā. Lai izteiktu, ka darbs savā cilvēka darba abstraktajā īpašībā rada viņa — audekla vērtību, viņš saka, ka svārki, ciktāl tie ir viņam līdzvērtīgi un tātad ir vērtība, sastāv no tā paša darba kā arī viņš, audekls. Lai izteiktu, ka viņa vērtības [Wertgegenständlichkeit] cēlais priekšmetiskums ir atšķirīgs no viņa stīvā linu ķermeņa, viņš saka, ka vērtībai ir svārku izskats un ka tāpēc viņš pats kā vērtība [Wertding] ir tikpat līdzīgs svārkiem kā viens lietus piliens otram. Blakus piezīmēsim, ka arī preču valodai bez ebreju valodas ir ne mazums citu vairāk vai mazāk izveidotu izlokšņu. To faktu, ka preces *B* pielīdzināšana precei *A* ir pašas preces *A* vērtības izteiksme, piemēram, vācu «Wertsein» [«vērtība, vērtības esamība»] neizteic tik skaidri kā romāņu valodu darbības vārds valere, valer, valoir [būt vērtam]. Paris vaut bien une messe![28]

Tātad ar vērtības attiecības palīdzību preces *B* naturālā forma kļūst par preces *A* vērtības formu jeb preces *B* ķermenis kļūst par preces *A* vērtības spoguli[18]. Prece *A*, attiecoties pret preci *B* kā pret vērtības ķermeni, kā pret cilvēka darba materializāciju, padara *B* lietošanas vērtību par savas pašas vērtības izteiksmes materiālu. Preces *A* vērtībai, kas tādā veidā izteikta preces *B* lietošanas vērtībā, piemīt relatīvā vērtības forma.

[18]) Dažā ziņā cilvēks atgādina preci. Tā kā viņš piedzimst bez spoguļa rokās un arī ne kā Fihtes filozofs: «Es esmu es,» — tad cilvēks sākumā skatās kā spogulī citā cilvēkā. Tikai izturoties pret cilvēku Paulu kā pret sev līdzīgu, cilvēks Pēteris sāk izturēties pret sevi pašu kā pret cilvēku. Līdz ar to arī Pauls kā tāds, visā savā Paula ķermeniskumā, kļūst viņam par formu, kurā izpaužas suga — «cilvēks».

b) Relatīvās vērtības formas kvantitatīvā noteiktība

Katra prece, kuras vērtība jāizteic, pārstāv zināmu daudzumu dotā patēriņa priekšmeta, piemēram, 15 šefeļu kviešu, 100 mārciņu kafijas utt. Šis dotais daudzums preces satur noteiktu daudzumu cilvēka darba. Tātad vērtības formai jāizteic ne tikai vērtība vispār, bet arī kvantitatīvi noteikta vērtība jeb vērtības lielums. Tāpēc preces *A* vērtības attiecībā pret preci *B*, audekla attiecībā pret svārkiem, preču veidu — svārkus ne tikai kvalitatīvi pielīdzina audeklam kā vērtības iemiesojumam vispār, bet arī noteiktam daudzumam audekla, piemēram, 20 olektīm, pielīdzina noteiktu daudzumu iemiesotas vērtības jeb ekvivalenta, piemēram, 1 svārkus.

Vienādojums «20 olekšu audekla = 1 svārkiem jeb 20 olekšu audekla ir vērtas 1 svārkus» paredz, ka vienos svārkos ir tieši tikpat daudz vērtības substances, cik 20 olektīs audekla, ka abi šie preču daudzumi prasa vienādu daudzumu darba jeb vienāda lieluma darba laiku. Bet darba laiks, kas nepieciešams 20 olekšu audekla vai 1 svārku ražošanai, mainās līdz ar katru darba ražīgā spēka maiņu drēbnieka vai audēja darbā. Mēs izpētīsim tagad sīkāk šādas pārmaiņas ietekmi uz vērtības lieluma relatīvo izteiksmi.

I. Pieņemsim, ka audekla vērtība mainās[19], kamēr svārku vērtība paliek pastāvīga. Ja darba laiks, kas nepieciešams audekla ražošanai, divkāršojas, piemēram, tāpēc ka samazinās zemes auglība, kurā aug lini, tad divkāršojas arī audekla vērtība. Vienādojuma 20 olekšu audekla = 1 svārkiem vietā mēs dabūjam 20 olekšu audekla = 2 svārkiem, jo vieni svārki tagad satur tikai pusi no tā darba laika, kas ietverts 20 olektīs audekla. Otrādi — ja darba laiks, kas nepieciešams audekla ražošanai, samazināsies uz pusi, piemēram, tāpēc ka uzlabosies aužamās stelles, tad attiecīgi arī audekla vērtība nokritīsies uz pusi. Tam atbilstoši tagad mums ir: 20 olekšu audekla = $^1/_2$ svārku. Preces *B* vērtībai nemainoties, preces *A* relatīvā vērtība, t. i., tās vērtība, izteikta precē *B*, ceļas un krītas tieši proporcionāli preces *A* vērtībai.

II. Pieņemsim, ka audekla vērtība paliek pastāvīga, kamēr svārku vērtība pārmainās. Ja šādos apstākļos darba laiks, kas nepieciešams svārku ražošanai, divkāršojas, piemēram, nelabvēlīga vilnas nocirpuma rezultātā, tad 20 olekšu audekla = 1 svārkiem vietā mēs dabūsim 20 olekšu audekla = $^1/_2$ svārku. Turpretim, ja svārku vērtība nokrītas uz pusi, tad 20 olekšu audekla = 2 svārkiem. Preces *A* vērtībai nemainoties, tās relatīvā, precē *B* izteiktā vērtība krītas vai ceļas attiecībā, kas pretēja preces *B* vērtības pārmaiņai.

Salīdzinot dažādos gadījumus — I un II, — iznāk, ka relatīvās vērtības lieluma vienu un to pašu pārmaiņu var radīt gluži pretēji cēloņi. Tā no vienādojuma 20 olekšu audekla = 1 svārkiem vienādo-

[19] Vārds «vērtība» šeit tiek lietots, tāpat kā dažās vietās iepriekš, lai apzīmētu kvantitatīvi noteiktu vērtību, t. i., vērtības lielumu.

jums 20 olekšu audekla=2 svārkiem var rasties vai nu tāpēc, ka audekla vērtība divkāršojas, vai arī tāpēc, ka svārku vērtība nokrītas uz pusi; no otras puses, vienādojums 20 olekšu audekla= =$^1/_2$ svārku rodas no tā paša sākotnējā vienādojuma vai nu tāpēc, ka audekla vērtība nokrītas uz pusi, vai arī tāpēc, ka svārku vērtība ceļas divkārt.

III. Pieņemsim, ka darba daudzums, kas nepieciešams audekla un svārku ražošanai, pārmainās vienlaikus vienā un tai pašā virzienā un vienā un tai pašā proporcijā. Šajā gadījumā vienādojums 20 olekšu audekla = 1 svārkiem paliek nemainīgs, lai kā arī mainītos katras šās preces vērtība. To vērtības pārmaiņu mēs varam atklāt, tikai salīdzinot ar trešo preci, kuras vērtība paliek pastāvīga. Ja visu preču vērtības vienlaikus celtos vai kristos vienā un tai pašā proporcijā, tad to relatīvās vērtības paliktu bez pārmaiņas. Patiesā preču vērtības pārmaiņa šajā gadījumā būtu redzama tikai tai apstāklī, ka tajā pašā darba laikā vispār ražotu lielāku vai mazāku preču daudzumu nekā agrāk.

IV. Pieņemsim, ka darba laiks, kas nepieciešams audekla un svārku, un tātad arī to vērtības ražošanai, pārmainās vienlaikus vienā un tai pašā virzienā, bet dažādā pakāpē, vai arī pārmainās pretējā virzienā utt. Visu iespējamo šāda veida kombināciju ietekmi uz preces relatīvo vērtību atrod, vienkārši lietojot atsevišķos gadījumus — I, II un III.

Vērtības lieluma patiesās pārmaiņas neatspoguļojas, kā redzam, pietiekami skaidri un pilnīgi to relatīvajā izteiksmē jeb relatīvās vērtības lielumā. Preces relatīvā vērtība var pārmainīties, neraugoties uz to, ka tās vērtība paliek pastāvīga. Tās relatīvā vērtība var palikt pastāvīga, neraugoties uz to, ka vērtība pārmainās, un, beidzot, vērtības lieluma un šā vērtības lieluma relatīvās izteiksmes vienlaicīgās pārmaiņas ne jau vienmēr pilnīgi sakrīt[20].

---

[20]) *Piezīme 2. izd.* So vērtības lieluma un tās relatīvās izteiksmes nesakrišanu izmanto vulgārā politiskā ekonomija ar tai parasto asprātību. Tā, piemēram: «Pieņemiet tikai, ka *A* krītas tāpēc, ka *B*, pret kuru tā tiek mainīta, ceļas, pie kam tomēr *A* izgatavošanai tiek izlietots ne mazāk darba kā agrāk, un jūsu vispārējais vērtības princips sabrūk... Ja mēs pieņemam, ka *B* vērtība attiecībā pret *A* krītas tāpēc, ka *A* vērtība attiecībā pret *B* pieaug, tad mēs līdz ar to iznīcinām to pamatu, uz kura Rikārdo ceļ savu lielo tēzi, ka preces vērtību vienmēr nosaka tajā iemiesotā darba daudzums. Tāpēc ka, ja pārmaiņa *A* ražošanas izmaksās pārmaina ne tikai tās vērtību attiecībā pret *B*, pret kuru tā tiek mainīta, bet pārmaina arī *B* vērtību attiecībā pret *A*, kaut gan nekāda pārmaiņa darba daudzumā, kurš nepieciešams *B* ražošanai, nav notikusi, tad sabrūk ne tikai doktrīna, kas apgalvo, ka preces vērtību regulē tās ražošanai izlietotais darba daudzums, bet arī doktrīna, pēc kuras dotās preces ražošanas izmaksas regulē tās vērtību» (*J. Broadhurst.* «Political Economy». London, 1842, p. 11, 14).

Brodherста kgs varētu ar tādu pašu tiesību teikt: ielūkojieties skaitļu attiecībās $^{10}/_{20}$, $^{10}/_{50}$, $^{10}/_{100}$ utt. Skaitlis 10 paliek nemainīgs, un, neraugoties uz to, tā relatīvais lielums, tā lielums attiecībā pret saucējiem 20, 50, 100 utt., pastāvīgi samazinās. Tātad sabrūk lielais princips, pēc kura vesela skaitļa, piemēram, 10, lielumu «regulē» tajā ietilpstošo vienīnieku daudzums.

3) Ekvivalentā forma

Mēs redzējām, ka, kaut kādai precei *A* (audeklam) izteicot savu vērtību citāda veida preces *B* (svārku) lietošanas vērtībā, tā līdz ar to piešķir šai pēdējai īpatnēju vērtības formu, ekvivalenta formu. Prece-audekls parāda savu vērtības esamību ar to, ka svārki, neiegūstot nekādu no to naturālās ķermeniskās formas atšķirīgu vērtības formu, ir audeklam līdzvērtīgi. Tādējādi audekls faktiski izteic savu vērtības esamību ar to, ka svārki ir tieši apmaināmi pret to. Kādas preces ekvivalentā forma tāpēc nozīmē to, ka šī prece ir tieši maināma pret citu preci.

Ja kāds preces veids, piemēram, svārki, ir ekvivalents kādam citam preces veidam, piemēram, audeklam, ja svārki tādējādi iegūst raksturīgo īpašību — būt tādā formā, kurā tie tieši apmaināmi pret audeklu, tad ar to nebūt vēl nav dota proporcija, kādā svārki un audekls ir apmaināmi viens pret otru. Tā ir atkarīga, ciktāl ir dots audekla vērtības lielums, no svārku vērtības lieluma. Vai nu ekvivalents ir svārki un audekls ir relatīvā vērtība, vai arī otrādi — ekvivalents ir audekls un svārki ir relatīvā vērtība, svārku vērtības lielumu katrā gadījumā nosaka darba laiks, kas nepieciešams to ražošanai, tātad — neatkarīgi no to vērtības formas. Bet, ja preču veids svārki ieņem ekvivalenta vietu vērtības izteiksmē, tā vērtības lielums kā tāds nedabū nekādu izteiksmi. Vēl vairāk: vērtības vienādojumā tas figurē tikai kā kādas lietas noteikts daudzums.

Tā, piemēram: 40 olekšu audekla «ir līdzvērtīgas» — kam? Diviem svārkiem. Tā kā preču veidam svārki te ir ekvivalenta loma un lietošanas vērtība svārki attiecas pret audeklu kā vērtības iemiesojums, tad pietiek noteikta daudzuma svārku, lai izteiktu noteiktu audekla vērtības lielumu. Divi svārki tāpēc var izteikt 40 olekšu audekla vērtības lielumu, bet tie nekad nevar izteikt savas pašu vērtības lielumu, svārku vērtības lielumu. Šā fakta — ka vērtības vienādojumā ekvivalentam vienmēr ir tikai vienkārša zināmas lietas, zināmas lietošanas vērtības daudzuma forma — pavirša izpratne maldināja Beiliju un lika tam, tāpat kā daudziem viņa priekštečiem un sekotājiem, redzēt vērtības izteiksmē tikai kvantitatīvu attiecību. Patiesībā preces ekvivalentā forma neietver sevī nekādu kvantitatīvu vērtības noteikšanu.

Pirmā īpatnība, kas duras acīs, aplūkojot ekvivalento formu, ir tā, ka lietošanas vērtība kļūst par sava pretstata — vērtības izpausmes formu.

Preces naturālā forma kļūst par vērtības formu. Bet nota bene [ievērojiet labi]: precei *B* (svārkiem vai kviešiem, vai dzelzij utt.) šis quid pro quo [viena parādīšanās cita vietā] īstenojas tikai tās vērtības attiecības ietvaros, kurā nonāk ar to jebkura cita prece *A* (audekls utt.), — tikai šās attiecības ietvaros. Tā kā neviena prece nevar attiekties pret sevi pašu kā pret ekvivalentu un tātad nevar padarīt savu dabisko ārieni par savas pašas vērtības izteiksmi, tad

tai ir jāattiecas pret citu preci kā pret ekvivalentu jeb jāpadara citas preces dabiskā āriene par savas pašas vērtības formu.

Lielākas uzskatāmības labad ilustrējam to ar mēriem, kurus lieto, mērījot preču ķermeņus kā tādus, t. i., kā lietošanas vērtības. Cukura galvai kā fiziskam ķermenim ir noteikts smagums, svars, bet neviena cukura galva nedod iespēju tieši saskatīt vai sajust tās svaru. Mēs ņemam tāpēc dažus dzelzs gabalus, kuru svars ir iepriekš noteikts. Dzelzs ķermeniskā forma, aplūkojot to pašu par sevi, tikpat maz ir smaguma izpausmes forma kā cukura galvas ķermeniskā forma. Tomēr, lai izteiktu cukura galvu kā smagumu, mēs liekam to svara attiecībā pret dzelzi. Šajā savstarpējā attiecībā dzelzs ir ķermenis, kurā nav nekā cita kā tikai smagums. Tāpēc dzelzs daudzumi ir cukura svara mērs un attiecībā pret cukura fizisko ķermeni ir tikai smaguma iemiesojums jeb smaguma izpausmes forma. Šī loma dzelzij ir tikai tās attiecības ietvaros, kādā nonāk pret to cukurs vai kāds cits ķermenis, kura svars jāatrod. Ja abiem ķermeņiem nebūtu smaguma, viņi nevarētu nonākt šajā attiecībā un viens no tiem nevarētu kļūt par otra smaguma izteiksmi. Uzmetot tos uz svaru kausiem, pārliecināsimies, ka tie abi kā smagumi ir tiešām vienādi un tāpēc tiem, ņemot tos noteiktā proporcijā, ir viens un tas pats svars. Tāpat kā dzelzs kā svara mērs attiecībā pret cukura galvu ir tikai smagums, tā arī mūsu vērtības izteiksmē svārki attiecībā pret audeklu ir tikai vērtība.

Te tomēr analoģija beidzas. Cukura galvas svara izteiksmē dzelzs pārstāv dabisku īpašību, kas ir kopēja abiem ķermeņiem, un proti, smagumu, turpretim svārki audekla vērtības izteiksmē pārstāv nevis lietu dabisko īpašību, bet to vērtību, — kaut ko tīri sabiedrisku.

Tā kā preces, piemēram, audekla, relatīvā vērtības forma izteic tā vērtības esamību kā kaut ko pilnīgi atšķirīgu no tā ķermeņa un tā īpašībām, piemēram, kā kaut ko «svārkiem līdzīgu», tad jau pati šī izteiksme norāda uz to, ka aiz tās slēpjas kāda sabiedriska attiecība. Gluži pretējs raksturs ir ekvivalentajai formai. Tā taču nozīmē tieši to, ka dotās preces ķermenis, teiksim, svārki, šī lieta kā tāda, izteic vērtību, un tātad tai no pašas dabas piemīt vērtība. Tiesa, tas ir pareizi tikai tās vērtības attiecības robežās, kurā prece-audekls attiecas pret preci-svārki kā pret ekvivalentu[21]). Bet, tā kā kādas lietas īpašības neizceļas šās lietas attiecībās pret citām lietām, bet tās tikai parādās šajā attiecībā, tad rodas priekšstats, ka svārkiem to ekvivalentā forma, to spēja tikt tieši apmainītiem pret citām precēm piemīt no dabas, gluži tāpat kā īpašība būt smagam vai aizturēt siltumu. No tā rodas ekvivalentās formas mīklainība, kas pārsteidz ekonomista buržāziski rupjo skatienu tikai tad, kad šī forma nostājas viņa priekšā gatavā veidā — kā nauda. Tad ekonomists

[21]) Sādi savstarpēji atbilstoši definējumi ir vispār kaut kas ļoti īpatnējs. Tā, piemēram, šis cilvēks ir karalis tikai tāpēc, ka citi cilvēki izturas pret to kā pavalstnieki. Bet viņi domā otrādi, ka viņi ir pavalstnieki tāpēc, ka tas ir karalis.

mēģina tikt galā ar zelta un sudraba mistisko raksturu, pabāžot to vietā mazāk apžilbinošas preces un arvien ar jaunu un atkal jaunu patiku atkārtojot tās preču masas sarakstu, kurai savā laikā ir bijusi preču ekvivalenta loma. Viņš pat nenojauš, ka jau visvienkāršākā vērtības izteiksme: 20 olekšu audekla = 1 svārkiem dod ekvivalentās formas atminējumu.

Tās preces ķermenis, kura kalpo kā ekvivalents, vienmēr parādās kā abstraktā cilvēka darba iemiesojums un vienmēr līdz ar to ir noteikta derīga, konkrēta darba produkts. Tādējādi šis konkrētais darbs kļūst par abstraktā cilvēka darba izteiksmi. Ja, piemēram, svārki ir ne vairāk kā lieta, kurā īstenots abstrakts cilvēka darbs, tad arī drēbnieka darbs, kas faktiski tajos īstenots, ir ne vairāk kā cilvēka abstrakta darba īstenošanas forma. Audekla vērtības izteiksmē drēbnieka darba derīgums ir nevis tas, ka šis darbs darina apģērbu un tātad — arī cilvēkus*, bet tas, ka viņš izgatavo lietu, kurā mēs tūlīt saskatām vērtību, t. i., darba sarecējumu, kas ne ar ko neatšķiras no audekla vērtībā materializētā darba. Lai izgatavotu šādu vērtības spoguli, pašam drēbnieka darbam nav jāatspoguļo sevī nekas cits kā tikai tā abstraktā īpašība būt par cilvēka darbu vispār.

Drēbnieka darba formā, tāpat kā audēja darba formā, tiek izlietots cilvēka darbaspēks. Tātad abām šīm darbībām piemīt cilvēka darba vispārēja īpašība, un dažos noteiktos gadījumos, piemēram, vērtības ražošanā, tās jāaplūko tikai no šā viedokļa. Te nav nekā mistiska. Bet preces vērtības izteiksmē lieta kļūst pavisam citāda. Tā, piemēram, lai izteiktu, ka audēja darbs nevis savā konkrētajā formā rada audekla vērtību, bet savā vispārējā īpašībā kā cilvēka darbs, — audēja darbam tiek pretstatīts drēbnieka darbs — konkrēts darbs, kas rada audekla ekvivalentu — kā cilvēka abstrakta darba uzskatāma īstenošanas forma.

Tātad ekvivalentās formas otrā īpatnība ir tā, ka konkrēts darbs te kļūst par sava pretstata — abstrakta cilvēka darba izpausmes formu.

Bet, tā kā šis konkrētais darbs, drēbnieka darbs, vienkārši izteic šeit cilvēka darbu, kurā nav nekādu atšķirību, tad tas šai formā ir vienāds ar citu darbu, ar darbu, kas ietverts audeklā; tāpēc, neraugoties uz to, ka tas, tāpat kā ikviens cits darbs, kas ražo preces, ir privāts darbs, tas tomēr ir darbs tieši sabiedriskā formā. Tieši tāpēc tas izpaužas produktā, kas ir tieši apmaināms pret citu preci. Tādējādi ekvivalentās formas trešā īpatnība ir tā, ka privāts darbs kļūst par sava pretstata formu, t. i., par darbu tieši sabiedriskā formā.

Abas pēdējās ekvivalentās formas īpatnības kļūs mums vēl labāk saprotamas, ja mēs pievērsīsimies lielajam pētniekam, kas pirmoreiz analizējis vērtības formu līdz ar tik daudzām citām domāšanas formām, sabiedrības formām un dabas formām. Tas ir Aristotelis.

---

* Oriģinālā — pazīstamā vācu sakāmvārda «Kleider machen Leute» (burtiski: «apģērbs darina cilvēkus», bet pēc jēgas: «pat apģērbts celms būs glīts»). — *Red.*

Pirmām kārtām Aristotelis gluži skaidri norāda, ka preces naudas forma ir tikai tālāk attīstīta vienkāršā vērtības forma, t. i., vienas preces vērtības izteiksme jebkurā citā precē; tiešām, viņš saka:

«5 gultas = 1 mājai» («κλίναι πέντε ἀντὶ οἰκίας»)
«neatšķiras» no:
«5 gultas = tik un tik lielam daudzumam naudas»
(«κλίναι πέντε ἀντὶ ... ὅσου αἱ πέντε κλίναι»).

Viņš saprot, tālāk, ka vērtības attiecība, kurā ietverta šī vērtības izteiksme, liecina savukārt, ka māja ir kvalitatīvi pielīdzināta gultai un ka šīs jutekliski dažādās lietas bez šādas to būtību vienlīdzības nevarētu attiekties viena pret otru kā samērojami lielumi. «Maiņa,» viņš saka, «nevar būt bez vienlīdzības, bet vienlīdzība bez samērojamības» («οὔτ' ἰσότης μὴ οὔσης συμμετρίας»). Bet te viņš samulst un pārtrauc vērtības formas turpmāko analīzi. «Tomēr patiesībā nav iespējams («τῇ μὲν οὖν ἀληθεία ἀδύνατον»), ka tik dažāda veida lietas būtu samērojamas», t. i., kvalitatīvi vienlīdzīgas. Tāda pielīdzināšana var būt tikai kaut kas svešs lietu patiesajai dabai, tātad tikai «mākslīgs paņēmiens, lai apmierinātu praktisku vajadzību»[29].

Tādējādi Aristotelis pats mums parāda, kas tieši padarījis neiespējamu viņa tālāko analīzi: tas ir vērtības jēdziena trūkums. Kas ir tas vienādais, t. i., tā kopējā substance, ko pārstāv māja priekš gultām gultu vērtības izteiksmē? Nekas tāds «īstenībā nevar pastāvēt» — saka Aristotelis. Kāpēc? Māja attiecas pret gultu kā pret kaut ko vienlīdzīgu, ciktāl tā pārstāv to, kas tiešām ir vienāds tajās abās, tiklab gultā, kā mājā. Un tas ir cilvēka darbs.

Bet to faktu, ka preču vērtību formā visi darbi izteikti kā vienāds un tātad viennozīmīgs cilvēka darbs, — šo faktu Aristotelis nevarēja saskatīt pašā vērtības formā, jo grieķu sabiedrība balstījās uz vergu darbu un tātad tās dabiskā bāze bija cilvēku un viņu darbaspēku nevienlīdzība. Visu darba veidu vienlīdzību un viennozīmību — ciktāl tie ir cilvēka darbs vispār, — šo vērtības izteiksmes noslēpumu iespējams atšifrēt tikai tad, kad cilvēku vienlīdzības ideja jau ieguvusi tautas aizsprieduma stabilitāti. Bet tas iespējams tikai sabiedrībā, kur preču forma ir darba produkta vispārējā forma un kur tātad cilvēku kā preču īpašnieku savstarpējās attiecības ir valdošās sabiedriskās attiecības. Aristoteļa ģēnijs parādās tieši tai apstāklī, ka preču vērtības izteiksmē viņš atklāj vienlīdzības attiecību. Tikai tās sabiedrības vēsturiskās robežas, kurā viņš dzīvoja, neļāva viņam atklāt, kas tad tieši «patiesībā» ir šī vienlīdzības attiecība.

4) Vienkāršā vērtības forma visumā

Preces vienkāršā vērtības forma ietverta tās vērtības attiecībā pret citāda veida preci jeb tās maiņas attiecībā pret šo preci. Preces *A* vērtību kvalitatīvi izteic preces *B* spēja tikt tieši mainītai pret preci *A*. Kvantitatīvi to izteic noteikta daudzuma preces *B* spēja tikt mainītai pret doto daudzumu preces *A*. Citiem vārdiem: preces vērtība iegūst patstāvīgu izteiksmi, kad prece parādās kā «maiņas vērtība». Kad mēs šās nodaļas sākumā, sekojot parastajam apzīmējumam, teicām: prece ir lietošanas vērtība un maiņas vērtība, tad, precīzi izsakoties, tas bija nepareizi. Prece ir lietošanas vērtība jeb patērēšanas priekšmets un «vērtība». Tā parāda šo savu divējādo dabu, kad tās vērtība iegūst pati savu no preces naturālās formas atšķirīgu izpausmes formu, un proti, maiņas vērtības formu, pie kam precei, aplūkojot to izolēti, nekad šī forma nepiemīt, bet tā piemīt vienmēr tikai vērtības attiecībā jeb maiņas attiecībā pret kādu otru, citāda veida preci. Ja mēs to atceramies, tad iepriekš minētā neprecīzā vārda lietošana nenoved pie kļūdām, bet noder tikai kā saīsinājums.

Mūsu analīze parādīja, ka preces vērtības forma jeb vērtības izteiksme izriet no preču vērtības dabas un nevis otrādi, nevis vērtība un vērtības lielums no preces izteiksmes veida kā maiņas vērtības. Bet tieši tā to iedomājas gan merkantīlisti un viņu tagadējie piekritēji, kā Ferjē, Ganils utt.[22], gan viņu antipodi, tagadējie brīvtirdzniecības komivojažieri, kā Bastiā un kompānija. Merkantīlisti pārnes smaguma centru uz vērtības izteiksmes kvalitatīvo pusi, t. i., uz preces ekvivalento formu, kas atrod savu pabeigto izteiksmi naudā, bet tagadējie brīvtirdzniecības preču iznēsātāji, kuriem tās jāpārdod par jebkuru cenu, turpretim pievērš galveno uzmanību relatīvās vērtības formas kvantitatīvajai pusei. Tātad viņiem kā preces vērtība, tā vērtības lielums pastāv tikai tajā izteiksmē, kuru tie dabū preču maiņas attiecībā, t. i., tikai kārtējā preču cenrāža slejās. Skots Makleods, kura profesionālais pienākums ir izdaiļot pēc iespējas ar lielāku gudrības daudzumu Lombardstrīta[30] baņķieru juceklīgos priekšstatus, ir izdevusies sintēze starp māņticīgajiem merkantīlistiem un izglītotajiem brīvtirdzniecības ideju iznēsātājiem.

Tuvāk aplūkojot preces *A* vērtības izteiksmi, kas ietverta tās vērtības attiecībā pret preci *B*, mēs redzējām, ka šās attiecības robežās preces *A* naturālā forma ir tikai lietošanas vērtības tēls un preces *B* naturālā forma — tikai vērtības forma jeb vērtības tēls. Tādējādi precē apslēptais lietošanas vērtības un vērtības iekšējais pretstats parādās ārējā pretstatā, t. i., divu preču attiecībā, no kurām vienai precei — tai, *kuras* vērtību izteic, — tieši ir tikai lietošanas vērtības loma, bet otrai precei — tai, *kurā* vērtību izteic, —

---

[22]) *Piezīme 2. izd. F. L. A. Ferrier* (sous-inspecteur des douanes). «Du Gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce». Paris, 1805, un *Charles Ganilh*. «Des Systèmes de l'Economie Politique etc.»., 2ème ed, Paris, 1821.

tieši ir tikai maiņas vērtības loma. Tātad preces vienkāršā vērtības forma ir precē ietvertā lietošanas vērtības un vērtības pretstata vienkārša izpausmes forma.

Darba produkts visās sabiedriskajās iekārtās ir patēriņa priekšmets, bet tikai viens vēsturiski noteikts attīstības laikmets pārvērš darba produktu par preci — un proti, tas, kurā derīgas lietas ražošanai izlietotais darbs parādās kā šās lietas «priekšmetiska» īpašība, kā tās vērtība. No tā izriet, ka preces vienkāršā vērtības forma ir vienlaikus darba produkta vienkāršā preču forma, ka tāpēc preču formas attīstība sakrīt ar vērtības formas attīstību.

Jau pirmajā acumirklī ir acīm redzama vienkāršās vērtības formas — šās dīgļa formas nepietiekamība; tikai izejot daudzas metamorfozas, tā nobriest līdz cenas formai.

Preces *A* vērtības izteiksme kaut kādā precē *B* atšķir šo preces *A* vērtību tikai no viņas pašas lietošanas vērtības un tāpēc noliek šo preci tikai vienā maiņas attiecībā — attiecībā pret kaut kādu atsevišķu, no tās atšķirīgu preci; bet tā neizteic tās kvalitatīvo vienlīdzību un kvantitatīvo proporcionalitāti ar visiem citiem preču veidiem. Vienas preces vienkāršajai relatīvai vērtības formai atbilst citas preces atsevišķā ekvivalentā forma. Tā, piemēram, svārkiem audekla relatīvajā vērtības izteiksmē piemīt ekvivalentā forma jeb tiešas apmaināmības forma tikai attiecībā pret šo atsevišķo preču veidu — audeklu.

Bet atsevišķā vērtības forma pati par sevi pāriet pilnīgākā formā. Kaut gan ar šās formas palīdzību vienas preces *A* vērtība tiek izteikta tikai vienā cita veida precē, tomēr pie tam ir gluži vienalga, kāda tieši ir šī prece: vai nu svārki, vai dzelzs, vai kvieši utt. Samērā ar to, kā viena un tā pati prece nonāk vērtības attiecībās gan ar vienu, gan ar otru preču veidu, rodas dažādas vienkāršas šās preces vērtības izteiksmes[22a]. Preces vērtības iespējamo izteiksmju skaitu ierobežo tikai no tās atšķirīgo preču veidu skaits. Tādējādi atsevišķā preces vērtības izteiksme pārvēršas veselā rindā dažādu vienkāršu preces vērtības izteiksmju, pie kam šo rindu ir iespējams pēc vēlēšanās pagarināt.

B. PILNIGĀ JEB IZVĒRSTĀ VĒRTIBAS FORMA

z preces *A* = *u* preces *B* vai = *v* preces *C*, vai = *w* preces *D*, vai = *x* preces *E*, vai = utt.

(20 olekšu audekla = 1 svārkiem vai = 10 märc. tējas, vai = 40 märc. kafijas, vai = 1 kvarterim kviešu, vai = 2 uncēm zelta, vai = ½ tonnai dzelzs, vai = utt.)

22a) *Piezīme 2. izd.* Tā, piemēram, Homērs vienas lietas vērtību izteic veselā rindā dažādu lietu.

1) Izvērstā relatīvā vērtības forma

Kādas preces, piemēram, audekla, vērtība ir tagad izteikta neskaitāmos citos preču pasaules elementos. Katrs cits preču ķermenis kļūst par audekla vērtības spoguli[23]. Tādējādi tikai tagad pati šī vērtība tiešām parādās kā cilvēka darba sarecējums, kurā nav nekādu atšķirību. Tas ir tāpēc, ka darbs, kas to rada, tagad ir pilnīgi skaidri izteikts kā darbs, kam ir tāda pati nozīme kā ikvienam citam cilvēka darbam neatkarīgi no tā, kāda naturālā forma tam piemīt un vai tas materializējas svārkos vai kviešos, vai dzelzī, vai zeltā utt. Tāpēc ar savu vērtības formu audekls tagad ir sabiedriskā attiecībā ne tikai pret atsevišķiem citiem preču veidiem, bet arī pret visu preču pasauli. Kā prece tas ir šās pasaules pilsonis. Līdz ar to tā vērtības izteiksmju bezgalīgā rinda rāda, ka preču vērtība ir vienaldzīga pret ikvienu īpašu lietošanas vērtības formu, kurā tā izpaužas.

Pirmajā formā: 20 olekšu audekla = 1 svārkiem var likties vienkārša nejaušība, ka šīs divas preces noteiktā kvantitatīvā attiecībā ir savstarpēji maināmas. Turpretim otrajā formā tūlīt spīd cauri aiz tās apslēptais pamats, kas būtiski atšķiras no nejaušās izpausmes un nosaka šo pēdējo. Audekla vērtība paliek vienāda pēc sava lieluma neatkarīgi no tā, vai tā ir izteikta svārkos, kafijā, dzelzī utt. — citās bezgala dažādās precēs, kas pieder visdažādākajiem īpašniekiem. Divu individuālu preču īpašnieku nejauša attiecība atkrīt. Kļūst acīm redzams, ka nevis maiņa regulē preces vērtības lielumu, bet otrādi — preces vērtības lielums regulē tās maiņas attiecības.

2) Sevišķā ekvivalentā forma

Katra prece: svārki, tēja, kvieši, dzelzs utt. audekla vērtības izteiksmē parādās kā ekvivalents un tāpēc kā vērtības ķermenis. Katras šās preces noteiktā naturālā forma tagad ir sevišķa ekvivalenta forma blakus daudzām citām. Tāpat dažādie noteiktie, konkrētie derīgā darba veidi, kas ietverti dažādos preču ķermeņos, tagad ir tikai sevišķas formas, kurās īstenojas un izpaužas cilvēka darbs vispār.

---

[23]) Tāpēc runā par audekla vērtību svārkos, ja izteic audekla vērtību svārkos, par tā vērtību labībā, ja to izteic labībā, utt. Katra tāda izteiksme nozīmē, ka svārku, labības utt. lietošanas vērtībā izpaužas nekas cits kā audekla vērtība. «Tā kā katras preces vērtība nozīmē tās maiņas attiecību ... mēs varam runāt par to ... kā par vērtību labībā, vērtību vadmalā u. tml. atkarībā no tā, ar kādu citu preci to salīdzina; tādējādi pastāv tūkstoš dažāda veida vērtību — tieši tik daudz vērtības veidu, cik ir preču, un visas tās ir vienlīdz reālas un vienlīdz nominālas» («A Critical Dissertation on the Nature, Measures, and Causes of Value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the Author of Essays on the Formation etc. of Opinions». London, 1825, p. 39). S. Beilijs, šās anonīmās grāmatas autors, kura savā laikā sacēla lielu troksni Anglijā, iedomājas, ka, norādīdams uz šīm raibajām, relatīvajām vienas un tās pašas preču vērtības izteiksmēm, viņš ir iznicinājis jebkuru iespēju definēt vērtības jēdzienu. Ka viņš, neraugoties uz visu savu aprobežotību, tomēr ir sataustījis Rikārdo teorijas vājās vietas, pierāda niknums, ar kādu viņam uzbruka Rikārdo skola, piemēram, avīzē «Westminster Review».

3) Pilnīgās jeb izvērstās vērtības formas trūkumi

Pirmkārt, preces relatīvā vērtības izteiksme te ir nepabeigta, jo tās vērtības izteiksmju rinda nekad nebeidzas. Ķēdi, kuras posmi ir vērtības vienādojumi, vienmēr ir iespējams pagarināt, pievienojot katru jaunradušos preču veidu, kas dod materiālu jaunai vērtības izteiksmei. Otrkārt, tāda ķēde ir savstarpēji nošķirtu dažāda veida vērtības izteiksmju raiba mozaīka. Beidzot, ja šai izvērstajā formā ir izteiktas it visu preču relatīvās vērtības, kā tam arī jānotiek, tad katras preces relatīvā vērtības forma iegūst bezgalīgu rindu izteiksmju, kas atšķiras no ikvienas citas preces relatīvās vērtības formas izteiksmes. Izvērstās relatīvās vērtības formas trūkumi atspoguļojas savukārt arī tai atbilstošajā ekvivalentajā formā. Tā kā katra atsevišķa preču veida naturālā forma šeit ir sevišķa ekvivalenta forma blakus neskaitāmām citām sevišķām ekvivalentām formām, tad vispār pastāv tikai aprobežotas ekvivalentas formas, no kurām katra izslēdz visas pārējās. Tāpat noteiktais, konkrētais, derīgais darba veids, kas ir ietverts katrā sevišķā preču ekvivalentā, ir tikai cilvēka darba sevišķa, tātad neizsmeļoša izpausmes forma. Tiesa, tas iegūst pilnīgu jeb izsmeļošu izpausmes formu šo sevišķo izpausmes formu kopumā. Bet tam nav šeit vienotas izpausmes formas.

Tomēr izvērstā relatīvā vērtības forma sastāv tikai no vienkāršo relatīvo vērtības izteiksmju jeb pirmā veida vienādojumu summas, piemēram:

20 olekšu audekla = 1 svārkiem,
20 olekšu audekla = 10 märc. tējas utt.

Bet katrs no šiem vienādojumiem ietver sevī arī tam identisku otrādu vienādojumu:

1 svārki = 20 olektīm audekla,
10 märc. tējas = 20 olektīm audekla utt.

Tiešām: ja kāds maina savu audeklu pret daudzām citām precēm un tātad izteic tā vērtību vairākās citās precēs, tad arī daudziem citiem preču īpašniekiem, acīm redzot, katrā ziņā ir jāapmaina savas preces pret audeklu, tātad jāizteic savu dažādo preču vērtība vienā un tai pašā trešajā precē — audeklā. Tātad apgriezīsim šo rindu: 20 olekšu audekla = 1 svārkiem vai = 10 märc. tējas, vai = utt., t. i., izteiksim tikai to otrādo attiecību, kura pēc būtības jau ietverta šai rindā, un tad mums būs:

C. VISPĀRĒJĀ VĒRTĪBAS FORMA

1 svārki	=	20 olektīm audekla
10 mārc. tējas	=	
40 mārc. kafijas	=	
1 kvarteris kviešu	=	
2 unces zelta	=	
½ tonnas dzelzs	=	
x preces *A*	=	
utt.		

1) Vērtības formas pārmainītais raksturs

Tagad preces izteic savas vērtības: 1) vienkārši, jo izteic tās vienā vienīgā precē, un 2) vienveidīgi, jo izteic tās vienā un tai pašā precē. Preču vērtības forma ir vienkārša un visām precēm kopēja, tātad vispārēja.

I un II forma sasniedza tikai to, ka zināmas preces vērtība tika izteikta kā kaut kas atšķirīgs no šās preces lietošanas vērtības jeb no tās preces ķermeņa.

Pirmā forma deva šādus vērtības vienādojumus: 1 svārki = = 20 olektīm audekla, 10 mārc. tējas = ½ tonnai dzelzs utt. Svārku vērtība tiek izteikta kā kaut kas vienlīdzīgs audeklam, tējas vērtība — kā kaut kas vienlīdzīgs dzelzij utt. Bet šie audeklam un dzelzij vienlīdzīgie kaut kas, šīs svārku un tējas vērtības izteiksmes, ir tikpat atšķirīgi savā starpā kā paši audekls un dzelzs. Praksē šī forma, acīm redzot, sastopama tikai maiņas pirmsākumā, kad darba produkti pārvēršas par precēm tikai retos un nejaušos maiņas aktos.

Otrā forma pilnīgāk nekā pirmā atdala preces vērtību no šās preces lietošanas vērtības, jo, piemēram, svārku vērtība šeit stāv pretim svārku naturālajai formai visās iespējamajās formās, kā kaut kas vienlīdzīgs audeklam, vienlīdzīgs dzelzij, vienlīdzīgs tējai utt., — vienlīdzīgs visam, ko vien vēlaties, tikai ne pašiem svārkiem. No otras puses, šeit tieši izslēgta jebkāda kopēja preču vērtības izteiksme, jo katras atsevišķās preces vērtības izteiksmē visas citas preces parādās tikai ekvivalentu formā. Izvērstā vērtības forma faktiski pirmoreiz sastopama tikai tad, kad viens kaut kāds darba produkts, piemēram, lopi, ne vairs izņēmuma veidā, bet parasti tiek mainīts pret daudzām citām precēm.

Mūsu jauniegūtā III forma izteic preču pasaules vērtības vienā un tai pašā no tās izdalītā preču veidā, piemēram, audeklā, un tādējādi pārstāv visu preču vērtības to vienlīdzībā ar audeklu. Kā kaut kas vienlīdzīgs audeklam katras preces vērtība tagad atšķiras ne tikai no savas pašas lietošanas vērtības, bet arī no ikvienas lietošanas vērtības un līdz ar to izteic ar sevi to, kas dotajai precei ir kopējs ar visām citām. Tātad tikai šī forma tiešām attiecina preces

vienu pret otru kā vērtības jeb liek tām parādīties attiecībā vienai pret otru kā maiņas vērtībām.

Abas iepriekšējās formas izteic katras preces vērtību vai nu vienā vienīgā citāda veida precē, vai arī daudzās no tās atšķirīgās precēs. Abos gadījumos vērtības formas iegūšana ir, tā sakot, atsevišķas preces privāta lieta, un viņa to veic bez pārējo preču palīdzības. Pēdējām attiecībā pret to ir tikai ekvivalenta pasīvā loma. Turpretim vispārējā vērtības forma rodas tikai kā visas preču pasaules kopēja lieta. Kāda prece iegūst vispārējo vērtības izteiksmi tikai tāpēc, ka vienlaikus ar to visas citas preces izteic savu vērtību vienā un tai pašā ekvivalentā un katra jaunradusies prece spiesta darīt tāpat. Līdz ar to atklājas, ka, tā kā preču vērtības priekšmetiskums ir tikai šo lietu tīri «sabiedriska esamība», tad arī tā var tikt izteikta tikai šo preču vispusīgā sabiedriskā attiecībā un tāpēc preču vērtības formai ir jābūt sabiedriski nozīmīgai formai.

Savas vienlīdzības formā ar audeklu visas preces tagad parādās ne tikai kā kvalitatīvi vienlīdzīgas, t. i., kā vērtības vispār, bet vienlaikus arī kā kvantitatīvi salīdzināmi vērtības lielumi. Tā kā tās atspoguļo savu vērtību lielumus vienā un tai pašā materiālā — audeklā —, tad šie vērtības lielumi savstarpēji atspoguļojas viens otrā. Tā, piemēram, 10 märc. tējas = 20 olektīm audekla un 40 märc. kafijas = 20 olektīm audekla. Tātad 10 märc. tējas = 40 märc. kafijas. Jeb: vienā märciņā kafijas ir ietverta tikai ceturtā daļa no tā vērtības substances — darba daudzuma, ko satur 1 märciņa tējas.

Preču pasaules vispārējā relatīvā vērtības forma piešķir no šās pasaules izslēgtajai precei ekvivalentam — audeklam vispārējā ekvivalenta raksturu. Viņa paša naturālā forma kļūst par vērtības tēlu, kas kopējs visai preču pasaulei, un tāpēc audekls kļūst tieši maināms pret visām citām precēm. Tā ķermeniskā forma noder kā jebkura cilvēka darba redzams iemiesojums, šā darba vispārējā sabiedriskā čaula. Audēja darbs, audeklu ražojošais privātais darbs, tajā pašā laikā atrodas vispārējā sabiedriskā formā, vienlīdzības formā ar visiem citiem darbiem. Neskaitāmie vienādojumi, no kuriem sastāv vispārējā vērtības forma, pielīdzina audeklā īstenoto darbu pēc kārtas visiem darba veidiem, kuri ietverti katrā citā precē, un līdz ar to padara audēja darbu par vispārēju formu, kurā izpaužas cilvēka darbs vispār. Tādējādi preču vērtībā materializētais darbs ne tikai iegūst negatīvu izteiksmi kā darbs, no kura abstrahētas visas īsteno darbu konkrētās formas un derīgās īpašības, bet skaidri kļūst redzama arī paša šā darba pozitīvā daba. Tā ir visu īsteno darbu reducēšana uz tiem kopējo cilvēka darba raksturu, uz cilvēka darbaspēka izlietojumu.

Vispārējā vērtības forma, kas parāda darba produktus vienkārši kā cilvēka darba sarecējumus, kuram nav nekādu atšķirību, pati ar savu uzbūvi rāda, ka tā ir preču pasaules sabiedriskā izteiksme. Tā atklāj tādējādi, ka šās pasaules robežās vispār cilvēciskais darba raksturs rada tā specifiski sabiedrisko raksturu.

2) Attiecība starp relatīvās vērtības formas un ekvivalentās formas attīstību

Relatīvās vērtības formas attīstības pakāpei atbilst ekvivalentās formas attīstības pakāpe. Tomēr — un to svarīgi atzīmēt — ekvivalentās formas attīstība ir tikai relatīvās vērtības formas attīstības izteiksme un rezultāts.

Preces vērtības vienkāršā jeb atsevišķā relatīvā forma padara citu preci par atsevišķu ekvivalentu. Izvērstā relatīvās vērtības forma — šī vienas preces vērtības izteiksme visās citās precēs — piešķir pēdējām dažāda veida sevišķu ekvivalentu formu. Beidzot, viens sevišķs preces veids iegūst vispārējā ekvivalenta formu, tāpēc ka visas citas preces padara to par materiālu savai vienotajai vispārējai vērtības formai.

Tādā pašā mērā, kādā attīstās vērtības forma vispār, attīstās arī pretstats starp tās abiem poliem — relatīvo vērtības formu un ekvivalento formu.

Jau pirmā forma: 20 olekšu audekla = 1 svārkiem satur šo pretstatu, bet nefiksē to. Atkarībā no tā, kā mēs lasīsim šo vienādojumu, no kreisās puses uz labo vai otrādi, katrs no abiem preču poliem, kā audekls, tā svārki, būs pārmaiņus gan relatīvā vērtības formā, gan ekvivalentā formā. Šeit vēl diezgan grūti konstatēt polāro pretstatu.

II formā vienmēr tikai viens kaut kāds preču veids var pilnīgi izvērst savu relatīvo vērtību, un pašam tam ir izvērsta relatīvā vērtības forma tikai tāpēc un tiktāl, ciktāl visas citas preces tam pretēji ir ekvivalentā formā. Te vērtības vienādojumā vairs nevar apgriezt abas daļas, piemēram, 20 olekšu audekla = 1 svārkiem vai = 10 mārc. tējas, vai = 1 kvarterim kviešu utt., negrozot tā kopējo raksturu, nepārvēršot to no pilnīgās formas vispārējā vērtības formā.

Beidzot, pēdējā forma, III forma, dod preču pasaulei vispārēju sabiedrisku relatīvu vērtības formu, tāpēc ka un ciktāl šeit visi preču pasaulei piederošie preču veidi — izņemot vienu — ir izslēgti no vispārējās ekvivalentās formas. Viena prece, audekls, atrodas formā, kas dod tam spēju tieši mainīties pret visām citām precēm, jeb tieši sabiedriskā formā, tāpēc ka visas pārējās preces neatrodas šajā formā un ciktāl tās tajā neatrodas[24]).

---

[24]) Vispārējās tiešās maināmības formā pirmajā acumirklī nav saskatāms tas apstāklis, ka tā ir preču forma, kas ir pretstats netiešās maināmības formai, ar kuru tā ir tikpat nesaraujami saistīta kā magnēta pozitīvais pols ar tā negatīvo polu. Tāpēc tikpat ir pieļaujams iedomāties, ka uz visām precēm vienlaikus iespējams uzspiest tiešas maināmības zīmogu, kā pieļaujams iedomāties, ka visus katoļus iespējams padarīt par pāvestiem. Sīkburžujam, kurš preču ražošanā redz cilvēka brīvības un personiskas neatkarības nec plus ultra virsotni, būtu, protams, augstākajā mērā vēlams novērst trūkumus, kas saistīti ar šo formu, it sevišķi tos preču trūkumus, ka tās nav tieši maināmas. Šās filistriskās utopijas izdaiļošana ir Prudona sociālisma būtība, kurš, kā es to esmu parādījis citā vietā[31], nav pat oriģināls, bet tikai atkārto to, ko daudz agrāk un labāk teikuši Grejs, Brejs u. c. Tas netraucē mūsu dienās šai gudrībai dižoties zināmās aprindās ar «zinātnes» nosaukumu. Neviena skola nav tā mētājusies ar vārdu «zinātne» kā Prudona skola, tāpēc ka

«. . . kur nav jēdzienu pie rokas,
Nāk tūdaļ vārds par palīgu»[32].

Otrādi — prece, kas figurē kā vispārējais ekvivalents, ir izslēgta no preču pasaules vienotās un tātad arī vispārējās relatīvās vērtības formas. Ja audekls vai vispār kaut kāda prece, kas atrodas vispārējā ekvivalenta formā, vienlaikus piedalītos arī vispārējā relatīvā vērtības formā, tad tam vajadzētu būt ekvivalentam pašam sev. Tad mēs dabūtu — 20 olekšu audekla = 20 olektīm audekla — tautoloģiju, kurā nav izteikta nedz vērtība, nedz vērtības lielums. Lai izteiktu vispārējā ekvivalenta relatīvo vērtību, mums vajadzētu, gluži otrādi, apgriezt III formu. Vispārējam ekvivalentam nav visām pārējām precēm kopējās relatīvās vērtības formas, un tā vērtība relatīvi izteicas visu citu preču ķermeņu bezgalīgajā rindā. Tādējādi izvērstā relatīvā vērtības forma jeb II forma parādās kā preces ekvivalenta specifiskā relatīvā vērtības forma.

3) Pāreja no vispārējās vērtības formas uz naudas formu

Vispārējā ekvivalentā forma ir vērtības forma vispār. Tātad tā var piederēt jebkurai precei. No otras puses, kāda prece atrodas vispārējā ekvivalentā formā (III formā) tikai tad un tiktāl, kad un ciktāl to kā ekvivalentu visas citas preces izstumj no sava vidus. Un tikai no tā momenta, kad tādējādi galīgi tiek izvirzīts viens specifisks preču veids, — tikai no šā momenta preču pasaules vienotā relatīvā vērtības forma iegūst objektīvu stabilitāti un vispārēju sabiedrisku nozīmīgumu.

Specifiskais preču veids, ar kura naturālo formu sabiedriski saaug ekvivalentā forma, kļūst par naudas preci jeb funkcionē kā nauda. Vispārējā ekvivalenta lomas veikšana preču pasaulē kļūst par tā specifisku sabiedrisku funkciju un tātad par tā sabiedrisku monopolu. Šo privileģēto vietu preču starpā, kuras II formā figurēja kā audekla sevišķi ekvivalenti un III formā visas izteica savu relatīvo vērtību audeklā, vēsturiski iekaroja noteikta prece, un proti, zelts. Ieliksim tāpēc III formā preces-audekls vietā preci-zelts, tad mums būs:

D. NAUDAS FORMA

20 olekšu audekla	=	2 uncēm zelta
1 svārki	=	
10 mārc. tējas	=	
40 mārc. kafijas	=	
1 kvarteris kviešu	=	
½ tonnas dzelzs	=	
x preces *A*	=	

Pārejā no I formas uz II formu un no II formas uz III formu notiek būtiskas pārmaiņas. Turpretim IV forma atšķiras no III formas

tikai ar to, ka tagad vispārējā ekvivalenta forma piemīt nevis audeklam, bet zeltam. Zeltam IV formā ir tā pati loma, kas audeklam III formā, — vispārējā ekvivalenta loma. Progress ir tikai tas, ka tiešās vispārējās maināmības forma jeb vispārējā ekvivalentā forma sabiedriska paraduma rezultātā ir galīgi saaugusi ar preces-zelts naturālo specifisko formu.

Zelts tikai tāpēc stāv pretim citām precēm kā nauda, ka tas jau agrāk stāvējis tām pretim kā prece. Tāpat kā visas citas preces, tas funkcionējis arī kā ekvivalents — kā atsevišķs ekvivalents atsevišķos maiņas aktos un kā sevišķs ekvivalents blakus citām precēm-ekvivalentiem. Mazpamazām tas sāka funkcionēt plašākās vai šaurākās aprindās kā vispārējs ekvivalents. Tiklīdz tas bija iekarojis sev monopolu uz šo vietu preču pasaules vērtību izteiksmē, tas kļuva par naudas preci, un, tikai sākot ar to momentu, kad tas jau bija kļuvis par naudas preci, IV forma sāka atšķirties no III formas, citiem vārdiem sakot, vispārējā vērtības forma pārvērtās par naudas formu.

Preces, piemēram, audekla vienkāršā relatīvā vērtības izteiksme precē, kas jau funkcionē kā naudas prece, piemēram, zeltā, ir cenas forma. Tātad audekla «cenas forma» ir šāda:

20 olekšu audekla = 2 uncēm zelta

jeb, ja 2 st. märc. ir 2 unces smagas zelta monētas nosaukums, tad

20 olekšu audekla = 2 st. märc.

Naudas formas izpratnes grūtība aprobežojas ar vispārējās ekvivalentās formas, tātad vispārējās vērtības formas vispār, III formas izpratnes grūtību. III forma retrospektīvi atrisinās II formā, izvērstajā vērtības formā, un šās pēdējās konstituējošais elements ir I forma: 20 olekšu audekla = 1 svārkiem jeb x preces $A = y$ preces B. Tāpēc vienkāršā preces forma ir naudas formas dīglis.

4. PREČU FETIŠISMS UN TĀ NOSLĒPUMS

Pirmajā acumirklī prece liekas ļoti vienkārša un triviāla lieta. Tās analīze rāda, ka tā ir untumaina lieta, pilna metafizisku smalkumu un teoloģisku dīvainību. Kā lietošanas vērtībā tajā nav nekā mīklaina, vai nu mēs to aplūkojam no viedokļa, ka tā ar savām īpašībām apmierina cilvēka vajadzības, vai arī no viedokļa, ka tā iegūst šīs īpašības kā cilvēka darba produkts. Pats par sevi saprotams, ka cilvēks ar savu darbību maina dabas vielu formas zināmā, viņam derīgā veidā. Koka formas mainās, piemēram, kad no tā izgatavo galdu. Un tomēr galds paliek koks — parasta, jutekliski uztverama lieta. Bet, tiklīdz tas kļūst par preci, tas pārvēršas par jutekliski pārjuteklisku lietu. Tas ne tikai stāv uz zemes ar visām savām četrām kājām, bet nostājas visu citu preču priekšā uz gal-

vas, un šī viņa koka galva rada untumus, kuros ir daudz vairāk dīvainības, nekā ja galds uz paša ierosmi sāktu dejot[25].

Tādējādi preces mistisko raksturu nerada tās lietošanas vērtība. Tikpat maz to rada vērtības definīciju saturs. Tāpēc, ka, pirmkārt, lai arī cik dažādi būtu derīgā darba jeb ražīgās darbības atsevišķi veidi, no fizioloģiskās puses tie katrā ziņā ir cilvēka organisma funkcijas, un katra tāda funkcija, lai arī kāds būtu tās saturs un tās forma, pēc būtības ir cilvēka smadzeņu, nervu, muskuļu, jutekļu utt. izlietojums. Otrkārt, tas, kas ir vērtības lieluma definīcijas pamatā, un proti, šāda izlietojuma ilgums jeb darba daudzums, pilnīgi taustāmi atšķiras no darba kvalitātes. Visās sabiedriskajās iekārtās par to darba laiku, kuru prasa dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošana, cilvēkiem vajadzēja interesēties, kaut arī nevienādā mērā dažādās attīstības pakāpēs[26]. Beidzot, ja cilvēki tā vai citādi strādā viens otra labā, viņu darbs līdz ar to iegūst sabiedrisku formu.

No kurienes tātad rodas darba produkta mīklainais raksturs, tiklīdz šis produkts iegūst preces formu? Acīm redzot, no pašas šās formas. Cilvēku dažādu darbu vienlīdzība iegūst visiem darba produktiem vienādas īpašības — vērtības lietisku formu; cilvēka darbaspēka izlietojuma mērīšana ar tā ilgumu iegūst darba produktu vērtības lieluma formu; beidzot, tās attiecības starp ražotājiem, kurās īstenojas viņu darba sabiedriskās attiecības, iegūst darba produktu sabiedriskās attiecības formu.

Tātad preču formas noslēpumainība ir vienkārši tai apstāklī, ka šī forma ir spogulis, kas cilvēkiem atspoguļo viņu pašu darba sabiedrisko raksturu kā pašu darba produktu lietisku raksturu, kā šo lietu sabiedriskas īpašības, kuras tām piemīt no dabas; tāpēc arī ražotāju sabiedriskā attiecība pret kopējo darbu tiem liekas kā ārpus tiem esošo lietu sabiedriskās attiecības. Bet ar šādu quid pro quo [viena parādīšanos otra vietā] darba produkti kļūst par precēm, par jutekliski pārjutekliskām jeb sabiedriskām lietām. Tā kādas lietas gaismas iedarbību uz redzes nervu uztver nevis kā paša redzes nerva subjektīvu kairinājumu, bet gan kā ārpus acīm esošas lietas objektīvu formu. Bet redzes uztvērumos gaismu tiešām viena lieta, ārējs priekšmets, met uz otru lietu — aci. Tā ir fiziska attiecība starp fiziskām lietām. Turpretim preču formai un tai darba produktu vērtību attiecībai, kurā tā izpaužas, nav absolūti nekā kopēja ar lietu fizisko dabu un no tās izrietošajām lietu attiecībām. Tā ir tikai pašu cilvēku noteikta sabiedriska attiecība, kas pieņem viņu acīs fantastisku formu kā attiecība starp lietām. Lai atrastu

---

[25]) Atgādināsim, ka Ķīna un galdi sāka dejot tieši tādā laikā, kad visa pārējā pasaule šķita esam pilnīgi mierā, — pour encourager les autres [lai iedrošinātu citus][33].

[26]) *Piezīme 2. izd.* Pie senajiem ģermāņiem viena morgena zemes lielumu mērīja ar vienas dienas darbu; no tā radās morgena nosaukumi: Tagwerk (vai Tagwanne) (jurnale jeb jurnalis, terra jurnalis, jornalis jeb diurnalis), Mannwerk, Mannskraft, Mannsmaad, Mannshauet utt. Sk. *Georg Ludwig von Maurer.* «Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, u. s. w. Verfassung». München, 1854, S. 129 sq.

šai parādībai analoģiju, mums jādodas reliģiskās pasaules miglainajās sfērās. Šeit cilvēka smadzeņu produkti tēlojas kā patstāvīgas, pašas ar savu dzīvību apveltītas būtnes, kas ir noteiktās attiecībās ar cilvēkiem un viena ar otru. Tas pats notiek preču pasaulē ar cilvēku roku produktiem. To es saucu par fetišismu, kas piemīt darba produktiem, ja tikai tie tiek ražoti kā preces, un kas tātad nav atdalāms no preču ražošanas.

Šis preču pasaules fetišistiskais raksturs rodas, kā jau to parādīja iepriekšējā analīze, no darba, kas ražo preces, īpatnējā sabiedriskā rakstura.

Patērēšanas priekšmeti kļūst vispār par precēm tikai tāpēc, ka tie ir savstarpēji neatkarīgu privātu darbu produkti. Šo privāto darbu komplekss veido kopējo sabiedrības darbu. Tā kā ražotāji nonāk savstarpējā sabiedriskā kontaktā, tikai mainīdami sava darba produktus, tad arī viņu privāto darbu specifiski sabiedriskais raksturs izpaužas tikai šās maiņas ietvaros. Citiem vārdiem, atsevišķi privātie darbi faktiski īstenojas kā kopēja sabiedriskā darba posmi — tikai tajās attiecībās, ko maiņa nodibina starp darba produktiem un ar to starpniecību arī starp pašiem ražotājiem. Tāpēc pēdējiem, t. i., ražotājiem, viņu privāto darbu sabiedriskās attiecības izliekas tieši tas, kas tās ir patiesībā, t. i., nevis pašu personu tiešas sabiedriskās attiecības viņu darbā, bet gan personu lietiskas attiecības un lietu sabiedriskās attiecības.

Tikai savas maiņas ietvaros darba produkti iegūst sabiedriski vienādu vērtības priekšmetisku realitāti, kas nošķirti no to jutekliski dažādajiem lietošanas priekšmetiskumiem. Šī darba produkta saskaldīšanās derīgā lietā un lietā, kas iemieso vērtību, īstenojas praksē tikai tad, kad maiņa jau ieguvusi pietiekamu izplatību un tādu nozīmi, ka derīgas lietas ražo speciāli maiņai un tāpēc lietām piemītošo vērtības raksturu ņem vērā, jau tās ražojot. Ar šo momentu ražotāju privātie darbi tiešām iegūst divējādu sabiedrisku raksturu. No vienas puses, kā noteiktiem derīgiem darbiem tiem jāapmierina noteikta sabiedriska vajadzība un tādējādi jāattaisno savs uzdevums kā kopējā darba sastāvdaļām, kā dabiski izaugušas sabiedriskās darba dalīšanas sistēmas locekļiem. No otras puses, tie apmierina tikai savu pašu ražotāju dažādās vajadzības, ciktāl katrs sevišķs derīgs privāts darbs ir apmaināms pret ikvienu citu sevišķu derīga privāta darba veidu un tātad tam ir vienāda nozīme ar to. Darba veidu vienlīdzība, kuri toto coelo [visādā ziņā] atšķiras viens no otra, var būt tikai tā, ka abstrahējamies no to īstenajām atšķirībām, reducējam tos uz tiem kopējo raksturu, kāds tiem ir kā cilvēka darbaspēka izlietojumam, kā abstraktam cilvēka darbam. Privāto ražotāju smadzenes tikai atspoguļo šo viņu privāto darbu divējādo sabiedrisko raksturu tādās formās, kas parādās praktiskā sadzīvē, produktu maiņā: tātad viņu privāto darbu sabiedriski derīgo raksturu tās atspoguļo tādā formā, ka darba produktam jābūt derīgam, tomēr nevis pašam ražotājam, bet gan citiem cilvēkiem;

dažādu darba veidu vienlīdzības sabiedrisko raksturu — tādā formā, ka šīs materiāli dažādās lietas, darba produkti, ir vērtības.

Tātad cilvēki salīdzina sava darba produktus kā vērtības ne tāpēc, ka šīs lietas viņiem ir tikai vienveidīga cilvēka darba lietiskas čaulas. Otrādi. Pielīdzinādami maiņā savus dažādos produktus vienu otram kā vērtības, cilvēki pielīdzina savus dažādos darbus vienu otram kā cilvēka darbu. Viņi to neapzinās, bet viņi to dara[27]. Tādējādi vērtībai nav rakstīts uz pieres, kas tā ir. Vēl vairāk: vērtība pārvērš katru darba produktu sabiedriskā hieroglifā. Vēlāk cilvēki cenšas atminēt šā hieroglifa nozīmi, izprast savu pašu sabiedriskā produkta noslēpumu, jo patērēšanas priekšmetu kā vērtību apzīmējums ir cilvēku sabiedriskais produkts tāpat kā, piemēram, valoda. Vēlākais zinātniskais atklājums, ka darba produkti, ciktāl tie ir vērtības, ir tikai lietiska izteiksme cilvēka darbam, kas izlietots to ražošanai, rada laikmetu cilvēces attīstības vēsturē, bet tas nebūt neizkliedē darba sabiedriskā rakstura lietisko šķietamību. Tikai attiecībā uz doto sevišķo ražošanas formu, uz preču ražošanu, ir pareizi tas, ka savstarpēji neatkarīgo privāto darbu specifiski sabiedriskais raksturs izpaužas tai apstāklī, ka tie ir vienlīdzīgi kā cilvēka darbs vispār un ka darba produkti iegūst vērtības raksturu. Bet cilvēkiem, kas iesaistīti preču ražošanas attiecībās, šīs speciālās īpatnības — kā pirms, tā arī pēc minētā atklājuma — liekas esam tādas, kam ir vispārēja nozīme, tāpat kā gaisa īpašības — tā fizikāli ķermeniskā forma — turpina pastāvēt, neraugoties uz to, ka zinātne ir sadalījusi gaisu tā pamatelementos.

Personas, kas maina produktus, vispirms praktiski interesē jautājums: cik svešu produktu viņas var dabūt par savu produktu, t. i., kādās proporcijās ir maināmi savā starpā produkti? Kad šīs proporcijas sasniedz zināmu stabilitāti un kļūst parastas, tad liekas, it kā tās nosacītu pati darba produktu daba. Tā, piemēram, vienas tonnas dzelzs un divu unču zelta vērtības vienlīdzību uztver gluži tāpat kā faktu, ka mārciņai zelta un mārciņai dzelzs ir vienāds svars, neraugoties uz šo ķermeņu fizikālo un ķīmisko īpašību dažādību. Patiesībā darba produktiem piemītošais vērtības raksturs nostiprinās tikai tā, ka tie realizējas kā noteikta lieluma vērtības. Vērtību lielumi pastāvīgi mainās neatkarīgi no to personu gribas, paredzēšanas un darbības, kuras produktus maina. Šo personu acīs viņu pašu sabiedriskā kustība pieņem lietu kustības veidu, kuras kontrolē tie atrodas, bet nevis paši to kontrolē. Ir nepieciešama pilnīgi attīstīta preču ražošana, lai no pašas pieredzes varētu izaugt zinātniskā izpratne, ka atsevišķi privāti darbi, ko veic neatkarīgi vienu no otra, bet kas ir vispusīgi saistīti savā starpā kā dabiski izaugušas sabiedriskās darba dalīšanas posmi,

---

[27]) *Piezīme 2. izd.* Tāpēc, kad Galiani saka: vērtība ir attiecība starp divām personām — «La Ricchezza è una ragione tra due persone», — tad viņam vajadzētu piemetināt: attiecība, ko slēpj lietiska čaula (*Galiani.* «Della Moneta», 221. lpp., III sēj. *Custodi* izdevumā: «Scrittori Classici Italiani di Economia Politica». Parte Moderna. Milano, 1803).

pastāvīgi tiek reducēti uz savu sabiedriski proporcionālo mēru. Lai rastos šāda zinātniska izpratne, nepieciešama pilnīgi attīstīta preču ražošana tāpēc, ka caur privāto darbu produktu nejaušām un pastāvīgā svārstībā esošām maiņas attiecībām tikai varmācīgi lauž sev ceļu produktu ražošanai sabiedriski nepieciešamais darba laiks kā regulējošs dabisks likums, darbodamies līdzīgi gravitācijas likumam, kad virs galvas sabrūk māja[28]. Tāpēc fakts, ka vērtības lielumu nosaka darba laiks, ir noslēpums, kas slēpjas zem acīm redzamās relatīvo preču vērtību kustības. Šā noslēpuma atklāšana novērš ilūziju, it kā darba produktu vērtības lielums tiktu noteikts tīri nejauši, bet tā nebūt nenovērš vērtības lieluma noteikšanas lietisko formu.

Pārdomas par cilvēku dzīves formām un tātad arī šo formu zinātniskā analīze vispār izvēlas ceļu, kas ir pretējs šo formu īstenajai attīstībai. Tās sākas post festum [vēlāk], t. i., pamatojas uz gataviem attīstības procesa rezultātiem. Formas, kas uzspiež darba produktiem preču zīmogu un tāpēc ir preču apgrozības priekšnoteikumi, ir jau ieguvušas sabiedriskās dzīves dabisku formu stabilitāti, iekām cilvēki mēģina izprast ne jau šo formu vēsturisko raksturu — tām jau viņu acīs ir negrozāmības raksturs, — bet tikai šo formu saturu. Tādējādi tikai preču cenu analīze noveda pie vērtības lieluma noteikšanas un tikai preču kopējā naudas izteiksme deva iespēju fiksēt tām piemītošo vērtības raksturu. Bet tieši šī pabeigtā preču pasaules forma — tās naudas forma — nevis atklāj, bet gan lietiski aizsedz privāto darbu sabiedrisko raksturu un tātad arī privāto strādātāju sabiedriskās attiecības. Kad es saku: svārki, zābaki utt. attiecas pret audeklu kā abstraktā cilvēka darba vispārēju iemiesojumu, tad šās izteiksmes nejēdzība duras acīs. Bet, kad svārku, zābaku utt. ražotāji salīdzina šīs preces ar audeklu vai arī — kas lietu negroza — ar zeltu un sudrabu kā ar vispārēju ekvivalentu, tad viņu privāto darbu attiecība pret kopējo sabiedrisko darbu tiem parādās tieši šajā nejēdzīgajā formā.

Šāda veida formas tieši tad arī izveido buržuāziskās ekonomijas kategorijas. Tās ir sabiedriski nozīmīgas, tātad objektīvas domu formas dotā vēsturiski noteiktā sabiedriskā ražošanas veida — preču ražošanas — ražošanas attiecības. Tāpēc viss preču pasaules misticisms, visi brīnumi un rēgi, kas aizmiglo darba produktus preču ražošanas apstākļos, — tas viss tūlīt izzūd, tiklīdz mēs pārejam pie citām ražošanas formām.

Tā kā politiskajai ekonomijai patīk robinsonādes[29], tad iedomā-

---

[28]) «Ko lai domā par likumu, kas var sev lauzt ceļu tikai ar periodisku revolūciju palīdzību? Tas tad tieši ir dabisks likums, kura pamatā ir tā darbībai pakļauto cilvēku neapzinātība» (*Fridrihs Engelss.* «Uzmetumi politiskās ekonomijas kritikai» žurnālā «Deutsch-französische Jahrbücher», ko izdevuši Arnolds Ruge un Kārlis Markss. Parīzē, 1844).

[29]) *Piezīme 2. izd.* Pat Rikārdo nevarēja iztikt bez savas robinsonādes. «Pirmatnējam zvejniekam un pirmatnējam medniekam viņš tūdaļ liek kā īstiem preču īpašniekiem mainīt zivis un medījumu proporcionāli šajās maiņas vērtībās materializētam darba laikam. Viņa prātojumos pie tam ir tas anahronisms, ka pirmatnējais zvejnieks un pirmatnējais mednieks, lai **novērtētu** savus darba rīkus, izmanto tabulas, kas bija lietošanā Londonas biržā

simies pirmām kārtām Robinsonu viņa salā. Lai arī cik viņš savos paradumos ir pieticīgs, viņam tomēr jāapmierina dažāda veida vajadzības un tāpēc jāveic dažāda veida derīgi darbi: jāizgatavo darba rīki, jātaisa mēbeles, jāpieradina lama, jāzvejo, jāmedī utt. Par dieva lūgšanu u. tml. mēs jau nerunājam, jo mūsu Robinsons atrod tajā patiku un uzskata šāda veida darbību par atpūtu no darba. Neraugoties uz viņa ražošanas funkciju dažādību, viņš zina, ka visas tās ir tikai viena un tā paša Robinsona darbības dažādi veidi, tātad tikai cilvēka darba dažādi veidi. Nepieciešamība spiež viņu precīzi sadalīt savu darba laiku starp dažādām funkcijām. Vai katra no tām ieņem vairāk vai mazāk vietas viņa kopējā darbībā, tas ir atkarīgs no tā, vai paredzētā derīgā efekta sasniegšanai viņam vajadzēs pārvarēt vairāk vai mazāk grūtību. Viņam to māca pieredze, un mūsu Robinsons, kas kuģa bojā ejas laikā ir izglābis pulksteni, lielo kantora grāmatu, tinti un spalvu, drīz vien kā īsts anglis sāk uzskaitē atzīmēt savu paša darbu. Savā inventāra sarakstā viņš uzskaita viņam piederošos patēriņa priekšmetus, dažādas operācijas, kas nepieciešamas to ražošanai, beidzot, darba stundas, ko viņam vidēji prasa šo dažādo produktu izgatavošana noteiktā daudzumā. Visas attiecības starp Robinsonu un lietām, no kurām sastāv viņa pašdarinātā bagātība, ir tik vienkāršas un caurspīdīgas, ka pat Maksis Virta kgs varētu tās saprast bez sevišķas prāta piepūles. Un tomēr tajās jau ir ietvertas visas būtiskās vērtības definīcijas.

Bet pārcelsimies no Robinsona gaišās salas drūmajos Eiropas viduslaikos. Mūsu neatkarīgā cilvēka vietā mēs šeit atrodam cilvēkus, kuri visi ir atkarīgi — dzimtcilvēki un feodāļi, vasaļi un sizerēni, laicīgi cilvēki un priesteri. Personiska atkarība šeit raksturo materiālās ražošanas sabiedriskās attiecības tādā pašā mērā kā visas citas uz šā pamata uzceltās dzīves sfēras. Bet tieši tāpēc, ka personiskas atkarības attiecības ir šās sabiedrības pamats, darbam un produktiem nav vajadzības pieņemt no viņu reālās esamības atšķirīgu, fantastisku formu. Tie ieiet sabiedriskās dzīves virpulī kā naturālas klaušas un naturālas nodevas. Darba tiešā sabiedriskā forma šeit ir darba naturālā forma, tā sevišķība un nevis tā vispārējība, kā tas ir sabiedrībā, kura balstās uz preču ražošanas pamatiem. Klaušu darbu, tāpat kā darbu, kas ražo preces, arī mērī ar laiku, bet katrs dzimtcilvēks zina, ka, kalpodams savam kungam, viņš izlieto noteiktu daudzumu sava paša personiskā darbaspēka. Priesterim nomaksājamā desmitā tiesa ir kaut kas daudz skaidrāks nekā tā svētība, ko viņš saņem no priestera. Tādējādi, lai kā arī mēs novērtētu raksturīgās maskas, kurās uzstājas viduslaiku cilvēki attiecībā viens pret otru, katrā ziņā nav apšau-

---

1817. gadā ikgadējai procentu dzēšanai. «Ouvena kga paralelogrami»[34] ir, šķiet, vienīgā sabiedrības forma, kuru viņš zinājis, neskaitot buržuāzisko» (*Karl Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie». Berlin, 1859, S. 38, 39). [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 48. lpp.]

bāms tas, ka personu sabiedriskās attiecības viņu darbā šeit parādās tieši kā viņu pašu personiskās attiecības un nav vis noslēptas lietu, darba produktu sabiedrisko attiecību tērpā.

Lai izpētītu kopējo, t. i., tieši sabiedriskoto darbu, mums nav vajadzības atgriezties pie tās darba pirmatnējās formas, kuru mēs sastopam uz visu kultūras tautu vēstures sliekšņa[30]. Tuvāku piemēru mums dod lauku patriarhālā ražošana zemnieka ģimenē, kura ražo pašas patēriņam labību, lopus, dziju, audeklu, apģērba priekšmetus utt. Šīs dažādās lietas attiecībā pret šo ģimeni ir ģimenes darba dažādi produkti, bet attiecībā viena pret otru tās nav preces. Dažādie darbi, kas rada šos produktus: zemes apstrādāšana, lopu kopšana, vērpšana, aušana, šūšana utt., ir sabiedriskas funkcijas savā naturālajā formā, tāpēc ka tās ir ģimenes funkcijas, kurā pastāv, tāpat kā preču ražošanas iekārtā, pašai sava dabiski izaugusi darba dalīšana. Dzimuma un vecuma atšķirības, kā arī darba dabiskie nosacījumi, kas mainās līdz ar gadalaiku maiņu, regulē darba sadalīšanu starp ģimenes locekļiem un katra atsevišķā locekļa darba laiku. Bet individuālo darbaspēku izlietošana, kuru mērī ar laiku, jau no paša sākuma piešķir šiem darbiem sabiedrisku raksturu, jo individuālie darbaspēki no paša sākuma funkcionē šeit tikai kā ģimenes kopējā darbaspēka orgāni.

Beidzot dažādības dēļ iedomāsimies brīvu cilvēku savienību, kuri strādā ar kopējiem ražošanas līdzekļiem un plānveidīgi [selbstbewußt] izlieto savus individuālos darbaspēkus kā vienu sabiedrisko darbaspēku. Visi Robinsona darba apzīmējumi šeit atkārtojas, bet sabiedriskā un nevis individuālā mērogā. Visi Robinsona darba produkti bija vienīgi viņa personiskais produkts un tātad tieši patērēšanas priekšmeti viņam pašam. Viss brīvo cilvēku savienības darba produkts ir sabiedrisks produkts. Daļa no šā produkta kalpo no jauna kā ražošanas līdzekļi. Tā paliek sabiedriska. Bet otru daļu patērē savienības locekļi kā dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Tāpēc tā ir jāsadala starp viņiem. Šās sadalīšanas veids mainīsies atbilstoši paša sabiedriskā ražošanas organisma raksturam un ražotāju vēsturiskās attīstības pakāpei. Tikai tādēļ, lai novilktu paralēli ar preču ražošanu, mēs pieņemsim, ka katra ražotāja daļu dzīvei nepieciešamos līdzekļos nosaka viņa darba laiks. Šādos apstākļos darba laikam būtu divējāda loma. Darba laika sabiedriski plānveidīgā sadalīšana nodibina vajadzīgo attiecību starp dažādām darba funkcijām un dažādām vajadzībām. No otras puses, darba laiks vienlaikus ir ražotāju individuālās piedalīšanās mērs kopējā

---

[30]) *Piezīme 2. izd.* «Pēdējā laikā ir izplatījies smieklīgs aizspriedums, it kā pirmatnējā kopienas īpašuma forma esot specifiski slāviska vai tikai krieviska forma. Tā ir pirmatnēja forma, kurai mēs varam izsekot pie romiešiem, ģermāņiem, ķeltiem; daudzi tās dažādie paraugi, kaut gan pa daļai jau sairušā veidā, vēl līdz šim laikam sastopami pie indiešiem. Aziātisko, it sevišķi indiešu kopienas īpašuma formu rūpīgāka pētīšana parādītu, kā no dažādām pirmatnējā kopienas īpašuma formām izriet dažādas tā sairšanas formas. Tādējādi, piemēram, dažādus oriģinālus romiešu un ģermāņu privātīpašuma tipus var atvasināt no dažādām indiešu kopienas īpašuma formām» (*Karl Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie». Berlin, 1859, S. 10). [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 18. lpp.]

darbā un tātad arī visa produkta individuāli patērējamā daļā. Cilvēku sabiedriskās attiecības pret viņu darbu un viņu darba produktiem šeit ir caurspīdīgi skaidras tiklab ražošanā, kā sadalīšanā.

Preču ražotāju sabiedrībai, kuras raksturīgā sabiedriskā ražošanas attiecība ir tā, ka darba produkti šeit viņiem ir preces, t. i., vērtības, un ka atsevišķi privāti darbi attiecas viens pret otru šajā lietiskajā formā kā vienāds cilvēka darbs, — šādai sabiedrībai vispiemērotākā reliģijas forma ir kristiānisms ar tā abstraktā cilvēka kultu, it sevišķi savos buržuāziskajos paveidos, kādi ir protestantisms, deisms utt. Senaziātiskos, antīkos utt. ražošanas veidos produkta pārvērtībai par preci un tātad cilvēku kā preču ražotāju esamībai bija pakļauta loma, kas tomēr kļūst jo ievērojamāka, jo tālāk ir sairusi kopienas iekārta. Tirgotāju tautas šā vārda īstajā nozīmē pastāv, tāpat kā Epikūra dievi, tikai starp seno laiku pasaulēm[35] vai kā ebreji poļu sabiedrības porās. Šie senie sabiedriskie ražošanas organismi ir nesalīdzināmi vienkāršāki un skaidrāki nekā buržuāziskais, bet tie ir dibināti vai nu uz individuālā cilvēka negatavību, kurš vēl nav atrāvies no dabisko ģints sakaru nabas saites, kas to saista ar citiem cilvēkiem, vai arī uz tiešām kundzības un pakļautības attiecībām. To pastāvēšanas nosacījums ir darba ražīgo spēku zemā attīstības pakāpe un atbilstoša cilvēku attiecību aprobežotība materiālā dzīves ražošanas procesa ietvaros un tātad aprobežotība visās viņu attiecībās vienam pret otru un pret dabu. Šī īstenā aprobežotība ideāli atspoguļojas senajās dabas dievināšanas reliģijās un tautas ticējumos. Īstenās pasaules reliģiskais atspoguļojums var vispār izzust tikai tad, kad cilvēku praktiskās ikdienas dzīves attiecības izpaudīsies viņu skaidri redzamos un saprātīgos sakaros savā starpā un ar dabu. Sabiedriskais dzīves process, t. i., materiālais ražošanas process, nometīs no sevis mistisko miglaino plīvuru tikai tad, kad tas kļūs par cilvēku brīvas sabiedriskās savienības produktu un atradīsies to apzinātā plānveidīgā kontrolē. Bet tādēļ ir nepieciešams noteikts sabiedrības materiālais pamats jeb vairāki noteikti materiāli eksistences nosacījumi, kuri ir ilga un mokoša dabiski izauguša attīstības procesa produkts.

Tiesa, politiskā ekonomija ir analizējusi — kaut arī nepietiekami[31]) — vērtību un vērtības lielumu un atklājusi šajās formās

---

[31]) Rikārdo vērtības lieluma analīzes nepietiekamība — un tā ir tās labākā analīze — tiks parādīta šā darba trešajā un ceturtajā grāmatā. Kas attiecas uz vērtību vispār, tad klasiskā politiskā ekonomija nekur pilnīgi skaidri un apzināti tieši nenoskaidro atšķirību starp darbu, kā tas izpaužas vērtībā, un to pašu darbu, ciktāl tas izpaužas produkta lietošanas vērtībā. Faktiski tā, protams, ievēro šo atšķirību, jo pirmajā gadījumā aplūko darbu no tā kvantitatīvās puses, otrajā gadījumā — no tā kvalitatīvās puses. Bet tai ne prātā nenāk, ka darbu tīri kvantitatīvās atšķirības priekšnoteikums ir to kvalitatīvā vienība jeb vienlīdzība, tātad to reducēšana uz abstraktu cilvēka darbu. Rikārdo, piemēram, paskaidro, ka viņš esot vienis prātis ar šādiem Destita de Trasī vārdiem: «Tā kā ir pilnīgi acīm redzams, ka mūsu fiziskās un garīgās spējas ir vienīgā sākotnējā bagātība, tad šo spēju lietošana, visāda veida darbs, ir mūsu vienīgais sākotnējais dārgums. Tikai šī lietošana rada visus priekšmetus, kurus mēs saucam par bagātību... Ir skaidrs arī, ka visi šie priekšmeti pārstāv tikai darbu, kas tos radījis, un, ja tiem ir vērtība vai pat divas dažādas vērtības, tad tās izriet tikai no darba vērtības, kurš tos rada» (*Ricardo.* «The Principles of Political Economy», 3rd. ed. London, 1821, p. 334). Mēs atzīmēsim tikai, ka Rikārdo piedēvē Destitam savu paša dziļāku jautājuma izpratni. Tiesa, Destits, no vienas puses,

paslēpto saturu. Bet tā ne reizi pat nav uzstādījusi jautājumu: kāpēc šis saturs pieņem šādu formu, citiem vārdiem — kāpēc darbs izteicas darba produkta vērtībā, bet darba ilgums kā tā mērs — darba produkta vērtības lielumā[32]? Formulas, kurām uz pieres rakstīts, ka tās pieder pie tādas sabiedriskās formācijas, kur ražošanas process valda pār cilvēkiem un nevis cilvēks pār ražošanas procesu, — šīs formulas liekas tās buržuāziskajai apziņai kaut kas pats par sevi saprotams, tikpat dabisks un nepieciešams kā pats ražīgais darbs. Tāpēc sabiedriskā ražošanas organisma pirmsburžuāziskās formas tā noniecina apmēram tādā pašā garā, kā baznīcas tēvi noniecināja pirmskristiānisma reliģijas[33].

---

saka, ka visas lietas, no kurām sastāv mūsu bagātība, «pārstāv darbu, kas tās radījis», bet, no otras puses, viņš apgalvo, ka to «divas dažādas vērtības» (lietošanas vērtība un maiņas vērtība) rodas no «darba vērtības». Līdz ar to viņš nokļūst vulgārās politiskās ekonomijas banālību burvju lokā, kura pieņem vienas preces (šai gadījumā darba) vērtību, lai pēc tam ar tās palīdzību noteiktu citu preču vērtību. Bet Rikārdo viņu lasa tā: kā lietošanas, tā maiņas vērtībā pārstāvēts darbs (un nevis darba vērtība). Tomēr pats viņš tik slikti atšķir darba divējādo raksturu, kurš arī divējādi pārstāvēts, ka viņš veselā nodaļā «Vērtība un bagātība un to atšķirīgās īpatnības» ir spiests nodarboties ar tāda kunga banalitātēm, kāds ir Ž. B. Sejs. Beigu beigās viņš ar izbrīnu ievēro, ka Destits, kaut gan līdz ar viņu atzīst darbu par vērtības avotu, tomēr vērtības jēdzienu izprot tāpat kā Sejs.

[32]) Viens no klasiskās politiskās ekonomijas pamattrūkumiem ir tas, ka tai nekad nav izdevies no preces un, konkrēti, no preču vērtības analīzes atvasināt vērtības formu, kura tieši padara to par maiņas vērtību. Tieši savu labāko pārstāvju Ā. Smita un Rikārdo personā tā aplūko vērtības formu kā kaut ko pilnīgi vienaldzīgu un pat ārēju attiecībā pret preces dabu. Cēlonis ir ne tikai tas, ka vērtības lieluma analīze saista visu tās uzmanību. Šis cēlonis ir meklējams dziļāk. Darba produkta vērtības forma ir buržuāziskā ražošanas veida visabstraktākā un līdz ar to pati vispārējākā forma; tieši tā to raksturo kā sevišķu sabiedriskās ražošanas tipu un līdz ar to raksturo vēsturiski. Bet, ja aplūkojam buržuāzisko ražošanas veidu kā mūžīgu dabisku sabiedriskās ražošanas formu, tad nenovēršami paliks nepamanītas arī vērtības formas specifiskās īpatnības, tātad preču formas, bet tālākā attīstībā — naudas formas, kapitāla formas utt. īpatnības. Tāpēc pie ekonomistiem, kuri vienmēr vienprātīgi atzīst vērtības lieluma mērīšanu ar darba laiku, mēs atrodam visraibākos un pretrunīgākos priekšstatus par naudu, t. i., par vispārējo ekvivalentu tā pabeigtajā veidā. Sevišķi spilgti tas parādās, piemēram, pētījot banku jautājumu, kur ar novazātām naudas definīcijām nepietiek. Pretsvarā tam radās restaurēta merkantīlā sistēma (Ganils u. c.), kas vērtībā redz tikai sabiedrisko formu vai, labāk sakot, šās formas atspulgu, kurā nav nekādas substances. — Reiz par visām reizēm jāatzīmē, ka ar klasisko politisko ekonomiju es saprotu visu politisko ekonomiju, sākot ar V. Petiju; tā pētī buržuāzisko ražošanas attiecību iekšējās atkarības. Pretstatā tai vulgārā politiskā ekonomija mīdās tikai ārējo, šķietamo atkarību sfērā, arvien no jauna atgremo materiālu, ko zinātniskā politiskā ekonomija jau sen izpētījusi ar nolūku dot buržuāzijai pieņemamu ekonomiskās dzīves, tā sakot, visrupjāko parādību iztulkojumu un pielāgot šīs parādības buržuja ikdienas vajadzībām. Citādi tā aprobežojas ar to, ka pedantiski sistematizē buržuāzisko ražošanas darbinieku novazātos un pašapmierinātos priekšstatus par viņu pašu pasauli kā par labāko no pasaulēm un pasludina šos priekšstatus par mūžīgām patiesībām.

[33]) «Ekonomisti savos spriedumos lieto ļoti dīvainu paņēmienu. Viņiem pastāv tikai divi institūtu veidi: vieni — mākslīgie un otri — dabiskie. Feodālisma institūti esot mākslīgie, buržuāzijas institūti — dabiskie. Šai ziņā ekonomisti ir līdzīgi teologiem, kuri arī konstatē divus reliģijas veidus. Ikviena reliģija, kas nav viņu reliģija, esot cilvēku izdomājums, bet viņu pašu reliģija esot dieva emanācija ... Tādējādi līdz šim ir bijusi vēsture, bet tagad tādas vairs nav» (*Karl Marx.* «Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon», 1847, p. 113). [*Маркс К. и Энгельс Ф.* Соч. Изд. 2-е, т. 4, с. 142.] Patiesi komisks ir Bastja kgs, kurš iedomājas, ka senie grieķi un romieši ir dzīvojuši vienīgi no laupīšanas. Bet, ja cilvēki veselus gadsimtus dzīvo no laupīšanas, tad, acīm redzot, pastāvīgi jābūt kaut kam, ko varētu laupīt, citiem vārdiem, laupīšanas priekšmetam nepārtraukti jātiek atražotam. Jādomā tāpēc, ka arī grieķiem un romiešiem ir bijis kaut kāds ražošanas process, kaut kāda ekonomika, kas bija to pasaules materiālā bāze tādā pašā mērā, kādā buržuāziskā ekonomika ir tagadējās pasaules bāze. Vai varbūt Bastiā grib teikt, ka ražošanas veids, kas balstās uz vergu darbu, līdz ar to balstās uz laupīšanas sistēmu? Tādā gadījumā viņš nostājas uz bīstama ceļa. Bet, ja tāds domas milzīs kā Aristotelis kļūdījās, vergu darbu novērtējot, kā tad gan lai izvēlētos pareizu ceļu, algoto darbu novērtējot, tāds punduris ekonomists kā Bastiā? — Es izmantoju šo gadījumu, lai īsumā atbildētu uz iebildumu, kas parādījās kādā vācu-amerikāņu avīzē pret manu darbu «Zur Kritik der politische Oekonomie», 1859 [«Par politiskās ekonomijas kritiku»]. Pēc avīzes domām, mans uzskats, ka noteikts ražošanas veids un tam atbilstošās ražošanas attiecības, ar vārdu sakot — «sabiedrības ekonomiskā struktūra ir reālā bāze, uz kuras paceļas juridiskā un politiskā virsbūve un kurai atbilst noteiktas sabiedriskās apziņas

Cik ļoti preču pasaulei piemītošais fetišisms jeb darba sabiedrisko definīciju priekšmetiskais izskats maldina dažus ekonomistus, to starp citu rāda viņu garlaicīgi bezjēdzīgais strīds par dabas lomu maiņas vērtības radīšanas procesā. Tā kā maiņas vērtība ir tikai noteikts sabiedrisks paņēmiens izteikt darbu, kas izlietots lietas ražošanai, tad, pats par sevi saprotams, maiņas vērtība satur sevī ne vairāk dabas dotās vielas kā, piemēram, vekseļu kurss.

Tā kā preču forma ir buržuāziskās ražošanas pati vispārējākā un neattīstītākā forma un tāpēc rodas ļoti agri, kaut gan iepriekšējos laikmetos nav valdoša un tātad tik raksturīga kā mūsu dienās, tad liekas, ka tās fetišistiskais raksturs vēl ir samērā viegli saskatāms. Bet konkrētākās formās pazūd pat šī šķietamā vienkāršība. No kurienes rodas monetārās sistēmas ilūzijas? No tā, ka šī sistēma neredzēja, ka zeltā un sudrabā kā naudā pārstāvēta sabiedriskā ražošanas attiecība, bet pārstāvēta dabas lietu formā, kurām dīvainas sabiedriskas īpašības. Un modernā politiskā ekonomija, kas smīnēdama noraugās uz monetāro sistēmu: vai tās fetišisms nekļūst gluži taustāms, tiklīdz tā sāk pētīt kapitālu? Vai sen ir izzudusi fiziokrātu ilūzija, ka zemes rente izaug no zemes un nevis no sabiedrības?

Bet, lai neaizsteigtos priekšā, mēs šeit apmierināsimies vēl ar vienu piemēru, kas attiecas uz pašu preces formu. Ja preces varētu runāt, viņas teiktu: mūsu lietošanas vērtība varbūt interesē cilvēkus. Mūs kā lietas tā neinteresē. Bet, kas pieder mums kā lietām, tā ir vērtība. Mēs pašas, apgrozoties kā preču lietas, dodam tam vislabāko pierādījumu. Mēs attiecamies viena pret otru vienīgi kā maiņas vērtības. Paklausīsimies tagad, kā šī preces dvēsele runā ar ekonomista muti:

«Vērtība» (maiņas vērtība) «ir lietu īpašība, bagātība» (lietošanas vērtība) «ir cilvēka īpašība. Šai ziņā vērtība nepieciešami paredz maiņu, bagātība turpretim ne.»[34] «Bagātība» (lietošanas vērtība) «ir cilvēka atribūts, vērtība — preces atribūts. Cilvēks vai sabiedrība ir bagāti; pērle vai dimants ir vērtīgi... Pērlei vai dimantam ir vērtība kā pērlei vai dimantam.»[35]

Līdz šim vēl neviens ķīmiķis nav atklājis pērlēs un dimantā maiņas vērtību. Tomēr ekonomisti — šās «ķīmiskās» vielas izgudrotāji, — kas sevišķi pretendē uz kritikas dziļumu, domā, ka lietu

---

formas», ka «materiālās dzīves ražošanas veids nosaka dzīves sociālo, politisko un garīgo procesu vispār» [*Markss K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. R., LVI, 1952, 7. lpp.] — tas viss, pēc avīzes domām, esot pareizi attiecībā uz tagadējo pasauli, kad valda materiālās intereses, bet neesot attiecināms nedz uz viduslaikiem, kad valdīja katolicisms, nedz uz senajām Atēnām vai Romu, kur valdīja politika. Vispirms pārsteidz tas, ka vēl atrodas cilvēks, kas var iedomāties, ka šīs pazīstamās frāzes par viduslaikiem un antīko pasauli ir palikušas kaut vai kādam nezināmas. Skaidrs katrā ziņā tas, ka viduslaiki nevarēja dzīvot no katolicisma un antīkā pasaule — no politikas. Otrādi — tas veids, kādā šajos laikmetos tika iegūti līdzekļi dzīvei, izskaidro, kāpēc vienā gadījumā galvenā loma bija politikai un otrā gadījumā katolicismam. Turklāt nav vajadzīgas sevišķi dziļas zināšanas, piemēram, Romas republikas vēsturē, lai zinātu, ka tās apspēlptā atspere ir zemesīpašuma vēsture. No otras puses, jau Donam Kihotam bija neganti jācieš savas kļūdas dēļ, kad viņš iedomājās, ka ceļojošie bruņinieki ir vienlīdz savienojami ar visām sabiedrības ekonomiskajām formām.

[34]) «Observations on certain verbal disputes in Political Economy, particularly relating to Value, and to Demand and Supply», London, 1821, p. 16.

[35]) *S. Bailey.* «A Critical Dissertation on the Nature etc. of Value», p. 165.

lietošanas vērtība neesot atkarīga no to vieliskajām īpašībām, kamēr vērtība tām piemītot kā lietām. Viņiem šo pārliecību nostiprina tas dīvainais apstāklis, ka lietu lietošanas vērtību cilvēki realizē bez maiņas, t. i., tiešā attiecībā starp lietu un cilvēku, kamēr vērtība ir realizējama tikai maiņā, t. i., zināmā sabiedriskā procesā. Kā lai neatceramies šeit labo Dogberiju, kurš pamāca naktssargu Sikolu[36], ka «izskatīga āriene ir apstākļu velte, bet lasīt un rakstīt prašana nāk no dabas»[36)].

[36]) «Observations» autors un S. Beilijs apsūdz Rikārdo par to, it kā viņš neesot ievērojis maiņas vērtības relatīvo raksturu un pārvērtis to par kaut ko absolūtu. Patiesībā ir otrādi: to šķietamo relativitāti, kāda piemīt šīm lietām, piemēram, dimantam, pērlei, kā maiņas vērtībām, viņš reducēja uz patieso attiecību, kas slēpta aiz šo lietu ārienes, uz šo lietu kā cilvēka darba vienkāršu izpaudumu relativitāti. Ja Rikārdo piekritēji atbildēja Beilijam rupji, bet ne pierādoši, tad tikai tāpēc, ka pie paša Rikārdo viņi neatrada norādījuma uz iekšēju sakaru starp vērtību un vērtības formu jeb maiņas vērtību.

OTRĀ NODAĻA

MAIŅAS PROCESS

Preces nevar pašas doties uz tirgu un apmainīties. Tātad mums jāpievēršas to glabātājiem — preču īpašniekiem. Preces ir lietas un tāpēc nespēj pretoties cilvēkam. Ja tās neiet labprātīgi, viņš var lietot spēku, t. i., var paņemt tās[37]. Lai šīs lietas varētu attiekties viena pret otru kā preces, preču īpašniekiem jāattiecas vienam pret otru kā personām, kuru griba rīkojas ar šīm lietām: tādējādi viens preču īpašnieks tikai ar otra gribu, tātad katrs no viņiem tikai ar viena tiem abiem kopēja gribas akta palīdzību var piesavināties cita preci, atsavinot pats savu. Tātad viņiem jāatzīst vienam otrs par privātīpašnieku. Šī juridiskā attiecība, kuras forma ir līgums, — vienalga, vai tas ir ar likumu nostiprināts vai ne — ir gribas attiecība, kurā atspoguļojas ekonomiska attiecība. Šās juridiskās jeb gribas attiecības saturu dod pati ekonomiskā attiecība[38]. Personas šeit eksistē viena priekš otras tikai kā preču pārstāvji, t. i., kā preču īpašnieki. Pētījuma gaitā mēs vispār redzēsim, ka personu raksturīgās ekonomiskās maskas tikai personificē ekonomiskās attiecības, stāvēdamas pretim viena otrai kā šo attiecību nesējas.

Preces īpašnieku atšķir no viņa preces tieši tas apstāklis, ka precei katrs cits preču ķermenis ir tikai viņas pašas vērtības izpausmes forma. Dzimusi nolīdzinātāja un ciniķe, prece vienmēr ir ga-

---

[37]) XII gadsimtā, kas kļuvis tik slavens ar savu dievbijību, starp precēm bieži bija sastopamas ļoti delikātas lietas. Tā, piemēram, kāds franču tā laika rakstnieks starp precēm, kas bija Landī gadatirgū[37], nosauc blakus audumiem, zābakiem, miecētām un nemiecētām ādām, lauksaimniecības rīkiem utt. arī «femmes folles de leur corps» [publiskas sievietes].

[38]) Prudons sākumā smeļ savu mūžīgās taisnības, justice éternelle, ideālu no juridiskajām attiecībām, kas atbilst preču ražošanai, ar ko dod, blakus minot, visiem filistriem tik iepriecinošo pierādījumu tam, ka preču ražošanas forma esot tikpat mūžīga kā taisnība. Pēc tam viņš cenšas, gluži otrādi, pārveidot saskaņā ar šo taisnības ideālu īsteno preču ražošanu un tai atbilstošās īstenās tiesības. Ko mēs teiktu par ķīmiķi, kurš nepētītu vis vielu maiņas īstenos likumus un nerisinātu uz to pamata noteiktus uzdevumus, bet gribētu pārveidot vielu maiņu saskaņā ar «naturalité» un «affinité» [«dabiskuma» un «radniecības»] «mūžīgajām idejām»? Kad mums saka, ka augļošana esot pretrunā ar «justice éternelle» [«mūžīgo taisnību»], «équité éternelle», «mutualité éternelle» [«mūžīgo taisnību», «mūžīgo savstarpējību»] un ar citām «veritės éternelles» [«mūžīgajām patiesībām»], vai tad mēs uzzinām par augļošanu kaut nedaudz vairāk, cik zināja jau baznīcas tēvi, kad viņi teica, ka augļošana esot pretrunā ar «grâce éternelle», «foi éternelle», «volonté éternelle de Dieu» [«mūžīgo žēlsirdību», «mūžīgo ticību», «mūžīgo dieva gribu»]?

tava mainīt ne tikai dvēseli, bet arī miesu pret ikvienu citu preci, kaut arī tā būtu apveltīta ar vēl mazāk pievilcīgu ārieni nekā Maritorna. Šo precei trūkstošo spēju uztvert citu preču ķermeņu konkrētās īpašības preču īpašnieks papildina ar savām paša piecām un pat vairākām sajūtām. Viņa precei nav tiešas lietošanas vērtības viņam pašam. Citādi viņš to nevestu uz tirgu. Tai ir lietošanas vērtība priekš citiem. Īpašniekam visa preces tiešā lietošanas vērtība ir tikai tā, ka prece ir maiņas vērtības nesēja un tātad maiņas līdzeklis[39]. Tāpēc īpašnieks cenšas realizēt savu preci, mainot to pret citām precēm, kuru lietošanas vērtība viņam ir vajadzīga. Visas preces ir bez lietošanas vērtības to īpašniekiem, un visas tās ir lietošanas vērtības tiem, kas nav to īpašnieki. Tātad tām ir pastāvīgi jāpārvietojas no vienām rokām otrās. Bet šī pāreja no vienām rokām otrās ir preču maiņa, un maiņā tās attiecas viena pret otru kā vērtības un realizējas kā vērtības. Tātad precēm ir jārealizējas kā vērtībām, iekām tās gūs iespēju realizēties kā lietošanas vērtības.

No otras puses, iekām preces varēs realizēties kā vērtības, tām jāpierāda, ka tās ir lietošanas vērtības, tāpēc ka to izgatavošanai izlietotais darbs ir ņemams vērā tikai tiktāl, ciktāl tas ir izlietots formā, kas derīga citiem. Bet tikai maiņa var faktiski parādīt, vai darbs tiešām ir derīgs citiem, vai tā produkts apmierina kādu cita vajadzību.

Katrs preču īpašnieks grib realizēt savu preci, tikai mainot to pret tādām precēm, kuru lietošanas vērtība apmierina viņa vajadzību. Tiktāl maiņa viņam ir tīri individuāls process. No otras puses, viņš grib realizēt savu preci kā vērtību, t. i., realizēt to jebkurā no citām tās pašas vērtības precēm neatkarīgi no tā, vai viņa paša precei ir lietošanas vērtība citu preču īpašniekiem vai ne. Tiktāl maiņa viņam ir vispārējs sabiedrisks process. Bet viens un tas pats process nevar būt visiem preču īpašniekiem vienlaikus tikai individuāls un tikai vispārējs sabiedrisks.

Ieskatoties vērīgāk, mēs redzēsim, ka katram preču īpašniekam ikviena sveša prece ir viņa preces sevišķs ekvivalents un tāpēc viņa paša prece — visu citu preču vispārējs ekvivalents. Bet, tā kā šai ziņā visi preču īpašnieki ir vienādā stāvoklī, tad neviena prece nav vispārējs ekvivalents un tāpēc precēm nav arī vispārējas relatīvās vērtības formas, kurā tās būtu vienlīdzīgas kā vērtības un tiktu savstarpēji salīdzinātas kā vērtību lielumi. Tāpēc tās stāv viena otrai pretim vispār nevis kā preces, bet tikai kā produkti jeb lietošanas vērtības.

Šajā klizmā mūsu preču īpašnieki spriež tāpat kā Fausts: «Sākumā bija darbs»[38]. Un viņi jau bija darījuši darbu, iekām sāka

---

[39]) «Jo katra labuma lietošana ir divējāda. — Pirmā piemīt lietai kā tādai, otrā — ne; piemēram, sandali var lietot, lai apautu kāju un lai mainītu. Kā viens, tā otrs ir sandales lietošanas vērtības, jo pat tas, kurš maina sandali pret kaut ko tam vajadzīgu, piemēram, pret uzturu, lieto sandali kā sandali. Bet tas nav dabiskais tās lietošanas veids. Jo tā nepastāv maiņas dēļ» (*Aristoteles*. «De Republica», I gr., 9. nod.).

spriest. Preču dabas likumi izpaužas preču īpašnieku dabiskajā instinktā. Viņi var pielīdzināt savas preces vienu otrai kā vērtības un tātad arī kā preces, tikai attiecinot tās pret kādu citu preci, tikai nostādot tās pretī tai kā vispārējam ekvivalentam. To rādīja preces analīze. Bet tikai sabiedriska darbība var pārvērst noteiktu preci par vispārēju ekvivalentu. Tāpēc visu pārējo preču sabiedriskā iedarbība izvirza no to vidus vienu noteiktu preci, kurā tās visas izteic savas vērtības. Tādējādi šās preces naturālā forma kļūst par sabiedriski atzītu ekvivalenta formu. Vispārējā ekvivalenta funkcija ar minētā sabiedriskā procesa palīdzību kļūst par izvirzītās preces specifisku sabiedrisku funkciju. Tā kļūst par naudu.

«Viņiem ir vienas domas, un viņi atdos savu spēku un varu zvēram.» — «Un neviens nevarēs nedz pirkt, nedz pārdot kā vienīgi tas, kam būs zīmogs vai zvēra vārds, vai tā vārda skaitlis» (Jāņa atklāsmes grāmata)[39].

Naudas kristāls ir nepieciešams maiņas procesa produkts; šai procesā dažāda veida darba produktus faktiski pielīdzina vienu otram un līdz ar to faktiski pārvērš par precēm. Maiņas paplašināšanās un padziļināšanās vēsturiskais process attīsta preču dabā snaudošo pretstatu starp lietošanas vērtību un vērtību. Vajadzība dot apgrozībai šā pretstata ārēju izteiksmi noved pie tā, ka rodas patstāvīga preču vērtības forma, un nedod miera, iekām šo uzdevumu neatrisina galīgi, sadalot preci precē un naudā. Tātad tādā pašā mērā, kādā notiek darba produktu pārvēršanās par precēm, notiek arī preces pārvēršanās par naudu[40].

Produktu tiešajai maiņai, no vienas puses, ir vienkāršās vērtības izteiksmes forma un, no otras puses, šās formas vēl nav. Šī forma, kā mēs redzējām, ir: x preces $A = y$ preces B. Bet produktu tiešās maiņas forma ir šāda: x patērēšanas priekšmeta $A = y$ patērēšanas priekšmeta B[41]. Šeit lietas A un B pirms maiņas nav preces: par precēm tās kļūst, tikai pateicoties maiņai. Pirmais priekšnoteikums, kas nepieciešams, lai patērēšanas priekšmets kļūtu par potenciālu maiņas vērtību, ir tas, ka dotais patērēšanas priekšmets zaudē savu lietošanas vērtību, ka tas ir daudzumā, kas pārsniedz tā īpašnieka tiešās vajadzības. Lietas pašas par sevi ir cilvēkam ārējas un tāpēc atsavināmas. Lai šī atsavināšana kļūtu savstarpēja, cilvēkiem tikai klusu ciešot jānostājas vienam pret otru kā šo atsavināmo lietu privātīpašniekiem un tātad kā savstarpēji neatkarīgām personām. Tomēr šāda savstarpējas atsvešinātības attiecība nepastāv starp dabiski izaugušas kopienas locekļiem, vienalga,

[40]) Tagad mēs varam pareizi novērtēt sīkburžuāziskā sociālisma trikus, kurš grib padarīt mūžīgu preču ražošanu un vienlaikus novērst «pretstatu starp naudu un preci», t. i., likvidēt pašu naudu, jo tā pastāv tikai kā šā pretstata sastāvdaļa. Ar tādiem pašiem panākumiem varētu censties likvidēt pāvestu, vienlaikus atstājot katolicismu. Sīkāk par to sk. manā darbā «Zur Kritik der politischen Oekonomie», 61. u. turpm. lpp. [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 73. un turpm. lpp.].

[41]) Līdz tam laikam, kamēr tiek mainīti nevis divi dažādi patēriņa priekšmeti, bet, kā tas bieži vien ir pie mežoņiem, par vienu un to pašu priekšmetu piedāvā kā ekvivalentu haotisku masu visdažādāko lietu, — līdz tam laikam pat tiešā produktu maiņa vēl nav nonākusi tālāk par savu priekšnamu.

vai tā ir patriarhālā ģimene, senindiešu kopiena, inku valsts[40] utt. Preču maiņa sākas tur, kur beidzas kopiena, tās saskares punktos ar svešām kopienām vai svešu kopienu locekļiem. Bet, ja lietas ir pārvērtušās par precēm ārējās attiecībās, tad atpakaļ ejošas iedarbības ceļā tās kļūst par precēm arī kopienas iekšienē. To kvantitatīvā maiņas attiecība sākumā ir gluži nejauša. Tās ir maināmas tikai tāpēc, ka to īpašnieki grib tās savstarpēji realizēt viens otram. Bet vajadzība pēc svešiem patēriņa priekšmetiem pamazām nostiprinās. Maiņas pastāvīga atkārtošanās padara to par regulāru sabiedrisku procesu. Tāpēc ar laiku vismaz daļu no darba produktiem sāk ražot ar nolūku izlietot tos maiņas vajadzībām. Kopš šā momenta, no vienas puses, nostiprinās šķirošana starp lietas derīgumu tiešam patēriņam un tās derīgumu maiņai. Tās lietošanas vērtība atdalās no tās maiņas vērtības. No otras puses, kvantitatīvā attiecība, kādā lietas tiek mainītas, kļūst atkarīga no pašas to ražošanas. Paradums fiksē šādas kvantitatīvas attiecības kā vērtības lielumus.

Tiešā produktu maiņā katra prece ir tiešs maiņas līdzeklis savam īpašniekam un ekvivalents savam neīpašniekam — tomēr tikai tiktāl, ciktāl šī prece pēdējam ir lietošanas vērtība. Tātad maināmais priekšmets vēl neiegūst nekādu vērtības formu, kas būtu neatkarīga no tā lietošanas vērtības vai no mainītāju individuālajām vajadzībām. Bet šādas formas nepieciešamība attīstās tādā pašā mērā, kādā pieaug maiņas procesā nonākošo preču skaits un daudzveidība. Uzdevums rodas vienlaikus ar tā atrisināšanas līdzekļiem. Preču apgrozība, kurā preču īpašnieki maina savus pašu ražojumus pret dažādiem citiem ražojumiem un pielīdzina tos vienu otram, vienmēr notiek tā, ka pie tam dažādu preču īpašnieku dažādās preces to apgrozības robežās maina pret vienu un to pašu trešo preci un pielīdzina tai kā vērtības. Šāda trešā prece, kļūdama par ekvivalentu dažādām citām precēm, tieši iegūst vispārēju jeb sabiedrisku ekvivalenta formu, kaut arī šaurās robežās. Šī ekvivalenta vispārējā forma rodas un zūd līdz ar to acumirklīgo sabiedrisko kontaktu, kas to ir radījis. Pārmaiņus un pārejoši to iegūst gan viena, gan otra prece. Bet līdz ar preču maiņas attīstību tā cieši saaug vienīgi tikai ar noteiktiem preču veidiem vai arī kristalizējas naudas formā. Tieši ar kādu preces veidu tā saaug — sākumā ir nejaušība. Tomēr visumā te izšķiroša loma ir diviem apstākļiem. Naudas forma saaug vai nu ar vissvarīgāko no priekšmetiem, kurus maiņas ceļā iegūst no ārienes un kuri tiešām ir pašu zemes produktu maiņas vērtības izpausmes forma, kas dabiski attīstās, vai arī — ar patērēšanas priekšmetu, kas ir pašu zemes atsavināmā īpašuma galvenais elements, kā, piemēram, lopi. Nomadu tautas pirmās attīsta pie sevis naudas formu, jo visa viņu manta atrodas kustīgā, tātad tieši atsavināmā formā un viņu dzīves veids pastāvīgi noved tās saskarē ar svešām kopienām un līdz ar to pamudina mainīt produktus. Cilvēki bieži vien ir pārvērtuši par sākot-

nējo naudas materiālu pašu cilvēku verga personā, bet nekad to nav darījuši ar zemi. Tāda ideja varēja rasties tikai jau attīstītā buržuāziskā sabiedrībā. Tā parādījās tikai XVII gadsimta pēdējā trešdaļā, un mēģinājums to faktiski realizēt nacionālā mērogā tika pirmoreiz izdarīts simt gadu vēlāk, franču buržuāziskās revolūcijas laikā.

Līdz ar to, ka preču maiņa sarauj savas šauri lokālās robežas un tāpēc preču vērtība izaug par cilvēka darba materializāciju vispār, naudas forma pāriet uz tām precēm, kuras pēc savas dabas ir sevišķi derīgas, lai veiktu vispārēja ekvivalenta sabiedrisko funkciju, un proti, uz cēlmetāliem.

Ka «zelts un sudrabs pēc savas dabas nav nauda, bet nauda pēc savas dabas ir zelts un sudrabs»[42], to pierāda šo metālu dabisko īpašību saskaņa ar to sabiedriskajām funkcijām[43]. Bet pagaidām mēs zinām tikai vienu naudas funkciju: būt par preču vērtības izpausmes formu jeb par materiālu, kurā preču vērtību lielumi atrod sev sabiedrisku izteiksmi. Par adekvātu vērtības izpausmes formu jeb abstrakta un tātad vienāda cilvēka darba materializāciju var būt tikai tāda matērija, kuras visiem eksemplāriem piemīt vienāda kvalitāte. No otras puses, tā kā vērtības lielumu atšķirībai ir tīri kvantitatīvs raksturs, tad naudas precei jābūt spējīgai uz tīri kvantitatīvām atšķirībām, t. i., tai vajag būt tādām īpašībām, lai to varētu dalīt patvaļīgi sīkās daļās un no šīm daļām no jauna sastādīt. Zeltam un sudrabam šīs īpašības piemīt no dabas.

Naudas preces lietošanas vērtība divkāršojas. Blakus sevišķai lietošanas vērtībai, kas tai pieder kā precei, — piemēram, zeltu lieto zobu plombēšanai, tas ir izejmateriāls greznuma priekšmetiem utt., — tā iegūst formālu lietošanas vērtību, kas izriet no tās specifiski sabiedriskajām funkcijām.

Tā kā visas citas preces ir tikai sevišķi naudas ekvivalenti un nauda — to vispārējs ekvivalents, tad tās kā sevišķas preces attiecas pret naudu kā vispārēju preci[44].

Mēs jau redzējām, ka naudas forma ir tikai vienā precē sastindzis visu citu preču attiecību atspulgs pret to. Tātad fakts, ka nauda ir prece[45], var likties atklājums tikai tam, kas iziet no nau-

---

[42]) *Karl Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie». S. 135. [*Markss K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. R., LVI, 1952, 151. lpp.] «Dārgmetāli... pēc savas dabas ir nauda» (*Galiani.* «Della Moneta», *Custodi* krājumā, Parte Moderna, III sēj., 137. lpp.).

[43]) Sikāk par to sk. manā tikko citētajā darbā, nodaļījums «Cēlmetāli».

[44]) «Nauda ir universāla prece» (*Verri.* «Meditazioni sulla Economia Politica», p. 16.).

[45]) «Paši par sevi zelts un sudrabs, kuriem mēs varam dot kopēju naudas metāla nosaukumu, ir... preces... kuru vērtība gan ceļas, gan krītas... Naudas metāla vērtība ir atzīstama par visaugstāko tad, kad pietiek tā vismazākā svara daudzuma, lai iemainītu vislielāko daudzumu kādā zemē ražoto zemkopības vai rūpniecības produktu» utt. ([*S. Clement.*] «A Discourse of the General Notions of Money. Trade, and Exchanges, as They stand in relation each to other By a Merchant. London, 1965, p. 7). «Sudrabs un zelts kā monētās, tā nekaltā veidā, kaut arī tos lieto kā mēru visām citām lietām, tomēr ne mazāk ir preces kā vīns, tabaka, eļļa, apģērbs vai audums» ([*J. Child.*] «A Discourse concerning Trade, and that in particular of the East-Indies etc.». London, 1689, p. 2). «Karalistes kapitāls un bagātība nav tikai nauda vien, tāpat arī zelts un sudrabs nav izslēdzami no preču skaita» ([*Th. Papillon.*] «The East-India Trade a most Profitable Trade». London, 1677, p. 4).

das gatavās formas, lai to analizētu pēc tam. Maiņas process dod precei, ko tas pārvērš par naudu, nevis tās vērtību, bet gan tikai tās specifisko vērtības formu. Šo divu apzīmējumu sajaukšana noved pie tā, ka zelta un sudraba vērtību sāk atzīt par iedomātu[46]. Tā kā naudu zināmās tās funkcijās iespējams aizstāt ar vienkāršām naudas zīmēm, tad no tā radās otra kļūda — ka nauda ir tikai zīmes. No otras puses, šajā kļūdā pavīd neskaidra nojauta, ka lietu naudas forma ir kaut kas ārējs pašām šīm lietām un ka tā ir tikai aiz tām apslēpto cilvēku attiecību izpausmes forma. Šai ziņā katra prece būtu tikai zīme, jo kā vērtība tā ir tikai tās izgatavošanai izlietotā cilvēka darba lietiska čaula[47]. Bet, pasludinot par vienkāršām zīmēm tās sabiedriskās īpašības, ko uz noteikta ražošanas veida pamata iegūst lietas, vai arī tās lietiskās formas, ko uz šā ražošanas veida pamata iegūst sabiedriskie darba apzīmējumi, tās līdz ar to tiek pasludinātas par cilvēka prāta patvaļīgu produktu. Tāds bija XVIII gadsimta apgaismotāju iemīļotais paņēmiens, kuri to lietoja, lai vismaz uz laiku norautu noslēpumainības segu tām cilvēku attiecību mīklainajām formām, kuru izcelšanos vēl neprata izskaidrot.

Kā jau bija iepriekš atzīmēts, preces ekvivalentajā formā nav ietverts šās preces vērtības lieluma kvantitatīvais apzīmējums. Ja mēs zinām tikai to, ka zelts ir nauda, t. i., ka zelts ir tieši maināms pret visām citām precēm, tad mēs vēl nebūt nezinām, kāda vērtība ir, piemēram, 10 mārciņām zelta. Kā ikviena cita prece zelts var izteikt savu paša vērtību tikai relatīvi, tikai citās precēs. Viņa paša vērtību nosaka darba laiks, kas vajadzīgs tā ražošanai, un šī vērtība tiek izteikta tādā ikvienas citas preces daudzumā, kurā ir kris-

---

[46]) «Zeltam un sudrabam ir sava vērtība jau kā metāliem, iekām tie kļūst par monētām» (*Galiani*. «Della Moneta»). Loks saka: «Cilvēku vispārēja vienošanās piešķīrusi sudrabam iedomātu vērtību to īpašību dēļ, kuras to padara par derīgu naudas lomai.» Lo turpretim saka: «Kā gan dažādas nācijas varētu būt piešķīrušas kādai lietai iedomātu vērtību? . . . Un kā gan šī iedomātā vērtība varētu noturēties?» Cik slikti viņš pats sapratis lietas būtību, rāda viņa vārdi: «Sudrabu mainīja pēc tās lietošanas vērtības, kāda tam bija, t. i., pēc tā patiesās vērtības; pateicoties savam uzdevumam kalpot kā naudai, tas ieguva vēl papildu vērtību (une valeur additionnelle)» (*Jean Law*. «Considérations sur le numéraire et le commerce». *E. Daire* izd.: «Economistes Financiers du XVIII siècle», p. 469, 470).

[47]) «Nauda ir to (preču) zīme» (*V. de Forbonnais*. «Eléménts du Commerce», Nouv. Édit., Leyde, 1766, t. II, p. 143). «Kā zīmi to pievelk preces» (turpat, 155. lpp.), «Nauda ir lietas zīme un pārstāve» (*Montesquieu*. «Esprit des Loix», Oeuvres, London, 1767, t. II, p. 3). «Nauda nav vienkārša zīme, tāpēc ka tā pati ir bagātība; tā nav vērtību pārstāve, tā pati ir vērtība» (*Le Trosne*. «De l'Intérét Social», p. 910). «Kad mēs aplūkojam vērtības jēdzienu, tad pati lieta mums ir tikai zīme, un tai ir nozīme nevis pašai par sevi, bet kā tam, ko tā ir vērta» (*Hegel*. «Philosophie des Rechts», S. 100). Priekšstatu par zeltu kā par vienkāršu zīmi un par to, ka cēlmetāliem ir tikai iedomāta vērtība, daudz agrāk par ekonomistiem laida klajā juristi, kuri, izpildot karaļa varas sulaiņu dienestu, karaļu tiesību viltot monētas visos viduslaikos pamatoja ar Romas impērijas tradīcijām un ar tiem jēdzieniem par naudu, kuri izteikti pandektās[41]. «Neviens nedrīkst šaubīties un nevienam nav jāšaubās,» saka juristu uzticīgais skolnieks Filips Valuā kādā 1346. g. dekrētā, «ka tikai mums un mūsu karaliskajai augstībai ir tiesība . . . kalt monētas, apgādāt ar naudu un izdot visādus rīkojumus, kas attiecas uz monētām, tiesība laist tās apgrozībā un turklāt par tādu cenu, kā mēs to vēlamies un atzīstam par labu.» Tā bija romiešu tiesību dogma, ka ķeizars nosaka naudas vērtību. Bija noteikti aizliegts rīkoties ar naudu kā ar preci. «Bet naudu neviens nedrīkst pirkt, jo, radīta visu lietošanai, tā nedrīkst būt prece.» Labus paskaidrojumus šai jautājumā sk. *G. F. Pagnini*. «Saggio sopra il giusto pregio delle cose», 1751, *Custodi* izdevumā, Parte Moderna, t. II. Sevišķi sava darba otrajā daļā Panjīni polemizē ar juristu kungiem.

talizējies tikpat daudz darba laika[48]. Šāda zelta relatīvās vērtības lieluma noteikšana faktiski notiek tā ražošanas vietā, tiešā maiņas tirdzniecībā. Kad tas nonāk apgrozībā kā nauda, tā vērtība jau ir dota. Ja jau XVII gadsimta pēdējos gadu desmitos naudas analīzē konstatēja, ka nauda ir prece, tad tomēr tas bija tikai analīzes sākums. Grūti ir saprast nevis to, ka nauda ir prece, bet gan to, kā un kāpēc prece kļūst par naudu[49].

Mēs redzējām, ka jau visvienkāršākajā vērtības izteiksmē, x preces $A = y$ preces B, rodas ilūzija, it kā lietai, kurā izteikts citas lietas vērtības lielums, piemīt tās ekvivalentā forma neatkarīgi no tās preču attiecības, piemīt kā kāda dabas dota sabiedriska īpašība. Mēs izsekojām, kā nostiprinās šī ilūzija. Tā ir pabeigta, kad vispārējā ekvivalenta forma saaug ar viena noteikta preču veida naturālo formu jeb izkristalizējas naudas formā. Pie tam rodas iespaids, it kā dotā prece nevis tikai tāpēc kļūst par naudu, ka tajā izteic savas vērtības visas citas preces, bet otrādi — it kā šīs pēdējās izteic tajā savas vērtības tāpēc, ka tā ir nauda. Vidutājības kustība pazūd savā pašas rezultātā un neatstāj nekādas pēdas. Bez jebkādas palīdzības no savas puses preces atrod savas vērtības gatavo tēlu ārpus tām un blakus tām pastāvošajos preču ķermeņos. Šīs lietas — zelts un sudrabs — tajā pašā veidā, kādā tās iznāk no zemes dzīlēm, līdz ar to ir jebkura cilvēka darba tiešs iemiesojums. No tā rodas naudas maģiskais raksturs. Tajā sabiedrības iekārtā, kuru mēs pašlaik pētījam, cilvēku attiecības sabiedriskajā ražošanas procesā ir tīri atomistiskas. Tāpēc viņu ražošanas attiecības pieņem lietisku raksturu, kas nav atkarīgs no viņu kontroles un apzinātas individuālas darbības. Tas izpaužas pirmām kārtām tai apstāklī, ka viņu darba produkti vispār pieņem preču formu. Tādējādi naudas fetiša mīkla ir tikai redzama kļuvusī un acis apžilbinošā preču fetiša mīkla.

---

[48]) «Ja var iegūt no Peru raktuvēm un nogādāt Londonā unci sudraba ar tādu pašu laika izlietojumu, kāds nepieciešams viena bušeļa labības ražošanai, tad pirmais no šiem produktiem būs dabiskā cena otrajam; un, ja jaunu, bagātāku raktuvju atklāšanas rezultātā divas unces sudraba varēs iegūt tikpat viegli kā tagad vienu, tad caeteris paribus [pārējiem apstākļiem nemainoties] bušelis labības maksās 10 šiliņu, ja tas agrāk maksāja 5 šiliņus» (*William Petty*. «A Treatise of Taxes and Contributions». London, 1667, p. 31).

[49]) Profesors Rošera kungs mūs pamāca: «Naudas nepareizās definīcijas ir iedalāmas divās galvenajās grupās: definīcijas, kas atzīst naudu par kaut ko vairāk, un definīcijas, kas atzīst naudu par kaut ko mazāk nekā preci.» Pēc tam seko raibs darbu katalogs par naudu, kurā nav nomanāma pat vismazākā izpratne par naudas teorijas īsteno vēsturi. Noslēgumā morāle: «Nevar, starp citu, noliegt, ka vairākums jaunāko ekonomistu nepievērš pietiekamu uzmanību īpatnībām, kas atšķir naudu no citām precēm» (tātad nauda tomēr ir kaut kas mazāk vai kaut kas vairāk nekā prece?). «... Ciktāl tas ir tā, tiktāl Ganila u. c. pusmerkantīlistiskajai reakcijai ir zināms pamats» (*Wilhelm Roscher*. «Die Grundlagen der Nationalökonomie», 3 Aufl., 1858, S. 207—210). «Vairāk — mazāk — nepietiekamu — tiktāl — zināms!» To sauc par jēdzienu definēšanu. Un šāda veida eklektisku profesorisku pļāpāšanu Rošera kgs pieticīgi sauc par politiskās ekonomijas «anatomiski fiziologisko metodi»! Tomēr viņš ir devis zinātnei vienu atklājumu, un proti, to, ka nauda ir «patīkama prece».

TRESĀ NODAĻA

NAUDA JEB PREČU APGROZĪBA

1. VĒRTĪBU MĒRS

Šajā darbā es vienkāršošanas labad visur pieņemu, ka naudas prece ir zelts.

Pirmā zelta funkcija ir tā, lai dotu preču pasaulei materiālu vērtības izteiksmei, t. i., lai izteiktu preču vērtības kā kvalitatīvi vienādus un kvantitatīvi salīdzināmus viena nosaukuma lielumus. Tādējādi tas funkcionē kā vispārējs vērtību mērs, un tikai pirmām kārtām šī funkcija padara zeltu — šo specifisko ekvivalento preci — par naudu.

Ne nauda ir tā, kas padara preces samērojamas. Gluži otrādi. Tieši tāpēc, ka visās precēs kā vērtībās ir materializēts cilvēka darbs un tātad tās pašas par sevi samērojamas, — tieši tāpēc tās visas var mērīt savas vērtības ar vienu un to pašu specifisko preci, pārvēršot tādējādi šo pēdējo par tām visām kopēju vērtības mēru, t. i., par naudu. Nauda kā vērtības mērs ir precēm imanentā vērtības mēra — darba laika nepieciešama izpausmes forma[50].

Preces vērtības izteiksme zeltā: x preces $A = y$ naudas preces ir preces naudas forma jeb tās cena. Tagad pietiek tikai ar vienu vienādojumu: 1 tonna dzelzs = 2 uncēm zelta, lai parādītu dzelzs vērtību sabiedriski nozīmīgā formā. Šim vienādojumam vairs nav vajadzības soļot plecu pie pleca citu preču vērtības vienādojumu rindā, tāpēc ka ekvivalentajai precei, zeltam, jau ir naudas raksturs. Tāpēc preču vispārējā relatīvā vērtības forma tagad no jauna

---

[50]) Jautājums, kāpēc nauda nepārstāv tieši pašu darba laiku, kāpēc, piemēram, papīra naudas zīme nepārstāv x darba stundu, ir tas pats jautājums, kāpēc uz preču ražošanas pamata darba produktiem jākļūst par precēm, jo precēm piemītošā forma paredz to sadalīšanos divās daļās — precē un naudas precē; vai arī — jautājums, kāpēc privāts darbs nav uzskatāms kā tieši sabiedrisks darbs, t. i., kā tā pretstats. Citā vietā es esmu sīki aplūkojis tādu projektu seklo utopismu kā «darba nauda» uz preču ražošanas pamatiem («Zur Kritik der politischen Oekonomie», 61. u. turpm. lpp. [*Marksa K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku», R., LVI, 1952. 73. un turpm. lpp.]). Šeit atzīmēšu tikai, ka, piemēram, Ouena «darba naudai» ir tikpat maz kopīga ar «naudu» kā, teiksim, teātra biļetei. Ouens pieņem, ka pastāv tieši sabiedriskots darbs, t. i., preču ražošanai diametrāli pretēja ražošanas forma. Darba kvīts tikai konstatē ražotāja individuālās piedalīšanās tiesu kopējā darbā un tā individuālo prasību tiesu uz patēriņam paredzēto kopējā produkta daļu. Bet Ouens nebūt nedomāja pieņemt preču ražošanu un tajā pašā laikā novērst tās nepieciešamos nosacījumus ar naudas triku palīdzību.

atgriežas pie sava sākotnējā veida — pie vienkāršās jeb atsevišķās relatīvās vērtības formas. No otras puses, izvērstā relatīvā vērtības izteiksme jeb bezgalīgā relatīvo vērtības izteiksmju rinda kļūst par naudas preces specifiski relatīvo vērtības formu. Bet šī rinda tagad jau sabiedriski dota preču cenās. Lasiet no labās uz kreiso pusi jebkura cenrāža atzīmes, un jūs atradīsit naudas vērtības lieluma izteiksmes visās iespējamās precēs. Bet toties naudai nav cenas. Lai piedalītos šajā visu citu preču vienotajā relatīvajā vērtības formā, tai vajadzētu attiekties pašai pret sevi kā pret savu pašas ekvivalentu.

Cena jeb preču naudas forma, tāpat kā ikviena to vērtības forma, ir kaut kas atšķirīgs no to jutekliski uztveramās reālās ķermeniskās formas, tātad tikai ideāla jeb iedomāta forma. Dzelzs, audekla, kviešu utt. vērtība pastāv, kaut arī neredzami, pašās šajās lietās; tā parādās to vienlīdzībā ar zeltu, to attiecībā pret zeltu, attiecībā, kura, tā sakot, tikai pastāv to galvā. Tāpēc preču glabātājam jāaizdod tām sava mēle vai jāuzkar tām papīra etiķetes, lai paziņotu ārējai pasaulei to cenas[51]. Tā kā preču vērtību izteiksmei zeltā ir ideāls raksturs, tad šajā operācijā ir lietojams arī tikai iedomāts jeb ideāls zelts. Katrs preču īpašnieks zina, ka viņš vēl ne tuvu nav pārvērtis savas preces par īstu zeltu, ja ir piešķīris to vērtībai cenas formu jeb iedomāta zelta formu, un ka viņam nav vajadzīga ne drupata reāla zelta, lai izteiktu zeltā preču vērtības par veseliem miljoniem. Tātad savu vērtības mēra funkciju nauda izpilda tikai kā iedomāta jeb ideāla nauda. Šis apstāklis ir radījis visnejēdzīgākās naudas teorijas[52]. Kaut gan vērtības mēra funkciju izpilda tikai iedomāta nauda, cena ir pilnīgi atkarīga no reālā naudas materiāla. Vērtību, t. i., cilvēka darba daudzumu, ko satur, piemēram, viena tonna dzelzs, izteic iedomātā naudas preces daudzumā, kas satur tikpat daudz darba. Tātad atkarībā no tā, vai vērtības mērs ir zelts, sudrabs vai varš, vienas tonnas dzelzs vērtību izteic pilnīgi dažādās cenās jeb pilnīgi dažādos zelta, sudraba vai vara daudzumos.

Ja par vērtības mēru vienlaikus lieto divas dažādas preces, piemēram, zeltu un sudrabu, tad visu preču cenas iegūst divas dažādas izteiksmes: zelta cenas un sudraba cenas; tās abas satiek mierīgi blakus, kamēr paliek nemainīga zelta un sudraba vērtību

---

[51]) Mežonis un pusmežonis izlieto te savu mēli citādi. Kapteinis Parijs stāsta par Bafina līča rietumu krasta iedzīvotājiem: «Savā gadījumā» (apmainoties produktiem) «... viņi to» (lietu, kas tiem piedāvāta maiņai) «divreiz nolaiza un pēc tam, šķiet, ar patiku atzīst darījumu par formāli noslēgtu.»[42] Pie austrumu eskimosiem iemainītājs arī vienmēr nolaizīja lietu, to saņemot. Tādējādi, ja ziemeļos mēle ir piesavināšanās orgāns, tad nav nekāds brīnums, ka dienvidos vēderu atzīst par īpašuma uzkrāšanas orgānu; tā, piemēram, kaferis novērtē bagātu cilvēku pēc viņa vēdera lieluma. Kā redzam, kaferi ir ļoti saprātīga tauta: laikā, kad Anglijas valdības 1864. g. sanitārajā pārskatā atzīmēts, ka ievērojamai daļai strādnieku šķiras trūkstot tauku veidotāju vielu, — tajā pašā gadā kāds Dr. Hārvejs (nevis tas, kas atklāja asinsrinķošanu) taisīja karjeru ar šarlatāniskām receptēm, kas solīja buržuāzijai un aristokrātijai glābiņu no tauku pārpilnības.

[52]) Sk. *Karl Marx*. «Zur Kritik der politischen Oekonomie». «Theorien von der Masseinheit des Geldes», 53. un turpm. lpp. [*Marksa K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku», «Naudas mēra vienības teorijas». R., LVI, 1952, 60. un turpm. lpp.].

savstarpējā attiecība, piemēram, 1 : 15. Bet katra pārmaiņa šajā vērtību attiecībā traucē pastāvošo attiecību starp preču zelta un sudraba cenām un tādējādi pierāda faktiski, ka vērtības mēra divējādība ir pretrunā ar tā funkciju[53].

Preces, kuru cenas ir noteiktas, visas pieņem šādu formu: *a* preces $A = x$ zelta; *b* preces $B = y$ zelta; *c* preces $C = z$ zelta utt., kur *a*, *b*, *c* ir preču veidu *A*, *B*, *C* noteiktas masas un *x*, *y*, *z* — noteiktas masas zelta. Tādējādi preču vērtības ir pārvērtušās dažāda lieluma iedomātos zelta daudzumos, t. i., neraugoties uz savu preču ķermeņu raibo dažādību, ir pārvērtušās viena nosaukuma lielumos, zelta lielumos. Kā šādi dažādi zelta daudzumi tās tiek salīdzinātas savā starpā un samērotas viena ar otru, pie kam rodas tehniska nepieciešamība reducēt tās uz kādu fiksētu zelta daudzumu kā uz mēra vienību. Pati šī mēra vienība, iedalot to tālāk veselās daļās, izvēršas mērogā. Zeltam, sudrabam, varam jau pirms to pārvēršanās naudā piemīt šāds mērogs svara dalījumu veidā: tā, piemēram, ja mēra vienība ir mārciņa, tad, no vienas puses, to sadala tālāk uncēs utt., no otras puses, saliekot mārciņas, iznāk centneri utt.[54]. Tāpēc, pastāvot metālnaudas apgrozībai, svara mēroga gatavie nosaukumi vienmēr izsaka arī naudas mēroga jeb cenu mēroga sākotnējos nosaukumus.

Kā vērtību mērs un kā cenu mērogs nauda izpilda divas pilnīgi dažādas funkcijas. Vērtību mērs tā ir kā cilvēka darba sabiedrisks iemiesojums, cenu mērogs — kā fiksēts metāla svars. Kā vērtības mēru to lieto, lai pārvērstu bezgalīgi dažādu preču vērtību cenās, iedomātos daudzumos zelta; kā cenu mērogs tā mērī šos zelta dau-

---

[53]) *Piezīme 2. izd.* «Kur sudrabs un zelts saskaņā ar likumu vienlaikus funkcionē kā nauda, t. i., kā vērtības mērs, tur vienmēr ir veltīgi mēģināts uzskatīt tos par vienu un to pašu vielu. Pieņemt, ka vienāds darba laiks vienmēr tiek materializēts vienādās proporcijās sudraba un zelta, pēc būtības nozīmē pieņemt, ka sudrabs un zelts ir viena un tā pati viela un ka noteikts daudzums mazāk vērtīgā metāla — sudraba ir noteikta daudzuma zelta nemainīga daļa. Sākot ar Edvarda III valdīšanu līdz Džordža II laikiem, angļu naudas apgrozības vēsture ir bijusi nepārtraukta apgrozības traucējumu virkne, kurus radījusi kolīzija starp likuma noteikto zelta vērtības attiecību pret sudraba vērtību un to vērtību patiesajām svārstībām. Vai nu zelts ticis novērtēts pārāk augstu, vai arī sudrabs. Metālu, kas bija novērtēts pārāk zemu, izņēma no apgrozības, pārkausēja stieņos un izveda uz ārzemēm. Pēc tam abu metālu vērtību attiecību no jauna grozīja ar likumu, bet jaunā nominālā vērtība drīz vien nonāca tādā pašā konfliktā ar patieso vērtību attiecību kā vecā. — Mūsu laikos pat ļoti neliela un pārejoša zelta vērtības krišanās salīdzinājumā ar sudrabu sakarā ar Indijas un Ķīnas pieprasījumiem pēc sudraba izraisīja Francijā vislielākajos apmēros šo pašu parādību: sudrabs tika izvests, un zelts izstūma to no apgrozības. 1855., 1856. un 1857. gadā Francijā zelta ieveduma pārsvars pār zelta izvedumu no Francijas sasniedza 41 580 000 st. märc., turpretim sudraba izveduma pārsvars pār tā ievedumu bija 34 704 000 st. märc. Faktiski tajās zemēs, kur abi metāli ir ar likumu atzīts vērtību mērs un kur tāpēc abi tie ir jāpieņem maksājumos, pie kam katrs var maksāt pēc savas vēlēšanās ar zeltu vai sudrabu, — tas metāls, kura vērtība ceļas, nonāk ažio stāvoklī un, tāpat kā ikviena cita prece, mērī savu cenu metālā, kurš novērtēts pārāk augstu, kamēr par vērtības mēru tiek izlietots tikai šis pēdējais viens pats. Visa vēsturiskā pieredze šajā ziņā reducējas vienkārši uz to, ka tur, kur ar likumu paredzētas vērtības mēra funkcijas veikšanai divas preces, faktiski šī funkcija vienmēr nostiprinājusies vienai no tām» (*Karl Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie», S. 52, 53 [*Маркс К.* и *Энгельс Ф.* Соч. Изд. 2-е, т. 13, с. 59, 60].

[54]) *Piezīme 2. izd.* Tas dīvainais apstāklis, ka Anglijā unci zelta kā naudas mēra vienību nedala uz veselu vienādu daļu skaitu, ir izskaidrojams šādā veidā: «Mūsu naudas sistēma sākumā bija piemērota tikai sudraba lietošanai, tāpēc unce sudraba vienmēr var tikt sadalīta zināmā skaitā vienādu monētu; un, tā kā zelts tika ieviests monetārajā sistēmā tikai vēlāk un tā bija piemērota tikai sudrabam, tad unce zelta nevar tikt sadalīta veselā skaitā vienvērtīgu monētu» (*Maclaren.* «History of the Currency». London, 1858, p. 16).

dzumus. Ar vērtību mēru preces mērī kā vērtības; turpretim cenu mērogs mērī dažādus zelta daudzumus ar tā doto daudzumu, bet nevis dotā zelta daudzuma vērtību ar tā citu daudzumu svaru. Cenu mērogam vajadzīgs, lai noteikts zelta svars tiktu fiksēts kā mēra vienība. Šeit, tāpat kā ikvienā citā viena nosaukuma lieluma noteikšanā, izšķiroša nozīme ir mēru attiecības stabilitātei. Tātad cenu mērogs veic savu funkciju jo labāk, jo nemainīgāk vienu un to pašu zelta daudzumu lieto kā mēra vienību. Par vērtību mēru zelts var būt tikai tāpēc, ka tas pats ir darba produkts un tātad ir potenciāli mainīga vērtība[55].

Acīm redzams vispirms, ka zelta vērtības pārmaiņa nekādā veidā neatspoguļojas viņa kā cenu mēroga funkcijā. Lai kā arī mainītos zelta vērtība, tā noteiktu daudzumu vērtības saglabā savā starpā vienu un to pašu attiecību. Ja zelta vērtība nokristos pat 1000 reižu, 12 uncēm zelta joprojām būtu divpadsmit reižu lielāka vērtība nekā vienai uncei zelta, un, nosakot cenas, runa ir tikai par dažādu zelta daudzumu savstarpējām attiecībām. Tā kā, no otras puses, zelta vērtībai krītoties vai ceļoties, vienas unces zelta svars paliek nemainīgs, tad paliek nemainīgas arī unces daļas; tātad zelts kā fiksēts cenu mērogs izdara vienmēr vienus un tos pašus pakalpojumus, lai kā arī mainītos tā vērtība.

Zelta vērtības mainīšanās netraucē tam funkcionēt arī kā vērtības mēram. Tā skar visas preces vienlaikus un tāpēc caeteris paribus [pārējiem apstākļiem nemainoties] negroza to savstarpējās relatīvās vērtības, neraugoties uz to, ka šīs pēdējās izteicas gan augstākās, gan zemākās zelta cenās nekā iepriekš.

Tāpat kā izteicot preces vērtību kādas citas preces lietošanas vērtībā, tā arī novērtējot preces ar zeltu, tiek pieņemts tikai tas, ka dotajā laikā noteikta daudzuma zelta ražošana prasa doto daudzumu darba. Kas attiecas uz preču cenu kustību vispār, tad tai piemērojami, vispār runājot, iepriekš iztirzātie vērtības vienkāršās relatīvās izteiksmes likumi.

Nemainoties naudas vērtībai, preču cenu vispārēja celšanās var notikt tikai tad, ja ceļas preču vērtība; nemainoties preču vērtībai — ja pazeminās naudas vērtība. Un otrādi. Nemainoties naudas vērtībai, visas preču cenas var pazemināties tikai tad, ja pazeminās preču vērtības; nemainoties preču vērtībām — ja ceļas naudas vērtība. No tā nebūt neizriet, ka naudas vērtības celšanās vienmēr izraisa preču cenu proporcionālu pazeminašanos un naudas vērtības pazeminašanās — preču cenu proporcionālu celšanos. Tas ir pareizi tikai attiecībā uz precēm, kuru vērtība paliek nemainīga. Tā, piemēram, tādas preces, kuru vērtība ceļas vienlaikus ar naudas vērtību un tai pašā proporcijā, patur tās pašas cenas. Ja to vērtība ceļas lēnāk vai ātrāk nekā naudas vērtība, tad to

[55]) *Piezīme 2. izd.* Angļu autoru darbos valda neizsakāms juceklis attiecībā uz jēdzieniem: «vērtību mērs» (measure of value) un «cenu mērogs» (standard of value). Pastāvīgi jauc abas šīs funkcijas un tātad arī to nosaukumus.

cenu pazemināšanos vai celšanos noteic starpība starp preču vērtības kustību un naudas vērtības kustību utt.

Tagad atgriezīsimies pie cenas formas apskata.

Naudas nosaukumi, kas sākotnēji sakrita ar noteiktu metāla svara daudzumu nosaukumiem, pamazām dažādu cēloņu dēļ atdalījās no tiem. No šiem cēloņiem vēsturiski izšķiroši bija šādi. 1) Ārzemju naudas ieviešana pie samērā mazāk attīstītām tautām. Tā, piemēram, Senajā Romā zelta un sudraba monētas sākumā apgrozījās kā ārzemju preces. Šās ārzemju naudas nosaukumi, protams, atšķīrās no pašu zemes svara vienību nosaukumiem. 2) Ar bagātības attīstību mazāk cēlu metālu izstumj no tā vērtības mēra funkcijas cēlāks metāls: varu izstūma sudrabs, sudrabu — zelts, lai arī cik lielā pretrunā būtu šī kārtība ar poētisko zelta un sudraba laikmeta[43] hronoloģiju[56]). Sterliņu mārciņa, piemēram, bija naudas nosaukums patiesai sudraba mārciņai. Bet, kad zelts izstūma sudrabu kā vērtības mēru, šo pašu nosaukumu sāka attiecināt uz zelta daudzumu, kas varbūt bija $^1/_{15}$ mārciņas utt., atkarībā no attiecības starp zelta un sudraba vērtību. Mārciņa kā naudas nosaukums un mārciņa kā parasts zināma daudzuma zelta svara nosaukums tagad ir šķirtas[57]). 3) Veselus gadsimtus valdnieki nodarbojās ar nemitīgu naudas viltošanu, un tāpēc no sākotnējā monētu svara tiešām palika vienīgi nosaukumi[58]).

Pateicoties šiem vēsturiskajiem procesiem, metāla svara daudzumu naudas nosaukumu atdalīšanās no to parastajiem svara nosaukumiem kļūst par tautas paradumu. Tā kā naudas mērogs, no vienas puses, ir tīri konvencionāls un, no otras puses, tam jābūt vispār atzītam, tad to beigu beigās regulē likums. Noteiktu svara daudzumu cēlmetāla, piemēram, unci zelta, oficiāli sadala noteiktās daļās, ko legāli nokristī, dodot tām noteiktus nosaukumus, piemēram, mārciņa, dālderis utt. Šāda daļa, būdama pati naudas mērvienība, savukārt dalās jaunās daļās, kas pēc likuma iegūst savus nosaukumus: šiliņš, penijs utt.[59]) Katrā ziņā noteikti metāla daudzumi joprojām paliek metāla naudas mērogs. Ir mainījušies tikai iedalījumu veidi un to nosaukumi.

Tātad cenas jeb zelta daudzumus, kuros ideāli pārvēršas preču vērtības, tagad izteic naudas nosaukumi jeb zelta mēroga likumīgi atzīti aprēķina nosaukumi. Anglis nevis teiks, ka viens kvarteris kviešu ir vienlīdzīgs vienai uncei zelta, viņš teiks, ka tas ir vien-

---

[56]) Bez tam šī hronoloģija nav sastopama pie visām tautām.

[57]) *Piezīme 2. izd.* Tā, piemēram, angļu mārciņa pašlaik apzīmē mazāk par $^1/_3$ no sava sākotnējā svara, skotu mārciņa neilgi pirms apvienošanās[44] — tikai $^1/_{36}$, franču livra — $^1/_{74}$, spāņu maravedi — mazāk par $^1/_{1000}$, portugāļu reja — vēl mazāku daļskaitli.

[58]) *Piezīme 2. izd.* «Monētas, kuru nosaukumi tagad ir tikai ideāli, ir katras nācijas visvecākās monētas; visas šīs monētas bija kādreiz reālas, un, tā kā tās bija reālas, tad tās lietoja naudas sarēķināšanai» (*Galiani.* «Della Moneta», p. 153).

[59]) *Piezīme 2. izd.* Dāvids Ērkharta kgs savā «Familiar Words» nosauc par briesmīgu (!) to faktu, ka tagad mārciņa (sterliņu mārciņa), Anglijas mēroga naudas vienība, ir vienlīdzīga apmēram $^1/_4$ uncei zelta. «Tā ir mēra viltošana,» viņš saka, «un nevis tā mēroga nodibināšana.» Šajā zelta svara «viltotajā apzīmējumā» viņš, tāpat kā visur, saskata civilizācijas viltojošo roku.

līdzīgs 3 st. märc. 17 šiliņiem un $10^1/_2$ pensiem. Tādējādi savos naudas nosaukumos preces parāda, cik tās ir vērtas, un nauda ir aprēķina nauda katru reizi, kad jāfiksē kāda lieta kā vērtība, t. i., naudas formā[60]).

Kādas lietas nosaukumam nav nekā kopīga ar tās dabu. Es it neko nezinu par kādu cilvēku, ja zinu tikai to, ka viņu sauc par Jēkabu. Gluži tāpat arī naudas nosaukumos märciņa, dālderis, franks, dukāts utt. pazūd jebkādas vērtību attiecību pēdas. Juceklis attiecībā uz šo kabalistisko zīmju apslēpto nozīmi ir jo lielāks tāpēc, ka naudas nosaukumi izteic vienlaikus tiklab preču vērtību, kā arī noteiktu attiecīgā metāla svara daļu, naudas mēroga daļu[61]). No otras puses, ir nepieciešams, lai vērtība atšķirībā no savā dažādībā raibajiem preču pasaules ķermeņiem attīstītos šajā iracionāli lietiskajā un līdz ar to tīri sabiedriskajā formā[62]).

Cena ir precē materializētā darba naudas nosaukums. Tātad preces un tā naudas daudzuma, ko sauc par tās cenu, ekvivalence ir vienkārša tautoloģija, un vispār preces relatīvās vērtības izteiksme ir vienlaikus divu preču ekvivalences izteiksme[63]). Bet, ja cena kā preces vērtības lieluma rādītāja vienlaikus rāda tās maiņas attiecību pret naudu, tad no tā neizriet pretējais atzinums, ka preces maiņas attiecības rādītājam pret naudu nenovēršami jābūt arī vērtības lieluma rādītājam. Pieņemsim, ka vienāda lieluma sabiedriski nepieciešams darbs izpaužas 1 kvarterī kviešu un 2 st. märc. (apmēram $^1/_2$ unces zelta). 2 st. märc. ir viena kvartera kviešu vērtības lieluma naudas izteiksme jeb tā cena. Bet, ja apstākļi atļauj noteikt šā kvartera cenu uz 3 st. märc. vai spiež pazemināt tam cenu līdz 1 st. märc., tad, acīm redzot, 1 st. märc. ir pārāk maza un 3 st. märc. ir pārāk liela kviešu vērtības lieluma izteiksme, — tomēr šai gadījumā kā 1 st. märc., tā 3 st. märc. ir kviešu cena, tāpēc ka, pirm-

---

[60]) *Piezīme 2. izd.* «Kad Anaharsisam jautāja, kādēļ helēņi lietojot naudu, viņš atbildēja: aprēķinam» (*Athenaeus.* «Deipnosophistarum [libri quindecim]», I, IV, 49, v. II, ed. Schweighäuser, 1802, [p. 120]).

[61]) *Piezīme 2. izd.* «Tā kā zeltam kā cenu mērogam ir tie paši aprēķina nosaukumi, kas preču cenai, — un tāpēc, piemēram, unce zelta gluži tāpat kā viena tonna dzelzs tiek izteikta ar 3 st. märc. 17 šiliņiem $10^1/_2$ pensiem, — tad šos zelta aprēķina nosaukumus pieņem par zelta monētu cenu. No tā radies dīvainais priekšstats, ka zelts izteic savu vērtību pats savā materiālā un atšķirībā no visām citām precēm saņem fiksētu cenu no valsts. Noteiktu zelta svara daudzumu aprēķina nosaukumu fiksēšanu pieņem par šo svara daudzumu vērtības fiksēšanu» (*Karl Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie», S. 52 [*Markss K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. R., LVI, 1952, 62., 63. lpp.]).

[62]) Sal. «Naudas mēra vienības teorijas» grāmatā «Zur Kritik der politischen Oekonomie», 53. un turpm. lpp. [*Markss K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. R., LVI, 1952, 64. un turpm. lpp.] Fantāzijas par «monētas cenas» celšanos vai pazemināšanos pēc būtības nozīmē to, ka valsts vara pārnes ar likumu nodibinātos naudas nosaukumus no likuma nodibinātajiem zelta vai sudraba svara daudzumiem uz lielākām vai mazākām svara daļām tā, lai, piemēram, turpmāk no $^1/_4$ unces zelta kaltu 40 šiliņus 20 šiliņu vietā. Visas šādas fantāzijas, ciktāl tās nav vienkārši rupjas finansu mahinācijas, kas vērstas pret privātiem un valsts kreditoriem, bet sprauž par savu mērķi ekonomisku «brīnumzāļu» atrašanu, lieliski raksturojis jau Petijs savā darbā «Quantulumcumque concerning Money. To the Lord Marquis of Halifax, 1682». Petija analīze ir tik izsmeļoša, ka pat viņa tiešie pēcteči, sers Dedlijs Norss un Džons Loks, nerunājot jau par vēlākajiem, varēja tikai vulgarizēt viņa domas. «Ja tautas bagātību,» viņš saka starp citu, «varētu desmitkāršot ar karaļa rīkojumu, tad būtu dīvaini, kāpēc šādus dekrētus mūsu valdītāji nav izdevuši jau sen (tikko citētais darbs, 36. lpp.).

[63]) «Vai arī būs jāatzīst, ka miljons naudā ir vairāk vērts nekā vienlīdzīga vērtība precēs» (*Le Trosne.* «De l'Intérêt Social», p. 919), tātad, ka «viena vērtība ir vairāk vērta nekā otra tai vienlīdzīga vērtība».

kārt, tās ir kviešu vērtības formas, nauda, un, otrkārt, tās rāda kviešu maiņas attiecību pret naudu. Pastāvot nemainīgiem ražošanas apstākļiem vai nemainīgam darba ražīgajam spēkam, viena kvartera kviešu ražošanai jāpatērē visos gadījumos vienāds sabiedriskā darba laika daudzums. Šis apstāklis nav atkarīgs ne no kviešu ražotāju, ne arī no citu preču īpašnieku gribas. Tādējādi preces vērtības lielums izteic nepieciešamību, pašam preces radīšanas procesam imanentu preces attiecību pret sabiedrisko darba laiku. Ar vērtības lieluma pārvēršanos par cenu šī nepieciešamā attiecība izpaužas kā attiecīgās preces maiņas attiecība pret ārpus tās pastāvošu naudas preci. Bet šajā maiņas attiecībā var izpausties tiklab preces vērtības lielums, kā arī tas pluss vai mīnuss salīdzinājumā ar preci, kuru izraisa preces atsavināšana dotajos apstākļos. Tātad kvantitatīvas nesakrišanas iespēja starp cenu un vērtības lielumu jeb cenas novirzīšanās iespēja no vērtības lieluma ir ietverta jau pašā cenas formā. Un tas nav šās formas trūkums — gluži otrādi, tieši tas padara to par tāda ražošanas veida adekvātu formu, kurā likums var lauzt sev ceļu caur nekārtīgu haosu tikai kā vidējo skaitļu likums, kas darbojas akli.

Bet cenas forma ne tikai pieļauj iespēju, ka pastāv kvantitatīva nesakrišana starp vērtības lielumu un cenu, t. i., starp vērtības lielumu un tās naudas izteiksmi, — tā var slēpt sevī kvalitatīvu pretrunu, tā ka cena vispār vairs neizteic vērtību, kaut gan nauda ir tikai preču vērtības forma. Lietas, kuras pašas par sevi nav preces, piemēram, sirdsapziņa, gods utt., var kļūt saviem īpašniekiem par pārdošanas priekšmetiem un tādējādi, pateicoties savai cenai, iegūt preču formu. Tātad lietai formāli var būt cena, ja arī tai nav vērtības. Cenas izteiksme te ir šķietama kā zināmie lielumi matemātikā. No otras puses, šķietamā cenas forma — piemēram, cena nekultivētai zemei, kam nav vērtības, jo tajā nav materializēts cilvēka darbs, — var slēpt sevī īstenu vērtības attiecību vai no tās atvasinātu attiecību.

Cena, tāpat kā relatīvā vērtības forma vispār, izteic preces, piemēram, tonnas dzelzs vērtību tādējādi, ka noteikts daudzums ekvivalenta, piemēram, viena unce zelta, vienmēr ir tieši maināma pret dzelzi, no kā tomēr nebūt neizriet pretējais: ka dzelzs savukārt ir tieši maināma pret zeltu. Tātad, lai praktiski uzstātos kā maiņas vērtība, precei jānokrata no sevis sava naturālā miesa, jāpārvēršas no iedomāta zelta par patiesu zeltu, kaut arī viņai šī pārvēršanās būtu rūgtāka nekā Hēgeļa «jēdzienam» pāreja no nepieciešamības uz brīvību, nekā omāram savas čaulas nomešana vai sv. Hieronimam vecā Ādama nokratīšana[64]. Līdz ar savu reālo tēlu, piemēram, dzelzi, precei var būt ideāls vērtības tēls cenā jeb iedomāts

[64]) Ja jaunībā Hieronimam bija daudz jācīnās ar savu materiālo miesu, kā rāda viņa cīņa tuksnesī ar skaistiem sieviešu tēliem, tad vecumā viņam tāpat bija jācīnās ar savu gara miesu. «Man šķita garā,» viņš, piemēram, stāsta, «ka esmu pasaules soģa priekšā.» — Kas tu esi?» jautāja balss. «Esmu kristīgais.» — «Tu melo», pērkona balsī teica pasaules soģis, «tu esi tikai ciceronietis.»[46]

zelta tēls, bet tā nevar būt vienlaikus īstena dzelzs un īstens zelts. Lai dotu tai cenu, pietiek, ja tai pielīdzina iedomātu zeltu. Bet tas ir jāaizstāj ar īstenu zeltu, lai kalpotu savam īpašniekam kā vispārējs ekvivalents. Ja, piemēram, dzelzs īpašnieks sastaptos ar kādas elegantas preces īpašnieku un norādītu tam, ka dzelzs cena jau ir naudas forma, tad viņam tiktu atbildēts, kā sv. Pēteris debesīs teica Dantem, kurš viņam bija izklāstījis ticības būtību:

«Assai bene è trascorsa
D'esta moneta già la lega e'l peso,
Ma dimmi se tu l'hai nella tua borsa»[45].

[«Šās monētas svars un sastāvs ir man labi zināmi, bet saki man, vai tā tev ir makā.»]

Cenas forma paredz preču atsavināšanu par naudu un šādas atsavināšanas nepieciešamību. No otras puses, zelts funkcionē kā ideāls vērtības mērs tikai tāpēc, ka tas jau apgrozās kā naudas prece maiņas procesā. Tādējādi ideālā vērtību mērā slēpjas skanoša nauda.

2. APGROZIBAS LĪDZEKLIS

a) PREČU METAMORFOZA

Mēs redzējām, ka preču maiņas process ietver sevī pretrunīgas attiecības, kas viena otru izslēdz. Preces attīstība neatceļ šīs pretrunas, bet rada formu to kustībai. Tāda vispār ir metode, ar kuras palīdzību atrisinās īstenās pretrunas. Tā, piemēram, tā ir pretruna, ka viens ķermenis nepārtraukti krīt uz otru ķermeni un tikpat nepārtraukti attālinās no tā. Elipse ir viena no kustības formām, kurā šī pretruna vienlaikus tiklab īstenojas, kā arī atrisinās.

Ciktāl maiņas process pārvieto preces no rokām, kur tās nav lietošanas vērtības, rokās, kur tās ir lietošanas vērtības, tiktāl šis process ir sabiedriska vielu maiņa. Viena derīga darba veida produkts aizstāj otra derīga darba veida produktu. Prece, sasniegusi punktu, kur to izlieto kā lietošanas vērtību, izkrīt no preču maiņas sfēras un pāriet patērēšanas sfērā. Mūs te interesē tikai pirmā sfēra. Tāpēc mēs aplūkosim visu procesu tikai no formas puses, tātad tikai preču formu maiņu jeb metamorfozu, kas ir vidutāja sabiedriskajā vielu maiņā.

Šās formu maiņas ļoti trūcīgo izpratni nosaka, ja pat neņemam vērā pastāvošo neskaidrību pašā vērtības jēdziena izpratnē, tas apstāklis, ka katra preces formas mainīšanās notiek, mainot divas preces: vienkāršu preci ar naudas preci. Kad ievēro tikai šo vielisko momentu — preces maiņu pret zeltu, paliek neievērots tieši tas, ko vajadzētu redzēt vispirms, un proti, tas, kas notiek ar preces formu. Neievēro, ka zelts, ja to uzskatām tikai par preci, vēl nav nauda un ka citas preces ar savu cenu palīdzību pašas sevi attiecina pret zeltu kā pret savu naudas tēlu.

Preces nonāk maiņas procesā neapzeltītas, nesacukurotas, kā no mātes miesām. Maiņas process rada preces sadalīšanos divās daļās — precē un naudā — ārēju pretstatu, kurā preces izteic tām imanento pretstatu starp lietošanas vērtību un vērtību. Šajā pretstatā preces kā lietošanas vērtība stāv pretim naudai kā maiņas vērtībai. Līdz ar to šā pretstata abas puses ir prece, t. i., lietošanas vērtības un vērtības vienība. Bet šī atšķirību vienība katrā no abiem poliem pārstāvēta pretēji, un tāpēc tajā līdz ar to izpaužas viņu savstarpējā attiecība. Prece reāli ir lietošanas vērtība: tās vērtības esamība tikai ideāli parādās cenā, kura izteic tās attiecību pret zeltu, kas stāv tai pretim kā tās vērtības reālais tēls. Otrādi — zelta vielai ir tikai vērtības materializācijas, t. i., naudas loma. Tāpēc zelts reāli ir maiņas vērtība. Tā lietošanas vērtība pagaidām tikai ideāli parādās vairākās relatīvās vērtības izteiksmēs, ar kuru palīdzību tas attiecas pret tam pretim stāvošajām precēm kā pret savu reālo lietošanas formu kopumu. Šīs pretējās preču formas ir preču kustības īstenās formas maiņas procesā.

Sekosim tagad kādam preču īpašniekam, kaut vai mūsu vecajam paziņam audekla audējam, maiņas procesa arēnā, preču tirgū. Viņa preces — 20 olekšu audekla cena ir noteikts lielums. Šī cena ir 2 st. mārc. Viņš maina audeklu pret 2 st. mārc. un kā veco tikumu cilvēks no jauna maina šīs 2 st. mārc. pret tādas pašas cenas ģimenes bībeli. Audekls viņam ir tikai prece, tikai vērtības nesējs; audeklu atsavina maiņā pret zeltu, tā vērtības formu, un no šās formas tas savukārt no jauna pārvēršas citā precē — bībelē, kura tomēr dosies uz audēja māju jau kā patērēšanas priekšmets un apmierinās tur vajadzību lasīt, lai glābtu dvēseli. Tādējādi preces maiņas process notiek kā divas pretējas metamorfozas, kas viena otru papildina, — preces pārvēršanās naudā un tās atpakaļ pārvēršanās no naudas precē[65]. Preču metamorfozas momenti ir vienlaikus preču īpašnieku darījumi — pārdošana, preces maiņa pret naudu; pirkšana, naudas maiņa pret preci, un abu šo aktu vienība: pārdot, lai pirktu.

Ja audējs aplūkos tikai tirdznieciskā darījuma galīgo rezultātu, tad izrādīsies, ka viņam pieder audekla vietā bībele, viņa sākotnējās preces vietā cita prece ar to pašu vērtību, bet ar citādu derīgumu. Analoģiskā ceļā viņš piesavinās arī visus citus dzīvei nepieciešamos līdzekļus un ražošanas līdzekļus. No viņa viedokļa, viss process ir tikai vidutājs viņa darba produkta maiņā pret sveša darba produktu, ir vidutājs produktu maiņā.

Tādējādi preču maiņas process notiek kā šāda formu nomaiņa:

Prece — Nauda — Prece
P — *N* — *P*

---

[65]) «No uguns,» saka Hēraklits, «rodas viss un uguns no visa, tāpat kā no zelta — preces un no precēm — zelts» (*F. Lassalle.* «Die Philosophie Herakleitos des Dunkeln». Berlin, 1858, Bd. I, S. 222). Lasāls piezīmē pie šās vietas, 224. lpp., 3. piez., nepareizi uzskata naudu kā vienkāršu vērtības zīmi.

No sava vieliskā satura puses šī kustība ir *P — P*, preces maiņa pret preci, sabiedriskā darba vielu maiņa, kuras gala rezultātā pats process izdziest.

P — N. Pirmā preces metamorfoza jeb pārdošana. Preču vērtības pārcelšanās no preces miesas naudas miesā ir, kā es to nosaucu citā vietā[47], preces salto mortale. Ja tas neizdodas, tad ir vīlusies savās cerībās ja ne pati prece, tad tās īpašnieks. Sabiedriskā darba dalīšana padara viņa darbu tikpat vienpusīgu, cik daudzpusīgas ir viņa vajadzības. Tieši tāpēc viņš izlieto savu produktu tikai kā maiņas vērtību. Vispārēju, sabiedriski nozīmīgu ekvivalentu formu viņš iegūst tikai naudā, bet nauda atrodas cita kabatā. Lai to izvilktu no turienes, precei jābūt pirmām kārtām lietošanas vērtībai naudas īpašniekam, t. i., tās izgatavošanai izlietotajam darbam jābūt izlietotam sabiedriski derīgā formā jeb tam jābūt sabiedriskās darba dalīšanas īstenam posmam. Bet darba dalīšana ir dabiski izaudzis ražošanas organisms, kura pavedieni ir saausti un aužas tālāk aiz preču ražotāju muguras. Prece var būt jauna darba veida produkts, kura uzdevums ir apmierināt no jauna radušos vajadzību vai pat pirmoreiz to modināt pašam uz savu roku. Zināma darba operācija, kas vēl vakar bija viena no daudzām viena un tā paša preču ražotāja funkcijām, šodien varbūt sarauj šo sakaru, nodalās kā kaut kas patstāvīgs un tieši tāpēc sūta tirgū savu daļējo produktu kā patstāvīgu preci. Sabiedriskie apstākļi var būt pietiekami un nepietiekami nobrieduši šim nodalīšanās procesam. Šodien dotais produkts apmierina zināmu sabiedrisku vajadzību. Rīt to varbūt pilnīgi vai pa daļai izstums no tā vietas cits tam līdzīgs produkts. Un, ja pat preču ražotāja, piemēram, mūsu audēja, darbs ir patentēts sabiedriskās darba dalīšanas posms, tad tas nebūt vēl negarantē, ka tieši viņa 20 olektīm audekla būs lietošanas vērtība. Ja sabiedrisko vajadzību pēc audekla, kurai, tāpat kā visam pārējam, ir robežas, jau ir apmierinājuši mūsu audēja konkurenti, tad mūsu drauga produkts būs lieks un tātad nederīgs. Protams, dāvātam zirgam zobos neskatās, bet mūsu audējs ieradās tirgū ne jau tādēļ, lai pasniegtu dāvanas. Pieņemsim tomēr, ka viņa produktam faktiski ir lietošanas vērtība un ka viņa prece tātad pievelk naudu. Rodas jautājums: tieši cik naudas tā pievilks? Tiesa, atbilde jau ir iepriekš pateikta preces cenā, tās vērtības lieluma rādītājā. Mēs neņemam šeit vērā tīri subjektīvas kļūdas preču īpašnieka aprēķinos, kuras tūdaļ objektīvi izlabo tirgus. Pieņemsim, ka ražotājs ir izlietojis sava produkta izgatavošanai tikai vidējo sabiedriski nepieciešamo darba laiku. Tātad preces cena ir tikai tajā materializētā sabiedriskā darba daudzuma naudas nosaukums. Bet bez mūsu audēja atļaujas un aiz viņa muguras ir nokļuvuši rūgšanas procesā tradicionālie ražošanas apstākļi audekla aušanā. Kas vakar neapšaubāmi bija audekla olekts ražošanai sabiedriski nepieciešamais darba laiks, tas šodien tāds vairs nav, un naudas īpašnieks enerģiski demonstrē mūsu draugam šo apstākli, norādot uz

cenām, kādas noteikuši viņa dažādie konkurenti. Viņam par nelaimi, pasaulē ir daudz audēju. Pieņemsim, beidzot, ka katrs tirgū esošais audeklā gabals ietver sevī tikai sabiedriski nepieciešamo darba laiku. Tomēr šo gabalu kopsumma var ietvert sevī lieki izlietotu darba laiku. Ja tirgus kuņģis nespēj sagremot visu audekla daudzumu par normālu cenu — 2 šiliņi par olekti —, tad tas pierāda, ka pārāk liela daļa no visa sabiedrības darba laika ir izlietota audekla aušanas formā. Rezultāts iznāk tas pats kā tai gadījumā, ja katrs atsevišķs audējs būtu izlietojis sava individuālā produkta izgatavošanai vairāk nekā sabiedriski nepieciešamo darba laiku. Te ir spēkā paruna: «Kopā noķerts, kopā pakārts.» Viss audekls tirgū funkcionē kā viena prece, katrs tā gabals — tikai kā šās vienas preces attiecīga daļa. Un tiešām, katras individuālās olekts vērtība ir tikai viena un tā paša sabiedriski noteiktā daudzuma vienveidīga cilvēka darba materializācija*.

Kā redzam, prece mīl naudu, bet «the course of true love never does run smooth»[48]. Tikpat stihiski nejauša, kāda ir sabiedriskā ražošanas organisma kvalitatīvā struktūra, kura parāda savus membra disjecta [izkaisītos locekļus][49] darba dalīšanas sistēmā, ir arī tā kvantitatīvā struktūra. Tādējādi mūsu preču īpašnieki atklāj, ka tā pati darba dalīšana, kas padara viņus par neatkarīgiem privātiem ražotājiem, vienlaikus padara neatkarīgu no viņiem pašiem sabiedriskās ražošanas procesu un viņu pašu attiecības šajā procesā; ka personu savstarpējo neatkarību papildina vispusīgas lietiskas atkarības sistēma.

Darba dalīšana pārvērš darba produktu precē un tāpēc padara nepieciešamu tā pārvēršanu naudā. Tā vienlaikus padara par nejaušību to, vai šī pārvēršana izdosies. Bet šeit mums jāaplūko parādība tās tīrajā veidā, tātad mums jāpieņem, ka tā norit normāli. Tomēr, ja šis process vispār notiek, t. i., ja prece tiek pārdota, tad vienmēr notiek formas pārvēršanās, kaut gan nenormālos gadījumos, formai pārvēršoties, var tikt samazināts vai palielināts vērtības lielums — tā substance, ar kuru notiek pārvēršanās.

Vienam preču īpašniekam zelts aizstāj viņa preci, otram — prece aizstāj viņa zeltu. Jutekliski uztveramā parādība ir tā, ka prece un zelts, 20 olekšu audekla un 2 st. märc. pārvietojas no vienām rokām otrās vai no vienas vietas otrā, t. i., tos maina. Bet pret ko maina preci? Pret vispārēju viņas pašas vērtības formu. Un zeltu? Pret sevišķu tā lietošanas vērtības veidu. Kāpēc zelts stāv pretim audeklam kā nauda? Tāpēc ka audekla cena, 2 st. märc., t. i., tā naudas nosaukums, jau izteic tā attiecību pret zeltu kā pret naudu. Sākotnējā preču forma tiek nomesta, atsavinot preci, tātad tajā momentā, kad preces lietošanas vērtība īstenībā pievelk sev preces

* Vēstulē N. F. Danielsonam (Nikolajam — onam) 1878. g. 28. novembrī Markss ierosināja izlabot šo frāzi šādā veidā: «Un patiešām, katras individuālās olekts vērtība ir tikai tā sabiedriskā darba zināmas daļas materializācija, kurš patērēts uz visu olekšu daudzumu.» Analoģisks labojums izdarīts «Kapitāla» I sējuma 2. vācu izdevuma eksemplārā, kas piederēja Marksam, — tiesa, ne ar Marksa roku. — *Red.*

cenā tikai iedomātu zeltu. Tāpēc cenas jeb tikai preces vērtības ideālās formas realizācija ir, no otras puses, tikai naudas ideālās lietošanas vērtības realizācija — preces pārvēršanās naudā ir vienlaikus naudas pārvēršanās precē. Tādējādi šis vienotais process ir divpusīgs: tā viens pols — no preču īpašnieka puses — ir pārdošana, pretējais pols — no naudas īpašnieka puses — pirkšana. Pārdošana ir pirkšana, $P — N$ ir vienlaikus $N — P$[66].

Līdz šim mēs zinām tikai vienu ekonomisko attiecību starp cilvēkiem — preču īpašnieku attiecību, kurā preču īpašnieki piesavinās sveša darba produktu, tikai atsavinot paši savu. Tātad viens preču īpašnieks var stāvēt pretim otram kā naudas īpašnieks tikai tāpēc, ka vai nu viņa darba produktam no dabas piemīt naudas forma un tātad tas ir naudas materiāls, zelts utt., vai arī viņa paša prece jau ir mainījusi ādu, nometusi savu sākotnējo lietošanas formu. Lai zelts funkcionētu kā nauda, tam, protams, jānonāk kaut kādā punktā preču tirgū. Šis punkts atrodas pie tā iegūšanas avota — tur, kur to kā tiešu darba produktu maina pret citu tās pašas vērtības darba produktu. Bet, sākot ar šo momentu, tas nepārtraukti izteic realizētās preču cenas[67]. Ja neņemam vērā zelta maiņu pret preci pie zelta iegūšanas avota, tad katra preču īpašnieka rokās zelts ir viņa atsavinātās preces nošķīries tēls, pārdošanas jeb preces pirmās metamorfozas $P — N$ produkts[68]. Par ideālu naudu jeb vērtības mēru zelts kļuvis tāpēc, ka visas preces ar to mērījušas savas vērtības un tādējādi padarījušas to par savas lietošanas formas iedomātu pretstatu, par savas vērtības tēlu. Par reālu naudu tas kļūst tāpēc, ka preces savas vispusīgās atsavināšanas procesā padara to par savas lietošanas vērtības pārvērstu formu, kas īstenībā no tām nošķīrusies, un tātad par īstenu to vērtības tēlu. Kā vērtības tēls prece izdzēš sevī savas dabiski izaugušās lietošanas vērtības pēdas, to radījušā kvalitatīvi sevišķā derīgā darba jebkādas pēdas, un pārvēršas par vienveidīga cilvēka darba vienveidīgu sabiedrisku materializāciju. Naudā nav saskatāms, kādas šķirnes prece ir tajā pārvērtusies. Savā naudas formā viena prece izskatās gluži tāpat kā ikviena cita. Tāpēc nauda var būt mēsli, kaut gan mēsli nepavisam nav nauda. Pieņemsim, ka tie divi zelta gabali, par kuriem mūsu audējs atdevis savu preci, ir viena kvartera kviešu pārvērsta forma. Audekla pārdošana $P — N$ ir vienlaikus tā pirkšana $N — P$. Bet kā audekla pārdošana šis process iesāk kustību, kas beidzas ar šā akta pretstatu, ar bībeles pirkšanu; turpretim kā audekla pirkšana šis pats process pabeidz kustību, kas sākusies ar šā akta pretstatu — ar kviešu pārdošanu. $P — N$ (audekls — nauda), t. i, procesa $P — N — P$ (audekls —

[66]) «Jebkura pārdošana ir tai pašā laikā pirkšana» (*Dr. Quesnay*. «Dialogues sur le Commerce et les Travaux des Artisans», «Physiocrates», éd. Daire, partie I, Paris, 1846, p. 170) jeb, kā tas pats Kenē saka, «pārdot — nozīmē pirkt»[50].

[67]) «Par vienas preces cenu var samaksāt tikai ar otras preces cenu» (*Mercier de la Rivière*. «L'Ordre Naturel et Essentiel des Sociétés Politiques», «Physiocrates», éd. Daire, partie II, p. 554).

[68]) «Lai iegūtu naudu, vispirms ir jāpārdod» (turpat, 543. lpp.).

nauda — bībele) pirmā fāze, ir vienlaikus $N — P$ (nauda — audekls), t. i., cita procesa $P — N — P$ (kvieši — nauda — audekls) pēdējā fāze. Preces pirmā metamorfoza, tās pārvēršanās no preču formas naudā, vienmēr ir vienlaikus kaut kādas citas preces otrā — pretējā metamorfoza, tās atpakaļ pārvēršanās no naudas formas precē[69].

$N — P$. Otrā jeb preces beigu metamorfoza — pirkšana. Tā kā nauda ir visu citu preču tēls, kas atšķīries no tām, jeb to vispārējās atsavināšanas produkts, tad tā ir absolūti atsavināma prece. Tā lasa visas cenas pretējā virzienā un tādējādi atspoguļojas visos preču ķermeņos kā paklausīgā materiālā, lai sevi pašu pārvērstu precē. Līdz ar to cenas, šie mīlētāja skatieni, ko preces met uz naudu, norāda pēdējai uz tās pārvēršanās spējas robežām, un proti, uz tās daudzumu. Tā kā prece, pārvēršoties naudā, pazūd kā tāda, tad no naudas nav redzams, kā tā tieši nokļuvusi īpašnieka rokās un kas tieši tajā ir pārvērties. Nauda non olet [nesmird][51], lai arī kāda būtu tās izcelšanās. Ja, no vienas puses, nauda pārstāv pārdotu preci, tad, no otras puses, tā pārstāv pērkamas preces[70].

$N — P$, t. i., pirkšana, ir vienlaikus pārdošana jeb $P — N$; tātad vienas preces pēdējā metamorfoza ir vienlaikus kaut kādas citas preces pirmā metamorfoza. Mūsu audējam viņa preces dzīves ceļš nobeidzās ar bībeli, kurā viņš pārvērtis saņemtās 2 st. mārc. Bet bībeles pārdevējs pārvērš no audēja saņemtās 2 st. mārc. degvīnā. $N — P$, t. i., procesa $P — N — P$ (audekls — nauda — bībele) beigu fāze, ir vienlaikus $P — N$, t. i., procesa $P — N — P$ (bībele — nauda — degvīns) pirmā fāze. Tā kā preces ražotājs nogādā tirgū tikai vienpusīgu produktu, viņš to bieži vien pārdod lielākās masās, kamēr viņa daudzpusīgās vajadzības spiež to pastāvīgi saskaldīt realizēto cenu jeb iegūto naudas summu starp daudziem pirkumiem. Tādējādi viens pārdevums noved pie dažādu preču daudziem pirkumiem. Tātad vienas preces beigu metamorfoza izveido citu preču pirmo metamorfozu summu.

Ja mēs ņemsim tagad kaut kādas preces, piemēram, audekla metamorfozu visumā, tad mēs vispirms redzēsim, ka šī metamorfoza sastāv no divām pretējām kustībām, kas savstarpēji papildinās: $P — N$ un $N — P$. Šīs divas pretējās preces pārvēršanās īstenojas divos pretējos preču īpašnieka sabiedriskos aktos un atspoguļojas šā pēdējā divās pretējās ekonomiskās lomās. Kā pārdošanas aģents viņš ir pārdevējs, kā pirkšanas aģents — pircējs. Bet, tā kā katrā savā pārvērtībā prece pastāv vienlaikus abās savās formās — preču formā un naudas formā, — kuras tikai novietojas pretējos polos, tad vienam un tam pašam preču īpašniekam, ciktāl tas ir pārdevējs, stāv pretim otrs kā pircējs un, ciktāl tas ir pircējs,

---

[69]) Izņēmums ir, kā jau iepriekš bija norādīts, zelta vai sudraba ražotājs, kurš maina savu produktu, iepriekš to nepārdevis.

[70]) «Nauda mūsu rokās pārstāv lietas, kuras mēs varam vēlēties nopirkt, un vienlaikus lietas, kuras mēs esam pārdevuši par šo naudu» (*Mercier de la Rivière*. «L'Ordre Naturel et Essentiel des Sociétés Politiques», «Physiocrates», éd. Daire, Paris, 1846, p. 586).

stāv pretim otrs kā pārdevējs. Tāpat kā viena un tā pati prece secīgi izdara divas pretējas pārvēršanās — no preces naudā un no naudas precē, — gluži tāpat viens un tas pats preču īpašnieks maina pārdevēja un pircēja lomu. Tātad pirkšana un pārdošana nav stingri fiksētas lomas, bet lomas, kas pastāvīgi pāriet preču apgrozības procesā no vienas personas pie otras.

Pilnai preces metamorfozai tās vienkāršākajā formā jābūt četriem galējiem punktiem un trim personae dramatis [darbojošās personas]. Vispirms prece stāv pretim naudai kā savas vērtības tēlam, kuram «viņā pusē», cita kabatā, piemīt sava lietiski taustāmā realitāte. Tātad preču īpašniekam stāv pretim naudas īpašnieks. Tiklīdz prece ir pārvērtusies naudā, pēdējā kļūst tās pārejoša ekvivalentā forma, kuras lietošanas vērtība jeb saturs pastāv «šai pusē», citos preču ķermeņos. Nauda — preces pirmās pārvēršanās galapunkts — ir vienlaikus otrās pārvēršanās izejas punkts. Tātad pārdevējs procesa pirmajā aktā ir pircējs otrajā aktā, kur viņam stāv pretim trešais preču īpašnieks kā pārdevējs[71]).

Abas pretēji vērstās preču metamorfozas kustības fāzes izveido riņķojumu: preču forma, preču formas nomešana, atgriešanās pie preču formas. Katrā ziņā pati prece šeit tiek noteikta pretējā veidā. Izejas punktā tā nav lietošanas vērtība, galapunktā tā ir lietošanas vērtība savam īpašniekam. Gluži tāpat nauda sākumā parādās kā ciets vērtības kristāls, kurā pārvēršas prece, un pēc tam izplūst preces pārejošā ekvivalentā formā.

Divas metamorfozas, kas izveido vienas preces riņķojumu, ir vienlaikus divu citu preču pretējas daļējas metamorfozas. Viena un tā pati prece (audekls) iesāk pati savu metamorfozu rindu un vienlaikus pabeidz citas preces (kviešu) pilnu metamorfozu. Savas pirmās pārvēršanās laikā, pārdošanas aktā, tā parādās abās šajās lomās savā pašas personā. Turpretim kā zelta kūniņa, kādā veidā tā pati noiet ikviena preču ķermeņa ceļu, tā līdz ar to pabeidz kādas trešās preces pirmo metamorfozu. Tādējādi riņķojums, ko izdara katras preces metamorfozu rinda, nesaraujami savijas ar citu preču riņķojumiem. Process visumā ir preču apgrozība.

Preču apgrozība ne tikai formāli, bet arī būtībā atšķiras no tiešas produktu maiņas. Tiešām, ielūkosimies tikko aprakstītajā procesā. Audējs neapšaubāmi mainījis audeklu pret bībeli, paša preci — pret svešu. Bet šī parādība kā tāda pastāv tikai priekš viņa paša. Bībeles pārdevējs, kurš karsējošo dzērienu uzskata par labāku nekā aukstu svētumu, nepavisam nav domājis par to, ka pret viņa bībeli tiek mainīts audekls; tāpat audējs neko nav zinājis par to, ka pret viņa audeklu mainīti kvieši, utt. Personas *B* prece aizstāj personas *A* preci, bet *A* un *B* savstarpēji nemaina savas preces. Faktiski var gadīties, ka *A* un *B* nopērk savstarpēji viens no otra,

---

[71]) «Tādējādi šeit ir ... četri galēji punkti un trīs kontrahenti, no kuriem viens uzstājas divreiz» (*Le Trosne*. «De l'Intérêt Social», «Physiocrates», éd. Daire, Paris, 1846, p. 909).

bet tāda nejauša sakrišana nebūt neizriet no preču apgrozības vispārējiem nosacījumiem. No vienas puses, mēs šeit redzam, kā preču maiņa sarauj tiešās produktu maiņas individuālās un lokālās robežas un attīsta cilvēka darba vielu maiņu. No otras puses, te attīstās vesels loks sabiedrisko sakaru, kuri atrodas ārpus darbojošos personu kontroles un kuriem ir dabas dotu attiecību raksturs. Audējs var pārdot audeklu tikai tāpēc, ka zemnieks jau ir pārdevis kviešus; degvīna cienītājs var pārdot bībeli tikai tāpēc, ka audējs ir pārdevis audeklu; vīndedzis var pārdot savu karsējošo dzērienu tikai tāpēc, ka otrs ir pārdevis mūžīgās dzīvības dzērienu, utt.

Tāpēc apgrozības process nebeidzas, kā tas ir ar tiešo produktu maiņu, pēc tam kad lietošanas vērtības ir pārmainījušās vietām un īpašniekiem. Nauda nepazūd tāpēc, ka tā beigās izkrīt no dotās preces metamorfozu rindas. Tā arvien no jauna nogulsnējas tajos apgrozības procesa punktos, kurus atbrīvo viena vai otra prece. Tā, piemēram, audekla vispārējā metamorfozā: audekls, nauda, bībele vispirms no apgrozības izkrīt audekls, un nauda stājas tā vietā, pēc tam no apgrozības izkrīt bībele, un nauda stājas tās vietā. Pateicoties tam, ka vienu preci aizstāj otra prece, trešās personas rokām pielīp naudas prece[72]). Apgrozība nepārtraukti izdala no sevis naudas sviedrus.

Nekas nav muļķīgāks par dogmu, it kā preču apgrozība katrā ziņā radītu līdzsvaru starp pirkumiem un pārdevumiem, jo katrs pārdevums ir vienlaikus pirkums un vice versa [otrādi]. Ja ar to grib teikt, ka īstenībā notikušo pārdevumu skaits ir vienlīdzīgs pirkumu skaitam, tad tā ir sekla tautoloģija. Bet ar šo dogmu grib pierādīt, it kā pārdevējs atvedot uz tirgu pats savu pircēju. Pirkšana un pārdošana ir viens un tas pats akts kā divu polāri pretēju personu — naudas īpašnieka un preču īpašnieka savstarpēja attiecība. Bet kā vienas un tās pašas personas darbība tās ir divi polāri pretēji akti. Tādējādi pārdošanas un pirkšanas identitāte paredz, ka prece kļūst nederīga, ka tā, iemesta alķīmiskā apgrozības retortē, neiznāk no tās kā nauda, t. i., preču īpašnieks to nepārdod un tātad naudas īpašnieks nenopērk. Šī identitāte paredz tālāk, ka maiņas process, ja tas izdodas, ir zināma pauze, zināms periods preces mūžā, kurš var būt garāks vai īsāks. Tā kā preces pirmā metamorfoza ir vienlaikus pārdošana un pirkšana, tad šis daļējais process līdz ar to ir patstāvīgs process. Pircējam ir prece, pārdevējam ir nauda, t. i., prece, kas saglabā formu, kura spēj apgrozīties neatkarīgi no tā, agri vai vēlu tā faktiski no jauna parādīsies tirgū. Neviens nevar pārdot bez tā, ka kāds cits nenopirktu. Bet neviens nav spiests nekavējoties pirkt tikai tāpēc vien, ka pats viņš kaut ko ir pārdevis. Preču apgrozība sarauj produktu maiņas laika, telpas un individuālās robežas tieši tāpēc, ka tiešā identitāte starp sava darba produkta atsavināšanu un sveša darba produkta dabūšanu

[72]) *Piezīme 2. izd.* Lai arī kā šī parādība duras acīs, ekonomisti, it sevišķi fritreder vulgaris, pa lielākajai daļai nav spējīgi to pamanīt.

saskaldās divos pretējos aktos — pārdošanā un pirkšanā. Ja pilnīgi patstāvīgi, viens otram pretim stāvoši procesi izveido zināmu iekšēju vienību, tad tas tieši nozīmē, ka to iekšējā vienība īstenojas ārēju pretstatu kustībā. Kad iekšēji nepatstāvīgu, t. i., savstarpēji papildinošos, procesu ārējā nodalīšanās sasniedz noteiktu punktu, tad to vienība parādās varmācīgi — kā krīze. Precei imanentais pretstats — lietošanas vērtība un vērtība, privāts darbs, kuram vienlaikus jāparādās kā tieši sabiedriskam darbam, sevišķs un konkrēts darbs, kuram vienlaikus ir nozīme tikai kā abstrakti vispārējam darbam, lietu personifikācija un personu lietiskošana, — šī imanentā pretruna iegūst preču metamorfozas pretstatos savas kustības attīstības formas. Tātad jau šīs formas ietver sevī krīzes iespēju — tomēr tikai iespēju. Šās iespējas pārvēršanās īstenībā prasa veselu kopumu attiecību, kas vienkāršās preču apgrozības ietvaros vēl nemaz nepastāv[73].

Kā starpniece preču apgrozības procesā nauda iegūst apgrozības līdzekļa funkciju.

b) NAUDAS APGROZIBA

Formu nomaiņa, kurā notiek darba produktu vieliskā maiņa, $P — N — P$, nosaka, ka viena un tā pati vērtība kā prece izveido procesa izejas punktu un no jauna atgriežas šai punktā kā prece. Tādējādi šī preču kustība ir riņķojums. No otras puses, šī pati forma izslēdz naudas riņķojumu. Tās rezultāts ir naudas nepārtraukta attālināšanās no tās izejas punkta un nevis atgriešanās pie tā. Kamēr pārdevējs uzglabā preci tās pārvērstajā veidā, naudas veidā, šī prece atrodas savas pirmās metamorfozas stadijā, t. i., tā ir veikusi tikai savas apgrozības pirmo pusi. Kad process — pārdot, lai pirktu, ir pabeigts, tad nauda savukārt aizplūst no sava sākotnējā īpašnieka rokām. Tiesa, ja audējs, nopircis bībeli, no jauna pārdos audeklu, tad arī nauda no jauna atgriezīsies viņa rokās. Bet tā atgriezīsies ne kā sekas no pirmo 20 olekšu audekla apgrozības, kas, tieši otrādi, aizplūdināja to no audēja rokām bībeles pārdevēja rokās. Nauda var atgriezties tikai tāpēc, ka jauna prece atjauno vai atkārto to pašu apgrozības procesu, kurš beidzas ar to pašu rezultātu kā pirmais. Tātad kustības forma, ko preču

---

[73]) Sal. manas piezīmes par Džemu Millu: «Zur Kritik der politischen Oekonomie», S. 74—76. [*Marksa K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 86.—88. lpp.] Divi punkti te ir raksturīgi ekonomiskās apoloģētikas metodei. Pirmkārt, preču apgrozības un tiešās produktu maiņas identificēšana, vienkārši abstrahējoties no to atšķirībām. Otrkārt, mēģinājums noliegt pretrunas, kas piemīt kapitālistiskajam ražošanas procesam; to izdara tā, ka attiecības starp kapitālistiskajiem ražošanas aģentiem pārvērš par vienkāršām attiecībām, kas izriet no preču apgrozības. Bet preču ražošana un preču apgrozība ir parādības, kas piemīt visdažādākajiem ražošanas veidiem, kaut gan to apjoms un nozīme ir dažādi. Tātad mēs gluži neko nezinām par doto ražošanas veidu differentia specifica [raksturīgām atšķirībām], nekā nevaram teikt par tām, ja mums ir zināmas tikai tiem visiem kopējas preču apgrozības abstraktās kategorijas. Nevienā zinātnē, izņemot politisko ekonomiju, netiek ar tādu pretenciozitāti pasludinātas viselementārākās un novazātākās frāzes. Tā, piemēram, Žans Batists Sejs ņemas spriest par krīzēm, zinādams tikai vienu — ka prece ir produkts.

ražošana tieši piešķir naudai, ir naudas pastāvīga attālināšanās no izejas punkta, tās pāreja no viena preču īpašnieka rokām otra rokās jeb tās apgrozība (currency, cours de la monnaie).

Naudas apgrozība ir pastāvīga, monotona viena un tā paša procesa atkārtošanās. Prece vienmēr atrodas pārdevēja pusē, nauda — vienmēr pircēja pusē kā pirkšanas līdzeklis. Tā funkcionē kā pirkšanas līdzeklis, realizēdama preces cenu. Bet, to realizēdama, nauda pārnes preci no pārdevēja rokām pircēja rokās un pati vienlaikus aizplūst no pircēja rokām pārdevēja rokās, lai atkārtotu šo pašu procesu ar kādu citu preci. Tas fakts, ka šī vienpusīgā naudas kustības forma rodas no divpusīgās preces kustības formas, ir aizmaskots. Pati preču apgrozības daba rada tieši pretēju šķietamību. Preces pirmā metamorfoza jau pēc sava ārējā izskata ir ne tikai naudas kustība, bet arī pašas preces kustība; turpretim preces otrā metamorfoza šķiet esam tikai naudas kustība. Savas apgrozības pirmajā pusē prece mainās ar naudu vietām. Līdz ar to prece kā lietošanas vērtība izkrīt no apgrozības sfēras un pāriet patērēšanas sfērā[74]. Tās vietā stājas preces vērtības tēls jeb preces naudas maska. Apgrozības otro pusi prece jau vairs neizdara savā naturālajā veidā, bet savā zelta ietērpā. Tādējādi kustības nepārtrauktība piemīt tikai naudai; tā pati kustība, kas attiecībā uz preci sadalās divos pretējos procesos, tā pati kustība kā pašas naudas kustība vienmēr ir viens un tas pats process, kurā nauda mainās vietām ar vienmēr jaunām un jaunām precēm. Tāpēc šķiet, it kā preču apgrozības rezultātu, vienas preces aizstāšanu ar otru preci, radītu nevis šās pašas preces formu pārvēršanās, bet naudas kā apgrozības līdzekļa funkcija; it kā tieši apgrozības līdzekļi liktu kustēties precēm, kuras pašas par sevi ir nekustīgas, pārnestu tās no rokām, kur tās nav lietošanas vērtības, rokās, kur tām ir lietošanas vērtība, un turklāt vienmēr virzienā, kas ir pretējs pašas naudas kustībai. Nauda pastāvīgi attālina preces no apgrozības sfēras, stādamās apgrozībā preču vietā un līdz ar to attālinādamās pati no sava izejas punkta. Tāpēc, kaut gan naudas kustība ir tikai preču apgrozības izteiksme, no ārpuses preču apgrozība, gluži otrādi, šķiet esam tikai naudas kustības rezultāts[75].

No otras puses, naudai piemīt apgrozības līdzekļa funkcija tikai tāpēc, ka tā ir preču vērtība, kas kļuvusi patstāvīga. Tāpēc naudas kā apgrozības līdzekļa kustība patiesībā ir tikai pašas preces formas kustība. Tātad tai arī redzamā veidā jāatspoguļojas naudas apgrozībā. Tā, piemēram, audekls sākumā savu preces formu pārvērš savā naudas formā. Tā pirmās metamorfozas $P — N$ otrais pols, t. i., naudas forma, pēc tam kļūst par tā pēdējās metamorfozas $N — P$ pirmo polu, kad audekls atkal pārvēršas par bībeli. Bet katra

[74]) Pat tai gadījumā, ja prece arvien no jauna tiek pārdota — parādība, kas mums vēl nepastāv, — tā tomēr ar savas galīgās pārdošanas momentu pāriet no apgrozības sfēras patērēšanas sfērā, lai te kalpotu par dzīvei nepieciešamu līdzekli vai ražošanas līdzekli.

[75]) «Tai» (naudai) «nav citas kustības, izņemot to, kuru tai piešķīruši produkti» (*Le Trosne*. «De l'Intérêt Social», «Physiocrates», ēd. Daire, Paris, 1846, p. 885).

no šīm abām formas pārvērtībām notiek, mainot preci pret naudu, savstarpēji tās pārvietojot. Vieni un tie paši naudas gabali nonāk pārdevēja rokās kā preces atsvešināts tēls un atstāj to kā preces absolūti atsvešināms tēls. Tie divreiz mainās vietām. Audekla pirmā metamorfoza ienes šos naudas gabalus audēja kabatā, otrā — no jauna tos izvelk ārā. Tādējādi vienas un tās pašas preces formas abas pretējās pārmaiņas atspoguļojas divkārtējā naudas pārvietošanā, kas notiek pretējā virzienā.

Turpretim, ja notiek tikai vienpusīgas preču metamorfozas — vai nu tikai pirkumi, vai tikai pārdevumi, vienalga, — tad viena un tā pati nauda tikai vienreiz maina savu vietu. Tās otrā pārvietošanās vienmēr izteic preces otro metamorfozu, tās atpakaļ pārvēršanos no naudas. Vienu un to pašu naudas gabalu bieži atkārtotā pārvietošanās atspoguļo ne tikai atsevišķas preces metamorfozu rindu, bet arī visas preču pasaules neskaitāmo metamorfozu savijumu vispār. Pats par sevi saprotams, ka tas viss attiecas tikai uz šeit aplūkojamo vienkāršās preču apgrozības formu.

Katra prece, sperot pirmo soli apgrozības procesā, pirmo reizi mainot savu formu, izkrīt no apgrozības sfēras, kurā tās vietā pastāvīgi nāk jauna prece. Turpretim nauda kā apgrozības līdzeklis pastāvīgi atrodas apgrozības sfērā, pastāvīgi kustas tajā. Tāpēc rodas jautājums, cik naudas šī sfēra pastāvīgi var absorbēt.

Katrā zemē ik dienas noris daudzas vienlaicīgas un tātad telpā viena otrai blakus notiekošas, vienpusīgas preču metamorfozas jeb, citiem vārdiem, tikai pārdevumi no vienas puses, tikai pirkumi — no otras. Savās cenās preces jau ir pielīdzinātas noteiktiem iedomātiem naudas daudzumiem. Tā kā šeit aplūkotā tiešā apgrozības forma vienmēr ķermeniski nostāda vienu otrai pretim preci un naudu — pirmo pārdošanas polā, otro pretējā, pirkšanas polā, — tad apgrozības līdzekļu masu, kuri nepieciešami preču apgrozības procesam, ir jau noteikusi preču cenu summa. Tiešām, nauda tikai reāli pārstāv to zelta summu, kas ideāli jau ir izteikta preču cenu summā. Tātad šo summu vienlīdzība ir acīm redzama pati par sevi. Mēs tomēr zinām, ka, preču vērtībai nemainoties, to cenas pārmainās līdz ar paša zelta (naudas materiāla) vērtības mainīšanos: proporcionāli ceļas, ja pēdējā krītas, un otrādi — krītas, ja pēdējā ceļas. Līdz ar šādu preču cenu summas celšanos vai krišanos tādā pašā proporcijā jāpalielinās vai jāsamazinās apgrozībā esošajai naudas masai. Katrā ziņā apgrozības līdzekļu masas pārmainīšanās cēlonis te ir pati nauda, tomēr nevis savā apgrozības līdzekļa funkcijā, bet gan savā vērtības mēra funkcijā. No sākuma preču cena pārmainās pretēji proporcionāli naudas vērtības pārmaiņai, un pēc tam apgrozības līdzekļu masa pārmainās tieši proporcionāli preču cenas pārmaiņai. Gluži tā pati parādība notiktu, ja, piemēram, nevis zelta vērtība pazeminātos, bet to kā vērtības mēru aizstātu sudrabs vai otrādi — ja nevis sudraba vērtība celtos, bet zelts izstumtu sudrabu no vērtības mēra funkcijas. Pirmajā gadī-

jumā vajadzētu apgrozīties lielākam daudzumam sudraba, nekā agrāk apgrozījās zelts, otrajā gadījumā — mazākam daudzumam zelta, nekā agrāk apgrozījās sudrabs. Abos gadījumos pārmainītos naudas materiāla, t. i., kā vērtības mērs funkcionējošās preces, vērtība un tāpēc pārmainītos arī preču vērtību izteiksme cenās, tātad — apgrozībā esošā naudas masa, kas realizē šīs cenas. Mēs jau redzējām, ka preču apgrozības sfērai ir caurums, pa kuru tur nokļūst zelts (sudrabs un vispār naudas materiāls) kā noteiktas vērtības prece. Šās vērtības esamību paredz jau naudas kā vērtības mēra funkcionēšana, t. i., nosakot cenas. Tā, piemēram, ja pazemināsies paša vērtības mēra vērtība, tad tas pirmām kārtām izpaužas to preču cenu pārmaiņā, kuras maina pret cēlmetālu kā pret preci tieši tā iegūšanas vietā. Tomēr liela daļa citu preču, it sevišķi buržuāziskās sabiedrības zemākajās attīstības pakāpēs, ilgu laiku joprojām tiek novērtēta ar iepriekšējo vērtības mēru, kas tagad jau ir novecojis, kļuvis iluzorisks. Bet līdz ar to, ka preces nonāk vērtības attiecībās viena ar otru, viena prece inficē otru un preču zelta vai sudraba cenas pamazām izlīdzinās atbilstoši proporcijām, kuras nosaka pašas preču vērtības, kamēr beidzot visas preču vērtības tiek novērtētas atbilstoši jaunai naudas metāla vērtībai. Paralēli šim izlīdzināšanās procesam notiek nepārtraukts cēlmetālu daudzuma pieaugums, kuri pieplūst tieši pret tiem apmaināmo preču vietā. Tāpēc tādā pašā mērā, kādā kļūst vispārējas šīs jaunās, izlabotās preču cenas jeb kādā preču vērtības tiek novērtētas metāla jaunajā vērtībā, kas ir nokritusies un turpina kristies līdz zināmam punktam, — tādā pašā mērā rodas arī cēlmetāla papildu masa, kas nepieciešama šo jauno cenu realizācijai. Jaunu zelta un sudraba atradņu atklāšanai sekojošo faktu vienpusīga novērošana noveda XVII un it sevišķi XVIII gadsimtā pie nepareiza secinājuma, it kā preču cenas pieaugušas tāpēc, ka lielāks daudzums zelta un sudraba sācis funkcionēt kā apgrozības līdzeklis. Turpmāk mēs pieņemsim zelta vērtību par dotu lielumu, kā tas arī faktiski ir cenu noteikšanas momentā.

Tātad, izdarot šo pieņēmumu, apgrozības līdzekļu masu nosaka realizējamo preču cenu summa. Ja mēs pieņemsim tālāk, ka katra preču veida cena ir dota, tad preču cenu summa, acīm redzot, būs atkarīga no preču daudzuma, kas atrodas apgrozībā. Tik tiešām, nav sevišķi jālauza galva, lai saprastu, ka tad, ja 1 kvarteris kviešu maksā 2 st. märc., 100 kvarteru maksās 200 st. märc., 200 kvarteru — 400 st. märc. utt. un tātad līdz ar kviešu masu jāpieaug arī tās naudas masai, kura, tos pārdodot, apmainās ar tiem vietām.

Ja pieņemam, ka preču masa ir dota, tad apgrozībā esošā naudas masa palielināsies un samazināsies reizē ar preču cenu svārstībām. Tā ceļas un krītas atkarībā no tā, vai preču cenu summa pieaug vai pazeminās cenu lieluma pārmainīšanās rezultātā. Pie tam nav obligāti, lai vienlaikus celtos vai pazeminātos visu preču cenas. Zināma skaita galveno preču cenu celšanās vienā gadījumā,

šo cenu krišanās otrā gadījumā ir pietiekama, lai jūtami paceltu vai pazeminātu visu apgrozībā esošo preču realizējamo cenu summu un tātad lai pievilktu apgrozības sfērā vairāk vai mazāk naudas. Vai preču cenu mainīšanās atspoguļo to vērtības patiesu mainīšanos vai arī vienkāršu tirgus cenu svārstību, tās ietekme uz apgrozības līdzekļu masu abos gadījumos ir vienāda.

Pieņemsim, ka ir dots zināms skaits savā starpā nesaistītu, vienlaicīgu un tātad telpā blakus pastāvošu pārdošanas aktu jeb daļēju metamorfozu, piemēram, 1 kvarteris kviešu, 20 olekšu audekla, 1 bībele, 4 galoni degvīna. Ja katras šās preces cena ir 2 st. märc. un tātad realizējamā cenu summa 8 st. märc., tad apgrozībā ir jāieplūst naudas masai, kas ir vienlīdzīga 8 st. märc. Bet, ja tās pašas preces ir posmi mūsu iepriekš izpētītajā metamorfozu rindā: 1 kvarteris kviešu — 2 st. märc. — 20 olekšu audekla — 2 st. märc. — 1 bībele — 2 st. märc. — 4 galoni degvīna — 2 st. märc., tad vienas un tās pašas 2 st. märc. liek apgrozīties visām šīm precēm vienai pēc otras, realizējot to cenas pēc kārtas, — tātad šīs 2 st. märc. realizē cenu summu 8 st. märc. apmērā, lai beidzot atdusētos krodzinieka rokās. Tās veic četrus apgrozījumus. Šī atkārtotā vienu un to pašu naudas gabalu pārvietošanās izteic preces formas divkāršo mainīšanos, tās kustību cauri divām pretējām apgrozības stadijām un vienlaikus dažādu preču metamorfozu savijumu[76]. Šā procesa pretējās un savstarpēji papildinošās fāzes nevar notikt telpā viena otrai blakus, bet tām ir jāseko vienai pēc otras laikā. Tāpēc noteikti laika posmi ir šo fāžu ilguma mērs, t. i., naudas apgrozības ātrums tiek mērīts ar vienu un to pašu naudas gabalu apgrozījumu skaitu dotajā laikā. Pieņemsim, ka iepriekš minēto četru preču apgrozības process ir turpinājies, piemēram, vienu dienu. Tad realizējamā cenu summa ir 8 st. märc., vienu un to pašu naudas gabalu apgrozījumu skaits dienā — 4 un apgrozībā esošā naudas masa — 2 st. märc. Tādējādi, ja apgrozības process ilgst doto laika posmu, tad:

$$\frac{\text{preču cenu summa}}{\text{vienāda nosaukuma naudas gabalu apgrozījumu skaits}} = \text{naudas masai,}$$

kas funkcionē kā apgrozības līdzeklis. Šim likumam ir vispārēja nozīme. Dotajā laika posmā katras zemes apgrozības process aptver, no vienas puses, daudz atsevišķu, vienlaicīgu, paralēli notiekošu pārdevumu (resp. pirkumu) jeb daļēju metamorfozu, kurās vieni un tie paši naudas gabali tikai vienu reizi maina vietu jeb veic tikai vienu apgrozījumu; no otras puses, tas pats process aptver daļēji paralēlu, daļēji savā starpā savijušos lielāku vai mazāku metamorfozu rindu kopumu, kur vieni un tie paši naudas gabali veic lielāku vai mazāku apgrozījumu skaitu. Visu apgrozībā esošo

[76]) «Tieši produkti liek tai» (naudai) «kustēties un apgrozīties ... Tās» (naudas) «kustības ātrums aizstāj tās daudzumu. Kad tā kļūst vajadzīga, tā pāriet no vienām rokām otrās, neapstājoties ne uz mirkli» (*Le Trosne*. «De l'Intérêt Social», «Physiocrates», éd Daire, Paris, 1846, p. 915, 916).

vienāda nosaukuma naudas gabalu kopējais apgrozījumu skaits dod tomēr atsevišķa naudas gabala apgrozījumu vidējo skaitu jeb naudas apgrozības vidējo ātrumu. Naudas masu, kura, piemēram, dienas apgrozības procesa sākumā tiek iemesta tajā, nosaka, protams, to preču cenu summa, kuras apgrozās vienlaicīgi un telpiski blakus viena otrai. Bet procesa robežās katrs naudas gabals kļūst, tā sakot, atbildīgs par pārējiem. Ja viens no tiem paātrina savas apgrozības ātrumu, tad līdz ar to tas palēnina apgrozības ātrumu citam, pie kam pēdējais var pat pilnīgi izlidot no apgrozības, jo šī sfēra spēj absorbēt tikai tādu zelta masu, kas, pareizināta ar tās atsevišķo elementu vidējo apgrozījumu skaitu, ir vienlīdzīga realizējamo cenu summai. Tāpēc, ja pieaug naudas apgrozījumu skaits, tad samazinās tās apgrozībā esošā masa. Ja naudas apgrozījumu skaits samazinās, tad pieaug tās masa. Tā kā, pastāvot dotajam vidējam apgrozības ātrumam, naudas masa, kas var funkcionēt kā apgrozības līdzeklis, ir dota, tad vajag tikai laist apgrozībā noteiktu skaitu banknošu, piemēram, vienas mārciņas vērtībā, lai izņemtu no tās tikpat daudz zelta sovrinu, — triks, kas labi zināms visām bankām.

Tāpat kā naudas apgrozībā vispār izpaužas tikai preču apgrozības process, t. i., to riņķojums cauri pretējām metamorfozām, tā arī naudas apgrozības ātrumā izpaužas preču formu maiņas ātrums, vienas metamorfozu rindas nepārtraukta savīšanās ar citām, šās vielu maiņas straujums, preču ātra pazušana no apgrozības sfēras un tikpat ātra to aizstāšana ar jaunām precēm. Tādējādi naudas apgrozības ātrumā parādās pretēju un savstarpēji papildinošos fāžu aktīva vienība — preces lietošanas formas pārvēršanās vērtības tēlā un vērtības tēla atpakaļ pārvēršanās lietošanas formā, t. i., abu procesu — pārdošanas un pirkšanas vienība. Otrādi — naudas apgrozības palēninājumā parādās šo procesu sadalīšanās un nošķiršanās divu pretēju polu veidā, kad apstājas formu pārvēršanās un tātad arī vielu maiņa. No apgrozības pašas par sevi, protams, nav redzams, no kurienes rodas šī apstāšanās. Apgrozība tikai atsedz pašu šo parādību. Saskaņā ar parasto uzskatu fakts, ka līdz ar naudas apgrozības palēninānošanos nauda sāk arvien retāk parādīties un pazust visos apgrozības perifērijas punktos, tiek izskaidrots ar nepietiekamu daudzumu apgrozības līdzekļu[77].

---

[77]) «Tā kā nauda ... ir vispārējais pirkumu un pārdevumu mērs, tad katrs, kuram ir kaut kas ko pārdot, bet kurš nevar atrast pircēju, tūlīt ir gatavs domāt, ka cēlonis, kura dēļ tas nevar pārdot savas preces, ir naudas trūkums valstī; un tā nu visur sūdzas par naudas trūkumu. Bet tā ir liela kļūdīšanās ... Kas vajadzīgs tiem cilvēkiem, kuri sūdzas par naudas trūkumu? ... Fermeris sūdzas ... viņš domā — ja pašu zemē būtu vairāk naudas, viņš varētu pārdot savus produktus par labām cenām ... Tātad viņam, acīm redzot, ir vajadzīga nevis nauda, bet laba cena savai labībai un lopiem, kurus viņš gribētu pārdot, bet nevar ... Bet kāpēc viņam nav iespējams dabūt par tiem labu cenu? ... 1) Vai nu tāpēc, ka šai zemē vispār ir pārāk daudz labības un lopu un tāpēc vairākumam to cilvēku, kuri ierodas tirgū, tāpat kā viņam, ir vajadzība pārdot šos produktus, kamēr tikai nedaudzi grib tos pirkt. 2) Vai tāpēc, ka samazinājusies šo produktu izvešana uz ārzemēm ... 3) Vai tāpēc, ka samazinās patēriņš, kā mēdz būt, ja iedzīvotāji nabadzības dēļ nevar vairs tērēt dzīvei tik daudz, cik tie tērējuši agrāk. Tātad, nevis palielinot skanošās

Tādējādi kopējo naudas daudzumu, kas funkcionē katrā dotajā laika sprīdī kā apgrozības līdzekļi, nosaka, no vienas puses, visu apgrozībā esošo preču cenu summa un, no otras puses, šo preču pretēji vērsto apgrozības procesu lielāks vai mazāks ātrums, no kā ir atkarīgs tas, kādu daļu no kopējās cenu summas iespējams realizēt ar vienu un to pašu naudas gabalu palīdzību. Bet pati šī preču cenu summa ir atkarīga tiklab no katra atsevišķā preču veida masas, kā arī no cenas. Šie trīs faktori — cenu kustība, apgrozībā esošo preču masa un naudas apgrozības ātrums — var mainīties dažādos virzienos un dažādās proporcijās; tāpēc arī realizējamā cenu summa un tātad tās nosacītā apgrozības līdzekļu masa var pakļauties ļoti daudzām kombinācijām. Šeit mēs atzīmēsim tikai tās kombinācijas, kam ir vissvarīgākā loma preču cenu vēsturē.

Preču cenām nemainoties, apgrozības līdzekļu masa var pieaugt, ja palielinās apgrozībā esošo preču masa vai samazinās naudas apgrozības ātrums, vai arī abi šie faktori darbojas kopīgi. Otrādi — apgrozības līdzekļu masa var samazināties, ja samazinās preču masa vai pieaug to apgrozības ātrums.

Preču cenām vispārēji ceļoties, apgrozības līdzekļu masa var palikt nemainīga, ja apgrozībā esošo preču masa samazinās tai pašā attiecībā, kādā pieaug to cena, vai arī naudas apgrozības ātrums palielinās proporcionāli cenu pieaugumam, pie kam apgrozībā esošā preču masa paliek pastāvīga. Apgrozības līdzekļu masa var samazināties, ja preču masa samazinās vai apgrozības ātrums palielinās ātrāk nekā cenas.

Preču cenām vispārēji pazeminoties, apgrozības līdzekļu masa var palikt nemainīga, ja preču masa palielinās tai pašā attiecībā, kādā krītas to cena, vai arī ja naudas apgrozības ātrums samazinās tai pašā attiecībā kā cenas. Apgrozības līdzekļu masa var pieaugt, ja preču masa pieaug vai arī apgrozības ātrums samazinās ātrāk, nekā krītas preču cenas.

Dažādu faktoru variācijas var savstarpēji kompensēt viena otru tādējādi, ka, neraugoties uz to pastāvīgo mainīgumu, kopējā realizējamo preču cenu summa paliek pastāvīga un tāpēc paliek pastāvīga arī apgrozībā esošā naudas masa. Tāpēc, it sevišķi aplūkojot samērā ilgus periodus, naudas masai, kas apgrozās katrā dotajā zemē, ir daudz pastāvīgāks vidējais līmenis un daudz mazāki novirzieni no šā vidējā līmeņa, nekā to varētu sagaidīt pirmajā acumirklī; izņēmums ir stipru satricinājumu periodi, kurus izraisa

---

monētas, ir iespējams palīdzēt fermerim pārdot tā produktus, bet gan novēršot šos trīs cēloņus, kas tiešām rada tirgū atslābumu. Tirgotājam un bodniekam ir vajadzīga nauda gluži šajā pašā nozīmē, proti, viņiem jāpārdod preces, ar kurām viņi tirgojas, un tas ir tāpēc, ka tirgū pieprasījums krities. Nācija vislabāk uzplaukst tad, kad bagātības nepārtraukti pāriet no vienām rokām otrās» (*Sir Dudley. North.* «Discourses upon Trade». London, 1691, p. 11—15 passim). Visu Herrenšvanda šarlatānisko izgudrojumu būtība ir tā, it kā pretrunas, ko rada pati preces daba un kas tāpēc parādās preču apgrozībā, esot iespējams novērst, palielinot apgrozības līdzekļu daudzumu. Bet, ja sastrēguma izskaidrojums ražošanas un apgrozības procesā ar apgrozības līdzekļu trūkumu ir tikai izplatīta ilūzija, tad tas nenozīmē, ka patiess apgrozības līdzekļu trūkums, ko rada, piemēram, oficiālas mahinācijas «regulation of currency» [«apgrozības līdzekļu regulēšanas»] laukā, nevar savukārt izraisīt uz laiku apstāšanos.

rūpniecības un tirdzniecības krīzes, retāk pārmaiņas pašas naudas vērtībā.

Likumu, pēc kura apgrozības līdzekļu daudzumu nosaka apgrozībā esošo preču cenu summa un naudas apgrozības vidējais ātrums[78], var izteikt vēl šādā veidā: pastāvot dotajai preču vērtību summai un dotajam vidējam preču metamorfozu ātrumam, apgrozībā esošās naudas vai naudas materiāla daudzums ir atkarīgs no tā paša vērtības. Ilūzija, it kā, otrādi, preču cenas nosakot apgrozības līdzekļu masa un šo pēdējo savukārt nosakot dotajā zemē esošā naudas materiāla masa[79], tās pirmajiem pārstāvjiem sakņojas tai aplamajā hipotēzē, ka preces nonākot apgrozības procesā bez cenas un nauda bez vērtības un pēc tam šai procesā zināma daļa preču jūkļa tiekot apmainīta pret atbilstošu daļu metāla kaudzes[80].

---

[78]) «Nācijas tirdzniecībai nauda ir vajadzīga zināmā daudzumā vai proporcijā: salīdzinājumā ar to lielāks vai mazāks naudas daudzums kaitētu tirdzniecībai. Gluži tāpat, kā sīktirdzniecībā ir nepieciešams noteikts daudzums fārtingu, lai izmainītu sudraba monētas vai izdarītu tādus maksājumus, kas nav izdarāmi pat ar vissīkāko sudraba monētu palīdzību ... Un tāpat kā fārtingu skaitu, kuri vajadzīgi tirdzniecībai, nosaka pircēju skaits vai viņu pirkumu biežums un galvenokārt vissīkākās sudraba monētas vērtība, tā arī naudas daudzumu» (zelta un sudraba), «kas vajadzīgs tirdzniecībai, nosaka maiņas aktu biežums un maksājumu apmēri» (*William Petty.* «A Treatise on Taxes and Contributions». London, 1667, p. 17). Jūma teoriju aizstāvēja pret Dž. Stjuartu u. c. A. Jungs savā «Political Arithmetic», London, 1774, kur tai ir veltīta īpaša nodaļa: «Cenas ir atkarīgas no naudas daudzuma», 122. u. turpm. lpp. Savā darbā «Par politiskās ekonomijas kritiku», 165. lpp. (LVI, 1952) es izsaku šādu piezīmi: «Jautājumu par apgrozībā esošo monētu daudzumu viņš (Ā. Smits) klusu ciešot nobīda pie malas, pilnīgi aplam uzskatīdams naudu par vienkāršu preci.» Tas attiecas tikai uz tām vietām Ā. Smita darbā, kur viņš aplūko naudu ex officio [speciāli]. Dažos atsevišķos gadījumos, piemēram, kritizējot politiskās ekonomijas iepriekšējās sistēmas, viņš izteica pareizu uzskatu: «Metāla naudas daudzumu katrā zemē nosaka preču vērtība, kuras tajā apgrozās ... Kādā zemē viena gada laikā nopirkto un pārdoto preču vērtība prasa noteiktu daudzumu naudas to apgrozībai un sadalīšanai starp attiecīgajiem patērētājiem un nevar dot pielietojumu papildu naudas daudzumam. Apgrozības kanāli nepieciešami uzņem sevī summu, kas ir pietiekama, lai tos piepildītu, un nekad neuzņem vairāk par to» («Wealth of Nations», b. IV, ch. I). Līdzīgā veidā Ā. Smits sāk savu darbu ex officio ar darba dalīšanas apoteozi, bet pēdējā grāmatā par valsts ienākumu avotiem, kur viņš jautājumu par darba dalīšanu aplūko tikai garām ejot, viņš ievieto sava skolotāja A. A. Fērgusona apsūdzību pret darba dalīšanu.

[79]) «Katras nācijas preču cenām ir, protams, jāpieaug līdz ar to, kā palielinās zelta un sudraba daudzums, kas apgrozās tautā; tātad, ja zelta un sudraba daudzums, kas ir dotās nācijas rīcībā, samazinās, tad cenām jākrītas proporcionāli šādam naudas daudzuma samazinājumam» (*Jacob Vanderlint.* «Money answers all Things». London, 1734, p. 5). Tuvāk salīdzinot Vanderlinta darbu ar Jūma «Essays», man nepalika nekādu šaubu, ka Jūms ir zinājis un izmantojis šo — visumā ļoti ievērojamo — Vanderlinta darbu. Uzskatu, it kā apgrozības līdzekļu masa nosacītu cenas, izsaka arī Barbons un daudz senāki autori. «Pilnīgi netraucētas tirdzniecības rezultātā nevar rasties nekādas neērtības,» saka Vanderlints, «bet var rasties tikai lielas priekšrocības, jo tad, ja kādas nācijas skaidrā nauda brīvas tirdzniecības ietekmē samazināsies, ko paredzēts novērst ar aizliegumiem, tad tajās nācijās, kurās nauda ieplūst, nenovēršami jāceļas visām cenām, tāpēc ka palielināsies naudas daudzums. Bet mūsu manufaktūras ražošanas priekšmeti un visādas citas preces drīz vien tā nokritīsies cenā, ka tirdzniecības bilance grozīsies par labu mums un tādējādi dzīs naudu atpakaļ» (cit. darbs, 43. un 44. lpp.).

[80]) Pats par sevi saprotams, ka katra atsevišķa preču veida cena ir visu apgrozībā esošo preču cenu summas elements. Bet ir pilnīgi neizprotams, kādā veidā viena ar otru nesamērojamas lietošanas vērtības var savā kopējā masā tikt apmainītas pret šai zemē esošo zelta un sudraba masu. Ja mēs pārdrošā fantāzijas lidojumā pieņemtu preču pasauli par vienu vienīgu kopēju preci, kuras attiecīga daļa ir katra atsevišķā prece, tad iznāktu interesants aritmētisks uzdevums: kopējā prece = x centneriem zelta, prece A = zināmai daļai kopējās preces, = tādai pašai daļai no x centneriem zelta. To burtiski arī saka Monteskjē: «Ja mēs visai zelta un sudraba masai, kāda tikai pastāv pasaulē, nostādīsim pretim visu tajā esošo preču summu, mums būs skaidrs, ka ikviens no šiem ražojumiem vai precēm atsevišķi ir pielīdzināms zināmai visas zelta un sudraba masas daļai ... Pieņemsim, ka pasaulē pastāv tikai viens vienīgs produktu vai preces veids vai arī ka pastāv tikai viens veids, ko pārdod, un tas ir dalāms kā nauda. Šās preces noteikta daļa atbildīs noteiktai visas naudas masas daļai: puse visas preces — pusei visas naudas utt.; ... lietu cenu nodibināšanās vienmēr savā pamatā atkarīga no attiecības starp lietu kopumu un naudas zīmju kopumu.» (*Montesquieu.* «Esprit des Lois», Oeuvres, London, 1767, t. III, p. 12,

c) MONĒTA. VĒRTIBAS ZIME

No naudas kā apgrozības līdzekļa funkcijas rodas tās monetārā forma. Zelta svara daļai, kas ideāli pastāv preču cenā jeb naudas nosaukumā, ir jāstājas apgrozības procesā tām pretim kā tāda paša nosaukuma zelta gabalam jeb monētai. Tāpat kā cenu mēroga noteikšana, arī naudas kalšana nonāk valsts rokās. Tajos dažādajos nacionālajos mundieros, kurus valkā zelts un sudrabs kā monētas un kurus tie atkal novelk, nonākdami pasaules tirgū, parādās sadalīšanās starp preču apgrozības iekšējo jeb nacionālo sfēru un vispārējo pasaules tirgus sfēru.

Tātad zelta monēta un zelts stieņos atšķiras viens no otra tikai pēc ārienes, un zelts ir pastāvīgi pārvēršams no vienas formas otrā[81]). Ceļš, kuru uzsāk zelts, izejot no naudas kaltuves, ved to beigu beigās uz kausējamo tīģeli. Un proti, apgrozībā zelta monētas nodilst, viena vairāk, otra mazāk. Zelta monētas nosaukums un tās zelta substances daudzums, tās nominālais un tās reālais saturs sāk pamazām atšķirties viens no otra. Vienāda nosaukuma zelta monētas iegūst dažādu vērtību, jo tagad tām ir dažāds svars. Zelts kā apgrozības līdzeklis novirzās no zelta kā cenu mēroga un līdz ar to vairs nav īstens preču ekvivalents, kuru cenas tas realizē. Ar to saistītais juceklis sastāda naudas kalšanas vēstures galveno saturu viduslaikos un jaunajos laikos līdz pat XVIII gadsimtam. Apgrozības procesa dabisko tendenci, kas tiecas pārvērst monētas zelta esamību zelta šķietamībā, t. i., pārvērst monētu tikai par tās oficiālā metāla satura simbolu, atzīst pat mūsdienu likumdošana:

---

13). Par to, kā šo teoriju tālāk attīstījis Rikārdo un viņa skolnieki Džeimss Mills, lords Overstons u. c., sk. «Par politiskās ekonomijas kritiku», 166.—172., 179. un turpm. lpp. (LVI, 1952). — Džons Stjuarts Milla kgs ar viņam piemītošo eklektisko loģiku izmanās atzīt vienlaikus tiklab sava tēva Džeimsa Milla, kā arī tieši pretējus uzskatus. Ja salīdzina, piemēram, viņa rokasgrāmatas «Principles of Political Economy» tekstu ar priekšvārdu (pirmajam izdevumam), kur viņš pats runā par sevi kā par tagadnes Ā. Smitu, tad nezinām, par ko vairāk jābrīnās — vai nu par šā cilvēka naivitāti, vai par publikas naivitāti, kura noticēdama pieņēmusi viņu par Ā. Smitu, kaut gan starp viņu un pēdējo ir apmēram tāda pati savstarpējā attiecība kā starp ģenerāli Viljamu Karsu no Karsas un hercogu Velingtonu. Džona Stjuarta Milla kga oriģinālie ekonomiskie pētījumi, kas neizceļas nedz ar plašumu, nedz ar saturīgumu, it visi ir atraduši vietu viņa brošūriņā «Some Unsettled Questions of Political Economy», kas iznāca 1844. gadā. Loks tieši saka, ka vērtības trūkums zeltam un sudrabam esot sakarā ar to, ka to vērtību nosakot to daudzums. «Cilvēki ir vienojušies piešķirt zeltam un sudrabam iedomātu vērtību ... šo metālu iekšējā vērtība nav nekas cits kā daudzums» («Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, 1691». Works, ed. 1777, vol. II, p. 15).

[81]) Pats par sevi saprotams, mans uzdevums nebūt nav aplūkot tādus sīkumus kā monētu nodeva u. tml. Bet attiecībā uz romantisko sikofantu Ādamu Milleru, kurš jūsmo par Anglijas valdības «augstsirdīgo devību», tāpēc ka tā «par velti» kaļot naudu[52], tad pietiek, ja stāda pretim šādus sera Dedlija Norta vārdus: «Sudrabam un zeltam, tāpat kā citām precēm, ir savi paisumi un bēgumi. Kad saņemts zināms daudzums sudraba no Spānijas ... to nosūta uz Taueru un tur pārkaļ naudā. Drīz pēc tam var rasties jauns pieprasījums pēc zelta vai sudraba stieņos eksportam. Ja metāla stieņos nav, tāpēc ka tas viss izlietots naudas kalšanai, ko tad lai iesāk? Acīm redzot, no jauna jāpārkausē monētas; tas neradīs nekādus zaudējumus, jo metāla īpašniekiem kalšana neko nemaksā. Tikai nācija ir zaudējusi, jo tai jāmet sava nauda vējā. Ja tirgotājam» (Norts pats bija viens no Kārļa II laika lielākajiem tirgotājiem) «vajadzētu maksāt nodevu par kalšanu, viņš nesūtītu bez nopietna pamata savu sudrabu uz Taueru, un izkaltajai monētai šai gadījumā neapšaubāmi būtu lielāka vērtība nekā sudrabam stieņos» (*North*. «Discourses upon Trade», London, 1691, p. 18).

tā nosaka to metāla zuduma pakāpi, kas padara zelta monētu apgrozībai nederīgu, t. i., demonetizē to.

Ja pati naudas apgrozība atdala monētas reālo saturu no nominālā satura, atdala tās metālisko esamību no tās funkcionālās esamības, tad tajā jau ir apslēpta iespēja aizstāt metāla naudu tās monetārajā funkcijā ar zīmēm no cita materiāla jeb ar vienkāršiem simboliem. Sudraba un vara zīmju loma zelta monētas aizstāšanā vēsturiski ir izskaidrojama, no vienas puses, ar tehniskām grūtībām, kas rodas, kaļot gluži niecīgus zelta vai sudraba svara daudzumus, un, no otras puses, ar to apstākli, ka zemākie metāli agrāk par augstākiem — sudrabs agrāk par zeltu, varš agrāk par sudrabu — kalpoja kā vērtības mērs un tātad jau apgrozījās kā nauda tai momentā, kad cēlāks metāls tos nogāza no troņa. Tie aizstāj zeltu tajos preču apgrozības novados, kur monēta cirkulē visātrāk un tātad visātrāk nolietojas, t. i., tur, kur pirkumi un pārdevumi pastāvīgi atjaunojas vissīkākajā mērogā. Lai neļautu šiem zelta pavadoņiem nostiprināties paša zelta vietā, likums nosaka ļoti zemus maksājumu apmērus, kuru robežās to pieņemšana zelta vietā ir obligāta. Tās īpašās sfēras, kurās apgrozās dažādas monētu šķirnes, protams, savijas savā starpā. Maiņas nauda parādās blakus zeltam, lai izdarītu maksājumus, kas ir tikai daļa no vissīkākās zelta monētas; zelts pastāvīgi ieplūst mazumtirdzniecības apgrozībā un tikpat pastāvīgi tiek izmests no turienes, izmainot to pret sīknaudu[82)].

Sudraba un vara zīmju metāla saturu patvaļīgi nosaka ar likumu. Apgrozībā tās nodilst vēl ātrāk nekā zelta monētas. Tāpēc to monetārā funkcija faktiski kļūst pilnīgi neatkarīga no to svara, t. i., no jebkādas vērtības. Zelta monetārā esamība galīgi nodalās no tā vērtības substances. Tāpēc zelta vietā kā monētas var funkcionēt lietas, kurām samērā nav nekādas vērtības, — papīra zīmes. Metāla naudas zīmēs to tīri simboliskais raksturs vēl zināmā mērā ir apslēpts. Papīra naudā tas parādās pilnīgi acīm redzami. Kā redzam, ce n'est que le premier pas qui coûte [grūts ir tikai pirmais solis].

Mēs šeit runājam tikai par valsts papīra naudu ar piespiedu kursu. Tā izaug tieši no metāla naudas apgrozības. Turpretim kredīta nauda paredz nosacījumus, kas mums, kamēr mēs paliekam vienkāršās preču apgrozības robežās, ir vēl pilnīgi nezināmi. Tikai garām ejot atzīmēsim, ka, tāpat kā papīra nauda šā vārda tiešajā

---

82) «Ja sudraba vienmēr ir tikai tik daudz, cik nepieciešams sīkiem maksājumiem, tad to nekad nav iespējams uzkrāt daudzumos, kas būtu pietiekami lielākiem maksājumiem... Zelta izlietošana lielos maksājumos nenovēršami noved arī pie tā izlietošanas mazumtirdzniecībā: tie, kuriem ir zelta nauda, maksā ar to arī par sīkiem pirkumiem un saņem līdz ar to par nopirkto preci izdoto naudu sudrabā: tādējādi to sudraba pārpalikumu, kas pretējā gadījumā uzkrātos pie mazumtirgotāja, viņam atņem un atdod atpakaļ vispārējā apgrozībā. Bet, ja sudraba vienmēr pietiktu, lai ar to realizētu sīkos pirkumus, nelietojot zeltu, tad mazumtirgotājs saņemtu par sīkiem pirkumiem tikai sudrabu un tas nenovēršami uzkrātos viņa rokās» (*David Buchanan.* «Inquiry into the Taxation and Commercial Policy of Great Britain». Edinburgh, 1844, p. 248, 249).

nozīmē rodas no naudas apgrozības līdzekļa funkcijas, kredīta naudas dabiskā sakne ir naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija[83].

Papīra zīmes, uz kurām iespiesti to naudas nosaukumi, piemēram, 1 st. märc., 5 st. märc. utt., apgrozības procesā laiž valsts no ārpuses. Ciktāl tās tiešām apgrozās tāda paša nosaukuma zelta summu vietā, tās savā kustībā atspoguļo tikai pašas naudas apgrozības likumus. Specifisks papīra naudas apgrozības likums var rasties tikai no viņas attiecības pret zeltu, tikai no tā, ka viņa ir zelta pārstāve. Un šis likums ir vienkārši tāds, ka papīra naudas izlaidums jāierobežo ar daudzumu, kādā patiesi būtu apgrozījies zelts (vai sudrabs), kuru tā simboliski pārstāv. Tiesa, zelta daudzums, ko var absorbēt apgrozības sfēra, pastāvīgi svārstās, gan ceļoties augstāk, gan krītoties zemāk par zināmu vidējo līmeni. Tomēr attiecīgās zemes apgrozības līdzekļu masa nekad nekrītas zemāk par noteiktu minimumu, kuru iespējams noteikt empīriski. Tas apstāklis, ka šī minimālā masa nepārtraukti maina savas sastāvdaļas, t. i., sastāv katru reizi arvien no citām zelta daļiņām, protams, nemaz neietekmē tās apmērus un tās pastāvīgo atrašanos apgrozības sfērā. Tāpēc to var aizstāt ar papīra simboliem. Bet, ja mēs šodien piepildīsim ar papīra naudu visus apgrozības kanālus, cik vien tie spēj uzņemt, tad rīt, pateicoties kaut kādām svārstībām preču apgrozībā, var izrādīties, ka tie ir pārpildīti. Katrs mērs pazūd. Bet, ja papīra zīmes pārkāpj savu mēru, t. i., to tāda paša nosaukuma zelta monētu daudzumu, kas tiešām varētu atrasties apgrozībā, tad, nerunājot jau par vispārējās diskreditācijas briesmām, tās tagad preču pasaulē ir tikai tā zelta daudzuma pārstāves, kuru tās vispār var pārstāvēt, t. i., tā daudzuma, kuru nosaka preču pasaules imanentie likumi. Ja, piemēram, zināma papīra zīmju masa pārstāv pēc sava nosaukuma 2 unces zelta, bet reāli aizstāj 1 unci zelta, tad faktiski 1 st. märc. kļūst, teiksim, par $^1/_8$ unces un nevis kā agrāk par $^1/_4$ unces zelta naudas nosaukumu. Rezultāts iznāks tas pats, it kā zelts būtu mainījies savā cenu mēroga funkcijā. Tās pašas vērtības, ko agrāk izteica cena, kas vienlīdzīga 1 st. märc., tagad izteic cena, kas vienlīdzīga 2 st. märc.

Papīra nauda ir zelta zīmes jeb naudas zīmes. Tās attiecība pret preču vērtībām ir tāda, ka pēdējās ideāli izteicas tajos pašos zelta daudzumos, kas iegūst papīra zīmēs jutekliski uztveramu

---

[83]) Finansu mandarīns Van Mao-ins atļāvās iesniegt debess dēlam projektu, kas maskotā formā tiecās pārvērst Ķīnas valsts asignācijas par apmaiņāmām banknotēm. Asignāciju komitejas pārskatā par 1854. g. aprīli viņš saņem par to pienācīgu brāzienu. Vai viņš saņēmis attiecīgu daudzumu sitienu ar bambusa nūju, par to nav ziņots. «Komiteja,» teikts pārskata noslēgumā, «uzmanīgi apsvēra viņa projektu un atzina, ka viss tajā nāk par labu tirgotājiem un nekas nesola labumus tronim» («Arbeiten der Kaiserlich Russischen Gesandtschaft zu Peking über China». Aus dem Russischen von Dr. K. Abel und F. A. Mecklenburg. Erster Band. Berlin, 1858, S. 47 sq.). Par to, ka apgrozības rezultātā zelta monētas pastāvīgi zaudē metālu, kāds Anglijas bankas direktors lordu palātas komisijā kā liecinieks (jautājumā par «banku aktiem») teica šādi: «Katru gadu kļūst svarā pārāk viegla jauna grupa suverēnu» (te domāti nevis politiskie suverēni, bet «sovereign» — sterliņu mārciņas nosaukums[53]. «Tie, kas vienu gadu bijuši apgrozībā kā pilnsvara monētas, šai laikā nodilstot zaudē pietiekami daudz, lai nākamajā gadā nospiestu svaru kausu pret sevi» (House of Lords' Committee 1848, № 429).

simbolisku izteiksmi. Papīra nauda tikai tiktāl ir vērtības zīme, ciktāl tā pārstāv zināmus daudzumus zelta, kas, tāpat kā jebkuri citi preču daudzumi, ir līdz ar to vērtības daudzumi[84]).

Jājautā, beidzot, kāpēc zeltu iespējams aizstāt ar viņa paša zīmēm, kurām pašām nav nekādas vērtības? Tomēr, kā mēs redzējām, to var aizstāt tikai tiktāl, ciktāl tas savā monetārajā funkcijā jeb apgrozības līdzekļa funkcijā izolējas, iegūst patstāvību. Tiesa, šās funkcijas patstāvīga nodalīšanās nenotiek attiecībā uz atsevišķām zelta monētām, kaut arī tā izpaužas tai apstāklī, ka nodilušās monētas joprojām paliek apgrozībā. Zelta gabali ir vienīgi monētas jeb vienīgi apgrozības līdzekļi tikai tik ilgi, kamēr tie tiešām ir apgrozībā. Bet tas, kas neder attiecībā uz atsevišķām zelta monētām, der attiecībā uz to minimālo zelta masu, kura aizstājama ar papīra naudu. Šī masa pastāvīgi ir apgrozības sfērā, nepārtraukti funkcionē kā apgrozības līdzeklis un tāpēc pastāv vienīgi kā šās funkcijas nesēja. Tātad tās kustība pārstāv tikai preču metamorfozas $P — N — P$ pretējo procesu pastāvīgu savstarpēju pārvēršanos, kurā precei nostāda pretim tās vērtības tēlu tikai tādēļ, lai tas tūdaļ atkal izgaistu. Preces maiņas vērtības patstāvīga izteiksme šeit ir tikai pārejošs moments. To tūdaļ aizstāj cita prece. Tāpēc procesā, kurā nauda pāriet no vienām rokām otrās, pietiek ar tīri simbolisku naudas pastāvēšanu. Naudas funkcionālā esamība, tā sakot, absorbē tās materiālo esamību. Kā izgaistošs, objektivizēts preču cenu atspoguļojums tā funkcionē tikai kā sevis pašas zīme, un tāpēc to iespējams aizstāt ar vienkāršu zīmi[85]). Nepieciešams tikai, lai naudas zīmei būtu pašai savs objektīvi sabiedrisks nozīmīgums, un papīra simbols saņem to ar piespiedu kursa palīdzību. Šai valsts piespiešanai ir spēks tikai dotās valsts robežās jeb iekšējās apgrozības sfērā, un tikai šeit nauda pilnīgi izkūst savā apgrozības līdzekļa jeb monetārajā funkcijā un tāpēc kā papīra nauda var pastāvēt ārēji izolēti no savas metāla substances un tīri funkcionāli.

---

[84]) *Piezīme 2. izd.* Cik neskaidri saprot naudas dažādās funkcijas pat labākie autori, kas rakstījuši par naudas jautājumu, rāda, piemēram, šāda vieta no Fullartona: «Kas attiecas uz mūsu iekšējo tirdzniecību, tad visas tās naudas funkcijas, ko parasti veic zelta un sudraba nauda, var tikpat labi veikt neapmaināmu naudas zīmju apgrozība, kurām ir tikai fiktīva un pieņemta vērtība, ko noteicis likums. Tas ir fakts, kuru, es domāju, neviens nenoliegs. Šāda veida vērtība pilnīgi varētu apmierināt vajadzības, ko pašlaik apmierina pilnvērtīgas monētas, un varētu pat izpildīt vērtību un cenu mēra funkciju, ja tikai apgrozībā laižamo naudas zīmju daudzums neizietu ārpus pienācīgajām robežām» (*Fullarton.* «Regulation of Currencies», 2nd ed., London, 1845, p. 21). Tātad tikai tāpēc, ka naudas prece ir apgrozībā aizstājama ar vienkāršu vērtības zīmi, tā nav vajadzīga nedz kā vērtību mērs, nedz kā cenu mērogs!

[85]) No tā, ka zelts un sudrabs, ciktāl tie funkcionē kā monētas, t. i., vienīgi kā apgrozības līdzeklis, kļūst par sevis pašu zīmēm, Nikolā Barbons atvasina valdību tiesību «to raise money» [«pacelt monētas vērtību»], t. i., dot, piemēram, sudraba daudzumam, ko līdz šim sauca par grasi, lielāka sudraba daudzuma nosaukumu, nosaukt to, teiksim, par dālderi un tādējādi samaksāt kreditoriem grašus dālderu vietā. «Monēta nolietojas un kļūst vieglāka, bieži pārejot no vienām rokām otrās... Tirdzniecībā cilvēki pievērš uzmanību nosaukumam un kalumam, bet nevis sudraba daudzumam»... Valdības autoritāte no metāla gabala iztaisa naudu» (*N. Barbon.* «A Discourse concerning Coining the New Money lighter. In Answer to Mr. Locke's Considerations etc.». London, 1696, p. 29, 30, 25).

3. NAUDA

Prece, kas funkcionē kā vērtības mērs un tāpēc funkcionē tieši vai caur saviem aizstājējiem, arī kā apgrozības līdzeklis, ir nauda. Tāpēc zelts (vai sudrabs) ir nauda. Zelts funkcionē kā nauda, no vienas puses, tajos gadījumos, kad tam ir jāparādās savā zelta (vai sudraba) ķermeniskumā, kā naudas precei, t. i., tur, kur tas parādās ne tīri ideāli — kā savā vērtības mēra funkcijā — un ne tā, ka to spēj aizstāt tā pārstāvji — kā savā apgrozības līdzekļa funkcijā. No otras puses, zelts (vai sudrabs) funkcionē kā nauda tajos gadījumos, kad tā funkcija — neatkarīgi no tā, vai tas veic šo funkciju pats, savā paša personā vai caur saviem aizstājējiem, — fiksē to par vienīgo vērtības tēlu jeb vienīgo adekvāto maiņas vērtības esamību pretēji visām citām precēm, kuras parādās tikai kā lietošanas vērtības.

a) DĀRGUMU UZKRĀŠANA

Divu pretēju preču metamorfozu nepārtrauktais riņķojums jeb pastāvīgā pārdošanas un pirkšanas aktu maiņa izpaužas nemitīgā naudas apgrozībā jeb tās apgrozības perpetuum mobile [nepārtrauktas darbības mehānisma] funkcijā. Nauda imobilizējas jeb, kā saka Buagilbērs, pārvēršas no meuble par immeuble [no kustīgas par nekustīgu][54], no monētas par naudu, tiklīdz pārtrūkst metamorfozu rinda un pārdošanu vairs nepapildina tieši tai sekojošā pirkšana.

Jau kopš preču apgrozības pašiem pirmajiem iedīgļiem rodas nepieciešamība un kaislīga tieksme paturēt pie sevis pirmās metamorfozas produktu — pārvērsto preces formu jeb tās zelta kūniņu[86]. Preci pārdod ne tādēļ, lai nopirktu citas preces, bet tādēļ, lai preču formu aizstātu ar naudas formu. No vienkārša starpniecības locekļa vielu maiņā šī formas pārmaiņa kļūst par pašmērķi. Rodas kavēkļi preces atsavinātās formas funkcionēšanai kā preces absolūti atsavināmai formai jeb kā tikai tās acumirklīgai naudas formai. Tāpēc nauda pārakmeņojas par dārgumu krājumu un preču pārdevējs kļūst par dārgumu krājēju.

Tieši preču apgrozības sākuma periodā naudā pārvēršas tikai lietošanas vērtību pārpalikums. Tādējādi zelts un sudrabs paši par sevi kļūst par pārpilnības jeb bagātības sabiedrisku izteiksmi. Šī naivā dārgumu uzkrāšanas forma kļūst mūžīga pie tādām tautām, kur tradicionālam, pašu patēriņam paredzētam ražošanas veidam atbilst stingri nodibinājies vajadzību loks. To mēs redzam, piemēram, pie aziātiem, sevišķi pie indiešiem. Vanderlints, kurš iedomājas, ka preču cenas noteic zināmā zemē esošā zelta un sudraba

[86]) «Naudas bagātība nav nekas cits kā ... naudā pārvērstu produktu bagātība» (*Mercier de la Rivière*, cit. darbs, 573. lpp.). «Produktos izteiktā vērtība ir mainījusi tikai savu formu» (turpat, 486. lpp.).

masa, jautā sev: kāpēc Indijas preces esot tik lētas? Atbilde: tāpēc ka indieši ierok savu naudu zemē. No 1602. līdz 1734. g. — viņš saka — tie aprakuši par 150 milj. st. mārc. sudraba, kas sākumā tika atvests no Amerikas uz Eiropu[87]. No 1856. līdz 1866. g., t. i., desmit gados, Anglija izveda uz Indiju un Ķīnu (ievērojama daļa metāla, kas tiek eksportēts uz Ķīnu, tāpat aizplūst uz Indiju) par 120 milj. st. mārc. sudraba, kas pirms tam bija iemainīts pret Austrālijas zeltu.

Preču ražošanai attīstoties tālāk, katram preču ražotājam jānodrošina sev nexus rerum, zināma «sabiedriski atzīta ķīla»[88]. Viņa vajadzības vienmēr nepārtraukti atjaunojas un nepārtraukti mudina pirkt svešas preces, kamēr viņa paša preces ražošana un pārdošana prasa laiku un ir atkarīga no nejaušībām. Lai pirktu nepārdodot, viņam vispirms jāpārdod nepērkot. Liekas, ka šī operācija, ja to iedomājamies kā vispārēju likumu, ir pretrunā pati ar sevi. Tomēr cēlmetāli to iegūšanas vietās tiek tieši mainīti pret citām precēm. Šeit notiek pārdošana (no preču īpašnieku puses) bez pirkšanas (no zelta un sudraba īpašnieku puses)[89]. Un turpmākie pārdevumi, ja tiem neseko pirkuma akti, ir tikai vidutāji cēlmetālu tālākā sadalē starp visiem preču īpašniekiem. Tādējādi visos apgrozības punktos uzkrājas visdažādāko apmēru zelta un sudraba dārgumu krājumi. Līdz ar iespēju paturēt preci kā maiņas vērtību jeb maiņas vērtību kā preci mostas kāre pēc zelta. Līdz ar preču apgrozības paplašināšanos pieaug naudas — šās vienmēr kaujas gatavībā esošās, absolūtās sabiedriskās bagātības formas vara.

«Zelts ir apbrīnojama lieta! Kuram tas pieder, tas ir kungs pār visu, ko vien viņš vēlas. Zelts var pat dvēselēm atvērt ceļu uz paradīzi» (Kolumbs vēstulē no Jamaikas 1503. gadā).

Tā kā pēc naudas ārienes nevar zināt, kas tieši tajā ir pārvērties, tad naudā pārvēršas viss: kā preces, tā arī nepreces. Viss kļūst pārdodams un pērkams. Apgrozība kļūst par kolosālu sabiedrisku retorti, kurā ielido viss, lai iznāktu no turienes kā naudas kristāls. Šai alķīmijai nevar pretoties pat svēto pīšļi, nemaz jau nerunājot par mazāk rupjām res sacrosanctae, extra commercium hominum [svētām lietām, kas ir izslēgtas no cilvēku tirdznieciskās apgrozības][90]. Tāpat kā naudā ir izdzēstas visas kvalitatīvās preču atšķirības, nauda savukārt kā radikāls nolīdzinātājs izdzēš visas atšķi-

---

[87]) «Tieši tāpēc, ka ir šāda prakse, tiek uzturētas tik zemas visu viņu preču cenas.» (*Vanderlint*, cit. darbs, 95. un 96. lpp.).

[88]) «Nauda ir ķīla» (*John Bellers*. «Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations and Immorality». London, 1699, p. 13).

[89]) Pirkšana vārda precīzā nozīmē paredz, ka zelts un sudrabs ir jau pārvērsta preces forma, t. i., pārdošanas produkts.

[90]) Indriķis III, Francijas viskristīgākais karalis, nolaupīja klosteriem utt. to svētās relikvijas, lai pārvērstu tās par sudrabu. Ir zināms, kāda loma Grieķijas vēsturē bija tam, ka fokejieši nolaupīja Delfu templa dārgumus. Seno tautu preču dievs dzīvoja, kā zināms, templos. Pēdējie bija «svētās bankas». Feniķieši, tirgotāju tauta par excellence [lielāko tiesu], atzina naudu par visu lietu atsavinātu formu. Tāpēc bija pilnīgi dabiski, ka jaunavas, kas atdevās svešzemniekiem svētkos par godu mīlas dievietei, ziedoja dievietei monētu, ko bija saņēmušas kā atalgojumu.

rības[91]. Bet nauda pati ir prece, ārēja lieta, kas var kļūt par ikviena cilvēka privātīpašumu. Tādējādi sabiedrisks spēks kļūst par privātpersonas privātu spēku. Tāpēc antīkā sabiedrība nopelē naudu kā monētu, kurā tiek izmainīta visa viņas dzīves ekonomiskā un morālā kārtība[92]. Tagadnes sabiedrība, kas jau savā bērnībā «izvilka Plutonu aiz matiem no zemes dzīlēm»[93], apsveic zeltu kā sava visintīmākā dzīves principa spožu iemiesojumu.

Prece kā lietošanas vērtība apmierina kādu īpašu vajadzību un veido īpašu vieliskās bagātības elementu. Bet preces vērtība mērī tās pievilkšanas spēka pakāpi attiecībā pret visiem vieliskās bagātības elementiem, tātad mērī sava īpašnieka sabiedrisko bagātību. Barbariski primitīvam preču īpašniekam, pat Rietumeiropas zemniekam, vērtība nav atdalāma no vērtības formas, un tāpēc dārgumu uzkrāšana zelta un sudraba veidā viņam sakrīt ar vērtības uzkrāšanu. Tiesa, naudas vērtība pārmainās vai nu tāpēc, ka pārmainās tās pašas vērtība, vai arī tāpēc, ka pārmainās preču vērtība. Tas tomēr netraucē to, ka, pirmkārt, 200 unču zelta vienmēr satur vairāk vērtības nekā 100 unču, 300 — vairāk nekā 200 utt.; ka, otrkārt, šās lietas dabiskā metāla forma paliek visu preču vispārējā ekvivalenta forma, jebkura cilvēka darba tiešs sabiedrisks iemiesojums. Tieksme uzkrāt dārgumus pēc savas dabas ir bezgalīga. Kvalitatīvi jeb pēc savas formas naudai nav robežu, t. i., tā ir vispārēja vieliskās bagātības pārstāve, tāpēc ka to var tieši pārvērst ikvienā precē. Bet tai pašā laikā katra reāla naudas summa kvantitatīvi ir ierobežota un tāpēc ir pirkšanas līdzeklis ar ierobežotu spēku. Šī pretruna starp naudas kvantitatīvo robežu un kvalitatīvo neierobežotību spiež dārgumu krājēju arvien no jauna turpināt Sizifa darbu uzkrāšanā. Ar viņu notiek tas pats, kas ar pasaules iekarotāju, kurš ar katru jaunu zemi iekaro tikai jaunu robežu.

---

[91]) Zelts! Dzeltens, mirdzošs, varens zelts!
Tas visu pārvērš: melns kļūst balts, ļauns — labs,
Zems — cildens, nejauks — skaists, vecs — jauns, gļēvs — drosmīgs.
. . . Jūs, dievi, kāpēc tā?
Zelts jūsu priesterus un kalpus atvil,
Plēš slimajam zem galvas spilvenu,
Šis dzeltenīgais vergs
Ceļ ticības un grauj tās; nolādēto
Tas svētī, dara spitālību daiļu
Un zagļus godā ceļ, liek viņus cienīt
Kā senatorus; vecai atraitnei
Tas atkal pieved jaunus preciniekus.
. . . Jā, nolādētā zeme,
Tu visu ļaužu rupjā netikle.

(*Sekspīrs.* «Atēnu Timons», IV cēliens, III skats.)

[92]) Nav bīstamāka ļaunuma starp cilvēkiem
Kā zelts. Tas daudzreiz valstis saēd, izposta,
Tas lielus vīrus pat no mājām ārā dzen,
Tas, visur krietnu ļaužu sirdis pārvērzdams,
Uz ļauniem ceļiem vedina un velk sev līdz,
Tas ļaudīm visas nelietības parāda
Un visus bezdievības ceļus izmāca.

(*Sofokls.* «Antigone».)

[93]) «Iekāre cerēja izvilkt aiz matiem no zemes dzīlēm pašu Plutonu» (*Athenaeus.* «Deipnosophistarum [libri quindecim», l. VI, 23, V. II, ed. Schweighäuser, 1802, p. 397]).

Lai noturētu pie sevis zeltu kā naudu, t. i., kā dārgumu uzkrāšanas elementu, nav jāļauj tam apgrozīties, izkust kā pirkšanas līdzeklim patēriņa līdzekļos. Tātad dārgumu krājējs ziedo savas miesas vajadzības zelta fetišam. Viņš uztver nopietni atteikšanās evaņģēliju. Bet, no otras puses, viņš var izņemt no apgrozības naudas veidā tikai to, ko viņš dod apgrozībai preces veidā. Jo vairāk viņš ražo, jo vairāk viņš var pārdot. Darba mīlestība, taupība un skopums tātad ir viņa galvenie tikumi; daudz pārdot, maz pirkt — tā ir visa viņa politiskā ekonomija[94].

Blakus dārgumu krājuma tiešajai formai attīstās tā estētiskā forma, kad zelta un sudraba preces iegūst īpašumā kā greznuma priekšmetus. Šāds īpašums aug līdz ar buržuāziskās sabiedrības bagātības augšanu. «Soyons riches ou paraissons riches» [«Būsim bagāti vai izliksimies bagāti»] (Didro)[55]. Tādējādi, no vienas puses, izveidojas arvien plašāks un plašāks tirgus zeltam un sudrabam, kas nav atkarīgs no pēdējo naudas funkcijas, no otras puses — apslēpts naudas piedāvājuma avots, kas sevišķi intensīvi funkcionē sabiedrisku vētru periodos.

Dārgumu uzkrāšana izpilda dažādas funkcijas metāla naudas apgrozībā. Tās tuvākā funkcija rodas no zelta un sudraba monētu apgrozības nosacījumiem. Mēs jau redzējām, ka pastāvīgās svārstības preču apgrozības apmēros, cenā un apgrozības ātrumā ir saistītas ar apgrozībā esošās zelta masas nepārtrauktiem bēgumiem un paisumiem. Tātad tai jābūt spējīgai paplašināties un sašaurināties. Te nauda ir jāpievelk kā monēta, te monēta ir jāatgrūž kā nauda. Lai tiešām cirkulējošā naudas masa vienmēr atbilstu apgrozības sfēras pilnīgas piesātinātības pakāpei, tad katrā zemē esošajam zelta un sudraba daudzumam jābūt lielākam par to, kas vajadzīgs, lai katrā attiecīgajā brīdī pildītu monetāro funkciju. Šis nosacījums tiek izpildīts, pārvēršot naudu par dārgumu krājumu. Dārgumu krājuma rezervuāri kalpo vienlaikus kā novadkanāli un pievadkanāli apgrozībā esošajai naudai; tāpēc tā nekad nepārpilda apgrozības kanālus[95].

---

[94] «Pavairot pēc iespējas visu preču pārdevēju skaitu, samazināt pēc iespējas pircēju skaitu — tāds ir galvenais jautājums, ap kuru grozās visi politiskās ekonomijas pasākumi» (*Verri*, cit. darbs, 52. lpp.).

[95] «Lai nācija varētu tirgoties, nepieciešama noteikta skaidras naudas summa, kas var variēt, gan palielinoties, gan samazinoties atkarībā no apstākļiem... Šīs svārstības, šie naudas paisumi un bēgumi pielāgojas mainīgajiem apstākļiem paši no sevis, bez kādas iejaukšanās no valdības puses. Spaiņi darbojas pārmaiņus: kad naudas maz, no stieņiem kaļ monētas, kad maz naudas metāla, monētas pārkausē atpakaļ stieņos» (*North*, cit. darbs, Postscriptum, 3. lpp.). Džons Stjuarts Mills, kas ilgu laiku kalpojis Austrumindijas kompānijā[56], apgalvo, ka Indijā sudraba rotas lietas vēl arvien tieši funkcionējot kā dārgumu krājumi. «Sudraba rotas lietas... nosūta uz naudas kaltuvi, kad procenta līmenis ir augsts, un tās no jauna pieņem savu iepriekšējo veidu, kad procenta līmenis krītas» (Dž. St. Milla liecība «Reports on Bankacts 1857», 2084. un 2101. nr-ā). Saskaņā ar kādu 1864. g. parlamenta dokumentu par zelta un sudraba importu Indijā un par to eksportu no turienes[57] — 1863. gadā zelta un sudraba imports pārsniedza eksportu par 19 367 764 st. mārc. Pēdējos astoņos gados pirms 1864. g. cēlmetālu importa pārsniegums pār to eksportu bija 109 652 917 st. mārc. Šajā gadsimtā Indijā ir izkalts monētu ievērojami vairāk par 200 000 000 st. mārc.

b) MAKSĀŠANAS LĪDZEKLIS

Mūsu aplūkotajā tiešajā preču apgrozības formā viens un tas pats vērtības lielums vienmēr bija divējāds: kā prece vienā polā, kā nauda pretējā polā. Tāpēc preču īpašnieki nonāca savstarpējā saskarē tikai kā esošo savstarpējo ekvivalentu pārstāvji. Tomēr līdz ar preču apgrozības attīstību attīstās attiecības, kuru rezultātā preču atsavināšana atdalās laika ziņā no to cenas realizācijas. Šeit pietiks, ja atzīmēsim tikai viselementārākās no šīm attiecībām. Viens preču veids prasa garāku, otrs — īsāku laiku savai ražošanai. Dažādu preču ražošana ir saistīta ar dažādiem gadalaikiem. Viena prece dzimst pie sava paša tirgus, citai jāveic ceļojums uz tālu tirgu. Tāpēc viens preču īpašnieks var uzstāties kā pārdevējs, iekām otrs būs uzstājies kā pircējs. Bieži atkārtojoties vieniem un tiem pašiem darījumiem starp vienām un tām pašām personām, preču pārdošanas nosacījumus regulē to ražošanas nosacījumi. No otras puses, zināma veida preču, piemēram, mājas lietošana tiek pārdota uz zināmu laika posmu. Tādos gadījumos tikai pēc termiņa notecēšanas pircējs īstenībā saņem preces lietošanas vērtību. Tāpēc viņš pērk preci, pirms vēl par to ir samaksājis. Viens preču īpašnieks pārdod esošu preci, bet otrs pērk, uzstājoties tikai kā naudas pārstāvis vai kā nākamās naudas pārstāvis. Pārdevējs kļūst par kreditoru, pircējs — par parādnieku. Tā kā te ir pārmainījusies preces metamorfoza jeb tās vērtības formas attīstība, tad arī nauda iegūst citu funkciju. Tā kļūst par maksāšanas līdzekli[96].

Kreditora un parādnieka lomas te rodas no vienkāršās preču apgrozības. Šās apgrozības formas pārmainīšanās uzspiež šo jauno zīmogu pārdevējam un pircējam. Tātad sākumā tās ir tikpat acumirklīgas lomas kā pārdevēja un pircēja loma, un tās veic pārmaiņus vieni un tie paši apgrozības aģenti. Tomēr te to pretstatam jau no paša sākuma nav tik nevainīgs raksturs un tas ir spējīgs stingrāk kristalizēties[97]. Bet tās pašas lomas var rasties arī neatkarīgi no preču apgrozības. Tā, piemēram, antīkajā pasaulē šķiru cīņa notiek galvenokārt kā cīņa starp parādnieku un kreditoru un Romā beidzas ar parādnieka plebeja bojā eju, kuru aizstāj vergs. Viduslaikos tā pati cīņa beidzas ar parādnieka feodāļa bojā eju, kurš zaudē savu politisko varu kopā ar tās ekonomiskās bāzes zaudēšanu. Tomēr naudas forma — parādnieka attiecībai pret kreditoru piemīt naudas attiecības forma — šeit tikai atspoguļo sevī dziļāku ekonomisko dzīves apstākļu antagonismu.

Bet atgriezīsimies pie preču apgrozības sfēras. Ekvivalentu — preces un naudas vienlaicīga parādīšanās pārdošanas procesa

---

[96]) Luters atšķir naudu kā pirkšanas līdzekli no naudas kā maksāšanas līdzekļa. «Tu man sagādā divkārtīgu zaudējumu — šeit es nevaru samaksāt un tur nevaru nopirkt» (*Martin Luther*, «An die Pfarrherrn, wider den Wucher zu predigen». Wittenberg, 1540).

[97]) Par attiecībām starp parādniekiem un kreditoriem angļu tirgotāju vidū XVIII gadsimta sākumā: «Starp tirgotājiem te, Anglijā, valda tāds nežēlības gars, kāds nav sastopams nevienā citā sabiedrības slānī, ne arī kādā citā zemē pasaulē» («An Essay on Credit and the Bankrupt Act». London, 1707, p. 2).

pretējos polos ir beigusies. Nauda funkcionē tagad, pirmkārt, kā vērtības mērs, nosakot pārdodamās preces cenu. Ar līgumu noteiktā preces cena ir mērs pircēja saistībai, t. i., tai naudas summai, kas tam jānomaksā noteiktā termiņā. Otrkārt, nauda funkcionē kā ideāls pirkšanas līdzeklis. Kaut gan tā pastāv tikai kā pircēja naudas saistība, tā realizē preces pāreju no vienām rokām otrās. Tikai pēc maksājuma termiņa iestāšanās maksāšanas līdzeklis patiesi nonāk apgrozībā, t. i, pāriet no pircēja rokām pārdevēja rokās. Apgrozības līdzeklis ir pārvērties dārgumu krājumā tāpēc, ka apgrozības process pārtrūcis ar pirmo fāzi, t. i., nauda, šī pārvērstā preces forma, tikusi izņemta no apgrozības. Maksāšanas līdzeklis nonāk apgrozībā, bet tikai pēc tam, kad prece jau ir aizgājusi no tās. Nauda vairs nav procesa vidutāja. Tā patstāvīgi pabeidz to kā absolūta maiņas vērtības esamība jeb kā vispārēja prece. Pārdevējs pārvērtis preci naudā, lai ar tās palīdzību apmierinātu kādu vajadzību, dārgumu krājējs — lai konservētu preci naudas formā, parādnieks pircējs — lai varētu samaksāt. Ja viņš nesamaksās, viņa īpašumu piespiedu kārtā pārdos. Tādējādi tagad sabiedriskās nepieciešamības rezultātā, kura rodas no paša apgrozības procesa attiecībām, preces vērtības tēls — nauda — kļūst par pārdošanas pašmērķi.

Pircējs pārvērš naudu atpakaļ precē, pirms viņš ir pārvērtis preci naudā, t. i., viņš īsteno preces otro metamorfozu agrāk par pirmo. Pārdevēja prece apgrozās, bet pie tam realizē savu cenu tikai kā privāttiesisku prasību naudas saņemšanai. Tā pārvēršas par lietošanas vērtību, pirms ir paspējusi pārvērsties naudā. Tās pirmā metamorfoza īstenojas tikai pēc tam[98].

Katrā noteiktā apgrozības procesa periodā saistības, kam pienāk maksāšanas termiņš, pārstāv cenu summu par precēm, kuru pārdošana ir radījusi šīs saistības. Naudas masa, kas nepieciešama šādas cenu summas realizācijai, ir atkarīga pirmām kārtām no maksāšanas līdzekļu apgrozības ātruma. To nosaka divi apstākļi: tāda kreditoru un parādnieku attiecību sasaistīšanās, ka *A*, saņemot naudu no sava parādnieka *B*, nomaksā to savam kreditoram *C* utt., un starplaiku ilgums starp dažādiem maksāšanas termiņiem. Secīgi notiekošo maksājumu jeb pēcāk īstenojamo pirmo metamorfozu rinda ievērojami atšķiras no mūsu agrāk aplūkoto metamorfozu rindu savijuma. Apgrozības līdzekļu kustībā ne tikai izteicas sakars starp pārdevējiem un pircējiem, bet arī pats šis sakars rodas tikai naudas apgrozībā un kopā ar to. Turpretim maksāšanas

---

[98]) *Piezīme 2. izd.* No šāda citāta, kas ņemts no mana 1859. gadā iznākušā darba, redzams, kāpēc tekstā nav ņemta vērā pretējā forma: «Otrādi — procesā *N — P* nauda var tikt atsavināta kā īstens pirkšanas līdzeklis, un tādējādi preces cena var tikt realizēta, pirms būs realizēta naudas lietošanas vērtība jeb būs atsavināta prece. Tas notiek, piemēram, ļoti izplatītajā iepriekšējas parakstīšanās formā, kā arī tajā iepirkšanas formā, kuru praktizē, piemēram, Anglijas valdība, iepērkot opiju no indiešu rajatiem... Tomēr šeit nauda darbojas jau mums zināmajā pirkšanas līdzekļa formā... Kapitāls, protams, arī tiek avansēts naudas formā... Tomēr šis viedoklis atrodas ārpus vienkāršās apgrozības redzes loka» («Par politiskās ekonomijas kritiku». Berlīnē, 1859, 119. un 120. lpp. [*Marksa K.*, «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 134. lpp.]

līdzekļa kustībā izpaužas sabiedrisks sakars, kas jau iepriekš ir pastāvējis gatavā veidā.

Tas apstāklis, ka pārdevumi ir vienlaicīgi un notiek paralēli, ierobežo iespēju kompensēt monētu masu ar to apgrozības ātruma palielināšanu. Un otrādi — šie paši apstākļi rada jaunu sviru maksāšanas līdzekļu ekonomijā. Līdz ar maksājumu koncentrāciju vienā un tai pašā vietā dabiski attīstās īpašas iestādes un maksājumu savstarpējas dzēšanas paņēmieni. Tāda loma bija, piemēram, virementam [parādu pārvedumiem] viduslaiku Lionā. Vajag tikai salīdzināt savā starpā parāda prasības, kādas ir *A* pret *B*, *B* pret *C*, *C* pret *A* utt., lai zināmās robežās tās savstarpēji likvidētu kā pozitīvus un negatīvus lielumus. Izmaksāt vajadzēs tikai starpību. Jo plašāka ir maksājumu koncentrācija, jo arī samērā mazāka ir bilance un jo mazāka tātad apgrozībā esošā maksāšanas līdzekļu masa.

Naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija ietver sevī tiešu pretrunu. Ciktāl maksājumi tiek savstarpēji dzēsti, nauda funkcionē tikai ideāli kā aprēķina nauda jeb vērtības mērs. Taču ciktāl jāizdara īsteni maksājumi, nauda parādās nevis kā apgrozības līdzeklis, nevis kā tikai pārejoša un starpnieciska vielu maiņas forma, bet gan kā sabiedriskā darba individuāls iemiesojums, kā patstāvīga maiņas vērtības esamība jeb absolūta prece. Šī pretruna atklājas ar sevišķu spēku tajā rūpniecības un tirdzniecības krīžu momentā, ko sauc par naudas krīzi[99]. Pēdējā ir iespējama tikai tur, kur secīgi sekojošo maksājumu rinda un to mākslīgā savstarpējās dzēšanās sistēma ir sasniegušas pilnīgu attīstību. Kad notiek vispārēji traucējumi šā mehānisma gaitā, lai no kurienes tie arī būtu radušies, nauda pēkšņi un tieši no tīri ideāla aprēķina naudas tēla pārvēršas skanošā naudā. Tagad to jau vairs nevar aizstāt ar parasto preci. Preces lietošanas vērtība zaudē savu nozīmi, un preces vērtība pazūd viņas vērtības formas priekšā. Vēl vakar buržujs, apreibis no rūpniecības uzplaukuma, aplūkoja naudu caur apgaismotāju filozofijas brillēm un paskaidroja, ka tā esot tukša šķietamība: «Tikai prece ir nauda.» «Tikai nauda ir prece!» kliedz šodien tie paši buržuji visās pasaules tirgus malās. Kā briedis slāpst pēc svaiga ūdens, tā buržuja dvēsele tagad slāpst pēc naudas, šās vienīgās bagātības[100]. Krīzes laikā pretstats starp preci un tās vērtības tēlu — naudu — izaug par absolūtu pretrunu. Tāpēc arī nau-

---

[99]) Šī naudas krīze, kas tekstā atzīmēta kā ikvienas vispārējas ražošanas un tirdzniecības krīzes īpaša fāze, jāatšķir no speciāla veida krīzes, kuru arī sauc par naudas krīzi, bet kura var rasties patstāvīgi, skarot rūpniecību un tirdzniecību tikai atpakaļiedarbības ceļā. Tās ir tādas krīzes, kuru kustības centrs ir naudas kapitāls un tiešā sfēra — bankas, biržas, finanses. {*Marksa piezīme 3. izd.*}

[100]) «Šī pēkšņā pāreja no kredita sistēmas uz monetāro sistēmu praktiskai panikai pievieno teorētiskas bailes, un apgrozības aģenti nodreb šausmās paši savu attiecību neizdibināmā noslēpuma priekšā» (*Karl Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie». Berlin, 1859, S. 126). [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 141. lpp.] «Nabags sēž bez darba, tāpēc ka bagātnieks nespēj dot tam darbu, jo viņam trūkst naudas, kaut gan viņiem ir tā pati zeme, tās pašas rokas, kas agrāk, lai ražotu eksistences līdzekļus un apģērbu; bet taču tieši tas viss arī veido nāciju patieso bagātību un nevis nauda» (*John Bellers.* «Proposals for Raising a College of Industry». London, 1696, p. 3).

das izpausmes forma šeit nav svarīga. Naudas bads paliek tas pats, vai nu jāmaksā ar zeltu, vai ar kredīta naudu, piemēram, ar banknotēm[101].

Ja mēs tagad aplūkosim naudas kopsummu, kas ir apgrozībā zināmā laika posmā, tad tā — pastāvot dotajam apgrozības un maksāšanas līdzekļu cirkulācijas ātrumam — ir vienlīdzīga realizējamo preču cenu summai plus to maksājumu summa, kuriem iestājies termiņš, mīnus savstarpēji dzēšamie maksājumi un, beidzot, mīnus apgrozījumu skaits, kuros vieni un tie paši naudas gabali funkcionē pārmaiņus gan kā apgrozības līdzeklis, gan kā maksāšanas līdzeklis. Tā, piemēram, zemnieks pārdod savu labību par 2 st. märc., kuras tādējādi funkcionē kā apgrozības līdzeklis. Iestājoties maksāšanas termiņam, viņš ar šīm pašām 2 st. märc. samaksā par audeklu, ko tam agrāk piegādājis audējs. Tagad šīs pašas 2 st. märc. funkcionē kā maksāšanas līdzeklis. Pēc tam audējs par skaidru naudu pērk bībeli, un šīs pašas 2 st. märc. no jauna funkcionē kā apgrozības līdzeklis utt. Tāpēc pat tai gadījumā, ja ir dotas cenas, naudas apgrozības ātrums un maksājumu ekonomija, tomēr naudas masa, kas apgrozās zināmā periodā, piemēram, vienā dienā, vairs nesakrīt ar apgrozībā esošo preču masu. Apgrozās nauda, kas pārstāv tādas preces, kuras sen jau izņemtas no apgrozības procesa. Apgrozās preces, kuru naudas ekvivalents parādīsies tikai vēlāk. No otras puses, maksājumu saistības, ko ik dienas noslēdz un ik dienas dzēš, ir pilnīgi nesamērojami lielumi[102].

Kredīta nauda rodas tieši no naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcijas, pie kam parāda saistības par pārdotajām precēm savukārt sāk apgrozīties, pārnesot parāda prasības no vienas personas uz otru. No otras puses, līdz ar kredīta paplašināšanos paplašinās arī naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija. Kā maksāšanas līdzeklis nauda iegūst pati savas pastāvēšanas formas, kādās tā funkcionē lielu tirdzniecības darījumu sfērā, kamēr zelta un sudraba monētas tiek atstumtas galvenokārt mazumtirdzniecības sfērā[103].

---

[101]) Lūk, kā ekspluatē šādus momentus «amis du commerce» [«tirdzniecības draugi»]: «Reiz» (1839. g.) «kāds vecs, mantkārīgs baņķieris» (no Sitijas) «pacēla pults vāku, pie kuras viņš sēdēja savā kabinetā, un, parādījis savam draugam banknošu paciņas, ar neslēptu triumfu teica, ka te esot veselas 600 000 st. märc., kuras tas paturējis pie sevis, lai saasinātu vajadzību pēc naudas, bet šodien pat pēc pulksten trijiem laidīšot tās apgrozībā» ([H. Roy.] «The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844». London, 1864. p. 81). Pusoficiālais orgāns «The Observer» 1864. g. 24. aprīlī piezīmē: «Klīst daudz ļoti dīvainu baumu par pasākumiem, kādi lietoti, lai radītu banknošu trūkumu ... Kaut gan ir apšaubāms, ka tiešām šādi pasākumi ir lietoti, tomēr minētās baumas bija tik plaši izplatītas, ka tiešām ir vērts tās pieminēt.»

[102]) «Pārdevumu vai kontraktu kopums, ko noslēdz kādas dienas laikā, neietekmēs naudas daudzumu, kas apgrozās tieši šajā dienā, bet lielāko tiesu izpaudīsies veselā rindā visdažādāko saistību par naudas summu, kura var nākt apgrozībā tikai turpmākajos tuvākajos vai tālākajos termiņos ... Sodien izsniegtajiem vekseļiem vai piešķirtajiem kredītiem pēc daudzuma, pēc kopsummas vai termiņu ilguma nemaz nav jābūt līdzīgiem tiem kredīta darījumiem, kuri tiks noslēgti rīt vai parīt; bez tam daudzi no šodien izsniegtajiem vekseļiem un šodien piešķirtajiem kreditiem sakritīs pēc maksāšanas termiņiem ar daudzām saistībām, kas noslēgtas daudzos iepriekšējos, pilnīgi nenoteiktos datumos; vekseļi uz 12, 6, 3 mēnešiem un uz 1 mēnesi bieži vien sakrīt savā starpā un tādējādi palielina saistību kopsummu, kuru termiņš ir vienā un tai pašā dienā» («The Currency Theory Reviewed; in a Letter to the Scottish People». By a Banker in England. Edinburgh, 1845, p. 29, 30, passim).

[103]) Kā piemēru tam, cik niecīga loma pašās tirdzniecības operācijās ir reālajai naudai, mēs ievietojam šeit kādas ļoti lielas Londonas tirdzniecības firmas (Morisons, Dillons

Kad preču ražošana sasniegusi zināmu attīstības līmeni un pietiekami plašus apmērus, naudas kā maksāšanas līdzekļa funkcija iziet ārpus preču apgrozības sfēras. Nauda kļūst par līgumsaistību vispārēju preci[104]. Rentes, nodokļi u. tml. pārvēršas no piegādēm natūrā par naudas maksājumiem. Kādā mērā tāda pārvēršanās ir atkarīga no ražošanas procesa vispārējā rakstura, rāda, piemēram, divreiz neveiksmi cietušais Romas impērijas mēģinājums iekasēt visus nodokļus naudā. Francijas lauku iedzīvotāju drausmīgo nabadzību Ludviga XIV laikā, kuru tik daiļrunīgi apsūdz Buagilbērs, maršals Vobāns u. c., radīja ne tikai lielie nodokļi, bet arī to pārvēršana no naturāliem nodokļiem naudas nodokļos[105]. No otras puses, ja zemes rentes naturālā forma — Āzijā turklāt tā ir valsts nodokļu galvenais elements — balstās uz ražošanas attiecībām, kuras atražojas tikpat nemainīgi kā dabas attiecības, tad šāda maksājumu forma atpakaļiedarbības ceļā saglabā vecās ražošanas formas. Tā veido vienu no Turcijas impērijas noslēpumainajiem pašuzturēšanās līdzekļiem. Ja ārējā tirdzniecība, ko Eiropa uzspiedusi Japānai, radīs šai pēdējā naturālās rentes pārvēršanos naudas rentē, tad Japānas priekšzīmīgajai zemkopības kultūrai pienāks gals. Sās kultūras pastāvēšanas ekonomiskie nosacījumi, kas ierobežoti šauros ietvaros, sairs.

Katrā zemē nodibinās zināmi vispārēji maksājumu termiņi. Pa daļai šie maksājumu termiņi pamatojas uz dabiskiem ražošanas apstākļiem, kas saistīti ar gadalaiku maiņu, — pārējos atražošanas cikliskuma faktorus mēs neņemam vērā. Šie termiņi regulē arī tos maksājumus, ko tieši nerada preču apgrozība, piemēram, nodokļus, renti utt. Naudas masa, kas noteiktās dienās gadā ir vajadzīga,

---

un K°) datus par tās naudas ieņēmumiem un maksājumiem gada laikā. Firmas operācijas 1856. gadā, kuras aptver daudzus miljonus sterliņu mārciņu, esam proporcionāli samazinājuši līdz 1 000 000 st. märc. mērogam.

Ieņēmumi:		Izdevumi:	
Baņķieru un tirgotāju terminētie vekseļi	533 596 st. märc.	Terminētie vekseļi	302 674 st. märc.
Baņķieru utt. čeki, kas samaksājami pēc uzrādīšanas	357 715 „ „	Čeki Londonas baņķieriem	663 672 „ „
Provinces banku banknotes	9 627 „ „	Anglijas bankas banknotes	22 743 „ „
Anglijas bankas banknotes	68 554 „ „	Zelts	9 427 „ „
Zelts	28 089 „ „	Sudrabs un varš	1 484 „ „
Sudrabs un varš	1 486 „ „	Kopā	1 000 000 st. märc.
Pasta pārvedumi	933 „ „		
Kopā	1 000 000 st. märc.		

(«Report from the Select Committee on the Bankacts». July 1858, p. LXXI.)

[104]) «Komerciālo apgrozījumu raksturs ir mainījies tādā veidā, ka netiek vis mainītas preces pret precēm, ka tās nepiegādā un nesaņem, bet tagad notiek pārdošana un maksājumi. Tagad visi darījumi ... ir tikai naudas operācijas» ([*D. Defoe.*] «An Essay upon Public Credit», 3 ed. London, 1710, p. 8).

[105]) «Nauda ir kļuvusi par vispārēju bendi.» Finansu māksla ir «destilācijas katls, kurtvaikā pārvērš drausmīgu daudzumu vērtību un eksistences līdzekļu, lai iegūtu šo liktenīgo ekstraktu». «Nauda pieteic karu visam cilvēku dzimumam» (*Boisguillebert.* «Dissertation sur la Nature des Richesses, de l'Argent et des Tributs», édit. Daire, «Economistes financiers». Paris, 1843, t. I, p. 413, 419, 417).

lai izdarītu šos pa visu zemi izkaisītos maksājumus, izraisa periodiskas, taču pavisam paviršas perturbācijas maksāšanas līdzekļu ekonomijā[106]. No likuma par maksāšanas līdzekļu apgrozības ātrumu izriet, ka maksāšanas līdzekļu masa, kuri nepieciešami visiem periodiskajiem maksājumiem, lai arī kāds būtu to avots, ir pretēji* proporcionāla maksāšanas periodu ilgumam[107].

Naudas kā maksāšanas līdzekļa attīstība rada nepieciešamību uzkrāt naudu pirms nomaksas termiņiem. Kamēr dārgumu uzkrāšana kā patstāvīga bagātībā iedzīvošanās forma zūd līdz ar buržuāziskās sabiedrības attīstību, tā, gluži otrādi, pieaug līdz ar šo attīstību kā maksāšanas līdzekļu rezerves fonda uzkrāšana.

c) PASAULES NAUDA

Iziedama ārpus iekšējās apgrozības sfēras, nauda nomet no sevis šajā sfērā iegūtās lokālās formas — cenu mēroga, monētu, sīknaudas, vērtības zīmju — un atkal parādās savā sākotnējā formā kā cēlmetālu stieņi. Pasaules tirdzniecībā preces universāli izvērš savu vērtību. Tāpēc arī to vērtības patstāvīgais tēls šeit nostājas tām pretim kā pasaules nauda. Tikai pasaules tirgū nauda pilnā mērā funkcionē kā prece, kuras naturālā forma ir līdz ar to cilvēka darba in abstracto īstenošanas tieša sabiedriskā forma. Tās esamības veids kļūst adekvāts tās jēdzienam.

Iekšējās apgrozības sfērā tikai kaut kāda viena prece var funkcionēt kā vērtības mērs un tātad kā nauda. Pasaules tirgū valda divējāds vērtības mērs — zelts un sudrabs[108].

Pasaules nauda funkcionē kā vispārējs maksāšanas līdzeklis, vispārējs pirkšanas līdzeklis un vispār kā absolūti sabiedriska bagātības materializācija (universal wealth). Maksāšanas līdzekļa

---

[106]) «1824. g. vasarsvētkos,» stāsta Kreiga kgs parlamenta komisijai 1826. gadā, «Edinburgā bija tik milzīgs banknošu pieprasījums, ka pulksten 11 mūsu rīcībā vairs nebija nevienas banknotes. Mēs pēc kārtas griezāmies pie dažādām bankām ar nolūku aizņemties nedaudz banknošu, bet nevarējām neko dabūt, un daudzus darījumus vajadzēja izdarīt ar slips of paper [papīra gabaliņiem]. Bet jau pulksten 3 pēc pusdienas visas banknotes atgriezās bankās, no kurienes tās bija aizplūdušas. Tās bija tikai izgājušas caur vairākām rokām.» Kaut gan vidējais banknošu skaits, kuras tiešām apgrozās Skotijā, nesasniedz pat 3 milj. st. mārc., tomēr tajās dienās gadā, kad notiek dažādi maksājumi, tiek izlietotas visas bankieru rīcībā esošās banknotes, t. i., apmēram par 7 milj. st. mārc. lielu summu. Pie tam banknotes veic tikai vienu vienīgu specifisku funkciju un, kad tā ir veikta, tūdaļ ieplūst atpakaļ bankās, no kurām tās nākušas» (*John Fullarton.* «Regulation of Currencies», 2nd. ed. London, 1845, p. 86, piezīme). Skaidrības labad piemetināsim, ka laikā, kad parādījās Fullartona darbs, uz ieguldījumiem Skotijā tika izdoti nevis čeki, bet tikai banknotes.

* Redzams, Marksam šeit gadījusies pārrakstīšanās kļūda, jo starp nepieciešamo maksāšanas līdzekļu masu un maksājumu periodu ilgumu ir nevis pretēji proporcionāla, bet gan tieša atkarība. — *Red.*

[107]) Uz jautājumu: «Ja gada laikā vajadzētu izdarīt maksājumus par 40 milj., vai tad pietiktu šo 6 milj.» (zelta), «lai izdarītu visus apgrozījumus, ko prasītu šai gadījumā tirdzniecība?» — Petijs atbild ar savu parasto meistarību: «Es atbildu: jā. Ja visu apgrozījumu cikli turpinātos tikai, piemēram, vienu nedēļu, kā tas notiek trūcīgo amatnieku un strādnieku vidū, kuri saņem un maksā naudu katru sestdienu, tad maksājumu nokārtošanai par 40 milj. būtu vajadzīgs $^{40}/_{52}$ miljona. Bet, ja aprite notiktu gada ceturksnī, kā mēs parasti nomaksājam renti un nodokļus, tad būtu vajadzīgi 10 miljoni. Tātad, pieņemot, ka maksājumu termiņi visumā ir vidējs lielums starp vienu nedēļu un 13 nedēļām, mums jāsaskaita 10 milj. un $^{40}/_{52}$ milj. un jāņem puse, kas vienlīdzīga $5^1/_2$ miljoniem. Tādējādi, ja mums būtu $5^1/_2$ milj., mums naudas pietiktu» (*William Petty.* «Political Anatomy of Ireland 1672», edit. London, 1691, p. 13, 14)[58].

[108]) No tā ir skaidrs, cik aplama ir jebkura likumdošana, kas pavēl nacionālajām bankām uzkrāt tikai to cēlmetālu, kurš funkcionē kā nauda iekšzemē. Visiem zināmi, piemēram, «mīlīgie šķēršļi», ko tādā veidā ir radījusi pati Anglijas banka savas darbības ceļā. Par

funkcija, kas kalpo, lai izlīdzinātu starptautiskās bilances, ir pārsvarā. No tā radies merkantilās sistēmas lozungs — tirdzniecības bilance[109]. Kā starptautisks pirkšanas līdzeklis zelts un sudrabs būtībā kalpo tad, kad pēkšņi tiek traucēts parastais vielu maiņas līdzsvars starp dažādām nācijām. Beidzot, tie funkcionē kā absolūti sabiedriska bagātības materializācija tur, kur runa ir nevis par pirkšanu vai maksāšanu, bet gan par bagātības pārnešanu no vienas zemes otrā un kur šī pārnešana preču formā nav iespējama vai nu preču tirgus konjunktūras dēļ, vai arī paša izvirzītā mērķa dēļ[110].

Kā iekšējās apgrozības vajadzībām, tā arī apgrozības vajadzībām

---

lielajiem vēsturiskajiem laikmetiem, kuros ir mainījusies zelta un sudraba relatīvā vērtība, sk. *Karl Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie», 136. u. turpm. lpp. [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 151. un turpm. lpp.] *Papildinājums 2. izd.* Sers Roberts Pīls savā 1844. g. banku aktā centās izkļūt no grūtās situācijas ar to, ka atļāva Anglijas bankai izlaist banknotes, kas nodrošinātas ar sudrabu (stieņos), pie kam tomēr sudraba krājums nedrīkstēja pārsniegt vienu ceturto daļu no zelta krājuma. Sudraba cena pie tam tika noteikta pēc tā tirgus cenas (zeltā) Londonas tirgū. ⟨*4. izdevumā.* Mēs atkal pārdzīvojam laikmetu, kad relatīvi intensīvi pārmainās zelta un sudraba vērtība. Pirms 25 gadiem zelta un sudraba vērtības attiecība bija 15½ : 1, tagad tā ir apmēram = 22 : 1, un sudraba vērtība salīdzinājumā ar zelta vērtību vēl joprojām krītas. Būtībā to ir radījis apvērsums abu metālu iegūšanas veidā. Agrāk zeltu ieguva, gandrīz vienīgi skalojot zeltu saturošos aluvija slāņus, t. i., zeltu saturošo iežu sadrupuma produktus. Tagad šī metode jau ir nepietiekama un to atstumj otrajā vietā zeltu saturošā kvarca dzīslu tieša izstrādāšana — metode, kas, tiesa gan, bija pazīstama jau senajā pasaulē (*Diodor*, III, 12—14), bet līdz šim tika praktizēta tikai kā blakus metode. No otras puses, ir ne tikai atklātas jaunas, milzīgas sudraba atradnes Klinšu kalnu rietumdaļā, bet, pateicoties dzelzceļiem, arī kļuvusi vieglāka pieeja tām, kā arī Meksikas sudraba raktuvēm, un tāpēc radusies iespēja nepārtraukti pievest modernas mašīnas un kurināmo un tātad ievērojami paplašināt sudraba ieguves mērogu un pazemināt izmaksas. Tomēr šie divi metāli ir sastopami rūdas dzīslās ārkārtīgi dažādos veidos. Zelts parasti sastopams tīrradņu veidā, bet toties ļoti niecīgos daudzumos, kas izkaisīti kvarcā; tāpēc visa dzīslas masa ir jāsasmalcina un zelts pēc tam jāizskalo vai jāizdabū ar dzīvsudraba palīdzību. Uz 1 000 000 gramiem kvarca iegūst tikai 1—3, ļoti reti 30—60 gramu zelta. Sudrabs reti sastopams tīrradņu veidā, bet parasti īpašās rūdās, kuras samērā viegli atdalāmas no dzīslas pārējās masas un kurās ir ievērojams daudzums, no 40 līdz 90 procentu, sudraba; vai arī tas nelielos daudzumos atrodams rūdās, kuras pašas par sevi jau ir vērts izstrādāt, piemēram, vara, svina utt. rūdā. Jau no tā ir redzams, ka, kamēr darbs, ko izlieto zelta iegūšanai, drīzāk ir palielinājies, darbs, kas nepieciešams sudraba iegūšanai, ir ievērojami samazinājies, un tāpēc sudraba vērtības krišanās ir izskaidrojama pilnīgi dabiski. Šī vērtības krišanās izpaustos vēl lielākā cenu krišanās procesā, ja sudraba cenu pašlaik neuzturētu noteiktā augstumā ar mākslīgiem līdzekļiem. Bet līdz šim tiek izstrādāta tikai neliela daļa Amerikas sudraba atradņu, un tāpēc ir visas izredzes, ka sudraba vērtība vēl ilgu laiku pazemināsies. Sai pašā virzienā darbojas sudraba pieprasījuma relatīvā samazināšanās patēriņa un greznuma priekšmetu izgatavošanai, tāpēc ka sudraba vietā lieto apsudrabotus priekšmetus, alumīniju utt. No tā ir skaidrs, cik utopiski ir bimetālistu sapņi, ka internacionāls piespiedu kurss varētu pacelt sudraba vērtību līdz agrākajai attiecībai 1 : 15½ salīdzinājumā ar zelta vērtību. Drīzāk gan sudrabam vajadzēs arvien vairāk zaudēt savu naudas kvalitāti pasaules tirgū. — *F. E.*⟩

[109]) Merkantilā sistēma par pasaules tirdzniecības mērķi atzīst zelta un sudraba dabūšanu aktīvas tirdzniecības bilances saldo apmērā. Tās pretinieki savukārt nemaz nav sapratuši, kāda ir pasaules naudas funkcija. Ka cēlmetālu starptautiskās kustības aplama izpratne tikai atspoguļo to likumu aplamo izpratni, kuri regulē apgrozības līdzekļu masu, — to es sīki esmu parādījis, runājot par Rikārdo («Zur Kritik der politischen Oekonomie», 150. un turpm. lpp. [*Markss K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 166. un turpm. lpp.]). Viņa aplamā dogma: «Nelabvēlīga tirdzniecības bilance nekad nerodas citādi kā tikai apgrozības līdzekļu pārpalikuma rezultātā ... Monētu izvedumu rada to lētums, un šis izvedums ir nevis nelabvēlīgas bilances sekas, bet gan tās cēlonis»[59] — sastopama jau pie Barbona: «Tirdzniecības bilances izlīdzināšana (ja tāda notiek) nav kādas nācijas naudas izveduma cēlonis: šis izvedums notiek tāpēc, ka dažādās zemēs ir starpība cēlmetālu vērtībā» (*N. Barbon*, cit. darbs, 59. lpp.). Makulohs grāmatā «The Literature of Political Economy: a classified catalogue» London, 1845, slavē Barbonu par to, ka tas jau iepriekš izteicis Rikārdo domas, bet ar gudru ziņu izvairās pieminēt kaut vai ar vienu vārdu tos absurdos «currency principle»[60] priekšnoteikumus, kurus Barbons izteic vēl visnaivākajā formā. Šā kataloga nekritiskums un pat tiešs negodīgums sasniedz savu apogeju nodaļās, kas veltītas naudas teorijas vēsturei; te Makulohs luncinās lorda Overstona (eksbaņķiera Loida) priekšā, kura sikofants viņš ir un kuru viņš sauc par «facile princeps argentariorum» [«baņķieru neapšaubāmu vadoni»].

[110]) Tā, piemēram, izsniedzot subsīdijas, naudas aizdevumus karu vešanai vai palīdzot bankām, lai tās varētu atjaunot maksājumus skaidrā naudā u. tml., vērtība ir vajadzīga tieši naudas formā.

pasaules tirgū katrai zemei ir vajadzīgs zināms rezerves fonds. Tātad dārgumu krājuma funkcijas rodas pa daļai no naudas kā apgrozības un maksāšanas līdzekļa funkcijas iekšējā tirgū, pa daļai no tās kā pasaules naudas funkcijas[110a]. Pēdējai lomai vienmēr ir vajadzīga īstena naudas prece, zelts un sudrabs visā to ķermeniskumā, un tāpēc Džeimss Stjuarts raksturo zeltu un sudrabu atšķirībā no to lokālajiem aizstājējiem kā money of the world [pasaules naudu].

Zelta un sudraba straumes kustībai ir divējāds raksturs. No vienas puses, dodamās no saviem avotiem, tā izplūst pa visu pasaules tirgu, dažādās pakāpēs iesūcas dažādās nacionālās apgrozības sfērās, ieiet to iekšējos apgrozības kanālos, aizstāj nodilušās zelta un sudraba monētas, sagādā materiālu greznuma priekšmetiem un sastingst kā dārgumu krājumi[111]. Šī pirmā kustība notiek, tieši mainot precēs realizēto nacionālo darbu pret cēlmetālos realizēto darbu no zemēm, kas ražo zeltu un sudrabu. No otras puses, zelts un sudrabs pastāvīgi pārvietojas šurp un turp starp dažādu nāciju apgrozības sfērām, sekojot šajā savā kustībā nepārtrauktām vekseļu kursa svārstībām[112].

Zemes ar attīstītu buržuāzisku ražošanu ierobežo dārgumu krājumus, kuri lielā daudzumā koncentrēti banku rezervuāros, līdz minimumam, kas nepieciešams to specifiskajām funkcijām[113]. Ar zināmiem izņēmumiem pārmērīga salīdzinājumā ar vidējo līmeni dārgumu uzkrāšanās to rezervuāros liecina par preču apgrozības sastingumu jeb par preču metamorfozu plūsmas apstāšanos[114].

110a) *Piezīme 2. izd.* «Tiešām, laikam gan par vispārliecinošāko pierādījumu, ka rezerves fondu mehānisms zemēs ar metāla naudas apgrozību dod iespēju segt visas nepieciešamās starptautiskās saistības bez kāda jūtama atbalsta no vispārējā apgrozības fonda, var noderēt vieglums, ar kādu Francija, tikko atspirgusi no trieciena, ko tai bija devis postošais ienaidnieku iebrukums, 27 mēnešos spēja izmaksāt apmēram 20 miljonu [sterliņu mārciņu] lielu kontribūciju, ko tai bija uzlikušas sabiedrotās valstis, un turklāt šās kontribūcijas ievērojamu daļu metāla naudā, bez jebkāda jūtama savas iekšējās naudas apgrozības ierobežojuma vai traucējuma un pat bez vismazākajām satraucošām vekseļu kursa svārstībām» (*Fullarton*, cit. darbs, 141. lpp.). {*4. izdevumā.* Vēl pārsteidzošāks piemērs ir tas, cik viegli tā pati Francija 1871.—1873. gadā 30 mēnešos spēja izmaksāt vairāk nekā desmitreiz lielāku kontribūcijas summu un atkal galvenokārt metāla naudā. — *F. E.*}

111) «Nauda sadalās starp dažādām nācijām atbilstoši to vajadzībām... naudu visur pievelk preces» (*Le Trosne*, cit. darbs, 916. lpp.). «Raktuves, kas nepārtraukti piegādā zeltu un sudrabu, dod to pietiekami daudz, lai apmierinātu katras nācijas vajadzības» (*J. Vanderlint*, cit. darbs, 40. lpp.).

112) «Vekseļu kurss ceļas un krītas katru nedēļu un gada zināmos momentos sasniedz līmeni, kas nav labvēlīgs vienai nācijai, bet citos momentos — tikpat labvēlīgs tās sāncensēm» (*N. Barbon*, cit. darbs, 39. lpp.).

113) Šīs dažādās funkcijas var nonākt savstarpējā bīstamā konfliktā, tiklīdz tām pievienojas funkcija būt par fondu, kas nodrošina banknošu apmaiņu.

114) «Naudas daudzums, kas pārsniedz to, kāds absolūti nepieciešams iekšējai tirdzniecībai, ir nedzīvs kapitāls... un nedod nekādu peļņu zemei, kurai šī nauda ir; to vienkārši izved un atkal ieved ar ārējās tirdzniecības palīdzību» (*John Bellers*. «Essays about the Poor». London, 1699, p. 13). «Bet ko darīt, ja mums pārāk daudz monētu? Mēs varam pārkausēt vissmagākās no šīm monētām un tās pārvērst dārgos traukos, zelta vai sudraba traukos un piederumos, vai sūtīt preču veidā uz turieni, kur ir vajadzība pēc tām vai vēlas tās dabūt, vai arī aizdot tās pret procentiem tur, kur procents ir augsts» (*W. Petty*. «Quantulumcunque concerning Money, 1682», p. 39). «Nauda ir tikai politiskā ķermeņa tauki, un tāpēc tās pārmērīgums padara ķermeni neveiklu, bet trūkums rada tā slimību... tāpat kā tauki ir it kā smēreļļa, kustoties muskuļiem, tāpat kā tie baro, kad trūkst uztura, aizpilda tukšumus un izdaiļo ķermeni, gluži tāpat darbojas arī nauda valstī — nauda paātrina tās darbību, baro ar svešzemju produktiem, kad pašu mājās ir neraža, dzēš parādus... un izdaiļo visu; jāsaka tomēr,» ironiski pabeidz autors, «ka pēdējais attiecas galvenokārt uz tām personām, kurām nauda ir pārpilnībā» (*W. Petty*. «Political Anatomy of Ireland», p. 14, 15)[61].

OTRĀ DAĻA

NAUDAS PĀRVĒRŠANĀS KAPITĀLĀ

CETURTĀ NODAĻA

NAUDAS PĀRVĒRŠANĀS KAPITĀLĀ

1. KAPITĀLA VISPĀRĒJĀ FORMULA

Preču apgrozība ir kapitāla izejas punkts. Kapitāla izcelšanās vēsturiskie priekšnoteikumi ir preču ražošana un attīstīta preču apgrozība, tirdzniecība. Pasaules tirdzniecība un pasaules tirgus ievada XVI gadsimtā moderno kapitāla vēsturi.

Ja mēs neņemsim vērā preču apgrozības vielisko saturu, dažādo lietošanas vērtību maiņu, un aplūkosim tikai ekonomiskās formas, ko rada šis process, tad mēs redzēsim, ka nauda ir tā pēdējais produkts. Šis preču apgrozības pēdējais produkts ir kapitāla pirmā izpausmes forma.

Vēsturiski kapitāls visur stāv pretim zemesīpašumam sākumā naudas formā — kā naudas īpašums, kā tirgotāju un augļotāju kapitāls[1]). Bet nav nemaz jāskatās atpakaļ kapitāla izcelšanās vēsturē, lai pārliecinātos, ka nauda ir tā izpausmes pirmā forma. Šī vēsture ik dienas norit mūsu acu priekšā. Katrs jauns kapitāls, pirmoreiz parādoties uz skatuves, t. i., preču, darba vai naudas tirgū, vienmēr parādās kā nauda — nauda, kam noteiktu procesu rezultātā jāpārvēršas par kapitālu.

Nauda kā nauda un nauda kā kapitāls sākumā atšķiras viens no otra tikai ar dažādu apgrozības formu.

Tiešā preču apgrozības forma ir $P — N — P$, preces pārvēršanās naudā un naudas atpakaļpārvēršanās precē, pārdodot, lai pirktu. Bet blakus šai formai mēs atrodam otru — specifiski no tās atšķirīgu formu $N — P — N$, naudas pārvēršanās precē un preces atpakaļpārvēršanās naudā, pirkt, lai pārdotu. Nauda, kas savā kustībā veic šo pēdējo ciklu, pārvēršas kapitālā, kļūst par kapitālu un jau pēc sava uzdevuma ir kapitāls.

Ielūkosimies tuvāk apgrozībā $N — P — N$. Tāpat kā vienkāršā preču apgrozība, tā noiet divas pretējas fāzes. Pirmajā fāzē, $N — P$,

[1]) Pretstats starp zemesīpašuma varu, kurš balstās uz personiskas pakļautības un kundzības attiecībām, un bezpersonisko naudas varu labi uztverts divās franču parunās: «Nulle terre sans seigneur», «L'argent n'a pas de maître» [«Nav zemes bez kunga», «Naudai nav kunga»].

pirkšanā, nauda pārvēršas precē. Otrajā fāzē, $P — N$ jeb pārdošanā, prece pārvēršas atpakaļ naudā. Abas fāzes kopā ir vienots process, kurā naudu maina pret preci un pēc tam šo pašu preci maina atkal pret naudu, preci pērk, lai pārdotu, jeb, ja neņemam vērā formālās atšķirības starp pirkšanu un pārdošanu, — par naudu pērk preci un par preci — naudu[2]). Rezultāts, kurā izbeidzas viss process, ir naudas maiņa pret naudu, $N — N$. Ja es par 100 st. märc. nopērku 2 000 märc. kokvilnas un no jauna pārdodu šīs 2 000 märc. kokvilnas par 110 st. märc., tad rezultātā es esmu mainījis 100 st. märc. pret 110 st. märc., naudu pret naudu.

Ir acīm redzams pirmām kārtām tas, ka apgrozības process $N — P — N$ būtu gluži nejēdzīgs un bez satura, ja tas būtu tikai apkārtceļš zināmas naudas vērtības mainīšanai pret tādu pašu naudas vērtību, piemēram, 100 st. märc. mainīšanai pret 100 st. märc. Nesalīdzināmi vienkāršāka un drošāka ir dārgumu krājēja metode, kurš glabā pie sevis savas 100 st. märc., nevis ļauj tās apgrozības briesmām. No otras puses, kad tirgotājs pārdod kokvilnu, kuru tas pircis par 100 st. märc., tad pilnīgi neatkarīgi no tā, vai viņš pie tam iegūst 110 st. märc. vai 100 st. märc., vai pat tikai 50 st. märc., viņa nauda veic īpatnēju un oriģinālu ceļu, pilnīgi citādu nekā vienkāršā preču apgrozība, kad, piemēram, zemnieks pārdod labību un par iegūto naudu pērk sev apģērbu. Tātad vispirms mums jāraksturo formālā atšķirība starp riņķojumiem $N — P — N$ un $P — N — P$. Līdz ar to parādīsies arī būtiskā atšķirība, kas slēpjas aiz šīm formālajām atšķirībām.

Palūkosimies vispirms, kas kopējs abām šīm formām.

Abi riņķojumi sadalās vienās un tajās pašās pretējās fāzēs: $P — N$, pārdošana, un $N — P$, pirkšana. Katrā no abām fāzēm stāv pretim viens otram vieni un tie paši divi lietiskie elementi — prece un nauda — un tās pašas divas personas vienās un tajās pašās raksturīgajās ekonomiskajās maskās — pircējs un pārdevējs. Katrs no abiem riņķojumiem ir vienu un to pašu pretējo fāžu vienība, un abas reizes šī vienība īstenojas ar triju kontrahentu starpniecību, no kuriem viens tikai pārdod, otrs tikai pērk un trešais pārmaiņus pērk un pārdod.

Bet tas, kas jau no paša sākuma atšķir riņķojumus $P — N — P$ un $N — P — N$, ir vienu un to pašu pretējo apgrozības fāžu otrādā secība. Vienkāršā preču apgrozība sākas ar pārdošanu un beidzas ar pirkšanu, naudas kā kapitāla apgrozība sākas ar pirkšanu un beidzas ar pārdošanu. Tur prece, šeit nauda ir kustības izejas punkts un galapunkts. Pirmajā formā starpnieka loma visā procesā ir naudai, otrajā formā turpretim — precei.

Apgrozībā $P — N — P$ nauda beigu beigās pārvēršas precē, kas kalpo kā lietošanas vērtība. Tātad te nauda ir izdota galīgi. Turpretim pretējā formā $N — P — N$ pircējs izdod naudu tikai tādēļ,

[2]) «Par naudu pērk preci un par preci pērk naudu» (*Mercier de la Rivière.* «L'ordre Naturel et essentiel des sociétés politiques», p. 543).

lai saņemtu naudu kā pārdevējs. Pērkot preci, viņš laiž naudu apgrozībā, lai no jauna izņemtu to no turienes, pārdodot to pašu preci. Viņš izlaiž no rokām naudu tikai ar apslēptu nolūku no jauna to iegūt. Tādējādi nauda te tiek tikai avansēta[3]).

Formā $P — N — P$ viena un tā pati nauda divreiz maina savu vietu. Pārdevējs saņem to no pircēja un samaksā to citam pārdevējam. Viss process visumā sākas ar naudas saņemšanu par preci un beidzas ar naudas atdošanu par preci. Otrādi norisinās process formā $N — P — N$. Šeit savu vietu divreiz maina nevis viena un tā pati nauda, bet gan viena un tā pati prece. Pircējs saņem to no pārdevēja rokām un no jauna nodod to cita pircēja rokās. Tāpat kā vienkāršajā preču apgrozībā vienas un tās pašas naudas divkārtēja pārvietošanās rada tās galīgu pāreju no vienām rokām otrās, tā šeit vienas un tās pašas preces divkārtēja vietas maiņa noved naudu atpakaļ tās izejas punktā.

Naudas atplūšana atpakaļ tās izejas punktā nav atkarīga no tā, vai preci pārdod dārgāk, nekā tā bija nopirkta, vai ne. Šis apstāklis ietekmē tikai atpakaļ atplūstošās naudas summas lielumu. Pati atpakaļ atplūšanas parādība notiek, tiklīdz nopirkto preci no jauna pārdod, t. i., tiklīdz riņķojums $N — P — N$ ir pilnīgi veikts. Tātad šeit mēs atrodam jutekliski uztveramu starpību starp naudas kā kapitāla apgrozību un tās kā vienkāršas naudas apgrozību.

Riņķojums $P — N — P$ ir pilnīgi pabeigts, tiklīdz nauda, kas iegūta, pārdodot vienu preci, aiziet, nopērkot otru preci. Un, ja naudas atpakaļ atplūšana izejas punktā šeit tomēr notiks, tad tikai tāpēc, ka viss process atjaunosies jeb atkārtosies. Ja es pārdodu kvarteri labības par 3 st. märc. un par šīm 3 st. märc. nopērku apģērbu, tad man šīs 3 st. märc. ir izdotas galīgi. Man vairs nav ar tām nekāda sakara. Tās pieder apģērba pārdevējam. Ja es pārdotu otru kvarteri kviešu, tad nauda atgrieztos pie manis atpakaļ, tomēr nevis pirmā darījuma rezultātā, bet tikai tā atkārtošanas rezultātā. Nauda atkal aizplūst no manis, tiklīdz es novedu šo darījumu līdz galam, izdarot jaunu pirkumu. Tātad apgrozībā $P — N — P$ naudas izdošanai nav nekāda sakara ar tās atpakaļ atplūšanu. Turpretim formā $N — P — N$ naudas atpakaļ atplūšanu nosaka pats tās izdošanas raksturs. Bez šās atpakaļ atplūšanas visa operācija jāatzīst par neizdevušos vai arī process par pārtrauktu un vēl nepabeigtu, jo trūkst tā otrās fāzes — pārdošanas, kas papildina un pabeidz pirkšanu.

Riņķojuma $P — N — P$ izejas punkts ir viena prece un galapunkts — otra prece, kas iziet no apgrozības un nonāk patērēšanas sfērā. Tādējādi patērēšana, vajadzību apmierināšana, vārdu sakot, lietošanas vērtība — ir šā riņķojuma galamērķis. Turpretim

---

[3]) «Kad pērk kādu lietu nolūkā pārdot tālāk, tad pie tam patērēto naudas summu sauc par avansētu naudu; bet, ja lietu pērk ne tādēļ, lai to atkal pārdotu, naudu var nosaukt par izdotu» (*James Steuart.* «Works» etc., edited by General Sir James Steuart, his son. London, 1805, v. I, p. 274).

riņķojuma $N — P — N$ izejas punkts ir nauda, un beigās tā atgriežas tai pašā punktā. Tāpēc tā virzītājs motīvs, tā noteicošais mērķis ir pati maiņas vērtība.

Vienkāršajā preču apgrozībā abiem galējiem punktiem ir viena un tā pati ekonomiskā forma. Abi tie ir preces. Un turklāt vienādas vērtības preces. Bet toties tās ir kvalitatīvi dažādas lietošanas vērtības — piemēram, labība un apģērbs. Produktu maiņa, dažādu vielu maiņa, kurās izpaužas sabiedriskais darbs, ir šeit kustības saturs. Citādi tas ir apgrozībā $N — P — N$. Pirmajā mirklī tā šķiet bez satura, tāpēc ka ir tautoloģiska. Abiem galējiem punktiem ir viena un tā pati ekonomiskā forma. Abi tie ir nauda un tātad nav kvalitatīvi atšķirīgas lietošanas vērtības, tāpēc ka nauda ir tieši tāds pārvērsts preču tēls, kurā ir izdzēstas visas to sevišķās lietošanas vērtības. Vispirms mainīt 100 st. märc. pret kokvilnu un pēc tam no jauna mainīt šo kokvilnu pret 100 st. märc., t. i., aplinku ceļā mainīt naudu pret naudu, to pašu pret to pašu, — šāda operācija šķiet tikpat bezmērķīga, cik nejēdzīga[4]). Viena naudas summa no otras naudas summas vispār var atšķirties tikai pēc lieluma. Tāpēc procesam $N — P — N$ dod tā saturu nevis kvalitatīvā starpība starp tā galējiem punktiem, — jo tie abi ir nauda, — bet tikai to kvantitatīvā atšķirība. Šā procesa rezultātā no apgrozības tiek izņemts vairāk naudas, nekā sākotnēji tajā bija ieguldīts. Kokvilna, kas bija nopirkta, piemēram, par 100 st. märc., no jauna tiek pārdota par 100+10 st. märc. jeb par 110 st. märc. Tāpēc aplūkojamā procesa pilna forma ir $N — P — N'$, kur $N' = N + \Delta N$, t. i., vienlīdzīga sākotnēji avansētajai summai plus zināms pieaugums. So pieaugumu jeb uzviju virs sākotnējās vērtības es saucu par virsvērtību (surplus value). Tādējādi sākotnēji avansētā vērtība ne tikai saglabājas apgrozībā, bet arī maina savu lielumu, pievieno sev virsvērtību jeb pieaug. Un tieši šī kustība to pārvērš par kapitālu.

Tiesa, ir iespējams, ka $P — N — P$ abi galējie punkti P un P, piemēram, labība un apģērbs, ir kvantitatīvi dažādas vērtības. Zemnieks var pārdot savu labību augstāk par tās vērtību vai nopirkt apģērbu zemāk par tā vērtību. No otras puses, viņu var pie-

---

[4]) «Naudu nemaina pret naudu,» izsaucas Mersjē de la Rivjērs, griežoties pie merkantilistiem (*Mercier de la Rivière*, cit. darbs, 486. lpp.). Kādā apcerējumā, kurā speciāli aplūkota «tirdzniecība» un «spekulācija», mēs lasām: «Jebkura tirdzniecība ir dažāda veida lietu maiņa; un izdevīga» (tirgotājam?) «tā kļūst tieši šās dažādības dēļ. Vienas mārciņas maizes maiņa pret vienu mārciņu maizes nebūtu ne mazākā mērā izdevīga ... no tā rodas izdevīgais kontrasts starp tirdzniecību un spēli, kura ir tikai naudas maiņa pret naudu» (*Th. Corbet*. «An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation explained». London, 1841, p. 5). Kaut gan Korbets nemana, ka $N — N$, naudas maiņa pret naudu, ir apgrozības forma, kas raksturīga ne tikai tirdznieciskajam kapitālam, bet arī ikvienam kapitālam vispār, viņš vismaz atzīst, ka šī tirdzniecības viena veida, un proti, spekulācijas forma sakrīt ar spēli; bet tad nāk Makulohs un atrod, ka jebkura pirkšana pārdošanas dēļ esot spekulācija, un tādējādi starpība starp spekulāciju un tirdzniecību pilnīgi izzūd. «Ikviens darījums, kurā viens indivīds pērk produktu ar nolūku, lai to no jauna pārdotu, faktiski ir spekulācija» (*Mac Culloch*. «A Dictionary Practical etc. of Commerce». London, 1847, p. 1009). Daudz naivāks ir Pinto — Amsterdamas biržas Pindars: «Tirdzniecība ir spēle» (šo atzinumu viņš patapina no Loka), «un, protams, spēlējot ar tādu, kam nekā nav, nav iespējams neko laimēt. Tāpēc, ja kāds ilgu laiku vienmēr un no visiem spēlē laimētu, tad viņam vajadzētu labprātīgi atdot atpakaļ lielāko daļu no savas peļņas, lai varētu sākt spēli no jauna» (*Pinto*. «Traite de la Circulation et du Credit». Amsterdam, 1771, p. 231).

krāpt apģērbu tirgotājs. Bet pašai šai apgrozības formai šādas atšķirības vērtībā ir kaut kas gluži nejaušs. Šī apgrozības forma pretēji $N — P — N$ nebūt nezaudē savu jēgu un nozīmi, ja abi galējie punkti, piemēram, labība un apģērbs, ir ekvivalenti viens otram. Otrādi — to vērtību vienlīdzība ir procesa normālās gaitas nosacījums.

Pārdošanas atkārtošanai jeb atjaunošanai pirkšanas nolūkā, tāpat kā arī pašam šim procesam, mērs un mērķis ir gala rezultāts, kas atrodas ārpus šā procesa un kas izpaužas tikai patēriņā, noteiktu vajadzību apmierināšanā. Turpretim procesā: pirkt, lai pārdotu, sākums un beigas ir viens un tas pats, un proti, nauda, maiņas vērtība, un jau tāpēc vien šī kustība ir bezgalīga. Lai būtu kā būdams, no N iznāca $N + \Delta N$; no 100 st. märc. iznāca 100 + 10 st. märc. Bet, aplūkojot tikai no kvalitatīvās puses, 110 st. märc. ir tas pats, kas 100 st. märc., un proti, nauda. Un arī no kvantitatīvās puses 110 st. märc. ir tāda pati ierobežota vērtības summa, kāda ir 100 st. märc. Ja šīs 110 st. märc. tiktu iztērētas kā nauda, tās izkristu no savas lomas. Tad tās vairs nebūtu kapitāls. Izņemtas no apgrozības, tās pārakmeņojas par dārgumu krājumu, un neviens ārtings tām vairs nepieaug klāt, kaut arī tās gulētu līdz pastardienai. Tātad, ja runa ir par vērtības pieaugšanu, tad vajadzība pēc šādas pieaugšanas piemīt 110 st. märc. tāpat kā 100 st. märc., tāpēc ka abas šīs summas ir maiņas vērtības ierobežotas izteiksmes un tātad tām ir viens un tas pats uzdevums — palielinot savus apmērus, tuvoties absolūtai bagātībai. Tiesa, vienu mirkli sākotnēji avansētā 100 st. märc. vērtība atšķiras no 10 st. märc. virsvērtības, kas tai pieaugusi apgrozībā, bet šī atšķirība tūdaļ atkal zūd. Procesa rezultātā iznāk nevis tā, ka vienā pusē ir sākotnējā 100 st. märc. vērtība un otrā pusē 10 st. märc. virsvērtība, bet gan ir vienota 110 st. märc. vērtība. Pēdējai piemīt forma, kas ir tikpat derīga jauna pieaugšanas procesa sākšanai kā sākotnējo 100 st. märc. forma. Kustību pabeigdama, nauda dod tai jaunu sākumu[5]. Tātad beigas katram atsevišķam riņķojumam, kurā pirkšana izdarīta, lai pārdotu, jau pašas par sevi veido sākumu jaunam riņķojumam. Vienkāršā preču apgrozība — pārdošana pirkšanas dēļ — ir līdzeklis, lai sasniegtu gala rezultātu, kas ir ārpus apgrozības, — lai piesavinātos lietošanas vērtības, lai apmierinātu vajadzības. Turpretim naudas kā kapitāla apgrozība ir pašmērķis, jo vērtības pašpieaugšana notiek tikai šās kustības robežās, kura pastāvīgi atjaunojas. Tāpēc kapitāla kustība ir neierobežota[6].

---

[5]) «Kapitāls . . iedalās sākotnējā kapitālā un peļņā, kapitāla pieaugumā . . . kaut gan praksē šī peļņa tūdaļ atkal pievienojas kapitālam un kopā ar to tiek laista apgrozībā» (*F. Engelss.* «Uzmetumi par politiskās ekonomijas kritiku» žurnālā «Deutsch — Französische Jahrbüher», ko izdevuši Arnolds Ruge un Kārlis Markss. Parīzē, 1844. 99. lpp. [*Маркс К. и Энгельс Ф.* Соч. Изд. 2-е, т. 1, с. 557]).

[6]) Aristotelis nostāda ekonomiku pretim hrematistikai. Viņš iziet no ekonomikas. Ciktāl tā ir iegūšanas māksla, tā ierobežojas ar labumu iegūšanu, kuri nepieciešami dzīvei vai derīgi mājai vai valstij. «Patiesa bagātība (ὁ ἀληθινὸς πλοῦτος) sastāv no tādām lietošanas vērtībām, jo šāda veida īpašuma daudzums, kas nepieciešams labai dzīvei, nav neiero-

Kā šās kustības apzinīgs nesējs naudas īpašnieks kļūst par kapitālistu. Viņa persona vai, precīzāk, viņa kabata ir punkts, no kurienes iziet un kurp atgriežas nauda. Šās apgrozības objektīvais saturs — vērtības pieaugšana — ir viņa subjektīvais mērķis, un, ciktāl abstraktās bagātības pieaugoša piesavināšanās ir viņa operācijas vienīgais virzošais motīvs, tiktāl — un tikai tiktāl — viņš funkcionē kā kapitālists, t. i., kā personificēts, ar gribu un apziņu apveltīts kapitāls. Tāpēc lietošanas vērtība nekad nav aplūkojama kā tiešs kapitālista mērķis[7]. Tāpat viņa mērķis nav vienreizējas peļņas iegūšana, bet tās nemitīga kustība[8]. Šī tieksme pēc absolūtas bagātības, šī kaislīgā dzīšanās pēc vērtības[9] ir kopīga kā kapitālistam, tā dārgumu krājējam, bet, ja dārgumu krājējs ir tikai prātā jucis kapitālists, tad kapitālists ir racionāls dārgumu krājējs. To nemitīgo vērtības pieaugumu, ko dārgumu krājējs cenšas sasniegt, glābjot[10] naudu no apgrozības, kapitālists, kurš ir gudrāks, sasniedz, arvien no jauna nododot to apgrozībā[10a].

Tās patstāvīgās formas — naudas formas, — kuras preču vērtība pieņem vienkāršās apgrozības procesā, kalpo tikai preču maiņai un pazūd kustības gala rezultātā. Turpretim apgrozībā *N — P — N* kā prece, tā nauda funkcionē tikai kā pašas vērtības

---

bežots. Tomēr pastāv cita veida iegūšanas māksla, kuru parasti un pilnīgi pareizi sauc par hrematistiku; pēdējai, acīm redzot, nepastāv robežas bagātībai un īpašumam. Preču tirdzniecība» («ἡ καπηλικὴ» burtiski nozīmē mazumtirdzniecību, un Aristotelis ņem šo formu tāpēc, ka tajā izšķiroša loma ir lietošanas vērtībai) «pēc savas dabas nepieder pie hrematistikas, jo šeit maiņa attiecas tikai uz priekšmetiem, kas nepieciešami viņiem pašiem» (pircējiem un pārdevējiem). «Tāpēc,» viņš saka tālāk, «preču tirdzniecības sākotnējā forma bija maiņas tirdzniecība, bet līdz ar tās paplašināšanos nepieciešami rodas nauda. Līdz ar naudas izgudrošanu maiņas tirdzniecībai nenovēršami vajadzēja attīstīties par καπηλικὴ, par preču tirdzniecību, un šī pēdējā pretrunā ar tās sākotnējo tendenci pārvērtās par hrematistiku, mākslu taisīt naudu. Hrematistika tālāk atšķiras no ekonomikas ar to, ka «apgrozība tai ir bagātības avots (ποιητικὴ χρημάτων . . . διὰ χρημάτων μεταβολῆς) Visa tā ir uzbūvēta uz naudas, jo nauda ir šāda veida maiņas sākums un gals (τὸ γὰρ νόμισμα στοιχεῖον καὶ πέρας τῆς ἀλλαγῆς ἐστίν). Tāpēc arī bagātība, pēc kuras tiecas hrematistika, ir neierobežota. Līdzīgi tam, kā neierobežota savos centienos ir tā māksla, kurai tās mērķis nozīmē būt nevis par līdzekli, bet par pēdējo galamērķi, jo tāda māksla tiecas aizvien vairāk un vairāk tuvoties šim mērķim, kamēr mākslas, kas tiecas tikai pēc līdzekļiem zināma mērķa sasniegšanai, nav neierobežotas, jo pats šis mērķis nosprauž tām robežu. — tāpat arī hrematistikas mērķim nav robežu, jo tās mērķis ir absolūtas bagātības iegūšana. Ekonomikai, bet nevis hrematistikai ir robeža . . . pirmā sprauž par savu mērķi kaut ko no pašas naudas atšķirīgu, otrā meklē tikai, kā to pavairot . . . So abu formu — kuras pāriet viena otrā — sajaukums ir devis dažiem iemeslu naudas saglabāšanu un tās daudzuma palielināšanu līdz bezgalībai uzlūkot par ekonomikas galamērķi» (*Aristoteles.* «De Republica», 2nd edit. Bekker, I gr., 8. un 9. nod., dažādās vietās).

[7]) «Nevis precei» (šeit lietošanas vērtības nozīmē) «ir noteicošā nozīme rūpniecības kapitālista acīs . . . viņa galamērķis ir nauda» (*Th. Chalmers.* «On Political Economy etc.», 2nd. edit. Glasgow, 1832, p. 165, 166).

[8]) «Tirgotājs parasti maz cienī jau iegūto peļņu, bet vienmēr tiecas pēc jaunas peļņas» (*A Genovesi.* «Lezioni di Economia Civile» (1765). Itāliešu ekonomistu darbi *Custodi* izdevumā, Parte Moderna, t. VIII, p. 139).

[9]) «Neapmierināma kaisle pēc peļņas, auri sacra fames [svētās slāpes pēc zelta], vienmēr nosaka kapitālistu darbību» (*Mac Culloch.* «The Principles of Political Economy» London, 1830, p. 179). Pats par sevi saprotams, šis viedoklis nebūt netraucē Makulohu un K° teorētisku grūtību gadījumā, piemēram, pētījot pārprodukciju, pārvērst šo pašu kapitālistu par labu pilsoni, kuram vajadzīgas tikai lietošanas vērtības, kuru moka tiešām vilka apetīte pēc zābakiem, cepurēm, olām, kokvilnas audumiem u. c. lietošanas vērtībām, kam ir visai tiešs sakars ar ģimenes pavardu.

[10]) «Σώζειν» [«glābt»] — raksturīgs grieķu izteiciens dārgumu krājumu apzīmēšanai. Tāpat arī angliski «to save» nozīmē tiklab «glābt», kā arī «krāt».

[10a]) «To bezgalību, kuru lietas nesasniedz, kustēdamās vienā virzienā, tās sasniedz riņķojumā» (*Galiani* [cit. darbs, 156. lpp.]).

dažādi eksistences veidi: nauda kā vispārējs, prece kā sevišķs un, tā sakot, aizmaskots tās eksistences veids[11]. Vērtība pastāvīgi pāriet no vienas formas otrā, nekad tomēr nezūdot šajā kustībā, un tādējādi pārvēršas par automātiski darbojošos subjektu. Ja mēs fiksējam atsevišķās izpausmes formas, ko pieaugošā vērtība pārmaiņus pieņem savā dzīves riņķojumā, tad dabūjam šādus definējumus: kapitāls ir nauda, kapitāls ir prece[12]. Tomēr patiesībā vērtība šeit kļūst par kāda procesa subjektu, kurā tā, pastāvīgi mainot naudas formu uz preču formu un otrādi, pati pārmaina savu lielumu, atgrūž sevi kā virsvērtību no sevis pašas kā sākotnējās vērtības un pati pieaug. Tāpēc ka kustība, kurā tā pievieno sev virsvērtību, ir viņas pašas kustība, tādējādi tās pieaugšana ir pašpieaugšana. Tā ir ieguvusi maģisku spēju radīt vērtību, tāpēc ka pati tā ir vērtība. Tā rada dzīvus mazuļus vai vismaz dēj zelta olas.

Kā aktīvam subjektam šai procesā, kurā tā gan pieņem, gan nomet no sevis naudas formu un preču formu un vienlaikus nemainīgi saglabājas un pieaug šajās pārvērtībās, vērtībai ir vajadzīga pirmām kārtām patstāvīga forma, kurā būtu konstatēta tās identitāte pašai ar sevi. Un šī forma tai ir tikai naudas veidā. Tāpēc nauda ir ikviena vērtības pieaugšanas procesa izejas punkts un beigu punkts. Tā bija vienlīdzīga 100 st. märc., tagad tā ir 110 st. märc. utt. Bet pati nauda te ir tikai viena no vērtības formām, tāpēc ka šeit tās ir divas. Nepieņēmusi preču formu, nauda nevar kļūt par kapitālu. Tādējādi te nauda neuzstājas pret precēm polemiski, kā tas ir, uzkrājot dārgumus. Kapitālists zina, ka jebkuras preces, lai arī cik skrandainas tās izskatītos, lai arī cik slikti tās ostu, ir garā un patiesībā nauda, ir iekšēji apgraizīti ebreji un turklāt brīnumlīdzeklis, kā no naudas iztaisīt lielāku daudzumu naudas.

Vienkāršajā apgrozībā preču vērtība pretēji to lietošanas vērtībai iegūst labākajā gadījumā patstāvīgu naudas formu, turpretim šeit tā pēkšņi parādās kā pašattīstībā, paškustībā esoša substance, kurai prece un nauda ir tikai formas. Vēl vairāk. Tā neizteic vis preču attiecību, tā tagad nonāk, tā sakot, privātā attiecībā pati pret sevi. Tā atšķiras kā sākotnēja vērtība no sevis pašas kā virsvērtības, līdzīgi tam kā dievs tēvs atšķiras no sevis paša kā dieva dēla, kaut gan abi viņi ir vienāda vecuma un patiesībā tikai viena persona. Jo, tikai pateicoties 10 st. märc. virsvērtībai, avansētās 100 st. märc. kļūst par kapitālu, un, tiklīdz tās ir kļuvušas par to, tiklīdz ir piedzimis dēls un caur dēlu arī tēvs, tūdaļ no jauna pazūd to atšķirība un tās abas ir viens: 110 sterliņu märciņas.

Tādējādi vērtība kļūst par paškustīgu vērtību, paškustīgu naudu, un kā tāda tā ir kapitāls. Tā iziet no apgrozības sfēras, no jauna nonāk tajā, saglabā un pavairo sevi tajā, atgriežas atpakaļ palie-

---

[11]) «Nevis dotā matērija pati par sevi ir kapitāls, bet gan šās matērijas vērtība» (*J. B. Say.* «Traité d'Économie Politique», 3eme éd. Paris, 1817, t. II, p. 429).

[12]) «Apgrozībā esoša nauda [currency] (!), ko patērē ražīgam mērķim, ir kapitāls» (*Macleod.* «The Theory and Practice of Banking». London, 1885, v. I, ch. I, p. 55). «Kapitāls ir preces» (*James Mill.* «Elements of Political Economy». London, 1821, p. 74).

lināta un arvien no jauna uzsāk vienu un to pašu riņķojumu[13]. $N — N'$, nauda, kas rada naudu — money which begets money, — tāds ir kapitāla apraksts pēc tā pirmo iztulkotāju — merkantilistu vārdiem.

Pirkt, lai pārdotu, vai, precīzāk, pirkt, lai pārdotu dārgāk, $N — P — N'$, pirmajā mirklī tā šķiet forma, kas raksturīga tikai vienam kapitāla veidam — tirgotāju kapitālam. Bet arī rūpnieciskais kapitāls ir nauda, kas pārvēršas precē un pēc tam, preci pārdodot, pārvēršas atpakaļ lielākā daudzumā naudas. Akti, kas notiek ārpus apgrozības sfēras, starplaikā starp pirkšanu un pārdošanu, neko negroza šajā kustības formā. Beidzot, kapitālā, kas ienes procentus, apgrozība $N — P — N'$ parādās saīsinātā veidā, savā rezultātā bez starplocekļa, savā, tā sakot, lapidārā stilā, kā $N — N'$, kā nauda, kas līdzinās lielākam daudzumam naudas, kā vērtība, kas ir lielāka par sevi pašu.

Tādējādi $N — P — N'$ ir tiešām kapitāla vispārējā formula, kā tas tieši parādās apgrozības sfērā.

2. VISPĀRĒJĀS FORMULAS PRETRUNAS

Tā apgrozības forma, kurā naudas kūniņa pārvēršas par kapitālu, ir pretrunā ar visiem agrāk attīstītajiem likumiem par preces, vērtības, naudas un pašas apgrozības dabu. No vienkāršās preču apgrozības to atšķir šo pašu divu pretējo procesu — pārdošanas un pirkšanas apgrieztā secība. Bet ar kādu burvību šāda tīri formāla atšķirība var pārveidot pašu šā procesa dabu?

Vēl vairāk: šī apgrieztā kārtība pastāv tikai vienam no trim veikala draugiem, kuri slēdz savā starpā darījumu. Kā kapitālists es pērku preci no *A* un pēc tam to pārdodu *B*; kā vienkāršs preču īpašnieks es pārdodu preci *B* un pēc tam no jauna pērku preci no *A*. Veikala draugiem *A* un *B* šī atšķirība nepastāv. Viņi figurē tikai kā preču pārdevējs un pircējs. Es pats stāvu viņiem pretim abos gadījumos kā vienkāršs naudas īpašnieks vai preču īpašnieks, kā pircējs vai kā pārdevējs. Kā vienas, tā otras metamorfozas secības gadījumā es stāvu pretim vienam no viņiem tikai kā pircējs, otram — tikai kā pārdevējs: vienam — tikai kā nauda, otram — tikai kā prece, bet es nevienam nestāvu pretim kā kapitāls vai kā kapitālists, t. i., kā kaut kā tāda pārstāvis, kas būtu vairāk nekā nauda vai vairāk nekā prece, kaut kā tāda, kas varētu darboties kaut kā citādi, nekā tas raksturīgs naudai vai precei. Man pirkšana no *A* un pārdošana *B* izveido vienu secīgu rindu. Bet sakars starp abiem šiem aktiem pastāv tikai man. *A* nekādā veidā nepiedalās manā darījumā ar *B*, *B* nekādā veidā nepiedalās manā darījumā ar *A*. Ja es gribētu izskaidrot viņiem to savu sevišķo nopelnu, ka

[13]) «Kapitāls ... ir vērtība, kas nepārtraukti pavairo sevi» (*Sismondi*. «Nouveaux Principes d'Économie Politique», t. I, p. 89).

es esmu apgriezis otrādi darījumu secības kārtību, tad viņi man pierādītu, ka es maldos attiecībā uz pašu šo secības kārtību, ka darījums visumā nav sācies ar pirkšanu un nav beidzies ar pārdošanu, bet, otrādi, ir sācies ar pārdošanu un beidzies ar pirkšanu. Tiešām: mans pirmais akts, pirkšana, ir pārdošana no *A* viedokļa, mans otrais akts, pārdošana, ir pirkšana no *B* viedokļa. Neapmierinājušies ar to, *A* un *B* paziņos turklāt, ka visa šī secības kārtība ir pilnīgi lieks triks. *A* varētu tieši pārdot savu preci *B*, *B* varētu tieši nopirkt no *A*. Līdz ar to viss darījums pārvēršas vienpusīgā vienkāršās preču apgrozības aktā — pārdošanā no *A* viedokļa, pirkšanā no *B* viedokļa. Tādējādi, apgriezuši otrādi aktu secības kārtību, mēs nebūt neesam izgājuši no vienkāršās preču apgrozības sfēras: tāpēc mums jāizpētī jautājums, vai pašas šās sfēras daba pieļauj tajā ieejošo vērtību pieaugšanu un tātad virsvērtības rašanos.

Ņemsim apgrozības procesu tajā formā, kurā tas ir vienkārša preču maiņa. Šī forma ir visos tajos gadījumos, kad divi preču īpašnieki pērk viens no otra preces un, iestājoties maksāšanas termiņam, izlīdzina savstarpējo naudas saistību bilanci. Nauda šeit kalpo kā aprēķina nauda; tā izteic preču vērtību cenās, bet nestāv tām pretim kā lieta. Acīm redzot, ciktāl runa ir par lietošanas vērtībām, ieguvušas var būt abas savā starpā mainītājas personas. Abas atsavina preces, kas tām ir nederīgas kā lietošanas vērtības, un iegūst preces, kas tām ir vajadzīgas lietošanai. Bet darījumi var būt arī izdevīgi citādi. Iespējams, ka *A*, kas pārdod vīnu un pērk labību, ražo dotajā darba laikā vairāk vīna, nekā to varētu ražot tai pašā darba laikā labības audzētājs *B*, un otrādi: *B*, kas audzē labību, ražo dotajā darba laikā vairāk labības, nekā to būtu varējis ražot vīndaris *A*. Tādējādi par to pašu maiņas vērtību *A* iegūst vairāk labības un *B* vairāk vīna, nekā iegūtu katrs no viņiem, ja tie abi būtu spiesti ražot sev tiklab vīnu, kā labību, neizdarot maiņu. Tātad attiecībā uz lietošanas vērtību var teikt, ka «maiņa ir darījums, kurā iegūst abas puses»[14]. Citādi ir ar maiņas vērtību.

«Cilvēks, kam ir daudz vīna, bet nav labības, slēdz darījumu ar cilvēku, kuram ir daudz labības, bet nav vīna, un viņu starpā notiek kviešu maiņa ar vērtību 50 pret vērtību 50 vīna veidā. Šī maiņa nav maiņas vērtības palielināšana nedz pirmajam, nedz otrajam, tāpēc ka jau pirms maiņas katram no tiem bija vērtība, kas bija vienlīdzīga tai, kuru tie iegūst ar šās operācijas palīdzību»[15].

Stāvokli nebūt negroza tas, ka starp precēm nostājas nauda kā apgrozības līdzeklis un ka pirkšanas akts redzami atdalās no pārdošanas akta[16]. Preču vērtība jau izteicas cenās, pirms preces

---

[14]) «Maiņa ir divains darījums, kurā abi kontrahenti iegūst — vienmēr (!)» (*Destutt de Tracy*. «Traité de la Volonté et de ses Effets». Paris, 1826, p. 68). Tā pati grāmata iznākusi ar virsrakstu «Traité d'Économie Politique».

[15]) *Mercier de la Rivière*, cit. darbs, 544. lpp.

[16]) «Pats par sevi ir pilnīgi vienalga, vai viena no šīm vērtībām ir nauda vai abas tās ir parastas preces» (*Mercier de la Rivière*, cit. darbs, 543. lpp.).

nonāk apgrozībā, tātad tā ir apgrozības priekšnoteikums, bet nevis tās rezultāts[17].

Aplūkojot procesu abstrakti, t. i., neņemot vērā apstākļus, kas neizriet no vienkāršās preču apgrozības imanentajiem likumiem, mēs atradīsim šeit, neskaitot vienas lietošanas vērtības aizstāšanu ar otru, tikai preču metamorfozu, t. i., vienkāršu preces formas pārmaiņu. Viena un tā pati vērtība, t. i., viens un tas pats daudzums materializēta sabiedriskā darba, atrodas viena un tā paša preču īpašnieka rokās sākumā preces formā, pēc tam naudas formā, kurā prece ir pārvērtusies, beidzot atkal preces formā, kurā ir atpakaļ pārvērtusies nauda. Šāda formas pārvēršanās neietver sevī vērtības lieluma pārmaiņu. Pārmaiņa, kas notiek šajā procesā ar pašu preces vērtību, aprobežojas ar tās naudas formas pārmaiņu. Sākumā tā pastāv kā pārdošanai piedāvātās preces cena, pēc tam kā naudas summa, kas tomēr jau agrāk bijusi izteikta cenā, beidzot kā ekvivalentās preces cena. Šī formu maiņa pati par sevi tikpat maz ietver sevī vērtības lieluma pārmaiņu kā piecu mārciņu naudas zīmes izmainīšana sovrinos, pussovrinos un šiliņos. Tādējādi, ciktāl preces apgrozība rada tikai preces vērtības formas pārmaiņu, tā noved, ja parādība notiek tīrā veidā, pie ekvivalentu maiņas. Pat vulgārā politiskā ekonomija, lai arī tā nemaz nesaprot, kas ir vērtība, katru reizi, kad tā mēģina, cik tas tai iespējams, aplūkot parādību tīrā veidā, pieņem, ka pieprasījums un piedāvājums savstarpēji sedzas, t. i., ka to ietekme vispār izbeigusies. Tātad, ja attiecībā uz lietošanas vērtību abi kontrahenti var iegūt, tad attiecībā uz maiņas vērtību tie abi nevar iegūt. Te drīzāk valda likums: «Kur ir vienlīdzība, tur nav ieguvuma.»[18] Kaut gan preces var pārdot arī par cenām, kas novirzās no to vērtībām, tomēr šāda novirze ir preču maiņas likumu pārkāpšana[19]. Savā tīrajā veidā tā ir ekvivalentu maiņa un tātad nevar būt līdzeklis vērtības palielināšanai[20].

Tāpēc aiz mēģinājumiem aplūkot preču apgrozību kā virsvērtības avotu parasti slēpjas quid pro quo, lietošanas vērtības un maiņas vērtības sajaukums. Tā, piemēram, Kondijakam:

«Nav pareizi, ka, mainot preces, vienlīdzīgu vērtību maina pret vienlīdzīgu vērtību. Tieši otrādi, katrs no diviem kontrahentiem vienmēr atdod mazāku vērtību lielākas vērtības vietā... Ja cilvēki patiesi mainītos tikai ar vienlīdzīgām vērtībām, tad nerastos nekāda ieguvuma nevienam no kontrahentiem. Īstenībā abi ir vai vismaz abiem jābūt ieguvējiem. Kādā veidā? Lietu vērtība ir tikai to attiecības pret mūsu vajadzībām. Kas vienam ir vairāk, tas otram ir mazāk un

---

[17]) «Nevis kontrahenti nosaka vērtību: tā ir jau noteikta, pirms viņi ir noslēguši darījumu» (*Le Trosne*, cit. darbs, 906. lpp.).

[18]) «Dove è eguaglità, non è lucro» (*Galiani*. «Della Moneta», t. IV, *Custodi* izdevumā, Parte Moderna, 244. lpp.).

[19]) «Maiņa kļūst neizdevīga vienai pusei, kad kāds blakus apstāklis samazina vai palielina cenu: tad vienlīdzība tiek izjaukta, bet tas notiek šā blakus cēloņa un nevis pašas maiņas rezultātā» (*Le Trosne*, cit. darbs, 904. lpp.).

[20]) «Maiņa pēc savas pašas dabas ir vienlīdzības līgums, pēc kura dod vērtību par vienlīdzīgu vērtību. Tātad tas nav līdzeklis iedzīvoties bagātībā, jo šeit dod tieši tik daudz, cik saņem» (*Le Trosne*, turpat, 903. lpp.).

otrādi... Nevar taču pieņemt, ka mēs pārdosim lietas, kas nepieciešamas mūsu pašu patērēšanai... Mēs cenšamies atdot lietu, kas mums nav derīga, lai iegūtu lietu, kas mums ir nepieciešama; mēs gribam dot mazāk un tā vietā saņemt vairāk... Gluži dabiski bija secināt, ka maiņā vienlīdzīgu vērtību dod par vienlīdzīgu vērtību, ja abu maināmo lietu vērtība ir vienlīdzīga vienam un tam pašam daudzumam naudas... Bet vajag ievērot arī otru lietas pusi; jājautā: vai tas nav pārpalikums, ko mēs abi apmainām pret mums katram nepieciešamu priekšmetu?»[21]

Kā redzam, Kondijaks ne tikai sajauc lietošanas vērtību ar maiņas vērtību, bet ar tīri bērnišķīgu naivitāti samaina sabiedrību, kurā ir attīstīta preču ražošana, ar tādu iekārtu, kurā ražotājs pats ražo savas eksistences līdzekļus un laiž apgrozībā tikai pārpalikumu, kas paliek pēc paša vajadzību apmierināšanas[22]. Tomēr Kondijaka argumentu bieži atkārto mūsdienu ekonomisti, un proti, tajos gadījumos, kad vajag parādīt preču maiņas attīstīto formu, tirdzniecību, kā virsvērtības radīšanas avotu.

«Tirdzniecība,» tā, piemēram, saka, «pievieno vērtību produktiem, jo šiem pašiem produktiem ir patērētāja rokās lielāka vērtība nekā ražotāja rokās, un tāpēc tirdzniecība vārda burtiskā nozīmē (strictly) ir jāaplūko kā ražošanas akts.»[23]

Bet par precēm nemaksā divreiz: pirmo reizi par to lietošanas vērtību, otro reizi par to vērtību. Un, ja preces lietošanas vērtība pircējam ir derīgāka nekā pārdevējam, tad tās naudas forma pārdevējam ir derīgāka nekā pircējam. Vai tad viņš pretējā gadījumā preci pārdotu? Tāpēc mēs ar tādu pašu tiesību varam teikt, ka pircējs vārda burtiskā nozīmē (strictly) veic «ražošanas aktu», kad viņš, piemēram, tirgotāja zeķes pārvērš naudā.

Ja maina preces vai preces un naudu ar vienādu maiņas vērtību, t. i., ekvivalentus, tad, acīm redzot, neviens neizņem no apgrozības lielāku vērtību, nekā ir ieguldījis tajā. Tādā gadījumā virsvērtība nerodas. Savā tīrajā veidā preču apgrozības process prasa ekvivalentu maiņu. Tomēr īstenībā procesi nenotiek tīrā veidā. Tāpēc iedomāsimies, ka mainās neekvivalenti.

Katrā ziņā preču tirgū preču īpašniekam stāv pretim tikai preču īpašnieks, un vara, kas šīm personām ir attiecībā vienai pret otru, it tikai viņu preču vara. Preču vieliskā atšķirība ir maiņas vieliskais pamats, tā nosaka preču īpašnieku savstarpējo atkarību, jo nevienam no viņiem nepieder viņu pašu patērēšanas priekšmets un katram no viņiem pieder otra patērēšanas priekšmets. Izņemot šo preču lietošanas vērtību vielisko atšķirību, starp precēm pastāv

---

[21]) *Condillac.* «Le Commerce et le Gouvernement» (1776), grāmatā «Mélanges d'Économie Politique», Paris, 1847, p. 267, 290—291, Dera un Molinari izdevums.

[22]) Tāpēc Le Trons gluži pareizi atbild savam draugam Kondijakam: «Sabiedrībā, kas pilnīgi izveidojusies, vispār nav nekāda veida pārpalikumu» [*Le Trosne*, cit. darbs, 907. lpp.]. Līdz ar to viņš zobgalīgi piezīmē, ka, «ja abi kontrahenti iegūst vienādu plusu salīdzinājumā ar to, ko viņi dod, tad abi tie iegūst vienlīdzīgi». Tieši tāpēc, ka Kondijakam nav vēl ne mazākā priekšstata par maiņas vērtības dabu, viņš ir vispiemērotākais vadītājs profesoram Vilhelmam Rošera kgm, kad pēdējais rada pats savus bērnišķīgos jēdzienus. Sk. viņa «Die Grundlagen der Nationalökonomie», dritte Auflage, 1858.

[23]) *S. Ph. Newman.* «Elements of Political Economy», Andover and New York, 1835, p. 175.

tikai viena atšķirība: atšķirība starp preču naturālo formu un preču pārvērsto formu, starp preci un naudu. Tādējādi preču īpašnieki atšķiras savā starpā tikai kā pārdevēji, preces īpašnieki, un kā pircēji, naudas īpašnieki.

Pieņemsim tagad, ka pārdevējam ir kāda neizskaidrojama privilēģija pārdot preces virs to vērtības, par 110, ja tās ir vērtas 100, t. i., ar nominālu pielikumu cenai 10% apmērā. Tādējādi pārdevējs iegūst virsvērtību, kas vienlīdzīga 10. Bet pēc tam, kad viņš ir bijis pārdevējs, viņš kļūst par pircēju. Trešais preču īpašnieks ar to tagad sastopas kā pārdevējs un savukārt izlieto privilēģiju pārdot preces par 10% dārgāk. Mūsu preču īpašnieks kā pārdevējs ieguvis 10, lai zaudētu kā pircējs tos pašus 10[24]. Visumā faktiski iznāk tā, ka visi preču īpašnieki pārdod viens otram savas preces 10% virs to vērtības, un tas ir gluži tas pats, kā kad preces pārdotu pēc to vērtības. Tādam vispārējam nominālam pielikumam pie preču cenas ir tāda pati nozīme kā, piemēram, preču vērtību mērīšanai nevis ar zeltu, bet ar sudrabu. Preču naudas nosaukumi jeb cenas aug, bet to vērtību attiecības paliek nemainīgas.

Pieņemsim, otrādi, ka pircējam ir privilēģija iegūt preces zem to vērtības. Te nav vajadzīgs pat atgādināt, ka pircējs savukārt kļūs par pārdevēju. Viņš jau ir bijis pārdevējs, iekām kļuvis par pircēju. Viņš jau kā pārdevējs zaudējis 10%, iekām ieguvis 10% kā pircējs[25]. Viss paliek pa vecam.

Tātad virsvērtības rašanās un tāpēc arī naudas pārvēršanās kapitālā nav izskaidrojama nedz ar to, ka pārdevēji pārdod savas preces virs to vērtības, nedz ar to, ka pircēji pērk tās zem to vērtības[26].

Problēma nekādā ziņā nekļūs vienkāršāka, ja mēs kontrabandas ceļā ienesīsim tajā tai svešas attiecības, ja mēs, piemēram, teiksim līdz ar pulkvedi Torrensu:

«Patiess pieprasījums ir patērētāju spēja un tieksme (!) tiešā vai netiešā maiņā dot par precēm lielāku daudzumu visu kapitāla sastāvdaļu, nekā izmaksā to ražošana.»[27]

Apgrozībā ražotāji un patērētāji stāv viens otram pretim tikai kā pārdevēji un pircēji. Apgalvot, ka virsvērtība ražotājiem rodas tāpēc, ka patērētājs samaksā par precēm virs to vērtības, nozīmē tikai aizmaskotā veidā atkārtot vienkāršo atzinumu, it kā preču īpašniekam kā pārdevējam ir privilēģija pārdot preces par paaugstinātu cenu. Pārdevējs ir pats ražojis savu preci vai arī ir tās

---

[24]) «Produkta nominālajai vērtībai pieaugot ... pārdevēji neiedzīvojas bagātībā ... jo gluži tikpat daudz, cik tie iegūst kā pārdevēji, tie zaudē kā pircēji» ([*J. Gray.*] «The Essential Principles of the Wealth of Nations etc.». London, 1797, p. 66).

[25]) «Ja pārdevēji būtu spiesti atdot par 18 livrām tādu daudzumu produktu, kam ir 24 livru vērtība, tad, tiklīdz tie izlietotu iegūto naudu pirkumiem, tie savukārt iegūtu par 18 livrām to, par ko būtu vajadzējis samaksāt 24 livras» (*Le Trosne*, cit. darbs, 897. lpp.).

[26]) «Neviens pārdevējs nevar pastāvīgi sadārdzināt savas preces, nemaksājot tikpat pastāvīgi dārgāk par citu pārdevēju precēm; tā paša cēloņa dēļ neviens patērētājs nevar maksāt lētāk par visu vispār, ko viņš pērk, atbilstoši nesamazinot to lietu cenu, kuras viņš pārdod» (*Mercier de la Rivière*, cit. darbs, 555. lpp.).

[27]) *R. Torrens.* «An Essay on the Production of Wealth». London, 1821, p. 349.

ražotāju pārstāvis, bet tāpat arī pircējs ir pats ražojis preces, kas izpaužas viņa naudā, vai arī ir to ražotāju pārstāvis. Tātad ražotājs stāv pretim ražotājam. Viņi atšķiras tikai ar to, ka viens pērk, kamēr otrs pārdod. Mēs netiksim ne soli tālāk, ja pieņemsim, ka preču īpašnieks, nosaukdamies par ražotāju, pārdod savu preci virs vērtības un, nosaukdamies par patērētāju, pats samaksā par precēm virs to vērtības[28].

Tāpēc tie, kas konsekventi aizstāv ilūziju, it kā virsvērtība rodas no nomināla pielikuma pie cenas vai arī no pārdevēju privilēģijas pārdot preces pārāk dārgi, pieņem, ka pastāv šķira, kas tikai pērk nepārdodot, tātad tikai patērē neražojot. Šādas šķiras pastāvēšana no viedokļa, kuru mēs pagaidām esam sasnieguši, no vienkāršās apgrozības viedokļa, vēl nav izskaidrojama. Bet aizsteigsimies uz priekšu. Naudai, par kuru šāda šķira pastāvīgi pērk, acīm redzot, pastāvīgi jāieplūst šās šķiras rokās no tiem pašiem preču īpašniekiem un turklāt bez maiņas, par velti, pamatojoties uz kaut kādām tiesībām vai varmācību. Pārdot šādas šķiras pārstāvjiem preces virs to vērtības — nozīmē tikai dabūt atpakaļ daļu par velti atdotās naudas[29]. Tā, piemēram, Mazāzijas pilsētas maksāja Senajai Romai ik gadus naudas meslus. Par iegūto naudu Roma pirka no tām preces un pirka par paaugstinātām cenām. Mazāzijas iedzīvotāji krāpa romiešus, izvilinot no saviem iekarotājiem ar tirdzniecības palīdzību daļu meslu, ko iepriekš tiem bija nomaksājuši. Un tomēr zaudētāji bija Mazāzijas pilsētu iedzīvotāji. Par viņu precēm viņiem tā kā tā maksāja ar viņu pašu naudu. Tā nepavisam nav metode, lai iedzīvotos bagātībā jeb radītu virsvērtību.

Tāpēc turēsimies preču maiņas robežās, kur pārdevējs ir pircējs un pircējs ir pārdevējs. Varbūt mēs esam nonākuši grūtībās tāpēc, ka aplūkojām personas tikai kā personificētas kategorijas un nevis kā indivīdus.

Preču īpašnieks *A* var būt tik veikls blēdis, ka vienmēr piekrāpj savus kolēģus *B* un *C*, kamēr šie pēdējie, lai kā arī tie vēlētos, nespēj revanšēties. *A* pārdod *B* vīnu 40 st. märc. vērtībā un ar maiņu iegūst kviešus 50 st. märc. vērtībā. *A* ir pārvērtis savas 40 st. märc. 50 sterliņu märciņās, iztaisījis no mazāka naudas daudzuma tās lielāku daudzumu un pārvērtis savu preci kapitālā. Ielūkosimies darījumā tuvāk. Pirms maiņas *A* rokās bija vīns par 40 st. märc. un *B* rokās kvieši par 50 st. märc., un kopējā vērtība bija 90 st. märc. Pēc maiņas mums ir tā pati kopējā vērtība

---

[28]) «Doma, ka peļņu izmaksā patērētāji, bez šaubām, ir pilnīgi absurda. Kas ir šie patērētāji?» (*G. Ramsay.* «An Essay on the Distribution of Wealth». Edinburgh, 1836, p. 183).

[29]) «Ja kāds cieš no nepietiekama pieprasījuma, vai tad Maltusa kgs dos padomu izsniegt naudu citai personai, lai šī pēdējā nopirktu viņa preces?» jautā sašutušais Rikārdo piekritējs Maltusam, kas, tāpat kā viņa skolnieks priesteris Čalmerss, cildina tīro pircēju jeb patērētāju šķiras ekonomisko nozīmi. (Sk. «An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus etc.». London, 1821, p. 55).

90 st. mārc. Apgrozībā esošā vērtība nav palielinājusies ne par vienu atomu, ir mainījies tikai tās sadalījums starp *A* un *B*. Kas vienai pusei šeit ir virsvērtība, tas otrai pusei ir trūkstoša vērtība, kas vienai ir pluss, tas otrai ir mīnuss. Tādu pašu rezultātu iegūtu, ja *A*, neslēpdamies aiz maiņas procesa, tieši nozagtu *B* 10 st. mārc. Acīm redzot, apgrozībā esošo vērtību summu nav iespējams palielināt ne ar kādu šo vērtību sadalījuma pārmaiņu, tāpat kā ebrejs, kas tirgojas ar vecām monētām, nepalielinās savas zemes cēlmetāla daudzumu, ja karalienes Annas laiku fārtingu pārdos par gineju. Visa vienas zemes kapitālistu šķira visumā nevar iedzīvoties pati uz sava rēķina[30].

Tātad varam grozīties, kā vien gribam, rezultāts paliek viens un tas pats: ja tiek mainīti ekvivalenti, tad nerodas nekāda virsvērtība, un, ja tiek mainīti neekvivalenti, arī tad nerodas nekāda virsvērtība[31]. Apgrozība jeb preču maiņa nerada nekādu vērtību[32].

No tā ir saprotams, kāpēc, analizējot kapitāla pamatformu, to formu, kurā kapitāls nosaka modernās sabiedrības ekonomisko organizāciju, mēs pagaidām nemaz neņemsim vērā vispopulārākās un, tā sakot, aizvēsturiskās kapitāla formas, t. i., tirdzniecisko kapitālu un augļotāju kapitālu.

Īstajā tirdznieciskajā kapitālā forma $N — P — N'$, pirkt, lai pārdotu dārgāk, izpaužas vistīrākajā veidā. No otras puses, visa tā kustība norit apgrozības sfēras ietvaros. Bet, tā kā ar apgrozību pašu par sevi nav iespējams izskaidrot naudas pārvēršanos kapitālā, virsvērtības rašanos, tad tirdznieciskais kapitāls šķiet neiespējams, jo tiek mainīti ekvivalenti[33], tāpēc tā pastāvēšana šķiet atvasināma tikai kā divpusīgas krāpšanas rezultāts, kad preču ražotājus, kuri pērk un pārdod, krāpj tirgotājs, kas parazītiski iespiežas starp viņiem. Šai nozīmē Franklins saka: «Karš ir laupīšana, tirdzniecība ir krāpšana.»[34] Lai izskaidrotu tirdznieciskā kapitāla pieaugšanu citādi nekā ar preču ražotāju vienkāršu piekrāpšanu, nepieciešama gara rinda starplocekļu, kuru šeit pagaidām nepa-

---

[30]) Destits de Trasī, neraugoties uz to, bet varbūt tieši tāpēc, ka viņš ir Institūta loceklis[62], turējās pie pretēja uzskata. Rūpniecības kapitālisti, viņš teica, saņem peļņu tāpēc, ka «viņi pārdod visas preces dārgāk, nekā maksā to ražošana. Kam viņi tās pārdod? Pirmkārt, viens otram» (*Destutt de Trasy*, cit. darbs, 239. lpp.).

[31]) «Divu vienlīdzīgu vērtību maiņa nepalielina un nesamazina kopējo sabiedrībā esošo vērtību masu. Nevienlīdzīgu vērtību maiņa ... arī nemaz negroza sabiedrisko ... vērtību summu, bet tikai pieliek viena īpašumam to, ko tā ņem no otra īpašuma» (*J. B. Say*. «Traité d'Économie Politique», 3me éd. Paris, 1817, t. II, p. 443, 444). Sejs gandrīz burtiski patapina šo tēzi no fiziokrātiem, pie kam, protams, nemaz nerūpējas par secinājumiem, kas no tās izriet. Cik pamatīgi viņš ekspluatēja viņa laikā gandrīz pilnīgi aizmirstos fiziokrātu darbus, lai palielinātu pats savu «vērtību», ir redzams no šāda piemēra. Seja kga «slavenā» tēze — «Produktus pērk tikai par produktiem» (turpat, II sēj., 441. lpp.) fiziokrāta oriģinālā (*Le Trosne*, cit. darbs, 899. lpp.) ir izteikta tā: «Par produktiem maksā tikai ar produktiem.»

[32]) «Maiņa vispār nepieliek produktiem nekādu vērtību» (*F. Wayland*. «The Elements of Political Economy». Boston, 1843, p. 169).

[33]) «Ja valdītu nemainīgi ekvivalenti, tirdzniecība nebūtu iespējama» (*G. Opdyke*. «A Treatise on Political Economy». New York, 1851, p. 66—69). «Reālās vērtības un maiņas vērtības atšķirības pamatā ir tieši tas fakts, ka lietas vērtība atšķiras no tā saucamā ekvivalenta, ko dod par to tirdzniecībā, t. i., ka šis ekvivalents nav ekvivalents» (*F. Engelss*. «Uzmetumi politiskās ekonomijas kritikai» žurnālā «Deutsch-Französische Jahrbücher», ko izdevuši Arnolds Ruge un Kārlis Markss. Parīzē, 1844, 95. un 96. lpp.).

[34]) *Benjamin Franklin*. Works, vol. II, edit. Sparks, in «Positions to be examined concerning National Wealth», p. 376.

visam nav, jo mūsu vienīgais priekšnoteikums ir preču apgrozība un tās vienkāršie momenti.

Tas, ko mēs teicām par tirdzniecisko kapitālu, vēl lielākā mērā attiecināms uz augļotāju kapitālu. Tirdznieciskajā kapitālā abi galējie punkti — nauda, ko laiž tirgū, un pieaugusī nauda, ko no tirgus izņem, — ir saistīti vismaz ar pirkšanas un pārdošanas, ar apgrozības kustības starpniecību. Augļotāju kapitālam forma $N — P — N'$ ir saīsināta, galējie punkti savienojas bez jebkāda starplocekļa: $N — N'$, nauda, ko maina pret lielāku naudas daudzumu, — forma, kas ir pretrunā ar pašu naudas dabu un tāpēc nav izskaidrojama no preču maiņas viedokļa. Tāpēc Aristotelis saka:

«Pastāv divējādu veidu hrematistika: viena attiecas uz tirdzniecību, otra uz ekonomiku; pēdējā ir nepieciešama un slavējama, pirmā pamatojas uz apgrozību un tāpēc dibināti tiek nosodīta (jo tā balstās nevis uz lietu dabu, bet uz savstarpēju krāpšanu). Tādējādi augļošanu taisnīgi ienīst visi, jo šeit pati nauda ir iegūšanas avots un netiek izlietota tam nolūkam, kādam tā bija izgudrota. Tā taču radusies preču maiņai, bet procents no naudas rada jaunu naudu. No tā radies arī procenta nosaukums («τόκος», «procents» un «piedzimušais»). Jo piedzimušais ir līdzīgs radītājam. Bet procents ir nauda no naudas, un tāpēc no visām iegūšanas nozarēm tas ir vispretīgākais dabai.»[35]

Mūsu pētījuma gaitā mēs atklāsim, ka arī kapitāls, kas dod procentus, tāpat kā tirdznieciskais kapitāls, ir atvasināta forma, un līdz ar to redzēsim, kāpēc vēsturiski abi tie ir radušies agrāk par kapitāla moderno pamatformu.

Kā redzam, virsvērtība nevar rasties no apgrozības; tātad, lai tā rastos, aiz apgrozības muguras jānotiek kaut kam tādam, kas nav redzams pašā apgrozības procesā[36]. Bet vai virsvērtība var rasties vēl kaut kur citur kā tikai apgrozības procesā? Apgrozība ir preču īpašnieku visu maiņas attiecību summa. Ārpus apgrozības preču īpašnieks saglabā attiecību tikai pret savu paša preci. Kas attiecas uz vērtību, tad šī attiecība aprobežojas ar to, ka šī prece, kura pieder dotajai personai, satur zināmu daudzumu viņas pašas darba, kas mērījams saskaņā ar noteiktiem sabiedriskiem likumiem. Šis darba daudzums izpaužas viņa preces vērtības lielumā, un, tā kā vērtības lielumu izteic aprēķina nauda, tad tas izteicas preces cenā, kas vienlīdzīga, piemēram, 10 sterliņu mārciņām. Bet viņa darbs neizpaužas preces vērtībā plus zināma uzvija virs šās vērtības, neizpaužas cenā, kas ir 10 un vienlaikus 11, neizpaužas vērtībā, kura ir lielāka pati par sevi. Preču īpašnieks var radīt ar savu darbu vērtības, bet ne pieaugošas vērtības. Viņš var pacelt preces vērtību, pievienojot esošajai vērtībai jaunu vērtību ar jauna darba palīdzību, piemēram, izgatavojot no ādas zābakus. Tai pašai vielai tagad ir vairāk vērtības, jo tā ietver sevī lielāku daudzumu

---

[35]) *Aristoteles.* «De Republica», I gr., 10. nod. [17. lpp.].

[36]) «Peļņu parastajos tirgus apstākļos nerada maiņa. Ja tā nebūtu pastāvējusi jau agrāk, tā nevarētu pastāvēt arī pēc šā darījuma» (*Ramsay*, cit. darbs, 184. lpp.).

darba. Tāpēc zābakiem ir lielāka vērtība nekā ādai, bet ādas vērtība ir palikusi tā pati, kāda tā bija. Tā nav pieaugusi, nav pievienojusi sev virsvērtību zābaku ražošanas laikā. Tātad preču ražotājs nevar palielināt vērtību ārpus apgrozības sfēras, nevar pārvērst naudu vai preci kapitālā, nenonākot pie tam saskarē ar citiem preču īpašniekiem.

Tātad kapitāls nevar rasties no apgrozības un tikpat maz var rasties ārpus apgrozības. Tam vienlaikus jārodas apgrozībā un nav jārodas apgrozībā.

Tādējādi mēs dabūjam divējādu rezultātu.

Naudas pārvēršanās kapitālā ir jāatsedz, pamatojoties uz preču maiņas imanentajiem likumiem, t. i., par izejas punktu mums jāņem ekvivalentu maiņa[37]. Mūsu naudas īpašniekam, kurš pagaidām ir vēl tikai kapitālista kūniņa, ir jāpērk preces pēc to vērtības, jāpārdod tās pēc to vērtības un tomēr šī procesa beigās jāiegūst vairāk vērtības, nekā viņš ir tajā ieguldījis. Viņa pārvērtībai taurenī, īstā kapitālistā, jānotiek apgrozības sfērā un vienlaikus ārpus apgrozības sfēras. Tādi ir problēmas nosacījumi. Hic Rhodus, hic salta![63]

3. DARBASPĒKA PIRKŠANA UN PĀRDOŠANA

Vērtības pārmaiņa naudai, kurai jāpārvēršas par kapitālu, nevar notikt pašā naudā, jo kā pirkšanas līdzeklis un maksāšanas līdzeklis tā realizē tikai cenu precēm, kuras pērk par to vai par kurām maksā ar to, kamēr, sastingstot savā pašas formā, tā pārvēršas nemainīgu vērtības lielumu pārakmeņojumā[38]. Tikpat maz šī pārmaiņa var rasties no apgrozības otrā akta, no preces atkalpārdošanas, jo šis akts tikai pārvērš preci no tās naturālās formas atkal naudas formā. Tātad pārmaiņai jānotiek precē, kuru pērk pirmajā aktā $N — P$, bet nevis tās vērtībā, jo maina ekvivalentus, pie kam par precēm maksā pēc to patiesās vērtības. Tādējādi šī pārmaiņa var rasties tikai no preces lietošanas vērtības kā tādas, t. i., tikai no preces patērēšanas. Bet iegūt vērtību no preces

---

[37]) Pēc iepriekšējā iztirzājuma lasītājs, protams, saprot, ka tas nozīmē tikai vienu: kapitāla izveidošanās var būt iespējama arī tai gadījumā, ja preču cenas ir vienlīdzīgas to vērtībām. Tā nav izskaidrojama ar preču cenu novirzīšanos no preču vērtībām. Ja cenas tiešām novirzās no vērtībām, tad tās ir vispirms jāreducē uz pēdējām, t. i., jāabstrahējas no šā apstākļa kā gluži nejauša, lai dabūtu tīrā veidā kapitāla izveidošanās parādību uz preču maiņas pamata un, lai to pētījot, neļautu sevi maldināt šiem blakus apstākļiem, kas aizsedz procesa patieso gaitu. Ir zināms arī, ka šāda reducēšana nebūt nav vienīgi tikai zinātnisks, metodoloģisks paņēmiens. Tirgus cenu pastāvīgās svārstības, to celšanās un krišanās kompensējas, savstarpēji iznīcinās un pašas reducējas uz vidējo cenu kā uz savu iekšējo normu. Vidējā cena ir ceļa rādītāja zvaigzne, piemēram, tirgotājam vai rūpniekam ikvienā uzņēmumā, kas domāts vairāk vai mazāk ilgam laikam. Tātad preču īpašnieks zina, ka, aplūkojot pietiekami ilgu periodu visumā, preces tiešām pārdod ne zemāk un ne augstāk, bet tieši par to vidējām cenām. Ja neieinteresēta domāšana vispār būtu viņa interesēs, tad viņam vajadzētu nostādīt kapitāla izveidošanās problēmu šādi: kā var rasties kapitāls, kad cenas regulē vidējā cena, t. i., beigu beigās preču vērtība? Es saku «beigu beigās», jo vidējās cenas nesakrīt tieši ar preču vērtības lielumiem, kā domāja A. Smits, Rikārdo utt.

[38]) «Naudas formā ... kapitāls nerada nekādu peļņu» (*Ricardo*. «Principles of Political Economy», 3rd ed. London, 1821, p. 267).

patērēšanas mūsu naudas īpašniekam izdosies tikai tai gadījumā, ja viņam laimēsies atklāt apgrozības sfēras ietvaros, t. i., tirgū, tādu preci, kuras pašai lietošanas vērtībai būtu savdabīga īpašība būt par vērtības avotu, — tādu preci, kuras faktiskā patērēšana būtu darba materializēšana un tātad vērtības radīšana. Un naudas īpašnieks atrod tirgū šādu specifisku preci; tā ir darba spēja jeb darbaspēks.

Ar darbaspēku jeb darba spēju mēs saprotam fizisko un garīgo spēju kopumu, kuras ir organismā, dzīvā cilvēka personībā, un kuras viņš darbina ik reizi, kad viņš ražo kaut kādas lietošanas vērtības.

Bet, lai naudas īpašnieks varētu atrast tirgū darbaspēku kā preci, jābūt izpildītiem dažādiem nosacījumiem. Preču maiņa pati par sevi nesatur nekādas citas atkarības attiecības kā tikai tās, kas izriet no viņas pašas dabas. Bet, ja tā, tad darbaspēks var parādīties tirgū kā prece tikai tad un tikai tiktāl, kad un ciktāl to iznes tirgū jeb pārdod pats tās īpašnieks, t. i., persona, kuras darbaspēks tas ir. Lai tā īpašnieks varētu to pārdot kā preci, viņam jābūt iespējai rīkoties ar to, tātad viņam jābūt savas darba spējas brīvam īpašniekam, jābūt brīvai personai[39]. Darbaspēka īpašnieks un naudas īpašnieks sastopas tirgū un stājas savstarpēji attiecībās kā tiesībās vienlīdzīgi preču īpašnieki, kas atšķiras tikai ar to, ka viens ir pircējs un otrs — pārdevējs, tātad abi — juridiski vienlīdzīgas personas. Lai šīs attiecības saglabātos, darbaspēka īpašniekam tas jāpārdod vienmēr tikai uz noteiktu laiku, tāpēc ka gadījumā, ja viņš to pilnīgi pārdotu uz visiem laikiem, tad viņš līdz ar to pārdotu pats sevi, no brīva cilvēka pārvērstos par vergu, no preču īpašnieka par preci. Kā personai viņam vienmēr jāsaglabā attiecība pret savu darbaspēku kā pret savu īpašumu un tāpēc kā pret savu paša preci, un tas ir iespējams tikai tiktāl, ciktāl viņš vienmēr ļauj pircējam izlietot savu darbaspēku jeb patērēt to tikai uz laiku, tikai uz noteiktu termiņu, tātad ciktāl viņš, atsavinot darbaspēku, neatsakās no īpašuma tiesībām uz to[40].

Otrs būtisks nosacījums, kas nepieciešams, lai naudas īpašnieks

---

[39]) Klasiskās senatnes reālenciklopēdijās var sastapt nejēdzīgu apgalvojumu, ka antīkajā pasaulē kapitāls esot bijis pilnīgi attīstījies, — «trūka tikai brīva strādnieka un kredītiestāžu». Momzena kgs savā «Romas vēsturē» arī iekrīt vienā quid pro quo [aplamībā] pēc otras.

[40]) Tāpēc dažādos likumos nosacīts darba līguma maksimāls termiņš. Tautās, kur darbs ir brīvs, likumdošana vienmēr noteic algotā darba līguma laušanas nosacījumus. Dažās zemēs, sevišķi Meksikā (pirms Amerikas pilsoņu kara arī no Meksikas atkarotajās teritorijās un pēc būtības arī Donavas provincēs pirms Kuzas apvērsuma[64], verdzība pastāv apslēptā formā, tā saucamās «peonāžas» veidā. Ar aizdevumu palīdzību, kuri atdodami atstrādājot, pie kam saistības pāriet no paaudzes uz paaudzi, ne tikai atsevišķs strādnieks, bet arī visa viņa ģimene faktiski kļūst par citas personas un tās ģimenes īpašumu. Huaress atcēla «peonāžu». Tā saucamais ķeizars Maksimiliāns to ieviesa no jauna ar dekrētu, kurš Vašingtonas pārstāvju palātā dibināti tika atmaskots kā dekrēts, kas atjauno verdzību Meksikā. «Uz ierobežotu laiku es varu atsavināt citai personai atsevišķu savu fizisko un garīgo spēju, savu dažāda veida darbības spēju lietošanu, jo pēc tāda ierobežojuma tās tikai ārēji attiecas pret manu totalitāti un vispārējību. Bet, ja es atsavinātu visu savu laiku, kas kļūst konkrēts darba procesā, ja es atsavinātu savu ražīgo darbību visumā, tad es padarītu par cita īpašumu pašu šās darbības būtību, savu vispārējo darbību un īstenību, savu personību» (*Hegel.* «Philosophie des Rechts». Berlin, 1840, S. 104, § 67).

varētu atrast tirgū darbaspēku kā preci, ir tas, lai darbaspēka īpašnieks nevarētu pārdot preces, kurās ir materializēts viņa darbs, un otrādi — būtu spiests pārdot kā preci savu darbaspēku, kas pastāv tikai viņa dzīvajā organismā.

Lai kādam būtu iespēja pārdot kaut kādas preces, kas atšķiras no viņa darbaspēka, viņa īpašumā jābūt, protams, ražošanas līdzekļiem, piemēram, izejvielām, darba rīkiem utt. Nevar izgatavot zābakus, ja nav ādas. Turklāt viņam ir vajadzīgi dzīvei nepieciešamie līdzekļi. Neviens, pat sapņotājs, kas rada «nākotnes mūziku», nevar dzīvot no nākotnes produktiem, nevar dzīvot no tādām lietošanas vērtībām, kuru ražošana vēl nav pabeigta; ar pirmo dienu, kopš cilvēks ir radies zemes virsū, viņam ir jāpatērē ik dienas, jāpatērē, pirms viņš sācis ražot un tajā laikā, kad viņš ražo. Ja produktus ražo kā preces, tad pēc tam, kad to ražošana ir pabeigta, tie ir jāpārdod, un tikai pēc to pārdošanas tie var apmierināt ražotāja vajadzības. Laikam, kas nepieciešams ražošanai, pievienojas laiks, kas nepieciešams pārdošanai.

Tādējādi naudas īpašnieks tikai tajā gadījumā var pārvērst savu naudu par kapitālu, ja viņš atradīs tirgū brīvu strādnieku, brīvu divējādā nozīmē: tai nozīmē, ka strādnieks ir brīva persona un var rīkoties ar savu darbaspēku kā ar preci un ka, no otras puses, viņam nav nekādas citas preces, ko pārdot, ka viņš ir brīvs kā putns gaisā, brīvs no visiem priekšmetiem, kas nepieciešami viņa darbaspēka praktiskai pielietošanai.

Jautājums, kāpēc šis brīvais strādnieks apgrozības sfērā stāv pretim naudas īpašniekam, neinteresē naudas īpašnieku, kas atrod darba tirgu gatavā veidā kā preču tirgus īpašu nodalījumu. Arī mūs tas pagaidām interesē tikpat maz. Mēs teorētiski izejam no faktiskā stāvokļa, tāpat kā naudas īpašnieks iziet no tā praktiski. Viens tomēr ir skaidrs. Daba nerada vienā pusē naudas un preču īpašniekus, otrā pusē cilvēkus, kuriem pieder vienīgi darbaspēks. Šī attiecība nav nedz pašas dabas radīta, nedz arī tāda sabiedriska attiecība, kas būtu raksturīga visiem vēstures periodiem. Tā, acīm redzot, pati ir iepriekšējās vēsturiskās attīstības rezultāts, daudzu ekonomisku apvērsumu produkts, veselas rindas senāku sabiedriskās ražošanas formāciju bojā ejas produkts.

Un tās ekonomiskās kategorijas, ko mēs aplūkojām agrāk, arī nes sevī savas vēstures pēdas. Ar produkta kā preces pastāvēšanu ir paredzēti noteikti vēsturiskie priekšnoteikumi. Lai produkts kļūtu par preci, tas jāražo nevis kā tieši paša ražotāja dzīvei nepieciešams līdzeklis. Ja mēs pētītu tālāk, ja mēs sev jautātu: kādos apstākļos visi vai vismaz vairākums produktu pieņem preces formu, tad mēs atrastu, ka tas notiek tikai gluži specifiska, un proti, kapitālistiskā ražošanas veida apstākļos. Bet šāds pētījums sniegtos ārpus preces analīzes. Preču ražošana un preču apgrozība var pastāvēt arī tad, ja produktu lielum lielā daļa domāta tieši pašu patēriņam, nepārvēršas par precēm un tātad sabiedriskais

ražošanas process vēl ne tuvu visā savā apjomā nav pakļauts maiņas vērtības kundzībai. Lai produkts pārvērstos par preci, darba dalīšanai pašā sabiedrībā jāattīstās tiktāl, ka lietošanas vērtības un maiņas vērtības nošķiršanās, kas sākusies tiešā maiņas tirdzniecībā, būtu pabeigta. Bet šāda attīstības pakāpe vēsturiski piemīt visdažādākajām sabiedriski ekonomiskajām formācijām.

Ja mēs aplūkosim naudu, tad redzēsim, ka naudas priekšnoteikums ir noteikta preču maiņas attīstības pakāpe. Dažādās naudas formas — vienkāršs preču ekvivalents vai apgrozības līdzeklis, vai maksāšanas līdzeklis, dārgumu krājums un pasaules nauda — atkarībā no tā, cik dažāds ir vienas vai otras funkcijas pielietošanas apjoms un kura no tām ir relatīvā pārsvarā, norāda uz ļoti dažādām sabiedriskā ražošanas procesa pakāpēm. Tomēr, kā rāda pieredze, pietiek ar samērā vāju preču apgrozības attīstību, lai varētu izveidoties visas šīs formas. Citādi tas ir ar kapitālu. Tā pastāvēšanas vēsturiskie nosacījumi nebūt neaprobežojas tikai ar preču un naudas apgrozību. Kapitāls rodas tikai tur, kur ražošanas līdzekļu un dzīvei nepieciešamo līdzekļu īpašnieks atrod tirgū brīvu strādnieku kā sava darbaspēka pārdevēju, un jau šis vēsturiskais nosacījums vien aptver veselu pasaules vēsturi. Tāpēc kapitāls jau ar savu rašanos iezvana īpaša laikmeta iestāšanos sabiedriskajā ražošanas procesā[41]).

Šī īpatnējā prece, darbaspēks, mums tagad jāaplūko tuvāk. Tāpat kā visām citām precēm, tai piemīt vērtība[42]). Kas noteic šo vērtību?

Darbaspēka tāpat kā ikvienas citas preces vērtību nosaka darba laiks, kas nepieciešams šā specifiskā tirdzniecības priekšmeta ražošanai un tātad arī atražošanai. Tā kā darbaspēks ir vērtība, tajā pašā ir pārstāvēts tikai noteikts daudzums materializēta sabiedriski vidēja darba. Darbaspēks pastāv tikai kā dzīva indivīda spēja. Tāpēc indivīda pastāvēšana ir darbaspēka saglabāšanas priekšnoteikums. Ja indivīda pastāvēšana ir dota, darbaspēka ražošana ir paša indivīda atražošana, viņa dzīvības uzturēšana. Lai sevi uzturētu, dzīvam indivīdam ir vajadzīga zināma summa dzīvei nepieciešamo līdzekļu. Tādējādi darba laiks, kas vajadzīgs darbaspēka ražošanai, ir reducējams uz to darba laiku, kas vajadzīgs šo dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanai, jeb darbaspēka vērtība ir to dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtība, kuri vajadzīgi tā īpašnieka dzīvības uzturēšanai. Bet darbaspēks īstenojas, tikai ārēji izpaužoties, un realizējas tikai darbā. Tā īstenošanās procesā,

---

[41]) Kapitālistiskā laikmeta raksturīga īpatnība ir fakts, ka darbaspēks priekš paša strādnieka pieņem viņam piederošas preces formu un tāpēc viņa darbs pieņem algota darba formu. No otras puses, tikai sākot ar šo momentu, darba produktu preču forma iegūst vispārēju raksturu.

[42]) «Cilvēka tāpat kā visu citu lietu vērtība ir viņa cena, t. i., tā ir tik liela, cik iespējams iegūt par cilvēka spēka lietošanu» (*Th. Hobbes.* «Leviathan», in «Works», edit. Molesworth. London, 1839—1844, v. III, p. 76).

darbā, tiek izlietots noteikts daudzums cilvēka muskuļu, nervu, smadzeņu utt. — daudzums, kas ir atkal jāatjauno. Šis pastiprinātais izlietojums prasa pastiprinātu kompensāciju[43]. Darbaspēka īpašniekam, kurš ir strādājis šodien, rīt jāspēj atkārtot to pašu procesu iepriekšējos spēka un veselības apstākļos. Tātad dzīvei nepieciešamo līdzekļu summai jābūt pietiekamai, lai strādājošo indivīdu kā tādu uzturētu normālā dzīves stāvoklī. Pašas dabiskās vajadzības, kā, piemēram, pārtika, apģērbs, kurināmais, dzīvoklis utt., ir dažādas atkarībā no tās vai citas zemes klimatiskajām un citām dabas īpatnībām. No otras puses, tā saucamo nepieciešamo vajadzību apmēri, tāpat kā to apmierināšanas veidi, paši ir vēstures produkts un ir atkarīgi lielā mērā no attiecīgās zemes kultūras līmeņa, starp citu, ievērojamā mērā arī no tā, kādos apstākļos un tātad ar kādiem ieradumiem un dzīves prasībām ir izveidojusies brīvo strādnieku šķira[44]. Tātad pretēji citām precēm darbaspēka vērtības noteikšana ietver sevī vēstures un morāles elementu. Tomēr noteiktai zemei un noteiktam periodam strādnieka dzīvei nepieciešamo līdzekļu apjoms un sastāvs vidēji ir dots lielums.

Darbaspēka īpašnieks ir mirstīgs. Tātad, lai viņš nepārtraukti parādītos tirgū, kā to prasa naudas nepārtraukta pārvēršanās kapitālā, darbaspēka pārdevējam nepieciešams padarīt sevi mūžīgu, «kā padara sevi mūžīgu ikviens indivīds, t. i., vairojoties»[45]. Darbaspēki, kas no tirgus pazūd nolietošanās un nāves rezultātā, pastāvīgi jāaizstāj vismaz ar tādu pašu daudzumu jaunu darbaspēku. Tāpēc darbaspēka ražošanai nepieciešamo dzīves līdzekļu summa ietver sevī šādu aizstājēju, t. i., strādnieku bērnu, dzīvei nepieciešamos līdzekļus, un tādā veidā preču tirgū tiek padarīta mūžīga šo īpatnējo preču īpašnieku rase[46].

Lai pārveidotu vispārējo cilvēka dabu tā, ka tā iegūtu gatavību un iemaņas noteiktā darba nozarē, kļūtu par attīstītu un specifisku darbaspēku, ir vajadzīga noteikta izglītība vai audzināšana, kas savukārt prasa lielāku vai mazāku preču ekvivalentu summu. Šīs izmaksas par izglītību ir dažādas atkarībā no darbaspēka kvalifikācijas. Tātad šie apmācības izdevumi, gluži niecīgi parastajam darbaspēkam, ietilpst vērtību lokā, kuras izlieto tā ražošanai.

Tātad darbaspēka vērtība ir reducējama uz noteiktas summas dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtību. Tāpēc tā pārmainās līdz ar šo dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtības pārmainīšanos, t. i., līdz ar to ražošanai nepieciešamā darba laika lieluma pārmainīšanos.

---

[43]) Senās Romas villicus, ekonoms, kurš vadīja vergus lauksaimniecībā, «kuram nebija tik smags darbs kā meinstrādniekiem, saņēma arī mazāk uztura» (*Th. Mommsen.* «Römische Geschichte», 1856, S. 810).

[44]) Sal. *W. Th. Thornton.* «Overpopulation and its Remedy». London, 1846.

[45]) Petijs.

[46]) «Darba dabiskā cena . . . ir tāds nepieciešamības un dzīves ērtības priekšmetu daudzums, kāds pēc dabas un klimata apstākļiem un dotās zemes dzīves ieradumiem nepieciešams, lai uzturētu pašu strādnieku un lai dotu tam iespēju uzturēt tādu ģimeni, kas spēj nodrošināt neatslābstošu darba piedāvājumu tirgū» (*R. Torrens.* «An Essay on the External Corn Trade». London, 1815, p. 62). Vārds «darbs» šeit nepareizi lietots «darbaspēka» vietā.

Daļu no dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, piemēram, pārtikas produktus, kurināmo utt., patērē ik dienas, un tāpēc tie ik dienas ir arī jākompensē. Citus dzīvei nepieciešamos līdzekļus, piemēram, apģērbu, mēbeles utt., patērē garākos vai īsākos laika sprīžos, un tāpēc tie ir jākompensē tikai pēc ilgāka laika. Vienas preces jāpērk vai par tām jāmaksā ik dienas, citas ik nedēļas, reizi gada ceturksnī utt. Bet, lai arī kā sadalītos šo izdevumu summa, piemēram, gada laikā, tā vienmēr ir jāsedz no parastajiem katras dienas vidējiem ienākumiem. Ja preču masa, kas ik dienas nepieciešama darbaspēka ražošanai, $= A$, preču masa, kas vajadzīgas ik nedēļas, $= B$, kas vajadzīgas ik gada ceturksni, $= C$ utt., tad šo preču vienas dienas vidējais daudzums $= \frac{365A+52B+4C+\text{utt.}}{365}$. Pieņemsim, ka šajā vidējai dienai nepieciešamajā preču masā ir ietvertas 6 stundas sabiedriskā darba; tad darbaspēkā ik dienas materializējas puse no sabiedriski vidējā dienas darba, t. i., vajadzīga puse darba dienas, lai ražotu vienas dienas darbaspēku. Šis darba daudzums, kas nepieciešams vienas dienas darbaspēka ražošanai, ir darbaspēka vienas dienas vērtība jeb ik dienas atražojamā darbaspēka vērtība. Ja puse dienas vidējā sabiedriskā darba izpaužas zelta masā, kas vienlīdzīga 3 šiliņiem jeb vienam dālderim, tad dālderis ir cena, kas atbilst darbaspēka dienas vērtībai. Ja darbaspēka īpašnieks ik dienas pārdod to par vienu dālderi, tad tā pārdošanas cena vienlīdzīga tā vērtībai un pēc mūsu pieņēmuma naudas īpašnieks, kārodams pārvērst savu dālderi kapitālā, tiešām samaksā šo vērtību.

Zemāko jeb minimālo darbaspēka vērtības robežu veido tās preču masas vērtība, bez kuras ik dienas pieplūduma darbaspēka nesējs, cilvēks, nespētu atjaunot savu dzīvības procesu, t. i., dzīvei fiziski nepieciešamo līdzekļu vērtību. Ja darbaspēka cena krītas līdz šim minimumam, tad tā krītas zem vērtības, jo tādos apstākļos darbaspēku ir iespējams uzturēt un attīstīt tikai panīkušā veidā. Bet ikvienas preces vērtību nosaka tas darba laiks, kas vajadzīgs, lai ražotu normāla labuma preci.

Augstākajā mērā lēta sentimentalitāte būtu atzīt par pārāk rupju šo darbaspēka vērtības definīciju, kas izriet no pašas lietas būtības, un gausties līdzīgi tam, kā to dara Rosi:

«Aplūkot darba spēju (puissance de travail), abstrahējoties no dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, kas uztur darbu ražošanas procesa laikā, nozīmē aplūkot savu paša izdomājumu (être de raison). Runāt par darbu, runāt par darba spējām nozīmē līdz ar to runāt par strādnieku un viņa eksistences līdzekļiem, par strādnieku un darba algu.»[47]

Darba spēja vēl nenozīmē darbu, tāpat kā spēja sagremot barību vēl nebūt nenozīmē barības faktisku sagremošanu. Lai varētu notikt šis pēdējais process, nepietiek, kā zināms, ar to, ka ir

[47]) *Rossi.* «Cours d'Économie Politique». Bruxelles, 1843, p. 370, 371.

labs kuņģis. Kas runā par darba spēju, tas neabstrahējas no dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, kuri vajadzīgi tās uzturēšanai. Tās vērtība tieši izteic šo dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtību. Ja darba spēju nevar pārdot, tad strādniekam no tās nav nekāda labuma. Vēl vairāk, šādā gadījumā viņš uztver kā nežēlīgu dabisku nepieciešamību to faktu, ka viņa darba spēja ir prasījusi noteiktu daudzumu dzīvei nepieciešamo līdzekļu tās ražošanai un arvien no jauna prasa tos savai atražošanai. Tad viņš līdz ar Sismondi izdara šādu atklājumu: «Darba spēja... nav nekas, ja to nevar pārdot.»[48]

Šās specifiskās preces — darbaspēka īpatnējā daba, starp citu, izpaužas tai apstāklī, ka pēc līguma noslēgšanas starp pircēju un pārdevēju tās lietošanas vērtība vēl faktiski nepāriet pircēja rokās. Tās vērtība, līdzīgi ikvienas citas preces vērtībai, ir noteikta, pirms tā nonākusi apgrozībā, tāpēc ka noteikts daudzums sabiedriskā darba jau patērēts darbaspēka ražošanai, bet tās lietošanas vērtība ir tikai tās vēlākā aktīvā izpausme. Tādējādi darbaspēka atsavināšana un tā patiesā izpausme, t. i., tā esamība lietošanas vērtības veidā, atdalās viena no otras laika ziņā. Bet, pārdodot tādas preces, kuru lietošanas vērtības formāla atsavināšana atdalās laika ziņā no tās faktiskās nodošanas pircējam, pircēja nauda parasti funkcionē kā maksāšanas līdzeklis[49]. Visās zemēs ar kapitālistisku ražošanas veidu par darbaspēku maksā tikai pēc tam, kad tas jau ir funkcionējis to laiku, kas noteikts līgumā par tā pirkšanu, piemēram, katras nedēļas beigās. Tādējādi strādnieks visur avansē kapitālistam sava darbaspēka lietošanas vērtību; viņš ļauj pircējam lietot savu darbaspēku, pirms vēl pircējs ir samaksājis tā cenu, vārdu sakot, — strādnieks visur kreditē kapitālistu. Ka šis kredīts nav tukšs izdomājums, to liecina ne tikai tas, ka kreditors zaudē darba algu kapitālista bankrota gadījumā[50], bet arī vesela rinda faktu, kas rada ilgstošāku ietekmi[51]. Tomēr pašas preču mai-

---

[48]) *Sismondi.* «Nouveaux Principes d'Économie Politique», t. I, p. 113.

[49]) «Par ikvienu darbu tiek maksāts tikai pēc tā pabeigšanas» («An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand etc.», p. 104). «Tirdznieciskā kredīta sākums ir jāattiecina uz to momentu, kad strādnieks — jebkuras ražošanas pirmavots — guvis iespēju, pateicoties saviem ietaupījumiem, gaidīt samaksu par savu darbu līdz nedēļas, divu nedēļu, mēneša, trīs mēnešu utt. termiņa beigām» (*Ch. Ganilh.* «Des Systèmes d'Économie Politique», 2ème édit. Paris, 1821, t. II, p. 150).

[50]) «Strādnieks ... aizdod savu ražīgo spēku,» saka Storhs, bet, viņš viltīgi piebilst, strādnieks «neriskē ne ar ko citu» kā tikai ar «savas izpeļņas zaudēšanu ... jo strādnieks neienes ražošanā nekā materiāla» (*Storch.* «Cours d'Économie Politique». Pétersbourg. 1815, t. II, p. 36, 37).

[51]) Lūk, piemērs. Londonā pastāv divējāda veida maizes cepēji: «full priced», kas pārdod maizi par tās pilnu vērtību, un «undersellers», kas pārdod to zem vērtības. Pēdējā maizes cepēju kategorijā ietilpst apmēram $^3/_4$ no viņu kopskaita (XXXII lpp. valdības komisāra H. S. Trimenhira «Report» [pārskatā] par «Grievances complained of by the journeymen bakers etc.». London, 1862). Šie undersellers pārdod gandrīz vienīgi tikai maizi, kas ir viltota, piemaisot alaunu, ziepes, potašu, kaļķus, Derbišīras akmens miltus un citus tikpat patīkamus, barojošus un veselīgus ingredientus. (Sk. iepriekš citēto Zilo grāmatu, kā arī «Committee of 1855 on the Adulteration of Bread» pārskatu un Dr. Heseļa darbu «Adulterations Detected», 2nd edit. London, 1861). Sers Džons Gordons paskaidroja 1855. g. komitejai, ka «šādas viltošanas rezultātā nabags, kura dienas uzturs ir divas mārciņas maizes, patiesībā tagad nesaņem pat ceturto daļu no uzturvielu daudzuma, kādu satur tāds pats daudzums neviltotas maizes, nerunājot jau nemaz par to, cik ļoti kaitīgi ir piemaisījumi viņa veselībai». Uz jautājumu, kāpēc tad «ievērojama daļa strādnieku šķiras», būdama lieliski informēta par šo viltošanu, tomēr pērk alaunu, akmens miltus utt., Trimen-

ņas raksturs nepārgrozās no tā, vai nauda funkcionē kā pirkšanas līdzeklis vai kā maksāšanas līdzeklis. Darbaspēka cena ir noteikta, noslēdzot līgumu, kaut gan tiks realizēta, līdzīgi īres maksai par mājas lietošanu, tikai vēlāk. Darbaspēks jau ir pārdots, kaut gan samaksa par to tiks saņemta tikai vēlāk. Bet, lai izpētītu šo attiecību tās tīrajā veidā, derīgi pieņemt uz laiku, ka darbaspēka īpašnieks vienlaikus ar tā pārdošanu vienmēr saņem arī līgumā noteikto cenu.

Mēs tagad esam iepazinušies ar to, kā tiek noteikta vērtība, ko naudas īpašnieks samaksā šās īpatnējās preces — darbaspēka īpašniekam. Darbaspēka lietošanas vērtība, ko šajā maiņā savukārt saņem naudas īpašnieks, parādās tikai darbaspēka tiešās izlietošanas procesā, tā patērēšanas procesā. Visas šim procesam nepieciešamās lietas, kā izejmateriālu u. tml., naudas īpašnieks pērk preču tirgū un samaksā par tām pilnu cenu. Darbaspēka patērēšanas process ir vienlaikus preces un virsvērtības ražošanas process. Darbaspēka tāpat kā ikvienas citas preces patērēšana notiek ārpus tirgus jeb apgrozības sfēras. Tāpēc atstāsim šo trokšņaino sfēru, kur viss notiek virspusē un visiem cilvēkiem redzams, un kopā ar naudas īpašnieku un darbaspēka īpašnieku nokāpsim ražošanas apslēptajās dzīlēs, virs kuru ieejas ir lasāms: No admittance except on business. [Nepiederošiem ieeja aizliegta.] Te mēs iepazīsimies ne tikai ar to, kā kapitāls ražo, bet arī ar to, kā viņu pašu ražo. Mūsu priekšā beidzot jāatklājas peļņas iegūšanas noslēpumam.

Apgrozības jeb preču maiņas sfēra, kuras ietvaros notiek darbaspēka pirkšana un pārdošana, ir cilvēka iedzimto tiesību īsta Ēdene. Šeit valda tikai brīvība, vienlīdzība, īpašums un Bentems. Brīvība! Jo preces, piemēram, darbaspēka, pircējs un pārdevējs seko tikai savai brīvajai gribai. Viņi slēdz līgumu kā brīvas, juridiski vienlīdzīgas personas. Līgums ir gala rezultāts, kurā to griba

---

hirs (iepriekš minētā pārskata XLVIII lpp.) atbild, ka strādnieki «ir spiesti ņemt no sava maizes cepēja vai arī savā «chandler's shop» [bodītē] tādu maizi, kādu pārdevējs tiem piedāvā». Tā kā par viņu darbu samaksā tikai darba nedēļas beigās, tad arī viņi savukārt «var samaksāt tikai nedēļas beigās par maizi, ko viņu ģimenes ir patērējušas nedēļas laikā», un, piebilst Trimenhirs, apstiprinot to ar liecinieku liecībām, «neapšaubāmi ir konstatēts, ka maizi ar šādiem piemaisījumiem izgatavo tieši tāda veida pircējiem» («It is notorious that bread composed of those mixtures, is made expressly for sale in this manner»). «Daudzos Anglijas (un it sevišķi Skotijas) lauksaimniecības apriņķos darba algu izmaksā vienreiz divās nedēļās vai pat vienreiz mēnesī. Pastāvot tik ilgstošiem samaksas termiņiem, laukstrādnieks ir spiests pirkt sev preces uz kredīta ... Viņš ir spiests maksāt paaugstinātas cenas, un viņš faktiski ir saistīts pie tā bodnieka, kas viņam pārdod uz parāda. Tā, piemēram, Horningshemā Viltsā, kur darba algu izmaksā vienreiz mēnesī, viņam jāmaksā 2 šiliņi 4 pensi par vienu stonu tādu pašu miltu, kurus viņš citā vietā varētu nopirkt par 1 šiliņu 10 pensiem stonā («Sixth Report» on «Public Health» by «The Medical Officer of the Privy Council etc.», 1864, p. 264). «Kokvilnas audumu rokas iespiedēji Peizlijā un Kilmarnokā (Rietumskotijā) 1853. gadā ar streika palīdzību panāca izmaksas termiņa saīsināšanu no viena mēneša līdz 14 dienām» («Reports of the Inspectors of Factories for 31st October 1853», p. 34). Kā tālāku veiklu soli kredīta attīstībā, ko strādnieks piešķir kapitālistam, var uzskatīt daudzu angļu ogļu rūpnieku metodi, kuri maksā strādniekam pēc viena mēneša un pa to laiku dod tam aizdevumus, bieži vien precēs, par kurām strādnieks ir spiests maksāt virs to tirgus cenas (Trucksystem). «Starp ogļu rūpniekiem ir kļuvis par vispārēju paradumu maksāt vienreiz mēnesī un dot strādniekiem aizdevumus katras nedēļas beigās. Aizdevumus izsniedz tirgotavā» (un tieši tommyshop, t. i., tirgotavā, kas pieder pašam uzņēmuma īpašniekam); «strādnieki saņem naudu tās vienā kaktā un tūdaļ atdod to otrā kaktā» («Children's Employment Commission, 3rd Report». London, 1864, p. 38, № 192).

atrod savu kopējo juridisko izteiksmi. Vienlīdzība! Jo tīe attiecas viens pret otru tikai kā preču īpašnieki un maina ekvivalentu pret ekvivalentu. Īpašums! Jo katram no tiem ir tikai tas, kas tam pieder. Bentems! Jo katrs rūpējas tikai par sevi pašu. Vienīgais spēks, kas tos saista kopā, ir katra tiekšanās pēc sava labuma, savtīgums, personiskās intereses. Bet tieši tāpēc, ka katrs rūpējas tikai par sevi un neviens nerūpējas par otru, visi viņi iepriekš nodibinātas lietu harmonijas rezultātā vai dziļi viltīgas providences vadībā realizē tikai to, kas tiem ir savstarpēji izdevīgs, tikai savu kopējo labumu, savas kopējās intereses.

Šķiroties no šās vienkāršās preču apgrozības jeb preču maiņas sfēras, no kuras fritreder vulgaris smeļ visus savus uzskatus, jēdzienus, mērogu visiem saviem spriedumiem par kapitāla un algotā darba sabiedrību, — šķiroties no šās sfēras, mēs ievērojam, ka zināmā mērā sāk mainīties mūsu dramatis personae [darbojošos personu] fizionomijas. Bijušais naudas īpašnieks soļo pa priekšu kā kapitālists, darbaspēka īpašnieks seko viņam kā viņa strādnieks; viens, daudznozīmīgi smīnēdams, ir pilns apņēmības uzsākt veikalu; otrs, galvu nodūris un pretodamies, kā cilvēks, kurš pārdevis tirgū pats savu ādu un tāpēc neredz nākotnē nekādas citas perspektīvas, kā tikai vienu: ka šo ādu miecēs.

TREŠĀ DAĻA

ABSOLŪTĀS VIRSVĒRTĪBAS RAŽOŠANA

PIEKTĀ NODAĻA

DARBA PROCESS UN VĒRTĪBAS PIEAUGŠANAS PROCESS

1. DARBA PROCESS

Darbaspēka patērēšana ir pats darbs. Darbaspēka pircējs to patērē, likdams strādāt tā pārdevējam. Pēdējais līdz ar to kļūst actu [faktiski] par sevi īstenojošu darbaspēku, par strādnieku, bet agrāk viņš tāds bija tikai potentia [potenciāli]. Lai viņa darbs izpaustos precēs, vispirms tas viņam jāizpauž lietošanas vērtībās, lietās, kas kalpo vienas vai otras vajadzības apmierināšanai. Tātad kapitālists liek strādniekam izgatavot kaut kādu sevišķu lietošanas vērtību, kaut kādu noteiktu lietu. Tas apstāklis, ka lietošanas vērtību jeb labumu ražošana notiek kapitālista labā un viņa kontrolē, nebūt negroza šās ražošanas vispārējo dabu. Tāpēc darba process jāaplūko vispirms neatkarīgi no jebkādas noteiktas sabiedriskās formas.

Darbs ir pirmām kārtām process, kas notiek starp cilvēku un dabu, process, kurā cilvēks pats ar savu darbību ir vidutājs, regulē un kontrolē vielu maiņu starp sevi un dabu. Dabas vielai viņš pats stāv pretim kā dabas spēks. Lai piesavinātos dabas vielu zināmā formā, kas ir derīga viņa paša dzīvei, viņš darbina savam ķermenim piederošos dabiskos spēkus: rokas un kājas, galvu un pirkstus. Iedarbojoties ar šās kustības palīdzību uz ārējo dabu un pārmainot to, viņš līdz ar to pārmaina pats savu dabu. Viņš attīsta tajā snaudošos spēkus un pakļauj šo spēku spēli savai varai. Mēs neaplūkosim šeit pirmās dzīvnieciski instinktīvās darba formas. Sabiedrības stāvoklis, kad strādnieks ienāk preču tirgū kā sava paša darbaspēka pārdevējs, un tas sabiedrības dziļās pirmatnējās pagātnes stāvoklis, kad cilvēka darbs vēl nebija atbrīvojies no savas primitīvās, instinktīvās formas, ir atdalīti ar milzu attālumu. Mēs domājam darbu tādā formā, kurā tas pieder vienīgi cilvēkam. Zirneklis veic operācijas, kas atgādina audēja operācijas, un bite, būvēdama savas vaska šūnas, apkauno dažus cilvēkus — arhitektus. Bet pat vissliktākais arhitekts jau no paša sākuma atšķiras no vislabākās bites ar to, ka, pirms viņš būvē šūnu no vaska, viņš jau

to ir uzbūvējis savā galvā. Darba procesa beigās rodas rezultāts, kas jau šā procesa sākumā pastāvējis cilvēka priekšstatā, t. i., ideāli. Cilvēks ne tikai pārmaina dabas dotā formu; dabas dotajā viņš īsteno vienlaikus arī savu apzināto mērķi, kurš kā likums nosaka viņa darbības veidu un raksturu un kuram viņam jāpakļauj sava griba. Un šī pakļaušana nav atsevišķs akts. Visu darba laiku ir nepieciešama ne tikai to orgānu sasprindzinātība, ar kuriem veic darbu, bet nepieciešama arī mērķtiecīga griba, kas izpaužas uzmanībā, un turklāt tā ir jo nepieciešamāka, jo mazāk darbs aizrauj strādnieku ar savu saturu un izpildīšanas veidu, tātad jo mazāk strādnieks bauda darbu kā savu fizisko un intelektuālo spēku spēli.

Darba procesa vienkāršie momenti ir šādi: mērķtiecīga darbība jeb pats darbs, darba priekšmets un darba līdzekļi.

Zeme (no ekonomiskā viedokļa pie tās pieder arī ūdens), kas sākumā apgādā cilvēku ar uzturu, gataviem dzīvei nepieciešamiem līdzekļiem[1], pastāv bez jebkādas palīdzības no viņa puses kā vispārējs cilvēka darba priekšmets. Visi priekšmeti, kurus darbs tikai izrauj no to tiešā sakara ar zemi, ir dabas doti darba priekšmeti. Tā, piemēram, zivs, kuru noķer, atdala no tās dzīves elementa — ūdens, koks, ko nocērt pirmatnējā mežā, rūda, kuru izrok no zemes dzīlēm. Turpretim, ja pats darba priekšmets jau ir, tā sakot, izfiltrēts iepriekšējā darbā, tad mēs to saucam par izejmateriālu, piemēram, jau iegūtā rūda, kas atrodas skalošanas procesā. Ikviens izejmateriāls ir darba priekšmets, bet ne ikviens darba priekšmets ir izejmateriāls. Darba priekšmets ir izejmateriāls tikai tad, ja tajā jau notikusi zināma pārmaiņa ar darba palīdzību.

Darba līdzeklis ir lieta vai lietu komplekss, kuras cilvēks novieto starp sevi un darba priekšmetu un kuras viņam kalpo kā viņa darbības novadītājas uz šo priekšmetu. Viņš izmanto lietu mehāniskās, fizikālās un ķīmiskās īpašības, lai atbilstoši savam mērķim lietas izmantotu kā rīkus, ar kuriem iedarboties uz citām lietām[2]. Priekšmets, ko cilvēks apgūst tieši, — mēs nemaz nerunājam par gatavu dzīvei nepieciešamo līdzekļu, piemēram, augļu, ievākšanu, kad vienīgi strādnieka ķermeņa orgāni kalpo kā darba līdzekļi, — ir nevis darba priekšmets, bet darba līdzeklis. Tādējādi pašas dabas dotais kļūst par viņa darbības orgānu, kuru viņš pievieno sava ķermeņa orgāniem, pagarinot tādējādi, pretēji bībelē rakstītajam, sava ķermeņa dabiskos apmērus. Zeme, būdama viņa sākotnējā pārtikas noliktava, ir arī viņa darba līdzekļu sākotnējais arsenāls. Tā dod viņam, piemēram, akmeni, ko viņš lieto, lai mestu,

---

[1]) «Liekas, — un tā tas arī patiesībā ir, — ka sākotnējie zemes produkti, kuru ir ierobežots daudzums un kuri pastāv pilnīgi neatkarīgi no cilvēka, ir dabas doti gluži tāpat, kā jaunam cilvēkam dod nelielu naudas summu ar to nolūku, lai viņu uzvirzītu uz derīga darba un panākumu ceļu» (*James Steuart.* «Principles of Political Economy», edit. Dublin, 1770, v. I, p. 116).

[2]) «Prāts ir tikpat viltīgs, cik varens. Viltība vispār ir starpnieciska darbība, kura, liekot priekšmetiem iedarboties vienam uz otru atbilstoši to dabai un savstarpēji apstrādāties, bez tiešas iejaukšanās šajā procesā īsteno savu mērķi» (*Hegel.* «Encyklopädie». Erster Teil. «Die Logik». Berlin, 1840, S. 382).

berzētu, spiestu, grieztu utt. Pati zeme ir darba līdzeklis, bet, lai tā funkcionētu kā darba līdzeklis zemkopībā, ir savukārt nepieciešama vesela rinda citu darba līdzekļu un samērā augsta darbaspēka attīstība[3]). Vispār, kad darba process ir kaut cik attīstījies, tam ir vajadzīgi jau apstrādāti darba līdzekļi. Vissenākā cilvēka alās mēs atrodam akmens darba rīkus un akmens ieročus. Blakus apstrādātam akmenim, kokam, kauliem un gliemežnīcām galvenā loma kā darba līdzeklim cilvēka vēstures sākumā ir pieradinātiem, tātad jau ar darba palīdzību pārveidotiem, cilvēka izaudzētiem dzīvniekiem[4]). Darba līdzekļu lietošana un radīšana, kaut gan tā dīgļa formā piemīt jau dažām dzīvnieku sugām, ir cilvēka darba procesa specifiski raksturīga iezīme, un tāpēc Franklins definē cilvēku kā «a toolmaking animal», kā dzīvnieku, kas izgatavo darba rīkus. Darba līdzekļu paliekām izzudušo sabiedriski ekonomisko formāciju pētīšanā ir tikpat svarīga nozīme, kāda kaulu palieku uzbūvei ir izzudušo dzīvnieku sugu organizācijas pētīšanā. Ekonomiskie laikmeti atšķiras nevis ar to, ko ražo, bet ar to, kā ražo, ar kādiem darba līdzekļiem[5]). Darba līdzekļi ir ne tikai cilvēka darbaspēka attīstības mērs, bet arī to sabiedrisko attiecību rādītāji, kurās noris darbs. No pašiem darba līdzekļiem mehāniskie darba līdzekļi, kuru kopumu varam nosaukt par ražošanas kaulu un muskuļu sistēmu, daudz vairāk raksturo noteiktu sabiedriskās ražošanas laikmetu nekā tādi darba līdzekļi, kuri kalpo tikai kā darba priekšmetu glabātuves un kuru kopumu vispār varam nosaukt par ražošanas trauku sistēmu, piemēram, caurules, mucas, grozi, trauki utt. Tikai ķīmiskajā ražošanā tiem ir svarīga loma[5a]).

Bez tām lietām, ar kuru starpniecību darbs iedarbojas uz darba priekšmetu un kuras tāpēc tā vai citādi kalpo tā darbības novadīšanai, pie darba procesa līdzekļiem plašākajā nozīmē pieder visi materiālie nosacījumi, kas nepieciešami, lai darba process vispār varētu notikt. Tie tajā tieši neietilpst, bet bez tiem tas ir vai nu pilnīgi neiespējams, vai arī var notikt tikai nepilnīgā veidā. Šāda veida vispārējs darba līdzeklis ir atkal tā pati zeme, tāpēc ka tā dod strādniekam locus standi [vietu, uz kuras viņš stāv] un viņa procesam — darbības sfēru (field of employment). Šāda paša veida, bet jau iepriekš apstrādātu darba līdzekļu piemērs ir ražošanas ēkas, kanāli, ceļi utt.

Tātad darba procesā cilvēka darbība ar darba līdzekļu palīdzību rada iepriekš nodomātu pārmaiņu darba priekšmetā. Process izbei-

---

[3]) Vispār vājajā darbā «Théorie de l'Économie Politique, Paris, 1815» [t. I, p. 266] Ganils, polemizējot ar fiziokrātiem, veiksmīgi uzskaita daudz darba procesu, kuri ir priekšnoteikums pašai zemkopībai.

[4]) Darbā «Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses» (1766) Tirgo labi noskaidro pieradināto dzīvnieku svarīgo nozīmi kultūras sākuma pakāpēm.

[5]) No visām precēm greznuma priekšmeti šā vārda tiešajā nozīmē ir visnenozīmīgākie, tehnoloģiski salīdzinot dažādus ražošanas laikmetus.

[5a]) *Piezīme 2. izd.* Lai arī cik maz vēstures zinātne līdz šim zina materiālās ražošanas attīstību, tātad visas sabiedriskās dzīves un tāpēc arī visas īstenās vēstures pamatu, tomēr vismaz aizvēsturiskos laikus iedala periodos, pamatojoties uz dabzinātniskajiem un nevis tā saucamajiem vēsturiskajiem pētījumiem, pēc darba rīku un ieroču materiāla: akmens laikmets, bronzas laikmets, dzelzs laikmets.

dzas produktā. Darba procesa produkts ir lietošanas vērtība, dabas viela, kas pielāgota cilvēka vajadzībām, mainot tās formu. Darbs ir savienojies ar darba priekšmetu. Darbs ir materializēts priekšmetā, un priekšmets ir apstrādāts. Kas strādnieka pusē parādījies kustības [Unruhe] formā, tas tagad produkta pusē parādās kā mierā esoša īpašība [ruhende Eigenschaft], kā esamība. Strādnieks ir vērpis, un produkts ir dzija.

Ja aplūkojam visu procesu no tā rezultāta — produkta viedokļa, tad tiklab darba līdzeklis, kā arī darba priekšmets, abi parādās kā ražošanas līdzekļi[6], bet pats darbs — kā ražīgs darbs[7].

Ja viena lietošanas vērtība iziet no darba procesa kā produkts, tad citas lietošanas vērtības — iepriekšējo darba procesu produkti — ieiet tajā kā ražošanas līdzekļi. Viena un tā pati lietošanas vērtība, būdama viena darba procesa produkts, ir ražošanas līdzeklis otram darba procesam. Tāpēc produkti ir ne tikai darba procesa rezultāts, bet vienlaikus arī darba procesa nosacījums.

Izņemot iegūstošo rūpniecību, kas atrod savu darba priekšmetu dabā, — kā kalnrūpniecību, medniecību, zvejniecību utt. (zemkopību tikai tiktāl, ciktāl pirmoreiz tiek uzarta nekultivēta augsne), — visas rūpniecības nozares apstrādā tādu priekšmetu, kas ir izejmateriāls, t. i., darba procesā jau izfiltrēts darba priekšmets, pats jau darba produkts. Tā, piemēram, zemkopībā sēklas. Dzīvnieki un augi, kurus parasti uzskata par dabas produktiem, īstenībā ir ne tikai pagājušā gada darba produkti, bet savās modernajās formās arī dabas pārveidošanas produkti, kura notikusi daudzu paaudžu laikā cilvēka kontrolē, ar cilvēka darba palīdzību. Kas attiecas uz darba līdzekļiem šā vārda tiešajā nozīmē, tad pat vispaviršākajam skatienam to milzīgs vairākums rāda pagājušā darba pēdas.

Izejmateriāls var dot galveno produkta substanci vai arī piedalīties tā izveidošanā tikai kā palīgmateriāls. Palīgmateriālu vai nu patērē darba līdzekļi, kā, piemēram, ogles patērē tvaika mašīna, eļļu rats, sienu darba zirgs, vai arī tas pievienojas izejmateriālam, lai radītu tajā vielisku pārmaiņu, kā, piemēram, hlors nebalinātam audeklam, ogle dzelzij, krāsa vilnai, — vai arī palīdz veikt pašu darbu, kā, piemēram, materiāli, kurus lieto darba telpas apgaismošanai un apkurināšanai. Ķīmiskajā rūpniecībā šā vārda tiešajā nozīmē atšķirība starp galveno materiālu un palīgmateriālu izzūd, tāpēc ka neviens no izlietotajiem izejmateriāliem neparādās no jauna kā produkta substance[8].

Tā kā katrai lietai ir daudz īpašību un tāpēc tā ir derīga dažādiem izmantošanas veidiem, tad viens un tas pats produkts var

---

[6]) Liekas paradoksāli nosaukt, piemēram, zivi, kas vēl nav noķerta, par ražošanas līdzekli zvejniecībā. Bet līdz šim vēl nav izgudrota māksla zvejot zivis ūdeņos, kuros to nav.

[7]) Šī ražīgā darba definīcija, kas izriet no vienkārša darba procesa viedokļa, ir pilnīgi nepietiekama kapitālistiskajam ražošanas procesam.

[8]) Storhs atšķir izejmateriālu šā vārda tiešajā nozīmē kā «matière» no palīgmateriāla kā «matériaux»[65]. Serbiljē nosauc palīgmateriālus par «matières instrumentales»[66].

būt par izejmateriālu ļoti dažādos darba procesos. Tā, piemēram, labība ir izejmateriāls melderim, stērķeļu fabrikantam, vīndedzim, lopkopim utt. Kā sēkla tā kļūst par izejmateriālu sevis pašas ražošanai. Gluži tāpat ogles iziet no kalnrūpniecības kā produkts un ieiet tajā kā ražošanas līdzeklis.

Viens un tas pats produkts vienā un tai pašā darba procesā var būt darba līdzeklis un izejmateriāls. Tā, piemēram, lopi, tos nobarojot, ir apstrādājamais izejmateriāls un vienlaikus līdzeklis mēslojuma gatavošanai.

Produkts, kas pastāv patērēšanai gatavā formā, var no jauna kļūt par izejmateriālu citam produktam, piemēram, vīnogas — par izejmateriālu vīnam. Vai arī darbs atstāj savu produktu tādās formās, kurās šis produkts ir izlietojams tikai kā izejmateriāls. Izejmateriālu šajā stāvoklī sauc par pusfabrikātu, un varbūt labāk būtu bijis saukt to par starpfabrikātu, piemēram, kokvilna, diegi, dzija utt. Sākotnējam izejmateriālam, kas pats jau ir produkts, tomēr jāiziet vēl cauri veselai rindai dažādu procesu, kuros tas vienmēr pārgrozītā veidā katru reizi no jauna funkcionē kā izejmateriāls, kamēr beidzot sasniedz pēdējo darba procesu, no kura tas iznāk jau kā gatavs dzīves priekšmets vai gatavs darba līdzeklis.

Tātad, vai zināma lietošanas vērtība ir izejmateriāls, darba līdzeklis vai produkts, tas ir pilnīgi atkarīgs no šās lietošanas vērtības noteiktās funkcijas darba procesā, no vietas, kuru tā ieņem tajā, un līdz ar šās vietas pārmaiņu mainās arī tās apzīmējumi.

Tāpēc produkti, ieejot kā ražošanas līdzekļi jaunos darba procesos, zaudē produktu raksturu. Tie funkcionē šeit jau tikai kā dzīvā darba materiālie faktori. Vērpējs uzskata vārpstiņu tikai par līdzekli, ar kuru viņš vērpj, linus — tikai par priekšmetu, kuru viņš vērpj. Protams, nevar vērpt bez vērpšanas materiāla un bez vārpstiņas. Tāpēc šiem produktiem ir jau jābūt, kad sākas vērpšana. Bet tas apstāklis, ka lini un vārpstiņa ir pagājušā darba produkti, ir tikpat vienaldzīgs pašam šim procesam, cik uztura aktā ir vienaldzīgs tas apstāklis, ka maize ir zemnieka, meldera, maiznieka utt. pagājušā darba produkts. Otrādi. Ja arī ražošanas līdzekļi darba procesā parāda, ka tie ir pagājušā darba produkti, tad parāda to tikai ar saviem trūkumiem. Nazis, kas negriež, dzija, kas pastāvīgi trūkst, utt., tūdaļ liek atcerēties nažu kalēju *A* un vērpēju *B*. Veiksmīgi izgatavotā produktā izzūd jebkādas pagājušā darba piedalīšanās pēdas tā lietošanas īpašību radīšanā.

Mašīna, kas nekalpo darba procesā, ir nederīga. Turklāt tā pakļauta dabiskās vielu maiņas postošajai iedarbībai. Dzelzs rūsē, koks trūd. Dzija, ko neizlieto aušanai vai adīšanai, ir sabojāta kokvilna. Dzīvajam darbam ir šīs lietas jāaptver, jāceļ augšā no miroņiem, no tikai iespējamām lietošanas vērtībām tās jāpārvērš īstenās darbojošās lietošanas vērtībās. Darba liesmas apņemtas, kurš asimilē tās kā savu ķermeni, darba procesā iedvesmotas fun-

kcijām, kas atbilst to idejai un uzdevumam, — tās, kaut arī tiek patērētas, tomēr tiek patērētas mērķtiecīgi kā elementi jaunu lietošanas vērtību, jaunu produktu radīšanai, kuri kā dzīvei nepieciešami līdzekļi spēj ieiet individuālā patēriņa sfērā vai kā ražošanas līdzekļi — jaunā darba procesā.

Tātad, ja esošie produkti ir ne tikai darba procesa rezultāti, bet arī tā nosacījumi, tad, no otras puses, to ieiešana darba procesā, t. i., to kontakts ar dzīvo darbu, ir vienīgais līdzeklis, lai saglabātu un realizētu šos pagājušā darba produktus kā lietošanas vērtības.

Darbs patērē savus vieliskos elementus, savu priekšmetu un savus līdzekļus, aprij tos un tāpēc ir patērēšanas process. Šī ražīgā patērēšana atšķiras no individuālās patērēšanas ar to, ka pēdējā produktus patērē kā dzīva indivīda dzīvei nepieciešamos līdzekļus, bet pirmajā — kā darba, t. i., šī indivīda darbībā esošā darbaspēka — dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Tāpēc individuālās patērēšanas produkts ir pats patērētājs, bet ražīgās patērēšanas rezultāts ir produkts, kas atšķiras no patērētāja.

Ciktāl darba līdzekļi un darba priekšmets jau paši ir produkti, darbs patērē produktus produktu ražošanai jeb izlieto produktus kā produktu ražošanas līdzekļus. Bet, tāpat kā darba process sākumā notiek tikai starp cilvēku un zemi, kura pastāv bez tā palīdzības, tā arī tagad vēl darba procesā piedalās tādi ražošanas līdzekļi, kurus devusi daba un kuri nav dabas vielas savienojums ar cilvēka darbu.

Darba process, kā mēs to attēlojām tā vienkāršajos un abstraktajos momentos, ir mērķtiecīga darbība, lai radītu lietošanas vērtības, dabas dotu lietu piesavināšanās cilvēka vajadzībām, vispārējs vielu maiņas nosacījums starp cilvēku un dabu, mūžīgs dabisks cilvēka dzīves nosacījums, un tāpēc tas nav atkarīgs ne no vienas šās dzīves formas, bet, gluži otrādi, ir vienlīdz kopējs visām tās sabiedriskajām formām. Tāpēc mums nebija vajadzības aplūkot strādnieku viņa attiecībā pret citiem strādniekiem. Cilvēks un viņa darbs vienā pusē, daba un tās materiāli otrā pusē — ar to pietika. Tāpat kā pēc kviešu garšas nav iespējams uzzināt, kas tos ir audzējis, tāpat arī no šā darba procesa nav redzams, kādos apstākļos tas notiek: vai zem nežēlīgās vergu uzrauga pātagas, vai kapitālista bažīgo acu priekšā, vai to veic Cincināts, apstrādājot savus dažus jugerus, vai mežonis, kas ar akmeni nogalina zvēru[9].

Tomēr atgriezīsimies pie mūsu kapitālista in spe [nākotnē]. Mēs viņu atstājām pēc tam, kad viņš bija nopircis preču tirgū visus

---

[9]) Balstoties uz šo augstākajā mērā loģisko pamatu, pulkvedis Torrenss atklāj kapitāla sākumu mežoņa akmenī. «Pirmajā akmenī, ko mežonis met vajātam zvēram, pirmajā nūjā, ko tas ņem, lai pievilktu sev augļus, kurus tas nevar sasniegt rokām, mēs redzam viena priekšmeta piesavināšanos ar nolūku iegūt otru priekšmetu un tādējādi atklājam kapitāla sākumu» (*R. Torrens.* «An Essay on the Production of Wealth etc.», p. 70, 71). Ar šo pirmo nūju [stock], jādomā, ir izskaidrojams arī tas, kāpēc angļu valodā stock ir kapitāla sinonīms.

faktorus, kas nepieciešami darba procesam: materiālos faktorus jeb ražošanas līdzekļus un personisko faktoru jeb darbaspēku. Ar viltīgu zinātāja skatienu viņš izraudzījās ražošanas līdzekļus un darbaspēku, kas vajadzīgi viņa sevišķajam uzņēmumam: vērptuvei, zābaku fabrikai utt. Tātad mūsu kapitālists uzsāk patērēt savu nopirkto preci, darbaspēku, t. i., liek darbaspēka īpašniekam, strādniekam, ar viņa darba palīdzību patērēt ražošanas līdzekļus. Vispārējais darba procesa raksturs, protams, nemainās no tā, ka strādnieks to veic kapitālista un nevis sevis paša labā. Arī tas noteiktais veids, kādā izgatavo zābakus vai vērpj dziju, nevar tūdaļ mainīties kapitālista iejaukšanās rezultātā. Pēdējam sākumā jāņem darbaspēks tāds, kādu viņš to atrod tirgū, un tātad arī darbs jāņem tāds, par kādu tas ir attīstījies tajā periodā, kad vēl nebija kapitālistu. Paša ražošanas veida mainīšanās kā rezultāts tam, ka darbs tiek pakļauts kapitālam, var notikt tikai vēlāk, un tāpēc tā aplūkojama tikai vēlāk.

Darba procesam kā procesam, kurā kapitālists patērē darbaspēku, ir divas savdabīgas īpatnības.

Strādnieks strādā kapitālista kontrolē, kuram pieder viņa darbs. Kapitālists uzrauga, lai darbs norisinātos vajadzīgajā kārtībā un lai ražošanas līdzekļus patērētu lietderīgi, tātad lai izejmateriālu veltīgi neizšķiestu un lai ar darba rīkiem rīkotos saudzīgi, t. i., lai tie nolietotos tikai tik daudz, cik prasa to lietošana darbā.

Bet otrkārt: produkts ir kapitālista īpašums un nevis tiešā ražotāja — strādnieka īpašums. Kapitālists samaksā, piemēram, darbaspēka dienas vērtību. Tādējādi darbaspēka, tāpat kā ikvienas citas preces — piemēram, zirga, kuru viņš sarunājis uz vienu dienu, — lietošana visu dienu pieder viņam. Preces pircējam pieder preces lietošana, un darbaspēka īpašnieks, atdodot savu darbu, faktiski atdod tikai savu pārdoto lietošanas vērtību. Sākot ar brīdi, kad viņš ieiet kapitālista darbnīcā, viņa darbaspēka lietošanas vērtība, t. i., tā lietošana, darbs, pieder kapitālistam. Nopirkdams darbaspēku, kapitālists pievienojis pašu darbu kā dzīvu fermentu nedzīvajiem produkta veidošanas elementiem, kuri arī pieder viņam. No viņa viedokļa darba process ir tikai viņa nopirktās preces — darbaspēka patērēšana, bet viņš var to patērēt tikai ar nosacījumu, ja pievieno tam ražošanas līdzekļus. Darba process ir process starp lietām, kuras nopircis kapitālists, starp viņam piederošām lietām. Tāpēc šā procesa produkts pieder viņam tādā pašā mērā kā rūgšanas procesa produkts viņa vīna pagrabā[10]).

[10]) «Produktus piesavinās, iekām tie pārvēršas par kapitālu; šī pārvēršanās neglābj tos no šādas piesavināšanās» (*Cherbuliez.* «Richesse ou Pauvreté», édit. Paris, 1841, p. 54). «Pārdodams savu darbu par noteiktu daudzumu dzīvei nepieciešamo līdzekļu (approvisionnement), proletārietis pilnīgi atsakās no jebkādas produkta daļas. Produktu piesavināšanās paliek tā pati, kāda tā bija agrāk; to nemaz negroza minētais līgums. Produkts pieder vienīgi kapitālistam, kurš piegādājis izejmateriālus un approvisionnement. Un tās ir obligātas sekas piesavināšanās likumam, kura pamatprincips, gluži otrādi, bija katra strādnieka izņēmumveida īpašuma tiesība uz savu produktu» (*James Mill.* «Elements of Political Economy etc.». London, 1821, p. 58). «Ja strādnieki strādā par darba algu . . . tad kapitālists ir ne tikai kapitāla» (te tiek domāti ražošanas līdzekļi) «īpašnieks, bet arī darba

2. VĒRTĪBAS PIEAUGŠANAS PROCESS

Produkts — kapitālista īpašums — ir zināma lietošanas vērtība: dzija, zābaki utt. Bet, kaut gan zābaki, piemēram, zināmā mērā veido sabiedriskā progresa bāzi un kaut gan mūsu kapitālists ir noteikts progresists, viņš tomēr neražo zābakus šo zābaku pašu dēļ. Lietošanas vērtība, pastāvot preču ražošanai, vispār nav tāda lieta, «qu'on aime pour lui-même» [«kuru mīl viņas pašas dēļ»]. Lietošanas vērtības vispār šeit ražo tikai tāpēc un tiktāl, ka un ciktāl tās ir maiņas vērtības materiālais substrāts, tās nesējas. Un mūsu kapitālists rūpējas par divējāda veida lietām. Pirmkārt, viņš grib ražot lietošanas vērtību, kam ir maiņas vērtība, priekšmetu, kas domāts pārdošanai, t. i., preci. Un, otrkārt, viņš grib ražot preci, kuras vērtība ir lielāka par to preču vērtības summu, kas nepieciešamas tās ražošanai, lielāka par ražošanas līdzekļu un darbaspēka vērtības summu, par kuriem viņš avansējis preču tirgū savu paša naudu. Viņš grib ražot ne tikai lietošanas vērtību, bet arī preci, ne tikai lietošanas vērtību, bet arī vērtību un ne tikai vērtību, bet arī virsvērtību.

Tiešām, tā kā te ir runa par preču ražošanu, tad mēs līdz šim, acīm redzot, esam aplūkojuši tikai vienu procesa pusi. Tāpat kā pati prece ir lietošanas vērtības un vērtības vienība, tā arī preces ražošanas procesam ir jābūt darba procesa un vērtības radīšanas procesa vienībai.

Tātad aplūkosim tagad ražošanas procesu arī kā vērtības radīšanas procesu.

Mēs zinām, ka katras preces vērtību nosaka darba daudzums, kas materializēts preces lietošanas vērtībā, tās ražošanai sabiedriski nepieciešamais darba laiks. Tas attiecas arī uz produktu, ko mūsu kapitālists ieguvis kā darba procesa rezultātu. Tātad vispirms jāaprēķina darbs, kas šajā produktā materializēts.

Pieņemsim, ka šis produkts ir, piemēram, dzija.

Dzijas ražošanai pirmām kārtām ir vajadzīgs attiecīgs izejmateriāls, piemēram, 10 mārc. kokvilnas. Kāda ir kokvilnas vērtība, tas šeit nav jāmeklē, tāpēc ka kapitālists to ir nopircis tirgū par tās vērtību, piemēram, par 10 šiliņiem. Kokvilnas cenā darbs, kas nepieciešams tās ražošanai, jau ir izpaudies kā sabiedriski vidējs darbs. Pieņemsim tālāk, ka no vārpstiņām, kas mums šeit ir visu izlietoto darba līdzekļu pārstāves, ir patērēts kokvilnas pārstrādāšanā tāds daudzums, kura vērtība ir 2 šiliņi. Ja 12 šiliņiem vienlīdzīgs zelta daudzums ir 24 darba stundu jeb 2 darba dienu produkts, tad no tā pirmām kārtām izriet, ka dzijā ir materializētas 2 darba dienas.

Tas apstāklis, ka kokvilna ir pārmainījusi savu formu un ka

(of the labour also) īpašnieks. Ja kapitāla jēdzienā, kā to parasti dara, ietver to, ko izmaksā kā darba algu, tad ir nejēdzība runāt par darbu atšķirti no kapitāla. Vārds kapitāls šai nozīmē aptver kā vienu, tā otru, kā kapitālu, tā darbu» (turpat, 70. un 71. lpp.).

vārpstiņu nolietotā daļa ir pilnīgi izzudusi, nedrīkst mūs maldināt. Tā, piemēram, ja 40 märc. dzijas vērtība = 40 märc. kokvilnas vērtībai + veselas vārpstiņas vērtībai, t. i., ja ir vajadzīgs vienāds darba laiks, lai ražotu vienu un otru šā vienādojuma daļu, tad saskaņā ar vispārējo vērtības likumu 10 märc. dzijas ir ekvivalents 10 märc. kokvilnas un $^1/_4$ vārpstiņas. Šai gadījumā viens un tas pats darba laiks izpaužas vienreiz dzijas lietošanas vērtībā, otrreiz — kokvilnas un vārpstiņas lietošanas vērtībā. Tātad vērtībai ir gluži vienalga, vai tā parādās dzijā, vārpstiņā vai kokvilnā. Tas apstāklis, ka vārpstiņa un kokvilna nevis guļ mierīgi viena otrai blakus, bet vērpšanas procesā ieiet savienojumā, kas izmaina to lietošanas formas un pārvērš tās par dziju, gluži tāpat neietekmē to vērtību, kā kad tās būtu vienkāršas maiņas ceļā aizstātas ar ekvivalentu daudzumu dzijas.

Darba laiks, kas nepieciešams kokvilnas ražošanai, ir daļa no darba laika, kas nepieciešams, lai no šā izejmateriāla ražotu dziju (kokvilna ir tās izejviela), un tāpēc tas ir ietverts dzijā. Gluži tāpat tas ir ar darba laiku, kas nepieciešams tā daudzuma vārpstiņu ražošanai, bez kura nolietošanas jeb patēriņa kokvilnu nav iespējams pārvērst dzijā[11]).

Tātad, ciktāl mēs runājam par dzijas vērtību, t. i., par darba laiku, kas nepieciešams tās ražošanai, tiktāl dažādos īpašos, savstarpēji laikā un telpā atdalītos darba procesus, kas jāveic, lai ražotu pašu kokvilnu un patērētās vārpstiņas un pēc tam no kokvilnas un vārpstiņām ražotu dziju, mēs varam aplūkot kā viena un tā paša darba procesa dažādas secīgas fāzes. Viss dzijā ietvertais darbs ir pagājušais darbs. Tam apstāklim, ka darba laiks, kas nepieciešams dzijas veidošanas elementu ražošanai, jau ir beidzies un attiecas uz sen pagājušu laiku, turpretim tas darbs, kas tieši izlietots beigu procesam, vērpšanai, ir tuvāks tagadnei, ir tikai pagājis laiks, nav it nekādas nozīmes. Ja mājas celšanai ir nepieciešams noteikts daudzums darba, piemēram, 30 darba dienu, tad kopējais darba laika daudzums, kas iemiesots mājā, nemainās no tā, ka 30. darba diena ir iegājusi ražošanā 29 dienas pēc pirmās darba dienas. Un tāpēc darba materiālā un darba līdzekļos ietverto darba laiku mēs varam aplūkot gluži tādā pašā veidā, kā kad tas būtu izlietots vienkārši vērpšanas procesa agrākā stadijā pirms tā darba, kurš tika pievienots beigās, vērpšanas formā.

Tātad ražošanas līdzekļu — kokvilnas un vārpstiņu — vērtība, ko izteic cena 12 šiliņi, ir dzijas vērtības jeb produkta vērtības sastāvdaļa.

Bet pie tam ir jāievēro divi nosacījumi. Pirmkārt, kokvilna un vārpstiņas ir faktiski jāizlieto zināmas lietošanas vērtības ražošanai. Mūsu gadījumā no tām ir jāražo dzija. Vērtībai ir vienalga,

---

[11]) «Preču vērtību ietekmē ne tikai darbs, kas tieši izlietots to ražošanai, bet arī darbs, kas izlietots darba rīkiem, instrumentiem un ēkām, kas vajadzīgi, lai notiktu darbs» (*Ricardo*. «The Principles of Political Economy», 3rd ed. London, 1821, p. 16).

kāda lietošanas vērtība ir tās nesēja, bet nesējai katrā ziņā jābūt kaut kādai lietošanas vērtībai. Otrkārt, jāpieņem, ka tiek patērēts tikai tas darba laiks, kas nepieciešams dotajos sabiedriskajos ražošanas apstākļos. Tātad, ja 1 märc. dzijas savērpšanai ir vajadzīga tikai 1 märc. kokvilnas, tad 1 märc. dzijas ražošanai var tikt patērēts tikai 1 märc. kokvilnas. Tas pats sakāms par vārpstiņām. Ja kapitālists iedomātos izlietot zelta vārpstiņas dzelzs vārpstiņu vietā, tad dzijas vērtībā ieietu tomēr tikai sabiedriski nepieciešamais darbs, t. i., darba laiks, kas nepieciešams dzelzs vārpstiņu ražošanai.

Tagad mēs zinām, kādu dzijas vērtības daļu veido ražošanas līdzekļi — kokvilna un vārpstiņas. Tā vienlīdzīga 12 šiliņiem jeb divu darba dienu materializācijai. Tātad tagad ir runa par to vērtības daļu, kuru kokvilnai pievieno pats vērpēja darbs.

Mums tagad jāaplūko šis darbs no gluži cita viedokļa, nekā aplūkojot darba procesu. Tur bija runa par mērķtiecīgu darbību, kas nepieciešama, lai kokvilnu pārvērstu dzijā. Jo mērķtiecīgāks ir darbs, jo dzija, pārējiem apstākļiem nemainoties, ir labāka. Vērpēja darbs specifiski atšķirās no citiem ražīga darba veidiem, un šī atšķirība izpaudās subjektīvi un objektīvi vērpšanas īpašajā mērķī, tās operāciju īpašajā raksturā, tās ražošanas līdzekļu īpašajā dabā, tās produkta īpašajā lietošanas vērtībā. Kokvilna un vārpstiņas ir nepieciešamas vērpšanas darbam, bet ar to palīdzību nav iespējams izgatavot vītņu lielgabalus. Turpretim, ciktāl vērpēja darbs rada vērtību, t. i., kļūst vērtības avots, tas nemaz neatšķiras no ieroču izgatavotāja darba vai, kas šai gadījumā mums ir tuvāk, no kokvilnas audzētāja un vārpstiņu izgatavotāja darba, kas materializēts dzijas ražošanas līdzekļos. Tikai pateicoties šai identitātei, kokvilnas audzēšana, vārpstiņu izgatavošana un vērpšana var veidot vienas un tās pašas kopējās vērtības — dzijas vērtības daļas, kas atšķiras viena no otras tikai kvantitatīvi. Te vairs nav runa par darba kvalitāti, par tā īpašībām un saturu, bet tikai par tā kvantitāti. Pēdējo ir viegli aprēķināt. Mēs pieņemam, ka vērpšanas darbs ir vienkāršs darbs, vidējs sabiedrisks darbs. Vēlāk mēs redzēsim, ka pretējs pieņēmums te nekā negroza.

Darba procesa laikā darbs pastāvīgi pāriet no darbības formas esamības formā, no kustības formas priekšmetiskuma formā. Vienas stundas beigās vērpšanas kustība ir izpaudusies zināmā dzijas daudzumā, un tātad noteikts daudzums darba, viena darba stunda, ir materializējies kokvilnā. Mēs sakām: darba stunda, t. i., vērpēja dzīvības spēka izlietojums vienas stundas laikā, tāpēc ka vērpšanas darbam šeit ir nozīme tikai tiktāl, ciktāl tas ir darbaspēka izlietojums un nevis tāpēc, ka tas ir specifisks vērpšanas darbs.

Bet izšķiroša nozīme ir tam, lai procesa laikā, t. i., kokvilnai pārvēršoties dzijā, tiktu patērēts tikai sabiedriski nepieciešamais darba laiks. Ja normālos, t. i., vidējos sabiedriskos, ražošanas apstākļos *a* märc. kokvilnas vienā darba stundā ir jāpārvērš *b* mär-

ciņās dzijas, tad 12 stundu darba dienas nozīmi iegūst tikai tāda darba diena, kura *a* märc. kokvilnas × 12 pārvērš *b* märciņās dzijas × 12. Tāpēc ka tikai sabiedriski nepieciešamais darba laiks tiek ņemts vērā vērtības radīšanā.

Tiklab pats darbs, kā arī izejmateriāls un produkts šeit parādās gluži citādā gaismā nekā no paša darba procesa viedokļa. Izejmateriālam šeit ir nozīme tikai kā noteikta darba daudzuma uzsūcējam. Šās uzsūkšanas rezultātā tas tiešām pārvēršas dzijā, tāpēc ka darbaspēks ir izlietots un pievienots tam vērpšanas formā. Bet produkts, dzija, tagad ir tikai kokvilnas uzsūktā darba mērs. Ja vienas stundas laikā ir pārstrādāts $1^2/_3$ märc. kokvilnas jeb tā pārvērsta $1^2/_3$ märciņās dzijas, tad 10 märc. dzijas norāda uz 6 uzsūktām darba stundām. Noteikti, pieredzes nodibināti produkta daudzumi tagad pārstāv tikai noteiktus darba daudzumus, noteiktas masas sastinguša darba laika. Šie produkta daudzumi ir tikai vienas stundas, divu stundu, vienas dienas sabiedriskā darba materializācija.

Tam apstāklim, ka darbs ir tieši vērpšanas darbs, tā materiāls ir kokvilna un produkts — dzija, šeit nav nozīmes, gluži tāpat kā tam apstāklim, ka pats darba priekšmets jau ir produkts, tātad izejmateriāls. Ja strādnieks būtu nodarbināts nevis vērptuvē, bet gan ogļu šahtā, tad darba priekšmets, ogles, būtu dabas dots. Un tomēr noteikts daudzums no slāņa izlauzto ogļu, piemēram, viens centners, pārstāvētu noteiktu daudzumu uzsūktā darba.

Kad tika pārdots darbaspēks, mēs pieņēmām, ka tā dienas vērtība vienlīdzīga 3 šiliņiem, ka pēdējos ir iemiesotas 6 darba stundas un ka tātad šis darba daudzums ir vajadzīgs, lai ražotu strādnieka dzīvei nepieciešamo līdzekļu vidējo summu vienai dienai. Ja mūsu vērpējs vienā darba stundā pārvērš $1^2/_3$ märc. kokvilnas $1^2/_3$ märciņās dzijas,[12] tad 6 stundās viņš 10 märc. kokvilnas pārvērtīs 10 märciņās dzijas. Tātad vērpšanas procesā kokvilna uzsūc 6 darba stundas. Šis pats darba laiks izpaužas 3 šiliņu zelta daudzumā. Tātad kokvilnai ar pašu vērpšanu ir pievienota 3 šiliņu vērtība.

Aplūkosim tagad produkta, 10 märc. dzijas, kopējo vērtību. Tajā materializētas $2^1/_2$ darba dienas: 2 dienas satur kokvilna un vārpstiņas, $^1/_2$ darba dienas uzsūkts vērpšanas procesā. Šis pats darba laiks izpaužas 15 šiliņu zelta daudzumā. Tātad šo 10 märc. dzijas cena, kas atbilst to vērtībai, ir 15 šiliņu, 1 märc. dzijas cena — 1 šiliņš un 6 pensi.

Mūsu kapitālists samulst. Produkta vērtība ir vienlīdzīga avansētā kapitāla vērtībai. Avansētā vērtība nav pieaugusi, nav radījusi virsvērtību, tātad nauda nav pārvērtusies kapitālā. Šo 10 märc. dzijas cena ir 15 šiliņu, un 15 šiliņi arī tika izdoti preču tirgū par produkta radīšanas elementiem jeb, kas ir tas pats, par darba pro-

[12]) Skaitļi šeit ir pilnīgi patvaļīgi.

cesa faktoriem: 10 šiliņu par kokvilnu, 2 šiliņi par patērēto vārpstiņu daudzumu un 3 šiliņi par darbaspēku. No dzijas vērtības pieauguma nav nekāda labuma, tāpēc ka dzijas vērtība ir vienkārši to vērtību summa, kuras agrāk bija sadalītas starp kokvilnu, vārpstiņām un darbaspēku, bet no šādas vienkāršas pastāvošo vērtību saskaitīšanas taču nekad nevar rasties virsvērtība[13]. Visas šīs vērtības tagad ir koncentrētas vienā lietā, bet tāpat tās bija koncentrētas 15 šiliņu naudas summā, pirms tā saskaldījās triju preču pirkšanas rezultātā.

Pats par sevi šis rezultāts nepārsteidz. Vienas mārciņas dzijas vērtība ir 1 šiliņš 6 pensi, un tāpēc par 10 märc. dzijas mūsu kapitālistam būtu preču tirgū jāsamaksā 15 šiliņu. Vai viņš nopirks sev māju tirgū jau gatavu, vai arī cels to pats, neviena no šīm operācijām nepalielinās naudas daudzumu, kas izlietots mājas iegūšanai.

Kapitālists, kas šo to saprot vulgārajā politiskajā ekonomijā, varbūt teiks, ka viņš ir avansējis savu naudu ar nolūku, lai iztaisītu no tās lielāku daudzumu naudas. Bet ceļš uz elli taču ir bruģēts ar labiem nodomiem, un viņam gluži tāpat varētu rasties nodoms dabūt naudu neražojot[14]. Viņš sāk draudēt. Otrreiz viņu vairs nepiekrāpšot. Turpmāk viņš pirkšot preces tirgū gatavas un ar preču ražošanu nenodarbošoties. Bet kas būs, ja visi viņa brāļi kapitālisti darīs to pašu, — kur tad viņš tirgū atradīs preces? Bet naudu viņš nevar ēst. Viņš ķeras pie pamācībām. Vajagot ņemt vērā viņa atturību. Viņš varējis izšķiest savus 15 šiliņus. Bet viņš esot patērējis tos ražīgi un iztaisījis no tiem dziju. Bet tāpēc taču viņam tagad ir dzija un nevis sirdsapziņas pārmetumi. Viņam nemaz neklājas nolaisties līdz dārgumu krājēja lomai, kurš mums demonstrēja, kas iznāk no askētisma. Turklāt, kur nekā nav, tur pat ķeizars zaudē savas tiesības. Lai kāds arī būtu viņa atteikšanās nopelns, nav nekā, ar ko viņam varētu par to īpaši samaksāt, tāpēc ka no procesa nākusī produkta vērtība vienlīdzīga tikai to preču vērtību summai, kuras ir iemestas šajā procesā. Lai tad viņš apmierinās ar to, ka tikums ir atalgojums par tikumu. Bet kapitālists kļūst uzmācīgāks. Dzija viņam neesot vajadzīga. Viņš to ražojis pārdošanai. Nu, lai tad viņš to pārdod vai, kas ir vēl vienkāršāk, lai turpmāk ražo tikai lietas pats savam patēriņam — recepte, ko viņam kādreiz jau parakstīja viņa mājas ārsts Makulohs kā pārbaudītu līdzekli pret pārprodukcijas epidēmiju. Bet

---

[13]) Šī ir pamattēze, uz kuru balstās fiziokrātu mācība, ka katrs nezemkopības darbs esot neražīgs, un profesionāla ekonomista acīs tā ir neapgāžama. «Šis paņēmiens — piedēvēt vienai lietai daudzu citu lietu vērtību (piemēram, audeklam — audēja patērēto priekšmetu vērtību), uzslāņot, tā sakot, uz vienas vērtības vairākas vērtības — noved pie tā, ka vērtība par attiecīgu summu palielinās... Termins «saskaitīšana» labi attēlo to veidu, kādā rodas darba produktu cena: šī cena ir tikai daudzu vērtību summa, kuras ir patērētas un saskaitītas kopā; bet saskaitīt nenozīmē reizināt» (Mercier de la Rivière, cit. darbs, 599. lpp.).

[14]) Tā, piemēram, 1844.—1847. gadā viņš izņēma no ražošanas daļu sava kapitāla spekulācijām ar dzelzceļu akcijām. Tāpat Amerikas pilsoņu kara laikā viņš slēdza fabrikas un izmeta fabrikas strādniekus uz ielas, lai spekulētu Liverpūles kokvilnas biržā.

kapitālists spītīgi saslejas uz pakaļkājām. Vai tad strādnieks tikai ar savām rokām radot produktus, ražojot preces no zila gaisa? Vai tas neesot viņš, kapitālists, kas dodot tam materiālu, kurā un ar kura palīdzību strādnieks tikai varot iemiesot savu darbu? Un, tā kā sabiedrības lielākā daļa sastāvot no šādiem plikadīdām, vai tad viņš ar saviem ražošanas līdzekļiem, ar savu kokvilnu un ar savām vārpstiņām neesot izdarījis neizmērojamu pakalpojumu sabiedrībai un pašam strādniekam, ko viņš turklāt apgādājis ar dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem? Un vai viņa labā šis pakalpojums neesot jāierēķina? Bet vai strādnieks no savas puses nav izdarījis viņam pakalpojumu, pārvērzdams kokvilnu un vārpstiņas dzijā? Bez tam šeit nemaz nav runa par pakalpojumiem[15]. Pakalpojums nav nekas cits kā vienas vai otras lietošanas vērtības — vai nu tā būtu prece, vai darbs — derīga darbība[16]. Bet šeit mūsu priekšā ir maiņas vērtība. Kapitālists samaksāja strādniekam 3 šiliņu lielu vērtību. Strādnieks atdeva viņam atpakaļ precīzu ekvivalentu — 3 šiliņu lielu vērtību, kas pievienota kokvilnai, atdeva tam atpakaļ vērtību pret vērtību. Mūsu draugs, kurš tikko lepojās ar savu kapitālu, pēkšņi pieņem pats sava strādnieka pieticīgo izskatu. Vai tad viņš pats neesot strādājis? Vai tad viņš neesot veicis darbu, uzraugot un pārbaudot vērpēju? Vai tad šis viņa darbs savukārt ari neradot vērtību? Bet te viņa uzraugs un viņa pārvaldnieks sāk raustīt plecus. Tomēr viņš, jautri smaidīdams, jau atkal ir pieņēmis savu agrāko sejas izteiksmi. Viņš mūs vienkārši muļķojis ar savu žēlošanos. Tas viss nav graša vērts. Šīs un tām līdzīgas tukšas izrunas un niekošanos viņš atstāj politiskās ekonomijas profesoriem, kuriem par to tieši arī maksā. Viņš pats ir praktisks cilvēks, kurš, kaut gan ne vienmēr apdomā, ko viņš saka tai gadījumā, kad tas neattiecas uz veikalu, tomēr vienmēr zina, ko viņš dara sava veikala sfērā.

Ielūkosimies notikušajā tuvāk. Darbaspēka dienas vērtība bija 3 šiliņi, tāpēc ka darbaspēkā pašā ir materializēta puse darba dienas, t. i., tāpēc ka dzīvei nepieciešamie līdzekļi, kas ik dienas ir vajadzīgi darbaspēka ražošanai, maksā pusi darba dienas. Bet pagājušais darbs, kas ietverts darbaspēkā, un tas dzīvais darbs, kuru tas var veikt, dienas izmaksas tā saglabāšanai un tā dienas izlietojums — tie ir divi gluži dažādi lielumi. Pirmais nosaka tā mai-

[15]) «Lielies, rotājies un greznojies ... Bet, kas ņem vairāk vai labāku» (nekā ir devis), «tas ir augļotājs, un tas nozīmē, ka nevis pakalpojis, bet kaitējis viņš ir savam tuvākajam, kā tas notiek zogot un laupot. Ne tas viss, ko sauc par pakalpojumu un labdarību, ir pakalpojums un labdarība tuvākajam. Laulības pārkāpējs un laulības pārkāpēja arī izdara viens otram lielu pakalpojumu un patikšanu. Jātnieks izdara slepkavam un dedzinātājam lielu jātnieka pakalpojumu, palīdzot tam laupīt uz ceļiem un uzbrukt zemei un ļaudīm. Pāvestieši izdara mūsējiem lielu pakalpojumu, jo viņi ne visus slīcina, sadedzina, nonāvē, liek sapūt cietumos, bet dažus atstāj dzīvus un izraida vai arī atņem visu, kas tiem ir. Pats velns izdara saviem kalpiem lielu, neizmērojamu pakalpojumu ... Vārdu sakot, pasaule ir pilna ar dižiem, lieliskiem, ik dienas notiekošiem pakalpojumiem un labdarībām» (*Martin Luther.* «An die Pfarrherrn, wider den Wucher zu predigen etc.». Wittenberg, 1540 [S. 8—9]).

[16]) Sai sakarā es, starp citu, piezīmēju grāmatā «Zur Kritik der politischen Oekonomie», Berlin, 1859, S. 14: «Ir saprotams, kāds «pakalpojums» jāizdara «pakalpojuma» («service») kategorijai tāda veida ekonomistiem kā Z. B. Sejs un F. Bastiā» [*Marksa K.* «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 22. lpp.].

ņas vērtību, otrais ir tā lietošanas vērtība. Tas apstāklis, ka strādnieka dzīves uzturēšanai 24 stundu laikā pietiek ar pusi darba dienas, nav par šķērsli tam, lai strādnieks strādātu veselu dienu. Tātad darbaspēka vērtība un vērtība, ko rada tā patērēšanas procesā, ir divi dažādi lielumi. Kapitālists, pērkot darbaspēku, ir ievērojis šo vērtības atšķirību. Tā derīgā īpašība, tā spēja ražot dziju vai zābakus tikai tāpēc bija conditio sine qua non [obligāts nosacījums], ka vērtības radīšanai nepieciešams patērēt darbu derīgā formā. Bet izšķiroša nozīme bija šās preces specifiskajai lietošanas vērtībai, tās īpašībai būt par vērtības avotu, turklāt — par lielākas vērtības avotu nekā tā, kura piemīt viņai pašai. Tas ir tas specifiskais pakalpojums, ko no tās gaida kapitālists. Un pie tam viņš rīkojas atbilstoši mūžīgajiem preču maiņas likumiem. Tiešām, darbaspēka pārdevējs, tāpat kā ikvienas citas preces pārdevējs, realizē tā maiņas vērtību un atsavina tā lietošanas vērtību. Viņš nevar saņemt pirmo, neatdodams otro. Darbaspēka lietošanas vērtība, pats darbs, tāpat nepieder tās pārdevējam kā pārdotās eļļas lietošanas vērtība — eļļas tirgotājam. Naudas īpašnieks ir samaksājis darbaspēka dienas vērtību, tāpēc tam pieder tā lietošana uz vienu dienu, vienas dienas darbs. Tas apstāklis, ka vienas dienas darbaspēka uzturēšana maksā tikai pusi darba dienas, kaut gan darbaspēks var darboties, strādāt veselu dienu, ka tāpēc vērtība, ko rada darbaspēka lietošana vienas dienas laikā, ir divreiz lielāka nekā viņa paša dienas vērtība, ir tikai sevišķa laime pircējam, bet nav nekāda netaisnība attiecībā uz pārdevēju.

Mūsu kapitālists jau iepriekš ir paredzējis šo laimīgo gadījumu, kas tad arī lika viņam smaidīt[67]. Tāpēc strādnieks atrod darbnīcā vajadzīgos ražošanas līdzekļus ne tikai sešu stundu, bet arī divpadsmit stundu darba procesam. Ja 10 märc. kokvilnas uzsūca 6 darba stundas un pārvērtās 10 märciņās dzijas, tad 20 märc. kokvilnas uzsūks 12 darba stundu un pārvērtīsies 20 märciņās dzijas. Aplūkosim pagarinātā darba procesa produktu. Šajās 20 märc. dzijas tagad ir materializētas 5 darba dienas: 4 dienas patērētajā kokvilnas un vārpstiņu daudzumā, 1 dienu uzsūkusi kokvilna vērpšanas procesa laikā. Bet 5 darba dienu naudas izteiksme ir 30 šiliņi jeb 1 st. märc. 10 šiliņu. Tātad tāda ir šo 20 märc. dzijas cena. Märciņa dzijas, tāpat kā agrāk, maksā 1 šiliņu 6 pensus. Bet procesā iemesto preču vērtību summa bija 27 šiliņi. Dzijas vērtība ir 30 šiliņi. Produkta vērtība ir pieaugusi par $^1/_9$ salīdzinājumā ar tā ražošanai avansēto vērtību. Tādējādi 27 šiliņi ir pārvērtušies par 30 šiliņiem. Tie ir atnesuši 3 šiliņus virsvērtības. Beidzot triks ir izdevies. Nauda ir pārvērtusies kapitālā.

Visi problēmas nosacījumi ir ievēroti, un preču maiņas likumi nepavisam nav pārkāpti. Ekvivalents ir apmainīts pret ekvivalentu. Kapitālists kā pircējs samaksājis par ikvienu preci — par kokvilnu, vārpstiņām, darbaspēku — pēc tās vērtības. Pēc tam viņš izdarījis to, ko dara ikviens cits preču pircējs. Viņš patērējis

to lietošanas vērtību. Darbaspēka patērēšanas process, kurš vienlaikus ir arī preces ražošanas process, devis produktu, 20 márc. dzijas, 30 šiliņu vērtībā. Tagad kapitālists atgriežas tirgū, kurā tas agrāk bija nopircis preci, un preci pārdod. Viņš pārdod márciņu dzijas par 1 šiliņu 6 pensiem, ne grasi vairāk vai mazāk par tās vērtību. Un tomēr viņš izņem no apgrozības par 3 šiliņiem vairāk, nekā sākotnēji tajā iemetis. Viss šis process, viņa naudas pārvēršanās kapitālā, notiek apgrozības sfērā un nenotiek šai sfērā. Ar apgrozības starpniecību — tāpēc ka to nosaka darbaspēka pirkšana preču tirgū. Nenotiek apgrozībā — tāpēc ka pēdējā tikai sagatavo vērtības pieaugšanas procesu, — bet notiek tas ražošanas sfērā. Tādējādi «tout pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles»[68].

Pārvēršot naudu precēs, kuras kalpo par jauna produkta vieliskiem elementiem jeb darba procesa faktoriem, pievienojot to nedzīvajam priekšmetiskumam dzīvu darbaspēku, kapitālists pārvērš vērtību — pagājušo, materializēto, nedzīvo darbu — kapitālā, pašpieaugošā vērtībā, dzīvā nezvērā, kas sāk «strādāt», it kā to dzītu mīlestības mokas[69].

Ja mēs tagad salīdzināsim vērtības rašanās procesu ar vērtības pieaugšanas procesu, tad izrādīsies, ka vērtības pieaugšanas process nav nekas cits kā vērtības rašanās process, kas turpinās tālāk par zināmu punktu. Ja vērtības rašanās process turpinās tikai līdz tam punktam, kad kapitāla samaksātā darbaspēka vērtība būs atlīdzināta ar jaunu ekvivalentu, tad tas būs vienkāršs vērtības rašanās process. Bet, ja vērtības rašanās process turpinās tālāk par šo punktu, tad tas kļūst par vērtības pieaugšanas procesu.

Tālāk, ja mēs salīdzināsim vērtības rašanās procesu ar darba procesu, tad redzēsim, ka pēdējais ir derīgs darbs, kas ražo lietošanas vērtības. Kustība šeit tiek aplūkota no kvalitatīvās puses, no tās īpašā rakstura, mērķa un satura puses. Vērtības rašanās procesā tas pats darba process parādās vienīgi no kvantitatīvās puses. Šeit runa ir tikai par to laiku, kas vajadzīgs darbam tā operācijai, jeb tikai par tā perioda ilgumu, kurā tiek ražīgi izlietots darbaspēks. Un preces, kas ieiet darba procesā, šeit vairs neiegūst nozīmi kā funkcionāli noteikti materiālie faktori darbaspēka mērķtiecīgā darbībā. Tās tiek ņemtas vērā tikai kā noteikti daudzumi materializēta darba. Un darbs, vai nu tas ir ietverts ražošanas līdzekļos, vai arī to pievieno darbaspēks, tiek ņemts vērā tikai pēc laika daudzuma. Tas satur tik un tik daudz stundu, dienu utt.

Tomēr tas tiek uzskaitīts tikai tiktāl, ciktāl lietošanas vērtības ražošanai izlietotais laiks ir sabiedriski nepieciešams. Te ietverta virkne dažādu momentu. Darbaspēkam jāfunkcionē normālos apstākļos. Ja vērpjamā mašīna ir sabiedriski valdošs darba līdzeklis vērpšanā, tad strādniekam nevar dot veclaicīgo vērpjamo ratiņu. Viņam jāsaņem normālas kvalitātes kokvilna un nevis atkritumi, kas trūkst ik mirkli. Citādi viņam vienā un otrā gadījumā vienas

mārciņas dzijas ražošanai vajadzētu izlietot vairāk darba laika nekā sabiedriski nepieciešamo laiku, bet šis liekais laiks neradītu vērtību vai naudu. Bet darba materiālo faktoru normālais raksturs ir atkarīgs nevis no strādnieka, bet no kapitālista. Cits nosacījums ir paša darbaspēka normāls raksturs. Tajā specialitātē, kurā to izlieto, tam jāparāda nodibinājusies vidējā prasme, sagatavotība un ātrums. Bet mūsu kapitālists ir nopircis darba tirgū normālas kvalitātes darbaspēku. Šis spēks ir jāizlieto ar parasto vidējo sasprindzinātības pakāpi, ar sabiedriski parasto intensitātes pakāpi. Kapitālists uzmana to tikpat rūpīgi kā to, lai neviena minūte netiktu izšķiesta veltīgi, bez darba. Viņš ir nopircis darbaspēku uz noteiktu laiku. Viņš grib saņemt to, kas viņam pieder. Viņš negrib, lai viņu apzagtu. Beidzot — arī šinī gadījumā šim pašam kungam ir savs code pénal [kriminālkodekss], — nedrīkst notikt izejmateriāla un darba līdzekļu nelietderīga patērēšana, tāpēc ka nesapratīgi iztērētais materiāls un darba līdzekļi ir lieki izlietoti materializētā darba daudzumi, tātad netiek uzskaitīti un nepiedalās produkta vērtības radīšanā[17].

Tātad preces analīzes rezultātā jau iepriekš noskaidrotā atšķirība starp darbu, ciktāl tas rada lietošanas vērtību, un to pašu darbu, ciktāl tas rada vērtību, tagad parādās kā atšķirība starp ražošanas procesa dažādajām pusēm.

Kā darba procesa un vērtības rašanās procesa vienība ražošanas process ir preču ražošanas process; kā darba procesa un vērtības pieaugšanas procesa vienība tas ir kapitālistisks ražošanas process, preču ražošanas kapitālistiska forma.

Jau iepriekš tika atzīmēts, ka vērtības pieaugšanai ir pilnīgi vienaldzīgi, vai kapitālista piesavinātais darbs ir vienkāršs sabiedriski vidējs darbs vai sarežģītāks darbs, darbs ar lielāku īpatnējo svaru. Darbs, kas ir kvalificētāks, sarežģītāks darbs salīdzi-

---

[17]) Tas ir viens no apstākļiem, kas sadārdzina uz verdzību dibināto ražošanu. Strādnieks, pēc seno tautu trāpīgā izteiciena, atšķiras šeit tikai kā instrumentum vocale [runājošs darba rīks] no dzīvnieka kā instrumentum semivocale [ar balsi apveltīta darba rīka] un no nedzīva darba rīka kā no instrumentum mutum [mēma darba rīka]. Bet pats strādnieks liek sajust dzīvniekam un darba rīkam, ka viņš nav tiem līdzīgs, ka viņš ir cilvēks. Slikti apejoties ar tiem un con amore [ar baudu] bojājot tos, viņš apzinās, ka atšķiras no tiem. Tāpēc šāda ražošanas veida ekonomiskais princips ir lietot tikai visrupjākos, visneveiklākos darba rīkus, kurus tieši tāpēc, ka tie ir rupji un neveikli, grūtāk sabojāt. Tāpēc vergturu štatos, kas atradās pie Meksikas jūraslīča, līdz pilsoņu kara sākumam tika lietoti seno ķīniešu konstrukcijas arkli, kas uzirdināja zemi kā cūka vai kurmis, bet neveidoja vagu un neapgrieza to. Sal. *J. E. Cairnes*. «The Slave Power». London, 1862, p. 46 sqq. Savā «Sea Board Slave States» Olmsteds, starp citu, stāsta: «Man te rādīja darba rīkus, kurus neviens cilvēks, kas ir pie pilna prāta, nedotu algotam strādniekam, jo tie apgrūtinātu viņu; to ārkārtīgais smagums un neveiklums, man liekas, vismaz par 10 procentiem pavairo darbu salīdzinājumā ar tiem darba rīkiem, kurus parasti lieto pie mums. Bet man apgalvoja, ka vergi tik nevērīgi un rupji rīkojoties ar tiem, ka būtu neekonomiski dot tiem vieglākus un mazāk rupjus darba rīkus, un ka tie darba rīki, kurus mēs pastāvīgi dodam mūsu strādniekiem, pie tam mēs gūstam no tā labumu, nesaglabātos nevienu dienu Virdžīnijas labības laukos, kaut gan tās augsne ir vieglāka un nav tik akmeņaina kā pie mums. Gluži tāpat, kad es jautāju, kāpēc visās fermās zirgi ir aizstāti ar mūļiem, tad pirmais un, protams, vispārliecinošākais bija tas apsvērums, ka zirgi nevarētu izturēt to, kā ar tiem vienmēr apietas nēģeri; zirgi vienmēr ātri pārpūlas vai tiek sakropļoti, bet mūļi panes sitienus un barības trūkumu un tas viņiem sevišķi nekaitē, tie nesaaukstējas un neslimo, ja tiek nevērīgi kopti vai pārslogoti ar darbu. Starp citu, man vajag pieiet tikai pie tās istabas loga, kur es rakstu, un gandrīz katru reizi es redzu tādu apiešanos ar lopiem, par kuru gandrīz ikviens fermeris Ziemeļos tūdaļ padzītu strādnieku no darba» [46. un 47. lpp.].

nājumā ar sabiedriski vidējo darbu, ir tāda darbaspēka izpausme, kura radīšana prasa lielākas izmaksas, kura ražošana prasa lielāku darba laiku un kuram tāpēc ir lielāka vērtība nekā vienkāršam darbaspēkam. Ja šā spēka vērtība ir lielāka, tad tas arī izpaužas jo kvalificētākā darbā un tāpēc vienādos laika posmos materializējas samērā lielākās vērtībās. Bet, lai arī kāda būtu atšķirība pakāpē starp vērpēja darbu un zeltkaļa darbu, tā darba daļa, ar kuru zeltkalis kompensē tikai pats sava darbaspēka vērtību, kvalitatīvi ne ar ko neatšķiras no tās darba papildu daļas, ar kuru tas rada virsvērtību. Abos gadījumos virsvērtība rodas tikai kā darba kvantitatīva pārpalikuma rezultāts, kā viena un tā paša darba procesa lielāka ilguma rezultāts: vienā gadījumā šis process ir dzijas ražošana, otrā gadījumā — zeltkaļa izstrādājumu ražošana[18].

No otras puses, katrā vērtības rašanās procesā kvalificētāks darbs vienmēr ir jāreducē uz sabiedriski vidējo darbu, piemēram, viena diena kvalificētāka darba uz x dienām vienkārša darba[19]. Tātad mēs novērsīsim lieku operāciju un vienkāršosim analīzi, ja pieņemsim, ka strādnieks, ko izmanto kapitāls, veic vienkāršu sabiedriski vidēju darbu.

---

[18]) Atšķirība starp sarežģītu un vienkāršu darbu, starp «skilled» [«kvalificētu»] un «unskilled labour» [«nekvalificētu darbu»] pa daļai pamatojas vienkārši uz ilūzijām vai vismaz uz atšķirībām, kas sen vairs nav reālas un joprojām pastāv tikai kā tradicionāla konvencija; pa daļai — uz zināmu strādnieku šķiras slāņu nevarīgāku stāvokli, kas tiem neļauj kā citiem piespiest samaksāt par savu darbaspēku pēc tā vērtības. Turklāt nejaušiem apstākļiem te ir tik liela loma, ka vieni un tie paši darba veidi mainās vietām. Tā, piemēram, kur strādnieku šķiras fiziskie spēki ir novājināti un samērā izsīkuši, kā tas ir vērojams visās zemēs ar attīstītu kapitālistisku ražošanu, tur rupjie darbi, kas prasa lielu fizisko spēku, visumā ieņem augstāku pakāpi salīdzinājumā ar daudz smalkākiem darbiem, kuri noslīd līdz vienkārša darba pakāpei; piemēram, bricklayer (mūrnieka) darbs Anglijā ieņem ievērojami augstāku pakāpi nekā damasta audumu audēja darbs. No otras puses, fustian cutter (šķērētāja) darbs, kaut gan tas prasa lielu fizisku piepūli un turklāt ir neveselīgs, figurē kā «vienkāršs darbs». Tomēr nav jāiedomājas, ka tā saucamais «skilled labour» ieņem kvantitatīvi ievērojamu vietu nacionālajā darbā. Lengs aprēķinājis, ka Anglijā (un Velsā) vairāk nekā 11 milj. cilvēku eksistence ir dibināta uz vienkāršu darbu. Atskaitot vienu miljonu aristokrātu un pusotra miljona pauperu, klaidoņu, noziedznieku, prostitūtu utt. no 18 milj. iedzīvotāju, kuri bija Anglijā tai laikā, kad nāca klajā viņa darbs, paliek 4 650 000 no vidējās šķiras, ieskaitot šeit sīkos rantjē, ierēdņus, rakstniekus, mākslinieku, skolotājus utt. Lai dabūtu šos $4^2/_3$ milj., viņš pie vidējās šķiras strādājošās daļas pieskaita ne tikai baņķierus utt., bet arī visus labāk atalgotos «fabriku strādniekus»! Pat bricklayer'i nokļūst «sarežģīta darba strādnieku» kategorijā. Pēc tam viņam paliek pāri minētie 11 milj. (*S. Laing*. «National Distress etc.». London, 1844 [p. 51—52]). «Lielā šķira, kura apmaiņā pret uzturu var dot tikai vienkāršu darbu, sastāda galveno tautas masu» (*James Mill* rakstā «Colony». Pielikums pie «Encyclopaedia Britannica», 1831).

[19]) «Kad norāda uz darbu kā uz vērtības mēru, tad nepieciešami pieņem zināma veida darbu . . . tā attiecība pret citiem darba veidiem ir viegli nosakāma» ([*J. Cazenove*.] «Outlines of Political Economy». London, 1832, p. 22, 23).

SESTĀ NODAĻA

PASTĀVĪGAIS KAPITĀLS UN MAINĪGAIS KAPITĀLS

Dažādi darba procesa faktori dažādā veidā piedalās produkta vērtības radīšanā.

Strādnieks pievieno darba priekšmetam jaunu vērtību, pievienodams tam noteiktu darba daudzumu, lai arī kāds būtu šā darba konkrētais saturs, mērķis un tehniskais raksturs. No otras puses, patērēto ražošanas līdzekļu vērtības mēs no jauna atrodam kā produkta vērtības sastāvdaļas, piemēram, kokvilnas un vārpstiņu vērtību — dzijas vērtībā. Tātad ražošanas līdzekļu vērtība tiek saglabāta, pārnesot to uz produktu. Šī pārnešana notiek tajā laikā, kad ražošanas līdzekļi pārvēršas par produktu, darba procesā. Tā notiek ar darba starpniecību. Bet kādā veidā?

Strādnieks nestrādā divkārt vienā un tai pašā laikā: vienu reizi, lai ar savu darbu pievienotu kokvilnai vērtību un, otru reizi, lai saglabātu kokvilnas veco vērtību jeb, kas ir tas pats, lai pārnestu uz produktu, uz dziju, kokvilnas vērtību, kuru tas pārstrādā, un vārpstiņu vērtību, ar kurām tas strādā. Veco vērtību viņš saglabā, vienkārši pievienojot jaunu vērtību. Bet, tā kā jaunas vērtības pievienošana darba priekšmetam un veco vērtību saglabāšana produktā ir divi pilnīgi dažādi rezultāti, ko strādnieks sasniedz vienā un tai pašā laikā, lai gan viņš šai laikā nestrādā divkārt, tad šo rezultāta divējādību, acīm redzot, iespējams izskaidrot tikai ar paša viņa darba divējādo raksturu. Darbam vienā un tai pašā laikā, pateicoties vienai savai īpašībai, vērtība jārada un, pateicoties otrai īpašībai, vērtība jāsaglabā jeb jāpārnes.

Kādā veidā katrs strādnieks pievieno darba laiku un tāpēc arī vērtību? Vienmēr tikai sava īpatnējā ražīgā darba formā. Vērpējs pievieno darba laiku tikai ar to, ka viņš vērpj, audējs tikai ar to, ka viņš auž, kalējs tikai ar to, ka viņš kaļ. Un tikai ar to mērķtiecīgo formu, kādā viņi vispār pievieno darbu un tāpēc arī jaunu vērtību, ar vērpšanu, aušanu, kalšanu, ražošanas līdzekļi — kokvilna un vārpstiņas, dzija un aužamās stelles, dzelzs un kalēja

lakta — kļūst par produkta, jaunas lietošanas vērtības, radīšanas elementiem[20]. Tomēr to vecā lietošanas vērtības forma izzūd tikai tālab, lai parādītos jaunā lietošanas vērtības formā. Bet, jau aplūkojot vērtības rašanās procesu, izrādījās, ka, ciktāl lietošanas vērtību patērē mērķtiecīgi jaunas lietošanas vērtības ražošanai, darba laiks, kas nepieciešams izmantotās lietošanas vērtības radīšanai, ir daļa no darba laika, kas nepieciešams jaunās lietošanas vērtības radīšanai, tātad ir darba laiks, ko pārnes no patērētajiem ražošanas līdzekļiem uz jauno produktu. Tātad strādnieks saglabā patērēto ražošanas līdzekļu vērtības vai pārnes tās uz produktu kā tā vērtības sastāvdaļas, nevis pievienojot savu darbu vispār, bet gan tāpēc, ka šim pievienojamam darbam ir sevišķs derīgs raksturs, specifiski ražīga forma. Kā tāda mērķtiecīgi ražīga darbība — vērpšana, aušana, kalšana — darbs, tikai pieskaroties vien, pieceļ ražošanas līdzekļus no miroņiem, atdzīvina tos, pārvēršot par darba procesa faktoriem, un savienojas ar tiem produktos.

Ja strādnieka specifiskais ražīgais darbs nebūtu vērpšana, tad viņš nepārvērstu kokvilnu dzijā un tātad arī kokvilnas un vārpstiņu vērtību nepārnestu uz dziju. Turpretim, ja tas pats strādnieks pārmainīs profesiju un kļūs par galdnieku, tad viņš joprojām ar savu darba dienu pievienos vērtību attiecīgam materiālam. Tātad viņš pievieno to ar savu darbu ne tāpēc, ka tas ir vērpēja darbs vai galdnieka darbs, bet gan tāpēc, ka tas ir abstrakts, sabiedrisks darbs vispār, un viņš pievieno noteiktu vērtības lielumu ne tāpēc, ka viņa darbam ir sevišķs derīgs saturs, bet gan tāpēc, ka tas turpinās noteiktu laiku. Tādējādi savā abstraktajā vispārējā īpašībā kā cilvēka darbaspēka izlietojums vērpēja darbs pievieno pie kokvilnas un vārpstiņu vērtības jaunu vērtību, bet savā konkrētajā, sevišķajā, derīgajā īpašībā kā vērpšanas process tas pārnes uz produktu šo ražošanas līdzekļu vērtību un tādējādi saglabā to vērtību produktā. No tā rodas vienā un tai pašā laikā veiktā darba rezultāta divējādība.

Ar vienkāršu kvantitatīvu darba pievienošanu pievienojas jauna vērtība, bet ar pievienotā darba īpašo kvalitāti vecās ražošanas līdzekļu vērtības saglabājas produktā. Šī viena un tā paša darba divpusīgā darbība kā tā divējādā rakstura sekas kļūst uzskatāmi redzama dažādās parādībās.

Pieņemsim, ka kāds izgudrojums dod iespēju vērpējam savērpt 6 stundās tik daudz kokvilnas, cik agrāk savērpa 36 stundās. Viņa darbs kā mērķtiecīgi derīga, ražīga darbība ir seškārt palielinājis savu spēku. Viņa produkts ir seškārtīgs: 36 mārc. dzijas 6 mārc. vietā. Bet šīs 36 mārc. kokvilnas tagad uzsūkušas tikpat daudz darba laika, cik agrāk uzsūca 6 mārc. Tām pievienojas jauna darba sešreiz mazāk, nekā lietojot agrākās metodes, un tāpēc pie-

[20]) «Darbs rada jaunu produktu tā vietā, kuru tas ir iznīcinājis» («An Essay on the Political Economy of Nations». London, 1821, p. 13).

vienojas tikai sestā daļa no tās vērtības, kas pievienojās agrāk. No otras puses, produktā, 36 mārciņās dzijas, tagad ir ietverta seškārtīga kokvilnas vērtība. Šajās 6 vērpšanas stundās ir saglabāta un pārnesta uz produktu sešreiz lielāka izejmateriāla vērtība, kaut gan tam pašam izejmateriāla daudzumam tagad pievienojusies sešreiz mazāka jauna vērtība. No tā redzams, cik būtiski atšķiras tā darba īpašība, kuras rezultātā darbs viena un tā paša nedalītā procesa laikā saglabā vērtības, no tās darba īpašības, kuras rezultātā tas rada vērtību. Jo vairāk nepieciešamā darba laika ieiet vērpšanas operācijas laikā dotajā kokvilnas daudzumā, jo lielāka ir jaunā vērtība, kas ir pievienojama kokvilnai, bet, jo lielāku daudzumu mārciņu kokvilnas savērpj dotajā darba laikā, jo lielāka ir vecā vērtība, kas saglabājama produktā.

Pieņemsim, otrādi, ka vērpēja darba ražīgums ir palicis bez pārmaiņas, ka tātad, lai vienu mārciņu kokvilnas pārvērstu dzijā, vērpējam ir vajadzīgs tāds pats laika daudzums kā agrāk. Bet pieņemsim, ka ir mainījusies pašas kokvilnas maiņas vērtība, ka tās cena ir sešreiz palielinājusies vai samazinājusies. Abos gadījumos vērpējs turpina pievienot dotajam kokvilnas daudzumam arvien to pašu darba laiku, tātad arvien to pašu vērtību, un abos gadījumos viņš ražo dotajā laikā arvien to pašu daudzumu dzijas. Tomēr tā vērtība, kuru viņš no kokvilnas pārnes uz dziju, uz produktu, vienā gadījumā ir sešreiz mazāka, otrā gadījumā — sešreiz lielāka, nekā bija agrāk. Tas pats notiek arī tai gadījumā, ja darba līdzekļi kļūst dārgāki vai lētāki, bet joprojām izdara to pašu pakalpojumu darba procesā.

Ja vērpšanas procesa tehniskie nosacījumi paliek nemainīgi un nenotiek arī nekādas pārmaiņas attiecīgo ražošanas līdzekļu vērtībā, tad vērpējs vienādā darba laikā patērē tādu pašu izejmateriāla un mašīnu daudzumu ar tādu pašu vērtību kā agrāk. Vērtība, kuru viņš saglabā produktā, šādā gadījumā ir tieši proporcionāla tai jaunajai vērtībai, kuru viņš pievieno. Divās nedēļās viņš pievieno divreiz vairāk darba nekā vienā nedēļā, tātad arī divreiz lielāku vērtību, un vienlaikus patērē divreiz vairāk materiāla ar divreiz lielāku vērtību un nolieto divreiz vairāk mašīnu ar divreiz lielāku vērtību; tādējādi divu nedēļu produktā viņš saglabā divreiz lielāku vērtību nekā vienas nedēļas produktā. Pastāvot dotajiem nemainīgiem ražošanas nosacījumiem, strādnieks saglabā jo lielāku vērtību, jo lielāku vērtību viņš pievieno; bet viņš saglabā lielāku vērtību ne tāpēc, ka viņš pievieno lielāku vērtību, bet gan tāpēc, ka pievieno to, pastāvot nosacījumiem, kas nemainās un nav atkarīgi no viņa paša darba.

Protams, zināmā relatīvā nozīmē var teikt, ka strādnieks vienmēr saglabā vecās vērtības tai pašā proporcijā, kādā viņš pievieno jaunu vērtību. Lai arī kā pārmainītos kokvilnas cena, kokvilna sadārdzinātos no 1 šiliņa uz 2 šiliņiem vai palētinātos par 6 pensiem, strādnieks vienas stundas produktā vienmēr saglabā divreiz

mazāku kokvilnas vērtību nekā divu stundu produktā. Tālāk, ja pārmainās viņa paša darba ražīgums, ja tas ceļas vai krītas, tad viņš, piemēram, vienā darba stundā savērpj vairāk vai mazāk kokvilnas nekā agrāk un atbilstoši tam saglabā lielāku vai mazāku kokvilnas vērtību vienas darba stundas produktā. Bet ar visu to divās darba stundās viņš saglabās divreiz lielāku vērtību nekā vienā darba stundā.

Vērtība, neņemot vērā tās tīri simbolisko izteiksmi vērtības zīmē, pastāv tikai vienā vai otrā lietošanas vērtībā, vienā vai otrā lietā. (Pats cilvēks, ja viņu aplūkojam tikai kā darbaspēka esamību, ir dabas priekšmets, lieta, kaut arī dzīva, apzinīga lieta, un pats darbs ir šā spēka materiālā izpausme.) Tāpēc, ja zūd lietošanas vērtība, zūd arī vērtība. Bet ražošanas līdzekļi nezaudē savu vērtību vienlaikus ar savu lietošanas vērtību, jo darba procesā tie zaudē savas lietošanas vērtības sākotnējo formu īstenībā tikai tādēļ, lai produktā iegūtu citas lietošanas vērtības formu. Bet, lai arī cik svarīgi ir vērtībai pastāvēt kā kaut kādai lietošanas vērtībai, tā, kā rāda preču metamorfoze, ir vienaldzīga, kādā lietošanas vērtībā tā pastāv. No tā izriet, ka darba procesā vērtība pāriet no ražošanas līdzekļiem uz produktu tikai tādā mērā, kādā ražošanas līdzekļi līdz ar savu patstāvīgo lietošanas vērtību zaudē arī savu maiņas vērtību. Tie atdod produktam tikai to vērtību, kuru tie zaudē kā ražošanas līdzekļi. Bet šai ziņā stāvoklis ar dažādiem darba procesa materiālajiem faktoriem ir dažāds.

Ogles, kuras sadedzina mašīnas kurtuvē, izzūd pilnīgi, tāpat kā eļļa, ar kuru eļļo rata asi, utt. Krāsas un citi palīgmateriāli izzūd, bet parādās produkta īpašībās. Izejmateriāls veido produkta substanci, bet pārgroza savu formu. Tātad izejmateriāls un palīgvielas zaudē to patstāvīgo formu, kādā tie iegājuši darba procesā kā lietošanas vērtības. Citādi tas ir ar darba līdzekļiem vārda tiešajā nozīmē. Instruments, mašīna, fabrikas ēka, muca utt. noder darba procesā tikai tik ilgi, kamēr tie patur savu sākotnējo formu, kamēr tie rīt var ieiet darba procesā tai pašā formā kā vakar. Tāpat kā savas dzīves, t. i., darba procesa, laikā tie saglabā attiecībā pret produktu savu patstāvīgo formu, tāpat tie saglabā to arī pēc savas nāves. Mašīnu, darba rīku, darbnīcu utt. līķi joprojām pastāv atsevišķi no produktiem, kurus tie palīdzējuši radīt. Ja nu mēs aplūkojam visu periodu, kurā kalpo šāds darba līdzeklis no savas iestāšanās dienas darbnīcā līdz dienai, kad to izmet atkritumu kaudzē, tad redzam, ka darbs šai periodā ir pilnīgi patērējis tā lietošanas vērtību un tāpēc tā maiņas vērtība ir visa pārgājusi uz produktu. Tā, piemēram, ja vērpjamā mašīna 10 gados ir nodzīvojusi savu mūžu, tad visa tās vērtība 10 gadu ilgajā darba procesā ir pārgājusi uz 10 gadu produktu. Tātad darba līdzekļa dzīves periods aptver lielāku vai mazāku skaitu darba procesu, kas pastāvīgi arvien no jauna ar tā palīdzību atkārtojas. Ar darba līdzekli ir tāpat kā ar cilvēku. No katra cilvēka mūža ik dienas

aiziet 24 stundas. Bet nevienam cilvēkam nav uz pieres rakstīts, cik dienas no viņa mūža jau ir pagājušas. Tomēr tas nav šķērslis, lai dzīvības apdrošināšanas sabiedrības izdarītu ļoti pareizus un, kas ir vēl svarīgāk, ļoti izdevīgus secinājumus no cilvēka mūža vidējā ilguma. Tas pats ir arī ar darba līdzekļiem. No pieredzes ir zināms, cik ilgu laiku vidēji var eksistēt zināms darba līdzeklis, piemēram, zināma veida mašīna. Pieņemsim, ka tā saglabā savu lietošanas vērtību darba procesā tikai 6 dienas. Tādā gadījumā tā vidēji zaudē katru darba dienu $^1/_6$ no savas lietošanas vērtības un tāpēc atdod dienas produktam $^1/_6$ no savas vērtības. Šādā veidā aprēķina visu darba līdzekļu nolietošanos, piemēram, to lietošanas vērtības ikdienas zudumu un tam atbilstošo ikdienas vērtības atdevumu produktam.

No tā pilnīgi skaidri redzams, ka ražošanas līdzeklis nekad neatdod produktam vairāk vērtības, nekā tas zaudē darba procesā, iznīcinot savu paša lietošanas vērtību. Ja ražošanas līdzeklim nebūtu vērtības un tāpēc tam nebūtu ko zaudēt, t. i., ja tas pats nebūtu cilvēka darba produkts, tad tas nenodotu produktam nekādu vērtību. Tas piedalītos lietošanas vērtības radīšanā, bet nepiedalītos maiņas vērtības radīšanā. Tā tas ir ar visiem ražošanas līdzekļiem, kurus devusi daba bez cilvēka palīdzības: ar zemi, vēju, ūdeni, dzelzi rūdas raktuvē, koku mūžamežā utt.

Te mūsu priekšā ir cita interesanta parādība. Pieņemsim, ka mašīnas vērtība ir, piemēram, 1000 st. märc. un ka mašīna nolietojas 1000 dienās. Šai gadījumā $^1/_{1000}$ no mašīnas vērtības ik dienas pāriet no šās mašīnas uz tās dienas produktu. Tai pašā laikā visa mašīna joprojām, kaut arī ar dzīves spēku, kas samazinās, funkcionē darba procesā. Tādējādi, izrādās, zināms darba procesa faktors, zināms ražošanas līdzeklis darba procesā piedalās viss, bet vērtības pieaugšanas procesā — tikai daļēji. Atšķirība starp darba procesu un vērtības pieaugšanas procesu šeit atspoguļojas materiālajos faktoros tādējādi, ka viens un tas pats ražošanas līdzeklis kā darba procesa elements viss ieiet dotajā ražošanas procesā, bet kā vērtības radīšanas elements ieiet tikai pa daļām[21]).

---

[21]) Te nav runa par darba līdzekļu, mašīnu, ēku utt. labojumiem. Mašīna, kuru labo, funkcionē nevis kā darba līdzeklis, bet kā darba materiāls. Nevis ar to strādā, bet to pašu apstrādā, lai novērstu defektus tās lietošanas vērtībā. Sādus labošanas darbus mēs, ievērojot mūsu mērķi, vienmēr varam iedomāties ietvertus tajā darbā, kas vajadzīgs darba līdzekļu ražošanai. Tekstā ir runa par tādu nolietošanos, kuru nevar izārstēt nekāds ārsts un kura pamazām noved līdz nāvei, par «tāda veida nolietošanos, kuru nav iespējams laiku pa laikam izlabot un kura, piemēram, nazi noved beigu beigās tādā stāvoklī, ka nažu kalējs teiks, ka to nav vērts labot». Tekstā mēs redzējām, ka mašīna, piemēram, visa ieiet katrā atsevišķā darba procesā, bet tikai pa daļām vienlaicīgā vērtības pieaugšanas procesā. Tāpēc mēs varam pienācīgi novērtēt šādu jēdzienu sajaukumu: «Rikārdo kgs par daļu mašīnbūvniecības darba, kas izlietots zeķu adāmās mašīnas ražošanai, saka», ka tā esot ietverta, piemēram, viena pāra zeķu vērtībā. «Bet viss darbs, kas ražo katru pāri zeķu... satur sevī visu mašīnbūvētāja darbu un nevis tā daļu; tāpēc, kaut gan viena mašīna izgatavo daudzus pārus, tomēr neviens no šiem pāriem nav izgatavojams bez visu mašīnas daļu palīdzības» («Observations on certain verbal disputes in Political Economy, particularly relating to Value, and to Demand and Supply». London, 1821, p. 54). Autoram, neparasti pašapmierinātam «wiseacre» [«viszinim»], viņa juceklī un līdz ar to viņa polemikā ir tais-

No otras puses, ražošanas līdzeklis var, gluži pretēji, viss ieiet vērtības pieaugšanas procesā, kaut gan darba procesā tas ieiet tikai daļēji. Pieņemsim, ka vērpjot no 115 märc. kokvilnas ik dienas atkrīt 15 märc., kas veido nevis dziju, bet tikai devil's dust [velna putekļus]. Tomēr, ja šis 15 märc. atkritums ir normāls, ja tas ir nenovēršams vidējos kokvilnas pārstrādāšanas apstākļos, tad šo 15 märc. kokvilnas vērtība, kuras neieiet dzijā kā tās elements, gluži tāpat ieiet dzijas vērtībā kā to 100 märc. vērtība, kuras veido dzijas substanci. Lai izgatavotu 100 märc. dzijas, 15 märc. kokvilnas lietošanas vērtība ir jāpārvērš par putekļiem. Tātad šās kokvilnas bojā eja ir dzijas ražošanas nosacījums. Tieši tāpēc tā arī nodod savu vērtību dzijai. Tas attiecas uz visiem darba procesa atkritumiem, vismaz tiktāl, ciktāl šie atkritumi nekļūst atkal par jauniem ražošanas līdzekļiem un tāpēc neizveido jaunas patstāvīgas lietošanas vērtības. Tā, piemēram, lielajās Mančestras mašīnu fabrikās ir redzami veseli kalni dzelzs atkritumu, ko skaidu veidā ir sagriezušas ciklopiskas mašīnas; vakarā tos lieliem vezumiem nosūta no fabrikas uz dzelzslietuvi, no kurienes tie otrā dienā atkal atgriežas fabrikā kā masīva dzelzs.

Tikai tiktāl, ciktāl ražošanas līdzekļi darba procesa laikā zaudē vērtību, kas bija pastāvējusi šo ražošanas līdzekļu veco lietošanas vērtību formā, tie pārnes vērtību uz jaunu produkta formu. To zaudējumu maksimumu, ko var ciest ražošanas līdzekļu vērtība darba procesā, acīm redzot, ierobežo sākotnējais vērtības lielums, ar kādu tie ieiet darba procesā, jeb darba laiks, kas nepieciešams to pašu ražošanai. Tāpēc ražošanas līdzekļi nekad nevar pievienot produktam lielāku vērtību nekā to, kura tiem piemīt neatkarīgi no darba procesa, kuru tie apkalpo. Lai arī cik derīgs būtu kāds darba materiāls, kāda mašīna, kāds ražošanas līdzeklis, tomēr, ja tie maksā 150 st. märc. jeb, teiksim, 500 darba dienu, tie nekad nepievienos vairāk par 150 st. märc. tam produktam, kura radīšanā tie piedalās. To vērtību nosaka nevis tas darba process, kurā tie ieiet kā ražošanas līdzeklis, bet gan tas darba process, no kura tie iziet kā produkts. Darba procesā tie funkcionē tikai kā lietošanas vērtība, kā lieta ar derīgām īpašībām, un tāpēc tie nenodotu produktam nekādas vērtības, ja tiem nebūtu bijusi vērtība pirms to ieiešanas procesā[22].

---

nība tikai tai nozīmē, ka nedz Rikārdo, nedz jebkāds cits ekonomists pirms viņa vai pēc viņa nav stingri norobežojis abas darba puses un tāpēc arī nav analizējis to dažādo lomu vērtības veidošanā.

[22] Tāpēc viegli saprotama seklā Ž. B. Seja nejēdzība, kurš grib atvasināt virsvērtību (procentu, peļņu, renti) no tiem «services productifs» [«ražīgiem pakalpojumiem»], kurus ražošanas līdzekļi — zeme, darba rīki, ādas utt. — izdara ar savām lietošanas vērtībām darba procesā. Vilhelms Rošera kgs, kas nekad neatsakās reģistrēt ar melnu uz balta veiklus apoloģētiskus izdomājumus, izsaucas: «Ž. B. Sejs (Traité, t. I, ch. 4) ļoti pareizi atzīmē: «Ellas spiestuves ražotā vērtība, atskaitot visas izmaksas, ir taču kaut kas jauns, kas būtiski atšķiras no darba, kurš ir radījis pašu ellas spiestuvi» («Die Grundlagen der Nationalökonomie», 3. Aufl., 1858, S. 82, piezīme). Ļoti pareizi! Ellas spiestuvē izgatavotā «ella» ir kaut kas ļoti atšķirīgs no darba, ko prasīja ellas spiestuves būve. Un ar «vērtību» Rošera kgs saprot tādu lietu kā «ellu», tāpēc ka «ellai» ir vērtība, bet, tā kā «dabā» ir sastopama minerālella, kaut arī samērā ne «visai daudz», tad viņš izdara citu piezīmi:

Tai laikā, kad ražīgais darbs pārvērš ražošanas līdzekļus par jauna produkta rašanās elementiem, ar to vērtību notiek sava veida dvēseles ceļošana. No patērētā ķermeņa tā pāriet uz jaunizveidoto ķermeni. Bet šī dvēseles ceļošana notiek it kā aiz patiesā darba muguras. Strādnieks nevar pievienot jaunu darbu, tātad nevar radīt jaunu vērtību, nesaglabājot vecās vērtības, tāpēc ka darbs viņam katru reizi ir jāpievieno noteiktā derīgā formā, bet pievienot to derīgā formā viņš nevar, nepārvēršot produktus jauna produkta ražošanas līdzekļos un tādējādi nepārnesot to vērtību uz jauno produktu. Tātad vērtības saglabāšana, vērtību pievienojot, ir darbībā izpaustā darbaspēka — dzīvā darba — dabiska īpašība, dabas dāvana, kas strādniekam neko nemaksā, bet kapitālistam ienes daudz, proti, esošās kapitāla vērtības saglabāšanos[22a]). Kamēr veikals plaukst, kapitālists ir pārāk aizņemts ar peļņas iegūšanu, lai ievērotu šo darba bezmaksas dāvanu. Darba procesa varmācīgi pārtraukumi, krīzes, padara to kapitālistam taustāmi sajūtamu[23]).

Ražošanas līdzekļos vispār tiek patērēta to lietošanas vērtība, kuru patērējot darbs rada produktus. To vērtību patiesībā nepatērē,[24]) un tāpēc to arī nevar atražot. Tā saglabājas, tomēr nevis tāpēc, ka ar viņu pašu notiek kaut kāda operācija darba procesā, bet gan tāpēc, ka tā lietošanas vērtība, kurā tā sākotnēji pastāvējusi, kaut arī izzūd, taču izzūd tikai citā lietošanas vērtībā. Tāpēc ražošanas līdzekļu vērtība atkal parādās produkta vērtībā, bet, precīzi sakot, netiek atražota. Tiek ražota jauna lietošanas vērtība, kurā no jauna parādās vecā maiņas vērtība[25]).

«Tā» (daba) «gandrīz nemaz nerada maiņas vērtības!» [turpat, 79. lpp.]. Rošēra dabai ar maiņas vērtību iet tāpat kā mulķa jaunavai ar bērnu, kas «taču bija pavisam maziņš». Tas pats «zinātnieks» (savant sérieux») vēl piezīmē sakarā ar iepriekšējo: Rikārdo skola parasti ietver darba jēdzienā arī kapitālu kā «uzkrātu darbu». Tas ir neprasmīgi (!), tāpēc ka (!) kapitāla īpašnieks (!) taču (!) tomēr (!) ir veicis vairāk (!) nekā vienkāršu (?) tā (kā?) ražošanu (?) un (??) saglabāšanu: un proti (?!?), atturēšanos no paša baudas, par ko viņš, piemēram (!!!), prasa procentus» (turpat [82. lpp.]). Cik «prasmīga» ir šī politiskās ekonomijas «anatomiski fizioloģiskā metode», kas atvasina «vērtību» gluži vienkārši no «prasības»!

22a) «No visiem fermera darba rīkiem cilvēka darbs ... ir tas, no kura fermeris visvairāk var sagaidīt sava kapitāla atgūšanu. Pārējiem diviem — darba lopu un ... ratu, arklu, lāpstu utt. veidā — nav nekādas nozīmes, ja tas nav savienots ar zināmu daudzumu cilvēka darba» (*Edmund Burke.* «Thoughts and Details on Scarcity, originally presented to the Right Hon. W. Pitt in the Month of November 1795», edit. London, 1800, p. 10).

23) «Times» 1862. g. 26. novembra nr-ā kāds fabrikants, kura vērptuvē ir nodarbināti 800 strādnieku un ik nedēļas patērē vidēji 150 saiņu Austrumindijas vai gandrīz 130 saiņu Amerikas kokvilnas, žēlojas publikai par izmaksām, ko rada ikgadējā darba apstāšanās fabrikā. Viņš novērtē tās uz 6000 st. märc. So neražīgo izmaksu starpā ir sastopami daudzi tādi posteņi, kas mūs šeit neinteresē, piemēram, zemes rente, nodokļi, apdrošināšanas prēmijas, atalgojums uz gadu noligtiem darbiniekiem, pārvaldniekam, grāmatvedim, inženierim utt. Bet pēc tam viņš šeit pat pieskaita 150 st. märc. par oglēm, lai laiku pa laikam iekurinātu fabriku un iedarbinātu tvaika mašīnu, bez tam darba algu strādniekiem, kuri ar savu epizodisko darbu uztur «gatavībā» visu mašīniekārtu. Beidzot, 1200 st. märc. par mašīnu bojāšanos, jo «laika apstākļi un dabiskās postošās ietekmes nepārtrauc savu darbību tāpēc, ka tvaika mašīna apturēta». Viņš pie tam tieši piezīmē, ka summa 1200 st. märc. esot tik zema tikai tāpēc, ka mašīnas jau esot stipri nolietotā stāvoklī.

24) «Ražīgs patēriņš: kad preces patēriņš ir ražošanas procesa daļa ... Sajos gadījumos nav vērtības patēriņa» (*S. P. Newman*, cit. darbs, 296. lpp.).

25) Kādā Ziemeļamerikas rokasgrāmatā, kas piedzīvojusi varbūt 20 izdevumus, mēs lasām: «Ir gluži vienaldzīgi, kādā formā kapitāls parādās no jauna.» Pēc garu garā visdažādāko ražošanas elementu uzskaitījuma, kuru vērtība no jauna parādās produktā, noslēgumā ir teikts: «Dažādi pārtikas līdzekļu, apģērba un dzīvokļa veidi, kas nepieciešami cilvēka eksistencei un komfortam, arī pārmainās. Tie laiku pa laikam tiek patērēti, un to

Citādi tas ir ar darba procesa subjektīvo faktoru, ar darbībā izpausto darbaspēku. Kamēr darbs, pateicoties tā lietderīgajai formai, pārnes ražošanas līdzekļu vērtību uz produktiem un tādējādi to saglabā, katrs tā kustības moments rada papildu vērtību, jaunu vērtību. Pieņemsim, ka ražošanas process pārtrūkst tajā punktā, kad strādnieks ir ražojis sava paša darbaspēka vērtības ekvivalentu, kad viņš, piemēram, ar sešu stundu darbu ir pievienojis 3 šiliņu vērtību. Šī vērtība veido produkta vērtības uzviju virs tām tās sastāvdaļām, kuras radušās, patērējot ražošanas līdzekļu vērtību. Tā ir vienīgā jaunā vērtība, kas radusies šajā procesā, vienīgā produkta vērtības daļa, kas ražota pašā šajā procesā. Protams, tā tikai atlīdzina to naudu, kuru ir avansējis kapitālists, nopirkdams darbaspēku, un kuru pats strādnieks ir izdevis par dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem. Attiecībā uz šiem izdotajiem 3 šiliņiem jaunā 3 šiliņu vērtība ir tikai to atražojums. Bet tā ir atražota īstenībā un nevis tikai šķietami kā ražošanas līdzekļu vērtība. Vienas vērtības aizstāšana ar otru šeit notiek, radot jaunu vērtību.

Tomēr mēs jau zinām, ka darba process turpinās aiz tās robežas, līdz kurai atražo un pievieno darba produktam tikai darbaspēka vērtības ekvivalentu, 6 stundu vietā, kuru pietiktu šim nolūkam, process ilgst, piemēram, 12 stundu. Tātad, darbaspēkam darbojoties, ne tikai atražo viņa paša vērtību, bet ražo bez tam vērtības uzviju. Šī virsvērtība izveido produkta vērtības uzviju virs produkta radītāju elementu, t. i., ražošanas līdzekļu un darbaspēka vērtības.

Attēlojuši tās dažādās lomas, kādas dažādiem darba procesa faktoriem ir produkta vērtības radīšanā, mēs līdz ar to esam raksturojuši dažādu kapitāla sastāvdaļu funkcijas viņa paša vērtības pieaugšanas procesā. Visas produkta vērtības uzvija virs tā radīšanā piedalījušos elementu vērtību summas ir pieaugušās kapitāla vērtības uzvija virs sākotnēji avansētās kapitālās vērtības. Ražošanas līdzekļi, no vienas puses, darbaspēks, no otras puses, ir tikai sākotnējās kapitālās vērtības dažādas eksistences formas, kura novilkusi no sevis naudas formu un pārvērtusies par darba procesa faktoriem.

Tātad tā kapitāla daļa, kas pārvēršas ražošanas līdzekļos, t. i., izejmateriālā, palīgmateriālos un darba līdzekļos, ražošanas procesā nemaina savas vērtības lielumu. Tāpēc es to saucu par pastāvīgo kapitāla daļu jeb, īsāk, par pastāvīgo kapitālu.

Turpretim tā kapitāla daļa, kas pārvērsta darbaspēkā, ražoša-

---

vērtība no jauna parādās cilvēka jaunā fiziskā un intelektuālā spēkā, kas veido jaunu kapitālu, kuru var no jauna izlietot ražošanā» (*F. Wayland*, cit. darbs, 31. un 32. lpp.). Nerunājot jau par visām citām dīvainībām, piezīmēsim, ka, piemēram, nevis maizes cena no jauna parādās atjaunotajā spēkā, bet gan maizes elementi, kas veido asinis. Turpretim kā darbaspēka vērtība no jauna parādās nevis dzīvei nepieciešamie līdzekļi, bet gan to vērtība. Tie paši dzīvei nepieciešamie līdzekļi, ja tie maksā divreiz mazāk, radīs gluži tikpat daudz muskuļu, kaulu utt., īsi sakot, gluži tādu pašu spēku, bet ne tādas pašas, ne agrākās vērtības spēku. Šī «vērtības» pārvēršanās «spēkā» un visa šī varizejiskā nenoteiktība slēpj sevī mēģinājumu — kas, protams, ir veltīgs — atvasināt virsvērtību no tā vienkāršā fakta, ka avansētās vērtības atgriežas.

nas procesā maina savu vērtību. Tā atražo pati savu ekvivalentu un virs tā uzviju, virsvērtību, kura savukārt var pārmainīties, var būt lielāka vai mazāka. No pastāvīga lieluma šī kapitāla daļa nepārtraukti pārvēršas mainīgā lielumā. Tāpēc es to saucu par kapitāla mainīgo daļu jeb, īsāk, par mainīgo kapitālu. Tās pašas kapitāla sastāvdaļas, kuras no darba procesa viedokļa atšķiras kā objektīvie un subjektīvie faktori, kā ražošanas līdzekļi un darbaspēks, no vērtības pieaugšanas procesa viedokļa atšķiras kā pastāvīgais kapitāls un mainīgais kapitāls.

Pastāvīgā kapitāla jēdziens nekādā ziņā neizslēdz revolūciju tā sastāvdaļu vērtībā. Pieņemsim, ka mārciņa kokvilnas maksā šodien 6 pensus un ka rīt kokvilnas nepietiekamas ražas rezultātā tās cena ceļas līdz 1 šiliņam. Agrākā kokvilna, ko turpina apstrādāt, ir pirkta par 6 pensiem mārciņā, bet tagad pievieno produkta vērtībai daļu viena šiliņa vērtībā. Bet jau savērptā kokvilna, kas jau varbūt apgrozās tirgū kā dzija, pievieno produktam arī divreiz lielāku vērtības lielumu nekā tās sākotnējā vērtība. Tomēr mēs redzam, ka šīs vērtības pārmaiņas nav nekādā sakarā ar kokvilnas vērtības pieaugšanu pašā vērpšanas procesā. Ja vecā kokvilna vēl nebūtu iegājusi darba procesā, to varētu pārdot tagad par 1 šiliņu 6 pensu vietā. Otrādi: jo mazāku skaitu darba procesu tā ir izgājusi, jo drošāks ir šāds rezultāts. Tāpēc spekulācijas likums ir tāds: kad notiek šādas revolūcijas vērtībā, tad spekulē ar izejmateriālu tā vismazāk apstrādātajā formā, t. i., drīzāk ar dziju nekā ar audumu un drīzāk ar kokvilnu nekā ar dziju. Vērtības pārmaiņa šeit rodas tajā procesā, kurā ražo kokvilnu, un nevis tajā procesā, kurā tā funkcionē kā ražošanas līdzeklis un tātad kā pastāvīgais kapitāls. Kaut gan preces vērtību nosaka tajā iemiesotais darba daudzums, tomēr pašu šo daudzumu nosaka sabiedriski. Ja mainās darba laiks, kas sabiedriski nepieciešams preces ražošanai, — bet viens un tas pats kokvilnas daudzums, piemēram, nelabvēlīgos apstākļos pārstāv lielāku daudzumu darba nekā labvēlīgos apstākļos, — tad tas iedarbojas atpakaļ uz veco preci, kam vienmēr ir tikai sava veida atsevišķa eksemplāra loma[26], kura vērtību vienmēr mērī ar sabiedriski nepieciešamo darbu, tātad vienmēr ar darbu, kas nepieciešams pašreizējos sabiedriskajos apstākļos.

Tāpat kā izejmateriāla vērtība var pārmainīties arī ražošanas procesā jau lietojamo darba līdzekļu — mašīnu utt. vērtība, un tāpēc arī tā vērtības daļa, kuru tie nodod produktam. Ja, piemēram, jauna izgudrojuma rezultātā tā paša veida mašīnas iespējams atražot ar mazāku darba izlietojumu, tad vecās mašīnas vairāk vai mazāk zaudē savu vērtību un tāpēc arī uz produktu pārnes samērā mazāku vērtību. Bet arī šai gadījumā vērtības

[26]) «Visi viena un tā paša veida produkti izveido, taisnību sakot, vienu masu, kuras cena noteikta kopīgi, neatkarīgi no atsevišķu gadījumu īpašajiem apstākļiem» (*Le Trosne*, cit. darbs, 893. lpp.).

maiņa rodas ārpus tā ražošanas procesa, kurā mašīna funkcionē kā ražošanas līdzeklis. Šajā procesā tā nekad nenodod lielāku vērtību par to, kura tai piemīt neatkarīgi no šā procesa.

Tāpat kā pārmaiņa ražošanas līdzekļu vērtībā, lai gan tā arī iedarbojas atpakaļ jau pēc to ieiešanas ražošanas procesā, tomēr negroza to apstākli, ka tiem ir pastāvīgā kapitāla raksturs, gluži tāpat, mainoties attiecībai starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu, netiek skarta to funkcionālā atšķirība. Tā, piemēram, darba procesa tehniskie nosacījumi var pārveidoties tiktāl, ka tur, kur agrāk 10 strādnieki ar 10 mazas vērtības darba rīkiem apstrādāja samērā nelielu daudzumu izejmateriāla, tagad viens strādnieks ar dārgas mašīnas palīdzību apstrādā simtreiz lielāku daudzumu izejmateriāla. Šai gadījumā pastāvīgais kapitāls, t. i., izlietoto ražošanas līdzekļu vērtības masa, ļoti stipri pieaug, bet kapitāla mainīgā daļa, kas avansēta par darbaspēku, ļoti stipri krītas. Tomēr šī pārmaiņa attiecas tikai uz samēru starp pastāvīgā un mainīgā kapitāla lielumiem jeb uz to attiecību, kādā viss kapitāls sadalās pastāvīgajā un mainīgajā sastāvdaļā, bet neskar turpretim atšķirību starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu.

SEPTĪTĀ NODAĻA

VIRSVĒRTĪBAS NORMA

I. DARBASPĒKA EKSPLUATĀCIJAS PAKĀPE

Avansētā kapitāla K ražošanas procesā radītā virsvērtība jeb avansētās kapitālās vērtības pieaugums parādās mums pirmām kārtām kā produkta vērtības uzvija virs tā ražošanas elementu vērtību summas.

Kapitāls K sadalās divās daļās: naudas summā c, kas izdota par ražošanas līdzekļiem, un otrā naudas summā v, kas izdota par darbaspēku; c pārstāv pastāvīgajā kapitālā pārvērsto vērtības daļu, v — mainīgajā kapitālā pārvērsto vērtības daļu. Tātad sākotnēji $\underbrace{K}_{c} = c + \underbrace{v}_{v}$, piemēram, 500 st. märc. avansētā kapitāla = = 410 st. märc. + 90 st. märc. Ražošanas procesa beigās radusies $\underbrace{\text{prece, kuras vērtība}}_{c \quad v} = \overbrace{c + v} + \underbrace{m}_{m}$, kur m ir virsvērtība, piemēram, 410 st. märc. + 90 st. märc. + 90 st. märc. Sākotnējais kapitāls K ir pārvērties par K', no 500 st. märc. par 590 st. märc. Starpība starp abiem = m, 90 st. märc. lielai virsvērtībai. Tā kā ražošanas elementu vērtība ir vienlīdzīga avansētā kapitāla vērtībai, tad apgalvojums, ka produkta vērtības uzvija virs tā ražošanas elementu vērtības ir vienlīdzīga avansētā kapitāla vērtības pieaugumam jeb ir vienlīdzīga ražotajai virsvērtībai, patiesībā ir vienkārša tautoloģija.

Tomēr šī tautoloģija prasa precizāku apzīmējumu. Ar produkta vērtību tiek salīdzināta tā radīšanā patērēto ražošanas elementu vērtība. Bet mēs jau redzējām, ka daļa izlietotā pastāvīgā kapitāla, kas sastāv no darba līdzekļiem, atdod produktam tikai daļu savas vērtības, kamēr pārējā daļa saglabā savu agrāko pastāvēšanas formu. Tā kā šai pēdējai daļai nav nekādas lomas vērtības radīšanā, tad mēs šeit varam no tās abstrahēties. Tās ieviešana aprēķinos neko negrozītu. Pieņemsim, ka c = 410 st. märc. sastāv no izejmateriāla par 312 st. märc., palīgmateriāliem par 44 st. märc. un mašīnām, kas nolietojas procesā, par 54 st. märc.; bet faktiski

lietoto mašīnu vērtība ir 1054 st. märc. Pir produkta ražošanai avansēto vērtību mēs uzskatām tikai šo 54 st. märc. vērtību, kuru mašīnas zaudē funkcionējot un tāpēc atdod produktam. Ja mēs ierēķinātu arī tās 1000 st. märc., kas turpina pastāvēt savā agrākajā formā — kā tvaika mašīna utt., — tad mums tās būtu jāierēķina abās pusēs, avansētās vērtības pusē un produkta vērtības pusē[26a)], un mēs tādējādi dabūtu attiecīgi 1500 st. märc. un 1500 st. märc. Starpība jeb virsvērtība joprojām būtu 90 st. märc. Tāpēc tur, kur no iztirzājuma kopsakara neizriet pretējais, mēs ar pastāvīgo kapitālu, kas avansēts vērtības ražošanai, vienmēr saprotam tikai ražošanā patērēto ražošanas līdzekļu vērtību.

To pieņēmuši, atgriezīsimies pie formulas $K = c + v$, kura pārvēršas formulā $K' = \widehat{c + v} + m$, un tieši tāpēc K pārvēršas par K'. Mēs zinām, ka pastāvīgā kapitāla vērtība tikai no jauna parādās produktā. Tātad procesā tiešām jaunražotā vērtība atšķiras no visas procesā iegūtās produkta vērtības, tāpēc tā ir vienlīdzīga nevis $\overbrace{c + v}^{c} + m$ jeb nevis $\overbrace{410 \text{ st. märc.} + 90 \text{ st. märc.}}^{v} + \overbrace{90 \text{ st. märc.}}^{m}$, kā tas šķiet pirmajā mirklī, bet gan $v + m$ jeb $\overbrace{90 \text{ st. märc.} + 90 \text{ st. märc.}}^{m}$, t. i., nevis 590 st. märc., bet gan 180 st. märc. Ja c, pastāvīgais kapitāls, būtu = 0, citiem vārdiem, ja pastāvētu tādas rūpniecības nozares, kurās kapitālistam nebūtu jālieto nekādi ražoti ražošanas līdzekļi — nedz izejmateriāls, nedz palīgmateriāli, nedz darba rīki, — bet būtu jālieto tikai dabas doti materiāli un darbaspēks, tad uz produktu netiktu pārnesta nekāda pastāvīgās vērtības daļa. Šis produkta vērtības elements, mūsu piemērā 410 st. märc., atkristu, bet no jauna ražotā 180 st. märc. vērtība, kas ietver sevī 90 st. märc. virsvērtības, paliktu gluži tikpat liela kā tai gadījumā, ja c pārstāvētu vislielāko vērtības summu. Mums būtu $K = \widehat{0 + v} = v$, un K', vērtībā pieaugušais kapitāls, = $= v + m$, $K' - K$ joprojām = m. Otrādi, ja m būtu = 0, citiem vārdiem — ja darbaspēks, kura vērtību avansē kā mainīgo kapitālu, ražotu tikai ekvivalentu, tad $K = c + v$ un K' (produkta vērtība) = $= \widehat{c + v} + 0$ un tāpēc $K = K'$. Avansētais kapitāls nebūtu pieaudzis savā vērtībā.

Patiesībā mēs jau zinām, ka virsvērtība ir vienkārši tās vērtības izmaiņšanās sekas, kura notiek ar v, ar darbaspēkā pārvērsto kapitāla daļu, ka tātad $v + m = v + \Delta v$ (v plus v pieaugums). Bet īsteno vērtības pārmaiņu un attiecību, kādā vērtība pārmainās, padara neskaidru tas apstāklis, ka savas mainīgās sastāv-

---

26a) «Ja mēs ierēķināsim pamatkapitāla vērtību, kuru izlieto kā daļu no visa avansētā kapitāla, tad mums gada beigās būs jāierēķina šā kapitāla vērtības atlikums kā daļa no gada ieņēmuma» (*Malthus*. «Principles of Political Economy». 2nd ed London, 1836, p. 269)

daļas pieauguma rezultātā pieaug arī viss avansētais kpitāls. Agrāk tas bija vienlīdzīgs 500, tagad tas ir vienlīdzīgs 590. Tādējādi procesa analize tā tīrajā veidā prasa, lai mēs pilnīgi abstrahētos no tās produkta vērtības daļas, kurā tikai no jauna parādās kapitāla pastāvīgā vērtība, t. i., lai mēs pastāvīgo kapitālu *c* pielīdzinātu nullei un tādējādi lietotu to matemātikas likumu, ar kura palīdzību matemātika operē ar mainīgiem un pastāvīgiem lielumiem, kad pastāvīgais lielums ir saistīts ar mainīgo lielumu tikai ar saskaitīšanas un atskaitīšanas palīdzību.

Otra grūtība rodas no mainīgā kapitāla sākotnējās formas. Tā, piemēram, iepriekš minētajā piemērā $K' = 410$ st. märc. pastāvīgā kapitāla + 90 st. märc. mainīgā kapitāla + 90 st. märc. virsvērtības. Bet 90 st. märc. ir dots, tātad pastāvīgs lielums, un tāpēc šķiet nejēdzība aplūkot to kā mainīgu lielumu. Bet $\overset{\smile}{90}$ st. märc. jeb 90 st. märc. mainīgā kapitāla īstenībā šeit ir tikai tā procesa simbols, kurš notiek ar šo vērtību. Darbaspēka pirkšanai avansētā kapitāla daļa ir noteikts daudzums materializēta darba, tātad tikpat pastāvīgs vērtības lielums kā nopirktā darbaspēka vērtība. Bet pašā ražošanas procesā avansēto 90 st. märc. vietā parādās aktīvs darbaspēks, nedzīva darba vietā — dzīvs darbs, mierā esoša lieluma vietā — plūstošs lielums, pastāvīga lieluma vietā — mainīgs lielums. Rezultāts ir *v* atražošana plus *v* pieaugums. No kapitālistiskās ražošanas viedokļa viss šis process ir darbaspēkā pārvērstās, sākotnēji pastāvīgās vērtības paškustība. Šai pastāvīgajai vērtībai tiek piedēvēts viss process un tā rezultats. Tāpēc, ja formula 90 st. märc. mainīgā kapitāla jeb vērtība, kas palielinās, šķiet kaut kas pretrunīgs, tad tā tikai izteic pretrunu, kas ir imanenta kapitālistiskajai ražošanai.

Pastāvīgā kapitāla pielīdzināšana nullei pirmajā mirklī šķiet dīvaina. Tomēr tā nemitīgi notiek ikdienas dzīvē. Tā, piemēram, ja grib aprēķināt Anglijas peļņu no kokvilnas rūpniecības, tad pirmām kārtām atskaita kokvilnas cenu, kas nomaksāta Savienotajām Valstīm, Indijai, Ēģiptei utt., t. i., pielīdzina nullei to kapitāla vērtību, kas tikai no jauna parādās produkta vērtībā.

Protams, virsvērtības attiecībai ne tikai pret to kapitāla daļu, no kuras tā tieši rodas un kuras vērtības pārmaiņas tā pārstāv, bet arī pret visu avansēto kapitālu ir sava liela ekonomiskā nozīme. Tāpēc trešajā grāmatā mēs sīki aplūkosim šo attiecību. Lai vienu daļu kapitāla palielinātu, pārvēršot to darbaspēkā, kapitāla otra daļa ir jāpārvērš ražošanas līdzekļos. Lai funkcionētu mainīgais kapitāls, tad nepieciešams zināmās proporcijās, kas atbilst darba procesa noteiktam tehniskam raksturam, avansēt pastāvīgo kapitālu. Tomēr tas apstāklis, ka zināmam ķīmiskam procesam ir vajadzīgas retortes un citi trauki, nebūt nav šķērslis tam, lai analizējot abstrahētos no pašas retortes. Ciktāl vērtības radīšana un vērtības mainīšanās tiek aplūkotas pašas par sevi, t. i., tīrā veidā,

ražošanas līdzekļi, šie pastāvīgā kapitāla materializētie tēli, dod tikai matēriju, kurā jāfiksējas aktīvajam vērtību radošajam spēkam. Tāpēc tad arī nav nozīmes, kāda ir šās vielas daba, t. i., vienalga, vai tā ir kokvilna vai dzelzs.Nav nozīmes arī šās vielas vērtībai. Tikai tās masai jābūt pietiekamai, lai tā varētu uzsūkt ražošanas procesa laikā izlietojamo darba daudzumu. Ja šī masa ir dota, vai nu tās vērtība celsies vai kritīsies, vai arī tai nebūs nekādas vērtības — kā zemei un jūrai —vērtības radīšanas un vērtības pārmaiņas procesu tas nebūt neskars[27]).

Tātad pirmām kārtām mēs pielīdzinām nullei kapitāla pastāvīgo daļu. Tad avansētais kapitāls $c + v$ reducējas uz v un produkta vērtība $\widehat{c + v} + m$ reducējas uz jaunradīto vērtību $\widehat{v + m}$. Ja ir dota jaunradītā vērtība = 180 st. märc., kurā pārstāvēts darbs, kas turpinās visu ražošanas procesa laiku, tad mums ir jāatskaita mainīgā kapitāla vērtība = 90 st. märc., lai dabūtu virsvērtību = 90 st. märc. Skaitlis 90 st. märc. = m te izteic ražotās virsvērtības absolūto lielumu. Bet tās relatīvo lielumu, t. i., proporciju, kādā ir pieaudzis mainīgais kapitāls, acīm redzot, nosaka virsvērtības attiecība pret mainīgo kapitālu jeb izteic daļskaitlis $\frac{m}{v}$ Tātad iepriekš minētajā piemērā tā būs $\frac{90}{90} = 100\%$. Šo mainīgā kapitāla relatīvo pieaugumu jeb virsvērtības relatīvo lielumu es saucu par virsvērtības normu[28]).

Mēs jau redzējām, ka strādnieks darba procesa vienas daļas laikā ražo tikai sava darbaspēka vērtību, t. i., viņam nepieciešamo dzīves līdzekļu vērtību. Tā kā viņš ražo, pastāvot attiecībām, kas balstās uz sabiedrisko darba dalīšanu, tad viņš ražo savus dzīvei nepieciešamos līdzekļus nevis tieši, bet kādas sevišķas preces, piemēram, dzijas, veidā; ražo vērtību, kas vienlīdzīga viņa dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtībai vai tai naudai, par kuru viņš pērk šos līdzekļus. Tā viņa darba dienas daļa, kuru viņš izlieto šim nolūkam, būs lielāka vai mazāka atkarībā no vidējo vienas dienas dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtības, t. i., no tā vidējā darba laika, kas ik dienas ir vajadzīgs to ražošanai. Ja strādnieka vienas dienas dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtība pārstāv vidēji 6 materializētas darba stundas, tad strādniekam jāstrādā vidēji 6 stundas dienā, lai ražotu šo vērtību. Ja viņš strādātu nevis kapitālistam, bet pats sev, patstāvīgi, tad viņam, pārējiem apstākļiem nemainoties, jo-projām būtu jāstrādā vidēji tāda pati dienas daļa, lai ražotu sava darbaspēka vērtību un tādējādi iegūtu dzīvei nepieciešamos līdzek-

---

[27]) *Piezīme 2. izd.* Pats par sevi saprotams, ka, runājot Lukrēcija vārdiem, «nil posse creari de nihilo». No nekā nevar neko radīt[70]. «Vērtības radīšana» ir darbaspēka pārvēršana par darbu. Savukārt darbaspēks ir pirmām kārtām dabas viela, kas pārveidota par cilvēka organismu.

[28]) Gluži tāpat, kā angļi saka «rate of profits», «rate of interest» [«peļņas norma», «procenta norma»] utt. No 3. grāmatas lasītājs redzēs, ka viegli ir saprast peļņas normu, ja ir zināmi virsvērtības likumi. Pretējā kārtībā nav iespējams saprast ni l'un, ni l'autre [ne vienu, ne otru].

ļus, kas vajadzīgi, lai sevi uzturētu jeb pastāvīgi atražotu. Bet, tā kā tajā darba dienas daļā, kuras laikā tas ražo darbaspēka dienas vērtību, teiksim, 3 šiliņus, viņš ražo tikai tās vērtības ekvivalentu, kuru kapitālists viņam jau ir samaksājis[28a)], t. i., vienkārši atlīdzina ar jaunradīto vērtību avansētā mainīgā kapitāla vērtību, tad šī vērtības ražošana ir vienkārši atražošana. Tātad to darba dienas daļu, kuras laikā notiek šī atražošana, es saucu par nepieciešamo darba laiku un darbu, kas izlietots šai laikā, — par nepieciešamo darbu[29)]. Strādniekiem nepieciešamo tāpēc, ka tas nav atkarīgs no viņu darba sabiedriskās formas. Kapitālam un kapitālistiskajai pasaulei nepieciešamo tāpēc, ka strādnieka pastāvīga esamība ir viņu bāze.

Otrais darba procesa periods — tas, kura laikā strādnieks strādā jau ārpus nepieciešamā darba robežām, — lai gan prasa no viņa darbu, darbaspēka patēriņu, tomēr nerada strādniekam nekādu vērtību. Tas rada virsvērtību, kura vilinoši uzsmaida kapitālistam kā burvīgs radījums no nekā. Šo darba dienas daļu es saucu par virsdarba laiku un tajā izlietoto darbu — par virsdarbu (surplus labour). Cik svarīgi vērtības izzināšanai vispār aplūkot vērtību vienkārši kā sastingušu darba laiku, vienkārši kā materializētu darbu, tikpat svarīgi virsvērtības izzināšanai aplūkot virsvērtību vienkārši kā sastingušu virsdarba laiku, vienkārši kā materializētu virsdarbu. Tikai forma, kādā šis virsdarbs tiek izspiests no tiešā ražotāja, no strādnieka, atšķir sabiedrības ekonomiskās formācijas, piemēram, uz verdzību dibināto sabiedrību no algotā darba sabiedrības[30)].

Tā kā mainīgā kapitāla vērtība ir vienlīdzīga tā nopirktā darbaspēka vērtībai, tā kā šā darbaspēka vērtība nosaka nepieciešamo darba dienas daļu un virsvērtību savukārt nosaka darba dienas pārpalikuma daļa, tad no tā izriet: virsvērtība attiecas pret mainīgo kapitālu kā virsdarbs attiecas pret nepieciešamo darbu jeb virsvērtības norma

$$\frac{m}{v} = \frac{\text{virsdarbs}}{\text{nepieciešamais darbs}}.$$

28a) {*Piezīme 3. izd.* Autors te lieto parasto ekonomisko valodu. Jāatgādina, kā tas parādīts 137. lpp. [šā sējuma 154. lpp.], ka īstenībā nevis kapitālists «avansē» strādnieku, bet gan strādnieks kapitālistu. — *F. E.*}

29) Līdz šim mēs šai darbā ar vārdiem «nepieciešamais darba laiks» apzīmējām to darba laiku, kas vispār ir sabiedriski nepieciešams zināmas preces ražošanai. Tagad mēs tos lietosim arī attiecībā uz to darba laiku, kas nepieciešams tādas specifiskas preces kā darbaspēka ražošanai. Vienu un to pašu termini technici [tehnisko terminu] lietošana dažādās nozīmēs nav ērta, bet pilnīgi no tā izvairīties neizdodas nevienā zinātnē. Sal., piemēram, augstākos un zemākos matemātikas nodaļījumus.

30) Vilhelms Tukidids Rošera kgs[71] ar īstu Gotšeda[72] ģenialitāti atklāj, ka, ja virsvērtība jeb virsprodukts un ar to saistītā uzkrāšana rodas pašreiz, pateicoties kapitālista «taupībai», kurš «prasa par to, piemēram, procentus», tad «zemākās kultūras pakāpēs» turpretim . . . «spēcīgākie taupīt piespiež vājākos» (cit. darbs, 82., 78. lpp.). Taupīt darbu? vai neesošu produktu pārpalikumu? Līdz ar īstu ignoranci apoloģētiskas bailes no vērtības un virsvērtības godīgas analīzes un no tā, ka tikai neiznāk rezultāts, kas no policijas viedokļa pārdroši neuzticams, — lūk, kas liek Rošeram un K° pārvērst vairāk vai mazāk pārliecinošos motīvus, ar kuriem kapitālists attaisno jau esošās virsvērtības piesavināšanos, par tās rašanās pamatojumu.

Abas proporcijas daļas izteic vienu un to pašu attiecību dažādā formā: vienā gadījumā materializēta darba formā, otrā gadījumā plūstoša darba formā.

Tāpēc virsvērtības norma precīzi izteic pakāpi, kādā kapitāls ekspluatē darbaspēku jeb kapitālists strādnieku[30a)].

Pēc mūsu pieņēmuma produkta vērtība bija

$$\underbrace{c \qquad\qquad v}\qquad \underbrace{m}$$

= 410 st. märc. + 90 st. märc. + 90 st. märc,

avansētais kapitāls bija = 500 st. märc. Tā kā virsvērtība = 90, bet avansētais kapitāls = 500, tad pēc parastā aprēķināšanas veida iznāktu, ka virsvērtības norma (kuru sajauc ar peļņas normu) = = 18%, — attiecība, kuras zemais līmenis aizkustinātu Kērija kungu un citus «harmonijas» sludinātājus. Patiesībā virsvērtības norma ir vienlīdzīga nevis $\frac{m}{K}$ jeb $\frac{m}{c+v}$, bet gan $\frac{m}{v}$, tātad nevis $\frac{90}{500}$, bet gan $\frac{90}{90} = 100\%$ — vairāk nekā piecreiz lielāka par šķietamo ekspluatācijas pakāpi. Kaut gan šai gadījumā mēs nezinām nedz darba dienas absolūto lielumu, nedz periodu, kurā notiek darba process (diena, nedēļa utt.), nedz, beidzot, strādnieku skaitu, kuriem vienlaikus liek darboties 90 st. märc. lielais mainīgais kapitāls, tomēr virsvērtības norma $\frac{m}{v}$, tāpēc ka tā ir pārvēršama attiecībā $\frac{\text{virsdarbs}}{\text{nepieciešamais darbs}}$, precīzi parāda savstarpējo attiecību starp divām darba dienas sastāvdaļām. Tā ir vienlīdzīga 100%. Tātad strādnieks vienu dienas pusi ir strādājis sev un otru pusi kapitālistam.

Tātad virsvērtības normas aprēķināšanas metode, īsi sakot, ir šāda: mēs ņemam visu produkta vērtību un pielīdzinām nullei pastāvīgo kapitālo vērtību, kura tikai no jauna parādās produkta vērtībā. Atlikušā vērtības summa ir vienīgā vērtība, kas tiešām ir no jauna ražota preces radīšanas procesā. Ja ir dota virsvērtība, tad mēs, lai atrastu mainīgo kapitālu, atskaitām to no šās jaunradītās vērtības. Ja ir dots mainīgais kapitāls un mēs meklējam virsvērtību, tad rīkojamies otrādi. Ja ir doti tiklab virsvērtība, kā arī mainīgais kapitāls, tad jāizdara tikai noslēguma operācija, jāaprēķina virsvērtības attiecība pret mainīgo kapitālu, $\frac{m}{v}$.

Lai arī cik vienkārša ir šī metode, liekas tomēr derīgi ar dažiem piemēriem lasītājam dot iespēju pierast pie šās metodes pamatā esošā un viņam nepierastā principa.

30a) *Piezīme 2 izd.* Precīzi izteicot darbaspēka ekspluatācijas pakāpi, virsvērtības norma tomēr nebūt neizteic ekspluatācijas absolūto lielumu. Tā, piemēram, ja nepieciešamais darbs = 5 stundām un virsdarbs = 5 stundām, tad ekspluatācijas pakāpe = 100%. Ekspluatācijas lielums šeit mērījams ar piecām stundām. Bet, ja nepieciešamais darbs = 6 stundām un virsdarbs = 6 stundām, tad 100% ekspluatācijas pakāpe paliek bez pārmaiņas, turpretim ekspluatācijas lielums pieaug par 20% — no 5 stundām uz 6 stundām.

Pirmām kārtām vērptuves piemērs ar 10 000 selfaktora vārpstiņām, kur vērpj no Amerikas kokvilnas 32. nr-a dziju un ražo pa 1 märc. dzijas uz vienu vārpstiņu nedēļā. Atkritums ir 6%. Tātad ik nedēļas 10 600 märc. kokvilnas pārstrādā 10 000 märciņās dzijas un 600 märciņās atkrituma. 1871. g. aprīlī šī kokvilna maksāja $7^3/_4$ pensa märciņā, t. i., 10 600 märc. maksāja apaļos skaitļos 342 st. märc. Šīs 10 000 vārpstiņas, kā arī mašīnas, ar kurām kokvilnu apstrādā pirms pašas vērpšanas, un tvaika mašīna maksā — 1 st. märc. viena vārpstiņa — tātad pavisam 10 000 st. märc. Ik gadus tās nolietojas par 10% jeb 1000 st. märc. jeb 20 st. märc. nedēļā. Īres maksa par fabrikas ēku ir 300 st. märc. gadā jeb 6 st. märc. nedēļā. Ogles (4 märc. stundā uz 1 zirgspēku, uz 100 (indicētiem) zirgspēkiem un 60 stundām nedēļā, ierēķinot arī ēkas apkurināšanu) 11 tonnu nedēļā, par 8 šiliņiem 6 pensiem tonnā, maksā apaļos skaitļos $4^1/_2$ st. märc. nedēļā; gāze — 1 st. märc. nedēļā, eļļa — $4^1/_2$ st. märc. nedēļā, tātad visi palīgmateriāli — 10 st. märc. nedēļā. Tātad vērtības pastāvīgā daļa izsakāma 378 st. märc. nedēļā. Darba alga ir 52 st. märc. nedēļā. Dzijas cena, rēķinot $12^1/_4$ pensa märciņā, par 10 000 märciņām ir 510 st. märc.; tātad virsvērtība: 510 st. märc. — 430 st. märc. = 80 st. märc. Kapitāla pastāvīgo daļu — 378 st. märc. — mēs pielīdzinām nullei, jo tā nepiedalās nedēļas vērtības radīšanā. Atliek nedēļā no jauna

radītā vērtība 132 st. märc. = 52 st. märc. + 80 st. märc. Tādējādi virsvērtības norma = 80/52 = $153^{11}/_{13}$%. Pastāvot vidējai desmitstundu darba dienai, iznāk: nepieciešamais darbs = $3^{31}/_{33}$ stundām un virsdarbs = $6^2/_{33}$ stundām[31]).

Džeikobs, pieņemot kviešu cenu 80 šiliņus kvarterī un vidējo ražu 22 bušeļus no akra, tā ka viens akrs ienes 11 st. märc., dod 1815. gadam šādu aprēķinu,[73] kuram ir nopietni trūkumi, — jo tajā ir iepriekš savstarpēji kompensēti dažādi posteņi, — bet kurš ir pietiekams mūsu nolūkam:

Ražotā vērtība uz 1 akru

Kviešu sēklas	1 st. märc. 9 š.	Desmitās tiesas un nodokļi	1 st. märc. 1 š.
Mēslojums	2 st. märc. 10 š.	Rente	1 st. märc. 8 š.
Darba alga	3 st. märc. 10 š.	Fermera peļņa un procents	1 st. märc. 2 š.
Kopā	7 st. märc. 9. š.	Kopā	3 st. märc. 11 š.

Virsvērtība ar pastāvīgo pieņēmumu, ka produkta cena vienlīdzīga tā vērtībai, šeit sadalās starp dažādām ailēm: peļņu, pro-

[31]) *Piezīme 2. izd.* Pirmajā izdevumā minētajā vērptuves piemērā, kas attiecas uz 1860. g., bija dažas faktiskas kļūdas. Tekstā minētos pilnīgi precīzos datus man deva kāds Mančestras fabrikants. — Jāpiezīmē, ka Anglijā senāk zirgspēkus aprēķināja pēc cilindra diametra, bet tagad aprēķina pēc patiesā spēka, ko uzrāda indikators.

centiem, desmitām tiesām utt. Šīs ailes mūs neinteresē. Mēs tās saskaitām un dabūjam virsvērtību — 3 st. märc. 11 šiliņu. Tās 3 st. märc. 19 šiliņu, ko maksā sēklas un mēslojums, mēs pielīdzinām kā kapitāla pastāvīgo daļu nullei. Atliek avansētais mainīgais kapitāls — 3 st. märc. 10 šiliņu, kura vietā tikusi ražota jauna vērtība — 3 st. märc. 10 šiliņu + 3 st. märc. 11 šiliņu. Tādējādi $\frac{m}{v}$ ir $\frac{3 \text{ st. märc. } 11 \text{ šiliņu}}{3 \text{ st. märc. } 10 \text{ šiliņu}}$, vairāk par 100%. Strādnieks vairāk nekā pusi no savas darba dienas izlieto virsvērtības ražošanai, kuru dažādas personas aiz dažādiem iemesliem sadala savā starpā[31a)].

2. PRODUKTA VĒRTĪBAS IZPAUSME PRODUKTA RELATĪVAJĀS DAĻĀS

Atgriezīsimies tagad pie piemēra, kurš mums rādīja, kā kapitālists taisa no naudas kapitālu. Viņa vērpēja nepieciešamais darbs ir 6 stundas, virsdarbs tikpat daudz, un tāpēc strādnieka ekspluatācijas pakāpe ir 100%.

Divpadsmitstundu darba dienas produkts ir 20 märc. dzijas 30 šiliņu vērtībā. Ne mazāk par $^8/_{10}$ šās dzijas vērtības (24 šiliņus) devusi tikai patērēto ražošanas līdzekļu vērtība, kas no jauna parādījusies (20 märc. kokvilnas par 20 šiliņiem, vārpstiņas utt. par 4 šiliņiem) jeb sastāv no pastāvīgā kapitāla. Pārējās $^2/_{10}$ ir jauna vērtība 6 šiliņu apmērā, kura radusies vērpšanas procesa laikā un no kuras puse kompensē avansēto darbaspēka dienas vērtību jeb mainīgo kapitālu un otra puse ir virsvērtība 3 šiliņu apmērā. Tātad šo 20 märc. dzijas kopvērtība sastāv no šādām daļām:

$$\underbrace{\text{dzijas vērtība 30 š.}}_{c} = \underbrace{24 \text{ š.}}_{c} + \underbrace{3 \text{ š.}}_{v} + \underbrace{3 \text{ š.}}_{m}$$

Tā kā visa šī vērtība iemiesojas visā produktā = 20 märciņām dzijas, tad arī dažādos vērtības elementus varētu izteikt produkta proporcionālās daļās.

Ja vērtība 30 šiliņu apmērā pastāv kā 20 märc. dzijas, tad $^8/_{10}$ no šās vērtības jeb tās pastāvīgā daļa 24 šiliņu apmērā ir ietverta $^8/_{10}$ produkta, t. i., 16 märciņās dzijas. No tām $13^1/_3$ märc. pārstāv izejmateriāla vērtību — savērpto kokvilnu par 20 šiliņiem, un $2^2/_3$ märc. pārstāv patērēto palīgmateriālu un darba līdzekļu, vārpstiņu utt. vērtību 4 šiliņu apmērā.

Tātad $13^1/_3$ märc dzijas pārstāv visu kokvilnu, kas patērēta visam produktam — 20 märc. dzijas, tā pārstāv kopējā produkta izejmateriālu un neko vairāk. Kaut gan tajās ir tikai $13^1/_3$ märc. kokvilnas $13^1/_3$ šiliņa vērtībā, tomēr to papildu vērtība — $6^2/_3$ šiliņa — ir kokvilnas ekvivalents, kura patērēta pārējās $6^2/_3$ mär-

---

31a) Minētie aprēķini uzskatāmi tikai par ilustrāciju. Pie tam mēs balstāmies uz pieņēmumu, ka cenas ir vienlīdzīgas vērtībām. III grāmatā mēs redzēsim, ka šī vienlīdzība nodibinās ne tik vienkārši pat attiecībā uz vidējām cenām.

ciņās dzijas. Stāvoklis ir tāds, it kā no šīm $6^2/_3$ märc. būtu izplūkta visa kokvilna un it kā visa kokvilna, kas patērēta kopējam produktam, būtu iespiesta $13^1/_3$ märciņās dzijas. Bet toties šajās $13^1/_3$ märc. dzijas tagad nav neviena atoma nedz patērēto palīgmateriālu un darba līdzekļu vērtības, nedz jaunās vērtības, kas radīta vērpšanas procesā.

Gluži tāpat arī nākamās $2^2/_3$ märc. dzijas, kurās ir ietverts pastāvīgā kapitāla atlikums (vienlīdzīgs 4 šiliņiem), nepārstāv neko citu kā tikai palīgmateriālu un darba līdzekļu vērtību, kuri patērēti visa produkta — 20 märc. dzijas ražošanai.

Tāpēc $^8/_{10}$ produkta jeb 16 märc. dzijas, aplūkojot tās to ķermeniskajā formā kā lietošanas vērtību, kā dziju, kaut gan ir tādā pašā mērā vērpšanas darba radījums kā pārējās produkta daļas, tomēr minētajā sakarībā neietver sevī vērpšanas darbu, to darbu, kas uzsūkts paša vērpšanas procesa laikā. Stāvoklis ir tāds, it kā tās bez vērpšanas ir pārvērtušās par dziju un it kā to dzijas forma būtu vistīrākā mirāža. Tiešām, ja kapitālists pārdod tās par 24 šiliņiem un par tiem no jauna nopērk savus ražošanas līdzekļus, tad kļūst skaidrs, ka 16 märc. dzijas ir tikai pārģērbta kokvilna, vārpstiņas, ogles utt.

Otrādi, pārējās $^2/_{10}$ produkta jeb 4 märc. dzijas tagad nepārstāv neko citu kā tikai jauno, 6 šiliņus lielo vērtību, kas ražota divpadsmit stundu ilgā vērpšanas procesā. Tajās ietvertā patērēto izejmateriālu un darba līdzekļu vērtība jau izņemta no tām un ietilpst pirmo 16 märc. dzijas sastāvā. 20 märciņās dzijas iemiesotais vērpšanas darbs ir sakoncentrēts $^2/_{10}$ produkta. Stāvoklis ir tāds, it kā vērpējs būtu savērpis 4 märc. dzijas no gaisa vai arī no tādas kokvilnas un ar tādām vārpstiņām, kuras devusi daba bez cilvēka darba palīdzības un kuras tāpēc nepievieno produktam nekādu vērtību.

No šīm 4 märc. dzijas, kurās tādējādi ir ietverta visa vērtība, kas ir no jauna radīta vērpšanas procesa vienas dienas laikā, viena puse pārstāv tikai vērtību, kas kompensē izlietotā darbaspēka vērtību, t. i., tikai mainīgo kapitālu 3 šiliņu apmērā, bet pārējās 2 märc. dzijas — tikai virsvērtību 3 šiliņu apmērā.

Tā kā vērpēja 12 darba stundas materializētas 6 šiliņos, tad 30 šiliņos dzijas vērtības ir materializētas 60 darba stundas. Tās pastāv kā 20 märc. dzijas, no kurām $^8/_{10}$ jeb 16 märciņās ir materializētas pirms vērpšanas sākuma pagājušās 48 darba stundas, t. i., tas darbs, kas materializēts dzijas ražošanas līdzekļos, bet $^2/_{10}$ jeb 4 märciņās ir materializētas 12 darba stundas, kas izlietotas pašā vērpšanas procesā.

Iepriekš mēs redzējām, ka dzijas vērtība ir vienlīdzīga summai, ko veido jaunā vērtība, kas radīta dzijas ražošanas laikā, un vērtības, kas jau agrāk ir pastāvējušas tās ražošanas līdzekļos. Tagad mēs redzam, kādā veidā produkta vērtības dažādās sastāvdaļas

funkcionāli jeb jēdzienā ir reprezentētas paša produkta proporcionālajās daļās.

Šī produkta — ražošanas procesa rezultāta saskaldīšanās produkta daudzumā, kurš pārstāv tikai ražošanas līdzekļos ietverto darbu jeb kapitāla pastāvīgo daļu, otrā daudzumā, kurš pārstāv tikai nepieciešamo ražošanas procesā pievienoto darbu jeb kapitāla mainīgo daļu, un trešajā, pēdējā produkta daudzumā, kurš pārstāv tikai šai pašā procesā pievienoto virsdarbu jeb virsvērtību, — šī saskaldīšanās ir tikpat vienkārša, cik svarīga, kā to rādīs tās turpmākā izlietošana, aplūkojot sarežģītās un vēl arvien neatrisinātās problēmas.

Pašlaik mēs aplūkojām visu produktu kā divpadsmitstundu darba dienas gatavu rezultātu. Bet mēs varētu tam izsekot arī tā rašanās procesā un tomēr varētu parādīt daļējos produktus kā produkta funkcionāli dažādas daļas.

Vērpējs ražo 12 stundās 20 märc. dzijas, tātad vienā stundā $1^2/_3$ märc. un 8 stundās $13^1/_3$ märc., t. i., daļēju produktu, kas pārstāv visu darba dienas laikā savērptās kokvilnas vērtību. Gluži tāpat nākamās 1 stundas 36 minūšu daļējais produkts = $2^2/_3$ märc. dzijas, un tāpēc tas pārstāv 12 darba stundās izlietoto darba līdzekļu vērtību. Gluži tāpat nākamajā 1 stundā 12 minūtēs vērpējs ražo 2 märc. dzijas = 3 šiliņiem — produkta vērtību, kas ir vienlīdzīga visai jaunajai vērtībai, kuru viņš ražo nepieciešamā darba 6 stundās. Beidzot, pēdējās $^6/_5$ stundās viņš ražo atkal 2 märc. dzijas, kuru vērtība ir vienlīdzīga virsvērtībai, ko radījis viņa pus dienas virsdarbs. Šis aprēķināšanas paņēmiens noder angļu fabrikantam paša lietošanai, un viņš teiks, piemēram, ka pirmajās 8 stundās jeb $^2/_3$ darba dienas viņš vienkārši ieņem par savu kokvilnu utt. Mēs redzam, ka formula ir pareiza, ka patiesībā tā ir pirmā formula, kas no telpas, kur gatavās produkta daļas guļ viena otrai blakus, pārcelta laikā, kur tās seko viena otrai. Bet formulai var nākt līdzi arī visbarbariskākie priekšstati, it sevišķi galvās, kuras praktiski ir tikpat daudz ieinteresētas vērtības pieaugšanas procesā, cik ieinteresētas, lai šā procesa teorētiskā izpratne būtu nepareiza. Tāpēc var iedomāties, ka, piemēram, mūsu vērpējs pirmajās astoņās savas darba dienas stundās ražo jeb kompensē kokvilnas vērtību, nākamajā 1 stundā 36 minūtēs — patērēto darba līdzekļu vērtību, nākamajā 1 stundā 12 minūtēs — darba algas vērtību un tikai slaveno «pēdējo stundu» veltī fabrikantam, virsvērtības ražošanai. Tādējādi vērpējam piedēvē divkāršu brīnumu: pirmkārt, to, ka viņš ražo kokvilnu, vārpstiņas, tvaika mašīnu, ogles, eļļu utt. tai pašā momentā, kad viņš ar to palīdzību vērpj, un, otrkārt, to, ka no vienas darba dienas ar dotu intensitātes pakāpi viņš iztaisa piecas tādas dienas. Tā, piemēram, mūsu gadījumā izejmateriāla un darba līdzekļu ražošana prasa $^{24}/_6$, t. i., 4 divpadsmitstundu darba dienas, un to pārvēršana dzijā — vēl vienu divpadsmitstundu darba dienu. Ka iedzīvošanās

kāre liek ticēt tādiem brīnumiem un ka nekad netrūkst doktrināru sikofantu, kas cenšas tos pierādīt, — to rāda šāds piemērs, kas ieguvis vēsturisku slavu.

3. SENIORA «PĒDĒJĀ STUNDA»

Kādā jaukā 1836. g. rītā Nesavs V. Seniors, kas pazīstams ar savām ekonomikas zināšanām un savu skaisto stilu, zināmā mērā Klaurens starp angļu ekonomistiem, tika izsaukts no Oksfordas uz Mančestru, lai mācītos šeit politisko ekonomiju un nevis mācītu to Oksfordā. Fabrikanti izraudzīja viņu par cīnītāju pret nesen izdoto fabriku aktu[74] un pret aģitāciju par desmitstundu darba dienu, kura gāja vēl tālāk. Ar parasto praktisko prāta asumu viņi bija sapratuši, ka profesora kungam «wanted a good deal of finishing» [«vajadzīgs vēl krietns slīpējums»]. Tāpēc viņi tam izrakstīja ceļazīmi uz Mančestru. Profesora kungs, no savas puses, ar savu stilu izdaiļoja mācību, ko viņš guva Mančestrā no fabrikantiem, un izdeva pamfletu: «Letters on the Factory Act, as it affects the cotton manufacture». London, 1837. Te, starp citu, var izlasīt šādas pamācošas vietas:

«Pastāvot tagadējam fabriku aktam, neviena fabrika, kurā strādā personas, kas jaunākas par 18 gadiem, nevar strādāt vairāk par $11\frac{1}{2}$ stundām dienā, t. i., 12 stundas pirmajās piecās nedēļas dienās un 9 stundas sestdienā. Turpmākā analīze (!) rāda, ka tādā fabrikā visa tīrā peļņa rodas pēdējā stundā. Fabrikants izdod 100 000 st. märc.: 80 000 st. märc. par fabrikas ēkām un mašīnām, 20 000 st. märc. izejmateriālam un darba algai. Pieņemot, ka kapitāls aprit vienreiz gadā un ka bruto peļņa ir 15%, šās fabrikas preču gada apgrozījumam jābūt 115 000 st. märc. vērtībā... Katra no 23 darba stundu pusēm, no kurām sastāv darba diena, ražo $^5/_{115}$ jeb $^1/_{23}$ no šīm 115 000 st. märc. No šīm $^{23}/_{23}$, no kurām sastāv šo 115 000 st. märc. kopums (constituting the whole 115 000 st. märc.), $^{20}/_{23}$, t. i., 100 000 no 115 000, vienkārši kompensē kapitālu; $^1/_{23}$ jeb 5000 st. märc. no 15 000 st. märc., kas ir bruto peļņa (!), kompensē fabrikas un mašīnu nolietošanos. Atlikušās $^2/_{23}$, t. i., katras dienas divas pēdējās pusstundas, ražo tīro peļņu — 10%. Tāpēc, ja fabrika, cenām nemainoties, varētu strādāt 13 stundas $11\frac{1}{2}$ stundas vietā, tad, palielinot apgrozāmo kapitālu apmēram par 2600 st. märc., tīrā peļņa vairāk nekā divkāršotos. No otras puses, ja darba diena tiktu saīsināta par 1 stundu, tad zustu tīrā peļņa, un, ja par $1\frac{1}{2}$ stundas, tad pazustu arī bruto peļņa.»[32]

---

[32] *Senior.* «Letters on the Factory Act etc.». London, 1837, p. 12, 13. Mēs nepakavējamies pie dažiem kurioziem, kuriem nav nozīmes mūsu mērķa sasniegšanā, piemēram, pie apgalvojuma, it kā fabrikanti pieskaitot peļņai, bruto vai neto, kopējai vai tīrai, nolietoto mašīnu utt. vērtības, t. i., vienas kapitāla sastāvdaļas kompensēšanu. Mēs nepakavējamies arī pie tā, vai skaitliskie dati ir pareizi vai nepareizi. Ka tie nav vairāk vērti par tā saucamo «analīzi», to pierādīja Leonards Horners rakstā «A Letter to Mr. Senior etc.», London, 1837 [p. 30—42]. Leonards Horners, viens no 1833. g. fabriku strādnieku stāvokļa pētīšanas komisijas locekļiem un fabriku inspektors, pēc būtības fabriku cenzors līdz 1859. g., izdarīja nemirstīgus pakalpojumus Anglijas strādnieku šķirai. Visu savu mūžu viņš cīnījās ne tikai pret sakaitinātajiem fabrikantiem, bet arī pret ministriem, kuriem bija nesalīdzināmi svarīgāk skaitīt fabrikantu «balsis» apakšnamā nekā «darba roku» stundas fabrikā.

Papildinājums 32. piezīmei. Nerunājot jau par satura nepareizību, Seniora iztirzājums ir juceklīgs. Viņš gribējis teikt, patiesību sakot, tikai, lūk, ko: fabrikants liek strādniekam katru dienu strādāt $11\frac{1}{2}$ jeb $^{23}/_2$ stundas. Tāpat kā atsevišķa darba diena, viss gada darbs sastāv no $11\frac{1}{2}$ jeb $^{23}/_2$ stundām (pareizinātām ar darba dienu skaitu gadā). To pieņemot, $^{23}/_2$ darba stundas ražo gada produktu 115 000 st. märc. vērtībā; $^1/_2$ darba stundas ražo 115 000 st. märc. $\times$ $^1/_{23}$; $^{20}/_2$ darba stundas ražo 115 000 st. märc. $\times$ $^{20}/_{23}$ = 100 000 st. märc., t. i., tās tikai kompensē avansēto kapitālu. Paliek $^3/_2$ darba stundas, kuras ražo 115 000 st. märc. $\times$ $^3/_{23}$ = 15 000, t. i., bruto peļņu. No šīm $^3/_2$ darba stundām $^1/_2$ darba stundas ražo

Un to profesora kungs sauc par «analīzi»! Ja viņš tiešām bija noticējis fabrikantu vaimanām, ka strādnieki lielāko dienas daļu izlietojot ēku, mašīnu, kokvilnas, ogļu utt. vērtības ražošanai un tātad atražošanai jeb kompensēšanai, tad jebkura analīze bija lieka. Viņš varēja vienkārši atbildēt: Mani kungi! Ja jūs liksit strādāt 10 stundas $11\frac{1}{2}$ stundas vietā, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, vienas dienas kokvilnas, mašīnu utt. patēriņš samazināsies par $1\frac{1}{2}$ stundu. Tātad jūs iegūsit gluži tikpat daudz, cik zaudēsit. Turpmāk jūsu strādnieki patērēs avansētā kapitāla vērtības atražošanai jeb kompensēšanai par $1\frac{1}{2}$ stundu mazāk. Bet, ja Seniors nebija noticējis tiem uz vārda un kā lietpratējs atzinis, ka nepieciešama īpaša analīze, tad viņam pirmām kārtām vajadzēja lūgt fabrikantu kungus, lai jautājumā, kas attiecas vienīgi uz tīrās peļņas attiecību pret darba dienas lielumu, viņi nejauc vienā kaudzē mašīnas un fabrikas ēkas, izejmateriālu un darbu, bet lai ir tik laipni un nodala pastāvīgo kapitālu, kas ietverts fabrikas ēkās, mašīnās, izejmateriālā utt., vienā pusē, turpretim kapitālu, kas avansēts darba algai, — otrā pusē. Ja tad izrādītos, piemēram, ka, pēc fabrikantu aprēķina, strādnieks atražo jeb kompensē darba algu $^2/_2$ darba stundās jeb vienā stundā, tad mūsu analītiķim būtu jāturpina:

Pēc jūsu datiem, strādnieks priekšpēdējā stundā ražo savu darba algu un pēdējā stundā — jūsu virsvērtību jeb tīro peļņu. Tā kā vienlīdzīgos laika posmos viņš ražo vienlīdzīgas vērtības, tad priekšpēdējās stundas produktam ir tāda pati vērtība kā pēdējās stundas produktam. Tālāk, strādnieks ražo vērtību tikai ar to nosacījumu, ja viņš izlieto darbu un ja viņa darba daudzums tiek mērīts ar viņa darba laiku. Pēdējais, pēc jūsu datiem, ir $11\frac{1}{2}$ stundas dienā. Vienu daļu no šīm $11\frac{1}{2}$ stundām viņš izlieto savas darba algas ražošanai jeb kompensēšanai, otru daļu — jūsu tīrās peļņas ražošanai. Neko vairāk viņš nedara visu darba dienu. Un, tā kā, pēc jūsu apgalvojuma, viņa darba alga un viņa sagādātā virsvērtība ir vienlīdzīga lieluma vērtības, tad viņš, acīm redzot, ražo savu darba algu $5\frac{3}{4}$ stundās un jūsu tīro peļņu pārējās $5\frac{3}{4}$ stundās. Tālāk, tā kā produkta vērtība, kurš ražots divās vērpšanas stundās, ir vienlīdzīga viņa darba algas vērtības summai plus jūsu tīrā peļņa, tad šī dzijas vērtība jāmērī ar $11\frac{1}{2}$ darba stundām: priekšpēdējās stundas produkts ar $5\frac{3}{4}$ darba stundām, pēdējās stundas produkts — ditto [tāpat]. Mēs tagad tuvojamies kutelīgam punktam. Tātad uzmanību! Priekšpēdējā darba stunda ir tāda pati parasta darba stunda kā pirmā stunda. Ni plus, ni moins [Ne vairāk, ne mazāk]. Un tāpēc — kā gan vērpējs var vienā darba stundā ražot dzijas vērtību, kurā pārstāvētas $5\frac{3}{4}$ darba stundas? Patiesībā

---

115 000 st. märc. × $^1/_{23}$=5000 st. märc., t. i., ražo tikai kompensāciju par fabrikas un mašīnu nolietošanos. Pēdējās divas darba stundas puses, t. i., pēdējā darba stunda, ražo 115 000 st. märc. × $^2/_{23}$ = 10 000 st. märc., t. i., tīro peļņu. Tekstā Seniors pārvērš pēdējās $^2/_{23}$ produkta par pašas darba dienas daļām.

viņš arī neizdara šādu brīnumu. Tā lietošanas vērtība, kuru viņš ražo vienā darba stundā, ir noteikts daudzums dzijas. Šās dzijas vērtība ir mērījama ar $5^3/_4$ darba stundām, no kurām $4^3/_4$ neatkarīgi no viņa palīdzības jau ir ietvertas ražošanas līdzekļos — kokvilnā, mašīnās utt., — kas patērēti stundas laikā, un $^1/_4$ jeb viena stunda ir viņa paša pievienotas. Tādējādi, tā kā viņa darba alga tiek ražota $5^3/_4$ stundās un vienā vērpšanas stundā ražotais produkts gluži tāpat ietver $5^3/_4$ darba stundas, tad nav gluži it nekādas burvības tajā apstāklī, ka jaunā vērtība, ko tas ražojis $5^3/_4$ vērpšanas stundās, ir vienlīdzīga vienas stundas vērpšanas produkta vērtībai. Bet jūs galīgi maldāties, ja domājat, it kā viņš izlieto kaut vienu savas darba dienas atomu kokvilnas, mašīnu utt. vērtību atražošanai jeb «kompensēšanai». Pateicoties tam, ka viņa darbs izgatavo no kokvilnas un vārpstiņām dziju, pateicoties tam, ka viņš vērpj, kokvilnas un vārpstiņu vērtība pati par sevi pāriet uz dziju. Tās ir viņa darba kvalitātes un nevis kvantitātes sekas. Protams, vienā stundā viņš pārnesīs uz dziju lielāku kokvilnas utt. vērtību nekā $^1/_2$ stundā, bet tikai tāpēc, ka vienā stundā viņš savērps vairāk kokvilnas nekā $^1/_2$ stundā. Tātad jūs redzat: jūsu apgalvojums, ka strādnieks priekšpēdējā stundā ražo savas darba algas vērtību un pēdējā stundā — tīro peļņu, nozīmē tikai to, ka dzijā, kas ražota viņa darba dienas divās stundās, vai nu tās ir pirmās vai pēdējās stundas, ir iemiesotas $11^1/_2$ darba stundas — tieši tik daudz, cik ir visā viņa darba dienā. Un apgalvojums, ka viņš pirmajās $5^3/_4$ stundās ražo savu darba algu un pēdējās $5^3/_4$ stundās — jūsu tīro peļņu, nozīmē tikai to, ka par pirmajām $5^3/_4$ stundām jūs samaksājat, bet par pēdējām $5^3/_4$ stundām nesamaksājat. Es saku: samaksa par darbu un nevis samaksa par darbaspēku, vienkārši izlietojot jūsu žargonu. Tagad, mani kungi, ja jūs salīdzināsit attiecību starp darba laiku, par kuru jūs samaksājat, un to darba laiku, par kuru jūs nesamaksājat, tad jūs atradīsit, ka šī attiecība ir vienlīdzīga pus dienas attiecībai pret pus dienu, t. i., 100%, kas, protams, ir ļoti labs procents. Nav arī it nekādu šaubu: ja jūs liksit strādāt saviem strādniekiem 13 stundas $11^1/_2$ stundas vietā un liekās $1^1/_2$ stundas vienkārši pievienosit virsdarbam, kas būtu pilnīgi jūsu garā, tad pēdējais pieaugs no $5^3/_4$ stundām uz $7^1/_4$ stundām, un tāpēc virsvērtības norma celsies no 100% uz $126^2/_{23}$%. Bet jūs esat pārāk neprātīgi sangviniķi, ja jūs cerat, ka $1^1/_2$ stundas pievienošanas rezultātā tā pieaugs no 100 uz 200% un pat vēl vairāk nekā uz 200%, t. i., ka tā «vairāk nekā divkāršosies». No otras puses, — cilvēka sirds ir dīvaina lieta, it sevišķi, ja cilvēks nēsā savu sirdi naudas makā, — jūs esat pārāk drūmi pesimisti, ja jūs bažījaties, ka ar darba dienas saīsināšanu no $11^1/_2$ uz $10^1/_2$ stundu pazudīs visa jūsu tīrā peļņa. Nebūt ne. Pārējiem apstākļiem nemainoties, virsdarbs samazināsies no $5^3/_4$ uz $4^3/_4$ stundām, kas vēl arvien dod ļoti solīdu virsvērtības normu, un proti, $82^{14}/_{23}$%. Bet jūsu liktenīgā «pēdējā stunda», par

kuru jūs stāstāt vairāk pasaku nekā hiliasti[75] par pasaules galu, ir «all bosh» [tīrās blēņas]. Tās zaudēšana neatņems jums «tīro peļņu» un neatņems «dvēseles skaidrību» abu dzimumu bērniem, kurus jūs izmantojat[32a)].

Kad tiešām sitīs jūsu «pēdējā stundiņa», atcerieties Oksfordas profesoru. Bet pagaidām uz patīkamu redzēšanos labākā pasaulē. Addio!...[33)] Seniora 1836. gadā atklātās «pēdējās stundas» signālu no jauna deva 1848. g. 15. aprīlī Londonas avīzē «Economist» Džeimss Vilsons, viens no galvenajiem ekonomikas mandarīniem, savā polemikā pret desmitstundu darba dienas likumu.

[32a)] Ja Seniors pierādījis, ka no «pēdējās darba stundas» ir atkarīga fabrikantu tīrā peļņa, Anglijas kokvilnas rūpniecības pastāvēšana un Anglijas stāvoklis pasaules tirgū, tad Dr. Endrū Jūrs papildus tam pierādījis[76] savukārt, ka, ja fabrikās nodarbinātie bērni un pusaudži, kas jaunāki par 18 gadiem, netiks ieslēgti pilnas 12 stundas fabrikas telpu siltajā un tīrajā morālajā atmosfērā, bet «vienu stundu» agrāk tiks izgrūsti nemājīgajā un izlaidīgajā ārējā pasaulē, tad bezdarbība un netikums atņems tiem dvēseles skaidrību. Kopš 1848. g. fabriku inspektori savos pusgada «Reports» nemitīgi kaitina fabrikantus ar «pēdējo», «liktenīgo stundu». Tā, piemēram, Havela kgs savā 1855. g. 31. maija fabriku pārskatā saka: «Ja turpmākais asprātīgais aprēķins» (viņš citē Senioru) «būtu pareizs, tad visas kokvilnas fabrikas Savienotajā Karalistē kopš 1850. g. būtu strādājušas ar zaudējumiem» («Reports of the Inspectors of Factories for the half year, ending 30th April 1855», p. 19, 20). 1848. gadā, kad parlaments pieņēma desmitstundu darba dienas likumu, starp Dorsetas un Samersetas grāfisti izkaisītajās lauku linu vērptuvēs fabrikanti piespieda dažus strādniekus, uz kuriem attiecās darba dienas normēšana, iesniegt pretpetīciju, kurā, starp citu, teikts: «Mēs, lūdzēji vecāki, domājam, ka papildu bezdarbības stundai nevar būt nekāda cita rezultāta kā tikai mūsu bērnu demoralizācija, jo bezdarbība ir visu netikumu māte.» Šai sakarībā 1848. g. 31. oktobra fabriku pārskatā atzīmēts: «Gaiss linu vērptuvēs, kurās strādā šo tikumīgi maigo vecāku bērni, ir tādā mērā piesātināts ar izejmateriāla putekļiem un šķiedru daļiņām, ka ir ārkārtīgi nepatīkami uzturēties vērptuvē kaut vai tikai desmit minūtes, jo linu putekļi, no kuriem nav nekāda glābiņa, iekļūstot acīs, ausīs, degunā un mutē, rada mokošu sajūtu. Tā kā mašīnas strādā neprātīgā ātrumā, tad pats darbs prasa nemitīgu veiklību un kustēšanos nenogurstošas uzmanības kontrolē, un šķiet zināmā mērā nežēlīgi likt vecākiem lietot vārdu «slinkums» attiecībā uz pašu bērniem, kuri, atskaitot ēšanas laiku, 10 pilnas stundas ir piekalti tādam darbam tādā atmosfērā... Šie bērni strādā ilgāk nekā lauku kalpi kaimiņu ciemos. Sādas nežēlīgas apsūdzības «bezdarbībā un netikumā» ir jānosoda kā vistīrākā svētulība un visnekaunīgākā liekulība... Tā sabiedrības daļa, kura apmēram pirms divpadsmit gadiem bija sašutusi par to pašpaļāvību, ar kādu publiski un pilnīgi nopietni tika pasludināts, balstoties uz lielas autoritātes sankciju, it kā fabrikanta visa «tīrā peļņa» rodas darba «pēdējā stundā» un tāpēc darba dienas saīsināšana par vienu stundu iznīcina visu tīro peļņu, — šī sabiedrības daļa, mēs sakām, diezin vai ticēs savām acīm, kad tā redzēs, ka oriģinālais atklājums par «pēdējās stundas» tikumiem no tā laika ir tiktāl uzlabots, ka tas tagad vienādā mērā ietver sevī kā «morāli», tā «peļņu», un tāpēc, ja bērnu darba ilgums tiks samazināts uz 10 pilnām stundām, tad kopā ar uzņēmēja tīro peļņu izgaisīs arī bērnu tikumība, jo tiklab viens, kā otrs ir atkarīgs no šās pēdējās, šās «fatālās stundas»» («Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1848», p. 101). Šis pats fabriku pārskats parāda pēc tam šo fabrikantu kungu «morāles» un «tikumības» paraugus, tās intrigas, viltības, vilinājumus, draudus, viltojumus utt., ko tie lietojuši, lai liktu nedaudziem gluži padevīgiem strādniekiem parakstīt šāda veida petīcijas un pēc tam uzdot šīs petīcijas parlamenta priekšā par veselas rūpniecības nozares, par veselu grāfistu petīcijām. — Augstākajā mērā raksturīgs tā saucamās ekonomiskās «zinātnes» tagadējam stāvoklim ir fakts, ka nedz pats Seniors — kurš, sev par godu, vēlāk enerģiski prasīja fabriku likumdošanu, — nedz viņa sākotnējie un vēlākie pretinieki nespēja izprast «oriģinālā atklājuma» maldīgos secinājumus. Viņi vienkārši apelēja pie faktiem un pieredzes. Why un wherefore [kā un kāpēc] — tas viņiem palika noslēpums.

[33)] Tomēr profesora kungs ieguva zināmu labumu no sava brauciena uz Mančestru. Viņa rakstā «Letters on the Factory Act» visa tīrā peļņa — «peļņa» un «procenti», un pat «something more» [«kaut kas vairāk»] — ir atkarīgi no strādnieka vienas nesamaksātas darba stundas! Gadu iepriekš, savos «Outlines of Political Economy», kas bija sacerēti Oksfordas studentu un izglītoto filistru lietošanai, Seniors, polemizēdams pret Rikārdo atzinumu par to, ka vērtību noteic darba laiks, «atklāja», ka peļņa rodas no kapitālista darba un procenti — no kapitālista askētisma, no tā «Abstinenz» [«atturības»]. Izdomājums bija vecs, bet vārds «Abstinenz» bija jauns. Rošera kungs pareizi to pārtulkoja vācu valodā ar vārdu «Enthaltung» [«atturība»]. Bet viņa tautieši, kas vājāk prata latīņu valodu, — Virti, Sulci un citi Miheli — vērta «atturību» par mūku «Entsagung» («atsacīšanos»).

4. VIRSPRODUKTS

To produkta daļu ($^1/_{10}$ no 20 mārciņām dzijas jeb 2 märc. dzijas 2. nodalījuma piemērā), kurā izpaužas virsvērtība, mēs saucam par virsproduktu (surplus produce, produit net). Tāpat kā virsvērtības formu nosaka virsvērtības attiecība nevis pret visu kapitāla summu, bet tikai pret tā mainīgo sastāvdaļu, tā arī virsprodukta līmeni nosaka virsprodukta attiecība nevis pret visu pārējo produktu, bet tikai pret to produkta daļu, kurā izpaužas nepieciešamais darbs. Tāpat kā virsvērtības ražošana ir kapitālistiskās ražošanas noteicošais mērķis, tāpat arī bagātības pakāpe tiek mērīta nevis ar produkta absolūto lielumu, bet gan ar virsprodukta relatīvo lielumu[34].

Nepieciešamā darba un virsdarba summa, to laika periodu summa, kuros strādnieks ražo vērtību, kas kompensē viņa darbaspēku, un virsvērtību, dod viņa darba laika absolūto lielumu — darba dienu (working day).

---

[34]) «Cilvēkam, kam ir 20 000 st. märc. liels kapitāls, kas ienes viņam ik gadus 2000 st. märc. peļņas, ir gluži vienalga, vai viņa kapitāls dod nodarbošanos 100 vai 1000 cilvēkiem, vai ražotā prece tiek pārdota par 10 000 vai par 20 000 st. märc., ja tikai peļņa, kuru viņš saņem, nekādā ziņā nekrītas zem 2000 st. märc. Vai tādas pašas nav arī veselas nācijas reālās intereses? Ja tikai tās tīrais reālais ienākums, tās rente un peļņa, nemainās, tad nav nekādas nozīmes, vai šī nācija sastāv no 10 vai 12 miljoniem cilvēku» (*Ricardo.* «The Principles of Political Economy», 3rd. ed. London, 1821, p. 416). Labu laiku pirms Rikārdo Arturs Jangs, virsprodukta fanātiķis, vispār pļāpīgs, nekritisks autors, kura reputācija ir pretēji proporcionāla viņa nopelniem, starp citu, rakstīja: «Kādu labumu iegūtu tagadējā valsts no veselas provinces, kuras augsnī pēc seno romiešu parauga apstrādātu sīki, neatkarīgi zemnieki, kaut arī vislabākajā veidā? Kāds mērķis būtu ar to sasniegts, izņemot vienīgi to, ka šeit tiktu ražoti cilvēki («the mere purpose of breeding men»), kam pašiem par sevi nav nekāda mērķa?» («is a most useless purpose») (*Arthur Young.* «Political Arithmetic etc.». London, 1774, p. 47).

Papildinājums 34. piezīmei. Dīvaina šķiet «stiprā tieksme ... iztēlot tīro bagātību kā kaut ko izdevīgu strādnieku šķirai ... Bet ir taču pilnīgi skaidrs, ka izdevīga tā ir ne tāpēc, ka tā ir tīra» (*Th. Hopkins.* «On Rent of Land etc.». London, 1828, p. 126).

ASTOTĀ NODAĻA

DARBA DIENA

1. DARBA DIENAS ROBEŽAS

Mēs pamatojāmies uz pieņēmumu, ka darbaspēku pērk un pārdod pēc tā vērtības. Darbaspēka vērtību, tāpat kā ikvienas citas preces vērtību, nosaka darba laiks, kas nepieciešams tā ražošanai. Tātad, ja strādnieka dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanai, kurus tas patērē vidēji ik dienas, ir vajadzīgas 6 stundas, tad vidēji viņam ir jāstrādā 6 stundas dienā, lai ik dienas ražotu savu darbaspēku jeb lai atražotu vērtību, ko viņš saņem, to pārdodot. Tādā gadījumā viņa darba dienas nepieciešamā daļa ir 6 stundas, un tāpēc, pārējiem apstākļiem nemainoties, tā ir dots lielums. Bet ar to vēl nav noteikts pašas darba dienas ilgums.

Pieņemsim, ka līnija a——————b attēlo nepieciešamā darba laika ilgumu jeb garumu, kas ir vienlīdzīgs, teiksim, 6 stundām. Atkarībā no tā, vai darbs tiks turpināts ārpus ab 1, 3, 6 stundas utt., mēs dabūsim 3 dažādas līnijas:

Darba diena I

a——————b—c,

Darba diena II

a——————b————c,

Darba diena III

a——————b——————c,

kurās attēlotas trīs dažādas — 7, 9 un 12 stundu — darba dienas. Līnijā bc, kas ir līnijas ab turpinājums, attēlots virsdarba ilgums. Tā kā darba diena = ab+bc jeb ac, tad tā pārmainās kopā ar mainīgo lielumu bc. Tā kā ab ir dots lielums, tad attiecība bc pret ab vienmēr ir izmērījama. Darba dienā I tā ir $^1/_6$, darba dienā II $^3/_6$ un darba dienā III $^6/_6$ no ab. Tālāk, tā kā attiecība $\frac{\text{virsdarba laiks}}{\text{nepieciešamais darba laiks}}$ nosaka virsvērtības normu, tad pēdējā ir dota, ja ir zināma šo līniju attiecība. Tā ir trijās iepriekš minētajās darba dienās attiecīgi $16^2/_3\%$, 50% un 100%. Otrādi, virsvērtības

norma vien nedotu mums darba dienas ilgumu. Ja, piemēram, tā būtu 100%, tad darba diena varētu ilgt 8, 10, 12 stundu utt. Tā norādītu uz to, ka darba dienas divas sastāvdaļas, nepieciešamais darbs un virsdarbs, ir vienlīdzīgas pēc sava lieluma, bet nerādītu, cik liela ir katra no šīm daļām.

Tātad darba diena ir nevis pastāvīgs, bet gan mainīgs lielums. Tiesa, vienu no tās daļām nosaka darba laiks, kas nepieciešams paša strādnieka pastāvīgai atražošanai, bet tās kopējais lielums pārmainās kopā ar virsdarba garumu jeb ilgumu. Tāpēc darba diena ir noteicama, bet pati par sevi tā ir nenoteikts lielums[35].

Kaut gan darba diena tādējādi ir nevis stabils, bet gan plūstošs lielums, tomēr, no otras puses, tā var pārmainīties tikai zināmās robežās. Tomēr tās minimālās robežas nav noteicamas. Tiesa, ja mēs pieņemsim, ka līnija bc, kas ir līnijas ab turpinājums jeb virsdarbs, = 0, tad mēs dabūsim minimālo robežu, un proti, to dienas daļu, kura strādniekam nepieciešami jāstrādā, lai sevi uzturētu. Bet kapitālistiskajā ražošanas iekārtā nepieciešamais darbs vienmēr aizņem tikai daļu no viņa darba dienas, t. i., darba diena nekad nevar saīsināties līdz šim minimumam. Toties darba dienai ir maksimālā robeža. To nav iespējams pagarināt pāri zināmai robežai. Šī maksimālā robeža tiek noteikta divējādi. Pirmām kārtām to noteic darbaspēka fiziskā robeža. Cilvēks var izlietot diennakts laikā, kuras dabiskais ilgums ir 24 stundas, tikai noteiktu dzīvības spēka daudzumu. Tā, piemēram, zirgs var strādāt diendienā tikai pa 8 stundām. Zināmu dienas daļu spēkam ir jāatpūšas, jāguļ, citā dienas daļā cilvēkam jāapmierina citas fiziskās vajadzības, jāēd, sevi jāapkopj, jāģērbjas utt. Bez šīm tīri fiziskajām robežām darba dienas pagarināšana atduras pret morāla rakstura robežām: strādniekam ir vajadzīgs laiks, lai apmierinātu intelektuālās un sociālās vajadzības, kuru apjomu un daudzumu nosaka vispārējais kultūras stāvoklis. Tāpēc darba dienas pārmainīšanās notiek fizisku un sociālu robežu ietvaros. Bet tiklab vienām, kā otrām robežām ir visai stiepjams raksturs, un tas atļauj vislielākās iespējas. Tā, piemēram, ir sastopamas 8, 10, 12, 14, 16, 18 stundu, t. i., visdažādākā garuma, darba dienas.

Kapitālists ir nopircis darbaspēku pēc tā dienas vērtības. Viņam pieder tā lietošanas vērtība vienas darba dienas laikā. Kapitālists tādējādi ir ieguvis tiesību likt strādniekam, lai strādā viņa labā vienu darba dienu. Bet kas ir darba diena?[36] Katrā ziņā tas ir kaut kas mazāks nekā dabiskā dzīves diena. Bet par cik mazāks? Kapitālistam ir pašam savs uzskats par šo ultima Thule*, par darba

---

[35]) «Darba diena ir nenoteikts lielums; tā var būt gara vai īsa» («An Essay on Trade and Commerce: containing Observations on Taxes etc.». London, 1770, p. 73).

[36]) Sis jautājums ir daudz, daudz svarīgāks nekā slavenais sera Roberta Pīla jautājums, ko viņš uzdeva Birmingemas tirdzniecības palātai: «Kas ir sterliņu mārciņa?» — jautājums, kuru bija iespējams uzstādīt tikai tāpēc, ka Pīls tikpat slikti saprata naudas dabu kā «little shilling men»[77] no Birmingemas.

* — burtiski: galējo Tuli; šis izteiciens šeit lietots galējās robežas nozīmē. (Tule — salu zeme, kas, pēc seno cilvēku priekšstata, atrodas Eiropas galējos ziemeļos.) — *Red.*

dienas nepieciešamo robežu. Kā kapitālists viņš ir tikai personificēts kapitāls. Viņa dvēsele ir kapitāla dvēsele. Bet kapitālam ir viena vienīgā dzīves tieksme — tieksme augt, radīt virsvērtību, uzsūkt ar savu pastāvīgo daļu, ar ražošanas līdzekļiem, pēc iespējas lielāku virsdarba masu[37]. Kapitāls ir nedzīvs darbs, kas kā vampīrs atdzīvojas tikai tad, kad uzsūc dzīvu darbu, un kas dzīvo jo pilnīgāk, jo vairāk dzīva darba tas uzsūc. Laiks, kurā strādnieks strādā, ir laiks, kurā kapitālists patērē nopirkto darbaspēku[38]. Ja strādnieks patērē savu laiku sevis paša labā, tad viņš apzog kapitālistu[39].

Tātad kapitālists atsaucas uz preču maiņas likumu. Tāpat kā ikviens cits pircējs, viņš cenšas iegūt pēc iespējas lielāku labumu no savas preces lietošanas vērtības. Bet pēkšņi atskan strādnieka balss, kas līdz šim ražošanas procesa troksnī un steigā [Sturm und Drang] nebija sadzirdama.

Prece, ko es tev esmu pārdevis, atšķiras no pārējās preču varzas ar to, ka tās patērēšana rada vērtību un turklāt lielāku vērtību, nekā tā pati izmaksā. Tieši tāpēc tu to esi nopircis. Kas tev ir kapitāla pieaugums, tas man ir lieks darbaspēka izlietojums. Mēs abi zinām tirgū tikai vienu likumu: preču maiņas likumu. Preces patērēšana pieder nevis pārdevējam, kurš atsavina preci, bet pircējam, kas to iegūst. Tāpēc tev pieder mana dienas darbaspēka patērēšana. Bet ar tās cenas palīdzību, par kuru es katru dienu to pārdodu, man ik dienas tas ir jāatražo, lai pēc tam to atkal varētu pārdot. Nerunājot jau par dabisku nolietošanos vecuma utt. rezultātā, man jābūt spējīgam strādāt rīt tai pašā normālajā spēka, veselības un svaiguma stāvoklī kā šodien. Tu pastāvīgi sludini man «taupības» un «atturības» evaņģēliju. Labi. Es gribu kā saprātīgs, taupīgs saimnieks saglabāt savu vienīgo mantu — darbaspēku un atturēties no jebkuras tā neprātīgas izšķiešanas. Ik dienas es to izlietošu, pārvērtīšu kustībā, darbā tikai tādā mērā, kādā tas nekaitē tā normālam eksistences ilgumam un tā normālai attīstībai. Bez mēra pagarinot darba dienu, tu vari vienā dienā izlietot lielāku mana darbaspēka daudzumu, nekā es to varētu atjaunot trijās dienās. Ko tu tādējādi iegūsti uz darba rēķina, to es zaudēju uz darba substances rēķina. Mana darbaspēka izlietošana un tā izlaupīšana — tās ir pilnīgi dažādas lietas. Ja vidējais periods, ko vidējs strādnieks var nodzīvot, pastāvot saprātīgiem darba apmēriem, ir 30 gadu, tad mana darbaspēka

---

[37]) «Kapitālista uzdevums ir tas, lai ar izlietotā kapitāla palīdzību iegūtu pēc iespējas lielāku summu darba» (*J. G. Courcelle-Seneuil.* «Traité théorique et pratique des entreprises industrielles», 2ème édit. Paris, 1857, p. 63).

[38]) «Vienas darba stundas zaudējums dienā tirdzniecības valstij nodara lielu zaudējumu.» — «Ir novērots, ka šās karalistes nabadzīgie strādnieki, it sevišķi manufaktūru pūlis, patērē ļoti daudz greznuma priekšmetu, pie tam tie patērē arī savu laiku — viskļūmīgākais no visiem patērēšanas veidiem» («An Essay on Trade and Commerce etc.». London, 1770, p. 47, 153).

[39]) «Ja brīvais strādnieks vienu mirkli atpūšas, tad mantkārīgā ekonomija, kas bažīgi tam seko, sāk apgalvot, ka viņš to apzogot» (*N. Linguet.* «Théorie des Loix Civiles etc.». London, 1767, t. II, p. 466).

vērtība, kuru tu man samaksā diendienā, = $\frac{1}{365 \times 30}$ jeb $^1/_{10950}$ daļai no visas tā vērtības. Bet, ja tu to patērē 10 gados un man samaksā ik dienas $^1/_{10950}$ no visas tā vērtības $^1/_{3650}$ vietā, t. i., tikai $^1/_3$ no tā dienas vērtības, tad tu tādējādi nozodz man ik dienas $^2/_3$ no manas preces vērtības. Tu samaksā man par vienas dienas darbaspēku, kaut gan patērē triju dienu darbaspēku. Tas ir pretēji mūsu līgumam un preču maiņas likumam. Tāpēc es prasu normāla ilguma darba dienu un prasu to, neapelējot pie tavas sirds, jo naudas lietās labsirdība beidzas. Tu vari būt priekšzīmīgs pilsonis, pat dzīvnieku aizsardzības biedrības biedrs, un tev turklāt var būt svēta cilvēka reputācija, bet tai lietai, kuru tu pārstāvi attiecībā pret mani, nav sirds krūtīs. Ja liekas, ka tajās kaut kas pukst, tad tie ir mana paša sirds puksti. Es prasu normālu darba dienu, tāpēc ka, tāpat kā ikviens cits pārdevējs, es prasu savas preces vērtību[40].

Mēs redzam: ja neņemam vērā darba dienas ļoti stiepjamās robežas, tad pati preču maiņas daba nenosprauž nekādas robežas darba dienai un tātad arī virsdarbam. Kapitālists īsteno savu pircēja tiesību, kad tiecas pēc iespējas pagarināt darba dienu un, ja iespējams, iztaisīt divas darba dienas no vienas. No otras puses, pārdodamās preces specifiskā daba nosaka robežu, līdz kurai to var izlietot pircējs, un strādnieks īsteno savu pārdevēja tiesību, kad cenšas ierobežot darba dienu līdz noteiktam normālam lielumam. Tātad te ir antinomija, tiesība pret tiesību, pie tam abas tās vienādā mērā sankcionē preču maiņas likums. Saduroties divām vienlīdzīgām tiesībām, izšķirējs ir spēks. Tādējādi kapitālistiskās ražošanas vēsturē darba dienas normēšana izpaužas kā cīņa par darba dienas robežu, cīņa starp kopkapitālistu, t. i., kapitālistu šķiru, un kopstrādnieku, t. i., strādnieku šķiru.

2. NEAPMIERINĀMĀ KĀRE PĒC VIRSDARBA. FABRIKANTS UN BAJĀRS

Kapitāls virsdarbu nav izgudrojis. Visur, kur daļai sabiedrības pieder ražošanas līdzekļu monopols, strādnieks, brīvs vai nebrīvs, ir spiests pievienot darba laikam, kas nepieciešams viņa paša uzturēšanai, lieku darba laiku, lai ražotu dzīvei nepieciešamos līdzekļus ražošanas līdzekļu īpašniekam[41], vai tas būtu Atēnu καλὸς κἀγαθός [aristokrāts], etrusku teokrāts, civis romanus [Romas pilsonis], normaņu barons, Amerikas vergu īpašnieks, Valahijas

[40] Londonas būvstrādnieku lielā streika laikā 1860. un 1861. g., kad tie prasīja darba dienas saīsināšanu līdz 9 stundām, viņu komiteja publicēja paziņojumu, kas gandrīz sakrīt ar mūsu strādnieka runu. Tajā ne bez ironijas norādīts, ka vismantkārīgākajam no būvuzņēmējiem, kādam seram M. Pito, ir «svēta cilvēka reputācija» (Šis pats Pito pēc 1867 g. beidza ar to pašu, ar ko beidza Strausbergs!)

[41] «Tie, kas strādā ... tiešām uztur arī pensionārus ... kurus sauc par bagātniekiem ... un paši sevi» (*Edmund Burke.* «Thoughts and Details on Scarcity» London, 1800, p. 2, 3).

bajārs, mūsdienu lendlords vai kapitālists[42]. Tomēr ir skaidrs: ja kādā sabiedriski ekonomiskajā formācijā dominējoša nozīme ir nevis produkta maiņas vērtībai, bet lietošanas vērtībai, tad virsdarbu ierobežo šaurāks vai plašāks vajadzību loks, bet no pašas ražošanas rakstura neizriet neierobežota vajadzība pēc virsdarba. Senatnē pārmērīgs darbs kļūst drausmīgs tajos gadījumos, kad tiek iegūta maiņas vērtība tās pastāvīgajā naudas formā, — zelta un sudraba ražošanā. Piespiedu darbs, kas nomoka strādātāju, šeit ir pārmērīga darba oficiālā forma. Pietiek, ja izlasa Sicīlijas Diodoru[43]. Tomēr senajā pasaulē tie ir izņēmumi. Bet, tiklīdz tautas, kuru ražošana notiek vēl samērā neattīstītās vergu darba, klaušu darba utt. formās, sāk iesaistīties pasaules tirgū, kurā valda kapitālistiskais ražošanas veids un kurš padara par dominējošo interesi tās ražojumu pārdošanu uz ārzemēm, — barbariskajām verdzības, dzimtbūšanas utt. šausmām pievienojas civilizētās pārmērīgā darba šausmas. Tāpēc nēģeru darbam Amerikas savienības dienvidu štatos piemita mēreni patriarhāls raksturs līdz tam laikam, kamēr ražošanas mērķis bija galvenokārt pašu vajadzību tieša apmierināšana. Bet līdz ar to, ka kokvilnas eksports kļuva par šo štatu dzīvības interesēm, nēģera pārmērīgais darbs, kas atsevišķos gadījumos izvērtās tik tālu, ka viņa mūžu patērēja septiņu darba gadu laikā, kļuva par aprēķinātas un aprēķinošas sistēmas faktoru. Te runa vairs nebija par to, lai izspiestu no nēģera zināmu daudzumu derīgu produktu. Runa bija par pašas virsvērtības ražošanu. Tas pats notika ar klaušu darbu, piemēram, Donavas kņazistēs.

Salīdzināt neapmierināmo kāri pēc virsdarba Donavas kņazistēs ar tādu pašu kāri Anglijas fabrikās ir sevišķi interesanti, tāpēc ka virsdarbam klaušu laikos ir patstāvīga, taustāmi uztverama forma.

Pieņemsim, ka darba diena sastāv no 6 stundām nepieciešamā darba un 6 stundām virsdarba. Tādā gadījumā brīvais strādnieks sagādā kapitālistam ik nedēļas 6 × 6 jeb 36 stundas virsdarba. Tas ir tas pats, kā kad viņš strādātu 3 dienas nedēļā sevis labā un 3 dienas nedēļā par velti kapitālista labā. Bet šis darba laika sadalījums nav redzams. Virsdarbs un nepieciešamais darbs saplūst kopā. Tāpēc to pašu attiecību es varētu, piemēram, izteikt tā, ka strādnieks katru minūti strādā 30 sekundes sev un 30 sekundes kapitālistam utt. Citādi tas ir ar klaušu darbu. Nepieciešamais darbs, ko veic, piemēram, Valahijas zemnieks, lai sevi uzturētu,

[42]) Savā «Römische Geschichte». Nīburs ļoti naivi piezīmē: «Nav ko slēpt, ka tādi kā etrusku ražojumi, kas pārsteidz pat paliekās, liek domāt, ka sikajās (!) valstīs ir pastāvējuši kungi un vergi.» Daudz dziļāk ir atzīmējis Sismondi, ka «Briseles mežģīņu» priekšnoteikums esot uzņēmēji un algoti strādnieki.

[43]) «Nav iespējams bez līdzcietības pret viņu šausmīgo likteni redzēt šos nelaimīgos» (kas strādā zelta raktuvēs starp Ēģipti, Etiopiju un Arābiju), «kuriem nav iespējams parūpēties kaut vai par sava ķermeņa tīrību vai par sava kailuma apsegšanu. Jo te nav vietas iecietībai un saudzībai attiecībā pret slimiem, vārgiem, veciem, pret sieviešu vājumu. Visiem, sitienu spiestiem, ir jāstrādā, un tikai nāve izbeidz viņu mokas un postu» (Diodor's von Sicilien historische Bibliothek», Buch 3, cap. 13).

ir telpiski atdalīts no viņa virsdarba bajāram. Pirmo darbu viņš veic pats uz sava lauka, otro — kunga muižā. Tāpēc abas darba laika daļas pastāv patstāvīgi, viena otrai blakus. Klaušu darba formā virsdarbs ir precīzi nodalīts no nepieciešamā darba. Šī atšķirība izpausmes formā, acīm redzot, neko negroza kvantitatīvajā attiecībā starp virsdarbu un nepieciešamo darbu. Trīs virsdarba dienas nedēļā ir un paliek trīs dienas darba, kurš nerada ekvivalentu pašam strādniekam, vai nu šo darbu sauc par klaušu darbu, vai par algotu darbu. Tomēr kapitālistam neapmierināmā kāre pēc virsdarba parādās kā tieksme bez mēra pagarināt darba dienu, bet bajāram vienkāršāk: kā tieša dzīšanās pēc klaušu dienām[44].

Klaušu darbs Donavas kņazistēs bija savienots ar naturālām rentēm un pārējiem dzimtbūšanas atribūtiem, tomēr tie bija galvenie mesli, kas tika nomaksāti valdošajai šķirai. Kur klaušas pastāvēja, tur tās reti kad bija radušās no dzimtbūšanas, otrādi, dzimtbūšana parasti radās no klaušām[44a]. Tā bija Rumānijas provincēs. To sākotnējais ražošanas veids bija dibināts uz kopienas īpašumu, tomēr ne tā slāvu vai indiešu formā. Daļu no zemes gabaliem patstāvīgi apstrādāja kopienas locekļi kā brīvu privātīpašumu, otru daļu — ager publicus [kopienas lauku] — viņi apstrādāja kopīgi. Šā kopīgā darba produkti pa daļai noderēja par rezerves fondu neražu un citu nejaušību gadījumos, pa daļai veidoja valsts fondu, lai segtu izdevumus karam, reliģiskiem mērķiem un citus kopienas izdevumus. Ar laiku militārā un baznīcas aristokrātija reizē ar kopienas īpašumu uzurpēja arī ar to saistītās klaušas. Brīvo zemnieku darbs uz savas kopienas zemes pārvērtās klaušu darbā par labu kopienas zemes sagrābējiem. Vienlaikus ar to attīstījās dzimtbūšanas attiecības, tomēr tikai faktiski un nevis juridiski, kamēr tās nenostiprināja ar likumu pasaules «atbrīvotāja» Krievija ar dzimtbūšanas atcelšanas ieganstu. Klaušu darbu kodeksu, ko publicēja krievu ģenerālis Kiseļovs 1831. gadā, bija nodiktējuši, protams, paši bajāri. Tādējādi Krievija ar vienu rāvienu iekaroja Donavas kņazistu magnātus un visas Eiropas liberālo kretīnu piekrišanas aplausus.

Saskaņā ar «Règlement organique»[79], kā sauc šo klaušu darbu kodeksu, katram Valahijas zemniekam bija jāpilda ne tikai liels daudzums sīki uzskaitītu naturālu nodevu, bet arī vēl jānostrādā

---

[44]) Turpmākais attiecas uz Rumānijas provinču stāvokli, kāds tas bija izveidojies pirms apvērsuma,[78] kas notika pēc Krimas kara.

[44a]) {*Piezīme 3. izd.* Tas attiecas arī uz Vāciju, it sevišķi uz Austrumelbes Prūsiju. Kaut gan XV gadsimtā vācu zemniekam gandrīz visur bija jāpilda zināmas naturālās un darba klausības, tomēr citādi tas vismaz faktiski bija brīvs cilvēks. Vācu kolonistus Brandenburgā, Pomerānijā, Silēzijā un Austrumprūsijā pat juridiski atzina par brīviem. Muižniecības uzvara zemnieku karā šādu stāvokli izbeidza. Ne tikai uzvarētie Dienvidvācijas zemnieki kļuva atkal par dzimtļaudīm, bet jau kopš XVI gadsimta vidus par dzimtļaudīm tika padarīti arī Austrumprūsijas, Brandenburgas, Pomerānijas, Silēzijas un drīz vien arī Šlēsvigas-Holšteinas brīvie zemnieki. (*Maurer.* «Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und Hofverfassung in Deutschland», Bd. IV; *Meitzen.* «Der Boden und die landwirtschaftlichen Verhältnisse des preussischen Staates nach dem Gebietsumfange vor 1866»; *Hanssen.* «Leibeigenschaft in Schleswig-Holstein».) — *F. E.*}

tā saucamajam zemesīpašniekam 1) divpadsmit darba dienas bez darba rakstura precizējuma; 2) viena diena lauku darbos un 3) viena diena malkas vešanā. Kopā 14 dienas gadā. Tomēr, dziļi izprazdami politisko ekonomiju, kodeksa autori ņēma darba dienu nevis tās parastajā nozīmē, bet gan kā darba dienu, kas nepieciešama vidēja dienas produkta ražošanai; bet vidējais dienas produkts viltīgā kārtā noteikts tā, ka neviens ciklops netiktu ar to galā 24 stundās. Tāpēc pašā «reglamentā» sausos vārdos ar īsti krievisku ironiju paskaidrots, ka ar 12 darba dienām jāsaprot 36 dienu roku darba produkts; viena diena lauku darbu nozīmē trīs dienas un viena diena malkas vešanā — arī trīs dienas. Pavisam 42 klaušu dienas. Bet te jāpievieno tā saucamā *«Jobagie»*, t. i., pakalpojumi, kas jāsniedz zemesīpašniekam ārkārtējos gadījumos, kad to prasa ražošanas vajadzības. Katram ciemam ik gadus jāpiegādā «Jobagie» kārtībā noteikts kontingents darbaspēka, kas atbilst iedzīvotāju daudzumam. Šis papildu klaušu darbs noteikts 14 dienas katram Valahijas zemniekam. Tādējādi obligātais klaušu darbs ir 56 dienas gadā. Bet zemkopības gads Valahijā sliktā klimata dēļ sastāv pavisam no 210 dienām, no kurām izkrīt 40 dienas kā svētdienas un svētku dienas, 30 dienas vidēji — slikta laika pēc, kopā 70 dienas. Tādējādi paliek 140 darba dienu. Klaušu darba attiecība pret nepieciešamo darbu — $^{56}/_{84}$ jeb $66^{2}/_{3}$ procenta — izteic daudz mazāku virsvērtības normu nekā tā, kas nosaka Anglijas laukstrādnieka vai fabrikas strādnieka darbu. Tomēr tas ir tikai ar likumu noteiktais klaušu darbs. Un «Règlement organique» ir mācējis ar vēl lielāku «liberālismu» nekā Anglijas fabriku likumdošana atvieglot iespēju savus priekšrakstus apiet. Iztaisījis no 12 dienām 54, tas noteic nominālo vienas dienas darbu katrā no 54 klaušu dienām tādējādi, ka turpmākajās dienās nevar iztikt bez zināma pielikuma. Tā, piemēram, vienā dienā ir jāizravē tik liels zemes gabals, ka šās operācijas veikšanai, it sevišķi kukurūzas laukā, ir vajadzīgs īstenībā divreiz vairāk laika. Dažiem zemkopības darbiem likuma nosacīto dienas uzdevumu var iztulkot tā, ka diena sākas maijā un beidzas oktobrī. Attiecībā uz Moldāviju noteikumi ir vēl bargāki.

«Divpadsmit klaušu dienas pēc «Règlement organique»,» izsaucas kāds no uzvaras apskurbis bajārs, «ir 365 dienas gadā!»[45]

Donavas kņazistu «Règlement organique» bija neapmierināmās kāres pēc virsdarba pozitīva izteiksme, ko legalizē katrs paragrāfs, bet Anglijas fabriku akti ir tās pašas kāres negatīva izteiksme. Šie likumi iegrožo kapitāla tieksmi neierobežoti izsūkt darbaspēku ar to, ka valsts piespiedu kārtā ierobežo darba dienu, un turklāt tā ir valsts, kur valda kapitālists un lendlords. Nerunājot jau par pieaugošo strādnieku kustību, kas kļuva ar katru dienu draudo-

[45]) Sīkāk par to sk. *E. Regnault.* «Histoire Politique et sociale des Principautés Danubiennes». Paris, 1855 [p. 304 sq.].

šāka, fabrikas darba ierobežošanu diktēja tā pati nepieciešamība, kas lika uzliet gvano uz Anglijas laukiem. Tā pati aklā laupīšanas kāre, kas vienā gadījumā noplicināja zemi, otrā gadījumā pašā saknē iedragāja nācijas dzīvības spēku. Epidēmijas, kas periodiski atkārtojās, liecināja šeit tikpat skaidri kā kareivju auguma samazināšanās Vācijā un Francijā[46].

Tagad (1867.) spēkā esošais 1850. g. fabriku akts nosaka vidējo nedēļas dienu uz 10 stundām, un proti, pirmajās 5 nedēļas dienās 12 stundas, no pulksten 6 rītā līdz pulksten 6 vakarā, — pie tam no šā laika pusstunda pēc likuma pienākas brokastīm un 1 stunda pusdienai, tā ka paliek $10^1/_2$ darba stundas, — un sestdienā 8 stundas, no pulksten 6 rītā līdz pulksten 2 pēc pusdienas, pie tam $^1/_2$ stundas pienākas brokastīm. Paliek 60 darba stundu, $10^1/_2$ stundas katrā no pirmajām piecām nedēļas dienām, $7^1/_2$ stundas pēdējā nedēļas dienā[47]. Ieviesti īpaši kontrolieri, kas seko likuma izpildīšanai, tieši iekšlietu ministrijai pakļauti fabriku inspektori, kuru pārskati parlamentam jāpublicē katru pusgadu. Tādējādi viņi dod pastāvīgus un oficiālus statistikas datus par kapitālistu neapmierināmo kāri pēc virsdarba.

Uzklausīsim mazliet fabriku inspektorus[48].

«Fabrikants, kas nodarbojas ar krāpšanu, sāk darbu ceturtdaļstundu — dažreiz vairāk, dažreiz mazāk nekā ceturtdaļstundu — pirms pulksten 6 rītā un pabeidz to ceturtdaļstundu — dažreiz vairāk, dažreiz mazāk — pēc pulksten 6 vakarā. Viņš atņem 5 minūtes no tās pusstundas sākuma un beigām, kas ir noteikta brokastīm, un atrauj 10 minūtes tās stundas sākumā un beigās, kura ir noteikta pusdienai. Sestdienās viņš beidz darbu ceturtdaļstundu — dažreiz vairāk, dažreiz mazāk nekā ceturtdaļstundu — pēc pulksten diviem pēcpusdienā. Tādējādi viņš iegūst:

---

[46]) «Vispār vidēja auguma pārsniegšana norāda zināmās robežās uz organiskās būtnes uzplaukumu ... Cilvēka augums samazinās, ja viņa labklājībai kaitē fiziski vai sociāli apstākļi ... Visās Eiropas zemēs, kur pastāv konskripcija, kopš tās ieviešanas vīriešu vidējais augums un to vispārējais derīgums karadienestam ir samazinājies. Pirms revolūcijas (1789. g.) kājnieka minimālais augums Francijā bija 165 cm, 1818. gadā (10. marta likums) 157, pēc 1832. g. 21. marta likuma — 156 cm. Francijā vidēji vairāk nekā puse no iesauktajiem tiek atzīti par nederīgiem, tāpēc ka ir mazs augums un fiziski trūkumi. Saksijā minimums 1780. gadā bija 178 cm, tagad — 155 cm. Prūsijā tagad ir 157 cm. Pēc Dr. Meijera datiem, kas iespiesti «Bayrische Zeitung» 1862. g. 9. maijā nr-ā, izrādās, ka Prūsijā 9 gadu starplaikā vidēji no 1000 rekrūšiem 716 atzīti par nederīgiem karadienestam: 317 tāpēc, ka viņiem ir bijis mazs augums, un 399 tāpēc, ka bijuši fiziski trūkumi ... 1858. gadā Berlīne nevarēja dot vajadzīgo kontingentu rekrūšu: trūka 156 cilvēku» (*J. v. Liebig.* «Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie», 7. Aufl. 1862., Band I, S. 117, 118).

[47]) 1850. g. fabriku akta vēsture ir dota šās nodaļas turpmākajā iztirzājumā.

[48]) Par periodu no lielrūpniecības rašanās Anglijā līdz 1845. g. es runāju tikai dažās vietās un, lai lasītājs varētu ar to iepazīties, ieteicu grāmatu: «Die Lage der arbeitenden Klasse in England» von Friedrich Engels, Leipzig, 1845 [*Marksa K.* un *Engelsa F.* Par Angliju. R., LVI, 1954, 1.—274. lpp.] Cik dziļi Engelss ir sapratis kapitālistiskā ražošanas veida garu, rāda fabriku inspektoru pārskati, raktuvju inspektoru pārskati utt., kas parādījušies pēc 1845. g.; un, cik apbrīnojami viņš ir attēlojis visos sīkumos strādnieku šķiras stāvokli, rāda pats paviršākais viņa darba salīdzinājums ar Bērnu darba apstākļu pētīšanas komisijas oficiālajiem pārskatiem (1863—1867), kas parādījās 18—20 gadu vēlāk. Šie pārskati attiecas tieši uz tām rūpniecības nozarēm, kurās fabriku likumdošana vēl nebija ieviesta līdz 1862. g., pa daļai nav ieviesta vēl arī tagad. Sajās nozarēs tādējādi tajā stāvoklī, kuru attēlojis Engelss, nav izdarītas no ārienes kaut cik būtiskas pārmaiņas. Savus piemērus es ņemu galvenokārt no brīvtirdzniecības perioda pēc 1848. g., no tā paradīzes perioda, par kuru tik pasakaini daudz ir dzirdējuši vācieši no tikpat lielīgajiem, cik zinātniskajā ziņā nevarīgajiem brīvtirdzniecības ideju iznēsātājiem. — Jāpiezīmē, ka Anglija figurē šeit pirmajā vietā tikai tāpēc, ka tā ir kapitālistiskās ražošanas klasiskā pārstāve un ka tikai tai ir nepārtraukta oficiāla statistika par iztirzājamiem jautājumiem.

Pirms pulksten 6 rītā	15 minūšu	Kopā 5 dienās 300 minūšu
Pēc pulksten 6 vakarā	15 „	
No brokastu laika	10 „	
No pusdienu laika	20 „	
	60 minūšu	

Sestdienās:

Pirms pulksten 6 rītā	15 minūšu	Kopā 340 minūšu
No brokastu laika	10 „	
Pēc pulksten 2 pēcpusdienā	15 „	

Iznāk 5 stundas 40 minūšu nedēļā; pareizinot ar 50 darba nedēļām, atskaitot 2 nedēļas svētkiem un nejaušiem darba pārtraukumiem, tas dod 27 darba dienas.»[49]

«Ja darba dienu ik dienas pagarina par 5 minūtēm virs normālā ilguma, tad tas iznāk $2^1/_2$ darba dienas gadā.»[50] «Lieka stunda dienā, ko iegūst ar to, ka atrauj gabaliņu laika gan šur, gan tur, iztaisa no 12 mēnešiem gadā 13 mēnešus.»[51]

Krīzes, kuru laikā ražošana tiek pārtraukta un darbs notiek tikai «nepilnu laiku», tikai dažas dienas nedēļā, protams, neko negroza tieksmē pagarināt darba dienu. Jo vairāk ir sašaurinājušies darījumi, jo lielākam jābūt ieguvumam no katra darījuma. Jo mazāku laiku var turpināties darbs, jo ilgākam jābūt virsdarba laikam. Lūk, ko fabriku inspektori ziņo par 1857. un 1858. g. krīzes periodu.

«Var likties nekonsekventa pati pārmērīga darba iespēja tādā laikā, kad tirdzniecība iet tik slikti, bet tās sliktais stāvoklis pamudina nekautrīgus cilvēkus uz likuma pārkāpumiem; tādā veidā viņi nodrošina sev papildu peļņu...» — «Tajā pašā laikā,» saka Leonards Horners, «kad 122 fabrikas manā rajonā pilnīgi izbeigušas savu pastāvēšanu, 143 nedarbojas un visas pārējās strādā nepilnu laiku, joprojām tiek pārkāpts likumā noteiktais darba laiks.»[52] — «Kaut gan,» saka Havela kgs, «vairākums fabriku, pastāvot sliktam komerciālajam stāvoklim, strādā tikai puslaiku, es saņemu tādu pašu daudzumu sūdzību par to, ka ik dienas tiek atvilktas (snatched) strādniekiem $^1/_2$ vai $^3/_4$ stundas, piesavinoties laiku, ko likums noteicis ēšanai un atpūtai.»[53]

Tā pati parādība atkārtojas mazākā mērogā drausmīgās kokvilnas krīzes laikā no 1861. līdz 1865. g.[54].

«Ja mēs sastopam strādniekus strādājam pusdienas laikā vai kādā citā darbam neparedzētā laikā, tad mums dažreiz taisnojoties saka, it kā viņi neparko negribot aiziet no fabrikas un esot vajadzīga piespiešana, lai liktu tiem izbeigt darbu» (mašīnu tīrīšanu utt.), «it sevišķi sestdienas vakarā. Bet, ja «rokas» paliek fabrikā pēc mašīnu apstāšanās, tad tas notiek tikai tāpēc, ka starp pulksten

---

[49]) «Suggestions etc. by Mr. L. Horner, Inspector of Factories», «Factories' Regulation Acts. Ordered by the House of Commons to be printed 9 August 1859», p. 4, 5.
[50]) «Reports of the Insp. of Fact. for the half year, October 1856», p. 35.
[51]) «Reports etc. 30th April 1858», p. 9.
[52]) «Reports etc. 30th April 1858», p. 10.
[53]) «Reports etc. 30th April 1858», p. 25.
[54]) «Reports etc. for the half year ending 30th April 1861». Sk. 2. pielikumu; «Reports etc. 31st October 1862», p. 7, 52, 53. Pārkāpumi šeit kļūst biežāki 1863. g. otrajā pusē. Sal. «Reports etc. ending 31st October 1863», p. 7.

6 rītā un pulksten 6 vakarā, likuma noteiktajās darba stundās, viņiem nedod laiku šādu darbu veikšanai.»[55]

«Papildu peļņa, ko iegūst no pārmērīga darba, kurš turpinās virs likumā noteiktā laika, ir daudziem fabrikantiem pārāk liels kārdinājums, lai viņi varētu tam pretoties. Viņi paļaujas uz to, ka tos nenoķers, un cer, ka pat atklāšanas gadījumā naudas sodu un tiesas izdevumu niecīgums tomēr nodrošinās viņiem gala rezultātā peļņu.»[56] «Tajos gadījumos, kad papildu laiku iegūst, pievienojot vienu otrai sīkas zādzības («a multiplication of small thefts»), kuras izdara dienas laikā, inspektori atduras pret gandrīz nepārvarama rakstura grūtībām, kad viņi grib iegūt likuma pārkāpšanas pierādījumus.»[57]

Šīs «sīkās zādzības», ko kapitāls izdara uz strādnieku pusdienlaika un atpūtas laika rēķina, fabriku inspektori sauc par «petty pilferings of minutes», minūšu zagšanu[58], «snatching a few minutes», minūšu zagšanu[59] jeb, pēc strādnieku tehniskā izteiciena, «nibbling and cribbling at meal times» [izraušana un izkasīšana no ēšanas laika][60].

Mēs redzam, ka šajā atmosfērā virsvērtības radīšana ar virsdarba palīdzību nav noslēpums.

«Ja jūs man atļautu,» teica reiz kāds ļoti cienījams fabrikants, «likt strādāt katru dienu tikai 10 minūšu virs noteiktā laika, jūs ieliktu man kabatā 1000 st. mārc. gadā.»[61] «Laika atomi ir peļņas elementi.»[62]

Nekas nav raksturīgāks šai ziņā kā pilnu laiku strādājošos strādniekus apzīmēt ar vārdiem «full times» [«pilns laiks»] un ar vārdiem «half times» [«puse laika»] apzīmēt bērnus līdz 13 gadu vecumam, kuriem atļauts strādāt tikai 6 stundas[63]. Strādnieks te nav nekas vairāk kā personificēts darba laiks. Visas individuālās atšķirības reducējas uz atšķirību starp «Vollzeitler» [«strādnieku, kas strādā pilnu laiku»] un «Halbzeitler» [«strādnieku, kas strādā pusi laika»].

---

[55]) «Reports etc. 31st October 1860», p. 23. Ar kādu fanātismu, spriežot pēc fabrikantu liecībām tiesā, viņu fabriku «rokas» pretojas ikvienam darba pārtraukumam fabrikā, to liecina šāds kuriozs. 1836. g. jūnija sākumā policijas tiesnesim Djūsberijā (Jorkšīrā) ienāca paziņojums, ka 8 lielu Betlijas tuvumā esošu fabriku īpašnieki pārkāpj fabriku likumu. Daļu no šiem kungiem apsūdzēja par to, ka viņi liek strādāt pieciem zēniem 12—15 gadu vecumā no pulksten 6 piektdienas rītā līdz nākamās sestdienas pulksten 4 pēcpusdienā, nedodot viņiem ne mazākās atpūtas, izņemot laiku ēšanai un vienu stundu miega nakts vidū. Un šie bērni bija spiesti nepārtraukti strādāt 30 stundu «shoddy hole», kā sauc alu, kur tiek plucinātas vilnas lupatas un kurā gaiss ir tiktāl piesātināts ar putekļiem, atkritumiem utt., ka pat pieauguši strādnieki ir spiesti pastāvīgi aizsiet sev muti ar kabatas lakatiņiem, lai aizsargātu savas plaušas! Apsūdzēto kungi apgalvoja nezvērēdami — kā kvēkeri viņi bija pārāk pedantiski reliģiozi cilvēki, lai zvērētu, — ka savā lielajā žēlsirdībā viņi varētu atļaut bērniem gulēt 4 stundas, bet šie tiepšas neparko negribot likties gultā! Kvēkeru kungiem piesprieda soda naudu 20 st. mārc. apmērā. Draidens ir paredzējis šos kvēkerus:

«Fox full fraught in seeming sanctity,
That feared an oath, but like the devil would lie,
That look'd like-Lent, and had the holy leer,
And durst not sin! before he said his prayer!»

(Lapsa, kas pārpilna liekuliga svētuma, kas baidās dievoties, bet melo kā velns, kas raugās dievbijīgi ar svētulīgu skatienu un neizdara grēku, pirms nenoskaita lūgšanu!)[80]

[56]) «Reports etc. 31st October 1856», p. 34.
[57]) Turpat, 35. lpp.
[58]) Turpat, 48. lpp.
[59]) Turpat.
[60]) Turpat.
[61]) Turpat.
[62]) «Reports of the Insp. etc. 30th April 1860», p. 56.
[63]) Siem izteicieniem ir oficiālas pilsoņa tiesības kā fabrikā, tā arī fabriku pārskatos.

3. ANGLIJAS RŪPNIECĪBAS NOZARES BEZ LIKUMĀ NOTEIKTĀM EKSPLUATĀCIJAS ROBEŽĀM

Līdz šim mēs esam vērojuši tieksmi pagarināt darba dienu, neapmierināmo vilka izsalkumu pēc virsdarba, tādā novadā, kurā pārmērīgas ļaunprātības, ko nepārspēj pat, kā saka kāds buržuāzisks angļu ekonomists, spāniešu nežēlības pret Amerikas sarkanādaiņiem[64], radīja beidzot nepieciešamību uzlikt kapitālam regulēšanas važas likumdošanas veidā. Ielūkosimies tagad dažās ražošanas nozarēs, kurās darbaspēka izsūkšana vai nu vēl tagad nav ne ar ko ierobežota, vai arī ne ar ko nav bijusi ierobežota vēl gluži nesen.

«Broutona kgs, grāfistes miertiesnesis kā Notingemas pilsētas zālē 1860. g. 14. janvārī notikušā mītiņa priekšsēdētājs paskaidroja, ka to pilsētas iedzīvotāju vidū, kuri ir nodarbināti mežģīņu ražošanā, valda tik liela nabadzība un posts, kas ir pilnīgi nepazīstams visai pārējai civilizētajai pasaulei... Pulksten 2, 3, 4 no rīta 9—10 gadus vecus bērnus izrauj no viņu netīrajām gultām un liek tikai par nožēlojamu uzturu vien strādāt līdz pulksten 10, 11, 12 naktī, un tāpēc to locekļi atsakās klausīt, ķermenis novājē, sejas vaibsti iegūst trulu izteiksmi un visa būtne sastingst mēmā stingumā, kuru uzlūkot vien jau ir drausmīgi. Mūs nepārsteidz tas, ka Malleta kgs un citi fabrikanti protestēja pret jebkādām debatēm... Sistēma, kas līdzīga tai, kuru aprakstījis viņa svētība Montegjū Velpija kgs, ir sistēma, kurā valda neierobežota verdzība — verdzība sociālā, fiziskā, morālā un intelektuālā ziņā... Ko lai sakām par pilsētu, kura sasauc atklātu mītiņu, lai iesniegtu lūgumu, ka vīriešu darba laiks ir jāierobežo ar 18 stundām dienā!... Mēs bez gala deklamējam par Virdžīnijas un Karolīnas plantatoriem. Bet vai viņu tirgošanās ar nēģeriem, ar visām pātagas šausmām un tirgošanos ar cilvēka gaļu, ir riebīgāka nekā šī lēnā cilvēku slepkavošana, kas notiek dienu no dienas, lai kapitālistu interesēs tiktu fabricēti plīvuri un apkaklītes?»[65]

Stafordšīras podniecība (Pottery) pēdējos 22 gados ir bijusi triju parlamenta izmeklēšanu objekts. Šo izmeklēšanu rezultāti ir izteikti Skrivena kga 1841. g. pārskatā, kas iesniegts Bērnu darba apstākļu pētīšanas komisijai, Dr. Grīnhava 1860. g. pārskatā, kas publicēts uz Slepenās padomes medicīniskā inspektora rīkojumu («Public Health, 3rd Report», I, 102—113), un, beidzot, Londža kga 1863. g. pārskatā, kas publicēts «First Report of the Children's Employment Commission» 1863. g. 13. jūnijā. Manam uzdevumam pietiek, ja paņemam no 1860. un 1863. g. pārskatiem dažas pašu ekspluatēto bērnu liecības. Pēc bērnu stāvokļa var spriest par pieaugušu strādnieku, sevišķi jaunavu un sieviešu, stāvokli, turklāt vēl tādā rūpniecības nozarē, salīdzinājumā ar kuru kokvilnas vērpšana u. tml. var likties ļoti patīkama un veselīga nodarbošanās[66].

---

[64]) «Fabrikantu mantkārība, kuri, dzīdamies pēc peļņas, izdarījuši tādas nežēlības, ko diezin vai pārspēj spāniešu nežēlības, kad viņi, dzīdamies pēc zelta, iekaroja Ameriku» (*John Wade.* «History of the Middle and Working Classes», 3rd ed. London, 1835, p. 114). Šās grāmatas teorētiskā daļa, sava veida politiskās ekonomijas apskats, satur šo to tam laikam oriģinālu, piemēram, uzskatu par tirdzniecības krīzēm. Kas attiecas uz vēsturisko daļu, tad tā ir nekautrīgs plaģiāts no grāmatas *Sir M. Eden.* «The State of the Poor». London, 1797.

[65]) «London Daily Telegraph» 1860. g. 17. janvāra nr-ā.

[66]) Sal. *F. Engels.* «Die Lage der arbeitenden Klasse in England». Leipzig, 1845, 249.—251. lpp. [Sk. *Marksa K., Engelsa F.* Par Angliju. R., LVI, 1954, 195.—198. lpp.]

Viljams Vūds, deviņus gadus vecs, «sāka strādāt, kad viņam bija 7 gadi un 10 mēneši». No sākuma viņš «ran moulds» (nesa uz kaltētavu izgatavoto preci veidņos un pēc tam nogādāja atpakaļ tukšos veidņus). Viņš ieradās ik dienas visu nedēļu pulksten 6 rītā un beidza apmēram pulksten 9 vakarā. «Es visu nedēļu strādāju ik dienas līdz pulksten 9 vakarā. Tā tas, piemēram, notika pēdējās 7—8 nedēļās.» Tādējādi piecpadsmit darba stundas septiņus gadus vecam bērnam! Dž. Merrejs, divpadsmit gadus vecs zēns, liecina:

«I run moulds and turn jigger» («es [nesu veidņus un] griežu ratu»). «Es ierodos pulksten 6, dažreiz pulksten 4 rītā. Es strādāju visu pagājušo nakti līdz pulksten 6 šorīt. Es neesmu gulējis kopš priekšpēdējās nakts. Bez manis visu pagājušo nakti strādāja 8 vai 9 citi zēni. Izņemot vienu, visi šorīt ieradās atkal. Es saņemu 3 šiliņus 6 pensus nedēļā (1 dālderi 5 grašus). Man neko nepieliek, kad es strādāju bez pārtraukuma visu nakti. Pēdējā nedēļā es nostrādāju divas naktis.» Fernihavs, desmit gadu vecs zēns: «Es ne vienmēr dabūju pilnu stundu pusdienām, bieži vien — tikai pusstundu, tā ir katru ceturtdienu, piektdienu un sestdienu.»[67]

Pēc Dr. Grīnhava paskaidrojuma, mūža ilgums podniecības rajonos Stokā pie Trentas un Vulstentonā esot ārkārtīgi īss. Neraugoties uz to, ka no vīriešu dzimuma iedzīvotājiem, kas vecāki par 20 gadiem, Stokā pie Trentas podniecībā ir nodarbināti pavisam 36,6% un Vulstentonā pavisam 30,4%, uz podniekiem pirmajā rajonā iznāk vairāk par pusi un otrajā rajonā ap $^2/_5$ no kopējā nāves gadījumu skaita plaušu slimību rezultātā šā vecuma vīriešu vidū. Dr. Butroids, ārsts, kas praktizē Hanlijā, saka:

«Katra nākamā podnieku paaudze ir mazāka augumā un ar vājāku miesas būvi nekā iepriekšējā.»

Gluži tāpat cits ārsts, Makbina kgs, saka:

«Kopš esmu sācis praktizēt podnieku vidū — un tas notika pirms 25 gadiem, — duras acīs šās šķiras deģenerācija, kas izpaužas kā auguma un svara samazināšanās, kura arvien progresē.»

Šīs liecības ir ņemtas no Dr. Grīnhava 1860. g. pārskata[68].

No 1863. g. komisijas locekļu pārskata ņemam sekojošo. Dr. Dž. T. Arledžs, Ziemeļstafordšīras slimnīcas galvenais ārsts, saka:

«Podnieki, vīrieši un sievietes, kā šķira ir... iedzīvotāji, kas deģenerējas kā fiziskā, tā arī morālā ziņā. Viņi parasti ir maza auguma, ar sliktu miesas būvi un bieži vien ar deformētu krūšukurvi. Viņi priekšlaicīgi noveco un nedzīvo ilgi; flegmatiski un mazasinīgi — viņi parāda savas miesas būves vājumu ar neatlaidīgām dispepsijas lēkmēm, ar aknu un nieru darbības traucējumiem un ar reimatismu. Bet galvenokārt viņi cieš no plaušu slimībām: plaušu karsoņa, tuberkulozes, bronhīta un astmas. Kāda astmas forma ir speciāli raksturīga to profesijai un pazīstama ar nosaukumu — podnieku astma jeb podnieku dilonis. Skrofuloze, kas uzbrūk dziedzeriem, kauliem un citām ķermeņa daļām, — tā ir slimība, no kuras cieš vairāk nekā divas trešdaļas podnieku. Ja šā apvidus iedzīvotāju deģe-

[67]) «Children's Employment Commission. First Report etc.», 1863, Appendix, p. 16, 19, 18.
[68]) «Public Health. 3rd Report etc.», p. 103, 105.

nerācija (degenerescence) nesasniedz vēl lielākus apmērus, tad tas izskaidrojams vienīgi ar jaunu elementu pieplūdumu no apkārtējiem lauku rajoniem un laulībām ar veselīgākiem iedzīvotājiem.»

Čārlzs Parsonsa kgs, neilgi pirms tam tās pašas slimnīcas hirurgs, kādā vēstulē komisijas loceklim Londžam starp citu ziņo sekojošo:

«Es varu runāt, tikai pamatojoties uz personīgiem novērojumiem un nevis uz statistiskiem datiem, bet man jums jāsaka, ka mani arvien no jauna pārņēmis sašutums, redzot šos nelaimīgos bērnus, kuru veselība tiek ziedota viņu vecāku un darba devēju mantkārībai.»

Viņš uzskaita saslimšanas cēloņus podnieku vidū un noslēgumā min pašu galveno — «long hours» («garas darba stundas»). Komisijas pārskatā izteikta cerība, ka

«manufaktūra, kas ieņem tādu izcilu stāvokli visas pasaules acīs, vairs nesamierināsies ar apkaunojošo faktu, ka tās izcilos panākumus pavada strādnieku fiziskā deģenerācija, dažāda veida fiziskas ciešanas un priekšlaicīga nāve, kaut gan ar šo pašu strādnieku darbu un izveicību ir sasniegti tik lieli rezultāti».[69]

Šeit sacītais par podniecību Anglijā attiecas arī uz Skotijas podniecību[70].

Sērkociņu manufaktūra ir sākusies kopš 1833. g., kopš tā laika, kad tika izgudrots paņēmiens, kā piestiprināt fosforu sērkociņam. Kopš 1845. g. tā sāka Anglijā ātri attīstīties un no bieži apdzīvotajām Londonas daļām izplatījās Mančestrā, Birmingemā, Liverpūlē, Bristolē, Norvičā, Ņūkastlē, Glazgovā; līdz ar to strauji izplatījās arī žokļu muskuļu krampji, kurus kāds Vīnes ārsts jau 1845. gadā apzīmēja par sērkociņu rūpniecībā nodarbināto strādnieku specifisku slimību. Puse no strādniekiem ir bērni, kas jaunāki par 13 gadiem, un pusaudži, kas jaunāki par 18 gadiem. Šī manufaktūra ir tik pazīstama ar savu kaitīgo ietekmi uz strādnieku veselību un ar neciešamajiem apstākļiem, ka tikai visnelaimīgākā strādnieku šķiras daļa — pusbadā dzīvojošas atraitnes utt. — piegādā tai bērnus, «noskrandušus, gandrīz badā mirstošus, padevīgus, slikti audzinātus bērnus»[71]. No tiem lieciniekiem, kurus uzklausīja komisijas loceklis Vaits (1863. g.), 270 nebija sasnieguši 18 gadu vecumu, 40 bija jaunāki par 10 gadiem, 10 bija tikai 8 gadus un 5 tikai 6 gadus veci. Darba diena, kuras ilgums svārstās no 12 līdz 14 un 15 stundām, nakts darbs, nenoteikts ēšanas laiks, pie tam jāēd pa lielākajai daļai pašās darbnīcu telpās, kas saindētas ar fosforu. Dante atzītu, ka šī manufaktūras nozare pārspēj visšausmīgākās ainas ellē, ko attēlojusi viņa fantāzija.

Tapešu fabrikā rupjākās šķirnes iespiež ar mašīnām, smalkākās — ar rokām (block printing). Visrosīgākais ražošanas laiks ir no oktobra sākuma līdz aprīļa beigām. Šai periodā darbs bieži

[69]) «Children's Employment Commission», 1863, p. 22, 24, XI.
[70]) Turpat, p. XLVII.
[71]) Turpat, p. LIV.

vien ilgst, un turklāt gandrīz bez pārtraukuma, no pulksten 6 rītā līdz pulksten 10 vakarā un ilgāk, līdz vēlai naktij.

Dž. Ličs liecina: «Pagājušo ziemu (1862. g.) no 19 jaunietēm 6 trūka, jo tās bija saslimušas no pārmērīgā darba. Lai neļautu jaunietēm aizmigt, man ir pastāvīgi jākliedz uz viņām.» V. Defijs: «Bieži vien bērni aiz noguruma nespēja turēt acis vaļā; patiesībā bieži vien mums pašiem arī bija tāpat.» Dž. Laitborns: «Man ir 13 gadu... Pagājušo ziemu mēs strādājām līdz pulksten 9 vakarā un aizpagājušo — līdz pulksten 10. Pagājušo ziemu man gandrīz katru vakaru bija jākliedz aiz sāpēm kājās, uz kurām bija radušās čūlas.» Dž. Aspdens: «Kad manam dēlēnam bija 7 gadi, es katru dienu nesu viņu turp un atpakaļ uz muguras, brizdams pa sniegu, un viņš strādāja parasti 16 stundas!... Bieži vien es nometos uz ceļiem, lai viņu paēdinātu, kamēr viņš stāvēja pie mašīnas, jo viņam nebija tiesības nedz aiziet no tās, nedz to apturēt.» Smits, kādas Mančestras fabrikas kompanjons un pārvaldnieks: «Mēs (viņš domā tās «rokas», kuras «mūsu» labā strādā) strādājām bez pārtraukuma, neatstājot laika ēšanai, un tādējādi $10^1/_2$ stundas darba diena beidzās faktiski pulksten 4.30 vakarā un viss turpmākais ir virsstundu darbs.»[72]) (Būtu interesanti zināt, vai tiešām arī Smita kungs ne reizi neēd $10^1/_2$ stundas laikā?) «Mēs» (arvien tas pats Smits) «reti beidzam pirms pulksten 6 vakarā» (viņš domā tā: beidzam «mūsu» dzīvo darbaspēka mašīnu patērēšanu), «un tādējādi mēs» (iterum Crispinus[81]) «patiesībā strādājam virsstundu laiku visu cauru gadu... Bērni un pieaugušie» (152 bērni un pusaudži, kas jaunāki par 18 gadiem, un 140 pieaugušie) «strādāja vienlīdzīgi 18 mēnešus vidēji vismaz 7 dienas un 5 stundas jeb $78^1/_2$ stundas nedēļā. 6 nedēļām, kas beidzās šā gada» (1863. g.) «2. maijā, vidējais iznākums bija augstāks — 8 dienas jeb 84 stundas nedēļā!»

Un tomēr šis pats Smita kgs, kas izjūt tādas simpātijas pret pluralis majestatis*, smaidīdams piebilst: «Mašīndarbs ir viegls.» Bet fabrikanti, kas praktizē block printing, saka: «Roku darbs ir veselīgāks par mašīndarbu.» Vispār fabrikantu kungi ar sašutumu izsakās pret ierosinājumu: «apturēt mašīnas vismaz ēšanas laikā». Otleja kgs, tapešu fabrikas direktors Borovā (Londonā), šai sakarībā saka:

«Likums, kas mums atļautu darba dienu no pulksten 6 rītā līdz pulksten 9 vakarā, būtu mums (!) ļoti vēlams, bet fabriku akta noteiktā darba diena no pulksten 6 rītā līdz pulksten 6 vakarā mums (!) neder... Mēs apturam mašīnas pusdienu laikā» (kāda augstsirdība!). «Šī apturēšana nesagādā kaut cik nopietnu papīra un krāsas zaudējumu.» — «Bet,» viņš līdzjūtīgi piemetina, «es labi saprotu, ka ar to saistītais zaudējums nesagādā sevišķu patiku.»

Komisijas pārskatā naivi pieņemts, ka dažu «vadošo firmu» bailes zaudēt laiku, t. i., laiku, kurā tiek piesavināts svešs darbs, un tādējādi «zaudēt peļņu» vēl nav pietiekams pamats, lai bērni, kas jaunāki par 13 gadiem, un pusaudži, kas jaunāki par 18 gadiem, «neēstu» 12—16 stundu no vietas vai lai tie tiktu apgādāti ar uzturu tāpat, kā darba līdzekļi tiek apgādāti ar palīgmateriā-

---

[72]) Tas nav jāuzskata par virsdarba laiku mūsu izpratnē. Sie kungi uzskata $10^1/_2$ stundas darbu par normālu darba dienu, kurā tātad ir ietverts arī normālais virsdarbs. Pēc tam sākas «virsstundu laiks», par kuru samaksā drusku vairāk. Vēlāk mēs vēl redzēsim, ka par darbaspēka izlietošanu tā saucamās normālās dienas laikā samaksā zem tā vērtības, un tāpēc «virsstundu laiks» nav nekas cits kā kapitālistu viltība, lai izspiestu vairāk «virsdarba»; starp citu, tā tas ir arī tajā gadījumā, ja par «normālās dienas» laikā izlietoto darbaspēku tiek samaksāts tiešām pilnīgi.

* Maniere runāt par sevi daudzskaitlī, kā pieņemts kronēto personu aprindās. — *Red.*

liem: tvaika mašīna ar ūdeni un oglēm, vilna — ar ziepēm, rati — ar eļļu utt., t. i., paša ražošanas procesa laikā[73].

Nevienā Anglijas rūpniecības nozarē (mēs neņemam vērā mašinizēto maizes ražošanu, kas tikko sākusi lauzt sev ceļu) nav saglabājies tāds sens un — par to var pārliecināties, lasot Romas impērijas dzejniekus, — pat pirmskristiānisma laika ražošanas veids, kā tas ir maizes cepšanā. Bet kapitāls, kā jau agrāk atzīmēts, pašā sākumā ir vienaldzīgs pret tā darba procesa tehnisko raksturu, kuru viņš iekaro. Sākumā viņš ņem to tādu, kādu atrod.

Neticamo maizes viltošanu, it sevišķi Londonā, pirmoreiz atmaskoja apakšnama komiteja jautājumā «par uzturvielu viltošanu» (1855. un 1856. g.) un Dr. Hesela darbs «Adulteration detected»[74]. Šo atmaskojumu rezultāts bija 1860. g. 6. augusta likums «for preventing the adulteration of articles of food and drink» [«lai novērstu uzturvielu un dzērienu viltošanu»], likums, kuram nav bijis nekādas ietekmes, jo tas izturējies, protams, augstākajā mērā delikāti pret katru brīvtirdzniecības aizstāvi, kurš grib, pērkot un pārdodot viltotas preces, «to turn an honest penny» [«godīgi nopelnīt savu peniju»][75]. Pati komiteja diezgan naivā formā izteic savu pārliecību, ka tirdzniecības brīvība būtībā nozīmējot tirdzniecību ar viltotiem jeb, pēc asprātīga angļu izteiciena, «sofistizētiem produktiem». Un tiešām, šāda veida «sofistika» māk labāk par Protagoru iztaisīt no balta melnu un no melna baltu un labāk par eleatiem[82] demonstrēt ad oculos [acu priekšā] visa reālā pilnīgo šķietamību[76].

Katrā ziņā komiteja pievērsa publikas uzmanību tās «dienišķajai maizei» un līdz ar to arī maizes cepšanai. Tai pašā laikā atklātos mītiņos un petīcijās parlamentam atskanēja Londonas maizniekzeļļu sūdzības par pārmērīgu darbu utt. Šīs sūdzības skanēja tik neatlaidīgi, ka H. S. Tremenhīra kgs, kurš bija arī jau vairākkārt pieminētās 1863. g. komisijas loceklis, tika iecelts par karalisko izmeklēšanas komisāru. Viņa pārskats[77] līdz ar lieciniekiem liecībām satrauca publiku — nevis tās sirdi, bet tās kunģi. Tiesa, bībeles pazinējam anglim bija labi zināms, ka cilvēkam, ja tikai

---

[73]) «Children's Employment Commission», 1863, Evidence, p. 123, 124, 125, 140, LXIV.

[74]) Alauni, kas samalti sīkā pulverī vai sajaukti ar sāli, ir normāls tirdzniecības priekšmets, kuram ir raksturīgs nosaukums «baker's stuff» [«maiznieku pulveris»].

[75]) Kvēpi, kā zināms, ir ļoti koncentrēta oglekļa forma un ir mēslošanas viela, kuru kapitālistiskie skursteņslauķi pārdod angļu fermeriem. 1862. gadā kādā tiesas prāvā britu «juryman» [«zvērinātajam»] vajadzēja izlemt, vai tādi kvēpi, kuriem bez pircēja ziņas ir piejaukts 90% putekļu un smilšu, ir «īsti» kvēpi vārda «komerciālā» nozīmē vai arī «viltoti» kvēpi «likumīgā» nozīmē. «Amis du commerce» [«tirdzniecības draugi»] izlēma, ka tie ir «īsti» komerciāli kvēpi, un noraidīja fermera prasību, kuram turklāt vajadzēja samaksāt arī tiesas izdevumus.

[76]) Franču ķīmiķis Sevaljē rakstā par preču «sofistikācijām» aplūko vairāk par 600 produktu un daudziem no tiem uzskaita 10, 20, 30 dažādu viltošanas veidu. Viņš piemetina, ka nezinot visus paņēmienus un neminot visus paņēmienus, kurus zina. Cukuram viņš norāda 6 viltošanas paņēmienus, olīveļļai 9, sviestam 10, sālij 12, pienam 19, maizei 20, degvīnam 23, miltiem 24, šokolādei 28, vīnam 30, kafijai 32 utt. Pat žēlsirdīgais dievs kungs nav varējis izvairīties no šā likteņa. Sk. *Rouard de Card.* «De la falsification des substances sacramentelles». Paris, 1856.

[77]) «Report etc. relative to the Grievances complained of by the Journeymen Bakers etc.». London, 1862, un «Second Report etc.», London, 1863.

viņš ar dieva žēlastību nav nedz kapitālists, nedz lendlords, ja tam nav sinekūras, lemts ēst savu maizi ar sviedriem vaigā, bet viņš nezināja to, ka viņam ik dienas jāapēd savā maizē zināms daudzums cilvēka sviedru, kas sajaukti ar augoņu strutām, zirnekļu tīkliem, beigtiem tarakāniem un sapuvušu vācu raugu, nerunājot jau par alauniem, smiltīm un citiem ne mazāk patīkamiem minerāliem piejaukumiem. Tāpēc, neraugoties uz svēto «tirdzniecības brīvību», līdz tam laikam «brīvā» maizes cepšana tika pakļauta valsts inspektoru uzraudzībai (1863. g. parlamenta sesijas beigās), pie tam tas pats parlamenta akts noliedza maizniekzeļļiem, kas jaunāki par 18 gadiem, strādāt starp pulksten 9 vakarā un pulksten 5 rītā. Pēdējais punkts liecina daiļrunīgāk nekā veseli sējumi par pārmērīgo darbu šajā rūpniecības nozarē, no kuras dveš tāda patriarhalitāte.

«Londonas maizniekzeļļa darbs parasti sākas pulksten 11 naktī. Šai laikā viņš sagatavo mīklu — ļoti nogurdinoša procedūra, kas ilgst no $^1/_2$ līdz $^3/_4$ stundas atkarībā no izcepuma lieluma un kvalitātes. Pēc tam viņš nogulstas uz maisāmā dēļa, kas vienlaikus ir arī vāks abrai, kurā tiek sagatavota mīkla, un iemieg uz pāris stundām, palicis zem galvas vienu miltu maisu un apsedzies ar otru. Pēc tam seko steidzīgs un nepārtraukts piecu stundu darbs: mīkla jāmīca, jāsver, jāieformē, jāliek krāsnī, jāizņem no krāsns utt. Ceptuves temperatūra svārstās starp 75° un 90° [pēc Fārenheita jeb 24° līdz 32° pēc Celsija], pie tam nelielās ceptuvēs tā ir drīzāk augstāka nekā zemāka. Kad maizes klaipi, baltmaizes kukuļi utt. ir gatavi, sākas cepiena sadalīšana, un liela daļa strādnieku, pabeiguši tikko aprakstīto smago nakts darbu, visu dienu iznēsā maizi grozos vai izvadā to ratiņos no vienas mājas uz otru, bet starpbrīžos dažreiz veic vēl kaut kādu darbu ceptuvē. Atkarībā no gadalaika un uzņēmuma apmēriem darbs beidzas starp pulksten vieniem un sešiem pēc pusdienas, kamēr otra strādnieku daļa ir aizņemta ceptuvē līdz vēlam vakaram.»[78] «Londonas sezonas laikā maizniekzeļļi Vestendas maizes ceptuvēs, kuras izgatavo «pilnvērtīgu» maizi, uzsāk darbu regulāri pulksten 11 naktī un ar vienu vai diviem ļoti īsiem pārtraukumiem ir aizņemti maizes cepšanā līdz pulksten 8 nākošajā rītā. Pēc tam viņi iznēsā maizi un dažreiz cep biskvītus ceptuvē 4, 5, 6 un pat 7 stundas. Pēc darba beigšanas viņi guļ ne vairāk par 6 stundām, visbiežāk tikai 5 un 4 stundas. Piektdienās darbs vienmēr sākas agrāk, piemēram, pulksten 10 vakarā, un ilgst bez pārtraukuma, gan gatavojot, gan iznēsājot maizi, līdz pulksten 8 vakarā nākošajā sestdienā, bet pa lielākajai daļai līdz pulksten 4 vai 5 svētdienas rītā. Pat solīdās maizes ceptuvēs, kas pārdod maizi par «pilnu cenu», svētdienās 4—5 stundas notiek sagatavošanās darbi nākošajai dienai... Vēl ilgāka ir to zeļļu darba diena, kuri strādā pie «underselling masters» (kas pārdod maizi par pazeminātu cenu), un tādu ir, kā iepriekš bija minēts, vairāk par $^3/_4$ no visiem Londonas maiznieki; bet viņu darbs ir ierobežots gandrīz vienīgi ar ceptuvi, jo viņu saimnieki pārdod maizi tikai savās pašu maiznīcās, ja neņem vērā sīkās bodītes, kurām viņi to piegādā. Uz nedēļas beigām... t. i., sākot ar ceturtdienu, darbs šeit sākas pulksten 10 un tikai ar niecīgu pārtraukumu ilgst līdz vēlai naktij no sestdienas uz svētdienu.»[79]

Kas attiecas uz «underselling masters», tad pat no buržuāziskā viedokļa tiek atzīts, ka «viņu konkurences pamats ir nesamaksāts strādnieku darbs (the unpaid labour of the men)»[80]. Arī «full

[78]) Turpat, «First Report etc.», p. VI.
[79]) «First Report etc.», p. LXXI.
[80]) *George Read.* «The History of Baking». London, 1848, p. 16.

priced baker» [maiznieks, kas pārdod maizi par pilnu cenu] atmasko izmeklēšanas komisijas priekšā savus «underselling» konkurentus kā sveša darba zagļus un kā viltotājus.

«Viņi gūst panākumus tikai tāpēc, ka apkrāpj publiku un izspiež no saviem strādniekiem 18 stundu darba, samaksājot tikai par 12 stundām darba.»[81]

Maizes viltošana un tādas maiznieku kategorijas rašanās, kuri pārdod maizi zem pilnas cenas, — abas šīs parādības attīstās Anglijā kopš XVIII gadsimta sākuma, t. i., kopš tā laika, kad aroda cunftes raksturs bija sairis un aiz nominālā maizniekmeistara muguras izvirzījās kapitālists miltu malēja vai miltu tirgotāja personā[82]. Ar to bija likts pamats kapitālistiskajai ražošanai, neierobežotai darba dienas pagarināšanai un nakts darbiem, kaut gan pat Londonā šie pēdējie plaši izplatījās tikai kopš 1824. gada[83].

Pēc visa iepriekšteiktā būs saprotams, kāpēc komisijas pārskatā maiznieka**ļ**i tiek pieskaitīti īsa mūža strādnieku kategorijai; laimīgi izvairījušies no drausmīgās bērnu mirstības, kura ir normāla parādība visām strādnieku šķiras kategorijām, viņi reti sasniedz 42 gadu vecumu. Tomēr maiznieku arodam kandidāti vienmēr ir pārpilnībā. Avots, no kura Londona sme**ļ** šos «darbaspēkus», ir Skotija, Anglijas rietumu lauksaimniecības apgabali un Vācija.

1858.—1860. g. maiznieke**ļ**i Īrijā organizēja ar pašu līdzekļiem vairākus lielus mītiņus, lai aģitētu pret nakts darbu un svētdienas darbu. Publika ar tīri īrisku dedzību nostājās viņu pusē, kā tas bija, piemēram, 1860. g. maija mītiņā Dublinā. Šās kustības rezultātā sekmīgi tika ieviests vienīgi dienas darbs Veksfordā, Kilkenijā, Klonmelā, Voterfordā utt.

«Limerikā, kur, kā zināms, algoto strādnieku ciešanas pārsniedz katru mēru, šo kustību salauza maizes ceptuvju īpašnieku, it sevišķi maiznieku dzirnavnieku pretestība. Limerikas piemērs izraisīja atpaka**ļ**kustību Ennisā un Tipererijā. Korkā, kur sabiedrības sašutums izpaudās visdedzīgāk, maizes ceptuvju īpašnieki apspieda kustību, izmantodami savas tiesības izmest strādniekus uz ielas. Dublinā maizes ceptuvju īpašnieki ļoti noteikti pretojās un, vajādami tos ze**ļ**us, kas bija aģitācijas vadītāji, piespieda pārējos piekāpties un piekrist nakts un svētdienas darbam.»[84]

Līdz zobiem apbruņotā Anglijas valdības komisija Īrijā ar asarām acīs cenšas pierunāt nepielūdzamos Dublinas, Limerikas, Korkas utt. maizes ceptuvju īpašniekus.

«Komiteja domā, ka darba laiku ierobežo dabas likumi, kurus nevar pārkāpt nesodīti. Draudēdami savus strādniekus atlaist, ceptuvju īpašnieki piespiež tos

---

[81]) Report (First) etc. Evidence «Full priced baker», Čizmena liecība, 108. lpp.

[82]) *George Read.* «The History of Baking». London, 1848, XVII gadsimta beigās un XVIII gadsimta sākumā Factors (starpnieki), kas iespiedās visās iespējamās ražošanas nozarēs, oficiāli tika kvalificēti kā «public nuisances» («sabiedriskās kārtības pārkāpēji»). Tā, piemēram, lielā žūrija[83] miertiesnešu ceturkšņa sesijas laikā Samersetas grāfistē iesniedza apakšnamā memorandu, kurā, starp citu, ir teikts: «Šie Blekvelholas aģenti ir sabiedriskās kārtības pārkāpēji un kaitīgi apģērbu tirdzniecībai, un kā tādi tie ir jāiznīdē» («The Case of our English Wool etc.». London, 1865, p. 6, 7).

[83] «First Report etc. relative to the Grievances complained of by the Journeymen Bakers etc.». London, 1862, p. VIII.

[84]) «Report of Committee on the Baking Trade in Ireland for 1861».

pārkāpt viņu reliģisko pārliecību, neklausīt zemes likumiem un ignorēt sabiedrisko domu» (tas viss attiecas uz svētdienas darbu), «sējot tādējādi naida sēklas starp kapitālu un darbu, un rāda piemēru, kas ir bīstams reliģijai, tikumībai un sabiedriskajai kārtībai... Komiteja domā, ka darba dienas pagarināšana virs 12 stundām ir uzurpatoriska ielaušanās strādnieka ģimenes un privātajā dzīvē un ved pie postošiem morāliem rezultātiem, tāpēc ka tā ir iejaukšanās cilvēka ģimenes sadzīvē un viņa kā dēla, brāļa, vīra un tēva ģimenes pienākumu pildīšanā. Darbam, kas ilgst vairāk par 12 stundām, ir tendence sagraut strādnieka veselību, veicināt priekšlaicīgu vecumu un agru nāvi, un tādējādi tas grūž postā strādnieku ģimenes, kurām tiek atņemta («are deprived») ģimenes galvas aizgādība un atbalsts tieši tādā laikā, kad tie ir visvairāk nepieciešami.»[85]

Mēs tikko iepazināmies ar Īriju. Kanāla otrajā pusē, Skotijā, laukstrādnieks, zemes arājs, sašutis norāda uz savu 13—14 stundu darbu ļoti bargajā klimatā, ar četru stundu papilddarbu svētdienās (un tas notiek zemē, kur svētdienu uzskata par tik svētu)[86]; tai pašā laikā Londonas zvērināto tiesas priekšā nonāca trīs dzelzceļa strādnieki: pasažieru vilciena konduktors, mašīnists un signalizētājs. Liela dzelzceļa katastrofa bija aizraidījusi simtiem pasažieru uz viņpasauli. Katastrofas cēlonis bija dzelzceļa strādnieku nevērība. Viņi vienbalsīgi paskaidroja zvērināto priekšā, ka pirms 10—12 gadiem viņu darbs ildzis tikai 8 stundas dienā. Bet pēdējos 5—6 gados darba laiks palielināts līdz 14—18 un 20 stundām, un, kad ir sevišķi liels pasažieru pieplūdums, piemēram, ekskursiju sezonā, tas bieži vien ilgstot bez pārtraukuma 40—50 stundu. Bet viņi, dzelzceļa strādnieki, esot parasti cilvēki un nevis ciklopi. Zināmā momentā viņu darbaspēks atsakoties kalpot. Viņi nonākot sastinguma stāvoklī, viņu smadzenes vairs nestrādājot, acis neredzot. Augstākajā mērā «respectable British Juryman» [«respektablais britu zvērinātais»] atbild uz šīm liecībām ar spriedumu, kas nodod tos tālākai tiesāšanai augstākā instancē par manslaughter (slepkavību) un papildu punktā saudzīgi izteic godbijīgu vēlējumu, lai dzelzceļa kapitāla magnātu kungi turpmāk būtu devīgāki un iepirktu nepieciešamo daudzumu «darbaspēka» un lai parādītu lielāku «atturību» vai «atsacīšanos», vai «taupību» nopirktā darbaspēka izsūkšanā[87].

---

[85]) «Report of Committee on the Baking Trade in Ireland for 1861».

[86]) Laukstrādnieku atklāts mītiņš Lesveidā pie Glazgovas 1866. g. 5. janvārī (sk. «Workman's Advocate» 1866. g. 13. janvāra nr-ā). Laukstrādnieku tredjūnijas nodibināšanās 1865. g. beigās, vispirms Skotijā, ir vēsturisks notikums. Vienā no visvairāk nomāktajiem Anglijas zemkopības rajoniem, Bekingemšīrā, algotie strādnieki uzsāka 1867. g. martā lielu streiku, lai panāktu nedēļas darba algas paaugstināšanu no 9—10 līdz 12 šiliņiem. (No iepriekšējā redzams, ka Anglijas lauku proletariāta kustība, kas bija pilnīgi salauzta kopš tā laika, kad tika apspiestas viņa enerģiskās demonstrācijas pēc 1830. g. un sevišķi pēc tam, kad ieviesa jauno likumu par nabagiem, sākas no jauna sešdesmitajos gados, kamēr beidzot 1872. gadā ievada jaunu laikmetu. II grāmatā es atgriežos pie šā jautājuma, tāpat kā pie Zilajām grāmatām par Anglijas lauksaimnieka stāvokli, kuras parādījušās pēc 1867. g. *Papildinājums 3. izd.*)

[87]) «Reynolds' Newspaper» 1866. g. 20. janvāra nr-ā. Tā pati nedēļas avīze katrā numurā ziņo par dzelzceļa katastrofām ar «sensacionāliem virsrakstiem»: «Sausmīgas katastrofas», «Satriecošas traģēdijas» utt. Uz to atbildēja kāds strādnieks no Zieme|stafordšīras dzelzceļa: «Visiem ir zināms, kādas sekas ir tam, ja mašīnista un kurinātāja uzmanība kaut vai uz mirkli atslābst. Un vai var būt citādi, ja darba laiku bezgalīgi pagarina, neraugoties uz visbargāko laiku, nemaz nedodot pārtraukumus un atpūtu? Ņemsim piemēra dēļ šādu gadījumu, kas vērojams ik dienas: pagājušo pirmdien kurinātājs sāka darbu no agra rīta. Viņš to beidza pēc 14 stundām 50 minūtēm. Nepaspēja viņš padzert tēju, kad

No visu profesiju, vecumu un dzimumu strādnieku raibā pūļa, kas vajā mūs ar lielāku neatlaidību, nekā nonāvēto ēnas vajāja Odiseju, strādnieku, kuru izskats, pat ja nav pie rokas Zilās grāmatas, jau pirmajā acu uzmetienā liecina par pārmērīgu darbu, mēs ņemsim vēl divas figūras: modisti un kalēju. Spilgtais kontrasts starp tiem vislabāk pierāda, ka kapitāla priekšā visi cilvēki ir vienlīdzīgi.

1863. g. jūnija pēdējās nedēļās visas Londonas avīzes ievietoja rakstiņu ar «sensacionālu» virsrakstu «Death from simple overwork» [«Nāve tikai no pārmērīga darba»]. Runa bija par 20 gadus vecās modistes Mērijas Ennas Voklijas nāvi. Voklija strādāja ļoti respektablā galma šūšanas darbnīcā, ko ekspluatēja kāda dāma ar simpātisku vārdu Elīza. Šeit no jauna atklājās vecais, bieži atkārtotais stāsts[88] par to, ka šīs jaunietes strādā vidēji $16^1/_2$ stundas dienā un sezonas laikā bieži vien tiek nodarbinātas 30 stundu bez pārtraukuma, pie tam viņu «darbaspēks», kas atsakās darboties, tiek uzturēts, laiku pa laikam ieņemot šeriju, portvīnu un kafiju. Sezona bija tieši pašā karstumā. Vajadzēja pagatavot dižciltīgām lēdijām greznus tērpus ballei par godu tikko importētajai Velsas princesei. Mērija Enna Voklija nostrādāja bez pārtraukuma $26^1/_2$ stundas kopā ar 60 citām jaunietēm, pa 30 cilvēku istabā, kurā diezin vai bija pat $^1/_3$ nepieciešamā gaisa tilpuma, pie tam gulēt viņām vajadzēja pa divām vienā gultā kādā no tiem smirdošajiem būceņiem, kuros guļamtelpa ir norobežota ar dēļu starpsienām[89]. Un tā bija viena no labākajām modes darbnīcām Londonā. Mērija Enna Voklija saslima piektdien un nomira svētdien, pat nepapūlēdamās, par lielu pārsteigumu Elīzas kundzei, pabeigt pēdējo balles

---

viņu no jauna izsauca uz darbu... Tādējādi viņš nostrādāja bez pārtraukuma 29 stundas 15 minūtes. Nedēļas nākošās dienas viņš bija aizņemts tā: trešdien — 15 stundu; ceturtdien — 15 stundu 35 minūtes; piektdien — $14^1/_2$ stundas; sestdien — 14 stundu 10 minūtes, kopā 88 stundas 30 minūtes nedēļā. Pēc tam nav grūti iedomāties viņa pārsteigumu, kad viņam tika samaksāts tikai par 6 darba dienām. Viņš bija iesācējs un lūdza izskaidrot viņam, kas jāsaprot ar darba dienu. Atbilde: 13 stundas, t. i., 78 stundas nedēļā. Bet kā tad ir ar samaksu par liekajām 10 stundām 30 minūtēm? Pēc ilgas strīdēšanās viņam izdevās saņemt atalgojumā 10 pensus.» (Tā pati avīze 1866. g. 4. februāra nr-ā.)

[88]) Sk. *F. Engels.* «Die Lage der arbeitenden Klasse in England». Leipzig, 1845, 253. un 254. lpp. [*Markss K., Engelss F.* Par Angliju. R., LVI, 1954, 262.—264. lpp.]

[89]) Dr. Lisbijs, Veselības aizsardzības padomes ārsts, toreiz paskaidroja: «Pieauguša cilvēka guļamtelpai jābūt ar vismaz 300 kubikpēdām un dzīvojamajai istabai — vismaz 500 kubikpēdām.» Bet Dr. Ričardsons, kādas Londonas slimnīcas galvenais ārsts, saka: «Dažādas šuvējas — modistes, apģērbu šuvējas, veļas šuvējas — nolemtas trejāda veida postam: pārmērīgam darbam, gaisa trūkumam un uztura trūkumam vai gremošanas traucējumiem. Visumā šāda veida darbs katrā ziņā ir vairāk piemērots sievietēm nekā vīriešiem. Bet šā aroda nelaime ir tā, ka to ir monopolizējuši, it sevišķi galvaspilsētā, kādi 26 kapitālisti, kuri, izmantodami piespiešanas līdzekļus, kādi ir kapitālam (that spring from capital), izspiež no darba ekonomiju» (force economy out of labour; Ričardsons ar to gribēt teikt, ka ietaupa, izšķiežot darbaspēku). «Viņu varu sajūt visa šī strādnieču šķira. Ja šuvējai ir izdevies iegūt kaut nelielu klientūru, tad konkurence spiež viņu pārmērīgi strādāt mājā, lai paturētu šos klientus, un tādējādi viņa ir spiesta ar tādu pašu pārmērīgu darbu nomocīt savas palīdzes. Ja viņas uzņēmums izput vai ja viņai neizdodas ierīkoties patstāvīgi, viņa griežas pie kāda uzņēmuma, kur ir jāstrādā ne mazāk, bet toties izpelņa ir drošāka. Tādējādi viņa pārvēršas par īstu verdzeni, kuru mētā šurp un turp pats mazākais sabiedriskais vilnis; reizēm tā mājās mazā istabiņā cieš badu vai nav tālu no tā; reizēm viņa atkal strādā 15, 16 un pat 18 stundu dienā tādā gaisā, kurā tikko iespējams elpot, un lieto uzturu, kuru, kaut arī tas būtu labs, organisms nesagremo, tāpēc ka trūkst svaiga gaisa. Lūk, no kādiem upuriem dzīvo dilonis, kurš nav nekas cits kā slimība, kas rodas slikta gaisa rezultātā» (*Dr. Richardson.* «Work and Overwork», in «Social Science Review», 1863. g. 18. jūlijā).

tērpu. Ārsts Ķeiza kgs, kas pārāk vēlu bija atsaukts pie viņas nāves gultas, bez aplinkiem liecināja «Coroner's Jury» [«zvērinātajiem pie līķu apskates»]:

«Mērija Enna Voklija ir mirusi aiz pārmērīgi ilga darba pārpildītā darbnīcā un tāpēc, ka ir gulējusi pārāk šaurā, slikti vēdinātā guļamtelpā.»

Lai dotu ārstam labas uzvešanās mācību, «Coroner's Jury», atbildot uz viņa liecībām, paskaidroja:

«Nelaiķe ir mirusi ar trieku, bet ir pamats bažām, ka tās nāvi varēja paātrināt pārmērīgs darbs pārpildītā darbnīcā utt.»

Mūsu «baltie vergi», izsaucās sakarā ar šo gadījumu «Morning Star», frītrēderu kungu Kobdena un Braita orgāns, «mūsu baltie vergi nostrādājas līdz nāvei un iet bojā un nomirst bez jebkāda trokšņa»[90].

«Nostrādāties līdz nāvei — tas ir dienas kārtībā ne tikai dāmu apģērbu darbnīcās, bet arī tūkstoš citās vietās, pareizāk — ikvienā vietā, kur plaukst veikali... Lai ir atļauts mums ņemt par piemēru kalēju. Ja var ticēt dzejniekiem, tad pasaulē nav spēcīgāka, dzīvespriecīgāka, jautrāka cilvēka par kalēju. Viņš ceļas ar rītausmu un jau pirms saules lēkta šķiļ dzirksteles; nav otra cilvēka, kurš tā ēstu, dzertu un gulētu kā viņš. Ja ņemam vērā tikai fiziskos apstākļus, tad, ja darbs ir mērens, kalēja stāvoklis tiešām ir viens no pašiem labvēlīgākajiem. Bet sekosim viņam pilsētā un metīsim skatienu uz darba nastu, kas ir uzvelta viņa spēcīgajiem pleciem, — metīsim skatienu uz vietu, kādu viņš ieņem mūsu zemes mirstības statistikā. Merilebonā (vienā no vislielākajiem Londonas pilsētas kvartāliem) kalēju mirstība ir 31 uz 1 000 ik gadus, kas par 11 pārsniedz pieaugušo vīriešu vidējo mirstību Anglijā. Nodarbošanās, kas ir gandrīz cilvēka instinktīva māka, pati par sevi nevainojama, pārmērīga darba rezultātā sagrauj cilvēku. Viņš var izdarīt tik un tik daudz vesera sitienu dienā, var noiet tik un tik daudz soļu, var izdarīt tik un tik daudz elpošanas kustību, veikt tādu un tādu darbu un nodzīvot vidēji, teiksim, 50 gadu. Viņu piespiež izdarīt vairāk par tik un tik daudz sitieniem, noiet tik un tik daudz soļu vairāk, tik un tik daudz ātrāk elpot, un tas visumā pavairo viņa dzīves spēka izlietojumu par vienu ceturtdaļu. Viņš to mēģina, un rezultāts ir tas, ka ierobežota perioda laikā viņš tiešām palielina savu padarīto darbu par vienu ceturtdaļu un nomirst 37 gadu, bet nevis 50 gadu vecumā.»[91]

---

[90]) «Morning Star» 1863. g. 23. jūlijā. Avīze «Times» izmantoja gadījumu, lai aizstāvētu Amerikas vergu īpašniekus pret Braitu utt. «Ļoti daudzi no mums domā,» saka «Times», «ka tikmēr, kamēr mēs paši ar darbu nomokām līdz nāvei mūsu pašu jaunās sievietes, draudēdami viņām ar bada pātagu īstas pātagas vietā, diezin vai mums ir tiesība raidīt zibeni un pērkonu pret tām ģimenēm, kuru locekļi ir dzimuši kā vergu īpašnieki un kuri vismaz labi baro savus vergus un prasa no viņiem tikai mērenu darbu» («Times» 1863. g. 2. jūlijā). Toriju avīze «Standard» [1863. g. 15. augustā] uzbruka tādā pašā garā viņa svētībai Ņūmenam Hollam: «Viņš izslēdz no baznīcas vergu īpašniekus, bet skaita lūgšanu līdz ar izveicīgiem cilvēkiem, kuri par suņa algu liek strādāt Londonas važoņiem un omnibusu konduktoriem utt. tikai 16 stundu dienā.» Beidzot pacēla savu balsi orākuls Tomass Kārlaila kgs, par kuru es jau 1850. gadā rakstīju: «Ģēnija kultā... ģēnijs ir aizgājis pie velna, bet kults ir palicis.»[64] Īsā līdzībā viņš reducē vienīgo lielo mūslaiku vēstures notikumu, Amerikas pilsoņu karu, uz to apstākli, ka Pēteris no Ziemeļiem ar visiem spēkiem gribot pārsist pakausi Paulam no Dienvidiem, jo Pēteris no Ziemeļiem līgstot strādnieku «uz dienām», bet Pauls no Dienvidiem «uz mūžu» («Macmillan's Magazine», «Ilias Americana in nuce», 1863. g. augusts). Tā beidzot pārplīsa tas ziepju burbulis, kāds bija toriju simpātijas attiecībā uz pilsētas — bet nebūt ne uz lauku! — algotajiem strādniekiem. Šo simpātiju būtību sauc par verdzību!

[91]) *D. Richardson*, cit. raksts.

4. DIENAS UN NAKTS DARBS. MAIŅU SISTĒMA

No vērtības pieaugšanas procesa viedokļa pastāvīgais kapitāls, ražošanas līdzekļi pastāv tikai tādēļ, lai uzsūktu darbu un ar katru darba pilienu uzsūktu attiecīgu virsdarba daudzumu. Ciktāl tie to nedara, to vienkārša pastāvēšana rada kapitālistam negatīvu zaudējumu, jo visu laiku, kamēr ražošanas līdzekļi paliek bez lietošanas, tie pārstāv veltīgi avansētu kapitālu; šis zaudējums kļūst pozitīvs, ja pārtrauktās ražošanas atjaunošana nepieciešami prasa papildu izmaksas. Darba dienas pagarināšana pāri dabiskās dienas robežām, pagarināšana uz nakts rēķina iedarbojas tikai kā paliatīvs, tikai zināmā mērā apmierina vampīra slāpes pēc dzīvām darba asinīm. Tāpēc darba piesavināšanās visas 24 stundas dienā ir kapitālistiskās ražošanas imanentā tieksme. Bet, tā kā fiziski nav iespējams dienu un nakti izsūkt vienus un tos pašus darbaspēkus, tad fizisko šķēršļu pārvarēšanas nolūkā ir vajadzīga maiņa starp tiem darbaspēkiem, kurus patērē dienā, un tiem, kurus patērē naktī, — maiņa, kas pieļauj dažādas metodes, piemēram, organizēta tādā veidā, ka daļa strādnieku personāla vienu nedēļu veic dienas darbu, otru nedēļu — nakts darbu utt. Kā zināms, šāda maiņu sistēma, šāda mijsaimniecība, valdīja Anglijas kokvilnas rūpniecības utt. pilnasinīgajā jaunības periodā un pašlaik uzplaukst, starp citu, Maskavas guberņas kokvilnas vērptuvēs. Kā sistēma šis 24 stundu ražošanas process pastāv līdz pat šai dienai daudzās līdz šim vēl «brīvās» Lielbritānijas rūpniecības nozarēs, starp citu, domnu rūpnīcās, smēdēs, dzelzs velmētavās un citās metālapstrādāšanas manufaktūrās Anglijā, Velsā un Skotijā. Darba process ilgst 24 stundas ne tikai katrā no 6 darba dienām, bet pa lielākajai daļai aptver arī 24 stundas svētdienās. Strādnieku sastāvā ir vīrieši un sievietes, abu dzimumu pieaugušie un bērni. Bērnu un pusaudžu vecums aptver visas pārejas pakāpes no 8 (dažos gadījumos no 6) līdz 18 gadiem[92]. Dažās nozarēs jaunietes un sievietes strādā naktī kopā ar vīriešu personālu[93].

Nerunājot jau nemaz par vispārējām kaitīgajām nakts darba sekām[94], nepārtraukts, visu diennakti ilgstošs ražošanas process

---

[92]) «Children's Employment Commission. Third Report». London, 1864, p. IV, V, VI.

[93]) «Stafordšīrā un Dienvidvelsā jaunietes un sievietes strādā akmeņogļu raktuvēs un koksētavās ne tikai dienā, bet arī naktī. Parlamentam iesniegtajos pārskatos šī parādība nereti ir atzīmēta kā liela un vispār zināma ļaunuma cēlonis. Sievietēm, kas strādā kopā ar vīriešiem un tikko atšķiras no tiem ar savu apģērbu, netīrumiem un kvēpiem klātām, draud briesmas zaudēt savu tikumisko seju, zaudējot savu paškieņu, ko nenovēršami izraisa sievietei nepiemērotā nodarbošanās» (turpat, 194., XXVI lpp. Sal. «Fourth Report» (1865), № 61, p. XIII). Tas pats ir arī stikla fabrikās.

[94]) «Šķiet dabiski,» piezīmē kāds tērauda fabrikants, kurš izmanto bērnu nakts darbu, «ka pusaudžiem, kuri strādā naktī, nav iespējams gulēt dienā un iegūt nepieciešamo atpūtu, bet viņi ir spiesti visu nākošo dienu klīst apkārt bez atpūtas» («Children's Employment Commission. Fourth Report», № 63. p. XIII). Par saules gaismas svarīgo ietekmi organisma saglabāšanā un attīstībā kāds ārsts, starp citu, saka: «Gaisma tieši iedarbojas uz kermeņa audiem, padarīdama tos stiprus un elastīgus. Dzīvniekiem, kuriem ir laupīts normāls gaismas daudzums, muskuļi kļūst slābani un zaudē savu elastīgumu, nervu spēks, trūkstot kairinājumam, zaudē savu tonusu, un viss, kas ir augšanas procesā, tiek aizturēts savā attīstībā ... Kas attiecas uz bērniem, tad viņu veselībai ir sevišķi svarīgs pastāvīgs, bagātīgs dienas gaismas pieplūdums un tieša saules staru iedarbība kādu dienas daļu. Gaisma

dod augstākajā mērā izdevīgu iespēju, lai pārkāptu nominālās darba dienas robežas. Tā, piemēram, jau minētajās rūpniecības nozarēs, kuras prasa lielu sasprindzinātību, oficiālā darba diena katram strādniekam pa lielākajai daļai ir 12 stundu dienā vai naktī. Bet virsstundu darbs, kas pārsniedz šīs robežas, daudzos gadījumos, runājot angļu oficiālā pārskata vārdiem, ir «tiešām drausmīgs» («truly fearful»)[95].

«Nekāds cilvēka prāts,» teikts pārskatā, «nevar iedomāties to darba daudzumu, kuru, pēc liecinieku liecībām, veic 9—12 gadus veci zēni, un neizdarīt pēc tam nenovēršamo secinājumu, ka šāda ļaunprātīga vecāku un darba devēju varas izmantošana nav vairs ilgāk ciešama.»[96]

«Jau tas apstāklis vien, ka zēniem vispār liek strādāt pārmaiņus gan dienu, gan nakti, noved tiklab komercijas uzplaukuma laikā, kā arī komercijas parastās gaitas laikā pie darba dienas apkaunojošas pagarināšanas. Šai pagarināšanai daudzos gadījumos ir ne tikai drausmīgs, bet arī tieši neticams raksturs. Vienmēr gadās, ka viena vai otra cēloņa pēc neatnāk kāds no zēniem, kuriem jānomaina tie, kas beiguši darbu. Tādā gadījumā vienam vai vairākiem no klātesošajiem zēniem, kas jau beiguši savu darba dienu, ir jāaizstāj trūkstošais. Šī sistēma ir tik vispār pazīstama, ka kādas velmētavas direktors uz manu jautājumu, kā tiek aizpildītas trūkstošo zēnu vietas, atbildēja: «Es taču zinu, ka jums tas ir tikpat labi zināms kā man,» — un bez jebkādas svārstīšanās atzina minēto faktu.»[97]

«Kādā velmētavā, kur nominālā darba diena ilgst no pulksten 6 rītā līdz pulksten 5,30 vakarā, kāds zēns strādāja četras naktis katru nedēļu vismaz līdz pulksten 8,30 nākošās dienas vakarā... un tā veselus 6 mēnešus.» — «Cits, deviņu gadu vecumā, strādāja dažreiz trīs divpadsmit stundu maiņas no vietas un desmit gadu vecumā — divas dienas un divas naktis no vietas.» — «Trešais zēns, kuram tagad ir desmit gadu, strādāja no pulksten 6 rītā līdz pulksten 12 naktī trīs naktis no vietas un līdz pulksten 9 vakarā trīs pārējās naktis.» — «Ceturtais, kuram tagad ir 13 gadu, strādāja veselu nedēļu no pulksten 6 vakarā līdz pulksten 12 nākošajā dienā un dažreiz trīs maiņas vienu pēc otras, piemēram, no pirmdienas rīta līdz otrdienas naktij.» — «Piektais, kuram tagad ir 12 gadu, strādāja Steivlija čugunlietuvē no pulksten 6 rītā līdz pulksten 12 naktī divas nedēļas; viņš nav vairs spējīgs turpināt tādu darbu.» Džordžs Elinsvorts, deviņus gadus vecs: «Es atnācu šeit pagājušo piektdien. Mums vajadzēja sākt darbu nākamajā dienā pulksten 3 rītā. Tāpēc es paliku te visu nakti. Es dzīvoju 5 jūdzes no šejienes. Gulēju uz grīdas, paklājis zem sevis ādas priekšautu un apsedzies ar īsiem svārkiem. Nākamajās divās dienās es ierados pulksten 6 rītā. Jā, te ir karsta vietiņa! Pirms manas iestāšanās šeit es veselu gadu strādāju pie domnas krāsns. Tā bija ļoti liela rūpnīca uz laukiem. Mans darbs tāpat sākās sestdienās no pulksten 3 rītā, bet es varēju vismaz aiziet uz māju gulēt, jo dzīvoju tuvumā. Citās dienās es sāku darbu pulksten 6 rītā un beidzu pulksten 6 vai 7 vakarā» utt.[98].

---

veicina uztura pārstrādāšanu labās, plastiskās asinīs un nostiprina jaunizveidotās šķiedras. Tā iedarbojas arī kā kairinātāja uz redzes orgāniem un tādējādi izraisa dažādu smadzeņu funkciju intensīvāku darbību.» V. Strendža kgs, Vusteras «General Hospital» galvenais ārsts, no kura apcerējuma «par veselības avotiem»[85] (1864. g.) mēs ņēmām šo fragmentu. ziņo vēstulē izmeklēšanas komisijas loceklim Vaita kgm: «Man agrāk bija iespēja novērot Lenkašīrā nakts darba ietekmi uz fabrikā nodarbinātajiem bērniem, un pretēji dažu darba devēju parastajam apgalvojumam es noteikti apgalvoju, ka šis darbs ātri vien sabojā bērna veselību» («Children's Employment Commission. 4th Report», № 284, p. 55). Tas, ka šādas lietas vispār var būt par nopietnu strīdu priekšmetu, vislabāk pierāda, kā iedarbojas kapitālistiskā ražošana uz kapitālistu un viņu rokaspuišu «smadzeņu funkcijām».

[95]) «Children's Employment Commission. 4th Report», № 57, XII lpp.

[96]) Turpat, («4th Report», 1865), № 58, XII lpp.

[97]) Turpat.

[98]) Turpat, XIII lpp. Šo «darbaspēku» attīstības līmenim dabiski jābūt tādam, kāds viņš parādās šādā dialogā ar kādu no izmeklēšanas komisijas locekļiem. Jeremijs Heinss, 12 gadu vecs: «... četrreiz četri ir astoņi, bet četri četrinieki (4 fours) ir sešpadsmit... Karalis viņam ir tas, kam ir visa nauda un viss zelts («A king is him that has all the money and gold»). Mums ir karalis: stāsta, ka tas esot karaliene, to saucot par princesi

Paklausīsimies tagad, kā pats kapitāls iztēlo šo 24 stundu sistēmu. Viņš, protams, noklusē šās sistēmas pārmērības, tās ļaunprātības, lai «nežēlīgi un neticami» pagarinātu darba dienu. Viņš runā tikai par sistēmu tās «normālajā» formā.

Neilora kgs un Vikersa kgs, tērauda fabrikanti, kas nodarbina no 600 līdz 700 strādnieku, no kuriem tikai 10% nav sasnieguši 18 gadu vecumu, pie tam no šiem pēdējiem tikai 20 zēnu strādā nakts maiņā, saka:

«Zēni nemaz necieš no karstuma. Temperatūra droši vien sasniedz 86°—90° [pēc Fārenheita; 30°—32° pēc Celsija]... Smēdē un velmētavā strādnieki aizņemti maiņās dienu un nakti, turpretim visās pārējās darbnīcās darbs notiek vienīgi dienu, no pulksten 6 rītā līdz pulksten 6 vakarā. Smēdē strādā no pulksten 12 līdz pulksten 12. Zināms skaits strādnieku strādā pastāvīgi pa naktīm, nepārejot no nakts darba uz dienas darbu... Mēs nedomājam, ka dienas darbs un nakts darbs dažādi iedarbotos uz veselību» (uz Neilora un Vikersa kunga veselību?), «un jādomā, ka cilvēki guļ labāk, kad atpūta iestājas vienā un tai pašā laikā, nekā kad atpūtas laiks mainās... Apmēram 20 zēnu, kas jaunāki par 18 gadiem, strādā nakts maiņā... Mēs nevaram iztikt (not well do) bez šo līdz 18 gadu veco zēnu nakts darba. Mūsu iebildums ir ražošanas izmaksu palielināšanās. Veiksmīgas rokas un nodaļu vadītājus nav viegli atrast, bet zēnus var dabūt, cik uziet... Protams, ievērojot samērā nelielo skaitu zēnu, kurus mēs nodarbinām, nakts darba ierobežošana nebūtu mums sevišķi svarīga vai nozīmīga.»[99])

Aleksandru. Stāsta, ka tā esot apprecējusies ar karalienes dēlu. Princese — tas ir vīrietis.» V. Terners, divpadsmit gadu vecs: «Es nedzīvoju Anglijā. Domāju, ka tāda zeme pastāv, bet līdz šim neko par to nezināju.» Džons Moriss, četrpadsmit gadu vecs: «Es esmu dzirdējis, ka dievs esot radījis pasauli un ka visa tauta noslīkusi, izņemot vienu cilvēku; es esmu dzirdējis, ka šis cilvēks esot bijis mazs putniņš.» Viljams Smits, piecpadsmit gadu vecs: «Dievs ir radījis vīrieti; vīrietis ir iztaisījis sievieti.» Eduards Teilors, piecpadsmit gadu vecs: «Es neko nezinu par Londonu.» Henrijs Metjumens, septiņpadsmit gadu vecs: «Dažas reizes esmu bijis baznīcā... Viens vārds, ko viņi sludina, ir kāds Jēzus Kristus, bet citus vārdus es nevaru nosaukt un arī par šo neko nevaru teikt. Viņš neticis noslepkavots, bet nomiris, kā mirst visi cilvēki. Viņš zināmā mērā atšķīries no citiem cilvēkiem, jo zināmā mērā bijis reliģiozs, bet citi nav reliģiozi» («He was not the same as other people in some ways, because he was religious in some ways, and others isn't») (turpat, № 74, XV lpp.). «Sātans ir laba būtne. Es nezinu, kur viņš dzīvo.» — «Kristus bija ļauns cilvēks» («The devil is a good person, I don't know where he lives.» — «Christ was a wicked man»). «Šī meitene (10 gadu veca) God [dievs] vietā burto Dog [suns] un nezina karalienes vārdu» («Children's Employment Commission. 5th Report», 1866, p. 55, № 278). Tāda pati sistēma kā minētajās metālapstrādāšanas manufaktūrās valda stikla un papīra fabrikās. Papīra fabrikās, kurās papīru ražo ar mašīnām, nakts darbs parasti pastāv visos procesos, izņemot lupatu šķirošanu. Dažos gadījumos nakts darbu ar nepārtrauktu maiņu palīdzību turpina visu nedēļu, parasti no svētdienas nakts līdz pulksten 12 naktī nākamajā sestdienā. Tas strādnieku personāls, kas ir dienas maiņā, strādā katru nedēļu piecas dienas 12 stundas dienā un vienu dienu — 18 stundas, un tas, kas ir nakts maiņā, — piecas naktis 12 stundu naktī un vienu nakti — 6 stundas. Citos gadījumos katra maiņa tais dienās, kad maiņas tiek pārkārtotas, strādā 24 stundas un vienu pēc otras pārmaiņus. Viena maiņa strādā 6 stundas pirmdienā un 18 stundas sestdienā, lai iznāktu pilnas 24 stundas. Dažos gadījumos ir ieviesta starpsistēma, kad visi strādnieki, kas nodarbināti pie papīra izgatavošanas mašīnām, strādā katru nedēļas dienu 15—16 stundu. «Šī sistēma,» saka izmeklēšanas komisijas loceklis Lords, «it kā apvieno sevī visu 12 stundu un 24 stundu maiņu sistēmu ļaunumu. Pastāvot šai nakts darba sistēmai, strādā bērni, kas jaunāki par 13 gadiem, pusaudži, kas jaunāki par 18 gadiem, un sievietes. Dažreiz, pastāvot 12 stundu sistēmai, viņiem jāstrādā divkārša maiņa, 24 stundas, lai aizstātu trūkstošos strādniekus. Liecinieku liecības rāda, ka zēni un meitenes ļoti bieži strādā virsstundu darbu, kurš nereti ieilgst līdz 24 un pat 36 stundām nepārtraukta darba. Glazēšanas «nepārtrauktajā un mainīgajā procesā» var sastapt divpadsmit gadu vecas meitenes, kas strādā veselu mēnesi 14 stundu dienā «bez jebkādas regulāras atpūtas vai pārtraukuma darbā, izņemot divus, vislielākais, trīs pusstundas pārtraukumus ēšanai». Dažās fabrikās, kur ir pilnīgi atcelts regulārs nakts darbs, virsstundu darba ilgums sasniedz drausmīgus apmērus, un «tas notiek bieži vien visnetīrākajos un visvienmuļīgākajos procesos, kuri norit visaugstākajā temperatūrā» («Children's Employment Commission. 4th Report», 1865, p. XXXVIII, XXXIX).

[99]) «Fourth Report etc», 1865, № 79, p. XVI.

Dž. Ellisa kgs no firmas Džons Brauns un K° tēraudlietuves un dzelzslietuves, kur ir nodarbināti 3000 vīriešu un pusaudžu, pie tam daļu no smagajiem darbiem tērauda un dzelzs ražošanā veic «dienu un nakti maiņās», paskaidro, ka tēraudlietuvju smagajos apstākļos uz diviem vīriešiem iznākot viens vai divi pusaudži. Viņu uzņēmumā esot 500 pusaudžu, kas jaunāki par 18 gadiem, un no tiem 170 jeb apmēram $^1/_3$, kas jaunāki par 13 gadiem. Par projektēto grozījumu likumā Ellisa kgs saka:

«Es nedomāju, ka būtu ļoti nosodāmi (very objectionable), ja aizliegtu nodarbināt personas, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu, ilgāk par 12 stundām dienā. Bet es nedomāju, ka varētu minēt kaut kādus pierādījumus par labu tam, ka nakts darbā ir iespējams iztikt bez pusaudžiem, kas vecāki par 12 gadiem. Mēs drīzāk pieņemtu likumu, kas vispār aizliedz bērnu darba lietošanu, kuri nav sasnieguši 13 vai pat 15 gadu vecumu, nekā tādu, kas aizliegtu to pusaudžu nakts darbu, kuri pie mums jau strādā. Pusaudžiem, kas ir nodarbināti dienas maiņā, pārmaiņus jāstrādā arī nakts maiņā, jo pieaugušie strādnieki nevar pastāvīgi strādāt pa nakti; tas iedarbotos graujoši uz viņu veselību. Tomēr mēs domājam, ka nakts darbs ar nedēļas starplaiku nav kaitīgs.» (Neilora un Vikersa kungi, aizstāvot savu uzņēmumu intereses, domāja, otrādi, ka kaitīgs ir nevis pastāvīgs nakts darbs, bet tieši tāds, kas periodiski mainās.) «Mēs redzam, ka cilvēki, kas strādā nakts darbu pārmaiņus ar dienas darbu, ir tikpat veseli kā tie, kas strādā tikai dienā ... Mēs iebilstam pret nakts darba aizliegumu pusaudžiem, kas jaunāki par 18 gadiem, tāpēc, ka tas pavairotu izmaksas, bet tas tad arī ir vienīgais pamatojums.» (Kāds naivs cinisms!) «Mēs domājam, ka šis izmaksu pieaugums būtu lielāks par to, ko var izturēt uzņēmums (the trade), nekaitējot saviem panākumiem.» («As the trade with due regard to etc. could fairly bear!») (Kāda ķīseļveidīga frazeoloģija!) «Darbs šeit ir reti sastopams, un, pastāvot tādai regulēšanai, varētu kļūt nepietiekams» (t. i., Elliss, Brauns un K° varētu nokļūt fatālā stāvoklī: viņiem būtu pilnīgi jāsamaksā darbaspēka vērtība)[100].

«Kemela un K° tēraudlietuve un dzelzslietuve «Ciklops» ir tāda paša liela mēroga uzņēmums kā iepriekš minēto Džona Brauna un K° uzņēmums. Direktors rīkotājs iesniedza valdības komisijas loceklim Vaitam savu rakstveida liecību, bet pēc tam atzina par lietderīgu noslēpt manuskriptu, kas tam bija izsniegts atpakaļ pārbaudei. Tomēr Vaita kgm ir laba atmiņa. Viņš ļoti labi atceras, ka šiem ciklopu kungiem bērnu un pusaudžu nakts darba aizliegšana ir «neiespējama lieta; tas būtu tas pats, kā kad slēgtu viņu rūpnīcas», un turklāt viņu uzņēmumā esot tikai nedaudz vairāk par 6% pusaudžu, kas jaunāki par 18 gadiem, un tikai 1%, kas jaunāki par 13 gadiem!»[101]

E. F. Sandersona kgs no firmas Brāļi Sandersoni un K°, tēraudlietuve, dzelzs velmētava un smēde Eterklifā, šai pašā jautājumā izsakās šādi:

«Rastos lielas grūtības, ja aizliegtu nakts darbu pusaudžiem, kas jaunāki par 18 gadiem; galvenā grūtība ir izmaksu pieaugums, kuru nepieciešami izraisītu bērnu darba aizstāšana ar pieaugušu vīriešu darbu. Es nevaru pateikt, cik tas izmaksātu, bet droši vien izmaksu pieaugums nebūtu tik liels, lai fabrikants varētu pacelt tērauda cenu, un tātad zaudējums būtu jācieš viņam, jo strādnieki» (kas par spītīgiem ļaudīm!), «protams, atteiktos tos uzņemties.» Sandersona kgs nezina, cik viņš maksā bērniem, bet «droši vien tas ir no 4 līdz 5 šiliņiem uz cilvēku nedēļā ... Zēnu darbs ir tāds, ka tam vispār («generally», protams, ne vienmēr «atsevišķi») pilnīgi pietiek ar pusaudžu spēku, un tāpēc pieaugušo strādnieku lielāks spēks nedotu nekāda ieguvuma, kas varētu kompensēt zaudējumus, vai arī

[100]) «Fourth Report etc.», 1965, № 80, p. XVI.
[101]) Turpat, № 82, p. XVII.

tas būtu tikai nedaudzos gadījumos, kad jāstrādā ar ļoti smagu metālu. Pieaugušajiem strādniekiem savukārt diezin vai patiktu, ja viņu rīcībā nebūtu zēnu, jo pieaugušie vīrieši nav tik paklausīgi. Turklāt zēniem ir jāsāk strādāt no agras bērnības, lai iemācītos darbu. Pusaudžu darba ierobežošana vienīgi ar dienas darbu neļautu šo mērķi sasniegt.»

Bet kāpēc gan tā? Kāpēc pusaudži nevarētu iemācīties savu «amatu» dienā? Jūsu argumenti?

«Tāpēc, ka pieaugušie strādnieki, kas strādā pārmaiņus vienu nedēļu dienā, bet otru nedēļu naktī, kad viņi ir atdalīti no savas maiņas pusaudžiem, visā šai laikā zaudētu pusi no tā labuma, ko viņi no tiem varētu iegūt. Un proti, tā vadība, kādu no viņiem gūst pusaudži, tiek ieskaitīta kā pēdējo darba algas daļa, un tas dod iespēju pieaugušajiem strādniekiem saņemt lētāk pusaudžu darbu. Katrs pieaugušais strādnieks zaudētu pusi no savas peļņas.»

Citiem vārdiem: Sandersonu kungiem būtu jāsamaksā attiecīga daļa pieaugušo strādnieku darba algas no savas kabatas, un viņi nevarētu to samaksāt ar pusaudžu nakts darbu. Pie tam Sandersonu kungu peļņa nedaudz pazemināto s, un tas Sandersoniem ir labs arguments, kāpēc pusaudži nevar mācīties savu amatu dienā[102]. Turklāt tas uzveltu regulāro nakts darbu pilnīgi uz pieaugušo pleciem, kurus tagad nomaina pusaudži, un viņi to neizturētu. Īsi sakot, grūtības būtu tik lielas, ka tās droši vien novestu pie pilnīgas nakts darba iznīcināšanas. «Kas attiecas uz pašu tērauda ražošanu,» saka E. F. Sandersons, «tad tur nebūtu nekādas starpības, bet!...» Bet Sandersonu kungi ražo tēraudu ne jau tērauda dēļ. Tērauda ražošana ir tikai līdzeklis peļņas ražošanai. Kausējamām krāsnīm, velmētavām utt., ēkām, mašīnām, dzelzij, oglēm utt. ir svarīgāks uzdevums nekā tikai pārvērsties tēraudā. Tās pastāv tādēļ, lai izsūktu virsdarbu, un izsūks to, protams, 24 stundās vairāk nekā 12 stundās. Tiešām, pēc dieva un cilvēku likumiem tas apstāklis, ka tās pieder Sandersoniem, dod viņiem tiesību uz zināma skaita strādnieku darba laiku visas 24 stundas diennaktī; tiklīdz tiek pārtraukta to funkcija — uzsūkt darbu, tās zaudē savu kā kapitāla funkciju un tāpēc ir Sandersoniem tīrs zaudējums.

«Bet tādā gadījumā iznāktu zaudējums, tāpēc ka ļoti dārgās mašīnas pusi laika stāvētu dīkā un mēs būtu spiesti divkāršot telpu apmērus un mašīnu daudzumu, lai ražotu tādu pašu produktu daudzumu, kādu mēs spējam ražot, pastāvot tagadējai sistēmai, un tas divkāršotu izmaksas.»

Bet kāpēc tieši šie Sandersoni pretendē uz sevišķu privilēģiju salīdzinājumā ar citiem kapitālistiem, kuru uzņēmumiem ir atļauts strādāt tikai dienā un kuriem ēkas, mašīnas, izejmateriāls naktī stāv «dīkā»?

---

[102]) Mūsu laikā, kas bagāts ar refleksiju un prātošanu, cilvēkam, kurš neprot norādīt labu pamatojumu it visam, pat visliktākajām un ačgārnākajām domām un darbiem, jābūt ļoti aprobežotam. Viss, kas pasaulē samaitāts, ir samaitāts aiz labiem pamatojumiem. (*Hegel.* «Encyclopädie». Erster Teil. «Die Logik». Berlin, 1840, S. 249).

«Tas ir tiesa,» atbild E. F. Sandersons visu Sandersonu vārdā, «tas ir tiesa, ka zaudējumi, kas rodas no mašīnu dīkstāves, skar visus uzņēmumus, kur strādā tikai dienā. Bet kausējamo krāšņu lietošana mūsu gadījumā novestu pie ārkārtīgiem zaudējumiem. Ja tās neizdzēš, tad tiek velti izšķērdēts kurināmais» (un nevis strādnieku dzīvība, ko velti izšķērdē tagad), «bet, ja tās izdzēš, tad tiek zaudēts laiks, kas vajadzīgs, lai no jauna iekurinātu uguni un iegūtu nepieciešamo temperatūru» (turpretim tas apstāklis, ka pat astoņus gadus veci bērni zaudē laiku miegam, ir darba laika ieguvums visai Sandersonu kompānijai), «un arī pašas krāsnis ciestu no temperatūras maiņas» (bet tās pašas krāsnis nemaz necieš no dienas un nakts maiņas darba)[103].

5. CIŅA PAR NORMĀLU DARBA DIENU PIESPIEDU LIKUMI PAR DARBA DIENAS PAGARINĀŠANU NO XIV GADSIMTA VIDUS LĪDZ XVII GADSIMTA BEIGĀM

«Kas ir darba diena?» Cik ilgs ir laiks, kādā kapitāls var patērēt darbaspēku, kura dienas vērtību viņš samaksā? Cik tālu ir iespējams pagarināt darba dienu virs darba laika, kas nepieciešams paša darbaspēka atražošanai? Uz šiem jautājumiem, kā redzējām, kapitāls atbild: darba dienai ir pilnas 24 stundas diennaktī, atskaitot tās nedaudzās atpūtas stundas, bez kurām darbaspēks absolūti nespēj atjaunot savu darbību. Turklāt pats par sevi saprotams, ka strādnieks visu savu mūžu nav nekas cits kā vienīgi darbaspēks, ka tāpēc viss laiks, kas ir viņa rīcībā, dabiski un juridiski ir darba laiks un tātad viss pieder kapitāla pieaugšanas procesam. Kas attiecas uz laiku, kurš nepieciešams cilvēka izglītībai, intelektuālajai attīstībai, sociālo funkciju veikšanai, biedriskai sadzīvei, fizisko un intelektuālo spēku brīvai spēlei, pat svētdienas svinēšanai — lai tas būtu kaut vai tādā zemē, kur svēti ievēro svētdienas

---

[103]) «Children's Employment Commission. 4th Report etc.», 1865, № 85, p. XVII. Atbildot uz šādiem pašiem delikātiem kāda stikla fabrikanta kunga prātojumiem, it kā «regulāra pusdienlaika» noteikšana bērniem esot neiespējama, jo tas novestu pie noteikta daudzuma krāšņu izstarotā siltuma «tīra zaudējuma» un «izšķiešanas», izmeklēšanas komisijas loceklis Vaits, kas nepavisam nav līdzīgs Jūram, Senioram utt. un to nožēlojamiem vācu piebalsotājiem kā Rošeram un citiem, kurus aizkustina kapitālistu «atturība», «atsacīšanās» un «taupība» savas naudas tērēšanā un viņu Timura Tamerlana «izšķērdība» cilvēka dzīvības tērēšanā, saka: «Ja arī tiks izšķērdēts zināms lieks siltuma daudzums salīdzinājumā ar tagadējo patēriņu, tāpēc ka nodrošinās regulāru ēšanas laiku, tad tāds izšķērdējums, pat izteikts naudas vērtībā, nekādā ziņā nav salīdzināms ar dzīvības spēka izšķiešanu («the waste of animal power»), kādu tagad cieš karaliste, tāpēc ka augošajiem bērniem, kuri nodarbināti stikla fabrikās, nav brīva laika, lai mierīgi paēstu un sagremotu barību» (turpat, XLV lpp.). Un tas ir 1865. gadā — «uzplaukuma gadā»! Bez spēka patēriņa, kas ir vajadzīgs, lai celtu un pārnestu smagumus, fabrikās, kas izgatavo pudeles un flintstiklu, bērnam, nepārtraukti veicot savu darbu, 6 stundās vēl jānoiet 15—20 angļu jūdzes! Bet darbs bieži vien ilgst 14—15 stundu! Daudzās stikla fabrikās valda tāda pati sešu stundu maiņu sistēma kā Maskavas vērptuvēs. «Visā nedēļas darba laikā visilgākā nepārtrauktā atpūta ilgst 6 stundas. Bet no tā ir jāatskaita laiks, kas nepieciešams, lai aizietu līdz fabrikai un atpakaļ, nomazgātos, apģērbtos, paēstu, un tas viss prasa laiku. Tādējādi patiesībā paliek tikai ļoti īss laiks atpūtai. Neatraujot laiku miegam, nav laika rotaļām un nav iespējams paelpot svaigu gaisu, kas ir tik nepieciešams bērniem, kuri strādā tik sasprindzinātu darbu tik augstā temperatūrā . . . Bet arī bērna īso miegu naktī traucē rūpes par to, lai neaizgulētos uz darbu, dienā — ārējais troksnis.» Vaita kgs min gadījumus, kad kāds pusaudzis strādājis 36 stundas bez pārtraukuma, kad divpadsmit gadu veci zēni strādā līdz pulksten diviem naktī un pēc tam gul fabrikā līdz pulksten 5 no rīta (3 stundas!), lai pēc tam no jauna ķertos pie dienas darba! «Darba daudzums,» saka vispārējā pārskata redaktori Tremenhirs un Tefnells, «ko veic zēni, meitenes un sievietes dienas vai nakts maiņas laikā (spell of labour), ir tieši pasakains» (turpat, XLIII un XLIV lpp.). Bet pa to laiku stikla rūpniecības «atsacīšanās pārņemtais» kapitālists, grīļodamies no portvīna, atgriežas varbūt vēlu naktī no kluba mājās un idiotiski dungo pie sevis: «Britons never shall be slaves!» [Briti nebūs vergi it nekad, it nekad!][86]

svinēšanu[104], — tas viss ir tikai tukšas blēņas! Bet savā bezgala aklajā tieksmē, savā neapmierināmajā vilka izsalkumā pēc virsdarba kapitāls iet pāri ne tikai morālajām, bet arī tīri fiziskajām maksimālajām darba dienas robežām. Tas uzurpē laiku, kas nepieciešams ķermeņa augšanai, attīstībai un veselīgai saglabāšanai. Viņš nolaupa laiku, kas nepieciešams strādniekam, lai izmantotu svaigu gaisu un saules gaismu. Viņš samazina pusdienlaiku un, cik iespējams, ieslēdz to pašā ražošanas procesā, un tāpēc strādniekam uzturu padod kā vienkāršam ražošanas līdzeklim, tāpat kā tvaika katlam padod ogles un mašīnām taukus vai eļļu. Veselīgu miegu, kas nepieciešams dzīvības spēka atgūšanai, atjaunošanai un atsvaidzināšanai, kapitāls reducē uz tik daudzām sastinguma stundām, cik ir absolūti nepieciešams, lai atdzīvinātu līdz galam novājināto organismu. Tādējādi šeit darba dienas robežas nosaka nevis darbaspēka normāla saglabāšana, bet, otrādi, pēc iespējas lielāks darbaspēka dienas izlietojums, lai arī cik sāpīgi varmācīgs un mokošs tas būtu, sprauž robežas strādnieka atpūtai. Kapitāls nejautā par darbaspēka mūža ilgumu. Viņu interesē vienīgi tas darbaspēka maksimums, ko iespējams darbināt darba dienā. Viņš sasniedz šo mērķi, saīsinot darbaspēka mūžu, tāpat kā mantkārīgs lauksaimnieks sasniedz zemes ienesīguma celšanos, izlaupot augsnes auglību.

Tādējādi kapitālistiskā ražošana, kas būtībā ir virsvērtības ražošana, virsdarba uzsūkšana, ar darba dienas pagarināšanu noved ne tikai pie cilvēka darbaspēka izsīkšanas vien, kuram tiek atņemti normāli morālie un fiziskie attīstības un darbības nosacījumi. Tā noved pie paša darbaspēka priekšlaicīgas izsīkšanas un iznīkšanas[105]. Uz zināmu laiku tā pagarina attiecīgā strādnieka ražīgo laiku, bet sasniedz to, saīsinot viņa mūža ilgumu.

Bet darbaspēka vērtība ietver sevī to preču vērtību, kuras nepieciešamas, lai atražotu strādnieku jeb lai strādnieku šķira vairotos. Tādējādi, ja pretdabiskā darba dienas pagarināšana, kuru cenšas sasniegt kapitāls savā neierobežotajā tieksmē pēc pašpieaugšanas, saīsina atsevišķu strādnieku mūža periodu un līdz ar to arī viņu darbaspēka funkcionēšanas ilgumu, tad kļūst nepieciešama ātrāka nolietoto darbaspēku aizstāšana, t. i., darbaspēka

[104]) Tā, piemēram, dažādās Anglijas vietās vēl līdz šim laikam nereti gadās, ka notiesā kādu strādnieku ar ieslodzījumu cietumā par to, ka, strādādams dārziņā savas mājas priekšā, viņš zaimo svētdienas svētumu. To pašu strādnieku soda par līguma pārkāpšanu, ja viņš nav ieradies svētdienā, kaut arī aiz reliģiskiem motīviem, kādā metalurģiskajā, papīra vai stikla fabrikā. Ortodoksālais parlaments ir kurls pret svētdienas svētuma apvainošanu, ja tāda notiek kapitāla «vērtības pieaugšanas procesā». Kādā iesniegumā (1863. g. augustā), kurā Londonas dienas strādnieki, kas nodarbināti zivju un putnu tirdzniecībā, prasa svētdienas darba atcelšanu, ir teikts, ka viņu darbs ilgst nedēļas pirmajās 6 dienās vidēji 15 stundu dienā un svētdienā 8—10 stundas. No tā paša iesnieguma ir redzams, ka šo «svētdienas darbu» sevišķi atbalsta Ekzeterholas[87] aristokrātisko svētuļu izsmalcinātā gardēdība. Šie «svētie», kas ir tik centīgi «in cute curanda» [«rūpēs par savu fizisko labklājību»], parāda savu kristīgo dvēseli tajā pazemībā, ar kādu viņi panes trešo personu pārmērīgu darbu, trūkumu un badu. Obsequium ventris istis (strādniekiem) perniciosius est [nesātība viņiem (strādniekiem) ir daudz kaitīgāka].

[105]) «Iepriekšējos pārskatos mēs devām dažādu pieredzējušu fabrikantu atsauksmes par to, ka pārmērīgs darbs... bez šaubām, noved pie cilvēka darbaspēka priekšlaicīgas izsīkšanas» («Children's Employment Commission. 4th Report», №. 64, p. XIII).

atražošanā jāieiet lielākām nolietošanās izmaksām, gluži tāpat kā tā mašīnas vērtības daļa, kas ik dienas ir jāatražo, ir jo lielāka, jo ātrāk nolietojas mašīna. Tāpēc varētu likties, ka kapitāla paša intereses norāda uz nepieciešamību noteikt normālu darba dienu.

Vergu īpašnieks pērk savu strādnieku tāpat, kā viņš pērk savu zirgu. Zaudēdams vergu, viņš zaudē kapitālu, kas jākompensē vergu tirgū ar jaunām izmaksām.

Bet, «lai cik fatāli graujoša iedarbība arī būtu Džordžijas rīsa laukiem un Misisipi purviem uz cilvēka organismu, tomēr šī cilvēka dzīvības sagraušana nav tik liela, lai to nevarētu kompensēt no bagātīgajiem Virdžīnijas un Kentuki «rezervātiem». Ekonomiskie apsvērumi, kas varētu būt zināma garantija, lai pret vergu izturētos cilvēciski, ciktāl tie identificē saimnieka intereses ar verga saglabāšanu, pēc tam kad tiek ieviesta tirdzniecība ar vergiem, pārvēršas, gluži otrādi, par cēloni visnežēlīgākajām attiecībām pret vergu, tāpēc ka, ja to var aizstāt ar jaunu vergu, kas atvests no svešiem nēģeru «rezervātiem», viņa mūža ilgums kļūst mazāk svarīgs nekā viņa ražīgums dzīves laikā. Tāpēc to zemju vergu saimniecības likums, kurās ieved vergus, ir tāds: visiedarbīgākā ekonomija ir tā, ja izspiež no cilvēklopa (human cattle) pēc iespējas lielāku daudzumu darba masas iespējami mazākā laika posmā. Tieši tropisko kultūru zemēs, kurās gada peļņa bieži vien ir vienlīdzīga visam plantāciju kapitālam, nēģeru mūžu upurē visnesaudzīgākajā veidā. Rietumindijas zemkopība, kas jau vairākus gadsimtus ir pasakainu bagātību avots, ir aprijusi miljonus afrikāņu rases cilvēku. Arī mūsu laikos Kubā, kur ienākumus rēķina miljonos, kur plantatori ir valdnieki, mēs redzam, ka vergu šķiru ēdina ar visrupjāko barību, tā ir lemta visnogurdinošākajam nemitīgam darbam un tās liela daļa katru gadu tieši tiek iznīcināta, lēni nomokot ar pārmērīgu darbu un ar miega un atpūtas trūkumu.»[106])

Mutato nomine de te fabula narratur![88] Vergu tirdzniecības vietā liksim darba tirgu, Kentuki un Virdžīnijas vietā — Īriju un Anglijas, Skotijas un Velsas zemkopības rajonus, Āfrikas vietā — Vāciju! Mēs redzējām, kā pārmērīgs darbs izretina Londonas maiznieku rindas, tomēr Londonas darba tirgus vienmēr ir pārpildīts ar vācu un citiem nāves kandidātiem maizes ceptuvēs. Podniecība, kā redzējām, ir viena no tām rūpniecības nozarēm, kur strādnieku mūža ilgums ir vismazākais. Bet vai tāpēc vērojams podnieku trūkums? Džozaja Vedžvuds, modernās podniecības izgudrotājs, pats pēc izcelšanās vienkāršs strādnieks, 1785. gadā paskaidroja apakšnamā, ka visā šajā ražošanā esot nodarbināti no 15 līdz 20 tūkstoš cilvēku[107]. 1861. gadā iedzīvotāju skaits šās rūpniecības pilsētu centros vien Lielbritānijā bija 101 302 cilvēki.

«Kokvilnas rūpniecība pastāv jau 90 gadu... Laika periodā, kas atbilst trim angļu rases paaudzēm, šī rūpniecība ir aprijusi deviņas paaudzes.»[108])

Tiesa, atsevišķos drudžaina uzplaukuma periodos darba tirgū radās liels darbaspēka piedāvājuma trūkums. Tā bija, piemēram, 1834. gadā. Bet tad fabrikantu kungi ierosināja Trūcīgo likuma komisijai sūtīt zemkopības rajonu «iedzīvotāju pārpalikumu» uz

---

[106]) *J. E. Cairnes*, cit. darbs, 110. un 111. lpp.
[107]) *John Ward*. «The Borough of Stoke-upon-Trent etc.». London, 1843, p. 42.
[108]) Ferrenda runa apakšnamā 1863. g. 27. aprīlī.

ziemeļiem, paskaidrojot, «ka to uzsūks un patērēs fabrikanti»[109]. Tādi bija viņu pašu vārdi.

«Ar Trūcīgo likuma komisijas piekrišanu tika nosūtīti aģenti uz Mančestru. Tika izgatavoti laukstrādnieku saraksti un izsniegti šiem aģentiem. Fabrikanti metās uz birojiem, un pēc tam, kad viņi bija izvēlējušies to, kas viņiem vajadzīgs, veselas ģimenes tika aizsūtītas no Anglijas dienvidiem. Šīs cilvēku kravas sūtīja ar etiķetēm, tāpat kā preču saiņus, pa kanāliem un ratos; daži atnāca kājām, daudzi nomaldījās un pusbadā klīda pa rūpniecības rajoniem. No tā visa attīstījās īsta tirdzniecības nozare. Apakšnamam tas liksies gandrīz neticami. Šāda regulāra tirdzniecība, šāda spekulācija ar cilvēku gaļu turpinājās nepārtraukti, un Mančestras aģenti pirka un pārdeva cilvēkus Mančestras fabrikantiem tikpat regulāri, kā nēģeri tiek pārdoti kokvilnas plantatoriem dienvidu štatos... 1860. gads bija kokvilnas rūpniecības kulminācijas punkts... Atkal trūka darbaroku. Fabrikanti atkal griezās pie cilvēku gaļas pārdošanas aģentiem... un pēdējie apskrēja visas Dorsetas kāpas, Devonas pakalnus un Viltsas līdzenumus, bet iedzīvotāju pārpalikums jau bija apēsts.»

Avīze «Bury Guardian» gauži žēlojās ,ka pēc Anglijas un Francijas tirdzniecības līguma noslēgšanas būtu bijis iespējams uzsūkt 10 tūkstošus papildu darbaroku un drīz vien to būtu vajadzējis vēl 30—40 tūkstošu. Pēc tam kad aģenti un subaģenti, kas nodarbināti tirdzniecībā ar cilvēku gaļu, 1860. gadā diezgan nesekmīgi bija pārmeklējuši zemkopības rajonus,

«fabrikantu deputācija griezās pie Viljersa kga — Augstākās nabagu aizgādības padomes priekšsēdētāja ar lūgumu atļaut viņiem ņemt fabrikās bāreņus un trūcīgo bērnus no darba namiem»[110].

---

[109]) «To uzsūks un patērēs fabrikanti. Burtiski, tāds bija kokvilnas fabrikantu paskaidrojums» (turpat).

[110]) Turpat. Pret savu gribu Viljersam, «likuma» spiestam, bija jānoraida fabrikantu pretenzijas. Tomēr šie kungi sasniedza savu mērķi, tāpēc ka vietējās nabagu aizgādības iestādes bija tiem pakalpīgas. Fabriku inspektors A. Redgreiva kgs apgalvo, ka šoreiz «sistēma», pēc kuras bāreņi un pauperu bērni «pēc likuma» ir apprentices (mācekļi), «nebija saistīta ar agrākajām ļaunprātībām» (par šīm «ļaunprātībām» sk. *F. Engels*. «Die Lage der arbeitenden Klasse in England». Leipzig, 1845), — kaut gan, protams, vienā gadījumā «sistēmas ļaunprātīga izmantošana bija notikusi attiecībā uz meitenēm un jaunām sievietēm, kas bija atsūtītas no Skotijas zemkopības rajoniem uz Lenkašīru un Češīru». «Sistēma» ir tāda, ka fabrikants noslēdz ar nabagu aizgādības namu administrāciju līgumu uz noteiktu laiku. Viņam jādod bērniem uzturs, apģērbs un dzīvoklis un jāizsniedz neliela piemaksa naudā. Dīvaini skan Redgreiva kga šāda piezīme, it sevišķi, ja ņemam vērā, ka pat starp Anglijas kokvilnas rūpniecības uzplaukuma gadiem 1860. gads bija izcils gads un ka darba alga sasniedza neparasti augstu līmeni, tāpēc ka ārkārtīgais pieprasījums pēc strādniekiem sadūrās ar Īrijas iedzīvotāju skaita samazināšanos, ar nepieredzētu emigrāciju no Anglijas un Skotijas zemkopības rajoniem uz Austrāliju un Ameriku, ar iedzīvotāju skaita pozitīvu samazināšanos dažos Anglijas zemkopības rajonos, kas pa daļai bija sekas sekmīgi sasniegtam dzīvības spēka iedragājumam, pa daļai tāpēc, ka cilvēku gaļas tirgotāji jau bija izmantojuši visu iedzīvotāju pārpalikumu. Un, neraugoties uz visu to, Redgreiva kgs saka: «Tomēr šāda veida darbs (ko strādā bērni no nabagu patversmēm) tiek izmantots tikai tad, kad nav iespējams atrast nekādu citu darbu, jo šis darbs ir pārāk dārgs (high-priced labour). 13 gadu veca pusaudža parastā darba alga ir apmēram 4 šiliņi nedēļā; bet dot uzturu, apģērbu un dzīvokli 50 vai 100 tādiem pusaudžiem, nodrošināt viņiem medicīnisko palīdzību un vajadzīgo uzraudzību un turklāt dot viņiem mazu piemaksu naudā — tam 4 šiliņu uz cilvēku nedēļā nepietiek» («Reports of the Insp. of Factories for 30th April 1860», p. 27). Redgreiva kgs aizmirst pateikt, kādā veidā pats strādnieks var sagādāt visu to saviem bērniem par viņu 4 šiliņu lielo darba algu, ja fabrikants to nespēj izdarīt 50 vai 100 pusaudžiem, kuri dzīvo kopā un kuriem ir kopīgs uzturs un uzraudzība. Lai novērstu nepareizus secinājumus, kurus iespējams izdarīt, pamatojoties uz tekstu, man jāpiezīmē, ka kopš tā laika, kad Anglijas kokvilnas rūpniecību pakļāva 1850. gada fabriku aktam, kurš regulēja darba dienu utt., tā ir jāuzskata par priekšzīmīgu Anglijas rūpniecību. Anglijas kokvilnas strādnieks stāv visādā nozīmē augstāk par savu likteņa biedru kontinentā. «Prūsijas fabrikas strādnieks strādā vismaz 10 stundas nedēļā vairāk nekā viņa Anglijas sāncensis, un, ja viņš strādā savās mājās ar savām paša aužamajām stellēm, tad atkrīt pat šī papildu darba stundu robeža» («Reports of Insp. of Fact. 31st Oct. 1885», p. 103). Iepriekš

Visumā pieredze rāda kapitālistam, ka nemitīgi pastāv zināma pārapdzīvotība, t. i., pārapdzīvotība salīdzinājumā ar katrā brīdī esošo kapitāla vērtības pieaugšanas vajadzību, kaut gan šo pārapdzīvotību veido cilvēku paaudzes, kas ir panīkušas, kas ātri nodzīvo savu mūžu, kas izstumj viena otru, kas, tā sakot, tiek noplūktas pirms nobriešanas[111]). No otras puses, pieredze rāda saprātīgam vērotājam, cik ātri un cik dziļi kapitālistiskā ražošana, kas no vēstures viedokļa dzimusi tikai vakar, jau ir paspējusi pašā saknē iedragāt tautas dzīvības spēku, rāda to, ka rūpniecības iedzīvotāju deģenerāciju palēnina tikai lauku neskarto dzīvības elementu uzsūkšana un ka pat lauku strādnieki jau sāk izmirt, neraugoties uz svaigo gaisu un uz to, ka viņu vidū neierobežoti valda dabiskās izlases princips, kura rezultātā paliek dzīvi tikai visstiprākie indivīdi[112]). Ja kapitālam ir tik «labs pamatojums» noliegt apkārtējās strādnieku paaudzes ciešanas, tad cilvēces nākamās deģenerācijas perspektīva, t. i., beigu beigās tās nenovēršamās izmiršanas perspektīva, tikpat maz ietekmē viņa praktisko darbību kā apsvērumi par to, ka iespējama Zemes nokrišana uz Saules. Ikreiz, spekulējot ar akcijām, katrs zina, ka negaiss kādreiz uznāks, bet katrs cer, ka tas ķers viņa tuvāko jau pēc tam, kad viņam pašam būs izdevies savākt zelta lietu un noslēpt to drošā vietā. Après moi le déluge![89] — tāds ir ikviena kapitālista un ikvienas kapitālistiskas nācijas lozungs. Tāpēc kapitāls ir nesaudzīgs pret strādnieka veselību un dzīvību visur, kur sabiedrība nepiespiež to izturēties citādi[113]). Uz sūdzībām par fizisku un garīgu sakropļošanu, par priekšlaicīgu nāvi, par mocīšanu ar pārmērīgu darbu viņš atbild: kā gan šīs mokas mūs var mocīt, ja tās palielina mūsu baudu (peļņu)? Bet visumā tas arī nav atkarīgs no atsevišķa kapitālista labas vai ļaunas gribas. Brīvajā konku-

---

minētais fabriku inspektors Redgreivs pēc 1851. g. rūpniecības izstādes devās uz kontinentu, konkrēti uz Franciju un Prūsiju, lai izpētītu šo zemju fabriku apstākļus. Par Prūsijas fabrikas strādnieku viņš saka: «Viņš saņem darba algu, kuras pietiek, lai iegūtu to vienkāršo uzturu un to niecīgo komfortu, pie kuriem viņš ir pieradis un kuri to apmierina ... Viņš dzīvo sliktāk un strādā vairāk nekā viņa sāncensis Anglijā» («Reports of Insp. of Fact. 31st Oct. 1853», p. 85).

[111]) «No pārmērīga darba cilvēki mirst nomācošā ātrumā; bet bojā gājušo vietas tūdaļ aizpildās no jauna, un biežā personu maiņa nerada uz skatuves nekādas pārmaiņas» («England and America». London, 1833, v. I, p. 55; autors — E. G. Veikfīlds).

[112]) Sk. «Public Health. Sixth Report of the Medical Officer of the Privy Council 1863». Publicēts Londonā 1864. gadā. Sajā pārskatā ir runa tieši par laukstrādniekiem. «Saterlendas grāfisti attēloja kā tādu, kurā sasniegti nopietni uzlabojumi, tomēr nesenā izmeklēšana parādīja, ka šās grāfistes novados, kuri kādreiz bija tik slaveni ar vīriešu skaistumu un kareivju drošsirdību, iedzīvotāji ir deģenerējušies par vāju un panīkušu rasi. Visveselīgākos piejūras rajonos, pa kalnu nogāzēm, bērnu sejas ir tik vājas un bālas, it kā šie bērni dzīvotu Londonā kādas nomales ieliņas smirdošajā atmosfērā» (*Thornton*, cit. darbs, 74. un 75. lpp.). Būtībā viņi ir līdzīgi tiem 30 000 «gallant Highlanders» [«brašo kalniešu»], kuri Glazgovā mīt kopā ar prostitūtām un zagļiem savos wynds un closes [graustos un zaņķos].

[113]) «Kaut gan iedzīvotāju veselība ir tik svarīgs nacionālā kapitāla elements, diemžēl vajadzēs atzīt, ka kapitālisti it nemaz nevēlas šo dārgumu krājumu glabāt un novērtēt ... Fabrikantu uzmanība pret strādnieku veselību bija piespiesta» («Times», 1861. g. 5. novembrī). «Vestraidingas vīrieši ir kļuvuši par vadmalas ražotājiem visai cilvēcei ... Strādājošo iedzīvotāju veselība tika ziedota, un dažu paaudžu laikā rase būtu pilnīgi deģenerējusies, ja nebūtu iestājusies reakcija. Bērnu darba stundas tika ierobežotas utt.» («Twenty-second Report of the Registrar General». London, 1861).

rencē kapitālistiskās ražošanas imanentie likumi darbojas attiecībā uz atsevišķu kapitālistu kā ārējs piespiedu likums[114].

Normālas darba dienas noteikšana bija daudzu gadsimtu cīņas rezultāts, cīņas starp kapitālistiem un strādniekiem. Bet šās cīņas vēsturē ir redzamas divas pretējas strāvas. Salīdzināsim, piemēram, Anglijas mūsu laika fabriku likumdošanu ar Anglijas strādnieku statūtiem, sākot no XIV gadsimta līdz XVIII gadsimta vidum[115]. Mūslaiku fabriku likums ar varu saīsina darba dienu, turpretim šie statūti cenšas to ar varu pagarināt. Tiesa, kapitāla pretenzijas, kad tas vēl bija embrionālā stāvoklī, vēl tikko radās un tātad nodrošināja savu tiesību uzsūkt pietiekamu daudzumu virsdarba ne tikai ar ekonomisko attiecību spēku, bet arī ar valsts varas palīdzību, — šīs pretenzijas šķiet ļoti pieticīgas, ja salīdzinām tās ar to piekāpšanos, kādu tas kurnot un pretojoties ir spiests izdarīt, kad tas jau ir nobriedis. Bija vajadzīgi gadsimti, lai «brīvais» strādnieks kapitālistiskā ražošanas veida attīstības rezultātā brīvprātīgi būtu ar mieru, t. i., lai sabiedriskie apstākļi to piespiestu, pārdot par parasto dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenu visu sava mūža aktīvo laiku, pat pašu darba spēju, — pārdot savu pirmdzimtību par bļodu lēcu viruma[90]. Tāpēc ir ļoti dabiski, ka darba dienas pagarinājums, kuru kapitāls ar valsts varas palīdzību cenšas uzspiest pilngadību sasniegušajiem strādniekiem periodā no XIV gadsimta vidus līdz XVII gadsimta beigām, aptuveni sakrīt ar tām darba laika robežām, kuras XIX gadsimta otrajā pusē šur tur nosprauž valsts, lai bērnu asinis pārvērstu kapitālā. Kas tagad, piemēram, Masačūsetsas štatā, līdz pēdējam laikam visbrīvākajā Ziemeļamerikas republikas štatā, ir pasludināts par likumīgu darba robežu bērniem, kuri jaunāki par 12 gadiem, tas Anglijā jau XVII gadsimta vidū bija normāla darba diena veselīgiem amatniekiem, spēcīgiem lauku kalpiem un spēcīga auguma kalējiem[116].

---

[114]) Tāpēc mēs redzam, piemēram, ka 1863. g. sākumā 26 firmas, kurām pieder plaši podniecības uzņēmumi Stefordšīrā, to skaitā arī firma «D. Vedžvuds un dēli», īpašā memorandā lūdz «valsts valdonīgu iejaukšanos». «Konkurence ar citiem kapitālistiem», neļaujot tiem izdarīt nekādu «labprātīgu» bērnu darba laika ierobežošanu utt. «Lai arī kā mēs žēlotos par iepriekš minēto ļaunumu, to nebūtu iespējams novērst ar fabrikantu kaut kādu vienošanos savā starpā... Ievērojot visus šos apstākļus, mēs esam nākuši pie pārliecības, ka nepieciešams piespiedu likums» («Children's Employment Commission. 1st Report», 1863, p. 322).

Papildinājums 114. piezīmei. Vēl spilgtāku piemēru dod mums pavisam nesena pagātne. Kokvilnas augstās cenas drudžaina komercuzplaukuma periodā pamudināja kokvilnas austuvju īpašniekus Blekbērnā, savstarpēji vienojoties, līdz noteiktam terminam samazināt savās fabrikās darba laiku. Šis termiņš beidzās apmēram novembra beigās (1871. g.). Tomēr bagātākie fabrikanti, kuriem vērpšana bija savienota ar aušanu, izmantoja šās vienošanās nosacīto ražošanas samazināšanu, lai paplašinātu paši savus uzņēmumus un tādējādi iegūtu lielu peļņu uz sīko uzņēmēju rēķina. Pēdējie, būdami tādos grūtos apstākļos, griezās pie fabriku strādniekiem, aicinot tos sākt nopietnu aģitāciju par deviņu stundu darba dienu un apsolot viņiem palīdzību naudā šinī nolūkā!

[115]) Šos strādnieku statūtus, kurus mēs atrodam vienlaikus arī Francijā, Nīderlandē utt., formāli atcēla Anglijā tikai 1813. gadā, jau pēc tam, kad tos sen bija likvidējušas pašas ražošanas attiecības.

[116]) «Neviens bērns, kas jaunāks par 12 gadiem, nedrīkst strādāt nevienā manufaktūras uzņēmumā vairāk par 10 stundām diennaktī» («General Statutes of Massachusetts», 60. nod., 3. §). (Šie noteikumi tika izdoti 1836.—1858. g.) «Darbs, kas ilgst 10 stundu dienā, visās kokvilnas, vilnas, zīda, papīra, stikla, linu fabrikās un dzelzs un vara izstrādājumu rūp-

Tiešais iemesls pirmā strādnieku statūta (Edvarda III 23. valdīšanas gadā, 1349. g.) izdošanai (un nevis cēlonis, tāpēc ka šāda veida likumu izdošana turpinājās veselus gadsimtus arī pēc tam, kad šis iemesls bija zudis) bija lielais mērķis,[91] kurš tā samazināja iedzīvotāju skaitu, ka, pēc kāda torija vārdiem, «atrast strādniekus par saprātīgām cenām» (t. i., par cenām, kas atstātu viņu fabrikantiem saprātīgu daudzumu virsdarba) «patiešām ir kļuvis nepanesami grūti»[117]. Tāpēc «saprātīga» darba alga tika diktēta ar likumdošanu piespiedu kārtā un tāpat tika diktētas arī darba dienas robežas. Pēdējais punkts, kurš vienīgais mūs šeit interesē, ir atkārtots 1496. g. statūtā (Indriķa VII laikā). Visu amatnieku (artificers) un laukstrādnieku darba dienai no marta līdz septembrim vajadzēja turpināties — ko tomēr nekad neizdevās ieviest praksē — no pulksten 5 rītā līdz 7—8 vakarā, bet pie tam ēšanai paredzētais laiks bija viena stunda brokastīm, $1^1/_2$ stundas pusdienām un pulksten 4 dienā vēl pusstunda launagam, t. i., tieši divreiz vairāk par to, ko nosaka pašlaik spēkā esošais fabriku akts[118]. Ziemā darbam bija jānotiek ar tiem pašiem pārtraukumiem no pulksten 5 rītā līdz krēslai. Elizabetes 1562. g. statūts visiem strādniekiem, «kas salīgti tiklab uz dienām, kā uz nedēļām», negroza darba dienas ilgumu, bet cenšas ierobežot pārtraukumu laiku ar $2^1/_2$ stundām vasarā un 2 stundām ziemā. Pusdienām vajadzēja ilgt tikai vienu stundu, bet «pusstundas miegs pēc pusdienas» tika atļauts tikai no maija vidus līdz augusta vidum. Par katru prombūtnes stundu no darba algas atvilka vienu peniju. Tomēr praksē apstākļi bija daudz labvēlīgāki strādniekiem nekā pēc statūtiem. Viljams Petijs, politiskās ekonomijas tēvs un zināmā mērā statistikas izgudrotājs, kādā apcerējumā, ko tas publicējis XVII gadsimta pēdējā trešdaļā, saka:

«Strādnieki» (labouring men, tolaik patiesībā laukstrādnieki) «strādā 10 stundu dienā un ēd 20 reižu nedēļā, un proti, trīs reizes dienā darba dienās un divas reizes svētdienās; no tā ir skaidrs, — ja viņi gribētu pagavēt piektdienas vakarā un izlietot pusdienām $1^1/_2$ stundas, bet tagad tie izlieto tām 2 stundas, no

---

nīcās, ir jāuzskata par likumā noteiktu dienas darbu. Tiek noteikts arī, lai uz priekšu nevienu mazgadīgo, kas strādā kādā fabrikā, nepaturētu darbā vai nepiespiestu strādāt vairāk par 10 stundām dienā vai 60 stundām nedēļā un lai uz priekšu neviens mazgadīgais, kas nav sasniedzis 10 gadu vecumu, netiktu pieņemts par strādnieku nevienā fabrikā šā štata robežās» («State of New-Jersey. An act to limit the hours of labour etc.», 1. un 2. §. 1851. g. 18. marta likums). «Pusaudžus, kas sasnieguši 12 gadu vecumu, bet ir jaunāki par 15 gadiem, nevienā manufaktūras uzņēmumā nedrīkst piespiest strādāt vairāk par 11 stundām diennaktī, turklāt agrāk par pulksten 5 rītā un vēlāk par pulksten 7.30 vakarā» («Revised Statutes of the State of Rhode Island etc.», 139. nod., 23. §. 1857. g. 1. jūlijā).

[117]) [*J. B. Byles.*] «Sophisms of Free Trade», 7th edit. London, 1850, p. 205. Tas pats torijs, starp citu, piemetina: «Parlamenta akti, kas regulēja darba algu par ļaunu strādniekiem un par labu darba līdzējiem, saglabājās gara perioda laikā, kas ilga 464 gadus. Iedzīvotāju skaits pieaudzis. Šie likumi tagad kļuvuši lieki un apgrūtinoši» (turpat, 206. lpp.).

[118]) Sakarā ar šo statūtu Dž. Veids dibināti piezīmē: «No 1496. g. statūta izriet, ka izdevumus par uzturu uzskatīja par ekvivalentiem $^1/_3$ no amatnieka ienākuma un $^1/_2$ no laukstrādnieka ienākuma, un tas rāda, ka tolaik strādnieku stāvoklis bija neatkarīgāks nekā tagad, kad laukstrādnieku un manufaktūras strādnieku uzturs prasa lielāku daļu no viņu darba algas» (*J. Wade*, cit. darbs, 24., 25., 577. lpp.). Kas attiecas uz ieskatu, it kā šī starpība esot izskaidrojama ar starpību starp uzturu un apģērba cenu tagad un toreiz, tad to atspēko vispaviršākā iepazišanās ar «Chronicon Preciosum etc.». By Bishop *Fleetwood*, 1st edit. London, 1707, 2nd edit. London, 1745.

pulksten 11 līdz pulksten 1, t. i., ja viņi par $^1/_{20}$ laika strādātu vairāk un zaudētu laiku par tikpat daudz mazāk, tad ar to pietiktu, lai varētu segt $^1/_{10}$ no iepriekš minētā nodokļa»[119].

Vai nebija taisnība Dr. Endrjū Jūram, kad viņš sauca, ka 1833. g. divpadsmitstundu darba dienas likums esot atgriešanās pie pagātnes tumsas? Protams, statūtu noteikumi un tie noteikumi, kurus piemin Petijs, attiecas arī uz «apprentices» (mācekļiem). Bet, kā bija ar bērnu darbu vēl XVII gadsimta beigās, par to var spriest pēc šādas sūdzības:

«Mūsu jaunekļi Anglijā neko nedara līdz pat tam laikam, kad viņi iestājas par mācekļiem; tāpēc viņiem ir vajadzīgs, protams, daudz laika — septiņi gadi, — lai kļūtu par labiem amatniekiem.»

Vācija turpretim tiek slavēta par to, ka tur bērnus kopš šūpuļa kaut «nedaudz pieradina pie darba»[120].

Vēl XVIII gadsimta lielākajā daļā, līdz pat lielrūpniecības laikmetam, Anglijas kapitālam neizdevās, samaksājot darbaspēka nedēļas vērtību, sagrābt visu strādnieka nedēļu — izņēmums tomēr ir laukstrādnieki. Tas apstāklis, ka strādnieki varēja nodzīvot veselu nedēļu par četru dienu darba algu, nelikās viņiem pietiekams pamats, lai strādātu kapitālistam arī pārējās divas dienas. Viena virziena angļu ekonomisti, kas kalpoja kapitālam, visniknākajā veidā uzbruka strādniekiem par šādu spītību; otra virziena ekonomisti aizstāvēja strādniekus. Paklausīsimies, piemēram, polemiku starp Posltveitu, kura tirdzniecības vārdnīca bija tolaik tikpat slavena kā tagad analoģiskie Makuloha un Makgregora darbi, un autora iepriekš citētais «Essay on Trade and Commerce»[121].

---

[119]) *W. Petty.* «Political Anatomy of Ireland, 1672», edit. 1691, p. 10[92].

[120]) «A Discourse of the Necessity of Encouraging Mechanic Industry». London, 1690, p. 13. Makolejs, kas ir viltojis Anglijas vēsturi vigu un buržuāzijas interesēs, deklamē šādi: «Paradums priekšlaicīgi likt bērnus pie darba ... valdīja XVII gadsimtā gandrīz neticamā mērā, ja ņem vērā tā laika rūpniecības stāvokli. Norvidžā, galvenajā vilnas rūpniecības centrā, sešus gadus vecu bērnu uzskatīja par darba spējīgu. Dažādi tā laika autori — starp viņiem daudzi tika uzskatīti par augstākajā mērā labi domājošiem — ar «exultation» (sajūsmu) piemin to, ka šajā pilsētā tikai ar zēnu un meiteņu darbu vien tiekot radīta bagātība, kas virs viņu pašu atalgojuma dodot 12 000 st. märc. gadā. Jo dziļāk mēs pētijam pagātnes vēsturi, jo vairāk pamatojuma atrodam, lai nepiekristu to ieskatam, kuri atzīst mūsu laikus par tādiem, kas sola jaunu sociālu postu ... Ja kas ir jauns, tad tā ir izglītība, kas atsedz šo postu, un humanitāte, kura to dziedē» («History of England», v. I, p. 417). Makolejs varētu pastāstīt arī par to, ka XVII gadsimta «augstākajā mērā labi domājošie» amis du commerce [tirdzniecības draugi] ar «exultation» stāsta par to, kā kādā nabagu patversmē Holandē likuši strādāt 4 gadus vecam bērnam, pie tam šis «vertu mise en pratique» [«praksē pielietotā tikuma»] piemērs figurē visos Makoleja tipa humanitātes pārstāvju rakstos līdz pat A. Smita laikiem. Tiesa, līdz ar manufaktūras izcelšanos atšķirībā no amatniecības parādās bērnu eksploatācijas pazīmes, kura zināmā mērā jau no seniem laikiem pastāvēja pie zemniekiem un attīstījās jo vairāk, jo smagāks bija zemkopi nomācošais jūgs. Kapitāla tendence ir skaidra, bet pašiem faktiem vēl ir tāds pats izņēmuma raksturs kā parādībai, kad piedzimst bērni ar divām galvām. Tāpēc, iepriekš nojauzdami nākotni, «amis du commerce» ar «exultation» attēloja šos faktus par pamācību savlaicīgi laikabiedriem un pēctečiem kā kaut ko sevišķi ievērojamu un apbrīnojamu un ieteica tos atdarināt. Tas pats skotu sikofants un daiļrunātājs Makolejs saka: «Patlaban mēs dzirdam tikai par regresu, bet redzam tikai progresu.» Kas par acīm un, galvenais, kas par ausīm!

[121]) Visniknākais no visiem strādnieku apsūdzētājiem ir tekstā minētais anonīmais autors, kas sarakstījis «An Essay on Trade and Commerce: containing Observations on Taxes etc.». London, 1770. Tāds viņš jau bija agrāk savā apcerējumā «Consideration on Taxes». London, 1765. Šeit pat jāpieskaita Arturs Jangs, šis Polonijs, neizsakāms pļāpa statistikā. Strādnieku aizstāvju vidū ir atzīmējami: Džeikobs Vanderlints — «Money answers all Things». London, 1734; mācītājs Natenjels Forsters, teoloģijas doktors, — «An Enquiry into the Causes of the

Posltveits, starp citu, saka:

«Šo nedaudzo piezīmju noslēgumā es nevaru nepievērst uzmanību banālajai frāzei, kas jādzird no pārāk daudziem, it kā strādnieks (industrious poor), ja viņš piecās dienās varot nopelnīt pietiekami daudz, lai eksistētu, negribēšot strādāt pilnas 6 dienas. Tāpēc secina, ka nepieciešams ar nodokļu palīdzību vai ar kādiem citiem paņēmieniem sadārdzināt pat dzīvei nepieciešamos līdzekļus, lai piespiestu amatniekus un manufaktūras strādniekus nepārtraukti strādāt 6 dienas nedēļā. Man jālūdz atļauja turēties pie cita ieskata nekā šie lielie politiķi, kuri lauž šķēpus par šās karalistes strādājošo iedzīvotāju mūžīgu verdzību («the perpetual slavery of the working people»); viņi aizmirst parunu «all work and no play» (darbs, kas nemainās ar rotaļām, notrulina). Vai angļi nelepojas ar savu amatnieku un manufaktūras strādnieku apdāvinātību un meistarību, kuri līdz šim nodrošinājuši Britānijas precēm vispārēju kredītu un slavu? Kas ir šā apstākļa cēlonis? Domājams, nekas cits kā veids, kādā mūsu darba tauta, kas ir dzīvespriecīga pēc sava rakstura, prot izklaidēties. Ja viņi būtu spiesti strādāt veselu gadu no vietas visas sešas dienas nedēļā, veicot no dienas dienā vienu un to pašu darbu, vai tas nenotrulinātu viņu spējas un nepadarītu viņus no mundriem un veikliem par truliem un apātiskiem; un vai mūsu strādnieki šādas mūžīgas verdzības apspiestībā nezaudētu savu reputāciju, vai viņi varētu to saglabāt?... Kādu meistaribu varētu sagaidīt no tik nežēlīgi nomocītiem dzīvniekiem (hard driven animals)?... Daudzi no viņiem veic 4 dienās tādu darba daudzumu, kādu francūzis veiks tikai 5 vai 6 dienās. Bet, ja angļi būs mūžīgi apgrūtināti ar smagu darbu, tad ir jābaidās, ka viņi deģenerēsies (degenerate) vēl vairāk nekā franči. Ja mūsu tauta ir slavena ar savu drošsirdību karā, vai tad mēs neteiksim, ka viņai par to jāpateicas, no vienas puses, labam angļu rostbifam un pudiņam, kurus viņa ēd, un, no otras puses, ne mazāk mūsu konstitucionālajam brīvības garam? Un kāpēc gan mūsu amatnieku un manufaktūras strādnieku lielāka apdāvinātība, enerģija un meistarība lai nebūtu sekas tai brīvībai, ar kādu viņi savā īpatnējā veidā izklaidējas? Es ceru, ka viņi nekad nezaudēs nedz šīs privilēģijas, nedz tos labos eksistences apstākļus, no kuriem vienlīdz izriet tiklab viņu meistarība darbā, kā arī viņu vīrišķība.»[122]

Uz to «Essay on Trade and Commerce» autors deva šādu atbildi:

«Ja nedēļas septītās dienas svinēšana tiek atzīta par dieva iestādījumu, tad tas nozīmē, ka pārējās nedēļas dienas pieder darbam» (viņš, kā mēs to tūlīt redzēsim, grib teikt: kapitālam) «un varmācīga piespiešana, lai šo dieva bausli izpildītu, nav nosaucama par nežēlīgu... Ka cilvēcei visumā no dabas ir tieksme uz mieru un slinkumu, par to mūs pārliecina liktenīgā pieredze, ko dod mums mūsu manufaktūras pūļa izturēšanās, kurš strādā vidēji ne vairāk par 4 dienām nedēļā, izņemot dzīvei nepieciešamo līdzekļu sadārdzināšanās gadījumus... Pieņemsim, ka bušelis kviešu pārstāv visus strādnieka dzīvei nepieciešamos līdzekļus, ka tas maksā 5 šiliņus un ka strādnieks nopelna ar savu darbu vienu šiliņu dienā. Tādā gadījumā viņam jānostrādā tikai piecas dienas nedēļā un tikai 4 dienas, ja bušelis maksā 4 šiliņus. Bet, tā kā šajā karalistē darba alga ir daudz augstāka salīdzinājumā ar dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenu, tad manufaktūras strādniekam, kurš nostrādājis 4 dienas, ir naudas pārpalikums, par kuru tas var nodzīvot atlikušo nedēļas daļu bezdarbībā... Es ceru, ka esmu teicis pietiekami, lai noskaidrotu, ka mērens darbs sešas dienas nedēļā nav verdzība. Mūsu laukstrādnieki strādā 6 dienas nedēļā, un pēc visām pazīmēm tie ir laimīgākie no

---

Present High Price of Provisions». London, 1767; Dr. Praiss un it sevišķi Posltveits — tiklab pielikumā pie viņa «Universal Dictionary of Trade and Commerce», kā arī «Great Britain's Commercial Interest explained and improved», 2nd edit. London, 1759. Pašus faktus konstatē daudzi citi tā laika autori, starp citu. Džozaja Tekers.

[122]) *Postlethwayt.* Turpat. «First Preliminary Discourse», p. 14.

strādniekiem (labouring poor)[123]; holandieši tikpat daudz dienu strādā manufaktūrās un, acīm redzot, ir ļoti laimīga tauta. Franči strādā tāpat, ja darba nedēļā neiespraucas daudzās svētku dienas...[124] Bet mūsu pūlis ir stingri ieņēmis sev galvā domu, ka tam kā dzimušiem angļiem esot privilēģija būt brīvākam un neatkarīgākam nekā» (darba tautai) «jebkurā citā Eiropas zemē. Ciktāl šī ideja ietekmē mūsu kareivju drošsirdību, tā varbūt atnes zināmu labumu; bet, jo mazāk tā pielipusi mūsu manufaktūras strādniekiem, jo labāk viņiem pašiem un valstij. Strādniekiem nekad nevajadzētu uzskatīt sevi par neatkarīgiem no saviem priekšniekiem («independent of their superiors»)... Ļoti bīstama ir saudzīga izturēšanās pret salašņām rūpniecības valstī, kāda ir mūsu valsts, kurā varbūt $^{7}/_{8}$ no visiem iedzīvotājiem ir tikai neliels īpašums vai arī nav tā nemaz...[125] Pilnīga izveseļošanās nenotiks līdz tam laikam, kamēr mūsu trūcīgie industrijā nepakļausies nepieciešamībai strādāt 6 dienas par tādu pašu summu, kādu tie tagad nopelna 4 dienās»[126].

Šai nolūkā, kā arī tādēļ, lai «iznīdētu slinkumu, izlaidību un romantiskus murgus par brīvību», ditto [kā arī] lai «samazinātu nodokļus par labu trūcīgajiem, veicinātu uzņēmības garu un pazemināt darba cenu manufaktūrās», mūsu uzticamais kapitāla Ekarts liek priekšā pārbaudītu līdzekli — ieslodzīt strādniekus, kuriem vajadzīga sabiedriskā labdarība, t. i., pauperus, «ideālā darba namā» (an ideal workhouse). «Šāds nams jāpadara par šausmu namu» (house of terror)[127]. Šajā «šausmu namā», šajā «ideālajā darba namā darbam jāturpinās 14 stundu dienā, ieskaitot šeit tomēr arī laiku ēšanai, tā ka paliek pilnas 12 stundas darba»[128].

Divpadsmitstundu darba diena «ideal workhouse», 1770. g. šausmu namā! 63 gadus vēlāk, 1833. gadā, kad Anglijas parlaments četrās fabriku nozarēs samazināja līdz 12 pilnām darba stundām darba dienu 13—18 gadu veciem bērniem, varēja likties, ka situsi Anglijas rūpniecības pēdējā stunda! 1852. gadā, kad Luijs Bonaparts, lai nostiprinātos buržuāzijas acīs, gribēja uzbrukt ar likumu noteiktajai darba dienai, franču strādnieki vienprātīgi teica: «Likums, kas ierobežo darba dienu ar 12 stundām, ir vienīgais labums, kas mums palicis no republikas likumdošanas!»[129] Cīrihē darbs bērniem, kas vecāki par 10 gadiem, ir iero-

---

[123]) «An Essay on Trade and Commerce etc.». London, 1770. Pats autors 96. lappusē stāsta, kāda bijusi jau 1770. gadā Anglijas laukstrādnieku «laime». «Viņu darbaspēks («their working powers») vienmēr ir sasprindzināts līdz galējībai («on the stretch»); viņi nevarētu dzīvot sliktāk, kā viņi dzīvo («they cannot live cheaper than they do»), nedz arī strādāt grūtāk («nor work harder»).»

[124]) Protestantismam ir svarīga loma kapitāla vēsturiskajā attīstībā jau tāpēc vien, ka tas gandrīz visas tradicionālās svētku dienas pārvērš par darba dienām.

[125]) «An Essay on Trade and Commerce etc.». London, 1770, p. 41, 15, 96, 97, 55, 56, 57.

[126]) «An Essay on Trade and Commerce etc.». London, 1770, p. 69. Jau 1734. gadā Džeikobs Vanderlints izskaidroja, ka visas kapitālistu sūdzības par strādnieku slinkumu slēpjoties vienkārši tai apstāklī, ka viņi gribētu saņemt par agrāko darba algu 6 darba dienas 4 darba dienu vietā.

[127]) Turpat, 242. un 243. lpp.: «Tāds ideāls darba nams ir jāpadara par «šausmu namu» un nevis par nabagu patversmi, kur viņi saņem bagātīgu uzturu, siltu un pieklājīgu apģērbu un kur ļoti maz strādā.»

[128]) «An Essay on Trade and Commerce etc.». London, 1770, [p. 260]: «Franči,» saka autors, «izsmej mūsu jūsmīgās idejas par brīvību» (turpat, 78. lpp.).

[129]) «Viņi sevišķi iebilda pret darbu, kas ilgst vairāk par 12 stundām dienā, tāpēc ka likums, kas nosaka šādu darba dienu, ir vienīgais labums, kas viņiem palicis no republikas likumdošanas» («Reports of Insp. of Fact. 31st Octob. 1855», p. 80). Francijas 1850. g. 5. septembra likums par divpadsmitstundu darba dienu, pagaidu valdības 1848. g. 2. marta

bežots ar 12 stundām; Ārgavā 1862. gadā darba ilgums 13—16 gadu veciem bērniem tika samazināts no $12^1/_2$ uz 12 stundām; Austrijā 1860. gadā 14—16 gadu veciem bērniem tas tika saīsināts ditto uz 12 stundām[130]. Kāds «progress kopš 1770. gada», ar «exultation» izsauktos Makolejs!

«Šausmu nams» pauperiem, par kuru kapitālista sirds 1770. gadā tikai sapņoja, īstenojās dažus gadus vēlāk kā milzu «darba nams» pašiem manufaktūras strādniekiem. To sauca par fabriku. Bet šoreiz ideāls nobālēja īstenības priekšā ...

6. CIŅA PAR NORMĀLU DARBA DIENU. DARBA LAIKA PIESPIEDU IEROBEŽOŠANA. ANGLIJAS FABRIKU LIKUMDOŠANA NO 1833. LĪDZ 1864. GADAM

Pēc tam kad kapitālam bija vajadzīgi veseli gadsimti, lai pagarinātu darba dienu līdz tās normālajām maksimālajām robežām un pēc tam arī pāri šīm robežām, līdz dabiskās 12 stundu dienas robežām,[131] kopš lielrūpniecības rašanās laika XVIII gadsimta pēdējā trešdaļā sākas kā lavīna brāzmaina kustība, kas sagrauj visus šķēršļus šajā laukā. Visas robežas, ko nosprauž paradumi un daba, vecums un dzimums, dienas un nakts maiņa, tika sagrautas. Pat jēdzieni par dienu un nakti, kuri bija zemnieciski vienkārši vecajos statūtos, kļuva tik izplūduši, ka kādam angļu tiesnesim jau 1860. gadā vajadzēja parādīt patiešām talmuda gudrību, lai izskaidrotu «ar tiesas spriedumu», kas ir diena un kas ir nakts[132]. Kapitāls svinēja savas orģijas.

Tiklīdz strādnieku šķira, ražošanas trokšņa apdullināta, zināmā mērā attapās, tā sāka pretoties — un vispirms lielrūpniecības dzimtenē Anglijā. Tomēr trīs gadu desmitu laikā tā panāca tikai tīri nominālu piekāpšanos. Laikā no 1802. līdz 1833. g. parlaments izdeva 5 aktus par darbu, bet bija tik viltīgs, ka neatvēlēja ne-

---

dekrēta buržuāzijas interesēs pārgrozītais izdevums, attiecas uz visām darbnīcām bez atšķirības. Pirms šā likuma darba diena Francijā bija neierobežota. Tās ilgums fabrikās bija 14, 15 un vairāk stundu. Sk. «Des classes ouvrières en France pendant l'année 1848». Par *M. Blanqui*. Blankī kgm — ekonomistam un nevis revolucionāram — valdība uzdeva noskaidrot strādnieku stāvokli.

[130]) Arī darba dienas regulēšanā Beļģija ir izcēlusies kā priekšzīmīga buržuāziska valsts. Lords Hovards de Voldens, Anglijas sūtnis Briselē, ziņo Anglijas ārlietu ministrijai 1862. g. 12. maijā: «Ministrs Rožjē man paskaidroja, ka bērnu darbs nekādā ziņā netiek ierobežots nedz ar vispārēju likumu, nedz ar vietējiem lēmumiem; ka valdība pēdējos trīs gadus katrā sēdē bija domājusi iesniegt palātām likumprojektu par šo jautājumu, bet egoistiskās bailes, ar kādām izturas pret jebkuru likumdošanu, kas ir pretrunā ar pilnīgas darba brīvības principu, vienmēr bijušas nepārvarams šķēršlis!»

[131]) «Bez šaubām, ļoti nožēlojams ir fakts, ka kādai cilvēku šķirai ir jānomokās darbā 12 stundu dienā. Ja šim laikam pieskaitām laiku, kas tiek patērēts ēšanai un tam, lai noietu līdz darbnīcai un atpakaļ, tad tas patiesībā būs 14 stundu no 24 diennakts stundām. Es ceru, ka, nerunājot jau par veselību, neviens nenoliegs, ka no morālā viedokļa šāda pilnīga strādājošo šķiru laika izmantošana, kas nepārtraukti notiek, sākot ar agru 13 gadu vecumu, bet «brīvās» rūpniecības nozarēs arī ar vēl agrāku vecumu, ir ārkārtīgi kaitīga un ir šausmīgs ļaunums ... Sabiedriskās tikumības interesēs, lai izaudzinātu veselīgus iedzīvotājus, lai nodrošinātu tautas vairākumam iespēju saprātīgi baudīt dzīvi, nepieciešams prasīt, lai visās rūpniecības nozarēs daļa no katras darba dienas paliktu atpūtai un vaļas brīžiem» (Leonards Horners grāmatā «Reports of Insp. of Fact. for 31st December 1841»).

[132]) Sk. «Judgement of Mr. J. H. Otway, Belfast, Hilary Sessions, County Antrim 1860».

vienas kapeikas to piespiedu īstenošanai, nepieciešamajam ierēdņu personālam utt.[133] Tie palika nedzīvs burts. «Fakts ir tas, ka līdz 1833. g. aktam bērnus un pusaudžus piespieda strādāt («were worked») visu nakti, visu dienu vai arī kā dienu, tā nakti ad libitum [pēc patvaļas][134].

Tikai kopš 1833. g. fabriku akta, kas attiecās uz kokvilnas, linu un zīda fabrikām, sākās normāla darba diena modernajā rūpniecībā. Nekas tā neraksturo kapitāla garu kā Anglijas fabriku likumdošanas vēsture no 1833. līdz 1864. g.!

1833. g. likumā teikts, ka parastai darba dienai fabrikā jāsākas pulksten 5.30 rītā un jābeidzas pulksten 8.30 vakarā. Šā 15 stundu perioda robežās likums atļauj izmantot pusaudžu (t. i., personu 13—18 gadu vecumā) darbu jebkurā dienas laikā, tomēr ar to obligāto noteikumu, ka viena un tā pati persona šajā vecumā nedrīkst strādāt vairāk par 12 stundām dienā, izņemot dažus īpaši paredzētus gadījumus. Akta 6. punkts nosaka, «ka katras dienas laikā katrai personai, kuras darba laiks ierobežots, jādod vismaz $1^1/_2$ stundas ēšanai». Tika aizliegts nodarbināt bērnus, kas jaunāki par 9 gadiem, ar vienīgo izņēmumu, kuru minēsim vēlāk; bērniem 9—13 gadu vecumā darbs ierobežots ar 8 stundām dienā. Nakts darbs, t. i., pēc šā likuma darbs starp pulksten 8.30 vakarā un pulksten 5.30 rītā, tika aizliegts visām personām 9—18 gadu vecumā.

Likumdevējiem tik tāla bija vēlēšanās, lai tiktu aizskarta kapitāla brīvība izsūkt pieaugušo strādnieku darbaspēku jeb aizskarta, kā viņi to sauca, «darba brīvība», ka viņi izdomāja īpašu sistēmu, lai novērstu tik šausmīgās fabriku akta sekas.

«Fabriku sistēmas lielais ļaunums, kā tā ir organizēta pašlaik,» teikts komisijas centrālās padomes pirmajā pārskatā, kas datēts ar 1833. g. 25. jūniju, «ir tas, ka tā rada nepieciešamību pagarināt bērnu darbu līdz pieaugušo strādnieku darba dienas galējām robežām. Vienīgais līdzeklis pret šo ļaunumu, neierobežojot pieaugušo strādnieku darbu, jo tas radītu vēl lielāku ļaunumu nekā to, kurš ir jānovērš, — šis vienīgais līdzeklis, šķiet, ir plāns iekārtot divkāršas bērnu maiņas.»[93]

Šo «plānu» tad arī īstenoja ar nosaukumu Relaissystem («System of Relays»; Relay tiklab angļu, kā arī franču valodā nozīmē pasta zirgu maiņu dažādās stacijās); pie tam viena 9—13 gadu vecu bērnu maiņa tiek iejūgta darbā, piemēram, no pulksten 5.30

---

[133]) Ļoti raksturīgs buržuju karaļa Luija Filipa režīmam ir tas apstāklis, ka vienīgais viņa laikā izdotais 1841. g. 22. marta fabriku likums nekad netika īstenots. Un arī šis likums attiecās tikai uz bērnu darbu. Tas noteica astoņstundu darbu 8—12 gadu veciem bērniem, divpadsmitstundu darbu — 12—16 gadu veciem bērniem utt. ar daudziem izņēmumiem, kas pieļauj nakts darbu pat astoņus gadus veciem bērniem. Uzraudzīt šā likuma pielietošanu un piespiest to izpildīt bija atstāts «amis du commerce» [«tirdzniecības draugu»] labai gribai — un tas notika zemē, kur katra pele ir policijas zināšanā. Tikai kopš 1853. g. vienā vienīgā departamentā Nor tika nodibināts algots valsts inspektora amats. Ne mazāk raksturīgs Francijas sabiedrības attīstībai vispār ir tas apstāklis, ka Luija Filipa likums līdz 1848. g. revolūcijai joprojām bija vienīgais likums šajā laukā, kaut gan Francijas likumdošanas fabrika visas dzīves puses ietin savos tīklos!

[134]) «Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1860», p. 50.

rītā līdz pulksten 1.30 pēc pusdienas, otra maiņa — no pulksten 1.30 pēc pusdienas līdz pulksten 8.30 vakarā utt.

Atalgojuma veidā par to, ka fabrikantu kungi visnekaunīgākajā kārtā ignorēja visus pēdējos 22 gados izdotos likumus par bērnu darbu, rūgtais malks, kas tiem bija jānorij, arī šoreiz tika saldināts. Parlaments nolēma, ka no 1834. g. 1. marta neviens bērns, kas ir jaunāks par 11 gadiem, no 1835. g. 1. marta neviens bērns, kas ir jaunāks par 12 gadiem, un no 1836. g. 1. marta neviens bērns, kas ir jaunāks par 13 gadiem, nedrīkst strādāt fabrikā ilgāk par 8 stundām! Šis attiecībā pret «kapitālu» tik saudzīgais «liberālisms» izpelnījās jo lielāku atzinību tāpēc, ka Dr. Farre, sers A. Kārlails, sers B. Brodijs, sers Č. Bells, misters Gatrijs utt., t. i., visizcilākie Londonas terapeiti un hirurgi, savās liecībās paskaidroja apakšnamā, ka «periculum in mora!»[94]. Dr. Farre izteicās vēl asāk:

«Likumdošana ir vienlīdz nepieciešama nolūkā novērst priekšlaicīgu nāvi, lai arī kādā formā tā tiktu sagādāta, un šis veids» (fabrikas veids), «protams, ir jāatzīst par vienu no visnežēlīgākajiem nāves sagādāšanas paņēmieniem»[135].

Tas pats «reformētais» parlaments, kas aiz maiguma jūtām pret fabrikantu kungiem vēl uz veseliem gadiem nolēma bērnus, kuri jaunāki par 13 gadiem, ellei, ko radīja fabrikas darba 72 stundas nedēļā, ar emancipācijas aktu, kurš tāpat deva brīvību tikai pa pilienam, aizliedza plantatoriem turpmāk nodarbināt nēģerus vergus vairāk par 45 stundām nedēļā!

Bet kapitāls nebūt neapmierinājās, tas uzsāka tagad trokšņainu aģitāciju, kas turpinājās vairākus gadus. Te runa bija galvenokārt par tā vecuma kategorijām, kuras nosauca par bērniem, kurām bija jāstrādā ne vairāk par 8 stundām un kuras zināmā nozīmē bija pakļautas obligātai apmācībai. Pēc kapitālistiskās antropoloģijas bērnu vecums izbeidzās ar 10 gadiem vai, vislielākais, ar 11 gadiem. Jo vairāk tuvojās fabriku akta pilnīgās īstenošanas termiņš, liktenīgais 1836. gads, jo niknāk trakoja nelieši fabrikanti. Viņiem tiešām izdevās tādā mērā iebiedēt valdību, ka 1835. gadā tā ierosināja pazemināt bērnu vecuma robežu no 13 uz 12 gadiem. Bet pa to laiku draudoši pieauga pressure from without [spiediens no ārienes]. Apakšnamam pietrūka drosmes. Tas atteicās mest 13 gadus vecus bērnus zem kapitāla Džagernauta ratiem[96] ilgāk par 8 stundām dienā, un 1833. g. akts stājās pilnā spēkā. Tas palika negrozīts līdz 1844. g. jūnijam.

Tā gadu desmita laikā, kad tas regulēja fabrikas darbu no sākuma daļēji un pēc tam pilnā mērā, fabriku inspektoru oficiālie pārskati ir pilni sūdzību, ka neesot iespējams to īstenot. Tā kā 1833. g. likums atļāva kapitālistu kungiem pēc sava ieskata piecpadsmit stundu perioda robežās — no pulksten 5.30 rītā līdz

[135]) «Legislation is equally necessary for the prevention of death, in any form in which it can be prematurely inflicted, and certainly this must be viewed as a most cruel mode of inflicting it»[95].

pulksten 8.30 vakarā — noteikt stundu, kad katram «pusaudzim» un katram «bērnam» savs divpadsmit vai astoņu stundu darbs jāsāk, jāpārtrauc un kad jābeidz, kā arī deva viņiem iespēju pēc sava ieskata noteikt dažādām personām dažādas stundas ēšanai, tad šie kungi drīz vien izgudroja jaunu «Relaissystem», pēc kuras darba zirgi netiek nomainīti noteiktās pasta stacijās, bet arvien no jauna tiek iejūgti maiņas stacijās. Mēs nepakavējamies sīkāk pie šās sistēmas jaukumiem, jo mums pie tās jāatgriežas vēlāk. Bet jau no pirmā acu uzmetiena ir skaidrs, ka šī sistēma iznīcināja ne tikai visa fabriku akta garu, bet arī tā burtu. Kā varēja fabriku inspektori, pastāvot šādai sarežģītai grāmatvedībai par katru atsevišķu bērnu un katru pusaudzi, piespiest fabrikantus ievērot likuma nosacīto darba laiku un dot likumīgos pārtraukumus ēšanai? Agrākā nežēlīgā nelietība drīz vien atkal nesodīti sāka plaukt daudzās fabrikās. Kādā apspriedē, kurā piedalījās iekšlietu ministrs (1844. g.), fabriku inspektori pierādīja, ka nav iespējama nekāda kontrole, ja pastāv jaunizgudrotā Relaissystem[136]. Pa to laiku apstākļi bija stipri mainījušies. Fabrikas strādnieki, it sevišķi kopš 1838. g., padarīja desmitstundu darba dienas likumu par savu ekonomisko lozungu, tāpat kā Harta[97] kļuva viņu politiskais lozungs. Pat daļa fabrikantu, kas ražošanu fabrikā bija noregulējusi saskaņā ar 1833. g. aktu, applūdināja parlamentu ar memorandiem par «divkosīgo brāļu» netikumīgo «konkurenci», kuriem lielāka nekaunība vai izdevīgāki vietējie apstākļi deva iespēju pārkāpt likumu. Turklāt, lai kā arī atsevišķi fabrikanti gribēja ļaut vaļu savai vecajai alkatībai, fabrikantu šķiras ideologi un politiskie vadoņi ieteica citādu izturēšanos un citādu valodu attiecībā uz strādniekiem. Viņi uzsāka kampaņu par labības likumu atcelšanu, un, lai uzvarētu, viņiem bija vajadzīga strādnieku palīdzība! Viņi tāpēc apsolīja ne tikai divkārt biezāku maizes riecienu,[98] bet arī desmitstundu darba dienas likuma pieņemšanu brīvtirdzniecības tūkstošgadu valstībā[137]. Tātad viņi jo mazāk varēja cīnīties pret pasākumu, kam vajadzēja tikai īstenot 1833. g. aktu. Beidzot toriji, kuru svētākajām interesēm, zemes rentei, draudēja briesmas, sacēla troksni ar sašutuma pilniem filantropiskiem uzbrukumiem savu ienaidnieku «apkaunojošajai rīcībai»[138].

Tā radās 1844. g. 7. jūnija papildu akts par fabrikām. Tas stājās spēkā 1844. g. 10. septembrī. Tas dod likuma aizsardzību jaunai strādnieku kategorijai, un proti, sievietēm, sākot ar 18 gadiem. Viņas tika visādi pielīdzinātas pusaudžiem: viņu darba laiks ierobežots ar 12 stundām, nakts darbs aizliegts utt. Tātad likumdošana pirmoreiz bija spiesta tieši un oficiāli kontrolēt arī pilngadīgo strādnieku darbu. 1844./1845. g. fabriku pārskatā ironiski teikts:

---

[136]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1849», p. 6.
[137]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», p. 98.
[138]) Leonards Horners pat oficiāli lieto izteicienu «nefarious practices» [«neķītrā rīcība»] («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1859», p. 7).

«Mēs nezinām neviena gadījuma, kad pieaugušās sievietes būtu sūdzējušās par šo ielaušanos viņu tiesībās.»[139]

Bērniem, kas jaunāki par 13 gadiem, darba diena tika saīsināta uz $6^1/_2$ stundām un zināmos apstākļos uz 7 stundām dienā[140].

Lai novērstu viltotās Relaissystem ļaunprātības, likums paredzēja, starp citu, šādus svarīgus detalizētus noteikumus:

«Bērnu un pusaudžu darba diena ir jārēķina no tā laika, kad kaut vai viens bērns vai pusaudzis sāk no rīta darbu fabrikā.»

Tādējādi, ja, piemēram, *A* sāk darbu pulksten 8 rītā un *B* — pulksten 10, tad *B* darba dienai tomēr jābeidzas tai pašā stundā, kad beidzas *A* darba diena. Darba dienas sākums jānosaka pēc kāda sabiedriska pulksteņa, piemēram, pēc tuvākā dzelzceļa pulksteņa, ar kuru jāsaskaņo arī fabrikas zvans. Fabrikantam jāizkar fabrikā ar lieliem burtiem iespiests saraksts, kurā atzīmēts darba dienas sākums, beigas un pārtraukumi. Bērnus, kas sākuši savu darbu pirms pulksten 12 rītā, nedrīkst no jauna nodarbināt pēc pulksten vieniem pēcpusdienā. Tādējādi pēcpusdienas maiņā nedrīkst būt tie bērni, kas bijuši rīta maiņā. Tās $1^1/_2$ stundas, kas tiek dotas pusdienām, jādod visiem strādniekiem, kuri ir likuma aizsardzībā, vienā un tai pašā dienas laikā, pie tam vismaz 1 stunda ir jādod pirms pulksten trijiem pēc pusdienas. Bērni vai pusaudži līdz pulksten 1 dienā nedrīkst strādāt vairāk par 5 stundām bez pārtraukuma, ja tiem nedod vismaz pusstundu ēšanai. Bērni, pusaudži vai sievietes nedrīkst palikt neviena ēšanas pārtraukuma laikā fabrikas telpās, kurās notiek kāds darba process, utt.

Mēs redzējām, ka šie sīkumainie noteikumi, kas regulē darba laiku, tā robežas un pārtraukumus ar militāru vienveidību, pēc zvana signāliem, nebūt nebija parlamenta sadomāti. Tie pakāpeniski attīstījās no esošajām attiecībām kā modernā ražošanas veida dabiskie likumi. Fakts, ka tos formulēja, oficiāli atzina un proklamēja valsts, bija ilgstošas šķiru cīņas rezultāts. Vienas no tuvākajām sekām bija tās, ka prakse arī pieaugušo fabrikas strādnieku darba dienu pakļāva tiem pašiem ierobežojumiem, tāpēc ka vairākumā ražošanas procesu nepieciešama bērnu, pusaudžu un sieviešu sadarbība. Tāpēc visumā laikā no 1844. g. līdz 1847. g. divpadsmitstundu darba diena vispārēji un vienveidīgi izplatījās visās rūpniecības nozarēs, kas bija pakļautas fabriku likumdošanai.

Tomēr fabrikanti pieļāva šo «progresu» ne bez kompensācijas «regresa» veidā. Izpildīdams viņu prasību, apakšnams samazināja fabrikās nodarbināmo bērnu minimālo vecumu no 9 gadiem uz 8 gadiem, lai nodrošinātu kapitālam «fabrikas bērnu papildu pie-

[139]) «Reports etc. for 30th Sept. 1844», p. 15.

[140]) Akts atļauj izmantot bērnu darbu 10 stundas dienā tajos gadījumos, kad viņi strādā nevis katru dienu, bet tikai ik pārdienas. Visumā šī ieruna palika neizlietota.

dāvājumu»,[141] kāds tam pienākas pēc visiem dieva un cilvēku likumiem.

1846. un 1847. gads radīja laikmetu Anglijas ekonomikas vēsturē. Labības likumu atcelšana, ievedmuitu atcelšana kokvilnai un citiem izejmateriāliem, brīvtirdzniecības pasludināšana par likumdošanas ceļa rādītāju zvaigzni! Īsi sakot, iestājās tūkstošgadu valstība. No otras puses, čartistu kustība un aģitācija par desmitstundu darba dienu sasniedza šajos gados savu kulminācijas punktu. Tām radās sabiedrotie — atriebības kārie toriji. Neraugoties uz to, ka nodevīgā brīvtirdzniecības armija ar Braitu un Kobdenu priekšgalā fanātiski pretojās, parlaments pieņēma likumu par desmitstundu darba dienu, par kuru tik ilgi bija karots.

Jaunais 1847. g. 8. jūnija fabriku akts nosacīja, ka ar 1847. g. 1. jūliju stājas spēkā darba dienas pagaidu saīsināšana uz 11 stundām «pusaudžiem» (no 13 līdz 18 gadiem) un visām strādniecēm, bet ar 1848. g. 1. maiju — darba dienas galīga ierobežošana šīm pašām strādnieku kategorijām ar 10 stundām. Visādā citādā ziņā šis akts bija pārlabots papildinājums pie 1833. un 1844. g. likuma. Kapitāls uzsāka pagaidu karagājienu, lai nepieļautu akta pilnīgu īstenošanu 1848. g. 1. maijā. Un turklāt pašiem strādniekiem, it kā pieredzes mācītiem, vajadzēja palīdzēt sagraut savu pašu darbu. Moments bija veikli izvēlēts.

«Jāatceras, ka 1846. un 1847. gada drausmīgās krīzes rezultātā fabrikas strādnieku vidū valdīja liels trūkums, jo daudzas fabrikas strādāja tikai nepilnu laiku, citas bija pavisam apstājušās. Tāpēc ievērojams skaits strādnieku bija nokļuvuši ļoti grūtā stāvoklī, daudzi bija iestiguši parādos. Tāpēc varēja diezgan droši pieņemt, ka viņi izvēlēsies garāku darba dienu, lai atlīdzinātu zaudējumus, kas bija radušies pagātnē, lai varbūt samaksātu parādus vai izpirktu no lombarda savas mēbeles, vai pārdoto mantu vietā nopirktu jaunas, vai arī iegūtu jaunu apģērbu sev un ģimenei.»[142]

Fabrikantu kungi mēģināja pastiprināt šo apstākļu dabisko iedarbību ar darba algas vispārēju pazemināšanu par 10%. Tie bija, tā sakot, jaunās brīvtirdzniecības ēras iesvētīšanas svētki. Pēc tam, tiklīdz darba diena bija saīsināta uz 11 stundām, sekoja tālāka darba algas pazemināšana par $8^1/_3$% un pēc tam divkārtīga pazemināšana, tiklīdz darba diena bija galīgi saīsināta uz 10 stundām. Tāpēc visur, kur tikai to atļāva apstākļi, notika darba algas pazemināšana vismaz par 25%[143]. Šādos atbilstoši sagatavotos apstākļos sākās aģitācija strādnieku vidū par 1847. g. akta atcelšanu. Krāpšana, vilinājumi, draudi — neviens no šiem līdzekļiem netika uzskatīts par necienīgu, bet viss bija veltīgi. Ja arī

---

[141]) «Tā kā bērnu darba laika stundu samazināšana palielinās bērnu skaitu, kuri vajadzīgi darbam, tad tika noiemts, ka 8—9 gadu vecu bērnu papildu piedāvājums varētu segt pieaugušo pieprasījumu» («Reports etc. for 30th Sept. 1844», p. 13).

[142]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», p. 16.

[143]) «Es pārliecinājos, ka cilvēkiem, kas saņēma 10 šiliņus nedēļā, atvilka 1 šiliņu, atsaucoties uz vispārējo darba algas samazināšanu par 10%, un pēc tam vēl 1 šiliņu 6 pensus, atsaucoties uz darba laika saīsināšanu, — kopā 2 šiliņus 6 pensus, — un tomēr vairākums stingri aizstāvēja desmitstundu darba dienas likumu» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», p. 16).

izdevās savākt pusduci petīciju, kurās strādnieki sūdzējās, ka «šis akts tos apspiež», tad paši šo petīciju parakstītāji, kad tiem bija jādod mutvārdu atbilde, paskaidroja, ka viņu paraksti tikuši iegūti piespiedu kārtā. «Viņi ir apspiesti, tas tiesa, bet viņus apspiež kas cits, nevis fabriku akts.»[144]. Bet, ja fabrikantiem neizdevās piespiest strādniekus runāt viņiem vēlamā garā, tad viņi paši strādnieku vārdā jo skaļāk kliedza presē un parlamentā. Viņi iztēloja fabriku inspektorus par kaut ko līdzīgu Konventa komisāriem,[99] kuri bez žēlastības ziedojot nelaimīgos strādniekus savai iedomai par pasaules uzlabošanu. Bet arī šis manevrs neizdevās. Fabriku inspektors Leonards Horners personiski un ar savu subinspektoru palīdzību savāca ļoti daudzas liecības Lenkašīras fabrikās. Apmēram 70% aptaujāto strādnieku izteicās par 10 stundu darba dienu, daudz mazāks skaits par 11 stundu darba dienu un pavisam nenozīmīgs mazākums par veco 12 stundu darba dienu[145].

Otrs «laipns» manevrs bija likt pieaugušiem vīriešu dzimuma strādniekiem strādāt 12—15 stundu un pēc tam pasludināt, ka šis fakts vislabāk izteicot proletāriešu patiesās ilgas. Bet «nežēlīgais» fabriku inspektors Leonards Horners atkal bija klāt. Virsstundu darbā nodarbināto strādnieku vairākums paskaidroja, ka

> «viņi noteikti izvēlētos strādāt 10 stundas par mazāku darba algu, bet viņiem neesot izvēles: viņu starpā tik daudz bezdarbnieku, tik daudz vērpēju spiesti strādāt kā vienkārši šķērētāji, un, ja viņi atteiktos no darba dienas pagarināšanas, viņu vietas tūdaļ aizņemtu citi, un tāpēc viņiem jautājums esot tāds: vai nu strādāt ilgāku laiku — vai arī atrasties uz ielas»[146].

Kapitāla pagaidu rakstura karagājiens beidzās nesekmīgi, un likums par 10 stundu darba dienu stājās spēkā 1848. gada 1. maijā. Bet pa to laiku čartistu partijas fiasko, kuras vadoņi tika ieslodzīti cietumos un kuras organizācija tika sagrauta, satricināja Anglijas strādnieku šķiras paļāvību uz saviem spēkiem. Drīz pēc tam jūnija sacelšanās Parīzē un tās asiņainā apspiešana apvienoja tiklab kontinenta Eiropā, kā arī Anglijā ap vienu kopēju īpašuma, reliģijas, ģimenes un sabiedrības glābšanas lozungu visas valdošo šķiru frakcijas: zemesīpašniekus un kapitālistus, biržas vilkus un bodniekus, protekcionistus un brīvtirdzniecības aizstāvjus, valdību un opozīciju, priesterus un brīvdomātājus, jaunas netikles un vecas mūķenes! Strādnieku šķiru visur nolādēja, vajāja, pakļāva

---

[144]) «Parakstīdams petīciju, es līdz ar to paskaidroju, ka daru kaut ko ļaunu. — Bet kāpēc tad jūs to parakstījāt? — Tāpēc, ka atsacīšanās gadījumā mani izmestu uz ielas. — Petīcijas parakstītājs tiešām jutās «apspiests», bet tas nebija fabriku akts, kas to apspieda» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», p. 102).

[145]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», p. 17. Hornera kga rajonā tādējādi tika aptaujāti 10 270 pieauguši vīriešu dzimuma strādnieki 181 fabrikā. Viņu liecības var atrast pielikumā pie fabriku inspekcijas pārskata par pusgadu, kas beidzās ar 1848. g. oktobri. Šīs liecības arī citādā ziņā dod ļoti vērtīgu materiālu.

[146]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848». Sk. paša Leonarda Hornera savāktās liecības — 69., 70., 71., 72., 92., 93. nr. u. c., kā arī subinspektora A. savāktās liecības — 51., 52., 58., 59., 62. un 70. nr. «pielikumā». Pat kāds fabrikants izteicies gluži skaidri. Sk. turpat 14. nr-u, kas seko pēc 265. nr-a [37. lpp.].

«likumam pret aizdomīgajiem»[100]. Tādējādi fabrikantu kungi varēja nekautrēties. Viņi uzsāka atklātu sacelšanos ne tikai pret 10 stundu darba dienas likumu, bet arī pret visu likumdošanu, kura, sākot ar 1833. g., bija centusies nedaudz ierobežot darbaspēka «brīvo» izsūkšanu. Tas bija dumpis verdzības aizstāvēšanai[101] miniatūrā, kas vairāk nekā divus gadus notika ar cinisku nekautrību, ar teroristisku enerģiju, pie tam tas bija jo vieglāk tāpēc, ka sadumpojies kapitālists ne ar ko citu neriskēja kā vien ar sava strādnieka ādu.

Lai saprastu turpmāko, jāatgādina, ka 1833., 1844. un 1847. gada fabriku akti visi trīs patur savu likumīgo spēku, tāpēc ka neviens neko nemaina citos, neviens no tiem neierobežo darba dienu vīriešu dzimuma strādniekiem, kas vecāki par 18 gadiem, un ka kopš 1833. g. piecpadsmit stundu periods no pulksten 5.30 rītā līdz pulksten 8.30 vakarā joprojām palika likumīgā «diena», kuras robežās bija jāiekārto, ievērojot likuma noteikumus, vispirms divpadsmitstundu un vēlāk desmitstundu darba diena pusaudžiem un sievietēm.

Fabrikanti dažās vietās sāka ar to, ka atlaida daļu, dažos gadījumos pusi no visiem viņu nodarbinātajiem pusaudžiem un strādniecēm un to vietā atjaunoja gandrīz aizmirsto nakts darbu pieaugušiem vīriešu dzimuma strādniekiem. Likums par desmitstundu darba dienu, kliedza viņi, nedodot tiem citas izejas![147]

Otrais pasākums attiecās uz likumīgiem pārtraukumiem ēšanai. Paklausīsimies, ko stāsta fabriku inspektori:

«Kopš darba dienas ierobežošanas ar desmit stundām fabrikanti apgalvo, kaut gan praksē viņi vēl neizdara galējos secinājumus no sava ieskata, ka viņi pietiekamā mērā izpildot likuma noteikumus, ja darba laikā, kurš ilgst, piemēram, no pulksten 9 rītā līdz pulksten 7 vakarā, viņi dodot ēšanai vienu stundu pirms pulksten 9 rītā un pusstundu pēc pulksten 7 vakarā, tādējādi dodot strādniekam $1^1/_2$ stundas ēšanai. Dažos gadījumos viņi dod tagad pusstundu vai veselu stundu pusdienām, bet līdz ar to viņi pastāv uz to, ka viņiem nemaz neesot jāieskaita kaut kāda šās $1^1/_2$ stundas daļa desmitstundu darba dienā.»[148]

Tādējādi fabrikantu kungi apgalvoja, it kā pedantiski precīzie 1844. g. akta noteikumi par laiku, kas paredzēts ēšanai, dodot strādniekiem atļauju ēst un dzert tikai pirms viņu ierašanās fabrikā un pēc aiziešanas no tās, t. i., savās mājās! Un kāpēc gan strādnieki nevar ēst pusdienas pirms pulksten 9 rītā? Tomēr kroņa juristi nolēma, ka likuma nosacītais ēšanas laiks

«jādod patiesās darba dienas pārtraukumos un ka ir pretlikumīgi likt strādāt bez pārtraukuma 10 stundu no vietas, no pulksten 9 rītā līdz pulksten 7 vakarā»[149].

Pēc šīm labsirdīgajām demonstrācijām kapitāls ievadīja dumpi, īstenojot pasākumu, kas atbilda 1844. g. likuma burtam un tātad bija legāls.

[147]) «Reports etc. for 31st October 1848», p. 133, 134.
[148]) «Reports etc. for 30th April 1848», p. 47.
[149]) «Reports etc. for 31st October 1848», p. 130.

Protams, 1844. g. likums aizliedza 8—13 gadu vecus bērnus, kas strādāja pirms pulksten 12 dienā, nodarbināt pēc pulksten 1 dienā. Bet tas nepavisam neregulēja to bērnu $6^1/_2$ stundas darbu, kuru darba laiks sākās pulksten 12 vai vēlāk! Tāpēc 8 gadus vecus bērnus, kas uzsākuši darbu pulksten 12 dienā, var nodarbināt no pulksten 12 līdz pulksten 1, t. i., vienu stundu, no pulksten 2 līdz pulksten 4 pēc pusdienas, t. i., 2 stundas, un no pulksten 5 līdz pulksten 8.30 vakarā, t. i., $3^1/_2$ stundas, kopā likumā nosacītās $6^1/_2$ stundas! Vai arī vēl labāk. Lai bērnu darbu pieskaņotu pieaugušo vīriešu dzimuma strādnieku darbam, kuri strādāja līdz pulksten 8.30 vakarā, fabrikantam vajadzēja tikai nedot bērniem darbu līdz pulksten 2 pēc pusdienas un pēc tam turēt tos fabrikā bez kādiem pārtraukumiem līdz 8.30 vakarā!

«Un tagad jau tieši atzīst, ka pēdējā laikā, pateicoties fabrikantu alkatīgajai tieksmei likt mašīnām darboties ilgāk par 10 stundām diennaktī, Anglijā ir nodibinājusies prakse pēc visu pusaudžu un sieviešu aiziešanas nodarbināt 8—13 gadu vecus abēju dzimumu bērnus kopā ar pieaugušiem vīriešiem līdz 8.30 vakarā.»[150]

Strādnieki un fabriku inspektori protestēja aiz higiēniskiem un morāliem apsvērumiem. Bet kapitāls atbildēja:

«Lai mani darbi nāk pār manu galvu!
Es prasu tik, lai sprież pēc likuma
Un lai man atdod, kas
Šai zīmē solīts.»[102]

Tiešām, pēc statistikas datiem, kas tika iesniegti apakšnamā 1850. g. 26. jūlijā, uz 1850. g. 15. jūliju 3742 bērni 257 fabrikās, neraugoties uz visiem protestiem, bija pakļauti šai «praksei»[151]. Vēl vairāk! Kapitāla lūša acs pamanīja, ka 1844. g. akts neatļauj piecu stundu darbu priekšpusdienā, ja nav vismaz 30 minūšu pārtraukuma atpūtai, bet neko tamlīdzīgu nenosaka par pēcpusdienas darbu. Tāpēc viņš prasīja un panāca to laimi, ka varēja likt astoņus gadus veciem strādnieku bērniem ne tikai pārmērīgi strādāt, bet arī badoties nepārtraukti no pulksten 2 pēc pusdienas līdz pulksten 8.30 vakarā!

«Jā gan, krūtis —
Tā zīmē stāv!»[152] [103]

---

[150]) «Reports etc. for 31st October 1848», p. 142.
[151]) «Reports etc. for 31st October 1850», p. 5, 6.
[152]) Kapitāla daba ir viena un tā pati tiklab tā neattīstītajās, kā arī attīstītajās formās. Likumu krājumā, ko neilgi pirms Amerikas pilsoņu kara sākuma vergu īpašnieku kundzība uzspieda Jaunās Meksikas teritorijai, ir teikts: «Strādnieks, ja kapitālists ir nopircis viņa darbaspēku, ir viņa (kapitālista) nauda» («The labourer is his (the capitalist's) money»). Tāds pats uzskats bija parasts arī Romas patriciešiem. Nauda, ko tie aizdeva parādniekam plebejam, ar dzīvei nepieciešamo līdzekļu palīdzību pārvēršas par parādnieka miesu un asinīm. Tāpēc šī «miesa un asinis» bija viņu «nauda». No tā radās Seiloka **10 tabulu likums**[104]. **Lengē hipotēze**[105] **par to, it kā kreditori patricieši laiku pa laikam Tibras** viņā pusē sarīkojuši svētku mielastus, kuros pasniegta vārīta parādnieku gaļa, paliek tikpat nepierādīta kā Daumera hipotēze par kristīgo vakarēdienu[106].

Šī Šeiloku atgādinošā pieķeršanās 1844. g. likuma burtam, ciktāl tas regulē bērnu darbu, bija tomēr tikai sagatavošanās atklātam dumpim pret šo pašu likumu, ciktāl tas regulē «pusaudžu un sieviešu» darbu. Jāatgādina, ka «viltotās Relaissystem» likvidēšana ir šā likuma galvenais nolūks un galvenais saturs. Fabrikanti uzsāka savu dumpi ar vienkāršu paskaidrojumu, ka 1844. g. akta punkti, kas aizliedz pusaudžu un sieviešu darbaspēka patvaļīgu izmantošanu patvaļīgi īsos fabrikas piecpadsmitstundu dienas posmos, esot bijuši

«samērā nekaitīgi (comparatively harmless) tik ilgi, kamēr darba laiks bija ierobežots ar 12 stundām. Pastāvot likumam par desmitstundu darba dienu, tā ir nepanesama netaisnība» (hardship)[153].

Tāpēc viņi visaukstasinīgākajā veidā paskaidroja inspektoriem, ka neievērošot likuma burtu un atkal atjaunošot veco sistēmu paši ar savu varu[154]. Tas notikšot pašu strādnieku interesēs, kuri samulsināti ar sliktiem padomiem, jo tas

«dos iespēju maksāt viņiem augstāku darba algu». «Tas ir vienīgais līdzeklis, pastāvot desmitstundu darba dienas likumam, kā saglabāt Lielbritānijas rūpniecisko pārsvaru.»[155] «Iespējams, ka, pastāvot maiņu sistēmai, ir zināmā mērā grūti atklāt likuma pārkāpumus, bet kas tad par to? (what of that?) Vai tad tiešām šās zemes lielās rūpnieciskās intereses ir jāuzskata kā sekundāra lieta, lai tikai atbrīvotu fabriku inspektorus un subinspektorus no mazliet lielākām rūpēm (some little trouble)?»[156]

Visas šīs viltības, protams, neko nelīdzēja. Fabriku inspektori sāka iesniegt sūdzības tiesā. Bet drīz vien iekšlietu ministram seram Džordžam Grejam uzbruka tāds fabrikantu petīciju mākonis, ka 1848. g. 5. augusta cirkulārā viņš ieteica inspektoriem

«neiesniegt sūdzību tiesā par vispārēju akta burta pārkāpšanu, iekām nebūs pierādīts, ka Relaissystem izmanto ļaunprātīgi tādā veidā, ka pusaudžiem un sievietēm liek strādāt vairāk par 10 stundām».

Pēc tam fabriku inspektors Dž. Stjuarts atļāva tā saucamo maiņas sistēmu fabrikas dienas piecpadsmitstundu periodā visā Skotijā, kur tā drīz vien uzplauka tāpat kā senāk. Turpretim Anglijas fabriku inspektori paskaidroja, ka ministram nepieder diktatora vara apturēt likumu izpildīšanu, un joprojām iesniedza sūdzības tiesā pret proslavery rebels [dumpiniekiem, kas aizstāv verdzību].

Bet kāda gan nozīme nodot tiesai, ja tiesas, county magistrates[157] pasludināja attaisnojošus spriedumus? Šajās tiesās sēdēja fabrikantu kungi, lai tiesātu paši sevi. Minēsim piemēru. Kāds

---

[153]) «Reports etc. for 31st October 1848», p. 133.

[154]) Līdz ar citiem tā teicis arī filantrops Ašvorts kvēkeriski pretīgajā vēstulē Leonardam Horneram («Reports etc. April 1849», p. 4).

[155]) «Reports etc. for 31st October 1848», p. 138.

[156]) «Reports etc. for 31st October 1848», p. 140.

[157]) Sie «county magistrates», «great unpaid» [«lielie neatalgojamie»], kā tos sauc V. Kobets, ir neatalgoti miertiesneši, kurus iecel no grāfistu goda personām. Istenībā viņi veido valdošo šķiru patrimoniālās tiesas.

Eskridžs no kokvilnas vērpšanas firmas Keršo, Lizs un K° iesniedza sava rajona fabriku inspektoram Relaissystem shēmu, kas bija domāta viņa fabrikai. Saņēmis noraidošu atbildi, viņš sākumā izturējās pasīvi. Pēc dažiem mēnešiem kāds indivīds, vārdā Robinsons, arī kokvilnas vērptuves īpašnieks un ja ne Eskridža Piektdienis, tad katrā ziņā radinieks, nonāca miertiesneša priekšā Stokportā, apsūdzēts par to, ka ieviesis savā fabrikā maiņu sistēmu, kas bija identiska tai, kādu bija izdomājis Eskridžs. Tiesu sprieda četri tiesneši, to skaitā trīs kokvilnas vērptuvju īpašnieki, ar to pašu nenovēršamo Eskridžu priekšgalā. Eskridžs attaisnoja Robinsonu un paskaidroja, ka tas, kas esot likumīgs Robinsonam, esot taisnīgs arī Eskridžam. Balstīdamies uz savu paša lēmumu, kas bija ieguvis likuma spēku, viņš tūdaļ ieviesa šo sistēmu arī pats savā fabrikā[158]. Protams, jau pats šo tiesu sastāvs bija atklāts likuma pārkāpums[159].

«Šāda veida tiesas farsi,» izsaucas inspektors Hevels, «brēc, lai tos izbeigtu... viens no diviem: vai nu pielāgojiet likumus šiem spriedumiem, vai arī atļaujiet taisīt spriedumus mazāk kļūmīgam tribunālam, kas savus spriedumus saskaņo ar likumu... visos tādos gadījumos. Kā gribētos, lai tiesneša amats būtu algots!»[160]

1848. g. akta iztulkojumu, ko devuši fabrikanti, kroņa juristi atzina par nejēdzīgu, bet sabiedrības glābēji neļāvās samulsināties.

«Pēc tam kad es mēģināju piespiest izpildīt likumu, iesniedzot 10 sūdzības 7 dažādos tiesas iecirkņos,» ziņo Leonards Horners, «un tikai vienā gadījumā saņēmu tiesnešu atbalstu... es domāju, ka ir veltīgi tālāk iesniegt tiesā sūdzību par likuma pārkāpšanu. Tā akta daļa, kas ir sastādīta, lai ieviestu vienveidību darba stundās... Lenkašīrai vairs neeksistē. Turklāt nedz man, nedz maniem palīgiem nav gluži nekādu līdzekļu, lai pārliecinātos, vai tiešām fabrikās, kurās valda tā saucamā Relaissystem, pusaudžiem un sievietēm neliek strādāt vairāk par 10 stundām... 1849. g. aprīļa beigās jau 114 fabrikas manā rajonā strādāja pēc šās metodes, un to skaits pēdējā laikā strauji aug. Visumā tās strādā tagad $13^1/_2$ stundas, no pulksten 6 rītā līdz pulksten 7.30 vakarā; dažos gadījumos tās strādā 15 stundu, no pulksten 5.30 rītā līdz pulksten 8.30 vakarā.»[161]

Jau 1848. g. decembrī Leonardam Horneram bija 65 fabrikantu un 29 fabriku uzraugu saraksts, kuri vienbalsīgi apgalvoja, ka šās Relaissystem apstākļos nekāda kontroles sistēma nevarot novērst pārmērīga darba izplatīšanos visplašākos apmēros[162]. Gan vienus un tos pašus bērnus un pusaudžus pārceļ no vērpšanas darbnīcas uz aušanas darbnīcu utt., gan piecpadsmit stundu laikā tos pārceļ (shifted) no vienas fabrikas uz otru[163]. Kā gan lai kontrolē tādu sistēmu,

---

[158]) «Reports etc. for 30th April 1849», p. 21, 22. Sal. līdzīgus piemērus turpat, 4. un 5. lpp.

[159]) Viljama IV pirmā un otrā valdīšanas gada likuma 39. n., 10. p., kas pazīstams ar sera Džona Hobhauza fabriku akta nosaukumu, noliedz jebkuram kokvilnas vērptuves vai austuves īpašniekam, tāpat kā šāda īpašnieka tēvam, dēlam vai brālim, izpildīt miertiesneša pienākumus tajos gadījumos, kad jautājums attiecas uz fabriku aktu.

[160]) «Reports etc. for 30th April 1849» [p. 22].

[161]) Turpat, 5. lpp.

[162]) «Reports etc. for 31st October 1849», p. 6.

[163]) «Reports etc. for 30th April 1849», p. 21.

«kas ļaunprātīgi lieto vārdu «maiņa», lai bezgalīgā daudzveidībā strādniekus jauktu kā kārtis un lai ik dienas tā mainītu dažādu personu darba un atpūtas stundas, ka viena un tā pati pilna strādnieku grupa nekad nedarbojas līdzšinējā vietā un līdzšinējā laikā!»[164]

Bet pilnīgi neatkarīgi no tiešām pārmērīgā darba šī tā saucamā Relaissystem bija tāds kapitāla fantāzijas radījums, kuru nekad nav pārspējis pat Furjē savos humoristiskajos skicējumos «courtes séances»[107]; tiesa, šeit darba pievilkšanas spēks bija pārvērties par kapitāla pievilkšanas spēku. Ielūkosimies šajās shēmās, kuras radījuši fabrikanti un kuras labvēlīgā prese izslavējusi par paraugu tam, «ko iespējams veikt, ja ir saprātīga rūpības un metodiskuma pakāpe» («what a reasonable degree of care and method can accomplish»). Strādnieku personāls dažreiz tika sadalīts 12—15 kategorijās, kuru sastāvdaļas savukārt pastāvīgi tika mainītas. Fabrikas dienas 15 stundās kapitāls pievilka strādnieku gan uz 30 minūtēm, gan uz stundu, pēc tam atgrūda to, lai vēlāk atkal pievilktu to fabrikā un no jauna atgrūstu, dzenājot viņu gan šurp, gan turp saraustītos laika posmos, bet vienmēr paturot viņu savā varā, pirms desmitstundu darbs nav pabeigts pilnīgi. Tāpat kā teātra skatuvē vienām un tām pašām personām pārmaiņus bija jāuzstājas dažādu cēlienu dažādos skatos. Bet, tāpat kā aktieris pieder skatuvei visas drāmas laikā, tā strādnieki tagad piederēja fabrikai visas 15 stundas, neieskaitot laiku ceļam uz fabriku un atpakaļ. Tādējādi atpūtas stundas pārvērtās par piespiedu bezdarbības stundām, kas jaunos strādniekus dzina uz krogu un jaunās strādnieces uz atklāto namu. Katra jauna izdoma, kas katru dienu iešāvās prātā kapitālistam, lai varētu darbināt savas mašīnas 12 vai 15 stundas, nepalielinot strādnieku personālu, noveda pie tā, ka strādniekam vajadzēja steigā apēst savas pusdienas dažādā laikā. Kad notika aģitācija par 10 stundu darba dienu, fabrikanti kliedza, ka strādnieku salašņas iesniedzot petīcijas, cerēdami saņemt par desmit stundu darbu divpadsmit stundu darba algu. Tagad viņi bija apgriezuši medaļu otrādi. Viņi maksāja 10 stundu darba algu par divpadsmit un piecpadsmit stundu rīkošanos ar darbaspēku[165]. Lūk, šeit arī bija visa jautājuma būtība, tas bija desmitstundu darba dienas likums fabrikantu izdevumā! Tie bija tie paši glaimīgie, no humānisma pāri plūstošie brīvtirdzniecības aizstāvji, kas aģitācijas laikā pret labības likumiem veselus 10 gadus precīzi līdz grasim aprēķināja, ka, pastāvot brīvam labības importam, pilnīgi pietiktu ar desmit stundu darbu, lai ar Anglijas rūpniecībai esošajiem līdzekļiem vairotu kapitālistu bagātību[166].

Kapitāla divus gadus ilgais dumpis beidzot vainagojās ar to,

---

[164]) «Reports etc. for 31st October 1848», p. 95.

[165]) Sk. «Reports etc. for 30th April 1849», p. 6, un shifting system [pārcelšanas sistēmas] plašu izskaidrojumu, ko dod fabriku inspektori Hevels un Sanderss — «Reports etc. for 31st October 1848». Sk. arī petīciju pret šo sistēmu, ko Aštonas apkārtnes garīdzniecība iesniedza karalienei 1849. g. pavasarī.

[166]) Sal., piemēram, *R. H. Greg.* «The Factory Question and the Ten Hours Bill», 1837.

ka viena no Anglijas četrām augstākajām tiesas iestādēm, kroņa tiesa, sakarā ar kādu gadījumu, kas tai bija iesniegts izskatīšanai, 1850. g. 8. februārī pieņēma lēmumu, ka, lai gan fabrikanti rīkojušies pret 1844. g. akta saturu, tomēr pašā šai aktā esot daži vārdi, kas to padarot bezjēdzīgu. «Ar šo lēmumu likums par desmitstundu darba dienu bija atcelts»[167]. Ļoti daudz fabrikantu, kas līdz šim nebija uzdrošinājušies attiecināt Relaissystem uz pusaudžiem un sievietēm, tagad pieķērās tai ar abām rokām[168].

Bet pēc šās, kā likās, galīgās kapitāla uzvaras tūdaļ sākās pagrieziens. Līdz šim strādnieki bija pretojušies pasīvi, kaut arī neatlaidīgi un katru dienu ar jaunu spēku. Tagad viņi sāka skaļi protestēt draudošos mītiņos Lenkašīrā un Jorkšīrā. Tātad šķietamais desmitstundu darba dienas likums ir tikai blēdība, parlaments krāpj, likums nekad nav pastāvējis! Fabriku inspektori neatlaidīgi brīdināja valdību, ka šķiru antagonisms sasniedzis neticamu sasprindzinātības pakāpi. Kurnēja pat daļa fabrikantu:

«Pretrunīgie tiesu spriedumi ir noveduši pie pilnīgi nenormāla un anarhistiska stāvokļa. Viens likums Jorkšīrā, otrs likums Lenkašīrā, trešais likums kādā Lenkašīras draudzē, ceturtais tai tieši kaimiņos. Lielo pilsētu fabrikantam ir iespēja apiet likumu, fabrikants uz laukiem neatrod personālu, kas nepieciešams priekš Ralaissystem, un it sevišķi strādniekus pārcelšanai no vienas fabrikas uz otru utt.»

Bet vienlīdzība darbaspēka ekspluatācijā — tā kapitālam ir cilvēka pirmā tiesība.

Tādos apstākļos starp fabrikantiem un strādniekiem notika kompromiss, kas ieguva parlamenta sankciju ar jauno 1850. g. augusta fabriku papildaktu. «Pusaudžu un sieviešu» darba diena tika palielināta nedēļas pirmajās 5 dienās no 10 stundām uz $10^1/_2$ stundām un ierobežota ar $7^1/_2$ stundām sestdienās. Darbam jānotiek no pulksten 6 rītā līdz pulksten 6 vakarā,[169] ar $1^1/_2$ stundas pārtraukumiem ēšanai, kuri jādabū strādniekam vienā un tai pašā laikā un saskaņā ar 1844. g. noteikumiem utt. Ar to uz visiem laikiem tika likvidēta Relaissystem[170]. Attiecībā uz bērnu darbu palika spēkā 1844. g. likums.

Viena fabrikantu kategorija nodrošināja sev toreiz, tāpat kā arī agrāk, īpašas senjoru tiesības uz proletāriešu bērniem. Tie bija zīda fabrikanti. 1833. gadā viņi draudēdami kliedza: «ja atņems brīvību nodarbināt visu vecumu bērnus desmit stundu dienā, līdz ar to tiks apturētas viņu fabrikas» («if the liberty of working children of any age for 10 hours a day were taken away, it would

---

[167]) *F. Engels.* «Die englische Zehnstundenbill» (manis izdotajā «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», Aprilheft 1850, 13. lpp.). Tā pati «augstā» tiesa Amerikas pilsoņu kara laikā atrada pieturas punktu, kā pieķerties vārdam, un tādējādi pārvērta tiešā pretstatā likumu pret pirātu kuģu apbruņošanu.

[168]) «Reports etc. for 30th April 1850».

[169]) Ziemā šo periodu bija atļauts aizstāt ar periodu no pulksten 7 rītā līdz pulksten 7 vakarā.

[170]) «Šis (1850. g.) likums bija kompromisa rezultāts, kad strādnieki atteicās no desmitstundu darba laika likuma priekšrocībām apmaiņā pret to, ka visiem tiem, kuru darbs vispār bija ierobežots, tika noteikts vienāds darba sākšanas un beigšanas laiks» («Reports etc. for 30th April 1852», p. 14).

stop their works»). Pēc viņu vārdiem, viņiem neesot iespējams nopirkt pietiekami daudz bērnu, kas vecāki par 13 gadiem. Viņi panāca kāroto privilēģiju. Vēlākajā izmeklēšanā atklājās, ka ieganstsir skaidri meli,[171] kas tomēr netraucēja viņiem veselus desmit gadus 10 stundu dienā vērpt zīda pavedienus no mazu bērnu asinīm, kurus viņu darba veikšanai vajadzēja uzcelt uz krēsla[172]. Kaut gan 1844. g. akts «nolaupīja» viņiem «brīvību» izmantot bērnus, kas jaunāki par 11 gadiem, ilgāk par $6^1/_2$ stundām dienā, toties tas viņiem nodrošināja privilēģiju izmantot 11—13 gadu vecus bērnus 10 stundas dienā un atcēla obligāto skolas apmeklēšanu, kas bija noteikta citiem fabriku bērniem. Šoreiz izvirzīja šādu ieganstu:

«Auduma smalkums prasa maigus pirkstus, ko ir iespējams iegūt, tikai iestājoties fabrikā agrā bērnībā.»[173]

Maigo pirkstu dēļ nogalināja bērnus, tāpat kā liellopus Krievijas dienvidos kauj ādas un tauku dēļ. Beidzot 1850. gadā privilēģiju, kas bija piešķirta 1844. gadā, atstāja tikai šķetināšanas un uztīšanas nodaļām; bet, lai atlīdzinātu zaudējumus kapitālam, kuram bija atņemta «brīvība», 11—13 gadu vecu bērnu darba laiku palielināja no 10 stundām uz $10^1/_2$ stundām. Ieganstsi: «Darbs zīda fabrikās ir vieglāks nekā citās fabrikās un nekādā ziņā nav tik kaitīgs veselībai.»[174] Oficiāla medicīniskā izmeklēšana vēlāk parādīja, ka, gluži otrādi,

«vidējā mirstība zīda ražošanas rajonos ir ārkārtīgi liela un sieviešu dzimuma iedzīvotājiem tā ir pat augstāka nekā Lenkašīras kokvilnas ražošanas rajonos»[175].

[171]) «Reports etc. for 30th Sept. 1844», p. 13.
[172]) Turpat.
[173]) «Reports etc. for 31st October 1846», p. 20.
[174]) «Reports etc. for 31st October 1861», p. 26.
[175]) «Reports etc. for 31st October 1861», p. 27. Vispār fabriku likumam pakļauto strādājošo iedzīvotāju fiziskais stāvoklis ir krietni vien uzlabojies. Visi ārstu atzinumi šajā ziņā ir vienprātīgi, un mani personiskie novērojumi, kas attiecas uz dažādiem periodiem, ir mani par to pārliecinājuši. Un tomēr, nerunājot jau nemaz par bērnu ārkārtīgi lielo mirstību pirmajos mūža gados, Dr. Grīnhava oficiālie pārskati norāda uz nelabvēlīgo veselības stāvokli fabriku rajonos salīdzinājumā ar «zemkopības rajoniem, kur ir normāls veselības stāvoklis». Kā pierādījumu minēšu, starp citu, šādu tabulu no viņa 1861. g. pārskata:

Rūpniecībā nodarbināto pieaugušo vīriešu procents	Mirstība no plaušu slimībām uz katriem 100 000 vīriešiem	Apgabalu nosaukumi	Mirstība no plaušu slimībām uz katrām 100 000 sievietēm	Rūpniecībā nodarbināto pieaugušo sieviešu procents	Sieviešu nodarbošanās veids
14,9	598	Vigana	644	18,0	Kokvilna
42,6	708	Blekbērna	734	34,9	Tas pats
37,3	547	Halifaksa	564	20,4	Vilna
41,9	611	Bredforda	603	30,0	Tas pats
31,0	691	Meklsfīlda	804	26,0	Zīds
14,9	588	Līka	705	17,2	Tas pats
36,6	721	Stoka pie Trentas	665	19,3	Podniecības izstrādājumi
30,4	726	Vulstentona	727	13,9	Tas pats
—	305	Astoņi veselīgi zemkopības rajoni	340	—	—

Neraugoties uz fabriku inspektoru protestiem, kas atkārtojušies katru pusgadu, šī nelietība turpinās līdz šim laikam[176].

1850. g. likums — tikai «pusaudžiem un sievietēm» — piecpadsmit stundu periodu no pulksten 5.30 rītā līdz pulksten 8.30 vakarā pārvērta par divpadsmit stundu periodu no pulksten 6 rītā līdz pulksten 6 vakarā. Tātad tas neattiecās uz bērniem, kurus vēl arvien varēja ekspluatēt pusstundu pirms šā perioda sākuma un $2^1/_2$ stundas pēc šā perioda beigām, kaut gan viņu darba kopējais ilgums nedrīkstēja pārsniegt $6^1/_2$ stundas. Likuma apspriešanas laikā fabriku inspektori iesniedza parlamentam statistiskus datus par apkaunojošām ļaunprātībām, ko rada šī anomālija. Bet veltīgi. Apslēptais nolūks bija tas, lai uzplaukuma gados ar bērnu palīdzību no jauna palielinātu pieaugušo strādnieku darba dienu uz 15 stundām. Turpmāko triju gadu pieredze parādīja, ka šādam mēģinājumam bija jāsabrūk, saduroties ar pieaugušo vīriešu dzimuma strādnieku pretestību[177]. Tāpēc 1850. g. aktu 1853. gadā beidzot papildināja ar aizliegumu «nodarbināt bērnus no rīta pirms pusaudžu un sieviešu darba sākuma un vakarā pēc viņu darba beigām». Kopš šā laika 1850. g. fabriku akts ar nedaudziem izņēmumiem regulēja tam pakļautajās rūpniecības nozarēs visu strādnieku darba dienu[178]. No pirmā fabriku akta publicēšanas līdz šim laikam bija pagājis pusgadsimts[179].

1845. gadā izdotajā «Printworks' Act» (likumā par katūna drukātavām utt.) likumdošana pirmoreiz gāja tālāk par savu sākotnējo darbības sfēru. Neapmierinātība, ar kādu kapitāls pieļāva šo jauno «neprātu», ir redzama katrā akta rindiņā! Tas ierobežo darba dienu 8—13 gadu veciem bērniem un sievietēm ar 16 stundām, no pulksten 6 rītā līdz pulksten 10 vakarā, nenosakot nekādu likumīgu pārtraukumu ēšanai. Tas atļauj nodarbināt vīriešu dzimuma strādniekus, kas vecāki par 13 gadiem, pēc vēlēšanās visu cauru dienu un nakti[180]. Tas ir parlamenta nelaikā dzimis bērns[181].

---

[176]) Ir zināms, cik negribīgi angļu «frītrederi» noraidīja aizsargmuitas zīda manufaktūrai. Aizsardzībai pret ievedumu no Francijas tagad tiek izlietota Anglijas fabriku bērnu neaizsargātība.

[177]) «Reports etc. for 30th April 1853», p. 31.

[178]) Anglijas kokvilnas rūpniecības vislielākā uzplaukuma gados, 1859. un 1860., daži fabrikanti, vilinādami ar augstu darba algu par virsstundu laiku, mēģināja pierunāt pieaugušos vīriešu dzimuma vērpējus utt. pagarināt darba dienu. Vērpēji, kas strādāja ar rokas vērpjamām mašīnām un ar selfaktoriem, izbeidza šo eksperimentu ar memorandu, kuru viņi iesniedza saviem uzņēmējiem un kurā, starp citu, bija teikts: «Atklāti sakot, mūsu dzīve ir mums par nastu, un, kamēr mūs piekaļ fabrikai gandrīz par divām dienām (par 20 stundām) nedēļā ilgāk nekā citus strādniekus, mēs jūtamies mūsu zemē kā heloti un pārmetam sev to, ka padarām mūžīgu tādu sistēmu, kura fiziski un morāli ir kaitīga mums pašiem un mūsu pēctečiem ... Tāpēc mēs godbijīgi darām jums zināmu, ka, sākot ar jaunā gada pirmo dienu, mēs nestrādāsim nevienu minūti vairāk par 60 stundām nedēļā, no pulksten 6 līdz pulksten 6, atskaitot likumā noteiktos pārtraukumus $1^1/_2$ stundas apmērā» («Reports etc. for 30 th April 1860», p. 30).

[179]) Par šā likuma pārkāpšanas līdzekļiem, kādus atļauj tā redakcija, sk. pārskatu parlamentam: «Factories Regulation Acts» (1859. g. 6. augustā). Un turpat: *Leonard Horner*, «Suggestions for Amending the Factory Acts to enable the Inspectors to prevent Illegal working, now become very prevalent».

[180]) «Pēdējā pusgadā (1857. g.) manā apgabalā bērnus 8 un vairāk gadu vecumā faktiski moka no pulksten 6 rītā līdz pulksten 9 vakarā» («Reports etc. for 31st October 1857», p. 39).

[181]) «Printworks' Act tiek atzīts par neizdevušos attiecībā uz noteikumiem tiklab par darba apmācību, kā arī par darba aizsardzību» («Reports etc. for 31st October 1862», p. 52).

Tomēr princips bija noteikti uzvarējis, uzvarēdams lielajās rūpniecības nozarēs, kuras ir mūsdienu ražošanas veida specifiskais radījums. Šo nozaru pārsteidzošā attīstība no 1853. līdz 1860. g., kas norisinājās roku rokā ar fabrikas strādnieku fizisko un morālo atdzimšanu, atvēra acis arī visaklākajiem. Paši fabrikanti, no kuriem 50 gadu ilgā pilsoņu karā soli pa solim tika atkarota darba dienas likumīga ierobežošana un regulēšana, lielīgi norādīja uz kontrastu starp šīm ražošanas nozarēm un tām ekspluatācijas sfērām, kas vēl bija «brīvas»[182]. Ideju, ka darba diena jāregulē ar likumu, «politiskās ekonomijas» varizeji pasteidzās pasludināt par jaunu raksturīgu viņu «zinātnes» iekarojumu[183]. Viegli saprast, ka pēc tam, kad fabriku magnāti bija spiesti padoties nenovēršamajam un samierināties ar to, kapitāla pretošanās spēja pamazām kļuva vājāka, bet strādnieku šķiras uzbrukuma spēks turpretim pieauga līdz ar to, ka pieauga tās sabiedroto skaits tajos sabiedrības slāņos, kas nebija tieši ieinteresēti. Ar to izskaidrojams samērā straujais progress kopš 1860. gada.

Krāsotavas un balinātavas[184] tika pakļautas 1850. g. fabriku aktam 1860. gadā, mežģīņu fabrikas un zeķu adītavas — 1861. gadā. Pirmā pārskata rezultātā, ko izdeva «Komisija bērnu darba apstākļu izmeklēšanai» (1863. g.), to pašu likteni piedzīvoja māla izstrādājumu manufaktūras (ne tikai podniecības), sērkociņu, pistonu, patronu ražošana, tapešu fabrikas, samta šķērētavas (fustian cutting) un ļoti daudzie procesi, ko apvieno ar nosaukumu «finishing» (apretūra). 1863. gadā īpašiem aktiem tika pakļautas «balinātavas brīvā gaisā»[185] un maizes ceptuves; no tiem

---

[182]) Tā izsakās, piemēram, E. Poters vēstulē avīzei «Times» 1863. g. 24. martā. «Times» atgādina viņam fabrikantu dumpi pret desmitstundu darba dienas likumu.

[183]) Tā izsacījās, starp citu, V. Ņūmārča kgs, Tuka «History of Prices» līdzstrādnieks un izdevējs. Vai tiešām tas ir zinātnes progress: glēvi piekāpties sabiedriskās domas priekšā?

[184]) 1860. gadā izdotais akts par balinātavām un krāsotavām nosaka, ka no 1861. g. 1. augusta darba diena tiks pagaidām saīsināta uz 12 stundām un no 1862. g. 1. augusta galīgi saīsināta uz 10 stundām, t. i., uz $10^1/_2$ stundām darba dienās un $7^1/_2$ stundām sestdienās. Bet, kad pienāca kļūmīgais 1862. g., tad atkārtojās vecais farss. Fabrikantu kungi griezās pie parlamenta ar petīciju paciest vēl vienu vienīgu gadu pusaudžu un sieviešu divpadsmit stundu darbu ... «Tagadējā rūpniecības stāvoklī» (kokvilnas bada laikā) «strādniekiem ir ļoti izdevīgi, ja tiem atļauj strādāt 12 stundu dienā un saņemt iespējami lielāku darba algu ... Jau bija izdevies iesniegt apakšnamā šādā garā sastādītu likumu. Tas netika pieņemts, jo sākās strādnieku aģitācija Skotijas balinātavās» («Reports etc. for 31st October 1862», p. 14, 15). Kapitāls, ko tādā veidā bija sakāvuši tie paši strādnieki, kuru vārdā tas, pēc viņa apgalvojuma, runājis, tagad ar juridisku briļļu palīdzību ieraudzīja, ka 1860. g. akts, kas, tāpat kā visi parlamenta akti «darba aizsardzībai», bija sastādīts tādos izteicienos, kuri padara neskaidru tā jēgu, dod ieganstu neattiecināt to uz «calenderers» [«presētāju»] un «finishers» [«apretētāju»] strādnieku kategorijām. Anglijas jurisdikcija, kas vienmēr ir kapitāla uzticīga kalpone, sankcionēja šo patiesības sagrozīšanu tiesas civilnodaļā. «Tas radīja lielu nemieru strādniekos, un ir ļoti jānožēlo, ka likumdošanas skaidro nodomu iznīcina, izmantojot neapmierinošās definīcijas» (turpat, 18. lpp.).

[185]) «Balinātavas brīvā gaisā» atbrīvojās no pakļautības 1860. g. likumam par balinātavām ar melīga paskaidrojuma palīdzību, it kā tās pa naktīm sievietes nenodarbinot. Melus atklāja fabriku inspektori, un tai pašā laikā strādnieku petīcijas satricināja parlamenta idilliskos priekšstatus par «balinātavām brīvā gaisā», «smaržīgās, vēsās pļavās». Sajās balinātavās brīvā gaisā pastāv žāvētavas ar temperatūru 90°—100° pēc Fārenheita [32°—38° pēc Celsija], kurās strādā galvenokārt jaunietes. Pastāv pat tehnisks izteiciens «cooling» (atvēsināšanās), ar kuru apzīmē iziešanu laiku pa laikam no žāvētavas svaigā gaisā. «Žāvētavā ir 15 jauniešu, karstums 80°—90° [27°—32° pēc Celsija] audeklam, 100° [38° pēc Celsija] un vairāk grādu batistam. Divpadsmit jaunietes gludina un saloka (batistu utt.) mazā istabiņā, kuras platība apmēram 10 kvadrātpēdu, ar cieši aiztaisītu krāsni vidū. Jaunietes stāv visapkārt krāsnij, no kuras plūst briesmīgs karstums un ātri izžāvē batistu,

pirmais akts aizliedz, starp citu, bērnu, pusaudžu un sieviešu darbu nakts laikā (no pulksten 8 vakarā līdz pulksten 6 rītā) un otrais — nodarbināt maizniekzeļļus, kas jaunāki par 18 gadiem, starp pulksten 9 vakarā un pulksten 5 rītā. Mēs vēl atgriezīsimies pie minētās komisijas vēlākajiem priekšlikumiem, kas draudēja atņemt «brīvību» visām svarīgajām Anglijas ražošanas nozarēm, izņemot zemkopību, kalnrūpniecību un transportu[185a]).

7. CIŅA PAR NORMĀLU DARBA DIENU. ANGLIJAS FABRIKU LIKUMDOŠANAS IETEKME UZ CITĀM ZEMĒM

Lasītājs atceras, ka virsvērtības ražošana jeb virsdarba iegūšana ir kapitālistiskās ražošanas specifiskais saturs un mērķis neatkarīgi no pārmaiņām pašā ražošanas veidā, kuras rodas no darba pakļautības kapitālam. Viņš atceras, ka no tā viedokļa, kuru mēs līdz šim attīstījām, tikai patstāvīgs un tātad juridiski pilngadīgs strādnieks kā preces pārdevējs noslēdz darījumu ar kapitālistu. Tāpēc, ja mūsu vēsturiskajā apskatā galvenā loma ir, no vienas puses, modernajai rūpniecībai un, no otras puses, fiziski un juridiski nepilngadīgo darbam, tad pirmā mums bija svarīga tikai kā darba izsūkšanas īpaša sfēra, otrais — tikai kā sevišķi spilgts šās izsūkšanas piemērs. Tomēr, neaizsteidzoties uz priekšu, pamatojoties tikai uz vēsturisko faktu vispārējo sakarību vien, mēs nonākam pie šādiem secinājumiem:

Pirmkārt. Rūpniecības nozarēs, ko agrāk par citām revolucionizēja ūdens, tvaiks un mašīnas, šajos pirmajos modernā ražošanas veida radījumos, kokvilnas, vilnas, linu, zīda vērptuvēs un austuvēs, pirmām kārtām atrod sev apmierinājumu kapitāla tieksme pēc neierobežotas un nesaudzīgas darba dienas pagarināšanas. Materiālā ražošanas veida pārmaiņas un atbilstošas pārmaiņas ražotāju so-

---

kas nonāk pie gludinātājām. Stundu skaits šīm «rokām» nav ierobežots. Ja darba daudz, tās strādā līdz pulksten 9 vai pulksten 12 naktī daudz dienu no vietas» («Reports etc. for 31st October 1862», p. 56). Kāds ārsts saka: «Īpašu atvēsināšanās stundu nav, bet, ja temperatūra top pārāk nepanesama vai strādnieču rokas kļūst netīras no sviedriem, viņām ir atļauts iziet uz dažām minūtēm... Mana pieredze šo strādnieču slimību ārstēšanā liek man konstatēt, ka viņu veselības stāvoklis ir daudz sliktāks par kokvilnas vērpēju veselības stāvokli» (bet kapitāls savās peticijās parlamentam iztēlojis viņas Rubensa stilā, ka tām esot ziedoša veselība). «Slimības, kuras viņas visbiežāk piemeklē, ir šādas: dilonis, bronhīts, dzemdes slimības, histērija visšausmīgākajā formā un reimatisms. Visas šīs slimības tieši vai netieši rodas, kā man liekas, no pārāk karsta gaisa viņu darbnīcās un tāpēc, ka nav apmierinoša silta apģērba, kurš viņas, atgriežoties mājā, varētu aizsargāt no mitruma un aukstuma ziemas mēnešos» (turpat, 56. un 57. lpp.). Fabriku inspektori piezīmē par 1863. g. papildu likumu, kuram bija spiesti piekrist dzīvespriecīgie «balinātavu brīvā gaisā» īpašnieki: «Šis akts ne tikai nesasniedz mērķi strādnieku darba aizsardzībā, ko tas viņiem it kā dodot,.. Tas ir tā formulēts, ka darba aizsardzība sākas tikai tad, kad bērni un sievietes tiek pārsteigti darbā pēc pulksten 8 vakarā, bet pat šajā gadījumā šā likuma noteikto pierādījumu metode ir tik sarežģīta, ka diezin vai ir iespējams sodīt tā pārkāpējus» (turpat, 52. lpp.). «Kā akts humānu un audzinošu mērķu sasniegšanai tas ir pilnīgi nederīgs. Diezin vai var nosaukt par humānu rīcību, ja sievietēm un bērniem atļauj jeb — kas nozīmē to pašu — liek strādāt 14 stundu dienā un varbūt arī ilgāk, ar pārtraukumiem ēšanai vai bez tiem, kā nu kuru reizi gadās, bez ierobežojumiem attiecībā uz vecumu, nešķirojot dzimumus un neievērojot to ģimeņu sabiedriskās paražas, kuras dzīvo balināšanas darbnīcu apkaimē» («Reports etc. for 30th April 1863», p. 40).

185a) *(Piezīme 2. izd.)* Kopš 1866. g., kad es rakstīju šīs rindas, atkal ir iestājusies reakcija.

ciālajās attiecībās[186] sākumā rada pārmērīgu darba dienas robežu pārkāpšanu un jau pēc tam kā reakciju pret to — sabiedrisko kontroli, kas likumdošanas kārtībā ierobežo darba dienu ar tās pārtraukumiem, regulē to un piešķir tai vienveidību. Tāpēc XIX gadsimta pirmajā pusē likumdošana šo kontroli nodibina tikai izņēmuma veidā[187]. Bet, tiklīdz šī kontrole iekaroja jaunā ražošanas veida sākotnējo sfēru, izrādījās, ka ne tikai daudzas citas ražošanas nozares bija nonākušas īsta fabriku režīma ietekmē, bet ka arī manufaktūras ar vairāk vai mazāk novecojušām ražošanas metodēm, piemēram, podnieku darbnīcas, stikla darbnīcas utt., un veclaicīgie amati, piemēram, maizes cepšana, un, beidzot, pat izkaisītais, tā saucamais mājas darbs, piemēram, naglu izgatavošana utt.,[188] jau sen bija pakļauti kapitālistiskās ekspluatācijas iedarbībai tādā pašā mērā kā fabrika. Tāpēc likumdošana bija spiesta pamazām atteikties no sava ekskluzīvā rakstura vai arī — tur, kur tā seko Romas kazuistikai, kā tas ir Anglijā, — patvaļīgi pasludināt par fabriku (factory) ikvienu māju, kurā strādā[189].

Otrkārt. Darba dienas regulēšanas vēsture dažās ražošanas nozarēs un vēl joprojām notiekošā cīņa par šo regulēšanu citās nozarēs uzskatāmi pierāda, ka izolēts strādnieks, strādnieks kā sava darbaspēka «brīvs» pārdevējs, kapitālistiskās ražošanas zināmā brieduma pakāpē nespēj izrādīt nekādu pretestību. Tāpēc normālas darba dienas noteikšana ir ilgstoša, vairāk vai mazāk apslēpta pilsoņu kara produkts, kara starp kapitālistu šķiru un strādnieku šķiru. Tā kā cīņa sākas modernās rūpniecības sfērā, tad tā vispirms notiek šās rūpniecības dzimtenē Anglijā[190]. Anglijas fabriku strādnieki bija ne tikai Anglijas strādnieku šķiras, bet arī vispār mūslaiku strādnieku šķiras pirmie cīnītāji, gluži tāpat kā viņu teorētiķi pirmie meta izaicinājumu kapitāla teorijai[191]. Tāpēc fab-

---

[186]) «So abu šķiru» (kapitālistu un strādnieku) «izturēšanās bija to savstarpējo attiecību rezultāts, kurās tās atradās» («Reports etc. for 31st October 1848», p. 113).

[187]) «Ierobežojumiem pakļautie darba veidi bija saistīti ar tekstilpreču ražošanu, kurā lieto tvaika vai ūdens spēku. Divi nosacījumi bija nepieciešami, lai zināmu darba nozari varētu pakļaut uzraudzībai: tvaika vai ūdens spēka lietošana un zināma veida šķiedras apstrādāšana» («Reports etc. for 31st October 1864», p. 8).

[188]) Par šās tā saucamās mājrūpniecības stāvokli ļoti bagātīgu materiālu dod Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisijas pēdējie pārskati.

[189]) «Pēdējās sesijas» (1864. g.) «akti ... skar dažādas ražošanas nozares, kuru ražošanas metodes ir ļoti dažādas; mehāniskā spēka lietošana mašīnu darbināšanai vairs nav, kā tas bija agrāk, nepieciešams nosacījums, lai uzņēmumu likuma valodā atzītu par «fabriku»» («Reports etc. for 31st October 1864», p. 8).

[190]) Beļģijā, kontinenta liberālisma paradīzē, nav pat šās kustības pēdu. Pat tās ogļraktuvēs un metāla rūdas raktuvēs abu dzimumu un dažāda vecuma strādnieki tiek izmantoti pilnīgi «brīvi» jebkurā laikā un jebkuru laika periodu. Uz katru tūkstoti šajās rūpniecības nozarēs nodarbināto personu iznāk 733 vīrieši, 88 sievietes, 135 pusaudži un 44 meitenes, kas jaunākas par 16 gadiem; domnu rūpnīcās utt. uz katru tūkstoti — 668 vīrieši, 149 sievietes, 98 pusaudži un 85 meitenes, kas jaunākas par 16 gadiem. Tam vēl jāpievieno zemā darba alga par nobriedušo un nenobriedušo darbaspēku milzīgo ekspluatāciju; šī alga vidēji ir 2 šiliņi 8 pensi dienā vīriešiem, 1 šiliņš 8 pensi sievietēm un 1 šiliņš 2½ pensa pusaudžiem. Toties Beļģija 1863. gadā salīdzinājumā ar 1850. g. gandrīz divkāršoja izvesto ogļu, dzelzs utt. daudzumu un vērtību.

[191]) Kad Roberts Ouens šā gadsimta otrā gadu desmita pašā sākumā ne tikai teorētiski uzstājās par darba dienas ierobežošanas nepieciešamību, bet arī tiešām ieviesa desmitstundu darba dienu savā fabrikā Ņūlenarkā, šo mēģinājumu izsmēja kā komunistisku utopiju, — gluži tāpat kā izsmēja viņa «ražīgā darba savienošanu ar bērnu audzināšanu».

riku filozofs Jūrs apsūdz kā Anglijas strādnieku šķiras neizdzēšamu kauna traipu to apstākli, ka tā savā karogā ierakstījusi «fabriku likumu verdzību», nostādot šo lozungu pretim kapitālam, kurš vīrišķīgi cīnoties par «pilnīgu darba brīvību»[192].

Francija lēni velkas aiz Anglijas. Bija vajadzīga Februāra revolūcija, lai piedzimtu divpadsmitstundu darba dienas likums,[193] kas ir daudz neapmierinošāks nekā tā Anglijas oriģināls. Neraugoties uz to, franču revolucionārajai metodei ir arī savas īpašas priekšrocības. Ar vienu sitienu tā diktē visām darbnīcām un fabrikām bez atšķirības vienu un to pašu darba dienas robežu, turpretim Anglijas likumdošana, apstākļu spiesta, negribīgi piekāpjas gan vienā, gan otrā punktā un izvēlas visdrošāko ceļu, lai izveidotu jaunu juridisko kazuistiku[194]. Līdz ar to Francijas likums pasludina kā principu to, kas Anglijā tiek iekarots tikai bērnu, nepilngadīgo un sieviešu vārdā un ko tikai pēdējā laikā sāk pieprasīt kā vispārēju tiesību[195].

Ziemeļamerikas Savienotajās Valstīs ikviena patstāvīga strādnieku kustība tika paralizēta, kamēr vienu daļu republikas sagandēja verdzība. Balto cilvēku darbs nevar atbrīvoties tur, kur melno cilvēku darbu apzīmogo ar kauna zīmi. Bet verdzības nāve tūdaļ no jauna radīja jaunu dzīvi. Pirmais pilsoņu kara rezultāts bija aģitācija par astoņstundu darba dienu, kas ar lokomotīves septiņjūdžu zābakiem soļoja no Atlantijas okeāna līdz Klusajam okeānam, no Jaunās Anglijas līdz Kalifornijai. Vispārējais strādnieku kongress Baltimorā[108] (1866. g. 16. augustā) pasludina:

«Pirmā un lielā tagadnes prasība, kas nepieciešama, lai atbrīvotu šās zemes darbu no kapitālistiskās verdzības, ir likuma izdošana, kurš atzītu astoņstundu

---

vai viņa radītos strādnieku kooperatīvos uzņēmumus. Tagad pirmā utopija ir kļuvusi par fabriku likumu, otrā figurē kā oficiāla frāze katrā fabriku aktā, trešo pat izmanto jau kā reakcionāra šarlatānisma aizsegu.

[192]) *Ure* (tulkojums franču valodā): «Philosophie des Manufactures». Paris, 1836, t. II, p. 39, 40, 67, 77 etc.

[193]) «Starptautiskā statistikas kongresa Parīzē, 1855» pārskatā, starp citu, teikts: «Francijas likums, kas ierobežo darba dienas ilgumu fabrikās un darbnīcās ar 12 stundām, nenosaka šim darbam noteiktas pastāvīgas stundas» (laika periodus), «un tikai bērnu darbam ir noteikts periods starp pulksten 5 rītā un pulksten 9 vakarā. Tāpēc daļa fabrikantu izmanto tiesību, kuru viņiem dod šis liktenīgais noklusējums, lai liktu strādāt bez pārtraukumiem no dienas dienā, izņemot varbūt svētdienas. Viņi izlieto šinī nolūkā divas dažādas strādnieku maiņas, no kurām neviena nepavada darbnīcā vairāk par 12 stundām, bet ražošana uzņēmumā turpinās kā dienu, tā nakti. Likums ir ievērots, bet vai ir ievērota arī humanitāte?» Blakus «nakts darba postošajai iedarbībai uz cilvēka organismu» tiek uzsvērta arī «liktenīgā ietekme», kāda ir «abu dzimumu kopējam darbam vienās un tais pašās vāji apgaismotajās darbnīcās».

[194]) «Tā, piemēram, manā apgabalā vienā un tai pašā fabrikas ēkā viens un tas pats fabrikants kā balinātājs un krāsotājs ir pakļauts «Aktam par balinātavām un krāsotavām», kā katūna apdrukātājs — «Aktam par katūna drukātavām» un kā finisher (apretētājs) — «Fabriku aktam»» (Beikera kga ziņojums — «Reports etc. for 31st October 1861», p. 20). Uzskaitījis šo likumu dažādos noteikumus un no tiem izrietošos sarežģījumus, Beikera kgs saka: «Mēs redzam, cik grūti ir nodrošināt šo triju parlamenta aktu izpildīšanu, ja fabrikas īpašnieks grib apiet likumu.» Bet toties juristu kungiem tas jau katrā ziņā nodrošina prāvas.

[195]) Tā, piemēram, fabriku inspektori beidzot iedrošinās teikt: «Šiem iebildumiem» (kapitāla iebildumiem pret darba laika ierobežošanu ar likumu) «ir jākrīt, saduroties ar darba tiesību plašo principu... Pienāk moments, kad uzņēmēja tiesība uz viņa strādnieka darbu izbeidzas, un strādnieka laiks kļūst par viņa īpašumu pat tajā gadījumā, ja nav vēl jautājuma par viņa darba spējas izsīkšanu» («Reports etc. for 31st October 1862», p. 54).

darba dienu par normālu darba dienu visos Amerikas savienības štatos. Mēs esam nolēmuši visiem spēkiem cīnīties par šā slavenā rezultāta sasniegšanu.»[196]

Tai pašā laikā (1866. g. septembra sākumā) Starptautiskās Strādnieku Asociācijas kongress Ženēvā, pieņemot Londonas ģenerālpadomes priekšlikumu, nolēma: «Iepriekšējs nosacījums, bez kura visiem tālākajiem strādnieku stāvokļa uzlabošanas un to atbrīvošanās mēģinājumiem ir jāsabrūk, ir darba dienas ierobežošana... Mēs ierosinām likumdošanas ceļā ierobežot darba dienu ar 8 stundām.»[109]

Tādējādi strādnieku kustība, kas instinktīvi izaugusi abās pusēs Atlantijas okeānam no pašām ražošanas attiecībām, attaisno Anglijas fabriku inspektora R. Dž. Sandersa paziņojumu:

«Nav iespējams uzsākt tālākus pasākumus sabiedrības reformēšanā ar jebkādu cerību uz panākumiem, ja iepriekš netiks ierobežota darba diena un netiks piespiests stingri ievērot tai noteiktās robežas.»[197]

Ir jāatzīst, ka mūsu strādnieks iziet no ražošanas procesa citāds, nekā tajā ir iegājis. Tirgū viņš stāvēja pretim citu preču īpašniekiem kā preces «darbaspēks» īpašnieks, t. i., kā preces īpašnieks — preču īpašniekiem. Kontrakts, pēc kura viņš pārdeva kapitālistam savu darbaspēku, tā sakot, ar melnu uz balta fiksē, ka viņš brīvi rīkojas pats ar sevi. Pēc darījuma noslēgšanas izrādās, ka viņš nebūt nav bijis «brīvs aģents», ka laiks, uz kuru viņš brīvi var pārdot savu darbaspēku, ir laiks, uz kuru viņš ir spiests to pārdot,[198] ka īstenībā vampīrs nelaiž viņu vaļā līdz tam laikam, «kamēr var izsūkt no viņa vēl pilienu asins, izspiest no viņa vēl vienu muskuļu un cīpslu piepūli»[199]. Lai «aizstāvētu» sevi no «savu moku čūskas»[110], strādniekiem ir jāapvienojas un kā šķirai jāpiespiež izdot valsts likumu, spēcīgu sabiedrisku šķērsli, kas aizkavētu viņus pašus pēc brīvprātīga kontrakta ar kapitālu pārdot nāvei un verdzībai sevi un savus pēctečus[200]. «Neatsavināmo

---

[196]) «Mēs, Dankerkas strādnieki, paziņojam, ka darba laika ilgums, kas vajadzīgs, pastāvot tagadējai sistēmai, ir pārāk liels un nedod strādniekam laiku atpūtai un attīstībai, bet, gluži otrādi, nospiež viņu līdz kalpināšanas stāvoklim, kas tikai nedaudz labāks par verdzību («a condition of servitude but little better than slavery»). Tāpēc mēs nolēmām, ka darba dienai pietiek astoņu stundu un tas ir jāatzīst oficiāli; mēs aicinām presi, šo spēcīgo sviru, mūs atbalstīt... bet visus, kas liegs šo atbalstu, uzskatīsim par strādnieku reformas un strādnieku tiesību ienaidniekiem» (Strādnieku rezolūcija Dankerkā, Ņujorkas štatā, 1866. g.).

[197]) «Reports etc. for 31st October 1848», p. 112.

[198]) «Šī rīcība» (kapitāla manevri, piemēram, no 1848. līdz 1850. g.) «deva turklāt neatspēkojamu pierādījumu, ka nepareizs ir tik bieži izvirzītais apgalvojums, it kā strādniekiem neesot vajadzīga aizgādība un ka tie esot jāuzskata par aģentiem, kas pilnīgi brīvi rīkojas ar savu vienīgo īpašumu, t. i., ar savu roku darbu un sava vaiga sviedriem» («Reports etc. for 30th April 1850», p. 45). «Brīvs darbs, ja vispār to var tā nosaukt, pat brīvā zemē prasa, lai to aizsargātu likuma spēcīgā roka» («Reports etc. for 31st October 1864», p. 34). «Atļaut... jeb, kas nozīmē to pašu, piespiest... strādāt 14 stundu dienā ar pārtraukumiem ēšanai vai bez tiem utt.» («Reports etc. for 30th April 1863», p. 40).

[199]) *Friedrich Engels.* «Die englische Zehnstundenbill» («Neue Rheinische Zeitung», Aprilheft, 1850, S. 5).

[200]) Desmitstundu darba dienas likums tam pakļautajās rūpniecības nozarēs «izglāba strādniekus no pilnīgas deģenerācijas un ņēma savā aizsardzībā viņu fizisko veselību» («Reports etc. for 31st October 1859», p. 47). «Kapitāls» (fabrikās) «nevar uzturēt mašīnu kustībā pāri par ierobežoto laika periodu, nekaitējot viņa nodarbināto strādnieku veselībai un tikumībai, bet viņi nav spējīgi paši sevi aizstāvēt» (turpat, 8. lpp.).

cilvēka tiesību» košā kataloga vietā parādās vienkāršā ar likumu ierobežotās darba dienas Magna Charta[111], kura «beidzot precīzi nosaka, kad beidzas laiks, ko strādnieks pārdod, un kad sākas laiks, kas pieder viņam pašam»[201]. Quantum mutatus ab illo![112]

[201]) «Vēl lielāks labums ir tas, ka beidzot tiek novilkta skaidra robeža starp paša strādnieka laiku un viņa fabrikanta laiku. Strādnieks tagad zina, kad beidzas laiks, kuru viņš pārdod, un kad sākas viņa paša laiks, un, iepriekš precīzi to zināms, viņš spēj iedalīt pats savas minūtes saviem paša mērķiem» (turpat, 52. lpp.). «Padarījuši strādnieku par viņa paša laika īpašnieku, tie» (fabriku likumi) «deva viņam tikumisku spēku, kas virza to uz politiskās varas iegūšanu» (turpat, 47. lpp.). Ar atturīgu ironiju un ļoti uzmanīgos vārdos fabriku inspektori liek saprast, ka tagadējais likums par desmitstundu darba dienu zināmā mērā atbrīvojis arī kapitālistu no dabas dotās rupjības, kas viņam piemīt kā vienkāršam kapitāla iemiesojumam, un devis viņam laiku zināmai «izglītībai». Senāk «uzņēmējam nebija laika nekam citam kā naudas raušanai, un strādniekam nebija laika nekam citam kā darbam» (turpat, 48. lpp.).

DEVĪTĀ NODAĻA

VIRSVĒRTĪBAS NORMA UN MASA

Šai nodaļā, tāpat kā iepriekš, mēs pieņemam, ka darbaspēka vērtība, tātad tā darba dienas daļa, kas nepieciešama darbaspēka atražošanai jeb saglabāšanai, ir dots, pastāvīgs lielums.

To pieņemot, līdz ar virsvērtības normu ir dota arī tā virsvērtības masa, kuru atsevišķs strādnieks sagādā kapitālistam noteiktā laika periodā. Ja, piemēram, nepieciešamais darbs ir sešas stundas dienā, kas, izteicot zelta daudzumā, ir 3 šiliņi jeb 1 dālderis, tad 1 dālderis ir viena darbaspēka dienas vērtība jeb kapitāla vērtība, kas avansēta viena darbaspēka pirkšanai. Tālāk, ja virsvērtības norma = 100%, tad šis mainīgais kapitāls 1 dāldera apmērā ražo virsvērtības masu 1 dāldera apmērā jeb strādnieks piegādā ik dienas virsdarba masu sešu stundu apmērā.

Bet mainīgais kapitāls ir naudas izteiksme visu to darbaspēku kopvērtībai, kurus vienlaikus izlieto kapitālists. Tātad tā vērtība vienlīdzīga viena darbaspēka vidējai vērtībai, pareizinātai ar izlietojamo darbaspēku skaitu. Tāpēc, ja darbaspēka vērtība ir dota, tad mainīgā kapitāla lielums ir tieši proporcionāls vienlaikus nodarbināto strādnieku skaitam. Tādējādi, ja viena darbaspēka dienas vērtība = 1 dālderim, tad nepieciešams avansēt kapitālu 100 dālderu apmērā, lai ekspluatētu 100 darbaspēku, un n dālderu apmērā, lai katru dienu ekspluatētu n darbaspēku.

Gluži tāpat, ja mainīgais kapitāls 1 dāldera apmērā, kas ir viena darbaspēka dienas vērtība, ražo dienā virsvērtību 1 dāldera apmērā, tad mainīgais kapitāls 100 dālderu apmērā ražo dienā virsvērtību 100 dālderu apmērā un mainīgais kapitāls n dālderu apmērā ražo dienā virsvērtību 1 dāldera $\times n$ apmērā. Tātad ražotās virsvērtības masa ir vienlīdzīga virsvērtībai, ko dod atsevišķa strādnieka darba diena, pareizināta ar izmantoto strādnieku skaitu. Bet, tālāk, tā kā atsevišķa strādnieka ražotās virsvērtības masu, pastāvot dotajai darbaspēka vērtībai, nosaka virsvērtības norma, tad no tā izriet šāds pirmais likums: ražotās virsvērtības masa ir

vienlīdzīga avansētā mainīgā kapitāla lielumam, pareizinātam ar virsvērtības normu, jeb to nosaka salikta attiecība starp viena un tā paša kapitālista vienlaikus ekspluatēto darbaspēku skaitu un atsevišķa darbaspēka ekspluatācijas pakāpi.*

Tātad, ja mēs virsvērtības masu apzīmēsim ar M, virsvērtību, ko sagādā atsevišķs strādnieks vidēji vienā dienā, ar m, mainīgo kapitālu, kas ik dienas tiek avansēts viena darbaspēka pirkšanai, ar v, mainīgā kapitāla kopsummu ar V, vidēja darbaspēka vērtību ar k, tā ekspluatācijas pakāpi ar $\frac{a'}{a}\left(\frac{\text{virsdarbs}}{\text{nepieciešamais darbs}}\right)$ un izmantoto strādnieku skaitu ar n, tad mēs dabūsim:

$$M = \begin{cases} \frac{m}{v} \times V \\ k \times \frac{a'}{a} \times n \end{cases}$$

Mēs visu laiku pieņemam, ka ne tikai vidēja darbaspēka vērtība ir pastāvīgs lielums, bet arī ka kapitālista izmantotie strādnieki ir reducēti uz vidēju strādnieku. Ir izņēmuma gadījumi, kad ražotā virsvērtība nepieaug proporcionāli ekspluatēto strādnieku skaitam, bet tad arī darbaspēka vērtība nepaliek pastāvīga.

Tāpēc noteiktas masas virsvērtības ražošanā viena faktora samazināšanos iespējams kompensēt ar otra faktora palielināšanu. Ja mainīgais kapitāls samazinās un vienlaikus tajā pašā proporcijā pieaug virsvērtības norma, tad ražotās virsvērtības masa paliek nemainīga. Ja, saglabājot agrākos pieņēmumus, kapitālistam ir jāavansē 100 dālderu, lai ik dienas ekspluatētu 100 strādnieku, un ja virsvērtības norma ir 50%, tad šis mainīgais kapitāls 100 dālderu apmērā ienes virsvērtību 50 dālderu jeb 3×100 darba stundu apmērā. Ja virsvērtības norma divkāršojas jeb darba diena pagarinās nevis no 6 uz 9, bet no 6 uz 12 stundām, tad uz pusi samazinātais mainīgais kapitāls, kapitāls 50 dālderu apmērā, tāpat ienes virsvērtību 50 dālderu jeb 6×50 darba stundu apmērā. Tātad mainīgā kapitāla samazināšanās ir kompensējama, proporcionāli paaugstinot darbaspēka ekspluatācijas normu, jeb nodarbināto strādnieku skaita samazināšanās ir kompensējama, proporcionāli pagarinot darba dienu. Tādējādi zināmās robežās darba piedāvājums, ko var likt izdarīt kapitāls, nav atkarīgs no strādnieku piedāvājuma[202]. Otrādi, virsvērtības normas samazināšanās atstāj ražotās virsvērtības masu bez pārmaiņas, ja proporcionāli pieaug mainīgā kapitāla lielums jeb nodarbināto strādnieku skaits.

---

* Autorizētajā franču izdevumā šīs tēzes otra daļa ir formulēta šādi: «jeb arī tā ir vienlīdzīga viena darbaspēka vērtībai, reizinātai ar tā ekspluatācijas pakāpi un reizinātai ar vienlaikus pielietoto darbaspēku skaitu». — *Red.*

[202]) Šis elementārais likums, šķiet, nav zināms kungiem no vulgārās politiskās ekonomijas nometnes — šie ačgārnie arhimedi iedomājas, it kā tai apstāklī, ka darba tirgus cenas nosaka pieprasījums un piedāvājums, viņi atraduši atbalsta punktu, un pie tam nevis lai pasauli izceltu no eņģēm, bet gan lai to apturētu.

Tomēr strādnieku skaita jeb mainīgā kapitāla lieluma kompensācijai, paaugstinot virsvērtības normu jeb pagarinot darba dienu, ir robežas, kuras tā nespēj pārkāpt. Lai kāda arī būtu darbaspēka vērtība — vai strādnieka eksistencei nepieciešamais darba laiks ir 2 vai arī 10 stundas, — katrā ziņā kopējā vērtība, ko strādnieks var ražot dienu no dienas, ir mazāka par vērtību, kurā materializētas 24 darba stundas, mazāka par 12 šiliņiem vai 4 dālderiem, ja šāda ir šo 24 materializēto darba stundu izteiksme naudā. Paliekot pie agrākā pieņēmuma, pēc kura ir vajadzīgas 6 darba stundas dienā, lai atražotu pašu darbaspēku jeb tā pirkšanai avansēto kapitālo vērtību, mainīgais kapitāls 500 dālderu apmērā, kas izmanto 500 strādnieku, pastāvot virsvērtības normai 100% apmērā jeb 12 stundu darba dienai, ik dienu ražo virsvērtību 500 dālderu jeb 6×500 darba stundu apmērā. Kapitāls 100 dālderu apmērā, kas ik dienu izmanto 100 strādnieku, pastāvot virsvērtības normai 200% apmērā jeb 18 stundu darba dienai, ražo virsvērtības masu tikai 200 dālderu jeb 12×100 darba stundu apmērā. Un visa šī kapitāla jaunražotā vērtība, avansētā mainīgā kapitāla ekvivalents plus virsvērtība, nekad, nevienu pašu dienu nevar sasniegt summu 400 dālderu jeb 24×100 darba stundu apmērā. Vidējās darba dienas absolūtā robeža — un vidējā darba diena vienmēr no dabas ir mazāka par 24 stundām — ir absolūtā robeža, ko nav iespējams pārkāpt, kompensējot mainīgā kapitāla samazināšanos ar virsvērtības normas palielināšanu jeb ekspluatēto strādnieku skaita samazināšanos ar darbaspēka ekspluatācijas pakāpes paaugstināšanu. Šis taustāmi skaidrais otrais likums ir svarīgs, lai izskaidrotu daudzas parādības, kas rodas no kapitāla tendences, par kuru mēs runāsim vēlāk, — no tendences pēc iespējas vairāk samazināt viņa nodarbināto strādnieku skaitu jeb savu mainīgo, darbaspēkā pārvērsto sastāvdaļu, kas ir pretrunā ar tā otru tendenci — ražot pēc iespējas lielāku virsvērtības masu. Otrādi. Ja izmantoto darbaspēku masa jeb mainīgā kapitāla lielums pieaug, bet nepieaug proporcionāli virsvērtības normas samazinājumam, tad ražotās virsvērtības masa samazinās.

Trešais likums izriet no tā, ka ražotās virsvērtības masu nosaka divi faktori — virsvērtības norma un avansētā mainīgā kapitāla lielums. Ja ir dota virsvērtības norma jeb darbaspēka ekspluatācijas pakāpe un darbaspēka vērtība jeb nepieciešamā darba laika lielums, tad pats par sevi saprotams — jo lielāks ir mainīgais kapitāls, jo arī lielāka ražotās vērtības un virsvērtības masa. Ja ir dota darba dienas robeža, kā arī tās nepieciešamās sastāvdaļas robeža, tad atsevišķa kapitālista ražotās vērtības un virsvērtības masa, acīm redzot, ir atkarīga vienīgi no tās darba masas, kuru tas darbinājis. Bet viņa darbinātā darba masa, paliekot pie dotajiem pieņēmumiem, ir atkarīga no darbaspēka masas jeb no strādnieku skaita, kurus tas ekspluatē, un šo skaitu savukārt nosaka kapitālista avansētā mainīgā kapitāla lielums. Tātad, pastāvot

dotajai virsvērtības normai un dotajai darbaspēka vērtībai, ražotās virsvērtības masas ir tieši proporcionālas avansēto mainīgo kapitālu lielumiem. Bet mēs jau zinām, ka kapitālists dala savu kapitālu divās daļās. Vienu daļu viņš izdod par ražošanas līdzekļiem. Tā ir viņa kapitāla pastāvīgā daļa. Otru daļu viņš pārvērš dzīvā darbaspēkā. Šī daļa veido viņa mainīgo kapitālu. Uz viena un tā paša ražošanas veida bāzes dažādās ražošanas nozarēs pastāv dažāds kapitāla iedalījums pastāvīgajā un mainīgajā sastāvdaļā. Vienā un tai pašā ražošanas nozarē šī attiecība pārmainās līdz ar ražošanas procesa tehniskā pamata un sabiedriskās kombinācijas pārmaiņošanos. Bet, lai arī kādā veidā dotais kapitāls sadalītos kapitāla pastāvīgajā un mainīgajā daļā, vai nu pēdējā attieksies pret pirmo kā 1 : 2 vai 1 : 10, vai 1 : x, tas nemaz neskar tikko konstatēto likumu, jo saskaņā ar iepriekšējo analīzi pastāvīgā kapitāla vērtība, kaut arī parādās no jauna produkta vērtībā, tomēr neietilpst jaunradītajā vērtībā. Lai izmantotu 1 000 vērpēju, ir, protams, vajadzīgs vairāk izejmateriāla, vārpstiņu utt., nekā lai izmantotu 100 vērpēju. Un, ja arī šo papildu ražošanas līdzekļu vērtība celtos, kristos vai paliktu nemainīga, ja arī tā būtu liela vai maza, — tā nekādā ziņā neietekmē vērtības pieaugšanas procesu, ko īsteno tie darbaspēki, kas šos ražošanas līdzekļus iedarbinājuši. Tātad iepriekš konstatētais likums pieņem šādu formu: dažādu kapitālu ražotās vērtības un virsvērtības masas, pastāvot darbaspēka dotajai vērtībai un vienādai ekspluatācijas pakāpei, ir tieši proporcionālas šo kapitālu mainīgo sastāvdaļu, t. i., to dzīvajā darbaspēkā pārvērsto sastāvdaļu lielumam.

Šis likums ir skaidri redzamā pretrunā ar visu pieredzi, kas dibināta uz parādību ārējo šķietamību. Katrs zina, ka kokvilnas vērpšanas fabrikas īpašnieks, kurš procentuāli pret visu izlietoto kapitālu izlieto samērā daudz pastāvīgā un maz mainīgā kapitāla, tāpēc nesaņem mazāk peļņas jeb virsvērtības kā maizes ceptuves īpašnieks, kurš darbinājis samērā daudz mainīgā un maz pastāvīgā kapitāla. Lai atrisinātu šo šķietamo pretrunu, ir vajadzīgi vēl daudzi starplocekļi, tāpat kā elementārajā algebrā ir vajadzīgi daudzi starplocekļi, lai saprastu, ka $\frac{0}{0}$ var būt īstens lielums. Kaut gan klasiskā politiskā ekonomija nekad nav formulējusi šo likumu, tomēr tā instinktīvi turas pie tā, tāpēc ka tas vispār nepieciešami izriet no vērtības likuma. Tā mēģina glābt to no parādības pretrunām ar varmācīgas abstrakcijas palīdzību. Vēlāk[203] mēs redzēsim, kā Rikārdo skola paklupa pret šo piedauzības akmeni. Vulgārā politiskā ekonomija, kas «tiešām neko arī nav mācījusies»[113], šeit, tāpat kā visur, ķeras pie parādības ārējās šķietamības pretēji parādības likumam. Tā domā, pretēji Spinozam, ka «nezināšana ir pietiekams pamats»[114].

---

[203]) Sīkāk par to «Ceturtajā grāmatā».

Darbu, ko dienu no dienas darbina sabiedrības kopējais kapitāls, var aplūkot kā vienu vienīgu darba dienu. Ja, piemēram, strādnieku skaits ir viens miljons un atsevišķa strādnieka vidējā darba diena ir 10 stundu, tad sabiedriskā darba diena sastāv no 10 miljoniem stundu. Ja ir dots šās darba dienas ilgums — vai nu tās robežas nosaka fiziski vai sociāli apstākļi, — virsvērtības masu iespējams palielināt, tikai palielinot strādnieku, t. i., strādājošo iedzīvotāju skaitu. Iedzīvotāju pieaugums šeit veido matemātisko robežu virsvērtībai, ko ražo kopējais sabiedriskais kapitāls. Otrādi. Ja ir dots iedzīvotāju skaits, tad šo robežu nosaka iespējamais darba dienas pagarinājums[204]. Nākošajā nodaļā mēs redzēsim, ka šim likumam ir nozīme tikai attiecībā uz to virsvērtības formu, kuru mēs aplūkojām līdz šim.

No virsvērtības ražošanas līdzšinējās aplūkošanas izriet, ka ne ikviena patvaļīga naudas vai vērtības summa ir pārvēršama kapitālā, ka, gluži otrādi, šās pārvēršanas priekšnoteikums ir noteikts naudas vai maiņas vērtību minimums atsevišķa naudas vai preču īpašnieka rokās. Mainīgā kapitāla minimums ir viena darbaspēka izmaksas cena, kas jāizdod visu gadu dienu no dienas, lai iegūtu virsvērtību. Ja strādniekam būtu pašam savi ražošanas līdzekļi un ja viņš apmierinātos ar strādnieka dzīvi, tad viņam pietiktu ar darba laiku, kas nepieciešams viņa dzīvei vajadzīgo līdzekļu atražošanai, teiksim, ar 8 stundām dienā. Tātad arī ražošanas līdzekļi viņam būtu vajadzīgi tikai 8 darba stundām. Turpretim kapitālistam, kas virs šīm 8 stundām liek tam veikt vēl, teiksim, 4 stundas virsdarba, ir vajadzīga papildu naudas summa, lai iegūtu papildu ražošanas līdzekļus. Tomēr, ja paliek mūsu pieņēmums, viņam vajadzētu izmantot jau divus strādniekus, lai ar vienā dienā piesavināto virsvērtību varētu dzīvot tā, kā dzīvo strādnieks, t. i., varētu apmierināt savas nepieciešamās vajadzības. Šajā gadījumā viņa ražošanas mērķis būtu vienkārši eksistences uzturēšana un nevis bagātības vairošana; bet pēdējā ir kapitālistiskās ražošanas priekšnoteikums. Lai dzīvotu tikai divreiz labāk par parasto strādnieku un lai no jauna pārvērstu kapitālā pusi no ražotās virsvērtības, viņam vajadzētu līdz ar strādnieku skaitu astoņkārt palielināt avansētā kapitāla minimumu. Protams, viņš pats, tāpat kā viņa strādnieks, var lietot savas rokas tieši ražošanas procesā, bet tad viņš arī būs kaut kas vidējs starp kapitālistu un strādnieku, būs «sīkuzņēmējs». Zināms kapitālistiskās ražošanas līmenis prasa, lai kapitālists, kamēr viņš funkcionē kā kapitālists, t. i., kā personificēts kapitāls, visu laiku varētu izlietot sveša darba piesavināšanai un tāpēc arī kontrolei pār to un šā darba produktu pārdošanai[205].

[204]) «Sabiedrības darbs, t. i., saimniecībā izlietotais laiks, ir dots lielums, teiksim, 10 stundu dienā uz ikkatru no miljona iedzīvotājiem jeb desmit miljonu stundu... Kapitālam ir sava pieaugšanas robeža. Šī robeža katrā dotajā periodā ir sasniedzama, izmantojot visu rīcībā esošo laiku ražīgai lietošanai» («An Essay on the Political Economy of Nations». London, 1821, p. 47, 49).

[205]) «Fermeris nevar paļauties uz savu paša darbu, un, ja viņš to dara, tad es apgalvoju, ka viņš no tā zaudē. Viņa darbam jābūt vispārējai uzraudzībai pār visu: jāuzrauga

Viduslaiku cunftes ar varu centās nepieļaut amatmeistaram pārvērsties par kapitālistu, ierobežojot ar ļoti niecīgu maksimumu strādnieku skaitu, kurus bija atļauts nodarbināt atsevišķam meistaram. Naudas vai preču īpašnieks tikai tad tiešām pārvēršas par kapitālistu, kad ražošanai avansētā minimālā summa tālu pārsniedz viduslaiku maksimumu. Šeit, tāpat kā dabas zinātnēs, apstiprinās, ka pareizs ir tas likums, ko atklāja Hēgelis savā «Loģikā», ka tīri kvantitatīvas pārmaiņas zināmā pakāpē pāriet kvalitatīvās atšķirībās[205a]).

Minimālā vērtības summa, kurai jābūt atsevišķa naudas vai preču īpašnieka rīcībā, lai tas pārvērstos par kapitālistu, ir dažāda dažādās kapitālistiskās ražošanas attīstības pakāpēs, un dotajā attīstības pakāpē tā ir dažāda dažādās ražošanas nozarēs atkarībā no to īpašajiem tehniskajiem apstākļiem. Dažas ražošanas nozares jau pašā kapitālististiskās ražošanas sākumā prasa tādu kapitāla minimumu, kāds tolaik vēl nav sastopams atsevišķu indivīdu rokās. Tas rada, no vienas puses, valsts subsīdijas privātpersonām, kā Francijā Kolbēra laikmetā un dažās vācu valstīs līdz mūsu laikam, no otras puses — sabiedrību izveidošanos, kurām ir ar likumu piešķirts monopols zināmās rūpniecības un tirdzniecības nozarēs[206]), — tās ir mūslaiku akciju sabiedrību priekšteces.

Mēs nepakavējamies pie detaļām tajās pārmaiņās, kuras ražošanas procesa laikā notikušas attiecībās starp kapitālistu un algoto strādnieku, tātad nepakavējamies arī pie paša kapitāla definējumu tālākas izvēršanas. Atzīmēsim tikai nedaudzus galvenos punktus.

Ražošanas procesā kapitāls attīstījies par darba, t. i., darbaspēka, kas darbojas, jeb paša strādnieka komandētāju. Personificētais kapitāls — kapitālists uzmana, lai strādnieks veiktu savu darbu kārtīgi un vajadzīgajā intensitātes pakāpē.

---

kūlējs, citādi alga pēdējam būs izkaisīta vējā tāpēc, ka labība netiks izkulta; viņam jāuzrauga savi pļāvēji utt.; viņam pastāvīgi jāpārbauda savu iežogojumu stāvoklis; viņam jāskatās, lai nebūtu nekādas nolaidības, un tā ir nenovēršama, ja viņš būs saistīts pie kādas vienas vietas» ([*J. Arbuthnot.*] «An Inquiry into the Connection between the present Price of Provisions and the Size of Farms etc.». By a Farmer. London, 1773, p. 12). Šis darbs ir ļoti interesants. Pēc tā var izpētīt, kā rodas «fermeris kapitālists» vai «fermeris tirgotājs» — kā viņš tieši te ir nosaukts —, un noklausīties, kā viņš sevi slavina «sīkā fermera» priekšā, kurš pēc būtības cīnās par eksistences līdzekļiem. «Kapitālistu šķira sākumā daļēji un beigu beigās pilnīgi atbrīvojas no fiziskā darba nepieciešamības» (Textbook of Lectures on the Political Economy of Nations.» By the Rev. *Richard Jones.* Hertford, 1852, Lecture III, p. 39).

205a) Molekulārā teorija, ko lieto modernajā ķīmijā un ko pirmoreiz zinātniski izveidojuši Lorāns un Žerārs, ir dibināta tieši uz šo likumu. {*Papildinājums 3. izd.* Lai paskaidrotu šo piezīmi, kas ir diezgan nesaprotama personām, kuras nezina ķīmiju, norādīsim, ka autors šeit runā par oglekļa savienojumiem, ko Žerārs 1843. gadā pirmoreiz nosauca par «homoloģiskajām rindām», no kurām katrai ir pašai sava algebriskā formula. Tā, piemēram, parafīna rinda: C_nH_{2n+2}; normālo alkoholu rinda: $C_nH_{2n}+2O$; normālo taukskābju rinda: $C_nH_{2n}O_2$ un daudzas citas. Minētajos piemēros ar vienkāršu kvantitatīvu CH_2 pielikšanu molekulārajai formulai ik reizi iznāk kvalitatīvi atšķirīgs ķermenis. Par Lorāna un Žerāra līdzdalību šā svarīgā fakta konstatēšanā, ko Markss ir par daudz augstu novērtējis, sal. *Kopp.* «Entwicklung der Chemie». München, 1873, S. 709, 716 un *Schorlemmer.* «Rise and Development of Organic Chemistry». London, 1879, p. 54. — *F. E.*}

206) Šāda veida iestādes Mārtiņš Luters sauc par «monopolsabiedrībām».

Tālāk, kapitāls attīstījies par piespiedu attiecību, kas liek strādnieku šķirai veikt vairāk darba, nekā to prasa viņas pašas dzīves vajadzību šaurais loks. Stimulēdams citu cilvēku darba mīlestību, izsūknēdams virsdarbu un ekspluatēdams darbaspēku, kapitāls ar savu enerģiju, negausību un efektivitāti tālu pārsniedz šai ziņā visas agrākās ražošanas sistēmas, kas balstījās uz tiešu piespieddarbu.

Sākumā kapitāls pakļauj sev darbu tajos tehniskajos apstākļos, kuros viņš to vēsturiski atrod. Tātad ne uzreiz tas pārmaina ražošanas veidu. Tāpēc virsvērtības ražošana tajā formā, kuru mēs līdz šim esam aplūkojuši, t. i., ar vienkāršu darba dienas pagarināšanu, šķita neatkarīga no jebkādas pārmaiņas pašā ražošanas veidā. Vecmodīgajā maizes ceptuvē tā bija ne mazāk iedarbīga kā modernajā kokvilnas vērptuvē.

Ja mēs aplūkojam ražošanas procesu no darba procesa viedokļa, tad redzam, ka strādnieks izturas pret ražošanas līdzekļiem nevis kā pret kapitālu, bet vienkārši kā pret savas mērķtiecīgās ražīgās darbības līdzekļiem un materiālu. Tā, piemēram, ādu fabrikā viņš rīkojas ar ādu vienkārši kā ar savu darba priekšmetu. Tas nav kapitālists, kuram viņš miecē ādu. Citādi iznāk, ja mēs aplūkojam ražošanas procesu no vērtības pieaugšanas procesa viedokļa. Ražošanas līdzekļi tūdaļ pārvēršas par sveša darba izsūkšanas līdzekļiem. Un tad vairs nevis strādnieks lieto ražošanas līdzekļus, bet ražošanas līdzekļi lieto strādnieku. Ne strādnieks patērē tos kā savas ražīgās darbības vieliskos elementus, bet tie patērē strādnieku kā savu pašu dzīves procesa fermentu; bet kapitāla dzīves process ir tikai kustība, kurā kapitāls parādās kā pašpieaugoša vērtība. Kausējamās krāsnis un darbnīcas, kas naktī atpūšas un neizsūc dzīvu darbu, ir «tīrs zaudējums» («mere loss») kapitālistam. Tāpēc kausējamās krāsnis un darbnīcas rada «pretenzijas uz» darbaspēku «nakts darbu». Naudas vienkārša pārvēršanās par ražošanas procesa vieliskajiem faktoriem, par ražošanas līdzekļiem, pārvērš pēdējos par juridisku titulu un piespiedu titulu uz svešu darbu un virsdarbu. Viens piemērs noslēgumā mums parādīs, kā šī kapitālistiskajai ražošanai piemītošā un tai raksturīgā apgriešana, pat sagrozīšana, kas notiek attiecībās starp nedzīvo un dzīvo darbu, starp vērtību un to spēku, kas rada vērtību, atspoguļojas kapitālistu galvās. Anglijas fabrikantu 1848.—1850. g. dumpja laikā «Peizlijas linu un kokvilnas vērptuves Kārlails, dēli un K° vadītājs, kura ir viena no vecākajām un cienījamākajām firmām Rietumskotijā, kura pastāv kopš 1752. g. un kuru no paaudzes uz paaudzi vada viena un tā pati ģimene», — šis ļoti inteliģentais džentlmenis publicēja «Glasgow Daily Mail» 1849. g. 25. aprīļa numurā vēstuli[207] ar virsrakstu «Relaissystem», kur, starp citu, sastopam šādu līdz smieklīgumam naivu vietu:

---

[207] «Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1849», p. 59.

«Aplūkosim to postu, kāds radīsies, ja darba laiku saīsinās no 12 stundām uz 10 stundām... Tas «nozīmē», ka visnopietnākajā mērā tiks kaitēts fabrikanta izredzēm un īpašumam. Ja viņš» (t. i., viņa «rokas») «strādājis 12 stundu un tiks ierobežots ar 10 stundām, tad katras viņa uzņēmuma 12 mašīnas vai vārpstiņas samazināsies uz 10 («then every 12 machines or spindles, in his establishment, shrink to 10»), un, ja viņš gribētu pārdot savu fabriku, tad tās tiktu novērtētas tikai kā 10, un tāpēc katra fabrika visā zemē zaudētu vienu sesto daļu no savas vērtības.»[208]

Šīm Rietumskotijas iedzimti kapitālistiskajām smadzenēm ražošanas līdzekļu, vārpstiņu utt. vērtība tādā mērā saplūst ar viņu kapitālistisko īpašību pašiem pieaugt jeb ik dienas uzsūkt noteiktu daudzumu sveša bezmaksas darba, ka firmas Kārlails un K° vadītājs tiešām iedomājas, ka, pārdodot fabriku, viņš saņemtu samaksu ne tikai par vārpstiņu vērtību, bet turklāt arī par vārpstiņu vērtības pieaugumu, samaksu ne tikai par darbu, kas tajās ietverts un kas vajadzīgs tāda paša veida vārpstiņu ražošanai, bet arī par virsdarbu, kas ar to palīdzību ik dienas tiek izsūkts no Peizlijas brašajiem rietumskotiem; un tieši aiz šā iemesla, viņš domā, ar darba dienas saīsināšanu par divām stundām katru 12 vērpjamo mašīnu pārdošanas cena samazināsies līdz 10 mašīnu cenai!

[208]) «Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1849», p. 60. Fabriku inspektors Stjuarts, pats pēc tautības skots un pretēji Anglijas fabriku inspektoriem atrazdamies pilnīgā kapitālistiskā domāšanas veida gūstā, tieši paskaidro, ka šī vēstule, ko tas pievienojis savam pārskatam, «ir visderīgākais paskaidrojums, kādu jebkad ir izdarījis kāds fabrikants, kas lieto Relaissystem, un ir domāta sevišķi tam nolūkam, lai novērstu aizspriedumus un iebildumus pret šo sistēmu».

CETURTĀ DAĻA

RELATĪVĀS VIRSVĒRTĪBAS RAŽOŠANA

DESMITĀ NODAĻA

RELATĪVĀS VIRSVĒRTĪBAS JĒDZIENS

To darba dienas daļu, kas ražo tikai kapitāla samaksātā darbaspēka vērtības ekvivalentu, mēs līdz šim esam pieņēmuši par pastāvīgu lielumu, un tā tiešām ir pastāvīgs lielums dotajos ražošanas apstākļos dotajā sabiedrības ekonomiskās attīstības pakāpē. Virs šā nepieciešamā darba laika strādnieks var strādāt 2, 3, 4, 6 utt. stundas. No šā pagarinājuma apmēriem ir atkarīga virsvērtības norma un darba dienas garums. Tādējādi, ja nepieciešamais darba laiks ir pastāvīgs, tad visa darba diena turpretim ir mainīgs lielums. Pieņemsim tagad, ka mums ir dots tiklab darba dienas kopējais ilgums, kā arī tās sadalījums nepieciešamajā darbā un virsdarbā. Pieņemsim, piemēram, ka līnija *ac*, *a*——*b*—*c*, ir divpadsmitstundu darba diena, nogrieznis *ab* — desmit stundu nepieciešamā darba, nogrieznis *bc* — divas stundas virsdarba. Rodas jautājums, kā iespējams palielināt virsvērtības ražošanu, t. i., kā iespējams pagarināt virsdarbu, nepagarinot tālāk *ac* vai neatkarīgi no jebkuras tālākas *ac* pagarināšanas.

Neraugoties uz to, ka darba dienas *ac* robežas ir dotas, *bc*, acīm redzot, ir pagarināms, ja ne izstiepjot pāri par robežpunktu *c*, kas vienlaikus ir darba dienas *ac* galapunkts, tad pārvietojot sākuma punktu *b* pretējā virzienā — uz *a* pusi. Pieņemsim, ka līnijā *a*——*b'*—*b*—*c* nogrieznis *b'*—*b* ir vienlīdzīgs pusei no *bc*, t. i., vienlīdzīgs vienai darba stundai. Ja mēs tagad pieņemsim, ka, pastāvot divpadsmitstundu darba dienai *ac*, punktu *b* atvirza līdz *b'*, tad *bc* izstiepjas līdz *b'c*, virsdarbs pieaug par pusi, no 2 stundām uz 3 stundām, kaut gan darba diena joprojām paliek divpadsmit stundas. Bet šī virsdarba izstiepšanās no *bc* līdz *b'c*, no 2 stundām uz 3 stundām, acīm redzot, nav iespējama bez vienlaicīgas nepieciešamā darba saīsināšanās no *ab* uz *ab'*, no 10 stundām uz 9 stundām. Virsdarba pieaugumam šai gadījumā atbilstu nepieciešamā darba samazināšanās jeb tai darba laika daļai, kuru strādnieks līdz šim faktiski izlietojis sev, jāpārvēršas darba laikā,

ko izlieto par labu kapitālistam. Pie tam mainītos nevis darba dienas ilgums, bet gan proporcija, kādā darba diena sadalās nepieciešamajā darbā un virsdarbā.

No otras puses, pats virsdarba lielums, acīm redzot, ir dots, ja ir dots darba dienas ilgums un darbaspēka vērtība. Darbaspēka vērtība, t. i., darba laiks, kas nepieciešams tā ražošanai, nosaka darba laiku, kas nepieciešams tā vērtības atražošanai. Ja viena stunda darba izpaužas zelta daudzumā, kas ir vienlīdzīgs pusšiliņam jeb 6 pensiem, un ja darbaspēka dienas vērtība ir 5 šiliņi, tad strādniekam jāstrādā ik dienas desmit stundas, lai kompensētu sava darbaspēka dienas vērtību, ko viņam ir samaksājis kapitāls, jeb ražotu viņam vienas dienas dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtības ekvivalentu. Šo dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtība nosaka viņa darbaspēka vērtību[1]), viņa darbaspēka vērtība savukārt nosaka viņa nepieciešamā darba laika lielumu. Bet virsdarba lielumu mēs dabūjam, atskaitot nepieciešamo darba laiku no visas darba dienas. Atskaitot desmit stundu no divpadsmit stundām, paliek divas, un dotajos apstākļos nav saprotams, kā varētu palielināt virsdarbu pāri par šo divu stundu robežām. Protams, kapitālists var samaksāt strādniekam 5 šiliņu vietā tikai 4 šiliņus 6 pensus vai pat vēl mazāk. Lai atražotu šo vērtību 4 šiliņu 6 pensu apmērā, pietiktu ar 9 darba stundām, un tādējādi virsdarbam tagad iznāktu no 12 stundu darba dienas divu stundu vietā trīs un pati virsvērtība pieaugtu no 1 šiliņa uz 1 šiliņu 6 pensiem. Tomēr šādu rezultātu varētu sasniegt, tikai samazinot strādnieka algu zem viņa darbaspēka vērtības. Ja strādniekam ir tikai 4 šiliņi 6 pensi, ko viņš ražo 9 stundās, tad viņam īstenībā ir par $^1/_{10}$ mazāks dzīvei nepieciešamo līdzekļu daudzums nekā agrāk, un tātad var notikt tikai nepilnīga viņa darbaspēka atražošana. Šai gadījumā virsdarbu iespējams pagarināt, tikai pārkāpjot tā normālās robežas, virsdarba sfēru iespējams paplašināt, tikai uzurpējot daļu nepieciešamā darba laika. Kaut gan šai virsdarba palielināšanas metodei ir ļoti svarīga loma darba algas īstenajā kustībā, šeit tā ir jāizslēdz, jo pēc mūsu pieņēmuma visas preces — un tātad arī darbaspēku — pārdod un pērk par to pilnu vērtību. Ja tas ir pieņemts, tad par cēloni tam, ka samazinās darba laiks, kas nepieciešams darbaspēka ražošanai jeb tā vērtības atražošanai, var būt nevis strādnieka darba algas samazināšana zem viņa darbaspēka vērtī-

[1]) Vidējas dienas algas vērtību nosaka tas, kas strādniekam vajadzīgs, lai «dzīvotu, strādātu un vairotos» (*William Petty*. «Political Anatomy of Ireland, 1672», p. 64). «Darba cenu vienmēr nosaka nepieciešamo eksistences līdzekļu cena.» Strādnieks nesaņem vajadzīgo algu, «ja ... strādnieka saņemtā alga nedod viņam iespēju uzturēt atbilstoši viņa zemajai kārtai un stāvoklim tādu ģimeni, kāda bieži vien ir daudziem no viņiem» (*J. Vanderlint*, cit. darbs, 15. lpp.). «Vienkāršam strādniekam, kuram nav nekā cita kā rokas un prasme strādāt, ir tikai tik daudz, ciktāl viņam izdodas pārdot savu darbu citiem ... Visās darba nozarēs jāpastāv faktam un šāds fakts tiešām pastāv, ka strādnieka alga ir ierobežota ar to, kas viņam absolūti nepieciešams dzīvības uzturēšanai» (*Turgot*. «Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses». «Oeuvres», éd. Daire, t. I, p. 10). «Dzīvei nepieciešamo līdzekļu cena patiesībā ir darba ražošanas vērtība» (*Malthus*. «Inquiry into the Nature and Progress of Rent and the Principles by which it is regulated». London, 1815, p. 48, piezīme).

bas, bet gan tikai pašas šās vērtības samazināšana. Pastāvot dotajam darba dienas garumam, virsdarba pieaugšanai jārodas tāpēc, ka samazinās nepieciešamais darba laiks un nevis otrādi — nevis nepieciešamajam darba laikam jāsamazinās, tāpēc ka pieaug virsdarbs. Lai mūsu piemērā nepieciešamais darba laiks samazinātos par $^1/_{10}$, t. i., no 10 stundām uz 9 stundām, un tātad virsdarbs pieaugtu no 2 stundām uz 3 stundām, nepieciešama patiesa darbaspēka vērtības samazināšanās par $^1/_{10}$.

Bet no tādas darbaspēka vērtības samazināšanās par vienu desmitdaļu savukārt izriet, ka to pašu daudzumu dzīvei nepieciešamo līdzekļu, kuru agrāk ražoja 10 stundās, tagad ražo 9 stundās. Bet tas nav iespējams, nepaaugstinot darba ražīgo spēku. Pieņemsim, piemēram, ka ar dotajiem ražošanas līdzekļiem kurpnieks var izgatavot 12 stundu darba dienā vienu pāri zābaku. Lai viņš varētu tajā pašā laikā izgatavot divus pārus zābaku, viņa darba ražīgajam spēkam vajag divkāršoties, bet tas nevar divkāršoties, ja nepārmainās viņa darba līdzekļi vai darba metodes, vai arī abi vienlaikus. Tātad jānotiek revolūcijai viņa darba ražošanas nosacījumos, t. i., viņa ražošanas veidā, un tāpēc arī pašā darba procesā. Ar darba ražīgā spēka paaugstināšanos mēs šeit saprotam vispār ikvienu pārmaiņu darba procesā, kura saīsina darba laiku, kas sabiedriski nepieciešams kādas preces ražošanai; tādējādi mazāks daudzums darba iegūst spēju ražot lielāku daudzumu lietošanas vērtības[2]. Tātad, ja, pētījot virsvērtības ražošanu tajā formā, kādā mēs to līdz šim esam aplūkojuši, mēs ražošanas veidu pieņēmām par kaut ko dotu, tad tagad, lai saprastu virsvērtības ražošanu, pārvēršot nepieciešamo darbu virsdarbā, nekādā ziņā nepietiek tikai pieņemt, ka kapitāls apgūst darba procesu tā vēsturiski mantotajā, pastāvošajā formā un palielina tikai tā ilgumu. Lai paaugstinātos darba ražīgais spēks, lai darba ražīgā spēka paaugstināšanās rezultātā samazinātos darbaspēka vērtība un tādējādi saīsinātos darba dienas daļa, kas nepieciešama šās vērtības atražošanai, — ir vajadzīgs apvērsums darba procesa tehniskajos un sabiedriskajos nosacījumos un tātad arī pašā ražošanas veidā.

Virsvērtību, ko ražo, pagarinot darba dienu, es saucu par absolūto virsvērtību. Turpretim to virsvērtību, kura rodas, saīsinoties nepieciešamajam darba laikam un atbilstoši mainoties abu darba dienas sastāvdaļu lielumu attiecībai, es saucu par relatīvo virsvērtību.

Lai darbaspēka vērtība samazinātos, darba ražīguma pieaugumam jāaptver tās rūpniecības nozares, kuru produkti nosaka darbaspēka vērtību, t. i., vai nu jau pieder pie parasto dzīvei nepieciešamo līdzekļu skaita, vai arī var tos aizstāt. Bet preces vērtību

[2]) «Kad amati uzlabojas, tad tas nozīmē, ka tiek atklātas jaunas metodes, ar kurām doto darbu var veikt mazāks daudzums cilvēku vai (kas ir tas pats) īsākā laikā nekā agrāk» (*Galiani*, cit. darbs, 158. un 159. lpp.). «Ražošanas izmaksu ekonomija nevar būt nekas cits kā tikai ražošanā izlietotā darba daudzuma ekonomija» (*Sismondi*. «Études etc., t. I, p. 22).

nosaka ne tikai tā darba daudzums, kurš piešķir precei galīgo formu, bet arī tā darba daudzums, ko satur šās preces ražošanas līdzekļi. Piemēram, zābaku vērtību nosaka ne tikai kurpnieka darbs, bet arī ādas, piķa, diega utt. vērtība. Tātad darbaspēka vērtība krītas arī tāpēc, ka paaugstinās darba ražīgais spēks un atbilstoši kļūst lētākas preces tajās rūpniecības nozarēs, kuras sagādā pastāvīgā kapitāla vieliskos elementus, t. i., darba līdzekļus un darba materiālu, dzīvei nepieciešamo līdzekļu izgatavošanai. Turpretim ražīgā spēka palielināšanās tādās ražošanas nozarēs, kas nesagādā nedz dzīvei nepieciešamos līdzekļus, nedz ražošanas līdzekļus to izgatavošanai, atstāj darbaspēka vērtību nemainītu.

Preces palētināšanās samazina, protams, darbaspēka vērtību tikai pro tanto, t. i., tikai atbilstoši tam, kādā mērā šī prece piedalās darbaspēka atražošanā. Tā, piemēram, krekls ir dzīvei nepieciešams līdzeklis, bet tikai viens no daudziem. Šās preces palētināšanās samazina tikai strādnieka izdevumus par krekliem. Bet kopējā dzīvei nepieciešamo līdzekļu summa sastāv no dažādām precēm, kas ir īpašu ražošanas nozaru produkti, un katras tādas preces vērtība vienmēr veido attiecīgu daļu no darbaspēka vērtības. Šī pēdējā vērtība samazinās reizē ar tās atražošanai nepieciešamo darba laiku, kura kopējā samazināšanās ir vienlīdzīga to samazinājumu summai visās šādās īpašajās ražošanas nozarēs. Mēs aplūkojam šeit šo kopējo rezultātu tā, it kā tas būtu tiešs rezultāts un tiešs mērķis katrā atsevišķā gadījumā. Kad atsevišķs kapitālists, paaugstinot darba ražīgo spēku, palētina savu preci, piemēram, kreklus, tad viņš varbūt nemaz nedomā pro tanto samazināt darbaspēka vērtību un tātad arī nepieciešamo darba laiku; tomēr, ciktāl viņš galu galā veicina šo rezultātu, viņš veicina vispārējās virsvērtības normas celšanos[3]). Vispārējās un nepieciešamās kapitāla tendences vajag atšķirt no to izpausmes formām.

Šeit nav aplūkojams, tieši kādā veidā kapitālistiskās ražošanas imanentie likumi izpaužas kapitālu ārējā kustībā, iedarbojas kā konkurences piespiedu likumi un nonāk atsevišķa kapitālista apziņā kā viņa darbības virzītāji motīvi. Katrā ziņā skaidrs ir viens: konkurences zinātniska analīze kļūst iespējama tikai pēc tam, kad ir izzināta kapitāla iekšējā daba, — gluži tāpat, kā debess ķermeņu redzamā kustība kļūst saprotama tikai tam, kas zina šo ķermeņu īsteno, bet jutekliski neuztveramo kustību. Bet, lai saprastu virsvērtības ražošanu un turklāt tikai pamatojoties uz mūsu analīzes jau sasniegtajiem rezultātiem, jāatzīmē sekojošais.

Ja viena darba stunda izpaužas zelta daudzumā, kas ir vienlīdzīgs 6 pensiem jeb $^1/_2$ šiliņam, tad 12 stundu darba dienā tiks ražota vērtība 6 šiliņu apmērā. Pieņemsim, ka, pastāvot dotajam

---

[3]) «Kad fabrikants, uzlabodams mašīnas, divkāršo viņa iegūtā produkta daudzumu ... viņš iegūst (gala rezultātā) tikai tāpēc, ka tas viņam dod iespēju lētāk apģērbt strādnieku ... ka strādniekam tātad tagad iznāk mazāka daļa no visa produkta» (*Ramsay*, cit. darbs, 168. un 169. lpp.).

darba ražīgā spēka līmenim, šajās 12 darba stundās izgatavo 12 gabalu preces. Pieņemsim, ka katram gabalam preces izlietoto ražošanas līdzekļu, izejmateriāla utt. vērtība ir 6 pensi. Šādos apstākļos katrai atsevišķajai precei ir viena šiliņa vērtība, un proti: 6 pensi ir ražošanas līdzekļu vērtība, un 6 pensi — precei apstrādāšanas procesā no jauna pievienotā vērtība. Pieņemsim tagad, ka kādam kapitālistam izdodas divkāršot darba ražīgo spēku un tāpēc divpadsmitstundu darba dienā viņš ražo nevis 12, bet jau 24 gabalus tā paša veida preces. Ja ražošanas līdzekļu vērtība ir palikusi nemainīga, tad atsevišķas preces vērtība samazinās uz 9 pensiem, proti, 6 pensi ir ražošanas līdzekļu vērtība un 3 pensi — vērtība, ko no jauna pievienojis pēdējais darbs. Neraugoties uz darba ražīgā spēka divkāršošanos, darba diena rada arī tagad, tāpat kā agrāk, jaunu vērtību 6 šiliņu apmērā, bet tikai tagad tā sadalās uz divreiz lielāku preču daudzumu. Tāpēc uz katru atsevišķu produktu iznāk tikai $^1/_{24}$ un nevis $^1/_{12}$ no šīs kopējās vērtības, 3 pensi un nevis 6 pensi, jeb — kas ir tas pats — ražošanas līdzekļiem, tiem pārvēršoties gatavā produktā, tagad pievienojas pusstunda darba uz katru gabalu preces un nevis vesela stunda, kā tas bija agrāk. Šās preces individuālā vērtība tagad ir zemāka par tās sabiedrisko vērtību, t. i., šī prece maksā mazāk darba laika nekā lielais daudzums tā paša veida produktu, kas ražoti vidējos sabiedriskajos apstākļos. Gabals preces maksā vidēji 1 šiliņu jeb tas pārstāv 2 stundas sabiedriskā darba; kad ražošanas veids mainījies, tas maksā tikai 9 pensus, t. i., satur tikai $1^1/_2$ darba stundas. Tomēr preces patiesā vērtība ir nevis tās individuālā, bet gan tās sabiedriskā vērtība, t. i., tās vērtību mērī nevis ar to darba laika daudzumu, cik faktiski prece ir prasījusi tās ražotājam dotajā atsevišķajā gadījumā, bet gan ar darba laiku, kas ir sabiedriski nepieciešams preces ražošanai. Tātad, ja kapitālists, kas pielietojis jaunu metodi, pārdod savu preci pēc tās sabiedriskās vērtības — par 1 šiliņu —, viņš pārdod to par trim pensiem virs tās individuālās vērtības un tādējādi realizē papildu virsvērtību 3 pensu apmērā. No otras puses, divpadsmitstundu darba diena viņam tagad izpaužas 24 gabalos preces agrāko 12 gabalu vietā. Tātad, lai pārdotu vienas darba dienas produktu, viņam tagad vajag divkārt pavairot savas preces realizāciju jeb vajag divreiz lielāka tirgus. Pārējiem apstākļiem nemainoties, viņa preces var iekarot sev lielāku tirgu, tikai pazeminot savas cenas. Tāpēc kapitālists tās pārdos virs to individuālās, bet zem to sabiedriskās vērtības, piemēram, par 10 pensiem gabalā. Tādējādi no katra gabala viņš iegūs papildu virsvērtību 1 pensa apmērā. Šo virsvērtības pieaugumu viņš saņems neatkarīgi no tā, vai viņa prece pieder vai nepieder pie dzīvei nepieciešamo līdzekļu skaita, vai tā kā noteicošs moments ietilpst vai neietilpst darbaspēka vispārējā vērtībā. Tātad neatkarīgi no šā pēdējā apstākļa katrs atsevišķs kapitālists ir ieinteresēts palētināt preci, ceļot darba ražīgo spēku.

Bet pat šajā gadījumā palielināta virsvērtības ražošana rodas, saīsinoties nepieciešamajam darba laikam un atbilstoši pagarinoties virsdarbam[3a]. Pieņemsim, ka nepieciešamais darba laiks ir 10 stundu, t. i., darbaspēka dienas vērtība — 5 šiliņi, virsdarbs — 2 stundas un vienā dienā ražotā virsvērtība — 1 šiliņš. Bet mūsu kapitālists tagad ražo 24 gabalus preces, kurus viņš pārdod par 10 pensiem gabalā, t. i., kopā par 20 šiliņiem. Tā kā ražošanas līdzekļu vērtība ir 12 šiliņu, tad $14^2/_5$ gabala preces tikai kompensē avansēto pastāvīgo kapitālu. Divpadsmitstundu darba diena izpaužas pārējos $9^3/_5$ gabalos. Tā kā darbaspēka cena = 5 šiliņi, tad 6 gabalos preces izpaužas nepieciešamais darba laiks un $3^3/_5$ gabalos — virsdarbs. Nepieciešamā darba attiecība pret virsdarbu, kura vidējos sabiedriskos apstākļos bija 5 : 1, tagad ir tikai 5 : 3. To pašu rezultātu var iegūt arī šādā veidā. Divpadsmitstundu darba dienas produkta vērtība = 20 šiliņiem. No tiem 12 šiliņu iznāk uz ražošanas līdzekļu vērtību, kas tikai no jauna parādās produkta vērtībā. Tātad paliek 8 šiliņi kā tās vērtības naudas izteiksme, kurā pārstāvēta darba diena. Šī naudas izteiksme ir lielāka nekā tā, kurā izpaužas šā paša veida sabiedriski vidējais darbs, jo 12 stundu šā vidējā darba izpaužas tikai 6 šiliņos. Darbs, kura ražīgais spēks ir ārkārtīgi augsts, funkcionē kā pareizināts darbs, t. i., vienādos laika posmos rada lielāku vērtību nekā tāda paša veida sabiedriski vidējais darbs. Bet mūsu kapitālists tagad, tāpat kā agrāk, samaksā tikai 5 šiliņus par darbaspēka dienas vērtību. Tātad strādniekam agrāko desmit stundu vietā tagad ir vajadzīgas tikai $7^1/_2$ stundas, lai atražotu šo vērtību. Tāpēc viņa virsdarbs pieaug par $2^1/_2$ stundām, viņa ražotā virsvērtība — no 1 šiliņa uz 3 šiliņiem. Tādējādi kapitālists, kas pielieto uzlaboto ražošanas veidu, piesavinās kā virsdarbu lielāku darba dienas daļu nekā pārējie kapitālisti tajā pašā ražošanas nozarē. Viņš atsevišķajā gadījumā dara to pašu, ko visumā dara viss kapitāls, ražojot relatīvo virsvērtību. Bet, no otras puses, šī papildu virsvērtība izzūd, tiklīdz jaunais ražošanas veids kļūst vispārējs, un līdz ar to tiek novērsta starpība starp lētāk ražotās preces individuālo vērtību un tās sabiedrisko vērtību. Tas pats likums, ka vērtību nosaka darba laiks, kurš kļūst sajūtams jauno ražošanas paņēmienu ieviesušajam kapitālistam tādā veidā, ka viņam jāpārdod prece zem tās sabiedriskās vērtības, — šis pats likums kā konkurences piespiedu likums liek mūsu kapitālista sāncenšiem arī savos uzņēmumos ieviest jauno ražošanas veidu[4]. Tātad vispārējo virsvērtības

---

3a) «Peļņa, ko iegūst cilvēks, ir atkarīga nevis no tā, ka viņš valda pār citu cilvēku darba produktu, bet gan no tā, ka viņš valda pār pašu šo darbu. Ja viņš var pārdot savus produktus par augstāku cenu, kamēr viņa strādnieku darba alga paliek bez pārmaiņas, tas, acīm redzot, viņam ir ieguvums... Tad pietiek ar mazāku daļu no tā, ko viņš ir ražojis, lai darbinātu šo darbu, un tātad lielāka daļa paliek viņam pašam» ([*J. Cazenove.*] «Outlines of Political Economy». London, 1832, p. 49, 50).

4) «Ja mans kaimiņš, ražojot vairāk ar mazāku darba daudzumu, var pārdot lēti, man jācenšas pārdot tikpat lēti kā viņam. Tāpēc ikviens izgudrojums, instruments vai mašīna, kas ļauj iztikt ar mazāku daudzumu darba roku un tātad arī ražot lētāk, rada citos, tā

normu viss šis process skars tikai tad, kad darba ražīgā spēka pieaugums izplatīsies tādās ražošanas nozarēs un tātad padarīs lētākas tādas preces, kas ietilpst dzīvei nepieciešamo līdzekļu lokā un tāpēc sastāda darbaspēka vērtības elementus.

Preču vērtība ir pretēji proporcionāla darba ražīgajam spēkam. Tas attiecas arī uz darbaspēka vērtību, jo to nosaka preču vērtības. Turpretim relatīvā virsvērtība ir tieši proporcionāla darba ražīgajam spēkam. Tā paaugstinās līdz ar darba ražīgā spēka paaugstināšanos un krītas ar tā pazemināšanos. Sabiedriski vidēja 12 stundu darba diena, ja nepārmainās naudas vērtība, ražo vienmēr vienu un to pašu jaunu vērtību 6 šiliņu apmērā, lai arī kādā attiecībā šī vērtības summa sadalītos darbaspēka vērtības ekvivalentā un virsvērtībā. Bet, ja darba ražīgā spēka celšanās rezultātā vienas dienas dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtība un tātad arī darbaspēka dienas vērtība samazinās no 5 šiliņiem uz 3 šiliņiem, tad virsvērtība pieaug no 1 šiliņa uz 3 šiliņiem. Lai atražotu darbaspēka vērtību, agrāk bija vajadzīgas 10 darba stundas, bet tagad ir vajadzīgas tikai 6 darba stundas. Četras darba stundas ir atbrīvotas, un tās var pievienot virsdarba sfērai. No tā rodas kapitāla imanentā tieksme un pastāvīgā tendence celt darba ražīgo spēku, lai padarītu lētākas preces un lai ar preču palētināšanu padarītu lētāku arī pašu strādnieku[5].

Kapitālistam, kas ražo preci, tās absolūtā vērtība pati par sevi ir vienaldzīga. Kapitālistu interesē tikai precē ietvertā un, preci pārdodot, realizējamā virsvērtība. Virsvērtības realizācijā pati par sevi tiek paredzēta avansētās vērtības kompensācija. Tā kā relatīvā virsvērtība pieaug tieši proporcionāli darba ražīgā spēka attīstībai, bet preču vērtība krītas pretēji proporcionāli šai attīstībai, citiem vārdiem, tā kā viens un tas pats process padara preces lētākas un palielina tajās ietverto virsvērtību, tad līdz ar to atrisinās tā fakta mīklainība, ka kapitālists, kurš rūpējas tikai par maiņas vērtības ražošanu, visu laiku cenšas pazemināt savu preču maiņas vērtību, — pretruna, ar kuru viens no politiskās ekonomijas dibinātājiem, Kenē, mocīja savus pretiniekus un par kuru tie viņam tā ir nedeva atbildi.

«Jūs uzskatāt», saka Kenē, «ka, jo vairāk izdevumu jeb dārgu darbu izdodas ietaupīt rūpniecības produktu fabrikācijā, nekaitējot ražošanai, jo izdevīgāka ir

---

sakot, sacensības nepieciešamību, vai nu izmantojot to pašu metodi, instrumentu vai mašīnu, vai arī izgudrojot kaut ko līdzīgu tiem, tā, lai visi būtu vienādos apstākļos un neviens nevarētu pārdot lētāk par savu kaimiņu» («The Advantages of East-India Trade to England». London, 1720, p. 67).

[5]) «Tādā pašā proporcijā, kādā samazinās strādnieka izdevumi, samazinās arī viņa darba alga, ja rūpniecība līdz ar to ir brīva no jebkādiem ierobežojumiem» («Considerations concerning taking of the Bounty on Corn exported etc.». London, 1753, p. 7). «Rūpniecības un tirdzniecības intereses prasa, lai maize un vispār visādi uztura priekšmeti būtu pēc iespējas lētāki, jo tas, ka tos sadārdzina, sadārdzina arī darbu... Visās zemēs, kur rūpniecība ir brīva no ierobežojumiem, uztura priekšmetu cenai jāatspoguļojas darba cenā. Šī pēdējā vienmēr pazeminās, kad kļūst lētāki dzīvei nepieciešamie līdzekļi» (turpat, 3. lpp.). «Darba alga samazinās tai pašā proporcijā, kādā pieaug ražošanas spēki. Mašīnas, protams, padara lētākus dzīvei nepieciešamos līdzekļus, bet tās padara lētākus arī strādniekus» («A Prize Essay on the comparative merits of Competition and Co-operation», London, 1834, p. 27).

šī ietaupīšana, tāpēc ka tā samazina produkta cenu. Un, neraugoties uz to, jūs domājat, ka bagātības ražošana, kas rodas no rūpnieku darba, nozīmē viņu ražojumu maiņas vērtības palielināšanos.»[6]

Tādējādi kapitālistiskās ražošanas apstākļos darba ekonomijas[7] mērķis, kura rodas darba ražīgā spēka attīstības rezultātā, nebūt nav darba dienas saīsināšana. Tās mērķis ir tikai tā darba laika saīsināšana, kurš nepieciešams noteikta daudzuma preču ražošanai. Ja strādnieks sava darba ražīguma celšanas rezultātā sāk ražot vienā stundā, teiksim, 10 reižu vairāk preces nekā agrāk un tātad katra preces gabala izgatavošanai izlieto desmitreiz mazāk darba laika, tad tas nemaz nav par šķērsli tam, ka viņam arī tagad liek strādāt agrākās 12 stundas dienā un ražot 12 stundās 1 200 gabalu preces 120 gabalu vietā. Viņa darba diena pie tam var kļūt pat garāka, un viņš tagad 14 stundās var ražot 1 400 gabalu utt. Tāpēc pie tādas sugas ekonomistiem kā Makulohs, Jūrs, Seniors et tutti quanti [un visiem citiem tādiem pašiem] jūs vienā lappusē lasāt, ka strādniekam jāpateicas kapitālam par ražošanas spēku attīstību, kas saīsina nepieciešamo darba laiku, un nākamajā lappusē — ka strādniekam jāpierāda šī sava pateicība, turpmāk strādājot 15 stundu dienā 10 stundu vietā. Kapitālistiskās ražošanas apstākļos darba ražīgā spēka attīstība tiecas saīsināt to darba dienas daļu, kurā strādniekam jāstrādā sev pašam, un tieši tādā veidā pagarināt otru darba dienas daļu, kuras laikā strādnieks par velti strādā kapitālistam. Kādā mērā šis rezultāts ir sasniedzams, nepalētinot preces, kļūs redzams, aplūkojot atsevišķas relatīvās virsvērtības ražošanas metodes, pie kā mēs tagad pārejam.

---

[6]) *Quesnay.* «Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux des Artisans», p. 188, 189.

[7]) «Sie spekulanti tik ļoti taupa uz strādnieku darbu, kuru viņiem vajadzētu samaksāt» (*J. N. Bidaut.* «Du Monopole qui s'établit dans les arts industriels et le commerce». Paris, 1828, p. 13). «Uzņēmējs vienmēr pūlēsies, lai taupītu laiku un darbu» (*Dugald Stewart.* «Works» ed. by Sir W. Hamilton. Edinburgh, 1855, v. VIII, «Lectures on Political Economy», p. 318). «Viņu» (kapitālistu) «intereses prasa, lai viņu nodarbināto strādnieku ražīgais spēks pēc iespējas vairāk palielinātos. Tāpēc viņu uzmanība ir pievērsta tam un turklāt gandrīz vienīgi tam, lai šo spēku palielinātu» (*R. Jones.* «Textbook of Lectures on the Political Economy of Nations». Hertford, 1852, Lecture III [39. lpp.]).

VIENPADSMITĀ NODAĻA

KOOPERĀCIJA

Kā mēs redzējām, kapitālistiskā ražošana faktiski sākas no brīža, kad viens un tas pats individuālais kapitāls vienā laikā nodarbina daudz strādnieku, tātad darba process paplašina savus apmērus un sagādā produktu lielā daudzumā. Daudzu strādnieku darbība vienā un tanī pašā laikā, vienā un tanī pašā vietā (un, ja vēlaties, vienā un tanī pašā darba laukā) vienas un tās pašas preču šķirnes ražošanai, komandējot vienam un tam pašam kapitālistam, vēsturiski un loģiski ir kapitālistiskās ražošanas sākuma punkts. Attiecībā uz pašu ražošanas veidu, piemēram, manufaktūra savā sākotnējā veidā no cunftu amatnieciskās ražošanas atšķiras gandrīz vienīgi ar to, ka lielāks ir strādnieku skaits, ko vienā laikā nodarbina viens un tas pats kapitāls. Cunftes meistara darbnīca tikusi tikai paplašināta.

Tātad sākumā starpība ir tīri kvantitatīva. Kā mēs redzējām, dotā kapitāla ražotā virsvērtības masa ir vienlīdzīga virsvērtībai, ko sagādā atsevišķs strādnieks, pareizinātai ar visu vienlaikus nodarbināto strādnieku skaitu. Šis skaits pats par sevi nemaz neietekmē virsvērtības normu jeb darbaspēka ekspluatācijas pakāpi; kas attiecas uz kvalitatīvām pārmaiņām darba procesā, tad tās, acīm redzot, ir vienlīdzīgas preču vērtības ražošanai vispār. Tas izriet no vērtības dabas. Ja viena divpadsmitstundu darba diena materializējas 6 šiliņos, tad 1 200 tādu darba dienu materializēsies 6 šiliņos × 1 200. Vienā gadījumā produktā ir iemiesojušās 12 × 1 200 darba stundas, otrā gadījumā 12 darba stundas. Vērtības ražošanā daudzums vienmēr nozīmē tikai daudzu atsevišķu vienību summu. Tātad no vērtības ražošanas viedokļa ir gluži vienalga, vai 1 200 strādnieku katrs ražo atsevišķi vai arī tie ir apvienoti kopā un tos komandē viens un tas pats kapitāls.

Tomēr šeit zināmās robežās notiek zināma modifikācija. Vērtībā materializētais darbs ir sabiedriski vidējas kvalitātes darbs, t. i., vidēja darbaspēka izpausme. Bet vidējs lielums vienmēr ir

daudzu dažādu individuālu viena un tā paša veida lielumu vidējais lielums. Katrā rūpniecības nozarē individuālais strādnieks, Pēteris vai Pauls, vairāk vai mazāk novirzās no vidējā strādnieka. Šādas individuālas novirzes, ko matemātiķu valodā sauc par «kļūdām», savstarpēji kompensējas un izzūd, ja mēs ņemam lielu skaitu strādnieku. Pazīstamais sofists un sikofants Edmunds Bērks, pamatojoties uz savu praktisko fermera pieredzi, apgalvo pat, ka visas individuālās atšķirības darbā izzūdot jau «tādā niecīgā pulkā» kā 5 lauku kalpos, — tātad, pēc Bērka domām, jebkuri pirmie 5 pagadījušies pieauguši kalpi Anglijā kopīgi veiks vienā un tai pašā laikā gluži tādu pašu darbu kā jebkuri citi 5 kalpi Anglijā[8]). Skaidrs katrā ziņā ir tas, ka liela vienā laikā nodarbinātu strādnieku skaita kopējā darba diena, ja to izdala ar strādnieku skaitu, jau pati par sevi ir sabiedriski vidējā darba diena. Pieņemsim, ka viena cilvēka darba diena ilgst, piemēram, divpadsmit stundu. Tad divpadsmit vienlaikus nodarbinātu strādnieku darba diena ir kopēja 144 stundu darba diena; un, kaut gan šai ducī strādnieku katra strādnieka darbs vairāk vai mazāk novirzās no sabiedriski vidējā darba, kaut gan katrs atsevišķs strādnieks tāpēc izlieto vienam un tam pašam uzdevumam nedaudz vairāk vai nedaudz mazāk laika, tomēr atsevišķa strādnieka darba dienai, ja to aplūkojam kā vienu divpadsmito daļu no kopējās 144 stundu darba dienas, piemīt sabiedriski vidēja kvalitāte. Bet kapitālistam, kas nodarbina duci strādnieku, darba diena pastāv tikai kā visa duča kopējā darba diena. Katra atsevišķā strādnieka darba diena pastāv tikai kā kopējās darba dienas attiecīga daļa pilnīgi neatkarīgi no tā, vai šie divpadsmit cilvēki strādā kopīgi vai arī viss sakars starp viņu darbu ir tas, ka viņi strādā vienam un tam pašam kapitālistam. Bet, ja katrs pāris no šiem 12 strādniekiem dabūs darbu pie sīka meistara, tad tikai nejauši katrs no šiem meistariem varēs ražot vienādu vērtības summu un tātad arī realizēt vispārējo virsvērtības normu. Šādos apstākļos parādīsies individuālas novirzes. Ja strādnieks izlieto preces ražošanai ievērojami vairāk laika, nekā tas ir sabiedriski nepieciešams, ja viņam nepieciešamais individuālais darba laiks ievērojami novirzās no sabiedriski nepieciešamā jeb vidējā darba laika, tad viņa darbs nav vidējs darbs un viņa darbaspēks nav vidējs darbaspēks. Tādu darbaspēku vai nu nepavisam nav iespējams pārdot, vai arī tas tiks pārdots zem darbaspēka vidējās vērtības. Tādējādi priekšnoteikums ir noteikts darba spējas minimums, un mēs vēlāk redzē-

---

[8]) «Bez šaubām, pastāv liela starpība starp dažādu cilvēku darba vērtību atkarībā no atšķirībām spēkā, prasmē un godīgumā. Bet es esmu pilnīgi pārliecināts, pamatojoties uz saviem rūpīgajiem novērojumiem, ka jebkuri pirmie 5 pagadījušies cilvēki visumā sagādās darba daudzumu, kas ir vienlīdzīgs jebkuru citu piecu cilvēku darbam, kuri ir manis norādītajā vecumā; tas nozīmē, ka vienam no šiem pieciem būs visas laba darbinieka īpašības, otrs būs slikts darbinieks, pārējie trīs — vidēji, kas tuvojas gan pirmajam, gan otrajam. Tādējādi jau tādā pulkā kā 5 cilvēki jūs atradīsit pilnu komplektu no visa tā, ko vispār var dot pieci cilvēki» (*E. Burke.* «Thoughts and Details on Scarcity». London, 1800, p. 15, 16). Sal. bez tam Ketlē teikto par vidējo indivīdu[115].

sim, ka kapitālistiskā ražošana atrod paņēmienu, kā šo minimumu izmērīt. Tomēr šis minimums novirzās no vidējā līmeņa, neraugoties uz to, ka par darbaspēku ir jāmaksā pēc tā vidējās vērtības. Tāpēc no sešiem sīkiem meistariem vieni iegūst virsvērtības vairāk, citi mazāk, nekā tas atbilst vispārējai virsvērtības normai. Novirzes kompensēsies visas sabiedrības mērogā, bet nevis attiecībā uz atsevišķu meistaru. Tātad vērtības pieaugšanas likums vispār attiecībā uz atsevišķu ražotāju pilnīgi realizējas tikai tai gadījumā, kad šis ražotājs ražo kā kapitālists, izmanto vienlaikus daudz strādnieku, t. i., jau no paša sākuma darbina sabiedriski vidējo darbu[9]).

Pat darba veidam nemainoties, ievērojama skaita strādnieku vienlaicīga nodarbināšana rada revolūciju darba procesa materiālajos nosacījumos. Ēkas, kurās strādā daudz cilvēku, noliktavas izejmateriālam utt., trauki, instrumenti, aparāti utt., kurus lieto vienlaikus vai pārmaiņus daudzi, — īsi sakot, daļa ražošanas līdzekļu tiek tagad patērēta darba procesā kopīgi. No vienas puses, preču un tātad arī ražošanas līdzekļu maiņas vērtība necik nepaaugstinās, pastiprināti ekspluatējot to lietošanas vērtību. No otras puses, kopīgi lietoto ražošanas līdzekļu mērogs pieaug. Istabai, kurā strādā 20 audēji ar savām 20 aužamajām stellēm, jābūt plašākai par istabu, kurā strādā patstāvīgs audējs ar diviem zeļļiem. Bet uzbūvēt darbnīcu 20 strādniekiem izmaksā mazāk darba nekā uzbūvēt 10 darbnīcas ik 2 strādniekiem, un vispār masveidīgi koncentrētu un kopīgi lietojamu ražošanas līdzekļu vērtība neaug atbilstoši to apmēriem un derīgajam efektam. Kopīgi izlietoti ražošanas līdzekļi atdod mazāku daļu no savas vērtības atsevišķam produktam pa daļai tāpēc, ka visa tā vērtība, kuru tie atdod, vienlaikus sadalās uz lielāku masu produktu, pa daļai tāpēc, ka salīdzinājumā ar atsevišķi lietotiem ražošanas līdzekļiem tie ieiet ražošanas procesā kaut gan ar absolūti lielāku, tomēr attiecībā pret to darbības sfēru relatīvi mazāku vērtību. Līdz ar to samazinās arī tā vērtības sastāvdaļa, kas iznāk uz pastāvīgo kapitālu, un tātad atbilstoši tās lielumam samazinās arī preces kopvērtība. Rezultāts būs tāds pats kā tad, ja preču ražošanas līdzekļi tiktu ražoti lētāk. Šī ekonomija ražošanas līdzekļu lietošanā rodas tikai tāpēc, ka darba procesā daudzas personas tos lieto kopīgi. Un ražošanas līdzekļi iegūst šo raksturu kā sabiedriskā darba nosacījumi jeb darba sabiedriskie nosacījumi atšķirībā no atsevišķu patstāvīgu strādnieku vai sīku meistaru sadrumstalotiem un samērā dārgiem ražošanas līdzekļiem pat tai gadījumā, ja daudzi strādnieki ir apvienoti tikai telpā un nevis pašā kopējā darbā. Daļa

[9]) Profesors Rošera kgs ziņo mums par savu atklājumu, ka šuvēja, kas strādā profesora kundzei divas dienas, dod vairāk darba nekā divas šuvējas, kas kopīgi strādā profesora kundzei vienu dienu[116]. Profesora kungam vajadzētu saprast, ka kapitālistiskās ražošanas process nav vērojams bērnu istabā un ne tur, kur nav galvenās darbojošās personas, t. i., kapitālista.

ražošanas līdzekļu iegūst šo sabiedrisko raksturu pat agrāk, nekā to iegūst pats darba process.

Ekonomija uz ražošanas līdzekļiem vispār ir jāaplūko no divējāda viedokļa. Pirmkārt, ciktāl tā palētina preces un tādējādi samazina darbaspēka vērtību. Otrkārt, ciktāl tā pārmaina virsvērtības attiecību pret visu avansēto kapitālu, t. i., pret tā pastāvīgās un mainīgās sastāvdaļas vērtību summu. Pēdējo punktu mēs aplūkosim tikai šā darba trešās grāmatas pirmajā daļā, kur iztirzājuma iekšējās sakarības dēļ vajadzēs ievietot arī daudz ko citu, kas pieder pie šajā tematā skartā jautājuma. Analīzes gaita prasa šādu priekšmeta sadalīšanu, un tā arī atbilst kapitālistiskās ražošanas garam. Tā kā kapitālistiskajā ražošanā darba nosacījumi stāv pretim strādniekam kā kaut kas patstāvīgs, tad arī to ekonomija parādās kā sevišķa operācija, kas nebūt neskar strādnieku un tātad ir šķirta no metodēm, kuras ceļ viņa individuālo ražīgumu.

To darba formu, kad daudzas personas plānveidīgi un kopīgi piedalās vienā un tai pašā darba procesā vai dažādos, bet savstarpēji saistītos darba procesos, sauc par kooperāciju[10].

Tāpat kā kavalērijas eskadrona uzbrukuma spēks vai kājnieku pulka pretošanās spēks būtiski atšķiras no to uzbrukšanas un pretošanās spēku summas, kurus spēj attīstīt atsevišķi kavalēristi un kājnieki, gluži tāpat arī atsevišķu strādnieku spēku mehāniskā summa atšķiras no tā sabiedriskā spēka, kas attīstās, kad daudzas rokas vienlaikus piedalās vienas un tās pašas nedalītas operācijas veikšanā, kad, piemēram, vajag pacelt smagumu, darbināt grieztuvi, novākt no ceļa šķērsli[11]. Visos tādos gadījumos kombinētā darba rezultāts vai nu nemaz nav sasniedzams ar atsevišķa cilvēka piepūli, vai tas ir realizējams tikai daudz ilgākā laikā vai arī tikai niecīgā mērogā. Šeit runa ir ne tikai par individuālā ražīgā spēka celšanu ar kooperācijas palīdzību, bet arī par jauna ražīga spēka radīšanu, kurš pēc savas būtības ir masu spēks[11a].

Bet arī bez tā jaunā spēka, kas rodas, saplūstot daudziem spēkiem vienā kopējā spēkā, vairākumā ražīgo darbu jau pats sabiedriskais kontakts izraisa sacensību un īpatnējo dzīvības enerģijas rosmi (animal spirits), kas ceļ atsevišķu personu individuālo darbības spēju. Tāpēc 12 personas vienā kopējā 144 stundu darba dienā ražos daudz vairāk produkta nekā divpadsmit izolētu strādnieku, kuri strādā divpadsmit stundu katrs, vai viens strādnieks, kas strādā vienu pēc otras divpadsmit darba dienas[12]. Tā

---

[10]) «Concours des forces» [«spēku savienošana»] (*Destutt de Tracy*, cit. darbs, 80. lpp.).

[11]) «Pastāv ļoti daudz operāciju, kas ir tik vienkāršas, ka tās nevar sadalīt daļās. Šīs operācijas nevar veikt bez daudzu darba roku kooperācijas. Tāda, piemēram, ir liela baļķa iecelšana ratos ... īsāk sakot, katrs darbs, ko var veikt tikai liels daudzums cilvēku, kuri vienlaikus palīdz viens otram vienā un tai pašā operācijā» (*E. G. Wakefield.* «A View of the Art of Colonization». London, 1849, p. 168).

11a) «Ja viens cilvēks nemaz nespēj un 10 cilvēku var tikai ar vislielāko visu spēku sasprindzinājumu pacelt smagumu vienas tonnas apmērā, tad simt cilvēku to veiks, darbojoties katrs tikai ar vienu pirkstu» (*John Bellers.* «Proposals for Raising a College of Industry». London, 1696, p. 21).

[12]) «Šajā apstāklī» (t. i., kad viens fermeris lieto uz 300 akriem to pašu strādnieku skaitu, kādu lieto 10 sīku fermeru, kuriem katram ir 30 akru) «ir arī tā priekšrocība, ka

cēlonis ir tas, ka cilvēks pēc savas dabas ir ja ne politisks, kā domāja Aristotelis,[13] tad katrā ziņā sabiedrisks dzīvnieks.

Kaut gan daudzi vienlaikus un kopīgi veic vienu un to pašu vai līdzīga veida darbu, tomēr katra atsevišķa strādnieka individuālais darbs kā kopējā darba daļa pats var pārstāvēt zināma darba procesa dažādas fāzes, caur kurām apstrādājamais priekšmets kooperācijas rezultātā iziet ātrāk. Tā, piemēram, ja mūrnieki izveido roku rindu, lai nogādātu ķieģeļus no sastatņu pamata līdz to virsotnei, tad katrs no viņiem dara vienu un to pašu un tomēr viņu atsevišķās operācijas ir vienas kopējas operācijas nepārtrauktas pakāpes, tās īpašas fāzes, kuras katram ķieģelim ir jānoiet darba procesā, un tāpēc katrs ķieģelis, izejot caur kopstrādnieka diviem dučiem roku, tiek nogādāts vietā ātrāk, nekā to izdarītu atsevišķs strādnieks ar divām rokām, gan uzkāpdams augšā pa sastatnēm, gan nokāpdams lejā pa tām[14]. Darba priekšmets veic to pašu attālumu īsākā laikā. No otras puses, darba kombinēšana notiek arī tai gadījumā, ja, piemēram, ēku ceļ vienlaikus no dažādām pusēm, kaut gan kooperējošie darbinieki veiktu pie tam vienu un to pašu vai līdzīga veida darbu. Kombinētā 144 stundu darba dienā darba priekšmets tiek apstrādāts vienlaikus no dažādām pusēm, jo kombinētam strādniekam jeb kopstrādniekam ir acis un rokas tiklab uz priekšu, kā atpakaļ, viņš zināmā mērā ir visur esošs. Pie tam kopējais produkts tuvojas savam nobeigumam ātrāk nekā tad, ja strādā divpadsmitstundu darba dienu 12 vairāk vai mazāk izolētu strādnieku, kuri ir spiesti pieiet darba priekšmetam vienpusīgāk. Te vienlaikus nobriest telpiski dažādas produkta daļas.

Mēs uzsvērām, ka daudzi viens otru papildinoši strādnieki veic vienu un to pašu vai līdzīga veida darbu, jo šai visvienkāršākajai kopējā darba formai ir liela loma arī visvairāk attīstītajos kooperācijas veidos. Ja darba process ir sarežģīts, tad jau tas fakts vien, ka ir apvienota ievērojama masa kopīgi strādājošu cilvēku, ļauj sadalīt dažādas operācijas starp dažādiem strādniekiem, tātad veikt tās vienlaikus un tādējādi saīsināt darba laiku, kas nepieciešams kopējā produkta izgatavošanai[15].

---

ievērojams skaits darbinieku darbojas kopīgi, un to nav viegli saprast cilvēkiem, kas nepazīst darba praksi; tiešām, kas gan apstrīdēs, ka 1 attiecas pret 4 tāpat, kā 3 attiecas pret 12; tomēr praksē šis atzinums nav pareizs: plaujas un dažu citu steidzamu darbu laikā darbs rit labāk un sekmīgāk, ja tiek savienots kopā liels skaits darba roku: piemēram, 2 vedēji, 2 iekrāvēji, 2 padevēji, 2 grābēji un daži cilvēki uz stirpām vai piedarbā padarīs divreiz vairāk darba nekā tas pats daudzums darba roku, kuras sadalītas sīkās grupās pa atsevišķām fermām» ([*J. Arbuthnot.*] «An Inquiry into the Connection between the present Price of Provisions and the Size of Farms». By a Farmer. London, 1773, p. 7, 8).

[13]) Aristoteļa definējums patiesībā ir tāds, ka cilvēks pēc savas dabas esot pilsētas republikas pilsonis. Klasiskajai senatnei tas ir tikpat raksturīgs kā jenkijiem Franklina definējums, ka cilvēks pēc savas dabas esot darba rīku izgatavotājs.

[14]) «Turklāt jāpiezīmē, ka šāda daļēja darba dalīšana var notikt pat tādā gadījumā, ja visi strādnieki ir aizņemti vienā un tai pašā darbā. Tā, piemēram, mūrnieki, kas padod ķieģeļus no rokas rokā pa augstām sastatnēm, visi veic vienu un to pašu darbu, un tomēr starp tiem pastāv sava veida darba dalīšana, un proti, katrs no viņiem pārvieto ķieģeļi zināmā atstatumā un visi kopā viņi nogādā to vajadzīgajā vietā daudz ātrāk, nekā tas notiktu tai gadījumā, ja katrs no viņiem patstāvīgi uznestu savus ķieģeļus augstajās sastatnēs» (*F. Skarbek.* «Théorie des Richesses Sociales», 2ème éd. Paris, 1840, t. I, p. 97, 98).

[15]) «Ja vajag veikt sarežģītu darbu, tad dažādām operācijām jānotiek vienlaikus. Viens dara vienu, otrs — otru, un visi kopā palīdz sasniegt rezultātu, kuru ar viena cilvēka pū-

Daudzās ražošanas nozarēs mēdz būt kritiski momenti, t. i., tādi pašas darba procesa dabas nosacīti laika periodi, kuros nepieciešami jāsasniedz noteikti darba rezultāti. Ja vajag, piemēram, nocirpt vilnu aitu baram vai nopļaut un novākt zināmu daudzumu morgenu labības, tad iegūtā produkta kvantitāte un kvalitāte ir atkarīga no tā, vai šī operācija tiks sākta un pabeigta noteiktā laikā. Laika posms, kurā jāveic darba process, šeit ir noteikts jau iepriekš, kā, piemēram, siļķu zvejā. Atsevišķs cilvēks nevar izspiest no vienas diennakts vairāk par vienu darba dienu, teiksim, 12 stundu apmērā, turpretim, piemēram, 100 cilvēku kooperācija pagarina divpadsmitstundu dienu par darba dienu, kas ietver sevī 1200 stundu. Darba laika īsumu kompensē darba masas lielums, ko izšķirošā brīdī laiž ražošanas arēnā. Rezultāta savlaicīga iegūšana šeit ir atkarīga no daudzu kombinētu darba dienu vienlaicīgas izlietošanas, derīgā efekta apmēri — no strādnieku skaita; pēdējais tomēr vienmēr ir mazāks nekā to strādnieku skaits, kuri, strādājot izolēti, varētu tai pašā laikā veikt to pašu darbu[16]. Šāda veida kooperācijas trūkums ir cēlonis tam, kāpēc Savienoto Valstu rietumos ik gadus iet bojā daudz labības un tajās Austrumindijas daļās, kur Anglijas kundzība ir sagrāvusi veco kopienu, — daudz kokvilnas[17].

Kooperācija, no vienas puses, ļauj paplašināt darba telpisko sfēru, un tāpēc zināmos darba procesos to prasa jau pats darba priekšmetu novietojums telpā, piemēram, tā ir nepieciešama nosusināšanas darbos, aizsprostu būvē, apūdeņošanas darbos, rokot kanālus, būvējot zemesceļus, dzelzceļus u. tml. No otras puses, kooperācija ļauj relatīvi, t. i., salīdzinājumā ar ražošanas mērogu, sašaurināt ražošanas telpisko sfēru. So darba telpiskās sfēras ierobežošanu, kad vienlaikus paplašinās tā iedarbības sfēra, kā rezultātā notiek ražošanas neražīgo izmaksu (faux frais) samazināšanās, rada strādnieku masu koncentrācija, dažādu darba procesu saplūšana un ražošanas līdzekļu koncentrācija[18].

Salīdzinājumā ar atsevišķu individuālo darba dienu vienāda

---

lēm nemaz nebūtu iespējams realizēt. Viens airē, kamēr otrs stūrē, trešais met tīklu vai harpunē zivis, — un zivju zveja dod rezultātu, kas nebūtu iespējams bez šādas sadarbības» (*Destutt de Tracy*, cit. darbs, 78. lpp.).

[16]) «Veikt tos» (zemkopības darbus) «izšķirošā brīdī ir ļoti svarīgi» ([*J. Arbuthnot.*] «An Inquiry into the Connection between the present Price etc.», p. 7). «Zemkopībā nav svarīgāka faktora kā laika faktors» (*Liebig.* «Ueber Theorie und Praxis in der Landwirtschaft», 1856, S. 23).

[17]) «Vispirmais šāda veida ļaunums, kuru diezin vai kāds varētu sagaidīt zemē, kas eksportē vairāk darba nekā jebkura cita zeme pasaulē, izņemot varbūt Ķīnu un Angliju, — ir neiespējamība atrast pietiekamu daudzumu darba roku kokvilnas ievākšanai. Tā rezultātā ievērojama daļa ražas paliek nenovākta un otru tās daļu savāc no zemes, pēc tam kad kokvilna jau ir nobirusi un tāpēc zaudējusi vajadzīgo krāsu un pa daļai sapuvusi. Tādējādi tāpēc, ka vajadzīgajā laikā trūkst darba roku, plantators faktiski ir spiests zaudēt lielu daļu no ražas, kas Anglijai tik ārkārtīgi vajadzīga» («Bengal Hurkaru». Bi-Monthly Overland Summary of News, 22nd July 1861).

[18]) «Pateicoties zemkopības progresam, tas viss — un varbūt arī vēl lielāks — kapitāla un darba daudzums, ko kādreiz izlietoja uz 500 akriem, tagad tiek koncentrēts, lai rūpīgāk apstrādātu 100 akru.» Lai gan «attiecībā uz izlietotā kapitāla un darba daudzumu telpa ir samazinājusies, ražošanas sfēra ir paplašinājusies salīdzinājumā ar to ražošanas sfēru, kuras ietvari ierobežoja agrāk katra atsevišķā patstāvīgā ražotāja darbību» (*R. Jones.* «An Essay on the Distribution of Wealth», «On Rent». London, 1831, p. 191).

lieluma summu kombinētā darba diena ražo lielākas masas lietošanas vērtību un tāpēc samazina darba laiku, kas nepieciešams zināma derīgā efekta sasniegšanai. Katrā atsevišķajā gadījumā tāds darba ražīgā spēka pieaugums ir sasniedzams ar dažādiem paņēmieniem: vai nu pieaug darba mehāniskais spēks, vai paplašinās tā iedarbības telpiskā sfēra, vai ražošanas arēna telpiski sašaurinās samērā ar ražošanas mērogu, vai kritiskā momentā tiek darbināts liels daudzums darba īsā laika sprīdī, vai rodas atsevišķu personu sacensība un sasprindzinās to dzīvības enerģija, vai daudzu cilvēku vienāda veida operācijas kļūst nepārtrauktas un daudzpusīgas, vai dažādas operācijas sāk veikt vienlaikus, vai tiek ekonomēti ražošanas līdzekļi, tos kopīgi lietojot, vai individuālais darbs iegūst sabiedriski vidēja darba raksturu. Bet visos šajos gadījumos kombinētās darba dienas specifiskais ražīgais spēks ir darba sabiedriskais ražīgais spēks jeb sabiedriskā darba ražīgais spēks. Tas rodas no pašas kooperācijas. Plānveidīgā sadarbībā ar citiem strādnieks izdzēš individuālās robežas un attīsta savas sugas potences[19].

Ja strādnieki vispār nevar tieši sadarboties, kad viņi nav kopā, ja tāpēc viņu koncentrācija noteiktā vietā ir viņu kooperācijas nosacījums, tad tas nozīmē, ka algoti strādnieki var kooperēties tikai tajā gadījumā, ja viens un tas pats kapitāls, viens un tas pats kapitālists izmanto tos vienā laikā, t. i., vienā laikā nopērk viņu darbaspēkus. Tātad šo darbaspēku kopējai vērtībai jeb strādnieku darba algas summai par dienu, nedēļu utt. jābūt jau apvienotai kapitālista kabatā, iekām paši šie strādnieki tiks apvienoti ražošanas procesā. Lai samaksātu uzreiz par 300 strādnieku darbu, kaut vai tikai par vienas dienas darbu, ir jāizlieto vairāk kapitāla, nekā lai maksātu nedēļu pēc nedēļas par mazāka skaita strādnieku darbu vesela gada laikā. Tādējādi kooperējošo strādnieku skaits jeb kooperācijas mērogs ir atkarīgs pirmām kārtām no kapitāla lieluma, kuru atsevišķs kapitālists var izlietot darbaspēka pirkšanai, t. i., no tā, kādos apmēros katra atsevišķa kapitālista rīcībā ir daudzu strādnieku dzīvei nepieciešamie līdzekļi.

Un tas attiecas ne tikai uz mainīgo, bet arī uz pastāvīgo kapitālu. Tā, piemēram, izejmateriāla izlietojums kapitālistam, kuram ir 300 strādnieki, ir 30 reižu lielāks nekā tā izlietojums ikvienam no 30 kapitālistiem, kuriem katram ir 10 strādnieku. Tiesa, kopīgi izlietoto darba līdzekļu daudzums tiklab pēc savas vērtības, kā arī pēc savas vieliskās masas nepieaug tādā proporcijā kā nodarbināto strādnieku skaits, tomēr tas aug ļoti ievērojami. Tādējādi lielu ražošanas līdzekļu masu koncentrācija atsevišķu kapitālistu rokās ir algoto strādnieku kooperācijas materiālais nosacījums, un ko-

[19]) «Katra cilvēka spēks ir niecīgs, bet šo niecīgo spēku savienojums rada kopēju spēku, kas ir lielāks nekā šo daļējo spēku summa, un tāpēc spēki apvienojoties var samazināt savas darbības laiku un palielināt tās sfēru» (*Dž. R. Karli*, piezīme pie grāmatas: *P. Verri*. «Meditazioni sulla Economia Politica», Kustodi izdotajā itāliešu ekonomistu darbu krājumā, Parte Moderna, t. XV, p. 196).

operācijas apmēri jeb ražošanas mērogs ir atkarīgi no šās koncentrācijas pakāpes.

Sākotnēji bija nepieciešams zināms minimāls individuālā kapitāla lielums, lai vienlaikus ekspluatēto strādnieku skaits un tātad arī viņu ražotā virsvērtības masa būtu pietiekami paša ekspluatatora atbrīvošanai no roku darba, sīkā meistara pārvēršanai par kapitālistu, kapitālistisko attiecību formālai radīšanai. Tagad šis minimums ir materiālais nosacījums, lai daudzus sadrumstalotus, vienu no otra neatkarīgus individuālos darba procesus pārvērstu vienā kombinētā sabiedriskā darba procesā.

Tāpat sākotnēji kapitāla komanda pār darbu bija tikai formālās sekas tam, ka strādnieks strādā nevis sev, bet kapitālistam un tātad zem kapitālista varas. Ar daudzu algotu strādnieku kooperācijas attīstību kapitāla komanda kļūst nepieciešama paša darba procesa veikšanai — tā kļūst par patiesu ražošanas nosacījumu. Kapitālista komanda ražošanas laukā tagad kļūst tikpat nepieciešama kā ģenerāļa komanda kaujas laukā.

Ikvienam tieši sabiedriskam jeb kopējam darbam, ko veic samērā lielos apmēros, lielākā vai mazākā mērā ir vajadzīga vadība, kas nodibina saskaņu starp individuāliem darbiem un veic vispārējās funkcijas, kuras rodas no visa ražošanas organisma kustības atšķirībā no tā patstāvīgo orgānu kustības. Atsevišķs vijolnieks vada pats sevi, orķestrim ir vajadzīgs diriģents. Vadības, uzraudzības un saskaņošanas funkcijas kļūst par kapitāla funkcijām, tiklīdz tam pakļautais darbs kļūst kooperatīvs. Bet kā kapitāla specifiska funkcija vadības funkcija iegūst specifiskas raksturīgas īpatnības.

Kapitālistiskā ražošanas procesa virzītājs motīvs un noteicošais mērķis pirmām kārtām ir pēc iespējas lielāka kapitāla pašpieaugšana,[20] t. i., pēc iespējas lielāka virsvērtības ražošana un tātad jo lielāka iespēja kapitālistam ekspluatēt darbaspēku. Līdz ar vienlaikus nodarbināto strādnieku masas pieaugumu pieaug arī viņu pretestība, un tātad nenovēršami pieaug arī kapitāla spiediens, lai apspiestu šo pretestību. Kapitālista vadība ir ne tikai īpaša funkcija, kas rodas no sabiedriskā darba procesa dabas un ietilpst šajā pēdējā, tā līdz ar to ir šā sabiedriskā darba procesa ekspluatācijas funkcija, un kā tādu to nosaka nenovēršams antagonisms starp ekspluatatoru un viņa ekspluatācijas izejmateriālu. Gluži tāpat līdz ar to, ka savos apmēros aug ražošanas līdzekļi, kas algotajam strādniekam stāv pretim kā cita īpašums, pieaug nepieciešamība kontrolēt to lietderīgu izmantošanu[21]. Tālāk, algoto

---

[20]) «Peļņa ... ir vienīgais ražošanas mērķis» (*J. Vanderlint*, cit. darbs, 11. lpp.).

[21]) Angļu filistru nedēļas laikraksts «Spectator» 1866. g. 26. maija numurā ziņo, ka pēc tam, kad starp kapitālistiem un strādniekiem nodibināta sava veida sabiedrība Mančestras kompānijā stieples ražošanai, «pirmais rezultāts bijis tas, ka pēkšņi samazinājusies materiālu izšķiešana, jo cilvēki sapratuši, ka viņiem, tāpat kā jebkuriem citiem īpašniekiem, nav nekādas vajadzības izšķērdēt pašiem savu īpašumu, un līdzās vieglprātīgiem parādiem izšķiešana ir varbūt vislielāko zaudējumu avots rūpniecībā». Tas pats nedēļas laikraksts atklāj šādu kardinālu trūkumu Ročdeilas kooperatīvajos mēģinājumos[117]: «Tie parādīja, ka

strādnieku kooperācija ir tikai rezultāts kapitāla darbībai, kurš šos strādniekus vienlaikus izmanto. Viņu funkciju sakars, viņu kā ražīga kolektīva ķermeņa vienība ir ārpus viņiem pašiem, ir kapitālā, kurš tos saista un satur kopā. Tāpēc viņu darba kopsakars stāv viņiem pretim ideāli kā kapitālista plāns, praktiski — kā kapitālista autoritāte, kā svešas gribas vara, kas pakļauj viņu darbību saviem mērķiem.

Tādējādi pēc sava satura kapitālistiskajai vadībai ir divējāds raksturs atbilstoši tai pakļautā ražošanas procesa divējādībai, kurš, no vienas puses, ir sabiedrisks darba process, lai izgatavotu zināmu produktu, no otras puses — kapitāla pieaugšanas process. Taču pēc savas formas kapitālistiskā vadība ir despotiska. Kooperācijai attīstoties plašā mērogā, arī šis despotisms attīsta savas īpatnējās formas. Līdzīgi tam, kā kapitālists sākumā atbrīvojas no roku darba, tiklīdz viņa kapitāls sasniedz to minimālo lielumu, kad kļūst iespējama kapitālistiskā ražošana šā vārda tiešajā nozīmē, tā viņš tagad nodod īpašai algotu darbinieku kategorijai arī tiešās un pastāvīgās uzraudzības funkcijas pār atsevišķiem strādniekiem un strādnieku grupām. Tāpat kā armijai ir vajadzīgi savi virsnieki un apakšvirsnieki, gluži tāpat strādnieku masai, kas ir apvienota kopējā darbā zem viena un tā paša kapitāla komandas, ir vajadzīgi rūpniecības virsnieki (pārvaldnieki, managers) un apakšvirsnieki (meistari, foremen, overlookers, contremaitres), kas darba procesa laikā rīkojas kapitāla vārdā. Uzraudzības darbs tiek nostiprināts kā viņu vienīgā funkcija. Salīdzinādams neatkarīgu zemnieku vai patstāvīgu amatnieku ražošanas veidu ar plantatora saimniecību, kas balstās uz verdzību, ekonomists pieskaita šo uzraudzības darbu pie ražošanas faux frais[21a]. Turpretim, aplūkojot kapitālistisko ražošanas veidu, viņš identificē vadības funkciju, ciktāl tā izriet no pašas kopējā darba procesa dabas, ar to pašu funkciju, ciktāl tā izriet no šā procesa kapitālistiskā un tātad antagonistiskā rakstura[22]. Kapitālists ne tāpēc ir kapitālists, ka viņš vada rūpniecības uzņēmumu, bet gan otrādi — viņš kļūst par rūpniecības vadītāju tāpēc, ka viņš ir kapitālists. Augstākā vara rūpniecībā kļūst par kapitāla atribūtu, tāpat kā feodālisma laikmetā augstākā militārā vara un augstākā vara tiesā bija zemesīpašuma atribūts[22a].

Strādnieks ir sava darbaspēka īpašnieks tikai tik ilgi, kamēr

---

strādnieku asociācijas var sekmīgi vadīt tirgotavas, fabrikas un gandrīz visus rūpniecības veidus, tie ir ārkārtīgi uzlabojuši pašu strādnieku stāvokli, bet (!) tie nemaz neatstāj manāmu vietu kapitālismam.» Quelle horreur! [Kādas šausmas!]

21a) Profesors Kerns, norādījis uz «darba uzraudzību» kā uz verdzības iekārtas ražošanas raksturīgu iezīmi Ziemeļamerikas dienvidu štatos, turpina: «Zemniekam īpašniekam» (ziemeļos), «kas piesavinās sev visu sava darba produktu, nav vajadzīgi citi darba stimuli. Uzraudzība šeit pilnīgi nav vajadzīga» (*Cairnes*, cit. darbs, 48. un 49. lpp.).

22) Sers Džeimss Stjuarts, kas vispār izceļas ar to, ka redz dažādo ražošanas veidu raksturīgās sabiedriskās īpatnības, piezīmē: «Kādēļ gan lielie uzņēmumi rūpniecībā izposta sīkražošanu, ja ne tādēļ, ka viņi vairāk tuvojas verdzības vienkāršībai?» («Principles of Political Economy». London, 1767, v. I, p. 167, 168).

22a) Tāpēc Ogists Konts un viņa skola varētu tikpat labi pierādīt feodālo kungu mūžīgo nepieciešamību, kā viņi pierādīja kapitālistu kungu nepieciešamību.

viņš kā tā pārdevējs tirgojas ar kapitālistu, bet viņš var pārdot tikai to, kas viņam pieder, tikai savu individuālo, atsevišķo darbaspēku. Šo attiecību necik negroza tas, ka kapitālists iepērk 100 darbaspēku viena darbaspēka vietā, ka viņš slēdz kontraktu nevis ar vienu strādnieku, bet ar simt strādniekiem, kas ir neatkarīgi viens no otra. Kapitālists var izlietot šos 100 strādniekus, nenodibinot to starpā kooperāciju. Tātad viņš samaksā 100 patstāvīgu darbaspēku vērtību, bet nesamaksā par simt cilvēku kombinētu darbaspēku. Kā neatkarīgas personas strādnieki ir indivīdi, kas stājušies noteiktā attiecībā ar vienu un to pašu kapitālu, nevis viens ar otru. Viņu kooperācija sākas tikai darba procesā, bet darba procesā viņi vairs nepieder paši sev. Iegājuši darba procesā, viņi ir kļuvuši par kapitāla daļu. Kā savā starpā kooperējoši strādnieki, kā viena darbīga organisma locekļi viņi paši ir tikai īpašs kapitāla pastāvēšanas veids. Tāpēc ražīgais spēks, ko attīsta strādnieks kā sabiedrisks strādnieks, ir kapitāla ražīgais spēks. Darba sabiedriskais ražīgais spēks attīstās bez maksas, tiklīdz strādnieks nolikts noteiktos apstākļos, un kapitāls tieši liek viņu šajos apstākļos. Tā kā darba sabiedriskais ražīgais spēks kapitālam neko nemaksā, tā kā, no otras puses, strādnieks to neattīsta, iekām pats viņa darbs nepieder kapitālam, tad tas parādās kā ražīgs spēks, kas pieder kapitālam no pašas dabas, kā kapitāla imanents ražīgais spēks.

Kolosālā mērogā vienkāršās kooperācijas darbība redzama tajās milzu celtnēs, ko ir uzcēlušas senās Āzijas tautas, ēģiptieši, etruski utt.

«Pagājušajos laikos gadījās, ka šīm Āzijas valstīm pēc izdevumiem to civilajām un militārajām vajadzībām vēl palika zināms dzīvei nepieciešamo līdzekļu pārpalikums, kurus tās varēja izlietot greznām vai derīgām celtnēm. Tā kā viņu varā atradās gandrīz visu zemkopībā nenodarbināto iedzīvotāju darba rokas... un tiesība rīkoties ar minēto pārpalikumu piederēja vienīgi monarham un priesteriem, viņu rīcībā bija līdzekļi, lai uzceltu tos varenos monumentus, ar kuriem viņi noklāja savu zemi... Kolosālu statuju celšanā un milzīgu smagumu pārvietošanā, kuru transportēšana ir apbrīnošanas vērta, visizšķērdīgākajā veidā tika izlietots gandrīz vienīgi cilvēka darbs... Lai to veiktu, pietika, ja sapulcina lielu skaitu strādnieku un koncentrē viņu pūles. Tā no okeāna dzīlēm paceļas vareni koraļļu rifi un izveido salas un sauszemi, neraugoties uz to, ka katrs individuālais šā procesa dalībnieks (depositary) ir niecīgs, vājš un nožēlojams. Kaut kādas aziātiskās monarhijas zemkopībā nenodarbinātie strādnieki varēja izlietot darbā gandrīz vienīgi savus individuālos fiziskos spēkus, bet pats viņu skaits bija spēks, un šo masu vienotās vadības vara radīja šīs milzu celtnes. Tikai tas, ka vienas vai nedaudzu personu rokās bija koncentrēti šie ienākumi, no kuriem dzīvoja strādnieki, padarīja iespējamus šādus pasākumus.»[23]

Šī Āzijas un Ēģiptes ķēniņu vai etrusku teokrātu u. tml. vara modernajā sabiedrībā nākusi kapitālista rokās, vienalga, vai nu tas parādās kā atsevišķs kapitālists, vai kā kombinēts kapitālists, piemēram, akciju sabiedrības.

---

[23]) *R. Jones.* «Text-book of Lectures etc.». Hertford, 1852, p. 77, 78. Senās Asīrijas, Ēģiptes u. tml. kolekcijas Londonā un citās Eiropas galvaspilsētās mums liecina par šiem kooperatīvajiem darba procesiem.

Tai kooperācijas formai darba procesā, kuru mēs atrodam cilvēces kultūras sākuma periodā, piemēram, pie mednieku tautām[23a)] vai Indijas zemkopības kopienās, ir pamatā, no vienas puses, kopīpašums uz ražošanas nosacījumiem, no otras puses — tas, ka atsevišķu indivīdu nabas saite vēl tikpat stipri saista ar ģinti vai kopienu kā atsevišķu biti ar bišu stropu. Viens un otrs atšķir šo kooperāciju no kapitālistiskās kooperācijas. Kooperācijas sporādiska pielietošana lielā mērogā antīkajā pasaulē, viduslaikos un mūslaiku kolonijās ir dibināta uz tiešas kundzības un pakļautības attiecībām, visbiežāk uz verdzību. Turpretim kooperācijas kapitālistiskās formas priekšnoteikums jau no paša sākuma ir brīvs algots strādnieks, kas pārdod savu darbaspēku kapitālam. Bet vēsturiski kooperācijas kapitālistiskā forma attīstās pretstatā zemnieku saimniecībai un neatkarīgai amatnieciskajai ražošanai, vienalga, vai šai pēdējai ir vai nav cunftes forma[24)]. Attiecībā pret tām kapitālistiskā kooperācija parādās nevis kā īpaša vēsturiska kooperācijas forma, bet gan kooperācija pati — kā vēsturiska forma, kas raksturo kapitālistisko ražošanas procesu un ir tā specifiska īpatnība.

Līdzīgi tam, kā, pateicoties kooperācijai, pieaugušais darba sabiedriskais ražošanas spēks liekas mums kā kapitāla ražošanas spēks, — tā arī pati kooperācija liekas ražošanas kapitālistiskā procesa specifiska forma pretstatā sadrumstaloto neatkarīgo strādnieku vai sīkīpašnieķeļu ražošanas procesam. Tā ir pirmā pārmaiņa, ko piedzīvo pats darba process, tāpēc ka tas tiek pakļauts kapitālam. Šī pārmaiņa noris stihiski. Daudzu algoto strādnieku nodarbināšana vienā laikā vienā un tanī pašā darba procesā, būdama šās pārmaiņas nosacījums, veido kapitālistiskās ražošanas sākuma punktu. Tā sakrīt ar pašu kapitāla esamību. Tāpēc, ja, no vienas puses, kapitālistiskais ražošanas veids ir vēsturiska nepieciešamība, lai darba procesu pārvērstu par sabiedrisku procesu, tad, no otras puses, darba procesa sabiedriskā forma ir kapitāla lietotais paņēmiens, kā izdevīgāk ekspluatēt šo procesu, paaugstinot tā ražošanas spēku.

Savā iepriekš aplūkotajā vienkāršajā formā kooperācija sakrīt ar ražošanu plašos apmēros, bet tā neveido nekādu kapitālistiskās ražošanas attīstības īpaša laikmeta stabilu, raksturīgu formu. Vislielākais, ja aptuveni tāda forma tai ir manufaktūras vēl amatnieciskajos pirmsākumos[25)] un tajā lielo zemkopības saimniecību

---

23a) Lengē savā darbā «Théorie des Lois Civiles» varbūt ne bez pamata nosauc medības par pirmo kooperācijas formu un cilvēku medības (karu) — par vienu no pirmajām medību formām.

24) Tiklab zemnieka sīksaimniecība, kā arī neatkarīgā amatnieciskā ražošana pa daļai izveido feodālā ražošanas veida bāzi, bet pa daļai pēc tā sairšanas turpina pastāvēt blakus kapitālistiskajai ražošanai. Līdz ar to tās veido klasiskās sabiedrības ekonomisko pamatu tās vislielākā uzplaukuma laikā, pēc tam kad sākotnējais austrumu kopienas īpašums jau bija sairis, bet verdzība vēl nebija paspējusi kaut cik ievērojami iekarot ražošanu.

25) «Vai daudzu veiksmes, uzcītības un sacensības savienošana vienā un tai pašā darbā nav paņēmiens, kā uzlabot šo darbu? Un vai Anglija varētu ar kaut kādu citu paņēmienu izveidot savu vilnas manufaktūru līdz tik augstai pilnībai?» (*Berkeley*. «The Querist», London, 1750, p. 56, § 521).

veidā, kas pēc sava tipa atbilst manufaktūras periodam, būtiski atšķiroties no zemnieka saimniecības tikai ar vienlaikus nodarbināto strādnieku masu un ar koncentrēto ražošanas līdzekļu apmēriem. Vienkāršā kooperācija vienmēr ir valdošā forma tajās ražošanas nozarēs, kur kapitāls operē plašā mērogā, bet darba dalīšanai un mašīnām vēl nav ievērojamas lomas.

Kooperācija paliek kapitālistiskā ražošanas veida pamatforma, kaut gan savā vienkāršajā veidā tā pati ir tikai īpaša forma blakus tās citām — attīstītākajām formām.

DIVPADSMITĀ NODAĻA

DARBA DALĪŠANA UN MANUFAKTŪRA

1. MANUFAKTŪRAS DIVĒJĀDĀ IZCELŠANĀS

Kooperācija, kas dibināta uz darba dalīšanu, savu klasisko formu rod manufaktūrā. Kā kapitālistiskā ražošanas procesa raksturīga forma tā valda manufaktūras periodā šā vārda tiešajā nozīmē, t. i., apmēram no XVI gadsimta vidus līdz XVIII gadsimta pēdējai trešdaļai.

Manufaktūra rodas divējādi.

Pirmajā gadījumā vienā darbnīcā ar viena un tā paša kapitālista komandu tiek apvienoti dažādu patstāvīgu amatu strādnieki, caur kuru rokām jāiet produktam līdz pat tā beidzamajam posmam, kamēr tas ir galīgi gatavs. Tā, piemēram, kariete sākotnēji bija daudzu neatkarīgu amatnieku darba kopējs produkts: ratnieka, seglinieka, drēbnieka, atslēdznieka, varkaļa, virpotāja, pozamentiera, stiklinieka, krāsotāja, lakotāja, zeltītāja utt. Kariešu manufaktūra apvieno visus šos dažādos amatniekus vienā darbnīcā, kur viņi strādā vienā laikā, cits ar citu sadarbodamies. Protams, karieti nevar apzeltīt, pirms tā nav izgatavota. Bet, ja vienlaikus tiek ražotas daudzas karietes, tad daļu no tām nepārtraukti var zeltīt, kamēr kāda cita daļa iziet kādu agrāku ražošanas procesa fāzi. Pagaidām mēs paliekam vēl uz vienkāršās kooperācijas pamata, kura atrod savu cilvēku un lietu materiālu gatavā veidā. Bet drīz vien notiek būtiska pārmaiņa. Drēbnieks, atslēdznieks, varkalis utt., ja viņš nodarbojas tikai ar kariešu izgatavošanu, pamazām zaudē paradumu un līdz ar to arī spēju nodarboties ar savu veco amatu tā pilnā apjomā. No otras puses, viņa vienpusīgā darbība šās sašaurinātās sfēras robežās iegūst tagad vislietderīgākās formas. Sākumā kariešu manufaktūra bija patstāvīgu amatu kombinācija. Pamazām kariešu ražošana sadalās dažādās daļējās operācijās, no kurām katra izkristalizējas par viena strādnieka vienīgo funkciju un kuru kopumu veic šādu daļstrādnieku apvienība. Tieši tā, dažādu amatu kombinācijas rezultātā ar viena un tā paša kapitāla

komandu, radās vadmalas manufaktūra un vesela virkne citu manufaktūru[26].

Bet manufaktūra rodas arī pretējā ceļā. Daudzus amatniekus, kas veic vienu un to pašu vai vienāda veida darbu, piemēram, izgatavo papīru, burtus vai adatas, viens kapitālists apvieno kopējā darbnīcā. Tā ir kooperācija tās visvienkāršākajā formā. Katrs no šiem amatniekiem (varbūt ar vienu vai diviem zeļļiem) izgatavo visu preci, t. i., veic vienu pēc otras dažādas operācijas, kas nepieciešamas tās izgatavošanai. Viņa darbs saglabā savu veco amatniecisko raksturu. Tomēr ārēji apstākļi drīz vien liek citādi izmantot strādnieku koncentrāciju vienā telpā un viņu darba vienlaicīgumu. Tā, piemēram, noteiktā termiņā jāpiegādā lielāks daudzums gatavas preces. Tāpēc darbs tiek sadalīts. Nevis liek vienam un tam pašam amatniekam veikt dažādas operācijas vienu pēc otras, bet šīs operācijas atdala vienu no otras, izolē, novieto telpā vienu otrai blakus, pie tam katru no tām uztic atsevišķam amatniekam, un visas tās kopā vienlaikus veic kooperējošie strādnieki. Šis nejaušais sadalījums atkārtojas, parāda tam raksturīgās priekšrocības un pamazām kristalizējas sistemātiskā darba dalīšanā. No individuāla produkta, ko izgatavo patstāvīgs amatnieks, kurš veic daudzas operācijas, prece pārvēršas par amatnieku apvienības sabiedrisku produktu, no kuriem katrs veic nepārtraukti tikai vienu un to pašu daļējo operāciju. Tās pašas operācijas, kas saplūda savā starpā secīgu darbu rindā, kurus veica vācu cunftes meistars papīra ražošanā, Holandes papīra ražošanas manufaktūrā kļūst patstāvīgas un noris šeit vienlaikus kā daudzu kooperējošu strādnieku daļējas operācijas. Nirnbergas cunftes meistars, kas izgatavo adatas, ir Anglijas adatu manufaktūras pamatelements. Bet, kamēr Nirnbergas amatnieks secīgi veic vienu pēc otras varbūt 20 operāciju, Anglijas manufaktūrā strādā vienlaikus 20 amatnieku, no kuriem katrs veic tikai vienu no 20 operācijām, pie tam, balstoties uz pieredzi, šīs operācijas tiek vēl vairāk saskaldītas, izolētas un padarītas patstāvīgas kā atsevišķu strādnieku vienīgās funkcijas.

Tātad manufaktūra rodas, izveidojas no amatniecības divējādā ceļā. No vienas puses, tā rodas no dažādu patstāvīgu amatu kombinācijas, kuri zaudē savu patstāvību, kļūst vienpusīgi tādā

---

[26]) Lai norādītu uz modernāku šā manufaktūras rašanās veida piemēru, minēsim šādu citātu. Zīda vērpšanai un aušanai Lionā un Nimā «ir gluži patriarhāls raksturs: šīs rūpniecības nozares nodarbina daudz sieviešu un bērnu, bet neiedragā viņu spēkus un nekaitē viņu veselībai; strādnieki paliek savās skaistajās Dromas, Vāras, Izēras, Voklīzas ielejās, kultivējot zīdtārpiņus un atšķetinot to kūniņas; nekad šī ražošana nepieņem īstas fabrikas raksturu. Tuvāk aplūkojot... šeit atklājas darba dalīšanas principa savdabīgās īpatnības. Pastāv, tiesa, tinēji, šķetinātāji, krāsotāji, smitētāji un, beidzot, audēji; bet viņi nav apvienoti vienā un tai pašā ēkā un nav atkarīgi no viena un tā paša īpašnieka; visi viņi strādā patstāvīgi» (*A. Blanqui.* «Cours d'Économie Industrielle.» Recueilli par A. Blaise. Paris, 1838—1839, p. 79). Kopš tā laika, kad Blankī to rakstīja, ir notikušas pārmaiņas, un daļa no kādreiz neatkarīgajiem strādniekiem tagad jau ir apvienota fabrikās. {*Pie 4. izdevuma.* Un kopš tā laika, kad Markss to rakstīja, šajās fabrikās ir ieviesušās mehāniskās aužamās stelles un tās ātri izstumj rokas stelles. Tam spilgts apliecinājums var būt Krēfeldas zīda rūpniecība. — *F. E.*}

mērā, ka kļūst tikai par daļējām, viena otru papildinošām operācijām vienas un tās pašas preces ražošanas procesā. No otras puses, manufaktūra rodas no vienveida amatnieku kooperācijas, sadala viņu individuālo amatu dažādās nošķirtās operācijās, izolē tās un padara patstāvīgas tādā mērā, ka katra no tām kļūst par īpaša strādnieka vienīgo funkciju. Tāpēc, no vienas puses, manufaktūra ievieš ražošanas procesā darba dalīšanu vai arī attīsta to tālāk, no otras puses, tā kombinē amatus, kas agrāk bija patstāvīgi. Bet, lai arī kāds būtu tās sākuma punkts vienā vai otrā atsevišķā gadījumā, tās galīgā forma vienmēr ir viena un tā pati: ražošanas mehānisms, kura orgāni ir cilvēki.

Lai pareizi saprastu darba dalīšanu manufaktūrā, ir svarīgi pievērst uzmanību šādiem punktiem. Pirmām kārtām ražošanas procesa sadalīšanās tā īpašās fāzēs šajā gadījumā pilnīgi sakrīt ar amatnieciskās darbības sadalīšanos tās dažādajās daļējās operācijās. Vai nu šāda operācija ir sarežģīta vai vienkārša, tā katrā ziņā patur savu amatniecisko raksturu un tādēļ ir atkarīga no katra atsevišķā strādnieka spēka, veiksmes, ātruma un drošuma, no viņa prasmes rīkoties ar savu instrumentu. Bāze joprojām ir amatniecība. Šī šaurā tehniskā bāze izslēdz tiešām zinātniskas ražošanas procesa sadalīšanas iespēju, jo katrs daļējais process, caur kuru iziet produkts, ir jāveic kā daļējs amatnieka darbs. Tieši tāpēc, ka amatnieka meistarība tādējādi joprojām paliek ražošanas procesa pamats, katrs strādnieks pielāgojas vienīgi vienas daļējas funkcijas veikšanai un viņa darbaspēks uz visu mūžu pārvēršas par šās daļējās funkcijas orgānu. Beidzot, šī darba dalīšana jau pati par sevi ir īpašs kooperācijas veids, un daudzas tās priekšrocības izriet no kooperācijas vispārējās būtības un nevis no tās šādas īpašas formas.

2. DAĻSTRĀDNIEKS UN VIŅA DARBA RĪKS

Stājoties pie sīkākas analīzes, mums vispirms jākonstatē acīm redzamais fakts, ka strādnieks, kas visu mūžu veic vienu un to pašu vienkāršo operāciju, visu savu ķermeni pārvērš par tās automātiski vienpusīgu orgānu un tāpēc izlieto tai mazāk laika nekā amatnieks, kas pārmaiņus veic veselu virkni operāciju. Bet kombinētais kopstrādnieks, kas izveido manufaktūras dzīvo mehānismu, sastāv vienīgi no šādiem vienpusīgiem daļstrādniekiem. Tāpēc salīdzinājumā ar patstāvīgo amatniecību šeit īsākā laikā tiek ražots vairāk produkta, t. i., darba ražīgais spēks pieaug[27]. Pati daļējā darba metode pilnveidojas pēc tam, kad šis darbs nošķīries par noteikta strādnieka vienīgo funkciju. Vienas un tās pašas vienkāršās ope-

[27]) «Jo vairāk ir sadalītas funkcijas sarežģītā manufaktūrā starp dažādiem daļstrādniekiem, jo labāk un ātrāk iegūst produktu un jo mazāks ir laika un darba zudums» («The Advantages of the East-India Trade». London, 1720, p. 71).

rācijas pastāvīga atkārtošana un uzmanības koncentrēšana uz šo šauro objektu pieredzes ceļā iemāca sasniegt meklēto derīgo rezultātu ar vismazāko spēka izlietojumu. Un, tā kā dažādas strādnieku paaudzes dzīvo vienā laikā un kopīgi strādā vienās un tajās pašās manufaktūrās, tad minētajā ceļā iegūtie tehniskās veiksmes paņēmieni nostiprinās, uzkrājas un ātri pāriet no vienas paaudzes uz otru[28].

Manufaktūra, atražojot darbnīcā un līdz galējām robežām sistemātiski attīstot amatu tradicionālo nošķirtību, kuru tā atrod sabiedrībā, līdz ar to rada daļstrādnieku virtuozitāti. No otras puses, daļējā darba pārvēršana par viena cilvēka dzīves uzdevumu, ko tā veic, atbilst agrāko sabiedrību tieksmei padarīt amatus mantojamus, piešķirt tiem pārakmeņojušās kastu formas vai arī cunftu formas — tai gadījumā, kad noteikti vēsturiskie apstākļi rada indivīdu mainību, kas nav savienojama ar kastu pastāvēšanu. Kastas un cunftes rodas tāda paša dabiska likuma rezultātā, kāds regulē, piemēram, dzīvnieku un augu pasaulē nošķiršanos sugās un pasugās, — tikai ar to starpību, ka zināmā attīstības pakāpē kastu mantojamība un cunftu izņēmuma stāvoklis tiek dekretēti kā sabiedrisks likums[29].

• «Dakas muslīns pēc sava smalkuma, Koromandelas katūni un citi audumi pēc savu krāsu košuma un izturības nekad nav pārspēti. Un tomēr tie tiek ražoti bez kapitāla, bez mašīnām, bez darba dalīšanas, to ražošanā netiek lietota neviena no tām metodēm, kuras sagādā tādas priekšrocības fabrikācijai Eiropā. Tur audējs ir nošķirts indivīds, kas izgatavo audumu pēc patērētāja pasūtījuma un strādā ar visvienkāršākās konstrukcijas stellēm, kas dažkārt sastāv no rupji sastiprinātiem koka gabaliem. Viņam nav pat nekādas ierīces metu uzstiepšanai, un tāpēc stellēm vienmēr jābūt izstieptām visā to garumā; tāpēc tās ir tik neveiklas un ieņem tik daudz telpas, ka tām nav vietas ražotāja būdā, kurš tāpēc veic savu darbu brīvā gaisā, pārtraucot to ikreiz, kad notiek nelabvēlīga laika pārmaiņa.»[30]

Tikai no paaudzes paaudzē uzkrātā speciālā izveicība, kas kā mantojums pāriet no tēva uz dēlu, piešķir indietim, tāpat kā zirneklim, viņa virtuozitāti. Un tomēr salīdzinājumā ar vairākumu manufaktūras strādnieku šāds indiešu audējs veic ļoti sarežģītu darbu.

Amatniekam, kas veic vienu pēc otra dažādus daļējus procesus, no kuriem sastāv produkta ražošana, ir jāmaina gan vieta, gan

---

[28] «Viegls darbs ir ... mantota veiksme» (*Th. Hodgskin.* «Popular Political Economy». London, 1827, p. 48).

[29] «Tā arī amati ... sasniedza Ēģiptē ievērojamu pilnības pakāpi. Jo tikai vienīgi šajā zemē amatniekiem nemaz nebija atļauts nodarboties ar to, ar ko nodarbojās citas pilsoņu šķiras, bet viņiem vajadzēja nodarboties vienīgi ar to profesiju, kuru likums kā mantojamu bija piešķīris viņu ģintij ... Pie citām tautām mēs redzam, ka amatnieki sadala savu uzmanību starp pārāk dažādiem priekšmetiem ... Gan viņi mēģina apstrādāt zemi, gan ķeras pie tirdzniecības, gan nodarbojas ar diviem vai trijiem amatiem uzreiz. Brīvās valstīs viņi parasti apmeklē tautas sapulces ... Turpretim Ēģiptē katrs amatnieks, kas iejaucas valsts lietās vai vienlaikus nodarbojas ar vairākiem amatiem, tiek smagi sodīts. Tādējādi nekas viņu netraucē koncentrēties savā profesijā ... Turklāt, mantojuši daudzus noteikumus no senčiem, viņi cītīgi cenšas izgudrot jaunus uzlabojumus» («Diodor's von Sicilien Historische Bibliothek», Buch I, cap. 74 [S. 117, 118]).

[30] «Historical and descriptive Account of British India etc.» by *Hugh Murray, James Wilson* etc. Edinburgh, 1832, v. II, p. 449. Indiešu aužamajām stellēm ir vertikāli kustīgs stienis, t. i., metus uz tām uzvelk vertikāli.

instrumenti. Pārejas no vienas operācijas uz otru pārtrauc viņa darba plūsmu un izveido, tā sakot, poras viņa darba dienā. Šīs poras sašaurinās, ja viņš veselu dienu nepārtraukti veic vienu un to pašu operāciju, tās izzūd tādā pašā mērā, kādā samazinās viņa operāciju mainīgums. Darba ražīguma celšanos šeit rada vai nu palielināts darbaspēka izlietojums dotajā laika sprīdī, t. i., pieaugoša darba intensitāte, vai arī darbaspēka neražīgā patēriņa samazināšanās. Un proti, liekais spēka izlietojums, ko rada katra pāreja no miera uz kustību, kompensējas, kad ilgāku laiku turpinās jau sasniegts normāls ātrums. No otras puses, darba nepārtraukta vienmuļība vājina uzmanības sasprindzinājumu un enerģijas pacēlumu, jo atņem strādniekam to atpūtu un ierosmi, ko rada pats darbības maiņas fakts.

Tomēr darba ražīgums ir atkarīgs ne tikai no strādnieka virtuozitātes, bet arī no viņa darba rīku pilnīguma. Viena un tā paša veida darba rīki, piemēram, griežamie, urbjamie, grūžamie, sitamie utt. instrumenti, tiek lietoti dažādos darba procesos, un, no otras puses, vienā un tai pašā darba procesā viens un tas pats instruments kalpo dažādām operācijām. Bet kopš brīža, kad darba procesa dažādās operācijas ir nošķirušās viena no otras un katra daļēja operācija daļstrādnieka rokās ir pieņēmusi cik iespējams pilnīgu un tātad vienīgi tai piemītošu formu, — kopš šā brīža rodas nepieciešamība mainīt darba rīkus, kas agrāk tika lietoti dažādos nolūkos. Šās darba rīku formas pārmaiņas virziens noskaidrojas pieredzē, kas rāda, tieši kādas sevišķas grūtības rodas, ja lieto darba rīkus nemainītā formā. Darba instrumentu diferencēšana, kuras rezultātā viena un tā paša veida instrumenti pieņem stabilas formas katram īpašam lietošanas veidam, un to specializēšana, kuras rezultātā katrs tāds speciāls instruments ir pilnā mērā iedarbīgs tikai specifiska daļstrādnieka rokās, — tādas ir manufaktūras raksturīgās īpatnības. Vienā pašā Birmingemā vien izgatavo apmēram 500 āmuru paveidu, pie tam ne tikai katru no tiem lieto īpašā ražošanas procesā, bet arī bieži vien vairākus dažādus āmurus lieto viena un tā paša procesa atsevišķās operācijās. Manufaktūras periods vienkāršo, uzlabo un dažādo darba instrumentus, pielāgojot tos daļstrādnieku speciālajām, nošķirtajām funkcijām[31]). Līdz ar to tas rada arī vienu no mašīnas materiālajiem priekšnoteikumiem, jo mašīna ir daudzu vienkāršu instrumentu kombinācija.

Daļstrādnieks un viņa instruments veido manufaktūras vienkāršos elementus. Pievērsīsimies tagad manufaktūrai visumā.

---

[31]) Par augu un dzīvnieku dabiskajiem orgāniem Darvins savā laikmetu radījušajā darbā «Sugu izcelšanās» saka: «Orgānu mainības cēlonis tajos gadījumos, kad viens un tas pats orgāns veic dažādus darbus, ir varbūt tas, ka te dabiskā izlase uztur vai apspiež katru sīku formas novirzi mazāk rūpīgi nekā tajos gadījumos, kad vienam orgānam ir tikai noteikts, nošķirts uzdevums. Tā, piemēram, naži, kuru uzdevums ir griezt visdažādākās lietas, var visumā paturēt vairāk vai mazāk vienādu formu; bet, ja instruments ir domāts tikai kādai vienai lietošanai, tad tam, lai to varētu izlietot citādi, jāmaina sava forma.»

3. MANUFAKTŪRAS DIVAS PAMATFORMAS: HETEROGĒNĀ MANUFAKTŪRA UN ORGANISKĀ MANUFAKTŪRA

Pēc savas iekšējās struktūras manufaktūras sadalās divās pamatformās, kuras, kaut arī dažreiz ir sastopamas jauktā veidā, tomēr ir divi būtiski dažādi veidi un kurām vēlāk, kad manufaktūra pārvēršas mašinizētajā lielrūpniecībā, ir pilnīgi dažāda loma. Šo divējādo manufaktūras raksturu nosaka pati produkta daba. Produktu iegūst, vai nu tīri mehāniski savienojot patstāvīgus daļējus produktus, vai arī tā gatavā forma rodas savā starpā saistītu procesu un manipulāciju secīgas rindas rezultātā.

Tā, piemēram, lokomotīve sastāv no vairāk nekā 5000 patstāvīgām daļām. Tā tomēr nevar būt pirmā veida manufaktūras piemērs, jo tā ir lielrūpniecības produkts. Bet labu piemēru mums dod pulkstenis, kuru izmanto jau Viljams Petijs, lai ilustrētu manufaktūras darba dalīšanu. No Nirnbergas amatnieka individuāla produkta pulkstenis ir pārvērties par daudzu daļstrādnieku sabiedrisku produktu. Šādi daļstrādnieki ir: rupjo daļu izgatavotājs; strādnieks, kas izgatavo pulksteņu atsperes; ciparnīcu izgatavotājs; matatsperu izgatavotājs; strādnieks, kas izgatavo pulksteņu akmeņus; paletnieks; strādnieks, kas izgatavo rādītājus; strādnieks, kas izgatavo pulksteņu kārbas; strādnieks, kas izgatavo skrūves; zeltītājs ar daudzām apakšspecialitātēm; tālāk, strādnieks ritenīšu izgatavotājs (pie tam atsevišķi misiņa ritenīšus un atsevišķi tērauda ritenīšus); asīšu izgatavotājs; strādnieks, kas izgatavo uzvilkšanas un rādītāju pārbīdes mehānismu; acheveur de pignon (nostiprina ritenīšus uz asīm, pulē skaldnes utt.); tapiņu izgatavotājs; planteur de finissage (iemontē dažādus ritenīšus un asītes mehānismā); finisseur de barillet (iegriež zobiņus, paplašina caurumus līdz vajadzīgajiem izmēriem, nostiprina noturētāja atsperes stāvokli un noturētāju); strādnieks, kas izgatavo gaitas regulētāju, bet cilindriskai gaitai izgatavo arī cilindrus; gaitas ritenīšu izgatavotājs; strādnieks vēzekļa izgatavotājs; strādnieks, kas izgatavo raketu (ierīci, ar kuras palīdzību pulkstenis tiek regulēts); planteur d'échappement (strādnieks, kas iemontē gaitas regulētāju); pēc tam repasseur de barillet (pabeidz atsperes tvertni un noturētāju); tērauda pulētājs; riteņu pulētājs; skrūvju pulētājs; ciparu zīmētājs; emaljētājs (uzkausē emalju uz vara); fabricant de pendants (izgatavo tikai pulksteņa kārbas osu); finisseur de charnière (ieliek misiņa tapiņu pulksteņa kārbas šarnīros utt.); faiseur de secret (pierīko kārbai atsperi, kas atver vāku); gravētājs; kaldinātājs; pulksteņa kārbas pulētājs utt., utt. un, beidzot, montētājs, kas samontē galīgi visu pulksteņa mehānismu un laiž to darbā. Tikai nedaudzas pulksteņa daļas iet caur vairākām rokām, un visi šie membra disjecta [izkaisītie locekļi][118] sanāk vienās rokās tikai tad, kad tie jāsasaista vienā veselā mehāniskā vienībā. Šī gatavā produkta tīri ārējā attieksme pret tā dažāda veida sastāvdaļām daudzo daļstrād-

nieku apvienošanu vienā darbnīcā padara, tāpat kā citos līdzīgos ražošanas procesos, par nejaušu. Daļējos darbus savukārt var veikt kā atsevišķus patstāvīgus amatus, kā tas arī notiek Vadas un Neišateles kantonā, turpretim Ženēvā, piemēram, pastāv lielas pulksteņu manufaktūras, t. i., notiek tieša daļstrādnieku kooperācija viena kapitāla vadībā. Bet arī šai pēdējā gadījumā ciparnīcas, atsperes un kārbas reti izgatavo pašā manufaktūrā. Kombinētās manufaktūras fabrikācijas veids šeit ir izdevīgs tikai izņēmuma gadījumos, jo konkurence starp mājās strādājošiem strādniekiem ir sevišķi liela, bet ražošanas sadalīšanās daudzos heterogēnos procesos gandrīz izslēdz iespēju kopīgi izlietot darba rīkus; bet, ja fabrikācija ir izkaisīta, kapitālists ietaupa izmaksas par fabrikas ēkām u. tml.[32]. Jāpiezīmē tomēr, ka arī šo daļstrādnieku stāvoklis, kuri strādā savās mājās, tomēr nevis savā, bet kapitālista (fabricant, établisseur) labā, pilnīgi atšķiras no patstāvīga amatnieka stāvokļa, kurš strādā tikai saviem pasūtītājiem[33].

Otrs manufaktūras veids, tās pabeigtā forma, ražo produktus, kuri iziet sakarīgas attīstības fāzes, secīgu procesu rindu; tāda, piemēram, ir adatu manufaktūra, kurā stieple iziet caur 72 un pat 92 specifisku daļstrādnieku rokām.

Tā kā šāda manufaktūra kombinē sākotnēji izkliedētos amatus, tā samazina telpisko atstatumu starp produkta ražošanas atsevišķām fāzēm. Saīsinās laiks, kas nepieciešams produkta pārejai no vienas stadijas otrā, un tātad arī darbs, kas tiek izlietots šās pārejas īstenošanai[34]. Šādā ceļā tiek sasniegts lielāks darba ražīgums salīdzinājumā ar amatniecību, pie kam ražīguma pieaugums izriet no manufaktūras vispārējā kooperatīvā rakstura. No otras puses, manufaktūrai piemītošais darba dalīšanas princips noved pie dažādu ražošanas fāžu izolācijas, kuras nošķiras viena no otras kā attiecīgs daudzums patstāvīgu amatnieciska rakstura daļēju darbu. Sakara nodibināšana un uzturēšana starp izolētajām funkcijām rada nepieciešamību pastāvīgi pārvietot produktu no vienām rokām otrās, no viena procesa otrā. No lielrūpniecības viedokļa šis apstāk-

---

[32]) Ženēvā 1854. gadā ražoja 80 000 pulksteņu, kas ir mazāk nekā piektdaļa no visas pulksteņu produkcijas Neišateles kantonā. Tikai Šo-de-Fonā, kuru var uzskatīt par vienu vienīgu pulksteņu manufaktūru, ražo gadā divreiz vairāk nekā Ženēvā. No 1850. līdz 1861. g. Ženēvā izgatavoja 720 000 pulksteņu. Sk. «Report from Geneva of the Watch Trade», «Reports by H. M's Secretaries of Embassy and Legation on the Manufactures, Commerce etc.», № 6, 1863. Atsevišķu procesu neatkarība, kādos ir sadalīta komplicēta produkta ražošana, jau pati par sevi ļoti apgrūtina šādu manufaktūru pārvēršanos par lielrūpniecības mašinizēto ražošanu, bet pulksteņu ražošanā šeit pievienojas vēl divi speciāli šķēršļi: pulksteņu sastāvdaļu sīkums un smalkums un tas apstāklis, ka pulksteņus kā greznuma priekšmetus raksturo ļoti liela formu dažādība. Labākās Londonas firmas gada laikā diezin vai ražo kaut duci vienādu pulksteņu. Vašrona un Konstantena pulksteņu fabrika, kas ar panākumiem lieto mašīnas, dod, vislielākais, 3—4 pulksteņu variācijas lielumā un formā.

[33]) Pulksteņu ražošanā, šai klasiskajā heterogēnās manufaktūras paraugā, ir sevišķi ērti izpētīt iepriekš minētās amatnieciskās darbības sairšanu un darba instrumentu diferencēšanos un specializēšanos, kas no tās izriet.

[34]) «Pastāvot tik ciešam cilvēku izvietojumam, pārvešanas darbam jābūt vismazākajam» («The Advantages of the East-India Trade», p. 106).

lis parādās kā manufaktūrai raksturīga aprobežotība, kas palielina izmaksas un kas izriet no paša manufaktūras principa[35].

Ja aplūkosim noteiktu daudzumu izejmateriāla, piemēram, lupatas papīra manufaktūrā vai stieples adatu manufaktūrā, tad izrādīsies, ka tas iziet dažādu daļstrādnieku rokās vienu otrai laika ziņā sekojošas ražošanas fāzes, kamēr produkts iegūst savu galīgo formu. Bet, ja aplūkosim darbnīcu visumā kā kopēju mehānismu, tad izrādīsies, ka izejmateriāls atrodas vienlaikus visās ražošanas fāzēs. No daļstrādniekiem sastāvošais kopstrādnieks ar vienu daļu no savām daudzajām, ar instrumentiem apbruņotajām rokām velk stiepli, kamēr citas viņa rokas un instrumenti tai pašā laikā šo stiepli iztaisno, sagriež, noasina galus utt. Atsevišķu procesa stadiju secīgs novietojums laikā ir pārvērties par stadiju novietojumu telpā, kur tās atrodas viena otrai blakus. Rezultātā tajā pašā laika sprīdī tiek iegūts vairāk gatavas preces[36]. Kaut gan šis vienlaicīgums izriet no kopējā procesa vispārējās kooperatīvās formas, tomēr manufaktūra ne tikai atrod kooperācijas nosacījumus gatavā veidā, bet pa daļai rada tos arī pati, sadalot amatniecisko darbību sastāvelementos. No otras puses, tā sasniedz šo darba procesa sabiedrisko organizāciju, tikai piesaistot noteiktu strādnieku vienai un tai pašai detaļai.

Tā kā katra daļstrādnieka daļējais produkts ir līdz ar to tikai viena un tā paša produkta noteikta attīstības pakāpe, tad viens strādnieks sagādā otram strādniekam vai viena strādnieku grupa otrai strādnieku grupai izejmateriālu. Viena strādnieka darba rezultāts veido izejas punktu otra strādnieka darbam. Tādējādi šeit viens strādnieks tieši dod darbu otram strādniekam. Darba laiku, kas ir nepieciešams meklētā derīgā rezultāta sasniegšanai katrā daļējā procesā, nosaka pieredze, un manufaktūras kopējais mehānisms ir dibināts uz pieņēmumu, ka dotajā darba laikā jāsasniedz dotais rezultāts. Tikai ar šādu nosacījumu dažādie darba procesi, kas viens otru papildina, var norisināties nepārtraukti, viens otram blakus laikā un telpā. Ir skaidrs, ka šī atsevišķu darbu un tātad arī strādnieku tiešā savstarpējā atkarība liek katram no tiem izlietot savai funkcijai tikai nepieciešamo darba laiku, un tā rezultātā rodas gluži cita darba nepārtrauktība, vienveidība, regularitāte, kārtība[37] un it sevišķi intensitāte, nekā tas ir patstāvīgajā amatniecībā un pat vienkāršajā kooperācijā. Tas, ka preces izgatavošanai

---

[35]) «Dažādu ražošanas stadiju, caur kurām iziet produkts manufaktūrā, izolācija, kas ir nenovēršama, lietojot roku darbu, ārkārtīgi palielina ražošanas izmaksas, pie kam zaudējums rodas galvenokārt pārvietojumu dēļ no viena procesa uz otru» («The Industry of Nations». London, 1855, Part. II, p. 200).

[36]) «Tā» (darba dalīšana) «rada arī laika ekonomiju, sadalot darbu dažādās operācijās, no kurām katru iespējams veikt vienlaikus... Veicot uzreiz visus dažādos darba procesus, kuri atsevišķam cilvēkam būtu jāveic secīgi viens pēc otra, rodas, piemēram, iespēja ražot lielu daudzumu pilnīgi gatavu kniepadatu tādā laikā, kāds pretējā gadījumā būtu nepieciešams, tikai lai atgrieztu vai noasinātu vienu kniepadatu» (*Dugald Stewart*, cit. darbs, 319. lpp.).

[37]) «Jo vairāk dažādības starp manufaktūras darbiniekiem... jo lielāka ir katra darba kārtība un regularitāte, jo mazāks tam ziedotā laika un darba daudzums» («The Advantages of the East-India Trade». London, 1720, p. 68).

jāizlieto tikai sabiedriski nepieciešamais darba laiks, preču ražošanas apstākļos vispār izpaužas tikai kā ārējs konkurences spiediens, jo, pavirši izsakoties, katram atsevišķam ražotājam jāpārdod sava prece par tirgus cenu. Bet manufaktūrā zināma produkta daudzuma izgatavošana zināmā darba laikā kļūst par paša ražošanas procesa tehnisku likumu[38].

Tomēr dažādas operācijas prasa nevienādu laiku un tāpēc vienādos laika posmos dod dažādus daudzumus daļējo produktu. Tātad, ja katram strādniekam ir dienu no dienas pastāvīgi jāveic viena un tā pati operācija, tad dažādām operācijām nepieciešams dažāds strādnieku skaits, piemēram, burtu lietuvē uz 4 lējējiem ir vajadzīgi divi aplauzēji un viens pulētājs, jo lējējs izlej stundā 2000 burtu, aplauzējs aplauž 4000 burtu un pulētājs nopulē 8000 burtu. Šeit kooperācijas princips atgriežas pie savas visvienkāršākās formas: pie vienlaicīgas daudzu cilvēku darba izlietošanas, kuri veic vienāda veida darbu; bet tagad šis princips izteic zināmu organisku attiecību. Tādējādi manufaktūras darba dalīšana ne tikai vienkāršo un pavairo sabiedriskā kopstrādnieka kvalitatīvi dažādos orgānus, bet arī rada stabilas matemātiskas proporcijas starp šo orgānu kvantitatīvajiem apmēriem, t. i., starp relatīvo strādnieku daudzumu jeb relatīvo strādnieku grupu lielumu katrā no šīm speciālajām funkcijām. Līdz ar sabiedriskā darba procesa kvalitatīvo sadalīšanu tā attīsta šā procesa kvantitatīvās normas un proporcijas.

Ja pieredze noteikusi noteikta apmēra ražošanai vislietderīgāko skaitlisko attiecību starp dažādām daļstrādnieku grupām, tad ražošanas mērogu ir iespējams paplašināt, tikai pareizinot ar vienu un to pašu skaitli katras atsevišķās strādnieku grupas strādnieku skaitu[39]. Tam pievienojas vēl tas apstāklis, ka zināmus darbus viens un tas pats indivīds var veikt tikpat viegli, vai nu tie notiek lielos vai arī mazos apmēros; tāds, piemēram, ir augstākās uzraudzības darbs, daļējo produktu pārvietošana no vienas ražošanas fāzes otrā utt. Tāpēc šādu darbu izdalīšana patstāvīgās funkcijās, ko veic speciāli strādnieki, ir izdevīga tikai tad, ja tiek palielināts ražošanā nodarbināto strādnieku skaits, bet tādai palielināšanai vienlaikus jāskar visas grupas tajā pašā proporcijā.

Katra atsevišķa grupa, zināms skaits strādnieku, kuri veic vienu un to pašu daļējo funkciju, sastāv no vienāda veida elementiem un izveido kopējā mehānisma īpašu orgānu. Tomēr dažās manufaktūrās pašas šādas grupas jau ir sadalīts darba ķermenis, kamēr

[38]) Starp citu, daudzās ražošanas nozarēs manufaktūras uzņēmumi sasniedz šo rezultātu tikai nepilnīgi, jo manufaktūra nespēj precīzi kontrolēt ražošanas procesa vispārējos ķīmiskos un fizikālos nosacījumus.

[39]) «Ja pieredze atbilstoši katras dotās manufaktūras produkta īpašajai dabai ir parādījusi, kādam jābūt visizdevīgākajam ražošanas sadalīšanas veidam daļējās operācijās un kāds strādnieku daudzums ir vajadzīgs katrai operācijai, tad visi tie uzņēmumi, kuri nepieturēsies precīzi pie šo pieredzes nosacīto skaitļu reizinājuma, ražos ar lielākām izmaksām... Tāds ir viens no cēloņiem, kāpēc tik kolosāli ir paplašinājušies rūpniecības uzņēmumi» (*Ch. Babbage*. «On the Economy of Machinery». London, 1832, ch. XXI, p. 172, 173).

kopējais mehānisms izveidojas, atkārtojot vai pareizinot šos elementāros ražošanas organismus. Piemēram ņemsim pudeļu manufaktūru. Tā sadalās trijās būtiski atšķirīgās fāzēs. Pirmkārt, sagatavošanas fāze: šihtas — smilts, kaļķu utt. maisījuma sagatavošana, no kura ražo stiklu, un šā maisījuma izkausēšana šķidrā stikla masā[40]. Šai pirmajā, tāpat kā arī beigu fāzē — kad pudeles izņem no apdedzināmās krāsns, šķiro, iesaiņo utt. — ir nodarbināti dažādi daļstrādnieki. Starp šīm divām fāzēm notiek pudeļu ražošana šā vārda tiešajā nozīmē, t. i., pudeļu izgatavošana no šķidrās stikla masas. Pie vienas un tās pašas krāsns mutes strādā vesela grupa, kuru Anglijā sauc par «hole» [caurumu] un kura sastāv no viena bottle maker [pudeļu izgatavotāja] vai finisher [apdarinātāja], viena blower [pūtēja], viena gatherer [savācēja], viena putter up [sakrāvēja] vai whetter off [nogludinātāja] un viena taker in [aiznesēja]. Šie pieci daļstrādnieki ir pieci īpaši orgāni vienotajam darba ķermenim, kas var funkcionēt tikai kā viena vesela vienība, t. i., tikai kā piecu cilvēku tieša kooperācija. Viss ķermenis ir paralizēts, ja trūkst viena no tā pieciem locekļiem. Bet vienai un tai pašai kausējamai krāsnij ir vairākas mutes — Anglijā, piemēram, no 4—6, — pie katras no tām ir ugunsizturīga māla kausējamais pods ar šķidru stiklu, pie katra poda ir nodarbināta sava piecu strādnieku grupa. Katras atsevišķās grupas sadalījums te ir dibināts tieši uz darba dalīšanu, bet apvienība starp dažādām vienāda veida grupām ir vienkāršā kooperācija, kuras uzdevums ir izmantot ar lielāku ekonomiju vienu no ražošanas līdzekļiem, šai gadījumā kausējamo krāsni. Katra šāda krāsns ar tās 4—6 grupām izveido it kā patstāvīgu darbnīcu stikla izgatavošanai, un stikla manufaktūra aptver vairākas šāda veida darbnīcas līdz ar iekārtām un strādniekiem, kas vajadzīgi ražošanas sagatavojuma un beigu fāzei.

Beidzot, manufaktūra, līdzīgi tam, kā dažos gadījumos pati cēlusies no dažādu amatu kombinācijas, var savukārt attīstīties par dažādu manufaktūru kombināciju. Tā, piemēram, Anglijā lielie stikla izgatavošanas uzņēmumi paši gatavo sev ugunsizturīga māla kausējamos podus, jo no pēdējo kvalitātes stipri vien ir atkarīgs, kādā mērā izdosies vai neizdosies produkts. Ražošanas līdzekļa manufaktūra šeit ir saistīta ar produkta manufaktūru. Otrādi, zināma produkta manufaktūra var būt saistīta ar manufaktūrām, kurām šis produkts pats ir izejmateriāls vai vēlāk tiek savienots ar šo manufaktūru produktiem. Tā, piemēram, flintstikla manufaktūra dažreiz ir savienota ar stikla slīpēšanas manufaktūru un ar misiņlietuves manufaktūru — pēdējā ražo metāla ietveres dažādiem stikla priekšmetiem. Šai gadījumā dažādās viena ar otru savienotās manufaktūras ir vienas kopējas manufaktūras vairāk vai mazāk telpiski nošķirtas nodaļas un līdz ar to savstarpēji ne-

[40]) Anglijā kausējamā krāsns ir šķirta no krāsns, kurā stikla priekšmeti tiek apstrādāti, bet, piemēram, Beļģijā vienu un to pašu krāsni lieto abiem procesiem.

atkarīgi ražošanas procesi — katrs ar savu darba dalīšanu. Neraugoties uz dažām priekšrocībām, kādas ir kombinētai manufaktūrai, uz sava pašas pamata tā nesasniedz īstu tehnisko vienību. Šī vienība rodas tikai tad, kad manufaktūra pārvēršas mašinizētā ražošanā.

Manufaktūras periods, kas drīz vien padara preču ražošanai nepieciešamā darba laika samazināšanu par savu apzināto principu[41], sporādiski attīsta arī mašīnu lietošanu, it sevišķi dažos elementāros sagatavošanas procesos, kuru veikšana prasa lielu daudzumu cilvēku un lielu spēka patēriņu. Tā, piemēram, papīra manufaktūrā drīz vien sāka ierīkot īpašas dzirnavas lupatu malšanai un metalurģijā — rūdas sasmalcināšanas piestas[42]. Mašīnu tās elementārajā formā atstāja kā mantojumu jau Romas impērija ūdensdzirnavu veidā[43]. Amatniecības periods arī ir atstājis mums lielus atklājumus: kompasu, pulveri, grāmatu iespiešanu un automātisku pulksteni. Tomēr visumā mašīnai joprojām ir otrās šķiras loma, kādu tai ierāda Ādams Smits blakus darba dalīšanai[44]. Ļoti svarīga loma bija mašīnu sporādiskai lietošanai XVII gadsimtā, jo tā deva tā laika lielajiem matemātiķiem praktiskus atbalsta punktus un stimulus, lai radītu modernu mehāniku.

Manufaktūras perioda specifisks mehānisms ir pats kopstrādnieks, kas sastādīts no daudziem daļstrādniekiem. Dažādās operācijas, ko pārmaiņus veic preces ražotājs un kas saplūst vienā veselā viņa darba procesā, tam izvirza dažādas prasības. Vienā gadījumā viņam jāattīsta vairāk spēka, otrā gadījumā — vairāk veiklības, trešajā gadījumā — vairāk uzmanības utt., bet vienam un tam pašam indivīdam nepiemīt visas šīs īpašības vienādā mērā. Pēc dažādu operāciju sadalīšanas, nošķiršanas un izolēšanas strādnieki tiek sadalīti, klasificēti un sagrupēti atbilstoši to dominējošām spējām. Ja tādējādi strādnieku dabiskās īpatnības ir pamats, no kura izaug darba dalīšana, tad, no otras puses, manufaktūra, ja tā jau ieviesta, attīsta darbaspēkus, kas pēc savas dabas ir derīgi tikai vienpusīgām, specifiskām funkcijām. Kopstrādniekam tagad ir visas ražotāja spējas vienādā virtuozitātes pakāpē, un līdz ar to viņš tās izlieto visekonomiskākajā veidā, jo katru savu orgānu, kas ir individualizēts īpašā strādniekā vai īpašā strādnieku grupā, viņš

---

[41]) Tas, starp citu, ir redzams V. Petija, Džona Bellersa, Endrjū Jarantona darbos, grāmatā «The Advantages of the East-India Trade» un Dž. Vanderlinta darbos.

[42]) Jau XVI gadsimta beigās Francijā rūdas sasmalcināšanai un skalošanai lietoja piestu un sietu.

[43]) Mašīnu attīstības vēsturei visumā varam izsekot, aplūkojot labības dzirnavu attīstības vēsturi. Angļu valodā fabriku vēl līdz šim laikam sauc par mili (dzirnavām). Vācu apcerējumos par tehnoloģiju XIX gadsimta pirmajos gadu desmitos arī sastopam vārdu Mühle [dzirnavas], lai apzīmētu ne tikai mašīnas, ko dzen dabas spēki, bet arī vispār jebkuru manufaktūru, kas lieto mehāniskus aparātus.

[44]) Kā lasītājs redzēs no šā darba ceturtās grāmatas, Ā. Smits nav izvirzījis nevienu jaunu atzinumu par darba dalīšanu. Kā manufaktūras perioda vispārinošu ekonomistu viņu raksturo uzsvars, kuru viņš liek uz darba dalīšanu. Lielrūpniecībai attīstoties, pret pakļauto lomu, kādu viņš piešķīra mašīnām, iebilda Loderdals un vēlākā laikmetā Jūrs. Turklāt instrumentu diferencēšanos, kurā liela loma bija pašiem daļstrādniekiem, Ā. Smits sajauc ar mašīnu izgudrošanu. Sai pēdējā sfērā liela loma bija nevis manufaktūras strādniekiem, bet zinātniekiem, amatniekiem, pat zemniekiem (Brindlijs) utt.

lieto vienīgi savas specifiskās funkcijas veikšanai[45]. Daļstrādnieka vienpusība un pat nepilnvērtīgums ir viņa priekšrocība, ja viņš funkcionē kā kopstrādnieka orgāns[46]. Pieradums pie vienpusīgas funkcijas pārvērš to par orgānu, kas darbojas ar instinktīvu noteiktību, un kopējā mehānisma sakarība tam liek darboties ar mašīnas atsevišķas daļas regularitāti[47].

Tā kā kopstrādnieka dažādās funkcijas var būt vienkāršākas un sarežģītākas, rupjākas un smalkākas, tad viņa orgāniem, individuālajiem darbaspēkiem, ir vajadzīgas ļoti dažādas izglītības pakāpes, un tāpēc tiem ir ļoti dažāda vērtība. Tādējādi manufaktūra attīsta darbaspēku hierarhiju, kurai atbilst darba algas skala. No vienas puses, individuālais strādnieks tiek pielāgots vienpusīgajai funkcijai, ar kuru tas ir saistīts visu savu mūžu, bet, no otras puses, dažādas darba operācijas tādā pašā mērā tiek pielāgotas šai dabisko un iegūto spēju hierarhijai[48]. Bet katrs ražošanas process prasa zināmas vienkāršas kustības, kas ir vienlīdz pieejamas katram cilvēkam. Un šādas kustības tagad sarauj savu nepastāvīgo sakaru ar ražīgās darbības saturīgākajiem momentiem un sastingst īpašu izņēmuma funkciju veidā.

Tāpēc manufaktūra katrā amatā, kuru tā aptver, rada tā saucamo neapmācīto strādnieku kategoriju, kurus stingri izslēdza amatnieciskā ražošanas organizācija. Attīstīdama līdz virtuozitātei vienpusīgu specialitāti uz vispārējās darba spējas rēķina, tā pārvērš par īpašu specialitāti pat jebkādas attīstības trūkumu. Blakus hierarhiskām pakāpēm parādās vienkārša strādnieku iedalīšana apmācītos un neapmācītos strādniekos. Pēdējiem apmācības izmaksas pilnīgi atkrīt, pirmajiem šīs izmaksas viņu funkciju vienkāršošanās rezultātā ir zemākas nekā amatniekiem. Abos gadījumos darbaspēka vērtība krītas[49]. Izņēmumi ir vērojami tai gadījumā, kad darba procesa sadalīšana rada jaunas saistību funkcijas, kas amatnieciskajā ražošanā vai nu nemaz nebija sastopamas, vai arī bija sastopamas tikai ierobežotā apmērā. Darbaspēka vērtības

---

[45]) «Tā kā manufaktūrā darbs sadalās vairākās dažādās operācijās, no kurām katra prasa dažādu veiksmes un spēka pakāpi, tad manufaktūras īpašnieks spēj apgādāt sevi tieši ar katrai operācijai nepieciešamo spēka un veiksmes daudzumu. Bet, ja visu produkta izgatavošanas procesu veiktu viens strādnieks, tad vienam un tam pašam indivīdam vajadzētu būt pietiekami veiksmīgam vissmalkākajām operācijām un pietiekami spēcīgam vismagākajām operācijām» (*Ch. Babbage*, cit. darbs, XIX nod.).

[46]) Tā, piemēram, vienpusīga muskuļu attīstība, kaulu deformēšanās utt.

[47]) V. Maršala kgs, kādas stikla manufaktūras galvenais pārvaldnieks, ļoti labi atbildēja uz izmeklēšanas komisijas locekļa jautājumu, kādā veidā tiek uzturēta nodarbināto pusaudžu darba intensitāte: «Viņi nevar nevērīgi izpildīt savu darbu; ja viņi ir sākuši, tad viņiem ir jāturpina; viņi ir it kā vienas un tās pašas mašīnas daļas» («Children's Employment Commission. Fourth Report», 1865, p. 247).

[48]) Dr. Jūrs savā lielrūpniecības apoteozē manufaktūras specifisko raksturu uztver asāk nekā agrākie ekonomisti, kuriem nebija viņa polemiskā uzdevuma, un pat asāk nekā viņa laikabiedri, piemēram, Babeidžs, kas pārspēja viņu kā matemātiķis un mehāniķis, bet kas lielrūpniecību aplūkoja, patiesību sakot, no manufaktūras viedokļa. Jūrs piezīmē: «Strādnieka pielāgošana katrai daļējai operācijai ir darba dalīšanas būtība.» No otras puses, viņš nosauc šo dalīšanu par «darba pielāgošanu dažādām individuālām spējām» un, beidzot, raksturo visu manufaktūras sistēmu kā «gradācijas sistēmu pēc veiksmes pakāpes», kā «darba dalīšanu pēc dažādām veiksmes pakāpēm» utt. (*Ure*. «Philosophy of Manufactures», p. 19—23, passim).

[49]) «Katrs profesionāls strādnieks . . . ja viņam ir iespēja papildināties ar vingrinājumiem vienā virzienā . . . kļūst lētāks» (*Ure*. «Philosophy of Manufactures», p. 19).

relatīva krišanās, kas rodas apmācības izmaksu novēršanas vai pazemināšanas rezultātā, nozīmē tieši kapitāla ievērojamāku pieaugšanu, tāpēc ka tas viss, kas saīsina darbaspēka atražošanai nepieciešamo laiku, paplašina virsdarba sfēru.

4. DARBA DALĪŠANA MANUFAKTŪRĀ UN DARBA DALĪŠANA SABIEDRĪBĀ

Sākumā mēs aplūkojām manufaktūras izcelšanos, pēc tam tās vienkāršos elementus — daļstrādnieku un viņa darba rīku, beidzot — tās mehānismu visumā. Tagad īsi pieskarsimies attiecībai starp manufaktūras darba dalīšanu un sabiedrisko darba dalīšanu, kas vispār ir ikvienas preču ražošanas pamats.

Ja ņemam vērā tikai pašu darbu, tad sabiedriskās ražošanas dalīšanu tās lielajās kārtās, kādas ir zemkopība, rūpniecība utt., varam nosaukt par vispārējo [im Allgemeinen] darba dalīšanu, šo ražošanas kārtu iedalījumu veidos un paveidos — par sevišķo [im Besonderen] darba dalīšanu un darba dalīšanu darbnīcā — par atsevišķo [im Einzelnen] darba dalīšanu[50].

Darba dalīšanai sabiedrībā un indivīda attiecīgai ierobežošanai noteiktas profesijas sfērā, tāpat darba dalīšanai manufaktūrā, ir divi pretēji attīstības izejas punkti. Ģimenes robežās[50a] — bet tālākajā attīstībā ģints robežās — dabiskā darba dalīšana rodas dzimuma un vecuma atšķirību rezultātā, t. i., uz tīri fizioloģiska pamata, un tā paplašina savu sfēru līdz ar sabiedriskās dzīves paplašināšanos, līdz ar iedzīvotāju pieaugumu, bet sevišķi līdz ar to, ka rodas konflikti starp atsevišķām ģintīm un ka viena ģints pakļauj sev otru. No otras puses, kā jau es iepriekš minēju, produkta maiņa rodas tajos punktos, kur nonāk saskarē dažādas ģimenes, ģintis, kopienas, tāpēc ka cilvēces kultūras sākumā nevis atsevišķi indivīdi, bet gan ģimenes, ģintis utt. stājas sakaros viena ar otru kā patstāvīgas vienības. Dažādas kopienas atrod apkārtējā dabā dažādus ražošanas līdzekļus un dažādus dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Tāpēc tās atšķiras savā starpā pēc ražošanas veida, dzīves veida un ražojamiem produktiem. Tās ir dabiski izveidojušās atšķi-

---

[50]) «Darba dalīšana, kas sākas ar visdažādāko profesiju nošķiršanos, turpinās līdz tādam iedalījumam, kad sadalās strādnieki, kuri nodarbināti viena un tā paša produkta izgatavošanā, kā tas ir manufaktūrā» (*Storch*. «Cours d'Économie Politique», Parīzes izdevums, I sēj., 173. lpp.). «Pie tautām, kas ir sasniegušas zināmu civilizācijas pakāpi, mēs atrodam trīs darba dalijuma veidus: pirmais, ko mēs nosauksim par vispārējo, ir ražotāju sadalījums zemkopjos, rūpniekos un tirgotājos — šis sadalījums atbilst trim galvenajiem nacionālās ražošanas nozarojumiem; otrais, ko varētu nosaukt par speciālo, ir katra ražošanas veida sadalījums paveidos... Beidzot, trešais ražošanas sadalījuma veids, ko varētu nosaukt par darba dalījumu šā vārda tiešajā nozīmē, notiek atsevišķu amatu vai profesiju robežās... ir vērojams lielākajā daļā manufaktūru un darbnīcu» (*Skarbeck*, cit. darbs, 84. un 85. lpp.).

50a) {*Piezīme 3. izd.* Vēlākie rūpīgie pētījumi par cilvēces pirmatnējo stāvokli noveda autoru pie secinājuma, ka sākotnēji nevis ģimene attīstījās par ģinti, bet, otrādi, ģints bija sākotnējā dabiski izveidojusies cilvēku sabiedrības forma, kas bija dibināta uz asinsradniecību, un tāpēc dažādas ģimenes formas attīstās tikai vēlāk, sākoties ģints savienības sairšanai. — *F. E.*}

rības, kas, kopienām saskaroties, rada savstarpēju produktu maiņu un tātad šo produktu pakāpenisku pārvēršanos precēs. Maiņa nerada atšķirības starp ražošanas sfērām, bet nodibina sakaru starp sfērām, kuras jau ir dažādas, un pārvērš tās par vairāk vai mazāk savstarpēji atkarīgām kopējās sabiedriskās ražošanas nozarēm. Te sabiedriskā darba dalīšana rodas ar maiņu starp sākotnēji dažādām, bet savstarpēji neatkarīgām ražošanas sfērām. Kur izejas punkts ir darba fizioloģiskā dalīšana, tur tiešā sakarā esošas veselas vienības īpašie orgāni nošķiras viens no otra, sadalās — pie kam galveno pamudinājumu šim sadalīšanās procesam dod preču maiņa ar svešām kopienām — un kļūst patstāvīgi, paturot savā starpā tikai sakaru, kas nodibinās starp atsevišķiem darbiem, mainot to produktus kā preces. Vienā gadījumā patstāvību zaudē tas, kas agrāk bijis patstāvīgs, otrā gadījumā patstāvību iegūst tas, kas agrāk patstāvīgs nav bijis.

Jebkurai attīstītai darba dalīšanai, kas notiek ar preču maiņu, pamatā ir pilsētas atdalīšanās no laukiem[51]. Var teikt, ka visa sabiedrības ekonomiskā vēsture rezumējas šā pretstata kustībā, pie kura mēs šeit ilgāk tomēr nepakavēsimies.

Materiālais priekšnoteikums darba dalīšanai manufaktūrā ir noteikts daudzums vienlaikus nodarbinātu strādnieku; darba dalīšanai sabiedrības iekšienē tāds priekšnoteikums ir iedzīvotāju daudzums un blīvums, kam šeit ir tāda pati loma, kāda ir cilvēku sakopojumam vienā un tai pašā darbnīcā[52]. Bet šis iedzīvotāju blīvums ir kaut kas relatīvs. Zemei, kas ir samērā vāji apdzīvota, bet ar attīstītiem satiksmes līdzekļiem, ir lielāks iedzīvotāju blīvums nekā vairāk apdzīvotai zemei ar neattīstītiem satiksmes līdzekļiem; šai ziņā Amerikas savienības ziemeļu štati ir blīvāk apdzīvoti nekā, piemēram, Indija[53].

Tā kā preču ražošana un preču apgrozība ir kapitālistiskā ražošanas veida vispārējs priekšnoteikums, tad manufaktūras darba dalīšana prasa jau zināmu brieduma pakāpi sasniegušu darba dalīšanu sabiedrībā. Un otrādi — manufaktūras darba dalīšana, atpakaļ iedarbojoties, attīsta un paplašina sabiedrisko darba dalīšanu. Līdz ar darba instrumentu diferencēšanos arvien vairāk un vairāk diferencējas arī tās ražošanas nozares, kurās šie instrumenti tiek

---

[51]) Sers Džeimss Stjuarts ir labāk par citiem noskaidrojis šo punktu. Cik maz pazīstams mūsu dienās ir viņa darbs, kas parādījās desmit gadu pirms Ādama Smita «Wealth of Nations», starp citu, redzams no tā, ka Maltusa cienītāji pat nezina, ka viņa darbs par «iedzīvotāju likumu» savā pirmajā izdevumā, ja nerunājam par tā tīri deklamatorisko daļu, gandrīz viss ir norakstīts no Stjuarta, kā arī no priesteriem Vollesa un Taunsenda.

[52]) «Ir vajadzīgs zināms iedzīvotāju blīvums, tiklab tādēļ, lai varētu attīstīties sociālie sakari, kā arī tādēļ, lai rastos tāda spēku kombinācija, kad pieaug darba ražīgums» (*James Mill.* «Elements of Political Economy». London, 1821, p. 50). «Kad pieaug strādnieku daudzums . . . sabiedrības ražošanas spēks palielinās proporcionāli šī pieauguma un darba dalīšanas efekta reizinājuma rezultātam» (*Th. Hodgskin.* «Popular Political Economy», p. 120).

[53]) Kopš 1861. g., pateicoties lielam pieprasījumam pēc kokvilnas, dažos stipri apdzīvotos Austrumindijas apvidos paplašinājās kokvilnas ražošana uz rīsa ražošanas rēķina. Daudzās vietās izcēlās bads, jo, trūkstot satiksmes ceļiem un tāpēc pastāvot nepietiekamam fiziskam sakaram, rīsa nepietiekamo ražošanu vienā apvidū nebija iespējams izlīdzināt ar tā pievešanu no citiem apvidiem.

izgatavoti[54]). Kad ražošana, kas veidota pēc manufaktūras tipa, izplatās uz kādu rūpniecības nozari, kas līdz šim bijusi saistīta ar citām nozarēm kā galvenā vai blakus nozare un ko īstenojuši tie paši ražotāji, tad tūdaļ notiek sadalīšanās un savstarpēja nošķiršanās. Ja manufaktūra aptver kādas preces ražošanas atsevišķu pakāpi, tad šās preces dažādas ražošanas pakāpes kļūst par patstāvīgām ražošanas nozarēm. Iepriekš jau bija teikts, ka tur, kur gatavais produkts ir tīri mehānisks daļējo produktu savienojums, daļējie darbi savukārt var iegūt patstāvību kā atsevišķi amati. Lai pilnīgāk realizētu darba dalīšanu manufaktūrā, zināma ražošanas nozare tiek sadalīta — atkarībā no tās izejvielu dažādības un dažādām formām, ko var pieņemt viena un tā pati izejviela, — dažādās un dažreiz turklāt pilnīgi jaunās manufaktūrās. Tā, piemēram, tikai Francijā vien jau XVIII gadsimta pirmajā pusē auda vairāk nekā 100 veidu visdažādāko zīda audumu, un Aviņonā, piemēram, pastāvēja likums, pēc kura «katram māceklim pilnīgi jāiemācās viens fabrikācijas veids un viņš nedrīkst vienlaikus mācīties vairāku produktu izgatavošanas veidus».

Teritoriālā darba dalīšana, kas piesaista noteiktas ražošanas nozares noteiktiem kādas zemes apvidiem, gūst jaunu impulsu, pateicoties manufaktūras ražošanai, kas ekspluatē visāda veida īpatnības[55]). Manufaktūras periodā bagātīgu materiālu darba dalīšanai sabiedrībā sagādā pasaules tirgus paplašināšanās un koloniālā sistēma, kuras ietilpst sabiedriskās darba dalīšanas pastāvēšanas vispārējo nosacījumu lokā. Te nav vietas pētīt, kādā veidā darba dalīšana līdz ar ekonomisko lauku aptver arī visas citas sabiedrības sfēras un visur liek pamatus tam šaurajam profesionālismam un specializācijai, tai cilvēka vienpusības radīšanai, par kuru jau A. Fērgusons, Ā. Smita skolotājs, izsaucās: «Mēs esam helotu nācija, un mūsu vidū nav brīvu cilvēku!»[56])

Tomēr, neraugoties uz daudzām analoģijām un sakarību starp darba dalīšanu sabiedrībā un darba dalīšanu darbnīcā, abi šie tipi atšķiras savā starpā ne tikai pēc pakāpes, bet arī pēc būtības. Analoģija liekas visvairāk neapstrīdama tur, kur iekšējais sakars aptver dažādas ražošanas nozares. Tā, piemēram, lopkopis ražo ādas, ādminis pārvērš tās par izstrādātām ādām, kurpnieks izstrādāto ādu pārvērš par zābakiem. Katrs ražo šeit tikai pusfabrikātu, un galīgais, gatavais priekšmets ir šo atsevišķo darbu kombinētais produkts. Šeit pievienojas vēl dažādas darba nozares, kas sagādā lopkopim, ādminim un kurpniekam viņu ražošanas līdzekļus. Var iedomāties līdz ar Ā. Smitu, it kā šāda sabiedriskā darba dalīšana

---

[54]) Tā, piemēram, Holandē aužamo atspoļu fabrikācija jau XVII gadsimtā bija īpaša ražošanas nozare.

[55]) «Vai Anglijas vilnas rūpniecība nav sadalīta dažādās daļās jeb nozarēs, kas ir iesakņojušās noteiktās vietās, kur visa ražošana ierobežojas pilnīgi vai galvenokārt ar šīm nozarēm: smalko vadmalu ražo Samersetšīrā, rupjo vadmalu — Jorkšīrā, dubultplatuma vadmalu — Ekzeterā, zīdu — Sedberijā, krepu — Noridžā, pusvilnas audumus — Kendalā, segas — Vitnijā utt.» (*Berkeley*. «The Querist», 1750, § 520).

[56]) *A. Ferguson*. «History of Civil Society». Edinburgh, 1767, Part IV, sect. II, p. 285.

atšķiras no manufaktūras darba dalīšanas tikai subjektīvi, tikai no vērotāja viedokļa, kurš manufaktūrā ar vienu skatienu aptver dažādus daļējus darbus, kas apvienoti telpā, bet sabiedriskajā ražošanā šis sakars kļūst neskaidrs, tāpēc ka tās atsevišķās nozares ir izkaisītas lielā platībā un tāpēc ka katrā nozarē ir nodarbināts liels skaits strādnieku[57]. Bet kas nodibina sakaru starp lopkopja, ādmiņa un kurpnieka neatkarīgo darbu? Tas, ka viņu produkti ir preces. Kas turpretim raksturo darba dalīšanu manufaktūrā? Tas fakts, ka te daļstrādnieks preci neražo[58]. Tikai daudzu daļstrādnieku kopējais produkts pārvēršas par preci[58a]. Darba dalīšanu sabiedrībā sasaista dažādu darba nozaru produktu pirkšana un pārdošana; turpretim sakarību starp daļdarbiem manufaktūrā sasaista dažādu darbaspēku pārdošana vienam un tam pašam kapitālistam, kas tos lieto kā kombinētu darbaspēku. Manufaktūras darba dalīšanas priekšnoteikums ir ražošanas līdzekļu koncentrācija viena kapitālista rokās, sabiedriskās darba dalīšanas priekšnoteikums — ražošanas līdzekļu sadrumstalotība starp daudziem savstarpēji neatkarīgiem preču ražotājiem. Manufaktūrā strādnieku masas starp dažādām funkcijām sadala stingri noteiktu proporciju un attiecību dzelzs likums; turpretim preču ražotāju un viņu ražošanas līdzekļu sadalījumu starp dažādām sabiedriskā darba nozarēm nosaka untumainā nejaušības un patvaļas rotaļa. Tiesa, dažādas ražošanas sfēras pastāvīgi tiecas uz līdzsvaru, tāpēc ka, no vienas puses, katram preču ražotājam jāražo lietošanas vērtība, t. i., jāapmierina noteikta sabiedriska vajadzība — pie kam šo vajadzību apmēri ir kvantitatīvi dažādi un dažādās vajadzības ir

---

[57]) Manufaktūrās vārda tiešajā nozīmē, viņš saka, darba dalīšana šķiet lielāka, jo «te strādniekus, kas nodarbināti katrā no dažādām darba nozarēm, bieži vien ir iespējams apvienot vienā un tai pašā darbnīcā, un tādējādi tos visus uzreiz aptver novērotāja skatiens. Turpretim tādās lielās manufaktūrās (!), kuru uzdevums ir apmierināt daudzu iedzīvotāju plašās vajadzības, katra atsevišķā darba nozare nodarbina tik lielu strādnieku skaitu, ka nav iespējams tos visus apvienot vienā un tai pašā darbnīcā . . . darba dalīšana daudz mazāk duras acīs» (*A. Smith.* «Wealth of Nations», b. I, ch. 1). Tās pašas nodaļas ievērojamā vieta, kas sākas ar vārdiem — «Uzlūkojiet dzīves ērtības, kādas ir vienkāršam amatniekam vai dienas strādniekam civilizētā un plaukstošā zemē . . .» un kur pēc tam tiek aprakstīts, cik daudzas ražošanas nozares apvieno savas pūles, lai apmierinātu vienkārša strādnieka vajadzības, — šī vieta gandrīz burtiski norakstīta no piezīmēm B. de Mendevila darbam «Fable of the Bees, or Private Vices, Publick Benefits» (pirmais izdevums bez piezīmēm nāca klajā 1705. g., ar piezīmēm 1714. g.).

[58]) «Te vairs nav nekā, ko varētu nosaukt par indivīda darba dabisku atalgojumu. Katrs strādnieks ražo tikai daļu no veselā, un, tā kā katrai daļai pašai par sevi nav nekādas vērtības vai derīguma, tad te nav nekā tāda, ko strādnieks varētu paņemt un teikt: «Tas ir mans produkts, to es paturēšu sev»» («Labour Defended against the Claims of Capital». London, 1825, p. 25). Šā teicamā darba autors ir iepriekš citētais T. Hodžskins.

[58a]) *Piezīme 2. izd.* Jenkijiem praktiski ir ilustrēta šī starpība starp sabiedrisko darba dalīšanu un manufaktūras darba dalīšanu. Viens no jaunajiem nodokļiem, kas tika izdomāti Vašingtonā pilsoņu kara laikā, bija 6% akcīze uz «visiem rūpniecības produktiem». Rodas jautājums: kas ir rūpniecības produkts? Likumdevējs atbild: katra lieta ir produkts, «ja tā ir izgatavota» (when it is made), un tā ir izgatavota, ja tā ir gatava pārdošanai. Lūk, viens no daudziem piemēriem. Ņujorkas un Filadelfijas manufaktūras senāk «izgatavoja» lietussargus ar visiem to piederumiem. Bet, tā kā lietussargs ir gluži dažāda veida sastāvdaļu mixtum compositum [savienojums], tad pamazām šo sastāvdaļu izgatavošana kļuva par īpašu ražošanas nozaru priekšmetu, kuras viena no otras nebija atkarīgas un bija novietotas dažādās vietās. To daļējie produkti kā patstāvīgas preces ietilpa lietussargu manufaktūrā, kas tikai savienoja kopā šīs dažādās sastāvdaļas. Jenkiji nosauca šāda veida produktus par assembled articles (savāktajiem izstrādājumiem) — nosaukums, kuru tie tiešām ir pelnījuši kā nodokļu savākšanas punkti. Tā, piemēram, lietussargs «savāc» 6% nodokļa no katra sava elementa cenas un vēl jaunus 6% no gatava produkta cenas.

iekšēji saistītas savā starpā vienā dabiskā sistēmā —, no otras puses, preču vērtības likums nosaka, kādu daļu no sabiedrības rīcībā esošā darba laika tā var izlietot katra atsevišķā preču veida ražošanai. Tomēr šī pastāvīgā dažādu ražošanas sfēru tendence uz līdzsvaru ir tikai reakcija pret šā līdzsvara pastāvīgo pārkāpšanu. Norma, kura darba dalīšanā darbnīcas iekšienē tiek lietota a priori [iepriekš] un plānveidīgi, darba dalīšanā sabiedrības iekšienē darbojas tikai a posteriori [pēc notikuma] kā iekšēja, akla dabiska nepieciešamība, kas pārvar preču ražotāju haotisko patvaļu un kas uztverama tikai kā tirgus cenu barometriskās svārstības. Manufaktūras darba dalīšanas priekšnoteikums ir kapitālista absolūta vara pār cilvēkiem, kuri ir viņam piederošā kopējā mehānisma vienkārši locekļi; sabiedriskā darba dalīšana nostāda vienu otram pretim neatkarīgus preču ražotājus, kuri neatzīst nekādas citas autoritātes kā tikai konkurenci, kā tikai to piespiešanu, kas ir viņu savstarpējo interešu cīņas rezultāts, — tāpat kā dzīvnieku valstī bellum omnium contra omnes[119] ir lielākā vai mazākā mērā visu sugu eksistences nosacījums. Tāpēc buržuāziskā apziņa, kura manufaktūras darba dalīšanu, strādnieka piesaistīšanu kaut kādai vienai operācijai uz visu mūžu un daļstrādnieka absolūtu pakļaušanu kapitāla varai slavina kā tādu darba organizāciju, kas ceļ tā ražīgos spēkus, — šī pati buržuāziskā apziņa jebkuru apzinātu sabiedriskā ražošanas procesa sabiedrisku kontroli un regulēšanu tikpat dedzīgi nopelt kā uzbrukumu individuālā kapitālista neaizskaramām īpašuma tiesībām, brīvībai un sevi pašu noteicošam «ģēnijam». Ļoti raksturīgi, ka jūsmīgie fabriku sistēmas apoloģēti pret sabiedriskā darba vispārējo organizāciju par spēcīgāko iebildumu atzīst vienīgi norādījumu, ka šāda organizācija pārvērstu visu sabiedrību par fabriku.

Ja sabiedriskās darba dalīšanas anarhija un manufaktūras darba dalīšanas despotija savstarpēji nosaka viena otru sabiedrībā ar kapitālistisku ražošanas veidu, tad, otrādi, agrākajās sabiedrības formās, kurās amatu nodalīšanās dabiski attīstās, pēc tam kristalizējas un beidzot tiek nostiprināta ar likumu, mēs redzam, no vienas puses, plānveidīgas un autoritāras sabiedriskā darba organizācijas ainu, no otras puses, tās pilnīgi izslēdz darba dalīšanu darbnīcā vai attīsta to niecīgā mērogā vai arī tikai sporādiski un nejauši[59].

Tā, piemēram, pirmatnējo sīko Indijas kopienu pamatā, kuras saglabājušās pa daļai līdz šim laikam, ir kopienas īpašums uz zemi, zemkopības tieša savienošana ar amatu un nostabilizējusies darba dalīšana, kas, dibinot katru jaunu kopienu, dod gatavu ražošanas plānu un shēmu. Katra tāda kopiena ir sevī noslēgta viena vesela

---

[59]) «Var ... izvirzīt kā vispārēju likumu: jo mazāk vara vada darba dalīšanu sabiedrībā, jo vairāk attīstās darba dalīšana darbnīcā un jo vairāk tā pakļauta vienas personas varai. Tādējādi attiecībā uz darba dalīšanu vara darbnīcā un vara sabiedrībā ir apgrieztā proporcijā viena pret otru» (*Karl Marx.* «Misère de la Philosophie». Paris, 1847, p. 130, 131). [Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2-е, т. 4, с. 154]

ražošanas vienība, kuras ražošanas novads aptver no 100 līdz dažiem tūkstošiem akru. Galvenā produkta masa tiek ražota pašas kopienas tiešai patērēšanai un nevis kā prece, un tāpēc pati ražošana nav atkarīga no darba dalīšanas visā Indijas sabiedrībā, kuras vidutāja ir preču maiņa. Tikai produkta pārpalikums tiek pārvērsts par preci un turklāt daļēji tikai valsts rokās, jo tur no neatminamiem laikiem ieplūst noteikts daudzums produkta naturālās rentes veidā. Dažādās Indijas daļās ir sastopamas dažādas kopienu formas. Visvienkāršākā tipa kopienās zemes apstrādāšanu veic kopīgi un produktu sadala starp atsevišķiem kopienas locekļiem, bet vērpšanu, aušanu utt. katra ģimene piekopj patstāvīgi kā mājas blakus nodarbošanos. Blakus šai masai, kas veic vienāda veida darbu, mēs atrodam: kopienas «galvu», kas savā personā apvieno tiesnesi, policijas priekšnieku un nodokļu ievācēju; grāmatvedi, kas ved rēķinus par zemkopību un kadastrē; trešo ierēdni, kas vajā noziedzniekus, aizsargā ārzemju ceļotājus un pavada tos no ciema līdz ciemam; robežsargu, kas aizsargā kopienas robežas, lai tās neaizskar kaimiņu kopienas; ūdenstilpņu uzraugu, kurš sadala no sabiedriskajām ūdenstilpnēm ūdeni, kas nepieciešams lauku apūdeņošanai; braminu, kas veic reliģiskā kulta funkcijas; skolotāju, kas uz smiltīm māca kopienas bērnus lasīt un rakstīt; kalendāra braminu, kas kā astrologs norāda laiku sēšanai, ražas novākšanai un vispār labvēlīgu un nelabvēlīgu laiku dažādiem zemkopības darbiem; kalēju un namdari, kuri izgatavo un labo visus zemkopības darba rīkus; podnieku, kas izgatavo traukus visam ciemam; bārddzini; mazgātāju, kas mazgā apģērbu; sudrabkali un atsevišķos gadījumos dzejnieku, kurš dažās kopienās sastopams sudrabkaļa vietā un citās — skolotāja vietā. Šis ducis personu tiek uzturēts uz visas kopienas rēķina. Ja iedzīvotāju skaits palielinās, tad uz neapstrādātas zemes nodibinās jauna kopiena pēc vecās parauga. Kopienas mehānismā redzam plānveidīgu darba dalīšanu, bet manufaktūras darba dalīšana nav iespējama, jo tirgus kalējam, namdarim utt. paliek nemainīgs, un labākajā gadījumā atkarībā no ciemu lieluma var sastapt nevis vienu, bet divus trīs kalējus, podniekus utt.[60]. Likums, kas regulē kopienas darba dalīšanu, darbojas šeit ar dabiska likuma nepārkāpjamo varu: katrs atsevišķais amatnieks, piemēram, kalējs utt., veic visas viņa profesijā ietilpstošās operācijas tradicionālā veidā un tomēr pilnīgi patstāvīgi, neatzīstot pār sevi nekādu autoritāti darbnīcas robežās. Šo sevī noslēgto kopienu ražošanas mehānisma vienkāršība, kuras pastāvīgi atražo sevi vienā un tai pašā formā un, kad tās sagrauj, rodas no jauna tai pašā vietā, ar to pašu nosaukumu[61], dod izskaidrojumu noslēpu-

[60]) *Mark Wilks.* Lieutenant Colonel. «Historical Sketches of the South of India». London, 1810—1817, v. I, p. 118—120. Dažādu Indijas kopienas formu labs apraksts atrodams darbā: *George Campbell.* «Modern India». London, 1852.

[61]) «Šajās vienkāršajās formās... ritējusi šās zemes iedzīvotāju dzīve no neatminamiem laikiem. Atsevišķu ciemu robežas grozījušās reti; un, kaut gan karš, bads vai epidēmijas laiku pa laikam uzbrukuši pašiem ciemiem un pat tos galīgi nopostījuši, tomēr tie

mam, kāpēc Āzijas sabiedrības ir nemainīgas, kas ir tādā asā kontrastā ar Āzijas valstu pastāvīgo sabrukšanu, izveidošanos no jauna un dinastiju straujo maiņu. Šās sabiedrības ekonomisko pamatelementu struktūru neskar vētras, kas notiek politikas mākoņainajā sfērā.

Kā jau minēts, cunftu likumi, kas stingri ierobežoja zeļļu skaitu, kurus drīkstēja nodarbināt viens meistars, līdz ar to plānveidīgi neļāva cunftu meistariem pārvērsties par kapitālistiem. Tāpat meistars varēja nodarbināt zeļļus vienīgi tajā amatā, kura meistars viņš bija pats. Cunfte centīgi sargāja sevi no visādiem tirgotāju kapitāla uzbrukumiem — šās vienīgās brīvās kapitāla formas, kas stāvēja pretim cunftēm. Tirgotājs varēja pirkt visādas preces, bet nevarēja pirkt darbu kā preci. Viņu cieta tikai kā amatniecības produktu uzpircēju. Ja ārējie apstākļi izraisīja progresējošu darba dalīšanu, tad pastāvošās cunftes saskaldījās paveidos vai arī blakus pastāvošajām cunftēm nodibinājās jaunas cunftes, tomēr neapvienojot dažādus amatus vienā un tai pašā darbnīcā. Tādējādi, kaut gan cunftu organizāciju veiktā amatniecības nodalīšana, izolēšana un attīstība bija manufaktūras perioda materiālais priekšnoteikums, tomēr pati cunftu organizācija izslēdza manufaktūras darba dalīšanas iespēju. Visā visumā strādnieks saauga ar saviem ražošanas līdzekļiem tikpat cieši kā gliemezis ar gliemežnīcu, un tātad trūka manufaktūras pirmā pamata: ražošanas līdzekļu nodalīšanās kapitāla veidā, kas stāv pretim strādniekam.

Darba dalīšana visā sabiedrībā — vai nu tā notiek ar preču maiņas starpniecību, vai arī neatkarīgi no tās — ir raksturīga visdažādākajām sabiedriski ekonomiskajām formācijām, turpretim manufaktūras darba dalīšana ir gluži specifisks kapitālistiskā ražošanas veida radījums.

5. MANUFAKTŪRAS KAPITĀLISTISKAIS RAKSTURS

Liela skaita strādnieku koncentrācija zem viena un tā paša kapitāla komandas izveido dabisku sākuma punktu kā kooperācijai vispār, tā arī manufaktūrai. Savukārt manufaktūras darba dalīšana padara nodarbināto strādnieku skaitlisku pieaugumu par tehnisku nepieciešamību. Tagad strādnieku minimumu, kuri jāizmanto atsevišķam kapitālistam, nosaka esošā darba dalīšana. No otras puses, tālākas darba dalīšanas izdevīgums ir saistīts ar strādnieku skaita jaunu palielināšanu, kas ir realizējama tikai tādā veidā, ka uzreiz noteiktās proporcijās tiek palielinātas visas dažādās ražošanas grupas. Bet līdz ar kapitāla mainīgo sastāvdaļu jāpieaug arī

atkal atjaunojušies ar to pašu nosaukumu, tajās pašās robežās, ar tām pašām interesēm un pat ar tām pašām ģimenēm un joprojām pastāvējuši veselus gadsimtus. Valsts sabrukums vai sašķelšanās maz rūp ciema iedzīvotājiem; ja ciems ir palicis vesels, viņiem ir vienalga, kā varā tas nokļuvis, kādam suverēnam ir jāpakļaujas; viņu iekšējā ekonomiskā dzīve paliek nemainīga» (*Th. Stamford Raffles*, late Lieut. Gov. of Java. «The History of Java». London, 1817, v. I, p. 285).

tā pastāvīgajai daļai, pie tam līdz ar vispārējo ražošanas nosacījumu — ēku, krāšņu utt. apmēriem jāpieaug izejmateriāla daudzumam, turklāt daudz ātrāk, nekā aug strādnieku skaits. Izejmateriālu masa, kuru dotajā laika sprīdī patērē zināms strādnieku daudzums, palielinās proporcionāli darba ražīgā spēka pieaugumam, kas notiek darba dalīšanas rezultātā. Tādējādi atsevišķam kapitālistam nepieciešamā kapitāla minimālās summas pieaugums jeb pieaugošā sabiedrisko dzīvei nepieciešamo līdzekļu un ražošanas līdzekļu pārvēršanās kapitālā ir likums, kas rodas no paša manufaktūras tehniskā rakstura[62].

Manufaktūrā, tāpat kā vienkāršajā kooperācijā, funkcionējošais darba ķermenis ir kapitāla pastāvēšanas forma. Sabiedriskais ražošanas mehānisms, kas sastādīts no daudziem individuāliem daļstrādniekiem, pieder kapitālistam. Tāpēc ražīgais spēks, kas rodas no dažādu darba veidu kombinācijas, parādās kā kapitāla ražīgais spēks. Manufaktūra šā vārda tiešajā nozīmē ne tikai pakļauj agrāk neatkarīgo strādnieku kapitāla komandai un disciplīnai, bet turklāt rada hierarhisku sadalījumu pašu strādnieku vidū. Vienkāršā kooperācija atstāj atsevišķu personu darba veidu visā visumā negrozītu, turpretim manufaktūra to revolucionizē pašos pamatos un sabojā individuālā darbaspēka pašu sakni. Manufaktūra padara strādnieku par kropli, mākslīgi kultivējot viņā tikai vienpusīgu iemaņu un apspiežot visu viņa ražīgo tieksmju un dotību pasauli, tāpat kā Argentīnā nogalina dzīvnieku, lai iegūtu tā ādu vai tā taukus. Ne tikai atsevišķi daļēji darbi tiek sadalīti starp dažādiem indivīdiem, bet arī pats indivīds tiek sadalīts, pārvērsts par kāda daļēja darba automātisku rīku[63], un tādējādi īstenojas Menenija Agripas[120] pliekanā fabula, kurā attēlots cilvēks kā viņa paša ķermeņa daļa[64]. Sākumā strādnieks pārdod savu darbaspēku kapitālam tāpēc, ka viņam nav materiālo līdzekļu preces ražošanai, turpretim tagad pats viņa individuālais darbaspēks nav lietojams, pirms tas nav pārdots kapitālam. Tas spēj funkcionēt tikai sakarā ar citiem, un šis sakars realizējas tikai pēc pārdošanas, kapitālista darbnīcā. Kļuvis nespējīgs atbilstoši savām dabiskajām dotībām darīt kaut ko patstāvīgu, manufaktūras strādnieks attīsta ražīgu darbību vairs tikai kā kapitālista darbnīcas piederums[65]. Tāpat kā

---

[62]) «Nepietiek ar to, ka sabiedrībā ir kapitāls» (vajadzēja teikt: dzīvei nepieciešamie līdzekļi un ražošanas līdzekļi), «kas nepieciešams kādam amatniecības apakšnodalījumam; nepieciešams vēl, lai šis kapitāls uzkrātos uzņēmēju rokās pietiekami lielās masās, kas ļauj ražot lielā mērogā... Attīstoties darba dalīšanai, nemainīgs nodarbināto strādnieku skaits prasa arvien lielāku un lielāku kapitāla izlietojumu darba rīku, izejmateriālu utt. veidā» (*Storch*. «Cours d'Économie Politique». Parīzes izdevums, I d., 250. un 251. lpp.). «Ražošanas rīku koncentrācija un darba dalīšana ir tikpat neškiramas viena no otras kā — politiskā valsts varas koncentrācija un privāto interešu sadalīšanās» (*Karl Marx*. «Misère de la Philosophie». Paris, 1847, p. 134). [*Markss K.* Filozofijas nabadzība. R., «Liesma», 1968, 120. lpp.]

[63]) Dagalds Stjuarts nosauc manufaktūras strādniekus par «dzīviem automātiem... kas tiek lietoti daļējām darba operācijām» (*Dugald Stewart*, cit. darbs, 318. lpp.).

[64]) Koraļļiem katrs atsevišķs indivīds tiešām ir visas grupas kuņģis. Bet tas piegādā grupai barības vielas un nevis atņem tās, kā Romas patricieši atņēma plebejiem.

[65]) «Strādnieks, kas prot savu amatu visā tā apjomā, var visur strādāt ražīgu darbu un sagādāt sev eksistences līdzekļus; turpretim otrais» (manufaktūras strādnieks) «ir tikai

uz izredzētās tautas pieres bija rakstīts, ka tā ir Jehovas īpašums, gluži tāpat manufaktūras strādniekam darba dalīšana uzspiež zīmogu, ka viņš ir kapitāla īpašums.

Zināšanas, atjautība un griba, kuras, kaut arī mazā mērogā, attīsta patstāvīgs zemkopis vai amatnieks — līdzīgi tam, kā mežonis ar savu personīgo viltību pauž visas kara mākslas dažādos elementus, — šeit tiek prasītas tikai no visas darbnīcas visumā. Ražošanas garīgās potences paplašina savu mērogu vienā pusē tieši tāpēc, ka daudzās citās pusēs tās pilnīgi zūd. Ko zaudē daļstrādnieki, tas viņiem pretēji koncentrējas kapitālā[66]. Manufaktūras darba dalīšana noved pie tā, ka materiālā ražošanas procesa garīgās potences stāv pretim strādniekiem kā svešs īpašums un spēks, kas valda pār tiem. Šis nošķiršanās process sākas vienkāršajā kooperācijā, kur kapitālists attiecībā uz atsevišķu strādnieku pārstāv sabiedriskā darba ķermeņa vienību un gribu. Tas attīstās tālāk manufaktūrā, kas kropļo strādnieku, pārvēršot viņu par daļstrādnieku. Tas beidzas lielrūpniecībā, kas zinātni kā patstāvīgu ražošanas potenci atdala no darba un liek tai kalpot kapitālam[67].

Manufaktūrā kopstrādnieka un tātad arī kapitāla sabiedriskā ražīgā spēka pieaugšanas nosacījums ir strādnieka individuālā ražīgā spēka samazināšanās.

«Nezināšana ir rūpniecības, tāpat kā māņticības māte. Domāšanas un iztēles spēks var kļūdīties, bet paradums izdarīt noteiktas kustības ar roku vai kāju nav atkarīgs nedz no vienas, nedz no otras. Tāpēc manufaktūras vislabāk uzplaukst tur, kur visvairāk nomākta garīgā dzīve, un tāpēc darbnīca ir aplūkojama kā mašīna, kuras daļas ir cilvēki.»[68]

Un tiešām, XVIII gadsimta vidū dažas manufaktūras labprāt izmantoja pusidiotus zināmu vienkāršu operāciju veikšanai, kuras tomēr bija fabrikas noslēpums[69].

«... Lielākās daļas cilvēku garīgās spējas un attīstība,» saka Ā. Smits, «nepieciešami izveidojas saskaņā ar viņu parasto nodarbošanos. Cilvēkam, kam viss mūžs paiet nedaudzu vienkāršu operāciju veikšanā ... nav izdevības un nepieciešamības vingrināt savas intelektuālās spējas vai savu atjautību ... viņš kļūst tik truls un neizglītots, cik vien cilvēciska būtne var kļūt.»

Attēlojis daļstrādnieka trulumu, Ā. Smits turpina:

«Viņa nekustīgās dzīves vienmuļība dabiski satricina viņa rakstura vīrišķību ... Tā vājina pat viņa ķermeņa darbību un padara viņu nespējīgu sasprindzināt savus spēkus kaut cik ilgāku laiku kādai citai nodarbībai kā tikai tai, kura viņam ir iemācīta. Tādējādi viņa veiklība un prasme viņa speciālajā profesijā

---

aksesuārs, kuram atsevišķi no viņa biedriem nav nedz darba spējas, nedz nepieciešamās patstāvības un kurš ir spiests pieņemt nosacījumus, kurus darba devējam labpatiks viņam piedāvāt» (Storch. «Cours d'Économie Politique», édit. Pétersbourg, 1815, t. I, p. 204).

[66]) *A. Ferguson*, cit. darbs, 281. lpp.: «Pirmais ieguva to, ko zaudēja otrs.»

[67]) «Zinātnieku no ražīgā strādnieka šķir vesels bezdibenis, un zinātne ir nevis strādnieka rokās viņa paša ražīgā spēka palielināšanas līdzeklis, bet gan gandrīz visur nostāda sevi pret to ... Atziņa kļūst par ieroci, kas spēj atdalīties no darba un nostāties pret to naidīgi» (*W. Thompson*. «An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth». London, 1824, p. 274).

[68]) *A. Ferguson*, cit. darbs, 280. lpp.

[69]) *J. D. Tuckett*. «A History of the Past and Present State of the Labouring Population». London, 1846, v. I, p. 149.

liekas iegūta uz viņa intelektuālo, sociālo un militāro īpašību rēķina. Bet katrā attīstītā, civilizētā sabiedrībā tieši tādā stāvoklī nenovēršami jānonāk strādājošiem trūcīgajiem (the labouring poor), t. i., galvenajai tautas masai.»[70]

Lai novērstu šīs tautas masas pilnīgu novārgšanu, kas ir darba dalīšanas rezultāts, Ā. Smits ieteic, lai valsts organizē tautas izglītību, kaut arī piesardzīgās, homeopātiskās devās. Pilnīgi konsekventi pret to iebilst Garnjē, viņa tulkotājs un komentētājs franču valodā, kurš Pirmās impērijas laikā, dabiski, kļuva par senatoru. Tautas izglītība, pēc viņa domām, esot pretrunā ar darba dalīšanas pamatlikumiem; organizēdami tautas izglītību, mēs

«nolemtu iznīcībai visu mūsu sabiedrisko sistēmu». «Fiziskā darba atdalīšana no garīgā darba,»[71] viņš saka, «tāpat kā jebkura cita darba dalīšana, kļūst arvien dziļāka un noteiktāka līdz ar to, ka kļūst bagātāka sabiedrība» (viņš pareizi lieto šo izteicienu, lai apzīmētu kapitālu, zemesīpašumu un viņu valsti). «Šī darba dalīšana, tāpat kā ikviena cita, ir iepriekšējā progresa rezultāts un nākamā progresa cēlonis... Vai tiešām valdībai jāpretojas šai darba dalīšanai un jāaiztur tās dabiskā gaita? Vai tiešām tai ir jātērē daļa valsts ienākumu eksperimentam, kura nolūks ir sajaukt un savīt kopā divas darba šķiras, kas tiecas atdalīties un nošķirties?»[72]

Gara un miesas zināma kropļošana ir nešķirama pat no darba dalīšanas visas sabiedrības mērogā. Bet, tā kā manufaktūras periods noved daudz tālāk šo dažādo darba nozaru sabiedrisko saskaldīšanos un tā kā, no otras puses, tikai specifiskā manufaktūras darba dalīšana sabojā pašu indivīda dzīvības sakni, tad materiālu un stimulu rūpniecības patoloģijai pirmoreiz dod tikai manufaktūras periods[73].

«Cilvēka sašķelšanu sauc par nāves soda izpildīšanu, ja viņam piespriests nāves sods, bet par slepkavību — ja viņš to nav pelnījis. Darba sašķelšana ir tautas noslepkavošana.»[74]

---

[70]) *A. Smith.* «Wealth of Nations», b. V, ch. 1, art. II. Tā kā Ā. Smita skolotājs bija Fērgusons, kurš parādīja darba dalīšanas kaitīgās sekas, tad Ā. Smitam šis jautājums bija gluži skaidrs. Sava darba sākumā, kur viņš ex professo [speciāli] cildina darba dalīšanu, viņš tikai garām ejot norāda uz to kā uz sabiedriskās nevienlīdzības avotu. Tikai piektajā grāmatā, kas veltīta valsts ieņēmumiem, viņš atstāsta Fērgusonu. Savā darbā «Filozofijas nabadzība» es jau esmu teicis visu nepieciešamo par vēsturisko sakaru starp Fērgusonu, Ā. Smitu, Lemonteju un Seju, kad tie kritizē darba dalīšanu; šai pašā darbā es pirmoreiz esmu parādījis manufaktūras darba dalīšanu kā specifisku kapitālistiskā ražošanas veida formu. (*Karl Marx.* «Misère de la Philosophie». Paris, 1847, p. 122 un turpm.) [*Markss K.* Filozofijas nabadzība. R., «Liesma», 1968, 112.—120. lpp.]

[71]) Fērgusons jau grāmatā «History of Civil Society», Edinburgh, 1767, p. 281, saka: «Un pati domāšana šajā darba dalīšanas laikmetā kļūst par īpašu profesiju.»

[72]) *G. Garnier*, viņa [Smita darbu] tulkojuma V sēj., 4. un 5. lpp.

[73]) Ramadzīni, praktiskās medicīnas profesors Padujā, 1713. g. publicēja savu darbu «De morbis artificum», kas pēc tam 1781. gadā tika pārtulkots franču valodā un 1841. gadā no jauna iespiests izdevumā «Encyclopédie des Sciences Médicales 7ème Division Auteurs Classiques». Lielrūpniecības periods, protams, ir stipri palielinājis viņa sastādīto katalogu par strādnieku arodslimībām. Sk., starp citu, «Hygiène physique et morale de l'ouvrier dans les grandes villes en général, et dans la ville de Lyon en particulier». Par le Dr. *A. L. Fonteret*, Paris, 1858, un *R. H. Rohatzsch.* «Die Krankheiten, welche verschiedenen Ständen, Altern und Geschlechtern eigentümlich sind». 6 Bände. Ulm 1840. 1854. gadā Mākslu un amatu biedrība[121] iecēla komisiju rūpniecības patoloģijas pētīšanai. Šās komisijas savākto dokumentu sarakstu var atrast Tviknemas ekonomiskā muzeja katalogā. Ļoti svarīgu materiālu dod oficiālie «Reports on Public Health». Sk. arī Dr. med. *Eduard Reich.* «Ueber die Entartung des Menschen». Erlangen, 1868.

[74]) *D. Urquhart.* «Familiar Words». London, 1855, p. 119. Hēgelim bija ļoti ķecerīgi uzskati par darba dalīšanu. «Ar izglītotu cilvēku pirmām kārtām jāsaprot tāds cilvēks, kas var izdarīt visu to, ko dara citi,» saka viņš savā «Tiesību filozofijā»[122].

Uz darba dalīšanu dibinātā kooperācija jeb manufaktūra sākumā ir stihiski izaudzis veidojums. Bet, tiklīdz tā iegūst zināmu stabilitāti un pietiekamu izplatību, tā kļūst par apzinātu, plānveidīgu un sistemātisku kapitālistiskā ražošanas veida formu. Manufaktūra vārda tiešajā nozīmē savā vēsturiskajā attīstībā rāda, kādā veidā tai raksturīgā darba dalīšana iegūst lietderīgas formas, no sākuma tīri empīriski, it kā aiz darbojošos personu muguras, un pēc tam, līdzīgi cunftu amatniecībai, ar tradīcijas palīdzību cenšas nostiprināt jau atrasto formu un atsevišķos gadījumos nostabilizē to uz veseliem gadsimtiem. Ja šī forma pārmainās, tad tas — izņemot gluži nenozīmīgas pārmaiņas — vienmēr ir tikai rezultāts darba rīku revolūcijai. Modernā manufaktūra — es šeit nerunāju par lielrūpniecību, kas dibināta uz mašīnu lietošanu, — vai nu atrod savus disjecti membra poetae[123] jau gatavā veidā — piemēram, apģērba manufaktūra tajās lielpilsētās, kur tā rodas, — un tai vajag tikai savākt kopā šos izkaisītos locekļus, vai arī sadalīšanas princips pats par sevi duras acīs, prasīdams vienkārši nodot amatnieciskās ražošanas (piemēram, grāmatu siešanā) atsevišķas operācijas īpašiem daļstrādniekiem. Tādos gadījumos nav vajadzīga pat nedēļa pieredzes, lai atrastu vajadzīgo proporciju starp roku skaitu, kas nepieciešamas katras funkcijas veikšanai[75]).

Manufaktūras darba dalīšana, sašķeļot amatniecisko darbu, specializējot darba rīkus, radot daļstrādniekus, viņus grupējot un kombinējot vienā kopējā mehānismā, rada sabiedrisko ražošanas procesu kvalitatīvo sašķelšanu un kvantitatīvo proporcionalitāti, t. i., rada noteiktu sabiedriskā darba organizāciju un līdz ar to attīsta jaunu, sabiedrisku darba ražīgo spēku. Kā sabiedriskā ražošanas procesa specifiski kapitālistiska forma — un tajos vēsturiskajos apstākļos, kuros tā rodas, tā var attīstīties tikai kapitālistiskā formā — tā ir tikai īpaša metode, kā ražot relatīvo virsvērtību jeb uz strādnieka rēķina pastiprināt kapitāla — ko parasti sauc par sabiedrisko bagātību, «tautu bagātību» utt. — pašpieaugšanu. Tā ne tikai attīsta sabiedrisko darba ražīgo spēku kapitālista labā un nevis strādnieka labā, bet arī attīsta to, kropļojot individuālo strādnieku. Tā rada jaunus nosacījumus kapitāla kundzībai pār darbu. Tāpēc, ja, no vienas puses, tā ir vēsturisks progress un nepieciešams moments sabiedrības ekonomiskajā attīstībā, tad, no otras puses, tā ir civilizētas un izsmalcinātas ekspluatācijas ierocis.

Politiskā ekonomija, kas rodas kā patstāvīga zinātne tikai manufaktūras periodā, aplūko sabiedrisko darba dalīšanu vispār tikai no manufaktūras darba dalīšanas viedokļa[76]), t. i., kā līdzekli ar to

[75]) Naivo ticību izgudrotāja ģēnijam, kas a priori [jau iepriekš, neatkarīgi no pieredzes] piemītot atsevišķiem kapitālistiem darba dalīšanā, saglabājuši vēl tikai vācu profesori, piemēram, Rošera kgs, kurš nosaka kapitālistam «dažādu darba algu» kā pateicību par to, ka no viņa jupiteriskās galvas izlec pilnīgi pabeigtā veidā darba dalīšana. Lielāka vai mazāka darba dalīšana praksē ir atkarīga no naudas maka lieluma un nevis no ģēnija lieluma.

[76]) Agrākie autori, piemēram, Petijs vai anonīmais «Advantages of the East-India Trade» utt. autors, noteiktāk nekā A. Smits norāda uz manufaktūras darba dalīšanas kapitālistisko raksturu.

pašu darba daudzumu ražot vairāk preču, tātad palētināt preces un paātrināt kapitāla uzkrāšanu. Tiešā pretstatā šai kvantitatīvās puses un maiņas vērtības uzsvēršanai klasiskās senatnes autori pievērš uzmanību vienīgi kvalitatīvajai pusei un lietošanas vērtībai[77]. Sabiedriskajām ražošanas nozarēm nošķiroties, preces tiek izgatavotas labāk, cilvēku dažādās tieksmes un talanti gūst iespēju izvēlēties sev atbilstošu darbības sfēru[78], bet bez darbības sfēras ierobežošanas nevienā novadā nav iespējams veikt kaut ko ievērojamu[79]. Tādējādi tiklab produkts, kā arī tā ražotājs uzlabojas darba dalīšanas rezultātā. Ja klasiskās senatnes rakstnieki arī kādreiz piemin ražoto produktu masas pieaugumu, tad viņus pie tam interesē tikai lietošanas vērtību lielāka pārpilnība. Neviena rinda nav veltīta maiņas vērtībai, jautājumam par preču palētināšanu. Lietošanas vērtības viedoklis ir tiklab Platonam[80], kurš darba dalīšanā

---

[77]) Starp jauno laiku autoriem izņēmums ir vienīgi daži XVIII gadsimta autori, kas jautājumā par darba dalīšanu gandrīz tikai atkārto senos. Tādi ir Bekāria un Džeimss Hariss. Bekāria raksta: «Katrs zina no paša pieredzes, ka, lietojot vienmēr rokas un prātu vienāda veida darbā un vienu un to pašu produktu izgatavošanā, viņš vieglāk sasniedz ievērojamākus un labākus rezultātus... nekā tai gadījumā, ja katrs pats sev izgatavotu nepieciešamās lietas... Tādējādi vispārības un individuālā labuma interesēs cilvēki ir sadalīti dažādās šķirās un kārtās» (*Cesare Beccaria.* «Elementi di Economia Publica». *Custodi* izd., Parte Moderna, t. XI, p. 28). Džeimss Haris, vēlāk grāfs Malmsberijs, kas pazīstams ar saviem «Diaries» [«Dienasgrāmatām»] par to laiku, kad viņš bija sūtnis Pēterburgā, pats saka kādā piezīmē pie sava «Dialogue concerning Hapiness». London, 1741[124] (vēlāk pārdrukāts no jauna grāmatā «Three Treatises etc.», 3nd ed. London, 1772): «Visus pierādījumus par to, ka sabiedrība ir kaut kas dabisks» (un proti, pierādījumus, kas dibināti uz «nodarbošanās dalīšanas» principu) «... es esmu ņēmis no Platona «Valsts» otrās grāmatas.»

[78]) Tā, piemēram, «Odisejas» XIV dziedājuma 228. pantā mēs lasām: «Ἄλλος γὰρ τ' ἄλλοισιν ἀνὴρ ἐπιτέρπεται ἔργοις» [«cilvēki nav vienādi: vienam var patikt tādas, bet otram jau citādas lietas»], un Arhiloham Seksts Empīriķis liek sacīt: «ἄλλος ἄλλῳ ἐπ' ἔργῳ καρδίην ἰαίνεται» [«Viens darbs iepriecina sirdi vienam, otrs — otram»][125].

[79]) «Πολλ' ἠπίστατο ἔργα, κακῶς δ' ἠπίστατο πάντα» [«Daudz prata viņš darbu, bet slikti prata tos visus»]. — Atēnietis kā preču ražotājs jutās pārāks par spartiešiem, jo pēdējo rīcībā kara vajadzībām bija tikai cilvēki un nevis nauda, kā to Tūkidids liek izteikt Periklam runā, kur viņš aicina atēniešus uz Peloponesas karu: «σώμασι τε ἕτοιμότεροι οἱ αὐτουργοὶ τῆν ἀνθρώπων ἢ χρήμασῖ πολεμεῖν» [«cilvēki, kas ražo paši savai patērēšanai, drīzāk aldos katram savu miesu nekā naudu»] (*Tūkidids.* I gr., 141. nod.). Tomēr viņu ideāls pat materiālās ražošanas laukā bija αὐταρκεία [autarķija], kas ir pretrunā ar darba dalīšanu: «παρ' ὧν γαρ τὸ εὖ, παρὰ τούτων καὶ τὸ ἄυταρκες» [«no kurienes rodas labums, no turienes arī patstāvība»]. Turklāt jāņem vērā, ka pat 30 tirānu[126] gāšanas laikmetā nebija ne 5000 atēniešu, kuriem nebūtu bijis zemesīpašuma.

[80]) Platons darba dalīšanu kopienā atvasina no individu vajadzību daudzpusības un to dotību vienpusības. Viņa pamattēze ir, ka strādnieka pienākums esot pielāgoties darbam un nevis darba pienākums pielāgoties strādniekam, — bet pēdējais nav novēršams, ja strādnieks strādā vairākās profesijās uzreiz, t. i., ja viņam viena vai otra no tām ir blakus nodarbošanās. «Jo darbam nav jāgaida, kad ražotājam būs brīvs laiks, bet nepieciešams, lai ražotājs veiktu savu darbu uzcītīgi un nevis starp citu. — Tas ir nepieciešams, — katra lieta taču tiek ražota vieglāk, labāk un lielākā daudzumā, kad cilvēks dara tikai vienu darbu atbilstoši savām tieksmēm un īstā laikā, kas brīvs no jebkuras citas nodarbošanās» («Respublica», I. II., ed. I gr., Baiter, Orelli etc.) Līdzīgas domas mēs atrodam arī Tūkididam, I gr., 142. nod.: «Jūrnieka darbs ir tāda pati māksla kā ikviens cits darbs, un to nevar strādāt starp citu, kā blakus darbu; drīzāk gan otrādi — tas necieš sev līdzās nekādu citu blakus nodarbošanos.» Ja darbs gaidīs uz darītāju, saka Platons, tad bieži vien ražošanas kritiskais moments tiks palaists garām un produkts tiks sabojāts («ἔργου καιρὸν διολλυται»). So pašu Platona ideju mēs sastopam Anglijas balinātavu īpašnieku protestā pret to fabriku akta paragrāfu, kurš nosaka noteiktu stundu strādnieku pusdienām. Viņu ražošana nevarot pielāgoties strādniekiem, jo «dažādās apdedzināšanas, mazgāšanas, balināšanas, rullēšanas, gludināšanas un krāsošanas operācijās apstādināšana iepriekš noteiktā momentā nav iespējama, neriskējot izdarīt bojājumu .. Noteikt visiem strādniekiem vienu un to pašu obligāto pārtraukumu pusdienām — nozīmētu risku sabojāt vērtīgus produktus nepabeigtu operāciju rezultātā.» Le platonisme ou va-t-il se nicher! [Kur tikai neieperinās platonisms!]

redz pamatu tam, ka sabiedrība nošķirojas kārtās, kā arī Ksenofontam[81], kurš ar viņam raksturīgo buržuāzisko instinktu vairāk tuvojas principam par darba dalīšanu darbnīcā. Ciktāl Platona republikā[127] darba dalīšana ir valsts uzbūves pamatprincips, tā ir tikai Ēģiptes kastu iekārtas atēniska idealizācija; Ēģipte arī citu autoru, Platona laikabiedru, piemēram, Izokrāta[82] acīs bija rūpniecības zemes paraugs, tā patur šo savu nozīmi grieķu acīs pat vēl Romas impērijas laikā[83].

Manufaktūras periodā šā vārda tiešajā nozīmē, t. i., periodā, kad manufaktūra ir kapitālistiskā ražošanas veida valdošā forma, tai piemītošo tendenču pilnīga īstenošana atduras pret dažāda veida šķēršļiem. Kaut gan manufaktūra rada, kā redzējām, blakus strādnieku hierarhiskam sadalījumam viņu vienkāršu iedalījumu apmācītos un neapmācītos strādniekos, pēdējo skaits joprojām paliek ļoti ierobežots, tāpēc ka dominējošā nozīme ir pirmajiem. Kaut gan manufaktūra pielāgo atsevišķas operācijas savu dzīvo darba orgānu dažādām brieduma, spēka un attīstības pakāpēm un tātad tiecas uz sieviešu un bērnu ražīgu ekspluatāciju, tomēr šī tendence visumā sabrūk, saduroties ar pieaugušo vīriešu dzimuma strādnieku pretestību, ar kuru paradumiem tā ir pretrunā. Kaut gan amatnieciskās darbības sadalīšana samazina apmācības izmaksas un tāpēc arī strādnieka vērtību, tomēr grūtākiem daļējiem darbiem joprojām ir nepieciešams ilgstošs apmācības laiks, un strādnieki neatlaidīgi aizstāv to pat tur, kur tas ir lieks. Mēs redzam, piemēram, ka Anglijā laws of apprenticeship [likumi par mācekļiem] un tajos noteiktais septiņu gadu apmācības laiks pilnīgi paliek spēkā līdz manufaktūras perioda beigām un tiek atcelti, tikai lielrūpniecības spiesti. Tā kā amatnieka veiksme joprojām paliek manufaktūras pamats un tajā funkcionējošam kopējam mehānismam nav objektīva, no strādniekiem neatkarīga skeleta, kad kapitālam pastāvīgi jācīnās pret to, ka strādnieki pārkāpj subordināciju.

---

[81]) Ksenofonts stāsta, ka saņemt ēdienus no Persijas ķēniņa galda esot patīkami ne tikai tāpēc, ka tas ir liels gods, bet arī tāpēc, ka šie ēdieni esot garšīgāki par citiem. «Un tas nav brīnums, jo, tāpat kā visas pārējās mākslas ir sevišķi attīstītas lielās pilsētās, tāpat arī ķēniņa ēdieni ir ne ar ko nesalīdzināmi pēc sava labuma. Mazās pilsētās viens un tas pats cilvēks izgatavo gultas, durvis, arklus, galdus; dažreiz viņš bez tam ceļ namus un ir ļoti priecīgs, ja viņam ir pietiekams daudzums pasūtījumu, kas nepieciešami viņa dzīvības uzturēšanai. Ir pilnīgi neiespējams, ka cilvēks, kas nodarbojas ar tik dažādām lietām, visu darītu labi. Bet lielās pilsētās, kur katram amatniekam ir daudzi pircēji, pietiek, ja viņš prot tikai vienu amatu, lai pārtiktu. Bieži vien nav pat vajadzīgs prast amatu visumā, mēdz būt tā, ka viens izgatavo tikai vīriešu zābakus, otrs — tikai sieviešu. Atsevišķos gadījumos viens tikai šuj zābakus, otrs tikai piegriež tiem ādu, vai arī viens tikai piegriež apģērbu, otrs tikai savieno kopā auduma gabalus. Ir nenovēršams, ka tas, kas veic visvienkāršāko darbu, veic to vislabāk. Tas pats attiecas arī uz pavāra mākslu» (*Xenophon.* «Cyropaedia», l. VIII, cap. 2). Seit uzmanība ir pievērsta vienīgi lietošanas vērtības kvalitātei, kaut gan jau Ksenofonts zina, ka darba dalīšanas mērogs ir atkarīgs no tirgus apmēriem.

[82]) «Viņš» (Buziriss) «sadalīja visus īpašās kastās... pavēlēja, lai vieni un tie paši cilvēki vienmēr daritu vienu un to pašu darbu, jo viņš zināja, ka tie, kas bieži maina savu nodarbošanos, neapgūst to pamatīgi; turpretim tie, kas pastāvīgi dara vienu un to pašu darbu, veic to vispilnīgāk. Un tiešām, mēs redzam, ka mākslas un amatniecības laukā ēģiptieši ir pārspējuši savus sāncenšus vairāk, nekā meistars pārspēj neprasmīgu strādnieku, un ir radījuši tik pilnīgus institūtus ķēniņa varas un valsts iekārtas aizsardzībai, ka slavenākie filozofi, kas skāruši šo jautājumu, Ēģiptes valsts iekārtu slavē vairāk nekā jebkuru citu» (*Isocratis.* «Busiris», cap. 8).

[83]) Sal. *Diodorus Siculus* [«Diodor's v. Sicilien Historische Bibliothek», B. I, 1831].

«Tāda ir cilvēka dabas vājība,» izsaucas mūsu draugs Jūrs, «jo strādniekam lielāka prasme, jo viņš ir patvarīgāks, jo grūtāk viņu pakļaut disciplīnai un tātad jo vairāk viņš ar saviem untumiem kaitē kopējam mehānismam.»[84]

Tāpēc visā manufaktūras perioda laikā nebeidzas sūdzēšanās par strādnieku nedisciplinētību[85]. Un, ja arī mums nebūtu tā laika autoru liecību, tad jau tie fakti vien, ka, sākot ar XVI gadsimtu līdz pat lielrūpniecības laikmetam, kapitālam neizdevās pakļaut sev visu darba laiku, kas ir manufaktūras strādnieka rīcībā; ka manufaktūras nepastāv ilgi un līdz ar strādnieku emigrāciju vai imigrāciju pamet vienu zemi, lai sāktu darboties citā zemē, — jau šie fakti vien liecina vairāk nekā veselas bibliotēkas. «Kārtība ir jānodibina vienādi vai otrādi,» 1770. gadā sauc mūsu vairākkārt citētais «Essay on Trade and Commerce» autors. «Kārtības», 66 gadus vēlāk atsaucas Dr. Endrjū Jūrs, «kārtības» nebija manufaktūrā, kas bija dibināta saskaņā «ar sholastisko darba dalīšanas dogmu», un «Arkraits radīja kārtību».

Līdz ar to manufaktūra nebija spējīga nedz aptvert sabiedrisko ražošanu visā tās apjomā, nedz pārveidot to līdz pašiem pamatiem. Viņa bija tikpat kā arhitektūras rotājums ekonomikas celtnei, kuras plašais pamats bija amatniecība pilsētās un sīkrūpniecība kā blakus nodarbošanās uz laukiem. Viņas pašas šaurā tehniskā bāze zināmā attīstības pakāpē nonāca pretrunā ar viņas pašas radītajām ražošanas vajadzībām.

Viens no vispilnīgākajiem manufaktūras radījumiem bija darbnīca, kurā ražoja pašus darba rīkus, sevišķi sarežģītus mehāniskos aparātus, ko toreiz jau lietoja.

«Tādā darbnīcā,» saka Jūrs, «bija redzama darba dalīšana ar visām tās daudzajām pakāpēm. Urbim, cirtnim un virpai katram bija pašam savs strādnieks, kas vienā vai otrā veidā bija hierarhiski saistīts ar citiem atkarībā no viņa veiksmes pakāpes.»[128]

Šis manufaktūras darba dalīšanas produkts savukārt ražoja mašīnas. Pēdējās atceļ amatnieciskā veida darbu kā sabiedriskās ražošanas pamatprincipu. Ar to, no vienas puses, tiek nojaukts tehniskais pamats strādnieka piesaistīšanai pie vienas daļējas funkcijas uz visu mūžu. No otras puses, krīt tie ierobežojumi, kurus šis princips vēl uzlika kapitāla kundzībai.

---

[84]) *Ure.* «Philosophy of Manufactures», p. 20.

[85]) Tekstā sacītais daudz vairāk attiecināms uz Angliju nekā uz Franciju un vairāk uz Franciju nekā uz Holandi.

TRĪSPADSMITĀ NODAĻA

MAŠĪNAS UN LIELRŪPNIECĪBA

1. MAŠĪNU ATTĪSTĪBA

Džons Stjuarts Mills saka savos «Politiskās ekonomijas pamatos»:

«Jāšaubās, vai visi līdz šim laikam izdarītie mehāniskie izgudrojumi ir atvieglojuši darbu kaut vai vienai cilvēciskai būtnei.»[86]

Bet kapitālistiski lietojamām mašīnām nebūt netiek sprausts tāds mērķis. Līdzīgi visām citām darba ražīgā spēka attīstīšanas metodēm, tām jāpalētina preces, jāsaīsina tā darba dienas daļa, kuru strādnieks izlieto sev, un tādējādi jāpagarina otra viņa darba dienas daļa, ko viņš par velti atdod kapitālistam. Mašīnas ir līdzeklis virsvērtības ražošanai.

Manufaktūrā ražošanas veida apvērsuma sākuma punkts ir darbaspēks, lielrūpniecībā — darba līdzeklis. Tāpēc pirmām kārtām ir jāizpētī, kādā veidā darba līdzeklis no darba rīka pārvēršas par mašīnu jeb ar ko atšķiras mašīna no amatnieka instrumenta. Protams, runa ir tikai par lielām, vispārējām, raksturīgām iezīmēm, tāpēc ka sabiedrības vēstures laikmeti, tāpat kā zemes vēstures laikmeti, nav atdalāmi viens no otra ar abstrakti stingrām robežlīnijām.

Matemātiķi un mehāniķi — un to atkārto daži Anglijas ekonomisti — saka, ka darba rīks esot vienkārša mašīna un mašīna esot sarežģīts darba rīks. Viņi neredz nekādu būtisku atšķirību starp tiem un pat vienkāršus mehāniskos līdzekļus, kā sviru, slīpu plāksni, skrūvi, ķīli utt., sauc par mašīnām[87]. Tiešām, katra mašīna sastāv no šādiem vienkāršiem mehānismiem, lai arī kā tie būtu veidoti un sakopoti. Tomēr no ekonomiskā viedokļa šis definējums ir pilnīgi nederīgs, tāpēc ka tajā trūkst vēsturiskā elementa. No otras puses, atšķirību starp darba rīku un mašīnu grib saskatīt tai ap-

---

[86]) Millam būtu vajadzējis teikt — «kaut vai vienai cilvēciskai būtnei, kas nedzīvo no citu darba», tāpēc ka mašīnas, bez šaubām, ir stipri palielinājušas dižciltīgo dīkdieņu skaitu.

[87]) Sk., piemēram, *Hutton.* «Course of Mathematics».

stāklī, ka darba rīka dzinējspēks ir cilvēks, turpretim mašīnas dzinējspēks ir dabas spēks, kas atšķiras no cilvēka spēka, piemēram, dzīvnieks, ūdens, vējš utt.[88]. Bet tad jau arkls, kurā iejūgti vērši un kurš attiecas uz visdažādākajiem ražošanas laikmetiem, būtu mašīna un Klausena cirkulārās aužamās stelles, ko darbina viena strādnieka roka un kas veido 96 000 cilpu minūtē, būtu vienkāršs darba rīks. Vēl vairāk: vienas un tās pašas aužamās stelles būtu darba rīks, ja to darbina roka, un — mašīna, ja to darbina tvaiks. Tā kā dzīvnieku spēka izmantošana ir viens no vissenākajiem cilvēces izgudrojumiem, tad iznāktu, ka mašinizētā ražošana ir pastāvējusi pirms amatnieciskās ražošanas. Kad Džons Vaijats 1735. gadā paziņoja par savu vērpjamo mašīnu un līdz ar to — par XVIII gadsimta rūpniecības revolūciju, viņš ne ar vienu vārdu nepieminēja, ka šo mašīnu darbina nevis cilvēks, bet ēzelis, un tomēr šo lomu tiešām vajadzēja veikt ēzelim. Mašīna tādam nolūkam, «lai vērptu bez pirkstu palīdzības», tāda bija Džona Vaijata programma[89].

Katra attīstīta mašīniekārta sastāv no trim būtiski atšķirīgām daļām: dzinējmašīnas, transmisijas mehānisma, beidzot, darba rīku mašīnas jeb darbmašīnas. Dzinējmašīna darbojas kā visa mehānisma dzinējspēks. Tā vai nu pati rada savu dzinējspēku, kā tvaika mašīna, kaloriskā mašīna[129], elektromagnētiskā mašīna utt., vai arī saņem impulsu no ārienes, no kaut kāda gatava dabas spēka, kā ūdensrats no ūdenskrituma, vējdzirnavu spārns no vēja utt. Transmisijas mehānisms, kas sastāv no spara ratiem, vārpstām, zobratiem, ekscentriem, stieņiem, transmisijas lentām, siksnām, visdažādākā veida palīgierīcēm un piederumiem, regulē kustību, pārmaina, ja tas nepieciešams, tās formu, piemēram, no perpendikulāras kustības pārvērš rotējošā kustībā, sadala to un pārnes uz darbmašīnām. Abas šīs mehānisma daļas pastāv tikai tādēļ, lai darbinātu darba rīku mašīnu, kura tādējādi satver darba priekšmetu un mērķtiecīgi to pārveido. Rūpniecības revolūcija XVIII gadsimtā

---

[88]) «No šā viedokļa var arī novilkt asu robežu starp darba rīku un mašīnu: lāpsta, āmurs, kalts utt., sviru un skrūvju sistēmas, kurām, lai arī cik prasmīgi tās būtu izgatavotas, dzinējspēks ir cilvēks ... visu to aptver darba rīka jēdziens, bet arkls ar tā dzinējspēku dzīvnieku, vēja u. c. dzirnavas jāpieskaita mašīnām» (*Wilhelm Schulz.* «Die Bewegung der Produktion». Zürich, 1843, S. 38). Darbs, kas dažā ziņā pelnījis uzslavu.

[89]) Jau pirms viņa tika lietotas vērpjamās mašīnas, kaut gan ļoti nepilnīgas, visagrāk, domājams, Itālijā. Kritiska tehnoloģijas vēsture vispār parādītu, cik maz jebkurš XVIII gadsimta izgudrojums pieder vienai vai otrai atsevišķai personai. Bet līdz šim laikam tāda darba nav. Darvins pievērsa interesi dabiskās tehnoloģijas vēsturei, t. i., jautājumam, kā izveidojušies augu un dzīvnieku orgāni, kuriem ir ražošanas rīku loma augu un dzīvnieku dzīvē. Vai tādu pašu uzmanību nav pelnījusi sabiedriskā cilvēka ražošanas orgānu izveidošanās vēsture, šīs katras īpašās sabiedriskās organizācijas materiālās bāzes vēsture? Un vai to nebūtu vieglāk uzrakstīt, jo, pēc Viko izteiciena, cilvēku vēsture atšķiras no dabas vēstures ar to, ka pirmo esam veidojuši mēs, bet otro mēs neesam veidojuši? Tehnoloģija atsedz cilvēka aktīvo attieksmi pret dabu, viņa dzīvības un līdz ar to arī viņa sabiedrisko dzīves apstākļu un no tiem izrietošo garīgo priekšstatu tiešo radīšanas procesu. Pat jebkura reliģijas vēsture, kas abstrahējas no šās materiālās bāzes, ir nekritiska. Protams, ar analīzes palīdzību daudz vieglāk atrast miglaino reliģisko priekšstatu pasaulīgo kodolu nekā, otrādi, no dotajiem reālās dzīves apstākļiem atvasināt tiem atbilstošās reliģiskās formas. Pēdējā metode ir vienīgā materiālistiskā un tātad vienīgā zinātniskā metode. Abstraktā dabzinātniskā materiālisma trūkumi, kurš izslēdz vēsturisko procesu, parādās jau tā aizstāvju abstraktajos un ideoloģiskajos priekšstatos, tiklīdz tie iedrošinās pārkāpt savas specialitātes robežas.

sākas tieši no šās mašīnu daļas — no darba rīku mašīnas. Un arī tagad katru reizi, kad amatnieciskā vai manufaktūras ražošana pārvēršas mašinizētā ražošanā, sākuma punkts ir darbmašīna.

Ja mēs tuvāk aplūkosim darba rīku mašīnu jeb darbmašīnu vārda tiešajā nozīmē, tad mēs visumā ieraudzīsim tajā, kaut gan bieži vien ļoti modificētā formā, arvien tos pašus aparātus un darba rīkus, ar kuriem strādā amatnieks un manufaktūras strādnieks; tomēr tie vairs nav cilvēka darba rīki, bet mehānisma darba rīki jeb mehāniskie darba rīki. Mēs redzēsim, ka vai nu visa mašīna ir vienīgi vecā amatniecības instrumenta vairāk vai mazāk pārveidots mehānisks izdevums, kā tas ir gadījumā ar mehāniskajām aužamām stellēm[90], vai arī darbmašīnas korpusam pielāgotie darbojošies orgāni ir mūsu vecie paziņas, piemēram, vārpstiņas vērpjamajai mašīnai, adatas zeķu adāmajai mašīnai, zāģi zāģējamajai mašīnai, naži griežamajai mašīnai utt. Šo darba rīku atšķirība no paša darbmašīnas ķermeņa parādās jau to ražošanā. Un proti, šos darba rīkus pa lielākajai daļai vēl arvien ražo amatnieki vai manufaktūra, un pēc tam tos piestiprina darbmašīnas korpusam, kas ražots ar mašīnu palīdzību[91]. Tātad darbmašīna ir tāds mehānisms, kurš, kad tas attiecīgi iekustināts, veic ar saviem darba rīkiem tās pašas operācijas, ko agrāk veica strādnieks ar tādiem pašiem darba rīkiem. Vai dzinējspēks nāk no cilvēka vai arī savukārt no mašīnas, būtībā tas neko negroza. Pēc tam kad darba rīks vārda tiešajā nozīmē ir pārgājis no cilvēka uz mehānismu, mašīna stājas vienkārša darba rīka vietā. Atšķirība starp mašīnu un darba rīku uzreiz duras acīs, kaut arī sākotnējais dzinējs vēl arvien paliktu pats cilvēks. Darba instrumentu daudzumu, ar kādu cilvēks var vienlaikus rīkoties, ierobežo viņa dabisko ražošanas rīku daudzums, viņa ķermeņa orgānu daudzums. Vācijā kādreiz mēģināja likt vērpējam dzīt divus vērpjamos ratiņus, t. i., strādāt vienlaikus ar abām rokām un abām kājām. Bet tas prasīja pārāk lielu sasprindzinātību. Vēlāk izgudroja piedzenamu vērpjamo ratiņu ar divām vārpstiņām, bet tādi virtuozi vērpēji, kas varēja vienlaikus vērpt divus pavedienus, bija sastopami gandrīz tikpat reti kā cilvēki ar divām galvām. Turpretim dženija[130] jau no paša sākuma vērpj ar 12—18 vārpstiņām, zeķu adāmā mašīna vienlaikus ada ar daudziem tūkstošiem adatu utt. Tādējādi darba rīku daudzums, ar kuriem vienlaikus rīkojas viena un tā pati darbmašīna, no paša sākuma emancipējas no tiem organiskajiem ierobežojumiem, kam pakļauts strādnieka roku darba rīks.

Daudzos roku darba rīkos atšķirība starp cilvēku kā vienkāršu

---

[90]) It sevišķi mehānisko aužamo steļļu sākotnējā formā pirmajā acu uzmetienā varam pazīt vecās aužamās stelles. Savā modernajā formā tās ir ievērojami pārveidotas.

[91]) Tikai apmēram kopš 1850. g. arvien lielāku un lielāku darba rīku tiesu darbmašīnām sāk izgatavot Anglijā ar mašīnu palīdzību, kaut arī to nedara tie fabrikanti, kas ražo pašas mašīnas. Mašīnas šādu mehānisku darba rīku fabrikācijai ir, piemēram, automātiskā spoļu mašīna, kārstuvju mašīna, mašīnas šķietu ražošanai un vārpstiņu izgatavošanai selfaktoriem un vatermašīnām.

dzinējspēku un kā strādnieku, kas veic darbu vārda tiešajā nozīmē, iegūst jutekliski uztveramu formu. Tā, piemēram, strādājot ar vērpjamo ratiņu, kāja darbojas tikai kā dzinējspēks, kamēr roka, kas strādā ar vārpstiņu, plucina un griež, t. i., veic pašu vērpšanas operāciju. Tieši šo pēdējo amatnieku instrumenta daļu rūpniecības revolūcija skar vispirms un sākumā dod cilvēkam ne tikai jaunu darbu — uzraudzīt mašīnu un ar savām rokām izlabot tās kļūdas, bet arī tīri mehānisko dzinējspēka lomu. Turpretim darba rīki, uz kuriem cilvēks no paša sākuma iedarbojies tikai kā vienkāršs dzinējspēks — piemēram, griežot dzirnavu vārpstu[92], sūknējot, ceļot un nolaižot plēšu rokturi, sasmalcinot piestā utt., — šie darba rīki pirmām kārtām liek izmantot dzīvniekus, ūdeni, vēju[93] kā dzinējspēkus. Daļēji manufaktūras periodā, bet atsevišķos gadījumos jau ilgi pirms tā šie darba rīki attīstās par mašīnām, bet tie nerevolucionizē ražošanas veidu. Ka tie pat savā amatnieciskajā formā jau ir mašīnas, tas parādās lielrūpniecības periodā. Tā, piemēram, sūkņi, ar kuru palīdzību holandieši 1836. un 1837. gadā izsūknēja Harlemas ezeru, bija konstruēti pēc parasto sūkņu principa, tikai ar to starpību, ka to virzuļus darbināja nevis cilvēku rokas, bet gan ciklopiskas tvaika mašīnas. Parastās un ļoti nepilnīgās kalēju plēšas Anglijā arī tagad vēl dažreiz pārvērš par mehāniskām plēšām, vienkārši savienojot to rokturus ar tvaika mašīnu. Un pat tvaika mašīna tajā veidā, kādā to izgudroja XVII gadsimta beigās, manufaktūras periodā, un kādā tā pastāvēja līdz XVIII gadsimta 80. gadu sākumam[94], neradīja nekādu rūpniecības revolūciju. Gluži otrādi, tieši darbmašīnu radīšana padarīja nepieciešamu tvaika mašīnas revolūciju. Kopš tā laika, kad cilvēks vairs neiedarbojās ar darba rīku uz darba priekšmetu, bet sāka iedarboties vienkārši kā dzinējspēks uz darbmašīnu, tas fakts, ka dzinējspēka nesēji ir cilvēka muskuļi, kļūst jau nejaušs apstāklis, tos var aizstāt ar vēju, ūdeni, tvaiku utt. Tas, protams, neizslēdz to, ka tāda aizstāšana bieži vien prasa lielas tehniskas pārmaiņas mehānismā, kas sākumā bijis būvēts vienīgi tā, lai dzinējspēks būtu cilvēks. Tagad visas mašīnas, kurām vēl jālauž sev ceļš, piemēram, šujmašīnas, mašīnas maizes gatavošanai utt., ja to uzdevums no paša sākuma neizslēdz mazu mērogu, tiek izgatavotas tā, ka tām vienlīdz piemērots tiklab cilvēka, kā arī tīri mehānisks dzinējspēks.

---

[92]) Mozus no Ēģiptes saka: «Vērsim, kas labību min, tev nebūs purnu apsiet.»[131] Turpretim kristīgie vācu filantropi uzmauca kaklā saviem dzimtļaudīm, kurus tie lietoja kā dzinējspēku malšanā, lielas koka ripas, lai dzimtļaudis nevarētu ar roku iebērt miltus mutē.

[93]) Pa daļai dabisko ūdenskritumu trūkums, pa daļai cīņa ar ūdens pārpilnību citās formās lika holandiešiem lietot vēju kā dzinējspēku. Pašas vējdzirnavas holandieši patapināja no Vācijas, kur šis izgudrojums izraisīja nopietnu cīņu starp muižniecību, priesteriem un ķeizaru par to, kuram no šiem trijiem «pieder» vējš. Vācijā mēdza teikt, ka gaiss padarot cilvēku par vergu, bet tieši vējš taču bija tas, kas atbrīvoja Holandi. Šeit viņš nevis iekaroja holandiešus, bet gan zemi holandiešiem. Jau 1836. gadā Holandē bija lietošanā 12 000 vējdzirnavu ar 6000 zirgspēku jaudu, kuras nosargāja divas trešdaļas zemes, lai tā atkal nepārvērstos par purvu.

[94]) Tiesa, to jau bija ievērojami uzlabojis Vats ar savu pirmo, tā saucamo vienkāršās darbības tvaika mašīnu, bet šajā formā tā bija vienkārša sūknējamā mašīna ūdenim un sāls šķīdumam.

Mašīna, ar kuru sākas rūpniecības revolūcija, aizstāj strādnieku, kas lieto vienlaikus tikai vienu darba rīku, ar tādu mehānismu, kas vienlaikus operē ar daudziem vienādiem vai vienāda veida darba rīkiem un ko darbina viens dzinējspēks, lai arī kāda būtu tā forma[95]. Te mums jau ir mašīna, bet pagaidām vēl tikai kā vienkāršs mašinizētās ražošanas elements.

Darbmašīnas apmēru un tās vienlaikus funkcionējošo darba rīku skaita palielināšana prasa lielāku dzinēja mehānismu, un šim mehānismam ir vajadzīgs lielāks dzinējspēks nekā cilvēka dzinējspēks, lai pārvarētu mehānisma paša pretestību, — mēs nemaz nerunājam par to, ka cilvēks ir ļoti nepilnīgs līdzeklis vienveidīgas un nepārtrauktas kustības radīšanai. Ja esam pieņēmuši, ka cilvēks darbojas vairs tikai kā vienkāršs dzinējspēks un ka tātad viņa darba rīka vietā ir stājusies darbmašīna, tad dabas spēki var aizstāt viņu arī kā dzinējspēku. No visiem lielajiem dzinējspēkiem, ko atstājis mantojumā manufaktūras periods, zirga spēks bija vissliktākais pa daļai tāpēc, ka zirgam ir pašam sava galva, pa daļai tāpēc, ka tas ir dārgs un ka to fabrikās var lietot tikai ierobežotos apmēros[96]. Tomēr lielrūpniecības bērnības periodā zirgu lietoja diezgan bieži, ko liecina ne tikai tā laika agronomu sūdzības, bet arī līdz šim saglabājies paņēmiens izteikt mehāniskā spēka lielumu zirgspēkos. Kas attiecas uz vēju, tad tas ir pārāk nepastāvīgs un nav kontrolējams; turklāt ūdens spēka lietošana Anglijā, lielrūpniecības dzimtenē, jau manufaktūras periodā bija ieguvusi dominējošu nozīmi. Jau XVII gadsimtā tika izdarīts mēģinājums iedarbināt divus skrejveltņus un divus maļamos status ar viena ūdensrata palīdzību. Bet transmisijas mehānisma apmēru palielināšanās nonāca konfliktā ar nepietiekamo ūdens spēku, un tas bija viens no apstākļiem, kas pamudināja precīzāk izpētīt berzes likumus. Gluži tāpat dzinējspēka darbības neregularitāte dzirnavās, kas, izmantojot sviras, tika darbinātas ar stumšanu un vilkšanu, noveda pie spara rata, kurš vēlāk ieguva tik svarīgu lomu lielrūpniecībā, teorijas un praktiskās lietošanas[97]. Tādējādi manufaktūras periods attīstīja

---

[95]) «Visu šo vienkāršo instrumentu savienojums, ko dzen kopīgs dzinējs, ir mašīna» (*Babbage*, cit. darbs, [136. lpp.]).

[96]) 1859. g. decembrī Džons Č. Mortons nolasīja Mākslu un amatu biedrībā referātu par «spēkiem, kurus lieto zemkopībā». Tajā ir teikts: «Ikviens uzlabojums, kas piešķir zemes gabalam pareizu formu, dara iespējamu tvaika mašīnas lietošanu tīri mehāniska spēka ražošanai ... Zirga spēks ir vajadzīgs tur, kur līkumoti žogi un citi šķēršļi padara neiespējamas vienveidīgas kustības. Sādi šķēršļi ar katru dienu arvien vairāk tiek novērsti. Tādās operācijās, kas prasa samērā vairāk gribas izpaudumu un mazāk fiziskā spēka, ir lietojams vienīgi cilvēka spēks kā spēks, kuru ikvienā momentā virza cilvēka prāts.» Pēc tam Mortona kgs pielīdzina tvaika spēku, zirga spēku un cilvēka spēku mēra vienībai, kas pieņemta tvaika mašīnām, t. i., spēkam, kas spēj pacelt vienā minūtē 33 000 mārciņu vienas pēdas augstumā, un aprēķina izmaksas par vienu tvaika zirgspēku: lietojot tvaika mašīnu — 3 pensi, lietojot zirgu — 5½ pensa stundā. Tālāk, lai zirgs būtu vesels, tas nedrīkst strādāt vairāk par 8 stundām dienā. Lietojot tvaika spēku zemes apstrādāšanai, katrus septiņus zirgus iespējams samazināt vismaz par 3 zirgiem, pie kam izmaksas par tvaika mašīnu vesela gada laikā nepārsniegs izmaksas par likvidētajiem zirgiem to 3 vai 4 mēnešu laikā, kad tos tikai tiešām lieto. Beidzot, tajās zemkopības operācijās, kur var lietot tvaika spēku, iznāk labākas kvalitātes produkts, nekā lietojot zirga spēku. Lai veiktu tvaika mašīnas darbu, vajadzētu lietot 66 strādniekus ar darba algas kopsummu 15 šiliņu stundā, un, lai veiktu zirga darbu, vajadzētu lietot 32 strādniekus ar algas kopsummu 8 šiliņi stundā.

[97]) *Faulhaber*, 1625. *De Caus*, 1688.

pirmos lielrūpniecības zinātniskos un tehniskos elementus. Arkraita vatervērptuves dzinējspēks no paša sākuma bija ūdens. Bet arī ūdens spēka kā dominējošā dzinējspēka lietošana bija saistīta ar dažādām grūtībām. To nevarēja patvaļīgi palielināt vai izdarīt tā, ka tas rastos tur, kur līdz šim nav; dažreiz tas izsīka, un, galvenais, tam bija tīri lokāls raksturs[98]. Tikai ar Vata otrās mašīnas, tā saucamās divkāršās darbības tvaika mašīnas izgudrošanu bija atrasts pirmais dzinējs, kurš, patērējot ogles un ūdeni, pats ražoja dzinējspēku, kura jauda bija cilvēkam pilnīgi kontrolējama; dzinējs, kurš bija kustīgs un pats bija pārvietošanās līdzeklis, kurš radies pilsētā un nevis uz laukiem, kā tas bija ar ūdens ratu, ļāva koncentrēt ražošanu pilsētās un nevis lika izkaisīt to uz laukiem[99]; dzinējs, kas bija universāls pēc savas tehniskās lietošanas un novietošanas ziņā bija samērā maz atkarīgs no tiem vai citiem vietējiem apstākļiem. Vata lielā ģenialitāte parādās tai apstāklī, ka viņa 1784. gada aprīlī izņemtais patents, dodot tvaika mašīnas aprakstu, attēlo to nevis kā īpašiem nolūkiem domātu izgudrojumu, bet gan kā universālu dzinēju lielrūpniecībā. Viņš šeit norāda uz pielietojumiem, no kuriem daži, piemēram, tvaika veseris, tika ieviesti tikai vairāk nekā pēc pusgadsimta. Tomēr viņš šaubījās, vai tvaika mašīnu varēšot lietot jūras kuģniecībā. Viņa sekotāji Boltons un Vats demonstrēja Londonas 1851. g. rūpniecības izstādē kolosālu tvaika mašīnu okeāna tvaikoņiem.

Tikai pēc tam, kad darba rīki no cilvēka organisma darba rīkiem bija pārvērtušies par mehāniska aparāta — darba mašīnas darba rīkiem, — tikai tad arī dzinējmašīna ieguva patstāvīgu formu, kas pilnīgi brīva no ierobežojumiem, kuri saistīti ar cilvēka spēku. Kopš tā laika atsevišķā darbmašīna, ko mēs esam aplūkojuši līdz šim, noslīd līdz mašinizētās ražošanas vienkāršam elementam. Viena dzinējmašīna tagad var vienlaikus dzīt daudzas darbmašīnas. Augot vienlaikus darbināmo darbmašīnu daudzumam, aug arī dzinējmašīnas apmēri, un līdz ar to transmisijas mehānisms izvēršas plaši sazarotā aparātā.

Tagad mums jāatšķir divējāda veida lietas: daudzu vienāda veida mašīnu kooperācija un mašīnu sistēma.

Vienā gadījumā visu darbu veic viena un tā pati darbmašīna. Mašīna veic visas dažādās operācijas, kuras amatnieks veica ar savu darba rīku, piemēram, audējs ar savu aužamo steļļu palīdzību, vai kuras amatnieki secīgā kārtībā veica — vienalga, pat-

---

[98]) Jaunākais izgudrojums — turbīnas — atbrīvo ūdens spēka rūpniecisko ekspluatāciju no daudziem agrākajiem ierobežojumiem.

[99]) «Tekstilmanufaktūru pastāvēšanas pašā sākumā ražošanas atrašanās vieta bija atkarīga no tā, vai ir upe ar pietiekami lielu kritumu, lai tā varētu griezt ūdensratu; un, kaut gan ūdens spēku izmantojošo fabriku ierīkošana bija pirmais trieciens manufaktūras mājražošanas sistēmai, tomēr šīs fabrikas ... kas nepieciešamības dēļ bija novietotas pie upēm un bieži vien lielos attālumos viena no otras, bija drīzāk lauku sistēmas nekā pilsētu sistēmas elements; un tikai pēc tam, kad ūdens spēka vietā ieviesa tvaika spēku, fabrikas koncentrējās pilsētās un apvidos, kur pietiekamā daudzumā bija atrodams ūdens un ogles, kas nepieciešamas tvaika ražošanai. Tvaika mašīna ir rūpniecības pilsētu māte» (A. Redgreivs — grāmatā «Reports of the Insp. of Fact. for 30th April 1860», p. 36).

stāvīgi vai kā vienas un tās pašas manufaktūras locekļi — ar dažādu darba rīku palīdzību[100]. Tā, piemēram, jaunākajā vēstuļu aplokšņu manufaktūrā viens strādnieks locīja papīru ar lokāmo kauliņu, otrs triepa līmi, trešais locīja atloku, uz kura tiek uzspiesta monogramma, ceturtais iespieda monogrammu utt., un, kad veica katru no šīm daļējām operācijām, katrai atsevišķajai aploksnei bija jāiet no rokas rokā. Viena vienīga aplokšņu izgatavošanas mašīna uzreiz veic visas šīs operācijas un izgatavo 3000 un vairāk aplokšņu stundā. Kāda amerikāņu mašīna papīra kulīšu izgatavošanai, kuru demonstrēja Londonas 1862. g. rūpniecības izstādē, griež papīru, uztriepj līmi, saloka un izgatavo 300 gabalu minūtē. Visu procesu, kas manufaktūrā ir sadalīts un tiek veikts zināmā secībā, šeit veic viena darbmašīna, kura funkcionē ar dažādu darba rīku kombinācijas palīdzību. Vai nu šāda darbmašīna ir tikai komplicēta amatnieciskā darba rīka mehānisks atdarinājums vai arī dažāda veida manufaktūras specializētu vienkāršu instrumentu kombinācija, fabrikā, t. i., darbnīcā, kas dibināta uz mašinizēto ražošanu, katru reizi pastāvīgi no jauna parādās vienkāršā kooperācija un turklāt pirmām kārtām kā vienāda veida un vienlaikus kopīgi funkcionējošu darbmašīnu koncentrācija telpā (strādnieku mēs šeit neņemsim vērā). Tā, piemēram, aušanas fabriku veido daudzas mehāniskās aužamās stelles un šūšanas fabriku — daudzas šujmašīnas, kas ir vienā un tai pašā darbnīcā. Bet te pastāv tehniska vienība, ciktāl šīs daudzās vienāda veida darbmašīnas vienlaikus un vienmērīgi saņem impulsu no kopējā primārā dzinēja sirdsdarbības, pie kam šo kustību uz tām pārnes transmisijas mehānisms, kas arī pa daļai tām visām ir kopējs, jo no tā nodalās tikai īpaši sazarojumi katrai atsevišķajai darbmašīnai. Tāpat kā daudzi darba rīki ir tikai vienas darbmašīnas orgāni, gluži tāpat daudzas darbmašīnas tagad izveido tikai viena un tā paša dzinējmehānisma vienāda veida orgānus.

Bet mašīnu sistēma šā vārda tiešajā nozīmē stājas atsevišķas patstāvīgas mašīnas vietā tikai tad, kad darba priekšmets iziet secīgu rindu savstarpēji saistītu daļēju procesu, kurus veic vairākas dažāda veida darbmašīnas, kas papildina cita citu. Šeit no jauna parādās manufaktūrai raksturīgā kooperācija, kas dibināta uz darba dalīšanu, bet tagad jau kā daļēju darbmašīnu kombinācija. Dažādu daļstrādnieku specifiskie darba rīki — piemēram, vilnas manufaktūrā vilnas kratītāju, vilnas kārsēju, vilnas šķērētāju, vilnas vērpēju utt. darba rīki — tagad pārvēršas par dažādu darbmašīnu darba rīkiem, no kurām katra ir īpašs orgāns, kas veic īpašu funkciju kombinētā darba rīku mehānisma sistēmā. Tajās no-

[100]) No manufaktūras darba dalīšanas viedokļa aušana nebūt nebija vienkāršs, bet gan sarežģīts amatnieka darbs, un tāpēc mehāniskās aužamās stelles ir mašīna, kas veic ļoti daudzveidīgas operācijas. Vispār nepareizs ir priekšstats, it kā modernās mašīnas sākumā apguvušas tādas operācijas, ko bija vienkāršojusi manufaktūras darba dalīšana. Vērpšana un aušana manufaktūras periodā nodalījās kā jauni veidi, attiecīgie darba rīki tika uzlaboti un pārveidoti, bet pats darba process, nemaz nesadalīts, joprojām palika amatniecisks. Mašīnas sākuma punkts ir nevis darbs, bet gan darba līdzeklis.

zarēs, kur mašīnu sistēmu ievieš pirmoreiz, pati manufaktūra visā visumā sagādā tai dabisku ražošanas procesa sadalīšanas un tātad arī organizācijas pamatu[101]. Tomēr no paša sākuma parādās arī viena būtiska atšķirība starp manufaktūras ražošanu un mašinizēto ražošanu. Manufaktūrā atsevišķiem vai grupās apvienotiem strādniekiem jāveic katrs atsevišķs daļējs process ar savu rokas darba rīku palīdzību. Ja jau strādnieku šeit pielāgo procesam, tad arī process savukārt iepriekš ir pielāgots strādniekam. Mašinizētajā ražošanā šis subjektīvais darba dalīšanas princips atkrīt. Viss process te sadalās objektīvi — atkarībā no paša procesa rakstura — savās sastāvfāzēs, un katra daļējā procesa veikšanas un dažādu daļēju procesu savienošanas problēma tiek atrisināta, tehniski lietojot mehāniku, ķīmiju utt.[102], pie kam, protams, teorētiskais risinājums ir jāuzlabo, tāpat kā agrāk, uzkrājot plašu praktisko pieredzi. Katra daļējā mašīna piegādā otrai mašīnai, kas tai tieši seko, izejmateriālu, un, tā kā visas tās darbojas vienlaikus, tad produkts nepārtraukti atrodas dažādās savas izveidošanās procesa pakāpēs, pastāvīgi pāriet no vienas ražošanas fāzes otrā. Kā manufaktūrā daļstrādnieku tiešā kooperācija rada noteiktu kvantitatīvu attiecību starp atsevišķām strādnieku grupām, tāpat arī sadalītajā mašīnu sistēmā, lai vienas daļējās mašīnas nepārtraukti dotu darbu citām daļējām mašīnām, ir nepieciešama noteikta attiecība starp šo mašīnu daudzumu, apmēriem un ātrumu. Kombinētā darbmašīna, kas tagad ir dažāda veida atsevišķu darbmašīnu un to grupu sadalīta sistēma, ir jo pilnīgāka, jo nepārtrauktāks ir viss tās izpildāmais process, t. i., jo ar mazākiem pārtraukumiem izejmateriāls noiet no procesa pirmās fāzes līdz pēdējai fāzei, tātad jo lielākā mērā to pārvieto no vienas ražošanas fāzes uz otru nevis cilvēka roka, bet gan pats mehānisms. Tāpēc manufaktūrā atsevišķu procesu izolēšana ir princips, kas izriet no pašas darba dalīšanas, turpretim attīstītā fabrikā valda cits princips: atsevišķu procesu nepārtraukts sakars.

Mašīnu sistēma, vai nu tā balstās uz vienāda veida darbmašīnu vienkāršu kooperāciju, kā tas ir aušanā, vai arī uz dažāda veida mašīnu kombinējumu, kā tas ir vērpšanā, pati par sevi ir liels auto-

---

[101]) Pirms lielrūpniecības laikmeta vilnas manufaktūra bija Anglijas valdošā manufaktūra. Tāpēc XVIII gadsimta pirmajā pusē tajā tika izdarīta lielākā daļa eksperimentu. Pieredze, kas tika iegūta attiecībā uz vilnu, noderēja kokvilnai, kuras mehāniskā apstrādāšana neprasa tik grūtu sagatavošanas procesu; gluži tāpat vēlāk mehāniskā vilnas rūpniecība turpretim attīstījās uz kokvilnas mehāniskās vērpšanas un aušanas pamata. Atsevišķus vilnas manufaktūras elementus, piemēram, vilnas kāršanu, fabriku sistēma ir aptvērusi tikai pēdējos gadu desmitos. «Mehāniskā spēka lietošanai vilnas kāršanā ... kas plaši izplatījusies kopš «kāršamās mašīnas», it sevišķi Listera mašīnas ieviešanas ... sekas bez šaubām bija tās, ka ļoti liels skaits cilvēku zaudēja darbu. Agrāk vilnu kārsa ar rokām, pa lielākajai daļai mājā pie kārsēja. Tagad to parasti kārš fabrikā, un roku darbs ir likvidēts, izņemot dažus īpašus darba veidus, kuros vēl arvien priekšroku dod ar roku izkārstai vilnai. Daudzi rokas kārsēji atraduši darbu fabrikās, bet rokas kārsēja produkts ir tik mazs salīdzinājumā ar mašīnas produktu, ka ļoti daudz kārsēju joprojām palikuši bez darba» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1856», p. 16).

[102]) «Tātad fabriku sistēmas princips ir tas, ka notiek ... nevis darba dalīšana jeb nošķirošana starp amatniekiem, bet gan procesa sadalīšana tā būtiskos sastāvelementos» (*Ure*. «Philosophy of Manufactures», p. 20).

māts, ja to darbina viens primārais dzinējs, kas pats rada savu kustību. Tomēr sistēmu visumā var darbināt, piemēram, tvaika mašīna, bet atsevišķām darbmašīnām zināmu kustību veikšanai vēl arvien ir vajadzīgi strādnieki, piemēram, pirms selfaktoru ieviešanas tie bija vajadzīgi, strādājot ar mjulmašīnām, un smalkai vērpšanai ir vajadzīgi vēl līdz šim laikam; vai arī noteiktas mašīnas daļas to operāciju veikšanai, tāpat kā darba rīki, jāvirza strādniekiem, kā tas bija mašīnbūvē pirms slide rest (slīdošā suporta) pārvēršanas par automātisku mehānismu. Kad darbmašīna veic visas kustības, kas nepieciešamas izejmateriāla apstrādāšanai, bez cilvēka palīdzības un kad tai ir vajadzīga tikai strādnieka kontrole, tad mūsu priekšā ir automātiska mašīnu sistēma, kuru tomēr vienmēr iespējams uzlabot detaļās. Tā, piemēram, aparāts, kas automātiski aptur vērpjamo mašīnu, tiklīdz pārtrūkst kaut vai viens pavediens, un automātiskais izslēdzējs, kas aptur uzlabotās tvaika aužamās stelles, tiklīdz aužamajā atspolē beidzies viss audu pavediens, ir gluži moderni izgudrojumi. Kā ražošanas nepārtrauktības, tā arī automātisma principa īstenošanas piemērs var būt modernā papīra fabrika. Papīra ražošanā vispār būtu iespējams izpētīt līdz detaļām tiklab atšķirību starp dažādiem ražošanas veidiem, kas radīti uz dažādu ražošanas līdzekļu bāzes, kā arī sabiedrisko ražošanas attiecību sakaru ar dažādiem ražošanas veidiem; veclaicīgā Vācijas papīra ražošana dod amatnieciskās ražošanas paraugu, XVII gadsimta Holande un XVIII gadsimta Francija — manufaktūras paraugu šā vārda tiešajā nozīmē, bet tagadējā Anglija — automātiskas fabrikācijas paraugu šajā nozarē, bez tam Ķīnā un Indijā līdz šim laikam pastāv divas dažādas šās pašas rūpniecības senaziātiskās formas.

Sadalītajā darbmašīnu sistēmā, kuras dzen viens centrālais automāts ar transmisijas mehānismu palīdzību, mašinizētā ražošana iegūst savu visattīstītāko veidu. Atsevišķas mašīnas vietā rodas šis mehāniskais nezvērs, kura ķermenis aizņem veselas fabriku ēkas un kura dēmoniskais spēks, kas sākumā ir apslēpts gandrīz svinīgi ritmiskās viņa milzu locekļu kustībās, izlaužas viņa neskaitāmo darba orgānu — vārda tiešajā nozīmē — drudžaini trakajā dejā.

Selfaktori, tvaika mašīnas utt. bija jau tad, kad vēl nebija strādnieka, kura vienīgā nodarbošanās ir tvaika mašīnu, selfaktoru utt. ražošana; gluži tāpat kā cilvēks valkāja apģērbu jau tad, kad vēl nebija drēbnieku. Bet Vokansona, Arkraita, Vata u. c. izgudrojumus bija iespējams realizēt tikai tāpēc, ka šie izgudrotāji atrada ievērojamu daudzumu veiksmīgu strādnieku mehāniķu, ko jau bija sagatavojis manufaktūras periods. Daļa šo strādnieku bija dažādu profesiju patstāvīgi amatnieki, otra daļa bija apvienota manufaktūrās, kur, kā jau minēts, darba dalīšana valdīja sevišķi stingri. Pavairojoties izgudrojumu skaitam un pieaugot pieprasījumam pēc jaunizgudrotām mašīnām, arvien vairāk attīstījās, no vienas puses,

mašīnu fabrikācijas sadalīšanās daudzās patstāvīgās nozarēs, no otras puses — darba dalīšana mašīnbūves manufaktūrās. Tādējādi mēs šeit atklājam manufaktūrā tiešu tehnisku pamatu lielrūpniecībai. Manufaktūra ražoja mašīnas, ar kuru palīdzību lielrūpniecība likvidēja amatniecisko ražošanu un manufaktūras ražošanu tajās nozarēs, kuras tā iekaroja vispirms. Tātad mašinizētā ražošana sākotnēji radās uz tai neatbilstošas materiālās bāzes. Zināmā attīstības pakāpē tai vajadzēja izdarīt apvērsumu pašā šajā pamatā, kuru tā sākumā atrada gatavu un pēc tam izveidoja tālāk, paturot tā veco formu, un tai vajadzēja sev radīt jaunu bāzi, kas atbilstu viņas pašas ražošanas veidam. Kā atsevišķa mašīna joprojām paliek pundurmašīna, kamēr to darbina tikai cilvēks, kā mašīnu sistēma nevarēja brīvi attīstīties, kamēr senāk lietoto dzinējspēku — dzīvnieku, vēja un pat ūdens vietā nebija stājusies tvaika mašīna, tāpat arī visa lielrūpniecības attīstība bija paralizēta līdz tam laikam, kamēr tās raksturīgajam ražošanas līdzeklim — pašai mašīnai — bija jāpateicas par savu pastāvēšanu personīgajam spēkam, personīgajai veiksmei, t. i., kamēr tā bija atkarīga no muskuļu spēka, redzes asuma un roku virtuozitātes, ar kuru palīdzību daļstrādnieks manufaktūrā vai amatnieks ārpus tās lietoja savus pundurinstrumentus. Ja neņemam vērā mašīnu dārgumu kā šāda to izcelšanās veida sekas — apstāklis, ko kapitāls izmanto kā apzinātu motīvu, — tad jau mašinizēto rūpniecības nozaru tālāka paplašināšanās un mašīnu iespiešanās jaunās ražošanas nozarēs bija pilnīgi atkarīga no tādas strādnieku kategorijas pieauguma, kura savas nodarbošanās pusartistiskā rakstura dēļ varēja pieaugt nevis lēcienveidīgi, bet tikai pakāpeniski. Bet zināmā attīstības pakāpē lielrūpniecība nonāk arī tehniskā pretrunā [Widerstreit] ar savu amatniecisko un manufaktūras bāzi. Dzinējmašīnu, transmisijas mehānisma un darbmašīnu apmēru palielināšana; darbmašīnas sastāvdaļu komplicētības un daudzveidības, kā arī stingras regularitātes palielināšanās tādā pašā mērā, kādā darbmašīna atraujas no sava amatnieciskā parauga, kas sākumā pilnīgi noteica tās konstrukciju, un iegūst brīvu formu, kuru noteic vienīgi tās mehāniskais uzdevums; automātiskās sistēmas attīstība un arvien nenovēršamākā un pieaugošā tādu materiālu lietošana, kuri grūtāk apstrādājami, piemēram, dzelzs lietošana koka vietā[103], — lūk, tie dabiski izaugušie uzdevumi, kuru atrisināšana visur atdūrās pret robežām, ko noteica darba atkarība no strādnieka personības un ko pat kombinētais strādnieku personāls manufaktūrā varēja tikai

[103]) Mehāniskās aužamās stelles savā sākotnējā formā bija galvenokārt no koka, uzlabotās, modernās stelles — no dzelzs. Cik lielā mērā ražošanas līdzekļa vecā forma sākumā valdīja pār tā jauno formu, rāda, starp citu, pat vispaviršākais moderno tvaika aužamo stellu salīdzinājums ar vecajiem, čugunlietuvju moderno pūšamo ierīču salīdzinājums ar parasto kalēja plēšu sākotnējo nevarīgo mehānisko atdarinājumu un varbūt pārliecinošāk nekā viss pārējais — pirmais mēģinājums uzbūvēt lokomotīvi, kurš tika izdarīts pirms tagadējo lokomotīvju izgudrošanas: tai patiesībā bija divas kājas, kuras tā pārmaiņus cilāja kā zirgs. Tikai līdz ar tālāku mehānikas attīstīšanos un līdz ar praktiskās pieredzes uzkrāšanos mašīnas formu pilnīgi sāk noteikt mehānikas principi, un tāpēc tā pilnīgi emancipējas no tā darba rīka veclaicīgās formas, kurš attīstās par mašīnu.

nedaudz paplašināt, bet nevis likvidēt pēc būtības. Manufaktūra nevarētu radīt tādas mašīnas kā, piemēram, moderno iespiežamo mašīnu, modernās tvaika aužamās stelles un moderno kāršamo mašīnu.

Ražošanas veida apvērsums, kas noticis vienā rūpniecības sfērā, nosaka apvērsumu citās sfērās. Tas attiecas pirmām kārtām uz tādām rūpniecības nozarēm, kuras savijas savā starpā kā viena kopēja procesa fāzes, kaut gan sabiedriskā darba dalīšana ir tās tādā mērā izolējusi, ka katra no tām ražo patstāvīgu preci. Tā, piemēram, mašinizētā vērpšana izvirzīja mašinizētās aušanas nepieciešamību, un abas kopā tās padarīja nepieciešamu mehāniski ķīmisku revolūciju balināšanā, katūna apdrukāšanā un krāsošanā. Tāpat, no otras puses, revolūcija kokvilnas vērpšanā bija cēlonis tam, ka tika izgudrots džins — mašīna kokvilnas šķiedru atdalīšanai no sēklām, jo vienīgi tas padarīja iespējamu kokvilnas ražošanu tagad nepieciešamajā lielajā mērogā[104]. Bet tieši revolūcija rūpniecības un zemkopības ražošanas veidā padarīja nepieciešamu revolūciju sabiedriskā ražošanas procesa vispārējos nosacījumos, t. i., satiksmes un transporta līdzekļos. Tādas sabiedrības satiksmes un transporta līdzekļi, kuras pivôt [kodols], lietojot Furjē izteicienu, bija sīkā zemkopība ar tās palīgnozari mājrūpniecību un pilsētas amatniecība, vairs ne tuvu neapmierināja ražošanas vajadzības manufaktūras periodā ar tā paplašināto sabiedrisko darba dalīšanu, ar tā darba līdzekļu un strādnieku koncentrāciju, ar tā koloniālajiem tirgiem, un tāpēc tajos tiešām notika apvērsums. Gluži tāpat transporta un satiksmes līdzekļi, ko bija atstājis mantojumā manufaktūras periods, drīz pārvērtās par nepanesamām važām lielrūpniecībai ar tās ražošanas drudžaino tempu un masveida apmēriem, ar tās kapitāla un strādnieku masu pastāvīgo pārvietošanos no vienas ražošanas sfēras uz otru un ar tās radītajiem pasaules tirgus sakariem. Nemaz jau nerunājot par pilnīgo apvērsumu buru kuģu būvē, jāatzīmē, ka satiksmes un transporta līdzekļi tika pamazām pielāgoti lielrūpniecības ražošanas veidam, radot veselu sistēmu upju tvaikoņu, dzelzceļu, okeāna tvaikoņu un telegrāfu. Bet milzīgās dzelzs masas, kuras tagad vajadzēja kalt, metināt, griezt, urbt un formēt, savukārt prasīja tādas ciklopiskas mašīnas, ko manufaktūras mašīnbūvniecība nespēja radīt.

Tātad lielrūpniecībai vajadzēja apgūt tai raksturīgo ražošanas līdzekli, pašu mašīnu, tai vajadzēja ražot mašīnas ar mašīnām. Tikai tad tā radīja tai adekvātu tehnisko bāzi un nostājās pati uz savām kājām. Līdz ar to, ka XIX gadsimta pirmajos gadu desmitos auga mašinizētā ražošana, mašīna tiešām pakāpeniski apguva darbmašīnu fabrikāciju. Tomēr tikai pēdējos gadu desmitos kolo-

[104]) Jenkija Elija Vitnija izgudrotais šķiedras atdalītājs līdz pēdējam laikam savā būtībā ir mazāk mainījies nekā jebkura cita XVIII gadsimta mašīna. Tikai pēdējos gadu desmitos (pirms 1867. gada) cits amerikānis, Emerija kgs no Albānas Ņujorkā, ar tikpat vienkāršu, cik efektīvu uzlabojumu padarījis Vitnija mašīnu par novecojušos.

sālā dzelzceļu būve un okeāna tvaikoņu attīstība radīja tās ciklopiskās mašīnas, kas tiek lietotas, būvējot primāros dzinējus.

Svarīgākais ražošanas nosacījums mašīnu fabrikācijai ar mašīnām bija dzinējmašīna, kas spēj attīstīt jebkuras pakāpes spēku un tai pašā laikā pilnīgi pakļaujas kontrolei. Tā jau pastāvēja tvaika mašīnas veidā. Bet līdz ar to uzdevums bija arī tāds, lai ar mašīnu palīdzību ražotu atsevišķām mašīnu daļām nepieciešamās stingri ģeometriskās formas: līnijas, plaknes, riņķus, cilindrus, konusus un lodes. XIX gadsimta pirmajā gadu desmitā Henrijs Modslejs atrisināja šo problēmu, izgudrodams slīdošo suportu, kas drīz tika pārvērsts par automātisku mehānismu un modificētā formā pārvietots no virpas, kurai tas sākumā bija domāts, uz citām mašīnbūves mašīnām. Šī mehāniskā ierīce aizstāj nevis kaut kādu sevišķu darba rīku, bet gan pašu cilvēka roku, kas rada noteiktu formu, tuvinot, pieliekot griežamo instrumentu utt. darba materiālam, piemēram, dzelzij. Tādējādi kļuva iespējams ražot atsevišķu mašīnu daļu ģeometriskās formas

«tik viegli, precīzi un ātri, kā to nespētu nodrošināt pat visvairāk pieredzējušā strādnieka ļoti prasmīgā roka»[105].

Ja mēs tagad aplūkosim to mašīnbūvniecībā lietoto mašīnu daļu, kura veido darbmašīnu vārda tiešajā nozīmē, tad mēs atkal ieraudzīsim amatnieka instrumentu, tikai ciklopiskos apmēros. Tā, piemēram, urbjamās mašīnas izpildu mehānisms ir milzīgs urbis, kuru darbina tvaika mašīna un bez kura savukārt nebūtu iespējams ražot cilindrus lielām tvaika mašīnām un hidrauliskām spiedēm. Mehāniskā virpa ir parastās, ar kāju darbināmās virpas ciklopisks atdarinājums; ēvelmašīna ir dzelzs namdaris, kas apstrādā dzelzi ar to pašu darba rīku, ar kādu namdaris apstrādā koku; darba rīks, kas Londonas kuģu būvētavās griež finieri, ir milzīgs bārdas nazis; darba rīks — mehāniskās šķēres, kas griež dzelzi tāpat, kā drēbnieka šķēres griež vadmalu, ir briesmoņa šķēres, un tvaika veseris darbojas ar parasta vesera galviņu, bet tā sver tik daudz, ka pats Tors to nevarētu pacelt[106]. Tā, piemēram, viens no tādiem tvaika veseriem, ko izgudrojis Nesmits, ir vairāk nekā 6 tonnas smags un krīt perpendikulāri no 7 pēdu augstuma uz laktu, kura sver 36 tonnas. Tas viegli pārvērš putekļos granīta bluķi un tikpat labi spēj iesist naglu mīkstā kokā ar dažiem viegliem sitieniem[107].

Darba līdzeklis kā mašīna iegūst tādu materiālo pastāvēšanas formu, kas nosaka cilvēka spēka aizstāšanu ar dabas spēkiem un

---

[105]) «The Industry of Nations». London, 1855, part. II, p. 239. Turpat ir teikts: «Lai arī cik vienkāršs un pirmajā mirklī nenozīmīgs liktos šis darbgalda piedēklis, mēs domājam, ka bez pārspīlējuma var teikt, ka tā ietekme uz mašīnu uzlabošanos un izplatīšanos bija tikpat liela kā Vata izdarītajiem uzlabojumiem paša tvaika mašīnā. Tā ieviešana tūdaļ noveda pie visādu mašīnu uzlabošanās un palētināšanās un pamudināja uz jauniem izgudrojumiem un uzlabojumiem.»

[106]) Londonā vienu no šādām mašīnām tvaikoņu dzenratu vārpstu kalšanai sauc par «Toru». Tā izkaļ 16½ tonnas smagu vārpstu tikpat viegli kā kalējs pakavu.

[107]) Mašīnas, kas apstrādā koku un ir lietojamas arī mazā mērogā, lielāko tiesu ir amerikāņu izgudrojums.

empīrisku rutīnas paņēmienu aizstāšanu ar dabas zinātņu apzinātu pielietošanu. Manufaktūrā darba sabiedriskā procesa sadalījums ir tīri subjektīvs — daļstrādnieku kombinācija; mašīnu sistēmā lielrūpniecībai ir pilnīgi objektīvs ražošanas organisms, kuru strādnieks atrod jau kā gatavu materiālo ražošanas nosacījumu. Vienkāršajā kooperācijā un pat kooperācijā, kas specializēta darba dalīšanas rezultātā, tā parādība, ka sabiedriskotais strādnieks izstumj izolēto strādnieku, vēl arvien ir vairāk vai mazāk nejauša. Turpretim mašīnas, atskaitot dažus izņēmumus, kurus minēsim vēlāk, funkcionē tikai tieši sabiedriskota vai kopēja darba rokās. Tātad darba procesa kooperatīvais raksturs šeit kļūst par tehnisku nepieciešamību, ko diktē paša darba līdzekļa daba.

2. MAŠĪNU VĒRTĪBAS PĀRNESANA UZ PRODUKTU

Jau redzējām, ka ražošanas spēki, kas rodas no kooperācijas un darba dalīšanas, kapitālam neko nemaksā. Tie ir sabiedriskā darba dabiskie spēki. Dabas spēki, kā tvaiks, ūdens utt., ko lieto ražīgos procesos, arī neko nemaksā. Bet, kā cilvēkam elpošanai ir vajadzīgas plaušas, tāpat viņam vajadzīgs «cilvēka rokas radījums», lai ražīgi patērētu dabas spēkus. Ūdens dzinējspēka ekspluatācijai vajadzīgs ūdensrats, tvaika elastības ekspluatācijai — tvaika mašīna. Ar zinātni ir tāpat kā ar dabas spēkiem. Ja likums par magnēta adatas novirzi elektriskās strāvas darbības sfērā vai likums par dzelzs magnetizēšanos elektriskās strāvas iedarbībā, kura riņķo ap dzelzi, ir atklāts, tad tas vairs nemaksā ne graša[108]. Bet, lai ekspluatētu šos likumus telegrāfijā utt., ir vajadzīgs ļoti dārgs un sarežģīts aparāts. Darba rīku, kā mēs redzējām, mašīna neizstumj. No cilvēka organisma pundura darba rīka tas apmēros un daudzumā izaug par cilvēka radītā mehānisma darba rīku. Kapitāls tagad liek strādniekam strādāt nevis ar rokas darba rīku, bet ar mašīnu, kas pati operē ar saviem darba rīkiem. Bet, ja tādējādi jau pirmajā mirklī ir skaidrs, ka lielrūpniecībai, kad tā iesaistījusi ražošanas procesā kolosālus dabas spēkus un dabas zinātnes, vajadzēja ārkārtīgi celt darba ražīgumu, tad ne tuvu nav tik skaidrs, vai šis ražīgā spēka pieaugums nav panākts, no otras puses, palielinot darba izlietojumu. Tāpat kā ikviena cita pastāvīgā kapitāla sastāvdaļa, mašīnas nerada nekādu vērtību, bet pašas savu vērtību pārnes uz produktu, kura ražošanai tās kalpo. Ciktāl tām ir vērtība un ciktāl tās tāpēc pārnes vērtību uz produktu, tās veido produkta vērtības sastāvdaļu. Tās produktu nevis palētina, bet gan sadārdzina atbilstoši savai pašu vērtībai. Un ir taču skaidrs, ka

[108]) Zinātne vispār «neko» nemaksā kapitālistam, bet tas nebūt netraucē viņu to ekspluatēt. Kapitāls piesavinās «cita» zinātni, tāpat kā tas piesavinās cita darbu. Bet zinātnes vai materiālās bagātības «kapitālistiskā» piesavināšanās un «personīgā» piesavināšanās ir pilnīgi dažādas lietas. Pats Dr. Jūrs sūdzējās par apbrīnojamo mehānikas nezināšanu, kas raksturo viņam dārgos fabrikantus, kuri ekspluatē mašīnas, un Lībigs stāsta par angļu ķīmiskās rūpniecības fabrikantu drausmīgo stulbumu ķīmijā.

mašīna un attīstīta mašīnu sistēma, kas ir lielrūpniecības raksturīgs darba līdzeklis, ir nesalīdzināmi vairāk vērta nekā darba līdzekļi amatnieciskajā un manufaktūras ražošanā.

Vispirms ir jāatzīmē, ka mašīnas vienmēr visas piedalās darba procesā un vienmēr tikai daļēji — vērtības radīšanas procesā. Tās nekad nepievieno vairāk vērtības, nekā vidēji zaudē savas nolietošanās rezultātā. Tādējādi ir liela starpība starp mašīnas vērtību un to vērtības daļu, kuru tā periodiski pārnes uz produktu. Ir liela starpība starp mašīnu kā vērtības radīšanas elementu un mašīnu kā produkta radīšanas elementu. Jo lielāks ir periods, kura laikā vienas un tās pašas mašīnas arvien no jauna kalpo vienam un tam pašam darba procesam, jo lielāka ir šī starpība. Tiesa, mēs redzējām, ka ikviens darba līdzeklis vārda tiešajā nozīmē jeb ražošanas rīks vienmēr viss piedalās darba procesā un vienmēr tikai daļēji, proporcionāli savam vidējam vienas dienas nolietojumam, — vērtības pieaugšanas procesā. Tomēr šī starpība starp lietošanu un nolietošanos ir daudz lielāka mašīnām nekā darba rīkiem, tāpēc ka mašīnas, kas ir būvētas no izturīgāka materiāla, dzīvo ilgāk, bet to lietošana, ko regulē stingri zinātnes likumi, dod iespēju panākt lielāku ekonomiju to sastāvdaļu un to patērēto līdzekļu izlietošanā un, beidzot, tāpēc ka ražošanas arēna tām ir nesalīdzināmi plašāka nekā darba rīkiem. Ja mēs neņemsim vērā mašīnu un darba rīku vidējo vienas dienas izmaksu jeb to vērtības sastāvdaļu, kuru tie pievieno produktam ar savu vienas dienas vidējo nolietošanos un palīgmateriālu, piemēram, eļļas, ogļu utt., patēriņu, tad izrādīsies, ka tie darbojas par velti — kā dabas spēki, kas pastāv bez cilvēku darba palīdzības. Jo lielāki ir mašīnu ražīgās darbības apmēri salīdzinājumā ar darba rīka ražīgo darbību, jo lielāki ir to bezmaksas kalpošanas apmēri salīdzinājumā ar darba rīku bezmaksas kalpošanu. Tikai lielrūpniecībā cilvēks iemācās likt sava pagājušā, jau materializētā darba produktam darboties lielā mērogā par velti, līdzīgi dabas spēkiem[109].

Pētījot kooperāciju un manufaktūru, mēs redzējām, ka zināmi vispārēji ražošanas nosacījumi, piemēram, ēkas utt., tos kopīgi lietojot, tiek ietaupīti salīdzinājumā ar to, kā izolēti strādnieki patērē sadrumstalotus ražošanas nosacījumus, tātad relatīvi mazāk sadārdzina produktu. Mašinizētajā ražošanā ne tikai darbmašīnas korpusu kopīgi lieto tās daudzie darba rīki, bet arī vienu un to pašu dzinējmašīnu kopā ar daļu no transmisijas mehānisma kopīgi lieto daudzas darbmašīnas.

---

[109]) Rikārdo dažkārt tik stipri uzsver šo mašīnu darbību — kuru viņš, starp citu, ir tikpat maz noskaidrojis kā vispārējo atšķirību starp darba procesu un vērtības radīšanas procesu, — ka viņš aizmirst to vērtības sastāvdaļu, kuru mašīnas pārnes uz produktu, un pilnīgi identificē mašīnas ar dabas spēkiem. Tā, piemēram, «Ādams Smits visur atzīst pakalpojumus, ko mums izdara dabas faktori un mašīnas. Bet viņš ļoti precīzi atšķir vērtības dabu, kuru tie piešķir precēm . . . jo tie veic šo darbu par velti, to līdzdalība neko nepieliek maiņas vērtībai» (*Ricardo.* «Principles of Political Economy», 3rd ed. London, 1821, p. 336, 337). Protams, Rikārdo piezīme ir pareiza attiecībā uz Z. B. Seju, kurš pļāpā, ka mašīnas izdarot tādu «pakalpojumu», ka tās radot vērtību, kas esot daļa no «peļņas».

Ja ir dota starpība starp mašīnu vērtību un to vērtības daļu, ko tās ik dienas pārnes uz savu produktu, tad pakāpe, kādā šī vērtības daļa sadārdzina produktu, ir vispirms atkarīga no produkta apmēriem, it kā no tā virsmas. Kādā lekcijā, kas publicēta 1857. gadā, Beinss no Blekbērnas saka, ka

«katrs reāls mehāniskais zirgspēks[109a]) dzen 450 automātisko selfaktora vārpstiņu un atbilstošu sagatavošanas ierīci vai 200 vatermašīnas vārpstiņu, vai 15 aužamo steļļu 40 collu auduma kopā ar šķērēšanas, smitēšanas utt. ierīcēm»[132].

Dienas izmaksas par vienu tvaika zirgspēku un tā darbināto mašīnu nolietošanos pirmajā gadījumā sadalās uz 450 selfaktora vārpstiņām, otrajā gadījumā — uz 200 vatermašīnas vārpstiņām, trešajā gadījumā — uz 15 mehānisko aužamo steļļu dienas produktu, un tāpēc uz vienu unci dzijas vai uz vienu olekti auduma tiek pārnesta tikai niecīga vērtības daļa. Tas pats ir arī iepriekš minētajā piemērā ar tvaika veseri. Tā kā šā vesera vienas dienas nolietošanās, ogļu patēriņš utt. sadalās uz kolosālu dzelzs masu, ko tas ik dienas izkaļ, tad uz katru centneru dzelzs iznāk tikai ļoti neliela vērtības daļa, bet tā būtu ļoti liela, ja ar šo ciklopisko instrumentu iesistu sīkas naglas.

Ja ir dotas darbmašīnas darbības robežas, t. i., tās darba rīku daudzums vai — ja runa ir par spēku — to apjoms, tad produkta masa ir atkarīga no ātruma, ar kādu tā operē, t. i., piemēram, no vārpstiņu griešanās ātruma vai arī no sitienu skaita, kurus izdara veseris vienas minūtes laikā. Daži no kolosālajiem veseriem izdara 70 sitienu minūtē, Raidera patentētā kalējmašīna, kas, kaļot vārpstiņas, operē ar maza apmēra tvaika veseri, izdara 700 sitienu minūtē.

Ja ir dota proporcija, kādā mašīnu vērtība tiek pārnesta uz produktu, tad vērtības šās daļas lielums ir atkarīgs no pašu mašīnu vērtības lieluma[110]). Jo mazāk darba tās pašas satur, jo mazāk vērtības tās pievieno produktam. Jo mazāk vērtības tās atdod produk-

---

109a) {*Piezīme 3. izd.* Viens «zirgspēks» ir vienlīdzīgs 33 000 pēdu-mārciņu spēkam minūtē, t. i., spēkam, kas vienā minūtē paceļ 33 000 mārciņu par 1 (angļu) pēdu jeb 1 mārciņu par 33 000 pēdām. Tas arī ir tas zirgspēks, par kuru bija runa iepriekš. Bet parastajā veikalnieku valodā, kā arī šur tur šās grāmatas citātos, tiek šķiroti vienas un tās pašas mašīnas «nominālie» un «komerciālie» jeb «indicētie» zirgspēki. Veco jeb nominālo zirgspēku aprēķina vienīgi pēc virzuļa kustības un cilindra diametra un nemaz neierēķina tvaika spiedienu un virzuļa ātrumu. Faktiski tas nozīmē sekojošo: mašīnā ir, piemēram, 50 zirgspēku, ja to dzen ar tādu pašu vāju tvaika spiedienu un ar tādu pašu niecīgu virzuļa ātrumu kā Boltona un Vata laikmetā. Bet divi pēdējie faktori kopš tā laika ir pieauguši milzīgā mērā. Lai izmērītu to mehānisko spēku, ko tagad īstenībā dod mašīna, tika izgudrots indikators, kurš rāda tvaika spiedienu. Bet virzuļa kustības ātrumu noteikt nav grūti. Tādējādi «indicētā» jeb «komerciālā» zirgspēka mērs ir matemātiska formula, kurā vienlaikus ir ievērots cilindra diametrs, virzuļa gaitas garums, virzuļa ātrums un tvaika spiediens un kura rāda, cik 33 000 pēdu-mārciņu tiešām attīsta mašīna vienā minūtē. Tāpēc viens nominālais zirgspēks var īstenībā dot trīs, četrus un pat piecus indicētos jeb īstenos zirgspēkus. Dodu šo piezīmi, lai izskaidrotu dažādus turpmākos citātus. — *F. E.*}

110) Lasītājs, kas atrodas kapitālistisku priekšstatu varā, protams, teiks, ka te nekā nav par «procentu», kuru mašīna pro rata [proporcionāli] savai kapitālajai vērtībai pievieno produktam. Tomēr viegli pārliecināties, ka mašīna, tāpat kā ikviena cita pastāvīgā kapitāla sastāvdaļa, neražodama jaunu vērtību, nevar tādu arī pievienot ar nosaukumu «procents». Tālāk skaidrs, ka šeit, kur runa ir par virsvērtības ražošanu, nevar nevienu tās daļu pieņemt a priori [jau iepriekš], nosaucot to par «procentu». Kapitālistiskais aprēķināšanas veids, kas prima facie [pirmajā mirklī] liekas nejēdzīgs un pretrunā ar vērtības radīšanas likumiem, tiks izskaidrots šā darba trešajā grāmatā.

tam, jo ražīgākas tās ir un jo vairāk tuvojas savu pakalpojumu ziņā dabas spēkiem. Bet mašīnu ražošana ar mašīnām samazina mašīnu vērtību salīdzinājumā ar to apmēriem un darbību.

Rokām jeb manufaktūras ražoto preču un ar mašīnām ražoto preču cenu salīdzinošās analīzes vispārējais rezultāts ir tāds, ka ar mašīnu ražojamā produkta vērtības daļa, kas pāriet no darba līdzekļiem, relatīvi pieaug, bet absolūti samazinās. Tas ir, tās absolūtais lielums samazinās, bet tās lielums attiecībā pret produkta visu vērtību, piemēram, pret mārciņu dzijas, palielinās[111]).

Skaidrs, ja zināmas mašīnas ražošana prasa tādu pašu daudzumu darba, kāds tiek ietaupīts ar tās lietošanu, tad notiek vienkārši darba pārvietošanās, t. i., darba kopsumma, kurš nepieciešams preces ražošanai, nesamazinās jeb darba ražīgais spēks nepieaug. Tomēr starpība starp darbu, cik vērta mašīna, un darbu, kuru tā ietaupa, jeb tās ražīguma pakāpe, acīm redzot, nav atkarīga no starpības starp tās pašas vērtību un tā darba rīka vērtību, kuru tā aizstāj. Pirmā starpība turpina pastāvēt līdz tam laikam, kamēr mašīnas darba izmaksa un tāpēc arī vērtības daļa, kādu tā pārnes uz produktu, paliek mazāka par to vērtību, kuru strādnieks ar savu darba rīku būtu pievienojis darba priekšmetam. Tāpēc mašīnas ražīgumu mērī ar pakāpi, kādā tā aizstāj cilvēka darbaspēku. Saskaņā ar Beinsa kgu uz 450 selfaktora vārpstiņām ar atbilstošu sagatavošanas ierīci, kuras dzen viens tvaika zirgspēks, iznāk $2^1/_2$ strādnieka[112]), pie tam katra selfaktora vārpstiņa desmitstundu darba dienā savērpj 13 unču (vidējo numuru) dzijas un uz $2^1/_2$ strādnieka iznāk $365^5/_8$ märc. dzijas nedēļā. Tātad, pārvēršoties dzijā, apmēram 366 märc. kokvilnas (vienkāršības labad mēs neņemam vērā atkritumus) absorbē pavisam 150 darba stundu jeb 15 desmitstundu darba dienu, bet, izmantojot rokas vērpjamo ratiņu, kad vērpējs 60 stundās ražo 13 unču dzijas, tas pats dau-

---

[111]) Šī vērtības sastāvdaļa, ko pievieno mašīna, pazeminās absolūti un relatīvi tajos gadījumos, kad mašīna izstumj zirgus, vispār darba lopus, kuri tiek lietoti vienīgi kā dzinējspēks un nevis kā mašīna vielas pārstrādāšanai. Blakus minot, jāpiezīmē, ka Dekarts, kurš dzīvniekus definējis kā vienkāršas mašīnas, raugās no manufaktūras perioda viedokļa atšķirībā no viduslaikiem, kad dzīvnieku iedomājās kā cilvēka palīgu, tāpat kā vēlāk arī fon Hallera kgs savā «Restauration der Staatswissenschaften». Ka Dekarts, tāpat kā Bēkons, ražošanas formas izmaiņu un cilvēka praktisko kundzību pār dabu uzskatīja par domāšanas metodes pārmaiņas rezultātu, rāda viņa «Discours de la Méthode», kur, starp citu, ir teikts: «Var» (ar metodes palīdzību, ko viņš ieviesis filozofijā) «nonākt pie zināšanām, kas ir ļoti derīgas dzīvē, un tās spekulatīvās filozofijas vietā, kuru māca skolās, var radīt praktisku filozofiju, ar kuras palīdzību, zinot uguns, ūdens, gaisa, zvaigžņu un visu citu apkārtējo ķermeņu spēku un darbību, tikpat skaidri, kā mēs zinām mūsu amatnieku dažādās profesijas, mēs varētu gluži tāpat kā pēdējie izmantot arī šos spēkus visos tiem piemērotos izlietojumos un tādējādi kļūt par dabas saimniekiem un kungiem,» — kā arī «veicināt cilvēka dzīves pilnveidošanos». Sera Dedlija Norta «Discourses upon Trade» (1691) priekšvārdā teikts, ka Dekarta metode, kad to lietoja politiskajā ekonomijā, sāka atbrīvot to no vecajām pasakām un māņticīgajiem priekšstatiem par naudu, tirdzniecību utt. Visumā agrāko laiku Anglijas ekonomisti tomēr pieslejas Bēkona un Hobsa filozofijai, turpretim vēlāk Anglijā, Francijā un Itālijā par politiskās ekonomijas «filozofu» κατ'ἐξοχην [galvenokārt] kļūst Loks.

[112]) Saskaņā ar Esenes Tirdzniecības palātas gada pārskatu (1863. g. oktobris) Krupa tēraudlietuve, izmantojot 161 kausējamo, karsējamo un cementējamo krāsni, 32 tvaika mašīnas (1800. gadā apmēram tāds bija kopējais tvaika mašīnu skaits, ko lietoja Mančestrā) un 14 tvaika veserus — kuri kopā pārstāvēja 1 236 zirgspēkus — 49 kalēja ēzes, 203 darbmašīnas un apmēram 2 400 strādnieku, ražoja 1862. gadā 13 milj. mārciņu lieta tērauda. Uz vienu zirgspēku šeit iznāk pat mazāk nekā 2 strādnieki.

dzums kokvilnas absorbētu 2700 desmitstundu darba dienu jeb 27 000 darba stundu[113]. Kur veco blockprinting jeb katūna rokas drukāšanas metodi ir aizstājusi drukāšana ar mašīnu, tur viena mašīna ar viena pieauguša strādnieka vai pusaudža palīdzību apdrukā 1 stundā tikpat daudz četrkrāsaina katūna, cik agrāk apdrukāja 200 pieaugušu strādnieku[114]. Līdz 1793. g., kamēr Elijs Vitnijs vēl nebija izgudrojis šķiedras atdalītāju, vienas mārciņas kokvilnas atdalīšana no sēklām prasīja vidēji vienu darba dienu. Pēc šī izgudrojuma viena nēģeriete var attīrīt 100 märc. kokvilnas dienā, bet kopš tā laika šķiedras atdalītāja ražīgums vēl ir ievērojami palielināts. Mārciņu kokvilnas šķiedras, kuras ražošana agrāk izmaksāja 50 centu, vēlāk pārdeva par 10 centiem un turklāt ar lielāku peļņu, t. i., ieslēdzot lielāku nesamaksātā darba daudzumu. Indijā šķiedru atdalīšanai no sēklām lieto pusmašīnveida instrumentu čurku, ar kuras palīdzību viens vīrietis un viena sieviete attīra 28 märc. dienā. Ar čurkas palīdzību, kuru pirms dažiem gadiem izgudroja Dr. Forbss, 1 vīrietis un 1 pusaudzis attīra dienā 250 märc., bet, ja par dzinējspēku izmanto vēršus, tvaiku vai ūdeni, tad ir vajadzīgi tikai daži pusaudži un meitenes kā feeders (t. i., materiāla ielicēji mašīnā). Sešpadsmit šādu mašīnu, ko darbina vērši, ik dienas veic darbu, kas agrāk prasīja vidēji 750 cilvēku[115].

Kā jau minēts, tvaika mašīna pie tvaika arkla veic 1 stundā par 3 pensiem jeb $^1/_4$ šiliņa tik daudz darba, cik 66 cilvēki par 15 šiliņiem stundā. Es atgriežos pie šā piemēra, lai novērstu nepareizu priekšstatu. Un proti: šie piecpadsmit šiliņi nebūt neizteic darbu, ko 1 stundā pievienojuši 66 strādnieki. Ja virsdarba attiecība pret nepieciešamo darbu ir 100%, tad šie 66 strādnieki ir ražojuši stundā vērtību 30 šiliņu apmērā, kaut gan viņu saņemtajā ekvivalentā, t. i., viņu darba algas 15 šiliņos, pārstāvētas tikai 33 no kopējā 66 stundu daudzuma. Tātad, ja mēs pieņemsim, ka mašīna maksā tieši tikpat daudz, kāda ir tās izstumto 150 strādnieku gada alga, teiksim, 3000 st. märc., tad šīs 3000 st. märc. nebūt nav visa šo 150 strādnieku veiktā un darba priekšmetam pievienotā darba naudas izteiksme, bet tās izteic tikai to viņu gada darba daļu, kura viņiem izpaužas darba algā. Turpretim mašīnas naudas vērtība, 3000 st. märc., izteic visu darbu, kas izlietots tās ražošanai, lai arī kādā attiecībā šis darbs būtu radījis strādnieka darba algu un kapitālista virsvērtību. Tātad, kaut arī mašīna maksātu tikpat daudz, cik tās aizstātais darbaspēks, tomēr tajā materializētais darbs ir vienmēr daudz mazāks par tās aizstāto dzīvo darbu[116].

---

[113]) Babeidžs aprēķinājis, ka Javā gandrīz tikai ar vērpšanas darbu vien kokvilnas vērtība tiekot palielināta par 117%. Tai pašā laikā (1832. g.) Anglijā kopvērtība, ko kokvilnai smalkvērpšanā pievienoja mašīnas un darbs, bija apmēram 33% no izejmateriāla vērtības («On the Economy of Machinery». London, 1832, p. 165, 166).

[114]) Turklāt, drukājot ar mašīnu, tiek ietaupīta krāsa.

[115]) Sal. Paper read by *Dr. Watson*. Reporter on the Products to the Government of India, before the Society of Arts, 17 April 1860.

[116]) «Šie mēmie aģenti» (mašīnas) «vienmēr ir daudz mazāka darba produkts nekā tas, kuru tie aizstāj, kaut arī tiem būtu gluži tāda pati naudas vērtība» (*Ricardo*. «Principles of Political Economy», 3rd ed., London, 1821, p. 40).

Ja aplūkojam mašīnas vienīgi kā produkta palētināšanas līdzekli, tad viņu lietošanas robežu nosaka tas, ka darbam, ko prasa viņu ražošana, jābūt mazākam par darbu, kas tiek aizstāts ar viņu lietošanu. Tomēr kapitālam šī robežlīnija iezīmējas šaurāk. Tā kā viņš maksā nevis par izlietoto darbu, bet tikai par izlietotā darbaspēka vērtību, tad viņam mašīnas lietošana ir lietderīga tikai tās starpības robežās, kura ir starp mašīnas vērtību un tās aizstātā darbaspēka vērtību. Tā kā darba dienas iedalījums nepieciešamajā darbā un virsdarbā dažādās zemēs ir dažāds, tāpat kā tas ir dažāds arī vienā un tai pašā zemē dažādos periodos vai arī vienā un tai pašā periodā, tikai dažādās ražošanas nozarēs, tā kā, tālāk, strādnieka patiesā darba alga gan krītas zemāk, gan paceļas augstāk par viņa darbaspēka vērtību, tad šī starpība starp mašīnas cenu un tās aizstātā darbaspēka cenu var stipri svārstīties, kaut arī starpība starp darba daudzumu, kas nepieciešams mašīnas ražošanai, un kopējo tās aizstāto darba daudzumu paliktu bez pārmaiņas[116a]. Bet tikai pirmā starpība taču nosaka pašam kapitālistam preces ražošanas izmaksas un ietekmē viņu ar konkurences piespiedu likumu palīdzību. Tāpēc Anglijā tagad tiek izgudrotas mašīnas, ko lieto tikai Ziemeļamerikā, tāpat kā Vācijā XVI un XVII gadsimtā izgudroja mašīnas, ko lietoja tikai Holandē, un tāpat kā daži franču izgudrojumi XVIII gadsimtā tika ekspluatēti tikai Anglijā. Pati mašīna zemēs, kuras attīstības ziņā ir vecākas, kad to lieto dažās uzņēmumu nozarēs, rada tādu darba pārpalikumu (redundancy of labour, saka Rikārdo) citās nozarēs, ka šais pēdējās darba algas pazemināšanās zem darbaspēka vērtības ir šķērslis mašīnu lietošanai un padara to lieku, bieži vien tieši neiespējamu no kapitāla viedokļa, kuram peļņa taču izriet nevis no tā, ka tiek samazināts izlietotais darbs vispār, bet gan tikai samaksātais darbs. Dažās Anglijas vilnas rūpniecības nozarēs bērnu darbs pēdējos gados ir stipri samazinājies, vietām gandrīz pilnīgi izstumts. Kāpēc? Fabriku likums lika ieviest divas maiņas bērniem, no kurām viena pārmaiņus strādā 6 stundas, otra 4 stundas vai katra tikai 5 stundas. Bet vecāki negribēja pārdot half-times (strādniekus, kas strādā pusi laika) lētāk, nekā agrāk pārdeva full-times (strādniekus, kas strādā pilnu laiku). Tāpēc half-times tika aizstāti ar mašīnām[117]. Pirms raktuvēs nebija aizliegts sieviešu un bērnu (jaunāku par 10 gadiem) darbs, kapitāls atzina par tik saskanīgu ar

---

116a) *Piezīme 2. izd.* Tāpēc komunistiskajā sabiedrībā mašīnām būtu pavisam citas — daudz plašākas pielietošanas iespējas nekā buržuāziskajā sabiedrībā.

117) «Uzņēmēji, ja tas nebūs nepieciešams, nepaturēs divas maiņas bērnu, kas jaunāki par 13 gadiem... Faktiski daļa fabrikantu — vilnas vērpēji tagad reti izmanto bērnu darbu, kuri jaunāki par 13 gadiem, t. i., half-times. Viņi ir ieviesuši dažāda veida jaunas, uzlabotas mašīnas, kas gandrīz pilnīgi novērš bērnu darbu» (t. i., tādu bērnu darbu, kuri ir jaunāki par 13 gadiem). «Lai ilustrētu šādu ražošanā nodarbinātu bērnu skaita samazināšanos, es atsaukšos uz kādu darba procesu, kurā, pateicoties kāda aparāta, tā saucamās šķeterējamās mašīnas, pievienošanai jau esošajām mašīnām, sešu vai četru half-times darbu atkarībā no katras mašīnas īpatnībām var veikt jau viens pusaudzis» (vecāks par 13 gadiem)... «Half-time sistēma» pamudināja «izgudrot šķeterējamo mašīnu» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1858»).

savu morāles kodeksu un it sevišķi ar savu grāmatvedību to, ka viņš liek kailām sievietēm jaunietēm, bieži vien kopā ar vīriešiem, strādāt ogļu un citās raktuvēs, ka viņš tikai pēc šā aizlieguma pievēršas mašīnām. Jenkiji izgudroja mašīnas akmeņu skaldīšanai. Angļi tās nelieto, tāpēc ka «nelaimīgie» («wretch» — nelaimīgais — ir speciāls termins, ko angļu politiskā ekonomija lieto, lai apzīmētu laukstrādniekus), kas veic šo darbu, saņem maksu par tik niecīgu sava darba daļu, ka mašīnas sadārdzinātu kapitālistiem ražošanu[118]. Anglijā barku vilkšanai utt. pa kanāliem dažreiz zirgu vietā arvien vēl izmanto sievietes[119], tāpēc ka zirgu un mašīnu ražošanai nepieciešamais darbs ir matemātiski noteikts lielums, turpretim darbs, kas nepieciešams, lai uzturētu sievietes no iedzīvotāju pārpalikuma, ir zem katra aprēķina. Tāpēc nekur nav nekautrīgākas cilvēka spēka izšķiešanas visādiem nejēdzīgiem niekiem kā tieši Anglijā, mašīnu zemē.

3. MAŠINIZĒTĀS RAŽOŠANAS TUVĀKĀ IEDARBĪBA UZ STRĀDNIEKU

Lielrūpniecības sākuma punkts, kā mēs redzējām, bija revolūcija darba līdzekļos, bet darba līdzekļi, ar kuriem notika apvērsums, ieguva savu visattīstītāko formu sadalītā mašīnu sistēmā fabrikā. Pirms aplūkojam, kā šim objektīvajam organismam tiek pievienots cilvēku materiāls, iepazīsimies ar dažiem vispārējiem veidiem, kā šī revolūcija iedarbojās uz pašu strādnieku.

a) KAPITĀLS PIESAVINĀS PAPILDU DARBASPĒKUS. SIEVIEŠU UN BĒRNU DARBS

Ciktāl mašīnas padara muskuļu spēku lieku, tās kļūst par līdzekli, lai izmantotu strādniekus bez muskuļu spēka vai fiziski nepilnīgi attīstītus, bet ar lokanākiem locekļiem. Tāpēc kapitālistiskās mašīnu lietošanas pirmais vārds bija sieviešu un bērnu darbs! Tādējādi šis spēcīgais darba un strādnieku aizstāšanas līdzeklis tūdaļ pārvērtās par līdzekli, kā palielināt algoto strādnieku skaitu, pakļaujot tiešajai kapitāla kundzībai visus strādnieka ģimenes locekļus bez dzimuma un vecuma izšķirības. Piespiedu darbs kapitālista labā uzurpēja ne tikai bērnu rotaļāšanās laiku, bet arī laiku, kas parasti bija veltīts brīvam darbam mājā pašas ģimenes vajadzībām[120].

---

[118]) «Mašīnas... bieži vien var lietot tikai tad, kad darba cena» (viņš domā darba algu) «ceļas» (*Ricardo.* «Principles of Political Economy», 3rd ed. London, 1821, p. 479).

[119]) Sk. «Report of the Social Science Congress at Edinburgh, October 1863».

[120]) Kokvilnas krīzes laikā, kura bija saistīta ar pilsoņu karu Amerikā, Anglijas valdība nosūtīja Dr. Eduardu Smitu uz Lenkašīru, Češīru utt., lai viņš ievāktu ziņas par strādnieku veselības stāvokli kokvilnas rūpniecībā. Viņš starp citu ziņo: higiēniskā ziņā krīzei, nerunājot jau par to, ka tā izraidījusi strādniekus no fabrikas atmosfēras, ir arī daudzas citas pozitīvas sekas. Strādnieku sievas tagad atrod nepieciešamo laiku, lai pabarotu bērnus no krūts, vairs nesaindējot tos ar Godfreja mikstūru (opija preparātu).

Darbaspēka vērtību nosaka darba laiks, kas nepieciešams ne tikai atsevišķa pieaugušā strādnieka, bet arī strādnieka ģimenes eksistencei. Izmetot visus strādnieku ģimenes locekļus darba tirgū, mašīnas sadala vīrieša darbaspēka vērtību starp visiem viņa ģimenes locekļiem. Tāpēc tās pazemina viņa darbaspēka vērtību. Var būt, ka nopirkt ģimeni, kas sadalīta 4 darbaspēkos, izmaksā dārgāk, nekā agrāk izmaksāja ģimenes galvas darbaspēka nopirkšana, bet toties tagad 4 darba dienas stājas vienas darba dienas vietā un to cena pazeminās tādā proporcijā, kādā četru cilvēku virsdarbs dod uzviju virs viena cilvēka virsdarba. Lai viena ģimene eksistētu, tagad četriem ir jāpiegādā kapitālam ne tikai darbs, bet arī virsdarbs. Tādējādi mašīnas līdz ar cilvēku ekspluatācijas materiālu, šo īsto kapitālistiskās ekspluatācijas arēnu[121], no paša sākuma palielina arī ekspluatācijas pakāpi.

Mašīnas tāpat līdz pamatiem revolucionizē kapitālistiskās attiecības formālo izpausmi, līgumu starp strādnieku un kapitālistu. Uz preču maiņas bāzes pirmām kārtām bija domāts, ka kapitālists un strādnieks stāv viens otram pretim kā brīvas personas, kā neatkarīgi preču īpašnieki: viens — kā naudas un ražošanas līdzekļu īpašnieks, otrs — kā darbaspēka īpašnieks. Bet tagad kapitāls pērk nepilngadīgos vai mazgadīgos. Agrāk strādnieks pārdeva savu darbaspēku, ar kuru tas rīkojās kā formāli brīva persona. Tagad viņš pārdod sievu un bērnus. Viņš kļūst par vergu tirgotāju[122]. Pieprasījums pēc bērnu darba bieži vien arī pēc savas formas atgādina pieprasījumu pēc nēģeriem vergiem, kā to esam paraduši lasīt Amerikas avīžu sludinājumos.

Viņas ir ieguvušas laiku, lai iemācītos gatavot ēdienus. Par nelaimi, šī ēdienu gatavošanas māka bija radusies tādā laikā, kad viņām nebija ko ēst. Bet no tā ir redzams, kādā mērā kapitāls savas pašpieaugšanas interesēs ir uzurpējis darbu, kas nepieciešams ģimenes vajadzībām. Gluži tāpat krīze tika izmantota, lai īpašās skolās strādnieku meitām iemācītu šūt. Bija vajadzīga Amerikas revolūcija un pasaules krīze, lai jaunās strādnieces, kas vērpj visai pasaulei, iemācītos šūt!

[121]) «Strādnieku kvantitatīvais pieaugums bija liels, tāpēc ka pastiprinājās vīriešu darba aizstāšana ar sieviešu darbu un it sevišķi pieaugušu strādnieku darba aizstāšana ar bērnu darbu. Trīs 13 gadu vecas meitenes ar darba algu no 6 līdz 8 šiliņiem nedēļā aizstāj pieaugušu vīrieti, kura alga svārstās no 18 līdz 45 šiliņiem» (*Th. de Quincey*. «The Logic of Political Economy». London, 1844, piezīme 147. lpp.). Tā kā bez dažām funkcijām, kas nepieciešamas mājsaimenē, piemēram, bez bērnu uzraudzības un ēdināšanas, nav nemaz iespējams iztikt, tad mātēm, ko atņem kapitāls, vajag tā vai citādi pieņemt aizstājējus. Darbi, kurus prasa ģimenes vajadzības, piemēram, šūšana, lāpīšana utt., ir jāaizstāj ar gatavu preču pirkšanu. Tāpēc mājas darba izlietojuma samazināšanās atbilst naudas izdevumu pieaugumam. Tāpēc strādnieka ģimenes ražošanas izmaksas pieaug un līdzsvaro ienākuma pieaugumu. Tam pievienojas apstāklis, ka kļūst neiespējama ekonomija un lietderība dzīvei nepieciešamo līdzekļu izlietošanā un to pagatavošanā. Par šiem faktiem, ko slēpj oficiālā politiskā ekonomija, bagātīgu materiālu var atrast fabriku inspektoru pārskatos. Bērnu darba apstākļu pārbaudes komisijas pārskatos un it sevišķi pārskatos par iedzīvotāju veselību.

[122]) Pretstatā tam lielajam faktam, ka sieviešu un bērnu darba ierobežošanu Anglijas fabrikās no kapitāla izkaroja pieaugušie vīriešu dzimuma strādnieki, vēl visjaunākajos Bērnu darba apstākļu pārbaudes komisijas pārskatos atzīmētas tiešām sašutumu modinošas un pilnīgi vergu tirdzniecību atgādinošas iezīmes strādnieku-vecāku attieksmē pret tirgošanos ar bērniem. Bet kapitālistiskie varizeji, kā redzams no tiem pašiem pārskatiem, apsūdz šo viņu pašu radīto, nostiprināto un ekspluatēto zvērīgumu, ko citos gadījumos viņi sauc par «darba brīvību». «Bērnu darbu aicināja palīgā ... pat tādēļ, lai bērni paši sev nopelnītu dienišķo maizi. Bez spēka, kas nepieciešams, lai izturētu šādu pārmērīgu darbu, bez sagatavošanās, kura vajadzīga, lai virzītu savu turpmāko dzīvi, viņiem radīja apstākļus, kas sagrauj fiziski un tikumiski. Ebreju vēsturnieks sakarā ar to, ka Tits bija izpostījis Jeruzalemi, piezīmēja: nav nekāds brīnums, ka tā tikusi tik ārkārtīgi izpostīta, ja kāda necilvēcīga māte upurējusi savu pašas bērnu, lai mazinātu briesmīgās bada mokas» («Public Economy Concentrated». Carlisle, 1833, p. 66).

«Manu uzmanību saistīja,» stāsta, piemēram, kāds Anglijas fabriku inspektors, «sludinājums vietējā avīzē kādā no ievērojamākajām mana rajona manufaktūras pilsētām. Sludinājums ir šāds: «Vajadzīgi 12—20 zēnu tādā vecumā, lai tos varētu pieņemt par 13 gadu veciem. Alga — 4 šiliņi nedēļā. Apjautāties utt.»»[123])

Frāze «lai viņus varētu pieņemt par 13 gadu veciem» izskaidrojama ar to, ka saskaņā ar fabriku aktu bērni, kas jaunāki par 13 gadiem, var strādāt tikai 6 stundas. Oficiālam ārstam (certifying surgeon) jāapliecina vecums. Tāpēc fabrikants prasa tādus zēnus, kuri izskatās tā, it kā tiem jau būtu 13 gadu. Fabrikantu nodarbināto nepilnus 13 gadus veco bērnu skaita samazināšanās, kas bieži vien notiek lēcienveidīgi un kas tā pārsteidz Anglijas pēdējo 20 gadu statistikā, pēc pašu fabriku inspektoru vārdiem bija lielā mērā šo certifying surgeons darbs, kuri grozīja bērnu vecumu saskaņā ar kapitālistu ekspluatācijas kāri un ar vecāku tirdznieciskajām vajadzībām. Betnelgrīnā, bēdīgi slavenajā Londonas rajonā, katru pirmdienas un otrdienas rītu notiek atklāts tirgus, kurā abu dzimumu bērni no 9 gadu vecuma paši iznomā sevi Londonas zīda manufaktūrām. «Parastie nosacījumi ir 1 šiliņš 8 pensi nedēļā (tas tiek atdots vecākiem), divi pensi man pašam un tēja.» Līgumus slēdz tikai uz nedēļu. Ainas un valoda šajā tirgū patiešām rada sašutumu[124]). Anglijā vēl līdz šim laikam gadās, ka sievietes «ņem zēnus no darba nama un iznomā tos jebkuram pircējam par 2 šiliņiem 6 pensiem nedēļā»[125]). Pretēji likumdošanai vēl arvien vismaz 2 000 zēnus Lielbritānijā to vecāki pārdod kā dzīvas skursteņu slaucīšanas mašīnas (kaut gan to aizstāšanai pastāv īstas mašīnas)[126]). Mašīnas radītā revolūcija juridiskajās attiecībās starp darbaspēka pircēju un pārdevēju, kas atņēma visam šim darījumam pat šķietamību, it kā tas būtu līgums starp brīvām personām, vēlāk deva Anglijas parlamentam juridisko pamatu, lai valsts iejauktos fabriku lietās. Katru reizi, kad fabriku likums ierobežo bērnu darbu ar 6 stundām līdz tam laikam vēl neskartajās rūpniecības nozarēs, arvien no jauna atskan fabrikantu vaimanas: daži vecāki — viņi saka — izņem savus bērnus no regulēšanai pakļautās rūpniecības tikai tādēļ, lai pārdotu tos tādās nozarēs, kurās vēl arvien valda «darba brīvība», t. i., kurās bērni, kas jaunāki par 13 gadiem, ir spiesti strādāt tāpat kā pieaugušie un kurās tātad tos ir iespējams pārdot dārgāk. Bet, tā kā kapitāls pēc savas dabas ir nonivelētājs, t. i., viņš kā cilvēka iedzimtu tiesību prasa darba ekspluatācijas nosacījumu vienlīdzību visās ražošanas nozarēs, tad bērnu darba ierobežošana ar likumu vienā rūpniecības nozarē kļūst par cēloni tā ierobežošanai citā nozarē.

Mēs jau agrāk norādījām uz fizisko degradāciju, kas notiek ar bērniem un pusaudžiem, tāpat kā ar strādnieku sievām, kurus ma-

---

[123]) A. Redgreivs izdevumā «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1858», p. 41.

[124]) «Children's Employment Commission. 5th Report». London, 1866, p. 81., № 31. { *Pie 4. izdevuma.* Zīda rūpniecība Betnelgrīnā tagad ir gandrīz pilnīgi iznīcināta. — *F. E.*}

[125]) «Children's Employment Commission. 3rd Report», London, 1864, p. 53, № 15.

[126]) Turpat, «5th Report», p. XXII, № 137.

šīna pakļauj kapitāla ekspluatācijai sākumā tieši — fabrikās, kuras rodas uz mašīnas bāzes, — un pēc tam netieši — visās citās rūpniecības nozarēs. Tāpēc šeit mēs pakavēsimies tikai pie viena punkta, pie strādnieku bērnu kolosālās mirstības viņu pirmajos dzīves gados. Anglijā ir 16 reģistrācijas apgabali, kuros uz 100 000 dzīvi dzimušu bērnu līdz vienam gadam iznāk vidēji tikai 9 085 nāves gadījumi gadā (vienā apgabalā tikai 7 047); 24 apgabalos vairāk par 10 000, bet mazāk par 11 000; 39 apgabalos vairāk par 11 000, bet mazāk par 12 000; 48 apgabalos vairāk par 12 000, bet mazāk par 13 000; 22 apgabalos vairāk par 20 000; 25 apgabalos vairāk par 21 000; 17 apgabalos vairāk par 22 000; 11 apgabalos vairāk par 23 000; Hu, Vulverhemptonā, Eštonanderlainā un Prestonā vairāk par 24 000; Notingemā, Stokportā un Bredfordā vairāk par 25 000; Visbīčā 26 001 un Mančestrā 26 125[127]. Kā parādīja oficiālā medicīniskā izmeklēšana 1861. gadā, šādu augstu mirstības normu cēlonis, nerunājot par vietējiem apstākļiem, ir galvenokārt tas, ka mātes ir nodarbinātas ārpus mājas un ka tāpēc bērni paliek bez kopšanas un izturēšanās pret tiem ir slikta, starp citu, arī neatbilstošs uzturs, uztura trūkums, ēdināšana ar opija preparātiem utt., turklāt vēl tas, ka mātes pretdabiski atsvešinās no saviem bērniem un pēc tam apzināti tos tur pusbadā un saindē[128]. Turpretim tādos zemkopības apgabalos, «kur sievietes ir vismazāk nodarbinātas, mirstības procents ir vismazākais»[129]. Tomēr 1861. g. izmeklēšanas komisija nonāca pie tāda negaidīta secinājuma, ka dažos tīri zemkopības apgabalos, kas atrodas Ziemeļjūras krastā, bērnu mirstība līdz vienam gadam gandrīz sasniedz šai ziņā visslavenāko fabriku rajonu mirstības normu. Tāpēc Dr. Džūljanam Hanteram uzdeva izmeklēt šo parādību uz vietas. Viņa pārskats ir pievienots pie «Sixth Report on Public Health»[130]. Līdz tam laikam domāja, ka bērnus aiznes kapā malārija un citas slimības, kas raksturīgas zemām un purvainām vietām. Izmeklēšana noveda pie tieši pretēja secinājuma, un proti,

> «ka tas pats cēlonis, kas iznīcināja malāriju, t. i., tas, ka par auglīgu aramzemi pārvērtās zeme, kur ziemā bija purvs un vasarā trūcīgas ganības, radīja neparasti augstu zīdaiņu mirstību»[131].

70 Šai apgabalā praktizējošu ārstu, kurus aptaujāja Dr. Hanters, bija «apbrīnojami vienprātīgi» šajā ziņā. Proti, līdz ar revolūciju zemkopības kultūrā šeit bija likts sākums arī rūpniecības sistēmai.

---

[127]) «Sixth Report on Public Health». London, 1864, p. 34.

[128]) «Vēl vairāk, tā» (1861. g. izmeklēšana) «... parādīja, ka aprakstītajos apstākļos bērni mirst no sliktas izturēšanās pret viņiem un ka viņus nekopj. Tā cēlonis ir tas, ka viņu mātes strādā. Mātes tādā mērā zaudē dabiskās jūtas pret saviem bērniem, ka parasti neskumst par viņu nāvi un dažreiz pat... tieši rīkojas tā, lai viņi mirtu» (turpat).

[129]) «Sixth Report on Public Health». London, 1864, p. 454.

[130]) Turpat, 454. un 463. lpp. «Reports by Dr. Henry Julian Hunter on the excessive mortality of infants in some rural districts of England».

[131]) «Sixth Report on Public Health». London, 1864, 35., 455. un 456. lpp.

«Precētas sievietes, kas strādā kopā ar jaunietēm un pusaudžiem, par zināmu summu nodod nomnieka rīcībā sevišķa persona, kuru sauc par «gangmeister» un kura ir nolīgusi visu grupu. Šīs grupas bieži vien aizceļo daudzas jūdzes no saviem ciemiem; rītā un vakarā tās var sastapt uz lauku ceļiem; sievietes ir ģērbtas īsos brunčos un attiecīgās jakās un zābakos, dažreiz biksēs, ir ļoti spēcīgas un veselīgas pēc izskata, bet tās ir samaitājusi par paradumu kļuvusī izlaidība, un viņas nemaz neuztrauc kaitīgās sekas, ko viņu tieksme pēc šās darbīgās un neatkarīgās dzīves uzvelj viņu bērniem, kuri nīkst mājās.»[132])

Visas fabriku apgabalu parādības vērojamas arī šeit, bet aizmaskota bērnu nogalināšana un bērnu ēdināšana ar opija preparātiem pat vēl lielākā mērā[133]).

«Tas, ka es zinu, kādu ļaunumu rada pieaugušo sieviešu darba plašā pielietošana rūpniecībā, lai ir attaisnojums manam riebumam pret šo faktu,» saka Dr. Saimons, Anglijas Slepenās padomes[133] medicīnas inspektors un galvenais redaktors pārskatiem par iedzīvotāju veselību[134]). «Tiešām,» izsaucas fabriku inspektors R. Beikers kādā oficiālā pārskatā, «tā būs laime Anglijas manufaktūras rajoniem, ja visām precētajām sievietēm, kurām ir ģimene, aizliegs strādāt jebkurā fabrikā.»[135])

Morālo kropļošanu, kas izriet no sieviešu un bērnu darba kapitālistiskās ekspluatācijas, tik pilnīgi ir aprakstījis F. Engelss savā darbā «Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā» un citi autori, ka es šeit tikai to atgādinu. Bet intelektuālais trulums, kuru mākslīgi rada, pārvēršot nenobriedušus cilvēkus par vienkāršām mašīnām virsvērtības fabricēšanai, un kuru viegli atšķirt no pirmatnējās nezināšanas, kas atstāj prātu jaunavīgi neskartu, nekaitējot pašai tā spējai attīstīties, tā dabiskajai auglībai, — šis trulums lika beidzot pat Anglijas parlamentam pasludināt elementāro izglītību par obligātu nosacījumu, lai «ražīgi» izlietotu bērnus, kas jaunāki par 14 gadiem, visās fabriku likumdošanai pakļautajās rūpniecības nozarēs. Kapitālistiskās ražošanas garu skaidri parāda tas, cik nevērīgi ir rediģēti fabriku aktos punkti par tā saucamo audzināšanu, ka trūkst tāda administratīvā aparāta, bez kura šī obligātā mācīšana pa lielākajai daļai atkal kļūst iluzoriska, ka fabrikanti ir opozīcijā pat pret šādu likumu par mācīšanu un viņi izlokās un lieto viltības, lai to praktiski apietu.

«Jāvaino tikai likumdošanas vara, tāpēc ka tā izdevusi fiktīvu likumu (delusive law), kurā, lai gan tas pēc izskata rūpējas par bērnu audzināšanu, nav neviena noteikuma, kas nodrošinātu šā mērķa sasniegšanu. Tas neko citu nenosaka kā vien to, ka bērni noteiktu stundu skaitu» (3 stundas) «dienā ir jāieslēdz kādas telpas četrās sienās, kuru sauc par skolu, un ka bērnu saimniekam ik nedēļas jāsaņem apliecība par šā noteikuma izpildīšanu no personas, kas parakstās kā skolotājs vai skolotāja.»[136])

---

[132]) «Sixth Report on Public Health». London, 1864, 456. lpp.

[133]) Kā fabriku, tā arī zemkopības rajonos Anglijā pieauguši strādnieki un strādnieces arvien vairāk patērē opiju. «Veicināt opija pārdošanu ... tas ir dažu uzņēmīgu vairumtirgotāju galvenais mērķis. Drogisti atzīst, ka opijs esot prece, ko visvairāk pieprasa» (turpat, 459. lpp.). Zīdaiņi, kuriem dod opiju, «kļūst kā mazi vecīši vai mazi pērtiķīši» (turpat, 460. lpp.). Lūk, kā Indija un Ķīna atriebjas Anglijai!

[134]) «Sixth Report on Public Health». London, 1864, 37. lpp.

[135]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1862», p. 59. Šis fabriku inspektors agrāk bijis ārsts.

[136]) Leonards Horners izdevumā «Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1857», p. 17.

Pirms 1844. gadā izdotā izlabotā fabriku akta bieži vien gadījās apliecības par skolas apmeklēšanu, kuras skolotājs vai skolotāja bija parakstījuši ar krustu, tāpēc ka paši rakstīt nemācēja.

«Kad es apmeklēju kādu skolu, kas izdod šādas liecības, es biju tā pārsteigts par skolotāja analfabētismu, ka jautāju viņam: «Sakiet, lūdzu, vai jūs protat lasīt?» — «Visumā jā (summat),» — tāda bija viņa atbilde. Sev par attaisnojumu viņš piemetināja: «Vismaz es zinu vairāk nekā mani skolēni.»»

1844. g. akta sagatavošanas laikā fabriku inspektori sūdzējās par to iestāžu apkaunojošo stāvokli, kuras sauc par skolām un kuru apliecības viņiem pēc likuma bija jāatzīst par pilnīgi derīgām. Bet viss, ko viņi panāca, bija tas, ka kopš 1844. g.

«skolotājam vajadzēja ar savu roku ierakstīt ciparus skolas apliecībā, ditto [un tāpat] pašrocīgi parakstīt savu vārdu un uzvārdu»[137].

Sers Džons Kinkeids, Skotijas fabriku inspektors, stāsta to pašu, pamatojoties uz savu dienesta pieredzi.

«Pirmo skolu, kuru mēs apmeklējām, uzturēja kāda Enna Kilina kundze. Kad es viņu uzaicināju uzrakstīt savu uzvārdu, viņa uzreiz izdarīja kļūdu, sākdama ar burtu C, bet tūdaļ to izlaboja, paskaidrodama, ka viņas uzvārds sākoties ar K. Tomēr, pārbaudot viņas parakstu skolas apliecībās, es ievēroju, ka viņa parakstās dažādi. Līdz ar to rokraksts neatstāj nekādu šaubu, ka viņa nav spējīga mācīt. Un viņa arī pati atzinās, ka nevarot vest klases žurnālu... Citā skolā es ieraudzīju skolas istabu 15 pēdu garumā un 10 pēdu platumā, kur bija 75 bērni, kuri murmināja kaut ko nesaprotamu.»[138] «Tomēr šāda prakse, kad bērni saņem skolas apliecību, bet nesaņem nekādu izglītību, ir vērojama ne tikai šādos nožēlojamos nostūros — ir daudz skolu ar pietiekami sagatavotiem skolotājiem, bet gandrīz visas viņu pūles sabrūk pret prātu mulsinošo dažāda vecuma bērnu sajaukšanu kopā, sākot ar trīsgadīgajiem. Skolotāja materiālais stāvoklis, kas labākajā gadījumā nabadzīgs, ir pilnīgi atkarīgs no pensu skaita, kurus izdodas saņemt, un to ienāk jo vairāk, jo vairāk bērnu izdodas sablīvēt vienā istabā. Pie tā nāk klāt trūcīgā skolas iekārta, grāmatu un citu mācības līdzekļu trūkums un saspiestā, pretīgā gaisa nomācošā iedarbība uz pašiem nabaga bērniem. Es esmu bijis daudzās tādās skolās, pie kam es redzēju ļoti daudzus bērnus, kas absolūti neko nedarīja; un par to tiek izsniegtas apliecības, ka skola apmeklēta, un šādi bērni figurē oficiālā statistikā kā tādi, kas ieguvuši izglītību (educated).»[139]

Skotijā fabrikanti cenšas pēc iespējas atlaist tādus bērnus, kuriem obligāti jāapmeklē skola.

«Ar to pietiek, lai pierādītu, ka fabrikantiem ļoti nepatīk noteikumi par bērnu mācīšanu.»[140]

Groteski riebīgās formās tas parādās katūna apdrukātavās u. tml. uzņēmumos, kas pakļauti īpašam fabriku likumam. Saskaņā ar šā likuma noteikumiem

«katram bērnam, pirms tas iestājas šādā drukātavā, jāapmeklē skola vismaz 30 dienu un ne mazāk par 150 stundām pēdējos 6 mēnešos tieši pirms viņa iestā-

---

[137]) Leonards Horners izdevumā «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1855», p. 18, 19.

[138]) Sers Džons Kinkeids izdevumā «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1858», p. 31, 32.

[139]) Leonards Horners izdevumā «Reports etc. for 30th April 1857», p. 17, 18.

[140]) Sers Dž. Kinkeids izdevumā «Reports of Insp. etc. for 31st October 1856», p. 66.

šanās dienas. Strādājot drukātavā, viņam tāpat jāapmeklē skola 30 dienu vai 150 stundu katrā pusgadā... Skola jāapmeklē starp pulksten 8 rītā un pulksten 6 vakarā. Nevienu apmeklējumu, kas turpinās mazāk nekā $2^1/_2$ stundas vai pārsniedz 5 stundas dienā, nedrīkst ieskaitīt minētajās 150 stundās. Parastajos apstākļos bērni apmeklē skolu rītā un vakarā 30 dienu laikā 5 stundas dienā, un pēc 30 dienām, sasnieguši likumā paredzēto summu 150 stundu apmērā, pabeiguši savu grāmatu, kā saka viņi paši, viņi atkal atgriežas drukātavā, atkal paliek tajā sešus mēnešus, kamēr pienāk jauns skolas apmeklēšanas termiņš, — un atkal paliek skolā līdz tam laikam, kamēr atkal ir pabeiguši savu grāmatu... Ļoti daudziem bērniem, kas apmeklējuši skolu likumā paredzētās 150 stundas, atgriežoties tajā pēc drukātavā pavadītajiem sešiem mēnešiem, jāsāk viss no gala... Viņi, protams, ir aizmirsuši visu, ko ieguvuši, iepriekš apmeklējot skolu. Citās katūna apdrukātavās skolas apmeklēšana ir pilnīgi atkarīga no darba gaitas fabrikā, no tās vajadzībām. Vajadzīgais stundu skaits katrā pusgada periodā uzreiz tiek aizpildīts, summējot kopā 3—5 stundu apmeklējumus, kas sadalīti laikā, kurš varbūt aptver visu pusgadu. Tā, piemēram, vienā dienā bērns apmeklē skolu no pulksten 8 līdz pulksten 11 rītā, otrā dienā no pulksten 1 līdz pulksten 4 vakarā, un, pēc tam kad vairākas dienas nav ieradies, viņš pēkšņi no jauna atnāk uz laiku no pulksten 3 līdz pulksten 6 vakarā; pēc tam viņš varbūt ierodas 3 vai 4 dienas vai veselu nedēļu no vietas, tad atkal pazūd uz kādām trīs nedēļām vai uz veselu mēnesi un atgriežas uz dažām stundām dienās, kad uzņēmējam nejauši viņš nav vajadzīgs; tādā veidā bērnu, tā sakot, mētā (buffet) gan šurp, gan turp, no skolas uz fabriku, no fabrikas uz skolu, kamēr sanāk 150 stundu summa.»[141])

Pievienojot pārliecīgo daudzumu bērnu un sieviešu kombinētajam strādnieku personālam, mašīna beidzot salauž pretestību, kuru manufaktūrā vīriešu dzimuma strādnieks vēl vērsa pret kapitāla despotiju[142]).

b) DARBA DIENAS PAGARINĀŠANA

Mašīna ir visvarenākais līdzeklis darba ražīguma palielināšanai, t. i., tā darba laika saīsināšanai, kas nepieciešams preču ražošanai, turpretim kā kapitāla nesēja tā kļūst, vispirms tajās rūpniecības nozarēs, kuras tā tieši sagrābj, par visvarenāko ieroci, lai pagarinātu darba dienu pāri visām dabiskajām robežām. Tā rada, no vienas puses, jaunus apstākļus, kas ļauj kapitālam dot pilnīgu brīvību šai savai pastāvīgajai tendencei; no otras puses, tā rada jaunus motīvus, kas saasina kapitāla neapmierināmo izsalkumu pēc citu darba.

---

[141]) A. Redgreivs izdevumā «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1857», p. 41, 42. Tajās Anglijas rūpniecības nozarēs, kuras jau sen ir pakļautas fabriku aktam (nevis aktam par katūna apdrukātavām, par kuru tikko teikts tekstā), traucējumi, kas neļauj īstenot lēmumus par mācībām, pēdējos gados zināmā mērā ir novērsti. Bet tajās rūpniecības nozarēs, kas nav pakļautas fabriku likumam, līdz šim laikam vēl ir plaši izplatiti uzskati, ko izteicis stikla fabrikants Dž. Gedss, kurš pamācīja izmeklēšanas komisijas locekli Vaitu: «Cik es saprotu, lielāka izglītība, ko pēdējos gados gūst zināma strādnieku šķiras daļa, ir ļaunums. Tā ir bīstama, jo tā padara strādniekus pārāk neatkarīgus» («Children's Employment Commission. 4th Report». London, 1865, p. 253).

[142]) «Fabrikants E. kgs man teica, ka pie savām mehāniskajām aužamajām stellēm viņš dodot darbu vienīgi sievietēm; viņš dodot priekšroku precētām sievietēm, it sevišķi sievietēm, kuru ģimenes eksistence atkarīga no viņām; viņas esot daudz uzmanīgākas un paklausīgākas nekā neprecētās sievietes un esot spiestas ārkārtīgi sasprindzināt savus spēkus, lai iegūtu dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Tā tikumus — tikumus, kas specifiski raksturo sievietes! — apgriež tām par ļaunu, tādējādi viņu dabas tikumisko un maigo pusi pārvērš par viņu apspiešanas līdzekli, par viņu ciešanu avotu» («Ten Hours' Factory Bill. The Speech of Lord *Ashley*, 15th March». London, 1844, p. 20).

Pirmām kārtām darba līdzekļa kustība un darbība iegūst mašīnā patstāvīgu raksturu attiecībā uz strādnieku. Darba līdzeklis pats par sevi kļūst par rūpniecības perpetuum mobile [nepārtraukti darbojošos dzinēju], kas ražotu nepārtraukti, ja nesadurtos ar zināmām dabiskām robežām, kuras nosprauž tā palīgi cilvēki ar savu fizisko vājumu un ar savu patvaļu. Tāpēc darba līdzekli kā kapitālu — un kā kapitālam šim automātam piemīt kapitālista personā apziņa un griba — iedvesmo tieksme novest tam pretojošās, bet elastīgās cilvēka dabas pretdarbību līdz minimumam[143]. Un arī bez tam šo pretdarbību ir vājinājis šķietamais darba vieglums pie mašīnas, kā arī sieviešu un bērnu piekāpība un padevība[144].

Mašīnu ražīgums, kā mēs redzējām, ir pretēji proporcionāls vērtības sastāvdaļas lielumam, kuru tās pārnes uz produktu. Jo garāks ir periods, kura laikā mašīna funkcionē, jo lielāka ir tā produkta masa, uz kuru sadalās mašīnas vērtība, un jo mazāka ir tā vērtības daļa, kuru tā pievieno atsevišķai precei. Bet mašīnas aktīvā mūža periodu, acīm redzot, nosaka darba dienas garums jeb darba procesa ilgums dienā, kas pareizināts ar dienu skaitu, kurās šis process atkārtojas.

Mašīnu nolietošanās nebūt neatbilst matemātiski precīzi to lietošanas laikam. Bet, ja arī pieņem, ka šāda atbilstība pastāv, tad mašīna, kas ik dienas tiek lietota 16 stundu $7\frac{1}{2}$ gada laikā, aptver tikpat lielu ražošanas periodu un kopējam produktam pievieno tādu pašu vērtību kā tā pati mašīna, ja to lieto 15 gadu tikai 8 stundas dienā. Bet pirmajā gadījumā mašīnas vērtība tiktu atražota divreiz ātrāk nekā otrajā gadījumā, un kapitālists pirmajā gadījumā ar šās mašīnas palīdzību aprītu tikpat daudz virsdarba $7\frac{1}{2}$ gados, cik otrajā gadījumā — 15 gados.

Mašīnas materiālā nolietošanās ir divējāda. Viena rodas no lietošanas — tāpat kā monētas nodilst apgrozībā, — otra no nelietošanas — tāpat kā nelietots zobens sarūs makstī. Pēdējā gadījumā tā kļūst par upuri stihijai. Pirmā veida nolietošanās lielākā vai mazākā mērā ir tieši proporcionāla mašīnas lietošanai, otrā veida nolietošanās — zināmā mērā pretēji proporcionāla lietošanai[145].

---

[143]) «Kopš tā laika, kad dārgās mašīnas ir ieguvušas vispārēju izplatību, cilvēks ir spiests strādāt pāri par viņa vidējiem spēkiem» (*Robert Owen.* «Observations on the effect of the manufacturing system», 2nd ed. London, 1817 [p. 16]).

[144]) Angļi, kas labprāt pirmo empīrisko izpausmes formu kaut kam pieņem par cēloni, bieži atzīst par cēloni garajam darba laikam fabrikās to milzīgo, Eroda laikus atgādinošo bērnu iznīcināšanu, kuru kapitāls piekopa fabriku sistēmas sākumā nabagu un bāriņu patversmēs un ar kuras palīdzību tas ieguva pilnīgi padevīgu cilvēku materiālu. Tā, piemēram, Fīldens, kas pats ir angļu fabrikants, saka: «Skaidrs, ka darba laika pagarināšanu radīja tas apstāklis, ka bez uzraudzības palikušo bērnu daudzums, kurus piegādāja no dažādām zemes daļām, bija tik liels, ka uzņēmēji izmantoja šo neatkarību no strādniekiem, un, nodibinājuši ar tādā veidā iegūto nelaimīgo bērnu palīdzību ilgstoša darba paradumu, viņi ļoti viegli varēja to uzspiest saviem kaimiņiem» (*J. Fielden.* «The Curse of the Factory System», London, 1836, p. 11). Par sieviešu darbu fabriku inspektors Sanderss saka fabriku pārskatā par 1844. g.: «Starp strādniecēm ir sievietes, kas daudz nedēļu no vietas, izņemot tikai nedaudzas dienas, strādā no pulksten 6 rītā līdz pulksten 12 naktī, ar mazāk nekā 2 stundu pārtraukumu pusdienām, un tādējādi 5 dienas nedēļā viņām no 24 stundām paliek katru dienu tikai 6 stundas, lai aizietu uz māju un atpakaļ un atpūstos gultā.»

[145]) «Bojājumus ..., metāla mehānisma smalkajām kustīgajām daļām sagādā mehānisma bezdarbība» (*Ure.* «Philosophy of Manufactures», p. 28).

Bet blakus materiālajam nolietojumam mašīna nolietojas, tā sakot, arī morāli. Tā zaudē maiņas vērtību līdz ar to, ka tādas pašas konstrukcijas mašīnas sāk atražot lētāk vai ar to sāk konkurēt labākas mašīnas[146]. Abos gadījumos, lai arī cik jauna un dzīves spējīga būtu mašīna, tās vērtību jau nosaka nevis darba laiks, kas tajā faktiski ir materializēts, bet gan tas, kas tagad nepieciešams viņas pašas atražošanai vai labākas mašīnas atražošanai. Tāpēc tā vairāk vai mazāk zaudē savu vērtību. Jo īsāks ir periods, kura laikā tiek atražota visa tās vērtība, jo mazāk draud morālā nolietošanās, un, jo garāka ir darba diena, jo īsāks šis periods. Ja mašīnas pirmoreiz tiek ieviestas kādā ražošanas nozarē, tad viena pēc otras seko arvien jaunas un jaunas to palētinātas atražošanas metodes[147] un jauni uzlabojumi, kas aptver ne tikai atsevišķas daļas vai aparātus, bet arī visu konstrukciju visumā. Tāpēc pirmajā mašīnu dzīves periodā šis īpašais darba dienas pagarināšanas motīvs darbojas visspēcīgāk[148].

Pārējiem apstākļiem nemainoties un pastāvot dotajam darba dienas ilgumam, divkāršota strādnieku skaita ekspluatācija prasa divkāršot to pastāvīgā kapitāla daļu, kas tiek izdota par mašīnām un ēkām, un to šā kapitāla daļu, kas tiek izdota par izejmateriālu, palīgmateriāliem utt. Līdz ar darba dienas pagarināšanu ražošanas mērogs palielinās, turpretim tā kapitāla daļa, kas izdota par mašīnām un ēkām, paliek nemainīga[149]. Pateicoties tam, ne tikai pieaug virsvērtība, bet samazinās arī izmaksas, kas nepieciešamas tās iegūšanai. Protams, šī parādība lielākā vai mazākā mērā ir vērojama vispār ikreiz, kad tiek pagarināta darba diena, bet šai gadījumā tai ir izšķirošāka nozīme, tāpēc ka tai kapitāla daļai, kas tiek pārvērsta par darba līdzekļiem, šeit vispār ir lielāka loma[150]. Tiešām, ar mašinizētās ražošanas attīstību notiek pastāvīgi pieaugošas kapitāla daļas saistība tādā formā, kurā šī daļa, no vienas puses, ir pastāvīgi izlietojama vērtības pieaugšanai, un, no otras puses, tā zaudē savu lietošanas vērtību un maiņas vērtību, tiklīdz pārtrūkst tās kontakts ar dzīvo darbu.

---

[146]) Jau agrāk minētais «Mančestras vērpējs» («Times», 26 November 1862) pieskaita izmaksām par mašīnām «to» (runa ir par «norakstījumiem mašīnu nolietošanās dēļ»), «kas domāts, lai segtu zaudējumus, kuri pastāvīgi rodas tāpēc, ka vienas mašīnas tiek aizstātas ar citām — jaunākām un labākas konstrukcijas mašīnām, iekām pirmās ir pilnīgi nolietotas».

[147]) «Visumā ir atzīts, ka uzbūvēt pirmo jaunizgudrotas mašīnas eksemplāru maksā gandrīz piecreiz dārgāk nekā uzbūvēt otro» (*Babbage*, cit. darbs, 349. lpp.).

[148]) «Nedaudzos gados tilla fabrikācijā tikuši izdarīti tik nopietni un tik daudzi uzlabojumi, ka labi saglabājušos mašīnu, kas sākotnēji maksājusi 1 200 st. märc., pēc dažiem gadiem pārdeva par 60 st. märc. ... Uzlabojumi sekoja viens otram tik ātri, ka mašīnas palika pie mašīnbūvētājiem nepabeigtas, tāpēc ka izdevušos izgudrojumu rezultātā tās jau bija paspējušas novecot.» Sajā «vētras un dziņu» periodā tilla fabrikanti pagarināja sākotnējo 8 stundu darba dienu, izlietojot divas strādnieku maiņas, līdz 24 stundām (turpat, 233. lpp.).

[149]) «Pats par sevi saprotams ... ka, pastāvot paisumam un bēgumam tirgū, kad pieprasījums pārmaiņus gan paplašinās, gan samazinās, pastāvīgi var rasties gadījumi, kad fabrikants var atrast pielietošanu papildu apgrozāmajam kapitālam, nepalielinot uzņēmumā ieguldīto pamatkapitālu ... ja izejmateriāla papildu daudzumu iespējams apstrādāt, neizdarot papildu izmaksas par ēkām un mašīnām» (*R. Torrens*. «On Wages and Combination». London, 1834, p. 64).

[150]) Uz tekstā minēto apstākli šeit norādīts tikai pilnības labad, jo peļņas normu, t. i., virsvērtības attiecību pret visu avansēto kapitālu, es aplūkoju tikai trešajā grāmatā.

«Kad zemkopis,» tā Ašvorta kgs, Anglijas kokvilnas magnāts, pamācīja profesoru Nasavu V. Senioru, «nomet savu lāpstu, viņš padara nederīgu uz šo laiku kapitālu 18 pensu apmērā. Kad kāds no mūsu ļaudīm» (t. i., no fabrikas strādniekiem) «atstāj fabriku, viņš padara nederīgu kapitālu, kas ir izmaksājis 100 000 st. märc.»[151])

Iedomājieties tikai! Padarīt «nederīgu», kaut vai tikai uz vienu acumirkli, kapitālu, kas ir izmaksājis 100 000 st. märc.! Tā ir tiešām šausmīga lieta, ja kāds no «mūsu ļaudīm» vispār kādreiz atstāj fabriku! Pastāvīgais mašīnu iekārtas apjoma pieaugums dara «vēlamu» — domā Ašvorta pamācītais Seniors — pastāvīgi progresējošu darba dienas pagarināšanu[152]).

Mašīna ražo relatīvo virsvērtību ne tikai ar to, ka tā tieši pazemina darbaspēka vērtību un palētina to netieši, palētinot preces, kas nepieciešamas tā atražošanai, bet arī ar to, ka, pirmoreiz sporādiski pielietota, tā pārvērš darbu, ko izlieto mašīnas īpašnieks, darbā ar paaugstinātu efektivitāti, ceļ mašīnas produkta sabiedrisko vērtību virs tā individuālās vērtības un tādējādi dod kapitālistam iespēju aizstāt darbaspēka dienas vērtību ar samērā mazāku daļu no dienas produkta vērtības. Tāpēc šāda pārejas perioda laikā, kamēr mašinizētā ražošana paliek savā ziņā monopols, peļņa sasniedz ārkārtīgus apmērus un kapitālists tiecas pēc iespējas vairāk izmantot «pirmās mīlas zelta mirkļus»[134], pēc iespējas pagarinot darba dienu. Liela peļņa saasina neapmierināmo kāri pēc vēl lielākas peļņas.

Kad mašīna iegūst zināmā ražošanas nozarē vispārēju izplatību, mašīnas produkta sabiedriskā vērtība noslīd līdz tā individuālajai vērtībai, un tad sāk darboties likums, ka virsvērtība rodas nevis no tiem darbaspēkiem, kurus kapitālists ir aizstājis ar mašīnu, bet, otrādi, no tiem darbaspēkiem, kurus viņš pie tās nodarbina. Virsvērtības avots ir tikai kapitāla mainīgā daļa, un mēs jau redzējām, ka virsvērtības masu nosaka divi faktori: virsvērtības norma un vienlaikus nodarbināto strādnieku skaits. Ja dots darba dienas garums, tad virsvērtības normu nosaka attiecība, kādā darba diena sadalās nepieciešamajā darbā un virsdarbā. Bet vienlaikus nodarbināto strādnieku skaitu savukārt nosaka kapitāla mainīgās daļas attiecība pret tā pastāvīgo daļu. Tagad ir skaidrs — lai kā arī mašinizētā ražošana, ceļot darba ražīgo spēku, paplašinātu virsdarbu uz nepieciešamā darba rēķina, tā sasniedz šo rezultātu tikai tādējādi, ka samazina strādnieku skaitu, kurus nodarbina dotais kapitāls. Tā pārvērš par mašīnām, t. i., par pastāvīgo kapitālu,

---

[151]) *Senior.* «Letters on the Factory Act». London, 1837, p. 14.

[152]) «Pamatkapitāla pārsvars pār apgrozāmo kapitālu... dara vēlamu ilgstošu darba dienu.» Pieaugot mašīnu iekārtas utt. apmēriem, «motīvi, kas mudina pagarināt darba laiku, pastiprinās, jo tas ir vienīgais līdzeklis, lai iegūtu peļņu no pamatkapitāla relatīva pieauguma» (turpat, 11.—14. lpp.). «Ikvienā fabrikā ir dažādi izdevumi, kas paliek pastāvīgi neatkarīgi no tā, vai darba laiks fabrikā garāks vai īsāks, piemēram, rente, vietējie un valsts nodokļi, apdrošināšana pret ugunsgrēku, darba alga dažādiem pastāvīgiem strādniekiem, izmaksas sakarā ar mašīnu nolietošanos un daudz citu izdevumu, kuru attiecība pret peļņu jo vairāk samazinās, jo vairāk pieaug ražošanas apmēri» («Reports of the Insp. of Fact. for 31st October 1862», p. 19).

kas neražo nekādu virsvērtību, zināmu daļu kapitāla, kurš agrāk bija mainīgais kapitāls, t. i., tika pārvērsts dzīvā darbaspēkā. Bet, piemēram, no diviem strādniekiem nav iespējams izspiest tik daudz virsvērtības, cik iespējams izspiest no 24 strādniekiem. Ja katrs no 24 strādniekiem katrās divpadsmit darba stundās dod pavisam tikai vienu stundu virsdarba, tad kopā viņi dod 24 stundas virsdarba, turpretim viss divu strādnieku darbs ir tikai 24 stundas. Tādējādi mašīnu pielietošana virsvērtības ražošanā ietver sevī to imanento pretrunu, ka no diviem virsvērtības faktoriem, kuru ienes dotā lieluma kapitāls, mašīnas palielina vienu faktoru — virsvērtības normu tikai tādējādi, ka tās samazina otru faktoru — strādnieku skaitu. Šī imanentā pretruna parādās tad, kad, mašīnai iegūstot vispārēju izplatību zināmā rūpniecības nozarē, mašīnas ražotās preces vērtība kļūst par visu šāda veida preču regulējošo sabiedrisko vērtību; un tieši šī pretruna, nenonākot līdz kapitālista apziņai[153], atkal mudina kapitālu tiekties pēc darba dienas galējas pagarināšanas, lai kompensētu ekspluatēto strādnieku skaita relatīvo samazināšanos ne tikai ar relatīvā, bet arī ar absolūtā virsdarba vairošanu.

Tātad kapitālistiskā mašīnu lietošana rada, no vienas puses, jaunus varenus motīvus, kas pamudina neierobežoti pagarināt darba dienu un revolucionizē pašu darba veidu un sabiedriskā darba organisma raksturu tādējādi, ka salauž jebkuru pretestību šai tendencei pagarināt darba dienu; no otras puses, tā rada — pa daļai pakļaujot kapitālam agrāk tam nepieejamos strādnieku šķiras slāņus, pa daļai atstājot bez darba strādniekus, ko izstūmušas mašīnas, — strādājošo iedzīvotāju pārpalikumu[154], kuri ir spiesti pakļauties likumiem, ko tiem diktē kapitāls. Ar to izskaidrojama savādā parādība modernās rūpniecības vēsturē, ka mašīna salauž visas morālās un dabiskās darba dienas robežas. Ar to izskaidrojams ekonomiskais paradokss, ka visspēcīgākais darba laika saīsināšanas līdzeklis pārvēršas par visdrošāko līdzekli, lai strādnieka un viņa ģimenes visu dzīves laiku pārvērstu par darba laiku, kas nodots kapitāla rīcībā tā vērtības palielināšanai.

«Ja,» sapņoja Aristotelis, vislielākais senatnes domātājs, «ja katrs darba rīks, sekojot pavēlei vai iepriekš nojaušot, varētu veikt tam atbilstošo darbu, tāpat kā Dedala radījumi kustējās paši no sevis vai kā Hefesta trijkāji paši uz savu pamudinājumu stājās pie svētā darba, ja tādējādi aužamās atspoles austu pašas, tad nevajadzētu nedz meistaram palīgu, nedz kungam vergu.»[155]

Un Antipatrs, grieķu dzejnieks Cicerona laikā, apsveica ūdensdzirnavu izgudrojumu labības malšanai, šo visu ražīgo mašīnu elementāro formu, kā verdzeņu atbrīvotāju un zelta laikmeta atjau-

[153]) Kāpēc šo imanento pretrunu neapzinās atsevišķs kapitālists un tātad arī viņa priekšstatu varā esošā politiskā ekonomija, to redzēsim trešās grāmatas pirmajās nodaļās.

[154]) Viens no lielajiem Rikārdo nopelniem ir tas, ka viņš uzskatīja mašīnas ne tikai par preču ražošanas līdzekli, bet arī par «iedzīvotāju pārpalikuma» ražošanas līdzekli.

[155]) *F. Biese.* «Die Philosophie des Aristoteles». Zweiter Band. Berlin, 1842, S. 408.

notāju[156]. «Pagāni! Ai, šie pagāni!» Viņi, kā to ir atklājis gudrais Bastiā un pirms viņa vēl gudrākais Makulohs, neko nesaprata politiskajā ekonomijā un kristiānismā. Viņi, starp citu, nesaprata, ka mašīna ir visdrošākais līdzeklis darba dienas pagarināšanai. Ja viņi attaisnoja vienas daļas cilvēku verdzību, tad kā līdzekli, lai citi iegūtu pilnīgu cilvēcisku attīstību. Bet sludināt masu verdzību, lai pārvērstu nedaudzus rupjus un pusizglītotus iznirēļus par «izciliem vērpējiem», «lieliem desiniekiem» un «ietekmīgiem zābakziedes tirgotājiem», — tur viņiem trūka specifiski kristīgu jūtu.

c) DARBA INTENSIFIKĀCIJA

Darba dienas neierobežota pagarināšana, ko rada mašīnas, atrazdamās kapitāla rokās, vēlāk noved, kā redzējām, pie reakcijas no sabiedrības puses, kuras dzīvības saknēm draud briesmas, un līdz ar to pie ierobežotas normālas darba dienas noteikšanas ar likumu. Uz tās pamata izšķirošu nozīmi iegūst parādība, ar kuru mēs sastapāmies jau agrāk, un proti, darba intensifikācija. Analizējot absolūto virsvērtību, runa bija pirmām kārtām par darba ekstensīvo lielumu, turpretim tā intensitātes pakāpi mēs pieņēmām par dotu lielumu. Tagad mums jāaplūko ekstensīvā lieluma pārvēršanās intensīvajā jeb kāpinātajā lielumā.

Pats par sevi saprotams, ka, attīstoties mašīnām un uzkrājoties speciālās mašīnu strādnieku šķiras pieredzei, dabiski pieaug darba ātrums un tāpēc arī intensitāte. Tā, piemēram, Anglijā pusgadsimta laikā darba dienas pagarināšana iet roku rokā ar fabrikas darba intensitātes pieaugšanu. Tomēr ir saprotams, ka šādā darbā, kuram nav pārejošu paroksismu raksturs, bet kurš notiek no dienas dienā ar atkārtojošos regulāru vienmuļību, nenovēršami jāpienāk momentam, kad darba dienas pagarināšana un darba intensifikācija savstarpēji izslēdz viena otru, tā ka darba dienas pagarināšana ir savienojama tikai ar darba intensitātes pakāpes pazemināšanos, un otrādi — intensitātes pakāpes celšanās — tikai ar darba dienas saīsināšanu. Kad pakāpeniski pieaugošais strādnieku šķiras sašutums lika valstij ar varu saīsināt darba laiku un diktēt — pirmām kār-

[156]) Ievietoju šeit šo dzejoli Stolberga[135] tulkojumā, tāpēc ka tas, tāpat kā iepriekšējie citāti par darba dalīšanu, raksturo pretstatu starp antīkajiem un modernajiem uzskatiem:

«Schonet der mahlenden Hand, o Müllerinnen, und schlafet
Sanft! es verkünde der Hahn euch den Morgen umsonst!
Dão hat die Arbeit der Mädchen den Nymphen befohlen,
Und jetz hüpfen sie leicht über die Räder dahin,
Dass die erschütterten Achsen mit ihren Speichen sich wälzen,
Und im Kreise die Last drehen des wälzenden Steins.
Lasst uns leben das Leben der Väter und lasst uns der Gaben
Arbeitslos uns freuen, welche die Göttin uns schenkt.»

(«Gedichte aus dem Griechischen übersetzt von Christian Graf zu Stolberg». Hamburg, 1782).

[«Atpūtiniet savas rokas, ai, malējas, un guliet bez rūpēm! Veltīgi jums ziņos gailis par rīta atnākšanu! Deo ir uzdevusi jaunavu darbu nimfām, un tās tagad viegli lēkā pa ratiem, tā ka satricinātās asis griežas līdz ar saviem spieķiem un liek griezties smagajam dzirnakmenim. Lai dzīvojam tēvu dzīvi un bez darba priecājamies par dāvanām, ko mums ir devusi dievietel»]

tām fabrikā šā vārda tiešajā nozīmē — normālu darba dienu, t. i., kopš tā momenta, kad uz visiem laikiem kļuva neiespējama virsvērtības ražošanas palielināšana, pagarinot darba dienu, kapitāls ar visu enerģiju un pilnīgi apzināti metās uz relatīvās virsvērtības ražošanu, paātrinātā tempā attīstot mašīnu sistēmu. Līdz ar to notiek pārmaiņa relatīvās virsvērtības raksturā. Vispār relatīvās virsvērtības ražošanas metode ir tā, ka strādnieks, pateicoties tam, ka ceļas darba ražīgais spēks, gūst iespēju ražot vairāk, izlietojot tādu pašu darba daudzumu tādā pašā laika posmā, kā tas bija agrāk. Līdzšinējais darba laiks pievieno visam produktam visumā joprojām to pašu vērtību, ko agrāk, kaut gan šī bez pārmaiņas palikusī maiņas vērtība izpaužas tagad lielākā daudzumā lietošanas vērtību un tāpēc atsevišķas preces vērtība pazeminās. Bet citādi ir tai gadījumā, kad darba dienas piespiedu saīsināšana, kas dod spēcīgu impulsu ražīgā spēka attīstībai un ražošanas nosacījumu ekonomizācijai, piespiež strādnieku palielināt darba izlietojumu laika vienībā, celt darbaspēka sasprindzinājumu, blīvāk aizpildīt darba laika poras, t. i., kondensēt darbu tādā mērā, kas sasniedzams tikai saīsinātas darba dienas robežās. Šo dotā laika perioda robežās iespiesto lielāko darba masu tagad uzskaita kā lielāku darba daudzumu, kāds tas īstenībā arī ir. Blakus darba laika kā «izplatības lieluma» mērīšanai tagad parādās tā blīvuma pakāpes mērīšana[157]. Desmitstundu darba dienas vairāk intensīvā stunda satur tagad tikpat daudz vai vairāk darba, t. i., izlietotā darbaspēka, nekā porainākā divpadsmitstundu darba dienas stunda. Tāpēc tās produktam ir tāda pati vai lielāka vērtība nekā porainākās $1^1/_5$ stundas produktam. Nerunājot jau par relatīvās virsvērtības celšanos, pateicoties darba ražīgā spēka pieaugumam, tagad, piemēram, $3^1/_3$ stundas virsdarba uz $6^2/_3$ stundām nepieciešamā darba dod kapitālistam tādu pašu vērtības masu kā agrāk 4 stundas virsdarba uz 8 stundām nepieciešamā darba.

Tagad mums jājautā: kādā veidā darbu intensificē?

Darba dienas saīsināšanas pirmās sekas ir dibinātas uz to pašu par sevi saprotamo likumu, ka darbaspēka darbības spēja ir pretēji proporcionāla tā darbības ilgumam. Tāpēc zināmās robežās tas, kas tiek zaudēts uz spēka darbības ilgumu, tiek iegūts uz tā intensitāti. Bet par to, lai strādnieks tiešām pārvērstu darbā vairāk darbaspēka, rūpējas kapitāls ar maksāšanas metodes palīdzību[158]. Manufaktūrās, piemēram, podniecības uzņēmumos, kur mašīnām nav gandrīz nekādas lomas vai ir tikai ļoti niecīga loma, fabriku likuma ieviešana pilnīgi pārliecinoši parādīja, ka darba dienas vienkārša saīsināšana pārsteidzoši palielina darba regularitāti,

[157]) Protams, dažādās ražošanas nozarēs vispār ir vērojamas atšķirības darba intensitātē. Tās, kā parādīja jau A. Smits, pa daļai līdzsvaro blakus apstākļi, kas saistīti ar katru īpašu darba veidu. Bet arī šīs atšķirības ietekmē darba laiku kā vērtības mēru tikai tiktāl, ciktāl intensīvie un ekstensīvie lielumi ir viena un tā paša darba daudzuma pretējās izteiksmes, kas viena otru izslēdz.

[158]) It sevišķi ar gabaldarba algas palīdzību — tā ir forma, ko mēs aplūkosim sestajā daļā.

vienveidīgumu, kārtību, nepārtrauktību un enerģiju[159]. Tomēr likās šaubīgi, vai šāds rezultāts būs arī īstā fabrikā, jo strādnieka atkarība no mašīnas nepārtrauktās un vienveidīgās kustības jau sen bija radījusi šeit visstingrāko disciplīnu. Tāpēc, kad 1844. gadā apsprieda jautājumu par darba dienas saīsināšanu zem 12 stundām, fabrikanti gandrīz vienbalsīgi paskaidroja, ka

«viņu uzraugi dažādās darba telpās uzmana, lai darba rokas nezaudētu ne minūti laika», ka «strādnieku modrības un uzmanības pakāpi («the extent of vigilance and attention on the part of the workmen») diezin vai ir iespējams pacelt» un ka, pieņemot visus pārējos apstākļus, piemēram, mašīnu ātrumu, par nemainīgiem, «būtu neprāts sagaidīt labi iekārtotās fabrikās kaut cik ievērojamu rezultātu no strādnieku uzmanības pieauguma utt.»[160].

Šis apgalvojums tika atspēkots ar pieredzi. No 1844. g. 20. aprīļa R. Gārdnera kgs divās savās lielajās fabrikās Prestonā ieviesa 11 stundu darba dienu 12 stundu darba dienas vietā. Apmēram pēc gada kļuva redzams rezultāts, ka

«ar agrākajām izmaksām bija iegūts agrākais daudzums produkta un ka strādnieki 11 stundās nopelnīja kopā tieši tikpat daudz, cik agrāk 12 stundās»[161].

Es nerunāju šeit par eksperimentiem vērpšanas un kāršanas nodaļās, tāpēc ka tie bija saistīti ar mašīnu ātruma palielināšanu (par 2%). Turpretim aušanas nodaļā, kur turklāt ražoja ļoti dažādas vieglu, izrakstītu audumu šķirnes, ražošanas objektīvajos nosacījumos nenotika nekādas pārmaiņas. Rezultāts bija šāds:

«No 1844. g. 6. janvāra līdz 20. aprīlim, pastāvot 12 stundu darba dienai, katra strādnieka vidējā darba alga bija 10 šiliņu $1^1/_2$ pensa nedēļā, no 1844. g. 20. aprīļa līdz 29. jūnijam, pastāvot 11 stundu darba dienai, vidējā darba alga bija 10 šiliņu $3^1/_2$ pensa nedēļā.»[162]

Šai gadījumā 11 stundās tika ražots vairāk nekā agrāk 12 stundās, vienīgi pateicoties lielākai un vienmērīgāk izkārtotai strādnieku darba spējai un pateicoties viņu laika ekonomiskai izmantošanai. Kamēr viņi saņēma to pašu darba algu un ieguva vienu stundu brīva laika, kapitālists saņēma agrāko produktu masu un ietaupīja vienas stundas izmaksas par oglēm, gāzi utt. Tādus pašus eksperimentus un ar tādiem pašiem rezultātiem izdarīja savās fabrikās Horoksa kgs un Džeksona kgs[163].

Kad darba dienas saīsināšanu, kura rada vispirms darba kondensācijas subjektīvos nosacījumus, t. i., dod strādniekam iespēju dotajā laika posmā izlietot vairāk spēka, realizē piespiedu kārtā,

---

[159]) Sk. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865».

[160]) «Reports of Insp. of Fact. for 1844 and the quarter ending 30th April 1845», p. 20, 21.

[161]) Turpat, 19. lpp. Tā kā gabaldarba alga palika bez pārmaiņām, tad nedēļas izpelņas apmēri bija atkarīgi no produkta daudzuma.

[162]) «Reports of Insp. of Fact. for 1844 and the quarter ending 30th April 1845», p. 20.

[163]) Turpat, 21. lpp. Morālajam elementam bija ievērojama loma iepriekš minētajos eksperimentos. «Mēs,» paskaidroja strādnieki fabriku inspektoram, «mēs strādājam ar lielu sajūsmu, mēs pastāvīgi domājam par atalgojumu: par iespēju agrāk aiziet vakarā; mundrs un darbīgs gars valda visā fabrikā, no visjaunākā palīga līdz visvecākajam strādniekam, un mēs tagad vairāk palīdzam viens otram» (turpat).

t. i., ar likumu, mašīna kapitāla rokās kļūst par objektīvu un sistemātiski lietotu līdzekli, lai izspiestu vairāk darba attiecīgajā laikā. Tas notiek divējādi: palielinot mašīnu ātrumu un palielinot mašīnu daudzumu, kuras atrodas viena un tā paša strādnieka kontrolē, t. i., palielinot viņa darba arēnu. Uzlabojumi mašīnu konstrukcijā pa daļai ir nepieciešami tādēļ, lai pastiprinātu spiedienu uz strādnieku, pa daļai tie paši par sevi ir darba intensifikācijas sekas, tāpēc ka darba dienas ierobežošana pamudina kapitālistu uz ražošanas izmaksu visstingrāko ekonomiju. Tvaika mašīnas uzlabošana pavairo tās virzuļa gājienu skaitu un vienlaikus ar lielāku spēka ietaupījumu dod iespēju darbināt plašāku mehānismu ar agrāko apmēru motoru, pie kam ogļu patēriņš paliek nemainīgs vai pat samazinās. Transmisijas mehānisma uzlabošana samazina berzi — kas tik acīm redzami atšķir modernās mašīnas no vecajām, — noved lielo un mazo vārpstu diametru un svaru uz minimumu, kurš pastāvīgi samazinās. Beidzot, darba mašīnas uzlabojumi, palielinot tās ātrumu un paplašinot tās darbību, samazina tās apjomu — kas novērojams piemērā ar modernajām tvaika aužamajām stellēm — vai arī līdz ar korpusu palielina tās apjomu un darba rīku skaitu — kā vērpjamajā mašīnā, vai, izdarot nemanāmas pārmaiņas detaļās, palielina šo darba rīku kustīgumu — kā, piemēram, piecpadsmito gadu vidū selfaktora vārpstiņu ātrums tika tādā veidā palielināts par $^1/_5$.

Darba dienas saīsināšana uz 12 stundām notika Anglijā 1832. gadā. Jau 1836. gadā kāds angļu fabrikants teica:

«Salīdzinājumā ar agrāko laiku darbs fabrikās ir stipri pieaudzis, tāpēc ka ievērojami pieaugušais mašīnu ātrums prasa no strādnieka pastiprinātu uzmanību un darbību.»[164]

1844. gadā lords Ešlijs, tagadējais grāfs Šeftsberijs, minēja apakšnamā šādus dokumentāli pamatotus datus:

«To personu darbs, kuras nodarbinātas fabriku procesos, pašlaik ir trīsreiz lielāks, nekā tas bija, šīs operācijas ieviešot. Bez šaubām, mašīnas ir veikušas darbu, kas aizstājis miljonu cilvēku dzīslas un muskuļus, bet tās apbrīnojami (prodigiously) palielinājušas to cilvēku darbu, kurus tās pakļāvušas savai draus-mīgajai kustībai... Strādāt 12 stundas pie diviem selfaktoriem un sekot tiem turp un atpakaļ, vērpjot 40. nr-a dziju, 1825. gadā nozīmēja noiet 8 jūdzes. 1832. gadā attālums, kuru 12 stundās vajadzēja noiet pie 2 selfaktoriem, vērpjot to pašu numuru, bija 20 jūdžu liels un bieži vien arī lielāks. 1825. gadā vērpējam vajadzēja izdarīt katrā selfaktorā 820 izvilkumu 12 stundās, kas kopsummā ir 1640 izvilkumu 12 stundās. 1832. gadā vērpējam vajadzēja izdarīt savā divpadsmitstundu darba dienā 2200 izvilkumu katrā selfaktorā, kopā 4400; 1844. gadā katrā selfaktorā 2400, kopā 4800; bet dažos gadījumos ir vajadzīga vēl lielāka darba masa (amount of labour)... Te manās rokās ir otrs 1842. g. dokuments, kas rāda, ka darbs progresējoši pieaug ne tikai tāpēc, ka jānoiet lielāks attālums, bet arī tāpēc, ka pieaug ražoto preču daudzums, kamēr roku skaits attiecīgi samazinās; un, tālāk, tāpēc, ka tagad bieži vien vērpj sliktāku kokvilnu, kura prasa vairāk darba... Kāršanas nodaļā darbs arī ir ievērojami pieaudzis. Tagad viena persona

[164]) *John Fielden*, cit. darbs, 32. lpp.

veic tādu darbu, kas agrāk bija sadalīts starp divām personām... Aušanas nodaļā, kurā ir nodarbināts milzīgs skaits personu, pa lielākajai daļai sieviešu dzimuma, darbs pēdējos gados, tāpēc ka palielināts mašīnu ātrums, ir pieaudzis par pilniem 10%. 1838. gadā vienā nedēļā savērpa 18 000 šķeteres, 1843. gadā šis skaits pieauga uz 21 000. 1819. gadā atspoles gājienu skaits tvaika aužamajās stellēs bija 60 minūtē, 1842. gadā tas bija 140, kas liecina par milzīgu darba pieaugumu.»[165]

Ievērojot šo apbrīnojamo intensitāti, ko darbs bija sasniedzis jau 1844. gadā, kad valdīja likums par 12 stundu darba dienu, likās, ka angļu fabrikantiem ir pamats apgalvot, ka tālāks progress šai virzienā nav iespējams un ka ikviena tālāka darba dienas saīsināšana nozīmē ražošanas samazināšanos. Ka viņu spriedumi bija pareizi tikai šķietami, to vislabāk pierāda tai pašā laikā parādījies fabrikantu nenogurstošā cenzora, fabriku inspektora Leonarda Hornera paskaidrojums:

«Tā kā ražoto produktu daudzumu regulē galvenokārt mašīnu ātrums, tad fabrikantam jābūt ieinteresētam, lai mašīnas darbotos galējā ātruma pakāpē, tomēr ievērojot šādus nosacījumus: mašīnu pasargāšanu no pārāk ātras bojāšanās, fabricējamo preču labas kvalitātes saglabāšanu, strādnieka spēju sekot mašīnai, pie kam sasprindzinājumam nav jābūt lielākam par to, kādu viņš var attīstīt nepārtraukti. Bieži vien mēdz būt tā, ka fabrikants savā steigā pārāk stipri paātrina kustību. Tad mašīnu bojājumi un produkta slikta kvalitāte pārsniegs ātruma izdevīgumu un fabrikantam vajadzēs palēnināt mašīnu gaitu. Tā kā darbīgs un uzmanīgs fabrikants droši vien atradīs sasniedzamā maksimumu, tad man šķita, ka nav iespējams 11 stundās ražot tikpat daudz, cik 12 stundās. Es biju pieņēmis turklāt, ka strādnieks, kas saņem gabaldarba algu, sasprindzina visus spēkus līdz galējai pakāpei, virs kuras tas vairs nevar pastāvīgi paturēt vienu un to pašu intensitātes pakāpi.»[166]

Tāpēc Horners pretēji Gārdnera utt. mēģinājumiem nonāca pie secinājuma, ka tālāka 12 stundu darba dienas saīsināšana nepieciešami samazinās produkta daudzumu[167]. Viņš pats 10 gadu vēlāk piemin šaubas, ko bija izteicis 1845. gadā, lai pierādītu, cik maz viņš toreiz bija sapratis mašīnu un cilvēka darbaspēka elastīgumu, kuri vienlīdz tiek sasprindzināti līdz galējai pakāpei sakarā ar darba dienas piespiedu saīsināšanu.

Pievērsīsimies tagad periodam pēc 1847. g., kad likumdošanas kārtībā tika ieviesta 10 stundu darba diena Anglijas kokvilnas, vilnas, zīda un linu fabrikās.

«Vārpstiņu ātrums vatermašīnās ir pieaudzis par 500, selfaktoros par 1000 apgriezieniem minūtē, t. i., vatermašīnas vārpstiņu ātrums, kas 1839. gadā sasniedza 4500 apgriezienu minūtē, tagad» (1862. g.) «ir 5000, un selfaktoru vārpstiņu ātrums, kas sasniedza 5000, tagad ir 6000 minūtē; pirmajā gadījumā tas dod ātruma pieaugumu par $^1/_{10}$ un otrajā gadījumā — par $^1/_5$.»[168]

---

[165]) *Lord Ashley*, cit. darbs, 6.—9. lpp., dažādās vietās.
[166]) «Reports of Insp. of Fact. [for quarter ending 30th September 1844, and from 1st October 1844] to 30th April 1845», p. 20.
[167]) Turpat, 22. lpp.
[168]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1862», p. 62.

Džeimss Nesmits, slavenais civilinženieris no Petrikroftas pie Mančestras, 1852. gadā kādā vēstulē Leonardam Horneram par uzlabojumiem, kas bija izdarīti tvaika mašīnā starp 1848. un 1852. g., izteicās šādi. Atzīmējis, ka tvaika zirgspēks, ko oficiālā fabriku statistika vēl arvien novērtē atbilstoši tā darbībai 1828. gadā[169], esot tīri nominmāls un varot noderēt tikai kā patiesā spēka nosacīts rādītājs, viņš, starp citu, raksta:

«Nav šaubu, ka agrākā svara tvaika mašīnas, bieži vien tieši tās pašas mašīnas, tikai ar to starpību, ka tajās izdarīti moderni uzlabojumi, vidēji veic par 50% vairāk darba nekā agrāk un ka daudzos gadījumos tās pašas mašīnas, kas tajos laikos, kad robežātrums bija 220 pēdu minūtē, attīstīja 50 zirgspēku, tagad, patērējot mazāk ogļu, attīsta vairāk par 100 zirgspēkiem... Modernā tvaika mašīna ar agrāko nominālo zirgspēku skaitu, pateicoties uzlabojumiem tās konstrukcijā, samazinātam tvaika katla apjomam un grozījumiem konstrukcijā utt., darbojas spēcīgāk nekā agrāk... Tāpēc, kaut gan tagad attiecībā pret nominālo zirgspēku ir nodarbināts agrākais roku daudzums, roku skaits attiecībā pret darba mašīnām tagad ir samazinājies.»[170]

1850. gadā Savienotās karalistes fabrikās izlietoja 134 217 nominālos zirgspēkus, kas darbināja 25 638 716 vārpstiņas un 301 445 aužamās stelles. 1856. gadā vārpstiņu un aužamo steļļu skaits bija attiecīgi 33 503 580 un 369 205. Ja uz vienu zirgspēku būtu palicis tāds pats vārpstiņu un steļļu skaits kā 1850. gadā, tad 1856. gadā būtu nepieciešami 175 000 zirgspēku. Bet, pēc oficiāliem datiem, to skaits bija tikai 161 435, t. i., vairāk nekā 10 000 zirgspēku mazāk par to, cik būtu bijis vajadzīgs uz 1850. g. aprēķinu pamata[171].

«Pēdējais 1856. g. pārskats» (oficiālā statistika) «konstatē faktu, ka fabriku sistēma izplatās ārkārtīgi strauji, roku skaits attiecībā pret mašīnām ir samazinājies, tvaika mašīna, pateicoties spēka ekonomijai un citiem uzlabojumiem, darbina smagāka svara mašīnas un ka produkta daudzuma pieaugumu sasniedz, uzlabojot darba mašīnas, mainot fabrikācijas metodes, palielinot mašīnu ātrumu un daudzu citu cēloņu rezultātā.»[172] «Lielie uzlabojumi, kas izdarīti visāda veida mašīnās, ir ievērojami pacēluši mašīnu ražīgo spēku. Bez šaubām, darba dienas saīsināšana devusi... stimulu izdarīt šos uzlabojumus. Šie uzlabojumi un strādnieka intensīvāks sasprindzinājums novedis pie tā, ka saīsinātā (par 2 stundām jeb par $^1/_6$) darba dienā tiek ražots tikpat daudz produkta, cik agrāk ražoja garākā dienā.»[173]

---

[169]) Kopš 1862. g. parlamenta pārskata stāvoklis ir grozījies. Te parādās jau patiesais tagadējo tvaika mašīnu un ūdensratu tvaika zirgspēks nominālā tvaika zirgspēka vietā ⟨ sk. 109a piezīmi 323. lpp. — *F. E.* ⟩. Gluži tāpat arī kārtojamo mašīnu vārpstiņas netiek sajauktas ar vērpjamām vārpstiņām vārda tiešajā nozīmē (kā tas bija 1839., 1850. un 1856. g. pārskatos); tālāk vilnas fabrikām minēts «gigs» [kāršamo mašīnu] skaits, ievērota atšķirība starp džutas un kaņepāju fabrikām, no vienas puses, un linu fabrikām — no otras puses; beidzot, pirmoreiz pārskatā ietverta zeķu adīšana.

[170]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1856», p. 14, 20.

[171]) Turpat, 14. un 15. lpp.

[172]) Turpat, 20. lpp.

[173]) «Reports etc. for 31st October 1858», p. 9, 10. Sal. «Reports etc. for 30th April 1860», p. 30 sqq.

Kā pieaugusi fabrikantu iedzīvošanās bagātībā darbaspēka intensīvākas ekspluatācijas rezultātā, rāda jau tas apstāklis vien, ka Anglijas kokvilnas tekstilfabriku skaita vidējais gada pieaugums no 1838. līdz 1850. g. bija 32 un no 1850. līdz 1856. g. — 86.

Lai arī cik liels bija angļu rūpniecības progress 8 gados no 1848. līdz 1856. g., nākamajā sešu gadu periodā no 1856. līdz 1862. g., valdot 10 stundu darba dienai, tas tika tālu pārspēts. Tā, piemēram, zīda fabrikās 1856. gadā bija 1 093 799 vārpstiņas, 1862. gadā — 1 388 544; aužamo steļļu 1856. gadā — 9 260, 1862. gadā — 10 709. Turpretim strādnieku skaits 1856. gadā bija 56 137, 1862. gadā — 52 429. Tādējādi vārpstiņu skaita pieaugums bija 26,9% un aužamo steļļu skaita pieaugums — 15,6%, strādnieku skaitam vienlaikus samazinoties par 7%. 1850. gadā ķemmdzijas fabrikās lietoja 875 830 vārpstiņu, 1856. gadā — 1 324 549 (pieaugums par 51,2%) un 1862. gadā — 1 289 172 (samazinājums par 2,7%). Bet, ja ņemam vērā, ka kārtojamo mašīnu vārpstiņas 1856. gadā ir ierēķinātas, bet 1862. gadā nav ierēķinātas, tad izrādās, ka vārpstiņu skaits kopš 1856. g. ir palicis gandrīz nemainīgs. Turpretim vārpstiņu un aužamo steļļu ātrums kopš 1850. g. daudzos gadījumos ir divkāršojies. Tvaika aužamo steļļu skaits ķemmdzijas fabrikās 1850. gadā bija 32 617, 1856. gadā — 38 956 un 1862. gadā — 43 048. Pie tām bija nodarbināti 1850. gadā 79 737 cilvēki, 1856. gadā — 87 794 un 1862. gadā — 86 063, bet šajā skaitā bērnu, kas jaunāki par 14 gadiem, 1850. gadā bija 9 956, 1856. gadā — 11 228 un 1862. gadā — 13 178. Tātad, neraugoties uz aužamo steļļu skaita ievērojamu pieaugumu 1862. gadā salīdzinājumā ar 1856. g., nodarbināto strādnieku kopskaits bija samazinājies, bet ekspluatēto bērnu skaits pieaudzis[174].

1863. g. 27. aprīlī parlamenta loceklis Ferends uzstājās apakšnamā ar šādu paskaidrojumu:

«Lenkašīras un Češīras 16 rajonu strādnieku delegācija, kuru uzdevumā es runāju, ziņoja man, ka mašīnu uzlabošanas rezultātā darbs fabrikās arvien pieaugot. Agrāk viens strādnieks ar palīgu apkalpojis divas aužamās stelles, tagad viens strādnieks bez palīgiem apkalpojot trīs stelles un bieži vien pat četras stelles utt. Kā redzams no minētajiem faktiem, divpadsmit stundu darbs tagad iespiests mazāk nekā 10 darba stundās. Tāpēc pats par sevi saprotams, līdz kādiem milzīgiem apmēriem pēdējos gados ir pieaugušas fabrikas strādnieku darba mokas.»[175]

---

[174] «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1862», p. 129, 100, 103, 130.

[175] Ar modernajām tvaika aužamajām stellēm viens audējs pie 2 stellēm 60 stundās nedēļā pašlaik ražo 26 gabalus zināmas šķirnes noteikta garuma un platuma audumu, bet agrāk ar vecajām tvaika aužamajām stellēm varēja ražot tikai 4 gabalus. Aušanas izmaksas uz vienu tādu gabalu jau 1850. g. sākumā bija pazeminājušās no 2 šiliņiem 9 pensiem uz 5½ pensiem.

Papildinājums 2. izd. «Pirms 30 gadiem» (1841. gadā) «no kokvilnas vērpēja ar 3 palīgiem prasīja, lai viņš uzrauga tikai vienu pāri selfaktoru ar 300—324 vārpstiņām. Tagad» (1871. g. beigās) «viņam ar 5 palīgiem jāuzrauga selfaktori, kuru vārpstiņu skaits ir 2200, un viņš ražo vismaz 7 reizes vairāk dzijas, nekā ražoja 1841. gadā» (Aleksandrs Redgreivs, fabriku inspektors, izdevumā «Journal of the Society of Arts», January 5, 1872).

Tāpēc, kaut gan fabriku inspektori nemitīgi un pilnīgi dibināti slavē 1844. un 1850. g. likumu labvēlīgos rezultātus, tomēr viņi atzīst, ka darba dienas saīsināšana ir jau radījusi tādu darba intensitāti, kas apdraud strādnieku veselību un tātad postoši iedarbojas uz pašu darbaspēku.

«Kokvilnas, vilnas un zīda fabriku lielākajā daļā novārdzinošais satraukums, kas nepieciešams darbā pie mašīnām, kuru gaita pēdējos gados ir tik ārkārtīgi paātrināta, acīm redzot, bijis viens no cēloņiem tam mirstības pieaugumam no plaušu slimībām, kuru atklājis Dr. Grīnhavs savā pēdējā ievērojamā pārskatā.»[176]

Nav nekādu šaubu, ka tad, kad likums kapitālam uz visiem laikiem ir atņēmis iespēju pagarināt darba dienu, viņa tendencei kompensēties par to, sistemātiski ceļot darba intensitātes pakāpi un pārvēršot jebkuru mašīnu uzlabojumu par līdzekli pastiprināti izsūkt darbaspēku, drīz vien no jauna jānoved pie pagrieziena punkta, kad kļūst nenovēršama darba laika jauna saīsināšana[177]. No otras puses, Anglijas rūpniecības straujā attīstība kopš 1848. g. līdz tagadējam laikam, t. i., desmitstundu darba dienas periodā, pārspēj 1833.—1847. g. laikmetu, t. i., divpadsmitstundu darba dienas periodu, vēl vairāk, nekā šā pēdējā perioda rūpniecības attīstība pārspēj ātrumā tās attīstību pirmajā pusgadsimtā pēc fabriku sistēmas ieviešanas, t. i., neierobežotās darba dienas periodā[178].

---

[176]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1861», p. 25, 26.

[177]) Pašlaik (1867. gadā) Lenkašīrā starp fabrikas strādniekiem ir sākusies aģitācija par astoņstundu darba dienu.

[178]) Šādi nedaudzi skaitļi raksturo, kā ir attīstījušās fabrikas vārda tiešajā nozīmē Lielbritānijā un Īrijā kopš 1848. gada:

	Eksportēto preču daudzums			
	1848.	1851.	1860.	1865.
Kokvilnas fabrikas				
Kokvilnas dzija (mārciņās)	135 831 162	143 966 106	197 343 655	103 751 455
Šujamie diegi (mārciņās)	—	4 392 176	6 297 554	4 648 611
Kokvilnas audumi (jardos)	1 091 373 930	1 543 161 789	2 776 218 427	2 015 237 851
Linu un kaņepāju fabrikas				
Dzija (mārciņās)	11 722 182	18 841 326	31 210 612	36 777 334
Audumi (jardos)	88 901 519	129 106 753	143 996 773	247 012 329
Zīda fabrikas				
Dzija (mārciņās)	466 825*	462 513	897 402	812 589
Audumi (jardos)	—	1 181 455**	1 307 293**	2 869 837
Vilnas fabrikas				
Vilnas dzija un ķemmdzija (mārciņās)	—	14 670 880	27 533 968	31 669 267
Audumi (jardos)	—	151 231 153	190 371 507	278 837 418

4. FABRIKA

Šās nodaļas sākumā mēs aplūkojām fabrikas ķermeni, sadalīto mašīnu sistēmu. Pēc tam mēs redzējām, ka mašīnas, piesavinoties sieviešu un bērnu darbu, pavairo cilvēku materiālu kapitāla ekspluatācijai, kā tās, bez mēra pagarinot darba dienu, sagrābj visu strādnieka dzīvi un kā, beidzot, to attīstība, kas ļauj ražot drausmīgi pieaugošas produkta masas arvien īsākā un īsākā laikā, ir sistemātisks līdzeklis, lai dotajā laika periodā darbinātu lielāku darba daudzumu, t. i., lai arvien intensīvāk ekspluatētu darbaspēku. Tagad mēs pievēršamies fabrikai visumā, turklāt tās visvairāk attīstītajā formā.

Dr. Jūrs, automātiskās fabrikas Pindars, apraksta to, no vienas puses, kā

«dažādu kategoriju pieaugušo un nepilngadīgo strādnieku kooperāciju, kuri ar pieredzi un uzcītību uzrauga ražīgo mašīnu sistēmu, ko nepārtraukti darbina centrālais spēks (primārais dzinējs)»,

no otras puses — kā

«milzīgu automātu, kas sastādīts no ļoti daudziem mehāniskiem un apzinīgiem orgāniem, kuri darbojas saskaņoti un bez pārtraukuma, lai ražotu vienu un to pašu priekšmetu, tā ka visi šie orgāni ir pakļauti vienam dzinējspēkam, kurš pats darbinās».

Tabulas turpinājums

	Eksportēto preču vērtība (st. mārciņās)			
	1848.	1851.	1860.	1865.
Kokvilnas fabrikas				
Kokvilnas dzija	5 927 831	6 634 026	9 870 875	10 351 049
Kokvilnas audumi	16 753 369	23 454 810	42 141 505	46 903 796
Linu un kaņepāju fabrikas				
Dzija	493 449	951 426	1 801 272	2 505 497
Audumi	2 802 789	4 107 396	4 804 803	9 155 358
Zīda fabrikas				
Dzija	77 789	196 380	826 107	768 064
Audumi	—	1 130 398	1 587 303	1 409 221
Vilnas fabrikas				
Vilnas dzija un ķemmdzija	776 975	1 484 544	3 843 450	5 424 047
Audumi	5 733 828	8 377 183	12 156 998	20 102 259

* 1846. g.

** Mārciņās.

(Sk.Zilās grāmatas «Statistical Abstract for the United Kingdom», 8. nr. un 13. nr. Londona, 1861 un 1866).

Lenkašīrā fabriku skaits ir pieaudzis starp 1839. un 1850. g. pavisam par 4%, starp 1850. un 1856. g. par 19%, starp 1856. un 1862. g. par 33%, bet nodarbināto personu skaits abos vienpadsmit gadu ilgajos periodos ir absolūti pieaudzis, bet relatīvi samazinājies. Sk. «Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1862», p. 63. Lenkašīrā dominē kokvilnas fabrikas. Un, kāda samērā milzīga loma tām vispār ir dziju un audumu fabrikācijā, redzams no tā, ka no šāda veida fabriku kopskaita Anglijā, Velsā, Skotijā un Īrijā uz tām vien iznāk 45,2% no vārpstiņu kopskaita — 83,3%, no tvaika aužamo steļļu kopskaita — 81,4%, no tvaika zirgspēku kopskaita, kas darbina tekstilfabriku mašīnas, — 72,6%, no nodarbināto personu kopskaita — 58,2% (turpat, 62. un 63. lpp.).

Šie divi definējumi nebūt nav identiski. Vienā kombinētais kopstrādnieks jeb sabiedriskais darba organisms ir aktīvi darbīgs subjekts, bet mehāniskais automāts — objekts; otrajā pats automāts ir subjekts, bet strādnieki ir pievienoti tikai kā apzinīgi orgāni pie tā neapzinīgajiem orgāniem un līdz ar pēdējiem ir pakļauti centrālajam dzinējspēkam. Pirmais definējums patur savu nozīmi attiecībā uz visiem iespējamiem mašīnu izlietojumiem lielā mērogā; otrais raksturo mašīnu kapitālistisko lietošanu un tātad moderno fabriku sistēmu. Ar to izskaidrojams Jūra iemīļotais paņēmiens attēlot centrālo mašīnu, no kuras iziet kustība, ne tikai kā automātu, bet arī kā autokrātu.

«Šajās milzu darbnīcās tvaika labdarīgais spēks pulcina ap sevi savu pavalstnieku miriādes.»[179]

Līdz ar darba rīku arī tā vadīšanas virtuozitāte pāriet no strādnieka uz mašīnu. Darba rīka darbības spēja atbrīvojas no ierobežotības, kura izriet no cilvēka darbaspēka sakara ar strādnieka personību. Tādējādi tiek likvidēta tehniskā bāze, uz kuru balstās darba dalīšana manufaktūrā. Tāpēc manufaktūrai raksturīgās specializētu strādnieku hierarhijas vietā automātiskajā fabrikā parādās tendence nolīdzināt jeb nivelēt darbus, kas jāveic mašīnas palīgiem[180], mākslīgi radīto atšķirību vietā, kādas pastāvēja starp daļstrādniekiem, pārsvaru iegūst dabiskās vecuma un dzimuma atšķirības.

Ciktāl darba dalīšana automātiskajā fabrikā parādās no jauna, tā ir pirmām kārtām strādnieku sadalīšana pa specializētām mašīnām un strādnieku masu — kuras tomēr neizveido saskaldītas grupas —, sadalīšana pa dažādām fabrikas nodaļām, kur viņi strādā pie vienāda veida darba mašīnām, kas novietotas viena otrai blakus, t. i., kur tie ir savienoti tikai vienkāršajā kooperācijā. Sadalīto manufaktūras grupu te aizstāj galvenais strādnieks, kas saistīts ar nedaudziem palīgiem. Būtiska atšķirība vērojama starp strādniekiem, kas tiešām nodarbināti pie darbmašīnām (šeit pieder arī daži strādnieki, kas uzrauga dzinējmašīnu vai tās apgādāšanu ar kurināmo), un starp vienkāršajiem šo mašīnu strādnieku palīgiem (gandrīz vienīgi bērniem). Pie palīgiem lielākā vai mazākā mērā pieder arī visi feeders (kas vienkārši ieliek mašīnā darba materiālu). Blakus šīm galvenajām kategorijām pastāv kvantitatīvi neliels personāls, kas uzrauga visas mašīnas un rūpējas par to pastāvīgu izlabošanu, piemēram, inženieri, mehāniķi, galdnieki utt. Šis ir augstākais, pa daļai zinātniski izglītotais, pa daļai amatnieciska rakstura strādnieku slānis, kuri stāv ārpus fabrikas strādnieku loka un ir tam vienkārši pievienoti[181]. Šai darba dalīšanai ir tīri tehnisks raksturs.

---

[179]) *Ure.* «Philosophy of Manufactures», p. 18.

[180]) Turpat, 31. lpp. Sal. *Karl Marx.* «Misère de la Philosophie». Paris, 1847, p. 140, 141 [*Markss K.* Filozofijas nabadzība, R., «Liesma», 1968, 124. lpp.].

[181]) Raksturīgs apzinātai statistiskai krāpšanai — un atsegt to varētu līdz pat sīkumiem — ir tas, ka Anglijas fabriku likumdošana kategoriski izslēdz no savas darbības sfē-

Ikviens darbs pie mašīnas prasa, lai strādnieks būtu sagatavots jau no bērnības tādējādi, ka iemācītos saskaņot savas paša kustības ar automāta vienveidīgi nepārtrauktajām kustībām. Ciktāl mašīnu kopums pats izveido dažādu vienlaikus darbojošos un kombinētu mašīnu sistēmu, tiktāl arī uz tās dibinātā kooperācija prasa dažāda veida strādnieku grupu sadalīšanu starp dažāda veida mašīnām. Bet mašinizētā ražošana likvidē nepieciešamību manufaktūrveidīgi nostiprināt šo sadalījumu, piesaistīt vienus un tos pašus strādniekus uz visiem laikiem vienām un tām pašām funkcijām[182]. Tā kā fabrikas kustība visumā nerodas no strādnieka, bet no mašīnas, tad te var notikt pastāvīgā personāla maiņa, neradot darba procesa pārtraukumus. Vispārliecinošāko pierādījumu tam dod Relaissystem [maiņu sistēma], kas tika pielietota Anglijas fabrikantu dumpja laikā 1848.—1850. gadā[137]. Beidzot, ātrums, ar kādu cilvēks jaunībā iemācās strādāt pie mašīnas, savukārt novērš nepieciešamību audzināt īpašu — vienīgi mašīnu strādnieku kategoriju[183]. Bet vienkārša palīga darbu fabrikā pa daļai var aizstāt ar mašīnām[184], pa daļai tas savas galējās vienkāršības rezultātā ļauj ātri un pastāvīgi apmainīt tajā nodarbinātās personas.

Kaut gan mašīna tādējādi tehniski sagrauj veco darba dalīšanas sistēmu, tomēr tā joprojām fabrikā pastāv vispirms aiz paraduma, kā manufaktūras tradīcija, bet pēc tam kapitāls to sistemātiski atražo un nostiprina vēl riebīgākā formā kā darbaspēka ekspluatācijas līdzekli. Specialitāte uz visu mūžu — vadīt daļēju darba rīku — pārvēršas par specialitāti uz visu mūžu — kalpot

---

ras teksta beigās minētos strādniekus, neatzīdama tos par fabrikas strādniekiem; no otras puses, parlamenta publicētie pārskati tikpat kategoriski ieskaita fabrikas strādnieku kategorijā ne tikai inženierus, mehāniķus utt., bet arī fabriku pārvaldniekus, pārdevējus, izsūtāmos, noliktavu uzraugus, iesaiņotājus utt. — īsi sakot, visus, izņemot pašu fabrikas īpašnieku.

[182]) Jūrs to atzīst. Viņš saka, ka pārvaldnieks ar savu gribu «nepieciešamības gadījumā» varot pārvietot strādniekus no vienas mašīnas pie otras, un ar triumfu izsaucas: «Šāda veida pārvietošana ir atklātā pretrunā ar veco rutīnu, kas sadala darbu un uzdod vienam izgatavot kniepadatas galviņu, otram — noasināt kniepadatas galu.» Viņam drīzāk vajadzētu izvirzīt jautājumu, kāpēc automātiskā fabrikā šo «veco rutīnu» atmet tikai «nepieciešamības gadījumā»[136].

[183]) Kad trūkst cilvēku, kā, piemēram, Amerikas pilsoņu kara laikā, buržuji izņēmuma veidā izmanto fabrikas strādniekus visrupjākajiem darbiem, kā ielu bruģēšanai utt. Anglijas «ateliers nationaux» [«nacionālās darbnīcas»], kas pastāvēja 1862. un turpmākajos gados bez darba palikušajiem kokvilnas rūpniecības strādniekiem, atšķīrās no Francijas 1848. g. nacionālajām darbnīcām ar to, ka pēdējās strādniekiem vajadzēja veikt uz valsts rēķina neražīgus darbus, turpretim pirmajās — ražīgus darbus pilsētā par labu buržujiem, pie kam tie tika veikti lētāk nekā ar regulāro strādnieku palīdzību, ar kuriem piespieda konkurēt bezdarbnieku. «Kokvilnas fabrikas strādnieku izskats fiziskā ziņā neapšaubāmi ir uzlabojies. To es izskaidroju ... ciktāl runa ir par vīriešiem, ar to apstākli, ka sabiedriskie darbi notiek brīvā gaisā.» (Seit ir runa par Prestonas fabriku strādniekiem, kurus nodarbināja «Prestonas purva» nosusināšanā.) («Reports of Insp. of Fact. October 1863», p. 59.)

[184]) *Piemērs*: Dažādi mehāniskie aparāti, kas ieviesti vilnas fabrikās kopš 1844. g. likuma, lai aizstātu bērnu darbu. Kad pašu fabrikantu kungu bērniem vajadzēs iziet fabrikas vienkāršu palīgstrādnieku «skolu», tad šis gandrīz vēl neskartais mehānikas lauks drīz vien ievērojami virzīsies uz priekšu. «Diezin vai ir kāda cita tikpat bīstama mašīna kā selfaktori. Lielākā daļa nelaimes gadījumu notiek ar maziem bērniem, un tas ir tāpēc, ka viņi, lai izslaucītu grīdu, lien zem selfaktoriem, kad tie darbojas. Daudzi «minders» (strādnieki pie selfaktoriem) «ir nodoti tiesai» (to darījuši fabriku inspektori), «un viņiem ir piespriesti naudas sodi par šāda veida pārkāpumiem, bet bez jebkādiem kaut cik manāmiem vispārējiem rezultātiem. Ja mašīnbūvētāji izgudrotu slaucīšanas mašīnu, kas atbrīvotu šos mazos bērnus no nepieciešamības līst zem mašīnām, tad tas būtu laimīgs ieguldījums mūsu aizsardzības pasākumos» («Reports of Insp. of Factories for 31st October 1866», p. 63).

daļējai mašīnai. Mašīnu ļaunprātīgi izmanto, lai pašu strādnieku no agras bērnības pārvērstu par daļējas mašīnas daļu[185]. Tādējādi ne tikai ievērojami samazinās izmaksas, kas nepieciešamas viņa paša atražošanai, bet vienlaikus attīstās līdz galam arī viņa nevarīgā atkarība no fabrikas visumā, tātad no kapitālista. Šeit kā vienmēr jāatšķir ražīguma pieaugums, kas izriet no sabiedriskā ražošanas procesa attīstības, no ražīguma pieauguma, kas izriet no šā procesa kapitālistiskās ekspluatācijas.

Manufaktūrā un amatniecībā strādnieks kalpina darba rīku, fabrikā viņš kalpo mašīnai. Tur darba rīka kustība rodas no viņa, šeit viņam jāseko tā kustībai. Manufaktūrā strādnieki ir viena dzīva mehānisma locekļi. Fabrikā nedzīvais mehānisms pastāv neatkarīgi no viņiem un viņi ir tam piesaistīti kā dzīvi piedēkļi.

«Nebeidzamo darba moku skumjā vienmuļība, nemitīgi atkal un atkal veicot vienu un to pašu mehānisko procesu, ir līdzīga Sizifa mokām: darba smagums kā milzu akmens arvien no jauna krīt uz novārdzināto strādnieku.»[186]

Darbs pie mašīnas, ārkārtīgi piepūlot nervu sistēmu, apspiež muskuļu daudzpusīgo darbību un atņem cilvēkam jebkādu brīvas fiziskas un garīgas darbības iespēju[187]. Pat darba atvieglošana kļūst par spīdzināšanas avotu, tāpēc ka mašīna atbrīvo nevis strādnieku no darba, bet viņa darbu no jebkāda satura. Jebkurai kapitālistiskajai ražošanai, ciktāl tā ir ne tikai darba process, bet vienlaikus arī kapitāla vērtības pieaugšanas process, piemīt tas apstāklis, ka nevis strādnieks pielieto darba nosacījumu, bet, otrādi, darba nosacījums pielieto strādnieku, tomēr tikai ar mašīnas attīstību šī ačgārnā attiecība iegūst tehniski taustāmu realitāti. Tā kā darba līdzeklis ir pārvērties par automātu, tad paša darba procesa laikā tas stāv pretim strādniekam kā kapitāls, kā nedzīvs darbs, kas pakļauj sev dzīvo darbaspēku un to izsūc. Ražošanas procesa intelektuālo spēku nodalīšanās no roku darba un to pārvēršanās kapitāla varā pār darbu noslēdzas, kā mēs norādījām jau iepriekš, ar lielrūpniecību, kas veidota uz mašīnu bāzes. Atsevišķā, garīgi iztukšotā mašīnstrādnieka daļējā veiksme izzūd kā niecīga detaļa, kam nav nekādas nozīmes zinātnes priekšā, kolosālo dabas spēku un sabiedriskā masveida darba priekšā, kuri iemiesoti mašīnu sistēmā un kuri līdz ar pēdējo rada «uzņēmēja» (master) varu. Un tāpēc šis uzņēmējs, kura smadzenēs mašīnas ir nesaraujami saaugušas ar viņa monopolu uz tām, kad notiek sadursmes ar «rokām», nicīgi uzsauc tām:

---

[185]) Tāpēc varam pienācīgi novērtēt Prudona pasakaino izdomājumu, kurš «konstruē» mašīnas nevis kā darba līdzekļu sintēzi, bet kā daļēju darbu sintēzi pašiem strādniekiem.

[186]) *F. Engels.* «Die Lage der arbeitenden Klasse in England». Leipzig, 1845, S. 217 [*Marksa K.* un *Engelsa F.* Par Angliju. R., LVI, 1954, 173. lpp.]. Pat pilnīgi ordinārais optimistiskais frītfrēders Molinari kgs piezīmē: «Ja cilvēks katru dienu 15 stundas uzrauga vienveidīgo mašīnas gaitu, tas zaudē savus spēkus daudz ātrāk, nekā ja viņš tādu pašu laiku sasprindzina savu fizisko spēku. Šis uzraudzības darbs, kas varētu labi noderēt prāta vingrināšanai, ja tas nebūtu pārāk ilgstošs, ar savu pārmērību beigu beigās sagrauj kā prātu, tā arī pašu ķermeni» (*G. de Molinari.* «Études Économiques». Paris, 1846 [p. 49]).

[187]) *F. Engelss,* cit. darbs- 216. lpp. [Turpat, 172. lpp.].

«Fabrikas strādniekiem nav jāaizmirst, ka viņu darbs patiesībā ir ļoti zema kvalificētā darba kategorija; ka neviens cits darbs nav apgūstams vieglāk un, ņemot vērā tā kvalitāti, neviens netiek samaksāts labāk; ka nevienu citu darbu nav iespējams iegūt ar tik īsas apmācības palīdzību, tik īsā laikā un tādā pārpilnībā. Uzņēmēja mašīnām faktiski ir daudz svarīgāka loma ražošanā nekā strādnieku darbam un prasmei, ko var iemācīt 6 mēnešos un ko var iemācīties ikviens lauku kalps.»[188])

Strādnieka tehniskā pakļautība darba līdzekļa vienveidīgajai gaitai un abu dzimumu indivīdu un visdažādāko vecumu pakāpju īpatnējais darba organisma sakopojums rada kazarmas disciplīnu, kura izveidojas par pilnīgu fabrikas režīmu un pilnā mērā attīsta jau iepriekš minēto uzraudzības darbu, tātad arī strādnieku sadalījumu izpildītājos [Handarbeiter] un darba uzraugos, rūpniecības kareivjos un rūpniecības unteroficieros.

«Galvenā grūtība automātiskajā fabrikā slēpās disciplīnas nodrošināšanā, kas nepieciešama, lai piespiestu cilvēkus atteikties no viņu parastā nekārtīguma darbā un pielīdzinātu tos liela automāta nemainīgajai regularitātei. Bet izgudrot un ar sekmēm pielietot disciplināro kodeksu, kas atbilst automātiskās sistēmas vajadzībām un ātrumam, — šis darbs, kas ir Herkulesa cienīgs, bija cildenais Arkraita darbs! Pat tagad, kad šī sistēma ir organizēta visā tās pilnībā, gandrīz nav iespējams starp strādniekiem, kas jau sasnieguši vīra gadus, atrast derīgus palīgus automātiskajai sistēmai.»[189])

Fabriku kodekss, kurā kapitāls privāttiesiskā kārtā un patvarīgi, bez buržuāzijai tik dārgā varas sadalījuma un bez viņai vēl dārgākās pārstāvības sistēmas formulē savu patvaldību pār strādniekiem, — šis kodekss ir vienkārši kapitālistiska karikatūra par to sabiedrisko darba procesa regulēšanu, kas kļūst nepieciešama, ieviešot kooperāciju lielā mērogā un kopīgi lietojot darba līdzekļus, it īpaši mašīnas. Vergu dzinēja pātagas vietā nāk uzrauga naudas sodu grāmata. Visi sodi, protams, kļūst par naudas sodiem un atvilkumiem no darba algas, un, pateicoties fabriku Likurgu likumdošanas asprātībai, viņu likumu pārkāpšana ir viņiem varbūt vēl ienesīgāka nekā to ievērošana[190]).

---

[188]) «The Master Spinners' and Manufactures' Defence Fund. Report of the Committee.» Manchester, 1854, p. 17. Vēlāk mēs redzēsim, ka «uzņēmēji» sāk dziedāt gluži citādi, kad viņiem draud briesmas zaudēt šos «dzīvos» automātus.

[189]) *Ure.* «Philosophy of Manufactures», p. 15. Kas zina Arkraita biogrāfiju, tas nekad nepiešķirs šim ģeniālajam bārddzinim nosaukumu «cildenais». No visiem lielajiem XVIII gadsimta izgudrotājiem šis, bez šaubām, bija vislielākais svešu izgudrojumu zaglis un vismazākais subjekts.

[190]) «Verdzības vaļas, kurās buržuāzija iekalusi proletariātu, nekur neparādās tik skaidri kā fabriku sistēmā. Seit juridiski un faktiski izzūd katra brīvība. Pussešos no rīta strādniekam jābūt fabrikā. Ja viņš nosebo dažas minūtes, viņu gaida naudas sods, bet, ja viņš nosebo desmit minūšu, viņu nemaz nelaiž iekšā līdz brokastlaikam un viņš zaudē darba algu par ceturtdaļdienu ... Est, dzert un gulēt viņam vajag pēc komandas ... Despotiskais zvans izrauj viņu no gultas, no brokastīm, no pusdienu galda. Un kas notiek pašā fabrikā! Seit fabrikants ir absolūts likumdevējs. Viņš izdod fabrikas noteikumus, kā viņam labpatīk; viņš groza un papildina savu kodeksu, kā viņam ienāk prātā; un, kaut arī viņš ierakstītu šai kodeksā pilnīgu bezjēdzību, tiesas tomēr saka strādniekam: «Jūs taču paši esat noteicēji par sevi, ... jūs brīvprātīgi esat to noslēguši, jums tas jāpilda» ... Sie strādnieki notiesāti uz to, lai no deviņu gadu vecuma līdz pašai nāvei fiziski un garīgi dzīvotu zem nūjas.» (*F. Engels.* «Die Lage der arbeitenden Klasse in England». Leipzig, 1845, S. 217 un turpm.). [*Markss K.* un *Engelss F.* Par Angliju. R., LVI, 1954, 173., 174. lpp.]) Ko «saka tiesas», es paskaidrošu ar dažiem piemēriem. Viens gadījums notika Sefīldā 1866. g. beigās. Tur kāds strādnieks salīga uz diviem gadiem metālapstrādāšanas fabrikā. Sastrīdējies ar fabrikantu, viņš aizgāja no fabrikas un paskaidroja,

Mēs atzīmējām šeit tikai materiālos nosacījumus, kādos notiek fabrikas darbs. Visi jutekļi vienādā mērā cieš no mākslīgi paaugstinātās temperatūras, no gaisa, kas pilns izejmateriāla daļiņām, no apdullinošā trokšņa utt., nerunājot jau par dzīvības apdraudējumu starp cieši novietotajām mašīnām, kuras ar gadalaiku maiņas regularitāti fabricē savus rūpniecības biļetenus par nonāvētajiem un ievainotajiem[190a].

---

ka pie šā fabrikanta neparko vairs nestrādāšot. Viņu atzina par vainīgu līguma pārkāpšanā un notiesāja ar ieslodzījumu cietumā uz diviem mēnešiem. (Ja fabrikants pārkāpj līgumu, tad viņu var saukt pie atbildības tikai civiltiesiskā kārtībā un viņš riskē tikai ar naudas sodu.) Pēc tam kad viņš bija nosēdējis šos divus mēnešus, tas pats fabrikants saskaņā ar veco kontraktu uzaicina viņu atgriezties fabrikā. Strādnieks atsakās. Viņš jau esot dabūjis sodu par kontrakta pārkāpšanu. Fabrikants atkal sauc viņu pie atbildības, tiesa no jauna notiesā viņu, kaut gan viens no tiesnešiem, misters Sī, atklāti atzinis, ka juridiski briesmīga esot tāda kārtība, kad cilvēku visu viņa mūžu varot periodiski arvien no jauna sodīt par vienu un to pašu pārkāpumu vai noziegumu. Šo spriedumu pasludināja nevis kaut kāds «Great Unpaid»[138], provinciālais Dogberijs, bet gan Londonā kāda no augstākām tiesu instancēm. {*Pie 4. izd.* Tagad tas ir atcelts. Tagad Anglijā, izņemot dažus nedaudzus gadījumus — piemēram, sabiedriskās gāzes fabrikas —, strādnieks attiecībā uz līguma pārkāpšanu ir pielīdzināts uzņēmējam un viņu var vajāt tikai civiltiesiskā kārtībā. — *F. E.*} Otrs gadījums notika Viltšīrā 1863. g. novembra beigās. Kādas 30 tvaika aužamo steļļu strādnieces, ko nodarbināja kāds Haraps, vadmalas fabrikants Leoversmilā, Vestberilijā, uzsāka streiku, tāpēc ka šim Harapam bija jauks paradums izdarīt atvilkumus no viņu darba algas par nosebojumiem rītos: 6 pensus par 2 minūtēm, 1 šiliņu par 3 minūtēm un 1 šiliņu 6 pensus par 10 minūtēm. Rēķinot 9 šiliņus stundā, iznāk 4 st. märc. 10 šiliņu dienā, turpretim viņu alga vidēji gadā nekad nepārsniedz 10—12 šiliņu nedēļā. Bez tam Haraps bija uzdevis kādam pusaudzim izziņot ar tauri darba sākšanās stundu, ko tas darīja dažkārt jau pirms pulksten 6 rītā, un, ja strādnieki šai laikā vēl nebija vietā, kad viņš beidza taurēt, vārti tika noslēgti un ārpusē palikušajiem uzlika naudas sodu; un, tā kā fabrikā pulksteņa nebija, tad nelaimīgie strādnieki bija pilnīgi jaunā signalizētāja varā, kuru inspirēja Haraps. «Streiku» uzsākušās strādnieces, ģimenes mātes un jaunietes, paskaidroja, ka viņas tūdaļ uzsāks darbu, ja signalizētāja vietā liks pulksteni un ieviesīs saprātīgāku naudas sodu tarifu. Haraps nodeva tiesai 19 sievietes un jaunietes par līguma pārkāpšanu. Viņām piesprieda katrai samaksāt 6 pensus naudas soda un 2 šiliņus 6 pensus tiesas izdevumu, pie kam publika skaļi izteica savu sašutumu. Ļaužu pūlis ar svilpieniem pavadīja Harapu no tiesas. — Viens no iemīļotiem fabrikantu paņēmieniem ir tāds, ka viņi soda strādniekus ar atvilkumiem no darba algas par viņu nodotā materiāla sliktu kvalitāti. Šī metode 1866. gadā izraisīja vispārēju streiku Anglijas podniecības rajonos. Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisijas pārskatos (1863—1866) minēti gadījumi, kad strādnieki nevis saņēmuši savu darba algu, bet gan sava darba rezultātā, pateicoties naudas sodu reglamentam, kļuvuši pat par savu slaveno «kungu» parādniekiem. Pamācošas iezīmes fabrikas patvaldnieku atjautībā, ar kādu tie izdara atvilkumus no darba algas, atklājusi arī pēdējā kokvilnas krīze. «Man pašam,» saka fabriku inspektors R. Beikers, «nesen vajadzēja saukt pie tiesas atbildības kādu kokvilnas fabrikantu, kurš šajos smagajos un grūtajos laikos atvilka dažiem pie viņa strādājošiem «pusaudžiem»» (t. i., vecākiem par 13 gadiem) «10 pensus par ārsta izsniedzamo vecuma apliecību, kas viņam maksā tikai 6 pensus un par ko likums atļauj atvilkt tikai 3 pensus un paradums neatļauj nekādu atvilkumu ... Kāds cits fabrikants, lai sasniegtu to pašu mērķi, nesaduroties ar likumu, uzliek nodevu 1 šiliņa apmērā ikvienam no nabaga bērniem, kuri pie viņa strādā, par apmācību vērpšanas mākslā un vērpšanas noslēpumos; nodeva tiek iekasēta tūdaļ pēc tam, kad ārsta liecība apliecina, ka viņi pietiekami nobriedu šim darbam. Tātad dziļumā pastāv strāvas, kas jāzina, lai saprastu tādas ārkārtīgas parādības kā streikus tādā laikā, kāds ir tagadējais laiks» (runa ir par mehānisko audēju streiku Darvenas fabrikā 1863. g. jūnijā). «Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1863», p. 50, 51. (Fabriku pārskati vienmēr sniedzas tālāk par šo pārskatu oficiālo datumu.)

190a) Likumi par aizsardzību no bīstamām mašīnām ir iedarbojušies labvēlīgi. «Bet ... tagad ir parādījušies jauni nelaimes gadījumu cēloņi, kuru nebija pirms 20 gadiem, un proti, mašīnu pieaugošais ātrums. Ratus, vārpstas, vārpstiņas un aužamās stelles tagad darbina ar pieaugušu un pastāvīgi augošu spēku; pirkstiem ātrāk un noteiktāk jātver pārtrūkušais pavediens, tāpēc ka no gausuma un nedrošības tiem draud briesmas ... Lielam skaitam nelaimes gadījumu par cēloni ir strādnieku tieksme ātrāk pabeigt savu darbu. Jāatgādina, ka fabrikantiem ir augstākajā mērā svarīgi turēt savas mašīnas nepārtrauktā kustībā, t. i., nepārtraukti ražot dziju un audumus. Ikviena apstāšanās uz vienu minūti ir ne tikai dzinējspēka, bet arī produkta zaudējums. Tāpēc uzraugi, kas ir ieinteresēti produkta daudzumā, dzen strādniekus, lai mašīnas neapstātos; tas ir ne mazāk svarīgi arī strādniekiem, ja viņiem maksā par produkcijas svaru vai par gabalu. Tāpēc, kaut gan vairumā fabriku formāli ir aizliegts tīrīt mašīnas, tām darbojoties, praksē tas vienmēr tā tiek darīts. Sis cēlonis vien pēdējos 6 mēnešos ir radījis 906 nelaimes gadījumus ... Kaut gan tīrīšana notiek katru dienu, tomēr sestdienās parasti tiek noteikta pamatīga mašīnu tīrīšana, un tā lielāko tiesu notiek, mašīnām darbojoties ... Par šo operāciju netiek maksāts, un tāpēc strādnieki cenšas iespējami ātrāk to pabeigt. Tāpēc nelaimes gadījumu skaits

Sabiedrisko ražošanas līdzekļu ekonomēšana, kas sasniedz briedumu tikai fabriku sistēmas labvēlīgā siltumnīcas klimata apstākļos, līdz ar to pārvēršas kapitāla rokās par sistemātisku laupīšanu, atņemot visus apstākļus, kas nepieciešami strādniekam darba laikā: telpu, gaisu, gaismu, kā arī visus līdzekļus, kas aizsargā strādnieku no dzīvību apdraudošiem un veselībai kaitīgiem ražošanas procesa nosacījumiem, — nemaz jau nerunājot par strādnieka ērtības ierīcēm[191]. Vai nav taisnība Furjē, kad viņš dēvē fabrikas par «mīkstinātu katorgu»[192]?[139]

5. CIŅA STARP STRĀDNIEKU UN MAŠĪNU

Cīņa starp kapitālistu un algotu strādnieku sākas ar pašu kapitālistiskās attiecības rašanos. Tā plosās visa manufaktūras perioda laikā[193]. Bet tikai ar mašīnu ieviešanu strādnieks sāk cīnīties pret pašu darba līdzekli, šo kapitāla materiālo pastāvēšanas formu. Viņš saceļas pret šo noteikto ražošanas līdzekļu formu kā kapitālistiskā ražošanas veida materiālo pamatu.

XVII gadsimtā gandrīz visa Eiropa pārdzīvoja strādnieku nemierus pret tā saucamo Bandmühle (ko sauca arī par Schnurmühle jeb Mühlenstuhl) — mašīnu lentu un trešu aušanai[194].

---

piektdienās un it īpaši sestdienās ir daudz lielāks nekā pārējās nedēļas dienās. Piektdienā nelaimes gadījumu pārsniegums salīdzinājumā ar vidējo skaitu pirmajās 4 nedēļas dienās ir apmēram 12%, sestdienā nelaimes gadījumu pārsniegums pār vidējo lielumu katrā no iepriekšējām 5 dienām ir 25%; un, ja ievērojam, ka fabrikas diena sestdienās ir tikai $7^1/_2$ stundas, bet pārējās darba dienās $10^1/_2$ stundas gara, tad pārsniegums iznāk vairāk par 65%» («Reports of Insp. of Factories for 31st October 1866». London, 1867, p. 9, 15, 16, 17).

[191]) Trešās grāmatas pirmajā daļā es pastāstīšu par Anglijas fabrikantu pēdējā laikā rīkoto karagājienu pret tiem fabriku akta pantiem, kuru mērķis ir aizsargāt «roku» locekļus no mašīnām, kas apdraud dzīvību. Šeit pietiks ar vienu citātu no fabriku inspektora Leonarda Hornera oficiālā pārskata: «Esmu dzirdējis, cik nepiedodami vieglprātīgi izsakās fabrikanti par dažiem nelaimes gadījumiem; piemēram, pirksta zaudējums, pēc viņu domām, ir sīkums. Patiesībā strādnieka dzīve un visa nākotnes perspektīva ir tik ļoti atkarīga no viņa pirkstiem, ka šāds zaudējums ir viņam augstākajā mērā nopietns notikums. Kad es dzirdēju šādu bezjēdzīgu pļāpāšanu, es jautāju: «Pieņemsim, ka jums ir vajadzīgs papildu strādnieks un pie jums ir atnākuši divi strādnieki, abi visādā ziņā vienlīdz labi, bet vienam nav īkšķa vai rādītāja pirksta; kuru jūs izvēlēsities?» Viņi bez mazākās svārstības izsacījās par to, kuram ir veseli visi pirksti ... Šiem fabrikantu kungiem ir aplams aizspriedums pret to, ko viņi sauc par pseidofilantropisku likumdošanu» («Reports of Insp. of Fact. 31st October 1855»). Šie kungi ir «saprātīgi cilvēki», un ne velti viņi simpatizēja vergu īpašnieku dumpim.

[192]) Fabrikās, kuras agrāk nekā citas ir pakļautas fabriku aktam ar tā darba laika piespiedu ierobežošanu un citiem noteikumiem, daži no agrākajiem launumiem ir izzuduši. Pati mašīnu uzlabošana, nonākot līdz zināmam punktam, prasa «fabriku ēku uzlabotu iekārtojumu», kas nāk par labu strādniekiem (sal. «Reports etc. for 31st October 1863», p. 109).

[193]) Sk., starp citu, *John Houghton*. «Husbandry and Trade improved». London, 1727. «The Advantages of the East-India Trade», 1720. *John Bellers*. «Proposals for Raising a College of Industry». London, 1696. «Uzņēmēji un strādnieki diemžēl pastāvīgi karo savā starpā. Pirmo pastāvīgais mērķis ir iegūt sev darbu pēc iespējas lētāk; un viņi šai nolūkā nekautrējas lietot visādas viltības, turpretim strādnieki ar tādu pašu neatlaidību izmanto katru gadījumu, lai uzstāditu saviem uzņēmējiem paaugstinātas prasības.» — «An Inquiry into the Causes of the Present High Price of Provisions», 1767, p. 61, 62. (Autors — mācītājs Natenjels Forsters — stāv pilnīgi strādnieku pusē.)

[194]) Bandmühle tika izgudrota Vācijā. Itāliešu abats Lančeloti darbā, kas parādījās Venēcijā 1636. gadā, stāsta: «Antons Millers no Dancigas gandrīz pirms 50 gadiem» (Lančelloti rakstīja 1629. gadā) «redzēja Dancigā ļoti meistarisku mašīnu, kas uzreiz izgatavoja 4—6 gabalus auduma; bet, tā kā pilsētas rāte baidījās, ka šis izgudrojums var daudzus strādniekus padarīt par ubagiem, tad tā aizliedza mašīnu lietot un tās izgudrotāju pavēlēja slepeni nožņaugt vai noslīcināt.»[140] Leidenē tādu pašu mašīnu pirmoreiz lietoja 1629. gadā. Pozamentieru dumpji piespieda maģistrātu sākumā to aizliegt; ģenerālštatiem

XVII gadsimta pirmās trešdaļas beigās pūlis iznīcināja vēja kokzāģētavu, ko bija uzcēlis kāds holandietis Londonas tuvumā. Vēl XVIII gadsimta sākumā koka zāģēšanas mašīnas, ko darbināja ūdens, tikai ar pūlēm pārvarēja Anglijā tautas pretestību, kuru atbalstīja parlaments. 1758. gadā, kad Everets uzbūvēja pirmo cērpamo mašīnu, ko darbināja ūdens, to sadedzināja 100 000 cilvēku, kuri bija palikuši bez darba. Pret Arkraita scribbling mills [kardmašīnām] un kāršamajām mašīnām 50 000 strādnieku, kuri līdz tam laikam pārtika no vilnas kāršanas, iesniedza petīciju parlamentam. Mašīnu masveidīgu postīšanu Anglijas manufaktūru rajonos XIX gadsimta pirmajos 15 gados, kura bija vērsta it sevišķi pret tvaika aužamajām stellēm un kura pazīstama ar ludītu kustības nosaukumu, antijakobīniskā Sidmausa, Kaslrija utt. valdība izmantoja par ieganstu visreakcionārākajiem, visvarmācīgākajiem pasākumiem. Ir vajadzīgs zināms laiks un pieredze, lai strādnieks iemācītos atšķirt mašīnu no tās kapitālistiskās lietošanas un līdz ar to pārnest savus uzbrukumus no ražošanas materiālajiem līdzekļiem uz šo līdzekļu ekspluatācijas sabiedrisko formu[195].

Cīņa, kas notika manufaktūrā darba algas apmēru dēļ, pieņem manufaktūru kā faktu un vismaz nav vērsta pret tās pastāvēšanu. Bet, ciktāl cīņa ir vērsta pret manufaktūru izveidošanos, tajā iesaistās nevis algotie strādnieki, bet gan cunftu meistari un privileģētās pilsētas. Tāpēc starp manufaktūras perioda autoriem valda uzskats par darba dalīšanu kā par līdzekli aizstāt potenciālus strādniekus un nevis izstumt īstenos. Šī atšķirība ir acīm redzama. Ja, piemēram, saka, ka Anglijā būtu vajadzīgs 100 miljonu cilvēku, lai ar vecā vērpjamā ratiņa palīdzību pārstrādātu to kokvilnu, ko tagad ar mašīnas palīdzību pārstrādā 500 000 cilvēku, tad tas, protams, nemaz nenozīmē, ka mašīnas ir ieņēmušas šo miljonu vietu, kuri patiesībā nemaz nav pastāvējuši. Tas nozīmē tikai to, ka vērpjamo mašīnu aizstāšanai būtu vajadzīgi daudzi miljoni strādnieku. Turpretim, ja saka, ka tvaika aužamās stelles ir Anglijā izmetušas uz ielas 800 000 audēju, tad runa ir nevis par to, ka esošo mašīnu aizstāšanai būtu vajadzīgs noteikts skaits strādnieku, bet, otrādi, par to, ka ir zināms skaits strādnieku, kurus faktiski aizstājušas vai izstūmušas mašīnas. Manufaktūras periodā

ar 1623., 1639. g. utt. noteikumiem vajadzēja ierobežot tās lietošanu; beidzot 1661. g. 15. decembra lēmums to atļāva ar zināmiem nosacījumiem. «Šai pilsētā,» saka Bokshorns («Institutiones Politicae», 1663) sakarā ar lentu mašīnas parādīšanos Leidenē, «pirms kādiem 20 gadiem izgudroja aužamās stelles, ar kurām viens strādnieks varēja ražot audumus lielākā daudzumā un vieglāk, nekā vairāki cilvēki bez šīm stellēm varētu ražot tādā pašā laikā. Bet tas bija par cēloni audēju sūdzībām un nemieriem, un maģistrāts beigu beigās aizliedza stelles lietot.» So pašu mašīnu 1676. gadā aizliedza Ķelnē, un tās ieviešana vienlaikus Anglijā bija par cēloni strādnieku nemieriem. Ar ķeizara ediktu 1685. g. 19. februārī tās lietošana tika aizliegta visā Vācijā. Hamburgā to saskaņā ar maģistrāta pavēli publiski sadedzināja. 1719. g. 9. februārī Kārlis VI atjaunoja 1685. g. ediktu, bet Saksijas kūrfirsta valstī to atļāva vispārējai lietošanai tikai 1765. gadā. Šī mašīna, kas radīja tik daudz trokšņa, patiesībā bija vērpjamo un aužamo mašīnu un tātad XVIII gadsimta rūpniecības revolūcijas priekštece. To lietodams, aušanā pilnīgi nepieredzējis pusaudzis, virzot stieni uz priekšu un atpakaļ, varēja darbināt visu mašīnu ar visiem tās piederumiem; savā uzlabotajā formā šī mašīna ražoja vienlaikus 40—50 gabalu.

[195]) Veclaicīgās manufaktūrās arī tagad vēl dažreiz atkārtojas primitīvās formās strādnieku nemieri pret mašīnām. Tā, piemēram, tas notika Šefīldas slīpētāju vidū 1865. gadā.

par pamatu joprojām palika amatnieciskais ražošanas veids, kaut arī sadalīts atsevišķās operācijās. Ar samērā mazo pilsētas strādnieku skaitu, kas bija mantots no viduslaikiem, nebija iespējams apmierināt jauno koloniālo tirgu vajadzības, un manufaktūras vārda tiešajā nozīmē toreiz atklāja lauku iedzīvotājiem, kuri, feodālismam sairstot, tika padzīti no zemes, jaunus ražošanas novadus. Tāpēc toreiz darba dalīšana un kooperācija darbnīcā vairāk parādīja savu pozitīvo pusi — nodarbināto strādnieku ražīguma celšanos[196]. Tiesa, kooperācija un darba līdzekļu kombinācija nedaudzu rokās, kad tās lietoja zemkopībā, izraisīja — daudzās zemēs ilgi pirms lielrūpniecības perioda — lielas, pēkšņas un varmācīgas revolūcijas ražošanas veidā un tāpēc arī lauku iedzīvotāju dzīves nosacījumos un izpeļņas līdzekļos. Bet šī cīņa sākotnēji norisinās vairāk starp lieliem un sīkiem zemesīpašniekiem nekā starp kapitālu un algotu darbu; no otras puses, ciktāl strādniekus izstumj darba līdzekļi — aitas, zirgi utt., — tiešās varmācības akti te rada pirmo priekšnoteikumu rūpniecības revolūcijai. Vispirms strādniekus padzen no zemes, un pēc tam nāk aitas. Un tikai zemes izlaupīšana lielā mērogā, kā tas bija Anglijā, rada arēnu lielām zemkopības saimniecībām[196a]. Tāpēc savā sākumā šis apvērsums zemkopībā drīzāk izskatījās pēc politiskas revolūcijas.

Darba līdzeklis, kad tas parādās kā mašīna, tūdaļ kļūst par paša strādnieka konkurentu[197]. Kapitāla pašpieaugšana ar mašīnu palīdzību ir tieši proporcionāla strādnieku skaitam, kuru eksistences nosacījumus tās iznīcina. Visa kapitālistiskās ražošanas sistēma ir dibināta uz to, ka strādnieks pārdod savu darbaspēku kā preci. Darba dalīšana padara šo darbaspēku vienpusīgu, pārvēršot to par pilnīgi daļēju prasmi vadīt atsevišķu daļēju darba rīku. Kad arī darba rīka vadība pāriet pie mašīnas, līdz ar darbaspēka lietošanas vērtību izzūd arī tā maiņas vērtība. Strādnieks neatrod sev pircējus tāpat kā neviens neņem no apgrozības izgājušu papīra naudu. Daļa strādnieku šķiras, kuru mašīna tādējādi pārvērš par liekiem iedzīvotājiem, t. i., par tādiem, kuri tieši vairs nav vajadzīgi kapitāla pašpieaugšanai, no vienas puses, iet bojā vecās

---

[196]) Sers Džeimss Stjuarts pat mašīnu iedarbību novērtē vēl gluži tādā pašā garā. «Mašīnas es uzskatu kā līdzekli, lai palielinātu (potenciāli) strādnieku skaitu, kuri nav jāuztur . . . Ar ko mašīnas iedarbība atšķiras no iedarbības, kuru rada jaunu iedzīvotāju parādīšanās?» («Recherche des principes de l'economie politique», t. I, l. I, ch. XIX). Daudz naivāks ir Petijs, kas saka, ka tā aizstājot «poligāmiju». Šis viedoklis ir pareizs attiecībā, vislielākais, uz dažām Savienoto Valstu daļām. Turpretim: «Reti iespējams ar panākumiem lietot mašīnas, lai samazinātu atsevišķa cilvēka darbu; tās izgatavošana prasītu vairāk laika, nekā tiktu ietaupīts, to lietojot. Tiešām izdevīgi to var lietot tikai tai gadījumā, ja tā darbojas lielā mērogā, ja viena mašīna var palīdzēt tūkstošu darbam. Tāpēc mašīnas visvairāk lieto visvairāk apdzīvotajās zemēs, kur ir visvairāk bezdarbnieku. Mašīnu lietošanai par cēloni ir nevis cilvēku trūkums, bet gan vieglums, ar kādu iespējams cilvēku masas iesaistīt darbā» (*Piercy Ravenstone*. «Thoughts on the Funding System and its Effects». London, 1824, p. 45).

196a) {*Pie 4. izd.* Tas attiecas arī uz Vāciju. Tur, kur pie mums zemkopībā pastāv lielsaimniecības, t. i., it sevišķi austrumos, tās ir kļuvušas iespējamas, tikai pateicoties «Bauernlegen» [«zemnieku padzīšanai no zemes»], ko praktizēja kopš XVI gadsimta un it sevišķi pēc 1648. g. — *F. E.*}

[197]) «Mašīnas un darbs pastāvīgi konkurē viens ar otru» (*Ricardo*. «Principles of Political Economy», 3rd ed. London, 1821, p. 479).

amatnieciskās un manufaktūras ražošanas nevienādajā cīņā pret mašinizēto ražošanu un, no otras puses — arvien vairāk pārplūdina vieglāk pieejamās rūpniecības nozares, pārpilda darba tirgu un tāpēc pazemina darbaspēka cenu zem tā vērtības. Saka, it kā liels mierinājums pauperizētajiem strādniekiem jārodot, no vienas puses, tai apstāklī, ka, no vienas puses, viņu ciešanas esot tikai «pagaidu» («a temporary inconvenience»), un, no otras puses, tai apstāklī, ka mašīna taču tikai pamazām iekarojot visu ražošanas lauku un tāpēc samazinoties tās graujošās iedarbības vēriens un intensitāte. Viens mierinājums satriec otru. Kad mašīna pakāpeniski iekaro zināmu ražošanas sfēru, tā rada hronisku nabadzību strādnieku slāņos, kuri ar to konkurē. Kad pāreja notiek ātri, tās iedarbībai ir masveida un krass raksturs. Pasaules vēsturē nav drausmīgākas ainas par Anglijas kokvilnas rokasaudēju lēno bojā eju, kas vilkās vairākus gadu desmitus un beidzot noslēdzās 1838. gadā. Daudzi no viņiem nomira bada nāvē, daudzi ilgi vilka dzīvību ar savām ģimenēm par $2^1/_2$ pensiem dienā[198]. Turpretim Austrumindijā Anglijas kokvilnas mašīnas iedarbojās krasi; 1834.—1835. gadā Austrumindijas ģenerālgubernators konstatēja: «Šim postam diezin vai atradīsies analoģija tirdzniecības vēsturē. Indijas līdzenumos balo kokvilnas audēju kauli.» Protams, tā kā šie audēji ir šķīrušies no šīs pagaidu dzīves, tad mašīna tiem ir sagatavojusi tikai «pagaidu ciešanas». Tomēr, izrādās, ka mašīnu «pagaidu» iedarbība ir pastāvīga, tāpēc ka tās iekaro arvien jaunas un jaunas ražošanas sfēras. Tādējādi tas patstāvības un atsvešinātības raksturs, kuru kapitālistiskais ražošanas veids vispār piešķir darba nosacījumiem un darba produktiem attiecībā uz strādnieku, ar mašīnu parādīšanos attīstās par pilnīgu pretstatu starp strādniekiem, no vienas puses, un darba nosacījumiem un darba produktiem, no otras puses[199]. Tāpēc līdz ar mašīnām pirmoreiz parādās strādnieku stihiskie nemieri pret darba līdzekli.

---

[198]) Pirms tam, kad bija realizēts 1833. g. likums par nabagiem, konkurence starp rokas aušanu un aušanu ar mašīnām Anglijā ievilkās garumā tāpēc, ka draudžu atbalsts papildināja darba algu, kas bija nokritusies tālu zem minimuma. «1827. gadā reverends Terners bija rektors fabriku rajonā Vilmslovā, Češīrā. Emigrācijas izmeklēšanas komitejas jautājumi un Ternera atbildes rāda, kādā veidā tika uzturēta roku darba konkurence pret mašīnām. Jautājums: «Vai mehānisko stelļu lietošana nav izstūmusi rokas stelļu lietošanu?» Atbilde: «Bez šaubām; tā būtu izstumta vēl lielākā mērā, nekā vērojams īstenībā, ja rokas audējiem nebūtu iespējas piekrist darba algas pazemināšanai.» Jautājums: «Bet vai, būdami ar to mierā, viņi nesaligst par algu, kas ir nepietiekama viņu eksistencei, un vai viņi necer uz draudzes atbalstu, lai segtu eksistences līdzekļu deficītu?» Atbilde: «Jā, un konkurenci starp rokas stellēm un mehāniskajām stellēm faktiski uztur nodoklis par labu nabagiem.» Tādējādi pazemojošs pauperisms vai emigrācija — lūk, labumi, ko darbaļaudīm devusi mašīnu ieviešana. Senāk viņi bija cienījami un zināmā mērā neatkarīgi amatnieki, tagad viņi nokļuvuši padevīgu klaidoņu stāvoklī, kuri pārtiek no pazemojošās labdarības maizes. Lūk, ko sauc par pagaidu ciešanām» («A Prize Essay on the Comparative Merits of Competition and Co-operation». London, 1834, p. 29).

[199]) «Tas pats cēlonis, kas palielina zemes tīro ienākumu» (t. i., kā šeit pat paskaidro Rikārdo, lendlordu un kapitālistu ienākumu, kuru bagātība no ekonomiskā viedokļa ir vienlīdzīga nācijas bagātībai), «var vienlaikus radīt iedzīvotāju pārpalikumu un pasliktināt strādnieka stāvokli» (*Ricardo*. «Principles of Political Economy», 3rd ed. London, 1821, p. 469). «Pastāvīgais mērķis un tendence jebkuram mehānisma uzlabojumam faktiski ir tas, lai pilnīgi tiktu vaļā no cilvēka darba vai samazinātu tā cenu, liekot pieaugušu vīriešu dzimuma strādnieku vietā sieviešu un bērnu darbu vai apmācītu strādnieku vietā — melnstrādnieku darbu» (*Ure*. [«Philosophy of Manufactures», p. 23]).

Darba līdzeklis nogalina strādnieku. Protams, vistaustāmāk šis tiešais pretstats izpaužas tajos gadījumos, kad no jauna ieviešamā mašīna nonāk konkurencē ar tradicionālo amatniecisko vai manufaktūras ražošanu. Bet arī pašas lielrūpniecības robežās pastāvīgā mašīnu uzlabošana un automātiskās sistēmas attīstība iedarbojas analoģiski.

«Pastāvīgais mašīnu uzlabošanas mērķis ir tas, lai samazinātu roku darbu vai uzlabotu ražošanas procesu fabrikā, aizstājot vienā vai otrā ražošanas ķēdes posmā cilvēka aparātu ar dzelzs aparātu.»[200] «Tvaika vai ūdens spēka lietošana mašīnām, kuras līdz šim laikam darbināja ar roku, notiek katru dienu... Pastāvīgi izdara arvien jaunus un jaunus samērā sīkus mašīnu uzlabojumus, kuru nolūks ir dzinējspēka ekonomija, produkta uzlabošana, ražošanas palielināšana tajā pašā laika posmā vai bērna, sievietes vai vīrieša izstumšana, un, kaut arī šķietami tiem nav lielas nozīmes, tomēr tie dod svarīgus rezultātus.»[201] «Visos gadījumos, kad zināma operācija prasa lielu veiksmi un drošu roku, to cenšas pēc iespējas ātrāk izņemt no pārāk veiksmīga strādnieka rokām, kurš bieži vien tiecas uz visāda veida nekārtībām, un nodot īpašam mehānismam, kas darbojas ar tādu regularitāti, ka to var uzraudzīt bērns.»[202] «Pastāvot automātiskajai sistēmai, strādnieka talanta izstumšana arvien progresē.»[203] «Mašīnu uzlabošana ļauj ne tikai samazināt nodarbināto pieaugušo strādnieku skaitu, kuri nepieciešami noteikta rezultāta sasniegšanai, bet tā arī aizstāj vienu cilvēka darba kategoriju ar otru kategoriju: izveicīgākus — ar mazāk izveicīgiem, pieaugušos — ar bērniem, vīriešus — ar sievietēm. Visas šīs pārmaiņas rada pastāvīgas svārstības darba algas līmenī.»[204] «Mašīna nepārtraukti izmet pieaugušos no fabrikas.»[205]

Mašīnu sistēmas uzvaras gājiens, ko izraisījusi darba dienas saīsināšana, parādījis mums tās ārkārtīgo elastību, kura sasniegta praktiskās pieredzes uzkrāšanas rezultātā, jau esošā daudzuma mehānisko līdzekļu un pastāvīga tehnikas progresa rezultātā. Bet kas gan varēja paredzēt 1860. gadā, kad Anglijas kokvilnas rūpniecība sasniedza zenītu, tos mašīnu uzlabojumus, kuri strauji sekoja viens otram, un tiem atbilstošo roku darba izstumšanu, ko nākamajos trijos gados izraisīja tāds stimuls kā Amerikas pilsoņu karš? Šeit pietiks ar pāris piemēriem no Anglijas fabriku inspektoru oficiālajiem datiem šai jautājumā. Kāds Mančestras fabrikants saka:

«75 kardmašīnu vietā mums tagad ir vajadzīgas tikai 12, ar kurām mēs dabūjam agrāko daudzumu tādas pašas, ja ne labākas kvalitātes... Ekonomija uz darba algu ir 10 st. märc. nedēļā, ekonomija uz kokvilnas atkritumiem — 10%.»

---

200) «Reports of Insp. of Fact. 31st October 1858», p. 43.
201) «Reports etc. for 31st October 1856», p. 15.
202) *Ure.* «Philosophy of Manufactures», p. 19. «Ķieģeļu ceplos lietotās mašīnas ir ļoti izdevīgas tāpēc, ka tās padara uzņēmēju pilnīgi neatkarīgu no veiksmīgiem strādniekiem» («Children's Employment Commission, 5th Report». London, 1866, p. 130, № 46).
Papildinājums 2. izd. A. Staroka kgs, Lielā Ziemeļu dzelzceļa mašīnu nodaļas superintendants, izsakās attiecībā uz mašīnu (lokomotīvju utt.) būvi: «Dārgie (expensive) angļu strādnieki ir vajadzīgi ar katru dienu arvien mazākā un mazākā daudzumā. Ražošana palielinās, lietojot uzlabotus instrumentus, un šos instrumentus savukārt vada zemāka strādnieku kategorija (a low class of labour)... Agrāk visas tvaika mašīnas daļas aiz nepieciešamības ražoja kvalificēts darbs. Tagad tās pašas daļas ražo mazāk kvalificēts darbs, bet ar labu instrumentu palīdzību... Ar instrumentiem es saprotu mašīnas, ko lieto mašīnbūvniecībā» («Royal Commission on Railways. Minutes of Evidence», № 17862 un 17863. London, 1867).
203) *Ure.* «Philosophy of Manufactures», p. 20.
204) Turpat, 321. lpp.
205) Turpat, 23. lpp.

Kādā Mančestras smalkvērptuvē, «paātrinot kustību un ieviešot dažādus automātiskus procesus, vienā nodaļā ir atbrīvota ceturtdaļa, otrā — vairāk par pusi no strādnieku personāla, bet ķemmju mašīna, kas aizstājusi otro kardmašīnu, ir stipri samazinājusi roku skaitu, kuras agrāk bija nodarbinātas kāršanas nodaļā».

Kāda cita vērptuve novērtē savu kopējo ekonomiju uz «rokām» par 10%. Džilmeru kgi, vērptuvju īpašnieki Mančestrā, saka:

«Mūsu kulstīšanas nodaļā ietaupījumus uz «rokām» un darba algu, kuri gūti, pateicoties jaunām mašīnām, mēs novērtējam par veselu trešdaļu... bankabrošu nodaļā un lentu mašīnu nodaļā ietaupījumi uz izmaksām un rokām ir apmēram viena trešdaļa; vērpšanas nodaļā ietaupījumu uz izmaksām ir apmēram viena trešdaļa. Bet arī tas nav viss: mūsu dzija, kas tiek nodota audējam, ir tādā mērā uzlabota, pateicoties jauno mašīnu lietošanai, ka viņš iegūst vairāk un labākas kvalitātes audumus nekā audumu, kuru ražoja no vecās mašīnu dzijas.»[206]

Fabriku inspektors A. Redgreivs šai sakarā piezīmē:

«Strādnieku skaita samazināšanās, palielinoties ražošanai, ātri progresē; vilnas fabrikās nesen sākusies jauna roku skaita samazināšana, un tā arvien turpinās; pirms dažām dienām kāds skolotājs, kas dzīvo Ročdeilas tuvumā, man teica, ka milzīgais skolnieču skaita samazinājums meiteņu skolās izskaidrojams ne tikai ar krīzes spiedienu, bet arī ar pārmaiņām vilnas fabriku mašīnās, kuru rezultātā ir atlaisti apaļos skaitļos 70 strādnieku, kas strādā puslaiku.»[207]

Sekojošā tabula[141] rāda kopējo rezultātu, kāds bija Anglijas kokvilnas rūpniecībā izdarītajiem mehāniskajiem uzlabojumiem, kuru rašanos izraisīja Amerikas pilsoņu karš.

Fabriku skaits

	1857. g.	1861. g.	1868. g.
Anglija un Velsa	2 046	2 715	2 405
Skotija	152	163	131
Īrija	12	9	13
Savienotā karaliste	2 210	2 887	2 549

Tvaika aužamo stelļu skaits

	1857. g.	1861. g.	1868. g.
Anglija un Velsa	275 590	368 125	344 719
Skotija	21 624	30 110	31 864
Īrija	1 633	1 757	2 746
Savienotā karaliste	298 847	399 992	379 329

[206]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1863», p. 108 sqq.

[207]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1863», p. 109. Strauja mašīnu uzlabošana kokvilnas krīzes laikā ļāva Anglijas fabrikantiem tūdaļ pēc Amerikas pilsoņu kara beigšanās ātri vien no jauna pārpildīt pasaules tirgu. Jau 1866. g. pēdējos 6 mēnešos audumu gandrīz nebija iespējams pārdot. Tad sākās preču sūtīšana konsignācijas kārtībā uz Ķīnu un Indiju, kas, protams, padarīja tirgus pārpildījumu vēl ievērojamāku. 1867. g. sākumā fabrikanti lietoja savu parasto līdzekli — darba algas pazemināšanu par 5%. Strādnieki pretojās un paskaidroja — teorētiski tas bija pilnīgi pareizi —, ka vienīgā izeja no radušās situācijas ir strādāt saīsinātu laiku, 4 dienas nedēļā. Pēc ilgstošas pretošanās kungiem, kuri paši sevi sauc par rūpniecības kapteiņiem, bija tam jāpiekrīt, pie kam dažās vietās algu pazemināja par 5%, citās tā palika negrozīta.

Vārpstiņu skaits

	1857. g.	1861. g.	1868. g.
Anglija un Velsa	25 818 576	28 352 125	30 478 228
Skotija	2 041 129	1 915 398	1 397 546
Irija	150 512	119 944	124 240
Savienotā karaliste	28 010 217	30 387 467	32 000 014

Nodarbināto strādnieku skaits

	1857. g.	1861. g.	1868. g.
Anglija un Velsa	341 170	407 598	357 052
Skotija	34 698	41 237	39 809
Irija	3 345	2 734	4 203
Savienotā karaliste	379 213	451 569	401 064

Tātad no 1861. g. līdz 1868. g. izzudušas 338 kokvilnas fabrikas, t. i., ražīgākās un lielākās mašīnas koncentrējušās mazāka kapitālistu skaita rokās. Tvaika aužamo steļļu skaits samazinājies par 20 663, bet to produkts vienlaikus pieaudzis, tā ka uzlabotās aužamās stelles tagad dod vairāk nekā vecās. Beidzot, vārpstiņu skaits pieaudzis par 1 612 547, bet nodarbināto strādnieku skaits samazinājies par 50 505. Tātad to «pagaidu» nabadzību, kurā kokvilnas krīze nospieda strādniekus, palielināja un nostiprināja mašīnu straujā un pastāvīgā uzlabošana.

Tomēr mašīna darbojas ne tikai kā spēcīgs konkurents, kas vienmēr gatavs padarīt algoto strādnieku «lieku». Kapitāls skaļi un ar apzinātu nolūku pasludina to par spēku, kas naidīgs strādniekam, un izlieto to kā tādu. Tā kļūst par visspēcīgāko cīņas ieroci, lai apspiestu strādnieku periodiskos nemierus, streikus utt., kas vērsti pret kapitāla patvaldību[208]. Pēc Gaskela domām, tvaika mašīna no paša sākuma kļuvusi par «cilvēka spēka» antagonisti un devusi kapitālistiem iespēju satriekt strādnieku pieaugošās pretenzijas, kuras draudēja ar krīzi topošai fabriku sistēmai[209]. Varētu sarakstīt veselu vēsturi par tādiem izgudrojumiem kopš 1830. g., kuri radās vienīgi kā kapitāla cīņas līdzekļi pret strādnieku nemieriem. Pirmām kārtām mēs atgādināsim par selfaktoru, tāpēc ka tas atklāj jaunu automātiskās sistēmas laikmetu[210].

Savās liecībās Komisijai tredjūniju jautājumā Nesmits, tvaika vesera izgudrotājs, par tiem uzlabojumiem mašīnās, kurus viņš ieviesis mašīnbūvniecības strādnieku lielā un ilgstošā 1851. g. streika rezultātā, ziņo šādi:

---

[208]) «Attiecības starp uzņēmējiem un strādniekiem stikla un pudeļu fabrikās ir hronisks streiks.» Ar to izskaidrojama presētā stikla ražošanas straujā attīstība, kurā galvenās operācijas veic mašīnas. Kāda firma Ņūkastlē, kas agrāk ražoja 350 000 märc. pūstā stikla gadā, tagad tā vietā ražo 3 000 500 märc. presētā stikla («Children's Employment Commission, 4th Report», 1865, p. 262, 263).

[209]) *Gaskell.* «The Manufacturing Population of England». London, 1833, p. 3, 4.

[210]) Dažus ļoti nozīmīgus mašīnu pielietojumus mašīnbūvniecībā ieviesa Ferberna kgs sakarā ar streikiem viņa paša mašīnu rūpnīcā.

«Mūsu moderno mehānisko uzlabojumu raksturīga iezīme ir automātisku darba mašīnu ieviešana. Tagad mašīnstrādniekam ir nevis pašam jāstrādā, bet tikai jāuzrauga mašīnas lieliskais darbs, bet to spēj ikviens pusaudzis. Tagad ir likvidēta visa to strādnieku šķira, kuri paļāvās vienīgi uz savu veiksmi. Agrāk pie manis uz vienu mehāniķi iznāca četri pusaudži. Pateicoties šiem jaunajiem mehāniskajiem uzlabojumiem, es samazināju pieaugušo vīriešu skaitu no 1500 uz 750. Sekas bija manas peļņas ievērojams pieaugums.»[142]

Par kādu mašīnu krāsainai drukāšanai katūna apdrukātavās Jūrs saka:

«Beidzot kapitālisti centās atbrīvoties no šās nepanesamās verdzības» (t. i., no viņus apgrūtinošajiem nosacījumiem līgumos ar strādniekiem), «aicinot palīgā zinātnes resursus, un drīz vien viņiem bija atjaunotas viņu likumīgās tiesības — galvas tiesības pār citām ķermeņa daļām.»

Par kādu izgudrojumu metu smitēšanai, kura tiešais cēlonis bija streiks, viņš saka:

«Neapmierināto orda, kas iedomājās sevi neuzvaramu aiz vecajiem darba dalīšanas nocietinājumiem, ieraudzīja, ka tā ir apieta uzbrukumā no flanga un ka tās aizsardzības izbūves ar moderno mehānisko taktiku padarītas nederīgas. Tai vajadzēja padoties uzvarētāju žēlastībai un dusmām.»

Par selfaktora izgudrošanu viņš saka:

«Tas bija aicināts atkal atjaunot kārtību starp rūpniecības šķirām... Šis izgudrojums apstiprina mūsu jau attīstīto doktrīnu, ka kapitāls, likdams zinātnei sev kalpot, pastāvīgi piespiež dumpīgās darba rokas būt padevīgām.»[211]

Kaut gan Jūra darbs parādījās 1835. gadā, tātad laikmetā, kad fabriku sistēma bija attīstīta vēl samērā vāji, tas līdz šim laikam joprojām paliek fabrikas gara klasiskā izteiksme ne tikai pēc sava atklātā cinisma, bet arī pēc tās naivitātes, ar kādu tas izpļāpā kapitālistisko smadzeņu nejēdzīgās pretrunas. Tā, piemēram, attīstījis «doktrīnu», ka kapitāls ar zinātnes palīdzību, kuru tas ir salīdzis par algu, «pastāvīgi piespiež dumpīgās darba rokas būt padevīgām», viņš pēc tam izsaka sašutumu sakarā ar to,

«ka no zināmas puses mehānikas un fizikas zinātni apsūdz par to, it kā tā kalpojot bagāto kapitālistu despotismam un pazemojoties līdz nabadzīgo šķiru apspiešanas ieroča lomai».

Pēc plaša un gara spredikā par tematu, cik izdevīga strādniekiem strauja mašīnu attīstība, viņš brīdina strādniekus, ka ar savu nepaklausību, streikiem utt. viņi paātrinot mašīnu attīstību.

«Tādas varmācības un nemieri,» viņš saka, «parāda cilvēku visnicināmāko tuvredzības veidu, to tuvredzību, kas padara cilvēku par savu paša bendi.»

Dažas lappuses iepriekš turpretim ir teikts:

«Bez šīm spēcīgajām sadursmēm un pārtraukumiem, ko rada strādnieku nepareizie ieskati, fabriku sistēma būtu attīstījusies daudz ātrāk un vēl izdevīgāk visām ieinteresētajām pusēm.» Pēc tam viņš atkal izsaucas: «Par laimi Lielbritānijas fabriku rajonu iedzīvotājiem, uzlabojumi mehānikā notiek tikai pakāpe-

[211]) *Ure.* «Philosophy of Manufactures», p. 367—370.

niski.» — «Ir netaisnīgi,» viņš saka, «apsūdzēt mašīnas par to, it kā tās novedot pie pieaugušo darba algas samazināšanās, jo izstumjot zināmu daļu no viņiem, un tāpēc viņu skaits sāk pārsniegt vajadzību pēc darba. Bet mašīnas taču palielina pieprasījumu pēc bērnu darba un tādējādi ceļ tā izpeļņu.»

No otras puses, šis pats mierinātājs aizstāv zemu darba algu bērniem ar to, «ka šāda alga attur vecākus no tā, lai sūtītu savus bērnus uz fabrikām pārāk agrā vecumā». Visa viņa grāmata ir neierobežotas darba dienas slavināšana, un, ja likumdošana aizliedz mocīt bērnus, kas jaunāki par 13 gadiem, vairāk par 12 stundām dienā, tad tas viņa liberālajai dvēselei atgādina visdrūmākos viduslaiku periodus. Tas netraucē viņu aicināt fabrikas strādniekus noskaitīt pateicības lūgšanu providencei par to, ka tā ar mašīnu palīdzību «ir radījusi tiem brīvu laiku pārdomām par savām nemirstīgajām interesēm»[212].

6. KOMPENSĀCIJAS TEORIJA ATTIECĪBĀ UZ STRĀDNIEKIEM, KO IZSTUMJ MAŠĪNAS

Vesela rinda buržuāzisko ekonomistu, kā Džeimss Mills, Makulohs, Torrenss, Seniors, Džons Stjuarts Mills, apgalvo, ka visas mašīnas, kas izstumj strādniekus, vienmēr un nepieciešami atbrīvojot tai pašā laikā atbilstošu kapitālu, kurš dodot darbu šiem pašiem izstumtajiem strādniekiem[213].

Pieņemsim, ka kapitālists izmanto 100 strādnieku, piemēram, tapešu manufaktūrā, pie kam katrs saņem 30 st. mārc. gadā. Tātad kapitālista gadā apritē laistais mainīgais kapitāls ir 3 000 st. mārc. Pieņemsim, ka 50 strādnieku viņš atlaiž un pārējos 50 nodarbina ar mašīnu palīdzību, kuras viņam maksā 1 500 st. mārc. Vienkāršības labad neņemsim vērā ēkas, ogles utt. Pieņemsim, tālāk, ka gadā patērētais izejmateriāls maksā tāpat kā agrāk 3 000 st. mārc.[214]. Vai, pateicoties šai pārmaiņai, ir «atbrīvojies» kāds kapitāls? Pastāvot vecajam ražošanas veidam, puse no visas ieguldītās summas — 6 000 st. mārc. — sastāvēja no pastāvīgā un puse no mainīgā kapitāla. Tagad tā sastāv no 4 500 st. mārc. (3 000 st. mārc. izejmateriālā un 1 500 st. mārc. mašīnās) pastāvīgā kapitāla un 1 500 st. mārc. mainīgā kapitāla. Kapitāla mainīgā daļa jeb dzīvajā darbaspēkā pārvērstā daļa vairs nav puse, bet tikai $^1/_4$ no visa kapitāla. Kapitāla atbrīvošanas vietā šeit notiek tā saistīšana tādā formā, kurā tas vairs nav apmaināms pret darbaspēku, t. i., notiek mainīgā kapitāla pārvēršanās par pastāvīgo kapitālu. Tagad kapitāls 6 000 st. mārc. apmērā, pārējiem apstākļiem nemainoties, nevar

---

[212] *Ure.* «Philosophy of Manufactures», p. 368, 7, 370, 280, 322, 321, 475.

[213] Rikārdo sākumā piekrita šim uzskatam, bet vēlāk ar viņam raksturīgo zinātnisko objektivitāti un patiesības mīlestību atteicās no tā. Sk. *David Ricardo.* «Principles of Political Economy», XXXI nod. «Par mašīnām».

[214] NB. Es dodu ilustrāciju, kas ir pilnīgi iepriekš minēto ekonomistu gaumē.

nodarbināt vairāk par 50 strādnieku. Ar katru mašīnu uzlabojumu tas nodarbina arvien mazāk un mazāk strādnieku. Ja no jauna ieviešamās mašīnas maksātu mazāk nekā to izstumtais darbaspēks un darba rīki, piemēram, 1 500 vietā tikai 1 000 st. märc., tad mainīgais kapitāls 1 000 st. märc. apmērā pārvērstos par pastāvīgo kapitālu, t. i., tiktu saistīts, un kapitāls 500 st. märc. apmērā atbrīvotos. Ja pieņemam, ka gada darba alga paliek iepriekšējā, tad šis kapitāls izveidotu fondu apmēram 16 strādnieku nodarbināšanai — bet atlaisti tika 50 — un pat daudz mazāk nekā 16 strādnieku nodarbināšanai, jo, lai šīs 500 st. märc. pārvērstu kapitālā, daļa no tām būs jāpārvērš pastāvīgajā kapitālā un tātad tikai pārējo daļu varēs pārvērst darbaspēkā.

Bet pieņemsim pat, ka jaunu mašīnu ražošana dos darbu lielākam skaitam mehāniķu; vai tā var būt kompensācija uz ielas izmestajiem tapešu izgatavotājiem? Labākajā gadījumā mašīnu izgatavošana prasīs mazāk strādnieku, nekā izstumj mašīnu lietošana. 1 500 st. märc., kas agrāk bija atlaisto tapešu izgatavotāju darba alga, tagad mašīnu formā pārstāv: 1) ražošanas līdzekļu vērtību, kuri nepieciešami mašīnu izgatavošanai; 2) mašīnu izgatavotāju mehāniķu darba algu; 3) šo mehāniķu «saimnieka» saņemto virsvērtību. Tālāk: ja mašīna ir gatava, tā vairs nav jāatjauno līdz pašai tās nāvei. Tātad, lai mehāniķu papildu skaits varētu iegūt pastāvīgu nodarbošanos, jāpieņem, ka viens fabrikants pēc otra arvien no jauna izstumj strādniekus ar mašīnām.

Starp citu, minētie apoloģēti nemaz nav domājuši par kapitāla šāda veida atbrīvošanos. Viņi domājuši no darba atbrīvoto strādnieku dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Nav noliedzams, piemēram, ka iepriekš minētajā gadījumā mašīnas ne tikai atbrīvo no darba 50 strādnieku un līdz ar to padara tos «brīvus», bet vienlaikus arī pārtrauc viņu sakaru ar dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem 1 500 st. märc. vērtībā un tādējādi «atbrīvo» šos dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Tātad tas vienkāršais un nebūt ne jaunais fakts, ka mašīnas atbrīvo strādnieku no dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, ekonomistu valodā nozīmē, ka mašīnas atbrīvo strādniekam dzīvei nepieciešamos līdzekļus jeb pārvērš tos kapitālā, kas izmanto strādnieku. Kā redzam, viss ir atkarīgs no izteiksmes veida. Nominibus mollire licet mala[143].

Pēc šās teorijas dzīvei nepieciešamie līdzekļi 1 500 st. märc. vērtībā bijis kapitāls, kas palielinājis savu vērtību ar piecdesmit atlaisto tapešu izgatavotāju darbu. Tātad šis kapitāls zaudē savu nodarbošanos, ja piecdesmit cilvēki tiek atlaisti, un nevar apmierināties tikmēr, kamēr nav atradis jaunu «pielietojumu», kurā šie piecdesmit strādnieki no jauna gūst iespēju to ražīgi patērēt. Tādējādi iznāk, ka agrāk vai vēlāk kapitālam un strādniekiem no jauna jāsavienojas, un tad kompensācija ir gatava. Tātad mašīnu izstumto strādnieku ciešanas ir tikpat pārejošas kā šās pasaules bagātības.

Dzīvei nepieciešamie līdzekļi 1 500 st. märc. kopsummā nekad nav stāvējuši pretim atlaistajiem strādniekiem kā kapitāls. Kā kapitāls viņiem stāvējušas pretim 1 500 st. märc., kas tagad ir pārvērstas mašīnās. Tuvāk aplūkojot, izrādās, ka šīs 1 500 st. märc. pārstāv tikai to daļu no atlaisto 50 strādnieku gada laikā ražotajām tapetēm, kuru viņi saņēmuši no sava uzņēmēja kā darba algu — nevis natūrā, bet naudas formā. Par šīm tapetēm, kas pārvērstas 1 500 st. märc., viņi pirkuši dzīvei nepieciešamos līdzekļus šās pašas summas apmērā. Tāpēc tie pastāvējuši viņiem nevis kā kapitāls, bet gan kā preces, un paši viņi attiecībā pret šīm precēm nav bijuši algoti strādnieki, bet pircēji. Tas apstāklis, ka mašīnas viņus ir «atbrīvojušas» no pirkšanas līdzekļiem, pārvērš viņus no pircējiem par nepircējiem. Ar to izskaidrojama pieprasījuma samazināšanās pēc attiecīgajām precēm. Voilà tout [tas ir viss]. Ja šo pieprasījuma samazināšanos nekompensē tā pieaugums vēl no kādas citas puses, tad krītas preču tirgus cena. Ja tas turpinās samērā ilgi un lielos apmēros, tad notiek šo preču ražošanā nodarbināto strādnieku atlaišana. Daļa kapitāla, kas agrāk ražoja dzīvei nepieciešamos līdzekļus, tagad tiks atražota citā formā. Tirgus cenām krītoties un kapitālam pārvietojoties, strādnieki, kas ir nodarbināti dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanā, arī tiek «atbrīvoti» no zināmas daļas savas darba algas. Tādējādi apoloģēta kungs ar sava pārbaudītā pieprasījuma un piedāvājuma likuma palīdzību pierāda nevis to, ka mašīna, kas atbrīvojusi strādniekus no dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, vienlaikus pārvērš pēdējos kapitālā, kurš izmanto šos strādniekus, bet gan, otrādi, to, ka mašīna ne tikai tajā ražošanas nozarē, kurā tā ir ieviesta, bet arī tajās ražošanas nozarēs, kurās tā nav ieviesta, izsviež strādniekus uz ielas.

Īstenie fakti, ko ekonomiskais optimisms sagrozījis, ir šādi: mašīnas izstumtie strādnieki tiek izmesti no darbnīcas darba tirgū un pavairo tur darbaspēku skaitu, kuri ir noderīgi kapitālistiskajai ekspluatācijai. Septītajā daļā mēs redzēsim, ka šī mašīnu iedarbība, ko mums šeit attēlo kā kompensāciju strādnieku šķirai, īstenībā ir tai visšausmīgākais posts. Šeit atzīmēsim tikai sekojošo: protams, strādnieki, kas izmesti no vienas rūpniecības nozares, var meklēt nodarbošanos kādā citā nozarē. Ja viņi tādu atrod un ja tādējādi atkal atjaunojas sakars starp viņiem un dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, kas tikuši atbrīvoti līdz ar viņiem, tad tas notiek ar jauna kapitāla, papildu kapitāla palīdzību, kurš meklē pielietojumu, un nebūt ne ar tā kapitāla palīdzību, kurš funkcionējis jau iepriekš un tagad ir pārvērsts mašīnās. Un, ja arī tā būtu, — cik mazas tomēr ir viņu izredzes! Darba dalīšanas sakropļotiem, šiem nabaga ļautiņiem ir tik maza vērtība ārpus viņu vecās darbības sfēras, ka viņiem ir pieejamas tikai nedaudzas zemākās, pastāvīgi pārpildītās un slikti atalgotās darba nozares[215]. Tālāk, katra

[215]) Kāds Rikārdo piekritējs polemikā ar Z. B. Seja aplamībām šajā sakarībā piezīmē: «Pastāvot attīstītai darba dalīšanai, strādnieka prasme var atrast sev pielietojumu tikai

rūpniecības nozare ik gadus pievelk jaunu cilvēku straumi, kura tai piegādā nepieciešamo kontingentu regulārai aizstāšanai un augšanai. Bet, kad mašīnas atbrīvo daļu strādnieku, kas līdz tam laikam bija nodarbināti noteiktā rūpniecības nozarē, aizstājēju kontingents arī pārdalās par jaunu un to uzsūc citas darba nozares, kamēr sākotnējie upuri pārejas laikā lielāko tiesu nonīkst un iet bojā.

Nav nekādu šaubu, ka mašīnas pašas par sevi nav atbildīgas par to, ka tās «atbrīvo» strādnieku no dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem. Tās palētina un pavairo produktu tajā nozarē, ko tās iekaro, un sākumā atstāj bez pārmaiņas dzīvei nepieciešamo līdzekļu masu, kuru ražo citās rūpniecības nozarēs. Tātad pēc mašīnu ieviešanas, tāpat kā pirms tās, sabiedrības rīcībā ir bijis arvien tas pats vai lielāks dzīvei nepieciešamo līdzekļu daudzums atbrīvotajiem strādniekiem, ja neņemam vērā milzīgo gada produkta daļu, ko izšķiež nestrādājošie. Un te ir ekonomiskās apoloģētikas pointe [pieturas punkts]! Pretrunas un antagonismi, kas nav atdalāmi no mašīnu kapitālistiskās lietošanas, nemaz nepastāv, tāpēc ka tie rodas nevis no pašām mašīnām, bet gan no to kapitālistiskās lietošanas! Un, tā kā mašīna pati par sevi saīsina darba laiku, turpretim tās kapitālistiskā lietošana pagarina darba dienu; tā kā pati par sevi tā atvieglo darbu, bet tās kapitālistiskā lietošana ceļ tā intensitāti; tā kā pati par sevi tā nozīmē cilvēka uzvaru pār dabas spēkiem, bet tās kapitālistiskā lietošana verdzina cilvēku ar dabas spēku palīdzību; tā kā pati par sevi tā vairo ražotāja bagātību, bet tās kapitālistiskā lietošana pārvērš ražotāju par pauperu utt., tad buržuāziskais ekonomists gluži vienkārši paskaidro, ka, aplūkojot mašīnu pašu par sevi, iegūstam pārliecinošu pierādījumu, ka visas šīs acīm redzamās pretrunas esot tikai banālās īstenības ārēja šķietamība, bet pašas par sevi un tāpēc arī teorijā tās nemaz nepastāvot. Tādējādi viņš atbrīvo sevi no jebkādas tālākas galvas lauzīšanas un turklāt piedēvē savam pretiniekam tādu muļķību, it kā tas cīnītos nevis pret mašīnas kapitālistisko lietošanu, bet gan pret pašu mašīnu.

Protams, buržuāziskais ekonomists nemaz nenoliedz, ka pie tam iznāk arī pagaidu nepatikšanas; bet katrai medaļai taču esot sava otra puse! Viņš nevar iedomāties citādu mašīnas lietošanu kā tikai kapitālistisko. Tātad strādnieka ekspluatācija ar mašīnas palīdzību viņam ir identiska ar to, ka strādnieks ekspluatē mašīnu. Tāpēc tas, kurš atsedz, kāds ir patiesais stāvoklis ar mašīnu kapitālistisko lietošanu, — tas vispār negribot tās lietot, tas esot sociālā progresa pretinieks[216)]! Pilnīgi slavenā rīkļugriezēja Billa Saiksa gaumē:

---

tajā īpašajā sfērā, kurā viņš ir apmācīts; pats strādnieks ir sava veida mašīna. Tāpēc absolūti neko nelīdzēs tas, ja sāksim pļāpāt kā papagaiļi, ka visām lietām esot tendence atrast savu līmeni. Vajag tikai palūkoties apkārt, un mēs redzēsim, ka tās ilgu laiku nevar atrast savu līmeni un, ja arī to atrod, tad tas ir zemāks, nekā bija procesa sākumā» («An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand etc.». London, 1821, p. 72).

[216)] Viens no šiem pašapmierinātā kretinisma virtuoziem ir, starp citu, Makulohs. «Ja ir izdevīgi,» viņš saka, piemēram, ar afektētu 8 gadus veca bērna naivitāti, «arvien vairāk un vairāk attīstīt strādnieka prasmi tā, lai viņš būtu spējīgs ražot arvien vairāk preču ar

«Zvērināto kungi, šiem komivojažieriem rīkle, protams, bija pārgriezta. Tomēr tā nav mana vaina, bet gan naža vaina. Vai tiešām šādu pārejošu nepatikšanu dēļ mēs atcelsim naža lietošanu? Padomājiet taču! Kas notiktu ar zemkopību un ar amatniecību bez naža? Vai nazis neatnes glābiņu ķirurģijā, vai tas nav zinātnes ierocis anatoma rokās? Un bez tam — vai tas nav vēlams palīgs svētku dzīrēs? Iznīciniet nazi — un jūs atsviedīsit mūs atpakaļ visdziļākajā barbarismā.»[216a)]

Kaut gan mašīnas nenovēršami izstumj strādnieku no tām darba nozarēm, kurās tās ieviestas, tomēr tās var radīt nodarbošanās pieaugumu citās darba nozarēs. Bet šai iedarbībai nav nekā kopēja ar tā saucamo kompensācijas teoriju. Tā kā ikviens mašīnu produkts, piemēram, viena olekts mašīnas auduma, ir lētāks nekā tā izstumtais tāds pats roku darba produkts, tad dabūjam šādu absolūtu likumu: ja ar mašīnām ražoto preču kopējais daudzums paliek vienlīdzīgs aizstāto preču kopējam daudzumam, kuras ražojuši amatnieki vai manufaktūra, tad izlietotā darba kopsumma samazinās. Tam darba pieaugumam, ko nosaka pašu darba līdzekļu — mašīnu, ogļu utt. ražošana, jābūt mazākam par to darbu, ko ietaupa ar mašīnu lietošanu. Citādi mašīnu produkts nebūtu lētāks vai būtu pat dārgāks par roku darba produktu. Bet kopējā preču masa, ko samazinājies strādnieku skaits ražo ar mašīnu palīdzību, ne tikai nepaliek bez pārmaiņas, bet, gluži pretēji, aug līdz apmēriem, kas tālu pārspēj izstumto amatniecības preču kopējo masu. Pieņemsim, ka 400 000 olekšu mašīnas auduma ražo mazāks strādnieku skaits nekā 100 000 olekšu roku darba auduma. Četrkārtīgajā produktā ir ietverts arī četrkārtīgs izejmateriāla daudzums. Tātad izejmateriāla ražošanai ir jāpieaug četrkārt. Kas attiecas uz patērētajiem darba līdzekļiem, piemēram, ēkām, oglēm, mašīnām utt., tad robežas, kādās var pieaugt papildu darbs, kas nepieciešams to ražošanai, mainās atkarībā no starpības starp tām produkta masām, kuras viens un tas pats strādnieku skaits var ražot, no vienas puses, ar mašīnām un, no otras puses, ar roku darbu.

Tāpēc līdz ar mašinizētās ražošanas paplašināšanos vienā rūpniecības nozarē pieaug ražošana pirmām kārtām arī tajās citās nozarēs, kuras piegādā pirmajai tās ražošanas līdzekļus. Cik daudz tā rezultātā pieaug nodarbināto strādnieku masa, tas ir atkarīgs, ja darba dienas ilgums un darba intensitāte ir doti, no izlietoto kapitālu struktūras, t. i., no pastāvīgo un mainīgo sastāvdaļu attiecības. Šī attiecība savukārt ievērojami variē atkarībā no tā, kādā mērā mašīnas jau ir iekarojušas vai iekaro doto rūpniecības nozari. Strādnieku skaits, kuri ir nolemti darbam ogļu un rūdas raktuvēs,

---

agrāko vai vēl mazāku daudzumu darba, tad ne mazāk izdevīgam jābūt tam, ka viņš izmanto tādu mašīnu palīdzību, kuras visefektīvāk palīdz viņam sasniegt šo rezultātu» (*Mac Culloch.* «Principles of Political Economy». Edinburgh, 1830, p. 166).

216a) «Vērpjamās mašīnas izgudrotājs ir izpostījis Indiju, bet tas mūs tomēr maz satrauc» (*A. Thiers.* «De la Propriété». [Paris, 1848, p. 275]). Tjēra kgs šeit jauc vērpjamo mašīnu ar mehāniskajām aužamajām stellēm, «bet tas mūs tomēr maz satrauc».

ir milzīgi pieaudzis līdz ar mašīnu lietošanas attīstību Anglijā, kaut gan šo augšanu pēdējos gadu desmitos palēnina jaunu mašīnu lietošana kalnrūpniecībā[217]. Līdz ar mašīnu rodas arī jauns strādnieku veids — mašīnu ražotāji. Mēs jau zinām, ka mašinizētā ražošana arvien lielākā mērā iekaro arī šo ražošanas nozari[218]. Tālāk, kas attiecas uz izejmateriālu[219], tad nav, piemēram, nekādu šaubu, ka kokvilnas vērpšanas straujā attīstība ne tikai forsējusi kokvilnas audzēšanu Savienotajās Valstīs un līdz ar to Āfrikas vergu tirdzniecību, bet vienlaikus padarījusi nēģeru vairošanu par galveno nodarbošanos tā saucamajos pierobežas vergu štatos. 1790. gadā, kad Savienotajās Valstīs izdarīja pirmo vergu skaitīšanu, to skaits bija 697 000, bet 1861. gadā jau apmēram 4 miljoni. No otras puses, ne mazāk pareizi ir tas, ka mehānisko vilnas fabriku uzplaukums līdz ar progresējošu aramzemes pārvēršanu par aitu ganībām radījis laukstrādnieku masveida padzīšanu un viņu pārvēršanu par «liekiem iedzīvotājiem». Īrijā vēl tagad notiek šis process, kad tās iedzīvotāju skaits, kas samazinājies pēc 1845. g. gandrīz uz pusi, tiek novests līdz apmēriem, kuri precīzi atbilst tās lendlordu un Anglijas vilnas fabrikantu kungu vajadzībām.

Ja mašīna iekaro iepriekšējās pakāpes vai starppakāpes, caur kurām jāiziet darba priekšmetam, iekām tas pieņem savu galīgo formu, tad līdz ar darba materiālu palielinās arī pieprasījums pēc darba tajās darba nozarēs, kurās vēl valda amatnieciskā vai manufaktūras ražošana un kuras saņem mašīnu fabrikātus. Tā, piemēram, vērpšana ar mašīnu deva tik lētu dziju un tādā pārpilnībā, ka, nemaz nepalielinot izmaksas, rokas audēji sākumā varēja strādāt pilnu laiku. Tādējādi viņu ienākums palielinājās[220]. Ar to izskaidrojams strādnieku pieplūdums kokvilnas aušanas rūpniecībā, kamēr beidzot 800 000 audējus, ko Anglijā bija radījušas mašīnas — dženija, vatermašīna un selfaktors, likvidēja tvaika aužamās stelles. Tādā pašā veidā līdz ar mašīnas ražoto apģērba audumu pārpilnību pieaug arī drēbnieku, šuvēju, veļas šuvēju utt. skaits līdz tam laikam, kad rodas šujmašīna.

Atbilstoši pieaugošajai izejvielu, pusfabrikātu, darba instrumentu utt. masai, ko mašinizētajā ražošanā dod relatīvi neliels

---

[217]) Pēc 1861. g. skaitīšanas (II sēj., Londonā, 1863.) strādnieku skaits, kuri nodarbināti Anglijas un Velsas ogļu raktuvēs, bija 246 613, to skaitā 73 546 jaunāki par 20 gadiem un 173 067 vecāki par 20 gadiem. Pie pirmās ailes pieder 835 mazgadīgie 5—10 gadu vecumā, 30 701 — 10—15 gadu vecumā, 42 010 — 15—19 gadu vecumā. Nodarbināto skaits dzelzs, vara, svina, alvas un citās rūdas raktuvēs — 319 222.

[218]) Anglijā un Velsā 1861. gadā mašīnu ražošanā bija nodarbinātas 60 807 personas, ieskaitot arī fabrikantus līdz ar viņu pārdevējiem utt., ditto [kā arī] visus šās nozares aģentus un tirgotājus. Turpretim izslēgti samērā sīkāku mašīnu, piemēram, šujmašīnu utt. ražotāji, kā arī instrumentu, piemēram, vārpstiņu utt. ražotāji darba mašīnām. Visu civilinženieru skaits bija 3329.

[219]) Tā kā dzelzs ir viens no svarīgākajiem izejmateriāliem, tad šeit ir vērts atzīmēt, ka 1861. gadā Anglijā un Velsā bija 125 771 dzelzs lējējs, to skaitā 123 430 vīriešu, 2 341 sieviete. Pirmo skaitā 30 810 jaunāki par 20 gadiem un 92 620 vecāki par 20 gadiem.

[220]) «Ģimene, kas sastāv no 4 pieaugušām personām» (kokvilnas audējiem) «ar diviem bērniem kā tīnējiem, nopelnīja pagājušā gadsimta beigās un šā gadsimta sākumā 4 st. mārc. nedēļā, strādājot 10 stundas dienā; ja darbs bija ļoti steidzams, viņi varēja nopelnīt vairāk . . . Agrāk viņi pastāvīgi cieta no nepietiekama dzijas piedāvājuma» (*Gaskell*, cit. darbs, 25.—27. lpp.).

strādnieku skaits, šo izejvielu un pusfabrikātu apstrādāšana sadalās ļoti daudzos paveidos, un tāpēc sabiedriskās ražošanas nozaru dažādība aug. Mašinizētā ražošana noved sabiedrisko darba dalīšanu nesalīdzināmi tālāk nekā manufaktūra, tāpēc ka tā nesalīdzināmi lielākā mērā palielina tās iekaroto rūpniecības nozaru ražīgo spēku.

Tuvākais mašīnu ieviešanas rezultāts ir tas, ka tās palielina virsvērtību un līdz ar to produktu masu, kurā tā iemiesota; tātad tas, ka līdz ar šo substanci, kuru patērē kapitālistu šķira un tās līdzgaitnieki, pieaug arī paši šie sabiedrības slāņi. Pēdējo bagātības pieaugšana un dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanai vajadzīgo strādnieku skaita pastāvīga relatīva samazināšanās līdz ar jaunām vajadzībām pēc greznuma priekšmetiem rada arī jaunus līdzekļus to apmierināšanai. Arvien lielāka sabiedriskā produkta daļa pārvēršas virsproduktā, un arvien lielāka virsprodukta daļa tiek atražota un patērēta arvien izsmalcinātākās un dažādākās formās. Citiem vārdiem sakot: greznuma priekšmetu ražošana pieaug[221]). Produktu pieaugošā izsmalcinātība un dažādība izriet arī no pasaules tirgus jaunajiem apstākļiem, ko rada lielrūpniecība. Lieta ne tikai tā, ka pret pašu zemes produktu apmaina lielāku daudzumu ārzemju patēriņa priekšmetu, bet arī tā, ka pašu zemes rūpniecībā ieplūst arvien lielāka masa ārzemju izejmateriālu, ingredientu, pusfabrikātu utt., kurus izlieto kā ražošanas līdzekļus. Attīstoties šīm pasaules tirgus attiecībām, pieaug pieprasījums pēc darba transporta rūpniecībā un pēdējā sadalās daudzos jaunos paveidos[222]).

Ražošanas līdzekļu un dzīvei nepieciešamo līdzekļu pieaugums, kad relatīvi samazinās strādnieku skaits, mudina paplašināt darbu tādās ražošanas nozarēs, kuru produkti, kā, piemēram, kanāli, doki, tuneļi, tilti utt., nes augļus tikai samērā tālā nākotnē. Dibinoties tieši uz mašinizēto ražošanu vai arī uz tai atbilstošo vispārējo rūpniecības apvērsumu, izveidojas pilnīgi jaunas ražošanas nozares un tāpēc arī jaunas darba sfēras. Tomēr to īpatsvars visā ražošanā nav liels pat visvairāk attīstītajās zemēs. Tajās nodarbināto strādnieku skaits pieaug atbilstoši tam, kādā mērā atjaunojas vajadzība pēc visrupjākā roku darba. Par galvenajām šāda veida rūpniecības nozarēm pašlaik var atzīt gāzes fabrikas, telegrāfiju, fotogrāfiju, tvaikoņu satiksmes un dzelzceļu uzņēmumus. 1861. g. skaitīšana (attiecībā uz Angliju un Velsu) konstatē gāzes rūpniecībā (gāzes fabrikas mehānisko aparātu ražošana, gāzes sabiedrību aģenti utt.) 15 211 cilvēku, telegrāfijā — 2 399, fotogrāfijā — 2 366, tvaikoņu apkalpošanā — 3 570 un uz dzelzceļiem — 70 599, to skaitā apmēram 28 000 vairāk vai mazāk pastāvīgi nodarbinātu

---

[221]) F. Engelss savā grāmatā «Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā» norāda tieši uz šo greznuma priekšmetu ražotāju lielākās daļas nožēlojamo stāvokli. Daudzus jaunus apstiprinājumus tam pašam atrodam Bērnu darba apstākļu pētīšanas komisijas pārskatos.

[222]) 1861. gadā Anglijā un Velsā tirdzniecības flotē bija nodarbināti 94 665 jūrnieki.

«neapmācītu» zemes racēju, kā arī administratīvā un komerciālā personāla darbinieku. Tātad personu kopskaits, kuras nodarbinātas šajās piecās jaunajās rūpniecības nozarēs, ir 94 145.

Beidzot, ārkārtīgi pieaugušais ražīgais spēks lielrūpniecības sfērās, kurš ir saistīts ar intensīvu un ekstensīvu darbaspēka ekspluatācijas pieaugumu visās pārējās ražošanas nozarēs, dod iespēju neražīgi izmantot arvien lielāku strādnieku šķiras daļu un tādējādi atražot arvien lielākas masas veco mājas vergu, tā saucamo «apkalpotāju šķiru», kā, piemēram, kalpus, kalpones, sulaiņus utt. Pēc 1861. g. skaitīšanas datiem, visu Anglijas un Velsas iedzīvotāju skaits bija 20 066 224 cilvēki, to skaitā 9 776 259 vīrieši un 10 289 965 sievietes. Ja atskaitām no šā skaitļa visus, kas nav darba spējīgi aiz vecuma vai jaunuma, visus «neražīgos» — sievietes, pusaudžus un bērnus, pēc tam «ideoloģiskās» kārtas, kā valdību, priesterus, juristus, karaspēku utt., pēc tam visus, kuru vienīgā nodarbošanās ir citu darba patērēšana zemes rentes, procentu utt. veidā, beidzot, pauperus, klaidoņus, noziedzniekus utt., tad apaļos skaitļos paliek 8 miljoni abu dzimumu un visdažādākā vecuma personu, ieskaitot arī visus kapitālistus, kas tā vai citādi funkcionē ražošanā, tirdzniecībā, finansēs utt. No šiem 8 miljoniem iznāk:

Laukstrādnieku (ieskaitot ganus un pie fermeriem dzīvojošos lauku kalpus un kalpones)	1 098 261	cilv.
Visu personu, kas nodarbinātas kokvilnas, vilnas, ķemmdzijas, linu, kaņepāju, zīda un džutas fabrikās, kā arī mehāniskajā adīšanā un mežģiņu fabrikācijā	642 607[223]	„
Visu personu, kas nodarbinātas ogļu un rūdas raktuvēs	565 835	„
Visās metalurģiskajās rūpnīcās (domnās, velmētavās utt.) un dažāda veida metālapstrādāšanas manufaktūrās nodarbināto	396 998[224]	„
Apkalpotāju šķira	1 208 648[225]	„

Ja mēs visus tekstilfabrikās nodarbinātos saskaitīsim ar ogļu un metāla rūdas raktuvju personālu, tad dabūsim 1 208 442; bet, ja mēs pirmos saskaitīsim ar visu metalurģisko rūpnīcu un manufaktūru personālu, tad dabūsim kopsummā 1 039 605 — abos gadījumos mazāk par moderno mājas vergu skaitu. Kāds garu pacilājošs mašīnu kapitālistiskās ekspluatācijas rezultāts!

---

[223]) To skaitā vīriešu, vecāku par 13 gadiem, tikai 177 596.

[224]) To skaitā sieviešu 30 501.

[225]) To skaitā vīriešu 137 447. No skaitļa 1 208 648 — ir izslēgti visi tie, kas nekalpo privātpersonām.

Pielikums 2. izd. No 1861. līdz 1870. g. vīriešu dzimuma apkalpotāju skaits ir gandrīz divkāršojies. Tas pieaudzis līdz 267 671. 1847. gadā medījuma sargu bija (aristokrātu medību parkos) 2 694, bet 1869. gadā — 4 921. — Jaunietes, kas kalpo pie Londonas sikburžuļiem, tautas valodā sauc par «little slaveys», mazajām verdzenēm.

7. STRĀDNIEKU ATGRŪŠANA UN PIEVILKŠANA SAKARĀ AR MAŠINIZĒTĀS RAŽOŠANAS ATTĪSTĪBU. KRĪZES KOKVILNAS RŪPNIECĪBĀ

Visi pie pilna prāta esošie politiskās ekonomijas pārstāvji atzīst, ka jaunas mašīnas ieviešana iedarbojas kā mēris uz tās tradicionālās amatniecības un to manufaktūru strādniekiem, ar kuriem tā pirmām kārtām konkurē. Gandrīz visi viņi nobirdina asaru par fabrikas strādnieka verdzību. Bet kāds ir galvenais trumpis, ko viņi visi izspēlē? Tas ir apsvērums, ka pēc visām mašīnu ieviešanas un attīstības perioda šausmām mašīnas beigu beigās nevis samazinot, bet gan palielinot darba vergu skaitu! Jā, politiskā ekonomija uzgavilē riebīgajai teorēmai — riebīgajai katra «filantropa» acīs, kurš tic, ka kapitālistiskais ražošanas veids mūžīgs un dabiski nepieciešams, — teorēmai, pēc kuras pat fabrikā, kas jau ir dibināta uz mašinizēto ražošanu, pēc zināma augšanas perioda, pēc vairāk vai mazāk ilgstoša «pārejas laika» sāk mocīt lielāku skaitu strādnieku nekā tas, kuru tā sākumā izmetusi uz ielas[226]!

Tiesa, daži piemēri — kaut vai Anglijas ķemmdzijas un zīda fabrikas — rāda, ka zināmā attīstības pakāpē ārkārtīga fabriku nozaru paplašināšanās var būt saistīta ne tikai ar relatīvu, bet arī ar absolūtu nodarbināto strādnieku skaita samazināšanos. 1860. gadā, kad ar parlamenta rīkojumu tika izdarīta speciāla visu Savienotās karalistes fabriku skaitīšana, tajā Lenkašīras, Češīras un Jorkšīras fabriku rajonu daļā, kas bija uzticēta fabriku inspektoram R. Beikeram, bija 652 fabrikas; no tām 570 fabrikās bija: 85 622 tvaika aužamās stelles, 6 819 146 vārpstiņas (atskaitot kārtojamo mašīnu vārpstiņas), 27 439 zirgspēki tvaika mašīnās, 1 390 — ūdensratos, 94 119 šajās fabrikās nodarbinātu personu. Turpretim 1865. gadā šajās pašās fabrikās bija: 95 163 aužamās stelles, 7 025 031 vārpstiņa, 28 925 zirgspēki tvaika mašīnās, 1 445 — ūdensratos, 88 913 nodarbināto personu. Tātad no 1860. līdz 1865. g. pieaugums šajās fabrikās bija: tvaika aužamajām stellēm 11%, vārpstiņām 3%, tvaika zirgspēkiem 5%, bet tai pašā periodā nodarbināto personu skaits bija samazinājies par 5,5%[227]. Starp 1852. un

[226]) Turpretim Ganīls par galīgo mašinizētās ražošanas rezultātu atzīst darba vergu skaita absolūtu samazināšanos, uz kuru rēķina pēc tam pārtiek pieaugošs skaits «gens honnêts» [«pieklājīgu cilvēku»], kas attīsta savu pazīstamo «perfectibilité perfectible» [«papildināšanās spēju, kas spēj papildināties»]. Lai arī cik slikti Ganīls izprot ražošanas kustību, viņš vismaz jūt, ka mašīnas ir ļoti liktenīgs iekārtojums, ja to ieviešana nodarbinātus strādniekus pārvērš par pauperiem un to attīstība rada vairāk darba vergu, nekā tās ir nonāvējušas. Viņa paša viedokļa kretīnismu var izteikt tikai ar viņa paša vārdiem: «Šķiras, kuras nosodītas, lai tās ražotu un patērētu, samazinās, bet šķiras, kuras vada darbu, kuras dod palīdzību, mierinājumu un izglītību visai tautai, pieaug ... un piesavinās visus labumus, kas izriet no darba izmaksu samazināšanās, produktu pārpilnības un patērēšanas priekšmetu palētināšanās. Šajā virzienā cilvēku dzimums paceļas līdz augstākajiem ģēnija sniegumiem, iespiežas noslēpumainos reliģijas dziļumos, rada glābjošus morāles principus» (kuru būtība ir «piesavināties visus labumus» utt.), «likumus, lai aizsargātu brīvību» (brīvību «šķirām, kas nosodītas, lai ražotu»?) «un varu, paklausību un taisnīgumu, pienākumu un humanitāti.» Šis putrojums atrodams grāmatā *Ch. Ganilh.* «Des Systèmes d'Économie Politique etc.», 2ème éd. Paris, 1821, t. I, p. 224. Sal. turpat, 212. lpp.

[227]) «Reports of Insp. of Fact, for 31st October 1865», p. 58 sq. Bet tai pašā laikā bija radīta materiālā bāze pieaugošā strādnieku skaita nodarbināšanai: nodibinātas 110 jaunas fabrikas ar 11 625 tvaika aužamajām stellēm, 628 576 vārpstiņām, 2 695 tvaika un ūdens zirgspēkiem (turpat).

1862. g. notika ievērojams Anglijas vilnas fabrikācijas pieaugums, bet nodarbināto strādnieku skaits palika gandrīz nemainīgs. «Tas rāda, cik lielā mērā jaunieviestās mašīnas bija izstūmušas iepriekšējo periodu darbu.»[228] Dažos empīriski konstatētos gadījumos, kad ir vērojams nodarbināto fabrikas strādnieku skaita pieaugums, šis pieaugums ir tikai šķietams, t. i., radies, nevis paplašinot fabrikas, kuru pamatā jau ir mašinizētā ražošana, bet gan pakāpeniski pievienojot tām blakusnozares. Tā, piemēram, mehānisko aužamo steļļu un pie tām nodarbināto fabrikas strādnieku skaita pieaugumu laikā no 1838. līdz 1856. gadam (Anglijas) kokvilnas fabrikācijā radīja vienkārši šās nozares uzņēmumu paplašināšanās; turpretim citās fabrikās to radīja tas, ka sākās tvaika spēka pielietošana aužamajām stellēm, ar kurām izgatavoja paklājus, lentas, linu audeklus utt. un kuras līdz tam laikam darbināja ar cilvēka muskuļu spēku[229]. Tātad šo fabrikas strādnieku skaita pieaugumā vienkārši izpaudās nodarbināto strādnieku kopskaita samazināšanās. Beidzot, mēs šeit nemaz neņemam vērā, ka visur, izņemot metalurģiskās fabrikas, pusaudži (līdz 18 gadiem), sievietes un bērni ir fabrikas personālā noteikti dominējošā daļa.

Tomēr saprotams, ka, neraugoties uz strādnieku masu, kurus faktiski izstumj vai potenciāli aizstāj mašīnas, fabrikas strādnieku skaits pašas mašinizētās ražošanas pieauguma rezultātā, kas izpaužas vienāda veida fabriku skaita pieaugumā vai jau esošo fabriku apmēru pieaugumā, — var beigu beigās izrādīties lielāks par izstumto manufaktūras strādnieku vai amatnieku skaitu. Pieņemsim, ka nedēļā izlietotais kapitāls, piemēram, 500 st. märc. apmērā, pastāvot vecajam ražošanas veidam, par $^2/_5$ sastāvēja no pastāvīgās un par $^3/_5$ no mainīgās kapitāla daļas, t. i., 200 st. märc. tika izdots par ražošanas līdzekļiem, 300 st. märc. par darbaspēku, teiksim, 1 st. märc. par 1 strādnieku. Līdz ar mašīnu ieviešanu visa kapitāla sastāvs pārmainās. Tagad tas sadalās, piemēram, uz $^4/_5$ pastāvīgā un $^1/_5$ mainīgā kapitāla, citiem vārdiem sakot, — par darbaspēku tiek izdots pavisam tikai 100 st. märc. Tātad divas trešdaļas agrāk nodarbināto strādnieku tiek atlaisti. Ja attiecīgās fabrikas ražošana paplašinās un viss ieguldītais kapitāls, pārējiem ražošanas apstākļiem nemainoties, pieaug no 500 uz 1 500 st. märc., tad tagad tiks nodarbināti 300 strādnieku — tieši tikpat daudz, cik bija arī pirms šīs rūpniecības revolūcijas. Ja lietotais kapitāls pieaugs vēl vairāk, līdz 2 000 st. märc., tad tiks nodarbināti 400 strādnieku, t. i., par $^1/_3$ vairāk, nekā pastāvot vecajam darbības veidam.

---

[228]) «Reports etc. for 31st October 1862», p. 79.
Piebilde 2. izd. 1871. g. decembra beigās fabriku inspektors A. Redgreivs kādā referātā, ko viņš nolasīja Bradfordas «New Mechanic's Institution», teica: «Kopš kāda laika mani pārsteidz tas apstāklis, cik lielā mērā ir mainījies vilnas fabriku ārējais izskats. Agrāk tās bija pārpildītas ar sievietēm un bērniem, tagad liekas, it kā mašīna veic visus darbus. Uz manu jautājumu kāds fabrikants deva šādu izskaidrojumu: pastāvot vecajai sistēmai, es devu darbu 63 personām; kad es ieviesu uzlabotās mašīnas, es samazināju savu strādnieku skaitu uz 33, un nesen jaunu lielu pārmaiņu rezultātā man radās iespēja samazināt tos no 33 uz 13.»

[229]) «Reports etc. for 31st October 1856», p. 16.

Nodarbināto strādnieku skaits ir absolūti pieaudzis par 100, bet relatīvi, t. i., salīdzinājumā ar visa avansētā kapitāla lielumu, tas ir samazinājies par 800, tāpēc ka, pastāvot vecajam darbības veidam, kapitāls 2 000 st. märc. apmērā nodarbinātu nevis 400, bet 1 200 strādnieku. Tātad nodarbināto strādnieku skaita relatīvā samazināšanās ir savienojama ar tā absolūto pieaugšanu. Iepriekš mēs pieņēmām, ka, visam kapitālam pieaugot, tā sastāvs paliek bez pārmaiņas, tāpēc ka ražošanas nosacījumi nemainās. Bet mēs jau zinām, ka patiesībā ar katru soli mašinizētās ražošanas attīstībā kapitāla pastāvīgā daļa, kas sastāv no mašīnām, izejmateriāla utt., pieaug, turpretim mainīgā daļa, ko izdod par darbaspēku, samazinās, un mēs vienlaikus zinām, ka nevienā citā ražošanas veidā uzlabojumi nav tik pastāvīga parādība un tāpēc viss kapitāla sastāvs nav tik mainīgs kā mašinizētajā ražošanā. Bet šīs pastāvīgās pārmaiņas ne mazāk pastāvīgi pārtrauc pauzes un tīri kvantitatīva paplašināšanās uz dotās tehniskās bāzes. Tāpēc nodarbināto strādnieku skaits pieaug. Tā, piemēram, visu strādnieku skaits Savienotās karalistes kokvilnas, vilnas, ķemmdzijas, linu un zīda fabrikās 1835. gadā bija tikai 354 684, bet 1861. gadā tikai audēju vien (abu dzimumu un visdažādākā vecuma, sākot ar 8 gadiem) pie tvaika stellēm bija 230 654. Protams, šis pieaugums nebūs tik liels, ja ņemsim vērā, ka vēl 1838. gadā Anglijā bija 800 000 kokvilnas rokas audēju, ieskaitot arī ģimenes locekļus, kas bija nodarbināti kopā ar tiem[230], mēs jau nemaz nerunājam par tiem rokas audējiem, kas tika izstumti Āzijā un Eiropas kontinentā.

Nedaudzajās piezīmēs, kas mums vēl jāizteic par šo punktu, mēs daļēji pieskarsimies no tīri faktiskās puses tām attiecībām, pie kurām mūsu teorētiskais iztirzājums vēl nav novedis.

Kamēr mašinizētā ražošana paplašinās zināmā rūpniecības nozarē uz tradicionālās amatniecības vai manufaktūras rēķina, tās panākumi ir tikpat droši kā, piemēram, tādas armijas panākumi, kura ir apbruņota ar šautenēm, cīņā pret armiju, kas ir apbruņota ar šaujamiem lokiem. Šim pirmajam periodam, kad mašīna vēl tikai iekaro sev darbības sfēru, ir izšķiroša nozīme tās ārkārtīgās peļņas labad, kuru ar tās palīdzību ražo. Šī peļņa ne tikai jau pati par sevi ir kapitāla paātrinātas uzkrāšanas avots, bet arī pievelk dotajai ražošanas nozarei, kura ir sevišķi labvēlīgā stāvoklī, ievērojamu daļu sabiedriskā papildu kapitāla, kas pastāvīgi rodas no jauna un meklē jaunas pielietošanas sfēras. Sevišķie labumi, kas ir saistīti ar pirmo vētras un dziņu periodu, pastāvīgi arvien no jauna atkārtojas tajās ražošanas nozarēs, kurās mašīnas tiek ieviestas pirmoreiz. Bet, kad fabrika ir ieguvusi pietiekamu izplatību un noteiktu

---

[230]) «Rokas audēju» (kokvilnas un ar kokvilnu jauktu izejvielu audēju) «ciešanas pētīja karaliskā izmeklēšanas komisija, bet, kaut gan viņu postu atzina un viņus nožēloja, tomēr viņu stāvokļa uzlabošanu (!) atstāja nejaušībai un laikam, un var cerēt, ka šīs ciešanas tagad» (pēc 20 gadiem!) «gandrīz (nearly) ir izzudušas, ko, domājams, veicinājusi tagadējā milzīgā tvaika aužamo steļļu izplatīšanās» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1856», p. 15).

brieduma pakāpi, it sevišķi kad viņas pašas tehnisko pamatu — mašīnas — sāk savukārt ražot ar mašīnām, kad notiek revolūcija tiklab ogļu un dzelzs iegūšanā, kā arī metāla apstrādāšanā un transportā, īsi sakot, kad izveidojas vispārējie ražošanas nosacījumi, kas atbilst lielrūpniecībai, tad mašinizētā ražošana iegūst to elastību, to spēju ātri, lēcienveidīgi paplašināties, kurai robežas nosprauž tikai izejmateriāls un realizācijas tirgus. Bet mašīnas, no vienas puses, tieši veicina izejmateriāla daudzuma pieaugšanu, kā, piemēram, šķiedras atdalītājs palielināja kokvilnas ražošanu[231]. No otras puses, mašīnu produkta lētums un apvērsums transporta un satiksmes līdzekļos ir ierocis, lai iekarotu ārzemju tirgus. Sagraujot tajos amatniecisko ražošanu, mašinizētā ražošana piespiedu kārtā pārvērš šos tirgus par attiecīgā izejmateriāla ražošanas vietām. Tā, piemēram, Austrumindija bija spiesta ražot Lielbritānijai kokvilnu, vilnu, kaņepājus, džutu, indigo utt.[232] Lielrūpniecības zemēs notiekošā pastāvīgā strādnieku pārvēršanās par «liekiem» strādniekiem rada pastiprinātu emigrāciju un noved pie svešu zemju kolonizācijas, kuras pārvēršas par izejmateriāla plantācijām metropolei, kā, piemēram, Austrālija ir pārvērtusies par vilnas ražošanas vietu[233]. Tiek izveidota jauna, galveno mašinizētās ražošanas centru novietojumam atbilstoša starptautiskā darba dalīšana, kas pārvērš daļu zemeslodes galvenokārt par zemkopības novadu otrai zemeslodes daļai kā apgabalam, kur galvenokārt notiek rūpnieciskā ražošana. Šī revolūcija ir ciešā sakarā ar apvērsumiem zemkopībā, kuri šeit vēl pagaidām nav pamatīgāk pētījami[234].

---

[231]) Citas metodes, ar kurām mašīnas ietekmē izejmateriāla ražošanu, minēsim trešajā grāmatā.

[232]) Kokvilnas eksports no Austrumindijas uz Lielbritāniju: 1846. g. 34 540 143 mārc., 1860. g. 204 141 168 mārc., 1865. g. 445 947 600 mārc.
Vilnas eksports no Austrumindijas uz Lielbritāniju: 1846. g. 4 570 581 mārc., 1860. g. 20 214 173 mārc., 1865. g. 20 679 111 mārc.

[233]) Vilnas eksports no Labās Cerības raga uz Lielbritāniju: 1846. g. 2 958 457 mārc., 1860. g. 16 574 345 mārc., 1865. g. 29 920 623 mārc.
Vilnas eksports no Austrālijas uz Lielbritāniju: 1846. g. 21 789 346 mārc., 1860. g. 59 166 616 mārc., 1865. g. 109 734 261 mārc.

[234]) Pati Savienoto Valstu ekonomiskā attīstība ir Eiropas, it sevišķi Anglijas, lielrūpniecības produkts. Savienotās Valstis to tagadējā veidā (1866. gadā) vēl arvien ir jāuzskata par Eiropas koloniju. {*4. izd.* «Kopš tā laika tās ir attīstījušās līdz pasaules otrās rūpniecības zemes stāvoklim, kaut gan nav vēl gluži zaudējušas savu kolonijas raksturu.» — *F. E.*}
Kokvilnas eksports no Savienotajām Valstīm uz Lielbritāniju mārciņās:

1846. g. 401 949 393	1852. g. 765 630 544
1859. g. 961 707 264	1860. g. 1 115 890 608

Labības utt. eksports no Savienotajām Valstīm uz Lielbritāniju

(angļu centneros):	1850. g.	1862. g.
Kvieši	16 202 312	41 033 503
Mieži	3 669 653	6 624 800
Auzas	3 174 801	4 426 994
Rudzi	388 749	7 108
Kviešu milti	3 819 440	7 207 113
Griķi	1 054	19 571
Kukurūza	5 473 161	11 694 818
Bere jeb Bigg (īpaša miežu šķirne)	2 039	7 675
Zirņi	811 620	1 024 722
Pupas	1 822 972	2 037 137
Kopējais eksports	34 365 801	74 083 351

Pēc Gladstona kga iniciatīvas apakšnams 1867. g. 17. februārī lika savākt statistiskus datus par visāda veida labības eksportu un importu graudos un miltos Savienotajā karalistē no 1831. līdz 1866. g. [sk. 373. lpp.]. Es ievietoju šo statistisko datu kopsavilkumu. Milti ir pārrēķināti graudu kvarteros[144].

Kolosālā lēcienveidīgā fabrikas ražošanas paplašināmība un tās atkarība no pasaules tirgus nepieciešami rada drudžainu ražošanu un līdzi tai tirgū pārpildījumu, kuriem sašaurinoties iestājas paralīze. Rūpniecības dzīve pārvēršas vidējas rosības, uzplaukuma, pārprodukcijas, krīzes un depresijas periodu secīgā rindā. Nedrošība un nepastāvība, kurām mašinizētā ražošana pakļauj strādnieka nodarbošanos un tātad arī viņa eksistenci, kļūst normāla parādība, kad nodibinās šāda rūpnieciskā cikla periodu maiņa. Izņemot uzplaukuma periodus, starp kapitālistiem plosās nikna cīņa par viņu individuālo vietu tirgū. Viņu daļa tirgū ir tieši proporcionāla produktu lētumam. Tas rada ne tikai sacensību uzlabotu mašīnu lietošanā, kuras aizstāj darbaspēku, un jaunu ražošanas metožu lietošanā, bet zināmā punktā katru reizi parādās tieksme sasniegt preču palētināšanu ar varmācīgu darba algas pazemināšanu zem darbaspēka vērtības[235]).

Tātad fabrikas strādnieku skaita pieaugšanu nosaka relatīvi daudz straujāka visa fabrikās ieguldītā kapitāla pieaugšana. Bet šis process notiek tikai rūpnieciskā cikla paisuma un bēguma periodu ietvaros. Turklāt to pastāvīgi pārtrauc tehnikas progress, kas gan aizstāj strādniekus potenciāli, gan izstumj tos faktiski. Šādas kvalitatīvas pārmaiņas mašinizētajā ražošanā pastāvīgi attālina strādnieku no fabrikas vai aizslēdz fabrikas durvis jaunas rekrūšu straumes priekšā, turpretim fabriku vienkārša kvantitatīva paplašināšanās līdz ar izmestajiem strādniekiem uzsūc arī jaunus strādnieku kontigentus. Tādējādi strādnieki tiek nepārtraukti pievilkti un atgrūsti, pārsviesti no vienas puses uz otru, un tas notiek, pa-

---

[235]) Strādnieki, ko Lesteras zābaku fabrikanti bija izmetuši uz ielas ar «lokautu», savā uzsaukumā, ar kuru viņi 1866. g. jūlijā griezās pie Anglijas arodbiedrībām, starp citu, teica: «Pirms kādiem 20 gadiem Lesteras apavu ražošanā notika apvērsums, tāpēc ka šūšanas vietā ieviesa sastiprināšanu ar naglām. Toreiz varēja saņemt labu atalgojumu. Drīz vien šis jaunais pasākums stipri paplašinājās. Starp dažādām firmām, kas ražo visgaumīgāko preci, sākās spēcīga konkurence. Bet drīz pēc tam radās sliktākā veida konkurence — tieksme sakaut vienam otru tirgū ar lētu cenu (undersell). Kaitīgās sekas drīz izpaudās darba algas pazemināšanā, un darba cenas nokritās tik ļoti strauji, ka daudzas firmas tagad maksā tikai pusi no sākotnējās darba algas. Un tomēr, kaut gan darba alga krītas arvien zemāk un zemāk, peļņa katru reizi, kad mainās darba likmes, acīm redzot pieaug.» — Pat nelabvēlīgus rūpniecības periodus fabrikanti izmanto tā, ka, pārspīlēti pazeminot darba algu, t. i., tieši nozogot strādnieka dzīvei nepieciešamos līdzekļus, iegūst ārkārtīgu peļņu. Lūk, piemērs. Runa ir par zīda aušanas krīzi Koventrijā: «No liecībām, ko esmu guvis tiklab no fabrikantiem, kā arī no strādniekiem, neapšaubāmi izriet, ka darba alga ir pazemināta lielākā mērā, nekā uz to spiež ārzemju ražotāju konkurence un citi apstākļi. Vairākums audēju strādā par algu, kas pazemināta par 30—40%. Lentas gabals, par kuru audējs pirms pieciem gadiem saņēma 6—7 šiliņus, tagad dod viņam tikai 3 šiliņus 3 pensus vai 3 šiliņus 6 pensus; cits darbs, par kuru agrāk maksāja 4 šiliņus un 4 šiliņus 3 pensus, tagad dod tikai 2 šiliņus vai 2 šiliņus 3 pensus. Darba alga ir pazemināta vairāk, nekā tas bija nepieciešams pieprasījuma atdzīvināšanai. Īstenībā attiecībā uz daudzām lentu šķirnēm darba algas pazemināšanai nesekoja pat ne mazākais preces cenas pazeminājums» (Komisijas locekļa F. D. Londža pārskats izdevumā «Children's Employment Commission. 5th Report». 1866, p. 114, № 1).

Piecgadu periodi un 1866. gads

	1831—1835	1836—1840	1841—1845	1846—1850	1851—1855	1856—1860	1861—1865	1866
Imports (kvarteros) vidēji gadā	1 096 373	2 389 729	2 843 865	8 776 552	8 345 237	10 913 612	15 009 871	16 457 340
Eksports (kvarteros) vidēji gadā	225 263	251 770	139 056	155 461	307 491	341 150	302 754	216 218
Importa pārsvars pār eksportu vidēji gadā	874 110	2 137 959	2 704 809	8 621 091	8 037 746	10 572 462	14 707 117	16 241 122
Iedzīvotāju skaits vidēji gadā katrā periodā	24 621 107	25 929 507	27 262 559	27 797 598	27 572 922	28 391 544	29 381 760	29 935 404
Vidējais labības utt. daudzums (kvarteros), ko gadā patērē katrs iedzīvotājs virs pašu zemes produkcijas	0,036	0,082	0,099	0,310	0,291	0,372	0,501	0,543

stāvīgi mainot vervējamo strādnieku dzimumu, vecumu un prasmes pakāpi.

Fabrikas strādnieka liktenis visuzskatāmāk kļūst redzams, īsumā aplūkojot Anglijas kokvilnas rūpniecības likteni.

No 1770. līdz 1815. g. 5 gadi kokvilnas rūpniecībā ir nomāktības stāvoklis jeb depresija. Šā pirmā 45 gadu perioda laikā Anglijas fabrikantiem piederēja mašīnu lietošanas monopols un monopols pasaules tirgū. No 1815. līdz 1821. g. — nomāktības stāvoklis. 1822. un 1823. gadā — uzplaukums. 1824. gadā — atcelts likums pret koalīcijām[145], vispārēja liela fabriku paplašināšanās. 1825. gadā — krīze. 1826. gadā — liels trūkums un kokvilnas strādnieku nemieri. 1827. gadā — viegla uzlabošanās. 1828. gadā — stipri pieaug tvaika aužamo steļļu daudzums un eksports. 1829. gadā eksports, it īpaši uz Indiju, pārspēj visus iepriekšējos gadus. 1830. gadā — pārpildīti tirgi, ļoti liels trūkums. No 1831. līdz 1833. g. — nepārtraukts nomāktības stāvoklis; Austrumindijas sabiedrībai atņemts monopols tirdzniecībā ar Austrumāziju (Indiju un Ķīnu). 1834. gadā — liels fabriku pieaugums un mašinizētās ražošanas izplatīšanās, darba roku trūkums; jaunais likums par nabagiem veicina laukstrādnieku pārcelšanos uz fabriku rajoniem; no lauku grāfistēm bērnus masveidīgi pārvieto; tirdzniecība ar baltajiem vergiem. 1835. gadā — liels uzplaukums; tai pašā laikā kokvilnas rokas audēji izmirst aiz bada. 1836. gadā — liels uzplaukums. 1837. un 1838. gadā — nomāktības stāvoklis un krīze. 1839. gadā — rosība. 1840. gadā — dziļa depresija, nemieri, karaspēka iejaukšanās. 1841. un 1842. gadā — fabrikas strādnieku šausmīgas ciešanas. 1842. gadā — fabrikanti atlaiž strādniekus no fabrikām, lai piespiestu atcelt labības likumus; strādnieki tūkstošiem plūst uz Jorkšīru, no kurienes karaspēks dzen tos atpakaļ, un viņu vadoņi tiek nodoti tiesai Lenkasterā. 1843. gadā — liels trūkums. 1844. gadā — rosība. 1845. gadā — liels uzplaukums. 1846. gada sākumā turpinās kāpinājums, pēc tam pretējas kustības simptomi; labības likumu atcelšana. 1847. gadā — krīze; vispārēja darba algas pazemināšana par 10 un vairāk procentiem par godu «big loaf» [«lielajam klaipam»][146]. 1848. gadā — nomāktības stāvoklis turpinās; Mančestra militārā apsardzībā. 1849. gadā — rosība. 1850. gadā — uzplaukums. 1851. gadā — preču cenu krišanās, zema darba alga, bieži streiki. 1852. gadā — sākas uzlabošanās, streiki turpinās, fabrikanti draud ievest ārzemju strādniekus. 1853. gadā — pieaugošs eksports; astoņus mēnešus ilgs streiks un liels trūkums Prestonā. 1854. gadā — uzplaukums, pārpildīti tirgi. 1855. gadā — no Savienotajām Valstīm, Kanādas, no Austrumāzijas tirgiem pienāk ziņas par bankrotiem. 1856. gadā — liels uzplaukums. 1857. gadā — krīze. 1858. gadā — uzlabošanās. 1859. gadā — liels uzplaukums, fabriku pieaugums. 1860. gadā — Anglijas kokvilnas rūpniecība sasniedz apogeju; Indijas, Austrālijas un citi tirgi ir tādā mērā pārpildīti, ka līdz 1863. g. tie tikko spēj uzsūkt vecos krājumus;

tirdzniecības līgums ar Franciju; milzīgs fabriku un mašinizētās ražošanas pieaugums. 1861. gadā — kāpinājums kādu laiku turpinās, pēc tam pretēja kustība, Amerikas pilsoņu karš, kokvilnas bads. No 1862. līdz 1863. g. — pilnīgs sabrukums.

Kokvilnas bada vēsture ir pārāk raksturīga, lai mēs pie tās mazliet nepakavētos. No īsajiem norādījumiem par pasaules tirgus stāvokli 1860. un 1861. gadā ir redzams, ka kokvilnas bads nāca fabrikantiem īstajā laikā un pa daļai bija viņiem izdevīgs: fakts, kas atzīts Mančestras tirdzniecības palātas pārskatos, ko parlamentā proklamēja Palmerstons un Derbijs, ko apstiprināja notikumi[236]. Protams, 1861. gadā Savienotās karalistes 2 887 kokvilnas fabriku skaitā bija daudz sīku fabriku. Pēc fabriku inspektora A. Redgreiva pārskata, kura apgabalā no šīm 2 887 fabrikām bija 2 109 fabrikas, no pēdējā skaitļa 392 jeb 19% katra lietoja mazāk nekā 10 tvaika zirgspēku; 345 jeb 16% — no 10 līdz 20 zirgspēku un 1 372 fabrikas — 20 un vairāk zirgspēku[237]. Sīko fabriku vairākums bija austuves, kuras nodibināja uzplaukuma periodā pēc 1858. g. pa lielākajai daļai spekulanti, no kuriem viens sagādāja dziju, otrs mašīnas, trešais ēku; šīs fabrikas pārvaldīja bijušie overlookers [fabriku uzraugi] un citi mazturīgi cilvēki. Šo sīko fabrikantu vairākums izputēja. To pašu likteni viņiem būtu sagādājusi arī tirdzniecības krīze, kuras iestāšanos aizkavēja kokvilnas bads. Kaut gan viņu bija $^1/_3$ no fabrikantu kopskaita, tomēr viņu fabrikās tika lietota nesalīdzināmi mazāka visa kokvilnas rūpniecībā ieguldītā kapitāla daļa. Kas attiecas uz sašaurināšanās apmēriem, tad pēc ticama novērtējuma 1862. g. oktobrī stāvēja dīkā 60,3% vārpstiņu un 58% aužamo steļļu. Šie skaitļi attiecas uz visu šo rūpniecības nozari un, protams, stipri varië atsevišķos apgabalos. Tikai ļoti nedaudzas fabrikas strādāja pilnu laiku (60 stundu nedēļā), pārējās fabrikas strādāja ar pārtraukumiem. Pat tiem nedaudzajiem strādniekiem, kuri strādāja pilnu laiku un ar parasto gabaldarba algu, nedēļas izpeļņa nenovēršami samazinājās, tāpēc ka labākās kokvilnas šķirnes aizstāja ar sliktākām, kokvilnu Sea Island — ar Ēģiptes kokvilnu (smalkvērpšanā), Amerikas un Ēģiptes kokvilnu — ar (Austrumindijas) suratkokvilnu un tīru kokvilnu — ar kokvilnas atkritumu un surata maisījumiem. Suratkokvilnas īsāka šķiedra, tās lielāka netīrība, lielāks pavedienu trauslums, miltu aizstāšana metu smitēšanā ar dažāda veida smagākiem ingredientiem utt. — tas viss lika samazināt mašīnu ātrumu vai viena audēja vadīto aužamo steļļu skaitu, pavairoja darbu, kas nepieciešams mašīnas darba kļūmju izlabošanai, un līdz ar produkta daudzumu samazināja arī gabaldarba algu. Lietojot suratu, pat tad, ja strādnieks strādāja pilnu laiku, viņa izpeļņas zaudējums sasniedza 20, 30 un vairāk procentu. Bet fabrikantu vairākums arī gabaldarba algas normu samazināja par 5, $7^1/_2$ un 10 procentiem. Tāpēc var iedomāties to

[236]) Sal. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1862», p. 30.
[237]) Turpat, 19. lpp.

strādnieku stāvokli, kuri strādāja $3^1/_2$, 4 dienas nedēļā un tikai 6 stundas dienā. 1863. gadā, pēc tam kad jau bija iestājusies relatīva uzlabošanās, audēju, vērpēju utt. darba alga bija 3 šiliņi 4 pensi, 3 šiliņi 10 pensu, 4 šiliņi 6 pensi, 5 šiliņi 1 penss utt. nedēļā[238]. Pat šādā mokpilnā stāvoklī fabrikantu izgudrošanas spējas attiecībā uz atvilkumiem no darba algas neaprima. Atvilkumus izdarīja pa daļai kā naudas sodu par izstrādājumu trūkumiem, kuri bija atkarīgi no sliktās kokvilnas, neapmierinošajām mašīnām utt. Bet, kad fabrikants bija arī strādnieku kotedžu īpašnieks, viņš pats iekasēja sev īres maksu, izdarīdams atskaitījumus no nominālās darba algas. Fabriku inspektors A. Redgreivs stāsta par selfacting minders [strādniekiem pie selfaktoriem] (viņi vadīja katrs divus selfaktorus), ka

«14 dienu pilna darba beigās viņi ir saņēmuši 8 šiliņus 11 pensus; no šās summas tika atskaitīta dzīvokļa īres maksa, no kuras pusi fabrikants tomēr atdeva atpakaļ kā dāvanu, tā ka strādnieki pārnesa mājā veselus 6 šiliņus 11 pensus. Audēju nedēļas alga 1862. g. pēdējos mēnešos sākās no 2 šiliņiem 6 pensiem»[239].

Dzīvokļa īres maksu bieži vien atskaitīja no darba algas pat tajos gadījumos, kad strādnieki strādāja tikai īsu laiku[240]. Nav brīnums, ka dažās Lenkašīras daļās izcēlās kaut kas līdzīgs bada tīfam! Bet raksturīgāks par visu bija tas, ka ražošanas procesa revolucionizēšanās notika uz strādnieka rēķina. Tie bija īsti experimenta in corpore vili [eksperimenti ar dzīvu ķermeni, kam nav vērtības], tādi paši kā anatoma eksperimenti ar vardēm.

«Kaut gan es,» saka fabriku inspektors Redgreivs, «minēju patieso strādnieku izpeļņu daudzās fabrikās, tomēr nevajag domāt, ka viņi katru nedēļu saņem šo summu. Strādnieku stāvoklis ir pakļauts vislielākajām svārstībām, tāpēc ka fabrikanti pastāvīgi eksperimentē («experimentalizing») ... Viņu izpeļņa ceļas un krītas atkarībā no kokvilnas maisījumu kvalitātes: gan tā atšķiras no viņu agrākās izpeļņas par 15%, gan arī nākamajā vai otrajā nedēļā pēc tās krītas par 50—60%.»[241]

Šos eksperimentus izdarīja ne tikai uz strādnieku dzīvei nepieciešamo līdzekļu rēķina. Strādniekiem vajadzēja ciest ar visām savām piecām sajūtām.

«Cilvēki, kas nodarbināti kokvilnas tīrīšanā, teica man, ka neizturamā smaka novedot viņus līdz nesamaņai ... Tiem, kas nodarbināti šķirošanas, kulstīšanas un kāršanas nodaļās, putekļi un netīrumi, kas atdalās no kokvilnas, krājas mutē, degunā, acīs un ausīs, rada klepu un aizdusu. Tā kā šķiedra ir īsa, tad dzijai, to smitējot, tiek pievienots liels daudzums dažādu vielu, un proti, visādi agrāk lietoto miltu surogāti. Ar to izskaidrojams, ka audējiem ir nelabuma sajūta un dispepsija. Putekļi padara bronhītu par izplatītu slimību, tāpat arī rīkles iekaisumu; izplatītas arī ādas slimības, tāpēc ka ādu kairina surātā esošie netīrumi.»

---

238) «Reports etc. for 31st October 1863», p. 41—45, 51.
239) Turpat, p. 41, 42.
240) Turpat, p. 57.
241) Turpat, p. 50, 51.

No otras puses, surogāti, ko lietoja miltu vietā, bija fabrikantu kungiem īsta Fortunāta soma, tāpēc ka tie palielināja dzijas svaru. Tie bija cēlonis tam, ka «15 märc. izejmateriāla, kad to pārvērta dzijā, svēra 20 märciņas»[242]. Fabriku inspektoru 1864. g. 30. aprīļa pārskatā mēs lasām:

«Rūpniecība izlieto tagad šo palīgavotu patiešām nepieklājīgos apmēros. No autoritatīva avota es zinu, ka 8 märc. auduma izgatavo no $5^1/_4$ märc. kokvilnas un $2^3/_4$ märc. smites. Citā $5^1/_4$ märciņu audumā bija divas märciņas smites. Tas ir parastais kreklu audums eksportam. Citām šķirnēm dažreiz pieliek 50% smites, tā kā fabrikanti varētu lielīties un tiešām lielās, ka viņi kļūstot bagāti, pārdodami audumus lētāk, nekā nomināli maksā tajos esošā dzija.»[243]

Bet strādniekiem bija jācieš ne tikai no fabrikantu eksperimentiem fabrikās un no municipalitāšu eksperimentiem ārpus fabrikām, ne tikai no darba algas pazemināšanas un no bezdarba, no nabadzības un žēlastības dāvanām, no lordu un apakšnama locekļu cildinošajām runām.

«Nelaimīgās sievietes, kas zaudējušas darbu kokvilnas bada rezultātā, kļuvušas par sabiedrības atkritumiem un tādas arī palikušas... Jauno prostitūtu skaits pilsētā tagad pieaudzis vairāk, nekā tas jebkad novērots pēdējos 25 gados.»[244]

Tādējādi Anglijas kokvilnas rūpniecības pirmajos 45 gados, no 1770. līdz 1815. g., mēs redzam tikai 5 krīzes un depresijas gadus, bet tas bija periods, kad tai piederēja pasaules monopols. Otrajā 48 gadu periodā, no 1815. līdz 1863. g., ir tikai 20 rosības un uzplaukuma gadu uz 28 gadiem nomāktības stāvokļa un depresijas. No 1815. līdz 1830. g. sākas konkurence ar kontinenta Eiropu un ar Savienotajām Valstīm. Kopš 1833. g. varmācīgā kārtā tiek paplašināti Āzijas tirgi, «izpostot cilvēku dzimumu»[147]. Kopš labības likuma atcelšanas, no 1846. līdz 1863. g., uz astoņiem vidējas rosības un uzplaukuma gadiem iznāk 9 gadi nomāktības stāvokļa un depresijas. Par pieaugušo vīriešu kokvilnas strādnieku stāvokli pat uzplaukuma periodā var spriest no šeit pievienotās piezīmes[245].

---

[242]) Turpat, 62. un 63. lpp.

[243]) «Reports etc. for 30th April 1864», p. 27.

[244]) No Boltonas policijas priekšnieka Harisa vēstules, kas citēta izdevumā «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», p. 61, 62.

[245]) Kādā kokvilnas strādnieku uzsaukumā 1863. g. pavasarī, kur aicināts dibināt emigrācijas biedrību, starp citu ir teikts: «Tikai nedaudzi noliegs, ka pašlaik absolūti nepieciešama ir liela skaita fabrikas strādnieku emigrācija. Un šādi fakti pierāda, ka visos laikos ir bijusi nepieciešama pastāvīga emigrācijas straume un ka bez tās mums nav iespējams parastajos apstākļos uzturēt savu stāvokli: 1814. gadā eksportēto kokvilnas preču oficiālā vērtība (kas parāda vienkārši daudzumu) bija 17 665 378 st. märc., bet to patiesā tirgus vērtība — 20 070 824 st. märc. 1858. gadā eksportēto kokvilnas preču oficiālā vērtība bija 182 221 681 st. märc., bet to patiesā tirgus vērtība — tikai 43 001 312 st. märc., tā ka, daudzumam pavairojoties desmitkārt, cena cēlās tikai nedaudz vairāk nekā divkārt. Šis rezultāts, kas ir tik nelabvēlīgs Anglijai vispār un fabrikas strādniekiem it īpaši, ir atkarīgs no dažādu apstākļu sagadīšanās. Viens no tiem, kas visvairāk duras acīs, ir pastāvīgais darba pārpalikums, kas nepieciešams šai rūpniecības nozarei, kura, lai izvairītos no bojā ejas, prasa pastāvīgu tirgus paplašināšanos. Gadās, ka mūsu kokvilnas fabrikas pārtrauc darbu, notiekot kādai no tām periodiskajām depresijām tirdzniecībā, kuras tagadējā iekārtā ir tikpat nenovēršamas kā pati nāve. Bet tas neaptur cilvēka izgudrošanas spējas. Kaut gan pēc viszemākā novērtējuma šo zemi pēdējos 25 gados ir atstājuši 6 miljoni cilvēku, tomēr pat vislielākā uzplaukuma periodos milzīgs procents pieaugušo vīriešu nespēj atrast fabrikās nekādu darbu un ne ar kādiem nosacījumiem; tās ir sekas no pastāvīgās darba izstumšanas ar nolūku palētināt produktu» («Reports of Insp. of Fact. for

8. LIELRŪPNIECĪBA REVOLUCIONIZĒ MANUFAKTŪRU, AMATNIECĪBU UN MĀJAS DARBU

a) UZ AMATNIECĪBU UN DARBA DALĪŠANU DIBINĀTĀS KOOPERĀCIJAS IZNĪCINĀŠANA

Mēs redzējām, kā mašīnas iznīcina kooperāciju, kas dibināta uz amatniecību, un manufaktūru, kas dibināta uz darba dalīšanu, kurš saglabājis amatniecisku raksturu. Pirmā veida piemērs ir labības pļaujmašīna, kas aizstāj pļāvēju kooperāciju. Spilgts otrā veida piemērs ir mašīna šujamadatu ražošanai. Pēc Ādama Smita vārdiem, 10 cilvēku, izmantodami darba dalīšanu, viņa laikā pagatavojuši 48 000 adatu dienā. Turpretim viena mašīna 11 stundu darba dienā dod 145 200 adatu. Viena sieviete vai jauniete uzrauga vidēji 4 tādas mašīnas un tātad ražo ar to palīdzību līdz 600 000 adatu dienā jeb vairāk par 3 000 000 nedēļā[246]. Kad atsevišķa darbmašīna aizstāj kooperāciju vai manufaktūru, tā savukārt var kļūt par jaunas amatnieciskās ražošanas bāzi. Tomēr šī amatnieciskās ražošanas atdzimšana uz mašīnas bāzes ir tikai pāreja uz fabrikas ražošanu, kura arī tiešām parasti parādās katrreiz, kad cilvēka muskuļi mašīnas dzīšanā tiek aizstāti ar kādu mehānisku dzinējspēku — tvaiku vai ūdeni. Sporādiski un katrā ziņā tikai uz īsu laiku sīkražošana var saistīties ar mehānisku dzinējspēku, nomājot tvaiku, kā tas vērojams dažās Birmingemas manufaktūrās, lietojot sīkas kaloriskās mašīnas[148], kā tas ir dažās aušanas nozarēs, utt.[247] Koventrijas zīda aušanā dabiski bija izveidojies eksperiments ar «fabrikām kotedžām». Kotedžu rindu izveidotā kvadrāta centrā uzcēla tā saucamo engine house [mašīnmāju] tvaika mašīnai, kuru ar vārpstu palīdzību savienoja ar aužamajām stellēm kotedžās. Visos gadījumos tvaiks tika nomāts, piemēram, par $2^1/_2$ šiliņiem vienām aužamajām stellēm. Šo nomas maksu par tvaiku maksāja katru nedēļu neatkarīgi no tā, vai stelles bija strādājušas vai ne. Katrā kotedžā bija novietotas 2—6 aužamās stelles, kas piederēja strādniekiem, bija pirktas uz kredīta vai nomātas uz laiku. Cīņa starp fabriku kotedžu un fabriku vārda tiešajā nozīmē turpinājās vairāk nekā 12 gadu. Tā beidzās ar 300 fabriku kotedžu pilnīgu izputināšanu[248]. Tajos gadījumos, kad procesa daba nenosaka no paša sākuma ražošanu lielā mērogā, rūpniecības nozares, kas radušās pēdējos gadu desmitos, piemēram, aplokšņu, tērauda spalvu utt. ražošana, parasti iziet vispirms caur amatniecisko un pēc tam caur manufaktūras ražošanu kā īsām pārejas fāzēm uz fabrikas

---

30th April 1863», p. 51, 52). Kādā no turpmākajām nodaļām mēs redzēsim, ka kokvilnas katastrofas laikā fabrikantu kungi dažādā veidā, pat ar valsts varas palīdzību, centās aizkavēt fabrikas strādnieku emigrāciju.

[246]) «Children's Employment Commission. 3rd Report», 1864, p. 108, № 447.

[247]) Savienotajās Valstīs šāda amatniecības atjaunošana uz mašīnu bāzes ir sastopama diezgan bieži. Un tieši tāpēc koncentrācija, kas ir saistīta ar nenovēršamu pāreju uz fabrikas ražošanu, tur soļo ar septiņūdžu zābakiem salīdzinājumā ar Eiropu un pat ar Angliju.

[248]) Sal. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», p. 64.

ražošanu. Ar vislielākajām grūtībām šī pārvēršanās notiek tajos gadījumos, kad produkta ražošana manufaktūrā ir nevis secīga savstarpēji saistītu procesu rinda, bet gan ietver sevī daudzus nevienveidīgus procesus. Tas bija, piemēram, liels šķērslis tērauda spalvu fabrikas attīstībā. Tomēr jau gandrīz pirms 15 gadiem tika izgudrots automāts, kas uzreiz veic 6 dažādus procesus. 1820. gadā pirmās tērauda spalvas ražoja amatnieki par 7 st. märc. 4 šiliņiem 12 dučus, manufaktūra tās ražoja 1830. gadā par 8 šiliņiem, un fabrika pašlaik tās piegādā vairumtirgotājiem par 2—6 pensiem[249].

b) FABRIKAS ATPAKAĻIEDARBĪBA UZ MANUFAKTŪRU UN MĀJAS DARBU

Līdz ar fabrikas attīstību un ar apvērsumu zemkopībā, kurš pavadīja šo attīstību, ne tikai paplašinās ražošanas apmēri visās pārējās rūpniecības nozarēs, bet mainās arī to raksturs. Mašinizētās ražošanas princips, kura būtība ir tā, ka tas sadala ražošanas procesu to sastādošajās fāzēs un atrisina tādējādi radušos uzdevumus, izmantojot mehāniku, ķīmiju utt., īsi sakot, dabas zinātnes, — visur iegūst izšķirošu nozīmi. Tāpēc mašīnas iespiežas manufaktūrās, kur tās tiek lietotas gan vienā, gan otrā daļējā procesā. Tādējādi manufaktūras stabilā, izkristalizējusies struktūra, kas radusies no vecās darba dalīšanas, sairst un dod vietu nepārtrauktām pārmaiņām. Un arī bez tam kopstrādnieka jeb kombinētā strādnieka personāla sastāvā notiek radikāls apvērsums. Pretstatā manufaktūras periodam darba dalīšanas plāns tagad ir dibināts uz sieviešu darba, visu vecumu bērnu darba, neapmācītu strādnieku darba lietošanu visur, kur tikai tas ir iespējams, — īsi sakot, uz «cheap labour», lēta darba lietošanu, kā angļi to raksturīgi nosaukuši. Tas attiecas ne tikai uz visāda veida lielā mērogā kombinētu ražošanu, vai nu tā mašīnas lieto vai ne, bet arī uz tā saucamo moderno mājrūpniecību neatkarīgi no tā, vai strādnieki ar to nodarbojas savos privātajos dzīvokļos vai arī sīkās darbnīcās. Šai tā saucamajai modernajai mājrūpniecībai, izņemot nosaukumu, nav nekā kopēja ar veco mājrūpniecību, kuras priekšnoteikums ir neatkarīga pilsētas amatniecība, patstāvīga zemnieka saimniecība un pirmām kārtām strādnieka ģimenes māja. Tagad tā ir pārvērtusies par fabrikas, manufaktūras vai preču veikala ārējo nodaļu. Bez fabrikas strādniekiem, manufaktūras strādniekiem un amatniekiem, kurus kapitāls lielās masās koncentrē vienā telpā un kurus tas tieši komandē, ar neredzamu pavedienu palīdzību tas darbina veselu armiju mājas strādnieku, kas izkaisīti lielās pilsētās un uz laukiem.

---

[249] Džillota kgs nodibināja Birmingemā pirmo tērauda spalvu manufaktūru lielā mērogā. Jau 1851. gadā tā ražoja vairāk nekā 180 miljonu spalvu un patērēja gadā 120 tonnu tērauda skārda. Birmingemā, kas monopolizējusi šo rūpniecības nozari Savienotajā karalistē, pašlaik ražo miljardiem tērauda spalvu gadā. Nodarbināto personu skaits, pēc 1861. g. skaitīšanas datiem, bija 1 428, to skaitā 1 268 strādnieces, sākot no piecu gadu vecuma.

Piemērs: Tilli kgu kreklu fabrika Londonderijā, Īrijā, ar 1 000 fabrikas strādniekiem un 9 000 mājas strādniekiem, kas izkaisīti uz laukiem[250].

Lētu un nenobriedušu darbaspēku ekspluatācija modernajā manufaktūrā iegūst vēl nekautrīgāku raksturu nekā īstā fabrikā, tāpēc ka pēdējās tehniskā pamata — muskuļu spēka aizstāšanas ar mašīnām un darba viegluma manufaktūrai pa lielākajai daļai trūkst; turklāt manufaktūrā sieviešu organismu vai arī vēl nenobriedušo bērnu organismu visnekaunīgākajā kārtā pakļauj indīgu vielu utt. iedarbībai. Pastāvot tā saucamajam mājas darbam, ekspluatācija iegūst vēl nekautrīgāku raksturu nekā manufaktūrā, tāpēc ka strādnieku sadrumstalotība mazina viņu spēju pretoties, ka starp tiešo darba devēju un strādnieku iespraucas vesela rinda plēsonīgu parazītu, ka mājas darbs visur cīnās ar tās pašas nozares mašinizēto vai vismaz manufaktūras ražošanu, ka nabadzība atņem strādniekam nepieciešamos darba nosacījumus — telpu, gaismu, ventilāciju utt. —, ka nodarbošanās neregularitāte pieaug un, beidzot, ka šajās pēdējās patvēruma vietās visiem tiem, ko lielrūpniecība un zemkopība ir padarījušas par «liekiem», konkurence starp strādniekiem nepieciešami sasniedz savu maksimumu. Tikai mašinizētās ražošanas rezultātā sistemātiski izveidotā ražošanas līdzekļu ekonomēšana, kas reizē jau no paša sākuma ir darbaspēka visnesaudzīgākā izšķiešana un darba funkcionēšanas normālo nosacījumu izlaupīšana, tagad jo spēcīgāk parāda šo savu antagonistisko un slepkavīgo pusi, jo mazāk attiecīgajā rūpniecības nozarē ir attīstīts darba sabiedriskais ražīgais spēks un kombinēto darba procesu tehniskais pamats.

c) MODERNĀ MANUFAKTŪRA

Ar dažiem piemēriem paskaidrošu iepriekš izvirzītos atzinumus. Patiesībā lasītājs jau zina ļoti daudz ilustrāciju no nodaļas par darba dienu. Metālapstrādāšanas manufaktūras Birmingemā un apkārtnē darbos, kas pa lielākajai daļai ir ļoti smagi, izmanto 30 000 bērnu un pusaudžu un 10 000 sieviešu. Mēs tos sastopam šeit veselībai kaitīgajās vara lietuvēs, pogu fabrikās, glazēšanas, galvanoplastikas un lakošanas darbā[251]. Pārmērīgs pieaugušo un mazgadīgo darbs ir nodrošinājis dažādām Londonas avīžu un grāmatu spiestuvēm pienācīgu nosaukumu «kautuves»[251a]. Grāmatsietuvēs — tāds pats pārmērīgs darbs, kura upuri šeit ir sievietes, jaunietes un bērni. Smags darbs mazgadīgajiem virvju darbnīcās, nakts darbs sāls fabrikās, sveču un citās ķīmiskās manufaktūrās,

---

[250]) «Children's Employment Commission. 2nd Report», 1864, p. LXVIII, № 415.

[251]) Un Šefildā pat vīļu uzciršanā nodarbina bērnus!

[251a]) «Children's Employment Commission. 5th Reports», 1866, p. 3, № 24; p. 6, № 55, 56; p. 7, № 59,60.

pusaudžu darba slepkavīga izmantošana aužamo steļļu griešanai zīda austuvēs, kur nelieto mehānisko dzinējspēku[252]). Viens no visriebīgākajiem, visnetīrākajiem un vissliktāk atalgotajiem darbiem, kura veikšanai izmanto galvenokārt jaunietes un sievietes, ir lupatu šķirošana. Kā zināms, Lielbritānija, nerunājot jau par viņas pašas lupatu milzīgo masu, ir visas pasaules lupatu tirdzniecības centrs. Lupatas šeit ieved no Japānas, no visattālākajām Dienvidamerikas valstīm un no Kanāriju salām. Bet galvenie Lielbritānijā ievedamo lupatu avoti ir Vācija, Francija, Krievija, Itālija, Ēģipte, Turcija, Beļģija un Holande. Lupatas lieto mēslošanai, pūku fabrikācijai (matračiem un gultas maisiem), shoddy (mākslīgas vilnas) izgatavošanai un kā izejmateriālu papīra ražošanai. Sievietes, kas šķiro lupatas, ir vidutājas baku un citu lipīgo slimību izplatīšanā un pašas ir šo slimību pirmie upuri[253]). Klasisks piemērs pārmērīgam darbam, smagam un nepiemērotam darbam, kas strādniekus, kuri tiek ekspluatēti no agras bērnības, padara brutālus, līdz ar metāla un ogļu raktuvēm var būt dakstiņu un ķieģeļu fabrikas, kurās jaunizgudroto mašīnu Anglijā lieto (1866. g.) pagaidām tikai sporādiski. No maija līdz septembrim darbs ilgst no pulksten 5 rītā līdz pulksten 8 vakarā un, ja kaltēšana notiek brīvā gaisā, bieži vien no pulksten 4 rītā līdz pulksten 9 vakarā. Darba dienu no pulksten 5 rītā līdz pulksten 7 vakarā uzskata par «saīsinātu», «mērenu». Abu dzimumu bērnus pieņem darbā, sākot ar 6 un pat ar 4 gadu vecumu. Viņi strādā tikpat daudz stundu kā pieaugušie, bieži vien vairāk nekā pieaugušie. Darbs ir smags, un vasaras karstums vēl palielina spēku izsīkumu. Tā, piemēram, Moslijas ķieģeļu fabrikā kāda 23 gadus veca jauniete izgatavoja 2 000 ķieģeļu dienā, viņai palīdzēja divas mazgadīgas meitenes, kas nesa mālus un krāva ķieģeļus. Šīs meitenes iznesa dienā 10 tonnas mālu, kāpjot pa slideno bedres nogāzi, no 30 pēdu dziļuma un aiznesa tos 210 pēdu attālumā.

«Nav iespējams bērnam iziet caur šo ķieģeļu fabrikas šķīstītavu tā, lai tas nekristu tikumiski... Piedauzības, kas viņiem jādzird jau kopš agras bērnības, nekrietnās, nepieklājīgās un nekaunīgās paražas, starp kurām viņi izaug nezināšanā un mežonībā, padara viņus uz visu turpmāko mūžu par paklīdušiem, nekrietniem, izvirtušiem cilvēkiem... Dzīvokļu apstākļi ir drausmīgs demoralizācijas avots. Katrs moulder (formētājs)» (patiesībā apmācīts strādnieks un strādnieku grupas vadītājs) «dod savam 7 cilvēku artelim dzīvokli un uzturu savā būdā jeb kotedžā. Šajā būdā guļ vīrieši, pusaudži un jaunietes neatkarīgi no tā, vai tie pieder vai nepieder pie formētāja ģimenes. Būdā parasti ir 2 un tikai izņēmuma gadījumos 3 puspagraba istabas ar nepietiekamu ventilāciju. Dienas smagais darbs ir tā nogurdinājis cilvēkus, ka nav ko domāt par kādu higiēnas, tīrības vai pieklājības noteikumu ievērošanu. Daudzas no šīm būdām var būt par īstiem putekļu, nekārtības un netīrības paraugiem... Vislielākais šās sistēmas ļaunums, kura izmanto jaunietes šāda veida darbiem, ir tas, ka no agras bērnības

---

[252]) Turpat, 114. un 115. lpp. № 6—7. Komisijas loceklis dibināti piezīmē — ja parasti mašīna aizstāj cilvēku, tad šeit pusaudzis vārda tiešajā nozīmē aizstāj mašīnu.

[253]) Sk. ziņojumu par lupatu tirdzniecību un daudzas ilustrācijas izdevumā «Public Health. 8th Report». London, 1866, Appendix, p. 196—208.

uz visu mūžu tā parasti cieši saista viņas ar visnekrietnākajām cilvēku padibenēm. Iekām daba viņām ir pateikusi, ka viņas ir sievietes, viņas kļūst par rupjiem, neķītrības runājošiem zēniem («rough, foul-mouthed boys»). Ģērbtas trūcīgās, netīrās skrandās, daudz augstāk par ceļgaliem kailām kājām, netīriem matiem un seju, viņas pierod ar nicināšanu izturēties pret visām pieklājības un kauna jūtām. Pusdienas laikā viņas guļ izstiepušās zemē vai noskatās uz puišiem, kuri peldas tuvējā kanālā. Pabeigušas savu smago dienas darbu, viņas uzvelk labākas drēbes un iet līdzi vīriešiem uz dzertuvēm.»

Ka visā šajā šķirā no pašas bērnības valda šausmīga dzeršana, tas ir pilnīgi dabiski.

«Vissliktākais ir tas, ka ķieģeļnieki ir izmisuši paši par sevi. Jūs, ser, tā Sausolfīldas kapelānam teica kāds no labākajiem starp viņiem, tikpat labi varat mēģināt pacelt un labot velnu kā ķieģeļnieku!» («You might as well try to raise and improve the devil as a brickie, Sir!»)[254].

Par darba apstākļu kapitālistisko ekonomēšanu modernajā manufaktūrā (ar kuru šeit jāsaprot visas lielās darbnīcas, izņemot fabrikas vārda tiešajā nozīmē) bagātīgu oficiālu materiālu var atrast ceturtajā (1861. g.) un sestajā (1863. g.) pārskatā par iedzīvotāju veselību. Workshops (darba telpu) apraksts, it sevišķi Londonas spiestuvju strādnieku un drēbnieku darba telpu apraksts pārspēj savā riebīgumā visu, ko varējusi dot mūsu romānistu fantāzija. To ietekme uz strādnieku veselību ir saprotama pati par sevi. Dr. Saimons, Slepenās padomes[149] vecākais medicīnas inspektors un oficiālais redaktors pārskatiem par iedzīvotāju veselību, starp citu saka:

«Savā ceturtajā pārskatā» (1861. g.) «es parādīju, ka strādniekam praktiski nav iespējams nosargāt savu pirmo tiesību — tiesību uz veselību, panākt, ka darbs, ciktāl tas ir atkarīgs no uzņēmēja, tiktu atbrīvots no visiem novēršamajiem veselībai kaitīgiem apstākļiem, lai arī kādu darbu veikšanai viņus būtu savācis uzņēmējs. Es pierādīju, ka strādnieki, kas praktiski nespēj saviem spēkiem īstenot šo tiesību uz veselību, nevar arī panākt patiesu palīdzību no sanitārās policijas algotajiem ierēdņiem... Desmitu tūkstošu strādnieku un strādnieču dzīvi tagad bezjēdzīgi kropļo un saīsina bezgalīgās fiziskās ciešanas, kuru cēlonis ir vienkāršais fakts, ka viņi strādā.»[255]

Lai ilustrētu, kā darbnīcas iedarbojas uz strādnieku veselības stāvokli, Dr. Saimons dod šādu mirstības tabulu[256]:

---

[254]) «Children's Employment Commission. 5th Report», 1866, p. XVI—XVIII, № 86—97, p. 130—133, № 39—71. Sal. arī «3rd Report», 1864, p. 48, 56.

[255]) «Public Health, 6th Report». London, 1864, p. 29, 31.

[256]) «Public Health, 6th Report». London, 1864, p. 30. Dr. Saimons atzīmē, ka Londonas drēbnieku un spiestuvju strādnieku mirstība 25—35 gadu vecumā patiesībā ir daudz lielāka, jo Londonas uzņēmēji pieņem darbā no laukiem daudz jaunu cilvēku, kas jaunāki par 30 gadiem, kā «mācekļus» un «improvers» (kas vēlas papildināties savā arodā). Figurēdami sarakstos kā londonieši, viņi mākslīgi palielina to cilvēku skaitu, pēc kuriem aprēķina mirstību Londonā, kaut gan dod samērā mazāku nāves gadījumu skaitu Londonā. Ievērojama daļa no viņiem, it sevišķi smagu slimību gadījumā, atgriežas uz laukiem (turpat).

Dažāda vecuma personu skaits, kas nodarbinātas attiecīgajās rūpniecības nozarēs	Nodarbošanās veidi, kas salīdzināti pēc to ietekmes uz veselību	Mirstība uz 100 000 cilvēkiem attiecīgajās nozarēs (pēc vecumiem)		
		25—35 g.	35—45 g.	45—55 g.
958 265	Zemkopība Anglijā un Velsā	743	805	1 145
22 301 vīrietis 12 377 sievietes	Londonas drēbnieki	958	1 262	2 093
13 803	Londonas spiestuvju strādnieki	894	1 747	2 367

d) MODERNAIS MĀJAS DARBS

Tagad es pievēršos tā saucamajam mājas darbam. Lai rastu sev priekšstatu par šo ekspluatācijas sfēru, kuru kapitāls realizē lielrūpniecības sētmalē, un par šās ekspluatācijas drausmīgumu, varētu aplūkot, piemēram, šķietami gluži idillisko naglu ražošanu, ar kuru nodarbojas dažos nomaļos ciemos Anglijā[257]. Šeit pietiks, ja pakavēsimies pie dažiem tādu nozaru piemēriem kā mežģīņu ražošana un salmu pinumu izgatavošana, kurās vēl nemaz netiek lietotas mašīnas vai kuras konkurē ar mašinizēto un manufaktūras ražošanu.

No tiem 150 000 cilvēkiem, kas nodarbināti mežģīņu ražošanā Anglijā, apmēram uz 10 000 attiecas 1861. g. fabriku akts. Pārējo 140 000 lielum lielais vairākums ir sievietes, abu dzimumu pusaudži un bērni, pie kam vīriešu dzimums ir pārstāvēts ļoti vāji. Šā «lētā» ekspluatācijas materiāla veselības stāvoklis ir redzams no šāda kopsavilkuma, ko izdarījis Dr. Trumens, ārsts vispārējā poliklīnikā trūcīgajiem Notingemā. No 686 pacientēm mežģīņu izgatavotājām, pa lielākajai daļai 17—24 gadu vecumā, ar tuberkulozi slimojušas[258]:

1852. g.	1 no 45	1857. g.	1 no 13
1853. „	1 „ 28	1858. „	1 „ 15
1854. „	1 „ 17	1859. „	1 „ 9
1855. „	1 „ 18	1860. „	1 „ 8
1856. „	1 „ 15	1861. „	1 „ 8

Šim tuberkulozes slimnieku procenta progresējošajam pieaugumam vajag apmierināt tiklab visoptimistiskākos progresistus, kā arī melīgos vācu brīvtirdzniecības teorijas iznēsātājus.

1861. g. fabriku akts regulē pašu mežģīņu izgatavošanu, ciktāl tā notiek ar mašīnām, un tā tas parasti ir Anglijā. Nozares, pie kurām mēs šeit īsumā pakavēsimies — un turklāt tikai attiecībā

---

[257]) Te ir runa par kaltajām naglām atšķirībā no grieztajām naglām, kas tiek izgatavotas ar mašīnām. Sk. «Children's Employment Commission. 3rd Report», p. XI, XIX, № 125—130; p. 52, № 11; p. 114, № 487; p. 137, № 674.

[258]) «Children's Employment Commission. 2nd Report», p. XXII, № 166.

uz tā saucamajiem mājas strādniekiem un nevis uz tiem, kas koncentrēti manufaktūrās, preču namos utt., — ir šādas: 1) lace finishing (ar mašīnu fabricēto mežģīņu galīgā apdare; šī kategorija savukārt aptver daudzus apakšnodalījumus); 2) mežģīņu tamborēšana.

Lace finishing veic kā mājas darbu vai nu tā saucamajās «mistresses houses» [«saimnieču mājās»], vai sieviešu privātajos dzīvokļos, kuras strādā vienas vai ar saviem bērniem. Sievietes, kas uztur «mistresses houses», pašas ir trūcīgas. Darbnīca ir daļa no viņu pašu dzīvokļa. Viņas saņem pasūtījumus no fabrikantiem, veikalu īpašniekiem utt. un salīgst sievietes, jaunietes un mazus bērnus tādā daudzumā, kas atbilst viņu istabas apmēriem un pieprasījuma svārstībām šajā rūpniecības nozarē. Nodarbināto strādnieču skaits mainās: dažās no šīm darbnīcām ir no 20 līdz 40, citās — no 10 līdz 20 strādnieču. Vidējais minimālais vecums, kad bērni sāk strādāt, ir 6 gadi, tomēr daži sāk strādāt pirms pieciem gadiem. Darba laiks parasti ilgst no pulksten 8 rītā līdz pulksten 8 vakarā ar $1^1/_2$ stundas pārtraukumu ēšanai, kas ir neregulāra; bieži jāēd tajās pašās smirdošajās darba telpās. Kad veikals plaukst, darbs bieži ilgst no pulksten 8 (dažreiz no pulksten 6) rītā līdz pulksten 10, 11 vai 12 naktī. Anglijas kazarmās uz katru kareivi pēc noteikumiem jābūt 500—600 kubikpēdu, kara lazaretēs — 1 200. Bet šajās darba alās iznāk 67—100 kubikpēdu uz cilvēku. Turklāt gāzes apgaismošana uzsūc gaisā esošo skābekli. Lai mežģīnes uzturētu tīras, bērniem bieži vien ir jānoauj apavi, pat ziemā, kaut gan grīda ir no akmens plāksnēm vai ķieģeļiem.

«Notingemā bieži vien var redzēt 15—20 bērnu, kas, sadzīti vienā mazā istabiņā ar platību varbūt ne vairāk par 12 pēdām kvadrātā, nodarbināti 15 stundu dienā tādā darbā, kurš pats par sevi novārdzina ar savu garlaicību un vienmuļību un turklāt tiek veikts tādos antisanitāros apstākļos, kādus vien var iedomāties... Pat vismazākie bērni strādā tik sasprindzināti uzmanīgi un ātri, ka tie jāapbrīno, un gandrīz nekad neļauj saviem pirkstiem atpūsties vai kustēties lēnāk. Ja viņiem ko jautā, tad viņi nepaceļ acis no darba, baidīdamies zaudēt kaut vienu sekundi.»

«Garo nūju» «mistresses» lieto kā bērnu pamudināšanas līdzekli jo biežāk, jo vairāk tiek pagarināts darba laiks.

«Bērni pamazām nogurst un kļūst nemierīgi kā putni, kad iet uz beigām garais laiks, kurā tie ir saistīti pie sava vienmuļīgā, acīm kaitīgā darba, kas ir nogurdinošs, jo nav pārmaiņu ķermeņa stāvoklī... Tas ir īsts vergu darbs» («Their work is like slavery»)[259].

Kur sievietes strādā kopā pašas ar saviem bērniem savās mājās, t. i., šā vārda modernajā nozīmē — īrētā istabā, bieži vien bēniņos, tur stāvoklis ir vēl sliktāks, ja tikai tas ir iespējams. Šāda veida darbu dod 80 jūdžu visapkārt Notingemai. Kad bērns, kas strādā preču namā, aiziet no tā pulksten 9 vai 10 vakarā, tad viņam bieži vien dod vēl veselu saini darba līdzi uz māju. Kapitālistiskais

[259]) «Children's Employment Commission. 2nd Report», 1864, p. XIX, XX, XXI.

varizejs kāda sava algotā kalpa personā, protams, dara to, aizkustinoši sacīdams: «tas mātei», kaut gan ļoti labi zina, ka nabaga bērnam arī vajadzēs sēsties un palīdzēt mātei[260].

Mežģīņu rūpniecība ir izplatīta galvenokārt divos Anglijas zemkopības apgabalos — Honitonas mežģīņu apgabalā, kas aptver 20—30 jūdžu joslu gar Devonšīras dienvidu piekrasti un dažas vietas Ziemeļdevonā, un otrā apgabalā, kas aptver ievērojamu daļu no Bekingemas, Bedfordas, Northemptonas grāfistes un Oksfordšīras un Hentingdonšīras tuvējās daļas. Lauku kalpu kotedžas parasti arī ir darbnīcas. Daži manufaktūru īpašnieki izmanto vairāk nekā 3000 šādu mājas strādnieku, galvenokārt bērnu un pusaudžu, vienīgi sieviešu dzimuma. Šeit atkal ir sastopami apstākļi, kas aprakstīti sakarā ar lace finishing. Starpība ir tikai tā, ka «mistresses houses» vietā sastopam tā saucamās «lace schools» (mežģīņu tamborēšanas skolas), ko uztur nabadzīgas sievietes savās būdās. No 5 gadu vecuma, dažreiz pat agrāk, līdz 12—15 gadu vecumam bērni strādā šajās skolās — pirmajā gadā vismazākie 4—8 stundas dienā, vēlāk no pulksten 6 rītā līdz pulksten 8—10 vakarā.

«Parasti istabas ir tās pašas parastās mazu kotedžu dzīvojamās istabas, kamīns aizbāzts, lai nebūtu caurvēja, iedzīvotāji dažreiz arī ziemā sasildās tikai ar savu paša ķermeņa siltumu. Citos gadījumos šo tā saucamo skolu istabas ir telpas, kas līdzīgas maziem pieliekamajiem, bez apkures ierīcēm... Pārmērīgs cilvēku daudzums šajās būdās un smacīgais gaiss, kas no tā rodas, bieži vien sasniedz galēju pakāpi. Tam pievienojas noteku, ateju, trūdošu vielu un citu netīrumu kaitīgā iedarbība, kas ir parasta parādība pie ieejām sīkajās kotedžās.» Par telpām: «Kādā mežģīņu skolā ir 18 jaunietes un meistariene, 33 kubikpēdas uz katru cilvēku; kādā citā, kur neizturama smaka, ir 18 cilvēku, $24^1/_2$ kubikpēdas uz cilvēku. Gadās, ka šajā rūpniecības nozarē liek strādāt bērniem 2—$2^1/_2$ gada vecumā.»[261]

Kur Bekingemas un Bedfordas lauku grāfistēs nav mežģīņu tamborēšanas, tur sākas salmu pinumu darināšana. Tā ir izplatīta ievērojamā daļā Hārfordšīras, kā arī Eseksas rietumu un ziemeļu daļā. 1861. gadā salmu pīšanā un salmu cepuru ražošanā bija nodarbināti 48043 cilvēki, no tiem 3815 dažāda vecuma vīriešu dzimuma, pārējie — sieviešu dzimuma, no tiem 14913 jaunāki par 20 gadiem, to skaitā apmēram 7000 bērnu. Mežģīņu skolu vietā šeit ir «straw plait schools» («salmu pīšanas skolas»). Bērniem tajās sāk mācīt salmu pīšanu parasti no 4 gadu vecuma, dažreiz starp 3 un 4 gadiem. Audzināšanas viņi, protams, nesaņem nekādas. Pamatskolas paši bērni sauc par «natural schools» («īstajām skolām») atšķirībā no šādām asins izsūkšanas iestādēm, kurās viņiem liek strādāt tikai tādēļ, lai veiktu darbu, ko tiem uzdevušas viņu pusbadā dzīvojošās mātes un kas parasti ir 30 jardu dienā. Šīs pašas mātes pēc tam bieži vien liek bērniem strādāt vēl mājā līdz pulksten 10, 11, 12 naktī. Salmi sagraiza viņiem pirkstus un

[260] «Children's Employment Commission. 2nd Report», 1864, p. XXI, XXII.
[261] «Children's Employment Commission. 2nd Report», 1864, p. XXIX, XXX.

muti, tāpēc ka viņi tos pastāvīgi slapina siekalām. Saskaņā ar Londonas medicīnisko inspektoru vispārējo ieskatu, ko rezumējis Dr. Belards, 300 kubikpēdu uz cilvēku ir minimums guļamistabām un darbnīcām. Bet salmu pīšanas skolās telpa ir vēl šaurāka nekā mežģīņu tamborēšanas skolās: $12^2/_3$, 17, $18^1/_2$ un mazāk nekā 22 kubikpēdas uz cilvēku.

«Mazākie no šiem skaitļiem,» saka komisijas loceklis Vaits, «raksturo telpu, kas ir mazāka par pusi no tādas telpas, ko aizņemtu bērns, ja to iesaiņotu kastē, kurai visi trīs izmēri ir 3 pēdas.»

Tādu dzīves prieku bauda bērni līdz 12—14 gadu vecumam. Nabaga panīkušie vecāki domā tikai par to, kā izspiest no bērniem pēc iespējas vairāk. Kad bērni izaug, dabiski, ka vecāki viņiem nenozīmē nenieka un viņi tos pamet.

«Nav brīnums, ka šos iedzīvotājus, kas saņem šāda veida audzināšanu, raksturo analfabētisms un netikumi... Viņu tikumība ir uz viszemākās pakāpes... Ievērojamam skaitam sieviešu ir ārlaulības bērni, daudzas kļūst mātes tādā nenobriedušā vecumā, ka šis fakts pārsteidz pat vislielākos kriminālās statistikas pazinējus.»[262])

Un šo paraugģimeņu dzimtene ir kristīga paraugzeme Eiropā, kā saka grāfs Montalambērs, kas, bez šaubām, ir kompetents kristiānismā!

Darba algu, kas vispār ir nožēlojama tikko aprakstītajās rūpniecības nozarēs (izņēmuma veidā maksimālā bērnu darba alga salmu pīšanas skolās ir 3 šiliņi), nospiež vēl zemāk par tās nominālo lielumu ar truck-system [sistēma, pēc kuras samaksa notiek ar precēm] palīdzību, kas ir vispār izplatīta, it sevišķi mežģīņu ražošanas apgabalos[263]).

e) MODERNĀS MANUFAKTŪRAS UN MODERNĀ MĀJAS DARBA PĀREJA LIELRŪPNIECIBĀ. ŠĀS REVOLŪCIJAS PAĀTRINĀŠANA, ATTIECINOT FABRIKU LIKUMUS UZ ŠĀDIEM RAŽOŠANAS VEIDIEM

Darbaspēka palētināšana, vienkārši ļaunprātīgi izmantojot sieviešu un mazgadīgo darbaspēku, vienkārši atņemot darbam visus tos nosacījumus, kuri dod iespēju darbam un dzīvei ritēt normāli, nežēlīgi izmantojot pārmērīgu darbu un nakts darbu, beigu beigās atduras pret zināmām dabiskām robežām, kuras nav iespējams pārkāpt, un līdz ar to pret šīm robežām atduras arī uz šādiem pamatiem dibinātā preču palētināšana un kapitālistiskā ekspluatācija vispār. Kad šis punkts beidzot ir sasniegts — un līdz tam paiet ilgs laiks, — tad pienāk mašīnu ieviešanas stunda un sākas

---

[262]) «Children's Employment Commission. 2nd Report», 1864, p. XL, XLI.
[263]) «Children's Employment Commission. 1st Report», 1863, p. 185.

sadrumstalotā mājas darba (kā arī manufaktūras) strauja pārvērvēršanās par fabrikas ražošanu.

Visspilgtāko šās kustības piemēru dod «wearing apparel» (apģērba piederumu) ražošana. Pēc Bērnu darba apstākļu pārbaudes klasifikācijas, šī rūpniecības nozare aptver salmu cepuru, dāmu cepuru un kapuču ražotājus, drēbniekus, milliners un dressmakers[264], veļas šuvējas un apģērbu šuvējas, korsetu, cimdu, apavu izgatavotājus un turklāt daudzas sīkas nozares, piemēram, kaklasaišu, apkaklīšu fabrikāciju utt. Sieviešu personāls, kas bija nodarbināts šajās rūpniecības nozarēs Anglijā un Velsā, 1861. gadā sastāvēja no 586 298 personām, to skaitā vismaz 115 242 bija jaunākas par 20 gadiem, 16 560 jaunākas par 15 gadiem. Šo strādnieču skaits Savienotajā karalistē bija (1861. gadā) 750 334. Vīriešu dzimuma strādnieku skaits, kas tai pašā gadā bija nodarbināti cepuru, apavu, cimdu un apģērbu ražošanā Anglijā un Velsā, bija 437 969, to skaitā 14 964 jaunāki par 15 gadiem, 89 285 no 15 līdz 20 gadu vecumā, 333 117 vecāki par 20 gadiem. Šajos datos nav ietvertas daudzas šeit piederošās samērā sīkās nozares. Bet, ja mēs ņemsim tikko minētos skaitļus, kādi tie ir, tad tikai Anglijai un Velsai vien pēc 1861. g. skaitīšanas iznāks kopsummā 1 024 277 cilvēki, t. i., gandrīz tikpat daudz, cik ir nodarbināti zemkopībā un lopkopībā. Mēs sākam saprast, kāpēc mašīnas ražo tādu milzīgu produktu masu un tādējādi veicina tik milzīgu strādnieku masu «atbrīvošanu».

«Wearing apparel» ražošanu veic manufaktūras, kas tikai atdarina savās mājās to darba dalīšanu, kuras membra disjecta [izkaisītos locekļus][150] tās atrod jau gatavus; to veic sīki amatniecības meistari, kuri tomēr jau nestrādā vairs individuāliem patērētājiem, kā tas bija agrāk, bet manufaktūrām un veikaliem, tā ka bieži vien veselas pilsētas un apvidi nodarbojas kā ar savu īpašu specialitāti ar tādām ražošanas nozarēm kā, piemēram, apavu izgatavošanu utt.; beidzot, visvairāk veic tā saucamie mājas strādnieki, kas izveido manufaktūru, veikalu un pat samērā sīku meistaru ārējās nodaļas[265]. Materiāla, darba izejvielu, pusfabrikātu utt. masas piegādā lielrūpniecība, bet lētā cilvēku materiāla masa (taillable à merci et miséricorde [kas atdota citu žēlastībai]) sastāv no tiem, ko «atbrīvojusi» lielrūpniecība un zemkopība. Šās ražošanas nozares manufaktūrām jāpateicas par savu rašanos galvenokārt tam, ka kapitālistiem vajadzīgs, lai viņiem būtu pie rokas gatava armija, kas varētu pielāgoties ikvienai pieprasījuma kustībai[266]. Tomēr blakus šīm manufaktūrām joprojām pastāvēja sadrumstalotā

---

[264]) Millinery — nozīmē pašu cepuru ražošanu, kā arī dāmu mēteļu un mantiju ražošanu; dressmakers ir identiskas ar mūsu modistēm.

[265]) Anglijas millinery un dressmaking darbu uzņēmēju telpās parasti veic algotas strādnieces, kas pa daļai dzīvo tur, pa daļai dienas strādnieces, kas dzīvo citur.

[266]) Komisijas loceklis Vaits apmeklēja kādu karavīru apģērba manufaktūru, kurā bija nodarbināti 1 000—1 200 cilvēku, gandrīz visi sieviešu dzimuma, kādu apavu manufaktūru ar 1 300 strādniekiem, no kuriem gandrīz puse bija bērni un pusaudži, utt. («Children's Employment Commission. 2nd Report», p. XLVII, № 319).

amatnieciskā ražošana un mājražošana kā šo manufaktūru plašais pamats. Liela apmēra virsvērtības ražošanu šajās darba nozarēs un vienlaikus tajās ražoto preču progresējošo palētināšanos nosacījuši un nosaka galvenokārt darba algas minimālie apmēri, kuras tikko pietiek nožēlojamai dzīvības vilkšanai un kura ir saistīta ar cilvēkam tikko iespējamu darba laika maksimumu. Tieši cilvēka sviedru un cilvēka asins lētums, kuri tiek pārvērsti par precēm, pastāvīgi paplašinājis un ar katru dienu paplašina realizācijas tirgu, konkrēti Anglijai arī koloniālo tirgu, kurā jau bez tam valda angļu paražas un gaume. Beidzot pienāca pagrieziena punkts. Vecās metodes pamats, vienkārši strādnieku materiāla rupja ekspluatācija, ko lielākā vai mazākā mērā pavadīja sistemātiski attīstīta darba dalīšana, vairs nebija pietiekams, pieaugot tirgum un vēl straujāk pieaugot konkurencei starp kapitālistiem. Pienāca mašīnas stunda. Un mašīna, kurai bija izšķiroša revolucionāra loma, mašīna, kura vienādā mērā aptvēra visas neskaitāmās šās ražošanas nozares, kā, piemēram, modes preču, apģērba, apavu, veļas, cepuru utt. ražošanu, — bija šujmašīna.

Tās tiešā iedarbība uz strādniekiem bija apmēram tāda pati kā visu mašīnu iedarbība vispār, kuras lielrūpniecības periodā pirmoreiz iekaro jaunas ražošanas nozares. Paši mazākie bērni tiek atbrīvoti. Mašīnstrādnieku darba alga ceļas salīdzinājumā ar mājas strādniekiem, no kuriem daudzi pieder pie «visnabadzīgākajiem no nabadzīgajiem» («the poorest of the poor»). Samērā labākā stāvoklī esošo amatnieku alga, kad ar tiem sāk konkurēt mašīna, pazeminās. Jaunie mašīnstrādnieki ir vienīgi jaunietes un jaunas sievietes. Ar mehāniskā spēka palīdzību viņas iznīcina vīriešu darba monopolu smagākajos darbos un milzum daudz vecu sieviešu un mazgadīgu bērnu izstumj no vieglākajiem darbiem. Ļoti stipra konkurence nonāvē visvājākos roku darba strādniekus. Bada nāves (death from starvation) gadījumu visdrausmīgākā pavairošanās Londonā pēdējos desmit gados iet paralēli ar mašinizētās šūšanas izplatīšanos[267]. Jaunām strādniecēm, kas strādā ar šujmašīnu, kuru tās darbina ar roku un kāju vai tikai ar roku, sēžot vai stāvot, atkarībā no mašīnas smaguma, lieluma un sevišķā rakstura, jāizlieto daudz darbaspēka. Viņu darbs kļūst kaitīgs veselībai, tāpēc ka process ir ilgstošs, kaut gan parasti tas ir īsāks nekā vecajā sistēmā. Visur, kur šujmašīna, piemēram, apavu, korsetu, cepuru utt. ražošanā, ielaužas šaurajās un jau tā pārpildītajās darbnīcās, tā pastiprina veselībai kaitīgās ietekmes.

«Iespaids,» saka komisijas loceklis Lords, «ieejot zemajās darbnīcās, kur vienlaikus strādā pie mašīnām 30—40 cilvēku, ir neizturams... Karstums, ko pa daļai rada gāzes krāsnis gludekļu karsēšanai, ir šausmīgs pat tajos gadījumos, kad šādās darbnīcās ir noteikts tā saucamais mērenais darba laiks, t. i., no pulk-

[267]) Viens piemērs: ģenerālā reģistratora[151] 1864. g. 26. februāra nedēļas ziņojumā par mirstību konstatēti 5 bada nāves gadījumi. Tai pašā dienā «Times» ziņo par jaunu bada nāves gadījumu. Seši bada nāves upuri vienā nedēļā!

sten 8 rītā līdz pulksten 6 vakarā, parasti katru dienu 3—4 cilvēki zaudē samaņu.»[268])

Apvērsums sabiedriskajā ražošanas veidā, šis nepieciešamais ražošanas līdzekļa pārveidošanās produkts, norit raibā pārejas formu haosā. Tās mainās atkarībā no tā, cik lielā mērā un cik sen šujmašīna jau ir iekarojusi vienu vai otru rūpniecības nozari, mainās atkarībā no stāvokļa, kādā pirms tam bijuši strādnieki, no tā, vai pārsvarā bijusi manufaktūras ražošana, amatnieciskā ražošana vai mājražošana, no darbnīcu īres maksas utt.[269]) Tā, piemēram, modes preču ražošanā, kur darbs pa lielākajai daļai jau bija organizēts galvenokārt vienkāršās kooperācijas formā, šujmašīna sākumā ir tikai jauns manufaktūras ražošanas faktors. Apģērba, kreklu, apavu utt. ražošanā krustojas visas formas. Te ir fabrikas ražošana vārda tiešajā nozīmē. Tur — starpnieki saņem no kapitālista en chef [no kapitālista uzņēmēja] izejmateriālu un grupē «istabās» jeb «mansardos» 10—50 un vairāk algotu strādnieku pie šujmašīnām. Beidzot, kā tas vispār ir ar visām mašīnām, ciktāl tās neizveido sadalītu sistēmu un ir lietojamas sīkā mērogā, amatnieki vai mājstrādnieki ar savas ģimenes vai nedaudzu svešu strādnieku palīdzību lieto viņiem pašiem piederošās šujmašīnas[270]). Anglijā pašlaik faktiski ir pārsvarā tāda sistēma, kad kapitālists koncentrē savās telpās samērā ievērojamu šujmašīnu skaitu un tālākai apstrādāšanai sadala mašīnas produktu veselai armijai mājstrādnieku[271]). Tomēr pārejas formu dažādība nenoslēpj tendenci pārvērsties tiešā fabrikas ražošanā. Šo tendenci veicina: pats šujmašīnas raksturs — tās lietošanas veidu dažādība pamudina savienot līdz šim sadalītās ražošanas nozares vienā telpā, zem viena kapitāla komandas; tālāk, tas apstāklis, ka sadiegšanu un dažas citas operācijas vislietderīgāk veikt tur, kur atrodas mašīna; beidzot, nenovēršamā amatnieku un mājstrādnieku ekspropriācija, kuri ražo ar savām pašu mašīnām. Šis liktenis viņus ir piemeklējis pa daļai jau tagad. Šujmašīnās ieguldītā kapitāla masas pastāvīgais pieaugums[272]) darbojas kā stimuls, lai ražošanu paplašinātu, un rada tirgū sastrēgumus, kas spiež mājstrādniekus pārdot savas šujmašīnas. Pašu šujmašīnu pārprodukcija pamudina ražotājus, kuriem vajadzīga preču realizācija, iznomāt tās par nedēļas maksu un tādējādi rada nāvējošu konkurenci mašīnu sīkīpašniekiem[273]). Pastāvīgās pārmaiņas mašīnu konstrukcijā, kuras vēl arvien nebei-

---

[268]) «Children's Employment Commission. 2nd Report», 1864, p. LXVII, № 406—409; p. 84, № 124; p. LXXIII, № 441; p. 68, № 6; p. 84, № 126; p. 78, № 85; p. 76, № 69; p. LXXII, № 438.

[269]) «Īres maksa par darbnīcām, acīm redzot, ir apstāklis, kuram — sevišķi galvaspilsētās — galu galā bija noteicošā nozīme tai ziņā, ka vecā sistēma — darba izdošana sīkuzņēmējiem un ģimenēm — noturējās visilgāk un atjaunojās visātrāk» (turpat, 83. lpp., № 123). **Pēdējais teikums attiecas vienīgi uz apavu ražošanu.**

[270]) Tā tas nav cimdu utt. ražošanā, kur strādnieku stāvoklis tikko atšķiras no pauperu stāvokļa.

[271]) «Children's Employment Commission. 2nd Report», 1864, p. 83, № 122.

[272]) Lesterā, kādā apavu uzņēmumā, kura produkcija tiek pārdota vairumā, jau 1864. gadā lietoja 800 šujmašīnu.

[273]) «Children's Employment Commission. 2nd Report», 1864, p. 84, № 124.

dzas, un mašīnu palētināšanās tikpat pastāvīgi samazina veco eksemplāru vērtību, un tāpēc ar peļņu tās var lietot tikai lielkapitālisti, kuri tās pērk lielā daudzumā par ļoti zemām cenām. Beidzot, tāpat kā visos šādos apvērsuma procesos, izšķiroša nozīme arī te ir cilvēka aizstāšanai ar tvaika spēku. Tvaika spēka lietošana sākumā atduras pret tādiem tīri tehniskiem šķēršļiem kā mašīnu kratīšanās, grūtības to ātruma regulēšanā, vieglāko mašīnu ātra bojāšanās utt., — visiem tādiem šķēršļiem, ko prakse drīz vien iemāca pārvarēt[274]. Ja, no vienas puses, daudzu darbmašīnu koncentrācija samērā lielās manufaktūrās pamudina lietot tvaika spēku, tad, no otras puses, tvaika konkurence ar cilvēka muskuļiem paātrina strādnieku personāla un darbmašīnu koncentrāciju lielākās fabrikās. Tā, piemēram, Anglijā kolosālajā «wearing apparel» ražošanas sfērā, tāpat kā lielākajā daļā citu ražošanas nozaru, pašlaik notiek revolūcija, kad manufaktūra, amatniecība un mājas darbs pāriet fabrikas ražošanā, bet jau pirms šās pārejas visas minētās formas lielrūpniecības ietekmē pilnīgi bija pārveidojušās, sairušas, pārgrozījušās un jau sen atdarināja un pat pārspēja visu fabrikas sistēmas drausmīgumu, nepārņemot šās sistēmas pozitīvos momentus[275].

Šo stihiski notiekošo rūpniecības revolūciju mākslīgi paātrina fabriku likumu attiecināšana uz visām rūpniecības nozarēm, kurās strādā sievietes, pusaudži un bērni. Darba dienas piespiedu regulēšana attiecībā uz ilgumu, pārtraukumiem, sākuma un beigu momentiem, maiņu sistēma bērniem, visu bērnu izslēgšana, kas jaunāki par zināmu vecumu, utt. pamudina pastiprināti lietot mašīnas[276] un muskuļus kā dzinējspēku aizstāt ar tvaiku[277]. No otras puses, lai iegūtu telpā to, kas tiek zaudēts laikā, notiek kopīgi lietojamo ražošanas līdzekļu, krāšņu, ēku utt. pavairošana — īsi sakot, pastiprinās ražošanas līdzekļu koncentrācija un tai atbilstoša strādnieku sablīvēšana. Katru reizi, kad manufaktūrai draud fabriku likuma piemērošana, dedzīgi tiek atkārtots būtībā viens un tas pats galvenais iebildums: būs jāizdod lielāks kapitāls, lai, pa-

---

[274]) Tā, piemēram, karavīru apģērba depo Pimlikā, Londonā, Tilli un Hendersona kreklu fabrikā Londonderijā, Teita firmas apģērbu fabrikā Limerikā, kura izmanto apmēram 1 200 strādnieku.

[275]) «Tendence uz fabrikas sistēmu» («Children's Employment Commission. 2nd Report», 1864, p. LXVII). «Visa ražošana pašlaik atrodas pārejas stāvoklī, un tajā notiek tādas pašas pārmaiņas, kādas ir notikušas mežģīņu ražošanā, aušanā utt.» (turpat, № 405). «Pilnīga revolūcija» (turpat, XLVI lpp., № 318). Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisijas laikā 1840. gadā zeķu adīšana vēl bija roku darbs. Kopš 1846. g. ir ieviestas dažādas mašīnas, ko tagad darbina ar tvaiku. Anglijā 1862. gadā zeķu adīšanā bija nodarbinātas gandrīz 120 000 abu dzimumu personas dažādā vecumā, sākot ar trim gadiem. No šā skaita saskaņā ar 11. februāra parlamenta pārskatu[152] 1862. gadā fabriku akts attiecās pavisam tikai uz 4 063 cilvēkiem.

[276]) Tā, piemēram, par podniecību Kokrena firma «Britannia Pottery, Glasgow» ziņo: «Lai paturētu agrākos ražošanas apmērus, mēs sākām pastiprināti lietot mašīnas, pie kurām strādā nekvalificēti strādnieki, un katru dienu mēs pārliecināmies, ka varam ražot lielāku produkta daudzumu nekā ar veco metodi» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», p. 13). «Fabriku akts iedarbojas tā, ka pamudina turpmāk ieviest mašīnas» (turpat, 13. un 14. lpp.).

[277]) Tā, piemēram, pēc fabriku akta attiecināšanas uz podniecību vērojams, ka ļoti pieaudzis power jiggers [mehānisko podnieka ripu] skaits handmoved jiggers [ar roku darbināmo podnieka ripu] vietā.

kļaujoties fabriku likumam, turpinātu uzņēmumu vecajos apmēros. Kas attiecas uz starpformām starp manufaktūru un mājas darbu un uz pašu mājas darbu, tad ar darba dienas un ar bērnu darba ierobežošanu tās zaudē pamatu. Lēta darbaspēka neierobežota ekspluatācija ir vienīgā bāze to konkurences spējai.

Fabrikas ražošanas būtisks nosacījums, it sevišķi kopš tā laika, kad uz to attiecas darba dienas regulēšana, ir normāla rezultāta nodrošināšana, t. i., pārliecība par to, ka dotajā laika sprīdī tiks ražots noteikts daudzums preces vai sasniegts vēlamais derīgais efekts. Tālāk, likuma noteikto regulētās darba dienas pārtraukumu priekšnoteikums ir tas, ka pēkšņa un periodiska darba apturēšana ir iespējama, nekaitējot ražošanas procesā esošajam produktam. Šī rezultāta nodrošinātība un iespēja pārtraukt darbu, protams, ir vieglāk realizējama tīri mehāniskās ražošanas nozarēs nekā tādās, kurās zināma loma ir ķīmiskiem un fizikāliem procesiem, kā, piemēram, podniecībā, balināšanā, krāsošanā, maizes cepšanā, vairākumā metālapstrādāšanas manufaktūru. Kur valda neierobežotas darba dienas, nakts darba un brīvas cilvēka spēku izšķiešanas rutīna, tur katrā stihiskā šķērslī drīz vien saskata ražošanas mūžīgo «dabisko robežu». Neviena inde tik pamatīgi neiznīcina kaitīgus kukaiņus, kā fabriku likums iznīcina šādas «dabiskās robežas». Neviens nekliedza tik skaļi par «neiespējamībām», kā to darīja kungi no podniecības nozares. 1864. gadā viņiem piemēroja fabriku likumu, un jau pēc 16 mēnešiem izzuda visas neiespējamības.

Fabriku likuma izraisītās «uzlabotās metodes podniecības ražojumu masas (slip) sagatavošanai, to presējot un nevis kaltējot, jauna krāšņu konstrukcija neapdedzinātās preces žāvēšanai utt. — tie visi ir ļoti svarīgi notikumi podniecības mākslā un nozīmē tādu progresu, kuram līdzīgs nav saskatāms pēdējā gadsimtā. Krāšņu temperatūra ir ievērojami pazemināta, ievērojami samazinot ogļu patēriņu un ātrāk iedarbojoties uz preci.»[278]

Pretēji visiem pareģojumiem palielinājās nevis podniecības preču ražošanas izmaksas, bet gan produkta masa, tā ka eksports 12 mēnešos, no 1864. g. decembra līdz 1865. g. decembrim, deva vērtības uzviju 138 628 st. märc. apmērā virs vidējā eksporta lieluma iepriekšējos trijos gados. Sērkociņu ražošanā bija atzīts par dabas likumu, ka pusaudžiem pat tajā laikā, kad viņi steigā ēda savas pusdienas, vajadzēja mērkt kociņus siltā fosfora sastāvā, kura indīgie izgarojumi sitās viņiem sejā. Likdams ekonomēt laiku, fabriku akts (1864. g.) piespieda ieviest «dipping machine» (mērcējamo mašīnu), no kuras izgarojumi nenonāk līdz strādniekam[279]. Gluži tāpat par tām mežģīņu manufaktūras nozarēm, kuras vēl nav pakļautas fabriku likumam, tagad apgalvo, it kā ēšanas laiks te nevarot būt regulārs, jo dažādi materiāli mežģīnēm prasot nevie-

[278] «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», p. 96, 127.

[279] So un citu mašīnu ieviešana sērkociņu fabrikā bija cēlonis tam, ka vienā tās nodaļā 230 pusaudžus aizstāja ar 32 pusaudžiem un jaunietēm 14—17 gadu vecumā. So strādnieku skaita ekonomiju 1865. gadā noveda vēl tālāk, lietojot tvaika spēku.

nādu laiku žāvēšanai, kurš svārstoties no 3 minūtēm līdz vienai stundai un vairāk. Uz to Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisijas locekļi atbild:

«Apstākļi šeit ir tādi paši kā tapešu drukāšanā. Daži no galvenajiem fabrikantiem šajā nozarē enerģiski prasīja ievērot, ka lietojamo materiālu raksturs un procesu dažādība, caur kuriem šie materiāli iziet, neļaujot, ja neriskē ar lieliem zaudējumiem, izdarīt pēkšņus darba pārtraukumus ēšanai... Saskaņā ar papildu likumu par fabriku akta attiecināšanu uz jaunu rūpniecības nozari» (1864. g.) «sestā nodalījuma sesto punktu viņiem pēc šā likuma izdošanas tiek dots 18 mēnešu termiņš, pēc kura notecēšanas viņiem būs jāievieš pārtraukumi atpūtai, kādus noteicis fabriku akts.»[280] Tikko parlaments bija sankcionējis likumu, fabrikantu kungi tūdaļ jau atklāja:

«Neērtības, ko mēs sagaidījām no fabriku likuma piemērošanas, neradās. Mēs nedomājam, ka ražošana kaut cik būtu vājināta. Īstenībā tai pašā laika posmā mēs ražojam vairāk.»[281]

Tādējādi Anglijas parlaments, kuram neviens nepārmetīs ģenialitāti, pieredzes ceļā nāca pie pārliecības, ka piespiedu likums ar vienkāršu pavēli var novērst visus tā saucamos dabiskos šķēršļus, kurus ražošana it kā sprauž darba dienas ierobežošanai un regulēšanai. Tāpēc, attiecinot fabriku aktu uz zināmu rūpniecības nozari, tiek noteikts termiņš no 6 līdz 18 mēnešiem, un jau fabrikanta uzdevums ir rūpēties par to, lai šajā laikā novērstu tehniskos šķēršļus. Mirabo vārdi — «Impossible? Ne me dites jamais ce bête de mot!» [«Nav iespējams? Nekad nesakiet man šo muļķīgo vārdu!»] iegūst sevišķu nozīmi modernajā tehnoloģijā. Bet, ja fabriku likums ātri — kā siltumnīcā — izaudzē materiālos elementus, kas nepieciešami, lai manufaktūras ražošana pārvērstos fabrikas ražošanā, tad līdz ar to, radot nepieciešamību palielināt kapitāla ieguldījumu, tas paātrina sīkāko uzņēmēju bojā eju un kapitāla koncentrāciju[282].

Ja neņemam vērā tīri tehniskos un tehniski novēršamos šķēršļus, tad darba dienas regulēšana atduras pret pašu strādnieku nekārtīgajām paražām, it sevišķi tur, kur valda gabaldarba alga un zināmas daļas dienas vai nedēļas darba kavējumu ir iespējams kompensēt ar vēlāku virsstundu vai nakts darbu, — metode, kas notrulina pieaugušu strādnieku un graujoši iedarbojas uz tā mazgadīgajiem biedriem un sievietēm[283]. Kaut gan šī nekārtība darba-

---

[280]) «Children's Employment Commission. 2nd Report», 1864, p. IX. № 50.

[281]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», p. 22.

[282]) «Nepieciešamos uzlabojumus... nav iespējams izdarīt daudzās vecajās manufaktūrās, ja netiks izdarīti kapitāla ieguldījumi, kas pārsniedz daudzu tagadējo īpašnieku līdzekļus... Pārejoša dezorganizācija nepieciešami pavada fabriku akta ieviešanu. Šās dezorganizācijas apmēri ir tieši proporcionāli to ļaunumu apmēriem, kuri fabriku likumam ir jānovērš» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», p. 96, 97.).

[283]) Domnu rūpnīcās, piemēram, «nedēļas beigās darba ilgums parasti ļoti pieaug, tāpēc ka strādnieki ir paraduši svinēt pirmdienu un dažreiz nestrādāt arī daļu otrdienas vai pat visu otrdienu» («Children's Employment Commission. 3rd Report», VI lpp.). «Sīko meistaru darba stundas parasti ir ļoti neregulāras. Viņi zaudē 2—3 dienas un pēc tam, lai to atgūtu, strādā visu nakti... Viņi vienmēr liek strādāt saviem bērniem, ja viņiem tādi ir» (turpat, VII lpp.). «Regularitātes trūkums darba sākumā, ko veicina iespēja — kura tiek realizēta praksē — atgūt to, pavairojot darba stundu skaitu» (turpat, XVIII lpp.). «Milzīgs laika zaudējums Birmingemā... bezdarbība vienā laika daļā, katorgas darbs līdz nespēkam — otrā daļā» (turpat, XI lpp.).

spēka patērēšanā ir stihiska, rupja reakcija pret nāvējošā darba garlaicīgo vienmuļību, tomēr nesalīdzināmi lielākā mērā tā izriet no pašas ražošanas anarhijas, kuras priekšnoteikums savukārt ir tas, ka kapitāls neierobežoti ekspluatē darbaspēku. Blakus vispārējām periodiskām rūpnieciskā cikla fāžu pārmaiņām un sevišķām tirgus svārstībām katrā ražošanas nozarē it sevišķi parādās tā saucamā sezona un negaidīti lieli pasūtījumi, kuri jāizpilda visīsākajā laikā, pie kam nav nozīmes, vai šo sezonas darbu nosaka kuģošanai labvēlīgu gadalaiku periodiskums vai arī mode. Negaidītie pasūtījumi kļūst jo parastāki, jo vairāk izplatās dzelzceļi un telegrāfs.

«Dzelzceļu sistēmas izplatīšanās pa visu zemi,» saka, piemēram, kāds Londonas fabrikants, «bijusi ļoti labvēlīga īstermiņa pasūtījumu paradumam; pircēji no Glazgovas, Mančestras un Edinburgas iebrauc tagad vienreiz 2 nedēļās vai arī lai izdarītu vairuma iepirkumus lielajos Sitijas tirdzniecības namos, kuriem mēs piegādājam preces. Viņi pērk nevis no noliktavas, kā tas bija parasts agrāk, bet izdara pasūtījumus, kas mums jāizpilda nekavējoties. Agrākajos gados vāja pieprasījuma laikā mēs vienmēr varējām strādāt uz priekšu nākamās sezonas pieprasījuma apmierināšanai, bet tagad neviens nevar pateikt iepriekš, ko tad pieprasīs.»[284])

Fabrikās un manufaktūrās, kas vēl nav pakļautas fabriku likumam, valda drausmīgs, pārmērīgs darbs periodiski — tā saucamo sezonu laikā un nenoteiktos momentos — negaidītu pasūtījumu rezultātā. Fabrikas, manufaktūras un veikala ārējā sfērā, mājas darba sfērā, kas jau tā ir pilnīgi neregulāra un attiecībā uz izejmateriālu un pasūtījumiem ir pilnīgi atkarīga no kapitālista patvaļas, kuru te nesaista nekādi apsvērumi par telpu, mašīnu utt. lietošanu un kurš neriskē ne ar ko citu, kā tikai ar savu strādnieku ādu, — šajā ārējā sfērā tādējādi tiek sistemātiski izaudzināta rūpniecības rezerves armija, kas pastāvīgi ir kapitālista rīcībā, kas vienā gada daļā tiek dzīta postā visnecilvēcīgākā katorgas darba dēļ un otrā gada daļā tiek novesta līdz baskāju stāvoklim, tāpēc ka trūkst darba.

«Uzņēmēji,» atzīmē Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisija, «ekspluatē parasto mājas darba neregularitāti, lai laikā, kad nepieciešams steidzīgs darbs, ievilcinātu to līdz pulksten 11, 12, 2 naktī vai, kā skan pazīstamā frāze, līdz jebkurai stundai, un tas notiek telpā, «kur smakas vien jau pietiek, lai jūs nogāztu gar zemi» (the stench is enough to knock you down). Varbūt jūs aiziesit līdz durvīm un atvērsit tās, bet jums nebūs drosmes iet tālāk.»[285]) «Un savādnieki ir mūsu uzņēmēji,» saka kāds no noklausinātajiem lieciniekiem, kurpnieks, «viņi domā, it kā pusaudzim tas nemaz nav kaitīgi, ja pusgadu viņu moka nāvējošā darbā un otru pusgadu spiež klaiņot gandrīz pilnīgi bez darba.»[286])

Tiklab par tehniskajiem šķēršļiem, kā arī par šīm tā saucamajām «tirdzniecības paražām» («usages which have grown with the

---

[284]) «Children's Employment Commission. 4th Report», p. XXXII. «Saka, ka dzelzceļu sistēmas paplašināšanās esot stipri veicinājusi šo paradumu izdarīt negaidītus pasūtījumus, un sekas ir steiga, ēšanas laika neievērošana un darbs līdz vēlai naktij» (turpat, XXXI, lpp.).

[285]) «Children's Employment Commission. 4th Report», p. XXXV, № 235, 237.

[286]) Turpat, 127. lpp., № 56.

growth of trade») ieinteresētie kapitālisti runājuši un runā kā par ražošanas «dabiskajām robežām» — tas ir iemīļotais kokvilnas lordu izteiciens laikmetā, kad viņiem pirmoreiz sācis draudēt fabriku likums. Kaut gan viņu rūpniecība vairāk nekā jebkura cita balstās uz pasaules tirgu un tāpēc arī uz kuģniecību, tomēr pieredze atmaskojusi viņu melus. Kopš tā laika Anglijas fabriku inspektori izturas pret «tirdzniecības šķēršļiem» kā pret tukšu aizbildināšanos[287]. Tiešām, Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisijas nopietnie un apzinīgie pētījumi pierāda, ka dažās rūpniecības nozarēs darba dienas regulēšana tikai vienmērīgāk sadalītu uz visu gadu to darba masu, kas jau tagad tajās tiek izlietota[288]; ka tā pirmoreiz racionāli savaldītu slepkavīgos, bezjēdzīgos un lielrūpniecības sistēmai pēc būtības nepieskaņojamos, vieglprātīgos modes untumus[289]; ka okeāna kuģniecības attīstība un satiksmes līdzekļu attīstība vispār ir novērsusi sezonas darba pašu tehnisko pamatu[290]; ka visi citi kontrolei it kā nepakļaujamie nosacījumi tiek novērsti, paplašinot telpas, uzstādot papildu mašīnas, palielinot vienlaikus nodarbināto strādnieku skaitu[291] un atgriezeniski ietekmējot ar visām šīm pārmaiņām lieltirdzniecības sistēmu[292]. Tomēr kapitāls, kā tas vairākkārt paskaidrojis ar savu pārstāvju izteicieniem, piekrīt tādam apvērsumam, «tikai vispārēja parlamenta akta spiests»[293], kurš ar piespiedu likumu regulē darba dienu.

---

[287]) «Kas attiecas uz zaudējumu tirdzniecībai, neizpildot ar kuģiem transportējamos pasūtījumus noteiktā termiņā, tad es atceros, ka tas bija fabrikantu iemīļotais arguments 1832. un 1833. gadā. Nekam, ko tagad var teikt par šo jautājumu, nav tādas nozīmes kā tolaik, kad tvaiks vēl nebija divkārt saīsinājis visus attālumus un nebija radījis jaunas transporta ierīces. Arī tolaik praktiskā pieredze parādīja, ka šis arguments ir nedibināts, un tagad tas vairs nemaz neizturēs pārbaudi» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1862», p. 54, 55).

[288]) «Children's Employment Commission. 3rd Report», p. XVIII, № 118.

[289]) Jau 1699. gadā Džons Bellerss atzīmē: «Modes nepastāvība nepieciešami vairo trūcīgo skaitu. Tajā slēpjas divi lieli ļaunumi: 1) strādnieki cieš postu ziemā, jo trūkst darba, audumu tirgotāji un austuvju uzņēmēji neriskē tērēt savus kapitālus, lai dotu strādniekiem darbu, pirms nepienāk pavasaris un nenoskaidrojas, kāda ir mode; 2) pavasarī strādnieku skaits ir nepietiekams, un austuvju uzņēmējiem jāpiesaista daudzi mācekļi, lai apgādātu karalistes tirdzniecību ceturtdaļgadam vai pusgadam; tas atņem darba rokas zemkopībai, atvelk no laukiem strādniekus un milzīgā mērā pārpilda pilsētas ar ubagiem; ziemā tie, kas kaunas ubagot, mirst badā» («Essays about the Poor, Manufactures etc.», p. 9).

[290]) «Children's Employment Commission, 5th Report», p. 171, № 34.

[291]) Tā, piemēram, Bredfordas eksporta tirgotāju liecībās teikts: «Tādos apstākļos ir skaidrs, ka nav vajadzības bērniem strādāt preču namos ilgāk kā no pulksten 8 rītā līdz pulksten 7 vai 7.30 vakarā. Tas ir vienīgi papildu izdevumu un papildu darba roku jautājums. (Bērniem nevajadzētu strādāt līdz tādai vēlai naktij, ja daži uzņēmēji nebūtu tik kāri pēc peļņas; papildu mašīna maksā tikai 16—18 st. mārc.) . . . Visas grūtības rodas no nepietiekamām ierīcēm un telpām» (turpat, 171. lpp, № 35., 36. un 38.).

[292]) Turpat. Kāds Londonas fabrikants, kas darba dienas piespiedu regulēšanā redz līdzekli, lai aizsargātu strādniekus pret fabrikantiem un pašus fabrikantus pret vairumtirdzniecību, izsakās: «Spiedienu uz mūsu nozari izdara eksportieri, kuri grib, piemēram, nosūtīt preces buru kuģī; viņi grib noteiktas sezonas sākumā būt jau uz vietas — un vienlaikus ielikt sev kabatā starpību starp frakti ar buru kuģi un ar tvaikoni; vai arī no diviem tvaikoņiem viņi izvēlas agrīnāko, lai ierastos ārzemju tirgū agrāk par saviem konkurentiem.»

[293]) «No tā varētu izvairīties,» saka kāds fabrikants, «paplašinot ražošanu, ja uz to spiestu vispārējs parlamenta akts» («Children's Employment Commission. 5th Report», p. X, № 38).

9. FABRIKU LIKUMDOŠANA (NOTEIKUMI PAR VESELĪBAS AIZSARDZĪBU UN AUDZINĀŠANU). TĀS VISPĀRĒJA IZPLATĪŠANĀS ANGLIJĀ

Fabriku likumdošana, šī sabiedrības pirmā apzinātā un plānveidīgā iedarbība uz tās stihiski izveidojušos ražošanas procesu, ir, kā mēs redzējām, tikpat nepieciešams lielrūpniecības produkts kā kokvilnas dzija, selfaktori un elektriskais telegrāfs. Pirms runājam par fabriku likumdošanas vispārējo izplatīšanos Anglijā, īsumā jāmin daži tās noteikumi, kas neattiecas uz darba dienas stundu skaitu.

Sanitārie noteikumi, nerunājot jau par to redakciju, kas atvieglo kapitālistam šo noteikumu apiešanu, ir ārkārtīgi trūcīgi un faktiski aprobežojas ar noteikumiem par sienu balsināšanu un dažiem citiem pasākumiem, kā uzturēt tīrību, par ventilāciju un par aizsardzību no bīstamām mašīnām. Trešajā grāmatā mēs atgriezīsimies pie fabrikantu fanātiskās cīņas pret noteikumu, ar kuru viņiem bija uzlikti nelieli izdevumi, lai aizsargātu viņu strādnieku rokas un kājas no sakropļošanas. Te no jauna spoži apstiprinājās tā brīvtirdzniecības aizstāvju dogma, ka sabiedrībā ar antagonistiskām interesēm katrs, tiekdamies pēc sava pašlabuma, līdz ar to veicina vispārības labumu. Pietiks ar vienu piemēru. Ir zināms, ka pēdējos divdesmit gados Īrijā stipri paplašinājusies linu rūpniecība un līdz ar to arī scutching mills (linu kulstīšanas fabrikas). 1864. gadā tur pastāvēja apmēram 1 800 šādu mills. Rudenī un ziemā, lai padotu linus scutching mills valču mašīnās, periodiski tiek atrauti no lauku darbiem cilvēki, kas nemaz nepazīst mašīnas, galvenokārt pusaudži un sievietes, tuvējo sīko fermeru dēli, meitas un sievas. Šeit notiekošie nelaimes gadījumi pēc daudzuma un intensitātes ir kaut kas gluži nepieredzēts mašīnu vēsturē. Vienā pašā scutching mill Kildinenā (Korkas apkārtnē) no 1852. līdz 1856. gadam bija 6 nāves gadījumi un 60 smagu sakropļojumu — un visus tos varēja novērst ar visvienkāršāko ierīču palīdzību, kas maksātu dažus šiliņus. Dr. Vaits, fabriku certifying surgeon [oficiālais ārsts] Daunpatrikā, paskaidro oficiālā pārskatā 1865. g. 16. decembrī:

«Nelaimes gadījumiem, kas notiek scutching mills, ir šausmīgs raksturs. Daudzos gadījumos tiek atrauta ceturtā daļa ķermeņa. Nāve vai nožēlojamas nevarības un ciešanu pilna nākotne ir parastās sakropļojumu sekas. Fabriku skaita pieaugums zemē, protams, radīs šādu šausmīgu rezultātu skaita pieaugumu. Esmu pārliecināts, ka ar pienācīgu valsts kontroli pār scutching mills tiktu novērsti milzīgie veselības un dzīvības upuri.»[294]

Kas vēl labāk varētu raksturot kapitālistisko ražošanas veidu nekā šī nepieciešamība likt ar valsts piespiedu likumu ievērot viselementārākos higiēnas un veselības aizsardzības noteikumus?

---

[294]) «Children's Employment Commission. 5th Report», p. XV, 72 sqq.

«1864. g. fabriku akts izbalsināja un iztīrīja podniecībā vairāk nekā 200 darbnīcu, pēc tam kad tās gadus 20 vai pat pilnīgi bija atturējušās no šādām operācijām» (tāda ir kapitāla «atturība»!). «Šajās darbnīcās ir nodarbināti 27 878 strādnieki, kas līdz šim pārmērīga dienas un bieži vien arī nakts darba laikā elpoja riebīgu gaisu, un tāpēc šī vispār samērā nekaitīgā ražošanas nozare pastāvīgi draudēja ar slimību un nāvi. Fabriku akts piespieda stipri pavairot ventilācijas ierīces.»[295])

Līdz ar to šis fabriku akta piemērošanas lauks spilgti parāda, ka kapitālistiskais ražošanas veids pēc pašas savas būtības pāri zināmai robežai izslēdz ikvienu racionālu uzlabojumu. Mēs jau vairākreiz atzīmējām, ka angļu ārsti vienbalsīgi atzīst 500 kubikpēdu gaisa uz cilvēku par tikko pietiekamu minimumu tādiem, kas pastāvīgi strādā. Labi! Ja fabriku akts ar visiem saviem piespiedu pasākumiem netieši paātrina sīko darbnīcu pārvēršanos fabrikās un tāpēc netieši uzbrūk sīko kapitālistu īpašuma tiesībām un nodrošina lielkapitālistiem monopolu, tad tai gadījumā, ja likums nodrošinātu darbnīcās nepieciešamo gaisa daudzumu uz katru strādnieku, ar vienu rāvienu tiktu tieši ekspropriēti tūkstošiem sīko kapitālistu! Tas ķertu pašu kapitālistiskā ražošanas veida sakni, t. i., kapitāla — tiklab lielā, kā sīkā — pašpieaugšanu, kas notiek, «brīvi» pērkot un patērējot darbaspēku. Tāpēc šo 500 kubikpēdu gaisa priekšā fabriku likumdošanai aizraujas elpa. Sanitārās iestādes, rūpniecības apsekošanas komisijas, fabriku inspektori arvien no jauna atkārto, ka šīs 500 kubikpēdas nepieciešamas un ka tās nav iespējams izspiest no kapitāla. Tādējādi viņi faktiski paskaidro, ka dilonis un citas plaušu slimības ir kapitāla pastāvēšanas nosacījums[296]).

Lai arī cik nožēlojami visumā ir fabriku akta noteikumi par audzināšanu, tie pasludinājuši elementārās mācības par darba obligātu nosacījumu[297]). To panākumi pirmoreiz pierādīja, ka apmācību un vingrošanu[298]) iespējams savienot ar fizisku darbu un tātad arī fizisko darbu ar mācībām un vingrošanu. Fabriku inspektori, uzklausot skolotāju liecības, drīz vien atklāja, ka fabrikās nodarbinātie bērni, kaut gan viņus māca divreiz mazāk nekā skolniekus, kas regulāri apmeklē skolu dienā, tomēr iemācās tikpat daudz un bieži vien arī vairāk.

---

[295]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», p. 127.

[296]) Empīriski ir konstatēts, ka vidējs vesels indivīds ar katru vidējas intensitātes ieelpojumu patērē apmēram 25 kubikcollu gaisa un izdara apmēram 20 ieelpojumu minūtē. Tādējādi gaisa patēriņam uz vienu cilvēku vajadzētu būt apmēram 720 000 kubikcollu jeb 416 kubikpēdu diennaktī. Bet ir zināms, ka izelpotais gaiss vairs nav derīgs šim procesam, pirms tas nav attīrīts lielajā dabas darbnīcā. Pēc Valentīna un Brunnera eksperimentiem, vesels cilvēks izelpo, acīm redzot, apmēram 1300 kubikcollu ogļskābās gāzes stundā; tas ir tas pats, kā ja plaušas izsviestu no sevis diennaktī 8 unces cieto ogļu. «Uz katru cilvēku jābūt ne mazāk par 800 kubikpēdām» (*Huxley* [«Lessons in Elementary Physiology». London, 1866, p. 105]).

[297]) Saskaņā ar Anglijas fabriku aktu vecāki nevar sūtīt savus bērnus, kas jaunāki par 14 gadiem, «kontrolējamās» fabrikās, ja viņi tiem vienlaikus nenodrošina elementārās mācības. Fabrikants ir atbildīgs par likuma ievērošanu. «Mācības fabrikās ir obligātas, tās ir darba nosacījums» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», p. 111).

[298]) Par vislabākajiem rezultātiem, kas rodas, ja savieno vingrošanu (un jaunekļiem arī militāros vingrojumus) ar bērnu obligāto apmācību fabrikās un trūcīgo skolās, sk. N. V. Seniora runu Sabiedrisko zinātņu veicināšanas nacionālās asociācijas septītajā gadskārtējā kongresā, kura iespiesta izdevumā «Report of Proceedings etc.». London, 1863, p. 63, 64, kā arī fabriku inspektoru 1865. g. 31. oktobra pārskatu, 118., 119., 120., 126. un turpm. lpp.

«Lieta ir izskaidrojama vienkārši. Tie, kas pavada skolā tikai pusi dienas, pastāvīgi ir svaigi un gandrīz vienmēr ir spējīgi un gatavi mācities. Sistēma, kurā darbs notiek pārmaiņus ar skolu, pārvērš katru no šīm divām nodarbībām par atpūtu un atspirdzinājumu pēc otras, un tātad tā ir derīgāka bērnam nekā viena no šīm nodarbībām, kad tā turpinās nepārtraukti. Bērns, kas no agra rīta sēž skolā, it sevišķi karstā laikā, nevar sacensties ar otru, kurš mundrs un jautrs ierodas no sava darba.»[299])

Tālāk pierādījumi atrodami Seniora runā, kas teikta sociologu kongresā Edinburgā 1863. gadā. Viņš šeit, starp citu, norāda arī uz to apstākli, ka vienpusīga, neražīga un ilgstoša bērnu skolas diena augstākajās un vidējās klasēs bez jebkāda labuma pavairo skolotāja darbu «un vienlaikus ne tikai neauglīgi, bet tieši kaitīgi liek bērnam izšķiest laiku, veselību un enerģiju»[300]. No fabriku sistēmas, kā to detaļās var izsekot pie Roberta Ouena, izaudzis nākotnes laikmeta audzināšanas dīglis, kad visiem bērniem, kas sasnieguši zināmu vecumu, ražīgs darbs tiks savienots ar mācībām un vingrošanu ne tikai kā viens no līdzekļiem sabiedriskās ražošanas palielināšanai, bet arī kā vienīgais līdzeklis vispusīgi attīstītu cilvēku ražošanai.

Mēs redzējām, ka lielrūpniecība tehniski iznīcina manufaktūras darba dalīšanu, kura uz visu mūžu piesaista visu cilvēku zināmai daļējai operācijai, un līdz ar to lielrūpniecības kapitālistiskā forma atjauno šo darba dalīšanu vēl drausmīgākā veidā: pašā fabrikā — pārvēršot strādnieku par daļējas mašīnas ar apziņu apveltītu piedēkli, visur citur — pa daļai sporādiski lietojot mašīnas un mašīnu darbu[301]), pa daļai ieviešot sieviešu, bērnu un nekvalificēto darbu kā jauno darba dalīšanas pamatu. Pretruna starp manufaktūras darba dalīšanu un lielrūpniecības būtību varmācīgi lauž sev ceļu.

---

[299]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», p. 118. Kāds naivs zida fabrikants paskaidro Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisijas loceklim: «Es esmu pilnīgi pārliecināts, ka noslēpums, kā izveidot labus strādniekus, ir atrasts, savienojot darbu ar mācībām jau no bērnu dienām. Protams, darbs nedrīkst būt nedz pārāk sasprindzināts, nedz pretīgs, nedz kaitīgs veselībai. Man gribētos, lai maniem paša bērniem būtu darbs un rotaļas kā atpūta no skolas» («Children's Employment Commission. 5th Report», p. 82, № 36).

[300]) Seniors izdevumā «Report of Proceedings», ko izdevis Nacionālās sabiedrisko zinātņu veicināšanas asociācijas septītais gadskārtējais kongress, 66. lpp. Kādā mērā lielrūpniecība, sasniegusi zināmu attīstības līmeni, izdarīdama apvērsumu materiālās ražošanas veidā un sabiedriskajās ražošanas attiecībās, izdara apvērsumu arī galvās, spilgtu piemēru tam dod N. V. Seniora 1863. g. runas salīdzinājums ar viņa filipīku pret 1833. g. fabriku likumu vai minētā kongresa uzskatu salīdzinājums ar faktu, ka dažos lauku apvidos Anglijā trūcīgiem vecākiem vēl arvien aizliedz, piedraudot ar bada nāvi, mācīt savus bērnus. Tā, piemēram, Snella kgs ziņo, ka Samersetšīrā, ja kāds, nabadzības spiests, griežas pēc palīdzības pie draudzes, tad saskaņā ar nodibinājušos praksi viņu piespiež izņemt savus bērnus no skolas. Tā, piemēram, Felthemas garīdznieks Vollestona kgs stāsta par gadījumiem, ka dažām ģimenēm liegta jebkāda palīdzība, «tāpēc ka tās sūta savus bērnus skolā».

[301]) Tajos gadījumos, kad amatnieku mašīnas, ko darbina cilvēka spēks, tieši vai netieši konkurē ar attīstītām mašīnām, kurās kā tādās paredzēts mehāniskais dzinējspēks, notiek liela pārmaiņa attiecībā pret strādnieku, kas darbina mašīnu. Sākotnēji tvaika mašīna aizstāja šo strādnieku, tagad viņam jāaizstāj šī tvaika mašīna. Tāpēc viņa darbaspēka sasprindzinātība un patēriņš sasniedz draudzīgus apmērus, it sevišķi pusaudžiem, kad viņi nolemti šai spīdzināšanai. Tā, piemēram, komisijas loceklis Londžs novērojis, kā Koventrijā un apkārtnē izmanto 10—15 gadu vecus zēnus, lai viņi grieztu lentu mašīnas, un vēl jaunākiem bērniem bijis jāgriež mazāku apmēru mašīnas. «Tas ir ārkārtīgi smags darbs. Zēni vienkārši aizstāj tvaika spēku» («Children's Employment Commission. 5th Report», 1866, p. 114, № 6). Par «šās verdzības sistēmas», kā tā nosaukta oficiālajā pārskatā, nāvējošām sekām sk. turpat un turpm. lappusēs.

Tā izpaužas, starp citu, tajā šausmīgajā faktā, ka liela daļa bērnu, kas nodarbināti modernās fabrikās un manufaktūrās un no pašas mazotnes ir piekalti viselementārākajām manipulācijām, gadiem ilgi tiek ekspluatēti un viņiem nav iespējams iemācīties kādu darbu, kas vēlāk padarītu tos derīgus kaut vai tai pašā manufaktūrā vai fabrikā. Tā, piemēram, Anglijas tipogrāfijās agrāk bija parasts, ka mācekļi pāriet no samērā viegliem darbiem pie saturīgākiem darbiem, kā tas atbilda vecajai manufaktūras un amatniecības sistēmai. Mācekļi izgāja mācību kursu, kura rezultātā kļuva par apmācītiem tipogrāfijas strādniekiem. Prasme lasīt un rakstīt bija katram nepieciešams nosacījums, lai kļūtu par amatnieku. Tas viss pārmainījās līdz ar iespiežamās mašīnas parādīšanos. Tā prasa divējāda veida strādniekus: pieaugušus strādniekus, kas uzrauga mašīnu, un mazgadīgus strādniekus, parasti 11—17 gadu vecus zēnus, kuru darbs ir vienīgi ielikt mašīnā papīra loksni vai izņemt no tās iespiestu loksni. Viņi, it īpaši Londonā, veic šo nogurdinošo darbu dažās nedēļas dienās 14, 15, 16 stundu bez pārtraukuma un bieži vien 36 stundas no vietas tikai ar divām stundām pārtraukuma ēšanai un miegam[302]! Liela daļa no viņiem neprot lasīt, viņi parasti ir pilnīgi notrulinātas, nenormālas būtnes.

«Lai viņi būtu spējīgi veikt savu darbu, nav vajadzīga gluži it nekāda intelektuāla audzināšana; viņiem ir maz iespējas iegūt prasmi un vēl mazāk — attīstīties; viņu darba alga, kaut gan priekš zēniem tā ir zināmā mērā augsta, neceļas līdztekus tam, ka viņi kļūst pieauguši, un viņu lielum lielajam vairākumam nav nekādu izredžu ieņemt ienesīgāko un atbildīgāko mašīnas uzraudzītāja stāvokli, tāpēc ka uz katru mašīnu iznāk tikai viens uzraudzītājs un bieži vien 4 pusaudži.»[303]

Kad viņi kļūst pārāk pieauguši, lai tos nodarbinātu šajā bērnu darbā, un proti, kad viņi sasniedz, vislielākais, 17 gadu, viņus no spiestuves atlaiž. Viņi kļūst par noziedznieku kandidātiem. Daži mēģinājumi sagādāt viņiem kaut kādu citu nodarbošanos cietuši neveiksmi viņu analfabētisma, primitīvisma, fiziskās un intelektuālās atpalicības dēļ.

Kas teikts par manufaktūras darba dalīšanu darbnīcā, tas attiecas arī uz darba dalīšanu sabiedrībā. Kamēr amatniecība un manufaktūra ir vispārējā sabiedriskās ražošanas bāze, ražotāja pakļaušana vienīgi vienai zināmai ražošanas nozarei, viņa nodarbošanās sākotnējās daudzveidības iznīcināšana[304] ir nepieciešams attīstības moments. Uz šās bāzes katra atsevišķa ražošanas nozare empīriski atrod tai atbilstošu tehnisko iekārtu, pamazām uzlabo to un ātri

---

[302]) «Children's Employment Commission. 5th Report», 1866, p. 3, № 24.

[303]) Turpat, p. 7, № 60.

[304]) «Dažos kalnu Skotijas rajonos... daudzi aitu gani un trūcīgie nomnieki ar sievām un bērniem, pēc statistiskām ziņām, staigāja kurpēs, kuras viņi paši bija šuvuši no pašu miecētas ādas, apģērbos, kuriem bija pieskārušās tikai viņu pašu rokas, kuriem materiālu viņi paši bija cirpuši no aitām un kuriem linus paši bija audzējuši. Izgatavojot apģērbu, diezin vai tika lietoti kādi pirkti priekšmeti, izņemot īlenu, adatu, uzpirksteni un ļoti nedaudzas dzelzs daļas instrumentos, ko lieto aušanā. Krāsas ieguva sievietes pašas no kokiem, krūmiem, zālēm utt.» (*Dugald Stewart.* «Works», ed. Hamilton, vol. VIII, p. 327—328).

kristalizē, tiklīdz ir sasniegta zināma gatavības pakāpe. Laiku pa laikam notiek pārmaiņas, ko bez tirdzniecības piegādātā jaunā darba materiāla izraisa arī pakāpeniska darba instrumenta pārmaiņa. Bet, ja attiecīgā instrumenta forma ir empīriski atrasta, tad vairs nemainās arī darba instruments, kā to rāda tā dažreiz veselus gadu tūkstošus ilgā pāreja no vienas paaudzes rokām otras paaudzes rokās. Raksturīgi, ka pirms XVIII gadsimta atsevišķus amatus sauca par mysteries (mystères) [noslēpumiem], kuru dziļumos varēja iekļūt tikai tas, kas bija empīriski un profesionāli apmācīts[305]. Lielrūpniecība sarāva aizkaru, kas slēpa no cilvēkiem viņu pašu sabiedrisko ražošanas procesu un pārvērta dažādas stihiski nodalījušās ražošanas nozares par mīklām vienai attiecībā pret otru un pat priekš tiem, kuri pārzina katru atsevišķo nozari. Lielrūpniecības princips: ikvienu ražošanas procesu, ņemot to pašu par sevi un vispirms neatkarīgi no cilvēka rokas, sadalīt tā sastāvelementos — radīja pilnīgi modernu tehnoloģijas zinātni. Raibus, šķietami iekšēji nesaistītus un sastingušus sabiedriskā ražošanas procesa veidus sadalīja apzināti plānveidīgos, sistemātiski sagrupētos — atkarībā no vēlamā derīgā efekta — dabas zinātņu pielietošanas novados. Tehnoloģija atklāja arī tās nedaudzās lielās kustības pamatformas, kurās nepieciešami izpaužas visa cilvēka ķermeņa ražīgā darbība, lai arī cik dažādi būtu lietojamie instrumenti, — tāpat kā mehānika, neraugoties uz mašīnu ļoti lielo sarežģītību, ir pārliecināta, ka visas tās ir elementāru mehānisko spēku pastāvīgs atkārtojums. Modernā rūpniecība nekad neaplūko un neizskaidro pastāvošo zināma ražošanas procesa formu kā galīgo formu. Tāpēc tās tehniskā bāze ir revolucionāra, turpretim visiem iepriekšējiem ražošanas veidiem bāze bija pēc būtības konservatīva[306]. Ar mašīnu, ķīmisko procesu un citu metožu palīdzību tā pastāvīgi izdara apvērsumus ražošanas tehniskajā bāzē un līdz ar ar to arī strādnieku funkcijās un darba procesa sabiedriskajās kombinācijās. Tādējādi tā tikpat pastāvīgi revolucionizē darba dalīšanu sabiedrībā un nepārtraukti sviež kapitāla masas un strādnieku masas no vienas ražošanas nozares otrā. Tāpēc lielrūpniecības daba nosaka darba pārmaiņu, funkciju kustību, strādnieka vispusīgu kustīgumu. No otras puses, savā kapitālistiskajā formā tā atražo

---

[305]) Etjēna Buaio slavenajā darbā «Livre des métiers» ir noteikts, starp citu, ka zellim, kad to uzņem par meistaru, jādod zvērests «brālīgi mīlēt savus amata brāļus, atbalstīt tos, labprātīgi neizpaust amata noslēpumu un pat visas cuntes interesēs nevērst pircēja uzmanību uz citu preču trūkumiem, lai ieteiktu savu paša preci».

[306]) «Buržuāzija nevar eksistēt, nemitīgi neizraisot apvērsumus ražošanas rīkos, tātad nerevolucionizējot ražošanas attiecības un līdz ar to arī visas sabiedriskās attiecības. Turpretim visu agrāko rūpniecisko šķiru eksistences pirmais priekšnosacījums bija saglabāt neskartu veco ražošanas veidu. Nemitīgi apvērsumi ražošanā, nepārtraukta visu sabiedrisko attiecību satricināšana, mūžīga nedrošība un kustība atšķir buržuāzijas laikmetu no visiem iepriekšējiem laikmetiem. Visas sastingušās, ierūsējušās attiecības līdz ar tās pavadošiem, gadsimtu svētītiem priekšstatiem un uzskatiem jūk, visas jaunnodibinātās noveco, iekām tās paspēj sastingt. Viss, kas saistās ar kārtām un kas sastindzis, izzūd, viss, kas svēts, tiek sagānīts, un cilvēki beidzot ir spiesti skaidrām acīm aplūkot savu dzīves stāvokli, savas savstarpējās attiecības» (*F. Engels und Karl Marx.* «Manifest der Komunistischen Partei». London, 1848, S. 5). [*Markss K.* un *Engelss F.* Komunistiskās partijas manifests. R., «Liesma», 1973, 39. lpp.].

veco darba dalīšanu ar tās sastingušajām specialitātēm. Mēs redzējām, kā šī absolūtā pretruna iznīcina jebkuru strādnieka dzīves stāvokļa mieru, stabilitāti, nodrošinātību, pastāvīgi draud līdz ar darba līdzekļiem izsist viņam no rokām arī dzīvei nepieciešamos līdzekļus[307] un līdz ar viņa daļējo funkciju padarīt lieku arī viņu pašu; ka šī pretruna nežēlīgi izpaužas tādējādi, ka strādnieku šķira tiek nepārtraukti upurēta, ka notiek pārmērīga darbaspēku izšķiešana un postījumi, kas saistīti ar sabiedrisko anarhiju. Tā ir negatīvā puse. Bet, ja tagad darba pārmaiņa lauž sev ceļu tikai kā nepārvarams dabisks likums un ar dabiskam likumam piemītošo, akli postošo spēku, kurš visur atduras pret šķēršļiem[308], tad, no otras puses, pati lielrūpniecība ar savām katastrofām padara par dzīvības un nāves jautājumu darba pārmaiņas un tāpēc arī pēc iespējas lielākas strādnieku daudzpusības atzīšanu par vispārēju sabiedriskās ražošanas likumu, kura normālai realizēšanai ir jāpielāgo attiecības. Viņa kā dzīvības un nāves jautājumu sprauž uzdevumu: nelaimīgo strādājošo rezerves iedzīvotāju šausmas, kuri tiek turēti krājumā kapitāla mainīgajām ekspluatācijas vajadzībām, aizstāt ar cilvēka absolūtu derīgumu mainīgajām darba vajadzībām; daļstrādnieku, zināmas daļējas sabiedriskās funkcijas vienkāršu nesēju, aizstāt ar vispusīgi attīstītu indivīdu, kuram dažādas sabiedriskās funkcijas ir dažādi darbības veidi, kas nomaina viens otru. Viens no šā apvērsuma procesa momentiem, kas stihiski attīstījies uz lielrūpniecības pamata, ir politehniskās un lauksaimniecības skolas, otrs moments ir «écoles d'enseignement professionnel» [arodskolas], kurās strādnieku bērni zināmā mērā iepazīstas ar tehnoloģiju un ar dažādu ražošanas rīku praktisku lietošanu. Ja fabriku likumdošana kā pirmā trūcīgā, kapitālam izrautā piekāpšanās savieno fabrikas darbu tikai ar elementārajām mācībām, tad nav nekādu šaubu, ka, strādnieku šķirai nenovēršami iekarojot politisko varu, tiks iekarota pienācīga vieta strādnieku skolās arī tehnoloģiskajām mācībām, kā teorētiskām, tā arī praktiskām. Gluži tāpat nav nekādu šaubu, ka kapitālistiskā ražošanas forma un tai atbilstošās strādnieku ekonomiskās attiecības ir tiešā pretrunā ar šādiem apvērsuma fermentiem un ar to mērķi — vecās darba dalīšanas iznīcināšanu. Tomēr zināmas vēsturiskas ražošanas formas pretrunu attīstība ir vienīgais vēsturiskais tās sairšanas un jaunas formas tapšanas ceļš. «Ne sutor ultra crepidam!»[154] Sīs amatnieciskās gudrības nec plus ultra pārvērtušās šausmīgā muļķībā kopš tā laika,

---

[307]) «Jūs ņemat manu dzīvību — ja ņemat līdzekļus, no kā es dzīvoju.» *(Šekspīrs.)*[153]

[308]) Kāds franču strādnieks, kas atgriezies no Sanfrancisko, raksta: «Es nekad nebūtu domājis, ka es būšu spējīgs nodarboties ar visiem amatiem, ar kuriem es tiešām nodarbojos Kalifornijā. Es biju dziļi pārliecināts, ka nederu nekam citam kā tikai grāmatu iespiešanai... Nokļuvis šajā avantūristu pasaulē, kuri vieglāk maina savu amatu nekā jūs kreklu, — ticiet man! — es rīkojos tāpat kā pārējie. Tā kā kalnrača darbs nebija sevišķi izdevīgs, tad es to pametu un devos uz pilsētu, kur es pēc kārtas biju spiestuves strādnieks, jumiķis, svina lējējs utt. Tāpēc ka pieredze man parādīja, ka esmu derīgs dažādiem darbiem, es mazāk sajutu sevi par molusku un vairāk par cilvēku» (*A. Corbon.* «De l'Enseignement professionnel», 2ème éd., p. 50).

kad pulksteņtaisītājs Vats izgudroja tvaika mašīnu, frizieris Arkraits — vērpjamo mašīnu, zeltkalis Fultons — tvaikoni[309]).

Kamēr fabriku likumdošana regulē darbu fabrikās, manufaktūrās utt., tas no sākuma liekas vienkārši iejaukšanās kapitāla ekspluatatora tiesībās. Turpretim jebkāda tā saucamā mājas darba[310]) regulēšana no paša sākuma parādās kā tieša ielaušanās patria potestas, t. i., izsakoties modernā valodā, vecāku varā — solis, no kura delikātais Anglijas parlaments ilgu laiku novērsās, afektēti drebinādamies. Tomēr faktu vara lika beidzot atzīt, ka lielrūpniecība līdz ar vecās ģimenes ekonomisko bāzi un tai atbilstošo ģimenes darbu sagrauj arī vecās ģimenes attiecības. Bija jāpasludina bērnu tiesības.

«Par nelaimi,» teikts 1866. g. Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisijas noslēguma pārskatā, «no visām liecinieku liecībām ir skaidrs viens, ka abu dzimumu bērniem ne pret vienu tādā mērā nav vajadzīga aizsardzība kā pret pašu vecākiem.» Bērnu darba un it sevišķi viņu mājas darba neierobežotas ekspluatācijas sistēmu «uztur tas, ka vecāki bez jebkāda ierobežojuma un kontroles izlieto savu patvaļīgo un postošo varu pār saviem jaunajiem un maigajiem pēcnācējiem... Vecākiem nedrīkst piederēt absolūta vara padarīt savus bērnus par vienkāršām mašīnām, lai iegūtu tik un tik lielu nedēļas algu... Bērniem un pusaudžiem ir tiesība uz likumdošanas aizsardzību pret vecāku varas ļaunprātīgu izlietošanu, kas priekšlaicīgi iedragā viņu fiziskos spēkus un degradē viņu morālo un intelektuālo būtni.»[311])

Tomēr nevis ļaunprātīga vecāku varas lietošana radīja to, ka kapitāls tieši vai netieši ekspluatē nenobriedušus darbaspēkus, bet, otrādi, kapitālistiskais ekspluatācijas veids, iznīcinājis vecāku varai atbilstošo ekonomisko bāzi, radīja šās varas ļaunprātīgu lietošanu. Bet, lai arī cik šausmīga un riebīga ir vecās ģimenes sairšana kapitālistiskās sistēmas apstākļos, tomēr lielrūpniecība, ārpus mājas pavarda sfēras piešķirdama izšķirošu lomu sabiedriski organizētajā ražošanas procesā sievietēm, pusaudžiem un abu dzimumu bērniem, rada ekonomisko pamatu augstākai ģimenes formai un augstākām attiecībām starp dzimumiem. Protams, ir vienlīdz nejēdzīgi atzīt par absolūtu kristīgi ģermānisko ģimenes formu, tāpat kā seno romiešu vai seno grieķu, vai austrumu ģimenes formu, kuras, starp citu, ir viena ar otru saistītas un izveido vienu vēsturiskās attīstības līniju. Ir acīm redzams, ka kombinētā strādnieku personāla sastādīšanai no abu dzimumu un dažāda ve-

[309]) Džons Bellerss, patiess fenomens politiskās ekonomijas vēsturē, jau XVII gadsimta beigās pilnīgi skaidri saprata, ka nepieciešams iznīcināt tagadējo audzināšanu un darba dalīšanu, kuras rada hipertrofiju un atrofiju abos sabiedrības polos, kaut arī pretējā virzienā. Viņš, starp citu, ļoti labi saka: «Bezdarbīga mācīšanās ir tikai nedaudz labāka par bezdarbības mācīšanos... Fiziskais darbs ir pirmais dieva iekārtojums... Darbs ir nepieciešams ķermeņa veselībai tāpat kā uzturs tā dzīvībai, tāpēc ka tās nepatikšanas, no kurām cilvēks glābjas ar bezdarbību, uzbruks viņam kā slimība... Darbs pielej eļļu dzīves lampā, un doma to aizdedzina... Tukšs bērnu darbs (tas ir pravietisks iebildums Bazedovam un tā tagadējiem piebalsotājiem) atstāj bērnu prātu tukšu» («Proposals for raising a College of Industry of all useful Trades and Husbandry». London, 1696, p. 12, 14, 16, 18).

[310]) Tas, starp citu, ļoti bieži notiek sīkās darbnīcās, kā mēs to redzējām piemērā ar mežģiņu manufaktūru un salmu pīšanu un kā to varētu sīkāk parādīt it sevišķi piemērā ar metālapstrādāšanas manufaktūrām Sefīldā, Birmingemā utt.

[311]) «Children's Employment Commission, 5th Report», p. XXV, № 162; «2nd Report», p. XXXVIII, № 285, 289; p. XXV, XXVI, № 191.

cuma personām, kas savā stihiskajā, rupjajā, kapitālistiskajā formā, kad strādnieks pastāv ražošanas procesa labad un nevis ražošanas process strādnieka labad, ir saindēts bojā ejas un verdzības avots, attiecīgos apstākļos nenovēršami jāpārvēršas, gluži otrādi, par humānas attīstības avotu[312].

Nepieciešamība pārvērst fabriku likumu no likuma, kas attiecas vienīgi uz vērptuvēm un austuvēm, šiem mašinizētās ražošanas pirmveidiem, par vispārēju visas sabiedriskās ražošanas likumu izriet, kā redzējām, no lielrūpniecības vēsturiskās attīstības gaitas, kuras aizmugurē notiek pilnīga revolūcija tradicionālā manufaktūras, amatniecības un mājas darba iekārtā: manufaktūra pastāvīgi pārvēršas par fabriku, amatniecība par manufaktūru, un, beidzot, amatniecības un mājas darba sfēras pārsteidzoši īsā laikā pārvēršas par nožēlojamiem graustiem, kur kapitālistiskā ekspluatācija brīvi rīko savas šausmīgās, trakās orģijas. Diviem apstākļiem beigu beigās ir izšķiroša loma: pirmkārt, novērojumam, kas pastāvīgi atkārtojas no jauna, ka kapitāls, ciktāl tas nokļūst valsts kontrolē tikai zināmos sabiedriskās perifērijas punktos, jo neierobežotāk atalgo sevi citos punktos[313]; otrkārt, pašu kapitālistu saucienam pēc konkurences nosacījumu vienlīdzības, t. i., pēc vienādām robežām darba ekspluatēšanā[314]. Uzklausīsim pāris žēlabu šajā jautājumā, kuras nākušas no sirds. V. Kuksliju kgi (naglu, ķēžu utt. fabrikanti Bristolē) labprātīgi ir izdarījuši savā uzņēmumā darba dienas ierobežošanu.

«Tā kā vecā, neregulētā sistēma turpina pastāvēt kaimiņu uzņēmumos, tad Kuksliju kgiem jācieš tāda netaisnība, ka viņu strādniekus pusaudžus aizvilina (enticed) uz kādu citu vietu, kur var strādāt pēc pulksten 6 vakarā. «Tā ir,» viņi, protams, saka, «netaisnība attiecībā pret mums un zaudējums mums, tāpēc ka tādā veidā izsmeļ daļu no pusaudžu spēka, kaut gan visa peļņa no šā spēka pienāktos mums.»»[315]

Dž. Simpsona kgs (papīra maisu un papīra kārbu fabrikants Londonā) paskaidro Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisijas locekļiem:

«Viņš ir ar mieru parakstīties zem jebkuras petīcijas par fabriku aktu ieviešanu. Tagadējā stāvoklī viņš pastāvīgi jūt nemieru naktīs («he always felt restless at night»), pēc darbnīcas slēgšanas, iedomājoties, ka citi liek strādāt ilgāk un izrauj viņam pasūtījumu deguna priekšā.»[316] «Būtu,» saka Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisija kopsavilkumā, «netaisnīgi attiecībā uz lielajiem uzņēmējiem pakļaut viņu fabrikas regulēšanai, kamēr tajā pašā ražošanas nozarē sīkajos uzņēmumos likums darba laiku neierobežo nemaz. Pastāvot nevienādu konkurences nosacījumu netaisnīgumam, kas izriet no tā, ka uz sīkajām darbnīcām neattiecas darba stundu skaita ierobežošana, lielākajiem fabrikantiem pievienojas vēl arī tas neizdevīgums, ka pusaudžu un sieviešu darba piedāvājums novirzās no viņiem uz darbnīcām, kuras neskar fabriku likums. Beidzot, tas būtu pamudinā-

---

[312]) «Fabrikas darbs var būt tikpat tīrs un patīkams ... kā mājas darbs un droši vien pat vēl lielākā mērā» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», p. 129).
[313]) «Reports of Insp. of Fact, for 31st October 1865», p. 27, 32.
[314]) Daudzas ilustrācijas šai parādībai atrodamas fabriku inspektoru pārskatos.
[315]) «Children's Employment Commission. 5th Report», p. X, № 35.
[316]) «Children's Employment Commission. 5th Report», p. IX, № 28.

jums, lai vairotos sīko darbnīcu skaits, kuras gandrīz visas ir vismazāk labvēlīgas tautas veselības, ērtības, audzināšanas un stāvokļa vispārējas uzlabošanas ziņā.»[317]

Savā noslēguma pārskatā Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisija ieteic attiecināt fabriku aktu uz vairāk nekā 1 400 000 bērnu, pusaudžu, sieviešu, no kuriem gandrīz pusi ekspluatē sīkražošana un mājas darba sistēma[318].

«Ja,» saka komisija, «parlaments pilnā apjomā pieņems mūsu priekšlikumu, tad šāda likumdošana, bez šaubām, ļoti labvēlīgi ietekmēs ne tikai mazgadīgos un vājos, uz kuriem tā attiecas pirmām kārtām, bet arī pieaugušo strādnieku vēl milzīgāko masu, kura tieši» (sievietes) «vai netieši» (vīrieši) «ietilps tās darbības sfērā. Tā piespiestu viņus regulēt un saīsināt darba laiku; tā sāktu ietaupīt un uzkrāt to fiziskā spēka krājumu, no kura tādā mērā ir atkarīga viņu pašu labklājība un zemes labklājība; tā aizsargātu jauno paaudzi no pārmērīga sasprindzinājuma agrā bērnībā, kurš iedragā organismu un noved pie priekšlaicīgas nevarības; tā, beidzot, dotu bērniem vismaz līdz 13 gadu vecumam iespēju iegūt elementāro izglītību un tādējādi izbeigtu neticamo analfabētismu, kas tik pareizi ir attēlots komisijas pārskatos un ko var vērot tikai ar mokošām sāpēm un dziļām nacionāla pazemojuma jūtām.»[319]

Toriju ministru kabinets 1867. g. 5. februāra troņa runā pasludināja, ka tas ir izstrādājis «likumprojektus», balstoties uz rūpniecības izmeklēšanas komisijas priekšlikumiem[319a]. Lai to veiktu, tam bija vajadzīgs jauns 20 gadu ilgs experimentum in corpore vili [eksperiments ar dzīvu ķermeni, kam nav vērtības]. Jau 1840. gadā tika iecelta parlamenta komisija bērnu darba apstākļu izmeklēšanai. Tās 1842. g. pārskatā, pēc N. V. Seniora vārdiem, atklājās

«visšausmīgākā kapitālistu un vecāku mantkārības, egoisma un nežēlības aina, bērnu un pusaudžu nabadzības, degradācijas un organisma sabrukšanas aina, kādu diezin vai kādreiz ir redzējusi pasaule... Varētu domāt, ka šinī pārskatā aprakstītas pagātnes šausmas. Bet diemžēl mūsu priekšā ir ziņojums par to, ka šīs šausmas turpinās tikpat intensīvi kā agrāk. Kādā brošūrā, kuru pirms diviem gadiem izdevis Hārdvīks, paskaidrots, ka bēdīgās 1842. g. ļaunprātības ir pilnā spēkā arī tagad» (1863. gadā)... «Šis» (1842. g.) «pārskats bija nogulējis neievērots 20 gadu, kuru laikā bērniem, kas bija izauguši bez mazākā priekšstata

---

[317]) Turpat, p. XXV, № 165—167. Par lielražošanas priekšrocībām salīdzinājumā ar sīkražošanu sal. «Children's Employment Commission. 3rd Report», p. 13, № 144; p. 25, № 121; p. 26, № 125; p. 27, № 140 utt.

[318]) Rūpniecības nozares, uz kurām būtu attiecināmi fabriku likumi, ir šādas: mežģiņu manufaktūra, zeķu adīšana, salmu pīšana, visdažādākā apģērba piederumu manufaktūra, mākslīgo puķu ražošana, apavu, cepuru un cimdu ražošana, apģērbu ražošana, visas metalurģiskās fabrikas — no domnām līdz adatu fabrikām utt., papīra fabrikas, stikla manufaktūras, tabakas manufaktūras, gumijas fabrikas, šķietu fabrikācija (aušanai), paklāju aušana ar rokām, lietussargu un saulessargu manufaktūra, vārpstiņu un spoļu fabrikācija, grāmatu iespiešana, grāmatu siešana, tirgošanās ar rakstāmlietām (stationery, pie kam šeit pieder arī papīra kārbu, kāršu, papīra krāsu utt. izgatavošana), virvju ražošana, ahāta rotas lietu manufaktūra, ķieģeļu fabrikas, zīda manufaktūras ar rokas darbu, zīda lentu ražošana, sāls, sveču un cementa fabrikas, cukura ražošana un rafinēšana, biskvītu ražošana, dažādi kokapstrādāšanas un citi jaukti darbi.

[319]) «Children's Employment Commission. 5th Report», p. XXV, № 169.

[319a]) Likumu par fabriku aktu darbības sfēras paplašināšanu pieņēma 1867. g. 12. augustā. Tas regulē visas metāllietuves, kalšanas un metālapstrādāšanas fabrikas, ieskaitot mašīnu fabrikas, tālāk, stikla, papīra, gutaperčas, kaučuka, tabakas manufaktūras, grāmatu spiestuves, grāmatu sietuves, beidzot, visas darbnīcas, kurās nodarbināti vairāk nekā 50 cilvēki. — Darba laika regulēšanas likums, ko pieņēma 1867. g. 17. augustā, attiecināts uz sīkākajām darbnīcām un tā saucamo mājas darbu.

Pie šiem likumiem, pie jaunā 1872. g. likuma par rūdas raktuvēm utt. es atgriezīšos II sējumā.

tiklab par to, ko mēs saucam par morāli, kā arī par skolas izglītību, reliģiju, dabisku ģimenes mīlestību, — šiem bērniem ļāva kļūt par tagadējās paaudzes vecākiem.»[320]

Pa to laiku sabiedriskais stāvoklis bija mainījies. Parlaments neiedrošinājās noraidīt 1863. g. komisijas prasības tā, kā tas savā laikā bija noraidījis 1842. g. prasības. Tāpēc jau 1864. gadā, kad komisija publicēja tikai daļu no saviem pārskatiem, māla izstrādājumu rūpniecība (ieskaitot arī podniecību), tapešu, sērkociņu, patronu un pistonu fabrikācija, tāpat kā samta šķērēšana, tika pakļautas likumiem, kas līdz tam attiecās uz tekstilrūpniecību. 1867. g. 5. februāra troņa runā toreizējais toriju kabinets pasludināja jaunus likumprojektus, kas bija dibināti uz komisijas noslēguma priekšlikumiem, kura pa to laiku 1866. gadā bija beigusi savu darbu.

1867. g. 15. augustā karalis apstiprināja likumu par fabriku aktu darbības sfēras paplašināšanu un tā paša gada 21. augustā likumu par bērnu, pusaudžu un sieviešu strādāšanu darbnīcās; pirmais likums attiecas uz lielajiem uzņēmumiem, pēdējais — uz sīkajiem uzņēmumiem.

Ar likumu par fabriku aktu darbības sfēras paplašināšanu fabriku aktam tiek pakļautas domnu krāsnis, dzelzs un vara kausēšanas rūpnīcas, lietuves, mašīnu fabrikas, metālapstrādāšanas darbnīcas, gutaperčas, papīra, stikla, tabakas fabrikas, spiestuves un grāmatsietuves un vispār visas šāda veida rūpnieciskās darbnīcas, ja tajās 50 vai vairāk cilvēku vienlaikus nodarbināti ne mazāk par 100 dienām gadā.

Lai dotu zināmu priekšstatu, kāda darbības sfēra ir likumam par bērnu, pusaudžu un sieviešu strādāšanu darbnīcās, citējam dažas no tajā esošajām definīcijām:

«Ar *amatniecību* jāsaprot» (šajā likumā): «jebkurš roku darbs, kas tiek veikts kā profesija vai nodarbošanās kaut kāda pārdošanai domāta priekšmeta vai priekšmeta daļas izgatavošanai, pārveidošanai, izrotāšanai, izlabošanai vai galīgajai apdarei.

Ar *darbnīcu* jāsaprot: ikviena istaba vai vieta, segta vai zem klajas debess, kur zināmā «amatā» ir nodarbināts bērns, pusaudzis vai sieviete un kur personai, kas dod šādam bērnam, pusaudzim vai sievietei nodarbošanos, ir ieejas un kontroles tiesības.

Ar *nodarbinātu* jāsaprot: tas, kas strādā zināmā «amatā» par maksu vai bez maksas, pie meistara vai pie kāda no vecākiem, kā tas zemāk ir sīkāk parādīts.

Vecāki ir tēvs, māte, aizbildnis vai cita persona, kas īsteno aizbildnību vai uzraudzību pār kaut kādu... bērnu vai pusaudzi.»*

7. pants, kas nosaka sodu par bērnu, pusaudžu vai sieviešu nodarbināšanu pretēji šā likuma noteikumiem, uzliek naudas sodu ne tikai darbnīcas īpašniekam, vai nu tas ir kāds no vecākiem vai ne, bet arī

---

[320]) *Senior*. «Social Science Congress», p. 55—58.

* An Act for regulating the Hours of Labour for Children, Young Persons, and Women employed in Workshops. — *Red.*

«vecākiem un citām personām, kuru aizbildnībā atrodas bērns, pusaudzis vai sieviete, vai kuri iegūst tiešu labumu no viņu darba».

Likums par fabriku aktu darbības sfēras paplašināšanu, kas attiecas uz lielajiem uzņēmumiem, atpaliek no fabriku pamatakta, tāpēc ka tajā ir daudz nožēlojamu izņēmumu un glēvu kompromisu ar kapitālistiem.

Likums par bērnu, pusaudžu un sieviešu strādāšanu darbnīcās, kas ir nožēlojams visās savās detaļās, kļuvis par nedzīvu burtu pilsētu un vietējo varas orgānu rokās, kuriem uzticēta tā realizēšana. Bet, kad 1871. gadā parlaments atbrīvoja tos no šās pilnvaras un nodeva to fabriku inspektoriem, kuru kontroles sfēra tāpēc ar vienu rāvienu palielinājās vairāk nekā par 100 000 darbnīcām un par 300 ķieģeļu fabrikām vien, tad inspektoru personālu augstsirdīgi palielināja tikai par astoņiem palīgiem, kaut gan jau līdz tam tas bija pārāk mazs[321]).

Tādējādi šajā Anglijas 1867. g. likumdošanā duras acīs, no vienas puses, valdošo šķiru parlamentam uzspiestā nepieciešamība atzīt principā tik ārkārtīgus un plašus pasākumus pret kapitālistiskās ekspluatācijas galējībām un, no otras puses, nenoteiktība, nevēlēšanās un mala fides [negodīgums], ar kādiem parlaments pēc tam īstenoja tos praksē.

1862. g. izmeklēšanas komisija lika priekšā arī jaunu regulēšanu kalnrūpniecībā — rūpniecībā, kas no visām pārējām rūpniecības nozarēm atšķiras ar to, ka tajā zemesīpašnieku un rūpniecības kapitālistu intereses iet roku rokā. Šo divu grupu interešu pretstats bija labvēlīgs fabriku likumdošanai; ar šā pretstata trūkumu pietiek, lai izskaidrotu novilcinājumus un viltīgos paņēmienus kalnrūpniecības likumdošanā.

1840. g. izmeklēšanas komisija izdarīja tik šausmīgus un sašutumu modinošus atmaskojumus un radīja tādu skandālu visas Eiropas priekšā, ka parlamentam bija jāapmierina sava sirdsapziņa ar 1842. g. likumu par raktuvēm, kas aprobežojās ar to, ka sievietēm un bērniem, kuri jaunāki par 10 gadiem, aizliedza strādāt apakšzemes darbos.

Pēc tam 1860. gadā nāca likums par raktuvju inspekciju, pēc kura šahtas tiek pakļautas speciāli šim nolūkam ieceltu valsts ierēdņu inspekcijai un tiek aizliegts pieņemt darbā zēnus 10—12 gadu vecumā, ja viņiem nav skolas apliecības vai ja viņi neapmeklēs skolā zināmu skaitu stundu. Šis akts kļuva par pilnīgi nedzīvu burtu, tāpēc ka iecelto inspektoru skaits bija kuriozi mazs un viņu pilnvaras niecīgas, kā arī citu iemeslu dēļ, kurus sīkāk izskaidrosim iztirzājuma turpmākajā gaitā.

---

[321]) Fabriku inspekcijas personāls sastāvēja no diviem inspektoriem, diviem palīgiem un 41 subinspektora. Jaunus 8 subinspektorus iecēla 1871. gadā, izdevumu kopsumma fabriku likumu realizēšanai Anglijā, Skotijā un Īrijā 1871. un 1872. g. bija pavisam tikai 25 347 st. mārc., ieskaitot šeit arī tiesas izdevumus prāvās pret likuma pārkāpējiem.

Viena no jaunākajām Zilajām grāmatām[155] par kalnrūpniecību ir «Report from the Select Committee on Mines, together with... Evidence, 23 July 1866». Tas ir komitejas darbs, kura bija sastādīta no apakšnama locekļiem un pilnvarota uzaicināt un uzklausīt lieciniekus; tas ir biezs sējums in folio, kurā pats «Report» [«Pārskats»] aizņem tikai piecas rindas ar šādu saturu: komiteja neko nevar pateikt, nepieciešams nopratināt vēl vairāk lecinieku!

Lecinieku nopratināšanas veids atgādina nopratināšanu jautājumu krustugunīs Anglijas tiesās, kur advokāts ar nekautrīgiem, mulsinošiem, visos virzienos uzdotiem jautājumiem cenšas lecinieku samulsināt un sagrozīt viņa vārdus. Šeit advokāti ir paši parlamenta izmeklēšanas komisijas locekļi, to skaitā raktuvju īpašnieki un ekspluatatori; liecinieki ir kalnrači, pa lielākajai daļai no akmeņogļu raktuvēm. Viss farss ir tik raksturīgs kapitāla garam, ka nevaram nedot šeit dažus izvilkumus. Lai atvieglotu pārskatāmību, es sadalu izmeklēšanas rezultātus utt. pa ailēm. Atgādinu, ka jautājumi un obligātās atbildes Anglijas Zilajās grāmatās ir sanumurēti un ka liecinieki, kuru liecības šeit ir citētas, ir akmeņogļu raktuvju strādnieki.

1) Zēnu darbs raktuvēs, sākot ar 10 gadu vecumu. Darbs, ieskaitot ceļu uz raktuvi un atpakaļ, parasti ilgst 14—15 stundu, izņēmuma gadījumos ilgāk, no pulksten 3, 4, 5 rītā līdz pulksten 4 un 5 vakarā (6., 452., 83. nr.). Pieaugušie strādnieki strādā divās maiņās, 8 stundas katrā maiņā, bet mazgadīgajiem, lai samazinātu izmaksas, nav nekādu šādu maiņu (80., 203. un 204. nr.). Mazos bērnus izmanto galvenokārt ventilācijas durtiņu atvēršanai un aizvēršanai dažādās raktuves nodaļās, vecākus bērnus — smagākos darbos, ogļu transportēšanā utt. (122., 739. un 740. nr.). Gara darba diena apakšzemes darbos pastāv līdz 18—22 gadu vecumam, kad notiek pāreja uz ogļrača darbu vārda tiešajā nozīmē (161. nr.). Bērnus un pusaudžus tagad vairāk nomoka ar darbu nekā jebkurā no iepriekšējiem periodiem (1663.—1667. nr.). Ogļrači gandrīz vienbalsīgi prasa parlamenta aktu, kas aizliegtu šahtās strādāt bērniem līdz 14 gadu vecumam. Un šeit Hesijs Vivians (pats ogļraktuves ekspluatators) uzdod jautājumu:

«Vai šī prasība nav atkarīga no lielākas vai mazākas vecāku nabadzības?» Un pēc tam misters Brjuss: «Vai nebūtu nežēlīgi gadījumā, ja tēvs ir miris vai sakropļots utt., atņemt ģimenei šo ienākumu avotu? Un taču jādomā, ka aizliegumam būs vispārējs raksturs... Vai jūs vēlaties, lai apakšzemes darbi bērniem līdz 14 gadu vecumam tiktu aizliegti visos gadījumos?» Atbilde: «Visos gadījumos» (107.—110. nr.). Vivians: «Ja darbu līdz 14 gadiem aizliegs šahtās, vai tad vecāki nesūtīs savus bērnus uz fabrikām utt.? — Parasti ne» (174. nr.). Strādnieks: «Durvju atvēršana un aizvēršana liekas viegla. Bet tas ir ļoti mokošs darbs. Nerunājot jau par pastāvīgu caurvēju, bērni ir ieslodzīti tikpat kā cietumā, kā kādā tumšā karcerī.» Buržujs Vivians: «Vai bērns, sēdēdams pie durvīm, nevar lasīt, ja viņam būs svece? — Pirmkārt, viņam vajadzētu sveci nopirkt. Turklāt viņam to neatļautu. Viņš ir nolikts tādēļ, lai uzmanītu savu darbu, viņam jāveic savi pienākumi. Es nekad neesmu redzējis, ka kāds zēns raktuvē lasītu» (139., 141., 143., 158., 160. nr.).

2) Audzināšana. Kalnrači prasa likumu par obligātām mācībām, kā tas ir noteikts fabrikās. Viņi paskaidro, ka 1860. g. akta pants, kas prasa skolas apliecību kā nepieciešamu noteikumu, lai pieņemtu darbā 10—12 gadu vecus zēnus, ir gluži iluzorisks. Kapitālistisko izmeklētāju «tincinošā» pratināšana šeit kļūst patiešām kurioza.

«Pret ko ir vairāk nepieciešams akts — pret uzņēmējiem vai pret vecākiem? — Pret vieniem un otriem» (115. nr.). «Vai vairāk pret vieniem nekā pret otriem? — Ko man uz to atbildēt?» (116. nr.) «Vai uzņēmējos ir redzama kaut kāda tieksme saskaņot darba stundas ar skolas apmeklēšanu? — Nekad» (137. nr.). «Vai kalnrači pēc tam nepapildina savu audzināšanu? — Visumā viņi kļūst sliktāki; viņi iegūst sliktas paražas; viņos rodas tieksme uz dzeršanu, spēli u. tml., un viņi pavisam nolaižas» (211. nr.). «Kāpēc bērnus nesūta vakara skolās? — Lielākajā daļā akmeņogļu rajonu tādu nemaz nav. Bet, galvenais, — bērnus ir tā novārdzinājis pārmērīgi ilgais darbs, ka acis viņiem veras ciet aiz noguruma» (454. nr.). «Tātad,» secina buržujs, «jūs esat pret izglītību? — Nebūt ne, bet» utt. «Vai 1860. g. akts neuzliek raktuvju utt. īpašniekiem par pienākumu prasīt skolas apliecības, ja viņi nodarbina bērnus 10 līdz 12 gadu vecumā? — Likums — jā, bet uzņēmēji to nedara.» — «Jūs domājat, ka šo likuma noteikumu ne vienmēr pilda? — To nemaz nepilda» (443. un 444. nr.). «Vai kalnrači stipri interesējas par audzināšanas jautājumiem? — Lielais vairākums» (717. nr.). «Vai viņiem rūp šā likuma pildīšana? — Lielajam vairākumam» (718. nr.). «Kāpēc tad viņi stingri neprasa to pildīt? — Dažs strādnieks gribētu bērnus bez skolas apliecības nepielaist pie darba, bet viņš par to tiks atzīmēts (a marked man)» (720. nr.). «Kas to atzīmēs? — Viņa uzņēmējs» (721. nr.). «Bet jūs taču nedomājat, ka uzņēmēji varētu vajāt cilvēku par likuma pildīšanu? — Es domāju, ka viņi rīkotos tieši tā» (722. nr.). «Kāpēc strādnieki neatsakās izmantot šādu zēnu darbu? — Tas nav atkarīgs no viņu izvēles» (123. nr.). «Vai jūs prasāt parlamenta iejaukšanos? — Lai tiešām kaut ko sasniegtu kalnraču bērnu audzināšanā, to nepieciešams izdarīt piespiedu kārtā ar parlamenta aktu» (1634. nr.). «Vai tam ir jāattiecas uz visiem Lielbritānijas strādnieku bērniem vai tikai uz kalnraču bērniem? — Es esmu atnācis šurp, lai runātu kalnraču vārdā» (1636. nr.). «Ar ko kalnraču bērni atšķiras no citiem? — Ar to, ka viņi ir izņēmums no vispārējā stāvokļa» (1638. nr.). «Kādā ziņā? — Fiziskā» (1639. nr.). «Kāpēc viņiem audzināšanai varētu būt lielāka vērtība nekā citu šķiru zēniem? — Es nesaku, ka viņiem tā ir vērtīgāka, bet pārmērīgā darba dēļ raktuvēs viņiem ir mazāk iespējas iegūt audzināšanu dienas un svētdienas skolās» (1640. nr.). «Vai nav tiesa, tādus jautājumus taču nevar aplūkot absolūti?» (1644. nr.). «Vai rajonos skolu pietiek? — Nē» (1646. nr.). «Ja valsts pieprasītu, lai visus bērnus sūta skolā, ko varētu ņemt visiem bērniem skolas? — Es domāju — ja apstākļi to prasīs, gan jau skolas tiks ierīkotas» (1647. nr.). «Lielais vairākums ne tikai bērnu, bet arī pieaugušo ogļraču neprot nedz rakstīt, nedz lasīt» (705., 726. nr.).

3) Sieviešu darbs. Kaut gan kopš 1842. g. strādnieces vairs nepielaiž pie apakšzemes darbiem, tomēr viņas strādā virszemes darbos, iekraujot ogles utt., pienesot spaiņus ar oglēm pie kanāliem un dzelzceļa vagoniem, šķirojot ogles utt. Sieviešu darba izmantošana ir stipri pieaugusi pēdējos 3—4 gados (1727. nr.). Strādnieces ir pa lielākajai daļai kalnraču sievas, meitas un atraitnes, no 12 līdz 50 un 60 gadu vecumam (647., 1779., 1781. nr.).

«Ko domā kalnrači par sieviešu darbu pie raktuvēm? — Viņi visi ir pret to» (648. nr.). «Kāpēc? — Viņi to atzīst par pazemojošu sieviešu dzimumam» (649. nr.). «Sievietes valkā kaut ko līdzīgu vīriešu apģērbam. Daudzos gadījumos tas nomāc jebkuras kauna jūtas. Dažas sievietes smēķē. Darbs ir tikpat netīrs kā pašās

raktuvēs. Starp viņām ir daudz precētu sieviešu, kuras nevar izpildīt savus mājas pienākumus» (650.—654., 701. nr.). «Vai atraitnes varētu atrast kādu citu nodarbošanos, kas būtu tikpat izdevīga (8—10 šiliņu nedēļā)? — Es par to neko nevaru sacīt» (709., 708. nr.). «Un tomēr jūs gribat, lai» (cietā sirds!) «viņām atņem šo eksistences avotu? — Bez jebkādām šaubām» (710. nr.). «Kāpēc tāds noskaņojums? — Mēs, kalnrači, pārāk cienījam daiļo dzimumu un negribam redzēt, ka tas ir notiesāts darbam ogļraktuvēs... Šis darbs pa lielākajai daļai ir ļoti smags. Daudzas no šīm jaunietēm pārcilā līdz 10 tonnām dienā» (1715., 1717. nr.). «Vai jūs domājat, ka strādnieces, kas nodarbinātas raktuvēs, ir netikumīgākas nekā fabrikās nodarbinātās? — Samaitāto procents ir lielāks nekā starp fabrikas jaunietēm» (1732. nr.). «Bet jūs taču neesat apmierināti arī ar tikumības stāvokli fabrikās? — Nē» (1733. nr.). «Vai jūs gribat, lai sieviešu darbu aizliedz arī fabrikās? — Nē, es to negribu» (1734. nr.). «Kāpēc tā? — Tas ir pieklājīgāks un vairāk piemērots sieviešu dzimumam» (1735. nr.). «Tomēr tas ir kaitīgs viņu tikumībai, vai ne tā? — Nē, ne tuvu tādā mērā kā raktuvēs. Tomēr es runāju tā ne tikai aiz morāliem, bet arī aiz fiziskiem un sociāliem apsvērumiem. Jaunavu sociālā degradācija ir šausmīga, ārkārtīga. Kad šīs jaunietes kļūst par kalnraču sievām, viņi dziļi cieš no šādas degradācijas, tā dzen viņus no mājas un veicina dzeršanu» (1736. nr.). «Bet vai tas pats nav jāsaka par sievietēm, kas nodarbinātas dzelzs rūpnīcās? — Es nevaru runāt par citām ražošanas nozarēm» (1737. nr.). «Bet kāda gan starpība starp sievietēm, kas strādā dzelzs lietuvēs un raktuvēs? — Ar šo jautājumu es neesmu nodarbojies» (1740. nr.). «Vai jūs varat atklāt kaut kādu starpību starp šīm divām kategorijām? — Ar pilnu pārliecību es neko par to nevaru teikt, bet, izstaigādams māju pēc mājas, esmu iepazinies ar apkaunojošo stāvokli mūsu rajonā» (1741. nr.). «Vai jums nav liela vēlēšanās iznīdēt sieviešu darbu visur, kur tas iedarbojas degradējoši? — Jā... savas labākās jūtas bērni saņem tikai no mātes audzināšanas» (1750. nr.). «Bet tas taču attiecas arī uz sievietes darbu zemkopībā? — Tas turpinās tikai divus gadalaikus, bet pie mums viņas strādā visus četrus gadalaikus, bieži vien dienu un nakti, izmirkušas līdz ādai, viņu organisms novājinās, viņu veselība tiek iedragāta» (1753. nr.). «Vai jūs esat nodarbojies ar šā jautājuma» (par sieviešu darbu) «vispārēju pētīšanu? — Es esmu novērojis savā apkārtnē un varu tikai teikt, ka nekur es neesmu atradis kaut ko līdzīgu sieviešu darbam raktuvēs. Tas ir vīriešu darbs, turklāt darbs spēcīgiem vīriešiem.» — «Labākajiem kalnračiem, kas grib pacelt savu līmeni un kļūt par cilvēkiem, viņu sievas nav viņiem nekāds atbalsts, bet gan, otrādi, viņu dēļ tie nolaižas.»

Pēc tam kad buržuji vēl bija iztaujājuši krustām un šķērsām, atklājās beidzot noslēpums par viņu «līdzcietību» pret atraitnēm, nabadzīgām ģimenēm utt.

«Raktuvju īpašnieks uzdod galveno uzraudzību zināmiem džentlmeņiem; pēdējie, lai izpelnītos uzslavu, piekopj tādu politiku, ka visu cenšas noorganizēt pēc iespējas ekonomiski, un strādnieces jaunietes saņem no 1 šiliņa līdz 1 šiliņam 6 pensiem dienā par tādu darbu, par kuru vīrietim vajadzētu maksāt 2 šiliņus 6 pensus» (1816. nr.).

4) Zvērinātie līķu apskatē.

«Attiecībā uz corner's inquests [izmeklēšanām, ko veic zvērinātie līķu apskatē] jūsu rajonos, vai strādnieki ir apmierināti ar tiesas praksi, kad notiek nelaimes gadījumi? — Nē, viņi nav apmierināti» (360. nr.). «Kāpēc ne? — It sevišķi tāpēc, ka par zvērinātajiem iecel cilvēkus, kas absolūti neko nesaprot no raktuvēm. Strādniekus nekad nepiesaista citādi kā tikai liecinieku lomā. Visumā pieaicina tuvējos sīktirgotājus, kas ir raktuvju īpašnieku, viņu pircēju ietekmē un nesaprot pat liecinieku tehniskos izteicienus. Mēs prasām, lai daļa zvērināto būtu kalnrači. Spriedumi parasti ir pretrunā ar liecinieku liecībām» (361., 364., 366., 368., 371., 375. nr.). «Vai zvērinātajiem jābūt objektīviem? — Jā.» — «Bet

vai tādi būs strādnieki? — Es neredzu iemeslu, kāpēc viņi nevarētu būt objektīvi. Viņi saprot lietu.» — «Bet vai viņiem nebūs tendence taisīt netaisnīgi bargus spriedumus strādnieku interesēs? — Nē, es to nedomāju.»

5) Nepareizs mērs un svars utt. Strādnieki prasa algas izmaksu reizi nedēļā un nevis divās nedēļās, mēru pēc svara un nevis pēc spaiņu tilpuma, aizsardzību pret nepareizu svaru lietošanu utt. (1071. nr.).

«Ja spaiņus krāpnieciskā veidā palielina, tad taču strādnieks, uzteicis 14 dienas iepriekš, var aiziet no raktuves? — Bet, ja viņš iestāsies citā vietā, viņš arī tur sastaps to pašu» (1071. nr.). «Bet tomēr viņš taču var aiziet no vietas, kurā ir izdarīta netaisnība? — Visur valda tas pats» (1072. nr.). «Bet strādnieks katrā laikā var aiziet no savas vietas, uzteicis 14 dienas iepriekš? — Jā.» Lieta darīta!

6) Raktuvju inspekcija. Strādnieki cieš ne tikai no nelaimes gadījumiem, kad eksplodē gāzes.

«Mums ne mazāk jāsūdzas par sliktu ventilāciju ogļraktuvēs, kuras sekas ir tās, ka strādnieki tajās tikko var elpot; tā rezultātā viņi zaudē spēju veikt jebkuru darbu. Tā, piemēram, tieši pašlaik tajā raktuves daļā, kur es strādāju, no riebīgā gaisa daudzi strādnieki slimo nedēļām ilgi. Galvenajās ejās gaisa parasti ir pietiekami, bet nepietiekami tieši tajās vietās, kur mēs strādājam. Ja strādnieks inspektoram sūdzēsies par ventilāciju, viņu atlaidīs un viņš kļūs par «atzīmētu» cilvēku, kurš nekādās citās vietās darbu neatradīs. 1860. g. likums par raktuvju inspekciju ir vienkārši papīra gabaliņš. Inspektori — un viņu ir pārāk maz — izdara oficiālu apmeklējumu varbūt vienreiz septiņos gados. Mūsu inspektors ir pilnīgi darba nespējīgs septiņdesmit gadus vecs vīrs, kuram pakļautas vairāk nekā 130 ogļraktuves. Mums vajadzīgs ne tikai lielāks inspektoru skaits, bet vajadzīgi arī subinspektori» (234. un turpm. nr.). «Tādā gadījumā valdībai jāuztur tāda inspektoru armija, lai viņi paši, bez strādnieku norādījumiem, darītu visu, kas jums vajadzīgs? — Tas nav iespējams, bet, lai dabūtu norādījumus, viņiem jāierodas pašās raktuvēs» (280., 277. nr.). «Kā jūs domājat, vai sekas nebūtu tādas, ka atbildība (!) par ventilāciju utt. būtu novelta no raktuvju īpašniekiem uz valdības ierēdņiem? — Nebūt ne; viņu uzdevumam jābūt, lai piespiestu ievērot jau esošos likumus» (285. nr.). «Runājot par subinspektoriem, vai jūs domājat cilvēkus ar mazāku atalgojumu un zemāku kategoriju salīdzinājumā ar tagadējiem inspektoriem? — Es nebūt neesmu par pazemināšanu, ja jūs dosit labākus» (294. nr.). «Vai jūs gribat lielāku skaitu inspektoru vai pazeminātas šķiras cilvēkus salīdzinājumā ar inspektoriem? — Mums ir vajadzīgi cilvēki, kas paši staigātu pa raktuvēm, kas nedrebētu par savu ādu» (295. nr.). «Ja jūsu vēlēšanās pēc zemākas kategorijas inspektoriem tiktu izpildīta, vai neradītu briesmas viņu prasmes trūkums utt.? — Nē, valdības uzdevums ir iecelt piemērotus cilvēkus.»

Tāds pratināšanas veids arī pašam izmeklēšanas komisijas prezidentam beidzot šķita pārāk nejēdzīgs.

«Jūs gribat,» viņš iejaucās, «praktiskus cilvēkus, kas apskatītu pašas raktuves un ziņotu inspektoram, kurš tad varētu izlietot savas plašākās zināšanas» (298. un 299. nr.). «Vai visu šo veco raktuvju ventilācija neprasīs lielas izmaksas? — Jā, izmaksas droši vien pieaugs, bet cilvēku dzīvība būs aizsargāta» (531. nr.).

Kāds ogļracis protestē pret 1860. g. akta 17. pantu:

«Tagad, ja raktuvju inspektors atrod kaut kādu raktuves daļu darbam nepiemērotā stāvoklī, viņam par to jāziņo raktuves īpašniekam un iekšlietu ministram.

Pēc tam raktuves īpašniekam tiek dotas 20 dienas pārdomām; pēc šīm divdesmit dienām viņš var atteikties izdarīt jebkādas pārmaiņas. Ja viņš rīkojas tieši tā, tad viņam jāuzraksta iekšlietu ministram un jāieteic viņam 5 kalnu inženieri, no kuru skaita ministram jāieceļ šķīrējtiesneši. Mēs apgalvojam, ka šai gadījumā raktuvju īpašnieks faktiski ieceļ tiesnešus pats savā lietā» (581. nr.).

Buržujs, kas izdara pratināšanu, pats ir raktuvju īpašnieks.

«Tas ir tīri spekulatīvs iebildums» (586. nr.). «Tātad jūs esat ļoti sliktās domās par kalnu inženieru godīgumu? — Es saku, ka tas ir ļoti nepareizi un netaisnīgi» (588. nr.). «Vai kalnu inženieri neieņem savā ziņā sabiedrisku stāvokli un vai jums neliekas, ka viņi ir pārāk augstu, lai pieņemtu neobjektīvus lēmumus, no kuriem jūs baidāties? — Es atsakos atbildēt uz jautājumiem par šo cilvēku personisko raksturu. Esmu pārliecināts, ka daudzos gadījumos viņi rīkojas ļoti neobjektīvi un ka viņiem šāda vara ir jāatņem, kur ir apdraudēta cilvēka dzīvība.»

Tam pašam buržujam pietiek nekaunības jautāt:

«Vai jūs domājat, ka arī raktuvju īpašnieki necieš zaudējumus no eksplozijām?»

Beidzot:

«Vai jūs, strādnieki, paši nevarat aizsargāt savas intereses, negriežoties pie valdības pēc palīdzības? — «Nē» (1042. nr.).

1865. gadā Lielbritānijā bija 3217 akmeņogļu raktuvju un 12 inspektoru. Kāds raktuvju īpašnieks Jorkšīrā («Times» 1867. g. 26. janvāra nr.) pats aprēķināja, ka inspektori, pat neņemot vērā viņu tīri kancelejiskos pienākumus, kas aprij visu viņu laiku, varētu apmeklēt katru raktuvi tikai reizi 10 gados. Nav brīnums, ka pēdējos gados (it sevišķi 1866. un 1867. gadā) katastrofu skaits un apmēri ir arvien auguši (dažreiz iet bojā 200—300 strādnieku). Tādi ir «brīvās» kapitālistiskās ražošanas jaukumi.

Katrā ziņā 1872. g. akts, lai arī kādi būtu tā trūkumi, ir pirmais akts, kas regulē darba stundu skaitu raktuvēs nodarbinātajiem bērniem un zināmā mērā atbildību par tā sauktajiem nelaimes gadījumiem uzveļ ekspluatatoriem un raktuvju īpašniekiem.

1867. g. karaliskā komisija bērnu, pusaudžu un sieviešu darba izmeklēšanai zemkopībā publicēja dažus ļoti svarīgus pārskatus. Tika izdarīti daži mēģinājumi piemērot zemkopībai fabriku likumdošanas principus kaut vai modificētā formā, bet visi tie līdz šim ir beigušies ar pilnīgu neveiksmi. Tomēr viens man šeit ir jāatzīmē: pastāv nepārvarama šo principu vispārējas piemērošanas tendence.

Ja, no vienas puses, fabriku likumdošanas kā strādnieku šķiras fiziskās un intelektuālās aizsardzības līdzekļa vispārēja izplatīšanās ir kļuvusi nenovēršama, tad, no otras puses, kā jau norādīts iepriekš, tā padara vispārēju un paātrina sīkā mērogā veicamo, sadrumstaloto darba procesu pārvēršanos par kombinētiem darba procesiem lielā, sabiedriskā mērogā, t. i., vispārina un paātrina kapitāla koncentrāciju un fabrikas režīma vienvaldību. Tā sagrauj

visas vecās un pārejas formas, aiz kurām vēl daļēji slēpjas kapitāla kundzība, un to vietā liek tiešu, neaizsegtu kapitāla kundzību. Tādējādi tā piešķir vispārēju raksturu arī tiešai cīņai pret šo kundzību. Uzspiežot atsevišķām darbnīcām vienveidību, regularitāti, kārtību un ekonomiju, tā, pateicoties tam spēcīgajam pamudinājumam, ko darba dienas ierobežošana un noregulēšana dod tehnikai, palielina anarhiju un katastrofas, kas piemīt kapitālistiskajai ražošanai visumā, palielina darba intensitāti un mašīnas konkurenci ar strādnieku. Līdz ar sīkražošanas un mājas darba sfēru tā iznīcina «lieko» strādnieku pēdējo patvērumu un tātad līdz tam laikam pastāvējušo visa sabiedriskā mehānisma drošības vārstuli. Līdz ar ražošanas procesa materiālajiem nosacījumiem un sabiedrisko kombināciju tā liek nobriest tā kapitālistiskās formas pretrunām un antagonismiem un tātad vienlaikus arī jaunas sabiedrības rašanās elementiem un vecās sabiedrības apvērsuma momentiem[322].

10. LIELRŪPNIECĪBA UN ZEMKOPĪBA

Revolūcija, ko lielrūpniecība izraisa zemkopībā un tās ražošanas aģentu sabiedriskajās attiecībās, ir iztirzājama tikai vēlāk. Šeit pietiks, ja, aizsteidzoties priekšā turpmākajam iztirzājumam, norādīsim uz dažiem tās rezultātiem. Ja mašīnu lietošana zemkopībā pa lielākajai daļai ir brīva no kaitīgajām fiziskajām sekām,

---

[322]) Roberts Ouens, kooperatīvo fabriku un kooperatīvo tirgotavu tēvs, kuram tomēr, kā iepriekš atzīmēts, nemaz nebija savu pēcteču ilūziju par šo izolēto pārveidošanas elementu nozīmi, savos mēģinājumos ne tikai faktiski pamatojās uz fabriku sistēmu, bet arī teorētiski pasludināja to par sociālās revolūcijas sākuma punktu. Viseringa kgs, politiskās ekonomijas profesors Leidenes universitātē, it kā nojauš kaut ko līdzīgu arī savā «Handboek van Praktische Staatshuishoudkunde», 1860—1862, kura izteic vispiemērotākajā formā visas vulgārās politiskās ekonomijas banalitātes, centīgi uzstājas par amatniecisko ražošanu, pret lielrūpniecību.

{*4. izd.* «Jaunā juridiskā kazuistika» (264. lpp.) [šā sējuma 252. lpp.], ko radījusi Anglijas likumdošana ar savstarpēji pretrunīgajiem fabriku aktiem un likumu par bērnu, pusaudžu un sieviešu strādāšanu darbnīcās beidzot kļuva neizturama, un tāpēc 1878. g. aktā par darbu fabrikās un darbnīcās kodificē visu likumdošanu šajā laukā. Protams, šeit nav iespējams detalizēti kritizēt šo līdz šim joprojām spēkā esošo Anglijas rūpniecības kodeksu. Aprobežosimies ar šādām piezīmēm. Akts attiecas: 1) Uz tekstilfabrikām. Seit visumā viss paliek pa vecam: atļautais darba laiks bērniem, kas vecāki par 10 gadiem, ir $5^1/_2$ stundas vai arī 6 stundas dienā, bet tādā gadījumā sestdiena ir brīva; pusaudžiem un sievietēm — piecas dienas pa 10 stundu dienā, sestdienā, vislielākais, $6^1/_2$ stundas. — 2) Uz fabrikām, kas nav tekstilfabrikas. Noteikumi par tām tagad ir vairāk tuvināti noteikumiem, kas atzīmēti ar 1. nr., nekā tas bija agrāk, tomēr vēl pastāv daži kapitālistiem labvēlīgi izņēmumi, kurus zināmos gadījumos iespējams vēl vairāk paplašināt ar iekšlietu ministra speciālu atļauju. — 3) Uz darbnīcām, kas definētas apmēram tāpat kā agrākajā aktā; tā kā tajās strādā bērni, pusaudži un sievietes, darbnīcas gandrīz pielīdzinātas fabrikām, kas nav tekstilfabrikas, tomēr atkal ar atvieglojumiem detaļās. — 4) Uz darbnīcām, kurās nav bērnu un pusaudžu, bet strādā tikai abu dzimumu personas no 18 gadu vecuma; šai kategorijai noteikti tālāki atvieglojumi. — 5) Uz mājas darbnīcām, kurās strādā tikai ģimenes locekļi pašu dzīvoklī; šeit ir spēkā vēl elastīgāki noteikumi un turklāt tāds ierobežojums, ka inspektors bez ministrijas vai tiesas īpašas atļaujas var apmeklēt tikai tādas telpas, kuras vienlaikus nav arī dzīvojamās telpas; beidzot, tiek saglabāta pilnīga brīvība salmu pīšanā, mežņiņu tamborēšanā, cimdu ražošanā ģimenē. Ar visiem saviem trūkumiem šis akts blakus Šveices 1877. g. 23. marta federālajam fabriku likumam vēl arvien ir labākais likums šajā laukā. Tā salīdzināšana ar tikko pieminēto Šveices federālo likumu ir sevišķi interesanta tāpēc, ka tā uzskatāmi parāda priekšrocības un trūkumus, kas piemīt divām likumdošanas metodēm — angļu, «vēsturiskajai» metodei, kura iejaucas no gadījuma uz gadījumu, un kontinenta, vairāk vispārinošajai metodei, kas dibināta uz franču revolūcijas tradīcijām. Diemžēl Anglijas kodekss attiecībā uz darbnīcām pa lielākajai daļai vēl arvien paliek nedzīvs burts, tāpēc ka inspektoru personāls nav pietiekams. — *F. E.*}

kuras tā atnes fabrikas strādniekam[323], tad toties šeit tā darbojas vēl intensīvāk un, nesastopot pretestību, ietekmē strādnieku pārvēršanu par «liekiem» strādniekiem, kā vēlāk mēs to parādīsim sīkāk. Kembridžas un Safolkas grāfistēs, piemēram, apstrādājamā zemes platība pēdējos divdesmit gados ir stipri pieaugusi, turpretim lauku iedzīvotāju skaits šajā pašā periodā ir samazinājies ne tikai relatīvi, bet arī absolūti. Ziemeļamerikas Savienotajās Valstīs zemkopības mašīnas aizstāj pagaidām tikai potenciālos strādniekus, t. i., tās dod ražotājam iespēju apstrādāt lielāku platību, bet faktiski nepadzen nodarbinātos strādniekus. Anglijā un Velsā personu skaits, kas piedalās zemkopības mašīnu fabrikācijā, 1861. gadā bija 1 034, bet pie tvaika un darba mašīnām nodarbināto laukstrādnieku skaits bija pavisam tikai 1 205.

Zemkopības sfērā lielrūpniecība iedarbojas visrevolucionārāk tai nozīmē, ka tā iznīcina vecās sabiedrības balstu «zemnieku» un izvirza tā vietā algoto strādnieku. Tādējādi vajadzība pēc sociāla apvērsuma un sociālie pretstati uz laukiem kļūst tādi paši kā pilsētā. Vissastingušākā, visneracionālākā un visnelietderīgākā ražošanas veida vietā nāk zinātnes apzināta tehnoloģiskā pielietošana. Kapitālistiskais ražošanas veids galīgi sarauj to zemkopības un rūpniecības sākotnējo ģimenes savienību, kurā bija apvienotas viena ar otru to abu bērnišķīgi neattīstītās formas. Bet tas rada vienlaikus materiālos priekšnosacījumus, lai varētu rasties jauna, augstāka sintēze — zemkopības un rūpniecības savienība uz to pretstatos attīstījušos formu pamata. Līdz ar pastāvīgi augošo pilsētu iedzīvotāju pārsvaru, kurus kapitālistiskā ražošana koncentrē lielos centros, tā, no vienas puses, uzkrāj vēsturisko spēku, kas virza uz priekšu sabiedrību, un, no otras puses, traucē vielu maiņu starp cilvēku un zemi, t. i., neļauj atdot augsnei tās sastāvdaļas, ko cilvēks izlietojis kā uztura un apģērba līdzekļus, t. i., grauj mūžīgo dabisko augsnes pastāvīgas auglības nosacījumu. Līdz ar to tā vienlaikus sagrauj pilsētas strādnieku fizisko veselību un lauku strādnieku intelektuālo dzīvi[324]. Bet, sagraujot šās vielu maiņas tīri stihiski izveidojušos apstākļus, kapitālistiskā ražošana piespiež to atjaunot jau sistemātiski kā likumu, kas regulē sabiedrisko ražošanu, un formā, kura atbilst cilvēka pilnīgai attīstībai. Zemkopībā, tāpat kā manufaktūrā, ražošanas procesa kapitālistiskā pārveidošana ir vienlaikus ražotāju moku avots, darba līdzeklis — apspiešanas līdzeklis, strādnieka ekspluatācijas un pauperizācijas līdzeklis, darba procesu sabiedriskā kombinācija —

---

[323]) Sīks apraksts par mašīnām, ko lieto Anglijas zemkopībā, dots darbā Dr. *W. Hamm.* «Die Landwirtschaftlichen Geräte und Maschinen Englands», 2. Aufl. 1856. Savā apskatā par Anglijas zemkopības attīstību Hamma kgs pārāk nekritiski seko Leonsam de Laverna kgm. { *4. izd.* Protams, šis darbs tagad ir novecojies. — *F. E.* }

[324]) «Jūs sadalāt tautu divās naidīgās nometnēs: rupjos lauciniekos un izlutinātos punduros. Debesu dievs! Nācija, kuru sadala zemkopības un tirdzniecības interešu atšķirība, atzīst sevi par veselu un pat dēvē sevi par izglītotu un civilizētu nevis pretēji šim drausmīgajam un nedabiskajam sadalījumam, bet it kā tieši tā rezultātā» (*David Urquhart*, cit. darbs, 119. lpp.). Sī vieta rāda vienlaikus tādas kritikas spēku un vājumu, kura prot tagadni apspriest un nosodīt, bet neprot to saprast.

darba individuālās darbības, brīvības un patstāvības organizēta apspiešana. Laukstrādnieku izkaisīšana lielās platībās salauž viņu pretestības spēku, bet pilsētas strādnieku koncentrācija palielina šo spēku. Modernajā zemkopībā, tāpat kā modernajā pilsētas rūpniecībā, darba ražīgo spēku ceļ un liek funkcionēt lielākam darba daudzumam, sagraujot un vājinot pašu darbaspēku. Turklāt ikviens kapitālistiskās zemkopības progress ir ne tikai progress mākslā aplaupīt strādnieku, bet arī mākslā aplaupīt augsni, ikviens progress tās auglības celšanā dotajā laika posmā ir vienlaikus progress šās auglības pastāvīgo avotu sagraušanā. Jo vairāk kāda zeme, kā, piemēram, Ziemeļamerikas Savienotās Valstis, pamatojas uz lielrūpniecību kā uz savas attīstības apslēpto bāzi, jo straujāks ir šis sagraušanas process[325]. Tātad kapitālistiskā ražošana attīsta tehniku un sabiedriskā ražošanas procesa kombināciju tikai tādā ceļā, ka līdz ar to tā iedragā jebkuras bagātības avotus: zemi un strādnieku.

---

[325]) Sal. *Liebig*. «Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie», 7. Aufl., 1862, it sevišķi «Ievads zemkopības dabiskajos likumos» pirmajā sējumā. Modernās zemkopības negatīvās puses noskaidrošana no dabas zinātņu viedokļa ir viens no Lībiga nemirstīgajiem nopelniem. Viņa vēsturiskie pētījumi zemkopības vēsturē, lai gan nav brīvi no rupjām kļūdām, arī noskaidro dažus jautājumus. Varam tikai nožēlot, ka viņš iedrošinās uz labu laimi izteikt tādus ieskatus kā šis: «Tālāka sasmalcināšana un bieža uzaršana pastiprina gaisa apmaiņu augsnes porainajās daļiņās, palielina un atjaunina šo daļiņu to virsmu, uz kuru jāiedarbojas gaisam; bet viegli saprotams, ka ražas pieaugums nevar būt proporcionāls darbam, kas izlietots laukā, ka, gluži otrādi, raža pieaug daudz mazākā proporcijā.» — «So likumu,» piemetina Lībigs, «pirmoreiz šādā veidā ir izteicis Dž. St. Mills savos «Principles of Political Economy», v. I, p. 17: «Ka augsnes produkts caeteris paribus [pārējiem apstākļiem nemainoties] pieaug krītošā proporcijā salīdzinājumā ar nodarbināto strādnieku skaita pieaugumu» (Milla kgs pat vispār pazīstamo Rikārdo skolas likumu atkārto šeit nepareizā formulējumā, jo «the decrease of the labourers employed» [«nodarbināto strādnieku skaita samazināšanās»] pastāvīgi bija saistīta Anglijā ar zemkopības progresu, un tāpēc likums, kas izgudrots Anglijai un Anglijā, būtu pilnīgi nepiemērojams vismaz Anglijā), — «tas ir zemkopības universālais likums.» Tas ir apbrīnošanas vērts, jo Mills nezināja cēloni, kas ir šā likuma pamatā» (*Lībigs*, cit. darbs, I sēj., 143. lpp., piezīme). Nerunājot jau par to, ka nepareizi iztulkots vārds «darbs», ar kuru Lībigs saprot kaut ko citu nekā politiskā ekonomija, katrā ziņā ir «apbrīnošanas vērts» tas, ka, pēc viņa domām, Dž. St. Mills pirmais esot pasludinājis teoriju, kuru Džeimss Andersons pirmoreiz publicēja A. Smita laikmetā un pēc tam atkārtoja dažādos darbos līdz XIX gadsimta sākumam, kuru 1815. gadā piesavinājās Maltuss, kas vispār bija meistars uz plaģiātiem (visa viņa apdzīvotības teorija ir nekautrīgs plaģiāts), kuru Vests tai pašā laikā attīstīja neatkarīgi no Andersona, kuru Rikārdo 1817. gadā saistīja ar vispārējo vērtības teoriju, kura kopš tā laika ar Rikārdo vārdu apceļojusi visu pasauli; šo teoriju 1820. gadā vulgarizēja Džeimss Mills (Dž. St. Milla tēvs) un beidzot atkārtoja, starp citu, arī Dž. St. Milla kgs kā skolas dogmu, kas pārvērtusies par vispārēju frāzi. Nav noliedzams, ka Dž. St. Millam jāpateicas par savu katrā ziņā «apbrīnošanas vērto» autoritāti gandrīz tikai šādiem qui pro quo.

PIEKTĀ DAĻA

ABSOLŪTĀS UN RELATĪVĀS VIRSVĒRTĪBAS RAŽOŠANA

ČETRPADSMITĀ NODAĻA

ABSOLŪTĀ UN RELATĪVĀ VIRSVĒRTĪBA

Iepriekš (sk. piekto nodaļu) mēs aplūkojām darba procesu abstrakti, neatkarīgi no tā vēsturiskajām formām, kā procesu starp cilvēku un dabu. Mēs tur teicām: «Ja aplūkojam visu procesu no tā rezultāta viedokļa, tad tiklab darba līdzeklis, kā arī darba priekšmets, abi parādās kā ražošanas līdzekļi, bet pats darbs — kā ražīgs darbs.» Septītajā piezīmē bija piemetināts: «Šī ražīgā darba definīcija, kas izriet no vienkāršā darba procesa viedokļa, ir pilnīgi nepietiekama kapitālistiskajam ražošanas procesam.» Tas tad arī šeit tālāk jāizpētī.

Kamēr darba process ir tīri individuāls, viens un tas pats strādnieks apvieno visas tās funkcijas, kas vēlāk atdalās viena no otras. Individuāli piesavinoties dabas priekšmetus saviem dzīves mērķiem, strādnieks pats sevi kontrolē. Vēlāk kontrolē viņu. Atsevišķs cilvēks nevar iedarboties uz dabu, neiedarbinot savus paša muskuļus savu paša smadzeņu kontrolē. Kā dabā galva un roka pieder vienam un tam pašam organismam, tā arī darba procesā savienojas garīgais un fiziskais darbs. Vēlāk tie atdalās un nonāk līdz naidīgam pretstatam. Produkts pārvēršas vispār no individuālā ražotāja tiešā produkta par sabiedrisku produktu, par kopstrādnieka kopējo produktu, t. i., par produktu, ko dod strādnieku personāls, kurš kombinēts tādējādi, ka tā atsevišķie locekļi stāv tuvāk vai tālāk no tiešās iedarbības uz darba priekšmetu. Tāpēc jau pats darba procesa kooperatīvais raksturs nenovēršami paplašina ražīgā darba un tā nesēja — ražīgā strādnieka jēdzienu. Tagad, lai strādātu ražīgi, nav vajadzīgs tieši pielikt savas rokas; pietiek, ja kļūst par kopstrādnieka orgānu un veic kādu no tā apakšfunkcijām. Iepriekš minētais ražīgā darba sākotnējais definējums, kas atvasināts no pašas materiālās ražošanas dabas, vienmēr patur savu nozīmi attiecībā uz kopstrādnieku, aplūkojot to kā vienu veselu vienību. Bet tas vairs neder katram atsevišķi ņemtam kopstrādnieka loceklim.

Tomēr, no otras puses, ražīgā darba jēdziens sašaurinās. Kapitālistiskā ražošana ir ne tikai preces ražošana, pēc savas būtības tā ir virsvērtības ražošana. Strādnieks ražo nevis sev, bet kapitālam. Tāpēc nepietiek vairs ar to, ka viņš vispār ražo. Viņam jāražo virsvērtība. Tikai tas strādnieks ir ražīgs, kurš ražo kapitālistam virsvērtību jeb rada kapitāla vērtības pašpieaugšanu. Tā, piemēram, skolotājs — ja ir atļauts ņemt ilustrāciju ārpus materiālās ražošanas sfēras — ir ražīgs strādnieks, ja viņš ne tikai apstrādā bērnu galvas, bet gan nodzen sevi darbā, lai uzņēmējs iedzīvotos bagātībā. Vai šis pēdējais ieguldīs savu kapitālu apmācības fabrikā vai desu fabrikā, no tā aplūkojamā attiecība nemaz nemainās. Tāpēc ražīga strādnieka jēdzienu nebūt neizsmej attiecība starp darbību un tās derīgo efektu, starp strādnieku un viņa darba produktu: tas ietver sevī arī specifiski sabiedrisku, vēsturiski radušos ražošanas attiecību, kas padara strādnieku par kapitāla pieaugšanas tiešu ieroci. Tātad būt par ražīgu strādnieku ir nevis laime, bet lāsts. Šā darba ceturtajā grāmatā, kurā ir aprakstīta teorijas vēsture, tiks tuvāk parādīts, ka klasiskā politiskā ekonomija jau sen redzēja, ka virsvērtības ražošana ir ražīgā strādnieka raksturīgā atšķirības pazīme. Tāpēc, mainoties tās uzskatiem par virsvērtības dabu, mainās arī tās ražīgā strādnieka definējums. Tā, piemēram, fiziokrāti paskaidro, ka ražīgs esot tikai zemkopības darbs, jo tikai tas dodot virsvērtību. Fiziokrātiem virsvērtība pastāv vienīgi zemes rentes formā.

Kad darba dienu pagarina pāri tām robežām, kurās strādnieks spēj ražot tikai sava darbaspēka vērtības ekvivalentu, un kad kapitāls piesavinās šo virsdarbu — tad tā ir absolūtās virsvērtības ražošana. Absolūtās virsvērtības ražošana ir kapitālistiskās sistēmas vispārējais pamats un relatīvās virsvērtības ražošanas sākuma punkts. Ražojot relatīvo virsvērtību, darba diena jau no paša sākuma ir sadalīta divās daļās: nepieciešamajā darbā un virsdarbā. Lai pagarinātu virsdarbu, saīsina nepieciešamo darbu ar metodēm, kas ļauj ražot darba algas ekvivalentu īsākā laikā. Absolūtās virsvērtības ražošana ir saistīta tikai ar darba dienas garumu, relatīvās virsvērtības ražošana pašos pamatos revolucionizē tiklab darba tehniskos procesus, kā arī sabiedriskos grupējumus.

Tātad relatīvās virsvērtības ražošanas priekšnoteikums ir specifiski kapitālistisks ražošanas veids; pēdējais ar tam raksturīgajām metodēm, līdzekļiem un nosacījumiem pats stihiski rodas un attīstās, tikai dibinoties uz darba formālu pakļautību kapitālam. Līdz ar to darba formālās pakļautības vietā stājas tā reālā pakļautība kapitālam.

Šeit pietiek, ja vienkārši norādām uz starpformām [Zwitterformen], kur virsdarbu vairs neizspiež no ražotāja ar tiešu piespiešanu un, no otras puses, vēl nav arī tā formālas pakļautības kapitālam. Te kapitāls vēl nav sagrābis tieši darba procesu. Blakus patstāvīgajiem ražotājiem, kuri nodarbojas ar amatniecību

vai zemkopību, pamatojoties uz tradicionāliem tēvutēvu paņēmieniem, darbojas augļotājs vai tirgotājs, augļotāju vai tirdznieciskais kapitāls, kurš kā parazīts tos izsūc. Šās ekspluatācijas formas pārsvars sabiedrībā izslēdz kapitālistisko ražošanas veidu, kaut gan, no otras puses, tā var izveidot pārejas pakāpi uz šo pēdējo, kā tas bija viduslaiku beigās. Beidzot, kā rāda modernā mājas darba piemērs, starpformas daļēji atjaunojas arī uz lielrūpniecības pamata, pieņemot tomēr pilnīgi pārgrozītu veidu.

Ja, no vienas puses, absolūtās virsvērtības ražošanai pilnīgi pietiek ar darba formālu pakļautību kapitālam, pietiek, piemēram, ja amatnieks, kurš agrāk strādājis patstāvīgi, sev pašam, vai kā cunftes meistara zellis, pārvēršas par algotu strādnieku, kas ir kapitālista tiešā kontrolē, — tad, no otras puses, relatīvās virsvērtības ražošanas metodes, kā mēs redzējām, vienlaikus ir arī absolūtās virsvērtības ražošanas metodes. Pārmērīga darba dienas pagarināšana taču ir visraksturīgākais lielrūpniecības produkts. Vispār specifiski kapitālistiskais ražošanas veids vairs nav vienkāršs līdzeklis relatīvās virsvērtības ražošanai, ja tas ir iekarojis veselu ražošanas nozari vai, vēl vairāk, visas izšķirošās ražošanas nozares. Tad tas kļūst par vispārēju, sabiedriski valdošu ražošanas procesa formu. Kā sevišķa relatīvās virsvērtības ražošanas metode tas darbojas tagad tikai tiktāl, ciktāl tas, pirmkārt, aptver tādas rūpniecības nozares, kuras līdz šim laikam bija pakļautas kapitālam tikai formāli, tātad ciktāl tas arvien vairāk izplatās. Otrkārt, ciktāl rūpniecības nozares, kuras jau nokļuvušas tā varā, nepārtraukti revolucionizējas, tāpēc ka ir mainījušās ražošanas metodes.

No zināma viedokļa starpība starp absolūto un relatīvo virsvērtību vispār liekas iluzoriska. Relatīvā virsvērtība ir absolūta, tāpēc ka tās priekšnoteikums ir darba dienas absolūta pagarināšana virs darba laika, kas nepieciešams paša strādnieka eksistencei. Absolūtā virsvērtība ir relatīva, jo tās priekšnoteikums ir darba ražīguma attīstība, kas ļauj ierobežot nepieciešamo darba laiku ar daļu no darba dienas. Bet, ja pievēršam uzmanību virsvērtības kustībai, tad šī šķietamā identitāte zūd. Ja kapitālistiskais ražošanas veids ir radies un kļuvis par vispārēju ražošanas veidu, tad starpība starp absolūto un relatīvo virsvērtību kļūst redzama, kad runa ir par virsvērtības normas paaugstināšanu vispār. Pieņemot, ka par darbaspēku tiek maksāts pēc tā vērtības, mūsu priekšā ir šāda alternatīva: ja ir dots darba ražīgais spēks un normāla tā intensitātes pakāpe, tad virsvērtības normu iespējams pacelt, tikai absolūti pagarinot darba dienu; no otras puses, pastāvot dotajām darba dienas robežām, virsvērtības normu iespējams pacelt, tikai mainot darba dienas sastāvdaļu, t. i., nepieciešamā darba un virsdarba relatīvo lielumu, kas savukārt prasa darba ražīguma vai intensitātes maiņu, ciktāl darba alga nedrīkst kristies zem darbaspēka vērtības.

Ja strādnieks visu savā rīcībā esošo laiku ir spiests izlietot, lai ražotu dzīvei nepieciešamos līdzekļus sev un savai ģimenei, tad viņam, protams, neatliks laika neatalgotam darbam par labu trešajām personām. Tādējādi, kamēr darba ražīgums nav sasniedzis noteiktu līmeni, strādnieka rīcībā nav tā laika pārpalikuma, bez kura nav iespējams virsdarbs, tātad nav iespējami arī kapitālisti; bet tādos apstākļos nav iespējami arī vergīpašnieki, feodālie baroni, vārdu sakot — jebkura lielīpašnieku šķira[1]).

Tādējādi var runāt par virsvērtības dabisko bāzi, bet tikai tajā pilnīgi vispārējā nozīmē, ka dabā nav nekāda absolūta šķēršļa, kas neļauj vienam cilvēkam novelt no sevis un uzvelt otram cilvēkam darbu, kurš vajadzīgs viņa paša eksistences uzturēšanai. Ar tādu pašu tiesību var apgalvot, piemēram, ka dabā nav absolūta šķēršļa, kas neļautu vienam cilvēkam izlietot uzturā otra cilvēka gaļu[1a]). Nemaz nav vajadzīgs, kā tas dažreiz tiek darīts, saistīt šo dabiski izaugušo darba ražīgumu ar mistiskiem priekšstatiem. Tikai tad, kad cilvēki ar savu darbu jau ir izlauzušies no sākotnējā dzīvnieciskā stāvokļa, kad pats viņu darbs tātad jau ir zināmā mērā sabiedriskots, — tikai tad rodas apstākļi, kur viena cilvēka virsdarbs kļūst par otra cilvēka eksistences nosacījumu. Kultūras sākuma pakāpēs darba ražīgie spēki ir niecīgi, bet tādas pašas ir arī vajadzības, kas attīstās līdz ar to apmierināšanas līdzekļiem un tiešā atkarībā no šo pēdējo attīstības. Tālāk, minētajās sākuma pakāpēs no cita darba dzīvojošo sabiedrības daļu lielums ir ļoti niecīgs salīdzinājumā ar tiešo ražotāju masu. Līdz ar darba sabiedriskā ražīgā spēka pieaugšanu šīs daļas pieaug absolūti un relatīvi[2]). Tiešām gan, kapitālistiskās attiecības rodas uz ekonomiskā pamata, kas ir ilgstoša attīstības procesa produkts. Esošais darba ražīgums, uz kuru tas balstās kā uz savu pamatu, ir nevis dabas dāvana, bet gan gadsimtu tūkstošus aptverošas vēstures dāvana.

Ja neņemam vērā lielāku vai mazāku sabiedriskās ražošanas attīstību, tad darba ražīgums ir saistīts ar dabiskajiem nosacījumiem. Šie pēdējie ir pilnīgi reducējami uz paša cilvēka dabu, uz viņa rasi u. tml., uz cilvēkam apkārt esošo dabu. Ārējie dabas nosacījumi ekonomiski sadalās divās lielās šķirās: dabiskā dzīvei nepieciešamo līdzekļu bagātība, tātad augsnes auglība, zivju pārpilnība ūdeņos utt., un dabiskā darba līdzekļu bagātība, piemēram: izmantojami ūdenskritumi, kuģojamas upes, koks, metāls, ogles utt. Kultūras sākuma pakāpēs izšķiroša nozīme ir pirmajam dabiskās bagātības veidam, kultūras augstākās pakāpēs — otrajam vei-

[1]) «Jau pati kapitālistisko uzņēmēju kā īpašas šķiras pastāvēšana ir atkarīga no darba ražīguma» (*Ramsay*, cit. darbs, 206. lpp.). «Ja katra cilvēka darba pietiktu tikai viņa paša uztura iegūšanai, tad nebūtu nekāda īpašuma» (*Ravenstone*, cit. darbs, 14. lpp.).

[1a]) Pēc nesen izdarītā aprēķina, tikai tajos zemeslodes rajonos vien, kuri jau ir izpētīti, vēl dzīvo vismaz 4 000 000 kanibālu.

[2]) «Pie Amerikas mežonīgajiem indiāņiem gandrīz viss pieder tam, kas strādā, 99 procenti produkta pienākas darbam; Anglijā strādniekam varbūt neiznāk ne $^2/_3$» («The Advantages of the East-India Trade etc.», p. 72, 73).

dam. Salīdziniet, piemēram, Angliju ar Indiju vai — antīkajā pasaulē — Atēnas un Korintu ar Melnās jūras piekrastes zemēm.

Jo mazāks ir dabisko vajadzību skaits, kuras absolūti nepieciešams apmierināt, jo lielāka ir augsnes dabiskā auglība, un, jo labvēlīgāks ir klimats, jo arī mazāks ir darba laiks, kas nepieciešams ražotāja dzīvības uzturēšanai un atražošanai. Jo arī lielāks tātad var būt viņa darba pārpalikums, kas nāk par labu citiem salīdzinājumā ar darbu sevis paša labā. Jau Diodors, piemēram, piezīmē par senajiem ēģiptiešiem:

«Ir gluži neticami, cik maz darba un izmaksu viņiem prasa viņu bērnu audzināšana. Viņi vāra tiem vienkāršu barību no pirmajiem produktiem, kas pagadās; dod viņiem ēst arī papīrusa apakšējo daļu, ko var izcept uz uguns, bez tam purva augu saknes un stiebrus, pa daļai svaigus, pa daļai vārītus un ceptus. Vairākums bērnu staigā bez apaviem un bez apģērba, jo klimats ir ļoti maigs. Tāpēc bērna izaudzināšana vecākiem izmaksā visumā ne vairāk par divdesmit drahmām. Ar to galvenokārt izskaidrojams iedzīvotāju lielais daudzums Ēģiptē, kurš devis iespēju uzcelt tik daudz grandiozu celtņu.»[3])

Patiesībā tomēr senās Ēģiptes grandiozajām celtnēm jāpateicas par savu rašanos ne tik daudz Ēģiptes iedzīvotāju daudzumam, cik tam apstāklim, ka ievērojama viņu daļa bija izmantojama šai darbā. Individuālais strādnieks var dot jo vairāk virsdarba, jo mazāks ir viņa nepieciešamais darba laiks; tas pats attiecas uz strādājošiem iedzīvotājiem visumā: jo mazāka viņu daļa ir vajadzīga dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanai, jo lielāka ir viņu pārējā daļa, kuru iespējams izmantot kaut kādā citā darbā.

Ja ir dota kapitālistiskā ražošana, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties un pastāvot dotajam darba dienas garumam, virsdarba lielums mainās atkarībā no darba dabiskajiem nosacījumiem un it sevišķi no augsnes auglības. Tomēr no tā nebūt neizriet pretējais atzinums, ka visauglīgākā augsne ir visvairāk piemērota kapitālistiskā ražošanas veida augšanai. Pēdējā priekšnoteikums ir cilvēka kundzība pār dabu. Pārāk izšķērdīga daba «tur cilvēku kā bērnu savā atkarībā»[156]. Tā nepadara viņa paša attīstību par dabisku nepieciešamību[4]). Nevis tropiskā klimata apgabali ar tā vareno augu valsti, bet gan mērenā josla bija kapitāla dzimtene. Nevis augsnes absolūtā auglība, bet gan tās diferencētība, tās dabisko produktu dažādība ir sabiedriskās darba dalīšanas dabiskais pamats; dabisko apstākļu maiņa, kuros cilvēkam jādzīvo, izraisa

---

[3]) *Diodors*, cit. darbs, 1. gr., 80. nod. [126. lpp.]

[4]) «Pirmā» (dabiskā bagātība), «būdama labvēlīgāka un izdevīgāka ... padara tautu bezrūpīgu, iedomīgu, tādu, kas nododas visādām pārmērībām, turpretim otrā veicina modrības, literatūras, mākslas un politikas attīstību» («England's Treasure by Foreign Trade. Or the Balance of our Foreign Trade is the Rule of our Treasure.» Written by *Thomas Mun*, of London, Merchant, and now published for the common good by his son John Mun. London, 1669, p. 181, 182). «Un es nevaru iedomāties lielāku lāstu tautai nekā to, ka tā ir izmesta zemes gabaliņā, kur pati daba pārpilnībā ražo dzīvei nepieciešamos līdzekļus un pārtiku un klimats gandrīz pilnīgi atbrīvo no rūpēm par apģērbu un aizsardzību pret sliktu laiku ... Iespējama arī pretēja galējība. Augsne, kas nespēj ražot ar tajā ieguldītā darba palīdzību, ir tikpat slikta kā augsne, kas ražo pārpilnībā bez jebkāda darba ieguldīšanas» ([*N. Forster.*] «An Inquiry into the Causes of the Present High Price of Provisions». London, 1767, p. 10).

dažādību viņa paša vajadzībās, spējās, darba līdzekļos un veidos. Nepieciešamībai saimniecības interesēs sabiedriski kontrolēt kaut kādu dabas spēku, nepieciešamībai izmantot to vai pakļaut to ar liela mēroga ierīču palīdzību, kuras radījusi cilvēka roka, ir izšķiroša loma rūpniecības vēsturē. Piemērs var būt ūdens regulēšana Ēģiptē[5], Lombardijā, Holandē utt. vai Indijā, Persijā utt., kur apūdeņošana ar mākslīgu kanālu palīdzību ne tikai piegādā augsnei nepieciešamo ūdeni, bet līdz ar to atnes no kalniem kopā ar dūņām arī minerālo mēslojumu. Spānijas un Sicīlijas saimnieciskā uzplaukuma noslēpums arābu kundzības laikā ir mākslīgā apūdeņošana[6].

Labvēlīgi dabiskie apstākļi dod vienmēr tikai virsdarba iespēju, bet nebūt nerada paši par sevi īstenu virsdarbu un tātad arī virsvērtību vai virsproduktu. Darba dažādie dabiskie apstākļi noved pie tā, ka tas pats darba daudzums dažādās zemēs apmierina vajadzību nevienādu daudzumu[7], tātad pie tā, ka, pastāvot līdzīgiem pārējiem apstākļiem, nepieciešamais darba laiks ir dažāds. Virsdarbu tie ietekmē tikai kā dabiska robeža, t. i., nosaka tikai punktu, aiz kura var sākties darbs citu labā. Šī dabiskā robeža atvirzās atpakaļ tādā mērā, kādā progresē rūpniecība. Rietumeiropas sabiedrībā, kur strādnieks tikai ar virsdarba palīdzību var nopirkt sev atļauju strādāt, lai uzturētu savu eksistenci, viegli rodas ilūzija, it kā virsprodukta piegādāšana būtu cilvēka darba iedzimta īpašība[8]. Bet ņemsim, piemēram, iedzīvotājus Āzijas arhipelāga austrumu salās, kur sāgo aug mežā kā savvaļas augs.

«Iezemieši, izurbuši kokā caurumu un pārliecinājušies, ka serde ir nobriedusi, koku nocērt, sadala to vairākos gabalos, izgrebj serdi, sajauc to ar ūdeni un, nokāsuši ūdeni, dabū sāgo miltus, kas ir pilnīgi derīgi lietošanai. Viens koks dod parasti 300 mārciņu un var dot no 500 līdz 600 mārciņu. Tur tātad iet mežā sacirst sev maizi, kā pie mums iet mežā pēc malkas.»[9]

---

[5]) Nepieciešamība aprēķināt Nīlas plūdu periodus radīja Ēģiptes astronomiju un līdz ar to priesteru kastas kā zemkopības vadītāju kundzību. «Saulgrieži ir tas moments gadā, kad Nīlas ūdens sāk celties, tie ēģiptiešiem bija jānovēro ar sevišķu uzmanību ... Viņiem bija svarīgi noteikt šo gada periodu, lai regulētu savus lauksaimnieciskos pasākumus. Tāpēc viņiem vajadzēja meklēt pie debesīm zīmi, kas norādītu uz tā atgriešanos» (*Cuvier*. «Discours sur les revolutions du globe», éd. Hoefer. Paris, 1863, p. 141).

[6]) Ūdens piegādes regulēšana bija viens no materiālajiem pamatiem valsts varai pār savā starpā nesaistītajiem sīkajiem ražošanas organismiem Indijā. Indijas muhamedāņu valdnieki to saprata labāk nekā viņu angļu pēcteči. Atgādināsim tikai 1866. g. badu, kas maksāja dzīvību vairāk nekā vienam miljonam indiešu Bengālijā, Orisas apgabalā.

[7]) «Nav divu zemju, kas dotu vienādu daudzumu eksistences līdzekļu vienādā pārpilnībā un ar vienu un to pašu darba izlietojumu ... cilvēku vajadzības aug vai samazinās ... atkarībā no tā klimata barguma vai mērenības, kurā viņi dzīvo; tātad tie apmēri, kādos dažādu zemju iedzīvotāji spiesti attīstīt savu rūpniecību, nevar būt vienādi, un nav iespējams noteikt to variēšanās pakāpi citādi kā tikai sakarā ar siltuma un aukstuma pakāpēm; no tā var atvasināt vispārējo secinājumu, ka darba daudzums, kas nepieciešams zināma daudzuma iedzīvotāju dzīvības uzturēšanai, vislielākais ir aukstā klimatā, vismazākais — karstā klimatā, tāpēc ka pirmajā gadījumā ne tikai cilvēkiem ir vairāk vajadzīgs apģērbs, bet arī zemei ir vairāk vajadzīga apstrādāšana nekā otrajā gadījumā» («An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest». London, 1750, p. 59). Šā laikmetu radījušā anonīmā apcerējuma autors ir Dž. Mesijs. Jūms ir aizguvis no viņa savu procenta teoriju.

[8]) «Ikvienam darbam» (jādomā, ka tas arī pieder pie pilsoņa tiesībām un pienākumiem) «jāatstāj pārpalikums» (Prudons)[157].

[9]) *F. Schouw*. «Die Erde, die Pflanzen und der Mensch», 2. Aufl. Leipzig, 1854, S. 148.

Pieņemsim, ka šādam Austrumāzijas maizes cirtējam vajag 12 darba stundu nedēļā, lai apmierinātu visas savas vajadzības. Labvēlīgie dabas apstākļi viņam tieši dod tikai vienu lietu — daudz brīva laika. Lai viņš to ražīgi izlietotu sevis paša labā, ir nepieciešama vesela rinda vēsturisku nosacījumu; lai viņš to izlietotu kā virsdarbu citu personu labā, ir vajadzīga ārēja piespiešana. Ja tur būtu ieviesta kapitālistiskā ražošana, tad mūsu puisim vajadzētu varbūt strādāt sešas dienas nedēļā, lai viņam būtu iespēja izlietot savā labā vienas darba dienas produktu. Labvēlīgi dabas apstākļi nebūt neizskaidro, kāpēc viņš tagad strādā sešas dienas nedēļā jeb kāpēc viņš dod piecas dienas virsdarba, t. i., milzīgu virsproduktu. Tie tikai izskaidro, kāpēc viņa nepieciešamais darba laiks aprobežojas ar vienu dienu nedēļā. Bet viņa virsprodukts nekādā ziņā nevar rasties no kādas noslēpumainas īpašības, kas no dabas piemīt cilvēka darbam.

Darba ražīgie spēki — tiklab vēsturiski attīstījušies, sabiedriskie, kā arī pašas dabas nosacītie — parādās kā kapitāla ražīgie spēki, kurš apguvis darbu.

Rikārdo nekad sev nejautāja par virsvērtības izcelšanos. Viņš to aplūkoja kā kaut ko iekšēji piemītošu kapitālistiskajam ražošanas veidam, kurš viņam bija sabiedriskās ražošanas dabiska forma. Kur viņš runā par darba ražīgumu, tur viņš meklē tajā nevis virsvērtības esamības cēloni, bet tikai cēloni, kas nosaka virsvērtības lielumu. Turpretim viņa skola skaļi pasludināja, ka peļņas (lasi: virsvērtības) rašanās cēlonis esot darba ražīgais spēks. Tas katrā ziņā ir progress salīdzinājumā ar merkantīlistiem, kuri savukārt produkta cenas uzviju virs tā ražošanas izmaksām atvasina no maiņas, no produktu pārdošanas virs to vērtības. Bet arī Rikārdo skola ir problēmu tikai apgājusi un nevis to atrisinājusi. Un tas ir saprotams: instinkts gluži pareizi pateica šiem buržuāziskajiem ekonomistiem, ka ir ļoti bīstami pārāk dziļi pētīt aktuālo jautājumu par virsvērtības izcelšanos. Bet ko gan lai sakām, kad Džons Stjuarts Milla kungs piecdesmit gadu pēc Rikārdo paslktinātā veidā atkārto Rikārdo pirmo vulgarizatoru nederīgās viltības un, pamatojoties uz to, pilns pašcieņas konstatē savu pārākumu pār merkantīlistiem?

Mills saka:

«Peļņas cēlonis ir tas, ka darbs ražo vairāk, nekā nepieciešams tā uzturēšanai.»

Tiktāl tā ir tikai vecā melodija; bet Mills grib pievienot šeit arī kaut ko savu.

«Jeb, izsakoties citādi, cēlonis, kāpēc kapitāls ienes peļņu, ir tas, ka uzturs, apģērbs, izejvielas un darba līdzekļi pastāv ilgāku laiku, nekā nepieciešams to ražošanai.»

Mills šeit sajauc darba laika ilgumu ar produktu pastāvēšanas ilgumu. No šā viedokļa maizes cepējs, kura produkti pastāv tikai

vienu dienu, nekad nespētu iegūt no saviem algotajiem strādniekiem tikpat daudz peļņas, cik iegūst mašīnbūvētājs, kura produkti pastāv divdesmit un vairāk gadu. Katrā ziņā nav šaubu — ja putnu ligzdas izturētu tikai tik ilgu laiku, cik vajadzīgs to ierīkošanai, tad putniem vajadzētu iztikt bez ligzdām.

Konstatējis šo pamatpatiesību, Mills tālāk konstatē savu pārākumu pār merkantilistiem:

«Tādējādi mēs redzam, ka peļņa rodas nevis no nejauša fakta — maiņas, bet gan no darba ražīgā spēka; kādas zemes kopējo peļņu vienmēr nosaka darba ražīgais spēks neatkarīgi no tā, vai maiņa notiek vai ne. Ja nodarbošanās nebūtu sadalīta, tad nebūtu nedz pirkšanas, nedz pārdošanas, bet peļņa tomēr joprojām paliktu.»

Tātad šeit maiņu, pirkšanu un pārdošanu — šos kapitālistiskās ražošanas vispārējos nosacījumus — pasludina par kaut ko tīri nejaušu; peļņa būs pat tad, ja darbaspēks netiks nedz pirkts, nedz pārdots!

Tālāk:

«Ja kādas zemes strādnieki kopā ražos 20% vairāk par viņu darba algu summu, tad peļņa būs 20%, lai arī kāds būtu preču cenu stāvoklis.»

Tā, no vienas puses, ir augstākajā mērā izdevusies tautoloģija, tāpēc ka, pats par sevi saprotams, ja strādnieki ražo saviem kapitālistiem 20% virsvērtības, tad kapitālistu peļņa attieksies pret strādnieku kopējo darba algu kā 20 : 100. No otras puses, ir gluži nepareizi, ka peļņa «būs 20%». Tā nenovēršami būs mazāka, jo peļņu aprēķina pēc visas avansētā kapitāla summas. Pieņemsim, piemēram, ka kapitālists ir avansējis 500 st. märc., to skaitā 400 st. märc. ražošanas līdzekļu formā, 100 st. märc. darba algas formā. Pieņemsim, ka virsvērtības norma, kā jau bijis iepriekš, ir 20%. Tad peļņas norma būs 20 : 500, t. i., 4% un nevis 20%.

Tālāk seko lielisks paraudziņš tam, kā Mills rīkojas ar dažādām vēsturiskām sabiedriskās ražošanas formām. «Es visur pieņemu lietu moderno stāvokli, kurš ar nedaudziem izņēmumiem valda visur, t. i., ka kapitālists izdara visus iepriekšējos izdevumus, ieskaitot arī strādnieka atalgojumu.» Apbrīnojami optiskie maldi — visur redzēt attiecības, kas līdz šim uz zemeslodes ir pastāvējušas tikai kā izņēmums. Bet iesim tālāk. Mills labprāt piekrīt, ka «nav absolūti nepieciešams, lai tas tā būtu»*. Tieši pretēji.

«Strādnieks varētu pagaidīt visas savas izpeļņas samaksu līdz pilnīgai darba beigšanai, ja viņam būtu dzīvei nepieciešamie līdzekļi visam šim periodam. Bet

---

* Savā 1878. g. 28. novembra vēstulē N. F. Danielsonam (N.—onam) Markss ieteica šo rindkopu šādā redigējumā: «Tālāk seko lielisks paraudziņš tam, kā Mills rīkojas ar dažādām vēsturiskām sabiedriskās ražošanas formām: «Es visur runāju,» saka viņš, «par pašreizējo stāvokli, kas valda, ar nedaudziem izņēmumiem, visur, kur kapitālisti un strādnieki veido īpašas šķiras, t. i., es domāju, ka kapitālists izdara visas iepriekšējās izmaksas, ieskaitot arī strādnieka atalgojumu.» Mills grib ticēt, ka nav absolūti nepieciešams, lai tas tā būtu, pat stāvot tādai ekonomiskajai sistēmai, kur strādnieki un kapitālisti veido īpašas šķiras.» — *Red.*

šai gadījumā viņš būtu zināmā mērā kapitālists, kurš iegulda kapitālu uzņēmumā un piegādā daļu fonda, kas nepieciešams, lai uzņēmums darbotos.»

Gluži ar tādu pašu tiesību Mills varētu teikt, ka strādnieks, kas avansē sev pašam ne tikai dzīvei nepieciešamos līdzekļus, bet arī darba līdzekļus, patiesībā ir sevis paša algots strādnieks. Vai ka Amerikas zemnieks ir sevis paša vergs, kas atšķiras no parastā verga tikai ar to, ka viņš pilda klaušas sev pašam un nevis kungam.

Tādējādi pilnīgi skaidri parādījis, ka pat tad, ja kapitālistiskā ražošana nepastāvētu, tā tomēr pastāvētu, Mills ar tādu pašu konsekvenci pēc tam pierāda, ka kapitālistiskā ražošana nepastāv pat tai gadījumā, ja tā pastāv.

«Bet pat arī pēdējā gadījumā» (t. i., ja kapitālists avansē algotajam strādniekam visus viņa eksistences līdzekļus) «strādnieku var aplūkot no tā paša viedokļa» (t. i., kā kapitālistu). «Tāpēc ka, atdodot savu darbu zem tā tirgus cenas (!), viņš it kā avansē starpību (?) savam uzņēmējam utt.»[9a]

Patiesībā strādnieks par velti avansē kapitālistam savu darbu uz vienu nedēļu utt., lai nedēļas beigās utt. saņemtu tā tirgus cenu; pēc Milla domām, tas viņu padarot par kapitālistu! Plakanā līdzenumā katrs cinītis liekas uzkalns; modernās buržuāziskās domas plakanību vislabāk mērīt ar tās «lielo domātāju» kalibru.

9a) *J. St. Mill.* «Principles of Political Economy». London, 1868, p. 252—253, passim. {Minētās vietas ir ņemtas no «Kapitāla» franču izdevuma. — *F. E.*}

PIECPADSMITĀ NODAĻA

DARBASPĒKA CENAS UN VIRSVĒRTĪBAS LIELUMA MAINĪŠANĀS

Darbaspēka vērtību nosaka vidēja strādnieka parasto dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtība. Šo dzīvei nepieciešamo līdzekļu masa, neraugoties uz to formas iespējamo mainīšanos, noteiktai sabiedrībai un noteiktā laikmetā ir dota, un tāpēc tā ir jāaplūko kā pastāvīgs lielums. Mainās tikai šās masas vērtība. Vēl divi faktori piedalās darbaspēka vērtības noteikšanā. No vienas puses, izmaksas tā attīstībai, kas mainās līdz ar ražošanas veida mainīšanos, no otras puses, dabiskās atšķirības starp vīriešu darbu un sieviešu darbu, starp pieaugušu strādnieku darbu un pusaudžu darbu. Šo dažādo darbaspēku patērēšana, ko atkal nosaka ražošanas veids, rada lielu starpību starp strādnieka ģimenes atražošanas izmaksām un pieauguša vīriešu dzimuma strādnieka vērtību. Tomēr abi šie faktori netiek ņemti vērā turpmākajā pētījumā[9b)].

Mēs pieņemam: 1) ka preces pārdod par to vērtību; 2) ka darbaspēka cena var dažreiz celties virs tā vērtības, bet nekad nekrītas zem tās.

Šādi pieņemot, darbaspēka cenas un virsvērtības relatīvo lielumu nosaka trīs apstākļi: 1) darba dienas garums jeb darba ekstensīvais lielums; 2) darba normālā intensitāte jeb tā intensīvais lielums — tas, ka noteikts daudzums darba tiek izlietots noteiktā laika posmā; 3) beidzot, darba ražīgais spēks — tas, ka atkarībā no ražošanas nosacījumu attīstības pakāpes viens un tas pats darba daudzums attiecīgajā laika posmā dod lielāku vai mazāku produkta daudzumu. Acīm redzot, šeit ir iespējamas visdažādākās kombinācijas, ja viens no šiem 3 faktoriem ir pastāvīgs un divi mainās vai divi ir pastāvīgi un viens mainās, vai arī, beidzot, visi trīs mainās vienlaikus. Kombināciju skaits pieaug vēl tā apstākļa dēļ, ka, vienlaikus mainoties dažādiem faktoriem, maiņu lielums un virziens var būt dažādi. Turpmāk ir aplūkotas tikai galvenās kombinācijas.

9b) 281. lpp. [šā sējuma 264. un 265. lpp.] aplūkotais gadījums šeit, protams, arī nav ņemts vērā. {*Piezīme 3. izd. — F. E.*}

I. DARBA DIENAS GARUMS UN DARBA INTENSITĀTE IR PASTĀVĪGI (DOTI), DARBA RAŽĪGAIS SPĒKS MAINĀS

Pieņemot šo gadījumu, darbaspēka vērtību un virsvērtību nosaka trīs likumi.

Pirmkārt: Dotā garuma darba diena vienmēr izpaužas vienā un tai pašā jaunradītajā vērtībā, lai arī kā mainītos darba ražīgais spēks un līdz ar to produktu masa, un tātad arī atsevišķas preces cena.

Vērtība, kas tiek no jauna radīta divpadsmitstundu darba dienā, ir vienlīdzīga, piemēram, 6 šiliņiem, kaut gan ražoto lietošanas vērtību daudzums mainās līdz ar darba ražīgo spēku un tātad 6 šiliņu vērtība sadalās uz lielāku vai mazāku preču daudzumu.

Otrkārt: Darbaspēka vērtība un virsvērtība mainās pretējā virzienā. Darba ražīgā spēka mainīšanās, tā pieaugšana vai samazināšanās, iedarbojas uz darbaspēka vērtību pretējā virzienā un uz virsvērtību — tiešā virzienā.

Divpadsmitstundu darba dienā jaunradītā vērtība ir pastāvīgs lielums, piemēram, 6 šiliņi. Šis pastāvīgais lielums ir vienlīdzīgs summai — virsvērtība plus darbaspēka vērtība, kuru strādnieks aizstāj ar ekvivalentu. Pats par sevi saprotams, ka no pastāvīga lieluma diviem saskaitāmajiem neviens nevar palielināties, ja otrs nesamazinās. Darbaspēka vērtība nevar celties no 3 šiliņiem uz 4 šiliņiem, ja virsvērtība nekrītas no 3 šiliņiem uz 2 šiliņiem, un otrādi — virsvērtība nevar celties no 3 šiliņiem uz 4 šiliņiem, ja darbaspēka vērtība nekrītas no 3 šiliņiem uz 2 šiliņiem. Tātad šajos apstākļos nav iespējama darbaspēka vērtības vai virsvērtības absolūtā lieluma mainīšanās, ja vienlaikus nemainās to relatīvie jeb samērīgie lielumi. Tās nevar celties vai kristies vienlaikus.

Tālāk, darbaspēka vērtība nevar kristies un tātad virsvērtība nevar celties, ja neceļas darba ražīgais spēks; tā, piemēram, iepriekš minētajā piemērā darbaspēka vērtība var kristies no 3 šiliņiem uz 2 šiliņiem tikai tai gadījumā, ja pieaugušais darba ražīgais spēks ļauj ražot 4 stundās to pašu dzīvei nepieciešamo līdzekļu masu, kuras ražošana agrāk prasīja 6 stundas. Otrādi, darbaspēka vērtība nevar celties no 3 šiliņiem uz 4 šiliņiem, ja darba ražīgais spēks nekritīsies tā, ka būs vajadzīgas 8 stundas tās pašas dzīvei nepieciešamo līdzekļu masas ražošanai, kurai agrāk pietika ar 6 stundām. No tā izriet, ka darba ražīguma pieaugums pazemina darbaspēka vērtību un tātad paaugstina virsvērtību, un otrādi — darba ražīguma samazināšanās paaugstina darbaspēka vērtību un pazemina virsvērtību.

Formulēdams šo likumu, Rikārdo nav pamanījis vienu apstākli: kaut gan virsvērtības jeb virsdarba lieluma mainīšanās priekšnoteikums ir darbaspēka jeb nepieciešamā darba vērtības lieluma pretēja mainīšanās, tomēr no tā nebūt neizriet, ka šie lielumi mai-

nās vienā un tai pašā proporcijā. Šeit notiek pieaugums vai samazināšanās par vienu un to pašu lielumu. Bet proporcija, kādā pieaug vai samazinās katra no jaunradītās vērtības vai darba dienas sastāvdaļām, ir atkarīga no sākotnējā sadalījuma, kas pastāvējis pirms darba ražīgā spēka mainīšanās. Pieņemsim, ka darbaspēka vērtība ir 4 šiliņi jeb nepieciešamais darba laiks ir 8 stundas, virsvērtība 2 šiliņi jeb virsdarbs 4 stundas; ja darba ražīgā spēka palielināšanās rezultātā darbaspēka vērtība nokritīsies uz 3 šiliņiem jeb nepieciešamais darba laiks uz 6 stundām, tad virsvērtība pieaugs uz 3 šiliņiem jeb virsdarbs uz 6 stundām. Viens un tas pats lielums — 2 stundas jeb 1 šiliņš — vienā gadījumā tiek pielikts, otrā — atņemts. Bet lielumu relatīvā mainīšanās abos gadījumos ir dažāda. Kamēr darbaspēka vērtība krītas no 4 šiliņiem uz 3 šiliņiem, tātad par $^1/_4$ jeb 25%, virsvērtība ceļas no 2 šiliņiem uz 3 šiliņiem, t. i., par pusi jeb par 50%. No tā izriet, ka proporcija, kādā pieaug vai samazinās virsvērtība darba ražīgā spēka dotās pārmaiņas rezultātā, ir jo lielāka, jo mazāka bijusi sākotnēji tā darba dienas daļa, kas izpaužas virsvērtībā, un jo mazāka, jo šī daļa bijusi lielāka.

Treškārt: Virsvērtības pieaugums vai samazināšanās vienmēr ir sekas, bet nekad nav cēlonis darbaspēka vērtības attiecīgajam samazinājumam vai pieaugumam[10]).

Tā kā darba diena ir pastāvīgs lielums un izpaužas nemainīgā vērtības lielumā, tā kā, tālāk, katrai virsvērtības lieluma maiņai atbilst pretēja darbaspēka vērtības maiņa un tā kā darbaspēka vērtība var mainīties, tikai mainoties darba ražīgajam spēkam, tad no tā, acīm redzot, izriet, ka minētajos apstākļos ikviena virsvērtības lieluma maiņa rodas kā sekas pretējai darbaspēka vērtības lieluma maiņai. Iepriekš mēs redzējām, ka nekāda darbaspēka vērtības un virsvērtības absolūto lielumu mainīšanās nav iespējama, ja nemainās to relatīvie lielumi, turpretim tagad mēs redzam, ka nekāda to relatīvo lielumu mainīšanās nav iespējama, ja nemainās darbaspēka vērtības absolūtais lielums.

Saskaņā ar trešo likumu virsvērtības lieluma mainīšanās priekšnoteikums ir darbaspēka vērtības mainīšanās, kuras cēlonis ir darba ražīgā spēka mainīšanās. Pirmās mainīšanās robežu dod darbaspēka vērtības jaunais līmenis. Tomēr pat tad, ja apstākļi ļauj aplūkojamam likumam iedarboties, ir iespējamas starppārmaiņas. Tā, piemēram, ja darba ražīgā spēka palielināšanās rezultātā darbaspēka vērtība krītas no 4 šiliņiem uz 3 šiliņiem jeb nepieciešamais darba laiks no 8 stundām uz 6 stundām, tad darbaspēka

---

[10]) Pie šā trešā likuma Makulohs ir izdarījis, starp citu, to nejēdzīgo piebildi, ka virsvērtība varot celties arī bez darbaspēka vērtības krišanās, ja tiekot atcelti nodokļi, ko kapitālists agrāk maksājis. Šādu nodokļu atcelšana absolūti neko negroza virsvērtības daudzumā, ko rūpniecības kapitālists tieši izsūc no strādnieka. Tā groza tikai proporciju, kādā kapitālistam jāsadala virsvērtība starp savu kabatu un trešajām personām. Tādējādi tā atstāj pilnīgi negrozītu attiecību starp darbaspēka vērtību un virsvērtību. Tātad Makuloha izņēmums pierāda tikai to, ka viņš nesaprot vispārējo likumu, — nelaime, kas, vulgarizējot Rikārdo, ar viņu notiek tikpat bieži kā ar Z. B. Seju, kad tas vulgarizē A. Smitu.

cena var nokristies tikai uz 3 šiliņiem 8 pensiem, 3 šiliņiem 6 pensiem, 3 šiliņiem 2 pensiem utt., un tātad virsvērtība celsies tikai uz 3 šiliņiem 4 pensiem, 3 šiliņiem 6 pensiem, 3 šiliņiem 10 pensiem utt. Krišanās pakāpe, kuras minimālā robeža ir 3 šiliņi, ir atkarīga no īpatnējā svara, kāds ir kapitāla spiedienam, no vienas puses, un strādnieku pretestībai — no otras puses.

Darbaspēka vērtību nosaka dzīvei nepieciešamo līdzekļu noteikta daudzuma vērtība. Mainoties darba ražīgajam spēkam, mainās šo dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtība un nevis to masa. Darba ražīgajam spēkam palielinoties, tiklab strādnieka, kā arī kapitālista dzīvei nepieciešamo līdzekļu masa var pieaugt vienlaikus un vienā un tai pašā proporcijā, neradot nekādu pārmaiņu darbaspēka cenas un virsvērtības lieluma attiecībā. Ja darbaspēka sākotnējā vērtība ir 3 šiliņi un nepieciešamais darba laiks vienlīdzīgs 6 stundām un ja virsvērtība arī ir 3 šiliņi, t. i., virsdarbs arī vienlīdzīgs 6 stundām, tad darba ražīgā spēka divkāršošanās, pastāvot agrākajam darba dienas sadalījumam, nemainīs darbaspēka cenu un virsvērtību. Tikai tagad katra no tām izpaudīsies divkāršā daudzumā, taču attiecīgi palētinātās lietošanas vērtībās.

Kaut gan darbaspēka cena nav mainījusies, tomēr tā ir virs darbaspēka vērtības. Ja darbaspēka cena būtu kritusies, tomēr ne līdz minimālajai robežai — līdz $1^1/_2$ šiliņam —, ko nosaka tā jaunā vērtība, bet uz 2 šiliņiem 10 pensiem, 2 šiliņiem 6 pensiem utt., tad pat šī kritusies cena tomēr reprezentētu pieaugušu dzīvei nepieciešamo līdzekļu masu. Tādējādi, palielinoties darba ražīgajam spēkam, darbaspēka cena varētu kristies nepārtraukti līdz ar tādu pašu nepārtrauktu strādnieka dzīvei nepieciešamo līdzekļu masas pieaugumu. Bet pie tam relatīvi, t. i., salīdzinājumā ar virsvērtību, darbaspēka vērtība visu laiku samazinātos un tātad bezdibenis starp strādnieka un kapitālista dzīves līmeni kļūtu arvien dziļāks[11]).

Rikārdo pirmais stingri formulēja trīs iepriekš minētos likumus. Viņa iztirzājuma trūkumi ir šādi: 1) Viņš atzīst, ka tie īpašie nosacījumi, kas nepieciešami, lai šie likumi būtu spēkā, ir paši par sevi saprotami, vispārēji un vienīgie kapitālistiskās ražošanas nosacījumi. Viņam neeksistē pārmaiņas nedz darba dienas garumā, nedz darba intensitātē, un tāpēc paša darba ražīgais spēks viņam ir vienīgais mainīgais faktors. 2) Tāpat kā visi citi ekonomisti, Rikārdo nekad nav pētījis virsvērtību kā tādu, t. i., neatkarīgi no tās īpašajām formām, kādas ir peļņa, zemes rente utt. Un šī otrā nepareizība ienesa viņa analīzē daudz lielākas kļūdas nekā pirmā. Likumus, kas attiecas uz virsvērtības normu, viņš jauc tieši kopā ar peļņas normas likumiem. Bet peļņas norma, kā jau teikts, ir virsvērtības attiecība pret visu avansēto kapitālu, turpretim virs-

[11]) «Kad mainās rūpniecības ražīgums un ar doto darba un kapitāla daudzumu ražo vairāk vai mazāk produkta, darba algas relatīvais lielums var ievērojami mainīties, turpretim produktu daudzums, kuros pārstāvēts šis relatīvais lielums, paliek tas pats; vai arī var mainīties produktu daudzums, turpretim darba algas relatīvais lielums paliek nemainīgs» ([J. Cazenove.] «Outlines of Political Economy etc.», p. 67).

vērtības norma ir virsvērtības attiecība tikai pret šā kapitāla mainīgo daļu. Pieņemsim, ka kapitāls 500 st. märc. apmērā (K) sadalās izejvielās, darba līdzekļos utt. kopā par 400 st. märc. (c) un 100 st. märc. darba algas (v); pieņemsim, tālāk, ka virsvērtība = = 100 st. märc. (m). Tad virsvērtības norma $\frac{m}{v} = \frac{100 \text{ st. märc.}}{100 \text{ st. märc.}} =$ = 100%. Bet peļņas norma $\frac{m}{K} = \frac{100 \text{ st. märc.}}{500 \text{ st. märc.}} = 20\%$. Turklāt ir acīm redzams, ka peļņas norma var būt atkarīga no apstākļiem, kas nekādā mērā neietekmē virsvērtības normu. Vēlāk, šā darba trešajā grāmatā, es parādīšu, ka zināmos apstākļos viena un tā pati virsvērtības norma var izpausties visdažādākajās peļņas normās un dažādas virsvērtības normas — vienā un tai pašā peļņas normā.

II. DARBA DIENA UN DARBA RAŽĪGAIS SPĒKS IR PASTĀVĪGI, DARBA INTENSITĀTE MAINĀS

Pieaugoša darba intensitāte nozīmē palielinātu darba izlietojumu vienā un tai pašā laika sprīdī. Tāpēc intensīvāka darba diena iemiesojas lielākā daudzumā produktu nekā mazāk intensīva tā paša ilguma diena. Tiesa, ceļoties ražīgajam spēkam, tā pati darba diena dod vairāk produkta. Bet pēdējā gadījumā krītas produkta vienības vērtība, jo produkts maksā mazāk darba nekā agrāk; otrādi, pirmajā gadījumā produkta vienības vērtība paliek nemainīga, jo produkts maksā tikpat daudz darba kā agrāk. Produktu daudzums šeit pieaug, to cenai nekrītoties. Līdz ar produktu daudzumu pieaug arī viņu cenu summa, turpretim, ceļoties ražīgumam, tā pati vērtības summa izpaužas pieaugošā produktu masā. Tādējādi, nemainoties darba stundu daudzumam, intensīvāka darba diena iemiesojas augstākā jaunradītā vērtībā un tātad, ja naudas vērtība nemainās, — lielākā daudzumā naudas. Darba dienas laikā jaunradītā vērtība mainās līdz ar darba intensitātes novirzīšanos no normālā sabiedriskā līmeņa. Tā pati darba diena izpaužas tagad ne vairs pastāvīgā, kā agrāk, bet mainīgā jaunradītā vērtībā, piemēram, lielākas intensitātes divpadsmitstundu diena izpaužas 7 šiliņos, 8 šiliņos utt. un nevis 6 šiliņos, kuros izpaužas parastās intensitātes divpadsmitstundu darba diena. Ir skaidrs — ja darba dienas laikā jaunradītā vērtība mainās, piemēram, no 6 šiliņiem uz 8 šiliņiem, tad šās vērtības abas sastāvdaļas — darbaspēka cena un virsvērtība — var pieaugt vienlaikus vienādā vai nevienādā proporcijā. Darbaspēka cena un virsvērtība var vienlaikus pieaugt no 3 šiliņiem uz 4 šiliņiem, ja jaunradītā vērtība pieaug no 6 šiliņiem uz 8 šiliņiem. Šai gadījumā darbaspēka cenas pieaugums nav nepieciešami saistīts ar šās cenas celšanos virs vērtības. Otrādi, to var pavadīt darbaspēka vērtības krišanās. Pēdējā notiek visos tajos gadījumos, kad darbaspēka cenas celšanās nekompensē tā paātrinātu nolietošanos.

Mēs zinām, ka ar pārejošiem izņēmumiem darba ražīguma mainīšanās maina darbaspēka vērtības lielumu un tātad arī virsvērtības lielumu tikai tai gadījumā, ja aplūkojamās rūpniecības nozares produkti ietilpst parastajā strādnieka patērēšanā. Šai gadījumā šis ierobežojums atkrīt. Vai izlietotā darba daudzums mainās ekstensīvi vai intensīvi — šā lieluma maiņai katrā ziņā atbilst jaunradītās vērtības lieluma maiņa, lai arī kāda būtu to priekšmetu daba, kuros šī vērtība iemiesojas.

Ja darba intensitāte visās rūpniecības nozarēs celtos vienlaikus un vienmērīgi, tad jaunā, augstākā intensitātes pakāpe kļūtu par parastu sabiedriski normālu līmeni un tātad vairs nenozīmētu ekstensīvu lielumu. Tomēr arī šajā gadījumā darba intensitātes vidējās pakāpes dažādām nācijām joprojām paliktu dažādas un tāpēc modificētu vērtības likuma piemērošanu dažādu nāciju darba dienai. Vienas nācijas intensīvāka darba diena izpaužas lielākā naudas summā nekā otras nācijas mazāk intensīva diena[12].

III. DARBA RAŽĪGAIS SPĒKS UN INTENSITĀTE IR PASTĀVĪGI, DARBA DIENA MAINĀS

Darba diena var mainīties divos virzienos. To var saīsināt un pagarināt.

1) Darba dienas saīsināšana dotajos apstākļos, t. i., nemainoties darba ražīgajam spēkam un intensitātei, nemaina darbaspēka vērtību un tātad arī nepieciešamo darba laiku. Tā samazina virsdarbu un virsvērtību. Ar pēdējās absolūtā lieluma krišanos krītas arī tās relatīvais lielums, t. i., tās lielums attiecībā pret nemainīgo darbaspēka vērtības lielumu. Tikai pazeminot darbaspēka cenu zem tā vērtības, kapitālists varētu šai gadījumā izvairīties no zaudējumiem.

Visi parastie iebildumi pret darba dienas saīsināšanu balstās uz to, ka šī parādība notiek šeit pieņemtajos apstākļos, bet īstenībā notiek pretējais: darba ražīguma un intensitātes mainīšanās notiek vai nu pirms darba dienas saīsināšanas, vai arī tieši pēc tās[13].

2) Darba dienas pagarināšana. Pieņemsim, ka nepieciešamais darba laiks ir 6 stundas jeb darbaspēka vērtība — 3 šiliņi, virsdarbs arī 6 stundas un virsvērtība 3 šiliņi. Visa darba diena tad ir 12 stundas un izpaužas produktā, kura vērtība ir 6 šiliņi. Ja darba dienu pagarina par 2 stundām un darbaspēka cena nemai-

---

[12]) «Ja pārējie apstākļi vienādi, tad Anglijas fabrikants var noteiktā laika sprīdī ražot ievērojami lielāku produktu summu nekā ārzemju fabrikants, un tāpēc līdzsvarojas starpība starp 60 stundu darba nedēļu pie mums un 72 stundu vai 80 stundu nedēļu ārzemēs» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1855», p. 65). Lielāka darba dienas saīsināšana kontinenta fabrikās būtu visdrošākais līdzeklis, kā samazināt šo starpību starp kontinenta un Anglijas darba stundu.

[13]) «Pastāv kompensējoši apstākļi ... kā to atklāja desmitstundu darba dienas akta iedarbība» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», p. 7).

nās, tad līdz ar virsvērtības absolūto lielumu pieaug arī tās relatīvais lielums. Kaut gan darbaspēka vērtība pēc tās absolūtā lieluma nemainās, relatīvi tā krītas. I paragrāfā pieņemtajos apstākļos darbaspēka vērtības relatīvais lielums nevarētu mainīties, ja nemainītos tās absolūtais lielums. Šeit turpretim darbaspēka vērtības relatīvā lieluma mainīšanās ir virsvērtības absolūtā lieluma mainīšanās rezultāts.

Tā kā jaunradītā vērtība, kurā izpaužas darba diena, pieaug līdz ar šās pēdējās pagarināšanu, tad darbaspēka cena un virsvērtība var pieaugt vienlaikus par vienu un to pašu vai par dažādiem lielumiem. Šis vienlaicīgais pieaugums tātad ir iespējams divos gadījumos: absolūti pagarinot darba dienu vai pieaugot darba intensitātei bez šāda pagarinājuma.

Pagarinot darba dienu, darbaspēka cena var nokristies zem tā vērtības, kaut arī nomināli tā paliktu nemainīga vai pat celtos. Darbaspēka dienas vērtību taču nosaka, kā mēs atceramies, strādnieka dzīves normālais vidējais ilgums jeb normālais periods un normāla, cilvēka dabai piemītoša dzīves substances pārvēršanās kustībā[14]. Līdz zināmam punktam lielāku darbaspēka nolietošanos, kas nešķirami saistīta ar darba dienas pagarināšanu, iespējams kompensēt ar tā pastiprinātu atjaunošanu. Pāri par šo punktu nolietošanās pieaug ģeometriskā progresijā, un vienlaikus tiek sagrauti visi normālie darbaspēka atražošanas un funkcionēšanas nosacījumi. Darbaspēka cena un tā ekspluatācijas pakāpe vairs nav samērojami lielumi.

IV. DARBA ILGUMA, RAŽĪGĀ SPĒKA UN INTENSITĀTES VIENLAICĪGA MAINĪŠANĀS

Šeit, acīm redzot, ir iespējamas daudzas kombinācijas. Var vienlaikus mainīties visi trīs faktori vai jebkuri divi no tiem, trešajam nemainoties. Tie var mainīties vienādā vai dažādā mērā, vienā un tai pašā vai pretējā virzienā, pie kam pēdējā gadījumā pārmaiņas kompensējas pa daļai vai pilnīgi. Bet pēc secinājumiem, ko esam izdarījuši I, II un III paragrāfā, analizēt visus iespējamos gadījumus nav grūti. Jebkuras kombinācijas rezultāts ir atrodams, ja konsekventi aplūkojam katru faktoru kā mainīgu, pārējos pieņemot par pastāvīgiem. Tāpēc šeit mēs īsi atzīmēsim tikai divus svarīgus gadījumus.

1) Darba ražīgais spēks samazinās, vienlaikus pagarinoties darba dienai.

Runājot par darba ražīgā spēka samazināšanos, mēs šeit domājam tās darba nozares, kuru produkti nosaka darbaspēka vēr-

[14]) «Darba daudzumu, ko cilvēks izlietojis 24 stundās, var apmēram nosacīt, pētījot ķīmiskās pārmaiņas, kas notikušas viņa ķermenī, jo matērijas formu maiņa norāda uz iepriekš notikušo kustības spēka izlietojumu» (*Grove*. «On the Correlation of Physical Forces»).

tību, piemēram, darba ražīgā spēka samazināšanos augsnes arvien lielākas neauglības un zemkopības produktu atbilstošas sadārdzināšanās rezultātā. Pieņemsim, ka darba diena ilgst 12 stundu un šai laikā jaunradītā vērtība ir 6 šiliņi, no kuriem puse kompensē darbaspēka vērtību un otra puse veido virsvērtību. Tātad darba diena sadalās 6 stundās nepieciešamā darba un 6 stundās virsdarba. Pieņemsim, ka zemkopības produktu sadārdzināšanās rezultātā darbaspēka vērtība palielinās no 3 šiliņiem uz 4 šiliņiem, tātad nepieciešamais darba laiks — no 6 stundām uz 8 stundām. Ja darba diena nemainās, tad virsdarbs samazinās no 6 stundām uz 4 stundām, virsvērtība no 3 šiliņiem uz 2 šiliņiem. Ja darba dienu pagarina par 2 stundām, t. i., no 12 stundām uz 14 stundām, tad virsdarbs paliek vienlīdzīgs 6 stundām, virsvērtība — 3 šiliņiem. Bet salīdzinājumā ar darbaspēka vērtību, ko mērī ar nepieciešamo darbu, virsvērtības lielums krītas. Ja darba dienu pagarina par 4 stundām — no 12 stundām uz 16 stundām —, tad virsvērtības attiecība pret darbaspēka vērtību, virsdarba attiecība pret nepieciešamo darbu, nemainās, bet virsvērtības absolūtais lielums pieaug no 3 šiliņiem uz 4 šiliņiem, virsdarba absolūtais lielums — no 6 stundām uz 8 stundām, tātad par $^1/_3$ jeb $33^1/_3\%$. Tādējādi, darba ražīgajam spēkam samazinoties un darba dienai vienlaikus pagarinoties, virsvērtības absolūtais lielums var palikt nemainīgs, neraugoties uz to, ka tās relatīvais lielums krītas; tās relatīvais lielums var palikt nemainīgs, turpretim absolūtais lielums pieaugt, un, beidzot, zināmā mērā pagarinot darba dienu, var vienlaikus pieaugt kā relatīvais, tā absolūtais virsvērtības lielums.

Periodā no 1799. līdz 1812. g. dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenu pieaugums radīja Anglijā nominālu darba algas celšanos, kaut gan patiesā, dzīvei nepieciešamajos līdzekļos izteiktā darba alga krītās. No tā Vests un Rikārdo secināja, ka darba ražīguma samazināšanās zemkopībā esot radījusi virsvērtības normas krišanos, un šo tikai viņu fantāzijā pastāvošo pieņēmumu padarīja par sākuma punktu, analizējot tādu svarīgu parādību kā darba algas, peļņas un zemes rentes lielumu savstarpējo samēru. Bet īstenībā, pateicoties pieaugušajai darba intensitātei un uzspiestajam darba dienas pagarinājumam, virsvērtība tolaik pieauga kā absolūti, tā relatīvi. Tas bija periods, kad pārmērīga darba dienas pagarināšana ieguva pilsoņu tiesības[15], periods, kam sevišķi raksturīga

[15]) «Maize un darbs reti iet gluži vienādā solī. Bet pastāv acīm redzama robeža, aiz kuras tie nav šķirami. Kas attiecas uz strādājošo šķiru neparasto piepūli dārdzības periodā un tās radīto darba algas krišanos, kas konstatēta ar liecinieku liecībām» (un proti, 1814. un 1815. g. parlamenta komiteju priekšā), «tad tā, protams, dara godu atsevišķām personām un veicina kapitāla augšanu. Bet neviens humāns cilvēks nevēlēsies, lai tā kļūtu pastāvīga un nevājinātos. Tā ir pelnījusi visādu uzslavu kā pagaidu izejas līdzeklis; bet, ja tā kļūtu pastāvīga, tad rastos tādi paši rezultāti, kādi rodas, kad attiecīgās zemes iedzīvotāju pārtikas līdzekļu daudzuma apmēri ir pavisam trūcīgi» (*Malthus*. «Inquiry into the Nature and Progress of Rent». London, 1815, p. 48, piezīme). Maltusam godu dara tas, ka viņš šeit uzsvēris darba dienas pagarināšanu, uz kuru viņš tieši norāda arī kādā citā vietā savā pamfletā, turpretim Rikārdo un citi, neraugoties uz brēcošajiem šāda veida faktiem, visos savos pētījumos aplūko darba dienu kā pastāvīgu lielumu. Bet konservatīvās intereses, kuru kalps bija Maltuss, neļāva viņam redzēt, ka pārmērīgai darba dienas pagarināšanai līdz ar mašīnu un sieviešu un bērnu darba ekspluatācijas ārkārtīgo attīstību vajadzēja pa-

bija kapitāla paātrināta augšana vienā pusē, pauperisma augšana otrā pusē[16].

2) Darba intensitāte un ražīgais spēks pieaug, vienlaikus saīsinoties darba dienai.

Darba ražīgā spēka palielināšanās un darba intensitātes pieaugums vienā ziņā darbojas vienādi. Kā viens, tā otrs palielina produktu masu, ko ražo noteiktā laika sprīdī. Tātad kā viens, tā otrs saīsina to darba dienas daļu, kuru strādnieks izlieto savu dzīvei nepieciešamo līdzekļu vai to ekvivalenta ražošanai. Darba dienas absolūto minimālo robežu vispār nosaka šī viņas nepieciešamā, kaut arī samazināmā sastāvdaļa. Ja uz šo pēdējo reducētos visa darba diena, tad pazustu virsdarbs, bet tas nav iespējams, pastāvot kapitāla režīmam. Kapitālistiskās ražošanas formas likvidēšana ļaus ierobežot darba dienu ar nepieciešamo darbu. Pie tam tomēr, pārējiem apstākļiem nemainoties, nepieciešamā darba robežām jāpaplašinās. No vienas puses, tāpēc, ka strādnieka dzīves apstākļiem jākļūst bagātākiem, viņa dzīves vajadzībām jāpieaug. No otras puses, nepieciešamajam darbam vajadzēs pieskaitīt daļu no tagadējā virsdarba, proti, to darbu, kas vajadzīgs sabiedriskā rezerves un uzkrāšanas fonda radīšanai.

Jo vairāk pieaug darba ražīgais spēks, jo vairāk iespējams saīsināt darba dienu, un, jo īsāka ir darba diena, jo vairāk var pieaugt darba intensitāte. No sabiedriskā viedokļa darba ražīgums pieaug arī līdz ar darba ekonomiju. Pēdējā ietver sevī ne tikai ražošanas līdzekļu ekonomiju, bet arī katra nederīga darba novēršanu. Kaut gan kapitālistiskais ražošanas veids piespiež ekonomēt katrā atsevišķā uzņēmumā, tomēr tā anarhiskā konkurences sistēma rada sabiedrisko ražošanas līdzekļu un darbaspēku neierobežotu izšķiešanu, kā arī ļoti daudzas funkcijas, kas tagad ir nenovēršamas, kaut gan pēc būtības liekas.

Pastāvot dotajai darba intensitātei un ražīgajam spēkam, tā sabiedriskās darba dienas daļa, kas nepieciešama materiālajai ražošanai, ir jo īsāka, tātad laiks, kas paliek indivīda brīvajai garīgajai un sabiedriskajai darbībai, ir jo lielāks, jo vienmērīgāk sadalīts darbs starp visiem sabiedrības darba spējīgajiem locekļiem, jo mazāk vienam sabiedrības slānim iespējams novelt no sevis un uzvelt citam sabiedrības slānim dabisko nepieciešamību pēc darba. No šās puses darba dienas saīsināšanas absolūtā robeža ir darba vispārējība. Kapitālistiskajā sabiedrībā vienas šķiras brīvais laiks rodas, pārvēršot masu visu dzīves laiku par darba laiku.

darīt par «ļaužu» lielu daļu strādnieku šķiras, it sevišķi tad, kad izbeidzās kara radītais pieprasījums un Anglijas monopols pasaules tirgū. Pats par sevi saprotams, bija daudz ērtāk, daudz vairāk atbilda valdošo šķiru interesēm, kurām Maltuss kvēpināja viraku ar tīri priesterisku centību, izskaidrot šo «pārapdzīvotību» ar mūžīgiem dabas likumiem un nevis vienīgi ar kapitālistiskās ražošanas vēsturiskajiem dabiskajiem likumiem.

[16]) «Galvenais kapitāla pieaugšanas cēlonis kara laikā bija strādājošo šķiru, skaitā vislielāko katras sabiedrības šķiru lielā piepūle un varbūt vēl lielākais trūkums. Apstākļi piespieda lielu daudzumu sieviešu un bērnu iesaistīties rūpnieciskajā darbā; arī agrākajiem strādniekiem aiz tā paša iemesla vajadzēja veltīt lielāko daļu no sava laika ražošanas palielināšanai» («Essays on Political Economy in which are illustrated the Principal Causes of the Present National Distress». London, 1830, p. 248).

SESPADSMITĀ NODAĻA

VIRSVĒRTĪBAS NORMAS DAŽĀDĀS FORMULAS

Kā redzējām, virsvērtības normu izteic šādas formulas:

I)

$$\frac{\text{virsvērtība}}{\text{mainīgais kapitāls}}\left(\frac{m}{v}\right)=\frac{\text{virsvērtība}}{\text{darbaspēka vērtība}}=\frac{\text{virsdarbs}}{\text{nepieciešamais darbs}}.$$

Divas pirmās formulas izteic vērtību attiecības veidā to pašu, ko trešā formula izteic kā laika sprīžu attiecību, kuros šīs vērtības tiek ražotas. Šīs savstarpēji aizstājamās formulas ir stingri loģiskas. Tāpēc mēs tās atrodam jau klasiskajā politiskajā ekonomijā, tiesa, nevis apzināti izstrādātā veidā, bet tikai pēc būtības. Bet toties mēs tur sastopam šādas atvasinātas formulas:

II)

$$\frac{\text{virsdarbs}}{\text{darba diena}}=\frac{\text{virsvērtība}}{\text{produkta vērtība}}=\frac{\text{virsprodukts}}{\text{kopprodukts}}.$$

Viena un tā pati attiecība šeit pārmaiņus ir izteikta gan darba laika formā, gan vērtību formā, kurās tas iemiesojas, gan produktu formā, kuros šīs vērtības pastāv. Pats par sevi saprotams, ka ar produkta vērtību šeit ir jāsaprot darba dienā jaunradītā vērtība, bet produkta vērtības pastāvīgā daļa ir jāizslēdz.

Visās šajās formulās darba ekspluatācijas patiesā pakāpe jeb virsvērtības norma ir izteikta nepareizi. Pieņemsim, ka darba diena vienlīdzīga 12 stundām. Paturot visus pārējos mūsu iepriekšējā piemēra pieņēmumus, mēs šajā gadījumā patieso darba ekspluatācijas pakāpi izteiksim ar šādām proporcijām:

$$\frac{\text{6 stundas virsdarba}}{\text{6 stundas nepiec. darba}}=\frac{\text{virsvērtība 3 š. apmērā}}{\text{mainīgais kap. 3 š. apmērā}}=100\%.$$

Bet, lietojot II) formulas, mēs dabūsim:

$$\frac{\text{6 stundas virsdarba}}{\text{12 stundu darba diena}}=\frac{\text{virsvērtība 3 š. apmērā}}{\text{jaunradītā vērtība 6 š. apmērā}}=50\%.$$

Šīs atvasinātās formulas patiesībā izteic attiecību, kādā darba diena vai tās radītā vērtība sadalās starp kapitālistu un strādnieku. Bet, ja tās pieņem par kapitāla pašpieaugšanas pakāpes tiešu izteiksmi, tad līdz ar to nodibina nepareizu likumu: virsdarbs vai virsvērtība nekad nevar sasniegt 100%[17]. Tā kā virsdarbs vienmēr ir tikai daļa no darba dienas un virsvērtība — tikai daļa no visas jaunradītās vērtības, tad virsdarbam vienmēr nepieciešami jābūt mazākam nekā visai darba dienai jeb virsvērtībai mazākai nekā visai jaunradītajai vērtībai. Bet, lai tie attiektos viens pret otru kā $\frac{100}{100}$, tiem jābūt vienlīdzīgiem savā starpā. Lai virsdarbs varētu paņemt visu darba dienu (runa ir par darba nedēļas, darba gada utt. vidējo dienu), nepieciešamajam darbam ir jāsamazinās līdz nullei. Bet, ja pazūd nepieciešamais darbs, tad pazūd arī virsdarbs, tāpēc ka pēdējais ir tikai pirmā funkcija. Tāpēc attiecība $\frac{\text{virsdarbs}}{\text{darba diena}} = \frac{\text{virsvērtība}}{\text{visa jaunradītā vērtība}}$ nekad nevar sasniegt robežu $\frac{100}{100}$ un vēl mazāk var pacelties līdz $\frac{100+x}{100}$. Bet tas ir pilnīgi iespējams virsvērtības normai, kas izteic patieso darba ekspluatācijas pakāpi. Piemēra dēļ ņemsim L. de Laverna kga aprēķinu, pēc kura Anglijas zemkopības strādnieks saņem tikai $^1/_4$, bet kapitālists (nomnieks) $^3/_4$ produkta[18] vai tā vērtības, pie kam mēs nemaz neņemam vērā jautājumu, kādā veidā šis ieguvums pēc tam tiek sadalīts starp kapitālistu, zemesīpašnieku utt. Saskaņā ar to Anglijas laukstrādnieka virsdarbs attiecas pret viņa nepieciešamo darbu kā 3 : 1, ekspluatācijas norma ir 300%.

Klasiskajai politiskajai ekonomijai piemītošā metode aplūkot darba dienu kā pastāvīgu lielumu nostiprinājās, pateicoties formulu II) lietošanai, jo šeit virsdarbu vienmēr salīdzina ar noteikta lieluma darba dienu. Tas pats rezultāts iznāk, ja pievērš uzmanību vienīgi jaunradītās vērtības sadalījumam. Darba diena, kas jau

---

[17]) Sk. piemēram, «Dritter Brief an v. Kirchmann von *Rodbertus*. Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie». Berlin, 1851. Es vēlāk atgriezīšos pie šā darba, kurā, neraugoties uz nepareizo zemes rentes teoriju, pareizi uztverta kapitālistiskās ražošanas būtība. {*Papildinājums 3. izd.* Lasītājs redz, cik labvēlīgi izturējās Markss pret saviem priekštečiem, kad viņš atrada to darbos patiesu soli uz priekšu, kaut kādu pareizu jaunu domu. Bet pēdējā laikā publicētās Rodbertusa vēstules Rūd. Meieram liek zināmā mērā ierobežot iepriekš minēto Marksa novērtējumu. Mēs tur lasām: «Kapitāls ir jāglābj ne tikai no darba, bet arī no sevis paša, un tas faktiski vislabāk sasniedzams, aplūkojot uzņēmēja kapitālista darbību kā tautas saimniecības vai valsts saimniecības funkciju, ko tam uzliek kapitālistiskais īpašums, un viņa ienākumu — kā īpašu atalgojuma veidu, jo nekādas citas sociālas organizācijas mēs vēl nezinām. Bet atalgojumi var tikt regulēti un pazemināti, ja tie pārāk daudz atņem no darba algas. Tādā pašā veidā jāatvaira Marksa uzsāktais uzbrukums sabiedrībai — tā es gribētu nosaukt viņa grāmatu... Vispār Marksa grāmata ir ne tik daudz pētījums, kas veltīts kapitālam, cik polemika pret kapitāla tagadējo formu, kuru viņš sajauc ar pašu kapitāla jēdzienu, no kurienes arī izriet visas viņa kļūdas» («Briefe etc. von Dr. *Rodbertus-Jagetzow*, herausgegeben von Dr. Rud. Meyer». Berlin, 1881, Bd. I, S. 111, Rodbertusa 48. vēstule). — Šādās ideoloģiskās pliekanībās pilnīgi izsīkst drosmīgie ideju digļi, kādi sastopami Rodbertusa «Sociālajās vēstulēs». — *F. E.*}

[18]) Pats par sevi saprotams, šajā aprēķinā ir atskaitīta tā produkta daļa, kura tikai kompensē pastāvīgā kapitāla izlietojumu. — L. de Laverna kgs, akls Anglijas apbrīnotājs, drīzāk samazina nekā palielina šo attiecību.

materializējusies jaunradītajā vērtībā, vienmēr ir noteikta lieluma darba diena.

Izteicot virsvērtību un darbaspēka vērtību kā jaunradītās vērtības daļas, — jāsaka, ka šāds izteiksmes veids, protams, izaug no paša kapitālistiskā ražošanas veida, un mēs vēlāk noskaidrosim tā nozīmi, — tiek apslēpts kapitālistiskās attiecības specifiskais raksturs, un proti, mainīgā kapitāla apmaiņa pret dzīvo darbaspēku un tam atbilstoši strādnieka atdalīšana no produkta. Tā vietā rodas maldīgi šķietama asociācijas attiecība, kuras dalībnieki — kapitālists un strādnieks — dala savā starpā produktu atbilstoši tam, cik katrs no viņiem ir piedalījies tā radīšanā[19].

Tomēr formulas II) vienmēr ir pārvēršamas atpakaļ par formulām I). Ja mums, piemēram, ir:

$$\frac{\text{6 stundas virsdarba}}{\text{12 stundu darba diena}},$$

tad nepieciešamais darba laiks = divpadsmitstundu darba dienai mīnus sešu stundu virsdarbs. Tātad dabūjam:

$$\frac{\text{6 stundas virsdarba}}{\text{6 stundas nepiec. darba}} = \frac{100}{100}.$$

Trešā formula, ko es jau dažreiz, aizsteidzoties priekšā, esmu minējis, ir šāda:

III)

$$\frac{\text{virsvērtība}}{\text{darbaspēka vērtība}} = \frac{\text{virsdarbs}}{\text{nepiec. darbs}} = \frac{\text{nesamaksātais darbs}}{\text{samaksātais darbs}}.$$

Formula $\frac{\text{nesamaksātais darbs}}{\text{samaksātais darbs}}$ varētu vedināt uz domām, it kā kapitālists samaksā par darbu un nevis par darbaspēku, bet šāda pārpratuma iespēju novērš iepriekšējais iztirzājums. $\frac{\text{Nesamaksātais darbs}}{\text{samaksātais darbs}}$ ir tikai populāra izteiksme formulai $\frac{\text{virsdarbs}}{\text{nepiec. darbs}}$. Kapitālists samaksā darbaspēka vērtību vai darbaspēka cenu, kas novirzās no vērtības, un ar maiņas palīdzību iegūst savā rīcībā pašu dzīvo darbaspēku. Šā darbaspēka izlietošana sadalās divos periodos. Vienā periodā strādnieks rada tikai vērtību, kas ir vienlīdzīga viņa darbaspēka vērtībai, tātad tikai ekvivalentu. Tādējādi avansētās darbaspēka cenas vietā kapitālists saņem tādas pašas cenas produktu. Tas notiek tā, it kā kapitālists būtu nopircis produktu gatavā veidā tirgū. Turpretim virsdarba periodā darbaspēka izlieto-

[19] Tā kā visas attīstītās kapitālistiskā ražošanas procesa formas ir kooperācijas formas, tad, protams, nekas nav vieglāk kā abstrahēties no tām piemītošā antagonistiskā rakstura un iztēlot tās kā brīvas asociācijas formas. To izdarījis, piemēram, grāfs A. de Labords grāmatā «De l'Esprit d'Association dans tous les Intérêts de la Communauté». Paris, 1818. Jenkijs G. Kērijs ar tādām pašām sekmēm veic dažkārt šo pašu triku, piemērojot to pat verdzības sistēmas attiecībām.

šana rada kapitālistam vērtību, par kuru viņš nemaksā neko[20]. Šeit darbaspēka funkcionēšana viņam iznāk par velti. Tajā nozīmē virsdarbu var nosaukt par nesamaksātu darbu.

Tātad kapitāls ir ne tikai darba komandēšana, kā saka Ā. Smits. Tas būtībā ir nesamaksāta darba komandēšana. Ikviena virsvērtība, lai arī kādā sevišķā formā tā vēlāk kristalizētos — vai kā peļņa, procents, rente u. tml., pēc pašas savas substances ir nesamaksāta darba laika materializācija. Kapitāla pašpieaugšanas noslēpums atklājas, noskaidrojot, ka kapitāla rīcībā ir noteikts daudzums nesamaksāta sveša darba.

[20]) Kaut gan fiziokrāti neatklāja virsvērtības noslēpumu, viņiem tomēr vismaz bija skaidrs, ka virsvērtība ir «tāda bagātība, ar kuru viņš» (bagātības īpašnieks) «var patstāvīgi un brīvi rīkoties, bagātība, kuru viņš nav pircis, bet kuru viņš pārdod» (*Turgot.* «Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses», p. 11).

SESTĀ DAĻA

DARBA ALGA

SEPTIŅPADSMITĀ NODAĻA

DARBASPĒKA VĒRTĪBAS RESP. CENAS PĀRVĒRŠANĀS DARBA ALGĀ

Buržuāziskās sabiedrības virspusē strādnieka alga izskatās kā darba cena, kā noteikts daudzums naudas, ko maksā par noteiktu daudzumu darba. Pie tam runā par darba vērtību un tās naudas izteiksmi sauc par darba nepieciešamo jeb dabisko cenu. No otras puses, runā par darba tirgus cenām, t. i., par cenām, kas svārstās augstāk vai zemāk par tā nepieciešamo cenu.

Bet kas ir preces vērtība? Preces ražošanai izlietotā sabiedriskā darba priekšmetiskā forma. Bet ar ko mēs mērījam preces vērtības lielumu? Ar tajā ietvertā darba daudzumu. Kas tad varētu noteikt, piemēram, divpadsmitstundu darba dienas vērtību? Acīm redzot, tikai 12 stundu darbs, kas ietverts divpadsmitstundu darba dienā; bet tā ir sekla tautoloģija[21]).

Lai darbu varētu pārdot tirgū kā preci, viņam vismaz jāeksistē pirms šās pārdošanas. Bet, ja strādnieks spētu dot savam darbam patstāvīgu eksistenci, viņš pārdotu darba radīto preci un nevis darbu[22]).

Bet arī neatkarīgi no šīm pretrunām tieša naudas, t. i., materializēta darba apmaiņa pret dzīvu darbu iznīcinātu vai nu vērtības likumu, kas brīvi attīstās tieši uz kapitālistiskās ražošanas

---

[21]) «Rikārdo kgs diezgan atjautīgi izvairās no grūtībām, kas pirmajā mirklī draud sagraut viņa teoriju, ka vērtība atkarīga no ražošanai pielietotā darba daudzuma. Ja šo principu lietojam visā stingrībā, tad no tā izriet, ka darba vērtība ir atkarīga no darba daudzuma, kas izlietots tā ražošanai, — kas, acīm redzot, ir aplamība. Tāpēc Rikārdo kgs ar veiklu manevru noliek darba vērtību atkarībā no darba daudzuma, kas nepieciešams darba algas ražošanai, jeb, runājot viņa paša vārdiem, viņš apgalvo, ka darba vērtību nosakot darba daudzums, kas nepieciešams darba algas ražošanai; bet ar to viņš saprot darba daudzumu, kāds nepieciešams strādnieka saņemtās naudas vai preču ražošanai. Tas ir tas pats, kā kad mēs teiktu: vadmalas vērtību nosaka nevis tas darba daudzums, kas izlietots tās ražošanai, bet gan tas darba daudzums, kas izlietots tā sudraba ražošanai, pret kuru vadmala tiek mainīta» ([*S. Bailey.*] «A Critical Dissertation on the Nature etc. of Value», p. 50, 51).

[22]) «Ja arī jūs saucat darbu par preci, tad tas katrā ziņā nav līdzīgs tai precei, ko vispirms ražo ar nolūku mainīt un pēc tam iznes tirgū, kur tā ir jāmaina noteiktos daudzumos pret citām precēm, kuras vienlaikus ir tirgū; darbs tiek radīts tikai tad, kad tas ir iznests tirgū, vēl vairāk, to iznes tirgū, pirms tas ir radīts» («Observations on certain Verbal Disputes etc.», p. 75, 76).

pamata, vai arī pašu kapitālistisko ražošanu, kura ir dibināta tieši uz algoto darbu. Pieņemsim, piemēram, ka 12 stundu darba diena izpaužas 6 šiliņu naudas vērtībā. Ja tiek mainīti ekvivalenti, strādnieks saņem par savu divpadsmitstundu darbu 6 šiliņus. Viņa darba cena būs vienlīdzīga darba produkta cenai. Šai gadījumā viņš neradīs nekādu virsvērtību sava darba pircējam, šie 6 šiliņi nepārvērtīsies kapitālā, līdz ar to zudīs pats kapitālistiskās ražošanas pamats; bet tieši uz šā pamata strādnieks pārdod savu darbu, tieši uz šā pamata viņa darbs ir algots darbs. Vai arī strādnieks saņem par 12 stundām darba mazāk nekā 6 šiliņus, t. i., mazāk nekā 12 stundu darba. 12 stundas darba tiek mainītas pret 10,6 utt. stundām darba. Šī nevienlīdzīgu lielumu pielīdzināšana ne tikai padara neiespējamu vērtības noteikšanu. Šādu pretrunu, kas iznīcina pati sevi, vispār nav iespējams pat izteikt vai formulēt kā likumu[23].

Neko nepalīdz arī mēģinājums atvasināt lielāka daudzuma darba apmaiņu pret mazāku daudzumu no atšķirības formā — no tā, ka vienā gadījumā ir materializēts, otrā gadījumā — dzīvs darbs[24]. Tas ir jo aplamāk tāpēc, ka preces vērtību nosaka nevis darba daudzums, kas tiešām ir tajā materializēts, bet gan tās ražošanai nepieciešamā dzīvā darba daudzums. Pieņemsim, ka precē izpaužas 6 darba stundas. Ja tiks veikti izgudrojumi, kuru rezultātā to varēs ražot trijās stundās, tad arī jau ražotās preces vērtība pazemināsies uz pusi. Tagad šī prece pārstāv vairs tikai 3 sabiedriski nepieciešamā darba stundas agrāko sešu stundu vietā. Tādējādi preces vērtības lielumu nosaka nevis darba priekšmetiskā forma, bet gan darba daudzums, kas nepieciešams preces ražošanai.

Faktiski preču tirgū naudas īpašniekam stāv pretim nevis tieši darbs, bet strādnieks. Tas, ko pēdējais pārdod, ir viņa darbaspēks. Kad viņa darbs tiešām sākas, tas vairs nepieder strādniekam un tātad viņš to nevar pārdot. Darbs ir vērtību substance un imanents mērs, bet viņam pašam nav vērtības[25].

Izteicienā «darba vērtība» vērtības jēdziens ne tikai pilnīgi pazūd, bet arī pārvēršas par savu pretstatu. Tas ir tāds pats izteiciens kā, piemēram, zemes vērtība. Bet šādi šķietami izteicieni rodas no pašām ražošanas attiecībām. Tās ir kategorijas būtisku attiecību izpausmes formām. Ka lietas savā izpausmē var biežī

---

[23]) «Ja aplūkojam darbu kā preci un kapitālu, darba produktu, kā otru preci un ja šo divu preču vērtības regulē vienāds daudzums darba, tad dotā darba summa ... tiks apmainīta pret tādu kapitāla daudzumu, kuru ir radījusi tā pati darba summa; pagājušais darbs tiks ... apmainīts pret to pašu tagadējā darba summu. Bet darba vērtību nosaka ... citāds darba daudzums nekā citu preču vērtību» (E. G. Veikfīlds viņa izdotajā *A. Smita* «Wealth of Nations». London, 1836, v. I, p. 231, piezīme).

[24]) «Vajadzēja vienoties» (vēl viens «contrat social» [«sabiedriskā līguma»] veids), «ka katru reizi, kad tiks mainīts pagājušais darbs pret nākamo darbu, pēdējais (kapitālists) saņems augstāku vērtību nekā pirmais (strādnieks)» (*Simonde de Sismondi*. «De la Richesse Commerciale». Genève, 1803, t. I, p. 37).

[25]) «Darbs, vienīgais vērtības mērs ... katras bagātības radītājs, pats nav prece» (*Th. Hodgskin*. «Popular Political Economy», p. 186).

parādīties sagrozītā veidā, tas ir atzīts visās zinātnēs, izņemot politisko ekonomiju[26].

Klasiskā politiskā ekonomija bez jebkādas kritikas aizguva no ikdienas dzīves kategoriju «darba cena», lai pēc tam jautātu: kas nosaka šo cenu? Tā drīz vien pārliecinājās, ka pārmaiņa attiecībā starp pieprasījumu un piedāvājumu nevar izskaidrot darba cenā, tāpat kā ikvienas citas preces cenā, neko citu kā vien tās pārmaiņu, t. i., tirgus cenu svārstību zemāk vai augstāk par zināmu lielumu. Ja pieprasījums un piedāvājums sedz viens otru, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, cenu svārstība beidzas. Bet tad pieprasījums un piedāvājums it neko vairs arī neizskaidro. Ja piedāvājums un pieprasījums ir vienlīdzīgi, tad darba cena ir viņa cena, kas noteikta neatkarīgi no pieprasījuma un piedāvājuma attiecības, viņa dabiskā cena; tādā veidā tad arī nonāca pie darba «dabiskās» cenas kā pie priekšmeta, kurš tieši ir jāpētī. Vai arī aplūkoja tirgus cenas svārstības ilgākā vai īsākā laika periodā, piemēram, vienā gadā, un atrada, ka tās novirzīšanās uz vienu vai otru pusi savstarpēji izlīdzinās par zināmu vidēju, pastāvīgu lielumu. Šim vidējam lielumam, protams, jābūt citādi noteiktam nekā novirzīšanās gadījumiem no tā, kuri savstarpēji kompensējas. Šī darba cena, kas valda pār nejaušām tirgus cenām un tās regulē, tā saucamā darba «nepieciešamā cena» (fiziokrāti) jeb «dabiskā cena» (A. Smits), var būt, tāpat kā citu preču cena, tikai tā vērtība, kas izteikta naudā. Tādā ceļā politiskā ekonomija domāja izlauzties cauri nejaušajām darba cenām un nokļūt līdz darba vērtībai. Tāpat kā citām precēm, tā vērtību pēc tam noteica ar ražošanas izmaksām. Bet kas ir strādnieka ražošanas izmaksas, t. i., izmaksas, ko izlieto, lai ražotu vai atražotu pašu strādnieku? Ar šo jautājumu politiskā ekonomija neapzināti aizstāja sākotnējo jautājumu, jo, operējot ar ražošanas izmaksām par darbu kā tādu, tā grozījās burvja lokā un netika ne no vietas. Tātad tas, ko tā sauc par darba vērtību (value of labour), patiesībā ir darbaspēka vērtība, kurš reāli pastāv strādnieka personā un no savas funkcijas — darba atšķiras tāpat kā mašīna atšķiras no savām operācijām. Aizņemti ar atšķirību starp darba tirgus cenām un darba tā saucamo vērtību,

---

[26] Turpretim mēģinājumi izskaidrot šādus izteicienus kā vienkāršu licentia poetica [dzejisku patvaļu] liecina tikai par analīzes nespēku. Sakarā ar Prudona frāzi: «Darbam piedēvē vērtību nevis tāpēc, ka tas pats ir prece, bet gan domājot par tām vērtībām, kuras pēc pieņēmuma tas potenciāli sevī ietver. Darba vērtība ir tēlains izteiciens utt.,» — es piezīmēju. «Viņš saskata precē-darbā, šajā drausmīgajā realitātē, tikai gramatisku saīsinājumu. Tātad tagad visu moderno sabiedrību, kura dibināta uz darbu, kas ir prece, pasludina par dibinātu tikai uz zināma veida dzejisku patvaļu, uz tēlainu izteicienu. Un, ja šī sabiedrība gribēs «iznīcināt visas neērtības», no kurām tā cieš, tad vajag tikai likvidēt nepiemērotos izteicienus, vajag tikai pārveidot valodu, vajag tikai šai nolūkā griezties pie Akadēmijas un palūgt, lai tā izlaiž savas vārdnīcas jaunu izdevumu» (*Karl Marx.* «Misère de la Philosophie», p. 34, 35). [Sal. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. Изд. 2-е, т. 4, с. 92.] Vēl ērtāk, protams, ar terminu «vērtība» neizteikt itin neko noteiktu. Tad var bez kautrēšanās pierakstīt šai kategorijai it visu, ko vēlas. Tā rikojas, piemēram, Z. B. Sejs. Kas ir «vērtība»? Atbilde: «Tas, ko vērta kāda lieta.» Un kas ir «cena»? Atbilde: «Kādas lietas vērtība, kas izteikta naudā.» Un kāpēc ir «vērtība ... zemes darbam»? «Tāpēc, ka par to dod zināmu cenu.» Tātad vērtība ir tas, ka vērta ir lieta, un zemei ir «vērtība» tāpēc, ka tās vērtību «izteic naudā». Tā katrā ziņā ir ļoti vienkārša metode atrisināt jautājumus par lietu cēloni un izcelšanos.

ar šās vērtības attiecību pret peļņas normu, pret darba ražoto preču vērtībām utt., ekonomisti nekad neievēroja, ka analīzes gaita netikai ved no darba tirgus cenām pie tā šķietamās «vērtības», bet gan liek pašu šo darba vērtību savukārt reducēt uz darbaspēka vērtību. Neapzinādamās šos savas pašas analīzes rezultātus, nekritiski lietodama kategorijas «darba vērtība», «darba dabiskā cena» utt. kā pēdējo adekvāto aplūkojamās vērtības attiecības izteiksmi, klasiskā politiskā ekonomija, kā mēs vēlāk redzēsim, sapinās neatrisināmās pretrunās, dodama tai pašā laikā stabilu darbības bāzi banalitātēm, ar ko raksturīga vulgārā politiskā ekonomija, kura principiāli atzīst tikai parādību ārējo šķietamību.

Aplūkosim pirmām kārtām, kādā veidā darbaspēka vērtība un cena savā pārvērstajā formā izpaužas kā darba alga.

Kā mēs zinām, darbaspēka dienas vērtību aprēķina saskaņā ar noteiktu strādnieka mūža ilgumu, kuram atbilst noteikta garuma darba diena. Pieņemsim, ka parastā darba diena ilgst 12 stundu un ka darbaspēka dienas vērtība ir 3 šiliņi, kas ir tādas vērtības naudas izteiksme, kurā iemiesotas 6 darba stundas. Ja strādnieks saņem 3 šiliņus, viņš saņem sava 12 stundu funkcionējošā darbaspēka vērtību. Izteikuši tagad šo darbaspēka dienas vērtību kā dienas darba vērtību, mēs dabūjam formulu: divpadsmit stundu darba vērtība ir 3 šiliņi. Tādējādi darbaspēka vērtība nosaka darba vērtību jeb — naudas izteiksmē — tā nepieciešamo cenu. Bet, ja darbaspēka cena novirzās no tā vērtības, tad arī darba cena novirzās no tā saucamās darba vērtības.

Tā kā darba vērtība ir tikai iracionāla izteiksme darbaspēka vērtībai, tad pats par sevi saprotams, ka darba vērtībai vienmēr ir jābūt mazākai par darba jaunradīto vērtību, tāpēc ka kapitālists vienmēr liek darbaspēkam funkcionēt ilgāk, nekā tas vajadzīgs paša tā vērtības atražošanai. Iepriekš minētajā piemērā 12 stundu funkcionējoša darbaspēka vērtība ir 3 šiliņi — vērtība, kuras atražošanai darbaspēkam ir jāfunkcionē 6 stundas. Turpretim jaunradītā vērtība ir 6 šiliņi, jo faktiski darbaspēks funkcionēja 12 stundu un tā ražotā vērtība ir atkarīga nevis no tā paša vērtības, bet gan no tā funkcionēšanas ilguma. Tādējādi mēs dabūjam to šķietami aplamo rezultātu, ka darbam, kas rada vērtību 6 šiliņu apmērā, pašam ir vērtība 3 šiliņu apmērā[27]).

Tālāk mēs redzam, ka vērtība 3 šiliņu apmērā, kurā izpaužas darba dienas samaksātā daļa, t. i., sešu stundu darbs, parādās kā visas divpadsmitstundu darba dienas — kas ietver sevī sešas nesamaksātas darba stundas — vērtība jeb cena. Tātad darba algas forma izdzēš jebkuras pazīmes, kas norādītu uz darba dienas sadalījumu nepieciešamajā darbā un virsdarbā, samaksātajā un

[27]) Sal. «Zur Kritik der politischen Oekonomie». Berlin, 1859, 40. lpp., kur es paskaidroju, ka kapitāla pētīšanai jāatrisina šāda problēma: «Kādā veidā ražošana, kas pamatota uz maiņas vērtību, kuru nosaka vienīgi darba laiks, noved pie tāda rezultāta, ka darba maiņas vērtība ir mazāka nekā darba produkta maiņas vērtība?» [*Marksa K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. R., LVI, 1952, 50. lpp.]

nesamaksātajā darbā. Viss darbs izskatās kā samaksāts darbs. Pastāvot klaušu darbam, dzimtcilvēka darbs viņa paša labā un viņa piespiedu darbs muižnieka labā atšķiras viens no otra vistaustāmākajā veidā, telpā un laikā. Pastāvot vergu darbam, pat tā dienas daļa, kad vergs kompensē tikai savu paša dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtību, kad viņš faktiski strādā tikai sevis paša labā, izskatās kā darbs vergīpašnieka labā. Viss viņa darbs izskatās kā nesamaksāts darbs[28]. Pastāvot algotā darba sistēmai, gluži otrādi, pat virsdarbs jeb nesamaksātais darbs izskatās kā samaksāts darbs. Tur īpašuma attiecība noslēpj verga darbu sevis paša labā, te naudas attiecība noslēpj nesamaksāto algotā strādnieka darbu.

Tāpēc saprotams, kāda izšķiroša nozīme ir tam, ka darbaspēka vērtība un cena pārvēršas darba algas formā, t. i., paša darba vērtības un cenas formā. Uz šo izpausmes formu, kas aizsedz patieso attiecību un rada tieši pretējas attiecības šķietamību, balstās visi tiklab strādnieka, kā arī kapitālista tiesiskie priekšstati, visas kapitālistiskā ražošanas veida mistifikācijas, visas tā radītās brīvības ilūzijas, visi apoloģētiskie vulgārās politiskās ekonomijas triki.

Ja pasaules vēsturei bija vajadzīgs daudz laika, lai atklātu darba algas noslēpumu, tad turpretim nekas nav vieglāk kā saprast šīs izpausmes formas nepieciešamību, raisons d'être [jēgu, pamatu].

Maiņu starp kapitālu un darbu sākotnēji uztver gluži tāpat kā ikvienas citas preces pirkšanu un pārdošanu. Pircējs dod zināmu summu naudas, pārdevējs — lietu, kas atšķiras no naudas. Juridiskā apziņa šeit saskata labākajā gadījumā tikai vielisku atšķirību, kas izpaužas juridiski ekvivalentās formulās: «do ut des», «do ut facias», «facio ut des» un «facio ut facias» [«es dodu, lai tu dotu», «es dodu, lai tu izdarītu», «es izdaru, lai tu dotu», un «es izdaru, lai tu izdarītu»].

Tālāk: tā kā maiņas vērtība un lietošanas vērtība pašas par sevi ir nesamērojami lielumi, tad izteicieni «darba vērtība», «darba cena» šķiet ne vairāk iracionāli kā, piemēram, izteicieni «kokvilnas vērtība», «kokvilnas cena». Te pievienojas vēl tas apstāklis, ka strādniekam maksā pēc tam, kad viņš savu darbu ir piegādājis. Funkcionēdama kā maksāšanas līdzeklis, nauda vēlāk realizē piegādātā produkta vērtību jeb cenu, tātad šajā gadījumā piegādātā darba vērtību jeb cenu. Beidzot, tā «lietošanas vērtība», ko strādnieks dod kapitālistam, patiesībā ir nevis darbaspēks, bet tā funkcija, noteikts derīgs darbs, drēbnieka, kurpnieka, audēja utt. darbs. Ka šis pats darbs, no otras puses, ir vispārējs vērtību radošs

[28]) Līdz mulķībai naivais «Morning Star», Londonas brīvtirdzniecības aizstāvju orgāns, Amerikas pilsoņu kara laikā ar visu cilvēkam iespējamo morālo sašutumu nebeidza apgalvot, ka nēģeri strādājot «Konfederatīvajos štatos»[158] gluži par velti. Viņam gan vajadzēja salīdzināt šāda nēģera dienas izmaksas ar brīva strādnieka dienas izmaksām, piemēram, Londonas Istendā.

elements — īpašība, kas to atšķir no visām citām precēm, — šis apstāklis paliek ārpus parastās apziņas.

Ja mēs nostāsimies uz strādnieka viedokļa, kurš par savu divpadsmitstundu darbu saņem vērtību, ko radījis sešu stundu darbs, teiksim, 3 šiliņus, tad viņam divpadsmitstundu darbs tiešām ir tikai līdzeklis, kā nopirkt 3 šiliņus. Viņa darbaspēka vērtība var mainīties līdz ar viņam parasto dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtību: celties no 3 šiliņiem uz 4 šiliņiem vai kristies no 3 šiliņiem uz 2 šiliņiem, vai arī, darbaspēka vērtībai nemainoties, tā cena pieprasījuma un piedāvājuma svārstību rezultātā var celties uz 4 šiliņiem vai nokristies uz 2 šiliņiem — visos šajos gadījumos strādnieks tāpat dod 12 stundu darba. Tāpēc ikviena pārmaiņa viņa saņemtā ekvivalenta lielumā viņam nepieciešami izskatās kā viņa 12 darba stundu vērtības jeb cenas pārmaiņa. Šis apstāklis noveda A. Smitu, kas aplūkoja darba dienu kā pastāvīgu lielumu[29], pie pretējas kļūdas: pie apgalvojuma, ka darba vērtība esot pastāvīga, neraugoties uz to, ka dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtība mainās, un tāpēc viena un tā pati darba diena strādniekam varot izpausties lielākā vai mazākā daudzumā naudas.

Ņemsim, no otras puses, kapitālistu. Viņš grib saņemt pēc iespējas vairāk darba par iespējami mazāku daudzumu naudas. Tāpēc praktiski viņu interesē tikai starpība starp darbaspēka cenu un vērtību, ko rada tā funkcionēšana. Bet viņš cenšas nopirkt pēc iespējas lētāk visas preces un vienmēr redz savas peļņas avotu vienkāršā krāpšanā, pērkot zem vērtības un pārdodot virs vērtības. Tātad viņš ne tuvu neizprot to apstākli, ka nevarētu pastāvēt nekāds kapitāls, viņa nauda nevarētu pārvērsties kapitālā, ja tiešām pastāvētu tāda lieta kā darba vērtība un ja viņš tiešām samaksātu šo vērtību.

Turklāt patiesā darba algas kustība atklāj parādības, kas šķietami pierāda, ka samaksāta tiek nevis darbaspēka vērtība, bet gan funkcijas, t. i., paša darba vērtība. Šīs parādības mēs varam iedalīt divās lielās grupās. Pirmkārt: darba alga mainās līdz ar darba dienas garuma mainīšanos. Tikpat labi varētu secināt, ka tiek samaksāta nevis mašīnas vērtība, bet gan tās operāciju vērtība, tāpēc ka arī mašīnu nomāt uz nedēļu maksā vairāk nekā nomāt uz vienu dienu. Otrkārt: individuālās atšķirības dažādu strādnieku darba algā, kuri veic vienu un to pašu funkciju. Šīs individuālās atšķirības mēs atrodam arī vergu darba sistēmā, kur jau nav vairs vietas nekādām ilūzijām, kur pašu darbaspēku pārdod pilnīgi atklāti bez jebkādiem izrotājumiem. Starpība ir tikai tā, ka verdzības sistēmā ieguvums no darbaspēka, kura kvalitāte ir virs vidējās, un zaudējums no darbaspēka, kura kvalitāte ir zem vidējās, ir lemti vergu īpašniekam, bet algotā darba sistēmā —

[29] Tikai nejauši, runājot par gabaldarba algu, A. Smits liek saprast, ka darba diena var mainīties.

pašam strādniekam, jo pēdējā gadījumā darbaspēku pārdod pats strādnieks, pirmajā gadījumā — trešā persona.

Tomēr par tādām izpausmes formām kā «darba vērtība un cena» vai «darba alga» atšķirībā no tās būtiskās attiecības, kura tajās izpaužas, — atšķirībā no darbaspēka vērtības un cenas — var teikt to pašu, kas sakāms vispār par visām izpausmes formām un par šo formu apslēpto pamatu. Pirmās tieši atveidojas pašas par sevi kā parastās domāšanas formas, otro spēj atklāt tikai zinātnisks pētījums. Klasiskā politiskā ekonomija pieiet ļoti tuvu patiesajam stāvoklim, tomēr neformulē to apzināti. To viņa arī nevar izdarīt, ja nenomet savu buržuāzisko ādu.

ASTOŅPADSMITĀ NODAĻA

LAIKA DARBA ALGA

Pati darba alga pieņem savukārt ļoti dažādas formas, par ko nav nekādu ziņu politiskās ekonomijas rokasgrāmatās, kuras savā rupjajā ieinteresētībā par jautājuma vielisko pusi neievēro nekādas atšķirības formā. Tomēr visu šo formu aprakstīšana pieder speciālai mācībai par algoto darbu un tātad nav šās grāmatas uzdevums. Šeit tikai īsumā aplūkosim divas valdošās pamatformas.

Kā mēs atceramies, darbaspēku pārdod vienmēr uz noteiktu laika periodu. Tāpēc pārvērstā forma, kurā tieši izpaužas darbaspēka dienas vērtība, tā nedēļas vērtība utt., ir «laika darba algas» forma, piemēram, dienas alga utt.

Piezīmēsim vispirms, ka piecpadsmitajā nodaļā iztirzātie darbaspēka cenas un virsvērtības pārmaiņas likumi pārvēršas par darba algas likumiem, vienkārši mainot savu formu. Tāpat arī atšķirība starp darbaspēka maiņas vērtību un dzīvei nepieciešamo līdzekļu masu, kurā tā pārvēršas, parādās tagad kā atšķirība starp nominālo un reālo darba algu. Būtu lieki atkārtot attiecībā uz izpausmes formu visu to, kas bija izteikts attiecībā uz būtisko formu. Tāpēc mēs aprobežosimies ar nedaudziem punktiem, kas raksturo laika darba algu.

Naudas summa[30], kuru strādnieks saņem par savu dienas, nedēļas utt. darbu, ir viņa nominālās, t. i., vērtībā izteiktās darba algas summa. Bet ir skaidrs, ka atkarībā no darba dienas garuma, t. i., atkarībā no vienā dienā piegādājamā darba daudzuma viena un tā pati dienas darba alga, nedēļas alga utt. var pārstāvēt ļoti dažādu darba cenu, t. i., ļoti dažādas naudas summas par vienu un to pašu darba daudzumu[31]. Tādējādi, pastāvot laika darba algai, ir, tālāk, jāatšķir dienas algas, nedēļas algas utt. kopsumma

---

[30] Pašas naudas vērtība šeit visur pieņemta par pastāvīgu.

[31] «Darba cena ir summa, kas samaksāta par doto darba daudzumu» (*Sir Edward West.* «Price of Corn and Wages of Labour». London, 1826, p. 67). Vests ir tā anonīmā darba autors, kurš radīja laikmetu politiskās ekonomijas vēsturē: «Essay on the Application of Capital to Land.» By a Fellow of the University College of Oxford. London, 1815.

un darba cena. Bet kā atrast šo cenu jeb dotā darba daudzuma naudas vērtību? Mēs dabūsim vidējo darba cenu, ja dalīsim darbaspēka vidējo dienas vērtību ar vidējās darba dienas stundu skaitu. Pieņemsim, piemēram, ka darbaspēka dienas vērtība ir 3 šiliņi jeb vērtība, kas no jauna radīta 6 darba stundās, un ka darba diena ilgst 12 stundu; tad vienas darba stundas cena $= \frac{3 \text{ š.}}{12} = 3$ pensiem. Tādā veidā atrastā darba stundas cena ir mēra vienība darba cenai.

No tā izriet, ka dienas, nedēļas utt. darba alga var palikt nemainīga, neraugoties uz darba cenas pastāvīgu krišanos. Tā, piemēram, ja parastā darba diena ilgst 10 stundu un darbaspēka dienas vērtība ir 3 šiliņi, tad darba stundas cena ir $3^3/_5$ pensa; pēdējā nokritīsies uz 3 pensiem, ja darba diena pieaugs uz 12 stundām, un uz $2^2/_5$ pensiem, ja darba diena pieaugs uz 15 stundām. Tomēr dienas un nedēļas alga paliks nemainīga. Otrādi, dienas un nedēļas alga var pieaugt, neraugoties uz to, ka darba cena paliek nemainīga un pat krītas. Tā, piemēram, ja pastāv desmitstundu darba diena un darbaspēka dienas vērtība ir 3 šiliņi, tad darba stundas cena būs $3^3/_5$ pensa. Ja strādnieks darba pavairošanās rezultātā, pastāvot tai pašai darba cenai, sāks strādāt 12 stundu dienā, tad viņa darba alga pieaugs uz 3 šiliņiem $7^1/_5$ pensiem bez jebkādām pārmaiņām darba cenā. Tas pats rezultāts iznāktu, ja pieaugtu nevis ekstensīvais, bet gan intensīvais darba lielums[32]. Tāpēc līdz ar dienas vai nedēļas nominālās algas celšanos var veidoties darba nemainīga un pat krītoša cena. To pašu var teikt par strādnieka ģimenes ienākumiem, ciktāl darba daudzumam, ko dod ģimenes galva, pievienojas citu ģimenes locekļu darbs. Tādējādi pastāv darba cenas pazemināšanas metodes, kas nav atkarīgas no nominālās dienas vai nedēļas darba algas samazināšanas[33].

Bet vispārējais likums ir šāds: ja darba daudzums dienā, nedēļā utt. ir dots, tad dienas vai nedēļas darba algas apmēri ir atkarīgi no darba cenas, kas savukārt mainās vai nu kopā ar darbaspēka vērtības mainīšanos, vai arī ar tā cenas novirzīšanos no vērtības. Ja turpretim ir dota darba cena, tad dienas vai nedēļas darba alga ir atkarīga no dienas vai nedēļas darba daudzuma.

---

[32]) «Maksa par darbu ir atkarīga no darba cenas un no veiktā darba daudzuma... Darba algas palielināšanās nav nepieciešami saistīta ar darba cenas pieaugumu. Pagarinoties darba laikam un pieaugot darba sasprindzinātībai, darba alga var ievērojami pieaugt, neraugoties uz to, ka darba cena paliek tā pati» (*West*. «Price of Corn and Wages of Labour». London, 1826, p. 67, 68, 112). Tomēr no galvenā jautājuma — kas nosaka «darba cenu» — Vests izvairās ar banālām frāzēm.

[33]) To jūt fanātiskais XVIII gadsimta rūpniecības buržuāzijas aizstāvis, «Essay on Trade and Commerce» autors, kuru mēs jau vairākkārt esam citējuši, kaut gan viņš šo jautājumu iztirzā ļoti juceklīgi: «Darba daudzumu un nevis tā cenu (ar to viņš saprot nominālo dienas vai nedēļas darba algu) nosaka pārtikas produktu un citu nepieciešamības priekšmetu cena. Pazeminiet pietiekamā mērā eksistences līdzekļu cenu, un līdz ar to jūs attiecīgā proporcijā samazināsit darba daudzumu... Fabrikanti zina, ka pastāv dažādi darba cenas celšanas un pazemināšanas paņēmieni, kas neskar darba cenas nominālo apmēru» (norādītais darbs, 48. un 61. lpp.). N. V. Seniors savās «Three Lectures on the Rate of Wages», London, 1830, kur viņš daudz ko patapina no Vesta, neatsaukdamies tomēr uz to, starp citu saka: «Strādnieks... ir galvenokārt ieinteresēts darba algas apmēros» (15. lpp.). Tātad strādnieku interesē galvenokārt tas, ko viņš saņem, darba algas nominālā summa, un nevis tas, ko viņš atdod, nevis darba daudzums.

Laika darba algas mēra vienība jeb darba stundas cena ir darbaspēka dienas vērtības dalījums ar parastās darba dienas stundu skaitu. Pieņemsim, ka darba dienā ir 12 darba stundu un darbaspēka dienas vērtība ir 3 šiliņi jeb vērtība, kas pārstāv 6 darba stundu produktu. Darba stundas cena šādos apstākļos būs 3 pensi, jaunradītā vērtība 6 pensi. Ja mēs tālāk pieņemsim, ka strādniekam jāstrādā mazāk par 12 stundām dienā (vai mazāk par 6 dienām nedēļā), piemēram, 6 vai 8 stundas, tad viņš saņems, pastāvot tai pašai darba cenai, tikai 2 vai $1^1/_2$ šiliņa dienas algas[34]). Tā kā pēc mūsu pieņēmuma viņam jāstrādā vidēji 6 stundas dienā, lai izstrādātu dienas algu, kas atbilst viņa darbaspēka vērtībai, jo saskaņā ar to pašu pieņēmumu viņš izlieto savā labā tikai pusi no katras darba stundas, bet otru pusi strādā kapitālista labā, tad ir skaidrs, ka viņš var nopelnīt sešu stundu darba radīto vērtību tikai tai gadījumā, ja viņš nostrādās ne mazāk par 12 stundām. Iepriekš mēs redzējām pārmērīga darba graujošās sekas — šeit mūsu priekšā atklājas to ciešanu avots, kuras draud strādniekam, kad viņš spiests strādāt nepilnu laiku.

Ja tiek fiksēta darba stundas alga tā, ka kapitālista pienākums ir nevis izsniegt noteiktu dienas vai nedēļas algu, bet tikai samaksāt par tām darba stundām, kurās viņam labpatīk dot strādniekam nodarbošanos, tad kapitālists var saīsināt strādnieka darba laiku salīdzinājumā ar tiem darba dienas apmēriem, kas sākotnēji bija pamats stundas algas jeb darba cenas mēra vienības noteikšanai. Tā kā šo mēra vienību nosaka attiecība $\frac{\text{darbaspēka dienas vērtība}}{\text{dotā stundu skaita darba diena}}$, tad, protams, tā zaudē jebkādu jēgu, ja darba dienā nav vairs noteikts daudzums stundu. Sakars starp samaksāto un nesamaksāto darbu tiek iznīcināts. Kapitālists tagad var izsūkt no strādnieka noteiktu daudzumu virsdarba, nenovedot darba laiku līdz līmenim, kas nepieciešams strādnieka eksistences uzturēšanai. Viņš var iznīcināt jebkuru darba regularitāti un, sekojot vienīgi tam, kas viņam ir ērtāk, savai iegribai un acumirkļa interesēm, mainīt drausmīgi pārmērīga darba periodus ar relatīva vai pat pilnīga bezdarba periodiem. Atsaukdamies uz to, ka viņš maksā «normālu darba cenu», viņš var pagarināt darba dienu ārpus katras normas bez kaut cik atbilstošas kompensācijas strādniekam. Tāpēc Londonas būvstrādnieki rīkojās pilnīgi racionāli, kad viņi sacēlās (1860. g.) pret kapitālistu mēģinājumu uzspiest viņiem šādu stundas algu. Darba dienas ierobežošana ar likumu izbeidz šāda veida nekrietnības, kaut gan, protams, nebūt neiznīcina strādnieka nepilnīgu nodarbinātību, kas izriet no mašīnu konkurences, no pār-

[34]) Šādas nenormālas, nepilnīgas nodarbinātības iedarbība ir pilnīgi citāda nekā darba dienas vispārējās piespiedu, ar likumu noteiktās saīsināšanas iedarbība. Pirmā nemaz neskar darba dienas absolūtos apmērus un var tikpat viegli gadīties 15 stundu darba dienas un 6 stundu darba dienas apstākļos. Pirmajā gadījumā normālo darba cenu aprēķina, pieņemot, ka strādnieks vidēji strādā 15 stundu, otrajā gadījumā — pieņemot, ka vidējā darba diena ir 6 stundas. Rezultāts būs vienāds, ja pirmajā gadījumā strādnieks būs nodarbināts tikai $7^1/_2$ stundas, otrajā gadījumā — tikai 3 stundas dienā.

maiņām izmantojamo strādnieku kvalifikācijā, no daļējām un vispārējām krīzēm.

Dienas vai nedēļas algai pieaugot, darba cena var nomināli palikt nemainīga un, neraugoties uz to, nokristies zem sava normālā līmeņa. Tas notiek katru reizi, kad, darba, t. i., darba stundas cenai nemainoties, darba diena pieaug pāri tās parastā ilguma robežām. Ja daļskaitlī $\frac{\text{darbaspēka dienas vērtība}}{\text{darba diena}}$ pieaug saucējs, tad skaitītājs pieaug vēl ātrāk. Darbaspēka vērtība tā nolietošanās rezultātā pieaug līdz ar tā funkcionēšanas ilgumu, un pie tam straujākā proporcijā nekā tā funkcionēšanas ilgums. Tāpēc daudzās ražošanas nozarēs, kur pārsvarā ir laika alga un darba laiks ar likumu nav ierobežots, pats no sevis ir izstrādājies paradums uzskatīt darba dienu par normālu («normal working day» [«normāla darba diena»], «the day's work» [«dienas darbs»] vai «the regular hours of work» [«regulārās darba stundas»]) tikai līdz zināmai robežai, piemēram, līdz desmitās darba stundas beigām. Darba laiks, kas sniedzas pāri šai robežai, veido virsstundu laiku (overtime) un, rēķinot uz katru darba stundu, tiek samaksāts pēc paaugstinātas likmes (extra pay), kaut gan bieži vien tā ir paaugstināta pavisam niecīgā proporcijā[35]. Normāla darba diena te pastāv kā zināma daļa patiesajā darba dienā, pie kam pēdējā bieži vien visa gada laikā ir garāka par pirmo[36]. Darba cenas pieaugšanai līdz ar darba dienas pagarināšanu pāri zināmai normālai robežai ir dažādās Britānijas rūpniecības nozarēs tāds raksturs, ka zemā darba cena tā saucamajā normālajā laikā liek strādniekam, ja viņš vispār grib iegūt pietiekamu darba algu, strādāt virsstundu laiku, kas tiek labāk samaksāts[37]. Darba dienas saīsināšana ar likuma palīdzību šo prieku izbeidz[38].

---

[35]) «Virsstundu laika samaksas norma» (mežģīņu ražošanā) «ir tik maza — ½ utt. penija par stundu —, ka tā ir asā kontrastā ar to milzīgo ļaunumu, kādu virsstundu darbs nodara strādnieka veselībai un dzīvības spēkam... Turklāt tā nelielā darba algas uzvija, kas tādā veidā iegūta, visa ir jāiztērē par papildu uzbudinošiem līdzekļiem» («Children's Employment Commission. 2nd Report», p. XVI, № 117).

[36]) Tā, piemēram, tapešu ražošanā līdz nesenajai fabriku akta ieviešanai. «Mēs strādājam bez pusdienu pārtraukuma, jo mūsu 10½ stundas darba diena izbeidzas pulksten 4.30 pēc pusdienas un viss turpmākais ir virsstundu laiks, kas reti kad izbeidzas pirms pulksten 6 vakarā; tādējādi patiesībā mēs visu cauru gadu strādājam virsstundu laiku» (mistera Smita liecība izdevumā «Children's Employment Commission. Ist Report», p. 125).

[37]) Tā, piemēram, Skotijas balinātavās: «Dažās Skotijas daļās šai rūpniecībā» (pirms 1862. g. fabriku akta ieviešanas) «praktizēja virsstundu laika sistēmu, t. i., 10 darba stundas uzskatīja par normālu darba dienu. Par šo laiku strādnieks saņēma 1 šiliņu 2 pensus. Bet te pievienojās katru dienu no 3 līdz 4 stundām virsstundu laika, par kuru maksāja 3 pensus stundā. Šās sistēmas rezultāts: strādnieks, kas strādāja tikai normālu laiku, varēja saņemt tikai 8 šiliņus nedēļā... Bez virsstundu laika viņa darba alga nebija pietiekama» («Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1863», p. 10). «Paaugstināta samaksa par virsstundu laiku ir kārdinājums, kuram strādnieks nevar pretoties» («Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1848», p. 5). Grāmatu sietuve Londonas Sitijā nodarbina ļoti daudz jaunu meiteņu 14—15 gadu vecumā un turklāt uz mācekļu līguma pamata, kurš nosaka noteiktu skaitu darba stundu. Tomēr tās strādā katra mēneša pēdējā nedēļā līdz pulksten 10, 11, 12 un pat līdz pulksten 1 naktī kopā ar vecākiem strādniekiem, ļoti jauktā sabiedrībā. «Uzņēmēji viņas vilina (tempt) ar paaugstinātu atalgojumu un naudu labām vakariņām», ko meitenes ietur tuvējos krogos. Lielā izlaidība, kas tādā veidā tiek ieaudzināta šajās «jaunajās imortelēs» («Children's Employment Commission. 5th Report», p. 44, № 191), kompensējas ar to, ka viņas bez citām grāmatām iesien arī daudz bībeļu un dažādu grāmatu dvēseles glābšanai.

[38]) Sk. «Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1863», turpat. Gluži pareizi apstākļus

Vispār zināms ir fakts, ka darba alga ir jo zemāka, jo garāka ir darba diena kādā rūpniecības nozarē[39]. Fabriku inspektors A. Redgreivs to ilustrē ar uzņēmumu salīdzinošu apskatu par divdesmit gadu periodu no 1839. līdz 1859. g., pie kam izrādās, ka fabrikās, uz kurām attiecas desmitstundu darba dienas likums, darba alga ir paaugstinājusies, turpretim fabrikās, kurās strādā 14—15 stundu dienā, tā ir kritusies[40].

No likuma — «ja ir dota darba cena, tad dienas vai nedēļas darba alga ir atkarīga no piegādātā darba daudzuma» izriet pirmām kārtām, ka, jo zemāka ir darba cena, jo lielāks darba daudzums jeb garāka darba diena ir vajadzīga, lai strādniekam būtu nodrošināta kaut vai visnožēlojamākā vidējā alga. Zemais darba cenas līmenis mudina pagarināt darba laiku[41].

Bet arī otrādi — darba laika pagarināšana savukārt rada darba cenas pazemināšanos un līdz ar to dienas vai nedēļas algas pazemināšanos.

No formulas $\frac{\text{darbaspēka dienas vērtība}}{\text{dotā stundu skaita darba diena}}$, ar kuru nosaka darba cenu, izriet, ka darba dienas pagarināšana pati par sevi samazina darba cenu, ja nenotiek nekāda kompensācija. Bet tie paši apstākļi, kas ļauj kapitālistam uz ilgu laiku pagarināt darba dienu, vispirms ļauj viņam un beigu beigās arī piespiež viņu pazemināt darba cenu arī nomināli, kamēr samazināsies pieaugušā darba stundu skaita kopējā cena, t. i., dienas vai nedēļas alga. Te pietiek, ja norāda uz diviem apstākļiem. Ja viens cilvēks sāk veikt $1\frac{1}{2}$ vai 2 cilvēku darbu, tad pieaug darba piedāvājums, kaut arī tirgū esošā darbaspēka piedāvājums paliktu nemainīgs. Tādā veidā radītā strādnieku konkurence dod kapitālistam iespēju samazināt darba cenu, un darba krītošā cena dod viņam savukārt iespēju vēl vairāk pagarināt darba laiku[42]. Tomēr drīz vien iespēja rīkoties ar šo nenormālo, t. i., tādu, kas pārsniedz vidējo sabiedrisko līmeni,

---

novērtēja Londonas būvstrādnieki, kad viņi 1860. g. lielā streika un lokauta laikā paskaidroja, ka ir ar mieru pieņemt stundas algu tikai ar šādiem diviem nosacījumiem: 1) līdz ar darba stundas cenu jānosaka arī darba dienas norma — 9 un 10 stundu, pie kam viena 10 stundu darba dienas stunda jānovērtē augstāk nekā viena 9 stundu darba dienas stunda; 2) par katru stundu virs normālās dienas jāmaksā kā par virsstundu laiku — augstāks atalgojums.

[39]) «Ir arī ļoti labi zināms, ka tur, kur gara darba diena ir vispārējs likums, vispārējs likums ir arī zema darba alga» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1863», p. 9). «Darbs, kas iegūst niecīgu daudzumu eksistences līdzekļu, parasti ir pārmērīgi ilgs darbs» («Public Health. 6th Report», 1864, p. 15).

[40]) «Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1860», p. 31, 32.

[41]) Tā, piemēram, Anglijas naglu ražošanas roku darba strādnieki zemās darba cenas dēļ bija spiesti strādāt 15 stundu dienā, lai iegūtu visniecīgāko nedēļas algu. «Viņam ir neatlaidīgi jāstrādā katru dienu garas, garas stundas, lai izstrādātu 11 pensus vai 1 šiliņu, pie kam $2\frac{1}{2}$—3 pensi no šās summas aiziet darba rīku nolietošanās kompensēšanai, par kurināmo, par dzelzs atkritumiem» («Children's Employment Commission. 3rd Report», p. 136, № 671). Sievietes tai pašā darba laikā nopelna tikai 5 šiliņus nedēļā (turpat, 137. lpp., № 674).

[42]) Ja, piemēram, fabrikas strādnieks atteiktos strādāt noteikto lielo stundu skaitu, «tas ātri vien tiktu aizstāts ar kādu citu, kas būtu gatavs strādāt jebkuru laiku, un tādējādi tiktu izmests uz ielas» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848». Evidence, p. 39, № 58). «Ja ... viens cilvēks veic divu cilvēku darbu ... peļņas norma parasti ceļas ... tāpēc ka papildu darba piedāvājums pazemina tā cenu» (*Senior*. «Three Lectures on the Rate of Wages». London, 1830, p. 15).

nesamaksāta darba daudzumu kļūst par konkurences ieroci pašu kapitālistu starpā. Daļa no preces cenas ir darba cena. Bet nesamaksāto darba cenas daļu var arī neierēķināt preces cenā. To var pircējam uzdāvināt. Tāds ir pirmais solis, uz kuru spiež konkurence. Otrais solis, uz kuru spiež tā pati konkurence, ir tas, ka izslēdz no preces pārdošanas cenas vismaz daļu no tās nenormālās virsvērtības, kas ir radīta, pagarinot darba dienu. Tādā ceļā rodas nenormāli zema preces pārdošanas cena, kas sākumā izceļas sporādiski, bet pēc tam pamazām fiksējas un kļūst par pastāvīgu pamatu nožēlojamai darba algai un pārmērīgam darba laikam, kuru ietekmē tā sākotnēji bija radusies. Mēs te tikai iezīmējam šo kustību, jo konkurences analīze pagaidām nav mūsu uzdevums. Tomēr dosim uz mirkli vārdu pašam kapitālistam.

«Birmingemā konkurence starp uzņēmējiem ir tik liela, ka daži no mums ir spiesti kā darba devēji darīt to, ko mēs būtu kaunējušies darīt citos apstākļos, un tomēr ar to neiegūst lielāku daudzumu naudas (and yet no more money is made), un tas ir izdevīgi tikai publikai.»[43])

Atcerēsimies divas Londonas maiznieku kategorijas, no kuriem vieni pārdod maizi par pilnu cenu (the «fullpriced» bakers) un otri zem tās normālās cenas («the underpriced», «the undersellers»). «Fullpriced» ar šādiem izteicieniem atmasko savus konkurentus parlamenta izmeklēšanas komisijas priekšā:

«Viņi eksistē tikai tāpēc, ka, pirmkārt, krāpj publiku» (viltojot preces), «un, otrkārt, tāpēc, ka izspiež no saviem cilvēkiem 18 stundu darba par divpadsmit stundu algu... Strādnieku nesamaksātais darbs (the unpaid labour) ir ierocis, ar kuru viņi cīnās pret konkurentiem... Konkurence starp uzņēmējiem maizniekiem ir cēlonis, kas apgrūtina nakts darba novēršanu. Underseller, kas pārdod savu maizi zem ražošanas izmaksām, kuras mainās līdz ar miltu cenas pārmaiņu, necieš zaudējumus, tāpēc ka izspiež no saviem strādniekiem lielāku daudzumu darba. Ja es iegūstu no strādniekiem tikai divpadsmit stundu darba, bet mans kaimiņš 18 vai 20, tad viņš, protams, pieveiks mani ar preces pārdošanas cenu. Ja strādnieki varētu panākt, lai tiktu samaksāts virsstundu laiks, tad šim paņēmienam būtu drīz vien darīts gals... Ievērojams skaits strādnieku, kurus nodarbina šie undersellers, ir ārzemnieki, mazgadīgie u. c., kas spiesti apmierināties gandrīz vai ar jebkuru darba algu, kādu viņiem izdodas saņemt.»[44])

Šī jeremiāde ir interesanta, starp citu, arī tajā ziņā, ka tā rāda, ka kapitālista smadzenēs atspoguļojas tikai ārējā ražošanas attiecību šķietamība. Kapitālists nezina, ka arī darba normālās cenas priekšnoteikums ir zināms daudzums nesamaksāta darba un ka tieši šis nesamaksātais darbs veido viņa peļņas normālo avotu. Virsdarba laika kategorija viņam vispār nepastāv, tāpēc ka virsdarba laiks ir ietverts normālā darba dienā, par kuru kapitālists, pēc viņa domām, pilnīgi samaksā ar dienas algu. Bet viņam pastāv

---

[43]) «Children's Employment Commission. 3rd Report». Evidence, p. 66, № 22.

[44]) «Report etc. relative to the grievances complained of by the Journeymen Bakers». London, 1862, p. LII, un turpat liecības — 479., 359., 27. nr. Tomēr arī fullpriced, kā mēs minējām iepriekš un kā to atzīst pats viņu aizstāvis Benets, liek saviem strādniekiem «sākt darbu pulksten 11 vakarā vai agrāk un bieži vien to turpina līdz pulksten 7 nākamajā vakarā» (turpat, 22. lpp.).

virsstundu laiks, darba dienas pagarināšana pāri robežai, kas atbilst parastajai darba cenai. Viņš pat aizstāv šā virsstundu laika papildsamaksu (extra pay), kad runa ir par viņa konkurentiem, kas pazemina preces pārdošanas cenu zem parastā līmeņa. Bet viņš atkal nezina, ka šī papildu samaksa ir saistīta ar nesamaksātu darbu tādā pašā mērā kā parastās darba stundas cena. Tā, piemēram, pieņemsim, ka divpadsmitstundu darba dienas vienas stundas cena ir 3 pensi, t. i., vienlīdzīga vērtībai, ko radījis $^1/_2$ stundas darbs, un darba virsstundas cena 4 pensi, t. i., vienlīdzīga vērtībai, ko radījušas $^2/_3$ darba stundas. Pirmajā gadījumā kapitālists par velti piesavinās pusi no darba stundas, otrajā gadījumā — vienu trešdaļu.

DEVIŅPADSMITĀ NODAĻA

GABALDARBA ALGA

Gabaldarba alga nav nekas cits kā laika algas pārvērsta forma, gluži tāpat kā laika alga ir darbaspēka vērtības jeb cenas pārvērsta forma.

Pastāvot gabaldarba algai, pirmajā mirklī šķiet, it kā tā lietošanas vērtība, kuru pārdod strādnieks, ir nevis viņa darbaspēka funkcija, nevis dzīvais darbs, bet gan darbs, kas jau materializēts produktā, un it kā šā darba cenu noteiktu nevis daļskaitlis $\frac{\text{darbaspēka dienas vērtība}}{\text{dotā stundu skaita darba diena}}$, kā tas ir, pastāvot laika algai, bet gan ražotāja darba spēja[45].

Pārliecību par šāda uzskata pareizību vajadzētu stipri satricināt jau tam faktam vien, ka abas darba algas formas pastāv vienlaikus un viena otrai blakus vienās un tajās pašās rūpniecības nozarēs. Tā, piemēram,

«Londonas burtliči parasti saņem gabaldarba algu, laika alga viņiem ir izņēmums. Turpretim provinces burtličiem laika alga ir likums, gabaldarba alga — izņēmums. Londonas ostā kuģu būvētāji saņem gabaldarba algu, visās citās Anglijas ostās — laika algu.»[46]

Londonā vienās un tajās pašās seglinieku darbnīcās franču strādniekiem bieži vien maksā gabaldarba algu, angļu strādniekiem — laika algu. Fabrikās šā vārda tiešajā nozīmē, kur vispār valda gabaldarba alga, aiz tehniskiem apsvērumiem atsevišķas darba funkcijas netiek šādā veidā novērtētas un par tām maksā

[45]) «Gabaldarba sistēma iezīmē noteiktu laikmetu strādnieka vēsturē: tā stāv pusceļā starp vienkāršā dienas strādnieka stāvokli, kurš ir atkarīgs no kapitālista gribas, un kooperatīvo amatnieku, kas tuvā nākotnē sola savienot savā personā amatnieku un kapitālistu. Gabaldarba strādnieki faktiski ir paši sev kungi, pat tad, kad tie strādā ar sava uzņēmēja kapitāla palīdzību» (*John Watts*. «Trade Societies and Strikes, Machinery and Co-operative Societies». Manchester, 1865, p. 52, 53). Es citēju šo raksteli tāpēc, ka tas ir īsta noteku caurule visām sen jau sapuvušajām apoloģētikas banalitātēm. Tas pats Votsa kgs agrāk uzstājās kā Ouena piekritējs un 1842. gadā publicēja citu raksteli «Facts and Fictions of Political Economists», kur viņš, starp citu, īpašumu pasludina par laupīšanu. Bet tas jau sen ir pagājis.

[46]) *T. J. Dunning*. «Trades' Unions and Strikes». London, 1860, p. 22.

laika algu[47]). Tomēr ir pats par sevi skaidrs, ka darba algas izmaksas formu dažādība nemaz nemaina tās būtību, kaut arī viena no šīm formām būtu vairāk labvēlīga kapitālistiskās ražošanas attīstībai nekā otra.

Pieņemsim, ka parastajā darba dienā ir 12 stundu, no kurām 6 ir samaksātas un 6 nesamaksātas. Pieņemsim, ka šajā dienā radītā vērtība ir 6 šiliņi, tātad vienā darba stundā radītā vērtība — 6 pensi. Pieņemsim tālāk, ka pieredze ir rādījusi, ka strādnieks, kas strādā ar vidēju intensitātes un prasmes pakāpi, tātad izlieto produkta ražošanai tikai sabiedriski nepieciešamo darba laiku, izgatavo 12 stundās 24 gabalus produkta, pie kam šai gadījumā ir vienalga, vai šie pēdējie ir atsevišķi eksemplāri vai arī nedalīta produkta mērījamas daļas. Šajos apstākļos šo 24 gabalu vērtība — atskaitot tajos ietverto pastāvīgā kapitāla daļu — būs 6 šiliņi, katra atsevišķā gabala vērtība — 3 pensi. Strādnieks saņem $1^1/_2$ pensa par gabalu un tātad 12 stundās nopelna 3 šiliņus. Līdzīgi tam, kā, pastāvot laika algai, ir vienalga, vai mēs pieņemsim, ka strādnieks strādā 6 stundas sev un 6 stundas kapitālistam, vai arī, ka viņš pusi no katras stundas strādā sev un otru pusi kapitālistam, — gluži tāpat arī te mēs varam tikpat labi teikt, ka katrs atsevišķs gabals pa pusei ir samaksāts, pa pusei nesamaksāts vai arī ka 12 gabalu cena tikai atlīdzina darbaspēka vērtību, turpretim pārējie 12 gabali iemieso sevī virsvērtību.

Gabaldarba algas forma ir racionāla tādā pašā mērā kā laika algas forma. Tā, piemēram, divi preces gabali ir vienas darba stundas produkts un tātad, atskaitot patērēto ražošanas līdzekļu vērtību, ir vērti 6 pensus, bet strādnieks saņem par tiem tikai 3 pensus. Patiesībā gabaldarba alga tieši neizteic nekādu vērtības attiecību. Šeit nevis preces gabala vērtību mērī ar tajā iemiesoto darba laiku, bet, otrādi, strādnieka izlietoto darbu mērī ar viņa ražoto preces gabalu skaitu. Pastāvot laika algai, darbu tieši mērī ar tā ilgumu, pastāvot gabaldarba algai, — ar tā produkta daudzumu, kurā sarecējis noteikta ilguma darbs[48]). Paša darba laika cenu beigu beigās nosaka vienādojums: dienas darba vērtība = = darbaspēka dienas vērtībai. Tādējādi gabaldarba alga ir tikai modificēta laika algas forma.

Aplūkosim drusku sīkāk gabaldarba algas raksturīgās īpatnības.

---

[47]) Lūk, paraudziņš, kādā mērā šo divu darba algas formu vienlaicīga pastāvēšana veicina fabrikantu blēdības: «Fabrika nodarbina 400 cilvēku, no kuriem puse strādā gabaldarbu un ir tieši ieinteresēta virsstundu darbā. Pārējie 200 cilvēku saņem dienas algu, strādā tikpat ilgu laiku un neko nesaņem par virsstundām... Šo 200 cilvēku darbs $^1/_2$ stundu dienā ir vienlīdzīgs vienas personas 50 stundu darbam jeb vienas personas $^5/_6$ nedēļas darbam un ir tiešs ieguvums uzņēmējam» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1860», p. 9). «Darbs virs likumā noteiktās normas arvien vēl valda plašos apmēros, pie kam pa lielākajai daļai pats likums garantē neiespējamību atklāt šo ļaunprātību un sodīt vainīgos. Savos agrākajos pārskatos es jau vairākkārt esmu parādījis... kāda netaisnība tiek nodarīta visiem tiem strādniekiem, kuriem maksā nevis gabaldarba algu, bet nedēļas algu» (Leonards Horners izdevumā «Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1859», p. 8, 9).

[48]) «Darba algu var mērīt ar diviem paņēmieniem: vai nu ar darba ilgumu, vai ar tā produktu» («Abrégé élémentaire des principes de l'Économie Politique». Paris, 1796, p. 32). Šā anonīmā darba autors ir Z. Garnjē.

Darba kvalitāti šeit kontrolē pats tā produkts, jo gabaldarba algu izsniedz pilnīgi tikai tajā gadījumā, ja produktam ir vidēji laba kvalitāte. Tāpēc gabaldarba alga ir ļoti bagātīgs avots atvilkumiem no darba algas un kapitālistu blēdībai.

Tā dod kapitālistam pilnīgi noteiktu darba intensitātes mēru. Tikai to darba laiku, kas iemiesojas iepriekšnoteiktā, pieredzes konstatētā preces daudzumā, uzskata par sabiedriski nepieciešamu darba laiku un par to samaksā kā par tādu. Londonas lielākajās drēbnieku darbnīcās noteiktam ražoto produktu gabalam, piemēram, vestei u. tml., ir vienas stundas, pusstundas utt. nosaukums, pie kam par katru stundu pienākas 6 pensi. Praksē ir konstatēts vienas stundas vidējā produkta lielums. Kad mainās mode, kad izdara labojumus utt., starp uzņēmēju un strādnieku rodas strīds, vai attiecīgais gabals ir vienlīdzīgs vienai darba stundai utt., kamēr arī šeit jautājumu neizšķir pieredze. Tas pats notiek Londonas mēbeļu darbnīcās utt. Ja strādniekam nav vidējas darba spējas, ja viņš nespēj dot noteiktu dienas darba minimumu, tad viņu atlaiž[49]).

Tā kā darba kvalitāti un intensitāti te kontrolē pati darba algas forma, tad uzraudzības darbs kļūst lielā mērā lieks. Tāpēc gabaldarba alga dod pamatu tiklab iepriekš aprakstītajam modernajam mājas darbam, kā arī hierarhiski sadalītai ekspluatācijas un apspiešanas sistēmai. Pēdējai ir divas pamatformas. No vienas puses, gabaldarba alga atvieglo parazītu ieviešanos starp kapitālistu un algoto strādnieku, darba pārdošanu starpniekiem (subletting of labour). Starpnieku peļņa rodas vienīgi no starpības starp darba cenu, ko maksā kapitālists, un to šās cenas daļu, kuru starpnieki tiešām atstāj strādniekam[50]). Anglijā šai sistēmai ir raksturīgais nosaukums «sweating system» (sviedru izspiešanas sistēma). No otras puses, gabaldarba alga ļauj kapitālistam noslēgt ar vecāko strādnieku — manufaktūrā ar grupas vadītāju, šahtās — ar ogļu atskaldītāju utt., fabrikā ar tiešo mašīnstrādnieku — līgumu par noteiktu produkta gabalu skaitu, nosakot tādu cenu, kas dod iespēju galvenajam strādniekam patstāvīgi salīgt un algot savus palīgus. Šeit kapitāls ekspluatē darbu tā, ka viens strādnieks ekspluatē otru strādnieku[51]).

---

[49]) «Viņam» (vērpējam) «izsniedz tik un tik daudz mārciņu kokvilnas, un pēc zināma laika viņam jāatdod tās vietā tik un tik daudz mārciņu noteiktas smalkuma pakāpes diegu vai dzijas, pie kam viņš saņem noteiktu maksu par katru viņa izgatavoto mārciņu produkta. Ja viņa darbs ir sliktas kvalitātes, viņam uzliek naudas sodu; ja tas pēc sava daudzuma ir mazāks par dotajam laikam noteikto minimumu, viņu atlaiž un pieņem prasmīgāku strādnieku» (*Ure.* «Philosophy of Manufactures», p. 316, 317).

[50]) «Kad darbs iziet caur daudzu personu rokām, no kurām katra saņem daļu peļņas, bet tikai pēdējā tiešām pieliek savu darbu, tad alga, ko tiešām saņem strādniece, ir ļoti niecīga» («Children's Employment Commission. 2nd Report», p. LXX, № 424).

[51]) Pat apoloģēts Votss piezīmē: «Būtu liels gabaldarba algas sistēmas uzlabojums, ja visas personas, kas aizņemtas kādā darbā, būtu atbilstoši savām spējām tieši līguma dalībnieki un nevis tāds stāvoklis, kad viens strādnieks ir ieinteresēts savu biedru pārmērīgā darbā, iegūstot no tā personisku labumu» (*John Watts.* «Trade Societies and Strikes, Machinery and Co-operative Societies». Manchester, 1865, p. 53). Par nekrietnībām, kas saistītas ar šo sistēmu, sk. «Children's Employment Commission. 3rd Report», p. 66, № 22; p. 11, № 124; p. XI, № 13, 53, 59 utt.

Ja pastāv gabaldarba alga, tad ir dabiski, ka strādnieka personiskās intereses liek viņam pēc iespējas intensīvāk sasprindzināt savu darbaspēku, kas savukārt atvieglo kapitālistam iespēju paaugstināt normālo intensitātes līmeni[51a]. Gluži tāpat strādnieka personiskās intereses pamudina viņu pagarināt savu darba dienu, jo līdz ar to paaugstinās viņa dienas vai nedēļas darba alga[52]. Tas rada reakciju, kas aprakstīta, pētījot laika algu, nerunājot jau par to, ka darba dienas pagarināšana, pat ja gabaldarba alga paliek pastāvīga, pati par sevi nozīmē darba cenas krišanos.

Pastāvot laika darba algai, valda, ar nedaudziem izņēmumiem, vienāda darba alga par vienām un tām pašām funkcijām; bet, pastāvot gabaldarba algai, kaut gan darba laika cenu mērī ar noteiktu daudzumu produkta, tomēr dienas un nedēļas alga mainās atkarībā no individuālām atšķirībām starp strādniekiem, no kuriem viens izgatavo dotajā laikā produkta minimumu, otrs — vidēju normu, trešais — vairāk par vidējo normu. Tādējādi strādnieka patiesā ienākuma lielums šajā gadījumā stipri svārstās atkarībā no individuālo strādnieku veiksmes, spēka, enerģijas, izturības u. tml. līmeņa[53]. Protams, tas neko negroza vispārējā attiecībā starp kapitālu un algoto darbu. Pirmkārt, individuālās atšķirības izlīdzinās, ja ņemam darbnīcu visumā, un tāpēc šī pēdējā noteiktā darba laikā izgatavo vidēju daudzumu produkta, un kopējā darba alga, ko darbnīca izmaksā strādniekiem, ir dotās ražošanas nozares vidējā darba alga. Otrkārt, attiecība starp darba algu un virsvērtību paliek nemainīga, jo atsevišķa strādnieka individuālajai algai atbilst viņa individuāli radītais virsvērtības daudzums. Gabaldarba alga, paplašinot individuālās darbības sfēru, līdz ar to, no vienas puses, veicina starp strādniekiem individualitātes, brīvības gara, patstāvības un paškontroles spējas attīstību, bet, no otras puses, rada viņu savstarpēju konkurenci. Tāpēc tai ir tendence, ceļot individuālo darba algu virs vidējā līmeņa, vienlaikus

---

51a) So dabisko rezultātu bieži vien veicina ar mākslīgiem līdzekļiem. Tā, piemēram, Londonas mašīnbūvniecībā ir parasts šāds triks: «Kapitālists liek zināma strādnieku skaita priekšgalā cilvēku, kas izceļas ar savu fizisko spēku vai veiklību. Katru gada ceturksni vai citos termiņos viņš maksā tam papildu algu ar noteikumu, lai tas izlietotu visas pūles, pamudinot uz visdedzīgāko sacensību savus darba biedrus, kuri saņem parasto algu... Ar to bez jebkādiem tālākiem komentāriem izskaidrojams, kā radusies kapitālistu sūdzēšanās par tredjūnijām, kuras it kā «paralizē enerģiju, izcilu prasmi un darbaspēku» («stinting the action, superior skill and working power»)» (*Dunning*, cit. darbs, 22. un 23. lpp.). Tā kā autors pats ir strādnieks un tredjūnijas sekretārs, tad viņa vārdi var likties pārspīlēti. Bet ielūkojieties, piemēram, «augsti respektablajā» Dž. Č. Mortona agronomijas enciklopēdijā — un jūs redzēsit, ka rakstā «Strādnieks» šī pati metode tiek ieteikta fermeriem kā pārbaudīta metode.

52) «Visiem, kas saņem gabaldarba algu... ir izdevīga darba ilguma palielināšana pāri likumā noteiktajai robežai. Tāda gatavība strādāt pārmērīgi ilgu laiku sevišķi bieži ir vērojama starp sievietēm, kas strādā kā audējas un kā strādnieces pie tītavām» («Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1858», p. 9). «Šī gabaldarba algas sistēma, kas ir tik izdevīga kapitālistam... ir vērsta tieši uz to, lai pamudinātu jauno podnieku 4 vai 5 gadus strādāt ļoti ilgu laiku, pie kam viņš saņem gabaldarba algu, bet pēc ļoti zemām likmēm. Tas ir viens no galvenajiem cēloņiem, kas rada podnieku fizisko deģenerēšanos» («Children's Employment Commission. Ist Report», p. XIII).

53) «Ja kādā ražošanas nozarē darbu atalgo kā gabaldarbu, maksājot tik un tik daudz par gabalu, tad... dažādu strādnieku darba alga var ievērojami atšķirties viena no otras pēc apmēriem... Bet, pastāvot dienas darbam, novērtējums parasti ir vienveidīgs ... ko atzīst kā uzņēmējs, tā strādnieks par darba algas normu šās ražošanas nozares vidējiem strādniekiem» (*Dunning*, cit. darbs, 17. lpp.).

pazemināt pašu šo līmeni. Tomēr tur, kur noteiktu gabaldarba algu ir stingri nostiprinājusi ilgstoša tradīcija un tāpēc to grūti pazemināt, — tādos izņēmuma gadījumos uzņēmēji dažreiz ar varu pārvērš gabaldarba algu laika algā. Tas, piemēram, 1860. gadā bija par cēloni lielajam strādnieku streikam Koventrijas lentu ražošanas uzņēmumos[54]. Beidzot, gabaldarba alga ir galvenais balsts iepriekš aprakstītajai stundu sistēmai[55].

No visa iepriekš sacītā izriet, ka gabaldarba alga ir kapitālistiskajam ražošanas veidam visvairāk atbilstošā darba algas forma. Nemaz nebūdama kaut kas jauns — gabaldarba alga blakus laika algai oficiāli figurē, starp citu, XIV gadsimta Francijas un Anglijas strādnieku statūtos —, tā tomēr vairāk vai mazāk plaši tiek lietota tikai manufaktūras periodā šā vārda tiešajā nozīmē. 1797.—1815. gadā, kad lielrūpniecība pārdzīvoja vētras un dziņu periodu, gabaldarba algu lietoja kā līdzekli darba laika pagarināšanai un laika algas pazemināšanai. Ļoti svarīgu materiālu par tā laika darba algas kustību mēs atrodam Zilajās grāmatās: «Report and Evidence from the Select Committee on Petitions respecting the Corn Laws» (1813. un 1814. g. parlamenta sesija) un «Reports from the Lords' Committee, on the state of the Growth, Commerce, and Consumption of Grain, and all Laws relating thereto» (1814. un 1815. g. sesija). Te mēs atrodam dokumentālus pierādījumus nepārtrauktai darba cenas pazemināšanai kopš tā laika, kad sākās karš pret jakobīņiem. Tā, piemēram, aušanā gabaldarba alga nokritās tādā mērā, ka, neraugoties uz lielu darba dienas pagarinājumu, izrādījās, ka dienas alga ir zemāka, nekā bija agrāk.

«Audēja reālais ienākums tagad ir daudz mazāks, nekā bija agrāk: viņa priekšrocības salīdzinājumā ar nekvalificētu strādnieku, kuras kādreiz bija ļoti ievērojamas, tagad gandrīz pilnīgi zudušas. Tiešām, starpība starp apmācīta un neapmācīta strādnieka darba algu tagad ir daudz mazāka nekā jebkurā no iepriekšējiem periodiem.»[56]

---

[54]) «Amatnieku zeļļu darbs tiek regulēts vai nu dienām, vai gabaliem (à la journée ou à la pièce) ... uzņēmēji apmēram zina, cik izstrādājumu dienā var izgatavot katra amata strādnieki, un tāpēc bieži vien atalgo viņus proporcionāli ražotajam produktam; pie tam zeļļu pašu intereses bez jebkādas tālākas uzraudzības pamudina viņus strādāt pēc iespējas vairāk» (*Cantillon.* «Essai sur la Nature du Commerce en général», ed. Amsterdam, 1756, p. 185, 202. Pirmais izdevums iznāca 1755. g.). Tādējādi Kantiljons, no kura bagātīgi ir aizguvuši Ķenē, sers Džeimss Stjuarts un Ā. Smits, attēlo te gabaldarba algu vienkārši kā laika algas modificētu formu. Kantiljona franču izdevumam titullapā ir atzīme, it kā tas būtu tulkojums no angļu valodas, bet angļu izdevums «The Analysis of Trade, Commerce etc.» by *Philip Cantillon*, late of the City of London, Merchant, ne tikai iznāca pēc franču izdevuma (1759. g.), bet arī pēc sava satura neapšaubāmi ir vēlāks pārstrādājums. Tā, piemēram, franču izdevumā Jums vēl netiek pieminēts, turpretim angļu izdevumā gandrīz nemaz vairs nefigurē Petijs. Angļu izdevums teorētiski ir mazāk nozīmīgs, bet toties tajā ir vairāki speciāli materiāli par Anglijas tirdzniecību, par tirdzniecību ar cēlmetāliem utt., kuru nav franču izdevumā. Tāpēc frāze angļu izdevuma virsrakstā, kurā teikts, ka šis darbs «taken chiefly from the Manuscript of a very ingenious Gentlman deceased, and adapted etc.» [«ir aizgūts galvenokārt no kāda augsti apdāvināta, tagad miruša džentlmeņa manuskripta, adaptēts utt.»], acīm redzot, jauzskata par vienkāršu izdomājumu, kas tolaik bija parasts[159].

[55]) «Cik reižu mums nav nācies redzēt dažās darbnīcās lielāku daudzumu strādnieku, nekā tas ir vajadzīgs tur esošā darba veikšanai. Bieži vien ar liekiem strādniekiem nodrošinās kāda neparedzēta darba gadījumam, kurš dažreiz pastāv tikai iedomās; tā kā strādniekiem maksā gabaldarba algu, tad uzņēmējs ne ar ko neriskē, tāpēc ka viss zaudējums, kas rodas no laika zuduma, gulstas vienīgi uz nenodarbinātajiem strādniekiem» (*H. Grégoir.* «Les Typographes devant le Tribunal Correctionnel de Bruxelles». Bruxelles, 1865, p. 9).

[56]) «Remarks on the Commercial Policy of Great Britain». London, 1815, p. 48.

Cik maz labuma guvis lauku proletariāts no darba intensitātes un darba ilguma pieaugšanas gabaldarba algas ietekmē, rāda šāda vieta, kas ņemta no kāda apcerējuma, kurā partejiski aizstāvētas lendlordu un nomnieku intereses.

«Zemkopības operāciju lielum lielo vairākumu veic cilvēki, kas saņem dienas vai gabaldarba algu. Viņu nedēļas alga ir apmēram 12 šiliņu, un, kaut gan var pieņemt, ka, pastāvot gabaldarba algai, kas mudina strādāt sasprindzinātāk, strādnieks izstrādātu par 1 vai 2 šiliņiem vairāk, nekā pastāvot nedēļas algai, tomēr, aplūkojot viņa ienākumu visumā, izrādās, ka šo uzviju līdzsvaro zaudējums, kas rodas tāpēc, ka zināmos gada periodos trūkst nodarbošanās... Mēs tālāk vispār redzēsim, ka šo cilvēku darba alga ir noteiktā attiecībā pret dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenu, un tāpēc cilvēks, kuram ir divi bērni, spēj nopelnīt tieši tik daudz, cik viņam ir vajadzīgs, lai uzturētu savu ģimeni, neizmantojot draudzes labdarību.»[57]

Sakarā ar parlamenta publicētajiem faktiem Maltuss toreiz piezīmēja:

«Jāatzīstas, ka es ar neapmierinātību skatos uz to, cik plaši izplatās gabaldarba algas prakse. Smags darbs 12—14 stundu dienā vairāk vai mazāk ilgu laiku — tas tiešām ir pārāk daudz cilvēciskai būtnei.»[58]

Darbnīcās, kas pakļautas fabriku likumam, gabaldarba alga kļūst par vispārēju parādību, jo te darba dienu kapitālam iespējams paplašināt tikai intensīvi[59].

Mainoties darba ražīgumam, mainās darba laiks, ko pārstāv viens un tas pats produkta daudzums. Tātad mainās arī gabaldarba alga, jo tā izteic noteikta darba laika cenu. Mūsu iepriekš minētajā piemērā 24 gabalus produkta ražoja 12 stundās, 12 stundās jaunradītā vērtība bija 6 šiliņi, darbaspēka dienas vērtība bija 3 šiliņi, darba stundas cena — 3 pensi un darba alga — $1^1/_2$ pensa par gabalu. Katrs gabals preces uzsūca sevī $^1/_2$ darba stundas. Ja tā pati darba diena sāks dot 48 gabalus produkta 24 gabalu vietā tāpēc, piemēram, ka divkāršojies darba ražīgums, un ja visi pārējie apstākļi paliks nemainīgi, tad gabaldarba alga nokritīsies no $1^1/_2$ pensa uz $^3/_4$ pensa, jo katrs gabals tagad pārstāvēs nevis $^1/_2$ darba stundas, bet tikai $^1/_4$ no tās. $1^1/_2$ p. $\times$ 24 = 3 š. un $^3/_4$ p. $\times$ 48 = 3 š. Citiem vārdiem, gabaldarba alga pazeminās tādā pašā attiecībā, kādā pieaug preces gabalu skaits, kuri ražoti vienā un tai pašā laikā[60], un tātad tādā pašā attiecībā, kādā samazinās darba laiks,

---

[57]) «A Defence of the Landowners and of Farmers of Great Britain». London, 1814, p. 4, 5.

[58]) *Malthus*. «Inquiry into the Nature etc. of Rent». London, 1815.

[59]) «Droši vien $^4/_5$ no visiem fabrikas strādniekiem ir tādi, kas saņem gabaldarba algu» («Rep. of Insp. of Fact. for 30th April 1858», p. 9).

[60]) «Viņa vērpjamās mašīnas ražīgais spēks ir precīzi izmērīts, un ar tās palīdzību veiktā darba atalgojuma apmēri samazinās līdz ar tās ražīgā spēka pieaugšanu, kaut arī ne tajā pašā proporcijā» (*Ure*. «Philosophy of Manufactures», p. 317). Pēdējo apoloģētisko piezīmi pats Jūrs iznīcina turpmākajā iztirzājumā. Viņš atzīst, piemēram, ka, pagarinot selfaktoru, pati šī pagarināšana rada papildu darbu. Tātad darbs samazinās ne tādā mērā, kādā aug tā ražīgums. Tālāk: «Tā palielinot mašīnu, tās ražīgais spēks pieaug par $^1/_5$. Ja tas tiešām notiks, vērpējs vairs nesaņems par doto darba daudzumu to pašu atalgojumu, kādu viņš saņēma agrāk, bet, tā kā viņa atalgojums nesamazināsies precīzi par $^1/_5$, tad šis uzlabojums pavairos viņa naudas ienākumu no dotā skaita darba stundu,» — bet... bet «iepriekš sacītais prasa zināmu labojumu... vērpējam no saviem sešiem papildu

kas tiek izlietots tā paša gabala izgatavošanai. Kaut gan šī gabaldarba algas pārmaiņa te ir tīri nomināla, tomēr tā ir pastāvīgs avots cīņai starp kapitālistu un strādnieku: vai nu tāpēc, ka kapitālists izmanto to kā ieganstu, lai tiešām pazeminātu darba cenu, — vai arī tāpēc, ka darba ražīgā spēka paaugstināšanos pavada tā intensitātes paaugstināšanās, — vai arī tāpēc, ka strādnieks nopietni uzņem gabaldarba algas ārējo formu, iedomādamies, ka pie tam tiek samaksāts viņa darba produkts un nevis viņa darbaspēks, un tāpēc pretojas ikvienam darba algas pazeminājumam, ja tam neseko attiecīgs preces pārdošanas cenas pazeminājums.

«Strādnieki rūpīgi seko izejmateriāla cenai un fabrikātu cenai un spēj precīzi noteikt savu uzņēmēju peļņu.»[61]

Tādas pretenzijas kapitāls ar pilnu tiesību noraida kā dibinātas uz algotā darba dabas rupju nesaprašanu[62]. Tajā rada sašutumu strādnieku pretenzijas uzlikt rūpniecības progresam nodokli savā labā, un tas kategoriski paziņo, ka strādniekiem vispār nav nekādas daļas par to, kāds ir viņu pašu darba ražīgums[63].

---

pensiem kāda daļa ir jāsamaksā mazgadīgo palīgu uzturēšanai ... kuri izstumj daļu pieaugušo strādnieku» (turpat, 320. un 321. lpp.), un tas nebūt neliecina par darba algas pieaugšanas tendenci.

[61] *H. Fawcett.* «The Economic Position of the British Labourer». Cambridge and London, 1865, p. 178.

[62] Londonas avīzē «Standard» 1861. g. 26. oktobra nr-ā mēs atrodam pārskatu par firmas Džons Braits un K° prāvu. «Firma nodeva tiesai Ročdelā tredjūnijas biedrus — paklāju audējus —, apsūdzot viņus iebiedēšanā. Braita firma bija ieviesusi jaunas mašīnas, kas izstrādā 240 jardu paklāja tādā pašā laikā un ar tādu pašu darba izlietojumu (!), kādus agrāk prasīja 160 jardu ražošana. Strādniekiem nav pamata pretendēt uz daļu no peļņas, kas rodas tāpēc, ka viņu uzņēmēju kapitāls tiek izlietots tehniskiem uzlabojumiem. Pamatojoties uz to, Braita kgi ierosināja pazemināt darba algu no 1½ pensa uz 1 pensu par jardu, pie kam strādnieka kopējā izpeļņa no dotā darba daudzuma paliek gluži tāda pati kā agrāk. Te bija tikai nomināls atalgojuma pazeminājums, par kuru, kā apgalvo, strādnieki nebija iepriekš brīdināti.»

[63] «Tredjūnijas, cenzdamās uzturēt noteiktu darba algas līmeni, tiecas panākt līdzdalību peļņā, kas izriet no mašīnu uzlabošanas!» (Sausmīgi! ...) «Viņas prasa algas paaugstināšanu, pamatojoties uz to, ka darbs ir saīsināts ... citiem vārdiem, viņas tiecas uzlikt nodokli rūpniecības uzlabojumiem» («On combination of Trades». New Edit., London, 1834, p. 42).

DIVDESMITĀ NODAĻA

DARBA ALGAS NACIONĀLĀS ATŠĶIRĪBAS

Piecpadsmitajā nodaļā mēs aplūkojām dažādās kombinācijas, kādas var izraisīt darbaspēka vērtības absolūtā vai relatīvā (t. i., salīdzinājumā ar virsvērtību) lieluma pārmaiņa, pie kam izrādījās, ka ar dzīvei nepieciešamo līdzekļu daudzumu, kuros realizējas darbaspēka cena, var notikt pārmaiņas, kas nav atkarīgas[64] vai kas atšķiras no šās cenas svārstībām. Kā jau bija atzīmēts, darbaspēka vērtībai resp. cenai vienkārši pārejot eksotēriskajā darba algas formā, visi iepriekš minētie likumi pārvēršas par darba algas kustības likumiem. Kas šās kustības robežās liekas kā secīgas kombinācijas, kuras viena otru nomaina, tas, aplūkojot dažādas zemes, var likties kā vienlaikus pastāvoša darba algu nacionāla atšķirība atsevišķās zemēs. Tātad, salīdzinot dažādu zemju darba algas, nepieciešams ievērot visus momentus, kas nosaka darbaspēka vērtības lieluma pārmaiņas: dabisko un vēsturiski attīstījušos dzīves vajadzību cenu un apjomu, strādnieka audzināšanas izmaksas, sieviešu un bērnu darba lomu, darba ražīgumu, tā ekstensīvo un intensīvo lielumu. Pat vispaviršākais salīdzinājums prasa pirmām kārtām, lai dažādu zemju vidējā darba alga dotajā ražošanas nozarē tiktu reducēta uz vienāda ilguma darba dienu. Pēc šādas dienas algu nolīdzināšanas laika alga jāpārved uz gabaldarba algu, jo tikai šī pēdējā dod mērogu tiklab darba ražīgumam, kā arī intensitātei.

Katrā zemē pastāv zināma vidējā darba intensitāte; darbs, kas nesasniedz šo vidējo intensitātes pakāpi, izlieto dotās preces ražošanai vairāk laika, nekā sabiedriski nepieciešams šajā zemē, un tāpēc nav normālas kvalitātes darbs. Tikai tā intensitātes pakāpe, kas paceļas virs nacionālās vidējās pakāpes, rada dotajā zemē pārmaiņu vērtības mērīšanā ar vienkāršu darba laika ilgumu. Citādi

---

[64]) «Nebūtu precīzi, ja teiktu, ka darba alga pieaugusi» (runa ir par tās naudas izteiksmi), «tikai tāpēc, ka par to var nopirkt lielāku daudzumu lētāka produkta» (Dāvids Bjūkenans viņa izdotajā A. Smita darbā «Wealth of Nations», 1814, t. I, p. 417, piezīme).

tas ir pasaules tirgū, kura integrālās daļas ir atsevišķas zemes. Darba vidējā intensitāte dažādās zemēs ir dažāda; te tā ir lielāka, tur mazāka. Tādējādi šie nacionālie vidējie lielumi veido skalu, kuras mēra vienība ir visas pasaules vidējā darba vienība. Tātad intensīvāks nacionālais darbs salīdzinājumā ar mazāk intensīvu darbu rada vienādā laikā lielāku vērtību, kura izpaužas lielākā daudzumā naudas.

Bet vērtības likums tā internacionālajā pielietojumā pārdzīvo vēl lielākas pārmaiņas tāpēc, ka pasaules tirgū ražīgākais nacionālais darbs arī tiek ierēķināts kā intensīvāks darbs, ja vien konkurence nepiespiež ražīgāko nāciju pazemināt tās preces pārdošanas cenu līdz preces vērtībai.

Dotajā zemē nacionālā darba vidējā intensitāte un ražīgums ceļas virs internacionālā līmeņa tādā pašā mērā, kādā attīstās šās zemes kapitālistiskā ražošana[64a]. Tātad viena un tā paša veida preču dažādiem daudzumiem, kas ražoti dažādās zemēs vienādā darba laikā, ir nevienādas internacionālās vērtības, kas izpaužas dažādās cenās, t. i., dažādās naudas summās atkarībā no internacionālo vērtību atšķirības. Tādējādi relatīvā naudas vērtība nācijai ar attīstītāku kapitālistisko ražošanas veidu ir mazāka nekā nācijai ar mazāk attīstītu kapitālistisko ražošanas veidu. No tā izriet, ka nominālā darba alga, t. i., naudā izteiktais darbaspēka ekvivalents, pirmajai nācijai ir augstāka nekā otrajai; bet tas nebūt vēl nenozīmē, ka tur ir lielāka arī patiesā darba alga, t. i., strādnieka rīcībā esošo dzīvei nepieciešamo līdzekļu daudzums.

Bet, ja neņemam vērā pat šo naudas vērtības relatīvo atšķirību dažādās zemēs, tad tomēr bieži vien izrādīsies, ka dienas, nedēļas utt. darba alga pirmajai nācijai ir augstāka nekā otrajai, kamēr darba relatīvā cena, t. i., darba cena salīdzinājumā ar virsvērtību un ar produkta vērtību, otrajai nācijai ir augstāka nekā pirmajai[65].

Dž. V. Kauvels, 1833. g. fabriku komisijas loceklis, rūpīgi izpētījis vērptuvju darbu, nāca pie secinājuma, ka

«pēc būtības Anglijā darba alga no fabrikantu viedokļa ir zemāka nekā kontinentā, kaut gan no strādnieku viedokļa tā var būt arī augstāka» (*Ure.* «Philosophy of Manufactures», p. 314).

64a) Citā vietā mēs izpētīsim, kādi apstākļi attiecībā uz darba ražīgumu var grozīt šā likuma iedarbību atsevišķās rūpniecības nozarēs.

65) Džeimss Andersons, polemizējot ar A. Smitu, piezīmē: «Jāpiebilst, ka, kaut gan darba šķietamā cena parasti ir zemāka nabadzīgās zemēs, kur zemkopības produkti un it sevišķi maize ir lēti, tomēr darba patiesā cena tur parasti ir augstāka nekā citās zemēs. Jo nevis darba alga, ko izsniedz strādniekam par darba dienu, ir darba patiesā cena, kaut gan tā arī ir darba šķietamā cena. Patiesā cena ir tā, cik faktiski izmaksā uzņēmējam noteikts daudzums gatavā produkta, un, aplūkojot no šā viedokļa, darbs gandrīz visos gadījumos ir lētāks bagātās zemēs nekā nabadzīgākās, neraugoties uz to, ka maizes un citu dzīvei nepieciešamo līdzekļu cena pēdējās parasti ir zemāka nekā pirmajās ... Darbs, mērījot pēc dienām, Skotijā ir ievērojami lētāks nekā Anglijā ... Darbs, pārrēķināts preces gabalā, visumā ir lētāks Anglijā» (*James Anderson.* «Observations on the means of exciting a spirit of National Industry etc.». Edinburgh, 1777, p. 350, 351). — Otrādi, zema darba alga savukārt rada darba sadārdzināšanos. «Īrijā darbs ir dārgāks nekā Anglijā ... tieši tāpēc, ka darba alga tur ir ievērojami zemāka» («Royal Commission on Railways. Minutes», 1867, № 2074).

Anglijas fabriku inspektors Aleksandrs Redgreivs fabriku pārskatā 1866. g. 31. oktobrī ar Anglijas un kontinenta zemju salīdzinošas statistikas palīdzību pierāda, ka kontinentā darbs, neraugoties uz daudz zemāku algu un daudz garāku darba dienu, attiecībā pret produktu ir dārgāks nekā Anglijā. Anglijā kādas Oldenburgas kokvilnas fabrikas direktors (manager) paskaidro, ka tur darba laiks ik dienas, neizslēdzot arī sestdienu, ilgstot no pulksten 5 un 30 minūtēm rītā līdz pulksten 8 vakarā un ka turienes strādnieki angļu uzraugu uzraudzībā izgatavojot drusku mazāk produktu nekā Anglijas strādnieki 10 stundās un vāciešu uzraugu uzraudzībā vēl daudz mazāk. Darba alga tur esot daudz zemāka nekā Anglijā, daudzos gadījumos par veseliem 50%, bet strādnieku skaits, kas iznāk uz doto mašīnu daudzumu, esot daudz lielāks; dažās nodaļās tas attiecas pret strādnieku skaitu Anglijā kā 5 : 3. Redgreiva kgs sniedz ļoti sīkus datus par Krievijas kokvilnas fabrikām. Šos datus viņam devis kāds angļu manager, kas vēl pavisam nesen tur strādājis. Šajos Krievijas apstākļos, kur tik daudz visādu nejēdzību, pilnā mērā plaukst Anglijas fabriku sistēmas sākotnējā perioda vecās šausmas. Pārvaldnieki, protams, ir angļi, jo vietējais krievu kapitālists ir pilnīgi nederīgs fabrikas darbam. Neraugoties uz pārmērīgu darbu, nepārtrauktiem dienas un nakts darbiem un uz niecīgu atalgojumu strādniekiem, Krievijas fabrikācija kaut kā velk savu dzīvību, tikai pateicoties šķēršļiem, kas tiek radīti ārzemju konkurencei. — Noslēgumā dodu vēl Redgreiva kga salīdzinošo apskatu par vārpstiņu vidējo skaitu, kāds iznāk dažādās Eiropas zemēs uz vienu fabriku un uz vienu vērpēju. Redgreiva kgs pats piezīmē, ka šie skaitļi savākti pirms dažiem gadiem un ka kopš tā laika ir pieauguši arī Anglijas fabriku apmēri un vārpstiņu skaits uz vienu strādnieku. Bet viņš domā, ka viņa minēto kontinenta zemju progress attīstījies tādā pašā tempā un tāpēc viņa skaitliskie dati patur savu relatīvo nozīmi.

Vidējais vārpstiņu skaits vienā fabrikā

Anglijā	12 600
Šveicē	8 000
Austrijā	7 000
Saksijā	4 500
Beļģijā	4 000
Francijā	1 500
Prūsijā	1 500

Vidējais vārpstiņu skaits uz vienu strādnieku

Francijā	14
Krievijā	28
Prūsijā	37
Bavārijā	46
Austrijā	49
Beļģijā	50

Saksijā	50
Sīkajās vācu valstīs	55
Šveicē	55
Lielbritānijā	74

«Šis salīdzinājums,» saka Redgrefva kgs, «ir vēl samērā nelabvēlīgs Lielbritānijai, nerunājot jau par citiem apstākļiem, it sevišķi tāpēc, ka tur pastāv ļoti daudz fabriku, kur aušana ar mašīnām savienota ar vērpšanu un tomēr no aprēķina nav izslēgts neviens cilvēks, kas nodarbināts pie aužamajām stellēm. Turpretim vairums ārzemju fabriku parasti ir tikai vērptuves. Ja būtu iespējams atrast pilnīgi salīdzināmus datus, es varētu nosaukt savā apgabalā daudz kokvilnas vērptuvju, kur selfaktorus ar 2 200 vārpstiņām vada viens strādnieks (minder) ar divām palīdzēm, kuri dienā ražo 220 mārciņu dzijas 400» (angļu) «jūdžu garumā» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1866», p. 31—37 passim).

Kā zināms, Austrumeiropā un Āzijā angļu kompānijas ir uzņēmušās dzelzceļu būvi un pie tam līdz ar vietējiem strādniekiem izmanto zināmu skaitu angļu strādnieku. Tādējādi praktiskā nepieciešamība viņas piespiedusi rēķināties ar nacionālajām atšķirībām darba intensitātē, un tas nebūt nav sagādājis tām zaudējumus. Viņu pieredze māca — ja darba algas līmenis arī vairāk vai mazāk atbilst darba vidējai intensitātei, tad darba relatīvā cena (salīdzinājumā ar produktu) parasti mainās tieši pretējā virzienā.

«Pētījumā par darba algas līmeni»[66] — vienā no saviem visagrīnākajiem ekonomiskajiem darbiem — H. Kerijs cenšas pierādīt, ka dažādas nacionālās darba algas ir tieši proporcionālas nacionālās darba dienas ražīgumam. No šās internacionālās attiecības viņš secina, ka darba alga vispār ceļas un krītas proporcionāli darba ražīgumam. Visa mūsu virsvērtības ražošanas analīze rāda, ka šis slēdziens būtu bezjēdzīgs pat tajā gadījumā, ja Kerijs tiešām būtu pamatojis savas premisas un nevis pēc sava paraduma sagāzis kopējā kaudzē nejaušu, nekritiski un steidzīgi visur sagrābstītu statistikas materiālu. Bet vislabākais ir tas, kā viņš pats atzīstas, ka patiesībā stāvoklis pavisam citāds, nekā tam vajadzētu būt saskaņā ar teoriju. Un proti, valsts iejaukšanās sagroza šo dabisko ekonomisko attiecību. Tāpēc nacionālās darba algas jāaprēķina tā, it kā tā viņu daļa, ko saņem valsts kā nodokļus, nonāktu pašu strādnieku rokās. Ļoti derētu Kerija kgm padomāt par to, vai šīs «valsts izmaksas» arī nav kapitālistiskās attīstības «dabiskie augļi». Minētais prātojums ir pilnīgi tāda cilvēka cienīgs, kurš vispirms pasludina kapitālistiskās ražošanas attiecības par mūžīgiem dabas un saprāta likumiem un valsts iejaukšanos par tādu, kas spēj tikai sagraut šo likumu brīvo harmonisko spēli, un pēc tam atklāj, ka Anglijas velnišķīgā ietekme pasaules tirgū — ietekme, kas, acīm redzot, neizriet no kapitālistiskās ražošanas dabiskajiem likumiem, — rada nepieciešamību pēc valsts iejaukša-

[66] «Essay on the Rate of Wages: with an Examination of the Causes of the Differences in the Conditions of the Labouring Population throughout the World». Philadelphia, 1835.

nās, un proti, lai valsts aizsargātu šos «dabas un saprāta likumus», alias [citiem vārdiem], — rada nepieciešamību pēc protekcionisma sistēmas. Viņš atklājis tālāk, ka nevis Rikārdo un citu teorēmas, kurās ir formulēti pastāvošie sabiedriskie pretstati un pretrunas, ir īstenās ekonomiskās attīstības ideāls produkts, bet otrādi — kapitālistiskās ražošanas īstenās pretrunas Anglijā un pārējās zemēs ir Rikārdo un citu teorijas rezultāts! Viņš atklājis, beidzot, ka kapitālistiskajam ražošanas veidam no laika gala piemītošo daiļumu un harmoniju beigu beigās iznīcina tirdzniecība. Vēl viens solis šajā virzienā, un viņš varbūt atklās, ka vienīgais kapitālistiskās ražošanas ļaunums ir pats kapitāls. Tikai cilvēks, kas ir tik drausmīgi nekritisks un kam ir tāda pseidoerudīcija, izpelnījies to, ka, neraugoties uz viņa protekcionistisko ķecerību, kļuva par kaut kāda Bastiā un visu pārējo tagadnes frītrēderisma optimistu harmoniskās gudrības slepeno avotu.

SEPTITĀ DAĻA

KAPITĀLA UZKRĀŠANAS PROCESS

Zināmas naudas summas pārvēršanās ražošanas līdzekļos un darbaspēkā ir pirmā kustība, ko veic vērtība, kurai jāfunkcionē kā kapitālam. Tā notiek tirgū, apgrozības sfērā. Šās kustības otrā fāze, ražošanas process, ir pabeigta, ciktāl ražošanas līdzekļi ir pārvērsti par precēm, kuru vērtība ir lielāka nekā viņu sastāvdaļu vērtība, t. i., satur sevī sākotnēji avansēto kapitālu plus virsvērtību. Šīs preces pēc tam no jauna ir jālaiž apgrozības sfērā. Tās ir jāpārdod, to vērtība jārealizē naudā, šī nauda no jauna jāpārvērš kapitālā un tā tālāk, atkal no sākuma. Šis riņķojums, kas vienmēr iziet vienas un tās pašas secīgās fāzes, veido kapitāla apgrozību.

Pirmais uzkrāšanas nosacījums ir tas, lai kapitālistam izdotos pārdot savas preces un no jauna pārvērst kapitālā lielāko daļu par tām saņemtās naudas. Turpmāk pieņemts, ka kapitāla apgrozības process norit normāli. Tuvāk analizēt šo procesu ir otrās grāmatas uzdevums.

Kapitālists, kas ražo virsvērtību, t. i., izsūc nesamaksātu darbu tieši no strādniekiem un fiksē to precēs, pirmais piesavinās virsvērtību, bet nebūt nav tās galīgais īpašnieks. Viņam pēc tam ir jādalās ar citiem kapitālistiem, kas veic citas funkcijas sabiedriskajā ražošanā visā visumā, ar zemesīpašnieku utt. Tādējādi virsvērtība saskaldās dažādās daļās. Tās dažādās daļas nonāk dažādu kategoriju personu rokās un iegūst dažādas, savstarpēji neatkarīgas formas, kādas ir peļņa, procents, tirdzniecības peļņa, zemes rente utt. Šīs virsvērtības pārvērstās formas var tikt aplūkotas tikai trešajā grāmatā.

Tātad, no vienas puses, mēs šeit pieņemam, ka kapitālists, kas preces ražo, pārdod tās par to vērtību, pie kam mēs šeit neaplūkosim viņa atgriešanos atpakaļ preču tirgū: nedz tās jaunās formas, ko iegūst kapitāls apgrozības sfērā, nedz tajās apslēptos konkrētos atražošanas nosacījumus. No otras puses, mēs pieņemam, ka kapitālistiskais ražotājs ir visas virsvērtības īpašnieks

vai, ja gribat, visu tās sadalīšanas dalībnieku pārstāvis. Tādējādi mēs vispirms aplūkosim uzkrāšanu abstrakti, t. i., vienkārši kā tiešā ražošanas procesa momentu.

Jāpiezīmē, ka, ciktāl uzkrāšana notiek, tiktāl ir acīm redzams, ka kapitālistam izdodas pārdot ražoto preci un šajā pārdošanā iegūto naudu pārvērst atpakaļ kapitālā. Tālāk: virsvērtības sadalīšanās dažādās daļās nebūt negroza tās dabu un tos nepieciešamos nosacījumus, kuri to padara par uzkrāšanas elementu. Lai arī kādā proporcijā virsvērtība sadalītos daļā, ko patur pats kapitālistiskais ražotājs, un daļā, kuru tas atdod citiem, katrā ziņā vispirms virsvērtību piesavinās tās kapitālistiskais ražotājs. Tātad tas, ko mēs pieņemam, attēlojot uzkrāšanas procesu, tas notiek arī īstenībā. No otras puses, virsvērtības saskaldīšanās un starpnieciskā apgrozības kustība padara neskaidru uzkrāšanas procesa vienkāršo pamatformu. Tāpēc uzkrāšanas procesa analīze tā tīrajā veidā prasa iepriekšēju abstrahēšanos no visām parādībām, kas aizsedz tā mehānisma iekšējo spēli.

SEPTITĀ DAĻA

KAPITĀLA UZKRĀŠANAS PROCESS

DIVDESMIT PIRMĀ NODAĻA

VIENKĀRŠĀ ATRAŽOŠANA

Lai arī kāda būtu ražošanas procesa sabiedriskā forma, tam katrā ziņā jābūt nepārtrauktam, t. i., periodiski jāiziet arvien no jauna vienas un tās pašas stadijas. Tāpat kā sabiedrība nevar pārtraukt patērēšanu, tāpat tā nevar pārtraukt arī ražošanu. Tāpēc ikviens sabiedriskās ražošanas process, aplūkots tā pastāvīgajā sakarībā un tā atjaunošanās nepārtrauktajā plūsmā, ir tai pašā laikā atražošanas process.

Ražošanas nosacījumi ir tai pašā laikā atražošanas nosacījumi. Neviena sabiedrība nevar nepārtraukti ražot, t. i., atražot, nepārvēršot zināmu daļu no sava produkta vienmēr no jauna par ražošanas līdzekļiem jeb jaunas ražošanas elementiem. Pārējiem apstākļiem nemainoties, tā var atražot savu bagātību jeb uzturēt to nemainīgā līmenī tikai tai gadījumā, ja ražošanas līdzekļi, t. i., darba līdzekļi, izejvielas un palīgmateriāli naturālajā veidā, kas patērēti, piemēram, gada laikā, tiek aizstāti ar tādu pašu daudzumu tā paša veida jaunu eksemplāru; šis daudzums tādējādi ir jāatdala no gadā iegūtās produktu masas, un tam no jauna jāstājas ražošanas procesā. Tātad noteikts daudzums gada produkta pieder ražošanai. No paša sākuma domāta ražīgai patērēšanai, šī daļa lielākoties pastāv tādās naturālajās formās, kas jau pašas par sevi izslēdz individuālo patērēšanu.

Ja ražošanai ir kapitālistiskā forma, tad arī atražošanai ir tāda pati forma. Tāpat kā darba process kapitālistiskajā ražošanas veidā parādās tikai kā vērtības pieaugšanas procesa līdzeklis, gluži tāpat atražošana parādās tikai kā līdzeklis, lai atražotu avansēto vērtību kā kapitālu, t. i., kā pašpieaugošu vērtību. Raksturīgo ekonomisko kapitālista lomu kāda persona iegūst tikai tāpēc, ka tās nauda nepārtraukti funkcionē kā kapitāls. Ja, piemēram, avansētā naudas summa 100 st. märc. apmērā ir šogad pārvērtusies kapitālā un ražojusi virsvērtību 20 st. märc. apmērā, tad tai šī pati operācija jāatkārto nākamajā gadā utt. Kā kapitāla vērtības periodisks

pieaugums jeb funkcionējošā kapitāla periodisks auglis virsvērtība iegūst ienākuma formu, kurš rodas no kapitāla[1]).

Ja šis ienākums kapitālistam kalpo tikai kā patēriņa fonds, ja to patērē tikpat periodiski, kā iegūst, tad, pārējiem apstākļiem nemainoties, notiek vienkāršā atražošana. Un, kaut gan tā ir ražošanas procesa vienkārša atkārtošanās nemainīgā mērogā, tomēr šī vienkāršā atkārtošanās un nepārtrauktība piešķir procesam jaunas iezīmes vai, drīzāk, novērš tās, kas šķiet tam raksturīgas tikai kā atsevišķam aktam.

Ražošanas procesa sākuma punkts ir darbaspēka pirkšana uz noteiktu laiku, un šis sākuma punkts pastāvīgi atjaunojas, tiklīdz izbeidzas termiņš, līdz kuram darbs bijis nopirkts, un līdz ar to izbeidzas arī noteikts ražošanas periods, piemēram, nedēļa, mēnesis utt. Tomēr strādniekam maksā tikai pēc tam, kad viņa darbaspēks ir iedarbojies un realizējis precēs tiklab savu vērtību, kā arī virsvērtību. Tātad strādnieks ir ražojis kā virsvērtību, kuru mēs pagaidām aplūkojam tikai kā kapitālista patēriņa fondu, tā arī sava paša atalgojuma fondu, t. i., mainīgo kapitālu — ir ražojis agrāk, nekā viņš to saņem atpakaļ kā darba algu, un tikai līdz tam laikam, kamēr viņš to nepārtraukti atražo, viņam ir darbs. No tā izriet ekonomistu formula, kuru mēs minējām sešpadsmitajā nodaļā ar skaitli «II» un kura attēlo darba algu kā daļu no paša produkta[2]). Tā ir strādnieka paša nepārtraukti atražotā produkta daļa, kas viņam nepārtraukti plūst atpakaļ kā darba alga. Protams, kapitālists viņam izmaksā šo preču vērtību naudā. Bet šī nauda ir tikai darba produkta pārvērsta forma. Kamēr strādnieks daļu ražošanas līdzekļu pārvērš produktā, daļa viņa agrākā produkta pārvēršas atpakaļ naudā. Viņa darbs pagājušajā nedēļā vai pēdējā pusgadā — ir avots, no kura tiek samaksāts viņa tagadējais darbs vai nākamā pusgada darbs. Naudas formas radītā ilūzija tūdaļ izzūd, tiklīdz mēs atsevišķa kapitālista un atsevišķa strādnieka vietā sākam aplūkot kapitālistu šķiru un strādnieku šķiru. Naudas formā kapitālistu šķira pastāvīgi izsniedz strādnieku šķirai čekus zināmas produkta daļas saņemšanai, kuru ražojuši strādnieki un piesavinājušies kapitālisti. Strādnieks šos čekus tikpat regulāri atdod atpakaļ kapitālistu šķirai, saņemdams to vietā viņam pienākošos daļu no viņa paša produkta. Produkta preču forma un preces naudas forma nomaskē šā procesa patieso raksturu.

Tādējādi mainīgais kapitāls ir tikai sevišķa vēsturiska forma,

---

[1]) «Bagātnieki, kas patērē citu darba produktus, iegūst šos pēdējos tikai ar maiņas akta» (preču pirkšanas) «palīdzību. Tādēļ šķiet, ka viņu rezerves fondam ir ātri jāizsīkst... Bet modernajā sabiedriskajā iekārtā bagātība ir ieguvusi spēju atražoties ar sveša darba palīdzību... Bagātība līdzīgi darbam un ar darba palīdzību katru gadu ienes augli, kuru var gada laikā iznīcināt, no kā bagātības īpašnieks nekļūst nabagāks. Šis auglis ir ienākums, kas rodas no kapitāla» (*Sismondi*. «Nouveaux Principes d'Économie Politique». Paris, t. I, p. 81, 82).

[2]) «Darba alga... gluži tāpat kā peļņa jāaplūko kā patiesa gatava produkta daļa» (*G. Ramsay*, cit. darbs, 142. lpp.). «Produkta daļa, kas pienākas strādniekam darba algas formā» (*James Mill*. «Éléments d'Économie Politique», traduits de l'anglais par Parisot. Paris, 1823, p. 34).

kurā izpaužas dzīvei nepieciešamo līdzekļu fonds jeb darba fonds, kas nepieciešams strādniekam viņa dzīvības uzturēšanai un atražošanai un kas visās sabiedriskās ražošanas sistēmās viņam vienmēr ir jāražo un jāatražo. Darba fonds strādniekam pastāvīgi pieplūst maksāšanas līdzekļu formā par viņa darbu tikai tāpēc, ka strādnieka paša produkts pastāvīgi no viņa attālinās kapitāla formā. Tomēr šī darba fonda izpausmes forma nebūt negroza faktu, ka kapitālists avansē strādniekam paša strādnieka materializēto darbu[3]. Ņemsim dzimtcilvēku, kas pilda klaušas. Viņš strādā pats ar savu ražošanas līdzekļu palīdzību paša laukā, teiksim 3 dienas nedēļā. Pārējās 3 nedēļas dienas viņš veic klaušu darbu sava kunga laukā. Viņš pastāvīgi atražo pats savu darba fondu, un šis pēdējais nekad neiegūst attiecībā uz viņu maksāšanas līdzekļa formu, ko apmaiņā pret viņa darbu avansējusi trešā persona. Toties arī viņa nesamaksātais piespiedu darbs nekad neiegūst brīvprātīga un samaksāta darba formu. Bet, ja muižnieks piesavināsies klaušu zemnieka lauku, darba lopus, sēklas, vārdu sakot, ražošanas līdzekļus, tad no šā laika šim zemniekam būs jāpārdod savs darbaspēks muižniekam. Bet arī tagad, pārējiem apstākļiem nemainoties, viņš, tāpat kā agrāk, strādās sešas dienas nedēļā — 3 dienas sev, 3 dienas bijušajam muižniekam, kas tagad ir pārvērties par algota darba izmantotāju. Arī tagad, tāpat kā agrāk, viņš patērēs ražošanas līdzekļus kā tādus, pārnesot to vērtību uz produktu. Arī tagad, tāpat kā agrāk, noteikta daļa produkta ieies atražošanas procesā. Bet, tāpat kā klaušu darbs pie tam iegūst algota darba formu, gluži tāpat arī darba fonds, ko tagad, tāpat kā agrāk, ražo un atražo pats zemnieks, iegūst kapitāla formu, ko zemniekam avansē bijušais muižnieks. Buržuāziskais ekonomists, kura aprobežotās smadzenes nespēj atšķirt izpausmes formu no tā, kas tajā izpaužas, negrib redzēt faktu, ka pat tagad uz visas zemeslodes darba fonds tikai izņēmuma veidā parādās kapitāla formā[4].

Lai kā tas arī būtu, mainīgais kapitāls zaudē tādas vērtības raksturu, ko kapitālists avansē no sava paša fonda[4a], tikai tajā gadījumā, ja mēs aplūkojam kapitālistisko ražošanas procesu tā nepārtrauktas atjaunošanās gaitā. Bet kaut kur un kādreiz šim procesam bija jāsākas. Tātad, izejot no šā viedokļa, kāds mums līdz šim ir bijis, liekas ticams, ka zināmā momentā kapitālists ir kļuvis par naudas īpašnieku ar kādas sākotnējās uzkrāšanas palīdzību neatkarīgi no nesamaksāta cita darba un tāpēc ir varējis parādīties tirgū kā darbaspēka pircējs. Bet jau kapitālistiskā ražo-

---

[3]) «Kad kapitālu izlieto, lai avansētu strādniekiem viņu darba algu, tas neko nepieliek fondam, kas domāts darba uzturēšanai» (Keiznova piezīme pie viņa izdotā Maltusa darba «Definitions in Political Economy». London, 1853, p. 22).

[4]) «Strādnieku eksistences līdzekļus kapitālisti viņiem avansē mazāk nekā vienā ceturtdaļā no zemeslodes virsmas» (*Richard Jones*. «Text-book of Lectures on the Political Economy of Nations». Hertford, 1852, p. 36).

[4a]) «Kaut gan uzņēmējs avansē manufaktūras strādniekam viņa darba algu, pēdējais patiesībā no viņa neprasa nekādas izmaksas, jo šās darba algas vērtība parasti atgriežas pie uzņēmēja kopā ar peļņu tā priekšmeta pieaugušajā vērtībā, pie kura ir izlietots strādnieka darbs» (*A. Smith*, cit. darbs, II gr., III nod., 311. lpp.).

šanas procesa vienkārša nepārtrauktība vien jeb vienkāršā atražošana rada arī citas savdabīgas pārmaiņas, kas notiek ne tikai kapitāla mainīgajā daļā, bet arī visā kapitālā.

Ja virsvērtība, ko periodiski, piemēram, ik gadus, rada kapitāls 1 000 st. märc. apmērā, ir 200 st. märc. un ja šo virsvērtību visu bez atlikuma patērē gada laikā, tad ir skaidrs, ka, šim procesam atkārtojoties piecus gadus, patērētās virsvērtības summa būs 200 × 5, t. i., vienlīdzīga sākotnēji avansētajai kapitāla vērtībai — 1 000 st. märc. Ja gada virsvērtība tiktu patērēta tikai daļēji, piemēram, tiktu patērēta tikai puse no tās, tad minētais rezultāts rastos tikai pēc ražošanas procesa atkārtošanās desmit gadu laikā, tāpēc ka 100 × 10 = 1 000. Vispār avansētā kapitāla vērtība, dalīta ar gadā patērēto virsvērtību, dod gadu skaitu jeb atražošanas periodu skaitu, kuru laikā kapitālists patērē sākotnēji avansēto kapitālu un kuru laikā tātad pēdējais izzūd. Kapitālista priekšstats, it kā viņš patērē nesamaksātā cita darba produktu, virsvērtību, atstājot neskartu sākotnējo kapitālo vērtību, absolūti neko nevar grozīt šajā faktā. Pēc zināma gadu skaita viņam piederošā kapitāla vērtība ir vienlīdzīga virsvērtības summai, ko tas piesavinājies bez ekvivalenta šajos pašos gados, un viņa patērētā vērtības summa ir vienlīdzīga sākotnējai kapitāla vērtībai. Tiesa, viņš saglabā savās rokās kapitālu, kura lielums nav mainījies, pie kam daļa no šā kapitāla — ēkas, mašīnas utt. — jau pastāvēja, kad viņš sāka savu uzņēmumu. Bet te runa ir par kapitāla vērtību un nevis par tā materiālajām sastāvdaļām. Ja kāds ir izšķiedis visu savu mantu, iekritis parādos par summu, kas ir vienlīdzīga šās mantas vērtībai, tad visa viņa manta ir tieši tikai viņa parādu kopsumma. Gluži tāpat, ja kapitālists ir patērējis sava avansētā kapitāla ekvivalentu, tad šī kapitāla vērtība ir tikai virsvērtības kopsumma, ko tas piesavinājies bez atlīdzības. Neviens atoms no vecā kapitāla vērtības vairs nepastāv.

Tādējādi pilnīgi neatkarīgi no jebkādas uzkrāšanas jau ražošanas procesa vienkārša nepārtrauktība vien jeb vienkāršā atražošana īsākā vai garākā laika periodā neizbēgami pārvērš ikvienu kapitālu par uzkrātu kapitālu jeb kapitalizētu virsvērtību. Pat ja kapitāls, ieejot ražošanas procesā, ir tā izlietotājas personas personiskā darbā iegūts īpašums, tomēr agri vai vēlu tas kļūst par vērtību, kas piesavināta bez jebkāda ekvivalenta, par nesamaksāta sveša darba materializāciju — naudas vai citādā formā.

Kā mēs redzējām ceturtajā nodaļā, ar preču ražošanu un preču apgrozību vēl nepietiek, lai naudu pārvērstu kapitālā. Tam pirmām kārtām ir nepieciešams, lai viens otram kā pircējs un pārdevējs stāvētu pretim, no vienas puses, vērtības vai naudas īpašnieks, no otras puses — vērtību radošās substances īpašnieks, te — ražošanas līdzekļu un dzīvei nepieciešamo līdzekļu īpašnieks, tur — tikai vienīgi darbaspēka īpašnieks. Tātad darba produkta atdalīšana no paša darba, darba objektīvo nosacījumu atdalīšana no subjektīvā

faktora — darbaspēka bija kapitālistiskā ražošanas procesa faktiski dotais pamats un sākuma punkts.

Bet, kas sākotnēji bijis izejas punkts, tas vēlāk, pateicoties vienkāršai procesa nepārtrauktībai, pateicoties vienkāršai atražošanai, tiek ražots arvien no jauna un padarīts mūžīgs kā pašas kapitālistiskās ražošanas rezultāts. No vienas puses, ražošanas process pastāvīgi pārvērš materializēto bagātību kapitālā, vērtības palielināšanas līdzekļos un patērēšanas līdzekļos kapitālistam. No otras puses, strādnieks pastāvīgi iziet no šā procesa tādā pašā veidā, kādā viņš tajā ir iegājis: kā personisks bagātības avots, kuram tomēr nav nekādu līdzekļu, lai īstenotu šo bagātību sevis paša labā. Tā kā pirms viņa ieiešanas procesā viņa paša darbs tam tika atsavināts, tā kā to bija piesavinājies kapitālists un iekļāvis kapitāla sastāvā, tad procesa gaitā šis darbs pastāvīgi materializējas svešā produktā. Tā kā ražošanas process vienlaikus ir process, kurā kapitālists patērē darbaspēku, tad strādnieka produkts nepārtraukti pārvēršas ne tikai precē, bet arī kapitālā — vērtībā, kas izsūc vērtību radošo spēku, dzīvei nepieciešamos līdzekļus, kuri pērk cilvēkus, ražošanas līdzekļos, kas izmanto ražotājus[5]. Tādējādi strādnieks pats pastāvīgi ražo objektīvo bagātību kā kapitālu, kā viņam svešu, pār viņu valdošu un viņu ekspluatējošu spēku, un kapitālists tikpat pastāvīgi ražo darbaspēku kā bagātības subjektīvo avotu, kas atdalīts no paša darbaspēka materializēšanas un īstenošanas līdzekļiem, kas ir abstrakts, tikai pašā strādnieka organismā pastāvošs, — īsi sakot, ražo strādnieku kā algotu strādnieku[6]. Pastāvīgi atražot jeb padarīt mūžīgu strādnieku — tas ir kapitālistiskās ražošanas conditio sine qua non [obligāts nosacījums].

Strādnieka patērēšana ir divējāda. Pašā ražošanā viņš patērē ar savu darbu ražošanas līdzekļus un pārvērš tos produktos ar augstāku vērtību nekā avansētā kapitāla vērtība. Tā ir viņa ražīgā patērēšana. Līdz ar to tas ir process, kurā viņa darbaspēku patērē kapitālists, kas to ir nopircis. No otras puses, naudu, kas strādniekam samaksāta, pērkot viņa darbaspēku, viņš tērē dzīvei nepieciešamo līdzekļu iegūšanai. Tā ir viņa individuālā patērēšana. Tātad strādnieka ražīgā un individuālā patērēšana ir pilnīgi atšķirīgas savā starpā. Pirmajā viņš funkcionē kā kapitāla dzinējspēks un pieder kapitālistam; otrajā viņš pieder pats sev un pilda dzīves funkcijas ārpus ražošanas procesa. Pirmās rezultāts ir ka-

---

[5]) «Tā ir ražīgās patērēšanas sevišķi ievērojama īpašība. Tas, ko patērē ražīgi, ir kapitāls un kļūst par kapitālu ar patērēšanas palīdzību» (*James Mill.* «Éléments d'Économie Politique», p. 242). Tomēr Džeimss Mills tā arī nav noskaidrojis, kas ir šī «sevišķi ievērojamā īpašība».

[6]) «Tas, protams ir pareizi, ka pirmās manufaktūras dod darbu daudziem nabadzīgajiem; bet viņi joprojām paliek nabadzīgi, un turpmāk radītie manufaktūras uzņēmumi daudzus citus padara par nabadzīgiem» («Reasons for a limited Exportation of Wool». London, 1677, p. 19). «Absurds ir fermera apgalvojums, it kā viņš uzturot nabadzīgos. Patiesībā nabadzīgie tiek uzturēti trūkumā» («Reasons for the late Increase of the Poor-Rates: or a comparative View of the Prices of Labour and Provisions». London, 1777, p. 31).

pitālista pastāvēšana, otrās rezultāts — paša strādnieka pastāvēšana.

Aplūkojot darba dienu, mēs līdz ar to noskaidrojām, ka strādnieks bieži vien ir spiests savu individuālo patērēšanu pārvērst tīri nejaušā ražošanas procesa epizodē. Šai gadījumā viņš uzņem sevī dzīvei nepieciešamos līdzekļus tikai tādēļ, lai uzturētu sava darbaspēka darbību, tāpat kā tvaika mašīna uzņem ogles un ūdeni, kā rats smēreļļu. Te viņa patērēšanas līdzekļi ir vienkārši kāda ražošanas līdzekļa patērēšanas līdzekļi, viņa individuālā patērēšana ir tieši ražīgā patērēšana. Tomēr tas šķiet kā ļaunprātība, kas nav saistīta ar kapitālistiskā ražošanas procesa būtību[7]).

Lieta izskatās citāda, ja mēs aplūkojam nevis atsevišķu kapitālistu un nevis atsevišķu strādnieku, bet gan kapitālistu šķiru un strādnieku šķiru, nevis atsevišķus ražošanas procesus, bet gan visu kapitālistisko procesu tā plūdumā un tā sabiedriskajā apjomā. Kad kapitālists pārvērš daļu sava kapitāla darbaspēkā, viņš līdz ar to palielina visu savu kapitālu. Ar vienu šāvienu viņš nošauj divus zaķus. Viņš iegūst peļņu ne tikai no tā, ko viņš saņem no strādnieka, bet arī no tā, ko viņš strādniekam dod. Apmaiņā pret darbaspēku atsavinātais kapitāls pārvēršas par dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, kas tiek patērēti, lai atražotu jau esošo strādnieku muskuļus, nervus, kaulus, smadzenes un lai radītu jaunus strādniekus. Tātad strādnieku šķiras individuālā patērēšana tās absolūti nepieciešamajās robežās ir tikai kapitāla pret darbaspēka apmainīto, dzīvei nepieciešamo līdzekļu atpakaļ pārvēršanās par darbaspēku, ko kapitāls var no jauna ekspluatēt. Tā ir kapitālistam visnepieciešamākā ražošanas līdzekļa — paša strādnieka ražošana un atražošana. Tādējādi strādnieka individuālā patērēšana visā visumā ir kapitāla ražošanas un atražošanas moments neatkarīgi no tā, vai tā notiek darbnīcā, fabrikā utt. vai ārpus tām, vai tā notiek darba procesā vai ārpus tā, tāpat kā mašīnas tīrīšana ir ražošanas sastāvdaļa neatkarīgi no tā, vai to veic darba procesa laikā vai šā procesa noteiktu pārtraukumu laikā. Nekas negrozās no tā, ka strādnieks īsteno savu individuālo patērēšanu sevis paša un nevis kapitālista labā. Arī darba lopu patērēšana taču nepārstāj būt ražošanas procesa nepieciešams moments tāpēc, ka lopi paši sagādā sev baudījumu ar to, ko viņi ēd. Strādnieku šķiras nepārtraukta uzturēšana un atražošana ir pastāvīgs kapitāla atražošanas nosacījums. Šā nosacījuma izpildi kapitālists var mierīgi uzticēt pašiem strādniekiem, paļaujoties uz viņu pašuzturēšanās un vairošanās instinktu. Viņš rūpējas tikai par to, lai strādnieku individuālā patērēšana aprobežotos pēc iespējas ar visnepieciešamāko, un kā debesis no zemes ir tāls dienvid-

---

[7]) Rosī nebūtu tik pārspīlēti svinīgi deklamējis sakarā ar šo jautājumu, ja viņš tiešām būtu izpratis «ražīgās patērēšanas» noslēpumu.

amerikāņu rupjībai, ar kuru strādniekiem varmācīgi liek lietot barojošāku uzturu mazāk barojoša vietā[8]).

Tāpēc kapitālists un viņa ideologs — ekonomists par ražīgu patērēšanu uzskata tikai to strādnieka individuālās patērēšanas daļu, kas nepieciešama, lai padarītu mūžīgu strādnieku šķiru, un kam patiešām ir jābūt, lai kapitāls varētu patērēt darbaspēku; bet viss, ko strādnieks patērē virs tā, savas paša patikas pēc, ir neražīga patērēšana[9]). Ja kapitāla uzkrāšana radītu darba algas celšanos un tātad strādnieka patērēšanas līdzekļu daudzuma pieaugumu, nedodot kapitālam iespēju palielinātā mērā patērēt darbaspēku, tad papildu kapitāls būtu patērēts neražīgi[10]). Tiešām, strādnieka individuālā patērēšana viņam pašam ir neražīga, jo tā atražo tikai indivīdu, kuram ir savas vajadzības; tā ir ražīga kapitālistam un valstij, jo tā ražo spēku, kas rada bagātību citam[11]).

Tātad no sabiedriskā viedokļa strādnieku šķira — pat ārpus tiešā darba procesa — ir tāds pats kapitāla piederums kā nedzīvais darba instruments. Pat strādnieku individuālā patērēšana zināmās robežās ir tikai kapitāla atražošanas procesa moments. Bet pats šis process, pastāvīgi attālinot strādnieku darba produktu no strādnieku pola uz pretējo — kapitāla polu, rūpējas par to, lai šie ar apziņu apveltītie ražošanas rīki neaizbēgtu. Strādnieku individuālā patērēšana, no vienas puses, nodrošina viņu uzturēšanu un atražošanu, no otras puses, iznīcinot dzīvei nepieciešamos līdzekļus, rada nepieciešamību, lai viņi pastāvīgi no jauna parādītos darba tirgū. Romas vergs bija piekalts ar važām, algots strādnieks ir saistīts ar neredzamiem pavedieniem pie sava īpašnieka. Viņa neatkarības ilūzija tiek uzturēta ar to, ka individuālie algota darba izmantotāji — uzņēmēji pastāvīgi mainās, kā arī ar to, ka pastāv līguma fictio juris [juridiskā fikcija].

Agrākajos laikos kapitāls tur, kur tam likās vajadzīgs, ar piespiedu likumu realizēja savu īpašuma tiesību uz brīvo strādnieku. Tā, piemēram, līdz 1815. g. Anglijas mašīnstrādniekiem emigrēšana bija aizliegta, piedraudot ar smagu sodu.

Strādnieku šķiras atražošana ietver sevī prasmes uzkrāšanu un nodošanu no paaudzes uz paaudzi[12]). Kādā mērā kapitālists cen-

---

[8]) «Dienvidamerikas raktuvju strādnieki, kuru dienas darbs (varbūt vissmagākais pasaulē) ir iznest uz saviem pleciem zemes virspusē 180—200 mārciņu rūdas kravas no 450 pēdu dziļuma, pārtiek tikai no maizes un pupām; viņi vēlētos ēst tikai maizi vien, bet viņu kungi rīkojas ar viņiem kā ar zirgiem: atzīdami, ka, pārtiekot no maizes vien, tie nevarētu strādāt tik intensīvi, viņi piespiež tos ēst pupas; pupas ir ievērojami bagātākas ar fosforu nekā maize» (*Liebig.* «Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie», 7. Aufl., 1862, 1. Teil, S. 194, piezīme).

[9]) *James Mill.* «Éléments d'Économie Politique», p. 238 sqq.

[10]) «Ja darba cena paceltos tik augstu, ka, neraugoties uz kapitāla pieaugumu, nebūtu iespējams izlietot vairāk darba, tad es teiktu, ka šāds kapitāla pieaugums tiek patērēts neražīgi» (*Ricardo.* «Principles of Political Economy», 3rd ed. London, 1821, p. 163).

[11]) «Vienīgā ražīgā patērēšana šā vārda tiešajā nozīmē ir tikai tā, ko izdara kapitālists, patērējot jeb sagraujot bagātību» (Maltuss domā ražošanas līdzekļu patērēšanu), «ar nolūku atražot... Strādnieks... ir ražīgs patērētājs personai, kas to izmanto, un valstij, bet, stingri ņemot, ne sev pašam» (*Malthus.* «Definitions in Political Economy». London, 1853, p. 30).

[12]) «Vienīgā lieta, par kuru var teikt, ka to uzkrāj un sagatavo iepriekš, ir strādnieka prasme... Darba prasmes uzkrāšana un uzglabāšana, šī ļoti svarīgā operācija, realizējas

šas pieskaitīt šādas prasmīgas strādnieku šķiras pastāvēšanu pie viņam piederošajiem ražošanas nosacījumiem un faktiski uzskatīt to par sava mainīgā kapitāla reālo pastāvēšanu, sevišķi spilgti ir redzams tad, kad kaut kādas krīzes rezultātā šis ražošanas nosacījums draud izzust. Kā zināms, Amerikas pilsoņu kara un tam sekojošā kokvilnas bada ietekmē vairums kokvilnas rūpniecības strādnieku Lenkašīrā un citās vietās tika izmesti uz ielas. No pašas strādnieku šķiras un no citiem sabiedrības slāņiem atskanēja aicinājums ar valsts vai ar visas nācijas mērogā savāktu brīvprātīgu ziedojumu palīdzību organizēt «lieko» strādnieku emigrēšanu uz Anglijas kolonijām vai uz Savienotajām Valstīm. «Times» toreiz (1863. g. 24. martā) publicēja Edmunda Potera, Mančestras tirdzniecības palātas bijušā prezidenta, vēstuli. Apakšnamā šo vēstuli dibināti nosauca par «fabrikantu manifestu»[13]. Mēs citēsim te no šās vēstules dažas raksturīgas vietas, kurās uzskats par darbaspēku kā par kapitāla īpašumu ir izteikts pilnīgi atklāti.

«Kokvilnas rūpniecības strādniekiem iegalvo, ka viņu darba piedāvājums esot pārāk liels... ka tas jāsamazinot varbūt par veselu trešdaļu, lai pēc tam varētu nodibināties veselīgs pieprasījums uz pārējām divām trešdaļām... Sabiedriskā doma prasa emigrēšanu... Uzņēmējs» (t. i., kokvilnas fabrikants) «nevar brīvprātīgi piekrist tam, lai darba roku piedāvājums tiktu samazināts; viņam ir tāds uzskats, ka tas būtu tikpat netaisnīgi, cik nepareizi... Ja emigrēšanu atbalsta uz sabiedriska fonda rēķina, viņam ir tiesība prasīt, lai viņu uzklausa, un var būt tiesība protestēt.»

Tas pats Poters tālāk stāsta, cik derīga esot kokvilnas rūpniecība, ka tā «neapšaubāmi ir atvilkusi iedzīvotājus no Īrijas un no Anglijas zemkopības apgabaliem», cik lieli esot tās apmēri, ka 1860. gadā tā devusi $^{5}/_{13}$ no visa Anglijas eksporta un ka tā pēc nedaudziem gadiem no jauna pieaugšot, tāpēc ka paplašināšoties tirgus, it īpaši Indijas tirgus, un tiks nodrošināts, ka importēs «pietiekamu daudzumu kokvilnas par 6 pensiem mārciņā». Viņš turpina:

«Laiks — viens, divi, varbūt trīs gadi — radīs nepieciešamo daudzumu... Tāpēc es gribētu uzdot jautājumu, vai šī rūpniecība nav vērta, lai to saglabātu? Vai nav vērts papūlēties, lai uzturētu kārtībā mašīnas» (viņš domā dzīvās darba mašīnas), «un vai nav vislielākā muļķība domāt, ka no tām jāšķiras? Es domāju, ka tas tā ir. Es esmu gatavs piekrist, ka strādnieki nav īpašums (« I allow that the workers are not a property»), nav Lenkašīras un uzņēmēju īpašums, bet viņi ir to abu spēks; viņi ir intelektuāls un apmācīts spēks, kuru nav iespējams aizstāt vienas paaudzes laikā; turpretim citas mašīnas — tās, ar kurām viņi strādā («the mere machinery which they work»), iespējams pa lielākajai daļai izdevīgi aizstāt un pat uzlabot divpadsmit mēnešos[14]. Ja darbaspēka emigrēšanu veicinās

---

attiecībā uz lielum lielo strādnieku masu bez jebkāda kapitāla patēriņa» (*Hodgskin.* «Labour Defended etc.», p. 12, 13).

[13]) «Šī vēstule ir uzskatāma par fabrikantu manifestu» (Ferrands: priekšlikums sakarā ar kokvilnas badu, apakšnama sēde 1863. g. 27. aprīlī).

[14]) Lasītājs atceras, ka tas pats kapitāls dzied pavisam citu dziesmu parastajos apstākļos, kad uzdevums ir darba algu pazeminât. Tad «uzņēmēji» vienbalsīgi paskaidro (sk. ceturto daļu, 188. piezīmi 389. lpp.) [sk. šā sēj. 350. lpp.]: «Fabrikas strādniekiem nav jāaizmirst, ka viņu darbs patiesībā ir ļoti zema apmācītā darba kategorija; ka neviens cits darbs nav apgūstams vieglāk un, ņemot vērā tā kvalitāti, neviens netiek samaksāts

vai pat vienkārši atļaus (!), kas tad notiks ar kapitālistiem? («Encourage or allow the working power to emigrate, and what of the capitalist?» Šis izmisuma sauciens, kas nāk no sirds, atgādina hofmaršalu Kalbu[160].) ... Nokrejojiet strādniekus — un pamatkapitālam būs lielā mērā atņemta vērtība, apgrozāmais kapitāls neizturēs cīņu, kad būs nepietiekams pasliktinātas šķirnes darba piedāvājums... Mums saka, ka strādnieki paši vēloties emigrēt. Tas ir ļoti dabiski no viņu puses... Sašauriniet, nomāciet kokvilnas rūpniecību, atņemot tai tās darbaspēku (by taking away its working power), samaziniet, teiksim, par $^1/_3$ jeb par 5 miljoniem viņiem maksājamo darba algu summu, un kas tad notiks ar tuvāko šķiru, kura stāv virs strādniekiem, ar sīktirgotājiem? Kas notiks ar zemes renti, ar īres maksu par kotedžām? ... Ar sīkajiem fermeriem, ar labākajiem namīpašniekiem un zemesīpašniekiem? Tātad sakiet — vai var būt vēl kāds plāns, kas ar tādu pašnāvību draudētu visām mūsu zemes šķirām, kāds ir šis projekts, kura nolūks novājināt nāciju, eksportējot tās labākos fabrikas strādniekus un atņemot vērtību daļai no tās visražīgākā kapitāla un bagātības?» — «Es ieteicu aizņēmumu 5—6 miljonu apmērā, kas sadalāms uz diviem vai trim gadiem; nauda jāizsniedz īpašu komisāru uzraudzībā, kas pakļauti nabagu pārvaldēm kokvilnas rūpniecības rajonos; šis pasākums jānoregulē ar speciālu likumu, nosakot zināmu piespiedu darbu, lai uzturētu to strādnieku morālo vērtību, kuri saņem žēlastības dāvanas... Vai var būt kaut kas sliktāks zemesīpašniekiem un uzņēmējiem («can anything be worse for landowners or masters») kā zaudēt savus labākos strādniekus un sēt demoralizāciju un neapmierinātību pārējos, organizējot plašu, postošu emigrāciju un atņemot vērtību kapitālam veselā provincē?»

Poters, šis nesalīdzināmais kokvilnas fabrikantu pārstāvis, atšķir divējāda veida «mašīnas», kas vienlīdz pieder kapitālistam: vienas pastāvīgi atrodas viņa fabrikā, otras pa naktīm un pa svētdienām pārvietojas uz kotedžām. Pirmās ir nedzīvas, otrās dzīvas. Nedzīvās ne tikai ar katru dienu kļūst sliktākas un zaudē vērtību, bet, pateicoties nemitīgam tehnikas progresam, to esošās masas ievērojama daļa ir tādā mērā novecojusi, ka to dažu mēnešu laikā varētu izdevīgi aizstāt ar jaunākām mašīnām. Dzīvās mašīnas, gluži otrādi, ir jo labākas, jo ilgāk tās kalpo, jo vairāk prasmes, ko uzkrājušas paaudzes, tās ir uzsūkušas sevī. «Times» savā atbildē šim fabriku magnātam starp citu rakstīja:

«E. Potera kgs tādā mērā ir pārliecināts par kokvilnas fabrikantu ārkārtīgo un absolūto svarīgumu, ka viņš, lai atbalstītu šo šķiru un padarītu mūžīgus tās uzņēmumus, ir gatavs ar varu ieslēgt pusmiljonu strādnieku milzīgā morālā darba namā. Vai šī rūpniecība ir cienīga, lai to atbalstītu? — jautā Potera kgs. Protams, mēs atbildam, ar visiem godīgiem līdzekļiem. Vai ir vērts pūlēties, lai uzturētu kārtībā mašīnas? — no jauna jautā Potera kgs. Te mēs apstājamies nesaprašanā. Ar mašīnām Potera kgs saprot cilvēkmašīnas; viņš apgalvo, ka neuzlūkojot tās par uzņēmēja absolūto īpašumu. Mēs, jāatzīstas, domājam, ka «nav vērts pūlēties» un pat nav iespējams uzturēt cilvēkmašīnas kārtībā, t. i., ieslēgt tās un ieeļļot, kamēr radīsies pēc tām vajadzība. Cilvēkmašīnām ir tā īpašība, ka tās rūs no bezdarbības, lai arī kā tās tiktu eļļotas un tīrītas. Turklāt cilvēkmašīnas, kā jau esam redzējuši, spēj patvaļīgi uzkurināt tvaiku un trakot mūsu lielpilsētu ielās. Varbūt Potera kgm ir arī taisnība, kad viņš apgalvo, ka strādnieku atražošanai esot vajadzīgs ilgāks laiks, bet, ja mūsu rīcībā ir pieredzējuši mehā-

labāk; ka nevienu citu darbu nav iespējams iegūt ar tik īsas apmācības palīdzību, tik īsā laikā un tādā pārpilnībā. Uzņēmēja mašīnām» (kuras, kā mums tagad saka, iespējams izdevīgi aizstāt ar labākām mašīnām 12 mēnešos) «faktiski ir daudz svarīgāka loma ražošanā nekā strādnieku darbam un prasmei» (tagad mums saka, ka pēdējo neesot iespējams atjaunot pat 30 gadu laikā), «ko var iemācīt 6 mēnešos un ko var iemācīties ikviens lauku kalps.»

niķi un nauda, mēs vienmēr atradīsim pietiekami centīgus, neatlaidīgus un strādīgus cilvēkus, no kuriem iespējams safabricēt vairāk fabrikas meistaru, nekā ir vajadzīgs... Potera kgs pļāpā par jaunu rosību rūpniecībā pēc 1, 2, 3 gadiem un prasa no mums, lai neveicinām darbaspēka emigrēšanu vai pat aizliedzam to! Ka strādnieki vēlas emigrēt, tas, pēc viņa domām, ir dabiski; bet viņš domā, ka nācijai šis pusmiljons strādnieku un 700 000 cilvēku, kas pieder pie viņu ģimenēm, pretēji viņu gribai jāieslēdz kokvilnas rūpniecības rajonos un — nenovēršamas sekas —, apspiežot ar spēku viņu neapmierinātību, jāuztur viņu eksistence, izsniedzot žēlastības dāvanas, — tas viss tāpēc, ka var pienākt diena, kad viņi no jauna būs vajadzīgi kokvilnas fabrikantiem... Ir pienācis laiks, kad šo salu lielajai sabiedriskajai domai ir jādara kaut kas, lai glābtu šo «darbaspēku» no tiem, kuri grib ar to rīkoties tā, kā viņi rīkojas ar oglēm, dzelzi un kokvilnu» («to save this «working power» from those who would deal with it as they deal with iron, coal and cotton»)[15].

«Times» raksts bija tikai jeu d'esprit [prāta rotaļa]. «Lielā sabiedriskā doma» patiesībā piekrita Potera kga ieskatam, ka fabrikas strādnieks ir tikai kustīgs fabrikas piedēklis. Strādnieku emigrēšanai lika ceļā šķēršļus[16]. Viņus ieslēdza «morālā darba namā» kokvilnas rūpniecības rajonos, un viņi joprojām bija «Lenkašīras kokvilnas fabrikantu spēks (the strength)».

Tātad kapitālistiskais ražošanas process ar savu paša gaitu atražo darbaspēka atdalīšanu no darba nosacījumiem. Līdz ar to tas atražo un padara mūžīgus strādnieka ekspluatācijas nosacījumus. Tas pastāvīgi piespiež strādnieku pārdot savu darbaspēku, lai dzīvotu, un pastāvīgi dod kapitālistam iespēju to pirkt, lai iedzīvotos bagātībā[17]. Tagad tā vairs nav vienkārša nejaušība, kas preču tirgū nostāda pretim kapitālistu un strādnieku kā pircēju un pārdevēju. Paša procesa mehānisms pastāvīgi aizmet pēdējo kā sava darbaspēka pārdevēju atpakaļ preču tirgū un pastāvīgi pārvērš viņa paša produktu par pirkšanas līdzekli kapitālista rokās. Patiesībā strādnieks pieder kapitālam, jau pirms tas ir pārdevis sevi kapitālistam. Viņa ekonomisko nebrīvību[18] vienlaikus

---

[15]) «Times» 1863. g. 24. martā.

[16]) Parlaments nepiešķīra nevienu fartingu emigrēšanai, bet tikai izdeva likumus, kas pilnvaroja municipalitātes turēt strādniekus uz dzīvības un nāves robežas jeb ekspluatēt tos, nemaksājot normālu darba algu. Kad vēlāk, pēc trim gadiem, uzliesmoja lopu sērga, parlaments tūdaļ, pat rupji pārkāpjot parlamenta etiķeti, piešķīra miljonus, lai atlīdzinātu zaudējumus miljonāriem lendlordiem, kuru rentniekiem arī bez tā nebija nekādu zaudējumu, pateicoties gaļas cenu pieaugumam. Zemesīpašnieku zvēriskais rēciens, atklājot 1866. g. parlamentu, pierādīja, ka nav jābūt indietim, lai pielūgtu govi Sabalu, un nav jābūt Jupiteram, lai pārvērstos par vērsi.

[17]) «Strādnieks prasīja eksistences līdzekļus, lai dzīvotu, uzņēmējs prasīja darbu, lai iegūtu peļņu» (*Sismondi*. «Nouveaux Principes d'Économie Politique», Paris, t. I, p. 91).

[18]) Šās atkarības rupji zemnieciskā forma pastāv Derhemas grāfistē. Tā ir viena no tām nedaudzajām grāfistēm, kurās vietējie apstākļi nenodrošina rentniekam neapstrīdamu īpašuma tiesību uz lauku kalpiem. Grāfistē esošā kalnrūpniecība dod pēdējiem izvēles iespēju. Tāpēc te pretēji vispārējam likumam fermeris nomā tikai to zemi, uz kuras atrodas strādnieku kotedžas. Īres maksa par kotedžu ir darba algas daļa. Šīs kotedžas sauc par «hind's houses» [«kalpu mājām»]. Tās izīrē strādniekiem ar noteikumu veikt zināmas feodālas klausības pēc līguma, kuru sauc par «bondage» [«dzimtbūtniecisku atkarību»] un kurš, starp citu, uzliek strādniekam par pienākumu tajā laikā, kad viņš ir aizņemts citur, sūtīt darbā savā vietā meitu utt. Pašu strādnieku sauc par bondsman, t. i., par dzimtcilvēku. Šī attiecība no gluži jaunas puses parāda mums strādnieka individuālo patērēšanu kā patērēšanu priekš kapitāla jeb ražīgu patērēšanu. «Interesanti atzīmēt, ka pat šā bondsman izkārnījumus viņa taupīgais pavēlnieks pieskaita pie saviem ienākumiem... Fermeris neatļauj ierīkot nekādas atejas vietas, izņemot tās, kuras viņš pats ierīkojis, un necieš ne mazāko savu sizerēna tiesību pārkāpšanu šajā ziņā» («Public Health. 7th Report 1864», p. 188).

ir nosaka, ir masko viņa sevis pārdošanas periodiskā atjaunošanās, viņa individuālo algotā darba izmantotāju — uzņēmēju maiņa un viņa darba tirgus cenu svārstības[19].

Tātad kapitālistiskais ražošanas process, ja to aplūkojam tā vispārējā sakarībā jeb kā atražošanas procesu, ražo ne tikai preces, ne tikai virsvērtību, tas ražo un atražo arī pašu kapitālistisko attiecību — kapitālistu vienā pusē, algoto strādnieku — otrā[20].

---

[19] Atgādināsim, ka attiecībā uz bērnu u. tml. darbu izzūd pat šī sevis pārdošanas formalitāte.

[20] «Kapitāla priekšnoteikums ir algotais darbs, un algotā darba priekšnoteikums ir kapitāls. Tie nosaka un rada viens otru. Vai strādnieks kokvilnas fabrikā ražo tikai kokvilnas audumu? Nē, viņš ražo kapitālu. Viņš ražo vērtības, kas no jauna tiek izlietotas, lai valdītu pār viņa darbu un lai ar viņa darba palīdzību radītu jaunas vērtības» (*Karl Marx.* «Lohnarbeit und Kapital», «Neue Rheinische Zeitung», 266. nr., 1849. g. 7. aprīlī). Raksti, kas publicēti «Neue Rheinische Zeitung» slejās ar šo virsrakstu, ir lekciju fragmenti, kuras es par šo tematu lasīju 1847. gadā Briseles vācu strādnieku biedrībā[161]; to iespiešanu pārtrauca Februāra revolūcija.

DIVDESMIT OTRĀ NODAĻA

VIRSVĒRTĪBAS PĀRVĒRŠANĀS KAPITĀLĀ

1. KAPITĀLISTISKAIS RAŽOŠANAS PROCESS PAPLAŠINĀTĀ MĒROGĀ. PREČU RAŽOŠANAS ĪPAŠUMA LIKUMU PĀRVĒRŠANĀS PAR KAPITĀLISTISKĀS PIESAVINĀŠANĀS LIKUMIEM

Iepriekš mēs pētījām, kā virsvērtība rodas no kapitāla, tagad aplūkosim, kā kapitāls rodas no virsvērtības. Virsvērtības izlietošanu par kapitālu jeb virsvērtības atpakaļ pārvēršanu kapitālā sauc par kapitāla uzkrāšanu[21]).

Aplūkosim vispirms šo procesu no atsevišķa kapitālista viedokļa. Pieņemsim, piemēram, ka vērptuvju fabrikants avansē kapitālu 10 000 st. märc. apmērā, to skaitā $^4/_5$ kokvilnas, mašīnu utt. veidā un $^1/_5$ darba algas veidā. Pieņemsim, ka gadā viņš ražo 240 000 märc. dzijas 12 000 st. märc. vērtībā. Ja virsvērtības norma ir 100%, virsvērtība ir ietverta virsproduktā jeb tīrajā produktā, kas ir 40 000 märc. dzijas jeb viena sestā daļa no bruto produkta; tās vērtība ir 2 000 st. märc., kas tiks realizēta, to pārdodot. Vērtības summa 2 000 st. märc. apmērā ir vērtības summa 2 000 st. märc. apmērā. Nedz šās naudas izskats, nedz tās smaka neliecina par to, ka tā ir virsvērtība. Tas fakts, ka šī vērtība ir virsvērtība, tikai norāda uz to, kādā ceļā tā ir nākusi sava īpašnieka rokās, bet nebūt negroza pašu vērtības vai naudas dabu.

Tādējādi vērptuvju fabrikantam, lai pārvērstu kapitālā šo viņam no jauna ienākušo summu 2 000 st. märc. apmērā, pārējiem apstākļiem nemainoties, jāavansē $^4/_5$ no tās kokvilnas utt. iepirkšanai un $^1/_5$ jaunu strādnieku — vērpēju iepirkšanai, pie kam pēdējiem jāatrod tirgū tie dzīvei nepieciešamie līdzekļi, kuru vērtību viņš tiem ir avansējis. Tad šis jaunais kapitāls 2 000 st. märc. apmērā funkcionēs vērpšanā un savukārt ienesīs virsvērtību 400 st. märc. apmērā.

Kapitāla vērtība bija sākotnēji avansēta naudas formā; turpretim virsvērtība jau no paša sākuma pastāv kā bruto produkta noteiktas daļas vērtība. Ja bruto produktu pārdod, pārvērš naudā,

---

[21]) «Kapitāla uzkrāšana: izlietot daļu no ienākuma kā kapitālu» (*Malthus*. «Definitions etc.»- 2nd ed. Cazenove, p. 11). «Ienākuma pārvēršanās kapitālā (*Malthus*. «Principles of Political Economy», 2nd ed. London, 1836, p. 320).

tad kapitāla vērtība no jauna iegūst savu sākotnējo formu, bet virsvērtība maina savu sākotnējo pastāvēšanas veidu. Tomēr, sākot ar šo momentu, abas tās, tiklab kapitāla vērtība, kā virsvērtība, ir naudas summas un viņu atpakaļ pārvēršanās kapitālā notiek pilnīgi vienādā veidā. Kā vienu, tā otru vērtību kapitālists izlieto preču pirkšanai, un tās viņam dod iespēju no jauna sākt izgatavot savu produktu, šoreiz jau paplašinātā mērogā. Bet, lai iepirktu šīs preces, viņam tās ir jāatrod tirgū.

Viņa paša dzija apgrozās tikai tāpēc, ka viņš iznes savu gada produktu tirgū, kā to dara ar savām precēm arī visi citi kapitālisti. Bet, pirms šīs preces nokļuvušas tirgū, tās jau ietilpst gada produkcijas fondā, t. i., visāda veida priekšmetu kopējā masā, kuros gada laikā pārvēršas atsevišķu kapitālu summa jeb kopējais sabiedrīskais kapitāls, no kura tikai zināma daļa atrodas katra atsevišķā kapitālista rokās. Tirgū notiekošie procesi īsteno tikai šo gada produkcijas atsevišķo sastāvdaļu apgrozību, nodod tās no vienām rokām otrās rokās, bet nevar nedz palielināt gada produkcijas summu, nedz grozīt ražoto priekšmetu dabu. Kā izlietojams kopējais gada produkts, tas tādējādi ir atkarīgs no paša šā produkta sastāva un nevis no tā apgrozības.

Pirmām kārtām gada produkcijai jādod visi tie priekšmeti (lietošanas vērtības), ar kuriem kompensējamas gada laikā patērētās kapitāla vieliskās sastāvdaļas. Atskaitot šo daļu, paliek tīrais produkts jeb virsprodukts, kurā ir ietverta virsvērtība. Bet no kā sastāv šis virsprodukts? Varbūt no priekšmetiem, kas domāti kapitālistu šķiras vajadzību un iegribu apmierināšanai, — no priekšmetiem, kas tādējādi ietilpst viņu patēriņa fondā? Ja tas būtu tā, tad virsvērtība tiktu nodzīvota līdz pēdējam grasim un notiktu vienkārša atražošana.

Lai uzkrātu, daļa no virsprodukta ir jāpārvērš kapitālā. Bet, neizdarot brīnumu, kapitālā var pārvērst tikai tādus priekšmetus, kurus iespējams izlietot darba procesā, t. i., ražošanas līdzekļus, un tālāk tādus priekšmetus, kuri spēj uzturēt strādnieka dzīvību, t. i., dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Tātad daļa no gada virsdarba jāizlieto papildu ražošanas līdzekļu un dzīvei nepieciešamo līdzekļu izgatavošanai, kuri ir uzvija virs šo līdzekļu tā daudzuma, kas nepieciešams avansētā kapitāla kompensēšanai. Vārdu sakot, virsvērtību tikai tāpēc ir iespējams pārvērst kapitālā, ka virsprodukts, kura vērtība tā ir, jau ietver sevī jaunā kapitāla vieliskās sastāvdaļas[21a)].

Bet, lai šiem elementiem liktu faktiski funkcionēt kā kapitālam, kapitālistu šķirai ir vajadzīgs papildu daudzums darba. Ja nevar

---

21a) Mēs šeit abstrahējamies no ārējās tirdzniecības, ar kuras palīdzību nācija var pārvērst greznuma priekšmetus ražošanas līdzekļos un dzīvei nepieciešamajos līdzekļos vai otrādi. Lai aplūkotu mūsu pētījuma priekšmetu pilnīgi tīrā veidā, neatkarīgi no blakus apstākļiem, kas stāvokli padara neskaidru, mums visa tirdzniecības pasaule jāaplūko kā viena nācija un jāpieņem, ka kapitālistiskā ražošana ir nostiprinājusies visur un iekarojusi visas ražošanas nozares.

ekstensīvi vai intensīvi palielināt jau nodarbināto strādnieku ekspluatāciju, tad, acīm redzot, jāizmanto papildu darbaspēki. Bet arī par to ir parūpējies pats kapitālistiskās ražošanas mehānisms: tas atražo strādnieku šķiru kā šķiru, kas ir atkarīga no darba algas, kuras parastais līmenis ir pietiekams ne tikai tās pašuzturēšanai, bet arī tam, lai tā vairotos. Šos dažāda vecuma papildu darbaspēkus katru gadu kapitālam piegādā pati strādnieku šķira, tā ka atliek tikai savienot tos ar papildu ražošanas līdzekļiem, kas jau ietilpst gada ražošanas produktā, un virsvērtības pārvēršana kapitālā ir veikta. Tātad kapitāla uzkrāšana, aplūkojot to konkrēti, ir tā atražošana paplašinātā mērogā. Vienkāršās atražošanas riņķojums mainās un pārvēršas, pēc Sismondi[162] izteiciena, par spirāli[21b)].

Tagad atgriezīsimies pie mūsu piemēra. Tas ir vecs stāsts: Ābrams radīja Īzaku, Īzaks radīja Jēkabu[163] utt. Sākotnējais kapitāls 10 000 st. märc. apmērā ienes virsvērtību 2 000 st. märc. apmērā, kura kapitalizējas. Jaunais kapitāls 2 000 st. märc. apmērā ienes virsvērtību 400 st. märc. apmērā, šī virsvērtība tāpat kapitalizējas, t. i., pārvēršas par otru papildu kapitālu, kurš atkal ienes jaunu virsvērtību 80 st. märc. apmērā, utt.

Mēs šeit neņemam vērā to virsvērtības daļu, kuru patērē pats kapitālists. Tikpat maz mūs pašlaik interesē jautājums, vai papildu kapitāls tiek pievienots pie sākotnējā kapitāla vai arī tiek atdalīts no tā, lai patstāvīgi palielinātu savu vērtību; vai to izlietos tas pats kapitālists, kas to ir uzkrājis, vai arī tas pāries citās rokās. Mums tikai nav jāaizmirst, ka līdz ar jaunradītajiem kapitāliem sākotnējais kapitāls joprojām atražo sevi un ražo virsvērtību un ka to pašu var teikt par katru uzkrātu kapitālu tā attiecībā pret paša radīto papildu kapitālu.

Sākotnējais kapitāls izveidojās, avansējot 10 000 st. märc. Kur tās ieguva to īpašnieks? Tās radījis viņa paša darbs un viņa senču darbs! — vienprātīgi atbild mums politiskās ekonomijas pārstāvji[21c)], un šis viņu pieņēmums tiešām liekas vienīgais, kas saskan ar preču ražošanas likumiem.

Gluži citāds stāvoklis ir ar papildu kapitālu 2 000 st. märc. apmērā. Tā izcelšanās process mums ir zināms pilnīgi precīzi. Tā ir kapitalizēta virsvērtība. Kopš pašas savas rašanās tas neietver sevī nevienu atomu vērtības, kurš nebūtu radies no sveša, nesamaksāta darba. Ražošanas līdzekļi, pie kuriem tiek pievienots papildu darbaspēks, tāpat kā dzīvei nepieciešamie līdzekļi, ar kuru palīdzību tas pats sevi uztur, ir tikai virsprodukta sastāvdaļas — mesli, ko kapitālistu šķira katru gadu ievāc no strādnieku šķiras. Ja kapitālistu šķira par daļu no šiem mesliem iepērk pa-

---

21b) Sismondi dotajai uzkrāšanas analīzei ir tas lielais trūkums, ka autors pārāk steidzīgi apmierinās ar frāzi: «ienākuma pārvēršanās kapitālā» un nepētī šās operācijas materiālos nosacījumus.

21c) «Sākotnējais darbs, kura rezultāts ir viņa kapitāla izcelšanās» (*Sismondi.* «Nouveaux Principes d'Économie Politique», éd. Paris, t. I, p. 109.

pildu darbaspēku, pat par pilnu cenu, tā ka ekvivalents tiek apmainīts pret ekvivalentu, tad tomēr tā rīkojas šajā gadījumā pēc vecās iekarotāja receptes, kurš pērk uzvarēto preces par viņu pašu, viņiem pašiem nolaupīto naudu.

Ja papildu kapitāls nodarbina to pašu strādnieku, kas to ir radījis, tad šim strādniekam pirmām kārtām jāturpina sākotnējā kapitāla vērtības palielināšana un turklāt jānopērk atpakaļ sava agrākā nesamaksātā darba produkts ar lielāka papildu darba palīdzību, nekā tas maksājis viņam pašam. Ja mēs to aplūkosim kā darījumu starp kapitālistu šķiru un strādnieku šķiru, tad lietas būtība nebūt negrozīsies no tā, ka uz to strādnieku nesamaksātā darba rēķina, kuri bija nodarbināti līdz šim, tiks nodarbināti jauni papildu strādnieki. Ir taču iespējams arī, ka kapitālists pārvērš papildu kapitālu mašīnā, kura izmetīs šā papildu kapitāla ražotāju uz ielas un aizstās to ar dažiem bērniem. Katrā gadījumā strādnieku šķira ar savu virsdarbu gada laikā radījusi kapitālu, kas nākamajā gadā dos nodarbošanos papildu daudzumam darba[22]. Tas ir tas, par ko saka: «kapitāls rada kapitālu».

Priekšnoteikums pirmā papildu 2000 st. märc. lielā kapitāla uzkrāšanai bija tas, ka pastāvēja vērtību summa 10000 st. märc. apmērā, ko bija avansējis kapitālists un kas tam piederēja tā «sākotnējā darba» rezultātā. Turpretim otrā papildu 400 st. märc. lielā kapitāla priekšnoteikums nav nekas cits kā pirmā kapitāla iepriekšējais uzkrājums, šīs 2000 st. märc., kuru kapitalizētā virsvērtība arī ir šīs 400 st. märc. Īpašums uz pagājušo nesamaksāto darbu tagad kļūst par vienīgo nosacījumu, lai tekoši piesavinātos dzīvu nesamaksātu darbu arvien pieaugošā apjomā. Jo vairāk kapitālists ir uzkrājis, jo vairāk viņš var uzkrāt.

Ciktāl virsvērtība, no kuras sastāv papildu kapitāls Nr. 1, ir rezultāts pirkumam, kurā darbaspēks nopirkts par daļu no sākotnējā kapitāla, — pirkumam, kurš pilnīgi atbildis preču apgrozības likumiem un kura priekšnoteikums no juridiskā viedokļa ir tikai tas, ka strādnieks brīvi rīkojas ar savām paša spējām un naudas vai preču īpašnieks — ar viņam piederošajām vērtībām; ciktāl papildu kapitāls Nr. II utt. ir vienkārši papildu kapitāla Nr. I rezultāts, t. i., to pašu attiecību sekas; ciktāl katrs atsevišķais darījums te pastāvīgi notiek pilnīgā saskaņā ar preču maiņas likumu, t. i., ciktāl kapitālists vienmēr pērk darbaspēku un strādnieks vienmēr to pārdod un turklāt — pieņemsim pat to — pēc tā patiesās vērtības, — tiktāl ir acīm redzams, ka uz preču ražošanu un preču apgrozību dibinātais piesavināšanās likums jeb privātīpašuma likums, pateicoties savai iekšējai, nenovēršamajai dialektikai, pārvēršas savā tiešajā pretstatā. Ekvivalentu maiņā, kāda bija sākotnējā operācija, notiek tādas pārmaiņas, ka rezultātā tā kļūst tikai par ārēju šķietamību; tiešām, tā kapitāla daļa, kas tiek apmainīta

[22]) «Darbs rada kapitālu, pirms kapitāls izmanto darbu» (*E. G. Wakefield.* «England and America», London, 1833, v. II, p. 110).

pret darbaspēku, pirmkārt, pati ir tikai daļa no sveša darba produkta, kas piesavināts bez ekvivalenta; otrkārt, to radījušajam strādniekam tā ir ne tikai jākompensē, bet arī jākompensē ar jaunu uzviju. Maiņas attiecība starp kapitālistu un strādnieku tādējādi kļūst tikai šķietamība, kas pieder apgrozības procesam, tukša forma, kas ir sveša savam saturam un tikai mistificē to. Darbaspēka pastāvīga pirkšana un pārdošana ir forma. Bet saturs ir tas, ka kapitālists daļu no jau materializētā svešā darba, ko tas pastāvīgi piesavinās bez ekvivalenta, arvien no jauna maina pret lielāku daudzumu dzīva sveša darba. Sākotnēji īpašuma tiesība parādījās kā tiesība, kas dibināta uz paša darbu. Vismaz mums nācās piekrist šim pieņēmumam, jo viens otram pretim stāv tikai tiesībās vienlīdzīgi preču īpašnieki, pie kam svešas preces piesavināšanās līdzeklis ir vienīgi savas paša preces atsavināšana, un šo preci iespējams radīt tikai ar darbu. Bet tagad izrādās, ka īpašums kapitālistam nozīmē tiesību piesavināties svešu nesamaksātu darbu vai tā produktu, strādniekam — neiespējamību piesavināties savu paša produktu. Īpašuma atdalīšana no darba kļūst par nepieciešamām sekām likumam, kura sākuma punkts bija to šķietama identitāte[23]).

Tādējādi, lai kā arī liktos, ka kapitālistiskais piesavināšanās veids ir pretrunā ar sākotnējiem preču ražošanas likumiem, tomēr to nebūt nerada šo likumu pārkāpšana, bet gan, tieši pretēji, to lietošana. Īss retrospektīvs apskats par kustības secīgajām fāzēm, kuru beigu punkts ir kapitālistiskā uzkrāšana, vēlreiz skaidri mums visu to parādīs.

Vispirms mēs redzējām, ka sākotnējā vērtības summas pārvēršanās kapitālā notika pilnīgā saskaņā ar maiņas likumiem. Viens kontrahents pārdod savu darbaspēku, otrs to pērk. Pirmais saņem savas preces vērtību un līdz ar to atsavina tās lietošanas vērtību, t. i., darbu, nododot to otrajam. Tad otrais pārvērš viņam jau piederošos ražošanas līdzekļus ar šā arī viņam piederošā darba palīdzību jaunā produktā, kas gluži tāpat pieder viņam ar pilnu tiesību.

Šā produkta vērtība ietver sevī, pirmkārt, patērēto ražošanas līdzekļu vērtību. Derīgais darbs nevar patērēt šos ražošanas līdzekļus, vienlaikus nepārnesot to vērtību uz produktu; bet darbaspēks var būt pārdošanas priekšmets tikai tajā gadījumā, ja tas spēj dot derīgu darbu tai rūpniecības nozarei, kur to ir domāts izlietot.

Tālāk, jaunā produkta vērtība ietver sevī darbaspēka vērtības ekvivalentu un virsvērtību. Un tas ir tieši tāpēc, ka darbaspēkam, kas pārdots uz noteiktu laiku — uz dienu, uz nedēļu utt. —, ir mazāka vērtība nekā vērtība, ko rada tā izmantošana šajā laika

---

[23]) Kapitālista īpašums uz sveša darba produktu «ir nepieciešams rezultāts piesavināšanās likumam, kura pamatprincips bija, gluži otrādi, katra strādnieka ekskluzīva īpašuma tiesība uz sava darba produktu» (*Cherbuliez.* «Richesse ou Pauvreté». Paris, 1841, p. 58. Starp citu, šī dialektiskā pārvēršanās šajā darbā nav pareizi attīstīta).

posmā. Bet strādniekam ir samaksāta viņa darbaspēka maiņas vērtība, un līdz ar to viņam ir atsavināta tā lietošanas vērtība, kā tas ir vienmēr, kad notiek pirkšana un pārdošana.

Preču ražošanas vispārējo likumu nebūt neskar tas apstāklis, ka šai sevišķajai precei — darbaspēkam — ir savdabīga lietošanas vērtība, kuras būtība ir tās spēja dot darbu un tātad radīt vērtību. Tātad, ja darba algā avansētās vērtības summa ne tikai vienkārši no jauna parādās produktā, bet arī parādās, pieaugusi par zināmu virsvērtību, tad tas izriet nevis no tā, ka pārdevēju krāpj — viņš taču ir saņēmis preces vērtību —, bet tikai no tā, ka pircējs šo preci patērē.

Maiņas likums nosaka, ka vienlīdzīgas ir tikai savstarpēji maināmo preču maiņas vērtības. Tas jau no paša sākuma pieņem, ka šo preču lietošanas vērtības ir dažādas, un nekādā ziņā neattiecas uz šo preču patērēšanu, kas sākas tikai tad, kad tirdzniecības akts ir pilnīgi pabeigts un noslēgts.

Tātad naudas sākotnējā pārvēršanās kapitālā notiek vispārīzākajā saskaņā ar preču ražošanas ekonomiskajiem likumiem un no tiem izrietošajām īpašuma tiesībām. Neraugoties uz to, tās rezultātā izrādās:

1) ka produkts pieder kapitālistam un nevis strādniekam;

2) ka šā produkta vērtība bez avansētā kapitāla vērtības ietver sevī vēl virsvērtību, kas strādniekam maksājusi darbu, bet kapitālistam nav maksājusi neko un kas tomēr ir pēdējā likumīgs īpašums;

3) ka strādnieks ir saglabājis savu darbaspēku un var to no jauna pārdot, ja atradīs pircēju.

Vienkāršā atražošana ir tikai šās pirmās operācijas periodiska atkārtošana; pie tam katru reizi nauda no jauna pārvēršas kapitālā. Tādējādi šeit likums nebūt netiek pārkāpts — tieši pretēji, tiek radīta tikai tā pastāvīgas izpausmes iespēja.

«Daži secīgi maiņas akti tikai izveidojuši no pēdējā pirmā pārstāvi» (*Sismondi.* «Nouveaux Principes d'Économie Politique», t. I, p. 70).

Un tomēr ar vienkāršo atražošanu, kā redzējām, pietiek, lai šai pirmajai operācijai — ciktāl mēs to aplūkojām kā izolētu procesu — piešķirtu pilnīgi citādu raksturu.

«No personām, starp kurām sadalās nacionālais ienākums, vienas» (strādnieki) «ik gadus iegūst uz to jaunu tiesību ar jauna darba izlietojumu; citas» (kapitālisti) «jau agrāk ir ieguvušas uz to pastāvīgu tiesību ar sākotnējo darba izlietojumu» (turpat, 111. lpp.).

Darbs, kā zināms, nav vienīgā sfēra, kur pirmdzimtība rada brīnumus.

Nekas negrozīsies, ja vienkāršo atražošanu aizstās ar atražošanu paplašinātā mērogā jeb uzkrāšanu. Pirmajā gadījumā kapitālists noplītē visu virsvērtību, otrajā gadījumā viņš parāda savu

pilsoņa tikumu ar to, ka patērē tikai daļu no virsvērtības, pārējo pārvēršot naudā.

Virsvērtība ir viņa īpašums, tā nekad nav piederējusi kādam citam. Ja viņš to avansē ražošanai, tad dara to no sava paša fonda, gluži tāpat kā tajā dienā, kad viņš pirmoreiz nonāca tirgū. Ka šoreiz viņa fonds ir radies no viņa strādnieku nesamaksātā darba, tam nav absolūti nekādas nozīmes. Ja strādnieks *B* tiek algots uz virsvērtības rēķina, ko ražojis strādnieks *A*, tad, pirmkārt, *A* ir radījis šo virsvērtību, saņemdams līdz pēdējai kapeikai visu taisnīgo cenu par savu preci, un, otrkārt, šai lietai vispār nav nekāda sakara ar strādnieku *B*. Viss, ko *B* prasa un ko tam ir tiesības prasīt, — ir tas, lai kapitālists samaksā viņam viņa darbaspēka vērtību.

«Abi vēl ir pat ieguvuši: strādnieks tāpēc, ka viņam ir avansēti viņa darba» (vajadzēja teikt: nesamaksātā citu strādnieku darba) «augļi, pirms vēl darbs ir veikts» (vajadzēja teikt: pirms viņa darbs ir atnesis savus augļus); «uzņēmējs tāpēc, ka šā strādnieka darbs ir bijis vairāk vērts nekā viņa darba alga» (vajadzēja teikt: radījis vairāk vērtības nekā ir darba algas vērtība) (*Sismondi.* «Nouveaux Principes d'Économie Politique», t. I, p. 135).

Lieta, protams, izskatās gluži citāda, kad mēs aplūkojam kapitālistisko ražošanu tās atjaunošanās nepārtrauktajā plūdumā un atsevišķa kapitālista un atsevišķa strādnieka vietā ņemam viņu kopumu — kapitālistu šķiru un strādnieku šķiru. Bet līdz ar to mēs lietotu kritēriju, kas ir pilnīgi svešs preču ražošanai.

Preču ražošanā stāv viens otram pretim tikai savstarpēji neatkarīgie pārdevējs un pircējs. Visas attiecības viņu starpā satrūkst, kad izbeidzas viņu noslēgtā līguma termiņš. Ja darījums tiek atjaunots, tad jau uz jauna līguma pamata, kuram nav nekā kopēja ar iepriekšējo un kurš tikai nejauši var atkal saistīt to pašu pircēju ar to pašu pārdevēju.

Tātad, ja preču ražošanu vai kādu pie tās piederošu parādību aplūkojam atbilstoši viņu pašu ekonomiskajiem likumiem, tad katrs maiņas akts ir jāņem atsevišķi, ārpus katra sakara ar iepriekšējiem un turpmākajiem maiņas aktiem. Un, tā kā pirkumi un pārdevumi notiek tikai starp atsevišķiem indivīdiem, tad nav pieļaujams meklēt tajos attiecības starp veselām sabiedrības šķirām.

Lai arī cik garu secīgas atražošanas un iepriekšējas uzkrāšanas rindu būtu veicis pašlaik funkcionējošais kapitāls, katrā ziņā tas saglabā savu sākotnējo šķīstību. Kamēr katrā maiņas aktā, ņemot to atsevišķi, tiek ievēroti maiņas likumi, piesavināšanās veidā var notikt pilnīgs apvērsums, nemaz neskarot preču ražošanai atbilstošo īpašuma tiesību. Viena un tā pati īpašuma tiesība ir tiklab sākumā, kad produkts pieder ražotājam un kad pēdējais, mainot ekvivalentu pret ekvivalentu, var iegūt bagātību tikai ar paša darbu, kā arī kapitālistiskajā periodā, kad sabiedriskā bagātība arvien pieaugošā mērā kļūst to īpašums, kuri spēj pastāvīgi arvien no jauna piesavināties nesamaksāto citu cilvēku darbu.

Šis rezultāts ir nenovēršams, ciktāl pats strādnieks brīvi pārdod darbaspēku kā preci. Bet tikai kopš šā laika preču ražošana iegūst vispārēju raksturu un kļūst par tipisku ražošanas formu; tikai kopš šā laika katrs produkts no paša sākuma tiek ražots pārdošanai un visa ražotā bagātība iziet caur apgrozības sfēru. Tikai tad, kad algotais darbs kļūst par preču ražošanas bāzi, šī ražošana uzspiež sevi visai sabiedrībai; bet tikai tad tā var izvērst arī visas tajā apslēptās potences. Sacīt, ka algotā darba parādīšanās sagroza preču ražošanas patieso raksturu, nozīmē to pašu kā sacīt: lai preču ražošanas patiesais raksturs paliktu negrozīts, tā nedrīkst attīstīties. Tādā pašā mērā, kādā preču ražošana, attīstoties saskaņā ar saviem pašas imanentajiem likumiem, pārvēršas par kapitālistisku ražošanu, — tādā pašā mērā preču ražošanai piemītošie īpašuma likumi kļūst par kapitālistiskās piesavināšanās likumiem[24].

Mēs redzējām, ka, pat pastāvot vienkāršajai atražošanai, viss avansētais kapitāls, lai arī kāda būtu tā sākotnējā izcelšanās, pārvēršas uzkrātā kapitālā jeb kapitalizētā virsvērtībā. Bet vispārējā ražošanas plūdumā viss sākotnēji avansētais kapitāls ir bezgalīgi mazs lielums (magnitudo evanescens matemātiskā nozīmē) salīdzinājumā ar tieši uzkrāto kapitālu, t. i., ar virsvērtību jeb virsproduktu, kas no jauna pārvērsts kapitālā, pie kam ir gluži vienalga, vai tas funkcionē tās pašas personas rokās, kura to uzkrājusi, vai citās rokās. Tāpēc politiskā ekonomija vispār attēlo kapitālu kā «uzkrātu bagātību» (pārvērstu virsvērtību jeb ienākumu), «kas no jauna tiek izlietota virsvērtības ražošanai»[25], un kapitālistu — kā «virsprodukta īpašnieku»[26]. Šo pašu uzskatu, tikai citādā formā, izteic, kad saka, ka viss esošais kapitāls ir uzkrāts jeb kapitalizēts procents, tāpēc ka procents ir tikai daļa no virsvērtības[27].

2. POLITISKĀS EKONOMIJAS MALDĪGĀ IZPRATNE PAR ATRAŽOŠANU PAPLAŠINĀTĀ MĒROGĀ

Pirms mēs tuvāk definējam uzkrāšanu jeb virsvērtības atpakaļ pārvēršanos kapitālā, ir jānovērš kāda neskaidrība, ko radījusi klasiskā politiskā ekonomija.

Tāpat kā preces, ko kapitālists pērk paša patēriņam par daļu no virsvērtības, nevar kalpot viņam kā ražošanas līdzekļi un vēr-

---

[24]) Tāpēc jāapbrīno Prudona gudrā viltība, kurš grib iznīcināt kapitālistisko īpašumu, nostādot tam pretim... preču ražošanas mūžīgos īpašuma likumus!

[25]) «Kapitāls ir uzkrāta bagātība, kuru izlieto nolūkā iegūt peļņu» (*Malthus.* «Principles of Political Economy» [p. 262]). «Kapitāls... sastāv no bagātības, kas sakrāta no ienākuma un ko izlieto nolūkā iegūt peļņu» (*R. Jones.* «Text-book of Lectures on the Political Economy of Nations»).

[26]) «Virsprodukta jeb kapitāla īpašnieki» («The Source and Remedy of the National Difficulties. A Letter to Lord John Russel». London, 1821).

[27]) «Kapitāls ar procentu procentiem uz katru ietaupītā kapitāla daļu ir tādā mērā pieaudzis, ka visa pasaules bagātība, kas dod ienākumu, jau sen ir kļuvusi vienkārši par kapitāla procentu» (Londonas «Economist» 1859. g. 19. jūlijā).

tības palielināšanas līdzekļi, tā arī darbs, ko viņš pērk savu dabisko un sociālo vajadzību apmierināšanai, nav ražīgs darbs. Pirkdams šāda veida preces vai darbu, kapitālists nepārvērš par tiem izdoto virsvērtību kapitālā, bet gan, otrādi, patērē vai izdod to kā ienākumu. Pretstatā veco muižnieku principam, kas, kā pareizi saka Hēgelis, «nozīmē esošā patērēšanu»[164] un sevišķi spilgti izpaužas personisko pakalpojumu greznībā, buržuāziskā politiskā ekonomija atzina par ārkārtīgi svarīgu pasludināt kapitāla uzkrāšanu par pilsoņa pirmo pienākumu un nemitīgi sludināt: nevar uzkrāt tas, kurš apēd visu savu ienākumu, nevis tērē labu tiesu no tā, salīgstot papildu ražīgus strādniekus, kas ienes vairāk, nekā viņiem jāmaksā. No otras puses, politiskajai ekonomijai vajadzēja cīnīties pret tautas aizspriedumu, kas jauc kapitālistisko ražošanu ar dārgumu uzkrāšanu[28]) un tāpēc uzskata, it kā uzkrāta bagātība esot bagātība, kura paglābta no bojā ejas tās dotajā naturālajā formā un tātad izņemta no patēriņa sfēras un pat no apgrozības sfēras. Patiesībā naudas izņemšana no apgrozības sfēras būtu tiešs pretstats tās izlietošanai kapitāla veidā un preču uzkrāšana dārgumu krāšanas nozīmē būtu vistīrākā nejēdzība[28a]). Ievērojamu preču masu uzkrāšanās ir apgrozības apstāšanās vai pārprodukcijas rezultāts[29]). Lai būtu kā būdams, tautas priekšstats uztver, no vienas puses, bagātnieku patēriņa fondos savāktos, lēni patērējamos labumus, no otras puses, rezervju izveidošanu — parādību, kura piemīt visiem ražošanas veidiem un pie kuras mēs vēl pakavēsimies, analizējot apgrozības procesu.

Tātad šajos ietvaros klasiskajai politiskajai ekonomijai ir pilnīga taisnība, kad tā kā uzkrāšanas procesa raksturīgo momentu uzsver to apstākli, ka virsproduktu patērē ražīgi strādnieki un nevis neražīgi strādnieki. Bet šeit pat sākas arī tās kļūda. Ā. Smits ieviesa modi attēlot uzkrāšanu kā procesu, kurā ražīgi strādnieki vienkārši patērē virsproduktu, t. i., attēlot virsvērtības kapitalizāciju kā tās vienkāršu pārvēršanos par darbaspēku. Paklausīsimies, piemēram, Rikārdo:

«Ir jāsaprot, ka visi kādas zemes produkti tiek patērēti; bet vislielākā atšķirība, kādu tikai var iedomāties, ir tā, vai tos patērē tie, kas atražo citu vērtību, vai arī tie, kas to neatražo. Ja mēs sakām, ka ienākums tiek ietaupīts un pievienots kapitālam, tad mēs ar to saprotam, ka to ienākuma daļu, par kuru saka, ka tā ir pārvērtusies kapitālā, patērē ražīgi un nevis neražīgi strādnieki. Nav lielāku maldu kā iedomāties, ka kapitāls palielinās ar to, ka viņu vairs nepatērē.»[30])

---

[28]) «Neviens mūslaiku ekonomists nevar saprast ar taupīšanu vienkāršu dārgumu uzkrāšanu; bet ārpus šās ierobežotās un nepietiekamās operācijas šim terminam, attiecinot to uz tautas bagātību, var iedomāties tikai vienu nozīmi, un proti, to, kas rodas no ietaupījuma dažādas izlietošanas un ir dibināta uz reālām atšķirībām starp darba veidiem, kuru samaksā uz ietaupījumu rēķina» (*Malthus*. «Principles of Political Economy», p. 38, 39).

[28a]) Tā, piemēram, Balzaks, kas dziļi izpētījis visas skopuma nokrāsas, attēlo veco auglotāju Hobseku kā tādu, kas jau kļuvis bērnišķīgs, kad viņš sāk radīt dārgumu krājumu, uzkrājot preces.

[29]) «Rezervju uzkrāšanās ... maiņas apstāšanās ... pārprodukcija» (*Th. Corbet*, cit. darbs, 104. lpp.).

[30]) *Ricardo*. «Principles of Political Economy», 3rd ed. London, 1821, p. 163, piezīme.

Nav lielāku maldu kā šis Ā. Smita izvirzītais un Rikārdo un visu viņu vēlāko piebalsotāju atkārtotais apgalvojums, it kā «to ienākuma daļu, par kuru saka, ka tā ir pārvērtusies kapitālā, patērē ražīgi strādnieki». Saskaņā ar šo priekšstatu visai virsvērtībai, kas pārvēršas kapitālā, jākļūst par mainīgo kapitālu. Īstenībā tā, tāpat kā sākotnēji avansētā vērtība, sadalās pastāvīgajā kapitālā un mainīgajā kapitālā, ražošanas līdzekļos un darbaspēkā. Darbaspēks ir tā forma, kurā mainīgais kapitāls pastāv ražošanas procesā. Šajā procesā darbaspēku pašu patērē kapitālists. Darbaspēks patērē ražošanas līdzekļus ar savas funkcijas — darba palīdzību. Līdz ar to nauda, kas samaksāta, pērkot darbaspēku, pārvēršas dzīvei nepieciešamajos līdzekļos, kurus patērē nevis «ražīgais darbs», bet «ražīgais strādnieks». Ar pašā savā pamatā nepareizas analīzes palīdzību Ā. Smits nonāk pie absurda rezultāta, proti, kaut arī katrs individuālais kapitāls sadalās pastāvīgajā un mainīgajā sastāvdaļā, taču sabiedriskais kapitāls viss sastāv tikai no mainīgā kapitāla, t. i., viss tiek izlietots darba algas izmaksai. Tā, piemēram, vadmalas fabrikants pārvērš 2000 st. märc. kapitālā. Vienu daļu no šās naudas viņš izlieto audēju līgšanai, otru daļu dzijas, mašīnu utt. iepirkšanai. Bet cilvēki, no kuriem viņš nopircis dziju un mašīnas, atkal patērē daļu no viņu saņemtās naudas par darbu utt., kamēr beidzot visas 2000 st. märc. būs patērētas darba algas izmaksai jeb visu šo 2000 st. märc. reprezentēto produktu patērējuši ražīgi strādnieki. Kā redzams, viss šā argumenta spēks ir ietverts vārdos «utt.», kuri mūs sūta no Poncija pie Pilāta. Ādams Smits pārtrauc savu pētījumu tieši tur, kur sākas tā grūtības[31]).

Kamēr mēs aplūkojam tikai gada kopprodukcijas fondus, atražošanas ikgadējais process ir ļoti saprotams. Bet visas gada produkcijas sastāvdaļas ir jāiznes preču tirgū, un šeit nu sākas grūtības. Atsevišķu kapitālu un personisku ienākumu kustības krustojas, sajaucas, zūd vispārējā kustībā — sabiedriskās bagātības apgrozībā, kura mulsina skatienu un izvirza pētniekam ļoti sarežģītus uzdevumus. Otrās grāmatas trešajā daļā es došu šajā sfērā pastāvošo patieso sakaru un attiecību analīzi. Liels fiziokrātu nopelns ir tas, ka viņi savā «Ekonomikas tabulā»[166] pirmoreiz mēģināja dot gada produkcijas ainu tādā veidā, kādā tā iziet no apgrozības[32]).

---

[31]) Neraugoties uz savu «Loģiku»[165], Džons Stjuarts Milla kgs nekad neatklāj kļūdas savu priekšteču analīzē, kļūdas, kas pat buržuāziskā apvāršņa robežās, vienkārši no speciālista viedokļa skaļi prasa izlabošanu. Viņš vienmēr ar skolnieka dogmatismu tikai reģistrē savu skolotāju domu jucekli. Tā viņš rīkojas arī šai gadījumā: «Pats kapitāls ilgstošā procesā beigu beigās viss aiziet darba algas izmaksai, un pat tad, kad tas tiek kompensēts, pārdodot produktu, tas vēlāk no jauna pārvēršas darba algā.»

[32]) Ā. Smits, attēlodams atražošanas un tātad arī uzkrāšanas procesu, daudzējādā ziņā ne tikai nespēra soli uz priekšu, bet spēra pat būtisku soli atpakaļ salīdzinājumā ar saviem priekštečiem, it sevišķi ar fiziokrātiem. Sakars ar tekstā minēto viņa ilūziju ir kādai patiesi pasakainai dogmai, kuru no viņa ir mantojusi politiskā ekonomija un kuras būtība ir tā, it kā preču cena esot darba algas, peļņas (procenta) un zemes rentes, t. i., tikai darba algas un virsvērtības summa. Pamatojoties uz šādu bāzi, Storhs gluži naivi atzīstas:

Taču pats par sevi saprotams, ka politiskā ekonomija nekavējās izmantot kapitālistu šķiras interesēs A. Smita tēzi, ka visu kapitālā pārvērtušos tīrā produkta daļu patērējot strādnieku šķira.

3. VIRSVĒRTĪBAS SADALĪŠANĀS KAPITĀLĀ UN IENĀKUMĀ. ATTURĪBAS TEORIJA

Iepriekšējā nodaļā mēs aplūkojām virsvērtību resp. virsproduktu tikai kā kapitālista individuālo patēriņa fondu, šajā nodaļā mēs līdz šim aplūkojām to tikai kā uzkrāšanas fondu. Īstenībā virsvērtība ir ne tikai pirmais un ne tikai otrais fonds, bet viens un otrs kopā. Daļu no virsvērtības kapitālists patērē kā ienākumu[33], otru daļu viņš izlieto kā kapitālu jeb to uzkrāj.

Ja virsvērtības masa ir dota, tad viena no tās daļām būs jo lielāka, jo mazāka ir otra. Pārējiem apstākļiem nemainoties, attiecība, kādā notiek šī sadalīšana, nosaka uzkrāšanas lielumu. Bet šo sadalīšanu izdara tieši virsvērtības īpašnieks, kapitālists. Tātad tā ir viņa gribas akts. Par to viņa savākto meslu daļu, kuru viņš uzkrāj, saka, ka viņš to ietaupa, tāpēc ka viņš to neapēd, t. i., tāpēc, ka viņš te veic savu kapitālista funkciju — pašam iedzīvoties bagātībā.

Tikai tiktāl, ciktāl kapitālists ir personificēts kapitāls, viņam ir vēsturiska nozīme un tā vēsturiskā pastāvēšanas tiesība, kurai, kā asprātīgi teicis Lihnovskis, «nav datuma»[167]. Un tikai tiktāl viņa paša eksistences pārejošā nepieciešamība ir ietverta kapitālistiskā ražošanas veida pārejošajā nepieciešamībā. Bet tiktāl arī viņa darbības pamatmotīvs ir nevis patērēšana un lietošanas vērtība, bet gan maiņas vērtība un tās vairošana. Kā vērtības palielināšanas fanātiķis viņš nesaudzīgi liek cilvēcei ražot ražošanas dēļ, tātad attīstot sabiedriskos ražošanas spēkus, un radīt tos ražošanas materiālos nosacījumus, kas vienīgie var kļūt par reālu bāzi augstākai sabiedriskai formai, kuras pamatprincips ir katra indivīda pilnīga un brīva attīstība. Tikai kā kapitāla personifikācija kapitālists ir cienījams. Kā šādai personifikācijai viņam, tāpat kā dārgumu krājējam, ir absolūta dziņa iedzīvoties bagātībā. Bet, kas dārgumu krājējam bija individuālā mānija, tas kapitālistam ir sabiedriskā mehānisma darbība, kurā viņš ir tikai ritenītis. Turklāt kapitālistiskās ražošanas attīstība padara rūpniecības uzņēmumā ieguldītā kapitāla pastāvīgo pieaugšanu par nepieciešа-

---

«Nav iespējams sadalīt nepieciešamo cenu tās vienkāršākajos elementos» (*Storch*. «Cours d'Économie Politique», édit. Pétersbourg, 1815, t. II, p. 141, piezīme). Laba gan ir ekonomikas zinātne, kas pasludina par neiespējamu sadalīt preces cenu tās vienkāršākajos elementos! Sīkāk par to mēs runāsim otrās grāmatas trešajā daļā un trešās grāmatas septītajā daļā.

[33]) Lasītājs ievēros, ka vārdu «ienākums» [«revenue»] lieto divējādā nozīmē: pirmkārt, lai apzīmētu virsvērtību kā produktu, kas periodiski rodas no kapitāla, otrkārt, lai apzīmētu to šā produkta daļu, ko kapitālists periodiski patērē vai pievieno savam patēriņa fondam. Es paturu šo divējādo nozīmi, jo tā atbilst parastajai angļu un franču ekonomistu terminoloģijai.

mību, un konkurence uzspiež katram individuālajam kapitālistam kapitālistiskā ražošanas veida imanentos likumus kā ārējus piespiedu likumus. Tā liek viņam pastāvīgi paplašināt savu kapitālu, lai to saglabātu, un paplašināt savu kapitālu viņš var tikai ar progresējošas uzkrāšanas palīdzību.

Tāpēc, ciktāl visa kapitālista rīcība ir tikai kapitāla funkcija, kuram viņa personā piemīt griba un apziņa, tiktāl viņa paša personiskā patērēšana viņam liekas kā viņa kapitāla uzkrāšanas aplaupīšana; tā, piemēram, itāliešu grāmatvedībā privātos izdevumus ieraksta kapitālista debeta pusē attiecībā pret viņa kapitālu. Uzkrāt nozīmē iekarot sabiedriskās bagātības pasauli. Līdz ar ekspluatējamā cilvēku materiāla masu tā paplašina kapitālista tiešās un netiešās kundzības sfēru[34]).

Bet iedzimtais grēks darbojas visur. Attīstoties kapitālistiskajam ražošanas veidam, uzkrāšanai un bagātībai, kapitālists vairs nav vienkāršs kapitāla iemiesojums. Viņš jūt savas paša miesas «cilvēcisko pamošanos»[168], turklāt viņš ir tik izglītots, lai izsmietu tieksmi uz askētismu kā vecmodīga dārgumu krājēja aizspriedumu. Klasiskais kapitālists nopelt individuālo patērēšanu kā grēku pret savu funkciju un kā «atturību» no uzkrāšanas, turpretim modernizētais kapitālists jau spēj uzskatīt uzkrāšanu par «atteikšanos» no patērēšanas. «Ak, viņa krūtīs divas dvēs'les mīt un viena ved ar otru sīvu karu!»[169]

Kapitālistiskā ražošanas veida vēstures sākumā — un katrs kapitālistiskais parvenue [iznirelis] individuāli iziet šo vēsturisko stadiju — dziņa pēc iedzīvošanās bagātībā un skopums valda kā absolūtas kaislības. Bet kapitālistiskās ražošanas progress rada

---

[34]) Attēlojot augļotāju — šo kapitālista formu, kura gan ir vecmodīga, bet pastāvīgi atjaunojas, — Luters ļoti labi un uzskatāmi parāda, ka dziņā pēc iedzīvošanās bagātībā kā elements ietilpst varaskāre. «Pagāni varēja spriest, pamatojoties uz saprātu, ka augļotājs ir četrkārtīgs zaglis un slepkava. Bet mēs, kristīgie, viņus tā cienījam, ka gandrīz pielūdzam tos viņu naudas dēļ... Kas laupa un zog otram viņa uzturu, tas izdara tādu pašu lielu slepkavību (cik tas ir no viņa atkarīgs), kā kad viņš kādu mērdētu badā un iznīcinātu to galīgi. Tā rīkojas augļotājs un tomēr sēž mierīgi savā krēslā, kamēr viņam patiesībā vajadzētu tikt pakārtam karātavās, lai viņu aprītu tāds pats daudzums kraukļu, cik viņš ir nozadzis guldeņu, ja tikai viņam būtu tik daudz gaļas, ka visi kraukļi, viņu sadalījuši, varētu saņemt savu tiesu. Bet sīkos zagļus kar... Sīkos zagļus ieliek siekstā, bet lielie zagļi staigā zeltā un greznojas zīdā... Tāpēc zemes virsū nav cilvēkam lielāka ienaidnieka (pēc sātana) par skopuli un augļotāju, jo tas grib būt dievs pār visiem cilvēkiem. Turki, karotāji, tirāni — visi tie arī ir ļauni cilvēki, bet viņiem tomēr ir jāatļauj cilvēkiem dzīvot, un jāatzīstas, ka viņi ir ļauni cilvēki un ienaidnieki, un viņi dažreiz var apžēloties un viņiem pat ir jāapžēlojas par dažiem. Bet augļotājs vai skopulis grib, lai visa pasaule viņa dēļ ciestu badu un slāpes, ietu bojā nabadzībā un bēdās, lai viņam un tikai viņam vienam būtu viss un lai katrs saņemtu no viņa kā no dieva un kļūtu uz mūžiem par viņa dzimtcilvēku... Viņš valkā mantiju, zelta ķēdes, gredzenus, mazgā purnu, pieņem uzticama, dievbijīga cilvēka izskatu un lielās ar to... Augļotājs ir milzīgs, neģēlīgs briesmonis, briesmonis, kas izposta vairāk nekā Kakuss, Gerions vai Antejs. Un tomēr viņš rotājas, pieņem dievbijīgu izskatu, lai ļaudis neredzētu, kur atrodas vērši, kurus viņš atmuguriski ievelk savā alā. Bet Herkulesam jāsadzird vēršu maurošana un gūstekņu kliedzieni un jāatrod Kakuss pat starp klintīm un akmeņiem, lai atkal atbrīvotu vēršus no ļaundara. Jo par Kakusu sauc ļaundari, dievbijīgu augļotāju, kas visu zog, laupa un aprij. Un tomēr viņš it kā neko ļaunu nav darījis; un domā, ka pat neviens viņu nevar atmaskot, jo viņš ir vēršus ievilcis savā alā atmuguriski, un tāpēc pēc to pēdām liekas, ka viņi ir izlaisti. Tādējādi augļotājs gribētu piekrāpt visu pasauli, it kā viņš atnesot labumu un dodot pasaulei vēršus, bet viņš tos ķer tikai sevis labā un aprij... Un, ja nonāvē uz moku rata un nocērt galvu laupītājiem un slepkavām, tad cikreiz vairāk vajag visus augļotājus nonāvēt uz moku rata un sacirst gabalos... izdzīt, nolādēt, nocirst tiem galvu» (*Martin Luther*, cit. darbs).

ne tikai jaunu baudu pasauli; attīstoties spekulācijai un kredītam, tas atklāj tūkstoš avotu, kā pēkšņi iedzīvoties bagātībā. Zināmā attīstības pakāpē zināms pieņemts izšķērdības līmenis, būdams bagātības demonstrētājs un tātad kredīta iegūšanas līdzeklis, kļūst pat par veikala nepieciešamību «nelaimīgajam» kapitālistam. Greznība ietilpst kapitāla reprezentācijas izdevumos. Turklāt kapitālists iedzīvojas bagātībā nevis proporcionāli savam personiskajam darbam vai sava personiskā patēriņa sašaurināšanai kā dārgumu krājējs, bet proporcionāli tā svešā darbaspēka daudzumam, kuru tas izsūc, un samērā ar to atteikšanos no visiem dzīves labumiem, kuru tas uzspiež strādniekiem. Tiesa, kapitālista izšķērdība nekad neiegūst to bona fide [atklāto] raksturu, kāds piemīt izlaidīga feodāļa izšķērdībai, tieši otrādi, tās pamatā vienmēr slēpjas visnetīrākā skopulība un sīkumains aprēķins; tomēr kapitālista izšķērdība pieaug līdz ar viņa uzkrājumu, nemaz to netraucējot. Līdz ar to kapitālista cildenajās krūtīs veidojas Fausta konflikts starp dziņu pēc uzkrāšanas un baudkāri.

«Mančestras rūpniecību,» teikts kādā apcerējumā, ko 1795. gadā publicējis Dr. Eikins, «var sadalīt četros periodos. Pirmajā periodā fabrikanti bija spiesti grūti strādāt, lai nodrošinātu savu eksistenci.»

It sevišķi stipri viņi iedzīvojās, krāpjot vecākus, kuri atdeva viņiem savus bērnus kā apprentices (mācekļus) un kuriem vajadzēja dārgi maksāt par mācībām, kaut gan šos mācekļus mērdēja badā. No otras puses, vidējā peļņa bija zema un uzkrāšana prasīja lielu taupību. Viņi dzīvoja kā skopuļi, kā dārgumu krājēji un ne tuvu nepatērēja pat procentus no sava kapitāla.

«Otrajā periodā viņi sāka iedzīvoties nelielā īpašumā, bet strādāja tikpat neatlaidīgi kā agrāk,» — tāpēc ka darba tiešā ekspluatācija pati prasa darbu, kā tas ir zināms ikvienam vergu uzraudzītājam, — «un dzīvoja tikpat pieticīgi kā agrāk... Trešajā periodā sākās greznība un uzņēmumi sāka paplašināties, tāpēc ka viņi izsūtīja jātniekus» (komivojažierus uz zirgiem) «pēc pasūtījumiem uz visām karalistes tirdzniecības pilsētām. Jādomā, ka līdz 1690. g. bija tikai ļoti nedaudz vai pat pavisam nebija kapitālu 3 000—4 000 st. mārc. apmērā, kas būtu iegūti rūpniecībā. Bet apmēram šai laikā vai nedaudz vēlāk rūpnieki jau bija iekrājuši naudu un sāka celt sev mūra namus koka vai māla namu vietā... Mančestrā vēl XVIII gadsimta pirmajos gadu desmitos fabrikants, kas pacienāja savus viesus ar kausu ārzemju vīna, ierosināja visu kaimiņu valodas un tenkas.»

Kad nebija vēl mašinizētās ražošanas, fabrikanti, pulcēdamies pa vakariem krogos, nekad nepatērēja vairāk kā glāzi punša par 6 pensiem un paciņu tabakas par 1 pensu. Tikai 1758. gadā pirmoreiz ieraudzīja — un tas iezīmēja laikmetu — «rūpniecībā nodarbojošos personu pašas ekipāžā»! «Ceturto periodu» — XVIII gadsimta pēdējo trešdaļu — «raksturo liela greznība un izšķērdība, kas balstās uz uzņēmumu paplašināšanos»[35]. Ko teiktu labais

[35]) *Dr. Aikin.* «Description of the Country from 30 to 40 miles round Manchester». London, 1795, p. 182 sqq.

Dr. Eikins, ja viņš uzceltos no miroņiem un redzētu tagadējo Mančestru!

Uzkrājiet, uzkrājiet! Tas ir Mozus un pravieši![170] «Darba mīlestība dod to materiālu, ko uzkrāj taupība.»[36] Tātad taupiet, taupiet, t. i., pārvērtiet pēc iespējas lielāku virsvērtības jeb virsprodukta daļu atpakaļ kapitālā! Uzkrāšana uzkrāšanas dēļ, ražošana ražošanas dēļ — ar šo formulu klasiskā politiskā ekonomija izteikusi buržuāziskā perioda vēsturisko misiju. Ne uz mirkli tā nemaldināja sevi tai ziņā, cik lielas ir bagātības dzemdību mokas[37]; bet kāda nozīme ir visām sūdzībām vēsturiskās nepieciešamības priekšā? Ja proletārietis klasiskās politiskās ekonomijas acīs ir tikai mašīna virsvērtības ražošanai, tad arī kapitālists tās acīs ir tikai mašīna, lai šo virsvērtību pārvērstu papildu kapitālā. Tā izturas pret kapitāla vēsturisko funkciju ļoti nopietni. Lai atbrīvotu kapitālista sirdi no nelaimīgā konflikta starp baudkāri un dziņu pēc iedzīvošanās bagātībā, Maltuss šā gadsimta divdesmito gadu sākumā aizstāvēja sevišķu darba dalīšanas veidu, pēc kura uzkrāšana jāveic kapitālistam, kas tiešām nodarbojas ražošanā, un izšķērdēšana — citiem dalībniekiem virsvērtības dalīšanā: zemesīpašnieku aristokrātijai, personām, kuras uztur valsts un baznīca, utt. Ir augstākajā mērā svarīgi, viņš saka, «nošķirt kaislību uz izdevumiem no kaislības uz uzkrāšanu» (the passion for expenditure and the passion for accumulation)[38]. Kapitālistu kungi, kas jau sen bija pārvērtušies par uzdzīvotājiem un smalkas sabiedrības locekļiem, sāka brēkt. Ko, — izsaucās kāds Rikārdo piekritējs, kas uzstājās kā viņu advokāts, — Maltusa kungs sludina augstas zemes rentes, augstus nodokļus utt.; viņš grib, lai neražīgie patērētāji ar savu pātagu pastāvīgi skubinātu rūpniekus! Protams, ražošana, ražošana arvien plašākā mērogā — tāds ir lozungs, tomēr

«tādā ceļā ražošanu iespējams drīzāk aizkavēt nekā veicināt. Nav gluži taisnīgi arī (nor is it quite fair) uzturēt bezdarbībā grupu personu tikai tādēļ, lai paskubinātu citus, pēc kuru rakstura var domāt (who are likely, from their characters), ka viņi būtu spējīgi sekmīgi darboties, ja viņus uz to piespiestu.»[39]

Bet, kaut gan viņš atzīst, ka ir netaisnīgi skubināt rūpniecības kapitālistu uz uzkrāšanu, nosmalstot taukus no viņa zupas, tomēr viņam šķiet nepieciešams ierobežot līdz iespējamam minimumam strādnieka darba algu, «lai uzturētu viņa darba mīlestību». Viņš nebūt neslēpj arī to, ka peļņas iegūšanas noslēpums ir nesamaksāta darba piesavināšanās.

«Pieprasījuma pieaugums no strādnieku puses nozīmē tikai to, ka viņi ir gatavi ņemt sev mazāko tiesu no sava pašu produkta un tā lielāko tiesu atstāt

---

[36]) *A. Smith.* «Wealth of Nations», v. III, ch. III.

[37]) Pat Z. B. Sejs saka: «Bagāto ietaupījumi tiek izdarīti uz nabadzīgo rēķina.»[171] «Romas proletārietis dzīvoja gandrīz pilnīgi uz sabiedrības rēķina ... Var gandrīz teikt, ka tagadējā sabiedrība dzīvo uz proletāriešu rēķina, no tās daļas, ko tā atņem viņiem, maksājot par darbu» (*Sismondi.* «Études etc.», t. I, p. 24).

[38]) *Malthus.* «Principles of Political Economy», p. 319, 320.

[39]) «An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand etc.», p. 67.

uzņēmējiem; un, ja saka, ka pie tam» (strādnieku) «patēriņa samazināšanās rezultātā notiek «glut»» (tirgus pārpildīšanās, pārprodukcija), «tad es varu atbildēt tikai to, ka «glut» ir augstas peļņas sinonīms.»[40]

Mācīto vīru strīds par to, kā strādniekiem izrautais laupījums izdevīgāk sadalāms uzkrāšanas vajadzībām starp rūpniecības kapitālistu un bezdarbībā dzīvojošo zemesīpašnieku utt., apklusa jūlija revolūcijas priekšā. Drīz pēc tam iezvanīja trauksmes zvanu Lionas pilsētas proletariāts un palaida sarkano gaili Anglijas lauku proletariāts. Šaipus Lamanšas pieauga ouenisms, kanāla viņā pusē sensimonisms un furjerisms. Pienāca vulgārās politiskās ekonomijas stunda. Tieši gadu pirms tam, kad Nasavs V. Seniors no Mančestras atklāja, ka peļņa (ieskaitot procentu) no kapitāla ir nesamaksātās «pēdējās, divpadsmitās darba stundas» produkts, viņš pasludināja pasaulei otru savu atklājumu. «Es,» viņš svinīgi teica, «aizstāju vārdu kapitāls, aplūkojot to kā ražošanas rīku, ar vārdu atturība[41]. Tiešām nesasniedzams vulgārās politiskās ekonomijas «atklājumu» paraugs! Ekonomiskas kategorijas vietā liek sikofanta frāzi. Voilà tout [tas ir viss]. «Ja mežonis,» pamāca Seniors, «izgatavo stopu, tad viņš nodarbojas ar rūpniecību, bet nepraktizē atturību.» Tā mums izskaidro, kā un kāpēc agrākajās sabiedriskajās iekārtās darba līdzekļus radīja bez kapitālista «atturības». «Jo sabiedrība vairāk progresē, jo vairāk atturības tā prasa»[42], un proti, no to puses, kuru darbs ir piesavināties cita darbu un tā produktu. Visi darba procesa nosacījumi tagad pārvēršas attiecīgā daudzumā kapitālista atturības aktu. Ka labību ne tikai ēd, bet arī sēj, par to mums jāpateicas kapitālista atturībai! Ja vīnu zināmu laiku glabā, lai tas norūgtu, tad atkal tikai pateicoties kapitālista atturībai[43]! Kapitālists aplaupa savu paša miesu, kad viņš «aizdod (!) strādniekam darba rīkus», — t. i., savienojis tos ar darbaspēku, izlieto kā kapitālu — un nevis aprij tvaika mašīnas, kokvilnu, dzelzceļus, mēslošanas līdzekļus, darba zirgus utt. vai, kā naivi iedomājas vulgārais ekonomists, izšķērdē «to vērtību», pārvēršot tos greznuma priekšmetos un citos patērē-

---

[40]) «An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand etc.», p. 59.

[41]) *Senior* «Principes fondamentaux de l'Économie Politique», trad. Arrivabene. Paris, 1836, p. 309. Vecās, klasiskās skolas piekritējiem tas bija tomēr pārmērīgi. «Seniora kungs liek vārdu darbs un kapitāls vietā vārdus darbs un atturība ... Atturība ir vienkārši noliegums. Peļņas avots nav vis atturība, bet gan ražīgi pielietojama kapitāla patērēšana» (Džons Keiznovs savā Maltusa grāmatas «Definitions in Political Economy» izdevumā. London, 1853, p. 130, piezīme). Turpretim Džons St. Milla kgs vienā lappusē noraksta Rikārdo peļņas teoriju un otrā — pieņem Seniora «atlīdzību par atturību». Viņam tikpat raksturīgas ir seklas pretrunas, cik sveša Hēgeļa «pretruna», ikvienas dialektikas avots.

Papildinājums 2. izd. Vulgārajam ekonomistam neienāk prātā vienkāršā doma, ka ikvienu cilvēka rīcību varam aplūkot kā «atturību» no pretējas rīcības. Ēšana ir atturība no gavēšanas, iešana ir atturība no stāvēšanas uz vietas, darbs ir atturība no bezdarbības, bezdarbība ir atturība no darba utt. Šiem kungiem vajadzētu padomāt par Spinozas vārdiem: Determinatio est negatio[172].

[42]) *Senior*, turpat, 342. lpp.

[43]) «Neviens ... nesētu, piemēram, savus kviešus, iekaisot tos uz divpadsmit mēnešiem zemē, vai neatstātu savu vīnu gadiem ilgi pagrabā, nepatērējot uzreiz šīs lietas vai to ekvivalentus, ja viņš nedomātu saņemt papildu vērtību utt.» (*Scrope.* «Political Economy», edit. A. Potter. New York, 1841, p. 133).[173]

šanas līdzekļos[44]). Kā kapitālistu šķira spētu to realizēt, tas ir noslēpums, kuru vulgārā politiskā ekonomija līdz šim laikam stingri glabā. Lai nu būtu kā būdams, pasaule dzīvo tikai tāpēc, ka kapitālists, šis modernais grēku nožēlotājs dievam Višnu, sevi spīdzina. Ne tikai kapitāla uzkrāšana, bet arī tā vienkārša «saglabāšana prasa pastāvīgu spēku sasprindzinājumu, lai noturētos pret kārdinājumu to patērēt»[45]). Tātad jau vienkārša humanitāte, acīm redzot, prasa, lai kapitālists tiktu atbrīvots no šiem mokošajiem kārdinājumiem tādā pašā veidā, kā verdzības atcelšana atbrīvoja neseno Džordžijas vergīpašnieku no smagās dilemmas: vai nodzert šampanietī visu virsproduktu, kas izspiests no nēģeriem vergiem, vai arī daļu tā no jauna pārvērst papildu daudzumā nēģeru un zemes.

Visdažādākajās sabiedriski ekonomiskajās formācijās notiek ne tikai vienkāršā atražošana, bet arī atražošana paplašinātā apjomā, kaut gan pēdējās mērogs ir dažāds. Ar laiku ražo arvien vairāk un patērē arvien vairāk, tātad arvien vairāk produkta pārvērš par ražošanas līdzekļiem. Tomēr šis process nav kapitāla uzkrāšana, tātad nav arī kapitālista funkcija līdz tam laikam, kamēr strādniekam viņa ražošanas līdzekļi un tātad viņa produkts un dzīvei nepieciešamie līdzekļi vēl nestāv pretim kapitāla formā[46]). Pirms dažiem gadiem mirušais Ričards Džonss, Maltusa pēctecis politiskās ekonomijas katedrā Austrumindijas koledžā Heiliberijā, labi ilustrē to ar diviem ievērojamiem faktiem. Tā kā indiešu tautas vairākums sastāv no zemniekiem, kam ir patstāvīga saimniecība, tad viņu produkts, viņu darba līdzekļi un viņu dzīvei nepieciešamie līdzekļi nekad nepieņem «fonda formu («the shape»), kas ietaupīts no sveša ienākuma («saved from revenue»), un tātad nemaz neiziet iepriekšēju uzkrāšanas procesu» («a previous process of accumulation»)[47]). No otras puses, provincēs, kur Anglijas kundzība vismazāk sagrāvusi veco sistēmu, strādnieki, kas nav nodarbināti zemkopībā, dabū darbu tieši no lielajiem feodāļiem, kuru rokās koncentrējas daļa lauksaimniecības virsprodukta meslu vai zemes rentes formā. Daļu šā virsprodukta lielie feodāļi patērē naturālā veidā, otru daļu viņiem strādnieki pārvērš greznuma priekšmetos un citos patērēšanas līdzekļos, bet pārējais ir darba alga strādniekiem, kuri ir savu darba rīku īpašnieki. Ražošana un

---

[44]) «Grūtības, ko sev uzliek kapitālists, aizdodams savus ražošanas rīkus strādniekam un neizlietodams viņu vērtību savam personiskajam patēriņam, lai šo vērtību pārvērstu patērēšanas vai greznuma priekšmetos» (*G. de Molinari*. «Études Économiques». Paris, 1846, p. 36) (mīkstinošais vārds «aizdod» lietots tādēļ, lai saskaņā ar vulgāro ekonomistu pārbaudīto paņēmienu identificētu rūpniecības kapitālista ekspluatēto algoto strādnieku ar pašu rūpniecības kapitālistu, kurš izlieto naudu, ko tam ir aizdevis cits kapitālists).

[45]) *Courcelle-Seneuil*, cit. darbs, 20. lpp.

[46]) «Īpašās ienākumu šķiras, kas visspēcīgāk uztur nacionālā kapitāla progresu, mainās dažādās attīstības stadijās un tāpēc... ir pilnīgi dažādas nācijām, kas atrodas dažādās progresa pakāpēs... Peļņa... ir nenozīmīgs uzkrāšanas avots salīdzinājumā ar darba algu un renti sabiedriskās attīstības agrajās stadijās... Kad nacionālā darba spēku attīstībā notiek tiešām ievērojams pieaugums, peļņas kā uzkrāšanas avota relatīvā loma pieaug» (*Richard Jones*. «Text-book etc.», p. 16, 21).

[47]) Turpat, 37. un turpm. lpp.

atražošana paplašinātā mērogā šeit notiek, nemaz neiejaucoties šim dīvainajam svētajam, šim bēdīgā izskata bruņiniekam, «atturīgajam» kapitālistam.

4. APSTĀKĻI, KAS NOSAKA UZKRĀŠANAS APMĒRUS NEATKARĪGI NO PROPORCIJAS, KĀDĀ VIRSVĒRTĪBA SADALĀS KAPITĀLĀ UN IENĀKUMĀ. DARBASPĒKA EKSPLUATĀCIJAS PAKĀPE. DARBA RAŽĪGAIS SPĒKS. STARPĪBAS PIEAUGUMS STARP IZLIETOTO UN PATĒRĒTO KAPITĀLU. AVANSĒTĀ KAPITĀLA LIELUMS

Ja attiecība, kādā virsvērtība sadalās kapitālā un ienākumā, ir dota, tad uzkrātā kapitāla lielums, acīm redzot, ir atkarīgs no virsvērtības absolūtā lieluma. Pieņemsim, ka 80% tiek kapitalizēti, 20% apēsti; tad uzkrātais kapitāls būs 2 400 st. märc. vai 1 200 st. märc. atkarībā no tā, vai virsvērtības kopsumma ir 3 000 vai tikai 1 500 st. märc. Tādējādi uzkrājuma lieluma noteikšanā piedalās visi tie apstākļi, kas nosaka virsvērtības masu. Ņemsim tos šeit vēlreiz, bet tikai tiktāl, ciktāl tie dod jaunu viedokli attiecībā uz uzkrāšanu.

Kā mēs atceramies, virsvērtības norma ir atkarīga pirmām kārtām no darbaspēka ekspluatācijas pakāpes. Politiskā ekonomija tik augstu vērtē šo apstākli, ka bieži vien uzkrāšanas paātrināšanos darba ražīgā spēka pieaugšanas ietekmē sajauc ar tās paātrināšanos strādnieka pieaugušās ekspluatācijas ietekmē[48]. Nodaļās par virsvērtības ražošanu mēs vienmēr pieņēmām, ka darba alga ir vismaz vienlīdzīga darbaspēka vērtībai. Tomēr praksē darba algas varmācīgai pazemināšanai zem šās vērtības ir pārāk svarīga loma, lai kaut īsumā pie tās nepakavētos. Zināmās robežās tā strādnieka nepieciešamo patēriņa fondu faktiski pārvērš kapitāla uzkrāšanas fondā.

«Darba algai,» saka Dž. St. Mills, «nav ražīga spēka; tā ir cena kādam no ražīgajiem spēkiem; darba alga, tāpat kā mašīnu cena, nebūt nepiedalās preču ražošanā blakus pašam darbam. Ja darbu varētu dabūt bez pirkšanas, darba alga būtu lieka.»[49]

Bet, ja strādnieki varētu pārtikt no gaisa, tos nevarētu salīgt ne par kādu cenu. Tātad bezmaksas darbs ir robeža šā vārda matemātiskajā nozīmē: tai vienmēr var tuvoties, tomēr nekad to nesasniedzot. Kapitāla pastāvīgā tendence ir tā, lai novestu strādnie-

[48]) Rikārdo saka: «Sabiedrības attīstības dažādās pakāpēs kapitāla vai darba pielietošanas» (t. i., ekspluatēšanas) «līdzekļu uzkrāšana var būt ātrāka vai lēnāka, un katrā ziņā tai ir jābūt atkarīgai no darba ražīgajiem spēkiem. Darba ražīgie spēki parasti vislielākie ir tur, kur ir auglīgas augsnes pārpilnība.» Ja šajā frāzē ar darba ražīgajiem spēkiem jāsaprot tās katra produkta daļas niecīgais lielums, kas nonāk to personu rokās, kuras to ražo ar savu darbu, tad Rikārdo apgalvojums ir vienkārša tautoloģija, tāpēc ka pārējā daļa, protams, ir fonds, no kura, ja to vēlas tā īpašnieks («if the owner pleases»), var uzkrāt kapitālu. Bet parasti tas nenotiek tieši tur, kur zeme ir visauglīgākā» («Observations on certain Verbal Disputes etc.», p. 74).

[49]) *J. St. Mill.* «Essays on some unsettled Questions of Political Economy». London, 1844, p. 90.

kus līdz šim nihilistiskajam līmenim. Kāds XVIII gadsimta rakstnieks, ko bieži esmu citējis, «Essay on Trade and Commerce» autors, izteicis tikai Anglijas kapitāla loloto sapni, kad viņš paskaidroja, ka Anglijas vēsturiskais uzdevums esot pazemināt Anglijas strādnieku darba algu līdz Francijas vai Holandes strādnieku algas līmenim[50]. Viņš, starp citu, naivi saka:

«Ja mūsu nabadzīgie» (simbolisks strādnieku apzīmējums) «grib dzīvot greznībā... tad, protams, viņu darbs būs dārgs... Mati ceļas stāvus, kad tikai padomā par tām kolosālajām pārmērībām («heap of superfluties»), kas raksturo mūsu manufaktūras strādnieku patēriņu: te ir gan degvīns, gan džins, gan tēja, gan cukurs, ārzemju augļi, stiprs alus, katūns, šņaucamā un smēķējamā tabaka utt.»[51]

Autors tālāk citē kāda Northemptonšīras fabrikanta sacerējumu, kurš, pacēlis acis pret debesīm, vaimanā:

«Francijā darbs ir par veselu trešdaļu lētāks nekā Anglijā, jo Francijas nabadzīgie veic smagu darbu, iztiek ar pašu nepieciešamāko no uztura un apģērba, un viņu galvenie patērēšanas priekšmeti ir maize, augļi, zāle, saknes un žāvētas zivis; viņi ļoti reti ēd gaļu un, kad kvieši ir dārgi, ēd ļoti maz maizes.»[52] «Turklāt,» turpina minētais autors jau pats savu domu, «viņi dzer vienīgi ūdeni un tikai nestiprus dzērienus, un tāpēc viņi tiešām izdod pārsteidzoši maz naudas... Tādu stāvokli, protams, ir grūti sasniegt, tomēr to ir iespējams sasniegt, kā to pārliecinoši pierāda tas, ka tāds pastāv tiklab Francijā, kā Holandē.»[53]

Divdesmit gadu vēlāk kāds amerikāņu šarlatāns, barona kārtā ieceltais jenkijs Bendžamins Tompsons (alias [citādi] grāfs Rumfords), attīstīja tos pašus filantropiskos plānus, izpelnīdamies ar tiem vislielāko dieva un cilvēku labvēlību. Viņa «Essays» ir pavāru grāmata, kas pilna ar visāda veida receptēm, kā dārgos normālos strādnieku patērēšanas priekšmetus aizstāt ar lētiem surogātiem. Kāda šā apbrīnojamā «filozofa» sevišķi izdevusies recepte ir šāda:

«5 mārc. miežu, 5 mārc. kukurūzas, par 3 pensiem siļķu, par 1 pensu sāls, par 1 pensu etiķa, par 2 pensiem piparu un pētersīļu, kopsummā par $20^3/_4$ pensiem iznāk vira 64 cilvēkiem, pie kam, pastāvot vidējām maizes cenām, šo izmaksu iespējams vēl pazemināt līdz $^1/_4$ pensa uz cilvēku.»[54]

---

[50]) «An Essay on Trade and Commerce». London, 1770, p. 44. Tāpat avīze «Times» 1866. g. decembrī un 1867. g. janvārī ievietoja Anglijas raktuvju īpašnieku jūtu izplūdumus, kuros tika aprakstīta Beļģijas kalnraču laimīgā dzīve, kuri saņem tieši tik daudz, cik vajadzīgs, lai dzīvotu savu «uzņēmēju» labā, un nevēlas neko vairāk. Beļģijas strādnieki cietuši daudz, bet figurēt kā paraugstrādniekiem avīzē «Times» — tas jau iet pāri mēram! Atbilde bija Beļģijas kalnraču streiks (pie Maršjennas) 1867. g. februārī, kurš tika apspiests ar svinu un pulveri.

[51]) «An Essay on Trade and Commerce». London, 1770, p. 44, 46.

[52]) Northemptonšīras fabrikants šeit izdara dievbijīgu krāpšanu, kas ir pilnīgi attaisnojama, ja ņemam vērā viņa sirdsmokas. Viņš salīdzina, pēc viņa vārdiem, Francijas un Anglijas manufaktūras strādnieka dzīvi, bet citētajā vietā apraksta, kā viņš to pats vēlāk atzīst, Francijas laukstrādnieka dzīvi!

[53]) «An Essay on Trade and Commerce». London, 1770, p. 70, 71.

Piezīme 3. izd. Tagad, pateicoties konkurencei pasaules tirgū, kura radās pēc tam, kad bija uzrakstītas citētās rindas, mēs šai jautājumā esam nokļuvuši labu tiesu tālāk. «Ja Ķīna,» teica saviem vēlētājiem parlamenta loceklis Steiplтons, «ja Ķīna kļūs par rūpniecības lielvalsti, tad es neredzu, kā Eiropas strādājošie iedzīvotāji varēs izturēt cīņu ar to, nenoslīdot līdz savu konkurentu līmenim» («Times» 1873. g. 3. septembrī). — Nu jau ne vairs kontinenta — nē, nu jau Ķīnas darba alga ir Anglijas kapitāla lolotais sapnis.

[54]) *Benjamin Thompson.* «Essays political, economical and philosophical etc.». 3 vol. London, 1796—1802, v. I, p. 294. Savā darbā «The State of the Poor, or an History of the Labouring Classes in England etc.» sers F. M. Idens sevišķi ieteic Rumforda nabagu viru darba namu priekšniekiem un pārmetoši norāda angļu strādniekiem uz to, ka «Skotijā dau-

Līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību preču viltošana tā attīstījusies, ka Tompsona ideāli kļuvuši lieki[55].

XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta pirmajos gadu desmitos Anglijas fermeri un lendlordi panāca strādnieku algas pazeminājumu līdz galējai zemākajai robežai, izmaksājot lauku dienas strādniekiem darba algas formā mazāk par minimumu, kas nepieciešams eksistencei, un papildinot pārējo ar draudžu labdarības pabalstiem. Te ir viens tās ākstīšanās piemērs, kā toreiz rīkojās angļu Dogberiji, «likumīgi» nosakot darba algas tarifus:

«Kad Spinhemlendas skvairi nosacīja 1795. gadā darba algu, viņi tikko kā bija paēduši pusdienas, bet, acīm redzot, domāja, ka strādniekiem nav vajadzīgs nekas tamlīdzīgs... Viņi nolēma, ka nedēļas algai jābūt 3 šiliņiem uz cilvēku, kad 8 märc. 11 unču smags maizes klaips maksā 1 šiliņu un kad tā cenai regulāri jāceļas, kamēr tas maksās 1 šiliņu 5 pensus. Vēl vairāk pieaugot maizes cenai, darba algai relatīvi jāsamazinās, un tāpēc, kad klaipa cena būs 2 šiliņi, strādnieka patēriņam jākļūst par vienu piektdaļu mazākam, nekā tas bija agrāk.»[56]

1814. gadā lordu palātas izmeklēšanas komisijā nodeva liecību kāds A. Benets, liels fermeris, miertiesnesis, nabagmājas pārvaldnieks, kura pienākumu skaitā ietilpa darba algas regulēšana. Uz jautājumu: «Vai tiek ievērota kaut kāda noteikta proporcija starp dienas darba vērtību un pabalsta apmēriem, kuru strādniekiem izsniedz draudze?» — viņš atbildēja:

«Jā. Katras ģimenes nedēļas ienākumu papildina virs ģimenes nominālās algas līdz maizes galonklaipa (8 märc. 11 unču) vērtībai un 3 pensiem uz cilvēku... Mēs domājam, ka galonklaipa pietiek, lai varētu iztikt katrs ģimenes loceklis vienu nedēļu; 3 pensus izsniedz apģērbam; bet, ja draudze pati grib izsniegt apģērbu, tad šos 3 pensus no pabalsta atskaita. Šī prakse valda ne tikai visur rietumos no Viltšīras, bet, es domāju, arī visā Anglijā.»[57] «Tādējādi,» izsaucas kāds tā laika buržuāziskais autors, «fermeri gadiem ilgi pazemoja savu tautiešu cienījamu šķiru, liekot viņiem meklēt patvērumu darba namos... Fermeris palielināja savu paša ienākumu, neļaujot uzkrāt strādniekiem pat visnepieciešamāko patēriņa fondu.»[58]

---

dzas ģimenes mēnešiem ilgi pārtiek vienīgi no auzu un miežu miltiem, kas sajaukti ar ūdeni un sāli, nelietojot nedz kviešus, nedz rudzus, nedz gaļu, un tomēr viņi dzīvo vēl ļoti komfortabli» («and that very comfortably too»). (Minētais darbs, I sēj., II gr., II nod., 503. lpp.) Analoģiski «norādījumi» sastopami arī XIX gadsimtā. «Anglijas laukstrādnieki,» mēs, piemēram, lasām, «negrib ēst maizi ar zemāko miltu šķirņu piemaisījumu. Skotijā, kur audzināšana ir labāka, šā aizsprieduma, acīm redzot, nav» (*Charles H. Parry, M. D.* «The Question of the Necessity of the existing Cornlaws considered». London, 1816, p. 69). Tas pats Perijs tomēr sūdzas, ka angļu strādnieks tagad (1815. gadā) esot ļoti nolaidies salīdzinājumā ar Idena laikiem (1797. g.).

[55]) No pēdējās parlamenta izmeklēšanas komisijas ziņojuma par dzīvei nepieciešamo līdzekļu viltošanu ir redzams, ka pat ārstniecības zāļu viltošana Anglijā ir nevis izņēmums, bet parasta lieta. Tā, piemēram, 34 opija paraugu pārbaude, kuri bija ņemti no 34 Londonas aptiekām, parādīja, ka 31 gadījumā produkts bija viltots, piejaucot magoņu galviņas, kviešu miltus, sveķus, mālus, smiltis utt., pie kam daudzos paraugos no morfīna nebija ne pēdu.

[56]) *G. L. Newnham* (barrister at law). «A Review of the Evidence before the Committees of the two Houses of Parliament on the Cornlaws». London, 1815, p. 20, piezīme.

[57]) Turpat, 19. un 20. lpp.

[58]) *Ch. H. Parry.* «The Question of the Necessity of the existing Cornlaws considered». London, 1816, p. 77, 69. Lendlordu kungi savukārt ne tikai «atalgoja» sevi par zaudējumiem antijakobīņu karā, kuru tie veda Anglijas vārdā, bet arī kolosāli iedzīvojās bagātībā. «18 gados viņu rentes divkāršojās, trīskāršojās, četrkāršojās un izņēmuma gadījumos palielinājās seškārt» (turpat, 100. un 101. lpp.).

Kāda loma virsvērtības radīšanā un tātad kapitāla uzkrāšanas fonda radīšanā mūsu dienās ir tiešai laupīšanai no strādniekam nepieciešamā patēriņa fonda, to mēs redzējām, piemēram, aplūkojot tā saucamo mājas darbu (sk. XIII nod., 8., d). Tamlīdzīgus faktus minēsim turpmāk šajā nodaļā.

Kaut gan visās rūpniecības nozarēs pastāvīgā kapitāla daļai, kas sastāv no darba līdzekļiem, jābūt pietiekamai, lai varētu nodarbināt zināmu skaitu strādnieku, ko nosaka uzņēmuma lielums, tomēr tā nebūt ne vienmēr pieaug proporcionāli nodarbināto strādnieku skaitam. Pieņemsim, ka kādā fabrikā 100 strādnieku, strādājot astoņas stundas dienā, dod 800 darba stundu. Ja kapitālists grib palielināt šo stundu skaitu par pusi, viņš var salīgt 50 jaunu strādnieku, bet tad viņam jāavansē jauns kapitāls ne tikai darba algai, bet arī darba līdzekļiem. Tomēr viņš var arī šiem agrākajiem 100 strādniekiem likt strādāt 12 stundu 8 stundu vietā, un tad viņš var iztikt ar esošajiem darba līdzekļiem, kuri tikai ātrāk nolietosies. Tādējādi papildu darbs, ko rada lielāks darbaspēka sasprindzinājums, var pavairot uzkrāšanas substanci, t. i., virsproduktu un virsvērtību, attiecīgi nepalielinot kapitāla pastāvīgo daļu.

Iegūstošajā rūpniecībā, piemēram, kalnrūpniecībā utt., izejvielas nav avansētā kapitāla sastāvdaļa. Te darba priekšmets nav iepriekšējā darba produkts, bet daba to sniedz kā bezmaksas dāvanu. Tādi darba priekšmeti ir: metālu rūdas, minerāli, akmeņogles, akmeņi utt. Pastāvīgais kapitāls šeit sastāv gandrīz vienīgi no tādiem darba līdzekļiem, pie kuriem ļoti viegli pielikt palielinātu darba daudzumu (piemēram, ieviešot strādnieku dienas un nakts maiņas). Bet, pārējiem apstākļiem nemainoties, produkta masa un vērtība aug tieši proporcionāli pieliktajam darba daudzumam. Kā pirmajā ražošanas dienā šeit roku rokā iet abi sākotnējie faktori, kas rada produktu un līdz ar to rada kapitāla vieliskos elementus: cilvēks un daba. Pateicoties darbaspēka elastībai, uzkrāšanas sfēra paplašinās, iepriekš nepalielinot pastāvīgo kapitālu.

Zemkopībā nav iespējams paplašināt apstrādājamo platību, papildus neavansējot sēklas un mēslošanas līdzekļus. Ja šī avansēšana jau ir izdarīta, tad pat tīri mehāniska zemes apstrādāšana kolosāli ceļ produkta daudzumu. Pieaugušais darba daudzums, ko dod iepriekšējais skaits strādnieku, ceļ augsnes auglību, neprasot nekādus jaunus avansējumus darba līdzekļu veidā. Tā atkal ir cilvēka tieša iedarbība uz dabu, kura kļūst par tiešu kāpinātas uzkrāšanas avotu bez jebkādas jauna kapitāla piedalīšanās.

Beidzot, rūpniecībā šā vārda tiešajā nozīmē katra papildu izmaksa par darbu prasa atbilstošu papildu izmaksu par izejvielām, bet nebūt ne obligāti par darba līdzekļiem. Un, tā kā iegūstošā rūpniecība un zemkopība piegādā izejvielas apstrādājošai rūpniecībai un izejvielas tās darba līdzekļiem, tad pēdējai par labu nāk arī tas produktu papildu daudzums, ko rada pirmās bez kapitāla papildieguldījuma.

Vispārējais rezultāts ir šāds: iekarojot divus sākotnējos bagātības faktorus — darbaspēku un zemi —, kapitāls iegūst spēju paplašināties, kas tam ļauj izplest savas uzkrāšanas elementus pāri robežām, ko šķietami nosaka viņa paša lielums, t. i., to jau ražoto ražošanas līdzekļu vērtība un masa, kuros kapitāls pastāv.

Otrs svarīgs kapitāla uzkrāšanas faktors ir sabiedriskā darba ražīguma līmenis.

Līdz ar darba ražīgā spēka augšanu aug arī tā produktu masa, kurā izpaužas noteikta vērtība un tātad arī attiecīgā lieluma virsvērtība. Virsvērtības normai nemainoties un pat krītoties, ja tikai tā krītas lēnāk, nekā pieaug darba ražīgais spēks, virsprodukta masa pieaug. Tāpēc, virsprodukta dalījumam ienākumā un papildu kapitālā nemainoties, kapitālista patēriņš var pieaugt, nesamazinot uzkrāšanas fondu. Uzkrāšanas fonda relatīvais lielums var pat pieaugt uz patēriņa fonda rēķina, kamēr preču palētināšanās nodod kapitālista rīcībā tikpat daudz vai pat vairāk patēriņa priekšmetu nekā agrāk. Bet līdz ar darba ražīguma pieaugšanu notiek, kā redzējām, strādnieka palētināšanās un tātad virsvērtības normas pieaugšana pat tajā gadījumā, ja reālā darba alga ceļas. Nekad šī pēdējā nepieaug tādā pašā attiecībā kā darba ražīgums. Tātad tā pati mainīgā kapitāla vērtība darbina vairāk darbaspēka un tātad arī vairāk darba. Tā pati pastāvīgā kapitāla vērtība izpaužas lielākā daudzumā ražošanas līdzekļu, t. i., lielākā daudzumā darba līdzekļu, darba materiālu un palīgmateriālu, un tātad dod vairāk elementu, kas veido tiklab produktu, kā arī vērtību jeb elementu, kuri uzsūc sevī darbu. Tāpēc, papildu kapitāla vērtībai nemainoties un pat pazeminoties, notiek paātrināta uzkrāšana. Ne tikai vieliski paplašinās atražošanas apjoms, bet arī virsvērtības ražošana pieaug ātrāk nekā papildu kapitāla vērtība.

Darba ražīgā spēka attīstība ietekmē arī sākotnējo kapitālu, t. i., kapitālu, kas jau atrodas ražošanas procesā. Daļa funkcionējošā pastāvīgā kapitāla sastāv no darba līdzekļiem, kādi ir mašīnas utt., kurus iespējams patērēt, tātad atražot jeb aizstāt ar tāda paša veida jauniem eksemplāriem — tikai vairāk vai mazāk ilgstošos periodos. Bet katru gadu daļa no šiem darba līdzekļiem atmirst, t. i., sasniedz savas ražīgās funkcijas galamērķi. Tātad šī daļa katru gadu ir stadijā, kad tā tiek periodiski atražota jeb aizstāta ar tāda paša veida jauniem eksemplāriem. Ja darba ražīgais spēks attīstās tajās nozarēs, kur ražo šos darba līdzekļus, — un tas attīstās nepārtraukti līdz ar zinātnes un tehnikas progresu, — tad veco mašīnu, instrumentu, aparātu utt. vietā nāk jauni, efektīvāki un salīdzinājumā ar sava darba apmēriem lētāki darba līdzekļi. Vecais kapitāls tiek atražots ražīgākā formā, nerunājot jau par pastāvīgu pārmaiņu esošo darba līdzekļu detaļās. Pastāvīgā kapitāla otra daļa, izejmateriāls un palīgmateriāls, tiek atražota nepārtraukti visu gadu, zemkopībā radītais materiāls — lielāko tiesu vienreiz gadā. Tātad katra metodes uzlabošana utt.

iedarbojas šeit gandrīz vienlaikus tiklab uz papildu kapitālu, kā arī uz jau funkcionējošo kapitālu. Katrs iekarojums ķīmijas laukā ne tikai pavairo derīgo vielu skaitu un jau zināmo vielu derīgo pielietojumu skaitu, tādējādi līdz ar kapitāla pieaugšanu radot arī tā lietošanas sfēras paplašināšanos. Ķīmijas progress māca arī ražošanas un patērēšanas procesa atkritumus ievadīt atpakaļ ražošanas procesa riņķojumā un tādējādi rada jauna kapitāla matēriju bez kapitāla iepriekšēja ieguldījuma. Tāpat kā dabas bagātību pastiprinātu ekspluatāciju sasniedz, vienkārši palielinot darbaspēka sasprindzinājumu, gluži tāpat zinātne un tehnika piešķir funkcionējošam kapitālam spēju paplašināties, kas nav atkarīga no tā dotā lieluma. Tās ietekmē arī to sākotnējā kapitāla daļu, kas iegājusi savas atjaunošanās stadijā. Savā jaunajā formā kapitāls bez maksas piesavinās sabiedrisko progresu, kas noticis aiz kapitāla vecās formas muguras. Tiesa, šo ražīgā spēka attīstību pavada funkcionējošo kapitālu daļēja vērtības krišanās. Ciktāl šī vērtības krišanās ir asi sajūtama konkurences dēļ, tās galvenais smagums gulstas uz strādnieku, ar kura pastiprinātu ekspluatāciju kapitālists cenšas kompensēt savus zaudējumus.

Darbs pārnes uz produktu savu patērēto ražošanas līdzekļu vērtību. No otras puses, ražošanas līdzekļu vērtība un masa, kurus darbina dotais darba daudzums, pieaug proporcionāli darba ražīguma pieaugumam. Tātad, ja dotais darba daudzums arī pievieno savam produktam vienmēr vienu un to pašu jaunas vērtības summu, tad līdz ar darba ražīgā spēka pieaugšanu aug tā vecā kapitāla vērtība, kas pie tam tiek pārnesta uz produktu.

Tā, piemēram, ja Anglijas un Ķīnas vērpēji strādās vienādu stundu skaitu un ar vienādu intensitāti, tad nedēļas laikā viņi radīs vienādas vērtības. Tomēr, neraugoties uz šo vienlīdzību, pastāv kolosāla atšķirība starp angļa nedēļas produkta vērtību, kurš strādā ar spēcīgu automātu palīdzību, un ķīnieša nedēļas produkta vērtību, kura rīcībā ir tikai vērpjamais ratiņš. Tajā pašā laikā, kurā ķīnietis pārstrādā vienu mārciņu kokvilnas, anglis pārstrādā vairākus simtus mārciņu. Angļa produkta vērtībai pievienojas simtkārt lielāka veco vērtību summa, un šajā produktā šīs vecās vērtības saglabājas jaunā, derīgā formā un var tādējādi no jauna funkcionēt kā kapitāls. «1782. gadā,» saka F. Engelss, «visa iepriekšējos trijos gados savāktā vilna (Anglijā) gulēja neapstrādāta, jo trūka strādnieku, un tā būtu tāpat gulējusi tālāk, ja palīgā nepiesteigtos jaunizgudrotās mašīnas, kas savērpa visu šo vilnu».[59] Darbs, kas bija materializēts mašīnu formā, neradīja tieši, protams, nevienu jaunu strādnieku, bet tas deva iespēju nelielam strādnieku skaitam ar samērā nelielu dzīvā papildu darba izlietojumu ne tikai ražīgi patērēt vilnu un pievienot tai jaunu vērtību, bet arī saglabāt tās veco vērtību dzijas utt. formā. Līdz ar to tas radīja līdzekli un

[59]) *F. Engels.* «Die Lage der arbeitenden Klasse in England». Leipzig, 1845, S. 20, [sk. *Markss K.* un *Engelss F.* Par Angliju. R., LVI, 1954, 36. lpp.].

impulsu vilnas paplašinātai atražošanai. Dzīvajam darbam pēc dabas piemīt spēja, pievienojot jaunu vērtību, saglabāt veco. Tāpēc, pieaugot ražošanas līdzekļu efektivitātei, apmēriem un vērtībai, t. i., pieaugot uzkrāšanai, kas notiek līdz ar darba ražīgā spēka attīstību, darbs saglabā un padara mūžīgu arvien jaunās formās pastāvīgi pieaugošo kapitāla vērtību[60]. Šī darba dabiskā spēja izskatās kā pašsaglabāšanās spēja, kas piemīt kapitālam, kurš pakļauj darbu, gluži tāpat kā darba sabiedriskie ražīgie spēki izskatās kā kapitāla īpašības un pastāvīgā virsdarba piesavināšanās, ko izdara kapitālists, izskatās kā kapitāla pastāvīga pašpieaugšana. Visi darbaspēki izskatās kā kapitāla spēki, tāpat kā visas preces vērtības formas — kā naudas formas.

Līdz ar kapitāla pieaugšanu pieaug starpība starp pielietoto kapitālu un patērēto kapitālu. Citiem vārdiem sakot, pieaug savā vērtības masā un savā vieliskajā masā darba līdzekļi: ēkas, mašīnas, drenāžas caurules, darba lopi, visāda veida aparāti, kas vairāk vai mazāk ilgstošu periodu — ražošanas procesos, kas pastāvīgi atjaunojas, — funkcionē, t. i., tiek lietoti noteikta derīga efekta

[60]) Klasiskā politiskā ekonomija, tāpēc ka tā neapmierinoši analizējusi darba procesu un vērtības pieaugšanas procesu, nekad īsti nav sapratusi šo svarīgo atražošanas momentu. Tā piemērs var būt Rikārdo. Viņš, piemēram, saka: lai arī kā mainītos ražīgais spēks, «miljons cilvēku fabrikās vienmēr ražos vienu un to pašu vērtību». Tas ir pareizi, ja dots viņu darba ekstensīvais un intensīvais lielums. Bet tas nebūt nav šķērslis tam, ka, pastāvot dažādam darba ražīgajam spēkam, viens miljons cilvēku pārvērš produktā ļoti dažādas ražošanas līdzekļu masas, saglabā produktā ļoti dažādus agrākās vērtības daudzumus un tātad dod ļoti dažādas vērtības produktus. Un šo apstākli Rikārdo neievēro dažos savos secinājumos. Garām ejot piezīmēsim, ka ar šo piemēru Rikārdo veltīgi mēģināja izskaidrot Z. B. Sejam starpību starp lietošanas vērtību (kuru viņš šeit nosauc par wealth, vielisko bagātību) un maiņas vērtību. Sejs atbild: «Kas attiecas uz grūtībām, uz kurām norāda Rikārdo kgs, sacīdams, ka miljons cilvēku ar labākiem ražošanas paņēmieniem var ražot divreiz, trīsreiz vairāk bagātības, neražojot tomēr vairāk vērtības, tad šīs grūtības pazūd, ja mēs, kā tas arī pienākas, aplūkosim ražošanu kā maiņu, kurā tiek atdoti darba, zemes, kapitālu ražīgie pakalpojumi, lai to vietā saņemtu produktus. Tikai ar šo ražīgo pakalpojumu palīdzību mēs iegūstam visus pasaulē pastāvošos produktus. Citiem vārdiem sakot, mēs esam jo bagātāki, mūsu ražīgajiem pakalpojumiem ir jo vairāk vērtības, — jo vairāk derīgu priekšmetu mēs saņemam par tiem maiņā, ko sauc par ražošanu» (*J. B. Say.* «Lettres à M. Malthus». Paris, 1820, p. 168, 169). «Grūtības», par kurām grib kļūt skaidrībā Sejs — tās pastāv tikai viņam, bet nebūt ne Rikārdo, — «ir šādas. Kāpēc nepieaug lietošanas vērtību vērtība, kad to daudzums pieaug darba pieaugušā ražīgā spēka ietekmē? Atbilde: grūtības būs novērstas, ja mums iepatiksies lietošanas vērtību nosaukt par maiņas vērtību. Maiņas vērtība ir lieta, kas tā vai citādi saistīta ar maiņu. Tātad nosauksim ražošanu par darba un ražošanas līdzekļu «maiņu» pret produktu — un tad kļūs skaidrs kā diena, ka mēs saņemsim jo vairāk maiņas vērtības, jo vairāk lietošanas vērtību būs radīts ražošanā. Citiem vārdiem sakot, jo vairāk lietošanas vērtību, piemēram, zeķu, dod fabrikantam darba diena, jo fabrikants ir bagātāks ar zeķēm. Bet te Seja kgm pēkšņi ienāk prātā, ka līdz ar zeķu «daudzuma pieaugšanu» to «cena» (kurai, protams, nav nekā kopēja ar maiņas vērtību) krītas, «jo konkurence piespiež ražotājus atdot produktus par tik, cik tie viņiem maksā». No kurienes tad rodas peļņa, ja kapitālists pārdod savas preces par cenu, kādu tās viņam pašam maksā? Vai tomēr ir vērts uztraukties par tādiem niekiem! Sejs paskaidro, ka, pateicoties lielākam ražīgumam, katrs tagad saņem maiņā pret to pašu ekvivalentu divus pārus zeķu viena pāra vietā, kā tas bija agrāk, utt. Rezultāts, pie kura viņš tādējādi nonāk, ir tieši tā pati Rikārdo tēze, ko viņš grībēja atspēkot. Pēc šāda spēciga domas sasprindzinājuma viņš triumfējot griežas pie Maltusa ar šādiem vārdiem: «Tāda, cienījamais kungs, ir šī harmoniskā doktrīna; bez tās — es to apgalvoju — nav domājams izskaidrot visgrūtākos politiskās ekonomijas jautājumus un it sevišķi jautājumu, kādā veidā, neraugoties uz to, ka bagātība sastāv no vērtībām, nācija kļūst bagātāka, kad produktu vērtība krītas» (turpat, 170. lpp.). Sakarā ar šāda veida trikiem, ko Sejs izdara savās «Lettres», kāds angļu ekonomists piebilst: «Šis afektētais pļāpāšanas veids («those affected ways of talking») ir tas, ko Seja kgm patīk nosaukt par savu doktrīnu un ko viņš ieteic Maltusam mācīt Hertfordā, kā tas jau tiek darīts «daudzās vietās Eiropā». Sejs saka: «Ja šis tas šajos atzinumos jums liksies paradoksāls, ielūkojieties tajās lietās, kuras tie izteic, un es uzdrošinos domāt, ka tie jums liksies ļoti vienkārši un saprotami.» Bez šaubām, tas, ko mēs ieraudzīsim šā procesa rezultātā, liksies mums viss, ko vēlaties, bet tikai ne kaut kas oriģināls vai nozīmīgs» («An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand etc.», p. 110).

sasniegšanai, savā pilnā apjomā, kamēr nolietojas, turpretim tikai pakāpeniski un tātad zaudē savu vērtību pa daļām un tāpat pa daļām pārnes to uz produktu. Ciktāl šie darba līdzekļi, piedalīdamies produkta radīšanā, nepievieno tam jaunu vērtību, t. i., ciktāl tie tiek lietoti pilnā apjomā, bet patērēti tikai pa daļām, tiktāl tie, kā jau minējām iepriekš, izdara bezmaksas pakalpojumus tāpat kā dabas spēki: ūdens, tvaiks, gaiss, elektrība utt. Šie pagājušā darba, ko aptvēris un atdzīvinājis dzīvais darbs, bezmaksas pakalpojumi uzkrājas līdz ar uzkrāšanas mēroga pieaugšanu.

Tā kā pagājušais darbs vienmēr parādās kapitāla ietērpā, t. i., strādnieku *A*, *B*, *C* utt. darba pasīvs pārvēršas par nestrādājošas personas *X* aktīvu, tad buržuji un ekonomisti nevar vien beigt slavēt pagājušā darba nopelnus; Skotijas ģēnijs Makulohs pat domā, ka pagājušajam darbam esot jāpiešķir zināma atlīdzība (procents, peļņa utt.)[61]. Tātad pagājušā darba, kurš ražošanas līdzekļu formā piedalās dzīvā darba procesā, nepārtraukti pieaugošo nozīmi piedēvē nevis pašam strādniekam, kura pagājušais un nesamaksātais darbs šeit funkcionē, bet gan no šā strādnieka atsvešinātajai šā darba formai — tā iemiesojumam kapitālā. Kapitālistiskās ražošanas praktiskie darbinieki un viņu ideologi niekkalbji nemaz nespēj iedomāties ražošanas līdzekļus atsevišķi no tās savdabīgās antagonistiskās sabiedriskās maskas, kādā tie pašlaik ietērpti, tāpat kā vergu īpašnieks nespēj iedomāties strādnieku kā tādu, atsevišķi no viņa verga lomas.

Ja ir dota darbaspēka ekspluatācijas pakāpe, tad virsvērtības masu nosaka vienlaikus ekspluatēto strādnieku skaits, un šis pēdējais atbilst, kaut arī mainīgā proporcijā, kapitāla lielumam. Jo vairāk aug kapitāls, pateicoties uzkrāšanai, kas progresē, jo vairāk aug arī tā vērtības summa, kas sadalās patēriņa fondā un uzkrājuma fondā. Tāpēc kapitālists var dzīvot greznāk un vienlaikus pastiprināt savu «atturību». Un beigu beigās visas ražošanas dzinējatsperes darbojas jo enerģiskāk, jo vairāk līdz ar avansētā kapitāla masu paplašinās ražošanas mērogs.

5. TĀ SAUCAMAIS DARBA FONDS

Mūsu pētījuma gaitā ir noskaidrojies, ka kapitāls ir nevis pastāvīgs lielums, bet gan ļoti elastīga sabiedriskās bagātības daļa, kas nemitīgi mainās atkarībā no viena vai otra virsvērtības dalījuma ienākumā un papildu kapitālā. Tālāk mēs redzējām, ka, pat nemainoties funkcionējošā kapitāla lielumam, kapitālā iekļautie darbaspēks, zinātne un zeme (ar pēdējo no ekonomiskā viedokļa jāsaprot visi darba priekšmeti, ko dod daba bez cilvēka palīdzības) izveido tā elastīgās potences, kas zināmās robežās paplašina tā

[61]) Makulohs izņēmis patentu uz «wages of past labour» [«atlīdzību par pagājušo darbu»] daudz agrāk, nekā Seniors izņēmis savu patentu uz «wages of abstinence» [«atlīdzību par atturību»].

darbības arēnu neatkarīgi no viņa paša lieluma. Pie tam mēs nemaz neņēmām vērā apgrozības procesa apstākļus, kuru ietekmē viena un tā pati kapitāla masa var darboties ļoti nevienādi. Tā kā mēs pieņēmām, ka pastāv kapitālistiskās ražošanas ietvari, tātad pieņēmām, ka pastāv tīri stihiski izaugusi sabiedriskā ražošanas procesa iekārta, tad mēs nemaz neņēmām vērā nekādu racionālāku kombināciju, ko varētu īstenot, pamatojoties uz esošajiem ražošanas līdzekļiem, tieši un plānveidīgi. Klasiskā politiskā ekonomija no laika gala tiekusies aplūkot sabiedrisko kapitālu kā pastāvīgu lielumu ar pastāvīgu darbības pakāpi. Bet šis aizspriedums sastindzis par nepārkāpjamu dogmu, tikai pateicoties filistru ciltstēvam Jeremijam Bentemam — šim sausi pedantiskajam, garlaicīgi pļāpīgajam XIX gadsimta seklā buržuāziskā saprāta orākulam[62]). Bentems filozofu vidū ir tas pats, kas Martins Tapers dzejnieku vidū. Abi tie varēja būt safabricēti tikai Anglijā[63]). No viņa dogmas viedokļa ir pilnīgi nesaprotamas visvienkāršākās ražošanas procesa parādības, piemēram, tā pēkšņa paplašināšanās un samazināšanās un pat pats uzkrāšanas fakts[64]). Šo dogmu izlietoja tiklab pats Bentems, kā arī Maltuss, Džeimss Mills, Makulohs utt. ar apoloģētisku nolūku, un proti, ar nolūku attēlot daļu kapitāla — mainīgo kapitālu — t. i., kapitālu, kas tiek pārvērsts darbaspēkā, kā pastāvīgu lielumu. Sacerēja pasaku, ka mainīgā kapitāla vieliskā eksistence, t. i., tā dzīvei nepieciešamo līdzekļu masa, kuru tas reprezentē strādniekiem, jeb tā saucamais darba fonds esot pašas dabas ierobežota sabiedriskās bagātības īpaša daļa, kuras robežas neesot pārvaramas. Lai darbinātu to sabiedriskās bagātības daļu, kurai jāfunkcionē kā pastāvīgajam kapitālam jeb — vieliski — kā ražošanas līdzekļiem, nepieciešama noteikta dzīvā darba masa. To

---

[62]) Sal., starp citu, *J. Bentham.* «Théorie des Peines et des Récompenses», trad. Et. Dumont, 3éme éd. Paris, 1826, t. II, 1. IV, ch. 2.

[63]) Jeremija Bentems ir tīri angliska parādība. Nevienā laikmetā, nevienā zemē vēl nav bijis filozofa — neizslēdzot pat mūsu Hristiānu Volfu, — kas tik pašapmierināti sludinātu visnovazātākās banalitātes. Utilitārais princips nav Bentema izgudrojums. Viņš tikai truli atkārtojis to, ko atjautīgi bija izteikuši Helvēcijs un citi XVIII gadsimta franči. Ja mēs gribam zināt, kas ir derīgs, piemēram, sunim, tad mums vispirms jāizpētī suņa daba. Bet pati šī daba nav konstruējama, pamatojoties «uz utilitāro principu». Ja mēs gribam piemērot šo principu cilvēkam, gribam no derīguma viedokļa novērtēt visādus cilvēka darbības aktus, kustības, attiecības utt., tad mums jāzina, kāda ir cilvēka daba vispār un kā tā modificējas katrā vēstures laikmetā. Bet Bentemam šie jautājumi neeksistē. Ar visnaivāko trulumu viņš identificē moderno filistru — un turklāt tieši angļu filistru — ar normālu cilvēku vispār. Visu to, kas derīgs šai normālā cilvēka pasugai apkārtējā pasaulē, pieņem par kaut ko derīgu pašu par sevi. Ar šo mērogu viņš tad nu mērī pagātni, tagadni un nākotni. Tā, piemēram, kristīgā ticība esot «derīga», jo tā reliģiski nosodot tos pašus noziegumus, ko kriminālkodekss nosoda juridiski. Mākslas kritika esot «kaitīga», jo tā traucējot cienījamus ļaudis baudīt Martina Tapera ražojumus utt. Ar šādiem niekiem šis veiklais kungs, kura devīze ir «nulla dies sine linea»[174], ir piepildījis veselus grāmatu kalnus. Ja man būtu mana drauga H. Heines drosme, es nosauktu Jeremijas kungu par buržuāziskās muļķības ģēniju.

[64]) «Ekonomisti pārāk tiecas ... aplūkot noteiktu daudzumu kapitāla un noteiktu skaitu strādnieku kā ražošanas līdzekļus ar vienveidīgu spēku, kuri darbojas ar zināmu vienveidīgu intensitāti ... Tie ... kas saka ... ka preces esot vienīgie ražošanas faktori ... līdz ar to apgalvo, ka ražošanu vispār nav iespējams paplašināt, jo, lai šādu paplašināšanu izdarītu, iepriekš jāpalielina dzīvei nepieciešamo līdzekļu, izejmateriālu un darba rīku daudzums; faktiski tas ir tas pats, kas apgalvot, ka nekāds ražošanas pieaugums nevar notikt bez tās iepriekšējā pieauguma jeb, citiem vārdiem sakot, ka nekāds tās pieaugums nav iespējams» (*S. Bailey.* «Money and its Vicissitudes», p. 58, 70). Beilijs kritizē dogmu galvenokārt no apgrozības procesa viedokļa.

nosaka ražošanas tehnika. Bet nav dots nedz strādnieku skaits, kas vajadzīgs, lai liktu šai darba masai funkcionēt, — jo šis skaits mainās līdz ar individuālā darbaspēka ekspluatācijas pakāpes mainīšanos, — nedz darbaspēka cena; ir zināma tikai tās minimālā un turklāt ļoti elastīgā robeža. Aplūkojamās dogmas pamatā esošie fakti ir šādi: no vienas puses, strādnieks nevar piedalīties sabiedriskās bagātības sadalīšanā nestrādnieku patērēšanas līdzekļos un ražošanas līdzekļos. No otras puses, strādnieks tikai laimīgos izņēmuma gadījumos var paplašināt tā saucamo «darba fondu» uz bagātnieku «ienākuma» rēķina[65].

Pie kādām seklām tautoloģijām noved mēģinājums pārvērst darba fonda kapitālistiskās robežas par sabiedriski dabiskām robežām, rāda profesora Foseta piemērs.

«Kādas zemes apgrozāmais kapitāls[66],» viņš saka, «ir tās darba fonds. Tātad, lai uzzinātu vidējo naudas algu, ko saņem katrs strādnieks, šis kapitāls vienkārši jādala ar strādājošo iedzīvotāju skaitu.»[67]

Tātad mēs vispirms aprēķinām visu tiešām izmaksāto individuālo darba algu summu, pēc tam pasludinām, ka šās saskaitīšanas rezultāts ir «darba fonda» vērtība, ko noteicis dievs un daba. Beidzot, tādā ceļā iegūto summu mēs dalām ar strādnieku skaitu, lai no jauna atklātu, cik vidēji iznāk katram atsevišķajam strādniekam. Ārkārtīgi asprātīga procedūra. Tā netraucē Foseta kgu paskaidrot, neatvelkot elpu:

«Kopējā bagātība, kas ik gadus tiek uzkrāta Anglijā, sadalās divās daļās. Vienu daļu izlieto pašā Anglijā, lai uzturētu mūsu pašu rūpniecību. Otru daļu izved uz ārzemēm... Mūsu rūpniecībā izlietotā daļa ir niecīga daļa salīdzinājumā ar bagātību, kas ik gadus tiek uzkrāta šajā zemē.»[68]

Tātad lielākā daļa ik gadus pieaugošā virsprodukta, ko atņem Anglijas strādniekiem bez ekvivalenta, kapitalizējas nevis Anglijā, bet citās zemēs. Bet līdz ar tādējādi uz ārzemēm izvesto papildu kapitālu taču izved arī daļu no «darba fonda», ko izgudrojis dievs un Bentems[69].

---

[65]) Dž. St. Mills saka savos «Principles of Political Economy» [b. II, ch. I, § 3]: «Darba produktu tagad sadala pretējā attiecībā salīdzinājumā ar darbu: tā vislielāko daļu saņem tie, kas nekad nestrādā, pēc lieluma nākamo daļu — tie, kuru darbs ir gandrīz pilnīgi nomināls, un tā, arvien krītoties, atlīdzība kļūst arvien mazāka un mazāka līdz ar to, kā darbs kļūst arvien smagāks un nepatīkamāks. Cilvēks, kas strādā visnogurdinošāko un visnovārdzinošāko fizisko darbu, nevar ar paļāvību cerēt pat uz dzīvei visnepieciešamāko līdzekļu saņemšanu.» Lai novērstu pārpratumu, piebildīšu, ka tādi cilvēki kā Dž. St. Mills un viņam līdzīgie, protams, ir peļami par viņu vecmodīgo ekonomisko dogmu pretrunām ar viņu modernajām tendencēm, bet būtu augstākajā mērā netaisnīgi sajaukt viņus vienā kaudzē ar vulgārajiem ekonomistiem apoloģētiem.

[66]) Es šeit atgādinu lasītājam, ka kategorijas mainīgais kapitāls un pastāvīgais kapitāls pirmoreiz esmu sācis lietot es. Politiskā ekonomija kopš A. Smita laikiem jauc tajās ietvertos definējumus ar pamatkapitāla un apgrozāmā kapitāla formu atšķirību, ko rada apgrozības process. Sīkāk par to sk. otrās grāmatas otro nodaļu.

[67]) *H. Fawcett*, Prof. of Polit. Econ. at Cambridge. «The Economic Position of the British Labourer». London, 1865, p. 120.

[68]) Turpat, 122., 123. lpp.

[69]) Var teikt, ka ne tikai kapitālu, bet arī strādniekus ik gadus eksportē no Anglijas emigrācijas formā. Tomēr tekstā nav domāta izceļotāju manta, kuru diezgan liela daļa nepieder pie strādnieku šķiras. Liela daļa no tiem ir fermeru dēli. Anglijas papildu kapitāls, ko ik gadus izved uz ārzemēm, lai iegūtu no tā peļņu, ir daudz ievērojamāks lielums salīdzinājumā ar ikgadējo uzkrājumu nekā ikgadējā emigrācija salīdzinājumā ar iedzīvotāju skaita ikgadējo pieaugumu.

DIVDESMIT TRESĀ NODAĻA

KAPITĀLISTISKĀS UZKRĀŠANAS VISPĀRĒJAIS LIKUMS

1. LĪDZ AR KAPITĀLA UZKRĀŠANU PIEAUGOŠAIS PIEPRASĪJUMS PĒC DARBASPĒKA, KAPITĀLA SASTĀVAM NEMAINOTIES

Šajā nodaļā mēs aplūkosim, kā kapitāla pieaugšana ietekmē strādnieku šķiras likteni. Šā pētījuma svarīgākie faktori ir kapitāla sastāvs un pārmaiņas, kas notiek ar to uzkrāšanas procesa gaitā.

Kapitāla sastāvu varam aplūkot no diviem viedokļiem. Aplūkojot no vērtības puses, redzam, ka tā sastāvu nosaka attiecība, kādā kapitāls sadalās pastāvīgajā kapitālā jeb ražošanas līdzekļu vērtībā un mainīgajā kapitālā jeb darbaspēka vērtībā, darba algas kopsummā. Aplūkojot no materiāla puses, kurš funkcionē ražošanas procesā, redzam, ka ikviens kapitāls sadalās ražošanas līdzekļos un dzīvajā darbaspēkā; šai nozīmē kapitāla sastāvu nosaka attiecība starp lietoto ražošanas līdzekļu masu, no vienas puses, un to lietošanai nepieciešamā darba daudzumu — no otras puses. Pirmo es saucu par kapitāla vērtības sastāvu, otro — par kapitāla tehnisko sastāvu. Starp vienu un otru ir cieša savstarpēja atkarība. Lai izteiktu šo savstarpējo atkarību, kapitāla vērtības sastāvu, ciktāl to nosaka tā tehniskais sastāvs un ciktāl tas atspoguļo sevī tehniskā sastāva pārmaiņas, es saucu par kapitāla organisko sastāvu. Tajos gadījumos, kur runa ir vienkārši par kapitāla sastāvu, vienmēr jāsaprot tā organiskais sastāvs.

Daudzie individuālie kapitāli, kas ieguldīti noteiktā ražošanas nozarē, pēc sava sastāva vairāk vai mazāk atšķiras viens no otra. Vidējais no to individuālajiem sastāviem dod mums visa attiecīgās ražošanas nozares kapitāla sastāvu. Beidzot, kopējais vidējais no šiem visu ražošanas nozaru vidējiem sastāviem dod mums attiecīgās zemes sabiedriskā kapitāla sastāvu, un tikai par to beigu beigās būs runa turpmākajā iztirzājumā.

Kapitāla pieaugšana ietver sevī tā mainīgās sastāvdaļas pieaugšanu jeb tās sastāvdaļas pieaugšanu, kas tiek pārvērsta darbaspēkā. Virsvērtības daļai, kas tiek pārvērsta papildu kapitālā, pastāvīgi jāpārvēršas atpakaļ mainīgajā kapitālā jeb papildu darba fondā. Pieņemsim, ka blakus pārējiem nemainīgajiem apstākļiem

nemainās arī kapitāla sastāvs, t. i., ka joprojām ir vajadzīga arvien tā pati darbaspēka masa, lai darbinātu noteiktu masu ražošanas līdzekļu jeb pastāvīgā kapitāla; tādā gadījumā pieprasījums pēc darba un pēc strādnieku eksistences fonda, acīm redzot, pieaug proporcionāli kapitāla pieaugumam un pieaug jo ātrāk, jo ātrāk aug kapitāls. Tā kā kapitāls ik gadus ražo virsvērtību, no kuras daļa ik gadus tiek pievienota sākotnējam kapitālam, tā kā pats šis pieaugums katru gadu palielinās, pieaugot jau funkcionējošā kapitāla apmēriem, un tā kā, beidzot, uzkrāšana, kad dziņa pēc iedzīvošanās bagātībā uz to sevišķi skubina, piemēram, atklājot jaunus tirgus, jaunas kapitāla pielietošanas sfēras no jauna attīstījušos sabiedrisko vajadzību utt. rezultātā, — var ātri paplašināt savu mērogu tāpēc vien, ka ir mainījies virsvērtības resp. virsprodukta sadalījums kapitālā un ienākumā, tad vajadzības, ko izraisa kapitāla uzkrāšana, var aizsteigties priekšā darbaspēka jeb strādnieku skaita pieaugumam, pieprasījums pēc strādniekiem aizsteigties priekšā to piedāvājumam, un tādējādi var notikt darba algas celšanās. Tam beigu beigās ir jānotiek, ja iepriekš minētie nosacījumi joprojām pastāv. Tā kā katru gadu izmanto vairāk strādnieku nekā iepriekšējā gadā, tad agri vai vēlu jāpienāk momentam, kad uzkrāšanas vajadzības sāk pārsniegt parasto darba piedāvājumu, kad tātad iesākas darba algas celšanās. Sūdzības par to atskan Anglijā visu XV gadsimtu un XVIII gadsimta pirmajā pusē. Tomēr vairāk vai mazāk labvēlīgie apstākļi, kādos algotie strādnieki sevi uztur un vairojas, nemaz negroza kapitālistiskās ražošanas pamatraksturu. Kā vienkāršā atražošana nepārtraukti atražo pašu kapitālistisko attiecību — kapitālistus vienā pusē, algotos strādniekus otrā pusē, — tāpat atražošana paplašinātā mērogā jeb uzkrāšana atražo kapitālistisko attiecību paplašinātā mērogā: vairāk kapitālistu vai lielākus kapitālistus vienā polā, vairāk algotu strādnieku otrā polā. Darbaspēka atražošana, kuram pastāvīgi jābūt iekļautam kapitāla sastāvā kā vērtības palielināšanas līdzeklim un kurš nevar no tā atbrīvoties, kura pakļautību kapitālam maskē tikai individuālo kapitālistu maiņa, kuriem viņš sevi pārdod, — šī atražošana patiesībā ir paša kapitāla atražošanas moments. Tātad kapitāla uzkrāšana ir proletariāta vairošana[70].

Klasiskā politiskā ekonomija tik labi saprot šo tēzi, ka A. Smits,

---

[70]) *Karl Marx.* «Lohnarbeit und Kapital». [Sk. *Markss K., Engelss F.* Darbu izlase divos sējumos, I sēj. R., LVI, 1950] «Ja masu apspiešanas pakāpe ir vienāda, tad zināma zeme ir jo bagātāka, jo vairāk tajā proletariešu» (*Colins.* «L'Économie Politique, Source des Révolutions et des Utopies prétendues Socialistes». Paris, 1857, t. III, p. 331). Ar «proletārieti» ekonomiskajā nozīmē jāsaprot vienīgi algotais strādnieks, kas ražo un palielina «kapitālu» un tiek izmests uz ielas, tiklīdz tas kļūst lieks «kapitāla kunga» — kā šo personu nosauc Pekers — vērtības pieaugšanas vajadzībām. «Nevarīgais pirmatnējo mežu proletārietis» — tā ir Rošera bērnišķīga fantāzija. Pirmatnējā meža iedzīvotājs ir pirmatnējā meža īpašnieks un rikojas ar šo mežu kā ar savu īpašumu tikpat rupji kā orangutans. Tātad viņš nav proletārietis. Viņš būtu proletārietis tikai tajā gadījumā, ja pirmatnējais mežs ekspluatētu viņu un nevis viņš šo mežu. Kas attiecas uz viņa veselību, tad viņš šai ziņā izturētu salīdzinājumu ne tikai ar moderno proletāriešu, bet arī ar sifilitiskajiem un skrofulozajiem «cienījamiem ļaudīm». Tomēr ar pirmatnējo mežu Vilhelms Rošera kungs, acīm redzot, saprot savus dzimtos Lineburgas viršu laukus.

Rikārdo utt., kā jau minēts, pat nepareizi identificēja uzkrāšanu ar visas virsprodukta kapitalizējamās daļas patēriņu, ko veic ražīgie strādnieki, jeb ar tās pārvēršanos papildu algotos strādniekos. Jau 1696. gadā Džons Bellerss sacīja:

«Ja kādam būtu 100 000 akru zemes, tikpat daudz sterliņu mārciņu naudas un tikpat daudz lopu, kas gan bez strādniekiem būtu pats šis bagātais cilvēks, ja ne strādnieks? Un, tā kā strādnieki padara cilvēkus bagātus, tad, jo vairāk strādnieku, jo vairāk bagātnieku... Nabadzīgā darbs ir bagātnieka raktuve.»[71])

Gluži to pašu saka Bernārs de Mendevils XVIII gadsimta sākumā:

«Kur īpašums ir pietiekami aizsargāts, tur bez naudas būtu vieglāk dzīvot nekā bez nabadzīgajiem, jo kas tad strādātu?... Kaut gan strādnieki ir jāaizsargā no bada nāves, tas tomēr jādara tā, lai viņi nesaņemtu neko, ko varētu ietaupīt. Ja dažreiz kāds no zemākās šķiras, pateicoties neparastai darba mīlestībai un dzīvei pusbadā, paceļas virs stāvokļa, kādā tas ir uzaudzis, tad nevienam nav jāliek viņam šķēršļi ceļā: nav taču apstrīdams, ka dzīvot taupīgi — tas ir vissaprātīgākais katrai atsevišķai personai, katrai atsevišķai ģimenei sabiedrībā; tomēr visu bagāto nāciju interesēs ir, lai lielākā daļa nabadzīgo nekad nepaliktu bez darba un lai viņi vienmēr patērētu visu to, ko saņem... Kas uztur savu eksistenci, ik dienas strādājot, tos uz darbu mudina vienīgi viņu vajadzības, kuras mīkstināt ir saprātīgi, bet kuras izārstēt būtu muļķīgi. Vienīgā lieta, kas strādājošo cilvēku var padarīt čaklu, ir mērena darba alga. Pārāk zema darba alga atkarībā no temperamenta noved viņu līdz mazdūšībai vai izmisumam, pārāk liela padara viņu nekaunīgu un slinku... No visa līdz šim sacītā izriet, ka brīvai nācijai, kur verdzība netiek pieļauta, visdrošākā bagātība ir strādīgo nabadzīgo ļaužu masa. Nerunājot jau par to, ka viņi ir neizsmeļams avots flotes un armijas komplektēšanai, bez viņiem nebūtu nekādu baudu un nebūtu iespējams izlietot mūsu zemes ražojumus ienākumu iegūšanai. Lai sabiedrību» (kas, protams, sastāv no nestrādājošiem) «padarītu laimīgu un tautai liktu apmierināties pat ar tās nožēlojamo stāvokli, tad ir nepieciešams, lai lielais vairākums iedzīvotāju paliktu neizglītoti un nabadzīgi. Zināšanas paplašina un vairo mūsu vēlēšanās, un, jo mazāk vēlas cilvēks, jo vieglāk ir apmierināmas viņa vajadzības.»[72])

Mendevils, godīgs cilvēks ar gaišu galvu, vēl nesaprot, ka pats uzkrāšanas procesa mehānisms līdz ar kapitālu pavairo arī «strādīgo nabadzīgo ļaužu», t. i., algoto strādnieku masu, kuri ir spiesti pārvērst savu darbaspēku par pieaugošu spēku, lai palielinātu pieaugošā kapitāla vērtību un tieši ar to padarītu mūžīgu savu atkarību no sava pašu produkta, kas personificēts kapitālistā. Par šo atkarības attiecību sers F. M. Īdens piezīmē savā «Nabadzīgo ļaužu stāvoklī jeb Anglijas strādnieku šķiras vēsturē»:

«Mūsu ģeogrāfiskajā joslā vajadzību apmierināšana prasa darbu un tāpēc vismaz daļai sabiedrības ir nemitīgi jāstrādā... Nedaudzu rīcībā, kuri nestrādā, tomēr ir uzcītības produkti. Tomēr arī par to īpašniekiem ir jāpateicas vienīgi

---

[71]) *John Bellers.* «Proposals for raising a College of Industry». London, 1696, p. 2.

[72]) *B. de Mandeville.* («The Fable of the Bees», 5th ed. London, 1728, piezīmes 212., 213. un 328. lpp.) «Mērena dzīve un pastāvīgs darbs ir nabadzīgajiem ceļš uz materiālu laimi» (ar kuru viņš saprot pēc iespējas garāku darba dienu un pēc iespējas mazāku daudzumu dzīvei nepieciešamo līdzekļu) «un valstij» (t. i., zemesīpašniekiem, kapitālistiem un to politiskajiem augstmaniem un aģentiem) «uz bagātību» («An Essay on Trade and Commerce». London, 1770, p. 54).

civilizācijai un kārtībai; viņi ir pilnīgi pilsonisko institūtu radījums[73]. Viņi taču atzīst, ka darba augļus ir iespējams piesavināties arī citādi, nekā strādājot. Cilvēkiem ar neatkarīgu mantas stāvokli par savu mantu jāpateicas gandrīz pilnīgi citu cilvēku darbam un nevis savām pašu spējām, kuras nemaz nav augstākas nekā citu cilvēku spējas; nevis valdīšana pār zemi un naudu, bet darba komandēšana («the command of labour») — lūk, kas atšķir bagātos no nabadzīgajiem... Nabadzīgajam pieklājas nevis izstumtības vai verdzības stāvoklis, bet gan ērtas un liberālas atkarības stāvoklis (a state of easy and liberal dependence), un cilvēkiem, kuriem pieder īpašums, ir vajadzīga pienācīgā ietekme un autoritāte to vidū, kas viņu labā strādā... Šāda atkarības attiecība, kā tas zināms katram cilvēka dabas pazinējam, ir nepieciešama pašu strādnieku labā.»[74]

Pie tā paša jāsaka, ka sers F. M. Īdens ir vienīgais no Ādama Smita skolniekiem, kas veicis XVIII gadsimtā kaut ko ievērojamu[75].

---

[73]) Īdenam vajadzēja jautāt: bet kā radījums ir «pilsoniskie institūti»? Turēdamies pie juridisko ilūziju viedokļa, viņš redz likumā nevis materiālo ražošanas attiecību produktu, bet, otrādi, redz ražošanas attiecības likuma produktu. Lengē ar vienu vienīgu vārdu atspēkoja Monteskjē iluzorisko «Esprit des loix» [«Likumu garu»]: «L'esprit des loix, c'est la propriété» [«Likumu gars ir īpašums»][175].

[74]) *Eden*, cit. darbs, I sēj., I gr., 1. nod., 1. un 2. lpp. un priekšvārds, XX lpp.

[75]) Ja lasītājs atcerēsies Maltusu, kura darbs «Essay on Population» parādījās 1798. gadā, tad es atgādināšu, ka šis darbs savā sākotnējā veidā nav nekas cits kā skolnieciski paviršs un priesteriski svinīgs plaģiāts no Defo, sera Džeimsa Stjuarta, Taunsenda, Franklina, Vollesa utt. un ka tajā nav neviena patstāvīga atzinuma. Lielais troksnis, ko šis pamflets sacēla, izskaidrojams vienīgi ar partejiskām interesēm. Franču revolūcijai radās Britānijas karalistē dedzīgi aizstāvji: «apdzīvotības likumu», ko pamazām izstrādāja XVIII gadsimtā un pēc tam lielās sociālās krīzes laikā ar tauru skaņām un bungu rīboņu pasludināja par nesalīdzināmu pretindi pret Kondorsē un citu teoriju, ar gavilēm uzņēma angļu oligarhija, uzskatīdama to par līdzekli, kas iznīdēs visas tieksmes pēc cilvēces turpmākas attīstības. Maltuss, kas par saviem panākumiem bija augstākajā mērā pārsteigts, ķērās tad pie tā, lai aizpildītu veco shēmu ar paviršī kompilētu materiālu un pievienotu tam jaunu materiālu, ko Maltuss tomēr nebija atklājis, bet vienkārši piesavinājies. Blakus minot, kaut gan Maltuss ir augstās anglikāņu baznīcas priesteris, tomēr viņš deva mūka solījumu nedoties laulībā. Tas ir viens no nosacījumiem fellowship (piederībai) protestantiskajai Kembridžas universitātei. «Precētiem cilvēkiem nav atļauts būt par kolēģijas locekļiem. Bet, ja kāds apprecas, tad viņš līdz ar to izstājas no locekļu skaita» («Reports of Cambridge University Commission», p. 172). Šis apstāklis izdevīgi atšķir Maltusu no citiem protestantu priesteriem, kuri, atmetuši katoļu bausli par priesteru nedošanos laulībā, apguvuši bausli «vaislojieties un vairojieties» kā savu specifisko bībeles misiju tādā mērā, ka visur tiešām nepieklājīgi veicina iedzīvotāju vairošanos un vienlaikus sludina strādniekiem «apdzīvotības likumu». Raksturīgi, ka ekonomisko grēkā krišanas parodiju, Ādama ābolu, «urgent appetite» [«nepārvaramo vēlēšanos»], «the checks which tend to blunt the shafts of Cupid» [«šķēršļus, kuru uzdevums notrulināt Kupidona bultas»], kā jautri izsakās priesteris Taunsends, ka šo kutelīgo punktu monopolizējuši un vēl tagad monopolizē protestantiskās teoloģijas jeb, pareizāk sakot, baznīcas pārstāvju kungi. Izņemot Venēcijas mūku Ortesu, oriģinālu un asprātīgu autoru, «apdzīvotības likuma» sludinātāju vairākums ir protestantu priesteri. Tādi ir: Brikners ar savu «Théorie du Système animal», Leidē 1767, kur ir izsmelta visa modernā apdzīvotības teorija, kuras idejas devis nejaušs strīds par šo tematu starp Kenē un viņa skolnieku Mirabo vecāko; pēc tam priesteris Volless, priesteris Taunsends, priesteris Maltuss un tā skolnieks virspriesteris T. Calmerss, nerunājot jau par sīkajiem priesteriem skribentiem in this line [tai pašā virzienā]. Sākumā ar politisko ekonomiju nodarbojās filozofi, kā Hobss, Loks, Jūms, komersanti un valstsvīri, kā Tomass Mors, Templs, Silī, de Vits, Norts, Lo. Vanderlints, Kantiljons, Franklins, un it sevišķi ar tās teoriju, pie tam ar vislielākajiem panākumiem, mediķi, kā Petijs, Barbons, Mendevils, Kenē. Jau XVIII gadsimta vidū reverends Tekera kgs, sava laika ievērojams ekonomists, atvainojas, ka viņš esot nodarbojies ar mamoniju. Vēlāk, un proti, ar «apdzīvotības likuma» parādīšanos, pienāca protestantu priesteru stunda. It kā iepriekš nojauzdams šo pūšļotāju parādīšanos, Petijs, kas iedzīvotājus atzīst par bagātības pamatu un, tāpat kā Ādams Smits, ir nesamierināms priesteru ienaidnieks, saka: «Reliģija visvairāk uzplaukst tur, kur priesteri visvairāk mērdē savu miesu, tāpat kā tiesības — tur, kur advokāti mirst badā.» Tāpēc protestantu priesteriem, ja viņi negrib sekot apustulim Pāvilam un «mērdēt savu miesu», atsakoties no laulības, viņš ieteic «neradīt vismaz vairāk priesteru («not to breed more Churchmen»), nekā varētu uzņemt esošās draudzes (benefices); t. i., ja Anglijā un Velsā ir pavisam 12 000 draudžu, tad nebūtu saprātīgi radīt 24 000 priesteru («it will not be safe to breed 24 000 ministers»), jo 12 000 bez nodarbošanās palikušo pastāvīgi meklēs eksistences līdzekļus, un kā gan vieglāk viņi to varētu izdarīt, ja ne šādā veidā: ļet tautā un tai skaidrot, ka šie 12 000, kuriem ir savas draudzes, maitā dvēseles, noved šīs dvēseles līdz badam un rāda tām slidenu ceļu, pa kuru tās nenonāks debesīs?» (*Petty*. «A Treatise on Taxes and Contributions». London, 1667, p. 57). Ādama Smita attiecības pret sava laika protestantu priesteriem raksturo sekojošais. Grāmatā «A Letter to A. Smith. LL. D. On the Life, Death and Philosophy of his Friend David Hume». By one od the People called

Strādniekiem vislabvēlīgākajos uzkrāšanas apstākļos, ko mēs līdz šim pieņēmām, strādnieku atkarības attiecība no kapitāla pieņem ciešamas jeb, kā saka Īdens, «ērtas un liberālas» formas. Kapitālam pieaugot, tā nekļūst intensīvāka, tā kļūst tikai ekstensīvāka, t. i., kapitāla ekspluatācijas un kundzības sfēra paplašinās tikai līdz ar viņa paša lielumu un viņa pavalstnieku skaitu. Arvien lielāka daļa viņu ražotā virsprodukta, kas arvien pieaug un pieaugošos apmēros pārvēršas par papildu kapitālu, atplūst pie viņiem atpakaļ maksāšanas līdzekļu formā; tāpēc viņi var paplašināt savu vajadzību loku, var labāk nodrošināt savu apģērba, mēbeļu utt. patēriņa fondu un pat radīt nelielus naudas rezerves fondus. Bet, tāpat kā labāks apģērbs, uzturs, labāka izturēšanās un vairāk vai mazāk ievērojams peculium[176] neiznīcina verga atkarību un ekspluatāciju, gluži tāpat tas neiznīcina arī algotā strādnieka atkarību un ekspluatāciju. Darba cenas celšanās kapitāla uzkrāšanas rezultātā patiesībā nozīmē tikai to, ka zelta važu apmērs un smagums, kuras pats algotais strādnieks jau ir sev izkalis, ļauj palaist tās drusku vaļīgāk. Strīdos par šo jautājumu parasti neievēroja pašu galveno, un proti, kapitālistiskās ražošanas differentia specifica [atšķirīgās īpatnības]. Darbaspēku šeit pērk ne jau tādēļ, lai ar tā darbību vai ar tā produktiem pircējs varētu apmierināt savas personiskās vajadzības. Pircēja nolūks ir palielināt sava kapitāla vērtību, ražot preces, kurās ir vairāk darba, nekā viņš ir samaksājis, kuras tātad satur tādu vērtības daļu, kas viņam neko nav maksājusi un kas tomēr realizējas, pārdodot preci. Virsvērtības ražošana jeb iedzīvošanās bagātībā — tāds ir šā ražošanas veida absolūtais likums. Darbaspēks var būt pārdošanas priekšmets tikai tiktāl, ciktāl tas saglabā ražošanas līdzekļus kā kapitālu, atražo pats savu vērtību kā kapitālu un ar nesamaksātu darbu dod papildu kapitāla avotu[76]. Tātad tā pārdošanas nosacījumi, vai nu tie ir

---

Christians, 4th ed. Oxford, 1784, anglikāņu bīskaps no Norvičas Dr. Horns uzbrūk A. Smitam par to, ka viņš kādā atklātā vēstulē Straenam «balzamē savu draugu Dāvidu» (t. i., Jūmu) par to, ka viņš stāsta publikai, kā Jūms, savā nāves gultā gulēdams, ar patiku lasījis Lukianu un spēlējis vistu, un ka viņam pat pieticis nekaunības uzrakstīt: «Es vienmēr esmu atzinis Jūmu, tiklab viņam dzīvam esot, kā arī pēc viņa nāves, par tik tuvu pilnīgam gudra un tikumīga cilvēka ideālam, cik to pieļauj cilvēka dabas vājums.» Bīskaps sašutis izsaucas: «Vai tas ir labi, ka jūs, cienījamais kungs, tēlojat mums kā pilnīgi gudru un tikumīgu tāda cilvēka raksturu un dzīves veidu, kuru bija pārņēmusi nesamierināma antipātija pret visu, ko sauc par reliģiju, un kurš sasprindzināja visus savus spēkus, lai, cik tas bija atkarīgs no viņa, izdzēstu no cilvēku atmiņas pat pašu reliģijas vārdu?» (turpat, 8. lpp.). «Bet neskumstiet, patiesības draugi, ateismam nav ilgs mūžs» (turpat, 17. lpp.). Ādams Smits esot tik «šausmīgi netikumīgs («the atrocious wickedness»), ka propagandē mūsu zemē ateismu» (un proti, ar savu «Theory of moral sentiments»). «... Mēs zinām jūsu intrigas, doktora kungs! Jūs esat labi izdomājis, bet šoreiz maldāties savā aprēķinā. Ar Dāvida Jūma piemēru jūs gribējāt parādīt, ka ateisms ir vienīgais stiprinājums («cordial») izmisušam garam un vienīgā pretinde pret bailēm no nāves... Tad smejieties par Bābeles drupām un apsveiciet nikno ļaundari faraonu» (turpat, 21. un 22. lpp.). Kāds no Smita ortodoksālajiem klausītājiem pēc viņa nāves raksta: «Smita draudzība ar Jūmu... neļāva viņam būt par kristīgu cilvēku... Viņš akli ticēja visam, ko teica Jūms. Ja Jūms viņam būtu teicis, ka mēness ir zaļais sieriņš, viņš tam būtu noticējis. Tāpēc viņš ticēja arī tam, ka nav dieva un brīnumu... Pēc saviem politiskajiem principiem viņš tuvojās republikānismam» («The Bee». By *James Anderson*. 18 vols. Edinburgh, 1791—1793, vol. III, p. 166, 165). Priesteris T. Calmerss tur aizdomās A. Smitu, it kā viņš esot izdomājis «neražīgo strādnieku» kategoriju vienkārši aiz naida, speciāli domādams protestantu priesterus, neraugoties uz viņu svētajiem darbiem tā kunga vīna kalnā.

[76]) *Piezīme 2. izd.* «Tomēr tiklab zemkopības, kā arī rūpniecības strādnieku nodarbošanās robeža ir viena un tā pati, un proti — uzņēmēja iespēja gūt peļņu no viņu darba

strādniekiem vairāk vai mazāk labvēlīgi, paredz nepieciešamību pastāvīgi atkārtot darbaspēka pārdošanu un pastāvīgi paplašināt bagātības kā kapitāla atražošanu. Darba alga, kā redzējām, pēc savas dabas vienmēr nosaka, ka strādniekam ir jādod noteikts daudzums nesamaksāta darba. Nerunājot jau par gadījumiem, kad darba alga ceļas, krītoties darba cenai, utt., tās pieaugšana pat vislabākajā gadījumā nozīmē tikai to, ka kvantitatīvi samazinās nesamaksātais darbs, kas strādniekam jāveic. Šī samazināšanās nekad nevar nonākt līdz tādam punktam, ka tā apdraudētu pašu sistēmas pastāvēšanu. Neņemot vērā ar spēku atrisināmos konfliktus par darba algas apmēru, — un jau Ādams Smits parādīja, ka šādos konfliktos uzņēmējs vienmēr paliek uzņēmējs, — darba cenas celšanās, kas izriet no kapitāla uzkrāšanas, paredz šādu alternatīvu.

Vai nu darba cena turpina celties, tāpēc ka tās celšanās netraucē uzkrāšanu; tas nav nekāds brīnums, tāpēc ka, kā saka A. Smits,

«pat tad, ja peļņa pazeminās, kapitāli ne tikai turpina pieaugt, bet tie arī pieaug pat vēl daudz ātrāk nekā pirms tam... Liels kapitāls pat ar nelielu peļņu visumā pieaug ātrāk nekā mazs kapitāls ar lielu peļņu» («Wealth of Nations», I [franču valodā tulk. Garnjē], 189. lpp.).

Šai gadījumā ir skaidrs, ka nesamaksātā darba samazināšanās nemaz netraucē izplatīties kapitāla kundzībai. Vai arī — un tā ir alternatīvas otra puse — uzkrāšana darba cenas celšanās rezultātā kļūst vājāka, tāpēc ka kļūst vājāka peļņas stimulējošā iedarbība. Uzkrāšana samazinās. Bet līdz ar tās samazināšanos zūd tās samazināšanās cēlonis, un proti, disproporcija starp kapitālu un ekspluatācijai pieejamo darbaspēku. Tātad kapitālistiskā ražošanas procesa mehānisms pats novērš tos pārejošos šķēršļus, ko tas rada. Darba cena no jauna pazeminās līdz līmenim, kas atbilst kapitāla pieaugšanas vajadzībām, vai nu šis līmenis būs zemāks, augstāks vai tāds pats, kāds ir atzīts par normālu pirms darba algas celšanās sākuma. Tātad pirmajā gadījumā nevis absolūtās vai relatīvās darbaspēka jeb strādājošo iedzīvotāju pieaugšanas palēninašanās padara kapitālu lieku, bet, otrādi, kapitāla pieaugšana padara nepietiekamu ekspluatācijai pieejamo darbaspēku. Otrajā gadījumā nevis darbaspēka jeb strādājošo iedzīvotāju absolūtā vai relatīvā pieaugšana padara kapitālu nepietiekamu, bet, otrādi, kapitāla samazināšanās padara lieku ekspluatācijai pieejamo darbaspēku vai, drīzāk, padara tā cenu pārmērīgu. Tieši šīs kapitāla uzkrāšanas absolūtās kustības atspoguļojas kā ekspluatācijai pieejamās darbaspēka masas relatīvās kustības, un tāpēc liekas, it kā tās izraisītu paša darbaspēka kustība. Lietojot matemātisku izteicienu, var sa-

produkta... Ja darba algas līmenis ceļas tik daudz, ka uzņēmēja ieņēmums krītas zem vidējās peļņas, tad viņš tiem darbu vairs nedod vai dod tikai ar nosacījumu, ja tie piekrītīs darba algas pazeminašanai» (*John Wade*, cit. darbs, 240. lpp.).

cīt: uzkrāšanas lielums ir neatkarīgs mainīgs lielums, darba algas lielums ir atkarīgs mainīgs lielums un nevis otrādi. Tāpat, kad rūpniecība iziet savā ciklā krīzes fāzi, preču cenu vispārējā pazemināšanās izpaužas kā naudas relatīvās vērtības celšanās, un, kad tā iziet uzplaukuma fāzi, vispārējā preču cenas celšanās izpaužas kā naudas relatīvās vērtības pazemināšanās. Tā saucamā Currency School [Naudas skola] no tā secina, ka, pastāvot augstām cenām, apgrozībā ir pārāk daudz naudas un, pastāvot zemām cenām, pārāk maz* naudas. Tās ignorance un pilnīga faktu neievērošana[77] atrod sev cienīgu paralēli ekonomistos, kas iztulko tikko minētās uzkrāšanas parādības tā, it kā vienā gadījumā esot pārāk maz un otrā gadījumā pārāk daudz algoto strādnieku.

Kapitālistiskās ražošanas likums, kas ir šķietamā «dabiskā apdzīvotības likuma» pamatā, ir vienkārši šāds: attiecība starp kapitālu, uzkrāšanu un darba algas līmeni nav nekas cits kā attiecība starp nesamaksāto darbu, kas pārvērsts kapitālā, un papildu darbu, kas vajadzīgs, lai darbinātu papildu kapitālu. Tātad tā nebūt nav attiecība starp diviem savstarpēji neatkarīgiem lielumiem, starp kapitāla lielumu, no vienas puses, un strādājošo iedzīvotāju daudzumu, no otras puses; tā turpretim beigu beigās ir attiecība tikai starp vienu un to pašu strādājošo iedzīvotāju nesamaksāto un samaksāto darbu. Ja nesamaksātā darba daudzums, kuru dod strādnieku šķira un uzkrāj kapitālistu šķira, pieaug tik ātri, ka tas var pārvērsties kapitālā, tikai ārkārtīgi palielinot samaksāto papildu darbu, tad darba alga ceļas un, pārējiem apstākļiem nemainoties, nesamaksātais darbs relatīvi samazinās. Bet, tiklīdz šī samazināšanās nonāk līdz punktam, kad virsdarbu, no kura pārtiek kapitāls, vairs nepiedāvā normālā daudzumā, tad iestājas reakcija: tā ienākuma daļa, kas tiek kapitalizēta, samazinās, uzkrāšana kļūst vājāka, un darba algas augšupejošās kustības vietā sākas pretēja kustība. Tādējādi darba cenas celšanās nepārkāpj tās robežas, kurās ne tikai paliek neskarti kapitālistiskās sistēmas pamati, bet arī tiek nodrošināta tās atražošana paplašinātā mērogā. Tātad kapitālistiskās uzkrāšanas likums, kas pieņem mistisku dabas likuma veidu, īstenībā izteic tikai to apstākli, ka uzkrāšanas daba izslēdz ikvienu tādu darba ekspluatācijas samazināšanos jeb ikvienu tādu darba cenas celšanos, kas varētu nopietni apdraudēt kapitālistiskās attiecības pastāvīgu atražošanu un turklāt tās atražošanu pastāvīgi paplašinātā mērogā. Citādi tas arī nevar būt, pastāvot tādam ražošanas veidam, kad strādnieks eksistē, lai apmierinātu jau esošo vērtību pieaugšanas vajadzības, un nevis otrādi, kad materiālā bagātība pastāv, lai apmierinātu strādnieka

---

* Oriģinālā pirmajā gadījumā teikts «maz», otrajā — «daudz»; labojums izdarīts atbilstoši autorizētā franču tulkojuma tekstam. — *Red.*

[77]) *Karl Marx.* «Zur Kritik der politischen Oekonomie», S. 165. un turpm. [*Marksa K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. R., LVI, 1952, 181. un turpm. lpp.]

attīstības vajadzības. Kā reliģijā pār cilvēku valda viņa paša galvas produkts, tāpat kapitālistiskajā ražošanā pār viņu valda viņa paša roku produkts[77a]).

2. KAPITĀLA MAINĪGĀS DAĻAS RELATĪVĀ SAMAZINĀŠANĀS UZKRĀŠANAS UN TAI LĪDZI NOTIEKOŠĀS KONCENTRĀCIJAS GAITĀ

Pēc pašu ekonomistu domām, pie darba algas celšanās novedot nevis jau esošās sabiedriskās bagātības apmēri un nevis jau iegūtā kapitāla lielums, bet tikai nepārtraukta uzkrāšanas pieaugšana un šās pieaugšanas ātruma pakāpe (Ā. Smits [«Wealth of Nations»], I. gr., 8. nod.). Līdz šim mēs esam aplūkojuši tikai vienu sevišķu šā procesa fāzi, proti, to, kurā kapitāla pieaugšana notiek, kapitāla tehniskajam sastāvam nemainoties. Bet process iet tālāk par šo fāzi.

Ja ir doti kapitālistiskās sistēmas vispārējie pamati, tad uzkrāšanas gaitā vienmēr pienāk tāds moments, kad sabiedriskā darba ražīguma attīstība kļūst par visspēcīgāko uzkrāšanas sviru.

«Tas pats cēlonis,» saka Ā. Smits, «kas noved pie darba algas celšanās, proti, kapitāla pieaugums, pamudina celt darba ražīgās spējas un dod mazākam darba daudzumam iespēju ražot lielāku daudzumu produktu.»[177]

Neņemot vērā dabiskos nosacījumus, kā augsnes auglību utt. un neatkarīgu, izolēti strādājošu ražotāju veiklību, kas turklāt izpaužas vairāk kvalitatīvi, produktu labumā, nekā kvantitatīvi, to masā, darba ražīguma sabiedriskais līmenis izpaužas to ražošanas līdzekļu relatīvajā lielumā, kurus strādnieks pārvērš produktā dotajā laika posmā, nemainoties darbaspēka sasprindzinātībai. Ražošanas līdzekļu masa, ar kuru palīdzību viņš funkcionē, pieaug līdz ar viņa darba ražīgumu. Šiem ražošanas līdzekļiem te ir divējāda loma. Vienu pieaugšana ir darba ražīguma pieaugšanas sekas, otru pieaugšana — darba ražīguma pieaugšanas nosacījums. Tā, piemēram, ieviešot manufaktūras darba dalīšanu un lietojot mašīnas, vienā un tai pašā laika posmā tiek pārstrādāts vairāk izejmateriāla, tātad lielāka izejmateriāla un palīgvielu masa ieiet darba procesā. Tās ir darba ražīguma celšanās sekas. No otras puses, lietojamo mašīnu, darba lopu, minerālmēslu, drenāžas cauruļu utt. masa ir darba ražīguma augšanas nosacījums. Tas pats jāsaka arī par ražošanas līdzekļu masu, kuri koncentrēti kā ēkas, domnas, transporta līdzekļi utt. Bet, vai nu ražošanas līdzekļu apmēra pieaugums salīdzinājumā ar tiem pievienojamo darbaspēku ir nosacījums, vai sekas, — kā vienā, tā otrā gadījumā tas izteic darba ražī-

77a) «Bet, ja mēs atgriezīsimies pie mūsu pirmā pētījuma, kur bija parādīts ... ka pats kapitāls ir tikai cilvēka darba radījums ... tad liksies pilnīgi nesaprotams, kā cilvēks varēja nokļūt sava paša produkta — kapitāla kundzībā un tā pakļautībā; un, tā kā īstenībā stāvoklis, bez šaubām, ir tieši tāds, tad neviļus rodas jautājums: kā strādnieks no kapitāla kunga — kā kapitāla radītājs — varēja kļūt par kapitāla vergu?» (*Thünen.* «Der isolierte Staat». — Teil II. Abteilung II, Rostock, 1863, S. 5, 6). Tīnena nopelns ir tas, ka viņš jautājumu ir uzstādījis. Bet viņa atbilde ir vienkārši bērnišķīga.

guma pieaugumu. Tātad pēdējā pieaugums parādās kā darba masas samazināšanās attiecībā pret ražošanas līdzekļu masu, kuru darbina šis darbs, jeb kā darba procesa subjektīvā faktora lieluma samazināšanās salīdzinājumā ar tā objektīvajiem faktoriem.

Šī kapitāla tehniskā sastāva pārmaiņa, šis ražošanas līdzekļu masas pieaugums salīdzinājumā ar darbaspēka masu, kurš tos atdzīvina, savukārt atspoguļojas arī kapitāla vērtības sastāvā, kapitāla vērtības pastāvīgās sastāvdaļas pieaugumā uz tās mainīgās sastāvdaļas rēķina. Pieņemsim, piemēram, ka sākotnēji no kāda kapitāla tikuši patērēti 50% ražošanas līdzekļiem un 50% darbaspēkam; vēlāk, darba ražīgumam attīstoties, 80% tiek izlietoti ražošanas līdzekļiem un 20% darbaspēkam utt. Šo likumu par kapitāla pastāvīgās daļas arvien straujāku palielināšanos salīdzinājumā ar mainīgo daļu uz katra soļa apstiprina (kā jau iepriekš parādīts) preču cenu salīdzinošā analīze, vai nu mēs salīdzinām vienas un tās pašas nācijas dažādus ekonomiskos laikmetus, vai arī dažādas nācijas vienā un tai pašā laikmetā. Tā cenas elementa relatīvais lielums, kurš pārstāv tikai patērēto ražošanas līdzekļu vērtību jeb kapitāla pastāvīgo daļu, būs tieši proporcionāls uzkrāšanas progresam, un otra cenas elementa relatīvais lielums, kas samaksā darbu jeb pārstāv kapitāla mainīgo daļu, būs visumā pretēji proporcionāls uzkrāšanas progresam.

Tomēr kapitāla mainīgās daļas samazināšanās salīdzinājumā ar pastāvīgo daļu jeb kapitāla vērtības sastāva pārmaiņa tikai aptuveni rāda pārmaiņas tā vielisko sastāvdaļu sastāvā. Ja, piemēram, tagad kapitāla vērtība, kas ieguldīta vērptuvēs, par $^7/_8$ sastāv no pastāvīgā un par $^1/_8$ no mainīgā kapitāla, bet XVIII gadsimta sākumā tā sastāvēja $^1/_2$ no pastāvīgā un $^1/_2$ no mainīgā kapitāla, tad turpretim tā izejvielu, darba līdzekļu utt. masa, ko tagad ražīgi patērē noteikts daudzums vērpšanas darba, ir daudzu simtu reižu lielāka, nekā attiecīgā masa bija XVIII gadsimta sākumā. Cēlonis ir vienkārši tas, ka, pieaugot darba ražīgumam, ne tikai pieaug darba patērēto ražošanas līdzekļu apjoms, bet arī pazeminās to vērtība salīdzinājumā ar to apjomu. Tādējādi to vērtība absolūti palielinās, bet nepalielinās proporcionāli to apmēriem. Tāpēc starpība starp pastāvīgo un mainīgo kapitālu aug daudz lēnāk nekā starpība starp to ražošanas līdzekļu masu, kurā pārvēršas pastāvīgais kapitāls, un to darbaspēka masu, kurā pārvēršas mainīgais kapitāls. Pirmā starpība pieaug līdz ar pēdējo starpību, bet mazākā mērā nekā pēdējā.

Tomēr, ja uzkrāšanas progress samazina kapitāla mainīgās daļas relatīvo lielumu, tad ar to tas nebūt neizslēdz tā absolūtā lieluma pieaugšanu. Pieņemsim, ka kapitāla vērtība sākumā sadalījusies 50% pastāvīgajā un 50% mainīgajā kapitālā, vēlāk — 80% pastāvīgajā un 20% mainīgajā kapitālā. Ja pa šo laiku sākotnējais kapitāls, kas bijis, teiksim, 6000 st. märc., ir pieaudzis uz 18 000 st. märc., tad arī tā mainīgā sastāvdaļa ir pieaugusi par $^1/_5$. Agrāk tā

bija 3000 st. märc., tagad tā ir 3600 st. märc. Bet, ja agrāk pietika, ka palielina kapitālu par 20%, lai paceltu pieprasījumu pēc darba par 20%, tad tagad šim nolūkam ir vajadzīga sākotnējā kapitāla trīskāršošana.

Ceturtajā daļā mēs parādījām, ka darba sabiedriskā ražīgā spēka attīstības priekšnoteikums ir kooperācija lielā mērogā, ka, tikai pastāvot šim priekšnoteikumam, ir iespējams organizēt darba dalīšanu un kombināciju, ekonomēt ražošanas līdzekļus ar masveida koncentrācijas palīdzību, ieviest dzīvē tādus darba līdzekļus, kas jau pēc savas materiālās dabas pieļauj tikai kopēju lietošanu, — piemēram, mašīnu sistēmu utt., — iespējams izlietot ražošanai kolosālus dabas spēkus un ražošanas procesu pārvērst par tehnoloģisku zinātnes pielietojumu. Preču ražošanas apstākļos, kur ražošanas līdzekļi ir privātpersonu īpašums, kur tāpēc strādātājs vai nu izolēti un patstāvīgi ražo preces, vai arī pārdod savu darbaspēku kā preci, tāpēc ka viņam nav līdzekļu patstāvīgai ražošanai, minētais priekšnoteikums realizējas tikai kā individuālu kapitālu pieaugšana jeb tikai tādā mērā, kādā sabiedriskie ražošanas līdzekļi un dzīvei nepieciešamie līdzekļi pārvēršas kapitālistu privātīpašumā. Preču ražošanas apstākļos ražošana lielā mērogā var attīstīties tikai kapitālistiskā formā. Tāpēc zināms kapitāla uzkrājums individuālu preču ražotāju rokās ir specifiski kapitālistiskā ražošanas veida priekšnoteikums. Tādējādi mums ir jāpieņem šādas uzkrāšanas esamība pārejā no amatniecības uz kapitālistisku ražošanu. To var nosaukt par sākotnējo uzkrāšanu, tāpēc ka tā nav specifiski kapitālistiskās ražošanas vēsturiskais rezultāts, bet gan tās vēsturiskais pamats. Šeit mums nav vēl jāpētī, kādā veidā tā pati rodas. Pietiek ar to, ka tā dod izejas punktu. Bet visas darba sabiedriskā ražīgā spēka paaugstināšanas metodes, kas attīstās uz šā pamata, līdz ar to ir metodes, kā palielināt virsvērtības jeb virsprodukta ražošanu, kurš savukārt ir uzkrāšanas radošais elements. Tādējādi tās vienlaikus ir metodes, kā kapitāls ražo kapitālu, jeb tā paātrinātas uzkrāšanas metodes. Virsvērtības nepārtraukta atpakaļ pārvēršanās kapitālā izpaužas kā ražošanas procesā funkcionējošā kapitāla lieluma pieaugums. Tas savukārt kļūst par pamatu ražošanas mēroga paplašināšanai, darba ražīgā spēka paaugstināšanas metodēm, kas tai nāk līdzi, un paātrinātai virsvērtības ražošanai. Tātad, ja kapitāla zināma uzkrāšanas pakāpe ir specifiski kapitālistiskā ražošanas veida nosacījums, tad pēdējais, iedarbojoties atpakaļ, nosaka paātrinātu kapitāla uzkrāšanu. Tāpēc līdz ar kapitāla uzkrāšanu attīstās specifiski kapitālistiskais ražošanas veids un ar specifiski kapitālistisko ražošanas veidu — kapitāla uzkrāšana. Šie divi ekonomiskie faktori, pateicoties tai sarežģītajai savstarpējai attiecībai, kad impulss, ko saņem viens, pāriet uz otru, rada to pārmaiņu kapitāla tehniskajā sastāvā, kuras rezultātā mainīgā sastāvdaļa kļūst arvien mazāka un mazāka salīdzinājumā ar pastāvīgo daļu.

Ikviens individuālais kapitāls nozīmē lielāku vai mazāku ražošanas līdzekļu koncentrāciju un tai atbilstošu komandēšanu pār lielāku vai mazāku strādnieku armiju. Jebkura uzkrāšana kļūst par jaunas uzkrāšanas līdzekli. Pieaugot bagātības masai, kura funkcionē kā kapitāls, pastiprinās tā koncentrācija individuālu kapitālistu rokās un tādējādi paplašinās liela mēroga ražošanas un specifiski kapitālistisko ražošanas metožu pamats. Sabiedriskā kapitāla pieaugšana notiek, pieaugot daudziem individuālajiem kapitāliem. Pārējiem apstākļiem nemainoties, individuālie kapitāli un līdz ar tiem arī ražošanas līdzekļu koncentrācija pieaug proporcijā, kas atbilst tai daļai, kuru katrs no tiem izveido visā sabiedriskajā kapitālā. Tai pašā laikā no sākotnējiem kapitāliem atraujas atvases un sāk funkcionēt kā jauni patstāvīgi kapitāli. Pie tam liela loma ir, starp citu, mantas dalīšanai kapitālistu ģimenēs. Tāpēc līdz ar kapitāla uzkrāšanu vairāk vai mazāk pieaug arī kapitālistu skaits. Divi apstākļi raksturo šāda veida koncentrāciju, kas tieši dibināta uz uzkrāšanu vai pat ir identiska ar to. Pirmkārt, sabiedrisko ražošanas līdzekļu koncentrācijas pieaugšanu individuālo kapitālistu rokās, pārējiem apstākļiem nemainoties, ierobežo sabiedriskās bagātības augšanas pakāpe. Otrkārt, sabiedriskā kapitāla daļa, kas ieguldīta katrā atsevišķajā ražošanas sfērā, sadalās starp daudziem kapitālistiem, kuri stāv viens otram pretim kā neatkarīgi un viens ar otru konkurējoši preču ražotāji. Tātad ne tikai uzkrāšana un tai līdzi notiekošā koncentrācija ir sadrumstalotas daudzos punktos, bet arī jau funkcionējošo kapitālu pieaugšana krustojas ar jaunu kapitālu veidošanos un ar veco kapitālu saskaldīšanos. Tāpēc, ja no vienas puses uzkrāšana parādās kā ražošanas līdzekļu un darba komandēšanas pieaugoša koncentrācija, tad no otras puses tā parādās kā daudzu individuālu kapitālu savstarpēja atgrūšanās.

Pret šo visa sabiedriskā kapitāla saskaldīšanos daudzos individuālos kapitālos jeb tā daļu savstarpējo atgrūšanos iedarbojas to pievilkšanās. Tā vairs nav vienkārša ražošanas līdzekļu un darba komandēšanas koncentrācija, kas identiska ar uzkrāšanu. Tā ir jau izveidojušos kapitālu koncentrācija, kad tiek iznīcināta to individuālā patstāvība, kad kapitālists ekspropriē kapitālistu, kad daudzi sīki kapitāli pārvēršas nelielā skaitā lielu kapitālu. Šis process atšķiras no pirmā ar to, ka tā priekšnoteikums ir tikai jau pastāvošu un funkcionējošu kapitālu sadalījuma izmainīšanās, tātad tā darbības arēnu neierobežo sabiedriskās bagātības absolūtā pieaugšana jeb uzkrāšanas absolūtās robežas. Te vienās rokās kapitāls koncentrējas milzīgās masās tāpēc, ka citur tas pazūd no daudzām citām rokām. Tā patiesībā ir centralizācija atšķirībā no uzkrāšanas un koncentrācijas.

Šās kapitālu centralizācijas jeb kapitālu savstarpējas pievilkšanās likumus mēs šeit nevaram attīstīt. Pietiks ar īsiem faktiskiem norādījumiem. Konkurences cīņu veic, palētinot preces. Preču

lētums ir atkarīgs caeteris paribus [pārējiem apstākļiem nemainoties] no darba ražīguma, bet pēdējais — no ražošanas mēroga. Tāpēc mazākos kapitālus uzvar lielākie kapitāli. Atcerēsimies, tālāk, ka līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida attīstību pieaug individuālā kapitāla minimālie apmēri, kas ir nepieciešami, lai uzņēmums darbotos normālos apstākļos. Tāpēc samērā mazi kapitāli plūst uz tādām ražošanas sfērām, kuras lielrūpniecība iekaro tikai sporādiski vai nepilnīgi. Konkurence šeit plosās tieši proporcionāli konkurējošo kapitālu skaitam un pretēji proporcionāli to lielumam. Tā vienmēr beidzas ar daudzu sīko kapitālistu bojā eju, kuru kapitāli pa daļai pāriet uzvarētāja rokās, pa daļai iet bojā. Turklāt līdz ar kapitālistisko ražošanu attīstās gluži jauns spēks — kredīts; sākumā tas paslepus iezogas kā pieticīgs uzkrāšanas palīgs, ar neredzamu pavedienu palīdzību savelk individuālu vai asociētu kapitālistu rokās naudas līdzekļus, kas lielākās vai mazākās masās ir izkaisīti sabiedrības virspusē; bet drīz vien tas kļūst par jaunu un briesmīgu ieroci konkurences cīņā un beigu beigās pārvēršas par kolosālu sociālu mehānismu, lai centralizētu kapitālus.

Tādā pašā mērā, kādā attīstās kapitālistiskā ražošana un uzkrāšana, attīstās arī konkurence un kredīts — šīs centralizācijas divas visspēcīgākās sviras. Līdz ar to uzkrāšanas progress pavairo centralizācijas materiālu, t. i., individuālos kapitālus, bet kapitālistiskās ražošanas paplašināšanās rada, no vienas puses, sabiedrisku vajadzību un, no otras puses, tehniskus līdzekļus, lai varētu rasties tie milzīgie rūpniecības uzņēmumi, kuru īstenošana ir saistīta ar iepriekšējo kapitāla centralizāciju. Tāpēc tagad atsevišķu kapitālu savstarpēja pievilkšanās un tendence uz centralizāciju ir spēcīgāka nekā jebkad agrāk. Bet, kaut gan centralizācijas kustības relatīvo plašumu un enerģiju zināmā mērā nosaka jau sasniegtais kapitālistiskās bagātības lielums un ekonomiskā mehānisma pārākums, tomēr centralizācijas progress nebūt nav atkarīgs no sabiedriskā kapitāla pozitīvā pieauguma. Un tas it sevišķi atšķir centralizāciju no koncentrācijas, kas ir tikai citāds apzīmējums atražošanai paplašinātā mērogā. Centralizācija var notikt, vienkārši mainoties jau esošo kapitālu sadalījumam, vienkārši mainoties sabiedriskā kapitāla sastāvdaļu kvantitatīvajam grupējumam. Kapitāls te, vienās rokās, var pieaugt līdz milzīgiem apmēriem tāpēc, ka tur, citā vietā, tas ir aizgājis no ļoti daudzām atsevišķām rokām. Katrā dotajā uzņēmumu nozarē centralizācija sasniegtu savu galējo robežu, ja visi tajā ieguldītie kapitāli saplūstu vienā vienīgā kapitālā[77b]. Katrā dotajā sabiedrībā šī robeža būtu sasniegta tikai tajā momentā, kad viss sabiedriskais kapitāls būtu savienots viena

---

77b) {*4. izd.* Jaunākie Anglijas un Amerikas «tresti» jau tiecas uz šo mērķi, cenzdamies savienot vismaz visus lielos vienas vai otras rūpniecības nozares uzņēmumus vienā lielā akciju sabiedrībā ar faktisku monopolu. — *F. E.*}

vienīga kapitālista vai vienas vienīgas kapitālistu sabiedrības rokās.

Centralizācija pabeidz uzkrāšanu, dodot iespēju rūpniecības kapitālistiem paplašināt savu operāciju mērogu. Vai nu šis pēdējais rezultāts būs uzkrāšanas vai centralizācijas sekas, vai arī centralizācija notiks varmācīgas pievienošanas ceļā, pie tam zināmi kapitāli kļūst par tik nepārvaramas pievilkšanas centru citiem, ka sagrauj to individuālo saistību un pēc tam pievelk sev atsevišķas daļas, vai arī daudzu jau izveidojušos vai izveidošanās procesā esošo kapitālu saplūšana norit mierīgāk, izveidojoties akciju sabiedrībām, — ekonomiskā iedarbība visos šajos gadījumos paliek viena un tā pati. Rūpniecības uzņēmumu apmēru pieaugums visur ir sākuma punkts daudzu cilvēku kopēja darba plašākai organizācijai, plašākai tā materiālo dzinējspēku attīstībai, t. i., izkliedētu un rutinētu ražošanas procesu progresējošai pārvēršanai sabiedriski kombinētos un zinātniski virzītos ražošanas procesos.

Bet ir skaidrs, ka uzkrāšana, kapitāla pakāpeniska palielināšana ar atražošanas palīdzību, kas pāriet no riņķveida kustības uz spirālveida kustību, ir ļoti lēns process salīdzinājumā ar centralizāciju, kura prasa tikai atsevišķu savstarpēji papildinošos sabiedriskā kapitāla sastāvdaļu kvantitatīvā grupējuma pārmaiņu. Pasaulē vēl tagad nebūtu dzelzceļu, ja būtu jāgaida, kamēr uzkrāšana novedīs dažus atsevišķus kapitālus līdz tādiem apmēriem, ka tie varēs tikt galā ar dzelzceļa būvi. Turpretim centralizācija ar akciju sabiedrību palīdzību sasniegusi to vienā mirklī. Tādējādi pastiprināšanās un paātrināšanās uzkrāšanas iedarbību, centralizācija vienlaikus paplašina un paātrina tos apvērsumus kapitāla tehniskajā sastāvā, kuri palielina tā pastāvīgo daļu uz tā mainīgās daļas rēķina un tātad relatīvi samazina pieprasījumu pēc darba.

Kapitāla masas, ko ļoti īsā laikā savieno centralizācijas process, tiek atražotas un palielinātas tāpat kā citi kapitāli, bet tikai ātrāk, un tādējādi savukārt kļūst par sabiedriskās uzkrāšanas spēcīgām svirām. Tātad, ja runā par sabiedriskās uzkrāšanas progresu, tad mūsu laikos tajā klusuciešot ietver arī centralizācijas iedarbību.

Papildu kapitāli, kas radīti normālās uzkrāšanas gaitā (sk. XXII nodaļu, 1. nodalījumu), ir galvenokārt palīglīdzeklis jaunu izgudrojumu, atklājumu un vispār rūpniecības uzlabojumu ekspluatācijai. Bet arī vecais kapitāls ar laiku sasniedz tādu momentu, kad tas atjaunojas no galvas līdz kājām, kad tas maina savu ādu un tāpat atdzimst tehniski uzlabotā veidā, kas ļauj iztikt ar mazāku darba masu, lai izmantotu lielāku masu mašīnu un izejvielu. No tā nepieciešami izriet, ka pieprasījums pēc darba absolūti samazinās un šī samazināšanās, pats par sevi saprotams, ir jo lielāka, jo prāvāki kapitāli, ar kuriem notiek šis atjaunošanās process, jau ir sakopoti lielās masās centralizējošas kustības rezultātā.

Tātad, no vienas puses, uzkrāšanas gaitā radītais papildu kapitāls pievelk arvien mazāk un mazāk strādnieku salīdzinājumā ar savu lielumu. No otras puses, vecais kapitāls, kas periodiski tiek atražots jaunā sastāvā, arvien vairāk un vairāk atgrūž strādniekus, kurus tas agrāk nodarbinājis.

3. PIEAUGOŠA RELATĪVĀS PĀRAPDZĪVOTĪBAS JEB RŪPNIECĪBAS REZERVES ARMIJAS RADĪŠANA

Kapitāla uzkrāšana, kas sākotnēji parādījās tikai kā tā kvantitatīva paplašināšanās, notiek, kā redzējām, nepārtraukti kvalitatīvi mainoties tā sastāvam, nemitīgi pieaugot tā pastāvīgajai sastāvdaļai uz mainīgās sastāvdaļas rēķina[77c]).

Specifiski kapitālistiskais ražošanas veids, tam atbilstošā darba ražīgā spēka attīstība, tā radītā pārmaiņa kapitāla organiskajā sastāvā ne tikai iet roku rokā ar uzkrāšanas progresu jeb ar sabiedriskās bagātības pieaugšanu: tie iet arī nesalīdzināmi ātrāk, tāpēc ka līdz ar vienkāršo uzkrāšanu jeb visa kopkapitāla absolūto pieaugumu notiek tā individuālo elementu centralizācija un līdz ar tehnisko apvērsumu papildu kapitālā — tehniskais apvērsums sākotnējā kapitālā. Līdz ar uzkrāšanas progresu kapitāla pastāvīgās daļas attiecība pret mainīgo daļu pārmainās tādējādi: ja sākotnēji tā bijusi 1 : 1, tad pēc tam tā pārvēršas par 2 : 1, 3 : 1, 4 : 1, 5 : 1, 7 : 1 utt., un tāpēc, kapitālam pieaugot, darbaspēkā secīgi pārvēršas nevis $^1/_2$ tā kopējās vērtības, bet tikai $^1/_3$, $^1/_4$, $^1/_5$, $^1/_6$, $^1/_8$ utt., bet ražošanas līdzekļos — $^2/_3$, $^3/_4$, $^4/_5$, $^5/_6$, $^7/_8$ utt. Tā kā pieprasījumu pēc darba nosaka ne visa kapitāla apmēri, bet tā mainīgās sastāvdaļas apmēri, tad tas progresējoši samazinās līdz ar visa kapitāla pieaugšanu un nevis pieaug proporcionāli šai pieaugšanai, kā to iepriekš pieņēmām. Tas samazinās relatīvi salīdzinājumā ar visa kapitāla lielumu, samazinās progresijā, kas paātrinās līdz ar šā lieluma pieaugšanu. Tiesa gan, līdz ar visa kapitāla pieaugšanu pieaug arī tā mainīgā sastāvdaļa, t. i., darbaspēks, kuru tas sev pievieno, tomēr tā pieaug pastāvīgi dilstošā proporcijā. Starpposmi, kuros uzkrāšana darbojas kā ražošanas vienkārša paplašināšanās uz dotās tehniskās bāzes, kļūst arvien īsāki. Visa kapitāla uzkrāšana, kas paātrinās augošā progresijā, kļūst nepieciešama ne tikai tādēļ, lai varētu uzsūkt noteiktu skaitu papildu strādnieku, un pat ne tikai tādēļ vien, lai, neraugoties uz vecā kapitāla pastāvīgajām pārmaiņām, jau funkcionējošiem strādniekiem dotu darbu. Šī pieaugošā uzkrāšana un centralizācija savukārt pārvēršas par avotu jaunai kapitāla sastāva pārmaiņai jeb jaunam tā

77c) {*Piezīme 3. izd.* Marksa paša eksemplārā šajā vietā izdarīta atzīme lappuses malā: «Lai turpmāk izlietotu, šeit jāatzīmē: ja paplašināšanās ir tikai kvantitatīva, tad lielākiem un mazākiem vienas un tās pašas ražošanas nozares kapitāliem peļņas savstarpēji attiecas tāpat kā avansēto kapitālu lielumi. Ja kvantitatīva paplašināšanās noved pie kvalitatīvas pārmaiņas, tad vienlaikus paaugstinās peļņas norma lielākajam kapitālam.» — *F. E.*}

mainīgās daļas paātrinātam samazinājumam salīdzinājumā ar tā pastāvīgo daļu. Šī kapitāla mainīgās daļas relatīvā samazināšanās, kas paātrinās līdz ar visa kapitāla pieaugšanu, pie tam ātrāk, nekā paātrinās visa kapitāla pieaugšana, parādās, no otras puses, tādā veidā, it kā, otrādi, strādājošo iedzīvotāju skaita absolūtā pieaugšana notiktu straujāk nekā mainīgā kapitāla jeb šo iedzīvotāju nodarbināšanas līdzekļu pieaugšana. Pretēji tam kapitālistiskā uzkrāšana pastāvīgi rada, turklāt proporcionāli savai enerģijai un saviem apmēriem, relatīvi par daudz, t. i., par daudz salīdzinājumā ar vidējo kapitāla pieaugšanas vajadzību un tāpēc liekus darbam izmantojamos iedzīvotājus jeb papildiedzīvotājus.

Aplūkojot visu sabiedrisko kapitālu, mēs redzam, ka gan tā uzkrāšanas process rada periodiskas pārmaiņas, gan arī šā procesa atsevišķi momenti vienlaikus sadalās starp dažādām ražošanas sfērām. Dažās sfērās kapitāla sastāva pārmaiņa notiek, nepieaugot tā absolūtajam lielumam, vienīgi tikai centralizācijas* rezultātā; citās kapitāla absolūtā pieaugšana ir saistīta ar tā mainīgās sastāvdaļas jeb tā uzsūktā darbaspēka absolūto samazināšanos; vēl dažās sfērās vai nu kapitāls pieaug uz dotā tehniskā pamata un proporcionāli savam pieaugumam pievelk papildu darbaspēku, vai arī notiek kapitāla organiska pārmaiņa un sašaurinās tā mainīgā daļa; visās sfērās kapitāla mainīgās daļas un tāpēc arī nodarbināto strādnieku skaita pieaugšana vienmēr ir saistīta ar lielām svārstībām un pārejošas pārapdzīvotības rašanos, pie tam ir vienalga, vai tā pieņem acīs krītošu formu, atgrūžot jau nodarbinātos strādniekus, vai arī ne tik manāmu, bet ne mazāk iedarbīgu formu, apgrūtinot darbam izmantojamo papildiedzīvotāju uzsūkšanu pa parastajiem novadkanāliem[78]). Līdz ar jau funkcionējošā sabiedriskā kapitāla lielumu un tā pieaugšanas pakāpi, līdz ar ražošanas mēroga un funkcionējošo strādnieku masas paplašināšanos, līdz ar viņu darba ražīgā spēka attīstību, līdz ar visu bagātības avotu paplašināšanos un pavairošanos paplašinās arī tādas parādības apmērs, ka kapitāls, pievilkdams vairāk strādnieku, vairāk tos arī atgrūž, paātrinās kapitāla organiskā

---

* Oriģinālā teikts: «koncentrācijas»; jēdzieniskais labojums izdarīts atbilstoši angļu izdevuma tekstam, kas iznācis F. Engelsa redakcijā. — *Red.*

[78]) Skaitīšana Anglijā un Velsā, starp citu, rāda:
Visu zemkopībā nodarbināto personu (ieskaitot īpašniekus, fermerus, dārzniekus, ganus utt.) bija: 1851. gadā 2 011 447, 1861. gadā 1 924 110, samazināšanās par 87 337. Vilnas pārstrādāšana: 1851. gadā 102 714, 1861. gadā 79 242; zīda fabrikas: 1851. gadā 11 940, 1861. gadā 101 678; katūna apdrukātāji: 1851. gadā 12 098, 1861. gadā 12 556, — šis niecīgais pieaugums, neraugoties uz šās nozares kolosālo paplašināšanos, nozīmē nodarbināto strādnieku skaita milzīgu relatīvu samazināšanos; cepurnieki: 1851. gadā 15 957, 1861. gadā 13 814; salmu un dāmu cepuru izgatavotāji: 1851. gadā 20 393, 1861. gadā 18 176; iesala ražotāji: 1851. gadā 10 566, 1861. gadā 10 677; sveču lējēji: 1851. gadā 4949, 1861. gadā 4686, — šā samazinājuma cēlonis ir, starp citu, gāzes apgaismošanas izplatīšanās; ķemmju izgatavotāji: 1851. gadā 2038, 1861. gadā 1478; kokzāģētāji: 1851. gadā 30 552, 1861. gadā 31 647, — niecīgs pieaugums mehānisko zāģmašīnu izplatīšanās rezultātā; naglu izgatavotāji: 1851. gadā 26 940, 1861. gadā 26 130, — samazinājums kā mašīnu konkurences sekas; strādnieki alvas un vara raktuvēs: 1851. gadā 31 360, 1861. gadā 32 041. Turpretim kokvilnas vērptuvēs un kokvilnas austuvēs: 1851. gadā 371 777, 1861. gadā 456 646; akmeņogļu raktuvēs: 1851. gadā 183 389, 1861. gadā 246 613. «Visumā strādnieku skaita pieaugums pēc 1851. gada ir vislielākais tādās nozarēs, kurās līdz šim vēl nav sekmīgi pielietotas mašīnas» («Census of England and Wales for 1861», vol. III. London, 1863, p. 35—39).

sastāva un tā tehniskās formas pārmaiņa un paplašinās to ražošanas sfēru loks, kuras gan vienlaikus, gan vienu pēc otras aptver šī pārmaiņa. Tātad darbam izmantojamie iedzīvotāji, radot kapitāla uzkrāšanu, līdz ar to pieaugošos apmēros paši rada līdzekļus, kas padara viņus par relatīvi liekiem iedzīvotājiem[79]. Šis ir kapitālistiskajam ražošanas veidam raksturīgs apdzīvotības likums, jo katram īpatnējam vēsturiskam ražošanas veidam patiesībā piemīt savi īpatnēji apdzīvotības likumi, kuriem ir vēsturisks raksturs. Abstrakts apdzīvotības likums pastāv tikai augiem un dzīvniekiem, ciktāl šai novadā vēsturiski neielaužas cilvēks.

Bet, ja darbam izmantojamo iedzīvotāju pārpalikums ir nepieciešams uzkrāšanas jeb uz kapitālistiska pamata notiekošas bagātības attīstības produkts, tad šī pārapdzīvotība savukārt kļūst par kapitālistiskās uzkrāšanas sviru un pat par kapitālistiskā ražošanas veida eksistences nosacījumu. Tas izveido rūpniecības rezerves armiju, ar kuru kapitāls var rīkoties un kura tam pieder tikpat absolūti, kā kad tas to būtu izaudzējis pats uz sava rēķina. Tā piegādā viņa mainīgajām pašpieaugšanas vajadzībām pastāvīgi gatavu, ekspluatācijai pieejamu cilvēku materiālu, kas nav atkarīgs no patiesā iedzīvotāju pieauguma robežām. Līdz ar uzkrāšanu un darba ražīgā spēka attīstību, kas to pavada, pieaug kapitāla pēkšņas paplašināšanās spēks, — ne tikai tāpēc, ka pieaug funkcionējošā kapitāla elastība un tā absolūtā bagātība, no kuras kapitāls ir tikai zināma elastīga daļa, ne tikai tāpēc, ka kredīts ikvienā sevišķa satraukuma gadījumā uzreiz nodod ražošanas rīcībā neparastu šās bagātības daļu kā papildu kapitālu: bez visa tā paša ražošanas procesa tehniskie nosacījumi — mašīnas, transporta līdzekļi utt. — padara vislielākajā mērogā iespējamu visātrāko virsprodukta pārvēršanos papildu ražošanas līdzekļos. Sabiedriskās bagātības masa, kas pieaug līdz ar uzkrāšanas progresu un

[79]) Daži izcili klasiskās skolas ekonomisti drīzāk nojauta nekā saprata mainīgā kapitāla relatīvā lieluma progresējošās samazināšanās likumu un tā ietekmi uz algoto strādnieku šķiras stāvokli. Vislielākais nopelns šajā ziņā pieder Džonam Bartonam, kaut gan arī viņš, tāpat kā visi pārējie, sajauc pastāvīgo kapitālu ar pamatkapitālu, mainīgo kapitālu — ar apgrozāmo kapitālu. Viņš saka: «Pieprasījums pēc darba ir atkarīgs no apgrozāmā kapitāla un nevis no pamatkapitāla pieaugšanas. Ja būtu pareizi, ka attiecība starp šiem diviem kapitāla veidiem ir vienāda visos laikos un visos apstākļos, tad no tā tiešām būtu jāsecina, ka nodarbināto strādnieku skaits ir proporcionāls attiecīgās zemes bagātībai. Bet šāds pieņēmums nav pat šķietami patiess. Ražošanai uzlabojoties un civilizācijai izplatoties, pamatkapitāls aizņem arvien lielāku un lielāku daļu salīdzinājumā ar apgrozāmo kapitālu. Pamatkapitāla summa, kas ieguldīta viena gabala Anglijas muslīna ražošanā, ir vismaz 100 reižu un varbūt 1000 reižu lielāka nekā pamatkapitāls, kas ieguldīts tādā pašā gabalā Indijas muslīna. Turpretim apgrozāmā kapitāla daļa ir simt vai tūkstoš reižu mazāka ... Ja visu gada ietaupījumu summu pievienotu pamatkapitālam, tad tas neradītu nekādu pieaugumu pieprasījumā pēc darba» (*John Barton*. «Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society». London, 1817, p. 16, 17). «Tas pats cēlonis, kas var pavairot kādas zemes tīro ienākumu, vienlaikus var padarīt iedzīvotājus liekus un pasliktināt strādnieku stāvokli» (*Ricardo*. «Principles of Political Economy», 3rd ed. London, 1821, p. 469). Pieaugot kapitālam, «pieprasījums» (pēc darba) «relatīvi samazināsies» (turpat, 480. lpp., piezīme). «Kapitāla summa, kas domāta darba uzturēšanai, var mainīties neatkarīgi no jebkādām pārmaiņām kapitāla kopsummā ... Lielas svārstības darba daudzumā un lielas ciešanas var kļūt biežākas tādā pašā mērā, kādā pieaug kapitāla pārpilnība» (*Richard Jones*. «An Introductory Lecture on Political Economy». London, 1833 [To which is added a Syllabus of a Course of Lectures on the Wages of Labor»], p. 12). «Pieprasījums» (pēc darba) «nepieaug ..., proporcionāli visa kapitāla uzkrāšanai ... Tāpēc nacionālā kapitāla, kas domāts atražošanai, ikviens pieaugums līdz ar sabiedrības progresu arvien mazāk ietekmē strādnieku stāvokli» (*G. Ramsay*, cit. darbs, 90. un 91. lpp.).

spēj pārvērsties papildu kapitālā, trakodama ielaužas vecajās ražošanas nozarēs, kuru tirgus pēkšņi paplašinās, vai arī no jauna topošajās nozarēs, kā, piemēram, dzelzceļos utt., pēc kurām rodas vajadzība veco ražošanas nozaru attīstības rezultātā. Visos tādos gadījumos ir nepieciešams, lai būtu iespējams uzreiz, nesamazinot ražošanas apmērus citās sfērās, mest izšķirošajos punktos lielas cilvēku masas. Tās piegādā pārapdzīvotība. Modernajai rūpniecībai raksturīgais dzīves ceļš, desmitgadu cikla forma ar vidējas rosības, stipri sasprindzinātas ražošanas, krīzes un depresijas periodiem, ko pārtrauc sīkākas svārstības, ir dibināts uz to, ka pastāvīgi rodas, vairāk vai mazāk tiek uzsūkta un rodas atkal no jauna rūpniecības rezerves armija jeb pārapdzīvotība. Rūpnieciskā cikla neveiksmes savukārt palielina pārapdzīvotību un kļūst par vienu no visenerģiskākajiem tās atražošanas faktoriem.

Šis savdabīgais modernās rūpniecības dzīves ceļš, kuru mēs nesastopam nevienā no agrākajiem cilvēces laikmetiem, nebija iespējams kapitālistiskās ražošanas bērnības periodā. Kapitāla sastāvs mainījās tikai ļoti gausi. Tātad tā uzkrāšanai atbilda visumā proporcionāls darba pieprasījuma pieaugums. Lai arī cik gauss bija kapitāla uzkrāšanas progress salīdzinājumā ar moderno laikmetu, tomēr arī tas atdūrās pret ekspluatācijai pieejamo darbam izmantojamo iedzīvotāju dabiskajām robežām; iznīcināt šīs robežas bija iespējams tikai ar varmācīgiem līdzekļiem, par kuriem minēsim vēlāk. Pēkšņa un lēcienveidīga ražošanas mēroga paplašināšanās ir priekšnoteikums tā pēkšņam sašaurinājumam; pēdējais savukārt rada pirmo, bet pirmā nav iespējama bez ekspluatācijai pieejama cilvēku materiāla, bez strādnieku skaita pieaugšanas, kas nav atkarīga no iedzīvotāju absolūtā pieauguma. Šo pieaugšanu rada vienkāršs process, kas pastāvīgi «atbrīvo» daļu strādnieku ar metodēm, kuras samazina nodarbināto strādnieku skaitu attiecībā pret augošo ražošanu. Tātad visa modernajai rūpniecībai raksturīgā kustības forma rodas no zināmas darbam izmantojamo iedzīvotāju daļas pastāvīgas pārvēršanās par nenodarbinātiem vai pusnodarbinātiem strādniekiem. Politiskās ekonomijas paviršība, starp citu, parādās tai faktā, ka kredīta paplašināšanos un sašaurināšanos, kas ir vienkārši rūpnieciskā cikla mainošos periodu simptomi, tā atzīst par to cēloņiem. Tāpat kā debess ķermeņi, ja tie ir sākuši kādu noteiktu kustību, pastāvīgi to atkārto, gluži tāpat arī sabiedriskā ražošana, ja tā ir iemesta šajā pārmaiņus notiekošās paplašināšanās un sašaurināšanās kustībā, pastāvīgi to atkārto. Sekas savukārt kļūst par cēloņiem, un visa procesa mainīgās fāzes, kurš pastāvīgi atražo savus paša nosacījumus, iegūst periodiskuma formu. Ja šis periodiskums ir nostabilizējies, tad pat politiskā ekonomija sāk uztvert relatīvās pārapdzīvotības radīšanu, t. i., tādu iedzīvotāju radīšanu, kuri ir lieki salīdzinājumā ar vidējo kapitāla pašpieaugšanas vajadzību kā modernās rūpniecības pastāvēšanas nosacījumu.

«Pieņemsim,» saka G. Meriveils, sākumā politiskās ekonomijas profesors Oksfordā, vēlāk Anglijas koloniju ministrijas ierēdnis, «pieņemsim, ka nācija krīzes apstākļos sasprindzinās spēkus, lai ar emigrācijas palīdzību atbrīvotos no dažiem simtiem tūkstošu lieko nabadzīgo ļaužu, — kādas būtu tā sekas? Tādas, ka, tiklīdz atjaunotos pieprasījums pēc darbaspēka, tā pietrūktu. Lai arī cik ātri notiktu cilvēku atražošana, pieaugušo strādnieku aizstāšanai katrā ziņā ir vajadzīgs vienu paaudzi ilgs laika posms. Bet mūsu fabrikantu peļņa atkarīga galvenokārt no iespējas izmantot labvēlīgu rosīga pieprasījuma momentu un tādējādi kompensēt sevi par periodu, kad tas pavājinās. Šo iespēju viņiem nodrošina tikai mašīnu un darba komandēšana. Nepieciešams, lai viņi varētu atrast brīvas darba rokas, viņiem jābūt spējīgiem, kad tas nepieciešams, sasprindzināt vai pavājināt savu operāciju aktivitāti atkarībā no tirgus stāvokļa, citādi viņi, acīm redzot, nevarētu noturēt trakajā konkurencē to pārsvaru, uz kuru ir dibināta šās zemes bagātība.»[80]

Pat Maltuss atzīst pārapdzīvotību — kuru viņš ar tam piemītošo aprobežotību izskaidro ar strādājošo iedzīvotāju absolūti lieku pieaugumu un nevis ar to, ka viņi kļūst relatīvi lieki, — par nepieciešamu modernajai rūpniecībai. Viņš saka:

«Saprātīgi ieradumi attiecībā uz laulību, kuri novesti līdz zināmam līmenim strādnieku šķirā tādā zemē, kas ir atkarīga galvenokārt no manufaktūras un tirdzniecības, var kļūt tai kaitīgi... Pēc pašas iedzīvotāju dabas strādnieku pieaugums, ko rada sevišķs pieprasījums, nevar nonākt tirgū agrāk kā pēc 16—18 gadiem, bet ienākuma pārvēršanās kapitālā, izdarot ietaupījumus, var notikt nesalīdzināmi ātrāk; mūsu zeme ir pastāvīgi pakļauta riskam, ka tās darba fonds pieaugs ātrāk nekā iedzīvotāji.»[81]

Pasludinājusi tādējādi, ka pastāvīga strādnieku relatīvās pārapdzīvotības radīšana ir kapitālistiskās uzkrāšanas nepieciešams nosacījums, politiskā ekonomija, gluži kā kāda vecmeita, ieķiek sava «beau idéal» [«jaukā ideāla»] — kapitālista mutē šādus vārdus, kas adresēti «liekajiem» strādniekiem, kurus izmetis uz ielas papildu kapitāls, t. i., viņu pašu radījums:

«Mēs, fabrikanti, palielinādami kapitālu, no kura jūs eksistējat, darām jūsu labā visu, ko vien varam, un jums jāveic pārējais, pieskaņojot savu skaitu eksistences līdzekļiem.»[82]

Kapitālistiskajai ražošanai nebūt nepietiek ar to brīvā darbaspēka daudzumu, ko piegādā dabiskais iedzīvotāju pieaugums. Lai varētu brīvi attīstīties, tai vajadzīga rūpniecības rezerves armija, kas nav atkarīga no šās dabiskās robežas.

Līdz šim mēs pieņēmām, ka mainīgā kapitāla pieaugums vai samazinājums precīzi atbilst nodarbināto strādnieku skaita pieaugumam vai samazinājumam.

---

[80]) *H. Merivale.* «Lectures on Colonization and Colonies». London, 1841 and 1842, v. I, p. 146.

[81]) *Malthus.* «Principles of Political Economy», p. 215, 319, 320. Sajā darbā Maltuss beidzot atklāj ar Sismondi palīdzību kapitālistiskās ražošanas jauko trīsvienību: pārprodukciju, pārapdzīvotību, pārpatēriņu, šos three very delicate monsters indeed! [trīs visdelikātākos briesmoņus!]. Sal. *F. Engels.* «Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie» žurnālā «Deutsch-Französische Jahrbücher». Paris, 1844, 107. un turpm. lpp. [*Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. Изд. 2-е, т. 1, с. 563—568].

[82]) *Harriet Martineau.* «A Manchester Strike». London, 1832, p. 101.

Tomēr arī tad, ja viņa komandējamo strādnieku skaits nemainās vai pat samazinās, mainīgais kapitāls pieaug, ja vien individuālais strādnieks sāk dot vairāk darba un viņa darba aiga tāpēc pieaug, kaut gan darba cena paliek bez pārmaiņas vai pat krītas, bet krītas lēnāk, nekā pieaug darba masa. Tādā gadījumā mainīgā kapitāla pieaugums kļūst par lielāka darba daudzuma un nevis par lielāka nodarbināto strādnieku daudzuma rādītāju. Katra kapitālista absolūtās intereses prasa, lai tas izspiestu noteiktu daudzumu darba no mazāka un nevis no lielāka strādnieku skaita, kaut gan pēdējais maksātu tikpat lēti vai pat lētāk. Pēdējā gadījumā pastāvīgā kapitāla izlietojums pieaug proporcionāli tā darba masai, kuru tas darbina, pirmajā gadījumā — daudz lēnāk. Jo lielāks ir ražošanas mērogs, jo šis motīvs iegūst izšķirošāku nozīmi. Tā svars pieaug līdz ar kapitāla uzkrāšanu.

Mēs redzējām, ka kapitālistiskā ražošanas veida un darba ražīgā spēka attīstība, kas vienlaikus ir uzkrāšanas cēlonis un sekas, dod kapitālistam iespēju, ekstensīvi vai intensīvi palielinot individuālo darbaspēku ekspluatāciju, ar agrāko mainīgā kapitāla izlietojumu likt darboties lielākam darba daudzumam. Mēs redzējām tālāk, ka par to pašu kapitāla vērtību viņš pērk lielāku daudzumu darbaspēku, arvien vairāk izstumjot prasmīgākos strādniekus ar mazāk prasmīgiem, nobriedušos ar nenobriedušiem, vīriešus ar sievietēm, pieaugušos ar pusaudžiem vai bērniem.

Tātad līdz ar uzkrāšanas progresu lielāks mainīgais kapitāls, no vienas puses, darbina lielāku darba daudzumu, nepalielinot strādnieku daudzumu; no otras puses, agrākā lieluma mainīgais kapitāls darbina lielāku darba daudzumu, paturot agrāko darbaspēka masu, un, beidzot, izstumjot augstākas kvalitātes darbaspēkus, darbina lielāku daudzumu zemākas kvalitātes darbaspēku.

Tāpēc relatīvās pārapdzīvotības radīšana jeb strādnieku atbrīvošana no darba notiek vēl straujāk, nekā notiek ražošanas procesa tehniskais apvērsums, kuru jau bez tā paātrina uzkrāšanas progress, — vēl ātrāk, nekā notiek kapitāla mainīgās daļas šim apvērsumam atbilstošā relatīvā samazināšanās salīdzinājumā ar tā pastāvīgo daļu. Ja ražošanas līdzekļi, pieaugot pēc apmēriem un darbības spēka, arvien mazākā mērā kļūst par strādnieku nodarbināšanas līdzekli, tad pašu šo attiecību modificē vēl arī tas, ka, pieaugot darba ražīgajam spēkam, kapitāls ātrāk rada palielinātu darba piedāvājumu, nekā palielina savu pieprasījumu pēc strādniekiem. Strādnieku šķiras nodarbinātās daļas pārmērīgs darbs palielina šās šķiras rezervju rindas, un otrādi — pastiprinātais spiediens, ko pēdējo konkurence izdara uz nodarbinātajiem strādniekiem, piespiež tos pārmērīgi strādāt un pakļauties kapitāla diktātam. Strādnieku šķiras vienas daļas nolemtība piespiestai bezdarbībai, pateicoties tās otras daļas pārmērīgam darbam, un otrādi, kļūst atsevišķiem kapitālistiem par līdzekli, lai iedzīvotos

bagātībā[83]), un vienlaikus paātrina rūpniecības rezerves armijas radīšanu mērogā, kas atbilst sabiedriskās uzkrāšanas progresam. Cik svarīgs šis moments relatīvās pārapdzīvotības radīšanā, to pierāda, piemēram, Anglija. Tās tehniskie darba «ietaupīšanas» līdzekļi ir kolosāli. Tomēr, ja darbu rīt visur ierobežotu līdz racionāliem apmēriem un dažādiem strādnieku šķiras slāņiem ieviestu gradācijas atbilstoši vecumam un dzimumam, tad esošo darbam izmantojamo iedzīvotāju būtu absolūti nepietiekami, lai turpinātu nacionālo ražošanu tās tagadējā mērogā. Lielam vairākumam pašlaik «neražīgo» strādnieku vajadzētu pārvērsties par «ražīgiem» strādniekiem.

Visā visumā darba algas vispārējās pārmaiņas regulē vienīgi rūpniecības rezerves armijas paplašināšanās un sašaurināšanās, kas atbilst rūpnieciskā cikla periodu maiņai. Tātad tās nosaka nevis darbam izmantojamo iedzīvotāju absolūtā skaita kustība, bet gan tā mainīgā attiecība, kādā strādnieku šķira sadalās aktīvajā armijā un rezerves armijā, pārapdzīvotības relatīvo apmēru pieaugšana un samazināšanās, pakāpe, kādā iedzīvotāju pārpalikums tiek gan uzsūkts, gan atkal atbrīvots. Modernajai rūpniecībai raksturīgs ir desmitgadu cikls un tam piemītošās periodiskās fāzes, kuras turklāt uzkrāšanas gaitā arvien biežāk tiek pārtrauktas ar viena otrai sekojošām neregulārām svārstībām. Un labs tādai rūpniecībai būtu likums, kas regulētu pieprasījumu pēc darba un tā piedāvājumu nevis ar kapitāla paplašināšanu un sašaurināšanu, — tātad nevis atbilstoši kapitāla pieaugšanas katrreizējām vajadzībām un nevis tā, ka darba tirgus būtu vai nu nepietiekami pilns kapitāla paplašināšanās rezultātā, vai arī relatīvi pārpildīts tā sašaurināšanās rezultātā, — bet kas, otrādi, padarītu kapitāla kustību atkarīgu no iedzīvotāju masas absolūtās kustības. Tomēr šis likums ir politiskās ekonomijas dogmāts. Saskaņā ar to kapitāla uzkrāšanas rezultātā darba alga paaugstinās. Paaugstināta darba alga ir stimuls, lai ātrāk vairotos darbam izmantojamie

[83]) Pat 1863. g. kokvilnas bada laikā kādā Blekbērnas kokvilnas vērpēju pamfletā mēs atrodam asas sūdzības par pārmērīgu darbu, kas fabriku likuma rezultātā gūlās, protams, tikai uz pieaugušiem vīriešu dzimuma strādniekiem. «No šās fabrikas pieaugušajiem strādniekiem prasīja, lai viņi strādātu 12—13 stundu dienā, kamēr simti ir spiesti palikt bezdarbībā un labprāt būtu ar mieru strādāt nepilnu laiku, lai tikai varētu uzturēt savas ģimenes un izglābt savus biedrus no priekšlaicīgas nāves pārmērīgā darba rezultātā.» — «Mēs,» teikts tālāk, «gribētu jautāt, vai šī virsstundu darba prakse atstāj kaut kādu iespēju uzturēt ciešamas attiecības starp uzņēmējiem un «kalpiem»? Pārmērīgā darba upuri tāpat sajūt netaisnību kā tie, kuri ir nolemti piespiedu bezdarbībai (condemned to forced idleness). Ja darbs tiktu sadalīts taisnīgi, tā pietiktu šajā apgabalā, lai dotu daļēju nodarbošanos visiem. Mēs prasām tikai savu tiesību, kad liekam priekšā uzņēmējiem vispār ieviest nepilnu darba laiku, vismaz līdz tam laikam, kamēr paliek pašreizējais stāvoklis; turpretim tagad vienai daļai jāveic pārmērīgs darbs, otra daļa darba trūkuma rezultātā ir spiesta vilkt savu dzīvību uz labdarības rēķina» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1863», p. 8). — «Essay on Trade and Commerce» autors ar savu parasto nekļūdīgo buržuāzisko instinktu saprot relatīvās pārapdzīvotības ietekmi uz nodarbinātajiem strādniekiem. «Otrs slinkuma (idleness) cēlonis šajā karalistē ir tas, ka trūkst darba roku. Tiklīdz, rodoties neparastam pieprasījumam pēc kaut kādiem fabrikātiem, darba masa kļūst nepietiekama, strādnieki sāk just savu nozīmi un grib likt to just arī saviem uzņēmējiem; tas ir pārsteidzoši; bet šo cilvēku prāts ir tik samaitāts, ka tādos gadījumos strādnieku grupas panāk vienošanos, lai nostādītu savus uzņēmējus grūtā stāvoklī ar to, ka viņi augu dienu noslaistīsies bez darba» («An Essay on Trade and Commerce». London, 1770, p. 27, 28). Šie cilvēki gribēja panākt tieši savas darba algas paaugstināšanu.

iedzīvotāji, un tas turpinās līdz tam laikam, kamēr darba tirgus pārpildīsies, t. i., kamēr kapitāls kļūs relatīvi nepietiekams salīdzinājumā ar strādnieku piedāvājumu. Darba alga krītas, un tad mūsu priekšā ir medaļas otra puse. Darba algas pazemināšanās rezultātā darbam izmantojamo iedzīvotāju pamazām kļūst mazāk, un tāpēc attiecībā pret viņiem kapitāls atkal kļūst lieks vai arī, kā to iztulko citi, darba algas pazemināšanās un tāpēc tai atbilstošā strādnieku ekspluatācijas celšanās atkal paātrina uzkrāšanu, turpretim zemais darba algas līmenis aiztur strādnieku šķiras pieaugšanu. Tādējādi no jauna izveidojas apstākļi, kuros darba piedāvājums ir mazāks nekā pieprasījums pēc darba, darba alga ceļas utt. Kas par lielisku kustības metodi attīstītajai kapitālistiskajai ražošanai! Iekām darba algas celšanās rezultātā varētu notikt kaut kāda tiešām darba spējīgu iedzīvotāju pozitīva pavairošanās, šādos apstākļos vairākreiz paspētu izbeigties termiņš, līdz kuram jāveic rūpnieciskā kampaņa — jāsāk un jāizcīna kauja.

Starp 1849. un 1859. g. vienlaikus ar labības cenu krišanos notika praktiski tīri nomināla darba algas celšanās Anglijas zemkopības apgabalos; piemēram, Viltšīrā nedēļas alga pacēlās no 7 uz 8 šiliņiem un Dorsetšīrā no 7 vai 8 uz 9 šiliņiem utt. Tās bija sekas neparastam lieko lauku iedzīvotāju aizplūdumam, ko izraisīja kara vajadzības[178], milzīga dzelzceļu būvniecības, fabriku, kalnrūpniecības utt. paplašināšanās. Jo zemāka darba alga, jo augstāki procentuālie skaitļi, kas izsaka katru tās celšanos, lai arī cik niecīga tā būtu. Tā, piemēram, ja darba alga ir 20 šiliņu nedēļā un ceļas uz 22 šiliņiem, tad pieaugums ir 10%; ja turpretim tā ir tikai 7 šiliņi un ceļas uz 9 šiliņiem, tad tas iznāk $28^4/_7$%, kas skan ļoti nozīmīgi. Katrā ziņā fermeri sacēla lielu brēku, un pat Londonas «Economist» sakarā ar šīm bada algām gluži nopietni sāka pļāpāt par «vispārēju un būtisku darba algas celšanos»[84]. Kā rīkojās fermeri? Vai viņi gaidīja, kamēr laukstrādnieki šādas lieliskas algas rezultātā savairosies tādā mērā, ka viņu alga atkal pazemināsies, kā to iedomājas dogmatiski ekonomiskās smadzenes? Viņi ieviesa vairāk mašīnu, un strādnieki drīz vien atkal bija «lieki» tādā mērā, kas apmierināja pat fermerus. Tagad zemkopībā bija ieguldīts «vairāk kapitāla» nekā agrāk un ieguldīts ražīgākā formā. Līdz ar to pieprasījums pēc darba samazinājās ne tikai relatīvi, bet arī absolūti.

Likumus, kas regulē vispārējo darba algas kustību jeb attiecību starp strādnieku šķiru, t. i., kopējo darbaspēku, un kopējo sabiedrisko kapitālu, šī ekonomiskā fikcija sajauc ar likumiem, kas regulē darbam izmantojamo iedzīvotāju sadalījumu starp atsevišķām ražošanas sfērām. Ja, piemēram, labvēlīgas konjunktūras rezultātā uzkrāšana zināmā ražošanas sfērā ir sevišķi rosīga, peļņa virs vidējās peļņas un tur ieplūst papildu kapitāls, tad, protams, pieaug

[84]) «Economist», 1860. g. 21. janvārī.

darba pieprasījums un darba alga. Paaugstināta darba alga palielina darbam izmantojamo iedzīvotāju pieplūdumu šajā sfērā, kas atrodas labvēlīgos apstākļos, kamēr tā nepiesātinās ar darbaspēku; ja pieplūdums ir bijis pārāk liels, tad darba alga uz ilgu laiku atkal krītas līdz savam agrākajam vidējam līmenim vai pat zem tā. Tad strādnieku pieplūdums šajā ražošanas nozarē ne tikai izbeidzas, bet tā vietā sākas pat atplūdums. Tādos gadījumos ekonomists iedomājas, it kā viņam izdodoties novērot, «kur un kādā veidā», pieaugot darba algai, notiekot strādnieku skaita absolūts pieaugums un, strādnieku skaitam absolūti pieaugot, — darba algas pazemināšanās; bet īstenībā viņš novēro tikai vienas atsevišķas ražošanas sfēras darba tirgus vietēju svārstību, viņš novēro tikai darbam izmantojamo iedzīvotāju sadalīšanos starp dažādām kapitāla pielietojuma sfērām atkarībā no tā mainīgajām vajadzībām.

Rūpniecības rezerves armija jeb relatīvā pārapdzīvotība depresijas un vidējas rosības periodos izdara spiedienu uz aktīvo strādnieku armiju un ierobežo tās pretenzijas pārprodukcijas un paroksismu periodā. Tātad relatīvā pārapdzīvotība ir fons, uz kura darbojas darba pieprasījuma un piedāvājuma likums. Tā iespiež šā likuma vērienu robežās, kas absolūti saskan ar kapitālam raksturīgo ekspluatācijas kāri un tieksmi pēc kundzības. Šeit jāatgriežas pie kāda no ekonomiskās apoloģētikas varoņdarbiem. Atgādināsim, ka, ja jaunu mašīnu ieviešanas vai veco mašīnu izplatīšanās rezultātā daļa mainīgā kapitāla pārvēršas par pastāvīgo kapitālu, tad šo operāciju, kas «saista» kapitālu un līdz ar to «atbrīvo» strādniekus, ekonomists apoloģēts iztulko tādējādi, it kā tā, gluži otrādi, atbrīvotu kapitālu strādnieku labā. Tikai tagad mēs varam pilnīgi novērtēt apoloģēta nekaunību. Īstenībā tiek atbrīvoti ne tikai strādnieki, ko tieši izstumj mašīna, bet arī viņu aizstājēju kontingents un tas papildu kontingents, kas tiktu regulāri uzsūkts, ja uzņēmums paplašinātos parastajā veidā uz savas vecās bāzes. Visi viņi tagad ir «atbrīvoti», un katrs jauns kapitāls, kas tiecas funkcionēt, var ņemt tos savā rīcībā. Vai tas piesaistīs tieši šos strādniekus vai citus, kā vienā, tā otrā gadījumā iedarbība uz vispārējo pieprasījumu pēc darba būs vienlīdzīga nullei, kamēr šā jaunā kapitāla pietiks tikai tam, lai atbrīvotu tirgu tieši no tāda daudzuma strādnieku, kuru tajā izmetušas mašīnas. Ja tas piesaista mazāku skaitu strādnieku, tad lieko strādnieku skaits pieaug; ja tas nodarbina lielāku skaitu strādnieku, tad vispārējais pieprasījums pēc darba pieaug tikai par lielumu, kas ir vienlīdzīgs starpībai starp nodarbināto un «atbrīvoto» strādnieku skaitu. Tādējādi tas darba pieprasījuma pieaugums, ko vispār varētu radīt pielietošanu meklējošie papildu kapitāli, katrā ziņā neitralizējas tādā mērā, kādā to apmierina strādnieki, kurus mašīna ir izmetusi uz ielas. Tātad kapitālistiskās ražošanas mehānisms rūpējas par to, lai kapitāla absolūtajam pieaugumam nesekotu atbilstošs darba vispārējā pieprasī-

juma pieaugums. Un pēc apoloģēta vārdiem tā esot kompensācija par nabadzību, ciešanām un par bojā ejas iespēju izstumtajiem strādniekiem tajos pārejas periodos, kad viņi tiek izmesti rūpniecības rezerves armijas rindās! Pieprasījums pēc darba nav identisks ar kapitāla pieaugšanu, darba piedāvājums nav identisks ar strādnieku šķiras pieaugšanu, un tāpēc šeit nav divu savstarpēji neatkarīgu spēku savstarpējas iedarbības. Les dés sont pipés [kauliņi ir viltoti]. Kapitāls vienlaikus iedarbojas uz abām pusēm. Ja tā uzkrāšana, no vienas puses, palielina pieprasījumu pēc darba, tad, no otras puses, tā palielina strādnieku piedāvājumu, tos «atbrīvojot», un nenodarbināto strādnieku spiediens vienlaikus piespiež nodarbinātos strādniekus dot lielāku daudzumu darba un tādējādi padara tā piedāvājumu zināmā mērā neatkarīgu no strādnieku piedāvājuma. Darba pieprasījuma un piedāvājuma likuma kustība uz šās bāzes padara kapitāla despotiju pilnīgu. Tāpēc, kad strādnieki atklāj noslēpumu, kā var notikt, ka, jo vairāk viņi strādā, jo vairāk ražo bagātību citiem un jo vairāk pieaug viņu darba ražīgais spēks, jo arī nedrošāka kļūst pat viņu iespēja funkcionēt kā kapitāla pieaugšanas līdzeklim; kad viņi atklāj, ka viņu savstarpējās konkurences intensitātes pakāpe ir pilnīgi atkarīga no relatīvās pārapdzīvotības spiediena; kad viņi, to ievērojot, cenšas ar tredjūniju utt. palīdzību organizēt plānveidīgu kopdarbību starp nodarbinātajiem un nenodarbinātajiem strādniekiem, lai iznīcinātu vai vājinātu šā kapitālistiskās ražošanas dabiskā likuma sekas, kas ir graujošas viņu šķirai, — tad kapitāls un tā sikofants — ekonomists saceļ brēku par «mūžīgā» un, tā sakot, «svētā» pieprasījuma un piedāvājuma likuma pārkāpšanu. Jebkurš sakars starp nodarbinātajiem un nenodarbinātajiem traucē šā likuma «tīro» spēli. Bet, no otras puses, ciktāl nelabvēlīgi apstākļi, piemēram, stāvoklis kolonijās, neļauj radīt rūpniecības rezerves armiju un līdz ar to arī strādnieku šķiras absolūto atkarību no kapitālistu šķiras, tad kapitāls kopā ar savu triviālo Sančo Pansu izsaka savu sašutumu pret «svēto» pieprasījuma un piedāvājuma likumu un cenšas tikt galā ar to, lietojot spaidu līdzekļus.

4. RELATĪVĀS PĀRAPDZĪVOTĪBAS DAŽĀDĀS PASTĀVĒŠANAS FORMAS. VISPĀRĒJAIS KAPITĀLISTISKĀS UZKRĀŠANAS LIKUMS

Relatīvā pārapdzīvotība pastāv visās iespējamās nokrāsās. Pie tās pieder ikviens strādnieks, kad viņš ir nodarbināts pa daļai vai tam nemaz nav darba. Ja neņemam vērā tās lielās formas, kuras periodiski atkārtojas un kuras pārapdzīvotībai piešķir rūpnieciskā cikla fāžu maiņa, tā ka tā ir gan asa — krīžu laikā, — gan hroniska — depresijas laikā; ja neņemam vērā šīs formas, tad pārapdzīvotībai vienmēr ir trīs formas: plūstošā, apslēptā un stagnantā forma.

Modernās rūpniecības centros — fabrikās, manufaktūrās, metalurģiskajās rūpnīcās, raktuvēs utt. — strādnieki tiek te atgrūsti, te pievilkti ievērojamākā daudzumā, un tāpēc visā visumā nodarbināto skaits aug, kaut gan pastāvīgi dilstošā proporcijā salīdzinājumā ar ražošanas mērogu. Šeit pārapdzīvotība pastāv plūstošā formā.

Tiklab tieši fabrikās, kā arī visās darbnīcās, kur tiek lietotas mašīnas vai vismaz ir ieviesta modernā darba dalīšana, ir vajadzīgs liels daudzums vīriešu dzimuma strādnieku jaunības gados. Pēc pilngadības sasniegšanas tikai ļoti nedaudzi no viņiem atrod nodarbošanos agrākajās ražošanas nozarēs, vairākums no tiem tiek regulāri atlaisti. Viņi veido tādu plūstošās pārapdzīvotības elementu, kas pieaug līdz ar rūpniecības pieaugšanu. Daļa no viņiem emigrē, t. i., patiesībā vienkārši dodas līdzi emigrējošam kapitālam. Viens no tā rezultātiem ir ātrāks sieviešu skaita pieaugums salīdzinājumā ar vīriešiem, kā tas, piemēram, ir Anglijā. Fakts, ka strādnieku masas dabiskais pieaugums neapmierina kapitāla uzkrāšanas vajadzības un vienlaikus tomēr tās pārsniedz, ir pašas kapitāla kustības pretruna. Tam vajag vairāk strādnieku jaunības gados, mazāk — brieduma gados. Šī pretruna nav brēcošāka par otru, kuras būtība ir tā, ka tai pašā laikā, kad daudzus tūkstošus izmet uz ielas, tāpēc ka darba dalīšana ir tos piekalusi vienai noteiktai ražošanas nozarei, atskan sūdzības par darba roku trūkumu[85]). Turklāt kapitāls patērē darbaspēku tik ātri, ka strādnieks jau vidējos gados ir vairāk vai mazāk novecojis. Viņš nokļūst lieko strādnieku rindās vai tiek nostumts no augstākas pakāpes zemākā. Tieši pie lielrūpniecības strādniekiem mēs sastopam visīsāko mūža ilgumu.

«Dr. Lī, Mančestras medicīniskais inspektors, ir konstatējis, ka šajā pilsētā vidējais mūža ilgums turīgajām šķirām ir 38 gadi, strādnieku šķirai — tikai 17 gadu. Liverpūlē tas ir 35 gadi pirmajai, 15 gadu otrajai šķirai. No tā izriet, ka privileģētā šķira ir saņēmusi divreiz lielāku dzīves asignējumu (had a lease of life) nekā viņu līdzpilsoņu šķira, kas atrodas mazāk labvēlīgos apstākļos.»[85a])

Tādos apstākļos šās proletariāta daļas absolūtajam pieaugumam jānotiek tādā formā, ka tā skaita ziņā vairojas, lai gan tās elementi ātri nolietojas. Tādējādi ir vajadzīgs, lai strādnieku paaudzes ātri sekotu viena otrai. (Šis likums nav spēkā attiecībā uz pārējām iedzīvotāju šķirām.) Šo sabiedrisko vajadzību apmierina agras laulības — tās ir nepieciešamās sekas apstākļiem, kādos

---

[85]) Kamēr Londonā 1866. g. otrajā pusē bija no 80 līdz 90 tūkstoš bezdarbnieku, fabriku pārskatā par šo pašu pusgadu ir teikts: «Acīm redzot, nevar pretendēt uz absolūtu pareizību apgalvojums, it kā pieprasījums gandrīz tai pašā momentā, kad nepieciešams, rada piedāvājumu. Attiecībā uz darbu tas tā nebija, tāpēc ka pagājušajā gadā aiz darba roku trūkuma daudzas mašīnas stāvēja dīkā» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1866», p. 81).

[85a]) Runa, atklājot sanitārijas darbinieku konferenci Birmingemā 1875. g. 15. janvārī, kuru teica Dž. Cemberlens, tolaik pilsētas mērs {un tagad (1883. gadā) tirdzniecības ministrs. — *F. E.*}

dzīvo lielrūpniecības strādnieki, — un tā prēmija par strādnieku bērnu radīšanu, kuru dod viņu ekspluatācija.

Tikko kapitālistiskā ražošana pakļauj sev lauksaimniecību vai ciktāl viņa to sev pakļauj, pieprasījums pēc laukstrādniekiem absolūti samazinās reizē ar šai laukā funkcionējošā kapitāla uzkrāšanu, pie tam strādnieku izstumšanai neseko to lielāka iesaistīšana ražošanā, kā tas ir nezemkopības ražošanā. Tāpēc daļa lauku iedzīvotāju vienmēr gatava kļūt par pilsētu jeb manufaktūras proletariātu un gaida apstākļus, kas būtu labvēlīgi šādai pārvērtībai. (Manufaktūra te jāsaprot kā dažāda nezemkopības ražošana.)[86] Šis relatīvās pārapdzīvotības avots plūst pastāvīgi. Tomēr tā pastāvīgais tecējums uz pilsētām nozīmē, ka pašos laukos jau ir pastāvīga apslēptā pārapdzīvotība, kuras apmēri kļūst redzami tikai tad, kad novadkanāli atveras sevišķi plaši. Tāpēc laukstrādnieka darba alga tiek pazemināta līdz minimālajiem apmēriem un viņš pastāvīgi stāv ar vienu kāju pauperisma purvā.

Relatīvās pārapdzīvotības trešo kategoriju — stagnanto pārapdzīvotību — veido daļa no aktīvās strādnieku armijas, bet tai raksturīgs tas, ka tā tiek nodarbināta ļoti neregulāri. Tāpēc tā ir kapitālam brīva darbaspēka neizsmeļams rezervuārs. Tās dzīves līmenis noslīd zem vidējā normālā strādnieku šķiras līmeņa, un tieši tas padara to kapitālam par plašu bāzi sevišķas ekspluatācijas nozarēm. To raksturo darba laika maksimums un darba algas minimums. Runājot par mājas darbu, mēs jau iepazināmies ar tās galveno formu. Tā pastāvīgi rekrutējas no lielrūpniecības un zemkopības liekajiem strādniekiem, bet it sevišķi no iznīkstošu rūpniecības nozaru strādniekiem, kurās amatniecisko ražošanu uzvar manufaktūras ražošana un manufaktūras ražošanu — mašinizētā ražošana. Tās apmēri aug līdz ar to, ka reizē ar uzkrāšanas apmēriem un enerģiju progresē «lieko» strādnieku radīšana. Bet tā vienlaikus izveido strādnieku šķiras elementu, kas pats sevi atražo un pats sevi padara mūžīgu, — elementu, kas relatīvi lielākā mērā piedalās strādnieku šķiras kopējā pieaugumā nekā visi pārējie elementi. Tiešām, ne tikai dzimšanas un nāves gadījumu skaits, bet arī ģimeņu absolūtais lielums ir pretēji proporcionāli darba algas lielumam, t. i., tai dzīvei nepieciešamo līdzekļu masai, kura ir strādnieku dažādo kategoriju rīcībā. Šis kapitālistiskās sabiedrības likums būtu nejēdzība, ja mēs to attiecinātu uz mežoņiem vai pat civilizētiem kolonistiem. Tas atgādina individuāli vāju un nemitīgi bez žēlastības vajātu dzīvnieku sugu masveidīgu atražošanos[87].

---

[86]) Pēc 1861. g. skaitīšanas, Anglijā un Velsā bija «781 pilsēta ar 10 960 998 iedzīvotājiem, bet ciemos un lauku draudzēs bija tikai 9 105 226 iedzīvotāji. 1851. g. skaitīšanā figurēja 580 pilsētu, kurās bija aptuveni tikpat daudz iedzīvotāju, cik apkārtējos lauku apgabalos. Bet, kamēr lauku apgabalos iedzīvotāju skaits nākamajos desmit gados pieauga tikai par pusmiljonu, 580 pilsētās tas pieauga par 1 554 067. Iedzīvotāju pieaugums lauku draudzēs bija 6,5%, pilsētās — 17,3%. Pieauguma normas starpību radījusi pārcelšanās no laukiem uz pilsētu. Trīs ceturtdaļas no kopējā iedzīvotāju pieauguma attiecas uz pilsētām» («Census etc.», v. III, p. 11, 12).

[87]) «Nabadzība, acīm redzot, veicina vairošanos» (A. Smits). Pēc galantā un asprātīgā abata Galiani domām, tas esot pat sevišķi gudrs dieva iekārtojums: «Dievs ir iekārtojis tā,

Beidzot, relatīvās pārapdzīvotības zemākais slānis mīt pauperisma sfērā. Ja neņemam vērā klaidoņus, noziedzniekus un tos, kas pārtiek no prostitūcijas, — īsi sakot, visu skrandu proletariātu šā vārda tiešajā nozīmē, tad šis sabiedrības slānis sastāv no trim kategorijām. Pirmkārt: darba spējīgie. Vajag tikai paviršī aplūkot Anglijas pauperisma statistiku, un mēs redzēsim, ka tā masa pieaug katras krīzes laikā un samazinās ikreiz, kad iestājas rosība. Otrkārt: bāreņi un pauperu bērni. Tie ir rūpniecības rezerves armijas kandidāti; liela rūpniecības uzplaukuma periodos, kā, piemēram, 1860. gadā, viņi ātri un veselām masām tiek iesaistīti aktīvās strādnieku armijas rindās. Treškārt: nolaidušies, baskāji un darba nespējīgie. Tās ir tieši tās personas, kas iet bojā aiz sava mazā kustīguma, ko radījusi darba dalīšana, vai arī tās, kas nodzīvo pāri par strādnieka normālo mūža ilgumu, un, beidzot, rūpniecības upuri, kuru skaits arvien pieaug līdz ar bīstamu mašīnu, kalnrūpniecības, ķīmisko fabriku utt. izplatīšanos, kropļi, slimie, atraitnes utt. Pauperisms ir aktīvās strādnieku armijas invalīdu nams un balasts rūpniecības rezerves armijai. Pauperisma radīšana ir ietverta relatīvās pārapdzīvotības radīšanā, pauperisma nepieciešamība — relatīvās pārapdzīvotības nepieciešamībā; kopā ar relatīvo pārapdzīvotību tas ir kapitālistiskās ražošanas pastāvēšanas un bagātības attīstības nosacījums. Tas pieder pie kapitālistiskās ražošanas faux frais [neražīgajām izmaksām], kuras kapitāls tomēr pa lielākajai daļai prot novelt no sevis uz strādnieku šķiras un sīkburžuāzijas pleciem.

Jo lielāka ir sabiedriskā bagātība, funkcionējošais kapitāls, tā pieaugšanas apmēri un enerģija un tātad jo lielāks proletariāta absolūtais lielums un viņa darba ražīgais spēks, — jo lielāka rūpniecības rezerves armija. Brīvs darbaspēks, kā arī kapitāla paplašināšanās spēks attīstās vienu un to pašu cēloņu rezultātā. Tātad rūpniecības rezerves armijas relatīvais lielums aug līdz ar bagātības spēku augšanu. Bet, jo lielāka šī rezerves armija salīdzinājumā ar aktīvo strādnieku armiju, jo lielāka ir pastāvīgā pārapdzīvotība, un viņas nabadzība ir tieši proporcionāla aktīvās strādnieku armijas* darba mokām. Beidzot, jo lielāki ir strādnieku šķiras nabadzīgie slāņi un rūpniecības rezerves armija, jo lielāks oficiālais pauperisms. *Tas ir absolūtais, vispārējais kapitālistiskās uzkrāšanas likums.* Tāpat kā visus citus likumus, šo likumu tā realizēšanās gaitā modificē daudzi apstākļi, kuru analīze šeit nav mūsu uzdevums.

---

ka cilvēki, kas veic visdrīgākos darbus, dzimst vislielākajā skaitā» (*Galiani*, cit. darbs, 78. lpp.). «Nabadzība līdz galējām bada un epidēmiju robežām neaiztur iedzīvotāju pieaugumu, bet tai ir tendence to palielināt» (*S. Laing*. «National Distress», 1844, p. 69). Ar statistikas datiem ilustrējis šo atziņumu, Lengs turpina: «Ja visi dzīvotu labvēlīgos apstākļos, tad pasaule drīz vien paliktu bez iedzīvotājiem.»

*) Oriģinālā teikts: «pretēji proporcionāla viņas darba mokām»; labojums izdarīts atbilstoši autorizētā franču izdevuma tekstam. — *Red.*

Ir saprotama tās ekonomiskās gudrības nejēdzība, kura sludina strādniekiem, ka viņiem jāpielāgo savs skaitliskais lielums kapitāla pieaugšanas vajadzībām. Pats kapitālistiskās ražošanas un uzkrāšanas mehānisms pastāvīgi pielāgo strādnieku skaitu šīm kapitāla pieaugšanas vajadzībām. Šās pielāgošanās pirmais vārds ir relatīvās pārapdzīvotības jeb rūpniecības rezerves armijas radīšana, pēdējais vārds — arvien pieaugošu aktīvās strādnieku armijas slāņu nabadzība un pauperisma balasts.

Likums, pēc kura sabiedriskā darba ražīguma progresa rezultātā iespējams darbināt arvien pieaugošu ražošanas līdzekļu masu, izlietojot arvien mazāk un mazāk cilvēka spēka, — šis likums uz kapitālisma bāzes, kur nevis strādnieks lieto darba līdzekļus, bet gan darba līdzekļi lieto strādnieku, izpaužas tai apstāklī, ka, jo lielāks ir darba ražīgais spēks, jo lielāks strādnieku spiediens uz viņu nodarbināšanas līdzekļiem un tātad jo nedrošāks viņu eksistences nepieciešamais nosacījums: sava spēka pārdošana citu bagātības palielināšanai jeb kapitāla pašpieaugšanai. Tādējādi ražošanas līdzekļu un darba ražīguma pieaugšana, kas ir straujāka nekā ražīgo iedzīvotāju pieaugšana, iegūst kapitālistisku izpausmi, gluži otrādi, tai apstāklī, ka to iedzīvotāju, kuri ir strādnieki, skaits pastāvīgi palielinās ātrāk nekā kapitāla pieaugšanas vajadzība.

Ceturtajā daļā, analizējot relatīvās virsvērtības ražošanu, mēs redzējām, ka kapitālistiskajā sistēmā visas darba sabiedriskā ražīgā spēka palielināšanas metodes tiek īstenotas uz individuālā strādnieka rēķina; visi ražošanas attīstības līdzekļi pārvēršas ražotāja pakļaušanas un ekspluatācijas līdzekļos, tie kropļo strādnieku, padarot viņu par nepilnīgu cilvēku [einen Teilmenschen], pazemojot viņu līdz mašīnas piedēkļa lomai, pārvēršot viņa darbu par mokām, atņem viņa darbam saturu, atsvešina darba procesa garīgos spēkus no strādnieka tādā mērā, kādā zinātne stājas darba procesā kā patstāvīgs spēks; tie padara riebīgus apstākļus, kuros strādnieks strādā, darba procesa laikā pakļauj viņu vissīkumainākajam un riebīgākajam despotismam, visu viņa dzīves laiku pārvērš par darba laiku, viņa sievu un bērnus met zem kapitāla Džagernauta ratiem.[179] Bet visas virsvērtības ražošanas metodes ir līdz ar to uzkrāšanas metodes, un otrādi — ikviena uzkrāšanas paplašināšanās kļūst par šo metožu attīstības līdzekli. No tā izriet, ka līdz ar kapitāla uzkrāšanu strādnieka stāvoklim ir jāpasliktinās, lai arī kāds, augsts vai zems, būtu viņa atalgojums. Beidzot, likums, kas relatīvo pārapdzīvotību jeb rūpniecības rezerves armiju uztur līdzsvarā ar uzkrāšanas apmēriem un enerģiju, piekaļ strādnieku pie kapitāla ciešāk, nekā Hefesta veseris piekala Prometeju pie klints. Tas nosaka nabadzības uzkrāšanu, kas atbilst kapitāla uzkrāšanai. Tātad bagātības uzkrāšana vienā polā ir vienlaikus nabadzības, darba moku, verdzības, analfabētisma, brutalitātes un morālas degradācijas uzkrāšana pretējā polā, t. i., tās šķiras pusē, kura ražo savu pašas produktu kā kapitālu.

Šo kapitālistiskās uzkrāšanas antagonistisko raksturu[88] ekonomisti ir dažādās formās atzinuši, kaut gan viņi sagāž vienā kaudzē ar tām pa daļai, analoģiskas, bet tomēr būtiski atšķirīgas pirmskapitālistisko ražošanas veidu parādības.

Venēcijas mūks Ortess, viens no lielākajiem XVIII gadsimta ekonomistiem, aplūko kapitālistiskās ražošanas antagonismu kā sabiedriskās bagātības vispārēju dabisku likumu.

«Ekonomiskais labums un ekonomiskais ļaunums ikvienā nācijā pastāvīgi savstarpēji līdzsvarojas (il bene ed il male economico in una nazione sempre all'istessa misura), labumu pārpilnība vieniem vienmēr tik liela kā labumu trūkums otriem (la copia de'beni in alcuni sempre eguale alla mancanza di essi in altri). Lielu bagātību nedaudzu rokās vienmēr pavada nepieciešamā absolūta nolaupīšana nesalīdzināmi lielākam daudzumam citu. Nācijas bagātība atbilst tās iedzīvotājiem, bet tās nabadzība atbilst tās bagātībai. Vienu čaklums rada citu bezdarbību. Nabagie un bezdarbīgie ir bagāto un darbīgo nepieciešams auglis» utt.[89]

Apmēram 10 gadus pēc Ortesa anglikāņu-protestantu priesteris Taunsends visrupjākajā veidā cildināja nabadzību kā bagātības nepieciešamu nosacījumu.

«Ja piespiež strādāt ar likuma palīdzību, tad tas ir saistīts ar pārāk lielām grūtībām, varmācību un troksni, turpretim bads izdara ne tikai mierīgu, klusu, pastāvīgu spiedienu, bet arī — būdams visdabiskākais motīvs čaklumam un darbam — izraisa vislielāko sasprindzinājumu.»

Tātad viss reducējas uz to, lai badu strādnieku šķirai padarītu pastāvīgu, un, pēc Taunsenda domām, par to rūpējas apdzīvotības likums, kas ir it sevišķi darbīgs starp nabadzīgajiem.

«Acīm redzot, tāds ir dabas likums, ka nabadzīgie zināmā mērā nav tālredzīgi (improvident)» (t. i., tādā mērā nav tālredzīgi, ka rodas pasaulē nenodrošinātās ģimenes), «un tāpēc sabiedrībā vienmēr ir cilvēki (that there always may be some) visrupjāko, visnetīrāko un viszemāko funkciju veikšanai. Tāpēc cilvēku laimes summa (the stock of human happiness) ļoti pieaug, izsmalcinātākie (the more delicate) cilvēki atbrīvojas no grūtuma un var netraucēti sekot savai augstākajai misijai utt. Likumam par nabagiem ir tendence sagraut šīs sistēmas, kuru pasaulē radījuši dievs un daba, harmoniju un skaistumu, simetriju un kārtību.»[90]

---

[88]) «Tādējādi dienu no dienas kļūst arvien skaidrāks, ka ražošanas attiecībām, kuru ietvaros darbojas buržuāzija, ir nevis vienveidīgs, vienkāršs raksturs, bet gan divējāds raksturs; ka to pašu attiecību ietvaros, kuros tiek radīta bagātība, tiek radīta arī nabadzība; ka to pašu attiecību ietvaros, kuros attīstās ražošanas spēki, attīstās arī apspiešanas spēks; ka šīs attiecības rada buržuāzisko bagātību, t. i., buržuāzijas šķiras bagātību tikai tādējādi, ka nemitīgi iznīcina šās šķiras atsevišķu locekļu bagātību un rada vienmēr augošu proletariātu» (*Karl Marx.* «Misère de la Philosophie», p. 116) [*Markss K.* Filozofijas nabadzība. R., «Liesma», 1968, 107. lpp.]

[89]) *G. Ortes.* «Della Economia Nationale libri sei 1774», *Custodi* izdevumā, Parte Moderna, t. XXI, p. 6—9, 22, 25 etc. Turpat, 32. lpp., Ortess saka: «Es nemēģināšu izgudrot nederīgas sistēmas, kā padarīt tautas laimīgas, es aprobežošos ar to, ka pētīšu viņu nelaimju cēloņus.»

[90]) «A Dissertation on the Poor Laws.» By a Well-wisher to Mankind (the Rev. Mr. *Townsend*), 1786, atkārtots izdevums Londonā 1817, 15., 39., 41. lpp. Šis «izsmalcinātais» priesteris — no kura, tiklab kā no tikko minētā darba, tā arī no «Ceļojuma pa Spāniju», Maltuss bieži vien noraksta veselas lappuses — ir patapinājis lielāko daļu savas mācības no sera Dž. Stjuarta, kuru viņš tomēr sagroza. Tā, piemēram, kad Stjuarts saka: «Te, pastāvot verdzībai, paņēmiens, kā piespiest cilvēkus strādāt» (nestrādājošo labā), «bija varmācība ... Tolaik cilvēkus piespieda strādāt» (t. i., strādāt bez maksas citu labā) «tāpēc, ka viņi bija citu vergi; tagad cilvēkus piespiež strādāt» (t. i., strādāt bez maksas

Ja Venēcijas mūks likteņa lēmumu, kas nabadzību padara mūžīgu, uzskatīja par kristīgās labdarības, garīdzniecības atturēšanās no laulībām, klosteru un dievbijīgu pasākumu pastāvēšanas attaisnojumu, tad protestantu draudzes mācītājs turpretim atrod tajā ieganstu, lai nosodītu Anglijas likumus par nabagiem, kuri devuši nabagajam tiesību uz nožēlojamu sabiedrisku palīdzību.

«Sabiedriskās bagātības progress,» saka Štorhs, «rada to derīgo sabiedrības šķiru... kura veic visgarlaicīgākos, viszemākos un visriebīgākos darbus, vārdu sakot — uzņem uz saviem pleciem visu, kas dzīvē ir nepatīkams un verdzinošs, un līdz ar to nodrošina citām šķirām brīvu laiku, jautru garastāvokli un konvencionālu» (lieliski!) «rakstura cieņu utt.»[91]

Štorhs sev uzdod jautājumu: kāda gan patiesībā šai kapitālistiskajai civilizācijai ar tās masu nabadzību un degradāciju ir priekšrocība salīdzinājumā ar barbarismu? Viņš atrod tikai vienu atbildi: drošība!

«Pateicoties rūpniecības un zinātnes progresam,» saka Sismondi, «katrs strādnieks var ražot dienā daudz vairāk, nekā viņam vajadzīgs paša patēriņam. Bet līdz ar to tā pati bagātība, ja viņam pašam tā būtu jāpatērē, padarītu viņu par darbam maz piemērotu.» Pēc viņa domām, «cilvēki» (t. i., nestrādājošie) «droši vien atteiktos no visādiem mākslas uzlabojumiem, kā arī no visām baudām, ko tiem sagādā rūpniecība, ja viņiem vajadzētu to pirkt ar tikpat neatlaidīgu darbu, kāds ir strādnieka darbs... Tagad pūles ir atdalītas no atalgojuma par tām; tas nav viens un tas pats cilvēks, kas no sākuma strādā un pēc tam atpūšas; gluži otrādi, tieši tāpēc, ka viens strādā, otram ir jāatpūšas... Tātad darba ražīgā spēka bezgalīgajam pieaugumam nevar būt nekāda cita rezultāta kā tikai bezdarbīgo bagātnieku greznības un baudu pieaugums.»[92]

Beidzot, Destits de Trasī, aukstais buržuāziskais doktrinārs, rupji pasaka:

«Nabadzīgas nācijas ir tās, kur tauta dzīvo labi, un bagātas nācijas ir tās, kur tauta parasti ir nabadzīga.»[93]

5. KAPITĀLISTISKĀS UZKRĀŠANAS VISPĀRĒJĀ LIKUMA ILUSTRĀCIJAS

a) ANGLIJA NO 1846. LĪDZ 1866. GADAM

Neviens periods modernās sabiedrības attīstībā nav tik labvēlīgs kapitālistiskās uzkrāšanas pētīšanai kā pēdējo 20 gadu periods. Šķiet, it kā būtu atrasta Fortunāta soma. Bet no visām zemēm klasisks piemērs atkal ir Anglija, jo tā ieņem pirmo vietu

---

nestrādājošo labā) «tāpēc, ka viņi ir savu pašu vajadzību vergi»[180], — ja viņš to saka, tad tomēr netaisa kā resnais draudzes priesteris secinājumu, ka algotajiem strādniekiem vienmēr jācieš bads. Otrādi, viņš grib paplašināt to vajadzības un vienlaikus padarīt viņu vajadzības par stimulu, kas liktu tiem strādāt par labu «vairāk izsmalcinātajiem».

[91]) *Storch.* «Cours d'Économie Politique», éd. Petersbourg, 1815, t. III, p. 223.

[92]) *Sismondi.* «Nouveaux Principes d'Économie Politique», t. I, p. 79, 80, 85.

[93]) *Destutt de Tracy*, cit. darbs, 231. lpp.

pasaules tirgū, jo tikai te kapitālistiskais ražošanas veids ir sasniedzis pilnīgu attīstību, jo, beidzot, brīvtirdzniecības tūkstošgadu valstības iestāšanās kopš 1846. g. ir atņēmusi vulgārajai politiskajai ekonomijai tās pēdējo spraugu. Titānisko ražošanas progresu, kura rezultātā divdesmit gadu perioda pēdējā puse atkal tālu pārsniedz pirmo pusi, jau pietiekami esam atzīmējuši ceturtajā daļā.

Kaut gan Anglijas iedzīvotāju skaita absolūtais pieaugums pēdējā pusgadsimtā bijis ļoti liels, tomēr relatīvais pieaugums jeb pieauguma norma visu laiku pazeminājusies, kā rāda šāda tabula, kas ņemta no oficiālās skaitīšanas datiem.

Anglijas un Velsas iedzīvotāju skaita ikgadējais procentuālais pieaugums ik pa desmit gadiem ir šāds:

1811.—1821.	1,533%
1821.—1831.	1,446%
1831.—1841.	1,326%
1841.—1851.	1,216%
1851.—1861.	1,141%

Aplūkosim tagad, no otras puses, bagātības pieaugumu. Visdrošāko atbalsta punktu te dod ar ienākuma nodokli apliktās peļņas, zemes rentes utt. kustība. Ar nodokļiem apliekamās peļņas pieaugums (neieskaitot fermeru un dažu citu kategoriju peļņu) no 1853. līdz 1864. gadam Lielbritānijā bija 50,47% (jeb 4,58% vidēji gadā)[94], iedzīvotāju skaita pieaugums tajā pašā periodā bija apmēram 12%. Ar nodokli apliktās zemes rentes (ieskaitot mājas, dzelzceļus, kalnraktuves, zvejas uzņēmumus utt.) pieaugums 1853.—1864. gadā bija 38% jeb $3^5/_{11}$% gadā, pie tam vislielāko pieaugumu devuši šādi posteņi:[95]

	Ikgadējā ienākuma pieaugums no 1853. līdz 1864. g.	Pieaugums gadā
Nami	38,60%	3,50%
Akmeņlauztuves	84,76%	7,70%
Kalnraktuves	68,85%	6,26%
Čugunlietuves	39,92%	3,63%
Zvejas uzņēmumi	57,37%	5,21%
Gāzes fabrikas	126,02%	11,45%
Dzelzceļi	83,29%	7,57%

Ja 1853.—1864. g. perioda ietvaros mēs izdarīsim salīdzinājumu pa četrgadēm, tad redzēsim, ka ienākumu pieaugšanas pakāpe arvien palielinās. Tā, piemēram, ienākumiem, kas rodas no peļņas, šis pieaugums 1853.—1857. g. ir 1,73% gadā, 1857.—1861. g. 2,74% gadā un 1861.—1864. g. 9,30% gadā. Ar ienākuma nodokli aplikto ienākumu kopsumma Savienotajā karalistē bija 1856. gadā 307 068 898 st. mārc., 1859. gadā 328 127 416 st. mārc., 1862. gadā

[94] «Tenth Report of the Commissioners of H. M.'s. Inland Revenue». London, 1866, p. 38.

[95] Turpat.

351 745 241 st. märc., 1863. gadā 359 142 897 st. märc., 1864. gadā 362 462 279 st. märc., 1865. gadā 385 530 020 st. märc.[96])

Ar kapitāla uzkrāšanu vienlaikus notiek tā koncentrācija un centralizācija. Kaut gan Anglijā nav oficiālas lauksaimniecības statistikas (Īrijā tāda pastāv), tomēr 10 grāfistes organizējušas to pašas uz savu iniciatīvu. Te atklājies šāds rezultāts: no 1851. līdz 1861. g. nomas objektu skaits, no kuriem katrs ir mazāks nekā 100 akru, samazinājies no 31 583 uz 26 567, t. i., 5016 nomas objektu bijuši pievienoti lielākiem[97]). No 1815. līdz 1825. gadam starp kustamiem īpašumiem, kas aplikti ar mantojuma nodokli, nav bijis neviena lielāka par 1 miljonu st. märc.; turpretim no 1825. līdz 1855. g. tādu bijis 8, no 1855. līdz 1859. g. jūnijam, t. i., $4^1/_2$ gados, bijis 4[98]). Tomēr centralizācija vislabāk kļūst redzama, īsumā analizējot ienākuma nodokli ailē D (peļņa, atskaitot fermeru peļņu utt.) par 1864. un 1865. g. Piezīmēšu pirmām kārtām, ka ienākumi, ko gūst no šā avota, tikai sākot ar 60 st. märc., ir aplikti ar ienākuma nodokli. Šie ar nodokli apliekamie ienākumi Anglijā, Velsā un Skotijā 1864. gadā bija 95 844 222 st. märc. un 1865. gadā 105 435 787 st. märc.[99]), ar nodokli aplikto personu skaits 1864. gadā bija 308 416 no iedzīvotāju kopskaita 23 891 009, 1865. gadā 332 431 no iedzīvotāju kopskaita 24 127 003. Par šo ienākumu sadalījumu abos gados priekšstatu dod šāda tabula:

	Gads, kas beidzas 1864. g. 5. aprīlī		Gads, kas beidzas 1865. g. 5. aprīlī	
	Ienākumi no peļņas (st. märc.)	Saņēmēju skaits	Ienākumi no peļņas (st. märc.)	Saņēmēju skaits
Kopsumma	95 844 222	308 416	105 435 787	332 431
tai skaitā	57 028 290	22 334	64 554 297	24 075
tai skaitā	36 415 225	3 619	42 535 576	4 021
tai skaitā	22 809 781	822	27 555 313	973
tai skaitā	8 744 762	91	11 077 238	107

1855. gadā Savienotajā karalistē ražoja 61 453 079 tonnas akmeņogļu 16 113 267 st. märc. vērtībā; 1864. gadā 92 787 873 tonnas 23 197 968 st. märc. vērtībā; 1855. gadā 3 218 154 tonnas čuguna 8 045 385 st. märc. vērtībā; 1864. gadā 4 767 951 tonnu 11 919 877 st. märc. vērtībā. 1854. gadā ekspluatējamo dzelzceļu garums Savie-

---

[96]) Salīdzinājumam šie skaitļi ir pietiekami, bet kā absolūtie tie nav pareizi, tāpēc ka ik gadus tiek «noslēpts» droši vien līdz 100 miljonu st. märc. ienākumu. Ierēdņi, kas pārzina iekšējo ienākumu aplikšanu, katrā pārskatā atkārtoti sūdzas par sistemātisku krāpšanu, ko izdara it sevišķi tirgotāji un rūpnieki. Tā, piemēram: «Kāda akciju sabiedrība bija noteikusi savu nodokļiem apliekamo peļņu uz 6000 st. märc., novērtētājs to noteica uz 88 000 st. märc., un nodoklis beigu beigās tika samaksāts no šās pēdējās summas. Otra kompānija parādīja ienākumu 190 000 st. märc. apmērā, bet bija spiesta atzīties, ka patiesā summa ir 250 000 st. märc.» (turpat, 42. lpp.).

[97]) «Census etc.», v. III, p. 29. Džona Braita apgalvojums, ka 150 lendlordiem pieder puse Anglijas un 12 lendlordiem puse Skotijas zemesīpašumu, līdz šim laikam nav atspēkots.

[98]) «Fourth Report etc. of Inland Revenue». London, 1860, p. 17.

[99]) Tie ir tīrie ienākumi, tātad atskaitot zināmus, ar likumu atļautus atvilkumus.

notajā karalistē bija 8054 jūdzes, tajos ieguldītais kapitāls — 286 068 794 st. märc.; 1864. gadā garums jūdzēs 12 789, ieguldītais kapitāls 425 719 613 st. märc. 1854. gadā Savienotās karalistes importa un eksporta kopsumma bija 268 210 145 un 1865. gadā — 489 923 285 st. märc. Eksporta kustību rāda šāda tabula:[100]

1847. g.	58 842 377	st. m.
1849. „	63 596 952	„ „
1856. „	115 826 948	„ „
1860. „	135 842 817	„ „
1865. „	165 862 402	„ „
1866. „	188 917 563	„ „

Pēc šiem nedaudzajiem datiem būs saprotams britu tautas ģenerālā reģistratora[181] triumfējošais sauciens:

«Lai arī cik ātri pieauga iedzīvotāju skaits, tas netika līdzi rūpniecības un bagātības progresam.»[101]

Pievērsīsimies tagad šās rūpniecības tiešajiem aģentiem jeb šās bagātības ražotājiem — strādnieku šķirai.

«Viena no visbēdīgākajām mūsu zemes sociālā stāvokļa iezīmēm,» saka Gladstons, «ir tā, ka pašlaik notiek pilnīgi neapšaubāma tautas patēriņa spēka samazināšanās un strādnieku šķiras trūkuma un nabadzības pieaugums. Un tai pašā laikā notiek pastāvīga bagātības uzkrāšana augstākajās šķirās un kapitāla nepārtraukts pieaugums.»[102]

Tā teica šis pieglaimīgais ministrs apakšnamā 1843. g. 13. februārī. Divdesmit gadus vēlāk, 1863. g. 16. aprīlī, iesniedzot savu budžetu, viņš teica:

«No 1842. g. līdz 1852. g. šās zemes ar nodokli apliekamais ienākums pieaudzis par 6% ... 8 gados, no 1853. g. līdz 1861. g., tas pieaudzis, ja pieņemam par pamatu 1853. g. ienākumu, par 20%. Šis fakts ir tik pārsteidzošs, ka tas liekas gandrīz neticams ... Šis reibinošais bagātības un varenības pieaugums ... attiecas vienīgi tikai uz mantīgajām šķirām, bet ... bet tam jāatnes netiešs labums arī strādājošajiem iedzīvotājiem, tāpēc ka tas palētina vispārējās patērēšanas priekšmetus, — kamēr bagātie ir kļuvuši bagātāki, nabadzīgie katrā ziņā kļuvuši mazāk nabadzīgi. Es tomēr neuzdrošinos apgalvot, ka nabadzības galējības ir samazinājušās.»[103]

Kāda nožēlojama izlocīšanās! Ja strādnieku šķira ir palikusi «nabadzīga», tikai «mazāk nabadzīga» tādā mērā, kādā tā ir radījusi bagātības un varenības «reibinošo» pieaugumu īpašnieku šķirai, tad tas nozīmē, ka relatīvi tā joprojām ir palikusi nabadzīga. Ja nabadzības galējības nav samazinājušās, tad tās ir pieaugušas, tāpēc ka ir pieaugušas bagātības galējības. Kas attiecas uz dzīvei

---

[100]) Pašlaik, 1867. g. martā, Indijas un Ķīnas tirgus jau atkal ir pilnīgi pārpildīts ar Anglijas kokvilnas fabrikantu precēm, kas eksportētas ar konsignācijas palīdzību. 1866. gadā sākās kokvilnas strādnieku darba algas pazemināšana par 5%, 1867. gadā tādas pašas operācijas rezultātā notika 20 000 strādnieku streiks Prestonā. {Tas bija prologs krizei, kas sākās drīz vien pēc tam. — *F. E.*}

[101]) «Census etc.», v. III, p. 11.

[102]) Gladstons apakšnamā 1843. g. 13. februārī («Times», 1843. g. 14. februārī; «Hansard», 1843. g. 13. februārī).

[103]) Gladstons apakšnamā 1863. g. 16. aprīlī («Morning Star», 17. aprīlī).

nepieciešamo līdzekļu palētināšanos, tad oficiālā statistika, piemēram, Londonas bāreņu patversmes dati, parāda, ka triju gadu laikā, no 1860. līdz 1862. g., tie sadārdzinājušies par 20% salīdzinājumā ar laiku no 1851. līdz 1853. g. Turpmākajos trijos gados, no 1863. līdz 1865., progresējoši sadārdzinājušies gaļa, sviests, piens, cukurs, sāls, akmeņogles un daudz citu dzīvei nepieciešamo līdzekļu[104]. Gladstona nākamā budžeta runa 1864. g. 7. aprīlī ir Pindara ditirambs progresam iedzīvošanās un tautas laimes ziņā, kuru «nabadzība» padarot mērenu. Viņš runā par masām, kuras stāv «uz pauperisma robežas», par ražošanas nozarēm, «kurās darba alga nav cēlusies», un noslēgumā rezumē strādnieku šķiras laimi šādos izteicienos: «Cilvēka dzīve deviņos gadījumos no desmit ir vienkārši cīņa par eksistenci.»[105] Profesors Fosets, kuru nesaista kā Gladstonu oficiāli apsvērumi, paskaidro atklāti:

«Protams, es nenoliedzu, ka alga naudā ir cēlusies līdz ar šo kapitāla pieaugšanu» (pēdējos gadu desmitos), «bet šo šķietamo ieguvumu lielā mērā iznīcina tas, ka daudzi dzīvei nepieciešamie priekšmeti arvien vairāk sadārdzinās» (pēc viņa domām, tāpēc, ka krītas cēlmetālu vērtība) «... Bagātie ātri kļūst arvien bagātāki (the rich grow rapidly richer), bet darbaļaužu šķiru dzīvē nav manāma nekāda uzlabošanās... Strādnieki, palikdami parādā sīktirgotājiem, kļūst gandrīz par to vergiem.»[106]

Nodaļās par darba dienu un mašīnām mūsu priekšā atklājās apstākļi, kādos Britānijas strādnieku šķira radīja «reibinošo bagātības un varenības pieaugumu» mantīgajām šķirām. Tomēr strādnieks interesēja mūs toreiz galvenokārt viņa sabiedriskās funkcijas laikā. Lai pilnīgi apgaismotu uzkrāšanas likumus, jāņem vērā arī viņa stāvoklis ārpus darbnīcas, viņa uztura un dzīvokļa apstākļi. Šās grāmatas ietvari liek mums šeit pirmām kārtām pievērsties vissliktāk atalgotajai rūpniecības proletariāta un laukstrādnieku daļai, t. i., strādnieku šķiras lielākajai daļai.

Bet vispirms vēl daži vārdi par oficiālo pauperismu jeb par to strādnieku šķiras daļu, kas zaudējusi nepieciešamo savas eksistences nosacījumu — iespēju pārdot darbaspēku — un velk dzī-

---

[104]) Sk. oficiālos datus Zilajā grāmatā: «Miscellaneonus Statistics of the United Kingdom». Part. VI. London, 1866, p. 260—273 passim. Bāreņu patversmju utt. statistikas vietā kā pierādījums varētu noderēt arī valdības avīžu deklamācijas, kad tās aizstāv pūra naudas izsniegšanu karaliskā nama bērniem. Tad tās nekad neaizmirst norādīt, ka dzīvei nepieciešamie līdzekļi ir sadārdzinājušies.

[105]) Gladstons apakšnamā 1864. g. 7. aprīlī. Bet «Hansard» versija ir šāda: «Un vēl vairāk — kas gan pa lielākajai daļai ir cilvēka dzīve, ja ne cīņa par eksistenci?» — Pastāvīgās brēcošās pretrunas Gladstona budžeta runās 1863. un 1864. gadā kāds angļu rakstnieks raksturo ar šādu citātu no Bualo:

«Voilà l'homme en effet. Il va du blanc au noir.
Il condamne au matin ses sentiments du soir.
Importun à tout autre, à soi même incommode,
Il change à tous moments, d'esprit comme de mode.»

[«Lūk, kāds ir cilvēks īstenībā. Viņš svārstās starp balto un melno. No rīta viņš nosoda to, ko slavējis vakarā. Nepanesams visiem citiem, pats sev par apgrūtinājumu, viņš katru mirkli maina noskaņojumu kā modi.»][182] ([*H. Roy.*] «The Theory of the Exchanges etc.». London, 1864, p. 135.)

[106]) *H. Fawcett.* «The Economic Position of the British Labourer». London, 1865, p. 67, 82. Kas attiecas uz strādnieku pieaugošo atkarību no sīktirgotājiem, tad to rada svārstības un pārtraukumi strādnieku darbā, kuri kļūst arvien biežāki.

vību no sabiedrības žēlastības dāvanām. Pēc oficiāliem datiem, Anglijā[107] pauperu skaits bija 1855. gadā 851 369, 1856. gadā 877,767 un 1865. gadā 971 433. Kokvilnas bada rezultātā viņu skaits pieauga 1863. un 1864. gadā uz 1 079 382 un 1 014 978. 1866. g. krīze, no kuras vissmagāk cieta Londona, radīja šajā pasaules tirgus centrā, kurā vairāk iedzīvotāju nekā Skotijas karalistē, pauperu daudzuma pieaugumu par 19,5% 1866. gadā salīdzinājumā ar 1865. g. un par 24,4% salīdzinājumā ar 1864. g., un vēl lielāku pieaugumu 1867. g. pirmajos mēnešos salīdzinājumā ar 1866. g. Analizējot pauperisma statistiku, jāuzsver divi momenti. No vienas puses, pauperu skaita samazināšanās un palielināšanās atspoguļo rūpnieciskā cikla fāžu periodisko maiņu. No otras puses, oficiālā statistika arvien vairāk sagroza patiesos pauperisma apmērus līdz ar to, ka, kapitālam uzkrājoties, attīstās šķiru cīņa un tāpēc arī strādnieku pašapziņa. Tā, piemēram, barbariskā izturēšanās pret pauperiem, par kuru pēdējos divos gados tik skaļi kliedza angļu prese («Times», «Pall Mall Gazette» utt.), ir veca parādība. 1844. gadā F. Engelss konstatējis gluži tādas pašas šausmas un gluži tādas pašas pārejošas «sensacionālās literatūras»[183] liekulīgas vaimanas. Bet drausmīgā bada nāves («deaths by starvation») gadījumu pavairošanās Londonā pēdējos desmit gados neapšaubāmi pierāda, ka pieaug strādnieku riebums pret verdzību darba namos[108], šajās soda iestādēs nabadzīgajiem.

b) BRITĀNIJAS RŪPNIECĪBAS STRĀDNIEKU ŠĶIRAS SLIKTI ATALGOTIE SLĀŅI

Pievērsīsimies tagad rūpniecības strādnieku šķiras slikti atalgotajiem slāņiem. Kokvilnas bada laikā 1862. gadā Slepenā padome[185] uzdeva Dr. Smitam pārbaudīt, kāds ir Lenkašīras un Češīras nabadzīgo kokvilnas strādnieku uzturs. Agrākie daudzu gadu novērojumi bija noveduši viņu pie secinājuma, ka «bada radīto slimību (starvation diseases) novēršanai» strādnieces dienas uzturā jābūt vidēji vismaz 3900 granu oglekļa un 180 granu slāpekļa, vīrieša dienas uzturā — vismaz 4300 granu oglekļa un 200 granu slāpekļa, t. i., sievietei apmēram tik daudz uzturvielu, cik to ir divās mārciņās labas kviešu maizes, vīrietim par $^1/_9$ vairāk; vidēji pieaugušiem vīriešiem un sievietēm vismaz 28 600 granu oglekļa un 1330 granu slāpekļa nedēļā. Viņa aprēķinu pārsteidzoši apstiprināja prakse, kas parādīja, ka tas sakrīt ar to nožēlojamo uztura daudzumu, līdz kuram trūkuma dēļ bija pazeminājies kokvilnas

[107]) Pie Anglijas vienmēr ir pieskaitīta Velsa, pie Lielbritānijas — Anglija, Velsa un Skotija, pie Savienotās karalistes — šīs trīs zemes un Īrija.

[108]) Īpatnēju gaismu uz progresu, kas norisinājies kopš A. Smita laikiem, met tas apstāklis, ka viņam vārds workhouse [darba nams] dažreiz vēl nozīmē to pašu, ko vārds manufactory [manufaktūra]. Tā, piemēram, sākoties nodaļai par darba dalīšanu: «Vienā un tai pašā darba namā bieži var būt sapulcinātas personas, kas nodarbinātas dažādās darba nozarēs.»[184]

strādnieku patēriņš. 1862. g. decembrī viņi saņēma 29 211 granu oglekļa un 1295 granus slāpekļa nedēļā.

1863. gadā Slepenā padome sāka pārbaudīt Anglijas strādnieku šķiras vissliktāk pārtiekošās daļas posta stāvokli. Dr. Saimons, Slepenās padomes medicīniskais inspektors, izvēlējās šim darbam iepriekš minēto Dr. Smitu. Viņa pētījums aptver, no vienas puses, laukstrādniekus, no otras puses — zīda audējus, šuvējas, ādas cimdu izgatavotājus, zeķu adītājus, cimdu adītājus un kurpniekus. Pēdējās kategorijas, izņemot zeķu adītājus, ir vienīgi pilsētas strādnieki. Izdarot šo pētījumu, parasti izvēlējās no katras kategorijas visveselīgākās un samērā labākajos apstākļos dzīvojošās ģimenes.

Vispārējais secinājums bija tāds, ka

«tikai vienā no pārbaudītajām pilsētas strādnieku kategorijām patērētā slāpekļa daudzums mazliet pārsniedza to absolūto minimumu, zem kura sākas slimības aiz bada; ka divās kategorijās novērojams trūkums — vienā no tām ļoti liels trūkums — tiklab slāpekli, kā oglekli saturošas barības patēriņā; ka vairāk nekā viena piektdaļa no pārbaudītajām laukstrādnieku ģimenēm saņem oglekli saturošu uzturu daudzumā, kas mazāks par nepieciešamo, vairāk nekā viena trešdaļa saņem mazāk par nepieciešamo daudzumu slāpekli saturoša uztura un ka trijās grāfistēs (Bērkšīrā, Oksfordšīrā un Samersetšīrā) parasta parādība ir minimālu slāpekļa daudzumu saturoša uztura trūkums»[109].

Starp laukstrādniekiem Savienotās karalistes bagātākās daļas — Anglijas laukstrādnieki pieder pie tiem, kuru uzturs ir vissliktākais[110]. Starp laukstrādniekiem vispār nepietiekams uzturs iznāk galvenokārt sievietēm un bērniem, jo «vīrietim ir jāēd, lai viņš varētu veikt savu darbu». Vēl lielāks trūkums plosījās starp pilsētas strādnieku kategorijām, uz kurām attiecās pārbaude. «Viņu pārtika tik slikta, ka daudzos gadījumos ir nenovēršams drausmīgs un veselību graujošs uztura trūkums» (tas viss ir kapitālista «pašatsacīšanās»! t. i., atsacīšanās maksāt strādniekiem dzīvei nepieciešamos līdzekļus, kas vajadzīgi, lai viņi tikai vilktu dzīvību!)[111].

Turpmākajā tabulā salīdzināti iepriekš minēto pilsētas kategoriju strādnieku uztura apstākļi ar to uztura daudzumu, kuru Dr. Smits atzīst par minimālo, un ar kokvilnas strādnieku uztura apstākļiem viņu vislielākā trūkuma laikā[112].

Puse, $^{60}/_{125}$, no pārbaudīto rūpniecības strādnieku skaita nemaz nelietoja alu, 28% — pienu. Vidējais šķidro uzturvielu nedēļas daudzums uz ģimeni svārstījās no 7 uncēm, ko patērēja šuvējas, līdz $24^{3}/_{4}$ unces, ko patērēja zeķu adītāji. Lielākā daļa no tiem, kas nemaz nepatērēja pienu, bija Londonas šuvējas. Nedēļā patērētās maizes daudzums svārstījās no $7^{3}/_{4}$ märc., ko patērēja šuvējas, līdz $11^{1}/_{4}$ märc., ko patērēja kurpnieki, un vidēji iznāca 9,9 märc. ne-

[109]) «Public Health. 6th Report etc. for 1863». London, 1864, p. 13.
[110]) Turpat, 17. lpp.
[111]) Turpat, 13. lpp.
[112]) Turpat, pielikums, 232. lpp.

	Vidējais oglekļa daudzums nedēļā (granos)	Vidējais slāpekļa daudzums nedēļā (granos)
Piecu pilsētas rūpniecības nozaru abu dzimumu strādnieki	28 876	1192
Bez darba palikušie Lenkašīras fabrikas strādnieki	29 211	1295
Ierosinātais minimums Lenkašīras strādniekiem, vidēji vīriešiem un sievietēm	28 600	1330

dēļā uz vienu pieaugušo. Cukura (sīrupa utt.) daudzums nedēļā svārstījās no 4 uncēm, ko patērēja ādas cimdu izgatavotāji, līdz 11 uncēm, ko patērēja zeķu adītāji; vidējais nedēļas daudzums visām kategorijām — 8 unces uz katru pieaugušo. Vispārējais vidējais sviesta (tauku utt.) patēriņš nedēļā — 5 unces uz katru pieaugušo. Vidējais gaļas (speķa utt.) daudzums nedēļā svārstījās, aprēķinot uz vienu pieaugušo, no $7^1/_4$ unces, ko patērēja zīda audēji, līdz $18^1/_4$ unces, ko patērēja ādas cimdu izgatavotāji; vidēji dažādām kategorijām — 13,6 unces. Izdevumus par pieauguša cilvēka uzturu nedēļā izteic šādi vidējie skaitļi: zīda audējiem — 2 šiliņi $2^1/_2$ pensa, šuvējām — 2 šiliņi 7 pensi, ādas cimdu izgatavotājiem — 2 šiliņi $9^1/_2$ pensa, kurpniekiem — 2 šiliņi $7^3/_4$ pensa, zeķu adītājiem — 2 šiliņi $6^1/_4$ pensa. Meklsfīldas zīda audējiem vidējie izdevumi bija tikai 1 šiliņš $8^1/_2$ pensa nedēļā. Vissliktākais uzturs bija šuvēju, zīda audēju un ādas cimdu izgatavotāju kategorijām[113].

Savā vispārējā sanitārajā pārskatā Dr. Saimons par šiem uztura apstākļiem saka:

«Ikviens, kas pazīst medicīnisko praksi starp nabadzīgajiem vai arī slimnīcas pacientiem, kuri ārstējas stacionāri vai ambulatoriski, apstiprinās, ka ļoti daudzos gadījumos uztura trūkums rada vai saasina slimības... Bet no sanitārijas viedokļa šeit pievienojas vēl viens ļoti svarīgs apstāklis... Jāatceras, ka pārtikas ievērojama pasliktināšanās kļūst par faktu tikai pēc neatlaidīgiem pretdarbības mēģinājumiem un ka parasti tā seko tikai pēc citiem iepriekšējiem trūkumiem. Jau sen, pirms uztura trūkums iedarbojies uz veselību, jau sen, pirms fiziologs sācis svērt tos slāpekļa un oglekļa granus, starp kuriem svārstās dzīvība un bada nāve, — jau sen pirms tam mājas saimniecībā zūd visas materiālās ērtības. Apģērbs un apkurināšana kļūst vēl trūcīgāki nekā uzturs. Nav ar ko pietiekami aizsargāties no barga laika; dzīvojamā telpa sašaurinās tiktāl, ka tā kļūst par slimību vai to saasināšanās cēloni; mēbeļu un mājsaimniecības piederumu gandrīz nemaz nav; pat tīrības uzturēšana kļūst par pārāk dārgu vai apgrūtinošu. Ja vēl aiz pašcieņas jūtām notiek mēģinājumi to uzturēt, tad katrs tāds mēģinājums to uzturēt noved pie jaunām bada mokām. Mājokli izvēlas tur, kur var vislētāk nomāt pajumti; tādos kvartālos, kur sanitārās policijas priekšrakstiem ir vismazākie rezultāti, kur ir visriebīgākās notekas, vissliktākā satiksme, visvairāk netīrumu, visnožēlojamākā vai sliktākā ūdens apgāde un, ciktāl runa ir par pilsētām, vislielākais gaismas un gaisa trūkums. Tādi ir veselības apdraudējumi, kuriem ne-

[113]) «Public Health. 6th Report etc. for 1863». London, 1864, pielikums, 232. un 233. lpp.

novēršami ir pakļauti nabadzīgie iedzīvotāji, ja viņu nabadzība ir saistīta ar nepietiekamu uzturu. Ja šo ļaunumu summai ir šausmīga nozīme dzīvē, tad uztura nepietiekamība vien ir šausmīga jau pati par sevi... Tas vedina uz mokošām pārdomām, it sevišķi, ja atceramies, ka nabadzība, par kuru ir runa, nepavisam nav tāda nabadzība, kura ir pelnīts bezdarbības rezultāts. Tā ir strādnieku nabadzība. Darbu, ar kuru pilsētas strādnieki pērk šo trūcīgo uztura daudzumu, pa lielākajai daļai taču pagarina pāri jebkuram mēram, un tomēr tikai ļoti nosacītā nozīmē var teikt, ka šis darbs dod strādniekam iespēju uzturēt savu eksistenci... Vispār šī nominālā savas eksistences uzturēšana ir tikai īsāks vai garāks apkārtceļš uz pauperismu.»[114])

Tikai ekonomisko likumu izpratne atsedz iekšējo sakarību starp visčaklāko strādnieku slāņu bada mokām un bagātnieku rupjo vai izsmalcināto izšķērdību, kas dibināta uz kapitālistisko uzkrāšanu. Gluži citādi tas ir ar dzīvokļu apstākļiem. Te ikviens objektīvs vērotājs redz, ka, jo plašāka ir ražošanas līdzekļu centralizācija, jo arī lielāka tai atbilstošā strādnieku sablīvēšanās vienā un tai pašā platībā, un ka tātad, jo ātrāka kapitālistiskā uzkrāšana, jo arī sliktāki strādnieku dzīvokļu apstākļi. Bagātības progresu pavadošie pilsētu «uzlabojumi» (improvements), nojaucot slikti celtos kvartālus, ceļot pilis bankām un universālveikaliem utt., izbūvējot ielas uzņēmumu satiksmes vajadzībām un greznām ekipāžām, ierīkojot ielu dzelzceļus utt., ātri izstumj nabadzīgos iedzīvotājus uz arvien sliktākiem un pārpildītākiem graustiem. No otras puses, katram ir zināms, ka dzīvojamo telpu dārgums ir pretēji proporcionāls to labumam un ka būvētāji spekulanti ekspluatē nabadzības raktuves ar lielāku peļņu un mazākām izmaksām, nekā jebkad ir ekspluatētas Potozijas sudraba raktuves. Kapitālistiskās uzkrāšanas un tātad arī vispār kapitālistiskā īpašuma attiecību antagonistiskais raksturs[115]) šeit ir tādā mērā acīm redzams, ka pat Anglijas oficiālie pārskati šajā jautājumā ir pilni ar ķecerīgiem uzbrukumiem «īpašumam un tā tiesībām». Ļaunums tādā mērā izplatās līdz ar rūpniecības attīstību, kapitāla uzkrāšanu, pilsētu augšanu un «izdaiļošanu», ka jau bailes vien no infekciju slimībām, kas nežēlo arī «cienījamo publiku», no 1847. līdz 1864. g. piespieda pieņemt ne mazāk par 10 sanitāri policejisku parlamenta aktu, un dažu pilsētu, piemēram, Liverpūles, Glazgovas utt., pārbiedētā buržuāzija izmantoja aizsardzības nolūkos savas municipalitātes. Tomēr Dr. Saimons savā pārskatā par 1865. g. izsaucas: «Vispār runājot, šis ļaunums Anglijā paliek pilnīgi ārpus uzraudzības.» Pēc Slepenās padomes rīkojuma 1864. gadā izdarīja laukstrādnieku un 1865. gadā — visnabadzīgāko pilsētnieku šķiru dzīvokļu apstākļu pārbaudi. Dr. Džuliāna Hantera teicamais darbs atspoguļots septītajā un astotajā pārskatā (1865. g.) par iedzīvotāju veselību. Pie

---

[114]) «Public Health. 6th Report etc. for 1863». London, 1864, p. 14, 15.

[115]) «Nekur vēl personas tiesības nav tik atklāti un tik nekautrīgi upurētas īpašuma tiesībām kā strādnieku šķiras dzīvokļu apstākļos. Katra liela pilsēta ir cilvēku upurēšanas vieta, altāris, uz kura katru gadu nonāvē tūkstošus rijīgajam Moloham» (*S. Laing*, cit. darbs, 150. lpp.).

laukstrādniekiem es pakavēšos vēlāk. Bet pirms pilsētas dzīvokļu apstākļu aprakstīšanas citēšu šādu vispārēju Dr. Saimona piezīmi:

«Kaut gan mans oficiālais viedoklis,» viņš saka, «ir vienīgi medicīnisks, tomēr pat visvienkāršākās humānisma jūtas neļauj ignorēt arī otru šā ļaunuma pusi. Novesta līdz augstai pakāpei, sablīvētība gandrīz nenovēršami nosaka tādu katras pieklājības noliegšanu, tādu ķermeņu un fizisko funkciju netīru sajaukšanu, tādu dzimumu kailumu, ka visam tam ir drīzāk zvērisks nekā cilvēcisks raksturs. Būt pakļautam tādām ietekmēm, tas ir pazemojums, kas ir jo dziļāks, jo ilgāk tas turpinās. Bērniem, kas ir dzimuši zem šā lāsta, tā ir kristīšana kaunam (baptisms into infamy). Un pārmērīgi bezcerīga būtu vēlēšanās, lai cilvēki, kam liek dzīvot šādos apstākļos, citādā ziņā tiektos uz to civilizācijas atmosfēru, kuras būtība ir fiziskā un morālā tīrība.»[116]

Londona ieņem pirmo vietu pēc tā, cik pārpildītas dzīvojamās telpas vai pat cik absolūti nederīgas tās ir, lai tajās dzīvotu cilvēks.

«Divi apstākļi ir neapšaubāmi,» saka Dr. Hanters, «pirmkārt, Londonā ir apmēram 20 lielu ciematu, katrā no tiem aptuveni 10 000 cilvēku, kuru posta stāvoklis pārspēj visu, kas vien ir redzēts Anglijā, un šis stāvoklis ir gandrīz pilnīgi sliktas dzīvokļu iekārtošanas rezultāts; otrkārt, šo ciematu nami tagad ir daudz vairāk pārpildīti un daudz nolaistākā stāvoklī nekā pirms 20 gadiem.»[117] «Nebūs pārspīlējums, ja teiksim, ka dzīve daudzās Londonas un Ņūkāslas daļās ir līdzīga ellei.»[118]

Bet arī samērā labākā stāvoklī esošo strādnieku šķiras daļu, kā arī sīktirgotājus un citus sīkburžuāzijas elementus Londonā arvien vairāk nomāc šis riebīgo dzīvokļu apstākļu lāsts tādā pašā mērā, kādā progresē «uzlabojumi» un līdz ar tiem veco ielu un māju nojaukšana, kādā pieaug fabriku skaits un cilvēku pieplūdums metropolē, — kādā, beidzot, līdz ar pilsētas zemes renti paaugstinās arī dzīvokļu īres maksa.

«Dzīvokļu īres maksa ir kļuvusi tik pārmērīga, ka tikai nedaudzi strādnieki var samaksāt vairāk nekā par vienu istabu.»[119]

Londonā nav gandrīz neviena namīpašuma, kuru nebūtu sasaistījis milzīgs daudzums «middlemen» [«starpnieku»]. Zemes cena Londonā vienmēr bijusi ārkārtīgi augsta salīdzinājumā ar tās ienesīgumu gadā, it sevišķi tāpēc, ka katrs pircējs cer uz to, ka agrāk vai vēlāk tiks vaļā no tās pēc Jury Price (pēc takses, ko ekspropriācijas gadījumos nosaka zvērinātie) vai arī iegūs no tās vērtības ārkārtīgās celšanās, tāpēc ka tuvumā ir kāds liels uzņēmums. Sekas ir tās, ka pastāvīgi tiek uzpirkti īres līgumi, kuru termiņš tuvojas.

---

[116]) «Public Health. 8th Report». London, 1866, p. 14, piezīme.

[117]) Turpat, 89. lpp. Par bērniem šajos ciematos Dr. Hanters saka: «Mēs nezinām, kā audzināja bērnus pirms šā nabadzīgo ciešās sablīvēšanas laikmeta, bet jābūt drosmīgam pareģim, lai paredzētu, ko var sagaidīt no bērniem, kuri, augdami apstākļos, kam nav līdzīgu šajā zemē, tagad tiek sagatavoti ar audzināšanu tam, ka viņi kļūs par bīstamu šķiru locekļiem, tiek audzināti, līdz pusnaktij pavadot laiku kopā ar dažāda vecuma piedzērušiem, nepieklājīgiem un ķildīgiem cilvēkiem» (turpat, 56. lpp.).

[118]) Turpat, 62. lpp.

[119]) «Report of the Officer of Health of St. Martin's-in-the-Fields», 1865.

«No džentlmeņiem, kas ar šo veikalu nodarbojas, varējām sagaidīt, ka viņi rīkosies tā, kā viņi rīkojas, ka viņi izsūks visu iespējamo no dzīvokļu īrniekiem un nodos namus saviem pēctečiem tik nožēlojamā stāvoklī, cik vien iespējams.»[120]

Dzīvokļu īres maksa jāmaksā katru nedēļu, un šie kungi ne ar ko neriskē. Tā kā pilsētas robežās tiek būvēti dzelzceļi, tad

«nesen kādu sestdienas vakaru Londonas austrumu daļā varēja redzēt daudzas ģimenes, kas bija izdzītas no saviem vecajiem dzīvokļiem; tās klīda ar savām nožēlojamām mantām uz muguras un vienīgo patvērumu varēja atrast tikai darba namā»[121].

Darba nami jau pārpildīti, bet «uzlabojumi», kurus jau atļāvis parlaments, atrodas tikai savas realizācijas sākumā. Ja strādniekus izdzen, tāpēc ka nojauc viņu vecos namus, tad viņi neatstāj savu draudzi vai, vislielākais, apmetas pie tās robežas, tuvākajā draudzē.

«Dabiski, ka viņi cenšas apmesties pēc iespējas tuvāk savai darba vietai. Rezultāts ir tas, ka divu istabu vietā ģimene ir spiesta apmesties vienā istabā. Pat, ja dzīvokļa īres maksa ir paaugstināta, dzīvojamā telpa ir sliktāka par to slikto telpu, no kuras šī ģimene izdzīta. Jau pusei strādnieku Strandā jāstaigā divas jūdzes līdz darba vietai.»

Šī Stranda, kuras galvenā iela pārsteidz ārzemnieku ar Londonas bagātību, var būt par piemēru cilvēku sablīvētībai Londonā. Kādā Strandas draudzē sanitārais ierēdnis saskaitījis 581 cilvēku uz akru, kaut gan šai platībai pieskaitīta arī ūdens platība līdz pat Temzas vidum. Pats par sevi saprotams, ka ikviens sanitāri policejisks pasākums, kas, kā tas līdz šim bijis Londonā, nojaucot nederīgos namus, izdzen strādniekus no viena kvartāla, praksē noved tikai pie tā, ka viņi vēl ciešāk sablīvējas citā kvartālā.

«Vai nu šī procedūra,» saka Dr. Hanters, «kā pilnīgi bezjēdzīga ir jāizbeidz, vai arī jāmostas sabiedrības simpātijām (!) pret to, ko tagad bez pārspīlējuma var nosaukt par nacionālu pienākumu, proti, sagādāt pajumti cilvēkiem, kuri aiz kapitāla trūkuma nevar paši to sagādāt, bet kuri varētu samaksāt tās īres naudu ar periodiskiem maksājumiem.»[122]

Apbrīnojama lieta ir kapitālistiskais taisnīgums! Zemesīpašnieks, namīpašnieks, komersants, kad notiek jebkura ekspropriācija sakarā ar «uzlabojumiem», piemēram, būvējot dzelzceļus, ierīkojot jaunas ielas utt., ne tikai saņem pilnu atlīdzību: par savu piespiedu «atsacīšanos» viņš pēc dieva un cilvēku likumiem turklāt jāapmierina ar labu peļņu. Bet strādniekus ar sievām, bērniem un visu mantu izmet uz ielas, un, ja viņi pārāk lielā skaitā dodas uz tiem pilsētas kvartāliem, kuros municipalitāte sevišķi raugās uz pieklājību, tad viņus vajā sanitārā policija!

Izņemot Londonu, XIX gadsimta sākumā Anglijā nebija nevienas pilsētas, kurā būtu 100 000 iedzīvotāju. Tikai piecās bija vai-

---

[120]) «Public Health. 8th Report». London, 1866, p. 91.
[121]) Turpat, 88. lpp.
[122]) Turpat, 89. lpp.

rāk nekā 50 000. Tagad ir 28 pilsētas ar vairāk nekā 50 000 iedzīvotāju katrā.

«Šās pārmaiņas rezultāts bija ne tikai milzīgs pilsētu iedzīvotāju pieaugums, bet arī tas, ka vecās, pieblīvētās, sīkās pilsētas tagad kļuvušas par centriem, kas ir apbūvēti no visām pusēm tā, ka nekur nevar pieplūst svaigs gaiss. Tā kā bagātniekiem tajās dzīvot vairs nepatīk, tad viņi ir pārcēlušies uz patīkamākajām priekšpilsētām. Cilvēki, kas nāk šo bagātnieku vietā, apmetas lielajos namos katrā istabā pa vienai ģimenei un bieži vien vēl pieņem sev apakšīrniekus. Tādējādi iedzīvotāji sablīvējas namos, kas nav viņiem domāti, kas viņiem ir pilnīgi nepiemēroti, apstākļos, kuri tiešām ir pazemojoši pieaugušajiem un postoši bērniem.»[123]

Jo ātrāk kādā rūpniecības vai tirdzniecības pilsētā uzkrājas kapitāls, jo straujāks ir ekspluatācijai pieejamā cilvēku materiāla pieplūdums un jo sliktāki ir improvizētie strādnieku dzīvokļi. Tāpēc Ņūkāsla pie Tainas kā akmeņogļu un kalnrūpniecības rajona centrs, kas pastāvīgi attīstās, ieņem otro vietu pēc Londonas dzīvokļu ellē. Atsevišķās istabiņās tur dzīvo ne mazāk kā 34 000 cilvēku. Ņukāslā un Geitshedā pēc policijas rīkojuma nesen nojauca krietni daudz namu, kas bija absolūti kaitīgi sabiedrības veselībai. Jaunu namu celšana notiek ļoti gausi, rūpniecība attīstās ļoti ātri. Tāpēc 1865. gadā pilsēta bija vairāk pārpildīta nekā agrāk. Diezin vai tika no jauna izīrēta kaut vai viena istabiņa. Dr. Embltons, Ņūkāslas tīfa slimnīcas ārsts, saka:

«Nav nekādu šaubu, ka tīfa pastāvēšanas un izplatīšanās cēlonis ir pārmērīga cilvēku sablīvēšanās un viņu dzīvokļu netīrība. Nami, kuros parasti dzīvo strādnieki, atrodas nomaļās šķērsielās un sētās. Gaismas, gaisa, platības un tīrības ziņā tie patiešām ir neapmierinošu un antisanitāru namu paraugs, kauns jebkurai civilizētai zemei. Naktīs vīrieši, sievietes un bērni guļ juku jukām. Vīriešiem nakts maiņa nepārtraukti seko dienas maiņai un dienas maiņa nakts maiņai, tā ka gultas tikko paspēj atdzist. Nami ir slikti apgādāti ar ūdeni, vēl sliktāk ar atejām, tie ir netīri, netiek vēdināti, tie ir infekcijas perēkļi.»[124]

Nedēļas īres maksa par šādām alām ir no 8 pensiem līdz 3 šiliņiem.

«Ņūkāsla pie Tainas,» saka Dr. Hanters, «ir piemērs tam, kā viena no mūsu tautiešu visskaistākajām ciltīm šādu ārējo apstākļu rezultātā, ko rada dzīvojamo telpu un ielu iekārtojums, bieži nolaižas gandrīz līdz barbarisma stāvoklim.»[125]

Kapitāla un darba paisuma un bēguma rezultātā kādas rūpniecības pilsētas dzīvokļu apstākļi šodien var būt ciešami un rīt var kļūt riebīgi. Dažkārt pilsētu varas iestādes beidzot ķeras pie visbrēcošāko nejēdzību novēršanas. Bet rīt pat jau kā siseņu mākonis parādās Īrijas skrandaiņi vai nolaidušies angļu laukstrādnieki. Viņiem ierāda pagrabus un noliktavas vai līdz tam laikam kārtīgu strādnieku namu padara par naktspatversmi, kurā īrnieki mainās tikpat bieži, cik bieži kareivji mainīja savas mītnes Trīsdesmitgadu kara laikā. Piemērs — Bredforda. Tur municipālie filistri tieši bija ķērušies pie pilsētas reformas. Turklāt tur 1861. gadā neapdzīvotu

[123] «Public Health. 8th Report». London, 1866, p. 56.
[124] Turpat, 149. lpp.
[125] Turpat, 50. lpp.

namu skaits bija 1751. Bet pēkšņi komercstāvoklis uzlabojās, par ko nesen tik mīļi paziņoja nēģeru draugs saldeni liberālais Forstera kgs. Līdz ar komercstāvokļa uzlabošanos nenovēršami draud briesmas, ka visu pārplūdinās pastāvīgi plokošā un augošā «rezerves armija» jeb «relatīvā pārapdzīvotība». Riebīgās pagraba telpas un istabiņas, kuras reģistrētas sarakstā[126], ko Dr. Hanters saņēma no kādas apdrošināšanas sabiedrības aģenta, aizņēma pa lielākajai daļai labi atalgoti strādnieki. Viņi paskaidroja, ka būtu ar mieru maksāt par labākām telpām, ja varētu tādas atrast... Viņi ar savām ģimenēm arvien vairāk grimst nabadzībā un slimo, kamēr saldeni liberālais Forsters, parlamenta loceklis, lej prieka asaras par brīvtirdzniecības labdarību un peļņu, ko iegūst vilnas pārstrādāšanā Bredfordas slavenības. 1865. g. 5. septembra pārskatā Dr. Bells, viens no Bredfordas nabadzīgo ārstiem, drausmīgo mirstību no drudža savā apgabalā izskaidro ar dzīvokļu apstākļiem:

«Kādā pagrabā, kura tilpums ir 1500 kubikpēdu, dzīvo 10 cilvēku... Vinsentstrītā, Grineirpleisā un Lisā sablīvēti 223 nami ar 1450 iedzīvotājiem, 435 gultām un 36 atejām... Uz katru gultu, un ar gultu es saprotu katru netīru lupatu kaudzi vai kaudzi ēveļskaidu, iznāk vidēji 3,3 cilvēki, dažreiz 5 un 6 cilvēki. Daudzi neizģērbušies guļ bez gultas uz kailas grīdas — jauni vīrieši un sievietes, precēti un neprecēti, sablīvēti juku jukām. Vai vēl ir jāpiemetina, ka šīs telpas pa lielākajai daļai ir tumšas, mitras, netīras un smirdošas alas, kas ir pilnīgi nederīgas, lai tajās varētu dzīvot cilvēki. Tie ir centri, no kuriem izplatās slimības un nāve, kas sagrābj savus upurus arī starp turīgajiem (of good circumstances), kuri pieļauj, ka šādi mēra augoņi struto mūsu vidū.»[127]

---

[126] «Public Health. 8th Report». London, 1866, p. 111. Saraksts, ko sastādījis kāds Bredfordas strādnieku apdrošināšanas sabiedrības aģents:

Valkanstrītā Nr. 122	1 istaba	16 cilvēku
Lamlistrītā Nr. 13	1 istaba	11 cilvēku
Bauerstrītā Nr. 41	1 istaba	11 cilvēku
Portlendstrītā Nr. 112	1 istaba	10 cilvēku
Hardistrītā Nr. 17	1 istaba	10 cilvēku
Nortstrītā Nr. 18	1 istaba	16 cilvēku
Turpat Nr. 17	1 istaba	13 cilvēku
Vaimerstrītā Nr. 19	1 istaba	8 pieaugušie
Džovetstrītā Nr. 56	1 istaba	12 cilvēku
Džordžstrītā Nr. 150	1 istaba	3 ģimenes
Raiflkortā, Merigeitā Nr. 11	1 istaba	11 cilvēku
Maršalstrītā Nr. 28	1 istaba	10 cilvēku
Turpat Nr. 49	3 istabas	3 ģimenes
Džordžstrītā Nr. 128	1 istaba	18 cilvēku
Turpat Nr. 130	1 istaba	16 cilvēku
Edvardstrītā Nr. 4	1 istaba	17 cilvēku
Džordžstrītā Nr. 49	1 istaba	2 ģimenes
Jorkstrītā Nr. 34	1 istaba	2 ģimenes
Soltpaistrītā (lejā)	2 istabas	26 cilvēki

Pagrabi

Redžentskvērā	1 pagrabs	8 cilvēki
Eikrstrītā	1 pagrabs	7 cilvēki
Robertskortā Nr. 33	1 pagrabs	7 cilvēki
Bekpretstrītā, telpu lieto kā varkaļu darbnīcu	1 pagrabs	7 cilvēki
Ebenizerstrītā Nr. 27	1 pagrabs	6 cilvēki (neviena vīrieša, kas vecāks par 18 gadiem)

[127] «Public Health. 8th Report». London, 1866, p. 114.

Dzīvokļu trūkuma ziņā pēc Londonas trešo vietu ieņem Bristole.

«Seit, vienā no Eiropas bagātākajām pilsētām, ir vislielākā atklātas nabadzības («blankest poverty») un dzīvokļu trūkuma pārpilnība.»[128]

c) KLAIŅOJOŠIE IEDZIVOTĀJI

Pievērsīsimies tagad iedzīvotāju slānim, kas pēc savas izcelšanās ir no laukiem un pēc savas nodarbošanās pa lielākajai daļai ir rūpniecības strādnieki. Tā ir kapitāla vieglā infantērija, ko pēc vajadzības pārsviež no vienas vietas uz otru... Kad tā nav gājienā, tā ir «apmetusies nometnē». Klaiņojošos strādniekus izmanto dažādos būvdarbos, drenēšanā, ķieģeļu ražošanā, kaļķu dedzināšanā, dzelzceļu darbos utt. Kā pārceļojošs infekcijas avots šie strādnieki atnes bakas, tīfu, holēru, šarlaku utt. visās vietās, kuru tuvumā tie apmetas nometnēs[129]. Uzņēmumos ar ievērojamu kapitāla ieguldījumu, kā, piemēram, dzelzceļu būvē utt., uzņēmējs parasti pats dod savai armijai koka barakas utt. — improvizētus ciemus bez jebkādām sanitārajām ierīcēm, kuri nav pakļauti vietējo pārvaldes iestāžu kontrolei un ir ļoti izdevīgi uzņēmēja kungam, kas divkārt ekspluatē strādniekus: gan kā rūpniecības kareivjus, gan kā īrniekus. Atkarībā no tā, cik alu ir vienā koka būdā — viena, divas vai trīs, — īrniekiem, t. i., zemes racējam utt., jāmaksā par to 2, 3, 4 šiliņi nedēļā[130]. Pietiks ar vienu piemēru. 1864. g. septembrī, — stāsta Dr. Saimons, — iekšlietu ministrs sers Džordžs Grejs saņēma šādu ziņojumu no Antisanitāro apstākļu novēršanas komitejas priekšsēdētāja Sevenoksas draudzē:

«Vēl pirms 12 mēnešiem bakas mūsu draudzē nemaz nepazina. Pirms neilga laika sāka būvēt dzelzceļu no Luišemas uz Tenbridžu. Nerunājot jau par to, ka galvenos darbus veica šās pilsētas tiešajā tuvumā, tajā ierīkoja arī visa uzņēmuma galvenās noliktavas. Tāpēc te bija nodarbināts liels skaits strādnieku. Tā kā visus nebija iespējams novietot kotedžās, tad uzņēmējs Džeja kgs deva rīkojumu uzcelt gar dzelzceļu dažādās vietās barakas, kur novietot strādniekus. Šajās barakās nebija nedz ventilācijas, nedz noteku, un turklāt tās bija aiz nepieciešamības pārpildītas, tāpēc ka katram īrniekam vajadzēja pieņemt citus īrniekus, lai arī cik liela bija viņa paša ģimene un neraugoties uz to, ka katrā barakā bija tikai divas istabas. Pēc medicīniskā pārskata ziņām, kuru esam saņēmuši, sekas bija tās, ka šiem nelaimīgajiem vajadzēja pa naktīm ciest mokas no gaisa trūkuma, lai pasargātu sevi no tieši zem logiem esošo netīro peļķu un ateju indīgajiem izgarojumiem. Beidzot mūsu komitejai iesniedza sūdzību kāds ārsts, kuram bija gadījies apmeklēt šīs barakas. Viņš lietoja visskarbākos izteicienus, kad runāja par tā saucamo dzīvojamo telpu stāvokli, un bažījās par ļoti nopietnām sekām gadījumā, ja netiks veikti daži sanitāri pasākumi. Gandrīz pirms gada minētais Džejs apņēmās uzbūvēt māju, kurā nekavējoties jāievieto pie viņa nodarbinātie strādnieki, ja tie saslimst ar infekcijas slimībām. Pagājušā gada jūlija beigās viņš šo solījumu atkārtoja, bet nedarīja it neko, lai to izpildītu, kaut gan kopš tā laika bija vairāki saslimšanas gadījumi ar bakām un divi nāves gadījumi

[128] «Public Health. 8th Report». London, 1866, p. 50.
[129] «Public Health. 7th Report». London, 1865, p. 18.
[130] Turpat, 165. lpp.

no tām. 9. septembrī ārsts Kelsons ziņoja man par jauniem baku slimības gadījumiem šajās barakās, kurās pēc viņa apraksta bija šausmīgs stāvoklis. Jūsu» (ministra) «zināšanai man jāpiemetina, ka mūsu draudzē ir izolēts nams, tā saucamais infekciju nams, kurā ārstē ar infekcijas slimībām saslimušos draudzes locekļus. Šis nams jau kopš vairākiem mēnešiem ir pastāvīgi pārpildīts ar slimniekiem. Kādā ģimenē pieci bērni nomira ar bakām un drudzi. No šā gada 1. aprīļa līdz 1. septembrim bija ne mazāk par 10 nāves gadījumiem no bakām, to skaitā 4 minētajās barakās, infekcijas avotos. Saslimšanas gadījumu skaitu nav iespējams noteikt, tāpēc ka ģimenes, kurās tie notiek, cenšas tos cik iespējams noslēpt.»[131])

Akmeņogļu un citu raktuvju strādnieki pieder pie Britānijas proletariāta vislabāk atalgotajām kategorijām. Par kādu cenu viņi pērk savu darba algu, tas jau parādīts citā vietā[132]). Īsumā aplūkosim viņu dzīvokļu apstākļus. Raktuves ekspluatators, vai nu tas ir īpašnieks vai nomnieks, parasti ierīko zināmu skaitu kotedžu saviem strādniekiem. Strādnieki saņem kotedžas un ogles apkurināšanai «bez maksas», t. i., tā ir darba algas daļa, ko izsniedz natūrā. Ja dažus tādā veidā nav iespējams novietot, tie saņem tā vietā 4 st. märc. gadā. Kalnrūpniecības rajoni ātri pievelk daudz iedzīvotāju, kuri sastāv no pašiem kalnračiem un no amatniekiem, sīktirgotājiem utt., kas ap viņiem grupējas. Tāpat kā visur, kur ir liels iedzīvotāju blīvums, zemes rente šeit ir ļoti augsta. Tāpēc kalnrūpnieks cenšas visšaurākajā būvlaukumā pie ieejas šahtā novietot pēc iespējas vairāk kotedžu, — tieši tik daudz, cik nepieciešams, lai saspiestu tur visus savus strādniekus līdz ar viņu ģimenēm. Ja tuvumā atklāj jaunas raktuves vai no jauna sāk izmantot vecās, tad saspiestība pieaug. Būvējot kotedžas, izšķiroša nozīme ir tikai vienam viedoklim, un tā ir kapitālista «atteikšanās» no visām izmaksām skaidrā naudā, kuras nav absolūti nenovēršamas.

«Kalnraču un citu ar Nortamberlendas un Durhamas raktuvēm saistīto strādnieku dzīvokļi,» saka Dr. Džūlians Hanters, «visumā ir varbūt vissliktākie un visdārgākie no visa tā, kas šai ziņā lielā mērogā ir sastopams Anglijā, izņemot tomēr tādus pašus rajonus Monmutšīrā. Šo dzīvokļu ļoti slikto stāvokli nosaka lielais personu skaits, kas ir katrā istabā, būvlaukuma mazie apmēri, kurā izkaisīts liels daudzums māju, nepietiekams ūdens daudzums un ateju trūkums; nereti lietotā metode celt mājas vienu virs otras vai sadalīt tās pēc flats (tā, ka dažādas kotedžas veido stāvus, kas vertikālā virzienā novietoti viens virs otra) ... Uzņēmējs raugās uz visu koloniju tā, it kā tā būtu vienkārši apmetusies nometnē un nevis uz pastāvīgu dzīvi.»[133]) — «Izpildīdams saņemtās instrukcijas,» saka Dr. Stīvenss, «es apmeklēju lielāko daļu no lielajiem kalnrūpniecības ciemiem Durham-Junionā ... Jāsaka, ka — ar ļoti nedaudziem izņēmumiem — nekur netiek darīts it nekas, lai aizsargātu iedzīvotāju veselību ... Visi kalnrači ir piesaistīti» (bound;

---

[131]) «Public Health. 7th Report». London, 1865, p. 18, piezīme. Nabadzīgo aizgādnis Cepl-an-le-Frit-Junionā ziņo ģenerālajam reģistrētājam: «Davholzā ierīkotas daudzas sīkas alas lielā kaļķu izdedžu kalnā. Šīs alas izmanto par dzīvokļiem zemes racēji un citi strādnieki, kas nodarbināti dzelzceļa būvē. Alas ir šauras, mitras, bez netīrumu notekām un bez atejām. Tajās nav nekādu ventilācijas ierīču, izņemot caurumu griestu velvē, kas vienlaikus ir arī dūmvads. Plosās bakas, un tās jau ir bijušas par cēloni vairākiem nāves gadījumiem» (starp troglodītiem) (turpat, 2. piezīme).

[132]) Dati, kas minēti 505. un turpm. lpp., attiecas galvenokārt uz strādniekiem akmeņogļu šahtās. Par stāvokli rūdas raktuvēs, kurš ir vēl sliktāks, sk. Karaliskās komisijas 1864. g. godprātīgo pārskatu.

[133]) «Public Health. 7th Report». London, 1865, p. 180, 182.

tas ir vārds, kas, tāpat kā bondage, pieder dzimtbūšanas laikmetam) «uz 12 mēnešiem raktuvju nomniekam («lessee») vai īpašniekam. Ja viņi parāda savu neapmierinātību vai citādi sariebj uzraugam («viewer»), tad tas pretim viņu vārdam savā grāmatā pieliek tikai kādu zīmi vai ieraksta piezīmi un atlaiž viņus, jaunu gada līgumu noslēdzot... Man šķiet, ka neviens no truck-system [tāda sistēma, kad strādniekam maksā ar precēm] veidiem nevar būt sliktāks par to, kurš valda šajos biezi apdzīvotajos apgabalos. Strādnieks ir spiests saņemt kā daļu no savas darba algas māju, kas atrodas vietā, kurai visapkārt infekcijas avoti. Viņš nespēj pats sev palīdzēt. Viņš ir visādā ziņā dzimtcilvēks (he is to all intents and purposes a serf). Un vispār jāšaubās, ka kāds viņam varētu palīdzēt, izņemot viņa īpašnieku, bet šis īpašnieks skatās vispirms uz savu bilanci, un rezultātu nav grūti paredzēt. No īpašnieka strādnieks saņem arī ūdeni. Vai nu tas ir labs vai slikts, vai to piegādā vai ne, viņam katrā ziņā par to jāmaksā jeb, precīzāk sakot, tiek izdarīts attiecīgs atvilkums no viņa darba algas.»[134])

Kad rodas konflikts ar «sabiedrisko domu» vai pat ar sanitāro policiju, kapitāls nebūt nekautrējas attaisnot pa daļai bīstamos, pa daļai pazemojošos apstākļus, kādos tas noliek strādnieka darbu un mājas dzīvi, ar to apsvērumu, ka tas ir vajadzīgs, lai izdevīgāk ekspluatētu strādnieku. Tā tas notiek, kad viņš atsakās no ierīcēm, kas fabrikās aizsargā no bīstamām mašīnām, atsakās no ventilācijas un darba aizsardzības pasākumiem šahtās utt. Tā notiek arī šeit, gadījumā ar kalnraču dzīvojamām telpām.

«Lai attaisnotu necienīgos dzīvokļu apstākļus,» saka savā oficiālajā pārskatā Dr. Salmons, Slepenās padomes medicīniskais inspektors, «atsaucas uz to, ka šahtas parasti ekspluatē, tās nomājot; ka nomas līguma ilgums (akmeņogļu raktuvēs pa lielākajai daļai 21 gads) esot pārāk mazs, lai nomniekam atmaksātos ierīkot labi piemērotus dzīvokļus strādniekiem, amatniekiem utt., kurus piesaista uzņēmums; ja viņš pat gribētu būt devīgs šajā ziņā, tad zemesīpašnieks izjauktu viņa plānus. Tas censtos tūdaļ saņemt ļoti augstu papildu renti par to privilēģiju, ka virs zemes ir uzcelts pieklājīgs un ērts ciems ar dzīvojamām telpām strādniekiem, kas izrok viņa apakšzemes īpašumu. Šī aizlieguma cena, ja arī ne tiešs aizliegums, katrā ziņā attur arī tos, kas citos apstākļos labprāt uzceltu pieklājīgas dzīvojamās mājas... Es sīkāk nekavēšos pie jautājuma, vai šī attaisnošanās dibināta, kā arī pie tā, uz ko beigu beigās gultos papildu izmaksas par pieklājīgu dzīvojamo māju celšanu: vai uz zemesīpašnieku, raktuvju nomnieku, strādniekiem, vai uz sabiedrību... Bet, ievērojot tos apkaunojošos faktus, kas atsegti klāt pieliktajos» (Dr. Hantera, Stīvensa u. c.) «pārskatos, nepieciešams veikt pasākumus to novēršanai... Šeit zemesīpašuma tiesības izmanto tādējādi, ka nodara lielu sabiedrisku netaisnību. Kā raktuvju īpašnieks zemesīpašnieks uzaicina rūpniecības koloniju strādāt savos īpašumos un pēc tam kā zemes virsas īpašnieks izdara tā, ka uzaicinātajiem strādniekiem nav iespējams atrast apmierinošas telpas, kas nepieciešamas, lai dzīvotu. Raktuvju nomnieks» (kapitālistiskais ekspluatators) «naudas ziņā nemaz nav ieinteresēts, lai darbotos pretim šādai divējādai operācijai, jo viņam ir labi zināms: ja zemesīpašnieka pretenzijas ir pārmērīgas, tad sekas negulsies uz viņu, ka strādnieki, uz kuriem tās gulsies, ir pārāk neizglītoti, lai zinātu savas tiesības uz veselību, un ka streiku nekad neizraisīs nedz visriebīgākie dzīvokļi, nedz vissasmakušākais ūdens.»[135])

---

[134]) «Public Health. 7th Report». London, 1865, p. 515, 517.
[135]) Turpat, 16. lpp.

d) KRĪZU IETEKME UZ VISLABĀK ATALGOTO STRĀDNIEKU ŠĶIRAS DAĻU

Pirms pārejam pie laukstrādniekiem šā vārda tiešajā nozīmē, parādīsim vēl vienu piemēru, kā krīzes ietekmē pat vislabāk atalgoto strādnieku šķiras daļu, tās aristokrātiju. Atgādināsim, ka 1857. gads atnesa vienu no tām lielajām krīzēm, ar kurām katru reizi beidzas rūpnieciskais cikls. Nākamā krīze notika 1866. gadā. Jau iepriekš ievadītai tieši fabriku rajonos ar kokvilnas badu, kas aizdzina daudz kapitāla no parastās ieguldījumu sfēras uz lielajiem naudas tirgus centriem, krīzei toreiz bija galvenokārt finansiāls raksturs. Signālu tās sākumam deva 1866. gadā kādas lielas Londonas bankas krahs, pēc kura ātri sekoja daudzu spekulatīvu finansiālu sabiedrību sabrukums. Viena no lielajām Londonas ražošanas nozarēm, kas piedzīvoja katastrofu, bija dzelzs kuģu būvniecība. Šās rūpniecības nozares magnāti uzplaukuma periodā ne tikai bija saražojuši pārmērīgi daudz, bet uzņēmušies turklāt pēc kontraktiem milzīgas piegādes saistības, cerēdami, ka kredīta avots arī turpmāk plūdīs agrākajā pārpilnībā. Bet tagad iestājās šausmīga reakcija, kas tiklab šajās, kā arī citās Londonas rūpniecības nozarēs[136] turpinās līdz šai dienai, t. i., līdz 1867. g. marta beigām. Lai raksturotu strādnieku stāvokli, citēsim šādu vietu no plašā ziņojuma, ko sniedzis kāds «Morning Star» korespondents, kurš 1867. g. sākumā apmeklējis galvenos posta centrus.

«Londonas austrumdaļā, Poplaras, Milvolas, Grinvičas, Deptfordas, Laimhauzas un Keningtaunas rajonā, vismaz 15 000 strādnieku ar ģimenēm atrodas galēja trūkuma stāvoklī un to skaitā vairāk nekā 3000 kvalificētu mehāniķu. Viņu rezerves fondi ir izsīkuši sešu — astoņu mēnešu ilga bezdarba rezultātā... Daudz pūļu man bija jāpieliek, lai izsprauktos pie darba nama vārtiem (Poplarā), tāpēc ka to bija ielencis izsalkušo pūlis. Tas gaidīja talonus maizes saņemšanai, bet to izsniegšanas laiks vēl nebija pienācis. Sēta veido lielu kvadrātu ar nojumi, kas stiepjas visapkārt gar tā sienām. Lielas sniega kupenas sedza akmens bruģi sētas vidū. Te nelieli laukumi līdzīgi aitu aplokiem bija iežogoti ar pītiem kārklu žogiem; labā laikā tajos strādā vīrieši. Mana apmeklējuma dienā aploki bija tā aizputināti ar sniegu, ka neviens tajos nevarēja sēdēt. Tomēr jumta dzegas aizsardzībā vīrieši nodarbojās ar akmeņu skaldīšanu bruģim. Katrs, sēžot uz liela akmens, ar smagu āmuru skaldīja apledojušo granītu, kamēr bija saskaldīti 5 bušeļi šķembu. Tad viņa dienas darbs beidzās un viņš dabūja 3 pensus, kā arī talonu maizes saņemšanai. Citā sētas daļā stāvēja nožēlojama koka mājiņa. Atvēruši durvis, mēs redzējām, ka tā pilna ar vīriešiem, kas piespiedušies viens pie otra, lai sasildītos. Viņi plucināja pakulas un strīdējās cits ar citu, kurš no viņiem ar vismazāko uztura daudzumu var nostrādāt visilgāk, tāpēc ka izturība

---

[136]) «Londonas nabadzīgo masas cieš badu! («Wholesale starvation of the London Poor!») ... Pēdējās dienās uz Londonas namu sienām bija izlīpināti milzu plakāti ar šādiem zīmīgiem uzrakstiem: «Trekni vērši, badā mirstoši cilvēki! Treknie vērši ir atstājuši savas kristāla pilis, lai nobarotu bagātniekus viņu greznajās telpās, kamēr badā mirstošie cilvēki iet bojā un mirst savās nožēlojamās alās.» Plakāti ar šo draudīgo uzrakstu tiek arvien atjaunoti. Tiklīdz norauj un aizlīpina vienu partiju, tūdaļ parādās tai pašā vai citā ne mazāk redzamā vietā jauna ... Tas atgādina launu vēstījošās zīmes, kuras sagatavoja franču tautu 1789. g. notikumiem ... Tai pašā laikā, kad angļu strādnieki ar savām sievām un bērniem mirst no aukstuma un bada, miljoni angļu zelta, angļu darba produkts, tiek ieguldīti krievu, spāņu, itāliešu un citos ārzemju uzņēmumos («Reynolds' Newspaper», 1867. g. 20. janvārī).

šeit bija goda lieta. Šajā darba namā vien saņēma pabalstu 7000 cilvēku un to skaitā daudzi simti tādu, kuri 6 vai 8 mēnešus pirms tam bija saņēmuši visaugstāko darba algu mūsu zemē par kvalificētu darbu. Viņu skaits būtu divreiz lielāks, ja nebūtu apstākļa, ka daudzi no viņiem pat pēc visu naudas ietaupījumu izsīkšanas tomēr vēl izvairās no draudzes palīdzības, kamēr viņiem atlicis kaut kas, ko ieķīlāt... Atstājis darba namu, es apstaigāju ielas, kas apbūvētas pa lielākajai daļai ar vienstāva namiem, kuru tik daudz Poplarā. Mans ceļvedis bija bezdarbnieku komitejas loceklis. Pirmā māja, kurā mēs iegājām, bija metālrūpnīcas strādnieka māja; viņš jau 27 nedēļas bija bez darba. Es atradu viņu ar visu ģimeni dibenistabā. Istabā vēl bija palikušas šādas tādas mēbeles, to vēl apkurināja. Tas bija nepieciešams, lai aizsargātu mazo bērnu kailās kājas no aukstuma, — diena bija ārkārtīgi auksta. Uz šķīvja iepretim ugunij bija pakulas, ko sieva un bērni plucināja, saņemdami par to maizi no darba nama. Vīrs strādāja kādā no tikko aprakstītajām sētām un saņēma maizes talonu un 3 pensus dienā. Tagad viņš bija atnācis mājās paēst pusdienas, ļoti izsalcis, kā viņš mums teica ar rūgtu smīnu, un viņa pusdienas sastāvēja no dažiem maizes gabaliņiem ar taukiem un tases tējas bez piena... Nākamās durvis, pie kurām mēs pieklauvējām, atvēra sieviete vidējos gados, kura, nerunājot ne vārda, ieveda mūs mazā dibenistabā, kur klusu sēdēja visa viņas ģimene, raugoties ātri dziestošajā ugunī. Tādas bēdas, tāda bezcerība bija redzama šo cilvēku sejās un viņu mazajā istabā, ka es negribētu vēlreiz redzēt līdzīgu ainu. «Viņi neko nav nopelnījuši, kungs,» sacīja sieviete, norādīdama uz saviem bērniem, «it neko 26 nedēļu laikā, un visa mūsu nauda ir iztērēta, visas 20 st. märc., kuras mēs ar tēvu bijām atlicinājuši labākos laikos, cerēdami, ka varēsim ar tām iztikt sliktos laikos. Skatieties,» viņa iesaucās gandrīz mežonīgā balsī, izņemdama bankas grāmatiņu ar visiem tās kārtējiem ierakstiem par noguldīto un atpakaļ izņemto naudu; tajā mēs varējām redzēt, kā mazais īpašums bija sācies ar pirmo ieguldījumu 5 šiliņu apmērā, kā pamazām tas bija pieaudzis līdz 20 st. märc., lai pēc tam sāktu kust, no märciņām sterliņu līdz šiliņiem, kamēr pēdējais ieraksts noveda pie tā, ka tagad grāmatiņai tāpat nav nekādas cenas kā balta papīra gabaliņam. Šī ģimene saņem trūcīgu ēdienu vienreiz dienā no darba nama. Mūsu nākamā vizīte bija pie kāda īra sievas, kurš strādāja kuģu būvētavā. Mēs atradām, ka viņa ir slima no uztura trūkuma; neizģērbusies viņa gulēja uz matrača, tikko apsegta ar paklāja gabalu, tāpēc ka visi gultas piederumi bija ieķīlāti. Nelaimīgie bērni viņu kopa, bet bija redzams, ka viņiem pašiem ir vajadzīga mātes kopšana. Deviņpadsmit nedēļas piespiestas bezdarbības bija novedušas viņu līdz šim stāvoklim, un, stāstīdama par savu grūto pagātni, viņa nopūtās tā, it kā būtu zaudējusi jebkādu cerību uz labāku nākotni... Kad mēs izgājām no mājas, pie mums pieskrēja kāds jauns cilvēks un lūdza ieiet pie viņa mājās un palūkoties, vai nav iespējams kaut ko darīt viņa labā. Jauna sieva, divi skaisti bērni, kaudze aizdevu kases kvīšu un pavisam tukša istaba — tas bija viss, ko viņš varēja mums parādīt.»

Te vēl izvilkums no kādas toriju avīzes par postu, kas bija 1866. g. krīzes atbalss. Nav jāaizmirst, ka Londonas austrumdaļa, par kuru te ir runa, ir ne tikai vieta, kur dzīvo šās nodaļas tekstā jau minētie dzelzs kuģu būvniecības strādnieki, bet arī tā saucamā «mājas darba» centrs, un atalgojums par šo darbu vienmēr ir zem minimuma.

«Šausmīga aina atklājās vakar kādā galvaspilsētas daļā. Kaut gan tūkstoši Istendas bezdarbnieku nedemonstrēja veselā masā ar melniem karogiem, tomēr cilvēku straume bija diezgan iespaidīga. Atcerēsimies, kā cieš šie iedzīvotāji. Viņi mirst badā. Tas ir vienkāršs un šausmīgs fakts. Viņu ir 40 tūkstoši... Mūsu acu priekšā vienā no šās apbrīnojamās galvaspilsētas kvartāliem blakus vismilzīgākajiem bagātības krājumiem, kādus tikai ir redzējusi pasaule, blakus tiem 40 000 cilvēku bez jebkādas palīdzības mirst badā! Tagad šie tūkstoši ielaužas citos kvartālos; vienmēr pusbadā, viņi kliedz mums ausīs par savām ciešanām, viņi brēc par tām pret debesīm, viņi stāsta mums par saviem mājokļiem, kuros

iebrukusi nabadzība, par to, ka viņiem nav iespējams atrast darbu un ka ir veltīgi lūgt žēlastības dāvanas. Iedzīvotāji, kas maksā vietējo nodokli par labu nabadzīgajiem, savukārt ir tuvu pauperismam, tāpēc ka draudzes uzstāda arvien jaunas un jaunas prasības» («Standard», 1867. g. 5. aprīlī).

Tā kā angļu kapitālistiem ir mode attēlot Beļģiju par strādnieku paradīzi, tāpēc ka «darba brīvību» jeb, kas ir tas pats, «kapitāla brīvību» tur netraucējot nedz tredjūniju despotisms, nedz fabriku likumi, tad jāsaka daži vārdi par «brīvā» Beļģijas strādnieka «laimi». Droši vien neviens labāk nezināja šās laimes noslēpumu kā nelaikis Dikpesjo kgs, Beļģijas cietumu un labdarības iestāžu galvenais inspektors un centrālās statistikas komisijas loceklis. Ņemsim viņa darbu: «Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique». Bruxelles, 1855. Te aprakstīta, starp citu, Beļģijas vidēja strādnieku ģimene, kuras dienas izdevumi un ienākumi aprēķināti, dibinoties uz ļoti precīziem datiem, un kuras uztura apstākļi pēc tam tiek salīdzināti ar kareivja, flotes matroža un arestanta uztura apstākļiem. Ģimene «sastāv no tēva, mātes un četriem bērniem». No šīm sešām personām «četras var visu cauru gadu strādāt derīgu darbu»; autors pieņem, «ka viņu starpā nav slimu un darba nespējīgu», ka netiek izdarīti «izdevumi reliģiskām, tikumiskām un intelektuālām vajadzībām, izņemot ļoti niecīgu izdevumu, lai samaksātu par vietām baznīcā», netiek izdarītas «iemaksas krājkasēs un vecuma apgādības kasēs», nav «izdevumu par greznuma priekšmetiem un vispār nekādu lieku izdevumu». Tomēr tēvs un vecākais dēls smēķē tabaku un svētdienās iet krogā, un tādēļ viņiem ir jāizdod veseli 86 santīmi nedēļā.

«No dažādu ražošanas nozaru strādnieku saņemto darba algu kopsavilkuma izriet... ka augstākā darba alga vidēji ir: 1 franks 56 santīmi dienā vīriešiem, 89 santīmi sievietēm, 56 santīmi zēniem un 55 santīmi meitenēm. Tā aprēķinot, ģimenes ienākumi ir, vislielākais, 1068 franki gadā... Ģimenei, kuru mēs atzinām par tipisku, mēs aprēķinājām visu iespējamo ienākumu kopsummu. Bet, ja mēs pieņemsim, ka arī māte saņem darba algu, tad līdz ar to mēs atņemsim mājsaimniecībai vadītāju; kas tad rūpēsies par māju, par mazajiem bērniem? Kas gatavos ēdienu, mazgās, lāpīs? Šī dilemma katru dienu paceļas strādnieka priekšā.»

Tādējādi iznāk šāds ģimenes budžets:

Tēvs	300	darba	dienu	pa	1,56	fr.	— 468 fr.
Māte	„	„	„	„	0,89	„	— 267 „
Dēls	„	„	„	„	0,56	„	— 168 „
Meita	„	„	„	„	0,55	„	— 165 „
					Kopā		1068 fr.

Ģimenes gada izdevumi un tās deficīts būtu, ja strādnieks saņemtu tādu pašu uzturu kā:

Flotes matrozis	1828 fr.	Deficīts	760 fr.
Kareivis	1473 „	„	405 „
Arestants	1112 „	„	44 „

«No tā redzams, ka tikai nedaudzas strādnieku ģimenes var pārtikt kaut vai tā kā arestanti, nerunājot jau par matrožiem vai kareivjiem. Vidēji katrs Beļģi-

jas arestants 1847.—1849. g. izmaksāja 63 santīmus dienā, kas par 13 santīmiem ir vairāk nekā strādnieka dienas izdevumi par uzturu. Izdevumus par pārvaldi un uzraudzību līdzsvaro tas, ka arestants nemaksā par dzīvokli... Bet kā izskaidrojams tas, ka liels skaits — mēs varētu teikt, milzīgais vairākums — strādnieku dzīvo vēl trūcīgākos apstākļos? Tikai ar to, ka strādnieki izmanto līdzekļus, kuru noslēpumu zina tikai viņi vieni paši; viņi ierobežo savu dienas porciju, ēd rudzu maizi, kviešu maizes vietā; ēd mazāk gaļas vai nepavisam to neēd; tas pats ar sviestu un dārzeņiem; ģimene sablīvēta vienā vai divās istabiņās, kurās guļ kopā meitenes un zēni, bieži uz viena un tā paša salmu maisa; viņi taupa uz apģērbu, veļu, tīrības uzturēšanas līdzekļiem; atsakās no svētku izpriecām, īsi sakot — cieš vissmagāko trūkumu. Ja strādnieks ir nonācis līdz šai galējai robežai, tad visniecīgākais dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenas pieaugums, ikviens pārtraukums darbā vai slimība palielina strādnieka nabadzību un viņu pilnīgi izputina. Parādi aug, kredītu dot atsakās, apģērbs, visnepieciešamākās mēbeles tiek nogādātas uz lombardu, un viss beidzas ar to, ka ģimene lūdz ierakstīt to nabadzīgo sarakstā.»[137]

Tiešām, šajā «kapitālistu paradīzē» dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenu visniecīgākai pārmaiņai seko nāves gadījumu un noziegumu skaita pārmaiņa! (Sk. «Manifest der Maatschappij De Vlamingen Vooruit! Brussel, 1860», p. 12.) Visā Beļģijā ir 930 000 ģimeņu, no tām pēc oficiālās statistikas: 90 000 bagātnieku (vēlētāju) — tas ir, 450 000 cilvēku; 390 000 pilsētas un lauku sīkburžuāzijas ģimeņu, no kuras ievērojama daļa pastāvīgi pāriet proletariāta rindās, — tas ir, 1 950 000 cilvēku; beidzot, 450 000 strādnieku ģimeņu — pavisam 2 250 000 cilvēku, no kurām priekšzīmīgās ģimenes bauda laimi, ko aprakstījis Dikpesjo. No 450 000 strādnieku ģimenēm vairāk nekā 200 000 ir nabadzīgo sarakstā!

e) BRITĀNIJAS LAUKSAIMNIECĪBAS PROLETARIĀTS

Kapitālistiskās ražošanas un uzkrāšanas antagonistiskais raksturs nekur neizpaužas rupjākā formā kā Anglijas lauksaimniecības (ieskaitot te arī lopkopību) progresā un Anglijas laukstrādnieka regresā. Pirms pārejam pie viņa tagadējā stāvokļa, nedaudz ielūkosimies pagātnē. Modernā zemkopība Anglijā sākas XVIII gadsimta vidū, kaut gan apvērsums zemesīpašuma attiecībās, no kura kā no pamata sākās ražošanas veida pārmaiņas, attiecas uz daudz agrāku laiku.

Ja mēs pievērsīsimies Artūram Jungam, precīzam novērotājam, bet paviršam domātājam, un ņemsim no viņa datus par laukstrādniekiem 1771. gadā, tad izrādīsies, ka viņiem ir ļoti nožēlojama loma salīdzinājumā ar viņu priekštečiem XIV gadsimta beigās, «kad viņi varēja dzīvot pārpilnībā un uzkrāt bagātību»[138]; mēs jau nemaz nerunājam par XV gadsimtu, «Anglijas pilsētas un lauku

[137] *Ducpétiaux*, cit. darbs, 151., 154. un 155. lpp.

[138] *James E. Th. Rogers* (Politiskās ekonomijas profesors Oksfordas universitātē). «A History of Agriculture and Prices in England». Oxford, 1866, v. I, p. 690. Šis rūpīgi izstrādātais darbs divos līdz šim parādījušos sējumos aptver pagaidām tikai 1259.—1400. g. periodu. Otrajā sējumā ir tikai statistikas materiāls. Tā ir pirmā uz pirmavotiem pamatotā cenu vēsture, kāda mums ir par to laiku.

strādnieku zelta laikmetu». Tomēr mums nav nepieciešams atgriezties tik tālu atpakaļ. Kādā ļoti saturīgā 1777. g. darbā mēs lasām:

«Lielais fermeris ir pacēlies gandrīz līdz džentlmeņa līmenim, turpretim nabaga laukstrādnieks ir nospiests gandrīz līdz zemei. Tā nelaimīgais stāvoklis ir redzams pilnīgi skaidri, ja salīdzinām viņa dzīves apstākļus tagad un pirms 40 gadiem. Zemesīpašnieks un fermeris rīkojas pilnā saskaņā, lai apspiestu strādnieku.»[139]

Pēc tam autors sīki parāda, ka reālā darba alga uz laukiem periodā no 1737. līdz 1777. g. ir pazeminājusies gandrīz par $^1/_4$ jeb par 25%.

«Tagadējā politika,» saka tai pašā laikā Dr. Ričards Praiss, «ir labvēlīga tautas augstākajām šķirām; sekas būs tās, ka agri vai vēlu visi karalistes iedzīvotāji sastāvēs tikai no džentlmeņiem un nabagiem, no augstmaņiem un vergiem.»[140]

Tomēr Anglijas laukstrādnieka stāvoklis 1770.—1780. g., vai nu mēs aplūkojam viņa uztura un dzīvokļa apstākļus, vai viņa pašapziņas jūtu attīstību, izpriecas utt., ir ideāls, kas vēlāk nekad nav sasniegts. Viņa vidējā darba alga, izteicot to kviešu pintās, 1770. un 1771. gadā bija 90 pintu, Īdena laikos (1797. gadā) vairs tikai 65, 1808. gadā tikai 60 pintu[141].

Mēs jau agrāk runājām par laukstrādnieku stāvokli antijakobīņu kara beigās, kura laikā tik ārkārtīgi iedzīvojās bagātībā zemesīpašnieku aristokrātija, fermeri, fabrikanti, tirgotāji, baņķieri, biržas bruņinieki, armijas piegādātāji utt. Nominālā darba alga paaugstinājās pa daļai tāpēc, ka zaudēja vērtību banknotes, pa daļai tāpēc, ka neatkarīgi no tā pieauga pirmās nepieciešamības priekšmetu cena. Bet patieso darba algas kustību ir iespējams noteikt ar ļoti vienkāršu paņēmienu, neiedziļinoties sīkumos, kas šeit būtu lieki. Likums par nabadzīgajiem un administrācija tā īstenošanai 1795. un 1814. g. bija vieni un tie paši. Atcerēsimies, kā šo likumu piemēroja uz laukiem: pasniegdama žēlastības dāvanas, draudze papildināja nominālo darba algu līdz tādai nominālai summai, kas nepieciešama, lai strādnieks vienkārši varētu vilkt dzīvību. Attiecība starp darba algu, ko izsniedz fermeris, un tās deficītu, ko sedz draudze, rāda mums, pirmkārt, darba algas pazemināšanos zem tās minimuma un, otrkārt, rāda, kādā procentu samērā laukstrādnieks sastāv no algota strādnieka un paupera jeb kādā mērā viņu ir paspējuši pārvērst par savas draudzes dzimtcilvēku. Mēs pakavēsimies pie grāfistes, kuras stāvoklis ir tipisks

---

[139]) «Reasons for the late Increase of the Poor-Rates; or, a comparative view of the price of labour and provisions». London, 1777, p. 5, 11.

[140]) *Dr. Richard Price.* «Observations on Reversionary Payments», 6 ed. By W. Morgan, London, 1803, v. II, p. 158. 159. Iappusē Praiss piezīmē: «Darba dienas nominālā cena pašlaik pārsniedz ne vairāk kā četrkārt vai, vislielākais, pieckārt tās nominālo cenu 1514. gadā. Bet maizes cena tagad ir septiņkārt augstāka, gaļas un apģērba cena — piecpadsmitkārt augstāka. Tādējādi darba cena ir paaugstinājusies tik neatbilstoši eksistences izdevumu pieaugumam, ka tagad tā varbūt nesastāda pat pusi no tā, ko sastādīja agrāk.»

[141]) *Barton*, cit. darbs, 26. lpp. Par stāvokli XVIII gadsimta beigās sk. grāmatu: *Eden.* «The State of the Poor».

visām pārējām grāfistēm. 1795. gadā vidējā nedēļas darba alga Northemptonšīrā bija 7 šiliņi 6 pensi, 6 cilvēku ģimenes gada izdevumu kopsumma 36 st. märc. 12 šiliņu 5 pensi, tās ienākumu kopsumma 29 st. märc. 18 šiliņu, draudzes segtais deficīts bija 6 st. märc. 14 šiliņu 5 pensi. Tai pašā grāfistē 1814. gadā nedēļas darba alga bija 12 šiliņi 2 pensi, 5 cilvēku ģimenes gada izdevumu kopsumma 54 st. märc. 18 šiliņu 4 pensi, tās ienākumu kopsumma 36 st. märc. 2 šiliņi, draudzes segtais deficīts 18 st. märc. 16 šiliņu 4 pensi[142]. Tātad 1795. gadā deficīts bija mazāks par 1/4 darba algas, 1814. gadā lielāks par pusi no tās. Pats par sevi saprotams, ka šādos apstākļos 1814. gadā bija izzudušas arī tās nelielās ērtības, kuras īdens vēl vēroja laukstrādnieka kotedžā[143]. No visiem dzīvniekiem, ko fermeri tur, no šā laika strādnieks, instrumentum vocale [runājošais darba rīks], ir tas, kuru visvairāk moka, vissliktāk baro un pret kuru visrupjāk izturas.

Tāds stāvoklis mierīgi turpinājās, kamēr

«1830. g. vētrainie nemieri neatklāja mums» (t. i., valdošajām šķirām) «degošo labības stirpu gaismā, ka lauksaimnieciskās Anglijas dzīlēs slēpjas tāda pati nebadzība un gruzd tāds pats apslēpts dumpīgs nemiers kā rūpnieciskās Anglijas dzīlēs.»[144]

Sadlers toreiz apakšnamā nokristīja laukstrādniekus par «baltajiem vergiem» («white slaves»), kāds bīskaps atkārtoja šo epitetu lordu palātā. E. G. Veikfīlds, visizcilākais tā perioda ekonomists, saka:

«Dienvidanglijas laukstrādnieks nav nedz vergs, nedz brīvs cilvēks, tas ir paupers.»[145]

Laiks tieši pirms labības likumu atcelšanas no jauna apgaismoja laukstrādnieku stāvokli. No vienas puses, buržuāzisko aģitatoru interesēs bija parādīt, cik maz aizsargmuitas aizsargā patiesos labības ražotājus. No otras puses, rūpniecības buržuāzija vārījās niknumā par to, ka zemesīpašnieku aristokrātija atmasko stāvokli fabrikās, par šo galīgi samaitāto, nežēlīgo un dižciltīgo dīkdieņu liekuļotajām simpātijām pret fabrikas strādnieka ciešanām, par viņu «diplomātisko centību» attiecībā uz fabriku likumdošanu. Ir veca angļu paruna, — ja divi zagļi krīt viens otram matos, tad no tā vienmēr iznāk kaut kas derīgs. Un tiešām, trokšņainais, dedzīgais strīds starp divām valdošās šķiras frakcijām jautājumā par to, kura no tām ar vislielāko nekaunību ekspluatē strādniekus, gan no labās, gan no kreisās puses veicināja patiesības noskaidrošanu. Grāfs Šeftsberijs, citādi lords Ešlijs, vadīja aristokrātiski filantropisko karagājienu pret fabrikām. Tāpēc 1844. un 1845. gadā viņš kļuva par «Morning Chronicle» iemīļotu objektu, kad tā izda-

[142] *Parry:* «The Question of the Necessity of the Existing Corn Laws». London, 1816, p. 80.
[143] Turpat, 213. lpp.
[144] *S. Laing*, cit. darbs, 62. lpp.
[145] «England and America». London, 1833, v. I, p. 47.

rīja savus atmaskojumus par laukstrādnieku stāvokli. Šī avīze, toreiz visievērojamākais liberāļu orgāns, nosūtīja uz lauku apgabaliem pati savus komisārus, kuri neapmierinājās ar vispārējiem aprakstiem un statistiku, bet publicēja arī tiklab pārbaudīto strādnieku ģimeņu, kā arī attiecīgo zemesīpašnieku vārdus. Turpmākajā tabulā[146] ir atzīmēta darba alga, ko saņēma triju ciemu iedzīvotāji Blenfordas, Vimbornas un Pulas apkaimē.

Bērnu skaits	Ģimenes locekļu skaits	Vīrieša nedēļas darba alga	Bērnu nedēļas darba alga	Visas ģimenes ienākums nedēļā	Dzīvokļa īres maksa par nedēļu	Viss nedēļas ienākums, atskaitot dzīvokļa īres maksu	Nedēļas ienākums uz cilvēku
		š. p.	š. p.	š. p.	š. p.	š. p.	š. p.
Pirmais ciems							
2	4	8 0	—	8 0	2 0	6 0	1 6
3	5	8 0	—	8 0	1 6	6 6	1 3½
2	4	8 0	—	8 0	1 0	7 0	1 9
2	4	8 0	—	8 0	1 0	7 0	1 9
6	8	7 0	1) 1 6 2) 2	10 6	2 0	8 6	1 0¾
3	5	7 0	—	7 0	1 4	5 8	1 1½
Otrais ciems							
6	8	7 0	1) 1 6 2) 1 6	10 0	1 6	8 6	1 0¾
6	8	7 0	—	7 0	1 3½	5 8½	0 8½
8	10	7 0	—	7 0	1 3½	5 8½	0 7
4	6	7 0	—	7 0	1 6½	5 5½	0 11
3	5	7 0	—	7 0	1 6½	5 5½	1 1
Trešais ciems							
4	6	7 0	—	7 0	1 0	6 0	1 0
3	5	7 0	1) 2 2) 2 6	11 6	0 10	10 8	2 1½
0	2	5 0	—	5 0	1 0	4 0	2 0

[146]) Londonas «Economist», 1845. g. 29. martā, 290. lpp.

Šie ciemi ir mistera Dž. Banksa un grāfa Šeftsberija īpašums. Jāpiezīmē, ka šis «Low Church»[186] pāvests, šis Anglijas piētistu vadonis, tāpat kā viņa biedrs Benkss, atskaitīja no savu strādnieku bada algas vēl ievērojamu daļu it kā par telpu īri.

Labības likumu atcelšana deva angļu lauksaimniecībai milzīgu ierosmi. Drenāžas darbi vislielākajā mērogā[147], jauna sistēma, pēc kuras lopus tur kūtī un mākslīgi kultivē lopbarības zālājus, mehānisku minerālmēslu sējmašīnu ieviešana, jauni paņēmieni māla augsnes apstrādāšanā, pastiprināts minerālmēslu patēriņš, tvaika mašīnas un visāda veida jaunu darba mašīnu utt. lietošana, vispār intensīvāka kultūra raksturoja šo laikmetu. Pjūzija kgs, karaliskās zemkopības biedrības prezidents, apgalvo, ka (relatīvās) saimnieciskās izmaksas jaunu mašīnu ieviešanas rezultātā samazinājušās gandrīz divkārt. No otras puses, absolūtā ražība ātri pieauga. Jauno metožu pamatnosacījums bija lielāks kapitāla izlietojums uz akru zemes un tātad paātrināta fermu koncentrācija[148]. Tai pašā laikā apstrādājamā platība no 1846. g. līdz 1865. g. paplašinājās par 464 119 akriem, nerunājot jau par milzu platībām austrumu grāfistēs, kuras it kā uz burvja mājienu pārvērtās no trusīšu aplokiem un sliktām ganībām par ražīgiem labības laukiem. Mēs jau zinām, ka vienlaikus ar to zemkopībā nodarbināto personu kopskaits samazinājās. Kas attiecas uz abu dzimumu un dažāda vecuma zemkopjiem šā vārda tiešajā nozīmē, tad viņu skaits nokritās no 1 241 269 1851. gadā uz 1 163 227 1861. gadā[149]. Tāpēc, ja Anglijas ģenerālais reģistrators[187] pilnīgi pareizi piezīmē:

«Fermeru un laukstrādnieku skaita pieaugums kopš 1801. g. nemaz neatbilst zemkopības produkta pieaugumam»[150],

tad šī neatbilstība nesalīdzināmi lielākā mērā novērojama pēdējā periodā, kad laukstrādnieku absolūtā skaita samazināšanās gāja roku rokā ar apstrādātās platības paplašināšanu, ar kultūras intensifikāciju, ar nedzirdētu kapitāla uzkrāšanu, kuru ieguldīja zemē un tās apstrādāšanas rīkos, ar zemes produkta palielināšanos, kam nav paralēlas angļu agronomijas vēsturē, ar zemesīpašnieku rentes palielināšanos, ar kapitālistisko rentnieku bagātības pieaugumu. Ja pie visa tā piemetinām vēl to, ka nepārtraukti ātri paplašinājās realizācijas tirgi pilsētās un brīvtirdzniecības kun-

---

[147]) Zemesīpašnieku aristokrātija pati sev aizdeva šim nolūkam fondus no valsts kases, protams, ar parlamenta starpniecību, par ļoti zemiem procentiem, kuri fermeriem tai bija jānomaksā divkārt.

[148]) Vidējo fermeru skaita samazināšanos it sevišķi var ievērot skaitīšanas ailēs: «Fermeru dēli, mazdēli, brāļi, brāļu un māsu dēli, meitas, mazmeitas, māsas, brāļu un māsu meitas», īsi sakot — paša fermera ģimenes locekļi, kuri pie viņa strādā. Pēc šīm ailēm 1851. gadā bija 216 851 cilvēks, 1861. gadā tikai 176 151 cilvēks. — No 1851. līdz 1871. g. nomāto zemes gabalu skaits, kuri mazāki par 20 akriem, samazinājās vairāk nekā par 900, 50 līdz 75 akrus lielo nomāto zemes gabalu skaits samazinājās no 8253 uz 6370; tas pats notika arī ar visiem nomātajiem zemes gabaliem, kas mazāki par 100 akriem. Turpretim to pašu 20 gadu laikā lielo nomas objektu skaits pieauga; nomas objektu skaits ar platību no 300 līdz 500 akriem pieauga no 7771 uz 8410, nomas objektu skaits ar platību pāri par 500 akriem — no 2755 uz 3194, nomas objektu skaits ar platību pāri par 1000 akriem — no 492 uz 582.

[149]) Aitu ganu skaits pieauga no 12 517 uz 25 559.

[150]) «Census etc.», v. III, p. 36.

dzība, tad var likties, ka laukstrādnieks post tot discrimina rerum [pēc tik daudzām likstām] bija beidzot nokļuvis tādos apstākļos, kuriem secundum artem [saskaņā ar teoriju] vajadzēja viņu padarīt bezgala laimīgu.

Profesors Rodžerss turpretim nonāk pie secinājuma, ka mūslaiku laukstrādnieka stāvoklis Anglijā esot ārkārtīgi pasliktinājies, ne tikai salīdzinājumā ar viņa priekšteču stāvokli XIV gadsimta otrajā pusē un XV gadsimtā, bet salīdzinājumā pat ar viņa priekšteču stāvokli no 1770. līdz 1780. gadam, ka «viņš atkal ir kļuvis par dzimtcilvēku», un proti, dzimtcilvēku, kas saņem sliktu uzturu un dzīvokli[151]). Dr. Džūlians Hanters savā izcilajā pārskatā par laukstrādnieku dzīvokļiem saka:

«Hainda» (laukstrādnieka nosaukums no dzimtbūšanas laikiem) «eksistences izmaksas ir fiksētas tādā pašā zemā līmenī, lai viņš tikko varētu dzīvot... Viņa darba alga un dzīvoklis nemaz neatbilst tai peļņai, kāda no viņa ir jāiegūst. Viņš ir apaļa nulle fermera aprēķinos[152])... Viņa eksistences līdzekļus vienmēr uzskata par pastāvīgu lielumu.»[153]) «Kas attiecas uz viņa ienākuma tālāko samazināšanu, tad viņš var teikt: nihil habeo, nihil curo [man nekā nav, es ne par ko nerūpējos]. Viņš nebaidās par nākotni, tāpēc ka viņam pieder vienīgi tas, kas absolūti nepieciešams viņa eksistencei. Viņš ir sasniedzis sasalšanas punktu, un visi fermera aprēķini pamatojas uz šo faktu. Lai nāk kas nākdams, laime vai nelaime uz viņu neattiecas.»[154])

1863. gadā tika oficiāli pārbaudīti uztura un darba apstākļi noziedzniekiem, kuri bija notiesāti ar izsūtīšanu un sabiedriskajiem spaidu darbiem. Pārbaudes rezultāti izteikti divās biezās Zilajās grāmatās.

«Rūpīgi salīdzinot,» tur, starp citu, ir teikts, «Anglijas cietumos ieslodzīto noziedznieku uzturu ar šās pašas zemes pauperu uzturu darba namos un brīvo laukstrādnieku uzturu, mēs neapšaubāmi redzam, ka pirmo uzturs ir daudz labāks nekā jebkurai no abām pārējām kategorijām»[155]) un «darba daudzums, ko prasa no sabiedriskos spaidu darbos notiesātajiem, ir apmēram puse no tā, ko veic parastais laukstrādnieks»[156]).

Citēsim dažas raksturīgas liecības. Tiek noklaušināts Džons Smits, Edinburgas cietuma direktors.

5056. nr.: «Uzturs Anglijas cietumos ir daudz labāks nekā parasto laukstrādnieku uzturs.» 5057. nr.: «Tas ir fakts, ka parastie laukstrādnieki Skotijā ļoti reti saņem kaut kādu gaļu.» 3047. nr.: «Vai jūs varat pasacīt, kāpēc noziedznieki jāēdina daudz labāk (much better) nekā parastie laukstrādnieki?» — «Protams, ne.» 3048. nr.: «Vai jūs neatzīstat par lietderīgu izdarīt tālākus eksperimentus, lai spaidu darbos notiesāto arestantu uzturu tuvinātu brīvo laukstrādnieku uztu-

---

[151]) *Rogers*, cit. darbs, 693. lpp. Rodžerss pieder pie liberāļu skolas, viņš ir Kobdena un Braita personisks draugs, tātad nebūt ne laudator temporis acti [nav no tiem, kas slavē vecos, labos laikus][158].

[152]) «Public Health. 7th Report». London, 1865, p. 242. Tāpēc nav nekas neparasts, ka namīpašnieks paaugstina dzīvokļa īres maksu, kad viņš dzird, ka strādnieka izpeļņa ir nedaudz pieaugusi, vai arī fermeris pazemina strādnieka algu tāpēc, ka «viņa sieva atradusi sev darbu» (turpat).

[153]) «Public Health. 7th Report». London, 1865, p. 135.

[154]) Turpat, 134. lpp.

[155]) «Report of the Commissioners... relating to Transportation and Penal Servitude». London, 1863, p. 42, № 50.

[156]) Turpat, 77. lpp. Lorda-galvenā tiesneša memorands.

ram?»[157] «Laukstrādnieks,» tur ir teikts, «varētu sacīt: Es veicu smagu darbu, un man nav pietiekams uzturs. Kad es biju cietumā, darbs nebija tik smags un es ēdu, cik gribējās, tāpēc man labāk būt cietumā nekā brīvībā.»[158]

No tabulām, kas ievietotas pārskata pirmā sējuma pielikumā, ir sastādīts šāds salīdzinošs kopsavilkums.

Uztura daudzums nedēļā[158a]
(uncēs)

	Slāpekli saturošās sastāvdaļas	Slāpekli nesaturošās sastāvdaļas	Minerālvielas	Kopsumma
Noziedzniekam Portlandes cietumā	28,95	150,06	4,68	183,69
Karaliskās flotes matrozim	29,63	152,91	4,52	187,06
Kareivim	25,55	114,49	3,94	143,98
Ratniekam (strādniekam)	24,53	162,06	4,23	190,82
Burtlicim	21,24	100,83	3,12	125,19
Laukstrādniekam	17,73	118,06	3,29	139,08

Vispārējais rezultāts, kuru sasniedza 1863. g. medicīniskā komisija, pārbaudot vismazāk nodrošināto šķiru uztura apstākļus, lasītājam jau ir zināms. Viņš atceras, ka laukstrādnieku ģimeņu lielākās daļas uzturs ir zem tā minimālā mēra, kas nepieciešams, «lai novērstu slimības aiz bada». Tā tas ir it īpaši visos tīri zemkopības apgabalos Kornvolā, Devonā, Samersetā, Viltsā, Stretfordā, Oksfordā, Bērksā un Hārtsā.

«Uztura daudzums, ko saņem laukstrādnieks,» saka Dr. Smits, «ir lielāks, nekā to varētu spriest pēc vidējiem rādītājiem, jo pats strādnieks saņem daudz lielāku dzīvei nepieciešamo līdzekļu daļu nekā pārējie viņa ģimenes locekļi, tāpēc ka tas ir absolūti nepieciešams, ievērojot viņa darbu; nabadzīgākajos apgabalos uz viņa tiesu iznāk gandrīz visa gaļa vai speķis. Tas uztura daudzums, kas paliek sievai, kā arī bērniem straujas augšanas periodā, daudzos gadījumos un gandrīz visās grāfistēs ir nepietiekams, it sevišķi pēc slāpekļa satura.»[159]

Kalpi un strādnieces, kas dzīvo pie pašiem fermeriem, pārtiek labi. Viņu skaits no 288 277 1851. gadā pazeminājās uz 204 962 1861. gadā.

«Sieviešu darbs laukā,» saka Dr. Smits, «lai arī cik lielas neērtības tam būtu vispār, šajos apstākļos ir ģimenei vairāk izdevīgs, tāpēc ka tas dod papildu līdzekļus apaviem, apģērbam, dzīvokļa īres maksai un tādējādi dod iespēju labāk pārtikt.»[160]

Viens no visievērojamākajiem šās pārbaudes rezultātiem bija tā fakta atsegšana, ka laukstrādnieks Anglijā pārtiek daudz sliktāk

[157] Turpat, II sēj. Liecības [418., 239. lpp.].
[158] «Report of the Commissioners ... relating to Transportation and Penal Servitude». London, 1863, I sēj. Pielikums, 280. lpp.
[158a] Turpat, 274. un 275. lpp.
[159] «Public Health. 6th Report 1863», p. 238, 249, 261, 262.
[160] Turpat, 262. lpp.

nekā laukstrādnieks citās Savienotās karalistes daļās («is considerably the worst fed»); to rāda šāda tabula:

Oglekļa un slāpekļa patēriņš nedēļā vidēji uz vienu laukstrādnieku[161]
(granos)

	Ogleklis	Slāpeklis
Anglija	40 673	1594
Velsa	48 354	2031
Skotija	48 980	2348
Irija	43 366	2434

«Katra lappuse Dr. Hantera pārskatā,» saka Dr. Saimons savā oficiālajā pārskatā par iedzīvotāju veselību, «liecina par mūsu laukstrādnieku dzīvokļu nepietiekamo daudzumu un nožēlojamo kvalitāti. Un nu, lūk, kopš daudziem gadiem viņu stāvoklis šajā ziņā nemitīgi pasliktinās. Tagad laukstrādniekiem ir daudz grūtāk atrast dzīvojamās telpas, un, ja arī izdodas atrast, tad šīs telpas nesalīdzināmi mazāk atbilst viņu vajadzībām, nekā tas ir bijis varbūt dažu gadsimtu laikā. It sevišķi ātri šis ļaunums pieaug pēdējos 30 vai 20 gados, un lauku iedzī-

[161]) «Public Health. 6th Report 1863», p. 17. Anglijas laukstrādnieks saņem tikai ¼ tā piena daudzuma un tikai ½ tā maizes daudzuma, ko saņem Irijas laukstrādnieks. Jau XIX gadsimta sākumā A. Jungs savā darbā «Tour in Ireland» atzīmēja, ka Irijas strādnieka uztura apstākļi ir labāki. Cēlonis ir vienkārši tas, ka nabadzīgais Irijas fermeris ir daudz humānāks nekā bagātais Anglijas fermeris. Kas zīmējas uz Velsu, tad tekstā minētie dati neattiecas uz tās dienvidrietumu daļu. «Visi turienes ārsti vienprātīgi atzīst, ka intensīva mirstības pieaugšana no tuberkulozes, skrofulozes utt. ir saistīta ar iedzīvotāju fiziskā stāvokļa pasliktināšanos, un visi piedēvē šo pasliktināšanos nabadzībai. Strādnieka dienas uzturs tur ir noteikts uz 5 pensiem, daudzos gadījumos fermeris» (kurš pats ir lielā trūkumā) «maksā vēl mazāk. Gabals sālītas gaļas, kas izkaltēts līdz sarkankoka cietumam un tikko attaisno smago sagremošanas procesu, vai gabals speķa ir aizdars lielam daudzumam viras no miltiem un sīpoliem vai auzu putrai, un tās dienu no dienas ir laukstrādnieka pusdienas... Rūpniecības progresam attiecībā uz viņu bija tās sekas, ka solīdo pašausto vadmalu šajā bargajā un mitrajā klimatā izstūma lēti kokvilnas audumi un spēcīgākus dzērienus — «nominālā» tēja... Pēc daudzu stundu darba vējā un lietū zemkopis atgriežas savā būdā, lai atsēstos pie uguns, kurā deg kūdra vai no māliem un akmeņogļu atkritumiem izgatavotas pikas, no kurām degšanas procesā izdalās ogļskābes un sērskābes tvaiki. Būdas sienas ir izgatavotas no māliem un akmeņiem, grīda ir kaila zeme, kas bija te jau pirms būdas celšanas, jumts — tie ir vaļīgi, ne ar ko nesastiprināti salmi. Katra sprauga ir aizdrīvēta, lai saglabātu siltumu, un šajā drausmīgās smakas atmosfērā uz netīras zemes, savu vienīgo apģērbu bieži vien spiests izkaltēt uz savas miesas, viņš vakariņo ar sievu un bērniem. Akušeri, kas ir spiesti pavadīt daļu no nakts šajās būdās, ir aprakstījuši, kā viņu kājas grimušas netīrajā zemes grīdā un kā viņiem vajadzējis — ko nav grūti izdarīt — izurbināt caurumu sienā, lai kaut nedaudz paelpotu svaigu gaisu. Daudzi un dažādi liecinieki liecina, ka nepietiekamu uzturu lietojošo (underfed) zemnieku katru nakti ietekmē šie un citi veselībai kaitīgie apstākļi, un netrūkst pierādījumu, ka tā rezultāts ir vāji un skrofulozi iedzīvotāji... Draudžu kalpotāju ziņojumi no Karmārtenšīras un Kardiganšīras nešaubīgi liecina par tādu pašu stāvokli. Pie tā pievienojas vēl lielāks ļaunums — idiotisma izplatīšanās. Tagad dažus vārdus par klimatiskajiem apstākļiem. Spēcīgi dienvidrietumu vēji pūš visā zemē 8—9 mēnešus gadā, tos pavada lietus gāzes, kas nolīst it sevišķi pakalnu rietumu nogāzēs. Koku ir maz, tie sastopami tikai aizsegtās vietās, citādi vējš tos iznīcina. Būdas ir novietotas zem kādas kalna terases, bieži vien bedrē vai akmeņlauztuvē, tikai vissīkākās aitas un vietējie liellopi var dzīvot šajās ganībās... Jaunie cilvēki aiziet uz austrumu kalnrūpniecības rajoniem Glamorganu un Monmutu... Karmārtenšīra ir kalnrača audzētava un viņu invalīdu nams... Iedzīvotāji tik tikko uztur savu skaitu nemainīgu. Tā, piemēram, Kardiganšīrā bija:

	1851. g.	1861. g.
Vīriešu	45 155	44 446
Sieviešu	52 459	52 955
	97 614	97 401»

(Dr. Hantera pārskats «Public Health. 7th Report 1864». London, 1865, p. 498—502 passim.)

votāja dzīvokļu apstākļi pašlaik ir augstākā mērā bēdīgi. Viņš ir pilnīgi nevarīgs šajā ziņā, ja tikai tie, kurus padara bagātus viņa darbs, neatzīs, ka ir vērts izturēties pret viņu ar zināma veida līdzcietīgu labvēlību. Vai strādnieks atradīs dzīvojamo telpu uz tās zemes, kuru viņš apstrādā, vai tas būs cilvēka mājoklis vai cūku kūts, vai pie tā būs mazs dārziņš, kas tā atvieglo nabadzības nastu, — tas viss ir atkarīgs nevis no viņa gatavības vai spējas maksāt attiecīgu dzīvokļa īres maksu, bet gan no tā, kā citiem patiks izmantot «savu tiesību rīkoties ar savu īpašumu, kā viņi iedomājas». Lai arī cik liels būtu nomas objekts, nav tāda likuma, kas noteiktu, ka tajā jābūt noteiktam daudzumam dzīvojamo telpu strādniekiem, — par pieklājīgiem dzīvokļiem jau nemaz nerunājot; likums arī nedod strādniekam ne mazāko tiesību uz to zemi, kurai viņa darbs ir tikpat nepieciešams kā lietus un saules gaisma... Vēl viens apstāklis met svaru kausā lielu smagumu pret viņu... tā ir ietekme, kas ir likumam par nabadzīgajiem ar tā noteikumiem par dzīvošanas tiesību un nodokli par labu nabadzīgajiem[162]. Šā likuma ietekmē katra draudze ir materiāli ieinteresēta, lai samazinātu līdz minimumam tajā dzīvojošo laukstrādnieku skaitu, tāpēc ka darbs zemkopībā negarantē vaiga sviedros strādājošam laukstrādniekam un viņa ģimenei drošu un pastāvīgu neatkarīgu stāvokli, bet, par nelaimi, pa lielākajai daļai agri vai vēlu noved to pie pauperisma, — pie pauperisma, kuram strādnieks visā savas dzīves gaitā ir tik tuvu, ka ikviena slimība vai kaut arī pārejošs darba trūkums spiež viņu tūdaļ griezties pie draudzes pēc palīdzības; un tāpēc laukstrādnieku apmešanās zināmā draudzē, acīm redzot, katru reizi nozīmē to, ka tās nodoklis par labu nabadzīgajiem pieaug... Vajag tikai lielajiem zemesīpašniekiem[163] nolemt, ka viņu īpašumos nedrikst būt nekādu dzīvokļu strādniekiem, — un viņi tūdaļ pa pusei atbrīvojas no savas atbildības par nabadzīgajiem. Ciktāl Anglijas konstitūcijas un likumu nolūks bijis noteikt šāda veida absolūtu zemesīpašumu, kurš dod lendlordam iespēju «darīt ar savu īpašumu, ko viņš grib», izturēties pret zemes kopējiem kā pret svešzemniekiem un padzīt viņus no savas teritorijas, — tas ir jautājums, kura iztirzāšana neietilpst mana pārskata uzdevumā... Šī vara padzīt nav tikai teorija. Tā tiek realizēta praksē visplašākajā mērogā. Tas ir viens no apstākļiem, kas izšķiroši ietekmē laukstrādnieka dzīvokļa apstākļus... Par jaunuma apmēriem var spriest pēc pēdējās skaitīšanas, kas parādīja, ka pēdējos 10 gados, neraugoties uz to, ka vietējais pieprasījums pēc mājām ir pieaudzis, to noārdīšana ir progresējusi 821 dažādā Anglijas apgabalā; tādējādi 1861. gadā iedzīvotāji, kuru skaits bija pieaudzis salīdzinājumā ar 1851. g. par 5⅓%, bija sablīvēti telpās, kas bija samazinājušās par 4½%, — mēs pie tam nemaz neņemam vērā personas, kuras piespiedu kārtā bija zaudējušas dzīves vietu tajās draudzēs, kur tās strādāja... Kad cilvēku padzīšanas process ir pabeigts,» saka Dr. Hanters, «tā rezultāts ir parādes ciems (show-village), kur kotedžu skaits ir samazināts līdz niecīgam daudzumam un kur nevienam citam nav atļauts dzīvot kā tikai aitu ganiem, dārzniekiem un mežsargiem — šiem pastāvīgajiem kalpiem, pret kuriem žēlīgie kungi izturas labi, kā tas parasts pret šādas kategorijas cilvēkiem[164]. Bet zemei vajadzīga apstrādāšana, un mēs redzam, ka strādnieki, kas ar to nodarbojas, nevis dzīvo pie zemesīpašnieka, bet ierodas no atklātā ciema, kas atrodas varbūt trīs jūdžu attālumā, no ciema, kurā tos pieņēmuši daudzie sīkie namīpašnieki, pēc tam kad strādnieku kotedžas slēgtajos ciemos bija nopostītas. Kur viss tiecas uz šā rezultāta sasniegšanu, tur ko-

---

[162]) 1865. gadā šis likums ir nedaudz uzlabots. Pieredze drīz vien parādīs, ka šāda veida lāpīšanās neko nepalīdz.

[163]) Lai saprastu turpmāko: par close villages (slēgtiem ciemiem) sauc tādus, kuru zemesīpašnieki ir viens vai divi lieli lendlordi; par open villages (atklātiem ciemiem) — tādus, kuru zeme pieder daudziem sīkiem īpašniekiem. Tieši pēdējos būvju spekulanti var celt kotedžas un naktspatversmes.

[164]) Šādam parādes ciemam ir ļoti pievilcīgs izskats, bet tas ir tikpat nereāls kā ciemi, kurus redzēja Katrina II, ceļojot uz Krimu. Pēdējā laikā arī aitu ganu nereti padzen no šiem show-villages. Tā, piemēram, Market-Harboro tuvumā atrodas aitu ganības, kas aizņem gandrīz 500 akru; šeit vajadzīgs tikai viena cilvēka darbs. Lai saīsinātu garos pārgājienus pa šiem plašajiem līdzenumiem, skaistajām Lesteras un Northemptonas ganībām, ganam parasti deva kotedžu fermā. Tagad viņam dod trīspadsmito šiliņu dzīvoklim, kas viņam jāmeklē kādā attālākā atklātajā ciemā.

tedžas ar savu nožēlojamo izskatu parasti liecina, kāds liktenis tās gaida. Tie atrodas dažādās dabiska sabrukuma pakāpēs. Kamēr jumts turas, strādniekam atļauj maksāt dzīvokļa īres maksu, un bieži vien viņam jāpriecājas, ka viņam to atļauj, kaut arī viņš būtu spiests maksāt tādu pašu cenu kā par labu dzīvojamo telpu. Bet pie tam nekāda remonta, nekādu labojumu, izņemot tos, kurus var veikt pats nabadzīgais īrnieks. Bet, kad māja beidzot kļūst pilnīgi nederīga dzīvošanai, tad tas nozīmē tikai to, ka par vienu sagruvušu kotedžu ir vairāk un ka nodoklis par labu nabadzīgajiem būs attiecīgi mazāks. Kamēr lielie īpašnieki šādā veidā tiek vaļā no nodokļa par labu nabadzīgajiem, padzīdami iedzīvotājus no viņiem piederošās zemes, tuvākās pilsētiņas vai atklātie ciemi pieņem izmestos strādniekus; es saku — tuvākās, bet šis «tuvākās» var būt 3—4 jūdžu attālumā no fermas, kurā strādniekam katru dienu ir jāstrādā. Tādējādi viņa dienas darbam, it kā tas būtu tīrais nieks, pievienojas vēl nepieciešamība katru dienu nostaigāt 6—8 jūdzes, lai nopelnītu savu dienišķo maizi. Visi lauku darbi, ko veic viņa sieva un bērni, tagad notiek tādos pašos smagos apstākļos. Bet arī tas vēl nav viss ļaunums, ko rada attālums no darba vietas. Atklātajos apvidos būvju spekulanti uzpērk zemes gabaliņus, kurus viņi cenšas pēc iespējas ciešāk noklāt ar vislētākajām būdām. Un šajos nožēlojamos dzīvokļos, kurus pat tad, ja tie ir pie klaja lauka, raksturo visriebīgākās sliktāko pilsētas dzīvokļu iezīmes, mitinās Anglijas laukstrādnieki...[165] No otras puses, nebūt nav jādomā, it kā pat tas strādnieks, kas mājo uz zemes, kuru viņš apstrādā, atrod tur dzīvokli, kādu pelnījusi viņa dzīve, kas norit ražīgā darbā. Pat lendlordu īpašumos strādnieku kotedžas bieži vien atrodas visnožēlojamākajā stāvoklī. Ir lendlordi, kuri domā, ka arī zirgu stallis esot pietiekami labs viņu strādniekiem ar ģimenēm, un kuri tomēr nekautrējas izspiest pēc iespējas vairāk naudas par šādu telpu izīrēšanu[166]. Lai tā būtu pilnīgi sabrukusi būda ar vienu istabiņu gulēšanai, bez pavarda, bez atejas, bez atveramiem logiem, bez ūdens apgādes, ja neņem vērā kādu grāvi, bez dārza, — strādnieks neko nevar uzsākt pret šo nejēdzību. Bet mūsu sanitāri policejiskie likumi (The Nuisances Removal Acts) joprojām paliek nedzīvs burts. To piemērošana ir uzticēta tiem pašiem īpašniekiem, kas izīrē šādas alas... Nedrīkst pieļaut, lai gaišākas ainas, kas ir tikai izņēmums, apstulbotu mūs un aizsegtu mums faktus, kuru ir pārliecīgs vairākums un kuri ir Anglijas civilizācijas kauna traips. Tiešām, stāvoklim vajag būt šausmīgam, ja, neraugoties uz tagadējo dzīvokļu acīm redzamo drausmīgumu, kompetenti novērotāji vienprātīgi

---

[165]) «Strādnieku mājas» (atklātajos ciemos, kas, protams, vienmēr ir pārpildīti) «parasti ir celtas rindā, ar muguru pie tā zemes gabaliņa robežas, kuru būvju spekulants sauc par savu. Tāpēc gaisma un gaiss var iekļūt tajās tikai no fasādes puses» (Dr. Hantera pārskats — «Public Health. 7th Report 1864». London, 1865, p. 135). Ļoti bieži ciema alus bodes īpašnieks vai sīktirgotājs nodarbojas arī ar māju izīrēšanu. Tādos gadījumos tas blakus fermerim ir otrais laukstrādnieka kungs. Līdz ar to strādniekam jābūt arī viņa pircējam. «Saņemdams 10 šiliņus nedēļā mīnus 4 st. märc. dzīvokļa īres maksas gadā, viņš ir spiests pirkt noteiktu daudzumu tējas, cukura, miltu, ziepju, sveču un alus par cenām, kādas patīk noteikt sīktirgotājam» (turpat, 132. lpp.). Šie atklātie ciemi tiešām ir Anglijas lauku proletariāta «labošanas kolonijas». Daudzas no kotedžām ir īstas naktspatversmes, caur kurām iziet visi apkārt klejojošie salašņas. Zemkopis un viņa ģimene, kuri bieži vien patiešām pārsteidzošā kārtā saglabā visriebīgākajos apstākļos krietnu un godīgu raksturu, šeit nenovēršami iet bojā. Dižcilvīgo Šeiloku vidū ir kļuvis par modi varizejiski paraustīt plecus par būvju spekulantiem, sīkīpašniekiem un atklātajiem ciemiem. Protams, viņi ļoti labi zina, ka viņu «slēgtie ciemi un parādes ciemi» ir «atklāto ciemu» dzimtene un nevarētu pastāvēt bez pēdējiem. «Ja nebūtu atklāto ciemu sīkīpašnieku, lielākajai daļai laukstrādnieku vajadzētu gulēt zem kokiem tajās mulžās, kur viņi strādā» (turpat, 135. lpp.). «Atklāto» un «slēgto» ciemu sistēma valda visā Vidusanglijā un visā Austrumanglijā.

[166]) «Persona, kas izīrē māju» (fermeris vai lendlords), «tieši vai netieši iedzīvojas no cilvēka darba, kuram tā maksā 10 šiliņus nedēļā un pēc tam atkal atņem šiem nabagiem 4 vai 5 st. märc. kā gada īres maksu par māju, kas, pārdodot brīvā tirgū, nemaksā pat 20 st. märc., bet kas patur savu mākslīgo cenu tikai tāpēc, ka īpašniekam pieder vara sacīt: «Ņem manu māju vai vācies projām ar visu iedzīvi un pamēģini bez kādas apliecības no manis atrast sev citu patvērumu...» Ja cilvēks grib uzlabot savu stāvokli un dodas uz dzelzceļu likt sliedes vai uz akmeņlauztuvi, tā pati vara ne par soli no tā neatkāpjas: «Strādā manis labā par šo zemo algu vai arī vācies projām, pēc tam kad esi uzteicis nedēļu iepriekš; ņem līdzi savu cūku, ja tev tāda ir, un pēc tam redzēsim, cik tu dabūsi par saviem kartupeļiem, kas aug tavā sakņu dārzā.» Bet, ja īpašnieka intereses liek citādi rikoties, tad viņš» (vai fermeris) «bieži vien tādos gadījumos atzīst par labāku vienkārši paaugstināt dzīvokļa īres maksu, kas strādniekam ir sods par aiziešanu no darba» (*Dr. Hanters*, turpat, 132. lpp.).

nāk pie gala secinājuma, ka pat visur riebīgais dzīvojamo telpu stāvoklis esot nesalīdzināmi mazāks ļaunums nekā tīri kvantitatīvais dzīvokļu trūkums. Jau kopš daudziem gadiem laukstrādnieku dzīvokļu pārāk liela pieblīvētība dziļi apbēdina ne tikai cilvēkus, kas rūpējas par veselību, bet vispār visus, kas augstu vērtē pieklājīgu un tikumisku dzīvi. Tiešām, gluži vienveidīgos izteicienos, kas pārvērtušies par stereotipiem, pārskatu autori, kuri raksta par epidēmisko slimību izplatīšanos lauku apgabalos, arvien no jauna norāda, ka māju pārblīvētība ir celonis, kas pilnīgi izjauc visus centienus apturēt iesākušās epidēmijas attīstību. Arvien no jauna tiek atzīmēts arī tas apstāklis, ka pretēji daudzējādā ziņā labvēlīgajai lauku dzīves ietekmei uz veselību iedzīvotāju sablīvētība, kas ļoti paātrina lipīgo slimību izplatīšanos, veicina arī tādu slimību rašanos, kuras nav lipīgas. Un cilvēki, kas atseguši šādu stāvokli, nenoklusē arī tālāko postu. Pat tajos gadījumos, kad viņu sākotnējais temats bijis vienīgi veselības aizsardzība, viņi gandrīz piespiedu kārtā ir pievērsušies vēl vienai priekšmeta pusei. Norādot uz to, cik bieži gadās, ka pieauguši abu dzimumu cilvēki, precēti un neprecēti, ir sablīvēti (huddled) šaurās guļamistabās, viņu pārskatiem vajadzēja novest pie pārliecības, ka aprakstītajos apstākļos visrupjākajā kārtā tiek pārkāptas kauna un pieklājības jūtas un ka tikumība gandrīz nenovēršami tiek grauta[167]. Tā, piemēram, pielikumā pie mana pēdējā pārskata Dr. Ords savā ziņojumā par tīfa izcelšanos Vingā (Bekingemšīrā) piemin to, kā turp atnācis no Vingreivas kāds jauns cilvēks, kas slimojis ar tīfu. Savas slimības pirmajās dienās viņš gulējis vienā istabā ar 9 citām personām. Divu nedēļu laikā dažas no tām arī saslimušas, dažās nedēļās saslimuši ar tīfu 5 cilvēki no 9 un viens nomiris! Tai pašā laikā Dr. Hārvijs, Sent-Džordža slimnīcas ārsts, kas epidēmijas laikā apmeklējis Vingu savas privātās prakses kārtībā, sniedz tāda paša veida ziņojumu: «Kāda jauna sieviete, kas slimoja ar tīfu, naktīs gulēja vienā istabā ar tēvu, māti, savu ārlaulības bērnu, diviem jauniem cilvēkiem — saviem brāļiem — un ar divām māsām, kurām katrai bija pa ārlaulības bērnam, pavisam ar 10 cilvēkiem. Pirms dažām nedēļām tai pašā istabā gulēja 13 bērnu.»[168]

Dr. Hanters pārbaudīja 5375 laukstrādnieku kotedžas ne tikai īstos zemkopības apgabalos, bet arī visās Anglijas grāfistēs. No šām 5375 kotedžām 2195 kotedžās bija tikai pa vienai guļamistabai (bieži tā bija arī dzīvojamā istaba), 2930 kotedžās tikai pa divām guļamistabām un 250 kotedžās vairāk par divām guļamistabām. Es ievietoju šeit īsus izvilkumus no stāvokļa apraksta 12 grāfistēs.

1) *Bedfordšīra.*

Reslingvorta: Guļamistabas apmēram 12 pēdu garas un 10 pēdu platas, kaut gan daudzas ir mazākas. Maza vienstāva būda bieži ir sadalīta ar dēļu starpsienu divās guļamistabās, viena gulta bieži ir novietota virtuvē, kuras augstums ir 5 pēdas 6 collas. Īres maksa — 3 st. märc. Īrniekiem pašiem jāceļ sev atejas, mājas īpašnieks dod tikai bedri. Tikko viens uzceļ ateju, to sāk lietot visi kaimiņi. Māja, ko apdzīvo Ričardsonu ģimene, ir neaprakstāmi

[167]) «Jaunlaulāts pāris nav nekas pamācošs pieaugušajiem brāļiem un māsām, kuri guļ tai pašā istabā; un, kaut gan šos piemērus nav iespējams reģistrēt, tomēr ir pietiekami daudz datu, kas attaisno apgalvojumu, ka lielas ciešanas un bieži vien nāve ir to sieviešu liktenis, kuras izdarījušas asinsgrēka noziegumu» (Dr. Hanters, turpat, 137. lpp.). Kāds lauku policijas ierēdnis, kas daudzus gadus bijis par detektīvu Londonas sliktākajos kvartālos, teica par sava ciema jaunietēm šādi: «Tik rupju netikumību no agras jaunības, tādu izlaidību un nekaunību es nekad netiku redzējis visā tai laikā, kad biju par policistu Londonas vissliktākajās daļās... Viņi dzīvo kā cūkas, pieauguši jaunekļi un jaunietes, mātes un tēvi — visi guļ kopā vienā un tai pašā istabā» («Children's Employment Commission. 6th Report». London, 1867. Appendix, p. 77, № 155).

[168]) «Public Health. 7th Report 1864», p. 9—14 passim.

«skaista». «Tās kaļķu sienas izliekušās kā dāmas tērps, izdarot reveransu. Jumta viena daļa ir izliekta, otra ieliekta, un uz pēdējās, par nelaimi, dūmvads, izliekta caurule no māliem un koka, kas atgādina ziloņa snuķi. Gara kārts atbalsta dūmvadu, lai tas nenogāztos; durvis un logi ir rombveidīgi.» No 17 apskatītajām mājām tikai 4 mājās bija vairāk nekā viena guļamistaba, un šīs četras mājas bija pārpildītas. Vienā mājā ar vienu guļamistabu mitinājās 3 pieaugušie un 3 bērni, citā — laulāts pāris un 6 bērni utt.

Dantona: Augsta dzīvokļu īres maksa, no 4 līdz 5 st. märc., vīriešu nedēļas alga 10 šiliņu. Viņi cer segt dzīvokļa īres maksu ar ieņēmumiem no salmu pīšanas, ar ko nodarbojas ģimene. Jo augstāka ir dzīvokļa īres maksa, jo lielākam personu skaitam jāmitinās vienā telpā, lai to samaksātu. Seši pieaugušie, kas vienā istabā guļ kopā ar 4 bērniem, maksā par to 3 st. märc. 10 šiliņus. Vislētākā māja Dantonā, kas no ārpuses ir 15 pēdu gara un 10 pēdu plata, tiek izīrēta par 3 st. märc. Tikai vienā no 14 pārbaudītajām mājām bija 2 guļamistabas. Mazliet pirms ciema ir māja, ko iemītnieki no ārpuses ir notašķījuši, apakšējās 9 collas durvīm ir galīgi sapuvušas. Šo caurumu vakaros asprātīgi aizsedz no iekšpuses ar dažiem pieslietiem ķieģeļiem un aizkar ar mašas gabaliņu. Puse no loga, tiklab stikls, kā rāmis, izkritusi. Te mitinās, trūkstot mēbelēm, 3 pieaugušie un 5 bērni. Dantona nav sliktāka par pārējo Biglsveidjunionas daļu.

2) *Bērkšīra.*

Binhema: 1864. g. jūnijā kādā cot (vienstāva kotedžā) dzīvoja vīrs, sieva un 4 bērni. Meita atnāca no darba mājās, saslimusi ar šarlaku. Viņa nomira. Viens bērns saslima un nomira. Māte un otrs bērns slimoja ar tīfu, kad pie viņiem ataicināja Dr. Hanteru. Tēvs un trešais bērns gulēja pagalmā, bet, cik grūti šeit bija nodrošināt izolāciju, redzams jau no tā, ka nelaimīgā ciema bāztin piebāztajā tirgus laukumā gulēja veļa no inficētās mājas, gaidot, kad tā tiks izmazgāta. N mājas īres maksa ir 1 šiliņš nedēļā; viena pati guļamistaba laulātam pārim un 6 bērniem. Vienu māju izīrē par 8 pensiem (nedēļā), tā ir 14 pēdu 6 collas gara, 7 pēdas plata; virtuve 6 pēdas augsta; guļamistabā nav nedz loga, nedz pavarda, nedz durvju vai kāda cita cauruma, izņemot izeju; neviena dārziņa. Nesen šeit dzīvoja kāds cilvēks ar divām pieaugušām meitām un pusaudzi dēlu; tēvs un dēls gulēja gultā, meitas priekšnamā. Laikā, kamēr ģimene šeit dzīvoja, katra meita dzemdēja pa bērnam, pie tam viena, lai dzemdētu, devās uz darba namu un pēc tam atgriezās mājās.

3) *Bakingemšīra.*

30 kotedžās — uz 1000 akriem zemes — te dzīvo apmēram 130—140 cilvēku. Bradenhemas draudze aizņem 1000 akru; 1851. gadā tajā bija 36 mājas ar iedzīvotājiem, kas sastāvēja no 84 vīriešiem

un 54 sievietēm. Šī neatbilstība abu dzimumu personu daudzumā kļuva mazāka 1861. gadā, kad bija 98 vīriešu dzimuma un 87 sieviešu dzimuma cilvēki; 10 gados bija nācis klāt 14 vīriešu un 33 sievietes. Tai pašā laikā māju skaits bija samazinājies par vienu.

Vinslova: Tās liela daļa ir no jauna pārbūvēta labā stilā; pieprasījums pēc mājām, acīm redzot, ir ievērojams, tāpēc ka ļoti nožēlojamas vienstāva kotedžas izīrē par 1 šiliņu un 1 šiliņu 3 pensiem nedēļā.

Voteritona: Šeit īpašnieki, kaut gan iedzīvotāju skaits pieauga, nojauca apmēram 20% no pastāvējušajām mājām. Kāds nabadzīgs strādnieks, kas bija spiests staigāt uz darbu gandrīz 4 jūdzes, uz jautājumu, vai viņš tiešām nevarēja atrast kotedžu tuvāk, atbildēja: «Nē, viņi ļoti sargājas pieņemt cilvēku ar tik lielu ģimeni, kāda ir manējā.»

Tinkersenda, Vinslovas tuvumā: Viena guļamistaba, kurā mitinās 4 pieaugušie un 4 bērni, ir 11 pēdu gara, 9 pēdas plata, 6 pēdas 5 collas augsta visaugstākajā punktā; kādā citā, kas ir 11 pēdu 3 collas gara, 9 pēdas plata, 5 pēdas 10 collu augsta, mitinās 6 cilvēki. Uz katru no šīm ģimenēm iznāk mazāk telpas nekā uz vienu katordznieku. Nevienā mājā nav vairāk par vienu guļamistabu, nevienā nav izejas uz pagalmu, ar ūdeni tās ir apgādātas tikai ļoti nedaudzas. Dzīvokļa īres maksa ir no 1 šiliņa 4 pensiem līdz 2 šiliņiem nedēļā. No 16 pārbaudīto māju iemītniekiem tikai viens vienīgs cilvēks pelna 10 šiliņu nedēļā. Gaisa daudzums, kas minētajā gadījumā iznāk uz katru cilvēku, atbilst tam daudzumam, kas viņam būtu, ja viņu pa nakti ieslēgtu kastē, kurai visas trīs dimensijas būtu 4 pēdas. Bet vecās būdas pilnīgi pietiekami ir apgādātas ar dabisko ventilāciju.

4) *Kembridžšira.*

Gamblingeja pieder dažādiem īpašniekiem. Tā sastāv no visnoplīsušākajiem cots, kādus tikai jebkur var sastapt. Daudzi nodarbojas ar salmu pīšanu. Gamblingejā valda galīgs pagurums, bezcerīga samierināšanās ar dzīvi netīrumos. Nolaistība, kas manāma centrā, pārvēršas par īstu mocību nomalēs, ziemeļos un dienvidos, kur mājas pakāpeniski sabrūk. Šeit nedzīvojošie lendlordi ārkārtīgi izsūc nabadzīgo lizdu. Dzīvokļu īres maksa ir ļoti augsta; vienā guļamistabā sablīvēti 8—9 cilvēki; divos gadījumos mazā guļamistabā mitinās 6 pieaugušie, no kuriem katram ir viens vai divi bērni.

5) *Eseksa.*

Daudzās šās grāfistes draudzēs kotedžu skaita samazināšanās iet roku rokā ar iedzīvotāju skaita samazināšanos. Tomēr ne mazāk kā 22 draudzēs māju sagraušana nav aizturējusi iedzīvotāju skaita pieaugšanu vai nav bijusi par cēloni viņu padzīšanai, kura notiek visur kā tā dēvētā «pārvietošanās uz pilsētām». Fingringho drau-

dzē, kas aizņem 3443 akrus, 1851. gadā bija 145 mājas, 1861. gadā vairs tikai 110 mājas, bet iedzīvotāji nav gribējuši aiziet un arī šādos dzīvokļu apstākļos ir joprojām skaitā pieauguši. Ramzdenkreisā 1851. gadā 252 cilvēki dzīvoja 61 mājā un 1861. gadā 262 cilvēki bija saspiedušies jau 49 mājās. Bezildonā 1851. gadā uz 1827 akriem dzīvoja 157 cilvēki 35 mājās, šā gadu desmita beigās — 180 cilvēku 27 mājās. Fingringho, Dienvidfambridžas, Vidfordas, Bazildenas un Ramzdenkreisas draudzē 1851. gadā uz 8449 akru platības dzīvoja 1392 cilvēki 316 mājās, 1861. gadā uz tās pašas platības — 1473 cilvēki 249 mājās.

6) *Herefordšira.*

Šī mazā grāfiste vairāk nekā jebkura cita grāfiste Anglijā ir cietusi no «padzīšanas gara». Madlijā pārpildītās kotedžas, parasti ar 2 guļamistabām, pa lielākajai daļai pieder fermeriem. Pēdējie tās viegli izīrē par 3 vai 4 st. märc. gadā un maksā darba algu 9 šiliņus nedēļā.

7) *Hantingdonšira.*

Hartfordā 1851. gadā bija 87 mājas, drīz pēc tam šai mazajā draudzē, kuras platība ir 1720 akru, tika noārdītas 19 kotedžas; iedzīvotāju skaits bija: 1831. gadā — 452 cilvēki, 1851. gadā — 382 cilvēki, 1861. gadā — 341 cilvēks. Pārbaudītas 14 cots ar vienu guļamistabu katrā. Vienā no tām dzīvo: viens laulāts pāris, 3 pieauguši dēli, viena pieaugusi jauniete, 4 bērni, kopā 10 cilvēku; citā — 3 pieaugušie, 6 bērni. Viena no šīm istabām, kurā gulēja 8 cilvēki, bija 12 pēdu 10 collu gara, 12 pēdu 2 collas plata, 6 pēdas 9 collas augsta; vidēji, neatskaitot izciļņu kubatūru, uz katru iznāca apmēram 130 kubikpēdu. 14 guļamistabās 34 pieaugušie un 33 bērni. Pie šīm kotedžām reti kad ir dārziņi, bet iemītnieki var nomāt mazus zemes gabaliņus par 10 vai 12 šiliņiem par rood ($^1/_4$ akra). Šīs parceles atrodas tālu no mājām; pie pēdējām nav ateju. Ģimenes locekļiem nākas vai nu doties uz savu parceli un tur atstāt savus ekskrementus, vai arī — kā to, ja atļauts sacīt, šeit dara — piepildīt ar tiem skapja atvilktni. Kad tā ir pilna, to izvelk un iztukšo tur, kur vajadzīgs tās saturs. Japānā dzīvības riņķojums norisinās tīrīgāk.

8) *Linkolnšira.*

Langtofta: Kāds cilvēks šeit dzīvo Raita mājā ar savu sievu, sievasmāti un 5 bērniem; mājā ir virtuve-priekšnams, pieliekamā telpa, guļamistaba virs virtuves; virtuve un guļamistaba ir 12 pēdu 2 collas gara, 9 pēdas 5 collas plata, visa mājas platība ir 21 pēdu 3 collas garumā, 9 pēdas 5 collas platumā. Guļamistaba ir bēniņu telpa, sienas tāpat kā cukura galvai sašaurinās pie griestiem, uz fasādes pusi iziet jumta lodziņš. Kas liek viņam šeit dzīvot? Dārzs? Nē, tas ir ārkārtīgi mazs. Dzīvokļa īres maksa? Arī ne. Tā ir augsta — 1 šiliņš 3 pensi nedēļā. Tuvums darba vietai? Nē, līdz tai ir

6 jūdzes, un viņam katru dienu jānoiet abos virzienos 12 jūdžu. Viņš dzīvo šeit tāpēc, ka šo cot varēja noīrēt un viņš gribēja atrast sev atsevišķu cot, lai kur tā arī atrastos, lai arī kāda būtu tās cena, lai arī kādā stāvoklī tā būtu. Sekojošā tabulā ir statistiskie dati par 12 mājām Langtoftā — ar 12 guļamistabām, 38 pieaugušiem iemītniekiem un 36 bērniem:

12 mājas Langtoftā

Māju skaits	Guļamistabu skaits	Pieaugušo skaits	Bērnu skaits	Iemītnieku kopskaits	Māju skaits	Guļamistabu skaits	Pieaugušo skaits	Bērnu skaits	Iemītnieku kopskaits
1	1	3	5	8	1	1	3	3	6
1	1	4	3	7	1	1	3	2	5
1	1	4	4	8	1	1	2	0	2
1	1	5	4	9	1	1	2	3	5
1	1	2	2	4	1	1	3	3	6
1	1	5	3	8	1	1	2	4	6

9) *Kenta.*

Kenningtona bija ārkārtīgi pārpildīta 1859. g., kad parādījās difterija un draudzes ārsts oficiāli pārbaudīja iedzīvotāju nabadzīgāko šķiru stāvokli. Viņš atklāja, ka šajā apvidū, kur vajadzīgs liels daudzums darba, dažas cots ir nojauktas un jaunas to vietā nav uzceltas. Kādā iecirknī bija 4 mājas, tā saucamie birdcages (putnu būri); katrā bija 4 istabas, kuru apmēri pēdās un collās bija šādi:

Virtuve	9,5×8,11×6,6
Pieliekamā telpa	8,6×4,6 ×6,6
Guļamistaba	8,5×5,10×6,3
Guļamistaba	8,3×8,4 ×6,3

10) *Northemptonšīra.*

Briksverta, Pitsforda un Flura: Šajos ciemos ziemā klaiņo pa ielām 20—30 strādnieku, kuriem nav darba. Fermeri ne vienmēr pietiekami labi apstrādāja zemi labībai un sakņaugiem, un lendlords atzina par lietderīgu savienot visus iznomājamos objektus divos vai trijos objektos. Tas radīja darba trūkumu. Kamēr vienā grāvja pusē lauki prasa apstrādāšanu, otrā pusē darbu zaudējušie strādnieki met uz tiem kārus skatienus. Nav nekāds brīnums, ka, drudžaina, pārmērīga darba nomocīti vasarā un pusbadā dzīvodami ziemā, strādnieki saka savā īpatnējā dialektā, ka «the parson and gentlefolks seem frit to death at them»[168a].

Flurā — piemēri, kad vismazāko apmēru guļamistabā mitinās laulāts pāris ar 4, 5, 6 bērniem vai 3 pieaugušie ar 5 bērniem, vai

[168a] «Priesteris un muižnieks, šķiet, ir sazvērējušies, lai nomocītu mūs līdz nāvei.»

laulāts pāris ar vectēvu un 6 bērniem, kas slimo ar šarlaku, utt.; 2 mājās ar 2 guļamistabām 2 ģimenes, kurās katrā ir 8—9 pieaugušie.

11) *Viltšira.*

Stratona: Pārbaudīta 31 māja, no tām 8 mājās ir tikai viena guļamistaba. Penhila tai pašā draudzē: viena cot tiek izīrēta par 1 šiliņu 3 pensiem nedēļā, tajā dzīvo 4 pieaugušie un 4 bērni; izņemot labas sienas, tajā nav nekā laba, sākot ar grīdu no rupji kaltiem akmeņiem un beidzot ar sapuvušu salmu jumtu.

12) *Vusteršira.*

Nojaukto māju šeit nav pārāk daudz, tomēr no 1851. līdz 1861. g. iemītnieku daudzums katrā mājā pieaudzis no 4,2 uz 4,6.

Badsija: Te ir daudz cots un mazu dārziņu. Daži fermeri saka, ka cots — «a great nuisance here, because they bring the poor» (cots ir liels ļaunums, tāpēc ka tās pievelk nabadzīgos). Kāds džentlmenis saka:

«Nabadzīgie no tā neko neiegūst; ja uzbūvētu 500 cots, tās izķertu tikpat ātri kā maizes klaipus; tiešām, jo vairāk tās ceļ, jo vairāk to vajag,» —

tātad, pēc viņa domām, mājas rada iemītniekus, kuri, protams, spiež uz «izvietošanas līdzekļiem». Atbildot uz to, Dr. Hanters saka:

«Bet šiem nabadzīgajiem taču vajag no kaut kurienes rasties, un, tā kā Badsijā nav nekā tāda, kas tos sevišķi šurp pievilktu, kā, piemēram, labdarība, tad no tā izriet, ka tos dzen šurp atgrūšana no kaut kādas vēl sliktākas vietas. Ja katrs varētu atrast savas darba vietas tuvumā cot un gabaliņu zemes, tad viņš, bez šaubām, dotu šai vietai priekšroku salīdzinājumā ar Badsiju, kur viņš maksā par savu zemes gabaliņu divreiz dārgāk nekā fermeris.»

Pastāvīga emigrācija uz pilsētām, pastāvīga «lieku» iedzīvotāju radīšana uz laukiem, pateicoties fermu koncentrācijai, lauku pārvēršanai par ganībām, mašīnu lietošanai utt., un pastāvīga lauku iedzīvotāju padzīšana, nojaucot kotedžas, iet roku rokā. Jo mazāk kādā apgabalā ir iedzīvotāju, jo lielāka tajā ir «relatīvā pārapdzīvotība», jo lielāks tās spiediens uz nodarbošanās līdzekļiem, jo lielāks lauku iedzīvotāju absolūtais pārpalikums izvietošanās līdzekļu ziņā un tātad jo lielāka ciemos vietējā pārapdzīvotība un cilvēku blīvums, kas pastāvīgi draud ar sērgu izplatīšanos. Cilvēku masu sablīvētība izkaisītos sīkos ciemos un miestos atbilst varmācīgai cilvēku padzīšanai no zemes platības. Laukstrādnieku nepārtraukta pārvēršanās «liekos» laukstrādniekos, neraugoties uz viņu skaita samazināšanos, kuru pavada viņu produkta masas pieaugšana, ir pauperisma šūpulis. Viņiem draudošais pauperisms ir viņu padzīšanas motīvs un ir galvenais viņu dzīvokļu trūkuma avots, kurš galīgi salauž viņu pretošanās spēju un padara viņus par

īstiem zemesīpašnieku[169] un fermeru vergiem, un tāpēc darba algas minimums kļūst viņiem par dabisku likumu. No otras puses, neraugoties uz savu pastāvīgo «relatīvo pārapdzīvotību», lauki vienlaikus ir arī nepietiekami apdzīvoti. Tas redzams ne tikai kā vietēja parādība tādās vietās, no kurām iedzīvotāji pārāk ātri aizplūst uz pilsētām, kalnraktuvēm, dzelzceļu būvēm utt., — tas redzams visur tiklab plaujas laikā, kā arī pavasarī un vasarā, tajos daudzajos momentos, kad ļoti rūpīgajai un intensīvajai Anglijas zemkopībai ir vajadzīgas papildu rokas. Laukstrādnieku vienmēr ir pārāk daudz vidējām lauksaimniecības vajadzībām un pārāk maz tās ārkārtīgajām vai pārejošajām vajadzībām[170]. Tāpēc oficiālos dokumentos arī ir atzīmētas pretrunīgas sūdzības no vieniem un tiem pašiem apgabaliem vienlaikus tiklab par darba trūkumu, kā arī par pārmērīgu daudzumu. Īslaicīgs vai vietējs strādnieku trūkums nerada darba algas celšanos, bet noved tikai pie tā, ka zemkopības darbu liek strādāt sievietēm un bērniem un strādnieku vecums arvien samazinās. Kad sieviešu un bērnu ekspluatācija pieņem lielus apmērus, tā savukārt kļūst par jaunu līdzekli, lai pieaugušos vīriešu dzimuma laukstrādniekus pārvērstu par liekiem strādniekiem, un līdzekli, lai pazeminātu viņu darba algu. Anglijas austrumos plaukst šā cercle vicieux [burvju loka] lielisks auglis — tā saucamā Gangsystem (arteļu sistēma), par kuru es šeit teikšu dažus vārdus[171].

Arteļu sistēma ir sastopama gandrīz vienīgi Linkolnšīrā, Hantingdonšīrā, Kembridžšīrā, Norfolkā, Safolkā, Notingemšīrā, sporādiski — tuvējās Northemptonas, Bedfordas, Ratlendas grāfistēs.

---

[169]) «Hainda [sk. šā sēj. 553. lpp.] tradicionālā nodarbošanās piešķir cieņu pat viņa stāvoklim. Viņš nav vergs, bet gan miera kareivis un ir pelnījis, lai lendlords viņam nodrošinātu telpu, kāda pienākas precētam cilvēkam, jo lendlords prasa no viņa tādu pašu piespiedu darbu, kādu valsts prasa no kareivja. Viņš, līdzīgi kareivim, nesaņem tirgus cenu par savu darbu. Līdzīgi kareivim, viņu ņem jaunu, neizglītotu, kad viņš pazīst tikai savu amatu un savu apvidu. Agras laulības un dažādi likumi par apmešanos ietekmē viņu tāpat, kā iesaukšana un militāri kriminālais nolikums ietekmē kareivi» (Dr. Hanters — «Public Health. 7th Report, 1864». London, 1865, p. 132). Dažreiz kāds izņēmuma veidā žēlsirdīgs lendlords nodod bēdīgām pārdomām, redzēdams postažu, kuru viņš pats radījis. «Ļoti bēdīgi būt vienam savos īpašumos.» sacīja grāfs Lesters, kad viņu apsveica ar Holkhemas būvdarbu pabeigšanu. «Es skatos apkārt un neredzu nevienas mājas, izņemot manu paša māju. Es esmu milzis no milžu torņa un esmu aprijis visus savus kaimiņus.»

[170]) Līdzīga parādība ir vērojama pēdējos gadu desmitos arī Francijā līdz ar to, ka kapitālistiskā ražošana apgūst zemkopību un dzen «liekos» lauku iedzīvotājus uz pilsētām. Tāpat te ir vērojama dzīvokļu un pārējo apstākļu pasliktināšanās pie paša «lieko» iedzīvotāju rašanās avota. Par īpatnējo «proletariat foncier» [«zemes proletariātu»], ko radījusi parceļu sistēma, sk., starp citu, iepriekš citēto darbu — *Colins*. «L'Economie Politique», un manu darbu «Luija Bonaparta astoņpadsmitais brimers». New York, 1852, 56. un turpm. lpp. [*Markss K., Engelss F.* Darbu izlase divos sējumos, 1. sēj. R., LVI, 1950, 296. un turpm. lpp.] 1846 gadā pilsētu iedzīvotāju Francijā bija 24,42%, lauku iedzīvotāju — 75,58%: 1861. gadā pilsētu iedzīvotāju — 28,86%, lauku iedzīvotāju — 71,14%. Pēdējos piecos gados lauku iedzīvotāju procentuālās daļas samazināšanās ir vēl ievērojamāka. Jau 1846. gadā Pjērs Dipons rakstīja savā «Strādnieku dziesmā»:

«Mal vêtus, logés dans des trous,
Sous les combles, dans les décombres,
Nous vivons avec les hiboux
Et les larrons, amis des ombres.»

[«Slikti apģērbti, mēs dzīvojam būdās, bēniņos, drupās kopā ar pūcēm un zagļiem, tumsas draugiem.»]

[171]) Sestajā un noslēdzošajā Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisijas pārskatā, kas publicēts 1867. g. marta beigās, ir runa par Gangsystem tikai zemkopībā.

Kā piemēru ņemsim šeit Linkolnšīru. Šās grāfistes ievērojama daļa ir jauna zeme, kas atkarota agrākajiem purviem vai, kā citās mīnētajās austrumu grāfistēs, atkarota jūrai. Tvaika mašīna izdarījusi brīnumus nosusināšanas darbos. Agrāko slīkšņu un klejojošo smilšu vietā tagad ir auglīgas druvas un par tām saņem visaugstākās rentes. Tas pats sakāms par cilvēka apgūto aluviālo augsni, kā, piemēram, Aksholmas salā un citās draudzēs Trentas krastā. Līdz ar jaunu fermu rašanos ne tikai netiek celtas jaunas kotedžas, bet vēl tiek nojauktas vecās, strādniekus pieņem no atklātajiem ciemiem, kas atrodas vairāku jūdžu attālumā gar lielceļiem, kuri vijas pa pakalnu nogāzēm. Agrāk iedzīvotāji tikai tur vien glābās no ilgstošiem ziemas plūdiem. Strādnieki, kas pastāvīgi dzīvo 400—1000 akru lielajās fermās (viņus šeit sauc par «confined labourers» [«piesaistītiem strādniekiem»]), tiek izmantoti vienīgi pastāvīgiem smagiem zemkopības darbiem, kurus veic ar zirgu palīdzību. Uz katriem 100 akriem vidēji iznāk tikko pa vienai kotedžai. Tā, piemēram, kāds fermeris, kas nomā agrāko purva gabalu [Fenland], liecina izmeklēšanas komisijai:

«Mana ferma ir vairāk nekā 320 akru liela, visa tā ir aramzeme. Kotedžu nav. Tagad pie manis dzīvo viens strādnieks. Četri strādnieki, kas apkopj manus zirgus, dzīvo apkaimē. Vieglo darbu, kura veikšanai ir vajadzīgs daudz darba roku, veic arteļi.»[172]

Zeme prasa daudz vieglu lauku darbu, piemēram, nezāļu ravēšanu, aprušināšanu, mēslošanu, akmeņu novākšanu utt. Visu to veic arteļi jeb organizētas grupas, kas dzīvo atklātajos ciemos.

Artelis sastāv no 10—40 vai 50 cilvēkiem, un proti, sievietēm, abu dzimumu pusaudžiem (13—18 gadu vecumā), kaut gan zēni, sasnieguši 13 gadu, parasti aiziet no arteļa, un, beidzot, no abu dzimumu bērniem (6—13 gadu vecumā). Priekšgalā ir gangmaster (arteļa vecākais); tas vienmēr ir parasts laukstrādnieks, lielāko tiesu tā saucamais vējgrābslis, trakgalvis, klaidonis, dzērājs, bet apveltīts ar zināmu uzņēmības un veikalnieciskuma garu. Viņš vervē arteli, kas strādā viņa un nevis fermera vadībā. Ar pēdējo viņš pa lielākajai daļai salīgst uz akorda, un viņa ienākums — kas vidēji ne visai daudz pārsniedz parasta laukstrādnieka izpeļņu[173] — ir gandrīz pilnīgi atkarīgs no veiklības, ar kādu viņš spēj izspiest no sava arteļa visīsākajā laikā vislielāko darba daudzumu. Fermeri ir atklājuši, ka sievietes labi strādā tikai zem vīrieša diktatūras, bet ka, no otras puses, sievietes un bērni, ja tie ir ķērušies pie darba, ar vislielāko centību tērē savus dzīvības spēkus — to zināja jau Furjē, — turpretim pieaudzis vīriešu dzimuma strādnieks ir tik viltīgs, ka cenšas pēc iespējas savus spēkus taupīt.

---

[172]) «Children's Employment Commission. 6th Report». Evidence, p. 37, № 173. — Fenland — purvaina vieta.

[173]) Tomēr daži arteļu vecākie kļuvuši par fermeriem, kas nomā līdz 500 akru zemes, vai par vairāku māju īpašniekiem.

Arteļa vecākais pāriet no vienas muižas uz otru un tā strādā ar savu arteli 6—8 mēnešus gadā. Tāpēc strādnieka ģimenei ir daudz izdevīgāk un drošāk strādāt pie viņa nekā strādāt pie atsevišķa fermera, kurš dod bērniem tikai pagaidu nodarbošanos. Šis apstāklis tādā mērā nostiprina viņa ietekmi atklātajos ciemos, ka bieži vien bērnus nav iespējams salīgt citādi kā tikai ar viņa starpniecību. Bērnu «aizdošana» pa vienam, atsevišķi no arteļa, dod viņam blakus ienākumu.

Šās sistēmas «ēnas puses» ir bērnu un pusaudžu pārmērīgais darbs, milzīgie pārgājieni, kas viņiem katru dienu ir jāveic turp un atpakaļ uz muižām, kuras atrodas 5, 6 un dažreiz pat 7 jūdžu attālumā, un, beidzot, arteļa demoralizēšanās. Kaut gan arteļa vecākais, kuru dažos apvidos sauc par «the driver» (dzinēju), ir bruņojies ar garu rungu, tomēr viņš ļoti reti to laiž darbā, un sūdzības par nežēlīgu izturēšanos ir izņēmums. Viņš ir demokrātisks imperators vai kaut kas līdzīgs Hamelnas žurku ķērājam. Tātad viņam ir vajadzīga popularitāte savu pavalstnieku vidū un viņš tos piesaista sev ar viņa aizbildniecībā plaukstošiem čigānu tikumiem. Artelī valda rupja vaļība, jautra izlaidība un vispiedauzīgākā nekautrība. Arteļa vecākais parasti izmaksā algu krogā un pēc tam atgriežas mājās sava arteļa priekšgalā, stipri grīļodamies, divu dūšīgu sieviešu atbalstīts no labās un kreisās puses; bērni un pusaudži trokšņo aiz muguras un dzied humoristiskas un piedauzīgas dziesmas. Atceļā parasta parādība ir tā, ko Furjē sauc par «atklātajām laulībām»[189]. Nereti gadās, ka 13 un 14 gadu vecas meitenes kļūst grūtas no tāda paša vecuma zēniem. Atklātie ciemi, kas piegādā kontingentu arteļiem, pārvēršas par Sodomu un Gomoru[174], un tajos piedzimst divreiz lielāks skaits ārlaulības bērnu nekā visā pārējā karalistē. Mēs jau agrāk norādījām, ko var dot tikumiskajā ziņā šādā skolā audzinātas jaunietes, kad tās kļūst par precētām sievietēm. Viņu bērni, ja tikai opijs tos nenobeidz, dzimuši kā arteļa rekrūši.

Arteli tā tikko aprakstītajā klasiskajā formā sauc par sabiedrisko, kopienas vai klejojošo arteli (public, common or tramping gang). Bez tam ir sastopami arī privāti arteļi (private gangs). To sastāvs ir tāds pats kā sabiedrisko arteļu sastāvs, bet dalībnieku skaits tajos ir mazāks, un viņi strādā nevis arteļa vecākā vadībā, bet tos vada kaut kāds vecs kalps, kuru fermeris neprot labāk izmantot. Čigānu izpriecas te izzūd, bet, pēc visām lieciniekiu liecībām, darba samaksa un izturēšanās pret bērniem pasliktinās.

Arteļu sistēma, kas pēdējos gados izplatās arvien vairāk[175], pastāv, protams, ne jau arteļa vecākā labā. Tā pastāv, lai iedzī-

---

[174]) «Pusi meiteņu Ladfordā pazudinājuši arteļi» (turpat, pielikums, 6. lpp., 32. nr.).
[175]) «Šī sistēma ir pēdējos gados ļoti izplatījusies. Dažos apvidos tā ir tikko ieviesta, citos, kur pastāv ilgāk, arteļos iesaista arvien vairāk bērnu un to vecums arvien samazinās» (turpat, 79. lpp., 714. nr.).

votos bagātībā lielie fermeri[176] vai lendlordi[177]. Fermerim nav asprātīgākas metodes kā samazināt savu strādnieku personālu zem normālā līmeņa un līdz ar to steidzamu darbu gadījumā pastāvīgi rīkoties ar papildu rokām, izspiežot ar iespējami mazāku naudas summu pēc iespējas vairāk darba[178] un padarot pieaugušus vīriešu dzimuma strādniekus «liekus». Pēc visa tā viegli saprotams, kāpēc, no vienas puses, atzīst, ka laukstrādnieks lielākā vai mazākā mērā cieš no bezdarba, un, no otras puses, paskaidro, ka arteļu sistēma ir «nepieciešama», tāpēc ka trūkst vīriešu dzimuma strādnieku un tāpēc ka viņi pārcēlušies uz pilsētām[179]. Lauks, kas iztīrīts no nezālēm, un cilvēku nezāles Linkolnšīrā utt. — tie ir kapitālistiskās ražošanas pretējie poli[180].

f) ĪRIJA

Šās daļas noslēgumā mums vēl jāmet skatiens uz Īriju. Pirmām kārtām minēsim šeit attiecīgos faktus.

---

[176]) «Sīkie fermeri nelieto arteļu darbu.» — «To nelieto tad, ja ir slikta augsne, bet lieto, ja ir tāda, kas ienes renti no 2 st. mārc. līdz 2 st. mārc. 10 šiliņiem par akru» (turpat, 17. un 14. lpp.).

[177]) Vienam no šiem kungiem viņa rente tik labi garšo, ka tas ar sašutumu paskaidroja izmeklēšanas komisijai, it kā visa kliegšana esot sākusies tikai sistēmas nosaukuma dēļ. Ja arteļus nesauktu par «Gang» [artelis, brigāde, banda], bet par «jauniešu rūpniecības un zemkopības kooperatīvām asociācijām patstāvīgai izpeļņai», tad viss būtu pilnīgā kārtībā.

[178]) «Arteļa darbs ir lētāks par jebkuru citu darbu, tāpēc tad arī to lieto,» saka kāds bijušais arteļa vecākais (turpat, 17. lpp., 14. nr.). «Arteļu sistēma neapšaubāmi ir vislētākā fermerim un tikpat neapšaubāmi vispostošākā bērniem,» saka kāds fermeris (turpat, 16. lpp., 3. nr.).

[179]) «Nav šaubu, ka daudzus darbus, ko tagad arteļos veic bērni, agrāk veica vīrieši un sievietes. Kur tagad lieto sieviešu un bērnu darbu, tur bezdarbnieku vīriešu ir vairāk, nekā bija agrāk (more men are out of work)» (turpat, 43. lpp., 202. nr.). Bet, no otras puses, starp citu: «Strādnieku jautājums (labour question) daudzos zemkopības apgabalos, it sevišķi tajos, kur ražo labību, pieņem tik nopietnu raksturu tāpēc, ka notiek emigrācija un ir tik viegli, pateicoties dzelzceļiem, pārcelties uz lielpilsētām, — ka es» (šis «es» ir kāda liela lendlorda lauku aģents) «atzīstu bērnu darbu par absolūti nepieciešamu» (turpat, 80. lpp., 180. nr.). The labour question (strādnieku jautājums) Anglijas zemkopības apgabalos atšķirībā no pārējās civilizētās pasaules ir the landlords' and fermers' question (lendlordu un fermeru jautājums): kādā veidā, neraugoties uz pastāvīgi augošo lauku iedzīvotāju aizplūdumu, padarīt uz laukiem mūžīgi pietiekamu «relatīvo pārapdzīvotību» un līdz ar to arī «darba algas minimumu» laukstrādniekam?

[180]) Iepriekš manis citētais «Public Health Report», kurā sakarā ar bērnu mirstību garām ejot ir runa par arteļu sistēmu, palika presei un tātad arī angļu publikai nezināms. Turpretim pēdējais Bērnu darba apstākļu izmeklēšanas komisijas pārskats deva presei kāroto «sensacionālo» barību. Kamēr liberāļu prese jautāja, kā dižciltīgie dzentlmeņi un lēdijas un valsts baznīcas garīdznieki, ar kuriem ir pilna Linkolnšīra, kā šīs personas, kas nosūtīja pie antipodiem savas īpašas «misijas mežoņu tikumu uzlabošanai Dienvidu okeānā», — kā viņas varēja pieļaut šādas sistēmas attīstību savās muižās, savu acu priekšā, — tai pašā laikā aristokrātu prese nodarbojās vienīgi ar prātošanu par to, ka šie lauku iedzīvotāji esot rupji samaitāti, ja viņi spējot pārdot savus bērnus tādā verdzībā! Bet tajos nolādētajos apstākļos, kuros «dižciltīgie» ir ieslēguši lauku iedzīvotāju, būtu saprotams, ka viņš pat aprītu savus bērnus. Kas tiešām ir apbrīnojams, tās ir tās rakstura labās īpašības, kādas viņš pa lielākajai daļai ir saglabājis. Oficiālo pārskatu autori norāda, ka pat apgabalos, kur tiek praktizēta arteļu sistēma, vecāki izturas pret to ar riebumu. «Mūsu savāktajās liecinieku liecībās atrodami bagātīgi pierādījumi tam, ka vecāki daudzos gadījumos būtu pateicīgi par piespiedu likumu, kas dotu viņiem iespēju pretoties tiem kārdinājumiem un spiedienam, kādiem viņi bieži ir pakļauti. Gan draudzes ierēdnis, gan saimnieks, piedraudot viņiem ar atlaišanu, piespiež viņus sūtīt bērnus darbā un nevis skolā . . . Ikviena spēku un laika izšķiešana, visas ciešanas, ko zemkopim un viņa ģimenei sagādā pārmērīgais un veltīgais nogurums, ikviens gadījums, kad vecāki var piedēvēt sava bērna tikumisko bojā eju pārpildītām kotedžām vai arteļu sistēmas demoralizējošajai ietekmei, — tas viss rada strādājošo nabadzīgo krūtīs jūtas, kas viegli saprotamas un ko sīkāk aprakstīt nav vajadzīgs. Viņi apzinās, ka viņiem sagādā daudz fizisku un tikumisku moku apstākļi, par kuriem viņi nekādā ziņā nav atbildīgi, kuriem viņi, ja tikai tas būtu viņu varā, nekad nepiekristu un pret kuriem viņiem nav spēka cīnīties» (turpat, XX lpp., 82. nr.; XXIII lpp., 96. nr.).

Īrijas iedzīvotāju skaits 1841. gadā sasniedza 8 222 664, 1851. gadā bija samazinājies uz 6 623 985, 1861. gadā — uz 5 850 309, 1866. gadā — uz $5^1/_2$ miljoniem, t. i., nokrities gandrīz līdz 1801. gada līmenim. Samazināšanās sākās ar 1846., bada gadu, un mazāk nekā 20 gados Īrija zaudēja vairāk nekā $^5/_{16}$ savu iedzīvotāju[181]). Emigrantu kopskaits no 1851. g. maija līdz 1865. g. jūlijam bija 1 591 487, pēdējos 5 gados, no 1861. līdz 1865. g., emigrācija deva vairāk nekā pusmiljonu. Apdzīvoto namu skaits samazinājās periodā no 1851. līdz 1861. g. par 52 990. No 1851. līdz 1861. g. to fermu skaits, kuru apmērs ir 15—30 akru, pieauga par 61 000, fermu skaits, kurām ir pāri par 30 akriem, — par 109 000, bet visu dažāda apmēra fermu kopskaits samazinājās par 120 000 — samazinājums, ko radīja vienīgi tas, ka izputēja fermas, kuras mazākas par 15 akriem, t. i., notika to centralizācija.

Iedzīvotāju skaita samazināšanās, protams, visumā bija saistīta ar produktu masas samazināšanos. Mūsu nolūkam pietiek, ja aplūko piecus gadus no 1861. līdz 1865. g., kuru laikā emigrēja vairāk nekā pusmiljons un iedzīvotāju absolūtais skaits samazinājās vairāk nekā par $^1/_3$ miljona (sk. tabulu A).

TABULA A

Lopu daudzums[182])

Gadi	Zirgi		Liellopi		
	Kopskaits	Samazinājums	Kopskaits	Samazinājums	Pieaugums
1860.	619 811	—	3 606 374	—	—
1861.	614 232	5 579	3 471 688	134 686	—
1862.	602 894	11 338	3 254 890	216 798	—
1863.	579 978	22 916	3 144 231	110 659	—
1864.	562 158	17 820	3 262 294	—	118 063
1865.	547 867	14 291	3 493 414	—	231 120

Gadi	Aitas			Cūkas		
	Kopskaits	Samazinājums	Pieaugums	Kopskaits	Samazinājums	Pieaugums
1860.	3 542 080	—	—	1 271 072	—	—
1861.	3 556 050	—	13 970	1 102 042	169 030	—
1862.	3 456 132	99 918	—	1 154 324	—	52 282
1863.	3 308 204	147 928	—	1 067 458	86 866	—
1864.	3 366 941	—	58 737	1 058 480	8 978	—
1865.	3 688 742	—	321 802	1 299 893	—	241 413

[181]) Īrijas iedzīvotāju skaits: 1801. gadā — 5 319 867, 1811. gadā — 6 084 996, 1821. gadā — 6 869 544, 1831. gadā — 7 828 347, 1841. gadā — 8 222 664.

[182]) Rezultāts būtu vēl nelabvēlīgāks, ja mēs atgrieztos vēl tālāk atpakaļ. Tā, piemēram, aitu bija 1865. gadā 3 688 742, bet 1856. gadā — 3 694 294; cūku 1865. gadā bija 1 299 893, bet 1858. gadā — 1 409 883.

No iepriekšējās tabulas izriet:

Zirgi	Liellopi	Aitas	Cūkas
Absolūts samazinājums	Absolūts samazinājums	Absolūts pieaugums	Absolūts pieaugums
71 944	112 960	146 662	28 821

Pievērsīsimies tagad zemkopībai, kas piegādā dzīvei nepieciešamos līdzekļus lopiem un cilvēkiem. Nākamajā tabulā B aprēķināts aramās platības un pļavu (vai ganību) samazinājums vai pieaugums akros katrā atsevišķajā gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu. Graudu labībai pieskaitīti: kvieši, auzas, mieži, rudzi, pupas un zirņi, dārzeņiem — kartupeļi, turnepši, bietes, kāposti, burkāni, pastinaki, vīķi utt.

TABULA B

Gadi	Graudaugi	Dārzeņi		Pļavas un āboliņš		Lini		Kopējais zemes daudzums, ko izlieto zemkopībai un lopkopībai	
	Samazinājums	Samazinājums	Pieaugums	Samazinājums	Pieaugums	Samazinājums	Pieaugums	Samazinājums	Pieaugums
1861.	15 701	36 974	—	47 969	—	—	19 271	81 873	—
1862.	72 734	74 785	—	—	6 623	—	2 055	138 841	—
1863.	144 719	19 358	—	—	7 724	—	63 922	92 431	—
1864.	122 437	2 317	—	—	47 486	—	87 761	—	10 493
1865.	72 450	—	25 241	—	68 970	50 159	—	28 218	—
1861.—1865.	428 041	108 193	—	—	82 834	—	122 850	330 870	—

1865. gadā pļavu platība palielinājās līdz 127 470 akriem galvenokārt tāpēc, ka neizmantoto atmatu un kūdras purvu platība samazinājās par 101 543 akriem. Ja mēs salīdzinām 1865. g. ar 1864. g., tad redzam, ka graudu labības ievākums samazinājies par 246 667 kvarteriem, to skaitā kvieši par 48 999 kvarteriem, auzas par 166 605 kvarteriem, mieži par 29 892 kvarteriem utt.; kartupeļu ražas samazinājums, kaut gan kartupeļu lauku kopplatība 1865. gadā bija pieaugusi, bija 446 398 tonnas utt. (sk. tabulu C 570. lpp.).

TABULA C

Apstrādājamās zemes platības, produkta daudzuma uz akru un produkta kopējā daudzuma pieaugums vai samazinājums 1865. gadā salīdzinājumā ar 1864. gadu[183]

Produkta nosaukums	Apstrādājamās zemes daudzums akros		Pieaugums vai samazinājums 1865. gadā		Produkta daudzums no akra			Pieaugums vai samazinājums 1865. gadā		Kopprodukcija		Pieaugums vai samazinājums 1865. gadā	
	1864.	1865.	+	—		1864.	1865.	+	—	1864.	1865.	+	—
Kvieši	276 483	266 989	—	9494	Kvieši (cnt)	13,3	13,0	—	0,3	875 782 (kvart.)	826 783	—	48 999 (kvart.)
Auzas	1 814 886	1 745 228	—	69 658	Auzas ,,	12,1	12,3	0,2	—	7 826 332 ,,	7 659 727	—	166 605 ,,
Mieži	172 700	177 102	4402	—	Mieži ,,	15,9	14,9	—	1,0	761 909 ,,	732 017	—	29 892 ,,
Bere (mieži)	8894	10 091	1197	—	Bere (mieži) ,,	16,4	14,8	—	1,6	15 160 ,,	13 989	—	1171 ,,
Rudzi					Rudzi ,,	8,5	10,4	1,9	—	12 680 ,,	18 364	5684 (kvart.)	—
Kartupeļi	1 039 724	1 066 260	26 536	—	Kartupeļi (t)	4,1	3,6	—	0,5	4 312 388 (t)	3 865 990	—	446 398 (t)
Turnepši	337 355	334 212	—	3143	Turnepši ,,	10,3	9,9	—	0,4	3 467 659 ,,	3 301 683	—	165 976 ,,
Bietes	14 073	14 389	316	—	Bietes ,,	10,5	13,3	2,8	—	147 284 ,,	191 937	44 653 (t)	—
Kāposti	31 821	33 622	1801	—	Kāposti ,,	9,3	10,4	1,1	—	297 375 ,,	350 252	52 877 ,,	—
Lini	301 693	251 433	—	50 260	Lini (stoni)	34,2	25,2	—	9,0	64 506 ,,	39 561	—	24 945 (t)
Siens	1 609 569	1 678 493	68 924	—	Siens (t)	1,6	1,8	0,2	—	2 607 153 ,,	3 068 707	461 554 ,,	—

[183]) Teksta dati sastādīti pēc šādu izdevumu materiāla: «Agricultural Statistics. Ireland. General Abstracts.» Dublin, par 1860. un turpm. gadiem, un «Agricultural Statistics. Ireland. Tables showing the Estimated Average Produce etc.». Dublin, 1866. Sī ir oficiālā statistika, kas katru gadu tiek iesniegta parlamentam.

Pielikums 2. izd. Oficiālā statistika rāda attiecībā uz 1872. g. apstrādājamās zemes platības samazināšanos par 134 915 akru salīdzinājumā ar 1871. g. Pieaugums ir sakņaugu — turnepšu, biešu utt. kultūrā. Apstrādājamās zemes platības samazināšanās par 16 000 akru ir kviešiem, par 14 000 akru — auzām, par 4000 akru — miežiem un rudziem, par 34 667 akriem — kartupeļiem un par 30 000 akru — pļavām, āboliņam, vīķiem un rapšiem. Zemes platība, kas apsēta ar kviešiem, pēdējos 5 gados samazinājusies šādā secībā: 1868. gadā tā bija 285 000 akru, 1869. gadā — 280 000 akru, 1870. gadā — 259 000 akru, 1871. gadā — 244 000 akru, 1872. gadā — 228 000 akru, 1872. gadā pieaugums apaļos skaitļos bija šāds: 2600 zirgu, 80 000 liellopu, 28 682 aitas un samazinājums — 236 000 cūku.

No Īrijas iedzīvotāju un lauksaimnieciskās ražošanas kustības pāriesim pie kustības Īrijas lendlordu, lielo fermeru un rūpniecības kapitālistu naudas makos. Tā atspoguļojas ienākuma nodokļa samazinājumā un pieaugumā. Lai saprastu nākošo tabulu D, jāatzīmē, ka aile D (peļņa, izņemot fermeru peļņu) aptver arī tā saucamo «profesionālo» peļņu, t. i., advokātu, ārstu utt. ienākumus, un šeit īpaši neuzskaitītās ailes C un E ietver ierēdņu, oficieru, valsts sinekūru saņēmēju, valsts kreditoru utt. ienākumus.

TABULA D

Ienākumi Īrijā, kas apliekami ar ienākuma nodokli[184]
(sterliņu mārciņās)

	1860.	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.
Aile A						
Zemes rente	12 893 829	13 003 554	13 398 938	13 494 091	13 470 700	13 801 616
Aile B						
Fermeru peļņa	2 765 387	2 773 644	2 937 899	2 938 923	2 930 874	2 946 072
Aile D						
Rūpniecības u. tml. peļņa	4 891 652	4 836 203	4 858 800	4 846 497	4 546 147	4 850 199
Visu ailu no A līdz E summa	22 962 885	22 998 394	23 597 574	23 658 631	23 236 298	23 930 340

Ailē D ienākuma pieaugums no 1853. līdz 1864. g. vidēji bija tikai 0,93%, bet Lielbritānijā tai pašā periodā tas bija 4,58%. Turpmākā tabula rāda peļņas (izņemot fermeru peļņu) sadalījumu 1864. un 1865. gadā:

TABULA E

Aile D. Ienākumi no peļņas (virs 60 st. mārc.) Īrijā[185]
(sterliņu mārciņās)

	1864.	1865.
Gada kopienākums	4 368 610 (sadal. starp 17 467 cilv.)	4 669 979 (sadal. starp 18 081 cilv.)
Gada ienākums virs 60 st. mārc. un zem 100 st. mārc.	238 726 (sadal. starp 5015 cilv.)	222 575 (sadal. starp 4703 cilv.)
No gada kopienākuma	1 979 066 (sadal. starp 11 321 cilv.)	2 028 471 (sadal. starp 12 184 cilv.)
Gada kopienākuma atlikums	2 150 818 (sadal. starp 1131 cilv.)	2 418 933 (sadal. starp 1194 cilv.)
Tai skaitā	1 073 906 (sadal. starp 1010 cilv.)	1 097 927 (sadal. starp 1044 cilv.)
	1 076 912 (sadal. starp 121 cilv.)	1 320 906 (sadal. starp 150 cilv.)
	430 535 (sadal. starp 95 cilv.)	584 458 (sadal. starp 122 cilv.)
	646 377 (sadal. starp 26 cilv.)	736 448 (sadal. starp 28 cilv.)
	262 819 (sadal. starp 3 cilv.)	274 528 (sadal. starp 3 cilv.)

[184]) «Tenth Report of the Commissioners of Ireland Revenue». London, 1866.
[185]) Gada kopienākums ailē D šeit atšķiras no iepriekšējās tabulas skaitļiem, jo likums atļauj zināmus atskaitījumus.

Anglija, attīstītas kapitālistiskās ražošanas un galvenokārt rūpniecības zeme, noasiņotu no tādas ąsinslaišanas, kādu pārcieta Īrijas tauta. Bet Īrija tagad ir tikai Anglijas zemkopības apgabals, kas atdalīts no tās ar platu jūras šaurumu un piegādā tai labību, vilnu, lopus, rūpniecības un militāros rekrūšus.

Iedzīvotāju mazināšanās novedusi pie tā, ka daudz zemes paliek neapstrādāts, zemkopības produktu daudzums ir stipri samazinājies[186] un, kaut gan lopkopībai paredzētā platība pieaug, lopkopība dažās savās nozarēs absolūti samazinās, citās — pavisam nenozīmīgi progresē, pie kam šo progresu pastāvīgi pārtrauc regress. Tomēr līdz ar iedzīvotāju daudzuma samazināšanos visu laiku pieauga zemes rente un fermeru peļņa; pēdējā tomēr ne tik pastāvīgi kā pirmā. Cēlonis ir viegli saprotams. No vienas puses, pateicoties fermu centralizācijai un aramzemes pārvēršanai par ganībām, arvien lielāka daļa no kopprodukta pārvērtās virsproduktā. Virsprodukts auga, kaut gan kopprodukts, kura daļa tas ir, arvien samazinājās. No otras puses, šā virsprodukta naudas vērtība pieauga vēl ātrāk nekā tā masa, jo Anglijas tirgus cenas gaļai, vilnai utt. pēdējos 20 gados, bet it sevišķi pēdējos 10 gados, arvien paaugstinājās.

Sadrumstaloti ražošanas līdzekļi, ko pats ražotājs lieto kā darba līdzekļus un dzīvei nepieciešamos līdzekļus, nepievienojot to lietošanai cita darbu, gluži tāpat nav kapitāls, kā produkts, ko patērē pats tā ražotājs, nav prece. Kaut gan zemkopībā lietoto ražošanas līdzekļu masa samazinājās līdz ar iedzīvotāju daudzuma samazināšanos, tomēr zemkopībā lietotā kapitāla masa pieauga, tāpēc ka daļa agrāk sadrumstaloto ražošanas līdzekļu tika pārvērsta kapitālā.

Viss Īrijas kapitāls, kas ieguldīts ārpus zemkopības rūpniecībā un tirdzniecībā, uzkrājās pēdējos divos gadu desmitos lēni un ar pastāvīgām lielām svārstībām. Turpretim jo strauji attīstījās tā individuālo sastāvdaļu koncentrācija. Beidzot, lai arī cik vājš bija tā absolūtais pieaugums, — relatīvi salīdzinājumā ar iedzīvotāju skaitu, kas joprojām samazinājās, tas pieauga.

Tādējādi te, mūsu acu priekšā, lielā mērogā norisinās process, kas ir vislabākais, ko ortodoksālā politiskā ekonomija var vēlēties, lai apstiprinātu savu dogmatu, ka nabadzība rodoties no absolūtās pārapdzīvotības un ka līdzsvaru atkal atjaunojot iedzīvotāju skaita samazināšanās. Tas ir daudz iespaidīgāks eksperiments nekā Maltusa piekritēju tik ļoti izslavētais mēris XIV gadsimta vidū[190]. Pie reizes jāsaka, ka mērīt XIX gadsimta ražošanas attiecības un atbilstošās iedzīvotāju skaita attiecības ar XIV gadsimta mēru bija pats par sevi pedantiski naivi; bet šī naivitāte turklāt neredzēja, ka, ja šaipus Lamanša, Anglijā, pēc mēra un iedzīvotāju skaita samazi-

---

[186] Ja produkcija samazinās arī attiecībā uz vienu akru, tad nav jāaizmirst, ka Anglija 1½ gadsimta laikā netieši ieveda Īrijas augsni un neatstāja Īrijas zemkopjiem līdzekļus, lai kaut vai tikai kompensētu augsnes barības vielu sastāvdaļas.

nājuma, kas to pavadīja, sekoja lauku iedzīvotāju atbrīvošana un iedzīvošanās turībā, tad otrpus Lamanša, Francijā, tam sekoja vēl lielāka apspiestība un nabadzības pieaugums[186a].

1846. g. bads Īrijā iznīcināja vairāk nekā miljonu cilvēku, bet vienīgi nabadzīgos. Šās zemes bagātībai tas nesagādāja ne mazākā zaudējuma. Pēc tam sekojošā 20 gadus ilgā un arvien pieaugošā izceļošana neiznīcināja, pretēji Trīsdesmitgadu karam, līdz ar cilvēkiem viņu ražošanas līdzekļus. Īru ģēnijs izgudroja pilnīgi jaunu metodi, kā nabadzīgo tautu it kā ar burvja mājienu pārnest tūkstoš jūdzes no tautas nabadzības vietas. Emigranti, kas pārcēlušies uz Savienotajām Valstīm, katru gadu sūta uz mājām naudu — līdzekļus, lai varētu izceļot palikušie. Katra partija, kas emigrējusi šogad, nākamajā gadā velk sev līdzi jaunu partiju. Tādējādi emigrācija ne tikai neko nemaksā Īrijai, bet tā ir viens no Īrijas eksporta operāciju ienesīgākajiem posteņiem. Beidzot, tā ir sistemātisks process, kas nevis rada vienkāršus pārejošus un vietējus tukšumus iedzīvotāju masās, bet gan atņem katru gadu vairāk cilvēku, nekā tos kompensē gada pieaugums, un tādējādi iedzīvotāju skaits gadu no gada samazinās[186b].

Ko tas devis palikušajiem Īrijas strādniekiem, kas atbrīvoti no pārapdzīvotības? To, ka relatīvā pārapdzīvotība pašlaik ir tikpat liela, kāda tā bija pirms 1846. g., ka darba alga ir tikpat zema, ka darba smagums ir palielinājies, ka nabadzība uz laukiem draud ar jaunu krīzi. Cēloņi ir ļoti vienkārši. Revolūcija zemkopībā iet roku rokā ar emigrāciju. Relatīvās pārapdzīvotības rašanās notiek ātrāk nekā iedzīvotāju skaita absolūtā samazināšanās. Jau viens skatiens tabulā C rāda, ka aramzemes pārvēršanai ganībās jāiedarbojas Īrijā vēl asāk nekā Anglijā. Pēdējā līdz ar lopkopību pieaug lopbarības zālāju kultivēšana, Īrijā tā samazinās. Kamēr liela agrāk apstrādātu lauku platība paliek neapstrādāta vai tiek pārvērsta par pastāvīgām pļavām, ievērojamu daļu agrāk neizmantoto atmatu un kūdras purvu izmanto lopkopības paplašināšanai. Sīkie un vidējie fermeri — pie tiem es pieskaitu visus tos, kuri apstrādā ne vairāk par 100 akriem zemes, — vēl arvien ir gandrīz $^{8}/_{10}$ no fermeru kopskaita[186c]. Kapitālistiskās lauksaimnieciskās ražošanas konkurence spiež uz viņiem spēcīgāk, nekā tas bija agrākajos laikos, un tāpēc tie pastāvīgi piegādā algoto strādnieku šķirai arvien jaunus un jaunus rekrūšus. Īrijas vienīgā lielrūpniecība — linu apstrādāšanas rūpniecība — prasa samērā maz pieaugušu vīriešu dzimuma strādnieku un, neraugoties uz tās paplašināšanos pēc kokvilnas sadār-

---

186a) Tā kā Īriju uzskata par «apdzīvotības likuma» apsolīto zemi, tad T. Sadlers, pirms viņš publicēja savu darbu par apdzīvotību, izdeva savu ievērojamo grāmatu «Ireland, its Evils and their Remedies», 2nd ed. London, 1829, kurā viņš, salīdzinot statistikas datus pa atsevišķām provincēm un katrā provincē pa atsevišķām grāfistēm, parāda, ka nabadzība tur ir nevis tieši proporcionāla, kā to gribētu Maltuss, bet gan pretēji proporcionāla iedzīvotāju skaitam.

186b) 1851.—1874. g. periodā emigrantu kopskaits bija 2 325 922 cilvēki.

186c) *Piezīme 2. izd.* Saskaņā ar kādu tabulu *Murphy* grāmatā «Ireland, Industrial, Political and Social», 1870, 94,6% no visas zemes ir fermas līdz 100 akru katra un 5,4% — fermas virs 100 akriem.

dzināšanās 1861.—1866. g., vispār nodarbina tikai samērā nelielu iedzīvotāju daļu. Tāpat kā ikviena cita lielrūpniecība, tā, pastāvīgi svārstoties savā pašas sfērā, visu laiku rada relatīvu pārapdzīvotību pat tad, ja tās absorbētā strādnieku masa absolūti palielinās. Lauku iedzīvotāju nabadzība ir pjedestāls kolosālām veļas fabrikām utt., kuru strādnieku armija pa lielākajai daļai ir izkaisīta uz laukiem. Te mēs no jauna sastopamies ar iepriekš aprakstīto mājas darba sistēmu, kuras rokās nepietiekamā alga un pārmērīgais darbs ir līdzekļi, lai sistemātiski radītu «liekus» strādniekus. Beidzot, ja iedzīvotāju skaita samazinājumam te nav tik postošu seku kā zemē ar attīstītu kapitālistisko ražošanu, tomēr arī te tā nenotiek bez pastāvīgas atgriezeniskas iedarbības uz iekšējo tirgu. Robi, kurus rada emigrācija, sašaurina ne tikai vietējo pieprasījumu pēc darba, bet arī sīktirgotāju, amatnieku, vispār sīko rūpnieku ienākumus. Tas ir cēlonis tam, ka samazinājušies ienākumi no 60 līdz 100 st. märc. tabulā E.

Diezgan caurredzams Īrijas lauku algoto strādnieku stāvokļa attēlojums atrodams Īrijas nabadzīgo aizgādnības inspektoru pārskatos (1870)[186d]. Valdības ierēdņiem, kura turas tikai ar durkļu un gan atklāta, gan apslēpta aplenkuma stāvokļa palīdzību, ir jāievēro tāda piesardzība izteicienos, kuru viņu kolēģi Anglijā var neievērot; un tomēr viņi neļauj savai valdībai lolot ilūzijas. Pēc viņu datiem, darba algas līmenis, kas vēl līdz šim laikam uz laukiem ir ļoti zems, pēdējos 20 gados tomēr ir cēlies par 50—60% un tagad vidēji ir 6—9 šiliņi nedēļā. Bet aiz šā šķietamā pieauguma slēpjas patiesā darba algas pazemināšanās, tāpēc ka tas nelīdzsvaro pat šai laikā notikušo dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenas pieaugumu; pierādījums — šāds izvilkums no kāda Īrijas darba nama oficiālajiem pārskatiem.

Vidējie nedēļas izdevumi viena cilvēka uzturam

	Uzturs		Apģērbs		Kopā	
	šiliņi	pensi	šiliņi	pensi	šiliņi	pensi
1848. g. 29. sept. — 1849. g. 29. sept.	1	3¼	0	3	1	6¼
1868. g. 29. sept. — 1869. g. 29. sept.	2	7¼	0	6	3	1¼

Tātad dzīvei nepieciešamo līdzekļu cena ir cēlusies gandrīz divkārt un apģērba cena tieši divkārt salīdzinājumā ar to, kas bija pirms divdesmit gadiem.

186d) «Reports from Poor Law Inspectors on the Wages of Agricultural Labourers in Ireland». Dublin, 1870. — Sal. arī «Agricultural Labourers (Ireland) Return etc.». 8th March 1861.

Bet, pat neņemot vērā šādu neatbilstību, vienīgi naudā izteiktās darba algas līmeņu salīdzināšana ne tuvu vēl nedod pareizo secinājumu. Pirms bada lielu daļu darba algas uz laukiem izsniedza natūrā, naudā izmaksāja tikai mazāko daļu; tagad izmaksa naudā ir vispārējs likums. Jau no tā izriet, ka, lai arī kāda būtu reālās darba algas kustība, tās naudas izteiksmei bija jāpieaug.

«Dienas strādniekam pirms bada bija zemes gabaliņš, uz kura viņš izaudzēja kartupeļus un turēja cūkas un putnus. Tagad viņam ne tikai jāpērk visi savai dzīvei nepieciešamie līdzekļi, bet viņam vairs nav arī to ienākumu, kādus viņš saņēma, pārdodot cūkas, putnus un olas.»[187]

Tiešām, agrāk laukstrādnieki saplūda ar sīkajiem fermeriem un parasti izveidoja tikai it kā arjergardu vidējām un lielajām fermām, kur viņi atrada darbu. Tikai kopš 1846. g. katastrofas laikiem viņi kļuva par īstu algoto strādnieku šķiras daļu, par īpašu kārtu, kuru ar saviem uzņēmējiem saista vienīgi naudas attiecības.

Mēs jau zinām, kādi bija viņu dzīvokļu apstākļi pirms 1846. g. Kopš tā laika tie ir vēl vairāk pasliktinājušies. Zināma laukstrādnieku daļa, kas tomēr dienu no dienas samazinās, vēl dzīvo uz fermeru zemes pārpildītās būdās, kuru riebīgais stāvoklis tālu pārsniedz visu vissliktāko, ko mēs šajā ziņā redzējām Anglijas lauku apgabalos. Un tāds stāvoklis ir visur, izņemot dažus apvidus Olsterā; tāds tas ir dienvidos Korkas, Limerikas, Kilkennijas utt. grāfistēs; austrumos Viklojā, Veksfordā utt.; Irijas centrā Kingsas un Kvinsas grāfistēs, Dublinas rajonā utt.; ziemeļos Daunā, Entrimā, Tironā utt.; beidzot, rietumos Slaigo, Roskommonā, Meijo, Golvejā utt. «Tas ir kauns,» izsaucas kāds inspektors, «mūsu zemes reliģijai un civilizācijai!» Redzams, lai dienas strādnieku dzīvi viņu alās padarītu pievilcīgāku, viņiem sistemātiski atņem zemes gabaliņus, kuri no seniem laikiem piederējuši pie dzīvokļiem.

«Līdz ar apziņu par šāda veida nežēlastību, ar kuru pret viņiem izturējušies lendlordi un viņu pārvaldnieki, laukstrādniekos radušās atbilstošas antagonisma un naida jūtas pret tiem, kas izturas pret viņiem kā pret beztiesīgu rasi.»[187a]

Pirmais revolūcijas akts zemkopībā bija tas, ka kolosālā mērogā, it kā sekojot no augšas dotai komandai, tika iznīcinātas darba vietās esošās būdas. Daudzi strādnieki bija spiesti meklēt patvērumu ciemos un pilsētās. Tur viņus kā kaut kādas grabažas sabāza vissliktāko kvartālu bēniņos, alās, pagrabos un tumšajos kaktos. Tūkstoši īru ģimeņu, kuras, pat pēc nacionālo aizspriedumu varā esošo angļu liecībām, raksturo to ārkārtīgā pieķeršanās mājas pavardam, to bezrūpīgā jautrība un ģimenes tikumu tīrība, pēkšņi bija pārvietotas netikuma perēkļos. Vīriešiem tagad vajadzēja meklēt darbu pie tuvējiem fermeriem, kuri līgst viņus tikai uz dienām — un tā ir visnedrošākā darba algas forma; turklāt

---

[187]) «Reports from Poor Law Inspectors on the Wages of Agricultural Labourers in Ireland». Dublin, 1870, p. 29, 1.

[187a]) Turpat, 12. lpp.

«viņi tagad ir spiesti nostaigāt lielus attālumus uz fermu un atpakaļ, bieži vien lietū izmirkt līdz ādai un piedzīvot citas likstas, kas nereti rada spēku zudumu, slimību un tātad trūkumu»[187b].

«Pilsētām gadu no gada vajadzēja pieņemt tos strādniekus, kas kļuva lieki lauku apgabalos»[187c], un pēc tam vēl brīnās par to, «ka pilsētās un ciemos vērojams strādnieku pārpalikums un uz laukiem — strādnieku trūkums!»[187d]. Patiesībā ir tā, ka šis trūkums ir jūtams tikai «neatliekamu zemkopības darbu laikā, plaujas laikā vai pavasarī, bet pārējo gada laiku daudzas rokas paliek nenodarbinātas»[187e], «ka pēc ražas novākšanas, no oktobra līdz pavasara sākumam, diezin vai viņiem atradīsies kaut kāds darbs»[187f] un ka tai laikā, kad viņiem ir darbs, «viņi bieži vien zaudē veselas dienas un viņu darbā notiek visādi pārtraukumi»[187g].

Šīs revolūcijas sekas zemkopībā, t. i., aramzemes pārvēršanu par ganībām, mašīnu lietošanu, stingru ekonomiju darbā utt., vēl vairāk saasina tie priekšzīmīgie lendlordi, kuri patērē savas rentes nevis ārzemēs, bet gan ir tik žēlīgi, ka dzīvo Īrijā, savās muižās. Lai netiktu pārkāpts pieprasījuma un piedāvājuma likums, šie kungi izspiež

«tagad gandrīz visu viņiem nepieciešamo darbu no saviem sīkajiem fermeriem, kuri tādējādi ir spiesti, lai arī kad no viņiem to prasītu, strādāt savu lendlordu labā par tādu darba algu, kas bieži vien ir zemāka par parasto dienas strādnieku algu, nerunājot jau par neērtībām un zaudējumiem, kas rodas tāpēc, ka fermerim jāatstāj savi paša lauki kritiskajos sējas un ražas novākšanas brīžos»[187h].

Tādējādi nenodrošinātā un nepastāvīgā nodarbošanās, biežs un ilgstošs bezdarbs — visi šie relatīvās pārapdzīvotības simptomi figurē nabadzīgo aizgādnības inspektoru pārskatos kā nastas, kas uzveltas Īrijas lauku proletariātam. Atcerēsimies, ka tādas pašas parādības mēs vērojām arī Anglijas lauksaimniecības proletariāta vidū. Bet starpība ir tā, ka Anglijā, rūpniecības zemē, rūpnieciskā rezerves armija rekrutējas uz laukiem, turpretim Īrijā, zemkopības zemē, zemkopības rezerves armija rekrutējas pilsētās, kas dod patvērumu padzītajiem laukstrādniekiem. Anglijā liekie laukstrādnieki pārvēršas par fabrikas strādniekiem; Īrijā tie, kas aizdzīti uz pilsētām, kaut gan spiež arī uz darba algu pilsētās, tomēr joprojām paliek laukstrādnieki un, meklējot darbu, pastāvīgi dodas atpakaļ uz laukiem.

Oficiālo pārskatu autori šādi rezumē savus secinājumus par laukstrādnieku materiālo stāvokli:

187b) «Reports from Poor Law Inspectors on the Wages of Agricultural Labourers in Ireland». Dublin, 1870, p. 25.
187c) Turpat, 27. lpp.
187d) Turpat, 26. lpp.
187e) Turpat, 1. lpp.
187f) Turpat, 32. lpp.
187g) Turpat, 25. lpp.
187h) Turpat, 30. lpp.

«Kaut gan viņi dzīvo ļoti taupīgi, tomēr ar viņu darba algu tikko pietiek, lai iegūtu uzturu un noīrētu dzīvokli sev un savai ģimenei. Lai nopirktu apģērbu, ir vajadzīgi papildu ienākumi... Viņu dzīvokļu atmosfēra sakarā ar pārējo postu ir cēlonis tam, ka šo šķiru sevišķi apdraud tīfs un dilonis.»[187])

Pēc visa tā nav nekāds brīnums, ka, pēc pārskatu autoru vienprātīga liecinājuma, šās šķiras rindas pārņēmusi drūma neapmierinātība, ka tā sauc atpakaļ pagātni, ienīst tagadni, ir izmisusi par nākotni, «pakļaujas demagogu postošajai ietekmei» un lolo tikai vienu sapni — emigrēt uz Ameriku. Tā ir tā svētītā zeme, par kādu Maltusa lielā panaceja — iedzīvotāju skaita samazināšanās — ir pārvērtusi zaļo Erinu[191]!

Cik laba dzīve ir prasmīgajiem Irijas rūpniecības strādniekiem, to pietiekami parādīs viens piemērs.

«Kad es nesen inspekcijas nolūkā apbraukāju Irijas ziemeļus,» saka Anglijas fabriku inspektors Roberts Beikers, «mani pārsteidza, ka kāds prasmīgs Irijas strādnieks par saviem ļoti trūcīgajiem līdzekļiem centās dot izglītību saviem bērniem. Es burtiski atkārtoju viņa stāstu, kā es to dzirdēju no viņa paša mutes. Ka viņš tiešām ir prasmīgs fabrikas strādnieks, redzams no tā, ka viņa darbu izmantoja, lai ražotu preces Mančestras tirgum. Džonsons: Pēc profesijas es esmu kulstītājs un strādāju no pulksten 6 rītā līdz pulksten 11 naktī, no pirmdienas līdz piektdienai; sestdienās mēs beidzam pulksten 6 vakarā, un mums ir 3 stundas pusdienām un atpūtai. Man ir pieci bērni. Par šo darbu es saņemu 10 šiliņus 6 pensus nedēļā; mana sieva arī strādā un nopelna 5 šiliņus nedēļā. Vecākā meitene, divpadsmit gadu veca, uzrauga māju. Viņa ir mūsu virēja un vienīgā palīdze. Viņa sagatavo jaunākos skolai. Mana sieva ceļas vienā laikā ar mani un aiziet vienā laikā ar mani. Kāda jauniete, kas iet gar mūsu māju, modina mani pulksten 5.30 rītā. Pirms aiziešanas uz darbu mēs neko neēdam. Pa dienu divpadsmit gadu vecā meitene uzrauga mazākos bērnus. Mēs brokastojam pulksten 8 un uz brokastīm nākam mājās. Tēju mēs dzeram vienreiz nedēļā, bet vispār mums mēdz būt ķīselis (stirabout), dažreiz no auzu miltiem, dažreiz no kukurūzas miltiem — atkarībā no tā, ko mēs spējam nopirkt. Ziemā līdz ar kukurūzas miltiem mums ir tikai nedaudz cukura un ūdens. Vasarā mēs ievācam nedaudz kartupeļu, kurus paši dēstām zemes gabaliņā, un, kad kartupeļi izbeidzas, atkal atgriežamies pie ķīseļa. Tā tas ir dienu no dienas, svētdienās un darbdienās, visu cauru gadu. Pabeidzis darbu, es vienmēr vakarā jūtos ļoti noguris. Gabaliņu gaļas mēs redzam izņēmuma gadījumos, ļoti reti. Trīs no mūsu bērniem iet skolā, par ko mēs maksājam 1 pensu nedēļā par katru. Mūsu dzīvokļa īres maksa ir 9 pensi nedēļā, kūdra un apkure maksā vismaz 1 šiliņu 6 pensus divās nedēļās.»[188])

Tāda ir Irijā darba alga, tāda ir Irijā dzīve!

Tiešām, Irijas nabadzība atkal ir kļuvusi par aktuālu tematu Anglijā. 1866. g. beigās un 1867. g. sākumā kāds no Irijas zemes magnātiem, lords Daferīns, «Times» slejās ķērās pie šā jautājuma risināšanas. «Cik humāns ir tāds liels kungs!»[192]

No tabulas E mēs redzējām, ka 1864. gadā no 4 368 610 st. märc. kopējās peļņas tikai trīs kapitālisti vien saņēma 262 819 st. märc. un 1865. gadā tie paši trīs «pašatteikšanās» virtuozi no 4 669 979

[187]) «Reports from Poor Law Inspectors on the Wages of Agricultural Labourers in Ireland». Dublin, 1870, p. 21, 13.
[188]) «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1866», p. 96.

st. märc. kopējās peļņas iebāza savā kabatā jau 274 528 st. märc., 1864. gadā 26 kapitālisti saņēma 646 377 st. märc., 1865. gadā 28 kapitālisti — 736 448 st. märc.; 1864. gadā 121 kapitālists — 1 076 912 st. märc.; 1865. gadā 150 kapitālistu — 1 320 906 st. märc.; 1864. gadā 1131 kapitālists — 2 150 818 st. märc. — gandrīz pusi no kopējās gada peļņas; 1865. gadā 1194 kapitālisti — 2 418 933 st. märc. — vairāk nekā pusi no kopējās gada peļņas. Bet gada nacionālā ienākuma lauvas tiesa, kuru aprij niecīgā saujiņa Anglijas, Skotijas un Īrijas zemes magnātu, ir tik briesmīgi liela, ka Anglijas valsts gudrība atrod par lietderīgu nedot par zemes rentes sadalījumu tādu statistikas materiālu, kādu tā dod par peļņas sadalījumu. Lords Daferīns ir viens no šiem zemes magnātiem. Ka rente un peļņa varētu būt kādreiz «lieka» vai ka to pārpilnība būtu kaut kādā veidā saistīta ar tautas nabadzības pārpilnību, — šis priekšstats, protams, ir tikpat «irrespectable» [«necienījams»], cik «neveselīgs» (unsound). Lords balstās uz faktiem. Bet fakti ir tādi, ka tad, kad Īrijas iedzīvotāju skaits samazinās, zemes rentes Īrijā aug, ka iedzīvotāju skaita samazināšanās ir «labvēlīga» zemesīpašniekam un tātad arī zemei, un tāpēc arī tautai, kura ir tikai zemes piederums. Tātad lords paskaidro, ka Īrijā vēl arvien esot pārapdzīvotība un ka emigrācijas straume plūstot vēl arvien pārāk lēni. Lai sasniegtu pilnīgu laimi, Īrijai jāšķiroties vēl vismaz no $^1/_3$ miljona strādnieku. Neiedomājieties, ka šis līdz ar visu pārējo arī poētiskais lords ir ārsts no Sangrado skolas, kurš, ja nemanīja, ka viņa slimnieks uzlabojas, parakstīja asins nolaišanu, pēc tam atkal asins nolaišanu, kamēr beidzot slimniekam līdz ar asinīm pazuda arī slimība. Lords Daferīns prasa jaunu asins nolaišanu tikai $^1/_3$ miljona apmērā un nevis gandrīz 2 miljonu apmērā, bez kuru aizvešanas Erinā tiešām neiestāsies tūkstošgadu svētlaimes valstība. Pierādījumu dot nav grūti.

Fermu skaits un apmēri Īrijā 1864. gadā

1 Fermas līdz 1 akram		2 Fermas no 1 līdz 5 akriem		3 Fermas no 6 līdz 15 akriem		4 Fermas no 16 līdz 30 akriem	
Skaits	Platība	Skaits	Platība	Skaits	Platība	Skaits	Platība
48 653	25 394	82 037	288 916	176 368	1 836 310	136 578	3 051 343

5 Fermas no 31 līdz 50 akriem		6 Fermas no 51 līdz 100 akriem		7 Fermas virs 100 akriem		8 Kopplatība
Skaits	Platība	Skaits	Platība	Skaits	Platība	
71 961	2 906 274	54 247	3 983 880	31 927	8 227 807	20 319 924 akri[188a)]

[188a)] Kopplatībā ieskaitīti arī kūdras purvi un neapstrādātā zeme.

1851.—1861. g. periodā centralizācija iznīcināja galvenokārt pirmo triju kategoriju fermas, ar apmēru ne vairāk par 15 akriem. Tām bija jāpazūd vispirms. Tas dod 307 058 «lieku» fermeru, un, rēķinot, ka katra ģimene sastāv vidēji vismaz no 4 cilvēkiem, kopumā iznāk 1 228 232 cilvēki. Pieņemot neticamo, ka, zemkopības revolūcijai beidzoties, $^1/_4$ no tiem atkal tiks uzsūkta, tomēr izrādās, ka 921 174 personām ir jāemigrē. 4., 5. un 6. fermu kategorijas — vairāk par 15 un ne vairāk par 100 akriem, — kā tas jau sen ir zināms Anglijā, kapitālistiskai graudsaimniecībai ir pārāk sīkas, bet aitkopībai tās ir pavisam niecīgas. Tātad, turoties pie iepriekšējā pieņēmuma, būs jāemigrē vēl 788 761 cilvēkam, kas kopā iznāk 1 709 532 cilvēki. Un, tā kā l'appétit vient en mangeant [apetīte rodas ēdot], tad lielo zemesīpašnieku acis drīz vien saskatīs, ka Irija arī ar $3^1/_2$ miljona iedzīvotāju vēl arvien ir nabadzīga zeme un nabadzīga tāpēc, ka tajā ir pārapdzīvotība, un ka tātad tās iedzīvotāju skaita samazināšanai jāiet vēl daudz tālāk, lai tā varētu veikt savu patieso uzdevumu — būt par aitu un ganību zemi Anglijai[188b].

Šai ienesīgajai metodei, tāpat kā visam, kas ir labs šajā pasaulē, ir sava sliktā puse. Paralēli zemes rentes uzkrāšanai Irijā notiek īru uzkrāšanās Amerikā. Īrs, ko izstūmušas aitas un vērši, kā fēnijs[193] atdzimst viņpus okeāna. Un pret veco jūru valdnieci arvien draudošāk un draudošāk paceļas jaunā milzu republika.

Acerba fata Romanos agunt
Scelusque fraternae necis[194].

188b) Sā darba trešajā grāmatā, daļā par zemesīpašumu, es sīkāk parādīšu, kā atsevišķi zemesīpašnieki un Anglijas likumdošana plānveidīgi izmantoja badu un tam sekojošos apstākļus, lai varmācīgi izdarītu revolūciju zemkopībā un samazinātu Irijas iedzīvotāju skaitu uz apmēriem, kas ir izdevīgi lendlordiem. Turpat es atgriezīšos arī pie sīko fermeru un laukstrādnieku stāvokļa. Šeit tikai viens citāts. Nasavs V. Seniors kādā no saviem pēc nāves publicētajiem darbiem «Journals. Conversations and Essays relating to Ireland», 2 vols., London, 1868, V. II, p. 282, starp citu, saka: «Dr. Dž. pareizi ir atzīmējis, ka mūsu likums par nabadzīgajiem ir spēcīgs ierocis mūsu rokās, lai sagādātu uzvaru lendlordiem; otrs ierocis ir emigrācija. Neviens Irijas draugs nevēlēsies, lai karš» (starp lendlordiem un sīkajiem ķeltu fermeriem) «ievilktos garumā, — un vēl mazāk vēlēsies, lai tas beigtos ar fermeru uzvaru ... Jo ātrāk tas» (šis karš) «beigsies, jo ātrāk Irija pārvērtīsies par ganībām (grazing country) ar samērā nelielu iedzīvotāju skaitu, kas vajadzīgs ganībām, — jo labāk visām šķirām.» Anglijas 1815. g. labības likumi nodrošināja Irijai brīva labības ieveduma monopolu Lielbritānijā. Tādējādi tie mākslīgi atbalstīja graudu labības kultivēšanu. 1846. gadā līdz ar labības likumu atcelšanu šis monopols bija pēkšņi iznīcināts. Nerunājot jau par visiem citiem apstākļiem, ar šo notikumu vien jau pietika, lai dotu varenu vērienu Irijas aramzemes pārvēršanai par ganībām, fermu koncentrācijai un sīko zemnieku padzīšanai. Pēc tam kad 1815.—1846. g. periodā izslavēja Irijas augsnes auglību un atklāti pateica, ka pati daba to esot izraudzījusi vienīgi kviešu audzēšanai, — tagad angļu agronomi, ekonomisti, politiķi pēkšņi atklājuši, ka tā nekam citam nav derīga kā tikai lopbarības zālāju ražošanai! Leons de Laverna kgs pasteidzas atkārtot to arī viņpus Lamanša. Vajag būt tik «nopietnam» cilvēkam kā Laverns, lai noticētu šādām pasakām.

DIVDESMIT CETURTĀ NODAĻA

TĀ SAUCAMĀ SĀKOTNĒJĀ UZKRĀŠANA

1. SĀKOTNĒJĀS UZKRĀŠANAS NOSLĒPUMS

Mēs redzējām, kā nauda pārvēršas kapitālā, kā kapitāls rada virsvērtību un kā no virsvērtības pieaug kapitāls. Bet kapitāla uzkrāšanas priekšnoteikums ir virsvērtība, virsvērtības priekšnoteikums — kapitālistiskā ražošana un šās pēdējās priekšnoteikums — lielas kapitāla un darbaspēka masas preču ražotāju rokās. Tādējādi visa šī kustība, acīm redzot, griežas burvju lokā, no kura mēs varam tikt laukā, vienīgi pieņemot, ka pirms kapitālistiskās uzkrāšanas ir notikusi «sākotnējā» uzkrāšana (A. Smita «previous accumulation») — uzkrāšana, kas nav kapitālistiskā ražošanas veida rezultāts, bet gan tā sākuma punkts.

Šai sākotnējai uzkrāšanai politiskajā ekonomijā ir apmēram tāda pati loma, kāda ir grēkā krišanai teoloģijā: Ādams iekoda ābolā, un līdz ar to cilvēku dzimums krita grēkā. Tās izcelšanos izskaidro, stāstot to kā senatnē notikušu vēsturisku anekdoti. Sen pagājušos laikos pastāvējusi, no vienas puses, strādīgu, saprātīgu un, galvenais, taupīgu izredzēto saujiņa un, no otras puses, — slinķu, skrandaiņu masa, kuri noplītējuši visu, kas tiem bijis, un pat vairāk par to. Tiesa, teoloģiskā leģenda par grēkā krišanu mums stāsta, kā cilvēki tikuši notiesāti ēst savu maizi vaiga sviedros, bet ekonomiskās grēkā krišanas vēsture atklāj, kā varējuši rasties cilvēki, kuriem tas nemaz nav vajadzīgs. Bet tas ir vienalga. Tā iznācis, ka pirmie uzkrājuši bagātību, bet pēdējiem beigu beigās nekas cits nav palicis ko pārdot kā tikai viņu pašu āda. Kopš šās grēkā krišanas sākusies plašās masas nabadzība, kurai, neraugoties uz visu tās darbu, vēl arvien vairāk nekā neesot ko pārdot kā tikai pašai sevi, un nedaudzo bagātība, kas pastāvīgi pieaug, kaut gan viņi jau sen vairs nestrādā. Šādas banālas pasakas, lai attaisnotu propriété [īpašumu], sniedz, piemēram, Tjēra kungs kādreiz tik asprātīgajiem frančiem un turklāt vēl ar svinīgu valstsvīra nopietnību. Bet, ja runa ir par īpašuma jautājumu, tad svēts pienākums pavēl atbalstīt bērnu ābeces viedokli kā vienīgo pareizo vi-

siem vecumiem un visām attīstības pakāpēm. Kā zināms, patiesajā vēsturē ļoti liela loma ir iekarošanai, verdzināšanai, laupīšanai, — vārdu sakot, varmācībai. Bet lēnprātīgajā politiskajā ekonomijā no laika gala ir valdījusi idille. Tiesība un «darbs» no laika gala esot bijuši vienīgie līdzekļi, kā iedzīvoties bagātībā, — izņēmums vienmēr, protams, bijis «šis gads». Īstenībā sākotnējās uzkrāšanas metodes ir viss, kas vien patīk, tikai ne idille.

Nauda un prece, tāpat kā dzīvei nepieciešamie līdzekļi un ražošanas līdzekļi, nebūt nav kapitāls paši par sevi. Tie ir jāpārvērš par kapitālu. Bet šī pārvēršana ir iespējama tikai noteiktos apstākļos, kas ir šādi: divām ļoti dažādām, pretējām preču īpašnieku šķirām jāsastopas vienai ar otru un jānonāk kontaktā — no vienas puses, naudas, ražošanas līdzekļu un dzīvei nepieciešamo līdzekļu īpašniekam, kuram ir vajadzība iepirkt svešu darbaspēku, lai vairotu tālāk vērtības summu, ko viņš piesavinājies; no otras puses, brīviem strādniekiem, sava pašu darbaspēka pārdevējiem un tātad darba pārdevējiem. Šie strādnieki ir brīvi divējādā nozīmē: viņi paši nepieder tieši pie ražošanas līdzekļiem, kā vergi, dzimtcilvēki utt., un arī ražošanas līdzekļi viņiem nepieder, kā tas ir ar zemniekiem, kuriem ir patstāvīga saimniecība utt.; gluži pretēji — viņi ir brīvi no ražošanas līdzekļiem, pilnīgi atbrīvoti no tiem, viņiem to nav. Līdz ar šo preču tirgus polarizāciju rodas kapitālistiskās ražošanas pamatnosacījumi. Kapitālistiskās attiecības priekšnoteikums ir tas, ka īpašums uz darba realizācijas nosacījumiem ir atdalīts no strādniekiem. Tiklīdz kapitālistiskā ražošana nostājas pati uz savām kājām, tā ne tikai uztur šo atdalījumu, bet arī atražo to nepārtraukti pieaugošā mērogā. Tādējādi process, kas rada kapitālistisko attiecību, nevar būt nekas cits kā vien process, kurā strādnieks tiek atdalīts no īpašuma uz sava darba nosacījumiem, — process, kurš, no vienas puses, sabiedriskos ražošanas līdzekļus un dzīvei nepieciešamos līdzekļus pārvērš kapitālā, no otras puses, tiešos ražotājus — algotos strādniekos. Tātad tā saucamā sākotnējā uzkrāšana nav nekas cits kā vēsturisks process, kurā ražotājs tiek atdalīts no ražošanas līdzekļiem. Tas ir «sākotnējais», tāpēc ka izveido kapitāla un tam atbilstošā ražošanas veida priekšvēsturi.

Kapitālistiskās sabiedrības ekonomiskā struktūra izauga no feodālās sabiedrības ekonomiskās struktūras. Feodālās sabiedrības sairšana atbrīvoja kapitālistiskās sabiedrības elementus.

Tiešais ražotājs, strādnieks, tikai tad gūst iespēju rīkoties ar savu personu, kad viņš vairs nav piesaistīts pie zemes un nav vairs dzimtbūtnieciski vai feodāli atkarīgs no otras personas. Tālāk, lai kļūtu par darbaspēka brīvu pārdevēju, kas nes savu preci tur, kur pēc tās ir pieprasījums, strādniekam bija jāatbrīvojas no cunftu kundzības, no cunftu noteikumiem par mācekļiem un zeļļiem un no pārējiem traucējošiem priekšrakstiem par darbu. Tātad vēsturiskais process, kas pārvērš ražotājus par algotiem strādniekiem, parādās,

no vienas puses, kā viņu atbrīvošanās no feodālām klausībām un cunftu spaidiem; un tikai šo vienu pusi redz mūsu buržuāziskie vēsturnieki. Bet, no otras puses, atbrīvotie tikai tad kļūst par sevis pašu pārdevējiem, kad viņiem ir atņemti visi viņu ražošanas līdzekļi un visas eksistences garantijas, ko nodrošinājuši senie feodālie institūti. Un šī viņu ekspropriācijas vēsture ir ierakstīta cilvēces hronikās ar asinīm un uguni.

Rūpniecības kapitālistiem, šiem jaunajiem valdniekiem, savukārt bija jāizstumj ne tikai cunftu meistari, bet arī feodāļi, kuriem piederēja bagātības avoti. No šās puses viņu augšupeja ir uzvarošās cīņas auglis, cīņas pret feodālo varu ar tās neciešamajām privilēģijām, kā arī pret cunftēm un tām važām, ko šīs pēdējās uzliek brīvai ražošanas attīstībai un kas neļauj cilvēkam brīvi ekspluatēt cilvēku. Tomēr rūpniecības bruņiniekiem izdevās izstumt zobena bruņiniekus tikai tāpēc, ka viņi izmantoja notikumus, kurus viņi paši nepavisam nebija izraisījuši. Viņi kāpa uz augšu, izmantojot tos pašus netīros līdzekļus, kuri kādreiz deva iespēju Romas brīvlaistajiem kļūt par savu patronu kungiem.

Sākuma punkts attīstībai, kas radīja tiklab algoto strādnieku, kā arī kapitālistu, bija strādnieka verdzība. Šī attīstība bija viņa verdzināšanas formas pārmainīšanās, feodālās ekspluatācijas pārvēršanās par kapitālistisko ekspluatāciju. Lai saprastu šā procesa gaitu, mums nav vajadzības doties pārāk tālā pagātnē. Kaut gan pirmie kapitālistiskās ražošanas sākumi sporādiski sastopami atsevišķās pilsētās pie Vidusjūras jau XIV un XV gadsimtā, tomēr kapitālistiskās ēras sākums datējams tikai ar XVI gadsimtu. Kur tā iestājusies, tur jau sen ir iznīcināta dzimtbūšana un jau ir novītis visspilgtākais viduslaiku zieds — brīvās pilsētas.

Sākotnējās uzkrāšanas vēsturē laikmetu rada apvērsumi, kurus topošā kapitālistu šķira izmanto kā sviras, un pirmām kārtām momenti, kad lielas cilvēku masas pēkšņi un varmācīgi tiek atrautas no savas eksistences līdzekļiem un izmestas darba tirgū kā ārpus likuma nostādīti proletārieši. Lauku ražotāja ekspropriācija, zemnieka pārvēršana bezzemniekā ir visa procesa pamats. Tās vēsturei dažādās zemēs ir dažāda nokrāsa, tā iziet dažādas fāzes dažādā kārtībā un dažādos vēsturiskos laikmetos. Klasiskā formā tā notiek tikai Anglijā, kuru mēs tāpēc arī ņemam kā piemēru[189].

---

[189]) Itālijā, kur kapitālistiskā ražošana attīstījās visagrāk, visagrāk saira arī dzimtbūšanas attiecības. Dzimtcilvēks te tiek emancipēts, pirms tas paspējis nodrošināt sev kaut kādas senlaiku tiesības uz zemi. Tāpēc atbrīvošana viņu tūdaļ pārvērš par ārpus likuma nostādītu proletārieti, kurš turklāt tūdaļ atrod jaunus kungus pilsētās, kas saglabājušās pa lielākajai daļai vēl no Romas laikiem. Pēc tam kad pasaules tirgus revolūcija kopš XV gadsimta beigām[195] iznīcināja Ziemeļitālijas tirdzniecisko pārsvaru, sākās kustība pretējā virzienā. Strādnieki masveidīgi tika izdzīti no pilsētām uz laukiem un tur lika pamatu pēc dārzkopības tipa organizētas sīkas zemkopības kultūras nepieredzētam uzplaukumam.

2. ZEMES EKSPROPRIĀCIJA LAUKU IEDZĪVOTĀJIEM

Anglijā dzimtbūšana faktiski izzuda XIV gadsimta beigās. Lielum lielais vairākums iedzīvotāju[190] sastāvēja toreiz — un vēl vairāk XV gadsimtā — no brīviem zemniekiem, kuriem bija patstāvīgas saimniecības, lai arī aiz kādām feodālām izkārtnēm slēpās viņu īpašums. Lielākajās kungu muižās bailiff [pārvaldnieku], kas kādreiz pats bijis dzimtcilvēks, izstūma brīvais fermeris. Algotie strādnieki zemkopībā sastāvēja pa daļai no zemniekiem, kas izlietoja brīvo laiku, lai strādātu pie lielajiem zemesīpašniekiem, pa daļai no īpašas algotu strādnieku šķiras šā vārda tiešajā nozīmē — šķiras, kura relatīvi un absolūti nebija liela. Arī viņi faktiski līdz ar to bija patstāvīgi zemnieki, jo blakus darba algai viņi saņēma kotedžu, kā arī 4 un vairāk akrus aramzemes. Turklāt kopā ar īstajiem zemniekiem viņi izmantoja kopienas zemi, ganīja uz tās savus lopus un ieguva kurināmo — malku, kūdru u. tml.[191]. Visās Eiropas zemēs feodālo ražošanu raksturo zemes sadalījums starp iespējami lielāku daudzumu feodāli atkarīgo zemnieku. Feodālo kungu, tāpat kā vispār jebkuru suverēnu varenību noteica nevis viņu rentes apmēri, bet gan viņu pavalstnieku skaits, un šis pēdējais bija atkarīgs no zemnieku skaita, kuriem bija patstāvīga saimniecība[192]. Tāpēc, kaut gan Anglijas zeme, pēc tam kad to bija iekarojuši normaņi, tika sadalīta milzīgās baronistēs, kas nereti ietvēra sevī līdz 900 veco anglosakšu lordistu katra, tomēr tā bija pārklāta ar sīkām zemnieku saimniecībām, un tikai atsevišķās vietās starp tām bija lielas kungu muižas. Tādas attiecības, vienlaikus uzplaukstot pilsētu dzīvei, kas ir raksturīgi XV gadsimtam, padarīja iespējamu to tautas bagātību, kuru tik daiļrunīgi apraksta kanclers Forteskjū savos «Laudibus Legum Angliae», bet šīs attiecības izslēdza kapitālistiskās bagātības iespēju.

Priekšspēle apvērsumam, kas radīja kapitālistiskā ražošanas veida pamatu, notika XV gadsimta pēdējā trešdaļā un XVI gadsimta pirmajos gadu desmitos. Feodālo družīnu likvidēšanas rezul-

---

[190]) «Sīkie zemesīpašnieki, kas apstrādāja savus pašu laukus ar pašu darbu un dzīvoja pieticīgā labklājībā ... toreiz bija daudz lielāka nācijas daļa nekā tagad ... Ne mazāk kā 160 000 zemesīpašnieku, kas kopā ar ģimenēm droši vien bija vairāk nekā viena septītā daļa no visiem iedzīvotājiem, dzīvoja, apstrādādami savus sīkos freehold gabaliņus» (freehold — pilnīgs īpašums uz zemi). «So sīko zemesīpašnieku vidējo ienākumu vērtē uz 60—70 st. mārc. Ir aprēķināts, ka personu, kas apstrādāja savu pašu zemi, bija vairāk nekā svešas zemes nomātāju» (*Macaulay.* «History of England», 10th ed. London, 1854, v. I, p. 333, 334). Jau XVII gadsimta pēdējā trešdaļā $^4/_5$ angļu tautas nodarbojās ar zemkopību (turpat, 413. lpp.). — Es citēju Makoleju tāpēc, ka viņš kā sistemātisks vēstures viltotājs cik iespējams «notušē» šāda veida faktus.

[191]) Nevajag aizmirst, ka pat dzimtcilvēkiem ne tikai piederēja neliels zemes gabals pie mājas, — tiesa, ar pienākumu maksāt gruntsnomu, — bet tie bija arī kolektīvā kopienas zemes īpašuma dalībnieki. «Zemnieks tur» (Silēzijā) «ir dzimtcilvēks.» Un tomēr šiem «dzimtcilvēkiem» pieder kopienas zeme. «Līdz šim laikam nav izdevies pierunāt silēziešus sadalīt kopienas zemi, turpretim Neimarkā vairs nav palicis neviena ciema, kur šī sadalīšana nebūtu izdarīta ar vislielākajiem panākumiem» (*Mirabeau.* «De la Monarchie Prussienne». Londres, 1788, t. II, p. 125, 126).

[192]) Japānā ar tās tīri feodālo zemesīpašuma organizāciju un ar tās plaši attīstītajām zemnieku sīksaimniecībām ir saskatāma daudz pareizāka Eiropas viduslaiku aina nekā visās mūsu vēstures grāmatās, kas pa lielākajai daļai atrodas buržuāzisku aizspriedumu varā. Ir pārāk ērti būt «liberālam» uz viduslaiku rēķina.

tātā darba tirgū tika izmesta ārpus likuma nostādītu proletāriešu masa; šīs druzīnas, kā pareizi atzīmē sers Džeimss Stjuarts, «visur veltīgi pārpildīja mājas un sētas»[196]. Kaut gan karaļa vara, pati būdama buržuāziskās attīstības produkts, savā tieksmē uz absolūtismu varmācīgi paātrināja šo druzīnu likvidēšanu, tomēr tā nebūt nebija tās vienīgais cēlonis. Lielie feodāļi, kas bija visasākajā antagonismā pret karaļa varu un parlamentu, radīja skaita ziņā nesalīdzināmi vairāk proletariāta, uzurpēdami kopienas zemi un padzīdami zemniekus no viņu zemes gabaliem, uz kuriem zemniekiem bija tāda pati feodāla īpašuma tiesība kā pašiem feodāļiem. Tiešu impulsu uz to Anglijā deva Flandrijas vilnas manufaktūras uzplaukums un ar to saistītā vilnas cenu celšanās. Veco feodālo aristokrātiju aprija lielie feodālie kari, bet jaunā aristokrātija bija sava laika bērns, kuram nauda bija visu spēku spēks. Aramzemes pārvēršana par aitu ganībām kļuva par feodāļu lozungu. Harisons savā darbā «Description of England. Prefixed to Holinshed's Chronicles» apraksta, cik graujoši ietekmē visu zemi šī sīkzemnieku ekspropriācija. Bet, viņš raksta, «what care our great incroachers!» («kāda daļa par to mūsu lielajiem uzurpatoriem!»). Zemnieku dzīvokļus un strādnieku kotedžas varmācīgi nopostīja vai pameta likteņa varā.

«Ja mēs,» saka Harisons, «ņemsim jebkuras bruņinieka muižas vecos aprakstus, tad redzēsim, ka pazudušas neskaitāmas mājas un sīkās zemnieku saimniecības; ka zeme tagad uztur daudz mazāku skaitu cilvēku; ka daudzas pilsētas panīkušas, kaut gan blakus tām uzplaukušas jaunas pilsētas... Es varētu daudz ko pastāstīt par pilsētām un ciemiem, kuri nojaukti un pārvērsti par aitu ganībām un no kuriem palikušas tikai muižnieku mājas.»

Šādu vecu hroniku sūdzības vienmēr ir mazliet pārspīlētas, bet tās precīzi attēlo iespaidu, kādu tolaik notiekošā ražošanas attiecību revolūcija radīja tā laika cilvēkos. Salīdzinot kanclera Forteskjū un Tomasa Mora darbus, mēs skaidri redzam bezdibeni, kas atdala XV gadsimtu no XVI. Kā pareizi atzīmē Torntons, Anglijas strādnieku šķira no sava zelta laikmeta bez jebkādām pārejas pakāpēm nokļuva dzelzs laikmetā.

Likumdošanu nobaidīja šis apvērsums. Tā vēl nestāvēja tajā civilizācijas augstumā, kad «Wealth of the Nation» [«nācijas bagātību»], t. i., kapitāla radīšanu un tautas masu nesaudzīgu ekspluatāciju un pauperizāciju atzīst par jebkuras valsts gudrības ultima Thule*. Bēkons savā Indriķa VII valdīšanas laika vēsturē saka:

«Ap to laiku» (1489. g.) «pieauga sūdzību skaits par to, ka aramzemi pārvērš par ganībām» (aitu utt. ganīšanai), «kas prasa tikai nedaudzu ganu uzraudzību; zeme, ko līdz šim iznomāja uz mūžu vai uz gadu» (gada nomāšanas veids bija lielas daļas «yeomen» eksistences pamats), «tika pārvērsta par lielām muižām. Tas noveda pie tautas panīkuma un tātad pie pilsētu, baznīcu, desmitās tiesas

* Burtiski: galējo Tuli; šeit šo izteicienu lieto galējās robežas nozīmē. Tule — salu zeme, kas, pēc seno cilvēku priekšstata, atradusies Eiropas galējos ziemeļos.) — *Red.*

panīkuma... Karalis un parlaments ar apbrīnojamu gudrību centās izārstēt šo ļaunumu... Viņi veica pasākumus pret kopienu zemes uzurpāciju, kas iznīcināja iedzīvotājus (depopulating inclosures), pret ganību saimniecībām, kuras iznīcināja iedzīvotājus (depopulating pasturage) un kuras uz pēdām sekoja šai uzurpācijai.»

Indriķa VII akts, 1489. g., 19. nod., aizliedz nojaukt zemnieku mājas, pie kurām pieder ne mazāk par 20 akriem zemes. Indriķa VIII akts, kas izdots viņa 25. valdīšanas gadā, šo likumu atjauno. Tur, starp citu, ir teikts, ka

«ievērojams skaits nomas zemes gabalu un lieli lopu, it sevišķi aitu ganāmpulki koncentrējas nedaudzu rokās un tāpēc zemes rentes ir ļoti pieaugušas un aramzemes (tillage) apstrādāšana ir ļoti panīkusi, baznīcas un mājas nojauktas un pārsteidzoši milzīgas cilvēku masas zaudējušas iespēju uzturēt sevi un savas ģimenes».

Tāpēc likums nosaka, ka jāatjauno nolaistās sētas, un nosaka attiecību starp aramzemi un ganībām utt. Kāds 1533. g. akts sūdzas par to, ka dažiem īpašniekiem ir līdz 24 000 aitu, un ierobežo pieļaujamo skaitu ar diviem tūkstošiem[193]. Vienlīdz veltīgas bija kā tautas sūdzības, tā likumi pret sīko fermeru un zemnieku ekspropriāciju, kurus izdeva 150 gadu laikā, sākot ar Indriķa VII laikmetu. To veltīguma noslēpumu neviļus atklājis mums pats Bēkons.

«Indriķa VII akts,» viņš raksta savā «Essays, civil and moral» 29. nodaļā, «ir dziļš un apbrīnojams ar to, ka tas radīja noteikta normāla lieluma zemkopju saimniecības un sētas, t. i., nostiprināja tām tādu zemes daudzumu, lai tās varētu dot pavalstniekus, kas ir pietiekami nodrošināti un nav verdziskas atkarības pazemoti, lai, no otras puses, arklu vadītu paša īpašnieka roka un nevis algotņa roka» («to keep the plough in the hand of the owners and not hirelings»)[193a].

Bet kapitālistiskā sistēma turpretim prasīja tieši tautas masu verdzisku stāvokli, viņu pašu pārvēršanu par algotiem strādniekiem un viņu darba līdzekļu pārvēršanu par kapitālu. Šā pārejas perioda laikā likumdošana centās arī nostiprināt vismaz 4 akrus zemes pie katra algotā laukstrādnieka kotedžas un aizliedza viņam pieņemt savā kotedžā īrniekus. Vēl 1627. gadā, Kārļa I laikā, Rodžeru Krokeru no Fontmilas notiesāja par to, ka viņš bija uzcēlis savā Fontmilas muižā kotedžu un nebija piešķīris tai 4 akrus

---

[193]) Savā «Utopijā» Tomass Mors runā par divainu zemi, kur «aitas aprij cilvēkus» («Utopia», transl. Robinson, ed. Arber, London, 1869, p. 41).

[193a]) Bēkons izskaidro sakaru, kas pastāv starp brīviem, turīgiem zemniekiem un labiem kājniekiem. «Lai uzturētu karalistes varenību un tikumus, bija augstākajā mērā svarīgi saglabāt pietiekamus nomas apmērus, lai nodrošinātu pārtikušu eksistenci veselīgiem, spējīgiem cilvēkiem un lai nodrošinātu to, ka lielākā daļa karalistes zemes piederētu yeomanry, t. i., cilvēkiem, kuru stāvoklis ir vidējs starp dižciltīgajiem un koteriem (cottagers) un kalpiem... Jo visi viskompetentākie kara mākslas lietpratēji ir savā starpā vienis prātis par to... ka galvenais armijas spēks ir infantērija jeb kājnieki. Bet, lai radītu labu infantēriju, ir nepieciešami cilvēki, kas izauguši nevis verdzībā un nabadzībā, bet gan brīvībā un zināmā labklājībā. Tāpēc, ja valsti galvenā nozīme ir muižniekiem un augstākajai sabiedrībai, bet lauku iedzīvotāji un arāji sastāv tikai no strādniekiem vai kalpiem, kā arī no koteriem, t. i., nabadzīgajiem, kam pieder būdas, tad tādos apstākļos ir iespējama laba kavalērija, bet nekādā ziņā nav iespējami labi, stingri kājnieki... Mēs redzam to Francijā un Itālijā, un dažās citās ārvalstīs, kur tiešām visi iedzīvotāji sastāv no muižniecības un nabadzīgajiem zemniekiem... tā kā tās ir spiestas izmantot saviem kājnieku bataljoniem algotas šveiciešu utt. bandas, no kā arī izriet, ka šīm nācijām ir daudz iedzīvotāju, bet maz kareivju» («The Reign of Henry VII etc. Verbatim Reprint from Kennet's England», ed. 1719, London, 1870, p. 308).

zemes; vēl 1638. gadā, Kārļa I laikā, tika iecelta karaliska komisija, lai panāktu, ka tiek ievēroti vecie likumi, it sevišķi likums par 4 akriem zemes; vēl Kromvels aizliedza Londonas apkārtnē mazāk nekā 4 jūdžu attālumā celt mājas, pie kurām nebūtu 4 akri zemes. Vēl XVIII gadsimta pirmajā pusē laukstrādnieks iesūdzēja tiesā, ja viņa kotedžai nepiešķīra no 1 līdz 2 akriem zemes. Bet tagad viņš ir laimīgs, ja pie kotedžas ir mazs dārziņš vai netālu no tās iespējams nomāt dažas kvadrātasis zemes.

«Zemesīpašnieki un nomnieki te rīkojas roku rokā,» saka Dr. Hanters. «Daži akri pie kotedžas padarītu strādniekus pārāk neatkarīgus.»[194]

Tautas masu varmācīgā ekspropriācija ieguva jaunu, šausmīgu impulsu XVI gadsimtā, pateicoties Reformācijai un tai sekojošajai kolosālajai baznīcas muižu izlaupīšanai. Reformācijas laikam sākoties, katoļu baznīca bija lielas daļas Anglijas zemes feodālā īpašniece. Klosteru utt. iznīcināšana padarīja to iemītniekus par proletāriešiem. Pašas baznīcas muižas pa lielākajai daļai uzdāvināja laupīšanas kārajiem karaļa favorītiem vai par nieka naudu pārdeva spekulantiem, fermeriem un pilsētniekiem, kuri masveidīgi padzina no tām vecos zemkopjus, kas savu zemi visu laiku bija lietojuši mantošanas kārtībā, un viņu saimniecības apvienoja. Trūkumā nonākušajiem zemkopjiem bez liekas runāšanas atņēma ar likumu garantēto tiesību uz zināmu daļu no baznīcas desmitās tiesas[195]. «Pauper ubique jacet!»[197] izsaucās karaliene Elizabete pēc kāda ceļojuma pa Angliju. Viņas valdīšanas 43. gadā valdība beidzot bija spiesta oficiāli atzīt pauperismu, ieviešot nodokli par labu nabadzīgajiem.

«Šā likuma autoriem bija kauns atklāti izteikt tā motivējumu, un tāpēc viņi pretēji visiem paradumiem laida to pasaulē bez jebkādas preambulas (paskaidrojoša priekšvārda).»[196]

Kārļa I 16. valdīšanas gadā izdotais akts, 4., pasludināja šo likumu par pastāvīgu, un tikai 1834. gadā tam piešķīra jaunu, stingrāku formu[197]. Šīs tiešās Reformācijas sekas tomēr nebija pats

---

[194]) Dr. Hanters darbā «Public Health. 7th Report, 1864». London, 1865, p. 134, «Zemes daudzumu, kas ir noteikts» (vecajos likumos), «tagad uzskata par pārāk lielu strādniekiem un pat par tādu, kas spēj viņus pārvērst par sīkiem fermeriem» (*George Roberts*. «The Social History of the People of the Southern Counties of England in Past Centuries». London, 1856, p. 184, 185).

[195]) «Nabadzīgo tiesību uz daļu no baznīcas desmitās tiesas tieši nosaka senie statūti» (*J. D. Tuckett*, cit. darbs, II sēj., 804. un 805. lpp.).

[196]) *William Cobbett*. «A History of the Protestant Reformation», § 471.

[197]) Kā izpaudās pie tam protestantiskais «gars», starp citu, redzams no sekojošā. Daži Dienvidanglijas zemesīpašnieki un turīgie fermeri, sapulcējušies un kopīgi pārdomājuši, izstrādāja desmit jautājumus par to, kā vispareizāk iztulkojams Elizabetes likums par nabadzīgajiem. Sos jautājumus viņi iesniedza atsauksmei tā laika slavenajam juristam tiesību doktoram Snigi (vēlāk, Jēkaba I laikā, tiesnesis). «Devītais jautājums ir šāds: Daži bagāti fermeri draudzē izstrādājuši gudru plānu, ar kura palīdzību varētu novērst visu sajukumu akta izpildīšanā. Viņi ierosina uzcelt draudzē cietumu. Nevienam nabadzīgajam, kas nav ar mieru, ka viņu iesloga minētajā cietumā, palīdzība nav sniedzama. Tālāk, tuvējos ciemos ir jāizsludina, ka gadījumā, ja tur atradīsies kāda persona, kas vēlas salīgt šās draudzes nabadzīgos, tad lai tā atsūta noteiktā dienā slēgtā aploksnē lūgumu, norādot zemāko cenu, par kuru tā ir ar mieru ņemt pie sevis un uzturēt mūsu nabadzīgos. Šā plāna autori domā, ka kaimiņu grāfistēs ir personas, kas nevēlas strādāt un kam nav pietiekamas mantas vai kredīta, lai nomātu zemi vai kuģi un tādā veidā dzīvotu nestrādājot («so as to live without

svarīgākais tās rezultāts. Baznīcas īpašumi bija tradicionālo zemesīpašuma attiecību reliģiskais cietoksnis. Līdz ar šā cietokšņa krišanu nevarēja noturēties arī šīs attiecības[198].

Vēl XVII gadsimta pēdējos gadu desmitos yeomanry, neatkarīgā zemniecība, bija skaita ziņā lielāka nekā nomnieku šķira. Tā bija Kromvela galvenais spēks un, pēc paša Makoleja atzinuma, labs kontrasts žūpām muižniekiem un to kalpotājiem, lauku priesteriem, kuru pienākums bija apsegt kungu bijušo mīļāko grēkus ar laulības vainagu. Pat algotie laukstrādnieki arvien vēl bija kopienas zemes līdzīpašnieki. Apmēram 1750. gadā izzūd yeomanry[199], un XVIII gadsimta pēdējos gadu desmitos izzūd jebkādas zemnieku kopienas īpašuma pēdas. Mēs šeit neņemam vērā agrārās revolūcijas tīri ekonomiskās atsperes. Mūs interesē šās revolūcijas varmācīgās sviras.

Stjuartu restaurācijas laikā zemesīpašnieki likumdošanas kārtībā izdarīja to uzurpāciju, kura kontinentā visur notika bez jebkādiem likumdošanas aplinkiem. Viņi iznīcināja zemesīpašuma attiecību feodālo kārtību, t. i., nokratīja no sevis it visas klausības valstij, «atlīdzināja» valstij, uzliekot nodokļus zemniecībai un pārējai tautas masai, piesavinājās moderno privātīpašuma tiesību uz muižām, uz kurām tiem bija tikai feodāla tiesība, un beidzot izdeva Anglijas laukstrādniekiem likumus par apmešanos («laws of settlement»), kuri mutatis mutandis [ar attiecīgiem grozījumiem] ietekmēja Anglijas zemkopjus tāpat, kā tatāra Borisa Godunova ukazs ietekmēja Krievijas zemniecību[198].

«Glorious Revolution» (slavenā revolūcija)[199] līdz ar Orānijas

---

labour»). Tādas personas varētu izteikt draudzei ļoti izdevīgus priekšlikumus. Ja arī kādreiz gadīsies, ka šā līgumslēdzēja aizgādībā nodotie nabadzīgie ies bojā, tad grēks kritīs uz viņa galvu, jo draudze būs izpildījusi savu pienākumu pret šiem nabadzīgajiem. Mēs tomēr baidāmies, ka šis akts nepieļauj līdzīgus gudrus pasākumus (prudential measure), bet jums jāzina, ka visi pārējie freeholder mūsu un kaimiņu grāfistēs pievienosies mums un pamudinās savus pārstāvjus apakšnamā iesniegt likumprojektu, kas ļauj ieslodzīt nabadzīgos cietumā un likt pie spaidu darbiem, lai nevienam cilvēkam, kas nav ar mieru iet cietumā, nebūtu tiesības uz palīdzību. Mēs ceram, ka tas atturēs personas, kas nokļuvušas nabadzībā, no vēlēšanās lūgt palīdzību» («will prevent persons in distress from wanting relief») (*R. Blakey*. «The History of Political Literature from the Earliest Times». London, 1855, v. II, p. 84, 85). — Skotijā dzimtbūšanu likvidēja dažus gadsimtus vēlāk nekā Anglijā. Vēl 1698. gadā Flečers no Saltunas paskaidroja Skotijas parlamentā: «Nabadzīgo Skotijā ir ne mazāk par 200 000. Vienīgais līdzeklis pret to, kuru es, republikānis principā, varu likt priekšā, — ir dzimtbūšanas atjaunošana un visu to iedzīvotāju pārvēršana par vergiem, kuri nav spējīgi patstāvīgi nodrošināt savu eksistenci.» Tāpat saka arī Idens grāmatā «The State of the Poor», v. I, ch. I, p. 60, 61: «Zemkopju brīvība rada pauperismu. Manufaktūras un tirdzniecība ir mūsu zemes nabadzīgo patiesie vecāki.» Idens un iepriekš citētais Skotijas «republikānis principā» kļūdās tikai vienā lietā: zemkopis kļuvis par proletārieti vai pauperu ne tāpēc, ka tika likvidēta dzimtbūšana, bet gan tāpēc, ka tika likvidēts viņa zemes īpašums. — Francijā, kur ekspropriācija notika citādā veidā, Anglijas likumam par nabadzīgajiem atbilst 1571. g. Mulēnas ordonance un 1656. g. edikts.

[198] Rodžersa kgs, kaut gan viņš toreiz bija politiskās ekonomijas profesors Oksfordas universitātē, šajā protestantiskās ortodoksijas centrā, savā priekšvārdā grāmatai «History of Agriculture» uzsver Reformācijas rezultātā notikušās tautas masu pauperizācijas faktu.

[199] «A Letter to Sir T. C. Bunbury, Brt.: On the High Price of Provisions». By a Suffolk Gentleman. Ipswich, 1795, p. 4. Pat fanātiskais lielo fermeru aizstāvis, darba «Inquiry into the Connection between the Present Price of Provisions and the Size of Farms etc.». London, 1773, autors 139. lpp. saka: «Es visvairāk nožēloju . . . to, ka izzudusi mūsu yeomanry, šī cilvēku grupa, kuri tiešām uzturēja mūsu nācijas neatkarību; ir bēdīgi redzēt, ka viņu zeme tagad atrodas monopolistu lordu rokās un ka to nomā sīki fermeri, kas saņem savus zemes gabalus ar gandrīz tikpat smagiem noteikumiem kā vasaļi un pirmās nelaimīgās nejaušības gadījumā var tikt padzīti.»

Vilhelmu III[200] deva varu ierāvējiem — zemesīpašniekiem un kapitālistiem. Viņi iesvētīja jaunu laikmetu, novedot līdz kolosāliem apmēriem to valsts īpašuma izlaupīšanu, kas līdz tam tika praktizēta tikai mēreni. Valsts zemes izdāvāja, pārdeva par nieka naudu vai arī pievienoja privātajām muižām tiešas uzurpācijas ceļā[201]. Tas viss notika, ne mazākajā mērā neievērojot likumības formas. Šādā krāpšanas ceļā iegūtais valsts īpašums līdz ar zemēm, kas nolaupītas baznīcai, ciktāl tās no jauna netika zaudētas republikāniskās revolūcijas laikā, izveido Anglijas oligarhijas tagadējo lielo lordu muižu pamatu[202]. Kapitālisti buržuji atbalstīja šo operāciju, starp citu, tādēļ, lai pārvērstu zemi par brīvas tirdzniecības priekšmetu, paplašinātu lauksaimnieciskās lielražošanas sfēru, palielinātu ārpus likuma nostādīto proletāriešu pieplūdumu no laukiem utt. Turklāt jaunā zemesīpašnieku aristokrātija bija dabiska sabiedrotā jaunajai bankokrātijai, šai finansu aristokrātijai, kas tikko bija izšķīlusies no olas, un lielo manufaktūru īpašniekiem, kuri tolaik balstījās uz aizsargmuitām. Anglijas buržuāzija te aizstāvēja tikai pati savas intereses un no šā viedokļa rīkojās tikpat pareizi kā Zviedrijas pilsētu iedzīvotāji, kuri rīkojās gluži pretēji un, savienojušies ar savu ekonomisko balstu — zemniecību, atbalstīja karaļus, kas ar varu atņēma oligarhijai viņas salaupīto valsts zemi (sākot ar 1604. g. un pēc tam vēlāk, Kārļa X un Kārļa XI laikā).

Kopienas īpašums — kas pilnīgi atšķiras no valsts īpašuma, par kuru tikko bija runa, — bija seno ģermāņu institūts, kas bija saglabājies feodālisma aizsegā. Mēs jau redzējām, ka šī īpašuma varmācīga uzurpācija, kam parasti sekoja aramzemes pārvēršana par ganībām, sākās XV gadsimta beigās un turpinājās XVI gadsimtā. Tomēr tajos laikos šis process notika kā atsevišķi individuāli varmācības akti, pret kuriem likumdošana veltīgi cīnījās veselus 150 gadus. XVIII gadsimtā vērojam progresu tajā ziņā, ka pats likums kļūst par ieroci tautas zemes izlaupīšanai, kaut gan neatkarīgi no tā lielie fermeri neatsakās lietot arī savas pašu mazās privātās metodes[203]. Sās izlaupīšanas parlamentārā forma ir «Bills for Inclosures of Commons» (likumi par kopienas zemes iežogošanu), t. i.,

---

[200]) Par šā buržuāziskā varoņa morālo seju dod priekšstatu šis citāts: «Plašie zemes gabali Irijā, ko 1695. gadā saņēma kā dāvanu lēdija Orkneja, ir vispār pazīstams paraudziņš tam, cik liela bija karaļa mīla un cik spēcīga lēdijas ietekme... Lēdijas Orknejas vērtīgie pakalpojumi, jādomā, bija — foeda labiorum ministeria [netīri mīlas pakalpojumi].» (Slona savākto manuskriptu kolekcija Britānijas muzejā, № 4224. Manuskripta virsraksts: «The Character and Behaviour of King William, Sunderland etc. as represented in Original Letters to the Duke of Shrewsbury from Somers, Halifax, Oxford, Secretary Vernon etc.». Tas ir pilns ar kurioziem.)

[201]) «Valsts zemes nelikumīgā atsavināšana pa daļai pārdošanas, pa daļai dāvāšanas ceļā ir skandaloza noda|a Anglijas vēsturē... grandioza nācijas krāpšana (gigantic fraud on the nation)» (*F. W. Newman.* «Lectures on Political Economy». London, 1851, p. 129, 130). {Sīkus datus par to, kā modernās Anglijas lielie zemesīpašnieki ieguvuši savus īpašumus, sk. [*Evans N. H.*] «Our old Nobility». By Noblesse Oblige. London, 1879. — *F. E.*}

[202]) Sk., piemēram, E. Bērka pamfletu[200] par Bedfordas hercogu namu, kura atvase ir lords Džons Rasels, «the tomtit of liberalism» [«liberālisma zīlīte»].

[203]) «Fermeri aizliedz koteriem turēt jebkādas dzīvas būtnes, izņemot viņus pašus, aiz tā iemesla, ka tie sāktu zagt barību no apcirkņiem, ja tiem būtu lopi un putni. Viņi arī saka: ja gribi, lai koters būtu strādīgs, turi viņu nabadzībā. Patiesībā visa lieta ir tā, ka fermeri tādā veidā uzurpē visas tiesības uz kopienas zemi» («A Political Inquiry into the Consequences of Enclosing Waste Lands». London, 1785, p. 75).

dekrēti, ar kuru palīdzību lendlordi paši sev uzdāvināja tautas zemi kā privātīpašumu, — dekrēti, kas ekspropriēja tautu. Sers F. M. Idens, kas attēlo kopienas īpašumu kā lielo zemesīpašnieku privātīpašumu, kuri stājušies feodāļu vietā, pats atspēko savu viltīgi veidoto advokāta runu, prasīdams «vispārēju parlamenta aktu par kopienas zemes iežogošanu», tātad atzīdams, ka tās pārvēršanai par privātīpašumu nepieciešams parlamentārs valsts apvērsums, un, no otras puses, prasīdams, lai likums «atlīdzina zaudējumus» ekspropriētajiem nabadzīgajiem[204].

Kad neatkarīgo jomenu vietā stājās tenants-at-will, sīki fermeri, kas nomāja zemi uz gadu, verdziski nomāktu cilvēku pūlis, kas bija pilnīgi atkarīgs no lendlorda patvaļas, tad kopienas zemes sistemātiskā izlaupīšana blakus valsts īpašumu izlaupīšanai sevišķi veicināja to lielo fermu izveidošanos, kuras XVIII gadsimtā sauca par kapitālajām fermām[205] vai tirgoņu fermām[206]; tie paši cēloņi veicināja lauku iedzīvotāju pārvēršanos par proletariātu, viņu «atbrīvošanu» rūpniecībai.

XVIII gadsimtā nebija vēl tādā mērā skaidrs kā XIX gadsimtā, ka nacionālā bagātība ir identiska ar tautas nabadzību. Ar to izskaidrojama ļoti enerģiskā polemika tā laika ekonomiskajā literatūrā par kopienas zemes iežogošanu. No milzīgā materiāla, kas ir manā priekšā, es minēšu tikai nedaudzas vietas, kas sevišķi spilgti ilustrē tā laika stāvokli.

«Daudzās Hārtfordšīras draudzēs,» raksta kāda sašutusi spalva, «24 fermas ar 50—150 akru katrā ir apvienotas trijās fermās.»[207] «Northemptonšīrā un Lesteršīrā ļoti izplatījusies kopienas zemes iežogošana, un vairākums jauno lordistu, kas radušās iežogošanas rezultātā, ir pārvērstas par ganībām; tāpēc daudzās lordistēs netiek uzarti pat 50 akri, kaut gan agrāk uzara 1 500 akru... Kādreiz šeit bijušo dzīvojamo māju, šķūņu, zirgu staļļu utt. drupas» ir vienīgās pēdas, kas palikušas no agrākajiem iedzīvotājiem. «Dažās vietās no simt mājām un ģimenēm palikušas tikai... 8 vai 10... Draudžu vairākumā, kur iežogošana sākusies tikai pirms 15 vai 20 gadiem, palikuši tikai ļoti nedaudzi no tiem zemesīpašniekiem, kas apstrādāja zemi agrāk, kad lauki vēl nebija iežogoti. Diezgan bieži gadās, ka 4 vai 5 bagāti lopkopji uzurpē lielas, nesen iežogotas lordistes, kas senāk atradās 20—30 fermeru un tikpat daudzu sīkīpašnieku un citu iedzīvotāju rokās. Visi viņi līdz ar ģimenēm ir padzīti no saviem īpašumiem, līdz ar viņiem izdzīts arī daudz citu ģimeņu, kas atrada pie tām darbu un uzturu.»[208]

Izmantodami iežogošanas ieganstu, lendlordi piesavinājās ne tikai neapstrādāto apkārtējo zemi, bet bieži vien arī zemi, kuru apstrādāja vai nu paši kopienas locekļi, vai arī personas, kas to nomāja no kopienas par noteiktu maksu.

---

[204]) *Eden*, cit. darbs, priekšvārds.

[205]) «Capital farms» («Two Letters on the Flour Trade and the Dearness of Corn.» By a Person in Business. London, 1767, p. 19, 20).

[206]) «Merchant-farms» («An Inquiry into tbe Causes of the Present High Price of Provisions». London, 1767, p. 111, piezīme). Sā anonīmi izdotā labā darba autors ir garīdznieks Natenjels Forsters.

[207]) *Thomas Wright*. «A short Address to the Public on the Monopoly of large farms», 1779, p. 2, 3.

[208]) Garīdzn. *Addington*. «Inquiry into the Reasons for and against Inclosing Open Fields». London, 1772, p. 37—43, passim.

«Es šeit runāju par līdz šim laikam neiežogoto, jau apstrādāto lauku un zemes iežogošanu. Pat autori, kas aizstāv iežogošanu, atzīst, ka iežogojot pastiprinās lielo fermu monopolstāvoklis, paaugstinās dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenas un samazinās iedzīvotāju skaits... Pat neapstrādātas zemes iežogošana tādā veidā, kā to praktizē pašlaik, atņem nabadzīgajiem daļu no viņu dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem un palielina fermas, kas jau bez tā ir pārāk lielas.»[209] «Ja zeme,» raksta doktors Praiss, «nokļūst nedaudzu lielu fermeru rokās, tad sīkie fermeri» (kurus viņš agrāk raksturojis kā «sīkīpašnieku un fermeru masu, kuri līdz ar savām ģimenēm eksistē no viņu apstrādātās zemes produkta, no aitām, kas barojas uz kopienas zemes, putniem, cūkām utt., tā ka viņiem gandrīz nav jāpērk dzīvei nepieciešamie līdzekļi tirgū») «kļūst par cilvēkiem, kas spiesti iegūt sev dzīvei nepieciešamos līdzekļus, strādājot citu labā un pērkot tirgū visu, kas viņiem vajadzīgs... Varbūt tiek veikts vairāk darba, jo vairāk piespiež strādāt... Pilsētas un manufaktūras augs, tāpēc ka tur sadzen arvien lielākus daudzumus cilvēku, kas spiesti meklēt sev nodarbošanos. Tie ir rezultāti, pie kuriem nenovēršami jānoved fermu koncentrācijai un pie kuriem tā tiešām noved mūsu karalistē jau tik daudzus gadus ilgi.»[210]

Iežogošanas vispārējās sekas viņš rezumē šādā veidā:

«Visumā tautas zemāko šķiru stāvoklis ir pasliktinājies gandrīz visādā nozīmē, sīkie zemesīpašnieki un fermeri ir kļuvuši par dienas strādniekiem un algādžiem, un līdz ar to iegūt dzīvei nepieciešamos līdzekļus šajā stāvoklī viņiem ir grūtāk.»[211]

Tiešām, kopienas zemes sagrābšana un to pavadošā revolūcija zemkopībā tik krasi ietekmēja laukstrādnieku stāvokli, ka, pēc paša Īdena vārdiem, viņu darba alga 1765.—1780. g. sāka kristies zem minimuma un tāpēc to vajadzēja papildināt no oficiālās labdarības līdzekļiem. Viņu darba algas, viņš saka, «pietika, tikai lai apmierinātu absolūti nepieciešamās dzīves vajadzības».

Paklausīsimies tagad kādu iežogošanas aizstāvi, doktora Praisa pretinieku.

«Nav pareizs secinājums, ka zeme zaudējusi iedzīvotājus tāpēc, ka iedzīvotāji vairs neizšķiež savu darbu atklātajos laukos... Ja pēc sīko zemnieku pārvēršanās par cilvēkiem, kas spiesti strādāt citu labā, tiek darbināts lielāks daudzums darba, tad tas ir tikai izdevīgi un vēlami nācijai» (pie kuras, protams, nepieder zemnieki, ar kuriem šī pārvēršanās ir notikusi). «... Produkta iznāk vairāk, ja viņu kombinētais darbs tiek izmantots vienā fermā: tādā ceļā tiek radīts pārpa-

---

[209]) *Dr. R. Price.* «Observations on Reversionary Payments», 6 ed. By W. Morgan. London, 1803, v. II, p. 155. Izlasiet Forsteru, Edingtonu, Kentu, Praisu un Džeimsu Andersonu un salīdziniet ar viņiem Makuloha nožēlojamo sikofantisko pļāpāšanu viņa katalogā: «The Literature of Political Economy». London, 1845.

[210]) *Dr. R. Price,* cit. darbs, 147. lpp.

[211]) Turpat, 159. lpp. Tas atgādina Seno Romu. «Bagātie sagrāba lielāko daļu neapstrādātās zemes. Paļaudamies uz tā laika apstākļiem, kas bija izveidojušies viņiem labvēlīgi, viņi nebaidījās, ka šo zemi viņiem atkal atņems, un tāpēc pirka tuvumā esošos nabadzīgo zemes gabalus, pa daļai ar viņu piekrišanu, pa daļai sagrāba tos ar spēku, un tāpēc tagad viņi sāka art uzreiz ļoti lielas platības un nevis atsevišķus laukus. Pie tam zemkopības darbos un lopkopībā viņi izmantoja vergus, jo brīvie cilvēki tiktu ņemti karadienestā un tātad nevarētu pie viņiem strādāt; vergi bija ļoti izdevīgi arī tāpēc, ka, būdami atbrīvoti no karadienesta, viņi varēja netraucēti vairoties un viņiem bija daudz bērnu. Tādējādi varenie koncentrēja savās rokās visas bagātības, un visa zeme mudžēja no vergiem. Bet itāļu palika arvien mazāk, tāpēc ka viņus nomāca nabadzība, nodokļi un karadienests. Bet, kad iestājās miera laiki, viņi bija nolemti pilnīgai bezdarbībai, jo bagātajiem piederēja visa zeme un zemes apstrādāšanai viņi izlietoja nevis brīvos cilvēkus, bet vergus» (*Appian.* «Römische Bürgerkriege», I, 7.). Šī vieta attiecas uz laikmetu pirms Licīnija likuma[201]. Karadienests, kas tā paātrināja Romas plebeju izputināšanu, Kārlim Lielajam bija galvenais līdzeklis, kā paātrināt brīvo vācu zemnieku pārvēršanu par feodāli atkarīgiem zemniekiem un dzimtļaudīm.

likums manufaktūrām, un tādējādi manufaktūras — šīs mūsu zemes zelta raktuves — skaitā pieaug atbilstoši ražotās labības daudzumam.»[212]

Sers F. M. Īdens, toriju nokrāsas cilvēks un turklāt «filantrops», starp citu, ir tā stoiskā dvēseles miera paraudziņš, ar kādu ekonomisti aplūko visnekaunīgākos «svētās īpašuma tiesības» pārkāpumus un visrupjākās varmācības pret personu, ja tie vajadzīgi, lai liktu kapitālistiskā ražošanas veida pamatus. Nebeidzamā rinda laupīšanu, cietsirdības aktu un visāda veida varmācību, kas notika līdz ar tautas varmācīgo ekspropriāciju, sākot ar XV gadsimta pēdējo trešdaļu līdz XVIII gadsimta beigām, noved viņu tikai pie šādām «ļoti ērtām» noslēguma pārdomām:

«Bija nepieciešams nodibināt vajadzīgo (due) proporciju starp aramzemi un ganībām. Jau visu XIV gadsimtu un lielāko daļu XV gadsimta viens akrs ganību iznāca uz 2, 3 un pat 4 akriem aramzemes. XVI gadsimta vidū šī proporcija pārmainījās tādējādi, ka 2 akri ganību iznāca uz 2, vēlāk uz 1 akru aramzemes, kamēr beidzot tika sasniegta pareizā proporcija: 3 akri ganību uz vienu akru aramzemes.»

XIX gadsimtā, protams, izzuda pat atmiņas par sakaru starp zemkopi un kopienas īpašumu. Nerunājot jau par vēlāko laiku, lauku iedzīvotāji nesaņēma nevienu grasi atlīdzības par tiem 3 511 770 akriem kopienas zemes, kurus tiem atņēma starp 1801. un 1831. g. un kurus lendlordiem uzdāvināja lendlordu parlaments.

Beidzot, pēdējais lielais process, kad zeme tika ekspropriēta zemkopjiem, ir pazīstams ar nosaukumu «Clearing of Estates» («muižu iztīrīšana» — patiesībā to iztīrīšana no cilvēkiem). «Iztīrīšana» ir visu iepriekš aplūkoto anglisko ekspropriācijas metožu kulminācijas punkts. Iepriekš mēs jau redzējām, ka vairs nebija palicis neatkarīgu zemnieku, kurus varētu izslaucīt, un tagad sākas zemes «iztīrīšana» no kotedžām, tā ka laukstrādnieki vairs neatrod sev nepieciešamās vietas dzīvošanai uz viņu apstrādājamās zemes. Kas ir «Clearing of Estates» šā vārda tiešajā nozīmē, mēs varam uzzināt, tikai pievēršoties kalnu Skotijai, šai moderno romānu apsolītajai zemei. Tur šis process atšķiras ar savu sistemātisko raksturu, ar plašo mērogu, kādā tas norit vienā rāvienā (Irijā lendlordi nojauc vairākus ciemus uzreiz; kalnu Skotijā uzreiz «iztīra» zemes gabalus, kas tik lieli kā Vācijas hercogistes), un, beidzot, ar ekspropriējamā zemesīpašuma īpašo formu.

Kalnu Skotijas ķelti dzīvoja klanos, no kuriem katrs bija tā aizņemtās zemes īpašnieks. Klana pārstāvis, tā vadonis jeb «lielais vīrs», bija šās zemes īpašnieks tikai sava titula dēļ, gluži tāpat kā Anglijas karaliene sava titula dēļ ir visa nacionālā zemes fonda īpašniece. Kad Anglijas valdībai izdevās apspiest iekšējos karus

---

[212] [*J. Arbuthnot.*] «An Inquiry into the Connection between the Present Price of Provisions etc.», p. 124, 129. Tādus pašus prātojumus, tikai ar pretēju tendenci, mēs atrodam citam autoram: «Strādnieki ir izdzīti no savām kotedžām un spiesti doties uz pilsētām, lai meklētu nodarbošanos, — bet pie tam rodas vairāk virsprodukta, un tādējādi kapitāls pieaug» ([*R. B. Secley.*] «The Perils of the Nation», 2nd. London, 1843, XIV lpp.).

starp šiem «lielajiem vīriem» un viņu pastāvīgos uzbrukumus Skotijas līdzenumu iedzīvotājiem, tad klanu vadoņi nebūt neatteicās no sava vecā laupītāju amata; mainījās tikai tā forma. Paši ar savu varu viņi pārvērta savu no titula atkarīgo īpašuma tiesību par privātīpašuma tiesību, un, tā kā viņi redzēja, ka klana vienkāršie locekļi pretojas viņu tieksmei iedzīvoties bagātībā, tad viņi nolēma padzīt tos no zemes atklātas varmācības ceļā. «Ar tādu pašu pamatojumu Anglijas karalis varētu pretendēt uz tiesību savus pavalstniekus no valsts teritorijas padzīt jūrā,» saka profesors Ņūmens[213]. Šai revolūcijai, kas sākas Skotijā tūlīt pēc pēdējās pretendenta sacelšanās[202], varam izsekot tās pirmajās fāzēs pēc sera Džeimsa Stjuarta[214] un Džeimsa Andersona[215] darbiem. XVIII gadsimtā geliem[204], kurus padzina no zemes, tai pašā laikā aizliedza emigrēt, jo gribēja ar varu sadzīt viņus Glazgovā un citās fabriku pilsētās[216]. Kā piemēru metodei, kas valdīja XIX gadsimtā[217], minēsim šeit «tīrīšanu», ko izdarīja Saterlendas hercogiene. Tiklīdz vadības groži nonāca šās politiskās ekonomijas jautājumos ļoti izglītotās personas rokās, viņa nolēma tūdaļ sākt radikālu ekonomisko ārstēšanu un pārvērst par ganībām visu grāfisti, kuras iedzīvotāju skaits ar agrākajiem analoģiska rakstura pasākumiem jau bija samazināts uz 15 000 cilvēku. No 1814. līdz 1820. g. šos 15 000 iedzīvotājus — apmēram 3 000 ģimeņu — sistemātiski padzina un izskauda. Visus viņu ciemus nopostīja un nodedzināja, visus laukus pārvērta par ganībām. Britu kareivjus sūtīja izdarīt eksekūciju, un lieta nonāca līdz īstām kaujām ar vietējiem iedzīvotājiem. Kādu vecenīti sadedzināja viņas pašas būdā, jo viņa atteicās no tās aiziet. Šādā veidā šī dāma piesavinājās 794 000 akru zemes, kas kopš

---

[213]) *F. W. Newman.* «Lectures on Political Economy». London, 1851, p. 132.

[214]) Stjuarts saka: «Rente no šiem zemes gabaliem» (viņš nepareizi ietver šajā ekonomiskajā zemes rentes kategorijā meslus, ko taksmeni[203] maksāja klana vadonim), «bez šaubām, ir niecīga salīdzinājumā ar šo zemes gabalu apmēriem; bet, kas attiecas uz personu skaitu, kuras dzīvo no rentes, tad varbūt izrādīsies, ka zemes gabaliņš Skotijas kalnu apvidos uztur desmitreiz vairāk cilvēku nekā tādas pašas vērtības zeme visbagātākajās provincēs» (*James Steuart.* «An Inquiry into the Principles of Political Economy». London, 1767, v. I, ch. XVI, p. 104).

[215]) *James Anderson.* «Observations on the means of exciting a spirit of National Industry etc.». Edinburgh, 1777.

[216]) 1860. gadā varmācīgi ekspropriētos izveda uz Kanādu, pie kam viniem deva apzināti melīgus solījumus. Daži no viniem aizbēga kalnos un uz tuvējām salām. Viniem dzinās pakaļ policisti, no kuriem tie izbēga pēc tam, kad bija izcīnījuši ar tiem tuvcīņu.

[217]) «Kalnu apgabalos,» raksta 1814. gadā Bjūkenans, Ā. Smita komentētājs, «vecā īpašuma sistēma ik dienas tiek varmācīgi sagrauta ... Lendlords, neņemot vērā dzimtos nomniekus» (šajā gadījumā šī kategorija ari ir nepareizi lietota), «atdod zemi tam, kas sola par to augstāku samaksu, un, ja šis pēdējais grib izdarīt uzlabojumus, viņš tūdaļ ievieš jaunu kultūras sistēmu. Zeme, kas agrāk bija kā nosēta ar sīkajiem zemniekiem, bija apdzivota atbilstoši produkta daudzumam, kuru no tās ieguva; pastāvot jaunai uztabotas kultūras un palielinātas rentes sistēmai, cenšas iegūt pēc iespējas vairāk produkta ar iespējami mazākām izmaksām un tādēļ aizraida visas darba rokas, kas vairs nav vajadzīgas ... Cilvēki, kas padzīti no dzimtās zemes, meklē eksistences līdzekļus fabriku pilsētās utt.» (*David Buchanan.* «Observations on etc. A. Smith's Wealth of Nations». Edinburgh, 1814, v. IV, p. 144). «Skotijas aristokrātija ekspropriējusi zemnieku ģimenes, izmetot tās kā nezāles; tā rīkojas ar ciemiem un to iedzīvotājiem tāpat, kā atriebības kāres pārņemti indiāņi rīkojas ar plēsīgu zvēru alām ... Cilvēku pārdod par aitādu, par auna cisku, pat vēl lētāk ... Kad notika uzbrukums Ķīnas ziemeļu provincēm, mongoļu padomē tika iesniegts priekšlikums iznīcināt iedzīvotājus un pārvērst viņu zemi par ganībām. Daudzi kalnu Skotijas lendlordi īstenoja šo projektu pašu zemē attiecībā uz saviem tautiešiem» (*George Ensor.* «An Inquiry concerning the Population of Nations». London, 1818, p. 215, 216).

seniem laikiem bija piederējusi klanam. Padzītajiem iedzīvotājiem viņa ierādīja jūras krastā apmēram 6 000 akru zemes, pa 2 akriem uz ģimeni. Šie 6 000 akri līdz tam netika apstrādāti un neienesa īpašniekiem nekāda ienākuma. Hercogiene savā jūtu cildenumā nogāja tik tālu, ka izīrēja zemi vidēji par 2 šiliņiem 6 pensiem akrā tiem pašiem klana locekļiem, kuri veselus gadsimtus bija lējuši asinis par viņas dzimtu. Visu klanam nolaupīto zemi viņa sadalīja 29 lielās aitkopības fermās, pie tam katrā fermā dzīvoja viena vienīga ģimene, pa lielākajai daļai angļu nomnieku kalpi. 1825. gadā 15 000 gelu jau bija aizstāti ar 131 000 aitām. Daļa aborigēnu, kas bija izdzīti jūras krastā, mēģināja dzīvot no zvejniecības. Viņi pārvērtās par amfībijām un dzīvoja, pēc kāda angļu rakstnieka vārdiem, pa pusei uz zemes, pa pusei ūdenī, bet abi tie kopā, ir zeme, ir ūdens, tikai pa pusei nodrošināja viņu eksistenci[218].

Bet brašos gelus gaidīja jauns un vēl smagāks pārbaudījums par to, ka savos kalnos tie bija romantiski pielūguši klana «lielos vīrus». Zivju smaka sitās nāsīs «lielajiem vīriem». Viņi nojauta tajā kaut ko ienesīgu un iznomāja jūras piekrasti Londonas zivju lieltirgotājiem. Geli tika padzīti otrreiz[219].

Bet beigu beigās arī daļa no aitu ganībām savukārt tika pārvērsta par medību parkiem. Kā zināms, Anglijā nav īstu mežu. Meža brieži, kas dzīvo aristokrātu parkos, ir it kā mājas dzīvnieki, tie ir trekni kā Londonas oldermeņi. Skotija ir šās «cildenās kaislības» pēdējais patvērums.

«Kalnu apvidos,» raksta Somerss 1848. gadā, «ar mežu aizņemtā platība ir ievērojami paplašinājusies[219a]. Šeit, Geikas vienā pusē, jūs redzat jaunu Glenfeši mežu, tur, tās otrajā pusē, jaunu Ardveriki mežu. Turpat jūsu priekšā ir Blekmaunta, milzīga, nesen atmatā atstāta platība. No austrumiem uz rietumiem, no Eberdīnas apkārtnes līdz Obenas klintīm, tagad stiepjas nepārtraukta mežu līnija, bet citās kalnu zemes daļās jauni meži atrodas Loharkeigā, Glengarijā, Glenmoristonā utt.... Zemes pārvēršana par aitu ganībām... aizdzīna gelus uz mazāk auglīgām zemēm. Tagad brieži sāk izstumt aitas, un tas dzen gelus vēl dziļākā postā... Medību parks un tauta nevar sadzīvot kopā. Vienam vai otram jānozūd. Ja tuvākajā gadsimtā ceturksnī medību vietas skaitliski un pēc saviem apmēriem pieaugs tādā pašā mērā, kā tās pieaugušas gadsimta pagājušajā ceturksnī, tad neviena gela vairs nepaliks uz dzimtās zemes. Pa daļai šo kustību starp kalnu apvidu zemesīpašniekiem radījusi mode, aristokrātisks untums, medīšanas kaislība utt., bet pa daļai viņi tirgojas ar medījumiem, domādami vienīgi par peļņu. Jo faktiski gabals kalnāja, kas paredzēts medībām, daudzos gadījumos

[218]) Kad tagadējā Saterlendas hercogiene sarīkoja Londonā greznu uzņemšanu misis Bīčerei-Stovai, «Krusttēva Toma būdas» autorei, lai demonstrētu savas simpātijas pret Amerikas republikas nēģeriem vergiem, — šīs simpātijas viņa līdz ar citām aristokrātēm saprātīgi aizmirsa pilsoņu kara laikā, kad visas «cildenās» angļu sirdis juta līdzi vergu īpašniekiem, — es pastāstīju avīzē «New York Tribune» par to, kā dzīvo pašas Saterlendas vergi[205] (daļa no mana raksta citēta *Kerija* grāmatā «The Slave Trade». Philadelphia, 1853, p. 202, 203). Šo rakstu pārdrukāja kāda Skotijas avīze, un tas izraisīja enerģisku polemiku starp šo pēdējo un Saterlendas sikofantiem.

[219]) Interesantus datus par šo zivju tirdzniecību mēs atrodam Dāvida Erkarta darbā «Portfolio. New Series». — Nasavs V. Seniors savā iepriekš citētajā, pēc viņa nāves izdotajā darbā «Journals. Conversations and Essays relating to Ireland», London, 1868, kvalificē «pasākumus Saterlendšīrā kā vienu no vissvētīgākajām «tīrīšanām» (clearings), kādas tikai pazīst cilvēce».

[219a]) Skotijas «deer forests» [«medību parkos»] nav neviena koka. Aitas aizdzen projām, to vietā sadzen briežus kailos kalnos, un to sauc par «deer forest». Tādējādi šeit neaudzē pat mežus.

ir nesalīdzināmi ienesīgāks nekā tas pats gabals, ja tas pārvērsts par aitu ganībām... Mednieks, kas meklē vietu medīšanai, ir gatavs piesolīt tādu cenu, kādu tikai atļauj viņa naudas maka apmēri... Posts, kas piemeklējis kalnu Skotiju, ir ne mazāk šausmīgs par to, kas piemeklēja Angliju normaņu karaļu politikas rezultātā. Medījamie dzīvnieki ir ieguvuši vairāk telpas, bet toties cilvēkus sablīvē arvien vairāk un vairāk... Tautai atņem vienu brīvību pēc otras... Un jūgs ar katru dienu pieaug. «Iztīrīšanu» un iedzīvotāju padzīšanu īpašnieki praktizē kā stingri nodibinātu principu, kā agrotehnisku nepieciešamību; tāpat kā cilvēka neskartajās Amerikas un Austrālijas zemēs tiek nolīsti koki un krūmi, tā te rīkojas ar cilvēkiem, veicot šo operāciju mierīgā, lietišķā veidā.»[220])

---

[220]) *Robert Somers.* «Letters from the Higlands; or, the Famine of 1847». London, 1848, p. 12—28, passim. Šīs vēstules vispirms parādījās avīzē «Times». Anglijas ekonomisti, pats par sevi saprotams, izskaidroja 1847. gadā geliem uzbrukušo badu ar viņu pārapdzīvotību. Vismaz geli esot «spieduši» uz savas eksistences līdzekļiem. Vācijā «muižu iztīrīšana» jeb, kā te to sauca, «Bauernlegen» sevišķi spēcīgi attīstījās pēc Trīsdesmitgadu kara un vēl 1790. gadā izraisīja zemnieku sacelšanos Saksijas kūrfirsta valstī. Tā izplatījās Austrumvācijā. Vairākumā Prūsijas provinču īpašuma tiesības zemniekiem pirmoreiz garantēja tikai Frīdrihs II. Iekarojis Silēziju, viņš piespieda tās zemes īpašniekus atjaunot zemnieku mājas, šķūņus utt. un apgādāt zemnieku saimniecības ar lopiem un darba rīkiem. Viņam bija vajadzīgi kareivji armijai un nodokļu maksātāji valsts kasei. Cik patikama bija zemnieka dzīve Frīdriha II laikā ar viņa nejēdzīgo finansu sistēmu un viņa pārvaldīšanas iekārtu, kas bija despotisma, birokrātisma un feodālisma sajaukums, to liecina šādi Mirabo vārdi, kurš bija dedzīgs Frīdriha cienītājs: «Lini ir viena no galvenajām zemkopja bagātībām Ziemeļvācijā. Bet, par nelaimi cilvēku dzimumam, tas ir tikai līdzeklis pret galējo nabadzību un nevis labklājības avots. Tiešie nodokļi, klaušu darbi, visdažādākā veida klaušas izputina zemnieku, kurš turklāt maksā netiešos nodokļus par visu, ko viņš pērk... un posts ir vēl dziļāks tāpēc, ka viņš nedrīkst pārdot savus ražojumus tur, kur grib, un par tādu cenu, par kādu grib; viņš nedrīkst pirkt viņam vajadzīgos produktus no tiem tirgotājiem, kas ir ar mieru pārdot tos par visizdevīgāko cenu. Visi šie apstākļi viņu pamazām izputina, un viņš nevarētu maksāt tiešos nodokļus, ja nenodarbotos ar vērpšanu; šī pēdējā sagādā viņam nepieciešamo atbalstu, dodama iespēju izmantot viņa sievas, viņa bērnu, kalpu un kalponu un viņa paša spēkus. Bet kāda nožēlojama dzīve pat ar šo atbalstu! Vasarā viņš strādā kā katordznieks lauku apstrādāšanas un ražas ievākšanas laikā, iet gulēt pulksten 9 un ceļas pulksten 2, lai tiktu galā ar darbiem; ziemā viņam būtu jāatjauno spēki, izmantojot ilgāku atpūtu; bet viņam pietrūks labības maizei un sēklai, ja viņš pārdos to savu produktu daļu, kas jāpārdod, lai nomaksātu nodokļus. Tādējādi vajag vērpt, lai aizpildītu šo robu... vajag nodoties vērpšanai ar vislielāko sasprindzinātību. Tāpēc zemnieks ziemā iet gulēt pusnaktī vai pulksten vienos naktī un ceļas pulksten piecos vai sešos rītā vai arī iet gulēt pulksten deviņos un ceļas pulksten divos — un tā katru dienu visu savu mūžu, izņemot svētdienas... Šis pārmērīgi ilgais nomoda stāvoklis un šis pārmērīgi intensīvais darbs novājina cilvēka organismu; tāpēc uz laukiem vīrieši un sievietes noveco daudz ātrāk nekā pilsētās» (*Mirabeau*, cit. darbs, III sēj., 212. un turpm. lpp.).

Papildinājums 2. izd. 1866. g. aprīlī, 18 gadu pēc Roberta Somersa iepriekš citēta darba publicēšanas, profesors Leons Levī lasīja Mākslu un amatu biedrībā[208] referātu par ganību pārvēršanu medību parkos. Viņš stāstīja, kādā mērā progresējusi kalnu Skotijas pārvēršana par tuksnesi, un starp citu sacija: «Iedzīvotāju padzīšana un zemes pārvēršana par aitu ganībām bija visērtākais līdzeklis, lai iegūtu ienākumus bez jebkādām izmaksām... Aitu ganību pārvēršana par medību parkiem ir kļuvusi parasta parādība kalnu Skotijā. Aitas padzen meža dzīvnieki, tāpat kā agrāk padzina cilvēkus, lai atbrīvotu vietu aitām... Forfaršīrā jūs varat noiet no grāfa Dalhuzi muižām līdz pat Džona O'Grotsa muižām, neizejot no meža. — Daudzos» (no šiem mežiem) «sen jau dzīvo lapsas, meža kaķi, caunas, seski, zebiekstes un Alpu zaķi; bet truši, vāveres un žurkas tur parādījušies tikai pēdējā laikā. Milzīgas zemes platības, kas Skotijas statistikā figurē kā ārkārtīgi bagātas un plašas pļavas, pašlaik nemaz netiek apstrādātas un ir veltītas vienīgi nedaudzu personu medību izpriecai — izpriecai, kas ilgst tikai dažas dienas gadā.»

Londonas «Economist» 1866. g. 2. jūnija nr-ā raksta: «Kāda Skotijas avīze, sniegdama pēdējās nedēļas jaunumus, starp citu, ziņo: «Kāda no labākajām aitu fermām Saterlendšīrā, par kuru nesen pēc līguma termiņa izbeigšanās tika piesolīts 1 200 st. mārc. gada rentes, ir pārvērsta par medību parku!» Feodālie instinkti parādās tāpat... kā normaņu iekarojumu laikā... kad tika nojaukti 36 ciemi, lai to vietā radītu jaunu mežu... Divi miljoni akru, to skaitā daži ļoti auglīgi Skotijas rajoni, ir pārvērsti par pilnīgu tuksnesi. Zāli, kas aug Glentiltas pļavās, uzskatīja par visvērtīgāko lopbarību Pērtas grāfistē; Benolderas medību parks deva vislabāko zāli plašajā Badenokas apgabalā; daļa Blekmauntas meža bija vislabākās melno aitu ganības Skotijā. Par platības apmēriem, kura pārvērsta par neapstrādātu zemi medību cienītāju dēļ, var iegūt priekšstatu no tā fakta, ka šī platība aptver daudz lielāku teritoriju nekā visa Pērtas grāfiste. Cik daudz mūsu zeme zaudē šādas varmācīgas izpostīšanas rezultātā, ir redzams no tā, ka Benolderas meža augsne varētu uzturēt 15 000 aitu un ka šā meža platība ir tikai $^1/_{30}$ no Skotijas medību parku kopplatības... Visa šī medību zeme ir kļuvusi pilnīgi neražīga... rezultāts ir tas pats, it kā tā būtu nogrimusi Ziemeļjūras ūdeņos. Likuma spēcīgajai rokai vajadzētu izbeigt šo untumu izraisīto postažu un neapstrādātas zemes radīšanu.»

Baznīcas īpašumu izlaupīšana, valsts zemes krāpnieciskā atsavināšana, kopienas īpašumu izlaupīšana, kas notiek uzurpatoriski un ar nežēlīgu terorismu, feodālā īpašuma un klanu īpašuma pārvēršana par moderno privātīpašumu, — ko realizēja ar uzurpāciju un nežēlīgu teroru, — tādas bija sākotnējās uzkrāšanas dažādās idilliskās metodes. Tādā veidā izdevās iekarot pamatu kapitālistiskajai zemkopībai, atdot zemi kapitāla varā un radīt pilsētu rūpniecībai nepieciešamo ārpus likuma nostādīta proletariāta pieplūdumu.

3. ASIŅAINĀ LIKUMDOŠANA PRET EKSPROPRIĒTAJIEM NO XV GADSIMTA BEIGĀM. LIKUMI DARBA ALGAS PAZEMINĀŠANAI

Cilvēkus, ko padzina feodālo družīnu likvidācija un atrāva no zemes varmācīgā, grūdieniem realizētā ekspropriācija, šo ārpus likuma nostādīto proletariātu augšupejošā manufaktūra uzsūca daudz lēnāk, nekā tas radās pasaulē. No otras puses, cilvēki, kas pēkšņi bija izsisti no parastajām dzīves sliedēm, nevarēja tikpat pēkšņi pierast pie savu jauno apstākļu disciplīnas. Viņi veselām masām kļuva par ubagiem, laupītājiem un klaidoņiem — pa daļai brīvprātīgi, pa lielākajai daļai apstākļu spiesti. Tāpēc XV gadsimta beigās un visu XVI gadsimtu visās Rietumeiropas zemēs izdod asiņainus likumus pret klaidonību. Tagadējās strādnieku šķiras tēvus vispirms sodīja par to, ka viņi varmācīgi bija padarīti par klaidoņiem un pauperiem. Likumdošana uzskatīja viņus par «brīvprātīgiem» noziedzniekiem, balstoties uz to pieņēmumu, ka pie labas gribas viņi varētu joprojām strādāt vecajos, vairs neeksistējošos apstākļos.

Anglijā šī likumdošana sākās Indriķa VII laikā.

Saskaņā ar Indriķa VIII 1530. g. aktu veci un darba nespējīgi ubagi saņem atļauju lūgt žēlastības dāvanas. Turpretim vēl darba spējīgiem klaidoņiem draud pēršana un ieslodzīšana cietumā. Viņus vajadzēja piesiet pie ķerras un šaustīt ar pātagām, kamēr asinis sāk plūst pa miesu, un pēc tam likt tiem zvērēt, ka viņi atgriezīsies dzimtenē vai tur, kur viņi pavadījuši pēdējos trīs gadus, un «ķersies pie darba» (to put himself to labour). Kāda nežēlīga ironija! Akts, kas izdots Indriķa VIII 27. valdīšanas gadā, apstiprina šo likumu un padara stingrākus tā sodus ar vairākiem papildinājumiem. Klaidonības recidīva gadījumā pēršana tiek atkārtota un turklāt nogriež pusi auss; bet, ja klaidoni pieķer trešo reizi, tad viņu soda ar nāvi kā smagu noziedznieku un sabiedrības ienaidnieku.

Eduards VI 1547. gadā — savas valdīšanas pirmajā gadā — izdod likumu, pēc kura ikviens cilvēks, kas izvairās no darba, tiek atdots verdzībā tai personai, kura ziņo, ka viņš ir dīkdienis. Īpašniekam jāēdina savs vergs ar maizi un ūdeni, jādod viņam vira un tādi gaļas atkritumi, kādus viņš atzīst par labiem. Viņam ir tiesība ar pletnēm un iekalšanu važās piespiest viņu darīt jebkuru darbu,

lai arī cik pretīgs tas būtu. Ja vergs patvaļīgi aiziet uz 2 nedēļām, tad viņu soda ar verdzību uz visu mūžu un viņa pierē vai vaigā iededzina zīmi «S»; ja viņš aizbēg trešo reizi, tad viņu soda ar nāvi kā valsts noziedznieku. Īpašnieks var viņu pārdot, novēlēt kā mantojumu, iznomāt kā vergu, tāpat kā ikvienu kustamu īpašumu vai lopu. Ja vergi kaut ko sadomā pret saviem kungiem, arī tad viņi jāsoda ar nāvi. Miertiesnešu pienākums ir sameklēt aizbēgušos vergus, kad par to ziņo kungi. Ja izrādās, ka aizbēgušais klaidonis ir trīs dienas klaiņojis bez darba, tad viņu nosūta uz dzimteni, ar nokaitētu dzelzi iededzina uz viņa krūtīm zīmi «V» un, iekaltu važās, izmanto ceļu un citos darbos. Klaidonim, kas nepareizi norādījis savas dzimšanas vietu, par sodu uz visu mūžu jākļūst par attiecīgās apdzīvotās vietas, tās iedzīvotāju vai korporācijas vergu, un viņam iededzina zīmi «S». Ikvienam ir tiesība atņemt klaidonim viņa bērnus un turēt pie sevis kā mācekļus — jaunekļus līdz 24 gadiem, jaunietes līdz 20 gadiem. Ja viņi aizbēg, tad viņiem līdz minētajam vecumam jākļūst par savu īpašnieku-audzinātāju vergiem un tie iegūst tiesību iekalt viņus važās, sist ar pletnēm u. tml. Īpašnieks var aplikt dzelzs riņķi ap sava verga kaklu, kājām vai rokām, lai vieglāk to atšķirtu no citiem un apgrūtinātu tam iespēju aizbēgt[221]. Šā likuma pēdējā daļā ir paredzēti gadījumi, kad nabadzīgajiem jāstrādā par labu tam apgabalam vai tām personām, kas apņēmušās tos ēdināt, dzirdināt un apgādāt ar darbu. Šāda veida vergi — draudžu vergi — saglabājās Anglijā līdz pat XIX gadsimtam ar nosaukumu roundsmen (apkārtstaigātāji).

Elizabetes 1572. g. likumā ir paredzēts, ka ubagi, kuri vecāki par 14 gadiem un kuriem nav atļaujas lūgt žēlastības dāvanas, ir nežēlīgi jāper un to kreisajā ausī jāiededzina zīme, ja neviens nav ar mieru tos pieņemt par kalpiem uz diviem gadiem; recidīva gadījumā ubagus, kas vecāki par 18 gadiem, soda ar nāvi, ja neviens nav ar mieru ņemt tos uz 2 gadiem par kalpiem; pēc trešā recidīva viņus bez jebkādas žēlastības soda ar nāvi kā valsts noziedzniekus. Analoģiski priekšraksti ir šādos Elizabetes likumos: 18. valdīšanas gadā izdotā likuma 13. nodaļā un 1597. g. likumā[221a].

---

[221]) «Essay on Trade etc.» autors piezīmē: «Eduarda VI valdīšanas laikā angļi, acīm redzot, pilnīgi nopietni ķērās pie tā, lai veicinātu manufaktūras un nabadzīgajiem sagādātu nodarbošanos. Tas ir redzams no kāda lieliska likuma, kurā ir teikts, ka visiem klaidoņiem ir jāiededzina zīme.» — utt. («An Essay on Trade and Commerce». London, 1770, p. 5).

[221a]) Tomass Mors savā «Utopijā» saka: «Tā arī gadās, ka alkatīgais un nesātīgais rīma, īsts savas dzimtenes mēris, savās rokās savāc tūkstošiem akru zemes un norobežo tos ar žogu vai sētu vai ar savām varmācībām un apspiešanu noved īpašniekus tik tālu, ka viņi ir spiesti pārdot visu savu mantu. Ar vienu vai otru paņēmienu, vai tur plīst vai lūst, viņus beidzot piespiež aizvākties — šos nabaga vienkāršos, nelaimīgos cilvēkus! Vīriešus un sievietes, virus un sievas, bāreņus un atraitnes, izmisušas mātes ar zīdaiņiem, visus mājiniekus, kuriem trūkst dzīvei nepieciešamo līdzekļu, bet kuru ir daudz, jo zemkopība prasījusi daudz darba roku. Viņi velkas projām, es saku, atstāj savu ierasto dzimto vietu un nekur neatrod patvērumu. Pārdodot visus mājsaimniecības piederumus, kaut gan tiem nav lielas vērtības, viņi citos apstākļos varētu ar to sev kaut cik palīdzēt, bet, pēkšņi izmesti uz ielas, viņi ir spiesti pārdot savu mantu par nieka naudu. Un, kad šie nelaimīgie klejotāji ir iztērējuši visu līdz pēdējam grasim, tad sakiet, dieva dēļ, ko gan viņiem atliek darīt, ja ne zagt? Bet tad viņus kar pilnīgā saskaņā ar likumu. Vai lūgt žēlastības dāvanas? Bet tad viņus iesloga cietumā kā klaidoņus, par to, ka viņi klaiņo bez darba: viņus apsūdz dīkdienībā — viņus, kuriem neviens negrib dot darbu, lai arī cik centīgi viņi pū-

Jēkaba I valdīšanas laikā personu, kas klaiņo apkārt un lūdz žēlastības dāvanas, uzskata par klaidoni. Miertiesneši Petty Sessions[207] ir pilnvaroti piespriest šādiem klaidoņiem publisku pērienu un ieslodzījumu cietumā — pirmoreiz pieķertajiem uz 6 mēnešiem, otrreiz pieķertajiem — uz 2 gadiem. Kad viņi ir ieslodzīti cietumā, tos soda ar pletnēm tik bieži un tādos apmēros, kā to atzīst par labu miertiesneši... Nelabojamiem un bīstamiem klaidoņiem kreisajā plecā jāiededzina burts «R» un viņi jānosūta spaidu darbos; bet, ja viņus vēlreiz pieķer ubagošanā, viņus bez žēlastības soda ar nāvi. Šie likuma priekšraksti bija spēkā līdz pat XVIII gadsimta sākumam un tika atcelti tikai ar Annas 12. valdīšanas gadā izdotā akta 23. nodaļu.

Līdzīgi likumi bija arī Francijā, kur XVII gadsimta vidū Parīzes klaidoņi nodibināja tā saucamo «klaidoņu karalisti» (royaume des truands). Vēl Ludviga XVI valdīšanas sākumā tika izdota ordonance (1777. g. 13. jūlijā), kas lika izsūtīt uz katorgu katru veselu cilvēku no 16 līdz 60 gadu vecumam, ja viņam nebija eksistences līdzekļu un noteiktas profesijas. Analoģisku rīcību nosaka Kārļa V likums Nīderlandei (1537. g. oktobrī), Holandes pirmais štatu un pilsētu edikts 1614. g. 19. martā, Savienoto provinču plakāts 1649. g. 25. jūnijā utt.

Lauku iedzīvotājus, kam varmācīgi bija atņemta zeme, kas bija padzīti un padarīti par klaidoņiem, balstoties uz šiem drausmīgi teroristiskajiem likumiem, ar pletnēm, zīmju iededzināšanu un spīdzināšanu centās pieradināt pie algota darba disciplīnas.

Nepietiek ar to, ka vienā polā parādās darba nosacījumi kā kapitāls, otrā polā — cilvēki, kuriem nav nekā cita ko pārdot kā tikai viņu pašu darbaspēks. Nepietiek arī ar to, ka piespiež šos cilvēkus labprātīgi sevi pārdot. Līdz ar tālāku kapitālistiskās ražošanas pieaugumu attīstās strādnieku šķira, kura pēc savas audzināšanas, tradīcijām, ieradumiem atzīst šā ražošanas veida nosacījumus par dabiskiem likumiem, kas saprotami paši par sevi. Kapitālistiskajam ražošanas procesam piemītošā organizācija salauž katru pretošanos; pastāvīga relatīvās pārapdzīvotības radīšana notur darba pieprasījuma un darba piedāvājuma likumu un tātad arī darba algu robežās, kas atbilst kapitāla pieaugšanas vajadzībām; aklie ekonomisko attiecību spēki nostiprina kapitālistu kundzību pār strādniekiem. Tiesa, tiek lietota vēl arī neekonomiska, tieša varmācība, bet

---

lētos to dabūt.» No šiem nabadzīgajiem izdzītajiem, kurus, pēc Tomasa Mora vārdiem, tieši piespieda zagt, «Indriķa VIII valdīšanas laikā sodīja ar nāvi 72 000 lielu un mazu zagļu» (*Holinshed.* «Description of England», v. I, p. 186). Elizabetes laikā «klaidoņus kāra veselām rindām, un nepagāja ne gads, kad vienā vai otrā vietā netiktu pakārti no viņiem 300 vai 400 cilvēku» (*Strype.* «Annals of the Reformation and Establishment of Religion, and other Various Occurrences in the Church of England during Queen Elisabeth's Happy Reign», 2nd ed., 1725, v. II). Pēc tā paša Straipa vārdiem, Samersetšīrā vienā pašā gadā vien 40 cilvēkus sodīja ar nāvi, 35 iededzināja zīmes, 37 nopēra un 183 «nelabojamus neliešus» atbrīvoja. Tomēr, viņš saka, «šis ievērojamais apsūdzēto skaits nav pat $^1/_5$ no visiem noziedzniekiem, kas būtu jāsoda, un tas ir tāpēc, ka miertiesneši ir pārāk nolaidīgi un tauta parāda nejēdzīgu līdzcietību». Viņš piemetina: «Citās Anglijas grāfistēs stāvoklis nebija labāks kā Samersetšīrā, daudzās pat krietni vien sliktāks.»

tikai kā izņēmums. Parastajos apstākļos strādnieku var atstāt «ražošanas dabisko likumu» varā, t. i., atkarībā no kapitāla, ko rada, garantē un padara mūžīgu paši ražošanas nosacījumi. Ko citu mēs redzam tajā vēsturiskajā laikmetā, kad kapitālistiskā ražošana tikai vēl radās. Topošajai buržuāzijai vajadzīga valsts vara un tā tiešām izmanto valsts varu, lai «regulētu» darba algu, t. i., piespiedu kārtā noturētu to robežās, kas ir labvēlīgas virsvērtības izspiešanai, lai pagarinātu darba dienu un tādējādi noturētu pašu strādnieku normālā atkarībā no kapitāla. Tas ir tā saucamās sākotnējās uzkrāšanas būtisks moments.

Algoto strādnieku šķira, kas radās XIV gadsimta otrajā pusē, bija toreiz un nākamajā gadsimtā tikai ļoti niecīga tautas daļa; tās stāvoklim spēcīgs atbalsts bija patstāvīgā zemnieka saimniecība uz laukiem un cunftu organizācija pilsētā. Kā uz laukiem, tā pilsētā īpašnieki un strādnieki sociālā ziņā bija tuvi viens otram. Darba pakļautība kapitālam bija tikai formāla, t. i., pašam ražošanas veidam vēl nepiemita specifiski kapitālistisks raksturs. Kapitāla mainīgais elements vēl bija lielā pārsvarā pār tā pastāvīgo elementu. Tāpēc pieprasījums pēc algota darba ātri pieauga līdz ar kapitāla uzkrāšanu, un algotā darba piedāvājums tikai lēni sekoja pieprasījumam. Ievērojama daļa nacionālā produkta, kas vēlāk pārvērtās par kapitāla uzkrāšanas fondu, tolaik vēl ietilpa strādnieka patēriņa fondā.

Likumdošana par algoto darbu, kura no paša sākuma aizstāvēja strādnieku ekspluatāciju, savā tālākajā attīstībā vienmēr bija naidīga strādnieku šķirai[222], Anglijā sākās Eduarda III laikā ar Statūtu par strādniekiem, ko izdeva 1349. gadā. Francijā tam atbilst 1350. g. ordonance, ko izdeva karaļa Žana vārdā. Anglijas un Francijas likumdošana attīstās paralēli, un pēc sava satura tās ir identiskas. Ciktāl statūti par strādniekiem cenšas panākt darba dienas pagarināšanu, es tiem nepieskaršos, jo tie jau ir aplūkoti iepriekš (astotā nodaļa, 5. nodalījums).

Statūtus par strādniekiem izdeva apakšnama neatlaidīgu sūdzību rezultātā.

«Agrāk,» naivi piezīmē kāds torijs, «nabadzīgie prasīja tik augstu darba algu, ka tas apdraudēja rūpniecību un bagātību. Tagad viņu darba alga ir tik zema, ka tas atkal apdraud rūpniecību un bagātību, kaut arī citādi nekā agrāk un varbūt vēl bīstamāk nekā toreiz.»[223]

Likums nosaka darba algas tarifu pilsētai un laukiem, gabaldarbam un dienas darbam. Laukstrādnieki jāpieņem uz gadu, pilsētas strādnieki — «brīvā tirgū». Piedraudot ar cietuma sodu, aizliegts izsniegt augstāku algu nekā tā, kas norādīta Statūtos, pie

---

[222]) «Katru reizi, kad likumdošana mēģināja regulēt strīdus starp uzņēmējiem un viņu strādniekiem, tās padomdevēji bija uzņēmēji,» saka A. Smits[208]. «Likumu gars ir īpašums,» saka Lengē[209].

[223]) [*J. B. Byles.*] «Sophisms of Free Trade.» By a Barrister. London, 1850, p. 206. Viņš dzēlīgi piemetina: «Mēs vienmēr esam bijuši gatavi iejaukties par labu uzņēmējiem; vai tiešām mēs neko nevaram izdarīt strādnieku labā?»

kam personas, kas šādu nelikumīgu algu saņēmušas, tiek sodītas stingrāk nekā tās, kas to izmaksājušas.

Tā, piemēram, vēl Elizabetes statūtā par mācekļiem, 18. un 19. pantā, ir noteikts ieslodzījums cietumā uz desmit dienām tam, kas izmaksājis algu virs tarifa, un ieslodzījums uz trīs nedēļām tam, kas to saņēmis. 1360. g. statūts noteica vēl bargāku sodu un pat pilnvaroja uzņēmējus ar fizisku spaidu palīdzību piespiest strādniekus strādāt saskaņā ar likuma noteikto tarifu. Visas savienības, līgumus, zvērestus utt., ar kuriem saistīja viens otru mūrnieki un namdari, pasludināja par spēkā neesošiem. Strādnieku koalīcijas uzskatīja par smagu noziegumu, sākot ar XIV gadsimtu un līdz pat 1825. g., kad likumi pret koalīcijām tika atcelti[210]. 1349. g. statūta par strādniekiem un visu sekojošo likumu gars spilgti redzams tai apstāklī, ka valsts nosaka tikai darba algas maksimumu, bet nebūt ne tās minimumu.

XVI gadsimtā strādnieku stāvoklis, kā zināms, ļoti pasliktinājās. Darba alga naudā pieauga, bet daudz mazākā mērā, nekā samazinājās naudas cena un pieauga preču cena. Tātad faktiski darba alga samazinājās. Tomēr likumi, kuri bija izdoti, lai pazeminātu darba algu, joprojām palika spēkā; līdz ar to grieza ausis un iededzināja zīmes tiem, «kurus neviens nebija ar mieru pieņemt par kalpiem». 5. valdīšanas gadā izdotā Elizabetes statūta par mācekļiem 3. nodaļa pilnvaro miertiesnešus noteikt zināmu darba algas līmeni un grozīt to atkarībā no gadalaikiem un preču cenām. Jēkabs I attiecināja šo darba regulēšanu uz audējiem, vērpējiem un visām citām strādnieku kategorijām[224]. Georgs II attiecināja likumus pret strādnieku koalīcijām uz visām manufaktūrām.

Istajā manufaktūras periodā kapitālistiskais ražošanas veids bija pietiekami nostiprinājies, lai padarītu darba algas regulēšanu ar likumu neizpildāmu un arī nevajadzīgu, bet, neraugoties uz to, kapitālisti tomēr gribēja paturēt katram gadījumam šo ieroci no vecā arsenāla. Jau Georga II 8. valdīšanas gadā izdotais akts aizliedz dot Londonas un apkārtnes drēbniekzeļļiem vairāk nekā 2 šiliņus $7^1/_2$ pensa dienas algas, izņemot vispārēju sēru gadījumos; vēl Georga III 13. valdīšanas gadā izdotā akta 68. nodaļā uzdots

---

[224]) No kāda 6. nodaļas punkta statūtā, ko izdevis Jēkabs I savā 2. valdīšanas gadā, ir redzams, ka daži vadmalas ražotāji, kas bija arī miertiesneši, atļāvās oficiāli noteikt darba algas tarifu savās pašu darbnīcās. Vācijā ļoti bieži tika izdoti statūti, lai pazemināt darba algu, it sevišķi pēc Trīsdesmitgadu kara. «Muižniekus ļoti apgrūtināja kalpu un strādnieku trūkums apvidos, no kuriem bija padzīti iedzīvotāji. Visiem lauku iedzīvotājiem bija aizliegts izīrēt istabas neprecētiem vīriešiem un sievietēm; par visiem šāda veida ārniekiem bija pavēlēts ziņot priekšniecībai, un tie bija jāiesloga cietumā, ja viņi negribēja iet par kalpiem, kaut arī viņi būtu uzturējuši savu eksistenci ar kādu citu nodarbošanos, strādādami pie zemniekiem par dienas algu vai pat tirgodamies ar naudu un labību» («Kaiserliche Privilegien und Sanctionen für Schlesien», I, 125.). «Veselu gadsimtu valdnieku dekrētos nebeidzas gaužas sūdzības par samaitātiem un izlaistiem kalpiem, kuri nepakļaujoties stingrajam režīmam, neapmierinoties ar likuma noteikto algu; atsevišķam muižniekam tiek aizliegts maksāt augstāku algu, nekā to nosaka visam apgabalam izstrādātā takse. Un tomēr pēc kara apstākļi, kādos atradās kalpi, dažreiz bija labāki nekā pēc simt gadiem; Silēzijā kalpi vēl 1652. gadā saņēma gaļu divreiz nedēļā, bet tagadējā gadsimtā tai pašā Silēzijā ir vietas, kur kalpi saņem gaļu tikai trīsreiz gadā. Arī darba alga pēc kara bija augstāka nekā turpmākajos gadsimtos» (*G. Freitag.* [«Neue Bilder aus dem Leben des deutschen Volkes». Leipzig, 1862, S. 35, 36]).

miertiesnešiem regulēt zīda audēju darba algu; vēl 1796. gadā bija vajadzīgi divi augstāko tiesas instanču lēmumi, lai izšķirtu, vai miertiesnešu pavēles par darba algu attiecas arī uz strādniekiem, kas nav nodarbināti zemkopībā; vēl 1799. gadā ar parlamenta aktu apstiprināja, ka Skotijas kalnraču algu regulē Elizabetes statūts un divi Skotijas — 1661. un 1671. g. — akti. Cik stipri bija pārmainījušies šajā laikā apstākļi, rāda kāds Anglijas apakšnama praksē nedzirdēts gadījums. Šeit, kur kopš vairāk nekā 400 gadiem fabricēja likumus, kuri noteica vienīgi maksimumu, ko nekādā ziņā nedrīkst pārsniegt darba alga, 1796. gadā Vitbreds ierosināja noteikt ar likumu darba algas minimumu laukstrādniekiem. Pits uzstājās pret to, piekrizdams tomēr, ka «nabadzīgo stāvoklis ir šausmīgs (cruel)». Beidzot 1813. gadā likumus par darba algas regulēšanu atcēla. Tie bija kļuvuši par smieklīgu anomāliju apstākļos, kad kapitālists regulē darbu savā fabrikā ar savas personiskās likumdošanas palīdzību un, ņemot palīgā nodokli par labu nabadzīgajiem, papildina līdz nepieciešamajam minimumam laukstrādnieku algu. Bet arī līdz šim ir saglabājušies pilnīgi neskarti darba statūtu noteikumi, kas attiecas uz līgumiem starp uzņēmēju un strādniekiem, uz uzteikšanas termiņiem utt., — noteikumi, pēc kuriem pret uzņēmēju, kas lauzis līgumu, var celt tikai civilprasību, turpretim strādniekam, kas lauzis līgumu, paredzēta krimināl atbildība.

Nežēlīgie likumi pret koalīcijām krita 1825. gadā, kad proletariāta izturēšanās kļuva draudoša. Tomēr tie krita tikai daļēji. Daža laba veco statūtu atlieka izzuda tikai 1859. gadā. Beidzot 1871. g. 29. jūnijā izdeva parlamenta aktu, kuram, acīm redzot, bija jāiznīcina šās šķiru likumdošanas pēdējās paliekas, juridiski atzīstot tredjūnijas. Bet otrs tajā pašā dienā izdotais parlamenta akts (akts, kas pieņemts, grozot krimināllikumu attiecībā uz sodiem par varmācību, tās draudiem un varmācības mēģinājumu) faktiski atjaunoja agrāko stāvokli jaunā formā. Ar šāda parlamentāra trika palīdzību visi līdzekļi, kurus varētu izmantot strādnieki streika vai lokauta (apvienojušos fabrikantu streiks, kad tie vienā laikā slēdz savas fabrikas) laikā, tika izņemti no vispārējās likumdošanas kompetences un pakļauti vienīgi krimināllikumam, kura iztulkošana bija pilnīgi atkarīga no miertiesnešiem, t. i., no fabrikantiem. Pirms diviem gadiem tajā pašā apakšnamā tas pats Gladstona kgs ar zināmu cildenumu iesniedza likumprojektu par visu pret strādnieku šķiru vērsto izņēmuma likumu atcelšanu. Bet tālāk par šā likumprojekta otro lasījumu lieta nenonāca, projekts tika nolikts pie malas, kamēr beidzot «lielā liberāļu partija», savienojusies ar torijiem, iedrošinājās noteikti uzstāties pret to pašu proletariātu, kurš tai bija devis varu. Neapmierinājusies ar šo nodevību, «lielā liberāļu partija» atļāva Anglijas tiesnešiem, kas vienmēr ir zemojušies valdošo šķiru priekšā, atrakt veco likumu pret «konspirācijām»[211] un attiecināt to uz strādnieku koalīcijām. Kā redzams, tikai pret savu gribu, tikai masu spiests, Anglijas parlaments atteicās

no likumiem pret streikiem un tredjūnijām, pēc tam kad šis pats parlaments ar cinisku egoismu veselus piecsimt gadus bija uzstājies pret strādniekiem kā kapitālistu pastāvīga tredjūnija.

Gluži tāpat Francijas buržuāzija pašā revolūcijas vētras sākumā iedrošinājās atņemt strādniekiem tikko iekaroto biedrošanās tiesību. Ar 1791. g. 14. jūnija dekrētu tā pasludināja visas strādnieku koalīcijas par «noziegumu pret brīvību un cilvēka tiesību deklarāciju», kas sodāms ar naudas sodu 500 livru apmērā un ar aktīvo pilsoņa tiesību atņemšanu uz vienu gadu[225]. Šis likums, kas ar valsts un policejiskiem līdzekļiem konkurenci starp kapitālu un darbu iežņaudz ietvaros, kuri izdevīgi kapitālam, pārdzīvoja visas revolūcijas un dinastiju maiņas. Pat terora valdība[212] atstāja to neskartu. Tikai pavisam nesen tas ir svītrots no Code pénal [Kriminālkodeksa]. Augstākajā mērā raksturīgs ir šā buržuāziskā valsts apvērsuma motivējums. «Kaut arī ir vēlama,» sacīja referents Le Šapeljē, «darba algas celšanās virs tagadējā līmeņa, lai tas, kas saņem šo algu, atbrīvotos no absolūtas, gandrīz verdziskas atkarības, ko nosaka dzīvei nepieciešamo līdzekļu trūkums», tomēr strādnieki nedrīkst vienoties savā starpā par savām interesēm, nedrīkst darboties kopīgi, lai mīkstinātu savu «absolūto, gandrīz verdzisko atkarību», tāpēc ka ar to «viņi traucētu savu bijušo meistaru, tagadējo uzņēmēju brīvību» (brīvību turēt strādniekus verdzībā!) un tāpēc ka koalīcija pret bijušo cunftu meistaru despotiju ir — uzminiet, kas? — cunftu atjaunošana, kuras atcēlusi Francijas konstitūcija[226].

4. KAPITĀLISTISKO FERMERU ĢENĒZE

Mēs aplūkojām varmācības, ar kuru palīdzību tika radīti ārpus likuma nostādītie proletārieši, asiņaino režīmu, kas viņus pārvērta par algotiem strādniekiem, netīros augsti valstiskos pasākumus, kuri, pastiprinot darba ekspluatācijas pakāpi, ar policejiskiem paņēmieniem kāpināja kapitāla uzkrāšanu. Tagad jājautā: no kurienes tad radās pirmie kapitālisti? Lauku iedzīvotāju ekspropriācija taču tieši rada tikai lielos zemesīpašniekus. Kas attiecas uz fermeru ģenēzi, tad mēs varam izsekot tai soli pa solim, jo tas ir lēns process, kas norisinās daudzus gadsimtus. Jau dzimtcilvēki un līdz ar viņiem brīvie zemes sīkīpašnieki atradās ļoti dažādā mantiskā situā-

---

[225]) Šā likuma pirmais pants skan: «Tā kā jebkuru viena stāvokļa vai vienas profesijas personu korporāciju likvidēšana ir viens no Francijas konstitūcijas galvenajiem pamatiem, tad ir aizliegts šādas korporācijas atjaunot, lai arī aiz kāda iemesla un kādā formā tas notiktu.» Ceturtais pants paskaidro — «ja pilsoņi, kas nodarbojas vienā un tai pašā profesijā, mākslā vai amatā, norunā savā starpā vai noslēdz vienošanos, kas vērsta uz to, lai kopīgi atteiktos vai nepiekristu bez noteiktas maksas izdarīt pakalpojumus ar savu rūpniecisko darbību un ar saviem darbiem, tad iepriekš minētās norunas un vienošanās ir jāpasludina ... par pretkonstitucionālām, par noziegumu pret brīvību un cilvēka tiesību deklarāciju utt.,» — t. i., par valsts noziegumu, gluži tāpat kā vecajos strādnieku statūtos («Révolutions de Paris». Paris, 1791, III, p. 523).

[226]) *Buchez et Roux.* «Histoire Parlamentaire», t. X, p. 193—195, passim.

cijā, un tāpēc arī viņu atbrīvošanās notika ļoti dažādos ekonomiskajos apstākļos.

Anglijā pirmā fermeru forma bija bailiff [kungu muižas pārvaldnieks], kas pats joprojām bija dzimtcilvēks. Pēc sava stāvokļa viņš atgādina seno romiešu villicus, bet ar šaurāku darbības loku. XIV gadsimta otrajā pusē bailiff vietā stājas fermeris, kuru lendlords apgādā ar sēklām, lopiem un zemkopības rīkiem. Viņa stāvoklis gandrīz neatšķiras no zemnieka stāvokļa. Viņš tikai ekspluatē vairāk algotā darba. Drīz viņš kļūst par «métayer», fermeri pusnomnieku. Viņš dod vienu daļu zemkopībai nepieciešamā kapitāla, lendlords — otru. Kopproduktu viņi sadala savā starpā kontraktā noteiktā proporcijā. Anglijā šī nomas forma ātri izzūd, dodot vietu fermerim šā vārda tiešajā nozīmē, kurš iegulda uzņēmumā savu paša kapitālu, saimnieko, izmantojot algotus strādniekus, un atdod lendlordam naudā vai natūrā daļu virsprodukta kā zemes renti.

XV gadsimtā, kamēr neatkarīgu zemnieku darbs un laukstrādnieku darbs, kuriem līdz ar algoto darbu bija arī patstāvīga saimniecība, nāca par labu viņiem pašiem, fermera dzīves līmenis bija tikpat neievērojams kā viņa ražošanas sfēra. Zemkopības revolūcija, kas sākās XV gadsimta pēdējā trešdaļā un turpinājās gandrīz visu XVI gadsimtu (izņemot tā pēdējos gadu desmitus), padarīja fermeri bagātu tikpat ātri, cik ātri izputināja lauku iedzīvotājus[227]. Kopienas ganību uzurpācija u. tml. ļauj fermerim ievērojami palielināt savu lopu skaitu gandrīz bez jebkādām izmaksām, bet lopi dod bagātīgu mēslojumu viņa zemei.

XVI gadsimtā te pievienojas vēl viens izšķiroši svarīgs moments. Tolaik nomas līgumus slēdza uz ilgstošiem termiņiem, nereti uz 99 gadiem. Cēlmetālu un tātad arī naudas vērtības nepārtrauktā krišanās bija ļoti izdevīga fermeriem. Tā, nerunājot jau par citiem iepriekš aplūkotajiem apstākļiem, pazemināja darba algu. Daļa no darba algas pārvērtās par fermera peļņu. Nepārtraukta labības, vilnas, gaļas, vārdu sakot, visu zemkopības produktu cenu celšanās bez jebkādas fermera līdzdalības palielināja viņa naudas kapitālu, bet zemes renti viņš maksāja uz veco līgumu pamata, kuri bija noslēgti, pastāvot agrākajai naudas vērtībai[228].

---

[227]) «Fermeri,» saka Harisons savā «Description of England», «kuriem agrāk bija grūti samaksāt 4 st. mārc. rentes, tagad maksā 40, 50 un 100 st. mārc. un tomēr atzīst savu operāciju par nepietiekami izdevīgu, ja, nomas termiņam izbeidzoties, viņiem nepaliek rokās rente par 6—7 gadiem.»

[228]) Par naudas vērtības krišanās ietekmi XVI gadsimtā uz dažādām sabiedrības šķirām sk. «A Compendious or Briefe Examination of Certayne Ordinary Complaints of Diverse of our Countrymen in these our Days». By W. S., Genteleman (London, 1581). Šā apcerējuma dialoga forma bija iemesls tam, ka to ilgu laiku piedēvēja Sekspīram, un vēl 1751. gadā tas nāca klajā kā Sekspīra darbs. Tā autors ir Viljams Stafords. Kādā vietā bruņinieks (knight) spriež šādā veidā:

Bruņinieks: «Jūs, mans kaimiņ, zemkopi, jūs, tirgotāja kungs, un jūs, mans labais varkali, jūs, tāpat kā citi amatnieki, varat samērā viegli aizstāvēt savas intereses. Tas ir tāpēc, ka, jo lielāka kļūst visu priekšmetu cena salīdzinājumā ar to, cik tie maksāja agrāk, — jo vairāk jūs paceļat cenas uz jūsu precēm un uz jūsu darba produktiem, kurus jūs pārdodat. Bet mums nav nekā tāda, ko mēs varētu pārdot par paaugstinātu cenu un tādējādi līdzsvarot zaudējumu, kāds mums rodas, kad mēs pērkam produktus.» Citā vietā bruņinieks jautā doktoram: «Sakiet, lūdzu, kas ir tie, kurus jūs domājat? Un vispirms, kas, pēc jūsu domām, necieš pie tam nekādus zaudējumus?» *Doktors:* «Es domāju tos, kas

Tādējādi viņš iedzīvojās bagātībā vienlaikus tiklab uz savu algoto strādnieku rēķina, kā arī uz sava lendlorda rēķina. Tāpēc nav nekāds brīnums, ka Anglijā XVI gadsimta beigās izveidojās tam laikam bagātu «kapitālistisko fermeru» šķira[229].

5. REVOLŪCIJA ZEMKOPĪBĀ SAVUKĀRT IETEKMĒ RŪPNIECĪBU. IEKŠĒJĀ TIRGUS RADĪŠANA RŪPNIECISKAJAM KAPITĀLAM

Nevienmērīgi notiekošā, pastāvīgi no jauna atkārtotā lauku iedzīvotāju ekspropriācija un viņu padzīšana no zemes sagādāja, kā redzējām, pilsētu rūpniecībai arvien jaunas un jaunas proletāriešu masas, kas stāvēja pilnīgi ārpus visām cunftu attiecībām — dīvains apstāklis, kas lika vecajam A. Andersonam (nesajaukt ar Džeimsu Andersonu) viņa darbā par tirdzniecības vēsturi[213] noticēt, ka notikusi tieša providences iejaukšanās. Mums vēl mazliet jāpievēršas šai sākotnējās uzkrāšanas pusei. Patstāvīgi saimniekojošo neatkarīgo lauku iedzīvotāju izretināšanai atbilda ne tikai rūpniecības proletariāta sabiezināšana, tāpat kā pasaules matērijas sabiezēšana vienā vietā ir izskaidrojama, pēc Žofruā Sentilēra domām[230], ar tās paretināšanos citā vietā. Zeme, neraugoties uz to, ka personu skaits, kas to apstrādā, bija samazinājies, deva tagad tikpat daudz vai pat vairāk produkta nekā agrāk, tāpēc ka līdz ar revolūciju zemesīpašuma attiecībās notika apstrādāšanas metožu uzlabošanās, kooperācijas paplašināšanās, ražošanas līdzekļu koncentrācija utt. un tāpēc ka ne tikai algotos laukstrādniekus spieda inten-

---

dzīvo no pirkšanas un pārdošanas un, ja dārgi pērk, tad tikpat dārgi pārdod.» *Bruņinieks:* «Bet no kā sastāv tā cilvēku kategorija, kura, pēc jūsu vārdiem, iegūst no tā?» *Doktors:* «Tie, protams, ir visi nomnieki vai fermeri, kas par zemi, kuru viņi apstrādā, maksā veco renti, jo maksā viņi pēc vecās normas un pārdod pēc jaunās, t. i., par savu zemi maksā ļoti lēti un visu, kas izaug uz tās, pārdod dārgi . . .» *Bruņinieks:* «Bet kas ir tie, kuri, pēc jūsu vārdiem, zaudē no tā vairāk, nekā iegūst pirmie?» *Doktors:* «Tie ir visi muižnieki, džentlmeņi un vispār visi cilvēki, kas dzīvo no stingri noteiktas rentes vai algas vai paši neapstrādā savu zemi, vai nenodarbojas ar tirdzniecību.»

[229]) Francijā régisseur, kas viduslaiku sākumā bija pārvaldnieks un ievāca feodālās nodevas par labu feodālim, drīz pārvēršas par homme d'affaires [veikalnieku], kurš ar izspiešanas, krāpšanas u. tml. palīdzību izaug par kapitālistu. Šie régisseurs dažreiz paši piederēja pie dižciltīgajiem. Tā, piemēram: «So pārskatu sniedz Žaks de Toress, bruņinieks kastelāns Bezansonā, savam patronam, kurš dod pārskatu Dižonā hercoga kungam, Burgundas grāfam, par rentēm, kas pienākas no minētās pils saimniecības no 1359. g. 25. decembra līdz 1360. g. 28. decembrim» (*Alexis Monteil.* «Traité des Matériaux Manuscrits etc.», p. 234, 235). Jau te ir redzams, ka visās sabiedriskās dzīves sfērās lauvas tiesa nonāk starpnieku rokās. Tā, piemēram, ekonomiskajā laukā uzņēmumus nokrejo finansisti, biržas vīri, tirgoņi, sīktirgotāji; civiltiesību laukā advokāts izspiež no abām strīda pusēm; politikā deputāts nozīmē vairāk nekā viņa vēlētāji, ministrs — vairāk nekā valdnieks; reliģijā dievu nostumj otrā vietā svētie «aizstāvji» un šos pēdējos — priesteri, kuri savukārt ir nenovēršami starpnieki starp «labo ganu» un viņa ganāmpulku. Francijā, tāpat kā Anglijā, lielās feodāļu teritorijas bija sadalītas neskaitāmā daudzumā sīksaimniecību, bet tās atradās tādos apstākļos, kas bija daudz nelabvēlīgāki lauku iedzīvotājiem. XIV gadsimtā radās nomas — fermas jeb tā saucamie terriers. To skaits pastāvīgi auga un ievērojami pārsniedza 100 000. Tās maksā kā zemes renti no $^1/_{12}$ līdz $^1/_5$ produkta naudā vai natūrā. Terriers bija lēņi, apakšlēņi (fiefs, arrierefiefs) utt. atkarībā no vērtīguma un platības, kas dažreiz nebija lielāka par dažiem arpaniem. Visiem šo terriers īpašniekiem piederēja vienā vai otrā pakāpē tiesas vara attiecībā uz savu zemes gabalu iedzīvotājiem; šādu pakāpju bija četras. Viegli iedomāties, cik smagi gūlās uz lauku iedzīvotājiem visu šo neskaitāmo sīko tirānu vara. Monteijs saka, ka tajos laikos Francijā bijis 160 000 tiesu tur, kur tagad pastāv tikai 4 000 tiesu iestāžu (ieskaitot te arī miertiesas).

[230]) Sk. viņa «Notions de Philosophie Naturelle». Paris, 1838.

sīvāk strādāt[231]), bet arī arvien vairāk un vairāk sašaurinājās ražošanas sfēra, kurā viņi strādāja paši sev. Tādējādi, atbrīvojot lauku iedzīvotāju daļu, atbrīvojās arī viņu agrākie eksistences līdzekļi. Tagad tie pārvērtās par mainīgā kapitāla vieliskajiem elementiem. Zemniekam, kas atradās starp debesīm un zemi, bija jānopelna to vērtība pie sava jaunā kunga, rūpniecības kapitālista, darba algas formā. Pašu zemes izejmateriālam, ko rūpniecībai piegādāja lauksaimniecība, bija tāds pats liktenis kā dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem. Tas pārvērtās par pastāvīgā kapitāla elementu.

Iedomāsimies, piemēram, ka daļa Vestfāles zemnieku, kas Frīdriha II laikā visi nodarbojās ar linu vērpšanu, ir varmācīgi ekspropriēta un padzīta no zemes, bet cita viņu daļa pārvērsta par lielo fermeru kalpiem. Līdz ar to pieaug lielie linu vērpšanas un aušanas uzņēmumi, kuros no zemes «atbrīvotie» atrod sev darbu kā algoti strādnieki. Liniem ir pilnīgi tāds pats izskats kā agrāk. Neviena to šķiedra nav mainījusies, bet to ķermenī tagad ir iegājusi jauna sociāla dvēsele. Tagad tie ir daļa no manufaktūras īpašnieka pastāvīgā kapitāla. Agrāk tie bija sadalīti starp ļoti daudziem sīkražotājiem, kuri paši tos audzēja un vērpa mazām porcijām, strādājot kopā ar savām ģimenēm, turpretim tagad tie ir koncentrēti viena kapitālista rokās, kurš liek citiem cilvēkiem aust un vērpt sevis labā. Linu vērptuvē izlietotais papildu darbs, kas agrāk realizējās kā neskaitāmu zemnieku ģimeņu papildu ienākums un arī — Frīdriha II laikā — kā nodokļi, kas tiek ievākti pour le roi de Prusse*. Tagad tas realizējas kā nedaudzu kapitālistu peļņa. Vērpjamie ratiņi un aužamās stelles, kas agrāk bija izkaisīti pa ciemiem, tagad ir koncentrēti nedaudzās lielās darba kazarmās līdzīgi pašiem strādniekiem un izejmateriālam. Ir vērpjamie ratiņi, ir aužamās stelles, ir izejmateriāls pārvēršas no līdzekļiem, kas nodrošina vērpēju un audēju neatkarīgu eksistenci, par līdzekļiem, kas nodrošina vērpēju un audēju komandēšanu[232]) un nesamaksāta darba izsūkšanu no viņiem. Pēc lielo manufaktūru, gluži tāpat kā pēc lielo fermu ārējā izskata nebūt nevar spriest, ka tās ir izveidojušās, savienojot daudzas sīkas ražošanas vienības, ekspropriējot daudzus neatkarīgus sīkražotājus. Tomēr objektīvu vērotāju nepiekrāps šis ārējais izskats. Mirabo — šā revolūcijas lauvas laikā lielās manufaktūras vēl sauca par manufactures réunies, apvienotajām darbnīcām, tāpat kā tagad mēs runājam par apvienotajiem laukiem.

«Pievērš uzmanību,» saka Mirabo, «tikai lielajām manufaktūrām, kurās simtiem cilvēku strādā viena direktora vadībā un kuras parasti sauc par apvienotajām manufaktūrām (manufactures réunies). Turpretim pat skatienu neveltī tām darbnīcām, kurās sadalīti strādā liels skaits strādnieku, katrs uz savu roku. Šīs

---

[231]) So punktu uzsver sers Džeimss Stjuarts[214].

* Burtiski: Prūsijas karaļa labā, netiešā nozīmē: veltīgi. — *Red.*

[232]) «Es piešķiru jums,» saka kapitālists, «godu kalpot man ar noteikumu, ka jūs atdosit man to nedaudzo, kas jums vēl ir, par pūlēm jūs komandēt, kuras uzņemos es» (*J. J. Rousseau.* «Discours sur l'Économie Politique»).

pēdējās pilnīgi atstumj otrā vietā. Un tā ir liela kļūda, jo tikai tās ir tiešām svarīga tautas bagātības sastāvdaļa... Apvienota fabrika (fabrique réunie) var padarīt ārkārtīgi bagātu vienu vai divus uzņēmējus, bet strādnieki ir tikai dienas algādži, kuriem samaksā labāk vai sliktāk un kuri katrā ziņā nepiedalās uzņēmēja labklājībā. Turpretim sadalīta fabrika (fabrique séparée) nevienu nepadara bagātu, bet toties uztur daudzu strādnieku labklājību... Uzcītīgu saimniecisku strādnieku skaits pieaugs, jo saprātīgu dzīves veidu, darba mīlestību viņi uzskata par līdzekli, kā ievērojami uzlabot savu stāvokli, un viņiem nav jācīnās par mazu darba algas paaugstinājumu, kam nekad nevar būt svarīgu seku nākotnē un kas vislabākajā gadījumā ļauj strādniekiem nedaudz labāk dzīvot pašreizējā momentā. Atsevišķas individuālas manufaktūras, kas parasti ir savienotas ar sīku lauksaimniecību, vienīgās nodrošina brīvību.»[233])

Daļas lauku iedzīvotāju ekspropriācija un padzīšana no zemes ne tikai atbrīvo rūpnieciskajam kapitālam strādniekus, viņu dzīvei nepieciešamos līdzekļus, viņu darba materiālu, bet arī rada iekšējo tirgu.

Tiešām, tie paši notikumi, kas sīkos zemniekus pārvērš par algotiem strādniekiem un dzīvei nepieciešamos līdzekļus un darba līdzekļus par rūpnieciskā kapitāla vieliskiem elementiem, vienlaikus rada šim pēdējam iekšējo tirgu. Agrāk zemnieka ģimene pati ražoja un pārstrādāja dzīvei nepieciešamos līdzekļus un izejvielas, kurus pati pa lielākajai daļai arī patērēja. Šīs izejvielas un dzīvei nepieciešamie līdzekļi tagad ir pārvērtušies par precēm. Lielais fermeris tās pārdod; manufaktūras ir viņa tirgus. Dzija, audekls, rupji vilnas izstrādājumi — lietas, kurām izejvielas bija katras zemnieku ģimenes rīcībā un kuras tika vērptas un austas viņas pašas patērēšanai, — tagad ir pārvērtušies par manufaktūras ražojumiem, kuru realizēšanas tirgus ir tieši zemkopības apgabali. Daudzie izkaisītie patērētāji, kurus līdz šim apkalpoja liels daudzums sīku, uz savu roku strādājošu ražotāju, tagad koncentrējas vienā lielā veselā vienībā, kas izveido tirgu, kuru apgādā rūpniecības kapitāls[234]). Tā roku rokā ar agrāk patstāvīgo zemnieku ekspropriāciju, ar to atdalīšanu no ražošanas līdzekļiem noris lauku palīgrūpniecības iznīcināšana, manufaktūras un zemkopības atdalīšanās process. Un tikai lauku mājražošanas iznīcināšana var piešķirt kādas zemes iekšējam tirgum tos apmērus un to stabilitāti, kādi ir vajadzīgi kapitālistiskajam ražošanas veidam.

Tomēr manufaktūras periods šā vārda tiešajā nozīmē vēl nenoved pie radikālas pārveidošanas. Atgādināsim, ka manufaktūra iekaro ražošanu visas nācijas mērogā tikai ļoti pakāpeniski, balstī-

---

[233]) *Mirabeau*, cit. darbs, III sēj., 20.—109. lpp., dažādās vietās. Ja Mirabo atzīst sadalītās darbnīcas par ekonomiskākām un ražīgākām nekā «apvienotās» darbnīcas un šīs pēdējās uzskata tikai par mākslīgiem siltumnīcas augiem, ko izaudzējušas valdību rūpes, tad tas ir izskaidrojams ar stāvokli, kādā toreiz bija vairākums kontinenta manufaktūru.

[234]) «Ja divdesmit mārciņu vilnas pamazām, gada laikā, pārvēršas par apģērbu strādnieka ģimenei ar šās ģimenes pašas darbu, starplaikos starp citiem tās darbiem, tad te viss ir ļoti vienkārši. Bet iznesiet šo vilnu tirgū, nogādājiet to fabrikantam, pēc tam fabrikanta produktu — māklerim, pēc tam tirgonim, un jūs dabūsit lielu tirdzniecisku operāciju, pie kam tai nepieciešamais nominālais kapitāls būs divdesmitreiz lielāks par šās vilnas vērtību... Tādējādi strādnieku šķiru ekspluatē tālab, lai uzturētu nožēlojamus fabriku iedzīvotājus, parazītisku veikalu īpašnieku šķiru un fiktīvu komerciālu, naudas un finansu sistēmu» (*David Urquhart*, cit. darbs, 120. lpp.).

damās vienmēr uz pilsētas amatniecību un lauku mājrūpniecības blakusrūpaliem kā uz plašas bāzes (Hintergrund). Iznīcinādama šos blakusrūpalus un šo pilsētas amatniecību vienā to veidā, zināmās rūpniecības nozarēs, zināmos punktos, manufaktūra rada tos no jauna citos punktos, tāpēc ka viņai tie līdz zināmai pakāpei ir vajadzīgi tās izejmateriāla apstrādāšanai. Tāpēc viņa rada jaunu sīko zemkopju šķiru, kurai zemes apstrādāšana ir tikai blakusnozare un kuras galvenā nodarbošanās ir rūpnieciskais darbs, produktu izgatavošana, kurus pārdod, — tieši vai ar tirgotāja starpniecību — manufaktūrai. Tas ir cēlonis — kaut arī ne pats svarīgākais — parādībai, kura pirmām kārtām mulsina cilvēku, kas pētī Anglijas vēsturi. Sākot ar XV gadsimta pēdējo trešdaļu, mēs sastopam tur nepārtrauktas — tikai dažreiz pierimstošas — sūdzības par kapitālistiskās saimniecības augšanu uz laukiem un par progresējošu zemniecības iznīcināšanu. Bet, no otras puses, pētnieks redz, ka zemniecība visu laiku eksistē, tiesa, samazinātā daudzumā un arvien sliktākos apstākļos[235]. Tā galvenais cēlonis ir šāds: Anglijā pārmaiņus ir pārsvarā gan graudkopība, gan lopkopība, un atkarībā no tā svārstās zemnieku produkcijas apmēri. Tikai lielrūpniecība ar savām mašīnām dod stabilu bāzi kapitālistiskajai zemkopībai, radikāli ekspropriē lauku iedzīvotāju lielum lielo vairākumu un galīgi atdala zemkopību no lauku mājrūpniecības, izraujot tās saknes — vērpšanu un aušanu[236]. Tātad tikai tā iekaro rūpnieciskajam kapitālam visu iekšējo tirgu[237].

6. RŪPNIECĪBAS KAPITĀLISTA ĢENĒZE

Rūpniecības[238] kapitālista ģenēze nenotika tik pakāpeniski kā fermera ģenēze. Bez šaubām, daži sīki cunftu meistari un vēl lielāks daudzums patstāvīgu sīku amatnieku un pat algotu strādnieku

---

[235]) Izņēmums ir Kromvela laiks. Kamēr pastāvēja republika, visi Anglijas tautas masu slāņi pacēlās no pagrimuma, kādā tie bija nospiesti Tjūdoru laikā.

[236]) Takets zina, ka no manufaktūras šā vārda tiešajā nozīmē un no lauku vai māju manufaktūru sairšanas produktiem līdz ar mašīnu ieviešanu radās vilnas lielrūpniecība (*Tuckett*, cit. darbs, 144. lpp.). «Arkls un aizjūgs bija dievu izgudrojums un varoņu nodarbošanās, — vai tad aužamās stelles, vārpstiņa un vērpjamais ratiņš pēc savas izcelšanās ir mazāk dižciltīgi? Jūs atdalāt vērpjamo ratiņu no arkla, vārpstiņu no aizjūga un dabūjat fabrikas un nabadzīgo namus, kreditu un krīzes, divas naidīgas nācijas — lauku nāciju un tirdzniecības nāciju» (*David Urquhart*, 122. lpp.). Bet tad nāk Kerijs un apsūdz Angliju, protams, ne bez pamata, par to, ka tā cenšas kļūt par pasaules fabrikantu, pārvēršot visas pārējās zemes vienīgi par zemkopības zemēm. Viņš apgalvo, ka tādā ceļā esot izpostīta Turcija, jo tur «zemesīpašniekiem un zemkopjiem» (Anglija) «nekad neatļāva nostiprināt savu stāvokli, dabiski savienojot arklu ar aužamajām stellēm, ecēšas ar āmuru» («The Slave Trade», p. 125). Pēc viņa domām, Erkarts pats esot viens no galvenajiem vainīgajiem Turcijas izpostīšanā, kur viņš Anglijas interesēs esot propagandējis tirdzniecības brīvības ideju. Bet vislabākais ir tas, ka Kerijs — starp citu, liels Krievijas rokaspuisis — grib aizkavēt šo atdalīšanās procesu ar protekcionisma sistēmas palīdzību, kura patiesībā to paātrina.

[237]) Angļu filantropiskie ekonomisti, kā Mills, Rodžerss, Goldvins Smits, Fosets utt., un liberālie fabrikanti, kā Džons Braits un K°, jautā angļu zemesīpašniekiem aristokrātiem, tāpat kā dievs jautāja Kainam par viņa brāli Ābelu, — kur palikuši tūkstošiem mūsu zemnieku? — Bet no kurienes tad jūs esat radušies? No šo zemnieku iznīcināšanas. Un kāpēc jūs nejautājat, kur palikuši patstāvīgie audēji, vērpēji, amatnieki?

[238]) Vārds «rūpniecības» šeit lietots pretstatā vārdam «zemkopības». Kā ekonomiska kategorija fermeris ir tāds pats rūpniecības kapitālists kā fabrikants.

pārvērtās vispirms par sīkiem kapitālistiem un pēc tam, pakāpeniski paplašinot algota darba ekspluatāciju un atbilstoši pastiprinot kapitāla uzkrāšanu, par kapitālistiem sans phrase [bez ierunām]. Kapitālistiskās ražošanas bērnības periodā, gluži tāpat kā viduslaiku pilsētu dzīves bērnības periodā, jautājumu par to, kuram no izbēgušajiem dzimtļaudīm jābūt par saimnieku un kuram par kalpu, parasti izšķīra atkarībā no tā, kurš no viņiem bija agrāk aizbēdzis no sava kunga. Bet šās metodes bruņurupuča temps nebūt neatbilda XV gadsimta beigu lielo atklājumu radītā jaunā pasaules tirgus tirdzniecības vajadzībām. Viduslaiki atstāja mantojumā divas dažādas kapitāla formas, kas sasniedz briedumu visdažādākajās sabiedriski ekonomiskajās formācijās un kas pirms kapitālistiskās ražošanas veida ēras iestāšanās tika uzskatītas par kapitālu kā tādu: augļotāju kapitālu un tirgotāju kapitālu.

«Mūsu laikos visa sabiedriskā bagātība nokļūst vispirms kapitālista rokās... viņš maksā renti zemesīpašniekam, darba algu — strādniekam, nodokļus un desmito tiesu — nodokļu ievācējam un patur pats sev ievērojamu, pat lielāko un turklāt pastāvīgi augošu gada darba produkta daļu. Pašlaik kapitālistu varam uzskatīt par īpašnieku, kura rokās visa sabiedriskā bagātība nokļūst vispirms, kaut gan nav tāda likuma, kas viņam nodrošinātu tiesību uz šo īpašumu... Šis apvērsums īpašuma sfērā ir noticis, pateicoties procentu ņemšanai par kapitālu... un ne mazāk zīmīgi ir arī tas, ka visas Eiropas likumdevēji ir centušies to nepieļaut ar likumiem pret augļošanu... Kapitālistu vara pār visu zemes bagātību ir vispilnīgākā revolūcija īpašuma tiesībās; kāds gan likums vai vairāki likumi izdarīja šo revolūciju?»[239])

Autoram vajadzētu zināt, ka revolūcijas vispār nekad neizdara likumi.

Ar augļošanu un tirdzniecību radītā naudas kapitāla pārvēršanos rūpnieciskajā kapitālā kavēja feodālā iekārta uz laukiem un cunftu iekārta pilsētā[240]. Šie ierobežojumi krita, kad bija likvidētas feodālās družīnas, kad lauku iedzīvotāji bija ekspropriēti un pa daļai padzīti. Jaunā manufaktūra radās jūras eksportostās vai tādās vietās iekšzemē, kuras atradās ārpus veco pilsētu un to cunftu iekārtas kontroles. Ar to izskaidrojama Anglijas corporate towns [pilsētu ar cunftu korporatīvo iekārtu] niknā cīņa pret šīm jaunajām rūpniecības audzētavām.

Zelta un sudraba atradņu atklāšana Amerikā, vietējo iedzīvotāju iznīdēšana, verdzināšana un aprakšana, dzīviem esot, raktuvēs, pirmie soļi Austrumindijas iekarošanā un izlaupīšanā, Āfrikas pārvēršana par rezervātu, kur medīja melnādainos, — tāda bija kapitālistiskās ražošanas ēras rītausma. Šie idilliskie procesi ir sākotnējās uzkrāšanas galvenie momenti. Tad seko Eiropas nāciju tirdzniecības karš, kura arēna ir visa zemeslode. Šis karš sākas ar Nīderlandes atkrišanu no Spānijas, pieņem milzīgus apmērus

---

[239]) «The Natural and Artificial Right of Property Contrasted». London, 1832, p. 98, 99. Šā anonīmā darba autors ir T. Hodžskins.

[240]) Jau 1794. gadā sīkie vadmalas ražotāji no Līdsas sūtīja uz parlamentu deputāciju ar petīciju par likuma izdošanu, kurš aizliegtu tirgotājiem kļūt par fabrikantiem (*Dr. Aikin*, cit. darbs).

Anglijas antijakobīņu karā un tagad vēl turpinās tādos laupīšanas karos kā opija kari pret Ķīnu utt.

Dažādi sākotnējās uzkrāšanas momenti sadalās starp dažādām zemēm vēsturiski daudzmaz secīgi, un proti: starp Spāniju, Portugāli, Holandi, Franciju un Angliju. Anglijā XVII gadsimta beigās tie sistemātiski apvienojās koloniālajā sistēmā un valsts aizņēmumu sistēmā, modernajā nodokļu sistēmā un protekcionisma sistēmā. Šīs metodes daļēji ir dibinātas uz visrupjāko varmācību, piemēram, koloniālā sistēma. Bet visas tās izmanto valsts varu, t. i., koncentrētu un organizētu sabiedrisku varmācību, lai paātrinātu feodālā ražošanas veida pārvēršanos kapitālistiskajā ražošanas veidā un lai saīsinātu šā procesa pārejas stadijas. Varmācība ir vecmāte katrai vecajai sabiedrībai, kas ir grūta ar jauno. Pati varmācība ir ekonomiska potence.

Par kristīgo koloniālo sistēmu V. Hauits, cilvēks, kas kristiānismu padarījis par savu specialitāti, saka tā:

«Tā saucamo kristīgo rašu barbariskie un neģēlīgie briesmu darbi, ko tās ir izdarījušas visās pasaules malās pret visām tautām, kuras tām izdevies padarīt par saviem vergiem, pārspēj visas šausmas, kādas jebkurā vēsturiskā laikmetā ir izdarījusi jebkura rase, lai arī cik mežonīga un neizglītota, nežēlīga un nekautrīga tā būtu.»[241])

Holandes koloniālās saimniecības vēsture — bet Holande bija kapitālistiska paraugzeme XVII gadsimtā — atklāj ne ar ko nesalīdzināmu nodevības, uzpirkšanas, slepkavību un nekrietnību ainu[242]). Nav nekā raksturīgāka par holandiešu praktizētās cilvēku zagšanas sistēmu Celebesā, lai papildinātu vergu skaitu Javas salā. Šinī nolūkā sagatavoja īpašus cilvēku zagļus. Zaglis, tulks un pārdevējs bija šās tirdzniecības galvenie aģenti, vietējie prinči — galvenie pārdevēji. Nozagtos jauniešus ieslēdza slepenos Celebesas cietumos, kamēr tie sasniedza pietiekami nobriedušu vecumu, lai viņus nosūtītu ar vergu kuģiem. Kādā oficiālā pārskatā sacīts:

«Tā, piemēram, šī Makasaras pilsēta vien ir pilna ar slepeniem cietumiem, no kuriem viens ir šausmīgāks par otru, kuros sablīvēti nelaimīgie mantkārības un tirānijas upuri, važās iekalti, varmācīgi izrauti no savām ģimenēm.»

Lai iegūtu savā varā Malaku, holandieši uzpirka portugāļu gubernatoru. 1641. gadā viņš ielaida tos pilsētā. Tie tūdaļ devās uz gubernatora māju un nogalināja viņu, lai rastu iespēju «atturēties» no norunātās uzpirkšanas summas — 21 875 st. märc. — samaksas. Kur vien viņi spēra savu kāju, visur zeme tika izpostīta un iedzīvotāji iznīdēti. Javas Banjuvangi provincē 1750. gadā bija vai-

---

[241]) *William Howitt.* «Colonization and Christianity. A Popular History of the Treatment of the Natives by the Europeans in all their Colonies». London, 1838, p. 9. Par izturēšanos pret vergiem labs datu kopsavilkums ir darbā: *Charles Comte.* «Traité de Législation», 3ème éd. Bruxelles, 1837. Šis darbs ir sīki jāizstudē, lai redzētu, par ko pārvēršas pats buržujs un par ko viņš pārvērš savus strādniekus tur, kur viņš nekautrējoties var pārveidot pasauli pēc sava ģīmja un līdzības.

[242]) *Thomas Stamford Raffles,* late Lieut. Gov. of that island. «The History of Java». London, 1817 [v. II, p. CXC-CXCI, pielikums].

rāk nekā 80 000 iedzīvotāju, 1811. gadā tikai 8 000. Lūk, to sauc par doux commerce [nevainīgu tirdzniecību]!

Kā zināms, Anglijas Austrumindijas kompānija[215] bez politiskās varas Austrumindijā ieguva pilnīgu tējas tirdzniecības monopolu un vispār monopolu tirdzniecībā ar Ķīnu, kā arī preču transportēšanā no Eiropas un uz Eiropu. Bet kuģniecība gar Indijas piekrasti un starp salām, kā arī tirdzniecība Indijas iekšienē kļuva par kompānijas augstāko amatpersonu monopolu. Sāls, opija, betelpiparu un citu preču monopoli kļuva par neizsmeļamiem bagātības avotiem. Amatpersonas pašas noteica cenas un patvaļīgi aplaupīja nelaimīgos indiešus. Ģenerālgubernators piedalījās šajā privātajā tirdzniecībā. Viņa mīluļi saņēma kontraktus ar tādiem noteikumiem, kas viņiem ļāva labāk nekā alķīmiķiem taisīt zeltu no nekā. Lieli īpašumi izauga kā sēnes pēc lietus, un sākotnējā uzkrāšana notika, iepriekš neizdodot nevienu šiliņu. Vorena Hastingsa tiesas prāva ir pilna ar šāda veida piemēriem. Te ir viens no tiem. Kāds kontrakts par opija piegādi tika piešķirts kādam Salivenam tajā brīdī, kad tas oficiālā uzdevumā izbrauca uz Indijas rajonu, kas atrodas ļoti tālu no opija ražošanas vietas. Salivens pārdeva savu kontraktu par 40 000 st. märc. kādam Binnam, un Binns tajā pašā dienā to pārdeva tālāk par 60 000 st. märc. Pēdējais kontraktu pircējs un izplatītājs paskaidro, ka arī viņš no tā vēl esot ieguvis milzīgu peļņu. Saskaņā ar kādu parlamentam iesniegtu dokumentu starp 1757. un 1766. g. kompānija un tās amatpersonas piespieda indiešus uzdāvāt 6 miljonus st. märciņu. 1769. un 1770. gadā angļi mākslīgi organizēja badu, uzpērkot visus rīsus un atsakoties pārdot tos citādi kā par pasakaini augstām cenām[243]).

Izturēšanās pret iezemiešiem, protams, visšausmīgākā bija plantācijās, kuras, kā, piemēram, Rietumindija, ražoja vienīgi eksporttirdzniecībai, un arī tādās bagātās un biezi apdzīvotās zemēs kā Meksika un Austrumindija, kas tika izlaupītas. Tomēr arī īstajās kolonijās izpaudās sākotnējās uzkrāšanas kristīgais raksturs. Jaunās Anglijas puritāņi — šie lietišķīgā protestantisma virtuozi — 1703. gadā nolēma savā Assembly [Likumdošanas sapulcē] izsniegt prēmiju 40 st. märc. apmērā par katru indiāņa skalpu un par katru sarkanādainu gūstekni; 1720. gadā prēmiju par katru skalpu paaugstināja uz 100 st. märc., 1744. gadā, pēc tam kad Masačūsetsas līča rajonā pasludināja kādu cilti par dumpīgu, noteica šādas cenas: par vīrieša skalpu, sākot ar 12 gadiem un vairāk, 100 st. märc. jaunajā valūtā, par vīriešu dzimuma gūstekni 105 st. märc., par sagūstītu sievieti vai bērnu 55 st. märc., par sievietes vai bērna skalpu 50 st. märc.! Pēc dažiem gadu desmitiem koloniālā sistēma atriebās šo dievticīgo piligrim fathers [tēvu-pilgrimu] pēctečiem, kas savukārt kļuva par dumpiniekiem. Angļu uzpirkšanas un rīdī-

[243]) 1866. gadā tikai Orisas provincē vien vairāk nekā miljons indiešu nomira bada nāvē. Tomēr visas pūles bija vērstas uz to, lai padarītu bagātu Indijas valsts kasi, pārdodot badā mirstošajiem dzīvei nepieciešamos līdzekļus par paaugstinātām cenām.

šanas rezultātā viņi tika nogalināti ar tomahaukiem. Britānijas parlaments pasludināja asinssuņus un skalpēšanu par «līdzekļiem, ko tam dāvājis dievs un daba».

Koloniālā sistēma veicināja tirdzniecības un kuģniecības paātrinātu pieaugšanu. «Monopolsabiedrības» (Luters) bija kapitāla koncentrācijas spēcīgas sviras. Kolonijas nodrošināja realizācijas tirgu ātri topošajām manufaktūrām, un monopolstāvoklis šajos tirgos nodrošināja pastiprinātu uzkrāšanu. Dārgumu krājumi, kas bija iegūti ārpus Eiropas robežām ar laupīšanu, iezemiešu verdzināšanu un slepkavībām, ieplūda metropolē un te pārvērtās kapitālā. Holande, kura koloniālo sistēmu pilnīgi attīstīja pirmā, jau 1648. gadā sasniedza savas tirdznieciskās varenības augstāko punktu.

«Viņas gandrīz nedalītā īpašumā bija Austrumindijas tirdzniecība un tirdznieciskie sakari starp Eiropas dienvidrietumiem un ziemeļaustrumiem. Viņas zvejas vietām, kuģniecībai, manufaktūrām nebija līdzīgu nevienā citā zemē. Šās republikas kapitāli bija varbūt lielāki nekā kapitālu kopums visā pārejā Eiropā.»[216]

Gilihs, šo rindu autors, aizmirst piemetināt: tautas masas Holandē jau 1648. gadā vairāk cieta no pārmērīga darba, bija nabadzīgākas un nežēlīgāk apspiestas nekā tautas masas visā pārējā Eiropā.

Mūsu laikos rūpniecības hegemonija rada tirdzniecības hegemoniju. Turpretim īstajā manufaktūras periodā tirdzniecības hegemonija nodrošina rūpniecības pārsvaru. Ar to izskaidrojama izcilā loma, kāda toreiz bija koloniālajai sistēmai. Tas bija tas «nezināmais dievs», kas nostājās uz altāra blakus vecajām Eiropas dievībām un kādā jaukā dienā ar vienu grūdienu izmeta tās visas no svētnīcas. Koloniālā sistēma pasludināja iedzīvošanos bagātībā par pēdējo un vienīgo cilvēces mērķi.

Sabiedriskā kredīta, t. i., valsts parādu sistēma, kuras sākumus mēs atklājam Dženovā un Venēcijā jau viduslaikos, izplatījās pa visu Eiropu manufaktūras perioda laikā. Koloniālā sistēma ar tās jūras tirdzniecību un tirdznieciskajiem kariem bija tās siltumnīca. Tā šī sistēma vispirms iesakņojās Holandē. Valsts parāds, t. i., valsts atsavināšana, — vienalga, vai nu tā būtu despotiska, konstitucionāla vai republikāniska valsts, — uzspiež savu zīmogu kapitālistiskajai ērai. Vienīgā tā saucamās nacionālās bagātības daļa, kas tiešām ir tagadējo tautu kopīpašumā, tie ir viņu valsts parādi[243a]. Tāpēc ir pilnīgi konsekventa modernā doktrīna, sacīdama, ka tauta ir jo bagātāka, jo lielāks tās parāds. Valsts kredīts kļūst par kapitāla ticības apliecinājumu. Un līdz ar valsts parādu rašanos par nāves grēku, kas nav piedodams, kļūst vairs nevis apgrēcība pret svēto garu, bet gan uzticības laušana valsts parādam.

Valsts parāds kļūst par vienu no visspēcīgākajām sākotnējās

243a) Viljams Kobets piezīmē, ka Anglijā visas sabiedriskās iestādes sauc par «karaliskām», bet toties parāds tur ir «nacionāls» (national debt).

uzkrāšanas svirām. It kā ar burvja zižļa pieskaršanos viņš piešķir neražīgai naudai ražīgu spēku un pārvērš to tādējādi par kapitālu, novēršot jebkādu vajadzību pakļaut to briesmu un grūtību riskam, kas nesaraujami saistīts ar naudas ieguldīšanu rūpniecībā un pat ar augļošanas operācijām. Valsts kreditori patiesībā nedod it neko, jo viņu aizdotās summas pārvēršas valsts parāda zīmēs, kas viegli apgrozās, kas viņu rokās funkcionē gluži tāpat kā skaidra nauda. Bet, nerunājot nemaz par šādā veidā radīto dīkdieņu rantjē šķiru un improvizētajām finansistu bagātībām, kuri uzstājas kā starpnieki starp valdību un nāciju, nerunājot par nodokļu atpircējiem, tirgoņiem un privātajiem fabrikantiem, kuru rokās nonāk laba tiesa no ikviena valsts aizņēmuma kā no debesīm nokritis kapitāls, — valsts parāds arī radījis akciju sabiedrības, visāda veida vērtspapīru tirdzniecību, ažiotāžu, vārdu sakot — biržas spēli un moderno bankokrātiju.

Kopš pašas savas rašanās lielbankas, pastiprinātas ar nacionāliem tituliem, bija tikai privātu spekulantu biedrības, kuri palīdzēja valdībām un sakarā ar gūtajām privilēģijām varēja aizdot tām naudu. Tāpēc visnemaldīgākais valsts parāda uzkrāšanas mērs ir šo banku akciju progresējoša celšanās; šo banku uzplaukums sākas ar Anglijas bankas dibināšanas momentu (1694. g.). Anglijas banka sāka savu darbību, aizdodama valdībai naudu par 8%; līdz ar to parlaments viņu pilnvaroja kalt naudu no tā paša kapitāla, kuru viņa tādējādi vēlreiz aizdeva publikai banknošu veidā. Ar šīm banknotēm viņa varēja diskontēt vekseļus, dot aizdevumus pret precēm, iepirkt cēlmetālus. Pēc neilga laika šī pašas bankas fabricējamā kredītnauda sāka funkcionēt kā skanošas monētas: banknotēs Anglijas banka izsniedza aizdevumus valstij, banknotēs maksāja uz valsts rēķina procentus par valsts aizņēmumiem. Nepietika ar to, ka banka, ar vienu roku dodama, ar otru roku saņēma daudz vairāk; pat tad, kad tā saņēma, tā palika mūžīgs nācijas kreditors par visu tās iedoto summu līdz pēdējam grasim. Pamazām tā kļuva par valsts metāla krājuma pastāvīgu glabātāju un visa tirdzniecīskā kredīta pievilkšanas centru. Tai pašā laikā, kad angļi izbeidza raganu dedzināšanu uz sārta, viņi sāka kārt banknošu viltotājus. Kādu iespaidu uz laikabiedriem radīja šās bankokrātu, finansistu, rantjē, mākleru, spekulantu un biržas vilku bandas pēkšņā rašanās, rāda tā laika raksti, kaut vai, piemēram, Bolingbruka raksti[243b].

Līdz ar valsts parādiem radās starptautiskā kredītsistēma, kas bieži vien mēdz būt viens no sākotnējās uzkrāšanas apslēptajiem avotiem vienai vai otrai tautai. Tā, piemēram, Venēcijas laupīšanas sistēmas neģēlības deva šādu apslēptu pamatu Holandes kapitālistiskajai bagātībai, jo Holandei panīkusī Venēcija aizdeva lielas

---

243b) «Ja tatāri mūsu dienās iekarotu Eiropu, būtu ļoti grūti izskaidrot viņiem nozīmi, kāda mūsu vidū ir finansistam» (*Montesquieu.* «Esprit des loix», éd. Londres, 1769, t. IV, p. 33).

naudas summas. Tāda pati ir attiecība starp Holandi un Angliju. Jau XVIII gadsimta sākumā Anglijas manufaktūras tālu pārspēja Holandes manufaktūras un holandieši vairs nebija valdošā tirdzniecības un rūpniecības nācija. Tāpēc no 1701. līdz 1776. gadam viena no galvenajām tās operācijām ir milzīgu kapitālu aizdošana, it sevišķi savai varenajai konkurentei Anglijai. Līdzīgas attiecības radušās mūsu laikā starp Angliju un Savienotajām Valstīm. Daudzi Savienotajās Valstīs funkcionējošie kapitāli, kuru izcelšanās nav atminama, nav nekas cits kā tikai vakar vēl Anglijā kapitalizētās bērnu asinis.

Tā kā valsts parādi balstās uz valsts ienākumiem, no kuriem jāsedz gada procenti u. tml. maksājumi, tad modernā nodokļu sistēma kļuvusi par valsts aizņēmumu sistēmas nepieciešamu papildinājumu. Aizņēmumi ļauj valdībai segt ārkārtējus izdevumus tādējādi, ka maksātājs nejūt uzreiz visu to smagumu, bet tie paši aizņēmumi prasa beigu beigās nodokļu palielināšanu. No otras puses, nodokļu palielināšana, ko izraisa viens pēc otra noslēgtie aizņēmumi, piespiež valdību katra jauna ārkārtēja izdevuma gadījumā izdarīt arvien jaunus un jaunus aizņēmumus. Tādējādi modernā fiskālā sistēma, kuras būtība ir dzīvei visnepieciešamāko līdzekļu aplikšana ar nodokļiem (un tātad to sadārdzināšanās), pati sevī nes automātiskas nodokļu pieaugšanas dīgli. Pārmērīgi nodokļi ir nevis nejauša novirzīšanās, bet gan drīzāk pats tās princips. Holandē, kur šī sistēma nostiprinājās vispirms, lielais patriots de Vits savās «Maksimās»[217] cildina to kā vislabāko paņēmienu, kā attīstīt algotā strādnieka padevību, mērenību, uzcītību un ... gatavību paciest pārmērīgu darbu. Tomēr mūs šeit interesē ne tik daudz graujošā ietekme, kāda modernajai fiskālajai sistēmai ir uz algoto strādnieku stāvokli, cik daudz tās nosacītā zemnieku, amatnieku — ar vienu vārdu sakot, visu sīkburžuāzijas sastāvdaļu varmācīgā ekspropriācija. Par to nav divu domu pat buržuāzisko ekonomistu vidū. Fiskālās sistēmas ekspropriējošo iedarbību vēl vairāk pastiprina protekcionisms, kas pats ir viena no fiskālās sistēmas neatņemamām sastāvdaļām.

Lielā loma, kāda valsts parādiem un modernajai fiskālajai sistēmai ir bagātības pārvēršanā par kapitālu un masu ekspropriācijā, ir maldinājusi vairākus autorus: Kobetu, Dabldeju un citus, kas saskatīja valsts parādā un fiskālajā sistēmā galveno cēloni mūslaiku tautu nabadzībai.

Protekcionisma sistēma bija mākslīgs līdzeklis, lai fabricētu fabrikantus, ekspropriētu neatkarīgus strādniekus, kapitalizētu nacionālos ražošanas līdzekļus un dzīvei nepieciešamos līdzekļus, varmācīgi saīsinātu pāreju no vecā ražošanas veida uz moderno ražošanas veidu. Eiropas valstis plūcās par patentu uz šo izgudrojumu un, ja nu tās bija nokļuvušas iedzīvošanās bruņinieku kalpībā, tad neapmierinājās vairs ar to, ka šajā nolūkā aplaupīja savas pašu tautas, netieši — ar aizsargmuitām, tieši — ar eksportprēmijām

u. tml. Tās ar varu iznīcināja ikvienu rūpniecību kaimiņzemēs, kas no tām bija atkarīgas. Tā, piemēram, angļi iznīcināja vilnas manufaktūru Īrijā. Eiropas kontinentā šo procesu, sekojot Kolbēra paraugam, vēl vairāk vienkāršoja. Sākotnējais kapitāls šeit ieplūda rūpnieku rokās lielā mērā tieši no valsts kases.

«Kāpēc,» izsaucas Mirabo, «tik tālu meklēt Saksijas manufaktūru uzplaukuma cēloni pirms Septiņgadu kara? Vajag tikai pievērst uzmanību 180 miljoniem valsts parādā!»[244]

Koloniālā sistēma, valsts parādi, nodokļu jūgs, protekcionisms, tirdznieciskie kari utt. — visas šīs manufaktūras perioda atvases milzīgi izplešas lielrūpniecības bērnības periodā. Šās pēdējās rašanos iezīmē kolosāla bērnu apkaušana kā Eroda laikā. Fabrikas rekrutē savus strādniekus tāpat kā karaliskā flote savus matrožus ar varmācības palīdzību. Cik vienaldzīgi sers F. M. Īdens raudzījās uz šausmām, kas iezīmēja zemes ekspropriāciju lauku iedzīvotājiem, sākot no XV gadsimta pēdējās trešdaļas līdz pat viņa laikam, līdz XVIII gadsimta beigām; ar kādu pašapmierinātību viņš apsveic šo procesu, kas «nepieciešams» kapitālistiskās zemkopības radīšanai un «pareiza samēra nodibināšanai starp aramzemi un ganībām»; bet pat sers Īdens nepaceļas tik augstu, ka viņš atzītu ekonomisko nepieciešamību nolaupīt un verdzināt bērnus, lai pārvērstu manufaktūras ražošanu fabrikas ražošanā un nodibinātu pareizu samēru starp kapitālu un darbaspēku. Viņš saka:

«Varbūt publikas uzmanības vērts ir šāds jautājums. Rūpniecība, kas var sekmīgi funkcionēt, tikai nolaupot no kotedžām un darba namiem nabadzīgo bērnus, kuriem, mainoties pa grupām, jāstrādā nakts lielākā daļa bez atpūtas; rūpniecība, kas turklāt sajauc kopējā kaudzē abu dzimumu, dažāda vecuma un ar dažādām tieksmēm apveltītas personas, kam nenovēršami jānoved pie jauniešu samaitātības un izvirtības pavedinošu, sliktu piemēru ietekmē, — vai tāda rūpniecība var palielināt nacionālās un individuālās laimes summu?[245] «Dārbišīrā, Notingemšīrā un it sevišķi Lenkašīrā,» raksta Fīldens, «nesen izgudrotās mašīnas lietoja lielās fabrikās, kuras būvēja pie upēm, kas spēj darbināt ūdensratu. Šajās vietās, kas atrodas tālu no pilsētām, pēkšņi radās vajadzība pēc tūkstošiem darba roku; un tieši Lenkašīrā, kas ir neauglīga un līdz šim laikam vāji apdzīvota, bija vajadzīgi pirmām kārtām cilvēki. Sevišķi liels pieprasījums bija pēc mazajiem, veiklajiem bērnu pirkstiem. Tūdaļ kļuva par paradumu ņemt mācekļus (!) no dažādiem draudžu darba namiem Londonā, Birmingemā un citur. Daudzus, daudzus tūkstošus šo mazo, nevarīgo radījumu vecumā no 7 līdz 13 vai 14 gadiem toreiz transportēja uz ziemeļiem. Uzņēmēji» (t. i., bērnu laupītāji) «parasti apģērba, ēdināja un novietoja savus mācekļus mājās, kas atradās fabriku tuvumā. Tika pieņemti viņu darba uzraugi. Šo vergu uzraugu interesēs bija likt bērniem strādāt pēc iespējas vairāk, jo viņu atalgojums bija atkarīgs no produkta daudzuma, ko tie izspieda no katra bērna. Dabiskās sekas bija cietsirdība. Daudzos fabriku rajonos, it sevišķi Lenkašīrā, šie nevainīgie, nevarīgie radījumi, kas bija atdoti fabrikantu varā, tika visnekrietnākajā kārtā mocīti. Viņus nomocīja līdz nāvei ar pārmērīgu darbu... sita, iekala važās, spīdzināja visizsmalcinātākajā un visnežēlīgākajā veidā; bada novārdzinātus līdz pēdējai pakāpei, skeletam līdzīgus, viņus bieži vien ar pletni piespieda strādāt... Dažreiz viņus

[244] *Mirabeau*, cit. darbs, VI sēj., 101. lpp.
[245] *Eden*, cit. darbs, II gr., I nod., 421. lpp.

noveda līdz pašnāvībai! ... Skaistās, romantiskās Dārbišīras, Notingemšīras un Lenkašīras ielejas, aizsegtas no jebkādas sabiedriskās kontroles, kļuva par drūmām spīdzināšanas un bieži vien slepkavošanas vietām! ... Fabrikantu peļņa bija milzīga. Tas tikai paasināja viņu vilka rijību. Viņi sāka praktizēt nakts darbu, t. i., līdz ar nakts iestāšanos, kad, dienas darbā nogurdināta, viena strādnieku grupa gāja gulēt, tās vietu fabrikā ieņēma cita strādnieku grupa; dienas grupa devās gultā, ko tikko bija atstājusi nakts grupa, un vice versa [otrādi]. Ir tautas nostāsts Lenkašīrā, ka gultas nekad neesot atdzisušas.»[246])

Līdz ar kapitālistiskās ražošanas attīstību manufaktūras periodā Eiropas sabiedriskā doma atbrīvojās no pēdējām kauna un sirdsapziņas atliekām. Nācijas ciniski lepojās ar visādām neģēlībām, ja tās bija kapitāla uzkrāšanas līdzeklis. Izlasiet, piemēram, naivo tirdzniecības hroniku, ko sastādījis filistrs A. Andersons[218]. Šeit cildina kā Anglijas valsts gudrības augstāko triumfu to faktu, ka Anglija, noslēdzot Utrehtas mieru, izspiedusi no Spānijas pēc asiento līguma[219] privilēģiju, kas ļauj tai pārdot Amerikā, Spānijai piederošajā teritorijā, Āfrikā iepirktos nēģerus, turpretim līdz šim laikam nēģeru tirdzniecība notika vienīgi starp Āfriku un Anglijas Rietumindiju. Anglija ieguva tiesību līdz pat 1743. g. piegādāt spāņu Amerikai 4 800 nēģeru gadā. Ar to vienlaikus bija radīts oficiāls aizsegs britu kontrabandai. Liverpūle izauga, pamatojoties uz vergu tirdzniecību. Pēdējā ir sākotnējās uzkrāšanas Liverpūles metode. Un līdz mūsu dienām Liverpūles «augstākā sabiedrība» joprojām ir vergu tirdzniecības Pindars, kura — sk. iepriekš citēto Dr. Eikina apcerējumu, kas iznācis 1795. gadā, — «komerciālās uzņēmības garu pārvērš par kaislību, rada slavenus jūrniekus un ienes kolosālu naudu». 1730. gadā vergu tirdzniecībai Liverpūle izmantoja 15 kuģu, 1751. gadā — 53 kuģus, 1760. gadā — 74, 1770. gadā — 96 un 1792. gadā — 132 kuģus.

Kokvilnas rūpniecība, ieviesdama Anglijā bērnu verdzību, vienlaikus deva pamudinājumu tam, ka Savienoto Valstu vergu saimniecība, kas līdz tam laikam bija vairāk vai mazāk patriarhāla, pārvērtās komerciālā ekspluatācijas sistēmā. Apslēptai algoto strādnieku verdzībai Eiropā vispār bija vajadzīga kā pamats verdzība sans phrase [bez ierunām] Jaunajā pasaulē[247]).

---

[246]) *John Fielden*, cit. darbs, 5. un 6. lpp. Par nekrietnībām, kas sākumā tika praktizētas fabrikās, sal. *Dr. Aikin*, cit. darbs, 219. lpp., un *Gisborne*. «Inquiry into the Duties of Men», 1795, v. II. — Kad tvaika mašīna pārcēla fabrikas no vientuļiem lauku ūdenskritumiem pilsētu centros, bērnu materiāls «atturīgajam» kapitālistam bija pie rokas un vergu varmācīgā transportēšana no darba namiem kļuva lieka. — Kad sers Roberts Pīls («pieklājības ministra» tēvs) iesniedza parlamentam 1815. gadā likumprojektu bērnu aizsardzībai, Frensiss Horners (Stieņu komitejas spīdeklis un Rikārdo tuvs draugs) paskaidroja apakšnamā: «Ir neapšaubāmi konstatēts, ka kopā ar kāda bankrotētāja vērtībām ir bijusi paredzēta pārdošanai ūtrupē un tiešām kā daļa no īpašuma pārdota partija fabrikas bērnu, ja atļauts lietot šo izteicienu. Pirms diviem gadiem (1813. gadā) kāds riebīgs gadījums ticis iztiesāts karaliskā sola tiesā. Lietā figurēja grupa zēnu. Kāda Londonas draudze bija viņus atdevusi kādam fabrikantam, kurš savukārt bija tos nodevis tālāk citam. Beigu beigās daži filantropi tos atrada pilnīgi badā novārgušus (absolute famine). Ar citu — vēl riebīgāku gadījumu viņš iepazinies kā parlamenta komisijas loceklis. Pirms dažiem gadiem kāda Londonas draudze noslēgusi līgumu ar Lenkašīras fabrikantu, pie kam pēdējais apņēmies, iepērkot bērnu partijas, pieņemt uz 20 veseliem bērniem vienu idiotu.»

[247]) 1790. gadā Anglijas Rietumindijā bija 10 vergu uz 1 brīvu cilvēku, Francijas Rietumindijā — 14 uz vienu, Holandes Rietumindijā — 23 uz vienu (*Henry Brougham*. «An Inquiry into the Colonial Policy of the European Powers». Edinburgh, 1803, v. II, p. 74.).

Tantae molis erat[220], lai radītu nosacījumus kapitālistiskā ražošanas veida «mūžīgo dabisko likumu» brīvai izpausmei, lai atdalītu strādniekus no viņu darba līdzekļiem, lai vienā polā pārvērstu sabiedriskos ražošanas līdzekļus un dzīvei nepieciešamos līdzekļus par kapitālu, pretējā polā pārvērstu tautas masu par algotiem strādniekiem, par brīviem «strādājošiem nabagiem» — šo modernās vēstures brīnišķo produktu[248]. Nauda, pēc Ožjē vārdiem, «nāk pasaulē ar asins traipu uz viena vaiga»[249], bet jaunpiedzimušajam kapitālam plūst asinis un netīrumi no visām porām, no galvas līdz papēžiem[250].

7. KAPITĀLISTISKĀS UZKRĀŠANAS VĒSTURISKĀ TENDENCE

Kas tad īsti ir kapitāla sākotnējās uzkrāšanas būtība, t. i., tās vēsturiskā ģenēze? Ciktāl tā nav vergu un dzimtcilvēku tieša pārvēršanās par algotiem strādniekiem un tātad nav vienkārša formas maiņa, tā nozīmē tikai tiešo ražotāju ekspropriāciju, t. i., uz paša darbu dibinātā privātīpašuma sairšanu.

Privātīpašums kā sabiedriskā, kolektīvā īpašuma pretstats pastāv tikai tur, kur darba līdzekļi un darba ārējie nosacījumi pieder privātām personām. Bet atkarībā no tā, vai šīs privātās personas ir strādnieki vai nestrādnieki, mainās arī paša privātīpašuma raksturs. Privātīpašuma neskaitāmās nokrāsas, kas atklājas mūsu skatienam, atspoguļo tikai starpstāvokli starp abām šīm galējībām.

Strādnieka privātīpašums uz ražošanas līdzekļiem ir sīkražošanas pamats, bet sīkražošana ir nepieciešams nosacījums sabiedriskās ražošanas un paša strādnieka brīvās individualitātes attīstībai.

---

[248]) Izteiciens «labouring poor» [«strādājošs nabags»] sastopams Anglijas likumdošanā kopš tā momenta, kad algoto strādnieku šķiras apmēri manāmi pieauguši. «Labouring poor» tiek nostādīts pretim, no vienas puses, «idle poor» [«slinkiem nabagiem»], ubagiem u. tml., no otras puses, tiem strādniekiem, kas nav vēl galīgi atbrīvojušies no īpašuma, kam vēl pieder viņu darba līdzekļi. No likumdošanas izteiciens «labouring poor» pārnāca politiskajā ekonomijā, kur to lieto, sākot ar Kelpeperu, D. Caildu utt. līdz pat A. Smitam un Idenam. Pēc tā varam spriest, kāds ir Edmunda Bērka, šā «execrable political cantmonger» [«neķītrā politiskā liekuļa»], bonne foi [godīgums], kad viņš izteicienu «labouring poor» nosauc par «execrable political cant» [«neķītru politisku liekulību»]. Šis sikofants, būdams angļu oligarhijas algotnis, tēloja romantiķa lomu attiecībā pret Francijas revolūciju, bet, kad sākās sarežģījumi Amerikā, būdams Ziemeļamerikas koloniju algotnis, ar tādām pašām sekmēm uzstājās liberāļa lomā pret angļu oligarhiju; īstenībā viņš bija visparastākais buržujs: «Tirdzniecības likumi ir dabas likumi un tātad paša dieva likumi» (*E. Burke*. «Thoughts and Details on Scarcity», ed. London, 1800, p. 31, 32). Nav brīnums, ka viņš, būdams uzticīgs dieva un dabas likumiem, vienmēr pārdevis sevi visizdevīgākajā tirgū! Sā Edmunda Bērka labs raksturojums viņa liberalizēšanas periodā atrodams Takera darbos. Takers bija priesteris un torijs, bet citādi gluži kārtīgs cilvēks un labs ekonomists. Ņemot vērā to apkaunojošo bezprincipialitāti, kas valda mūsdienu politiskajā ekonomijā un ar pastāvīgu godbijību nostiprina ticību «tirdzniecības likumiem», nepieciešams atkal un atkal atmaskot Bērkus, kas atšķiras no saviem pēctečiem tikai ar vienu — ar talantu!

[249]) *Marie Augier*. «Du Crédit Public».

[250]) «Kapitāls,» saka «Quarterly Reviewer», «izvairās no trokšņa un strīdiem un ir bailīgs pēc dabas. Tā ir patiesība, bet tā vēl nav visa patiesība. Kapitāls baidās no peļņas trūkuma vai no pārāk mazas peļņas, tāpat kā daba baidās no tukšuma. Bet, ja ir pietiekama peļņa, kapitāls kļūst drošsirdīgs. Nodrošiniet 10 procentu, un kapitāls ļauj sevi visādi izmantot; nodrošiniet 20 procentu — viņš kļūst rosīgs, 50 procentu — viņš noteikti gatavs lauzt sev kaklu, 100 procentu — viņš min kājām visus cilvēku likumus, 300 procentu — nav tāda nozieguma, kuru viņš neriskētu izdarīt, kaut arī draudētu karātavas. Ja troksnis un strīdi ienestu peļņu, kapitāls veicinātu tiklab vienu, kā otru. Pierādījums: kontrabanda un vergu tirdzniecība» (*T. J. Dunning*, cit. darbs, 35. un 36. lpp.).

Tiesa, šis ražošanas veids sastopams gan verdzības iekārtā, gan dzimtbūšanas iekārtā un arī pastāvot citām personiskās atkarības formām. Tomēr tas sasniedz pilnīgu uzplaukumu, izpauž visu savu enerģiju, iegūst adekvātu klasisku formu tikai tur, kur strādnieks ir viņa paša lietoto darba nosacījumu brīvs privātīpašnieks, kur zemniekam pieder lauks, kuru viņš apstrādā, amatniekam — instrumenti, ar kuriem viņš rīkojas kā virtuozs.

Šā ražošanas veida priekšnoteikums ir zemes un pārējo ražošanas līdzekļu sadrumstalotība. Tas izslēdz tiklab šo pēdējo koncentrāciju, kā arī kooperāciju, darba dalīšanu viena un tā paša ražošanas procesa iekšienē, sabiedrisku kundzību pār dabu un tās sabiedrisku regulēšanu, sabiedrisko ražošanas spēku brīvu attīstību. Tas ir savienojams tikai ar šaurām sākotnējām ražošanas un sabiedrības robežām. Tieksme padarīt to mūžīgu, kā pareizi piezīmē Pekers, ir tas pats, kas tieksme «dekretēt vispārēju viduvējību»[221]. Bet zināmā attīstības līmenī tas pats rada materiālos līdzekļus sevis iznīcināšanai. Kopš šā momenta sabiedrības dzīlēs sāk kustēties spēki un kaislības, kas jūt, ka šis ražošanas veids tos saista. Tas ir jāiznīcina, un tas tiek iznīcināts. Tā iznīcināšana, individuālo un sadrumstaloto ražošanas līdzekļu pārvēršana par sabiedriski koncentrētiem ražošanas līdzekļiem, tātad daudzu sīkīpašuma pārvēršana nedaudzu milzīgā īpašumā, zemes, dzīvei nepieciešamo līdzekļu, darba rīku ekspropriācija plašām tautas masām, — šī šausmīgā un smagā tautas masas ekspropriācija veido kapitāla vēstures prologu. Tā ietver sevī veselu rindu varmācīgu metožu, no kurām mēs iepriekš aplūkojām tikai pašas svarīgākās metodes, kuras kā sākotnējās uzkrāšanas metodes ir radījušas laikmetu. Tiešo ražotāju ekspropriācija tiek izdarīta ar visnesaudzīgāko vandalismu un zem visnekrietnāko, visnetīrāko, vissīkumaināko un vistrakāko kaislību spiediena. Ar īpašnieka darbu iegūto privātīpašumu, kas dibināts uz atsevišķa neatkarīga strādnieka, tā sakot, saaugšanu ar viņa darba rīkiem un līdzekļiem, izstumj kapitālistiskais privātīpašums, kas dibināts uz sveša, bet formāli brīva darbaspēka ekspluatāciju[251].

Kad šis pārvēršanās process ir pietiekami sadalījis veco sabiedrību dziļumā un plašumā, kad strādnieki jau ir pārvērsti par proletāriešiem un viņu darba nosacījumi — par kapitālu, kad kapitālistiskais ražošanas veids nostājas pats uz savām kājām, tad darba tālāka sabiedriskošana, zemes un citu ražošanas līdzekļu tālāka pārvēršana par sabiedriski ekspluatējamiem un tātad kopējiem ražošanas līdzekļiem un ar to saistītā privātīpašnieku tālāka ekspropriācija iegūst jaunu formu. Tagad ir ekspropriējams nevis vairs strādnieks, kam ir patstāvīga saimniecība, bet kapitālists, kas ekspluatē daudzus strādniekus.

---

[251]) «Mēs esam iegājuši pilnīgi jaunā sabiedriskā iekārtā ... mēs cenšamies atdalīt ikvienu īpašuma veidu no ikviena darba veida» (*Sismondi.* «Nouveaux Principes de l'Économie Politique», t. II [Paris, 1827], p. 434).

Šo ekspropriāciju veic pašas kapitālistiskās ražošanas imanento likumu spēle kapitālu centralizācijas ceļā. Viens kapitālists sakauj daudzus kapitālistus. Roku rokā ar šo centralizāciju, kad nedaudzi kapitālisti ekspropriē daudzus kapitālistus, attīstās darba procesa kooperatīvā forma arvien plašākos un lielākos apmēros, attīstās zinātnes apzināta tehniska pielietošana, plānveidīga zemes ekspluatācija, darba līdzekļu pārvēršana tādos darba līdzekļos, kas pieļauj tikai kolektīvu lietošanu, visu ražošanas līdzekļu ekonomēšana, lietojot tos kā kombinēta, sabiedriska darba ražošanas līdzekļus, visu tautu iesaistīšana pasaules tirgus tīklā un līdz ar to kapitālistiskā režīma internacionālais raksturs. Līdz ar pastāvīgi samazinošos kapitāla magnātu skaitu, kuri uzurpē un monopolizē visas šā pārvēršanās procesa priekšrocības, aug nabadzības, spaidu, verdzības, deģenerācijas, ekspluatācijas masa, bet līdz ar to aug arī sašutums strādnieku šķirā, kura sava skaita ziņā nemitīgi palielinās un kuru paša kapitālistiskās ražošanas procesa mehānisms apmāca, apvieno un organizē. Kapitāla monopols kļūst par tā ražošanas veida važām, kas izaudzis kopā ar to un zem tā. Ražošanas līdzekļu centralizācija un darba sabiedriskošana sasniedz tādu punktu, kad tās kļūst nesavienojamas ar savu kapitālistisko čaulu. Tā tiek uzspridzināta. Sit kapitālistiskā privātīpašuma stunda. Ekspropriatorus ekspropriē.

Kapitālistiskais piesavināšanās veids, kas izriet no kapitālistiskā ražošanas veida, un tātad arī kapitālistiskais privātīpašums ir individuālā, uz paša darbu dibinātā īpašuma pirmais noliegums. Bet kapitālistiskā ražošana ar dabiski vēsturiska procesa nepieciešamību rada sevis pašas noliegumu. Tas ir nolieguma noliegums. Tas atjauno nevis privātīpašumu, bet gan individuālo īpašumu, kura pamatā ir kapitālistiskās ēras sasniegumi — kura pamatā ir kooperācija un zemes kopīpašums, un paša darba ražoti ražošanas līdzekļi.

Uz paša darbu dibinātā izkaisītā atsevišķu personu privātīpašuma pārvēršanās kapitālistiskajā privātīpašumā ir, protams, daudz ilgāks, grūtāks un smagāks process nekā faktiski jau uz sabiedrisku ražošanas procesu dibinātā kapitālistiskā privātīpašuma pārvēršanās par sabiedrisku īpašumu. Tur nedaudzi uzurpatori ekspropriēja tautas masas, te tautas masai vajadzēs ekspropriēt nedaudzus uzurpatorus[252].

---

[252]) «Rūpniecības progress, kura netīšā un pretoties nespējīgā nesēja ir buržuāzija, rada nevis strādnieku konkurences sekmētu izolāciju, bet gan viņu revolucionāru apvienošanos asociācijās. Tātad, attīstoties lielrūpniecībai, buržuāzijai zem kājām top izrauts pats pamats, uz kura tā ražo un piesavinās ražojumus. Vispirms viņa ražo pati savus kapračus. Viņas bojā eja un proletariāta uzvara ir vienlīdz nenovēršamas ... No visām šķirām, kas mūsu dienās stāv pretim buržuāzijai, tikai proletariāts ir patiesi revolucionāra šķira. Visas pārējās šķiras, attīstoties lielrūpniecībai, panīkst un aiziet bojā, turpretim proletariāts ir pašas lielrūpniecības produkts. Viduskārtas — sīkrūpnieks, sīktirgotājs, amatnieks un zemnieks, — visi tie apkaro buržuāziju, lai paglābtu no bojā ejas savu kā viduskārtu eksistenci. Tātad tās nav revolucionāras, bet gan konservatīvas. Vēl vairāk — tās ir reakcionāras, jo tās mēģina pagriezt atpakaļ vēstures ratu» (*K. Marx und F. Engels.* «Manifest der Kommunistischen Partei». London, 1848, S. 11, 9).[*Markss K.* un *Engelss F.* Komunistiskās partijas manifests. R., «Liesma», 1970, 47., 45.—46. lpp.]

DIVDESMIT PIEKTĀ NODAĻA

MODERNĀ KOLONIZĀCIJAS TEORIJA[253]

Politiskā ekonomija principiāli jauc divus ļoti dažādus privātīpašuma veidus, no kuriem viens ir dibināts uz ražotāja paša darbu, otrs — uz sveša darba ekspluatāciju. Tā aizmirst, ka pēdējais ir ne tikai tiešs pirmā pretstats, bet arī izaug tikai uz tā kapa.

Eiropas rietumos, politiskās ekonomijas dzimtenē, sākotnējās uzkrāšanas process ir vairāk vai mazāk beidzies. Kapitālistiskais režīms ir vai nu tieši pakļāvis šeit visu ražošanu nācijas mērogā, vai, kur attiecības ir mazāk attīstītas, tas vismaz netieši kontrolē tos vēl joprojām blakus tam pastāvošos un sabrūkošos sabiedrības slāņus, kuri pieder pie novecojušā ražošanas veida. Šai gatavajai kapitāla pasaulei ekonomists piemēro pirmskapitālistiskās pasaules priekšstatus par tiesībām un īpašumu ar jo bailīgāku centību un lielāku aizgrābtību, jo skaļāk brēc fakti pret viņa ideoloģiju.

Citādi tas ir kolonijās. Kapitālistiskais režīms tur uz katra soļa atduras pret šķēršļiem no ražotāja puses, kurš, pats būdams sava darba nosacījumu īpašnieks, ar savu darbu rada bagātību sev pašam un nevis kapitālistam. Šo divu diametrāli pretējo ekonomisko sistēmu pretruna praksē šeit izpaužas to cīņā. Ja kapitālistam aiz muguras stāv viņa metropoles spēki, viņš cenšas varmācīgi likvidēt uz ražotāja paša darbu dibināto ražošanas un piesavināšanās veidu. Tās pašas intereses, kas liek ekonomistam, kapitāla sikofantam, teorētiski pamatot metropolē kapitālistiskā ražošanas veida identitāti ar tā pretstatu, — šīs pašas intereses pamudina viņu šeit «to make a clean breast of it» [«padarīt tīru savu sirdsapziņu šajā ziņā»] un skaļi pasludināt šo ražošanas veidu pretstatu. Šai nolūkā viņš parāda, ka darba sabiedriskā ražīgā spēka attīstība — kooperācija, darba dalīšana, mašīnu lietošana lielā mērogā utt. — nav iespējama, neekspropriējot strādniekus un atbilstoši nepārvēr-

[253]) Te ir runa par īstām kolonijām, par neskartu zemi, ko kolonizē brīvi imigranti. Savienotās Valstis ekonomiskajā ziņā vēl arvien ir Eiropas kolonija. Bet te pieder arī tādas vecas apmetnes, kur verdzības iznīcināšana ir pilnīgi pārveidojusi visas attiecības.

šot ražošanas līdzekļus par kapitālu. Tā saucamās nacionālās bagātības interesēs viņš meklē mākslīgus līdzekļus, lai radītu tautas nabadzību. Viņa apoloģētiskais vairogs te sairst gabalos kā satrunējis deglis.

E. G. Veikfīlda liels nopelns ir nevis tas, ka viņš ir teicis kaut ko jaunu par kolonijām[254], bet gan tas, ka kolonijās viņš ir atklājis patiesību par kapitālistiskajām attiecībām metropolē. Tāpat kā protekcionisma sistēma, kad tā rodas[255], tiecas fabricēt kapitālistus metropolē, tā Veikfīlda kolonizācijas teorija, kuru Anglija zināmu laiku centās realizēt likumdošanas ceļā, tiecas fabricēt algotus strādniekus kolonijās. To viņš nosauc par «systematic colonization» (sistemātisku kolonizāciju).

Pirmām kārtām Veikfīlds atklāja kolonijās, ka cilvēks, kuram pieder nauda, dzīvei nepieciešamie līdzekļi, mašīnas un citi ražošanas līdzekļi, vēl nav kapitālists, ja tam trūkst tāda papildinājuma, kāds ir algots strādnieks, otrs cilvēks, kas spiests labprātīgi pats sevi pārdot. Viņš atklāja, ka kapitāls nav lieta, bet sabiedriska attiecība starp cilvēkiem, kuras starpnieces ir lietas[256]. Pīla kungs — viņš sūdzas — paņēma sev līdzi no Anglijas uz Suonas upes krastu Jaunajā Holandē dzīvei nepieciešamos līdzekļus un ražošanas līdzekļus kopsummā par 50 000 st. märc. Pīla kungs bija tik tālredzīgs, ka bez tam paņēma sev līdzi 3000 cilvēku no strādnieku šķiras — vīriešus, sievietes un bērnus. Bet, kad viņš nonāca galapunktā, «tad Pīla kungam nepalika pat neviena kalpa, kas varētu viņam uztaisīt gultu vai pasmelt ūdeni no upes»[257]. Nelaimīgais Pīla kungs! Viņš visu bija paredzējis, bet tikai aizmirsis Anglijas ražošanas attiecības eksportēt uz Suonas upes krastu.

Lai būtu saprotami Veikfīlda turpmākie atklājumi, izteiksim divas iepriekšējas piezīmes. Mēs zinām — ja ražošanas līdzekļi un dzīvei nepieciešamie līdzekļi ir tiešā ražotāja, paša strādnieka īpašums, tad tie nav kapitāls. Tie kļūst par kapitālu tikai tādos apstākļos, kad tie vienlaikus ir strādnieka ekspluatācijas līdzekļi un līdzekļi kundzībai pār viņu. Bet šī viņu kapitālistiskā dvēsele ir ekonomista galvā tik ciešām saitēm saistīta ar viņu vielisko substanci, ka viņš tos visos apstākļos sauc par kapitālu — pat tad, kad tie ir tiešs pretstats kapitālam. Tā rīkojas arī Veikfīlds. Tālāk: daudzu savstarpēji neatkarīgu, patstāvīgi saimniekojošu strādnieku individuālajā īpašumā esošo ražošanas līdzekļu sadrumstalotību

---

[254]) Nedaudzās pareizās Veikfīlda domas par pašu koloniju būtību ir jau iepriekš pilnīgi izteikuši Mirabo-tēvs, fiziokrāts, un vēl daudz agrāk angļu ekonomisti.

[255]) Vēlāk tā kļūst par pagaidu nepieciešamību starptautiskajā konkurences cīņā. Bet, lai arī kādi būtu tās motīvi, tās sekas vienmēr ir vienas un tās pašas.

[256]) «Nēģeris ir nēģeris. Tikai pastāvot noteiktām attiecībām, viņš kļūst par vergu. Kokvilnas vērpjamā mašīna ir mašīna kokvilnas vērpšanai. Tikai pastāvot noteiktām attiecībām, tā kļūst par kapitālu. Izrauta ārā no šīm attiecībām, tā tāpat nav kapitāls, kā zelts pats par sevi nav nauda vai cukurs nav cukura cena ... Kapitāls ir sabiedriska ražošanas attiecība. Tā ir vēsturiska ražošanas attiecība» (*Karl Marx.* «Lohnarbeit und Kapital» avīzē «Neue Rheinische Zeitung», 226. nr., 1849. g. 7. aprīlī [sk. *Markss K., Engelss F.* Darbu izlase divos sējumos, I sēj.R.,LVI, 1950, 63.—64. lpp.]).

[257]) *E. G. Wakefield.* «England and America». London, 1833, v. II, p. 33.

viņš dēvē par vienmērīgu kapitāla sadalījumu. Ar ekonomistu notiek tas pats, kas ar feodālo juristu. Pēdējais pat tīrajām naudas attiecībām pielīmēja savas feodālās juridiskās etiķetes.

«Ja kapitāls,» saka Veikfīlds, «būtu vienādās daļās sadalīts starp visiem sabiedrības locekļiem, tad neviens cilvēks nebūtu ieinteresēts uzkrāt vairāk kapitāla, nekā viņš var izlietot ar savu paša roku palīdzību. Tas zināmā mērā arī ir novērojams jaunajās Amerikas kolonijās, kur kāre pēc zemesīpašuma ir šķērslis algotu strādnieku šķiras pastāvēšanai.»[258])

Tātad, kamēr strādnieks var uzkrāt sev pašam — un to viņš var, kamēr paliek savu ražošanas līdzekļu īpašnieks, — tikmēr kapitālistiskā uzkrāšana un kapitālistiskais ražošanas veids nav iespējami. Trūkst šim nolūkam nepieciešamās algotu strādnieku šķiras. Bet kā gan tādā gadījumā vecajā Eiropā strādnieku ekspropriēja no viņa darba nosacījumiem, kā radīja kapitālu un algoto darbu? Ar ļoti oriģināla rakstura contrat social [sabiedriskā līguma] palīdzību. «Cilvēce ... apguva vienkāršu metodi, kā veicināt kapitāla uzkrāšanu», kas, protams, kopš Ādama laikiem viņai šķita par pēdējo un vienīgo eksistences mērķi; «tā sadalījās kapitāla īpašniekos un darba īpašniekos ... šī sadalīšanās bija brīvprātīgas vienošanās un norunas rezultāts»[259]. Īsi sakot: cilvēku masa pati sevi ekspropriēja par godu «kapitāla uzkrāšanai». Bet tādā gadījumā vajadzētu domāt, ka šās fantastiskās atteikšanās instinktam vajadzētu ar visu spēku izpausties tieši kolonijās, jo vienīgi tur arī pastāv tādi cilvēki un tādi apstākļi, kas varētu pārnest šo contrat social no sapņu valstības īstenības valstībā. Bet kāda gan tad vispār būtu vajadzība pēc «sistemātiskas kolonizācijas» pretēji dabiskajai kolonizācijai? Un tomēr

«jāšaubās, vai Amerikas savienības ziemeļu štatos kaut vai desmitā daļa iedzīvotāju pieder pie algotu strādnieku kategorijas ... Anglijā ... liela tautas daļa sastāv no algotiem strādniekiem»[260].

Jā, strādājošo iedzīvotāju tieksme pašiem sevi ekspropriēt par godu kapitālam ir tik niecīga, ka verdzība, pat pēc Veikfīlda domām, ir vienīgais dabiskais koloniālās bagātības pamats. Viņa sistemātiskā kolonizācija ir vienkārši pis aller [nenovēršams ļaunums], kuru nosaka tas, ka viņam ir darīšana ar brīviem cilvēkiem un nevis ar vergiem.

«Pirmajiem spāņu iecelotājiem Sandomingo nebija neviena strādnieka no Spānijas. Bet bez strādniekiem» (t. i., bez verdzības) «kapitāls ietu bojā vai vismaz sašaurinātos līdz tādiem sīkiem apmēriem, ka katrs indivīds varētu to izmantot ar savu paša roku palīdzību. Tā tas īstenībā arī notika pēdējā angļu dibinātajā kolonijā, kur liels kapitāls, kas bija ieguldīts sēklā, lopos un darba rīkos, gāja bojā tāpēc, ka trūka algotu strādnieku, un kur nevienam iecelotājam nav kapitāla, kas pārsniedz apmērus, kādos iecelotājs to var izmantot ar savām personiskajām rokām.»[261])

---

[258]) *E. G. Wakefield.* «England and America». London, 1833, v. I, p. 17.
[259]) Turpat, II sēj., 18. lpp.
[260]) Turpat, 42., 43., 44. lpp.
[261]) Turpat, 5. lpp.

Mēs redzējām, ka tautas masu zemes ekspropriācija ir kapitālistiskā ražošanas veida pamats. Brīvas kolonijas būtība turpretim ir tā, ka ļoti daudz zemes vēl paliek tautas īpašumā un tāpēc katrs ieceļotājs var pārvērst daļu no tās par savu privātīpašumu un savu individuālu ražošanas līdzekli, neatņemot ar to iespēju vēlākajam ieceļotājam rīkoties tādā pašā veidā[262]. Te slēpjas cēlonis tiklab tam, kāpēc kolonijas uzplaukst, kā arī to postošajam augonim, to pretdarbībai, lai kapitāls tur neapmestos.

«Kur zeme ir ļoti lēta un visi cilvēki brīvi, kur katrs var pēc savas vēlēšanās saņemt zemes gabalu savām vajadzībām, tur darbs ne tikai ir ļoti dārgs, ja ņemam vērā to tiesu, ko strādnieks saņem no sava produkta, bet tur arī vispār ir grūti dabūt kombinētu darbu par jebkuru cenu.»[263]

Tā kā kolonijās strādnieks vēl nav atdalīts no darba nosacījumiem un no zemes — šo nosacījumu pamata — vai tāds atdalījums ir sastopams tikai sporādiski vai pārāk ierobežotā platībā, tad kolonijās zemkopība vēl nav nošķirta no rūpniecības, vēl nav iznīcināta lauku mājrūpniecība. No kurienes tad tur var rasties iekšējais tirgus kapitālam?

«Amerikā, izņemot vergus un to īpašniekus, kuri kombinē kapitālu un darbu lielos uzņēmumos, nav nevienas iedzīvotāju daļas, kas nodarbotos vienīgi ar zemkopību. Brīvie amerikāņi, kas paši apstrādā zemi, vienlaikus strādā arī daudzus citus darbus. Paši viņi parasti izgatavo daļu viņiem nepieciešamo mēbeļu un darba rīku. Paši viņi nereti ceļ sev mājas un nogādā pašu ražotos produktus uz visattālākajiem tirgiem. Viņi vienlaikus ir vērpēji un audēji, viņi paši fabricē ziepes un sveces, apavus un apģērbu paši savai patērēšanai. Amerikā zemkopība bieži vien ir kalēja, meldera vai sīktirgotāja blakusnodarbošanās.»[264]

Kur gan starp šādiem savādniekiem ir vieta, lai varētu notikt kapitālista «atteikšanās»?

Liels kapitālistiskās ražošanas jaukums ir tas, ka tā ne tikai pastāvīgi atražo algotus strādniekus kā algotus strādniekus, bet arī vienmēr rada kapitāla uzkrāšanai atbilstošu relatīvu algoto strādnieku pārapdzīvotību. Tāpēc darba pieprasījuma un piedāvājuma likums tiek noturēts vajadzīgajās sliedēs, darba algas svārstības tiek ievirzītas robežās, kas ir vēlamas kapitālistiskajai ekspluatācijai, un, beidzot, tiek nodrošināta tik nepieciešamā strādnieka sociālā atkarība no kapitālista — tā absolūtā atkarība, kuru ekonomists savās mājās, metropolē, var pļāpīgi iztēlot tādā veidā, it kā tā būtu brīva līguma attiecība starp pircēju un pārdevēju, starp diviem vienlīdz neatkarīgiem preču īpašniekiem, no kuriem vienam pieder prece — kapitāls un otram prece — darbs. Bet kolonijās šī skaistā ilūzija sabrūk. Iedzīvotāju skaits šeit aug daudz ātrāk nekā metropolē, jo te daudzi strādnieki nāk pasaulē jau kā pieauguši cilvēki, un tomēr darba tirgus te vienmēr ir apgādāts nepietiekami.

---

[262]) «Lai kļūtu par kolonizācijas elementu, zemei ne tikai jābūt neapstrādātai, bet tai turklāt jābūt sabiedriskam īpašumam, ko var pārvērst par privātīpašumu» (turpat, II sēj., 125. lpp.).

[263]) Turpat, I sēj., 247. lpp.

[264]) Turpat, 21., 22. lpp.

Darba pieprasījuma un piedāvājuma likums sabrūk. No vienas puses, Vecā pasaule tur pastāvīgi piegādā kapitālu, kas alkst pēc ekspluatācijas un kam ir tieksme uz atteikšanos; no otras puses, algoto strādnieku kā algotu strādnieku regulāra atražošana atduras pret visnepatīkamākajiem un pa daļai nepārvaramiem šķēršļiem. Nav jau ko runāt par liekiem algotiem strādniekiem atbilstoši kapitāla uzkrāšanai! Šāsdienas algotais strādnieks rīt kļūst neatkarīgs zemnieks, kam ir patstāvīga saimniecība, vai amatnieks. Viņš pazūd no darba tirgus, bet tikai ne darba namā. Šī pastāvīgā algoto strādnieku pārvēršanās par neatkarīgiem ražotājiem, kuri strādā nevis kapitālam, bet paši sev un padara bagātu nevis kapitālista kungu, bet paši sevi, savukārt ārkārtīgi kaitīgi iedarbojas uz darba tirgus stāvokli. Ne tikai tas vien, ka algotā strādnieka ekspluatācijas pakāpe ir nepieklājīgi zema. Līdz ar savu atkarību no kapitālista, kurš nodarbojas ar atteikšanos, viņš turklāt zaudē arī atkarības sajūtu no tā. Ar to izskaidrojamas visas bēdīgās parādības, ko tik atklāti, tik daiļrunīgi un tik aizkustinoši apraksta mūsu E. G. Veikfīlds.

Algota darba piedāvājums — viņš sūdzas — ir nepastāvīgs, neregulārs un nepietiekams. Tas ir «ne tikai vienmēr pārāk mazs, bet arī nav nodrošināts»[265].

«Kaut gan starp strādnieku un kapitālistu sadalāmais produkts ir liels, tomēr strādnieks ņem sev tik lielu daļu, ka viņš ātri kļūst par kapitālistu... Turpretim tikai nedaudzi, pat ja viņi dzīvo neparasti ilgi, var uzkrāt lielas bagātības masas.»[266]

Strādnieki nekādā ziņā neļaus kapitālistam atsacīties no samaksas par viņu darba lielāko daļu. Viņam neko nelīdzēs, ja viņš ir tik tālredzīgs, ka kopā ar savu kapitālu importē no Eiropas arī savus paša algotos strādniekus.

«Viņi drīz vien nav vairs algoti strādnieki, viņi drīz vien pārvēršas par neatkarīgiem zemniekiem vai pat par savu agrāko saimnieku konkurentiem pašā algotā darba tirgū.»[267]

Iedomājieties, cik šausmīgs šāds stāvoklis! Brašais kapitālists par savu paša naudu ir importējis no Eiropas sev konkurentus! Tas taču nozīmē — visam beigas! Nav brīnums, ka Veikfīlds sūdzas par to, ka algotajiem strādniekiem kolonijās trūkst tiklab atkarības, kā arī atkarības sajūtas.

«Augstas darba algas rezultātā,» saka viņa skolnieks Meriveils, «kolonijās pastāv kaislīga vēlēšanās pēc lētāka un padevīgāka darba, vajadzība pēc tādas šķiras, kurai kapitālists varētu diktēt savus noteikumus un nevis otrādi, lai strādnieks diktētu noteikumus viņam pašam.. Vecās civilizācijas zemēs strādnieks, kaut gan ir brīvs, tomēr saskaņā ar dabiskajiem likumiem ir atkarīgs no kapitālista; kolonijās šī atkarība jārada ar mākslīgiem līdzekļiem.»[268]

---

[265]) *E. G. Wakefield.* «England and America». London, 1833, v. II, p. 116.
[266]) Turpat, I sēj., 131. lpp.
[267]) Turpat, II sēj., 5. lpp.
[268]) *Merivale.* «Lectures on Colonization and Colonies». London, 1841—1842, v. II, p. 235—314, passim. Pat salkanais, vulgārais ekonomists frītrēders Molinari saka: «Kolonijās, kur verdzību iznīcināja, neaizstājot piespiedu darbu ar attiecīgu daudzumu brīva darba,

Kādas gan, pēc Veikfīlda domām, ir sekas šādam bēdīgam stāvoklim kolonijās? Ražotāju un nacionālā īpašuma «barbariska sadrumstalotības sistēma»[269]. Ražošanas līdzekļu sadrumstalotība starp daudziem patstāvīgi saimniekojošiem īpašniekiem iznīcina līdz ar kapitāla centralizāciju arī visus kombinētā darba pamatus. Ikviens uzņēmums, kas domāts ilgākam laikam, kas darbojas daudzus gadus un prasa pamatkapitāla ieguldījumu, atduras savā darbībā pret šķēršļiem. Eiropā kapitāls nevienu minūti negaida, tāpēc ka strādnieku šķira tur ir tā dzīvs piedēklis, kas pastāvīgi ir pārpilnībā, kas pastāvīgi gatavs tam pakalpot. Bet koloniju zemēs! ... Veikfīlds pastāsta augstākajā mērā bēdīgu anekdoti. Viņš runājis ar dažiem kapitālistiem no Kanādas un no Ņujorkas štata, kur — tas ir jāatzīmē — imigrācijas viļņi bieži aizķeras un atstāj «lieku» strādnieku nogulsni.

«Mūsu kapitāls,» nopūšas kāda melodrāmas persona, «mūsu kapitāls bija gatavs daudzām operācijām, kuru veikšana prasa ievērojamu laiku; bet vai mēs varējām sākt šādas operācijas ar strādniekiem, kas — mēs to zinājām — drīz vien būtu pagriezuši mums muguru? Ja mēs būtu pārliecināti, ka varam paturēt sev šo ieceļotāju darbu, mēs ar prieku tūdaļ viņus salīgtu un turklāt par augstu cenu. Vēl vairāk: pat tad, ja būtu pilnīga pārliecība, ka mēs tos zaudēsim, — pat tad mēs viņus salīgtu, ja mēs būtu pārliecināti, ka pieplūdīs jauni ieceļotāji, kas atbildīs mūsu vajadzībām.»[270]

Pēc tam kad Veikfīlds ir lieliski attēlojis kontrastu starp Anglijas kapitālistisko zemkopību ar tās «kombinēto» darbu un sadrumstaloto Amerikas zemnieku saimniecību, viņam izlaužas atzīšanās arī par medaļas otru pusi. Amerikā tautas masa viņa attēlojumā esot turīga, neatkarīga, uzņēmīga un samērā izglītota, turpretim

«Anglijas zemkopības strādnieks ir nožēlojams plukata (a miserable wretch), paupers ... Kādā gan citā zemē, izņemot Ziemeļameriku un dažas jaunās kolonijas, alga par brīvu darbu, ko izmantoja zemkopībā, kaut cik ievērojami pārsniedz visnepieciešamākos strādnieka eksistences līdzekļus? Nav šaubu, ka darba zirgi Anglijā saņem daudz labāku barību nekā Anglijas zemkopis, tāpēc ka tie ir vērtīgs īpašums.»[271]

Bet kas par to, nacionālā bagātība taču tagad pec savas dabas ir identiska ar tautas nabadzību.

---

mēs redzējām kaut ko pretēju tam, ko vērojam katru dienu. Mēs redzējām, kā vienkāršie strādnieki savukārt ekspluatēja rūpniecības uzņēmējus un prasīja tādu darba algu, kas ir ievērojami augstāka par viņiem pienācīgo likumīgo produkta daļu. Plantatori, kuriem nebija iespējas saņemt par savu cukuru tādas cenas, kas segtu darba algas pieaugumu, bija spiesti segt deficitu vispirms uz savas peļņas rēķina un pēc tam arī uz sava kapitāla rēķina. Daudzi plantatori tādā veidā izputēja, daudziem vajadzēja slēgt savus uzņēmumus, lai novērstu neizbēgamo izputēšanu ... Bez šaubām, ir labāk, ja kapitāli netiek uzkrāti nekā iet bojā veselas cilvēku paaudzes» (cik augstsirdīgi no Molinari kunga puses!); «bet vēl labāk būtu, ja neietu bojā nedz vieni, nedz otras» (*Molinari*, cit. darbs, 51. un 52. lpp.). Molinari kungs, Molinari kungs! Kas notiks ar desmit baušļiem, ar Mozu un praviešiem[222], ar pieprasījuma un piedāvājuma likumu, ja Eiropā «uzņēmējs» var apcirpt strādnieka «likumīgo daļu», bet Rietumindijā strādnieks — uzņēmēja «likumīgo daļu»! Un sakiet, lūdzu, kas tā par «likumīgo daļu», kuru, kā jūs atzīstat, kapitālists Eiropā nevienu dienu nesamaksā pilnos apmēros! Molinari kungs ļoti grib tur, kolonijās, kur strādnieki ir tik «neaptēsti», ka «ekspluatē» kapitālistus, ar policejiskiem līdzekļiem piešķirt vajadzīgo spēku pieprasījuma un piedāvājuma likumam, kurš citos gadījumos darbojas automātiski.

269) *E. G. Wakefield.* «England and America». London, 1833, v. II, p. 52.

270) Turpat, II sēj., 191. un 192. lpp.

271) Turpat, I sēj., 47., 246. lpp.

Kā gan tomēr izārstēt kolonijas no antikapitālistiskā augoņa? Ja uzreiz visa zeme tiktu pārvērsta no tautas īpašuma par privātīpašumu, tad tas, kaut arī iznīcinātu ļaunuma sakni, tomēr līdz ar to iznīcinātu arī kolonijas. Māksla ir tā, lai ar vienu šāvienu nošautu divus zaķus. Nepieciešams, lai valdība piešķirtu neskartai zemei mākslīgu cenu, kas nav atkarīga no pieprasījuma un piedāvājuma likuma: tā piespiedīs ieceļotāju samērā ilgu laiku strādāt par algotu strādnieku, pirms viņš nopelnīs tādu daudzumu naudas, kas ļaus viņam nopirkt zemes gabalu[272] un kļūt par neatkarīgu zemnieku. Fonds, kas rodas, pārdodot šo zemi par cenu, kura algotam strādniekam ir aizlieguma cena, t. i., naudas fonds, ko izspiež no darba algas, pārkāpjot svēto pieprasījuma un piedāvājuma likumu, valdībai savukārt jāizlieto samērā ar to, kā tas rodas, lai kolonijās ievestu no Eiropas nabadzīgos un tādējādi uzturētu kapitālistu kungiem algotā darba tirgu piepildītu. Tādos apstākļos «tout sera pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles»[223]. Tāds ir «sistemātiskās kolonizācijas» lielais noslēpums.

«Pēc šā plāna īstenošanas,» triumfējoši izsaucas Veikfīlds, «darba piedāvājums būs pastāvīgs un regulārs, pirmkārt, tāpēc, ka visi pārceļojošie strādnieki kopīgi strādātu algotu darbu — jo neviens no viņiem nespētu nopirkt sev zemi, iekām nebūtu nostrādājis zināmu laiku par naudu, — un tādējādi ražotu savam saimniekam kapitālu, lai varētu izlietot vēl lielāku darba daudzumu; otrkārt, tāpēc, ka katrs, kas pamet algotu darbu un kļūst par zemesīpašnieku, tieši nopērkot zemi, nodrošina zināmu fondu, lai piegādātu svaigu darbu kolonijām.»[273]

Valsts noteiktajai zemes cenai, protams, jābūt «pietiekamai» (sufficient price), t. i., tik augstai, «lai neļautu strādniekiem kļūt par neatkarīgiem zemniekiem, iekām nebūs citu strādnieku, kas gatavi ieņemt viņu vietu algotā darba tirgū»[274]. Šī «pietiekamā zemes cena» nav nekas cits kā mīkstinātā veidā izteikta izpirkšanas summa, kas strādniekam jānomaksā kapitālistam par atļauju aiziet no algotā darba tirgus uz savu zemes gabalu. Vispirms viņam jārada kapitālista kungam «kapitāls», lai varētu ekspluatēt vēl lielāku daudzumu strādnieku, un pēc tam jāpiegādā darba tirgū «aizstājējs», kuru valdība uz viņa rēķina transportē pāri jūrai viņa agrākā kunga kapitālista vajadzībām.

Augstākajā mērā raksturīgi, ka Anglijas valdība daudzus gadus īstenoja šo «sākotnējās uzkrāšanās» metodi, ko Veikfīlda kgs rekomendēja speciāli lietošanai kolonijās. Neveiksme, protams, bija tikpat apkaunojoša kā Pīla banku akta neveiksme[224]. Sekas bija

---

[272]) «Jūs sakāt, ka cilvēks, kuram nav nekā cita kā tikai viņa paša rokas, pateicoties tam, ka ir notikusi zemes un kapitāla piesavināšanās, atrod darbu un rada sev ienākumu ... tieši otrādi, tikai zemes individuālas piesavināšanās rezultātā rodas cilvēki, kuriem nav nekā cita kā tikai viņu rokas ... Novietojot cilvēku bezgaisa telpā, jūs atņemat viņam gaisu, kas nepieciešams elpošanai. Gluži tāpat jūs rīkojaties, sagrābjot zemi ... Tas ir tas pats, kas nolikt viņu ārpus bagātības, lai pakļautu viņa dzīvi jūsu patvaļai» (*Collins*, cit. darbs, III sēj., 267.—271. lpp., dažādās vietās).

[273]) *Wakefield*. «England and America». London, 1833, v. II, p. 192.

[274]) Turpat, 45. lpp.

tikai tās, ka emigrantu straumes no Anglijas kolonijām novirzījās uz Savienotajām Valstīm. Bet kapitālistiskās ražošanas progress Eiropā, kas notika līdz ar valdības spiediena pastiprināšanos, padarīja Veikfīlda recepti lieku. No vienas puses, kolosālā un nepārtrauktā cilvēku straume, kas gadu pēc gada dodas uz Ameriku, atstāj Savienoto Valstu austrumos paliekošas nogulsnes, jo emigrācijas vilnis no Eiropas izmet cilvēkus Savienoto Valstu austrumu darba tirgū ātrāk, nekā otrs vilnis paspēj tos aiznest uz rietumiem. No otras puses, Amerikas pilsoņu karš atnesa sev līdzi kolosālu nacionālo parādu un līdz ar to nodokļu nastu, viszemiskākās finansu aristokrātijas rašanos, milzīgas daļas sabiedriskās zemes izdāvāšanu spekulantu biedrībām, kas radās, lai ekspluatētu dzelzceļus, raktuves utt., — īsi sakot, atnesa visstraujāko kapitāla centralizāciju. Tādējādi lielā republika vairs nav apsolītā zeme emigrējošiem strādniekiem. Kapitālistiskā ražošana tur attīstās milzu soļiem, kaut gan darba algas pazemināšanās un algotā strādnieka atkarība vēl nav sasniegušas normālo Eiropas līmeni. Nekaunīga koloniju neapstrādātās zemes izšķiešana, kuru Anglijas valdība izdāvā aristokrātiem un kapitālistiem, — to skaļi nosoda pat Veikfīlds — kopā ar cilvēku straumi, ko pievelk zelta raktuves, un ar konkurenci, kuru Anglijas preču ievešana rada pat vissīkākajam amatniekam, — tas viss radījis, it sevišķi Austrālijā[275], diezgan lielu «strādnieku relatīvo pārapdzīvotību», un tāpēc gandrīz katrs pasta sūtījums atnes bēdīgas vēstis, ka Austrālijas darba tirgus ir pārpildīts — «glut of the Australian labour-market» — un ka prostitūcija tur vietām uzplaukst tikpat krāšņi kā Londonas Heimarketā.

Tomēr te mūs neinteresē koloniju stāvoklis. Te mūs interesē tikai noslēpums, ko Jaunajā pasaulē atklāja un skaļi pasludināja Vecās pasaules politiskā ekonomija: kapitālistiskā ražošanas un uzkrāšanas veida un tātad arī kapitālistiskā privātīpašuma priekšnoteikums ir uz paša darbu dibināta privātīpašuma iznīcināšana, t. i., strādnieka ekspropriācija.

---

[275]) Tiklīdz Austrālija kļuva par savas likumdošanas noteicēju, tā, protams, sāka izdot likumus, kas labvēlīgi ieceļotājiem, bet angļu jau izdarītā zemes izšķiešana ir liels traucēklis. «Pirmais un galvenais nolūks, ko grib panākt jaunais 1862. g. zemes likums, ir tas, lai atvieglotu tautai apmešanās iespēju» («The Land Law of Victoria» by the Hon. *G. Duffy*. Minister of Public Lands. London, 1862).

PIEZĪMES

RĀDĪTĀJI

PIEZĪMES

[1] *«Kapitāls»* — ģeniāls marksisma darbs. Savu galveno darbu Markss veidojis četrus gadu desmitus — no 40. gadu sākuma līdz sava mūža beigām. «Atzinis, ka ekonomiskā iekārta ir pamats, uz kura paceļas politiskā virsbūve, Markss vislielāko vērību veltīja šās ekonomiskās iekārtas pētīšanai» (Ļeņins V. I. Raksti, 19. sēj., 5. lpp.).

Markss sāka sistemātiski nodarboties ar politisko ekonomiju 1843. gada beigās Parīzē. Pētīdams ekonomisko literatūru, viņš izvirza sev mērķi — sarakstīt lielu darbu, kas saturētu pastāvošās iekārtas un buržuāziskās politiskās ekonomijas kritiku. Viņa pirmie pētījumi šajā sfērā atspoguļoti tādos darbos kā «1844. gada ekonomiski filozofiskie manuskripti», «Vācu ideoloģija», «Filozofijas nabadzība», «Algots darbs un kapitāls», «Komunistiskās partijas manifests» u. c. Jau šajos darbos tiek parādīts kapitālistiskās ekspluatācijas pamats, nesamierināmais kapitālistu un algoto strādnieku interešu pretstats, visu kapitālisma ekonomisko attiecību antagonistiskais un pārejošais raksturs.

Pēc zināma pārtraukuma, kas bija radies 1848.—1849. gada revolūcijas vētraino notikumu dēļ, Markss varēja turpināt savus ekonomiskos pētījumus tikai Londonā, uz kurieni 1849. gada augustā viņš bija spiests emigrēt. Šeit Markss dziļi un vispusīgi studē dažādu zemju, bet it īpaši tā laika klasiskās kapitālisma zemes — Anglijas tautas saimniecības vēsturi un tā laika aktuālo ekonomiku. Šajā posmā viņu interesē zemesīpašuma vēsture un zemes rentes teorija, naudas apgrozības un cenu vēsture un teorija, ekonomiskās krīzes, tehnikas un tehnoloģijas vēsture, agronomijas un agroķīmijas jautājumi.

Markss strādāja ārkārtīgi grūtos apstākļos. Viņam vajadzēja nemitīgi cīnīties ar trūkumu un jo bieži pārtraukt savus pētījumus, lai nopelnītu līdzekļus iztikai. Ilgstošās pārpūlēšanās dēļ materiālā trūkuma apstākļos Markss smagi saslima. Un tomēr līdz 1857. gadam viņam bija izdevies veikt ārkārtīgi lielu sagatavošanās darbu, kas deva iespēju sākt pētījuma beigu posmu — sistematizēt un vispārināt savāktos materiālus.

Laika posmā no 1857. gada augusta līdz 1858. gada jūnijam Markss sarakstija apmēram 50 iespiedlokšņu lielu manuskriptu, kas kļuva par nākamā «Kapitāla» pirmuzmetumu. Šo darbu oriģinālvalodā ar nosaukumu «Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie» («Politiskās ekonomijas kritikas pamatiezīmes») pirmo reizi publicēja tikai 1939.—1941. gadā PSKP Centrālās Komitejas Marksisma-Ļeņinisma institūts. Bez tam 1857. gada novembrī Markss sastādīja sava darba plānu, ko vēlāk detalizēja un būtiski precizēja. Sis viņa pētījums, kas veltīts ekonomisko kategoriju kritikai, iedalīts sešās grāmatās:

1) Par kapitālu (ar vairākām ievadnodaļām); 2) Par zemes īpašumu; 3) Par algoto darbu; 4) Par valsti; 5) Par ārējo tirdzniecību; 6) Par pasaules tirgu. Pirmajā grāmatā («Par kapitālu») bija iezīmētas četras nodaļas: a) Kapitāls vispār, b) Kapitālu konkurence, c) Kredīts, d) Akciju kapitāls, turklāt nodaļai «Kapitāls vispār» bija vēl trīs apakšnodaļas: 1) Kapitāla ražošanas process, 2) Kapitāla apgrozības process un 3) Viena un otra vienība jeb kapitāls un peļņa, procents. Svarīgi atzīmēt, ka šis pēdējais speciālais dalījums vēlāk kļuvis par pamatu visa darba iedalījumam attiecīgi trijos «Kapitāla» sējumos. Atsevišķu darbu bija paredzēts veltīt politiskās ekonomijas un sociālisma vēsturei.

Reizē ar to Markss nolemj, ka viņa sagatavojamam darbam jāiznāk atsevišķos laidienos un ka pirmajam laidienam «katrā ziņā jābūt zināmā mērā viengabala darbam», kas aptver vienīgi pirmās grāmatas pirmo daļu — daļu, kas sastāvēs no trim nodaļām: 1) Prece; 2) Nauda jeb vienkāršā apgrozība un 3) Kapitāls. Tomēr politisku apsvērumu dēļ pirmā laidiena galīgajā variantā — grāmatā «Par politiskās ekonomijas kritiku» — trešā nodaļa netika ietverta. Markss norādīja, ka tieši ar šo nodaļu «sākas īstā kauja» un oficiālās cenzūras, policijas praktizēto represiju un valdošajām šķirām nevēlamo autoru visdažādāko vajāšanu apstākļos, pēc viņa domām, būtu neapdomīgi laist klajā šādu nodaļu jau pašā sākumā, t. i., jau pirms tam, kad ar jauno darbu būs iepazinusies plaša sabiedrība. Speciāli šim «pirmajam laidienam» Markss sarakstīja nodaļu par preci un pamatīgi pārstrādāja 1857.—1858. gada manuskripta nodaļu par naudu.

Grāmata «Par politiskās ekonomijas kritiku» nāca klajā 1859. gadā. Bija domāts, ka drīz pēc tam nāks klajā arī «otrais laidiens», t. i., jau minētā nodaļa par kapitālu, kas bija 1857.—1858. gada manuskripta galvenais saturs. Markss atsāk savus sistemātiskos politiskās ekonomijas pētījumus Britu muzejā. Tiesa, ļoti drīz viņš ir spiests atlikt šo darbu uz veseliem pusotra gadiem, jo bija jāatmasko presē bonapartistu aģenta K. Fogta apmelojošie izlēcieni un jāveic citi neatliekami darbi. Tikai 1861. gada augustā viņš sāk rakstīt plašu manuskriptu un pabeidz to 1863. gada vidū. Apmēram 200 iespiedlokšņu manuskriptam, kurš sastāvēja no 23 burtnīcām, bija dots virsraksts tāpat kā 1859. gada grāmatai — «Par politiskās ekonomijas kritiku». Šā manuskripta lielum lielajā daļā (VI—XV un XVIII burtnīcā) tika apskatīta ekonomisko mācību vēsture. PSKP Centrālās Komitejas Marksisma-Ļeņinisma institūts to sagatavojis izdošanai un izdevis krievu valodā ar virsrakstu «Virsvērtības teorijas» («Kapitāla» IV sējums). Pirmajās piecās burtnīcās un daļēji XIX—XXIII burtnīcā izklāstīti «Kapitāla» pirmā sējuma temati. Šeit Markss analizē naudas pārvēršanos kapitālā, attīsta mācību par virsvērtību — absolūto un relatīvo — un skar vairākus citus jautājumus. Tā, piemēram, XIX un XX burtnīca satur solīdu pamatu pirmā sējuma trīspadsmitajai nodaļai «Mašīnas un lielrūpniecība»; tajās izklāstīts bagātīgs tehnikas vēstures materiāls un dota ļoti vispusīga ekonomiskā analīze mašīnu izmantošanai kapitālistiskajā rūpniecībā. XXI—XXIII burtnīcā apskatīti atsevišķi jautājumi, kuri attiecas uz dažādiem «Kapitāla» sējumiem, to skaitā arī uz otro sējumu. Trešā sējuma problēmām pilnīgi ir veltītas XVI—XVII burtnīcas. Tādējādi 1861.—1863. gada manuskripts vairāk vai mazāk skar visu četru «Kapitāla» sējumu problēmas.

Turpmāk strādādams, Markss nolemj visu savu darbu izveidot pēc plāna, kāds agrāk bija paredzēts nodaļai «Kapitāls vispār» ar tās dalījumu trijās sastāvdaļās. Manuskripta vēsturiski kritisko daļu bija paredzēts izveidot par ceturto — beigu posmu. «Viss darbs,» raksta Markss vēstulē Kūgelmanim 1866. gada 13. oktobrī, «sadalās šādās daļās: I grāmata) Kapitāla ražošanas process. II grāmata) Kapitāla apgrozības process. III grāmata) Procesa formas kopumā. IV grāmata) Par teorijas vēsturi.» Markss atsakās arī no sava agrākā plāna izdot darbu atsevišķos laidienos un izvirza sev uzdevumu sagatavot no sākuma kaut vai pamatvilcienos visu darbu un tikai pēc tam to izdot.

Sakarā ar to Markss turpina pastiprināti strādāt pie sava darba, it īpaši pie tām atsevišķajām daļām, kuras 1861.—1863. gada manuskriptā vēl nav bijušas pietiekami attīstītas. Viņš papildus studē plašu ekonomisko un tehnisko literatūru, pie tam arī par lauksaimniecības, kredīta un naudas apgrozības jautājumiem, pētī statistikas materiālus, dažādus parlamenta dokumentus, oficiālus pārskatus par bērnu darbu rūpniecībā, par angļu proletariāta dzīvokļu apstākļiem utt. Pēc tam Markss divos ar pusi gados (no 1863. gada augusta līdz 1865. gada beigām) rada jaunu, milzīgu manuskriptu, kas ir pirmais detalizēti izstrādātais «Kapitāla» triju teorētisko sējumu variants. Un tikai pēc tam, kad bija uzrakstīts viss darbs kopumā (1866. gada janvāris), Markss sāk to galīgi apstrādāt publicēšanai, turklāt, sekojot Engelsa padomam, viņš nolemj sagatavot publicēšanai nevis visu darbu uzreiz, bet sākumā tikai «Kapitāla» pirmo sējumu. Šo galīgo apdari Markss veica ar lielu rūpību un būtībā vēlreiz pārstrādāja visu «Kapitāla» pirmo sējumu. Izklāsta viengabalainības, pilnības un skaidrības labad Markss uzskatīja par vajadzīgu «Kapitāla» pirmā sējuma sākumā samērā īsi atstāstīt 1859. gadā izdotā darba «Par politiskās ekonomijas kritiku» satura pamatjautājumus — tie aizņem pašlaik visu pirmo daļu («Prece un nauda»), bet pirmajā izdevumā tie apgaismoti pirmajā nodaļā («Prece un nauda»).

Pēc «Kapitāla» pirmā sējuma iznākšanas (1867. gada septembris) Markss turpina to pilnveidot sakarā ar jaunu izdevumu sagatavošanu vācu valodā un tulkojumiem svešvalodās. Otrajā izdevumā (1872. g.) viņš izdara ļoti daudzas pārmaiņas, dod būtiskus norādījumus sakarā ar izdevumu krievu valodā, kas nāca klajā Pēterburgā 1872. gadā un kļuva par pirmo «Kapitāla» tulkojumu ārzemēs; krietni vien pārstrādā un rediģē franču tulkojumu, kuru publicē atsevišķos laidienos 1872.—1875. gadā.

No otras puses, tiklīdz iznācis «Kapitāla» pirmais sējums, Markss turpina strādāt pie nākamajiem sējumiem, cenzdamies drīzumā pabeigt visu darbu. Taču tas viņam neizdodas. Daudz laika paņem daudzpusīgā darbība I Internacionāles Ģenerālajā Padomē. Aizvien biežāk darbs jāpārtrauc sliktā veselības stāvokļa dēļ. Līdz ar to Marksa ārkārtīgais zinātniskais apzinīgums un rūpība, viņa stingrā paškritika, ar kādu viņš, pēc Engelsa vārdiem, «centās izstrādāt līdz pilnīgumam savus lielos ekonomiskos atklājumus, pirms tos publicēja», piespiež viņu, aplūkojot jebkuru problēmu, aizvien no jauna atgriezties pie papildu pētījumiem. Pašā šī radošā darba gaitā arī radās daudzi jauni jautājumi.

«Kapitāla» turpmākos divus sējumus sagatavoja izdošanai un publicēja Engelss jau pēc Marksa nāves — otro 1885. gadā un trešo 1894. gadā. Ar to Engelss deva nenovērtējamu ieguldījumu zinātniskā komunisma dārgumu krātuvē.

Pēc Marksa nāves Engelss rediģēja «Kapitāla» pirmā sējuma tulkojumu angļu valodā (iznāca 1887. gadā), sagatavoja iespiešanai «Kapitāla» pirmā sējuma trešo (1883) un ceturto (1890) izdevumu vācu valodā. Turklāt pēc Marksa nāves, bet vēl Engelsa dzīves laikā notika šādi «Kapitāla» pirmā sējuma izdevumi: trīs izdevumi angļu valodā Londonā (1888, 1889 un 1891), trīs izdevumi angļu valodā Ņujorkā (1887, 1889 un 1890); izdevums franču valodā Parīzē (1885), dāņu — Kopenhāgenā (1885), spāniešu — Madridē (1886), itāliešu — Turīnā (1886), poļu — Leipcigā (1884—1889), holandiešu — Amsterdamā (1894), kā arī virkne citu nepilnīgu izdevumu.

«Kapitāla» ceturtajā vācu izdevumā (1890) Engelss, pamatojoties uz Marksa personiskajiem norādījumiem, noteicis «Kapitāla» pirmā sējuma teksta un piezīmju galīgo redakciju. Visā pasaulē tagad šo darbu izdod atkārtoti un tulko pēc ceturtā vācu izdevuma. Pēc tā sagatavots arī šis «Kapitāla» pirmā sējuma izdevums. — 13.

[2] Domāta «Kapitāla» pirmā sējuma pirmā nodaļa ar virsrakstu «Prece un nauda» pirmajā vācu izdevumā 1867. gadā. Sagatavojot otro izdevumu, Markss pārstrādāja savu grāmatu un, starp citu, stipri grozīja tās struktūru. Pamatojoties uz iepriekšējās pirmās nodaļas apakšnodaļām un pielikumu,

tika radītas trīs atbilstošas patstāvīgas nodaļas, kuras kopā veido grāmatas pirmo daļu. — 13.

[3] Domāta trešā nodaļa F. Lasāla darbā «Herr Bastiat-Schulze von Delitzsche, der ökonomische Julian, oder Capital und Arbeit». Berlin, 1864 («Bastiā Šulce-Dēliča kgs, ekonomiskais Juliāns jeb Kapitāls un darbs», Berlīnē, 1864). — 13.

[4] *Mutato nomine de te fabula narratur* (Tikai ar citu vārdu, bet par tevi šis stāstījums) — vārdi no Horācija satīrām, pirmā grāmata, 1. satīra. — 14.

[5] *Zilās grāmatas* (Blue Books) — kopējais nosaukums publicējamiem angļu parlamenta materiāliem un ārlietu ministrijas diplomātiskajiem dokumentiem. Zilās grāmatas, kas šo nosaukumu ieguvušas zilo vāku dēļ, Anglijā izdod kopš XVII gs., un tās noder par oficiālu pamatavotu, pētījot šīs zemes ekonomikas un diplomātijas vēsturi. — 17.

[6] *Segui il tuo corso, e lascia dir le genti!* (Ej savu ceļu, un lai ļaudis runā, ko grib!) — pārfrāzēti vārdi no Dantes darba «Dievišķā komēdija», «Šķīstītava», V dziesma. — 18.

[7] S. Mayer. «Die sociale Frage in Wien. Studie eines «Arbeitgebers»». Wien, 1871 (Z. Meijers. «Sociālais jautājums Vīnē. Kāda «darba devēja» etīde», Vīne, 1871). — 20.

[8] «Kapitāla» pirmā sējuma ceturtajā vācu izdevumā (1890) šī pēcvārda četru pirmo rindkopu nav. Šajā izdevumā tas publicēts pilnīgi. — 20.

[9] *Līgu pret labības likumiem* 1838. gadā nodibināja fabrikanti Kobdens un Braits. Aizstāvēdama rūpniecības buržuāzijas intereses, Līga centās panākt, lai tiktu atcelti tā saucamie labības likumi, ar kuriem zemes īpašnieku aristokrātijas interesēs tika ierobežota un aizliegta labības ievešana no ārzemēm. Labības likums, kas tika pieņemts 1815. gadā, aizliedza importēt labību tik ilgi, kamēr viena kvartera labības cena pašā Anglijā bija zemāka par 80 šiliņiem. Šo likumu nedaudz grozīja 1822. gadā, bet 1828. gadā noteica slīdošo skalu, atbilstoši kurai labības ievedmuitas pieauga, tiklīdz pazemināja labības cenas iekšējā tirgū, un otrādi — pazemināja, tiklīdz labības cenas iekšējā tirgū pieauga. Cenzdamās atcelt labības likumus un nodrošināt brīvu tirdzniecību ar labību, Līga izvirzīja sev mērķi pazemināt maizes cenas iekšējā tirgū, lai tādējādi varētu pazemināt algoto strādnieku darba algu. Līga plaši izmantoja brīvtirdzniecības lozungu, lai demagoģiski sludinātu strādnieku un rūpnieku interešu vienību. Labības likumi tika atcelti 1846. gadā. — 23.

[10] Domāts J. Dīcgena raksts «Kārlis Markss. «Kapitāls. Politiskās ekonomijas kritika». Hamburga, 1867», kas publicēts avīzē «Demokratisches Wochenblatt» («Demokrātiskā Nedēļas Avīze»), 1868. gada 31., 34., 35. un 36. nr. Šī avīze 1869.—1876. gadā iznāca ar jaunu nosaukumu — «Der Volksstaat» («Tautas Valsts»). — 24.

[11] Šeit ir runa par žurnālu «La philosophie positive. Revue» («Pozitīvisma Filozofija. Apskats»), kas iznāca Parīzē 1867.—1883. gadā. Tā trešajā numurā 1868. gada novembrī—decembrī tika publicēta īsa recenzija par «Kapitāla» pirmo sējumu; to bija uzrakstījis O. Konta pozitīvistiskās filozofijas piekritējs E. V. De-Robertī. — 25.

[12] Н. Зибер. «Теория ценности и капитала Д. Рикардо в связи с позднейшими дополнениями и разъяснениями». Киев, 1871, с. 170. (N. Zībers. «D. Rikārdo vērtības un kapitāla teorija sakarā ar vēlākajiem papildinājumiem un paskaidrojumiem». Kijeva, 1871, 170. lpp.). — 25.

[13] Šo rakstu («Kārļa Marksa politekonomiskās kritikas viedoklis») uzrakstījis I. I. Kaufmanis. — 25.

[14] Markss K. Par politiskās ekonomijas kritiku. R., LVI, 1952, 7.—8. lpp. — 25.

[15] Domāti vācu buržuāziskie filozofi Bīhners, Lange, Dīrings, Fehners un citi. — 27.

[16] *«Jaunās divas trešdaļas»* — tā saucās $^2/_3$ dāldera vērtības sudraba monēta, kura bija apgrozībā dažās vācu zemēs. — 34.

[17] Nodaļu numerācija «Kapitāla» pirmā sējuma angļu izdevumā nesakrīt ar tā nodaļu numerāciju vācu izdevumos. — 36.

[18] Ar «verdzības aizstāvēšanas dumpi» jāsaprot ASV Dienvidu vergturu sacelšanās, kam sekoja 1861.—1865. gada pilsoņu karš. — 39.

[19] Istenībā Marksam šeit neprecizitātes nav. — 41.

[20] Lai atmaskotu buržuāzijas pārstāvju vairākkārtējos apmelojošos uzbrukumus Marksam par it kā apzināti viltotu Gladstona 1863. gada 16. aprīļa runas citējumu, Engless veltījis speciālu rakstu «Brentano contra Markss, sakarā ar iedomāto citāta viltojumu. Jautājuma vēsture un dokumenti», kas publicēts Hamburgā 1891. gadā. (Sk. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2, т. 22.). — 41.

[21] Runājot par «mazulīša Laskera izgudrojumu», Markss domā šādu gadījumu. Reihstāga 1871. gada 8. novembra sēdē buržuāzijas deputāts nacionālliberālis Laskers, polemizēdams ar Bēbeli, paziņoja: ja gadījumā vācu sociāldemokrātiskie strādnieki iedomāšoties sekot Parīzes komunāru paraugam, tad «kārtīgie bīrģeri, kam ir īpašums, nobeigs viņus ar rungām». Tomēr runātājs neiedrošinājās publicēt to šādā formulējumā un jau stenogrāfiskajā pārskatā vārdus «nobeigs viņus ar rungām» aizstāja ar vārdiem «noturēs viņus paklausībā». Šo falsifikāciju atmaskoja Bēbelis. Strādnieku aprindās Laskeru sāka izsmiet. Ievērojot mazo augumu, viņam deva ironisku iesauku «mazulītis Laskers». — 42.

[22] Gēte. «Fausts», I daļa, trešā aina («Studiju istaba»). — 43.

[23] Engelss šeit pārfrāzē vārdus, kurus teic lielībnieks un glēvulis Falstafs, kad viņš stāsta, kā viņš viens pats ar zobenu esot cīnījies pret piecdesmit cilvēkiem (Šekspīrs. «Karalis Indriķis IV», I daļa, II cēliens, ceturtā aina). — 43.

[24] Pārfrāzēti vārdi no S. Batlera poēmas «Hudibrass», II daļa, 1. dziesma. — 48.

[25] Sk. grāmatu W. Jacob. «An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals». In two volumes. London, 1871 (V. Džeikobs. «Vēsturisks pētījums par dārgmetālu ražošanu un izmantošanu». Divos sējumos. Londona, 1831). — 51.

[26] [W. Petty.] «A Treatise of Taxes and Contributions». London, 1667, p. 47 ([V. Petijs.] «Traktāts par nodokļiem un nodevām». Londona, 1667. 47. lpp.). — 54.

[27] Šeit Markss izmanto dialogu no Šekspīra vēsturiskās hronikas «Karalis Indriķis IV» I daļas. III cēliena trešajā ainā Falstafs saka atraitnei Kviklijai, ka «nav zināms, kā viņai piekļūt». Uz to viņa atbild: «Melo, kā tu, tā citi ļoti labi zināt, kā man piekļūt.» — 57.

[28] *«Paris vaut bien une messe»* («Parīze ir liturģijas vērta») — Indriķa IV vārdi, kurus viņš teicis 1593. gadā sakarā ar parīziešu solījumu atzīt viņu par karali, ja vien viņš no protestantu ticības pārietu katoļticībā. — 61.

[29] Šeit Markss citē Aristoteļa darbu «Nikomaha ētika» pēc grāmatas «Aristotelis opera ex recensione Immanuelis Bekkeri». Tomus IX. Oxonii, 1837, p. 99, 100 (Aristotelis. Raksti. Imanuela Beikera izdevums. IX sējums. Oksforda, 1837, 99., 100. lpp.). — 67.

[30] *Lombardstrīta* — iela Sitijā (Londonas finansu centrā), kur atrodas vairākas lielas bankas, — Londonas naudas tirgus sinonīms. — 68.

[31] K. Markss. «Filozofijas nabadzība. Atbilde uz Prudona kga «Nabadzības filozofiju»», I nodaļa. (Sk. Markss K., Filozofijas nabadzība. Atbilde uz Prudona kga «Nabadzības filozofiju». R., «Liesma», 1968, 29.—89. lpp.). — 74.

[32] Gēte. «Fausts», I daļa, ceturtā aina («Studiju istaba»). — 74.

[33] Eiropā pēc 1848.—1849. gada revolūcijas sakāves iestājās drūms politiskās reakcijas periods. Šajā laikā Eiropas zemju aristokrātu aprindas sāka aizrauties ar spiritismu, it īpaši ar galdiņu dancināšanu. Ķīnā tajā pašā laikā izvērsās antifeodālā atbrīvošanās kustība, kura ieguva varena zemnieku kara (taipīnu revolūcijas) raksturu. — 77.

[34] Ouena paralelogramus Rikārdo piemin savā darbā «On Protection to Agriculture». Fourth edition. London, 1822, p. 21 («Par protekcionismu zemkopībā». Ceturtais izdevums. Londona, 1822, 21. lpp.). Attīstot savu utopisko sociālo pārkārtojumu projektu, Ouens centās pierādīt, ka gan ekonomiski, gan sadzīves labiekārtošanas dēļ vismērķtiecīgāk celt ciematu paralelograma vai kvadrāta veidā. — 81.

[35] Saskaņā ar sengrieķu filozofa Epikūra — visumā materiālista un ateista uzskatiem ir bezgalīgi daudz pasauļu. Šīs pasaules rodas un eksistē pašas pēc saviem dabiskajiem likumiem. Dievi, kaut arī eksistē, atrodas ārpus šīm pasaulēm, telpā starp tām, un nekādi neietekmē nedz Visuma attīstību, nedz cilvēka dzīvi. — 83.

[36] Šekspīrs. «Liela brēka, maza vilna», III cēliens, trešā aina. — 86.

[37] *Landi gadatirgus* — liels gadatirgus Parīzes tuvumā, kas XII—XIX gs. notika ik gadus. — 87.

[38] Gēte. «Fausts», I daļa, trešā aina («Studiju istaba»). — 88.

[39] *Jāņa atklāsmes grāmata* — viens no agrīnās kristiešu literatūras sacerējumiem, kas ietilpst Jaunajā derībā (Bībele, Jāņa atklāsmes grāmata). Sarakstīta I gadsimtā. Tās autors pauž vispārēja naida jūtas pret Romas impēriju, kuru dēvē par «zvēru» un uzskata par sātana iemiesojumu. Citētās rindas ir 17. un 19. nodaļā. — 89.

[40] *Inku valsts* — vergturu valsts, kura mūsdienu Peru teritorijā pastāvēja no XV gs. sākuma līdz XVI gs. vidum un kurā bija saglabājušās daudzas pirmatnējās kopienas iekārtas paliekas. Šeit valdošā inku cilts iedalījās 100 ģints kopienās (ailju), kuras pakāpeniski pārveidojās par lauku (kaimiņu) kopienām. — 90.

[41] *Pandektas* — romiešu civiltiesību kodeksa svarīgākās daļas digestu (lat. digesta — sakārtojums) grieķu nosaukums. Digestas bija romiešu juristu sacerējumu fragmentu krājums, kurā izpaudās vergturu intereses. Tās tika publicētas 533. gadā Bizantijas imperatora Justiniāna valdīšanas laikā. — 92.

[42] [W. E. Parry.] «Journal of a Voyage for the Discovery of a North-West Passage from the Atlantic to the Pacific; performed in the Years 1819—20, in His

Majesty's Ships Hecla and Griper, under the Orders of William Edward Parry». London, 1821 ([V. E. Parijs.] «Žurnāls ceļojumam, kas veikts 1819.—20. gadā uz viņa augstības kuģiem «Hekla» un «Graiper» Viljama Eduarda Perija vadībā, lai atklātu ziemeļrietumu izeju no Atlantijas okeāna uz Kluso». Londona, 1821). Šīs grāmatas otrajā izdevumā, kas iznāca Londonā arī 1821. g., citētais fragments ir 277.—278. lpp. — 95.

[43] Antīkajā mitoloģijā cilvēces vēsture iedalīta piecos periodos. Zelta un sudraba laikmeti bijuši pirmie no šiem pieciem periodiem. Vislaimīgākajā laikmetā — zelta laikmetā — cilvēki esot dzīvojuši, nepazīdami nekādas likstas, un tikai turpmākajos laikmetos viņu dzīve izveidojusies savādāk. Piektais un pēdējais laikmets — dzelzs laikmets — ir netaisnību, vardarbību un slepkavību pilns. Leģenda par pieciem laikmetiem ir attēlota grieķu dzejnieka Hesioda un romiešu dzejnieka liriķa Ovīdija daiļradē. — 98.

[44] Domāta angļu un skotu 1707. gada ūnija, saskaņā ar kuru Skotiju pilnīgi pievienoja Anglijai. Šī akta sekas — skotu parlamenta likvidēšana un arī visu ekonomisko barjeru nojaukšana, kas bija starp abām zemēm. — 98.

[45] Dante. «Dievišķā komēdija», «Paradize», XXIV dziesma. — 101.

[46] Markss citē Hieronima Svētā darbu «Vēstule Eistohijai — par jaunavības glabāšanu». — 100.

[47] K. Markss. «Par politiskās ekonomijas kritiku» (Sk. Markss K. «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952). — 103.

[48] *«The course of true love never does run smooth»* («Īsta mīlestība nekad nenoris gludi») — V. Šekspīrs. «Sapnis vasaras naktī», I cēliens, pirmā aina. — 104.

[49] *«Disjecta membra poetae»* («izkaisītie dzejnieka locekļi») — vārdi no Horācija satīrām, pirmā grāmata, 4. satīra. — 104.

[50] Markss šeit citē Dipona de Nemūra darbu «Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d'économie sociale» («Doktora Kenē pamattēzes jeb viņa sociālās ekonomijas pamatu rezumējums»), kas publicēts grāmatā «Physiocrates». Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Partie I, Paris, 1846, p. 392. («Fiziokrāti». Ar E. Dēra ievadrakstu un komentāriem, I daļa. Parīze, 1846, 392. lpp.). — 105.

[51] Nauda *non olet* (nesmird) — šos vārdus teicis Romas imperators Vespasiāns (69.—79. g.) savam dēlam, kas nosodījis tēvu par to, ka viņš noteicis speciālu nodokli par ateju lietošanu. — 106.

[52] A. H. Müller. «Die Elemente der Staatskunst». Theil II, Berlin, 1809, S. 280 (A. Millers. «Valsts pārvaldīšanas mākslas pamati». II daļa. Berlīne, 1809, 280. lpp.). — 117.

[53] Vārdu spēle: angļu vārds «sovereign» nozīmē «suverēns, monarhs», kā arī «sovrins» — zelta sterliņu mārciņas nosaukums. — 119.

[54] P. Boisguillebert. «Le détail de la France». In: «Économistes financiers du XVIII-e siècle». Paris, 1843. p. 213 (P. Buagilbērs. «Francijas mazumtirdzniecība». Grāmatā «XVIII gadsimta ekonomisti finansisti». Parīze, 1843, 213. lpp.). — 121.

[55] D. Didro. «1767. gada salons». — 124.

[56] *Austrumindijas kompānija* — angļu tirdzniecības sabiedrība, kas pastāvēja no 1600. gada līdz 1858. gadam un bija Anglijas koloniālās laupīšanas po-

litikas ierocis Indijā, Ķīnā un citās Āzijas zemēs. XVIII gs. vidū Kompānija, kurai bija sava armija un flote, kļuva par lielu militāru spēku. Zem Kompānijas karoga angļu kolonizatori iekaroja Indiju. Kompānijai ilgu laiku bija monopoltiesības tirgoties ar Indiju un pildīt šīs zemes pārvaldīšanas svarīgākās funkcijas. Nacionālās atbrīvošanās sacelšanās, kas notika Indijā 1857.—1859. gadā, piespieda angļus grozīt savas koloniālās kundzības formas: Kompānija tika likvidēta, bet Indija proklamēta par Britānijas kroņa domīniju. — 124.

[57] «East India (Bullion). Return to an Address of the Honourable the Hause of Commons, dated 8 February 1864» («Austrumindija (Stieņi). Atskaite, kas iesniegta pēc augsti cienījamā apakšnama 1864. gada 8. februāra pieprasījuma»). — 124.

[58] Markss citē V. Petija darbu «Verbum Sapienti» («Vārds gudrajiem»), kas publicēts kā pielikums citai šeit Marksa minētai V. Petija grāmatai «The Political Anatomy of Ireland. 1672». London, 1691 («Irijas politiskā anatomija. 1672». Londona, 1691). — 130.

[59] Šeit Markss citē D. Rikārdo grāmatu «The High Price of Bullion a Proof of the Depreciation of Bank Notes». The Fourth Edition, Corrected. London, 1811 («Stieņu augstā cena ir pierādījums, ka banknošu vērtība pazeminās.» Ceturtais pārlabotais izdevums. Londona, 1811). — 131.

[60] *«Currency principle»* («naudas apgrozības princips») jeb «naudas skola» — viens no paveidiem skolai, kas nāca klajā ar naudas kvantitatīvo teoriju. Tās pārstāvji apgalvoja, ka preču vērtību un cenu nosakot naudas daudzums apgrozības sfērā. Viņi izvirzīja sev mērķi panākt, lai būtu stabila naudas apgrozība, un šī mērķa sasniegšanai viņi redzēja vienīgo līdzekli — nodrošināt banknotēm zelta segumu un regulēt to emisiju atbilstoši cēlmetālu importam un eksportam. Balstīdamās uz savām nepareizajām teorētiskajām tēzēm, «naudas skola» uzskatīja, ka ekonomisko pārprodukcijas krīžu izšķirošais cēlonis ir tās proklamēto naudas apgrozības likumu pārkāpšana. «Naudas skolas» teorija bija populāra Anglijā XIX gs. pirmajā pusē. Tomēr Anglijas valdības mēģinājumi balstīties uz šo teoriju (1844. gada banku akts) nedeva nekādus panākumus un tikai apstiprināja šīs teorijas zinātnisko nepamatotību un pilnīgu nederību praktiskajiem mērķiem (sk. arī Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2, т. 13, с. 164—165.). — 131.

[61] Sk. 58. piezīmi. — 132.

[62] Domāts Francijas institūts — augstākā zinātņu iestāde, kurai ir vairākas nodaļas jeb akadēmijas; nodibināta 1795. gadā. Destits de Trasī bija Morālo un politisko zinātņu akadēmijas loceklis. — 146.

[63] *Hic Rhodus, hic salta!* (Šeit Rodosa, šeit arī lec! — Pārnestā nozīmē: šeit arī parādi, ko tu spēj!) — šie vārdi domāti lielībniekam (no Ezopa fabulas «Lielībnieks»), kas apgalvo, ka Rodosas salā viņš izdarījis milzu lēcienus. — 148.

[64] «Kuzas apvērsums», ko minējis Markss, ir svarīgs notikums Rumānijas vēsturē. 1859. gada janvārī ievērojamo sabiedrisko un politisko darbinieku Aleksandru Kuzu ievēlēja sākumā par Moldāvijas, bet pēc tam arī par Valahijas valdnieku. Ar šo divu Donavas kņazistu apvienošanu, kuras ilgu laiku atradās Otomaņu impērijas vasaļatkarībā, tika likti vienotas rumāņu valsts pamati. Nācis pie varas, Kuza izvirzīja sev mērķi izdarīt vairākas buržuāziski demokrātiskas reformas. Tomēr viņa politika sadūrās ar muižnieku un zināmas buržuāzijas daļas lielu pretestību. Pēc tam kad Nacionālā sapulce, kurā vairākums bija zemesīpašnieku (bajāru) pārstāvjiem, noraidīja valdības

iesniegto agrārās reformas projektu, Kuza 1864. gadā izdarīja valsts apvērsumu, kura rezultātā tika atlaista reakcionārā Nacionālā sapulce, proklamēta jauna konstitūcija, paplašināts vēlētāju loks un pastiprināta valdības loma. Šajā jaunajā politiskajā situācijā pieņemtā agrārā reforma paredzēja dzimtbūšanas atcelšanu un zemes piešķiršanu zemniekiem, pamatojoties uz izpirkšanas maksājumiem. — 151.

[65] H. Storch. «Cours d'économie politique, ou Exposition des principes, qui déterminent la prospérité des nations». Tome I, St.-Pétersbourg, 1815, p. 288 (H. Štorhs. «Politiskās ekonomijas kurss jeb tautu labklājību noteicošo pamatu izklāsts». I sējums, S.-Pēterburga, 1815, 288. lpp.). — 160.

[66] A. Cherbuliez. «Richesse ou pauvreté. Exposition des causes et des effets de la distribution actuelle des richesses sociales». Paris, 1841, p. 14 (A. Šerbiljē. «Bagātība vai nabadzība. Sabiedriskās bagātības mūsdienu sadales cēloņu un seku izklāsts». Parīze, 1841, 14. lpp.). — 160.

[67] *«Laimīgais gadījums, kas tieši arī lika viņam smaidīt»* — pārfrāzēti Fausta vārdi no tā paša nosaukuma Gētes traģēdijas, I daļas, trešās ainas («Studiju istaba»). — 170.

[68] *«Tout pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles»* («Viss virzās uz labāko šai labākajā no pasaulēm») — aforisms no Voltēra stāsta «Kandids». — 171.

[69] Gēte. «Fausts», I daļa, piektā aina («Auerbaha pagrabs Leipcigā»). — 171.

[70] Lukrēcijs. «Par lietu dabu», pirmā grāmata, 155. un 156. dzejolis. — 187.

[71] Markss ironiski dēvē Vilhelmu Rošeru slavenā sengrieķu vēsturnieka Tukidida vārdā par Vilhelmu *Tukididu* Rošeru tāpēc, ka šis vulgārais ekonomists priekšvārdā savas grāmatas «Die Grundlagen der Nationalökonomie» («Politiskās ekonomijas pamati») pirmajam izdevumam, pēc Marksa vārdiem, «pieticīgi nosaucis sevi par politiskās ekonomijas Tukididu». Citēdams Tukididu, Rošers lietojis izteicienu: «Līdzīgi senajam vēsturniekam arī es gribētu, lai mans darbs lieti noderētu tiem, kuri . . .» utt. — 188.

[72] Domāts vācu rakstnieks un literārais kritiķis Gotšēds, kuram bija zināma pozitīva loma literatūrā, bet kuram reizē ar to bija ārkārtīga neiecietība pret jebkuru kaut cik jaunu literatūras strāvu. Tāpēc viņa vārds kļuva par literāras uzpūtības un truluma sinonīmu. — 188.

[73] W. Jacob. «O Letter to S. Whitbread, being a Sequel to Considerations on the Protection Required by British Agriculture». London, 1815, p. 33 (V. Džeikobs. «Vēstule S. Vaitbredam sakarā ar protekcionistisko pasākumu apspriešanu, kurus diktēja Britānijas lauksaimniecības intereses». Londona, 1815, 33. lpp. — 190.

[74] Domāts 1833. gada fabriku akts. Sk. par to šīs grāmatas 235.—236. lpp. — 194.

[75] *Hiliasti* (no grieķu vārda «hilias» — tūkstotis) — spredikotāji, kuri sludināja reliģiski mistisku mācību par Kristus otrreizējo atnākšanu un taisnīguma, vispārējas vienlīdzības un labklājības «tūkstošgadu valstības» nodibināšanos uz zemes. Hiliastu ticējumi radās vergturu iekārtas sairšanas periodā, kad darbaļaudis meklēja izeju no nepanesamajiem spaidiem un ciešanām fantastiskos sapņojumos par izglābšanos. Šie ticējumi plaši izplatījās un vēlāk aizvien atjaunojās dažādu viduslaiku sektu mācībās. — 197.

[76] A. Ure. «The Philosophy of Manufactures: or, An Exposition of the Scientific, Moral, and Commercial Economy of the Factory System of Great Bri-

tain». London, 1835, p. 406 (E. Jūrs. «Fabrikas filozofija jeb Lielbritānijas fabriku sistēmas ekonomikas zinātniskās, morālās un komerciālās puses izklāsts». Londona, 1835, 406. lpp.). — 197.

[77] *Little shilling men* (mazā šiliņa piekritēji) jeb Birmingemas skola — īpaša skola, kas ekonomikas zinātnē izveidojās XIX gadsimta pirmajā pusē. Tās piekritēji propagandēja teoriju par ideālo naudas mēra vienību un atbilstoši tam aplūkoja naudas zīmes tikai kā «aprēķina nosaukumus». Birmingemas skolas pārstāvji brāļi Tomass un Matiass Atvudi, Spūners un citi izvirzīja projektu — samazināt Anglijas naudas vienības zelta saturu; šo projektu dēvēja par «mazā šiliņa projektu». No tā arī radies pašas skolas nosaukums. Līdz ar to «mazā šiliņa piekritēji» uzstājas pret valdības pasākumiem, kuru mērķis bija samazināt apgrozībā esošās naudas daudzumu. Pēc viņu domām, skolas ieteikumu realizēšana, izraisot mākslīgu cenu paaugstināšanos, varētu rosināt rūpniecību un nodrošināt valstī vispārēju uzplaukumu. Īstenībā tomēr ieteiktā valūtas devalvācija varēja vienīgi radīt apstākļus valsts un privāto parādu dzēšanai ar mazvērtīgāku naudu, t. i., solīja dažas priekšrocības valsts kasei un lieluzņēmējiem, kuri bija galvenie visādu kredītu ņēmēji. Par šo skolu Markss raksta savā darbā «Par politiskās ekonomijas kritiku» (sk. Markss K. «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., LVI, 1952, 71.—73. lpp.). — 200.

[78] Sk. 64. piezīmi. — 204.

[79] *«Règlement organique»* («Organiskais reglaments») — Donavas kņazistu (Moldāvijas un Valahijas) pirmā konstitūcija, ko 1831. gadā ieviesa P. Kiseļevs, krievu administrācijas vadītājs šajās kņazistēs, kuras pēc krievu-turku 1828.—1829. gada kara bija okupējis krievu karaspēks. Saskaņā ar Organisko reglamentu likumdošanas vara katrā kņazistē tika piešķirta sapulcei, ko ievēlēja zemes lielīpašnieki, bet izpildvara — valdītājiem, kurus līdz mūža beigām ievēlēja zemes īpašnieku, garīdzniecības un pilsētu pārstāvji. Reglaments nostiprināja lielbajāru un augstākās garīdzniecības valdošo stāvokli, saglabājot veco feodālo kārtību, līdz ar to arī klaušas. Uz šādu «konstitūciju» zemnieki atbildēja ar vairākkārtēju sacelšanos. Organiskais reglaments reizē ar to paredzēja arī buržuāziskos pārkārtojumus: iekšējo muitas barjeru atcelšanu, tirdzniecības brīvību, tiesas atdalīšanu no administrācijas u. c. — 204.

[80] Draidens. «Gailis un lapsa» («The Cock and the Fox»). — 208.

[81] *Ecce iterum Crispinus* (lūk, atkal Krispins) — tā sākas Juvenāla IV satīra, kas (pirmajā daļā) šausta Krispinu, vienu no Romas imperatora Domiciāna galminiekiem. Pārnestā nozīmē: «atkal tas pats personāžs» vai «atkal tas pats». — 214.

[82] *Eleāti* — ideālistisks virziens sengrieķu filozofijā VI—V gs. pirms mūsu ēras. Izcilākie pārstāvji bija Ksenofans, Parmenids un Zenons. Eleāti, starp citu, centās pierādīt, ka kustība un parādību daudzveidība īstenībā neeksistē, bet ir tikai uzskatos. — 215.

[83] *Lielā žūrija* — Anglijā līdz 1933. g. zvērināto kolēģija, kas sastāvēja no 12—23 cilvēkiem, kurus atlasīja šerifs no grāfistes «labajiem un uzticamajiem cilvēkiem» lietu iepriekšējai izskatīšanai un jautājuma izlemšanai par apsūdzētā nodošanu kriminālt iesai. — 217.

[84] Markss te domājis savu recenziju T. Kārlaila grāmatai «Mūsdienu pamfleti». (sk. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2, т. 7, с. 269). — 220.

[85] W. Strange. «The Seven Sources of Health». London, 1864, p. 84 (V. Streindžs. «Septiņi veselības avoti». Londona, 1864, 84. lpp.). — 222.

[86] *«Britons never, never shall be slaves!»* («Briti nekad, nekad nebūs vergi!») — vārdi no Anglijas nacionālās himnas «Valdi, Britānija, pār jūrām». — 224.

[87] *Ekzeterhola* — ēka Londonā, kur notiek dažādu reliģisku un filantropisku biedrību sanāksmes. — 225.

[88] Sk. 4. piezīmi. — 226.

[89] *Après moi le déluge!* (Pēc manis kaut vai ūdensplūdi!) — tā esot atbildējis Francijas karalis Ludviķis XV uz viņam tuvu stāvošo personu piezīmi, ka viņa rīkotās un sankcionētās greznās dzīres un svinības draud visai zemei ar lielu valsts parāda pieaugumu. — 228.

[90] *«Pārdot savu pirmdzimtību par bļodu lēcu viruma»* — šie par tēlainu izteicienu kļuvušie vārdi ieviesušies no kāda bībeles mīta. It kā tieši par šādu cenu izbadējušais Īzaks esot pārdevis savas pirmdzimtības tiesības savam brālim Jēkabam. — 229.

[91] *Lielais mēris* — briesmīga mēra epidēmija, kas Rietumeiropā plosījās 1347.— 1350. gadā. Pēc esošajiem datiem, no mēra tajā laikā gājuši bojā 25 milj. cilvēku — apmēram $^1/_4$ visu Rietumeiropas iedzīvotāju. — 230.

[92] Sk. 58. piezīmi. — 231.

[93] «Factories Inquiry Commission. First Report of the Central Board of His Majesty's Commissioners. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 28 June 1833», p. 53 («Fabriku pārbaudes komisija. Viņa majestātes komisijas centrālās padomes pirmais pārskats. Publicēts sakarā ar apakšnama 1833. g. 28. jūnija rīkojumu», 53. lpp.). — 235.

[94] *«Periculum in mora»* («briesmas vilcināšanās dēļ» — vārdi no romiešu vēsturnieka Tita Līvija darba «Ab urbe condita» («Romas vēsture kopš tās dibināšanas»), XXXVIII grāmata, 25. nodaļa. — 236.

[95] «Report from the Committee on the «Bill to regulate the Labour of Children in the Mills and Factories of the United Kingdom»: with the Minutes of Evidence». Ordered, by the House of Commons, to be printed, 8 August 1832 («Komisijas pārskats par «Apvienotās karalistes rūpnīcās un fabrikās strādājošo bērnu darba regulēšana billu». Ar liecību protokoliem. Publicēts pēc apakšpalātas 1832. g. 8. augusta rīkojuma»). — 236.

[96] Tradicionālajās svinībās par godu Džagernautam (Džagannatham) — induistu dieva Višņu iemiesojumam — galēja reliģioza fanātisma pārņemtie ticīgie jo bieži metušies zem ratiem, kuros vests Višņu attēls. — 236.

[97] Domāta čartistu prasības saturošā Tautas harta, kas publicēta 1838. g. 8. maijā kā likumprojekts, kurš domāts apspriešanai parlamentā. Tajā bija seši punkti: vispārējas vēlēšanu tiesības (vīriešiem no 21 gada vecuma), ikgadējas parlamenta vēlēšanas, aizklāta balsošana, vēlēšanu iecirkņu izlīdzināšana, īpašuma cenza atcelšana parlamenta deputātu kandidātiem, deputātu atalgošana. — 237.

[98] Līgas pret labības likumiem piekritēji (sk. 9. piezīmi) ar savu demagoģisko propagandu centās iestāstīt strādniekiem, ka, tiklīdz tirdzniecība būšot brīva, palielināsies strādnieku reālā darba alga un viņiem būs divreiz lielāks maizes klaips («big loaf»). Turklāt divus maizes klaipus — lielāko un mazāko — ar attiecīgajiem uzrakstiem nēsāja pat ielās kā uzskatāmās aģitācijas līdzekli. Īstenība parādīja visu šo solījumu un viltību melīgumu. Labības likumu atcelšanas rezultātā nostiprinājies Anglijas rūpnieciskais kapitāls pastiprināja savu uzbrukumu strādnieku šķiras vitālajām interesēm. — 237.

[99] Par *Konventa komisāriem* franču XVIII gadsimta beigu buržuāziskās revolūcijas periodā sauca Konventa (Francijas republikas 1792.—1795. g. Nacionālās sapulces) pārstāvjus departamentos un karaspēkā, kuriem bija īpašas pilnvaras. — 240.

[100] *Likums par aizdomīgajiem* (loi des suspects) — likums, ko pieņēma Francijas Likumdošanas korpuss 1858. g. 19. februārī, piešķirot impēratoram un viņa valdībai neierobežotas tiesības izsūtīt uz dažādiem Francijas un Alžīrijas apvidiem vai vispār izdzīt no Francijas teritorijas visas personas, kuras tiek turētas aizdomās par naidīgu attieksmi pret Otrās impērijas režīmu. — 241.

[101] Sk. 18. piezīmi. — 241.

[102] V. Šekspīrs. «Venēcijas tirgotājs», IV cēliens, pirmā aina. — 242.

[103] V. Šekspīrs. «Venēcijas tirgotājs», IV cēliens, pirmā aina. — 242.

[104] *10 tabulu likums* — «12 tabulu likuma» — Romas vergturu valsts vecākā likumdošanas pieminekļa sākotnējais variants. Privātā īpašuma aizsargāšanas nolūkā likums paredzēja maksātnespējīgam parādniekam atņemt brīvību, pārdot viņu verdzībā vai viņa ķermeni sacirst daļās. — 242.

[105] Franču vēsturnieks Langē šo hipotēzi izteicis savā darbā «Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société». Tome II, Londres, 1767, livre V, chapitre XX («Civillikumu teorija jeb Sabiedrības pamatprincipi». II sējums, Londona, 1767, V grāmata, XX nodaļa). — 242.

[106] Vācu filozofs Daumers savā darbā «Die Geheimnisse des christlichen Alterthums» («Kristiešu senatnes sakramenti») centies pierādīt, ka pirmie kristieši svētā vakarēdiena laikā lietojuši cilvēka gaļu. — 242.

[107] Lielais franču utopiskais sociālists Furjē iztēloja nākotnes sabiedrību, kurā cilvēks vienas darba dienas laikā nodarbosies ar vairākiem darba veidiem, t. i., viņa darba diena sastāvēs no vairākiem īsiem darba seansiem («courtes séances») un katra darba seansa ilgums nepārsniegs pusotras vai divas stundas. Tādēļ, pēc Furjē domām, darba ražīgums pieaugs tiktāl, ka pat vistrūcīgākais darba cilvēks spēs apmierināt visas savas vajadzības pilnīgāk, nekā iepriekšējā laikposmā to spēja jebkurš kapitālists. — 245.

[108] Šeit ir runa par Amerikas strādnieku kongresu, kas notika Baltimorā 1866. gada 20.—25. augustā. Kongresā piedalījās 60 delegātu, kuri pārstāvēja 60 tūkstošus tredjūnijās apvienoto strādnieku. Kongress apsprieda jautājumus par astoņu stundu darba dienas noteikšanu likumdošanas ceļā, par strādnieku politisko darbību, par kooperatīvajām biedrībām, par visu strādnieku iesaistīšanu tredjūnijās un citus. Kongresā tika arī pieņemts lēmums par strādnieku šķiras politiskās organizācijas — Nacionālās strādnieku savienības radīšanu. — 252.

[109] Šeit citētā Starptautiskās Strādnieku Biedrības Ženēvas kongresa rezolūcija bija sastādīta, pamatojoties uz Marksa sarakstīto «Instrukciju par atsevišķiem jautājumiem Pagaidu Centrālās Padomes delegātiem». (Sk. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2, т. 16, с. 194—203.) Šajā rezolūcijas vietā vārdu pa vārdam atveidots šīs «Instrukcijas» teksts. — 253.

[110] *«Savu moku čūska»* — pārfrāzēti vārdi no Heines dzejoļa «Heinrihs» (cikls «Mūslaiku dzejas»). — 253.

[111] *Magna Charta* — Magna Charta Libertatum (Lielā brīvību harta) — ar šādu nosaukumu vēsturisks kļuvis raksts, ko 1215. gadā parakstījis Anglijas karalis

Džons Bezzemis. «Lielo hartu» karalim iesniedza sacēlušies lielie feodāļi, kurus atbalstīja bruņinieki un pilsētnieki. Tā paredzēja zināmu karaļa varas ierobežošanu, saglabāja daļu feodālo brīvību un saturēja daļēju piekāpšanos bruņinieku un pilsētnieku priekšā. Šajā vietā Markss domājis likumus par darba dienas ierobežošanu, kurus Anglijas strādnieku šķira bija izcīnījusi ilgā un neatlaidīgā cīņā pret kapitālu. — 254.

112 *Quantum mutatus ab illo!* (Kāda pārmaiņa salīdzinājumā ar to, kas bijis!) — izteiciens no Vergīlija poēmas «Eneīda», otrā grāmata, 274. dzejolis. — 254.

113 Plaši izplatītā frāze «tā neko arī neiemācījās» atrodama kādā no franču admirāļa de Panā vēstulēm. Dažreiz to pieraksta Taleirānam. Tā teikta par rojālistiem, kuri nespēja gūt nekādu mācību no XVIII gadsimta beigās notikušās franču buržuāziskās revolūcijas. — 258.

114 Par to, ka gara tumsība nav pietiekams pamats, Spinoza runā «Ētikā» (pirmā daļa, pielikums), uzstājoties pret garīdznieku teleoloģisko uzskatu par dabu, kuri «dieva gribu» uzskatīja par visu parādību cēloni un kuriem vienīgais arguments bija, ka citus cēloņus viņi nezinot. — 258.

115 Sk. A. Quetelet. «Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de phisique sociale». Tomes I—II, Paris, 1835 (A. Ketlē. «Par cilvēku un viņa spēju attīstību jeb Sociālās fizikas pieredze». I—II sēj. Parīze, 1835). — 272.

116 W. Roscher. «System der Volkswirtschaft». Band I: «Die Grundlagen der Nationalökonomie». Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858, S. 88—89 (V. Rošers. «Tautas saimniecības sistēma». I sējums: «Politiskās ekonomijas pamati». Trešais — papildinātais un pārlabotais izdevums. Štutgarte un Augsburga, 1858, 88.—89. lpp.). — 273.

117 Domāta iniciatīva, ko parādīja utopisko sociālistu ideju iedvesmotie Ročdeilas pilsētas (Mančestras rūpniecības apgabals) strādnieki, kuri 1844. gadā organizēja patērētāju kooperācijas biedrību ar nosaukumu «Taisnīgo pionieru biedrība», kas kļuva par strādnieku kooperatīvās kustības iedīgli Anglijā un citās zemēs. — 278.

118 Sk. 49. piezīmi. — 288.

119 *Bellum omnium contra omnes* (visu karš pret visiem) — angļu filozofa Tomasa Hobsa izteiciens no viņa darba «Leviatāns». — 299.

120 Kā vēsta leģenda, Romas patricijs Menenijs Agripa 494. gadā pirms m. ē. sacēlušos plebejus pierunājis samierināties ar likteni, stāstot viņiem fabulu par cilvēka ķermeņa daļām, kuras bijušas sašutušas par kuņģi. Tā laika sabiedrību Menenijs Agripa pielīdzinājis dzīvam organismam, kura rokas ir plebeji, kas baro šī organisma kuņģi — patriciešus. Bet, ja roku atdalīšana no kuņģa nenovēršami rada organisma bojā eju, tad tas pēc analoģijas nozīmē, ka arī plebeju atteikšanās no savu pienākumu pildīšanas ir tas pats, kas radot Senās Romas valsts bojā eju. — 302.

121 *Mākslu un amatu biedrība* (Society of Arts) — buržuāziska apgaismotāju un filantropu biedrība, dibināta Londonā 1754. gadā. Biedrība ļoti plaši izdaudzināja savu mērķi — «atbalstīt mākslas, amatniecību un tirdzniecību» un visus tos, kas sekmē «nabadzīgo iedzīvotāju nodarbināšanu, tirdzniecības paplašināšanu, valsts bagātības vairošanu» utt. Biedrība centās būt vidutāja starp strādniekiem un uzņēmējiem. Markss šo biedrību dēvēja par «mākslu un krāpšanas biedrību». — 304.

122 Hegel. «Grundlinien der Philosophie des Rechts». Werke. Zweite Auflage, Bd. VIII, Berlin, 1840, S. 247 (Hēgelis. «Tiesību filozofijas pamati». Raksti. Otrais izdevums, VIII sējums. Berlīne, 1840, 247. lpp.). — 306.

[123] Sk. 49. piezīmi. — 305.

[124] Marksam šeit ir neprecizitāte. Istenībā darba «Concerning Happiness, A Dialogue» («Dialogs par laimi») autors ir nevis diplomāts Džeimss Hariss, kas publicējis grāmatu «Diaries and Correspondence» («Dienasgrāmatas un sarakste»), bet gan viņa tēvs Džeimss Hariss. — 306.

[125] Markss ņēmis šo Arhiloha izteicienu no Seksta Empīriķa sacerējuma «Adversus mathematicos», liber XI, 44 («Pret matemātiķiem, XI grāmata, 44). — 306.

[126] *30 tirānu gāšanas laikmets* — periods, kas attiecas uz pašām V gs. beigām pr. m. ē., kad Senajās Atēnās teroristiskais trīsdesmit oligarhu režīms tika aizstāts ar vergturu demokrātiju. Tas bija periods, kad Atēnās attīstījās tirdzniecības un augļotāju kapitāls. — 306.

[127] *Platona republika* — sengrieķu filozofa Platona darbos attēlotais ideālais vergturu valsts tips, kur pamatprincipam jābūt stingrai darba dalīšanai starp dažādu kategoriju brīvajiem pilsoņiem. Tā, piemēram, filozofiem bija paredzēta pārvaldīšanas funkcija, karavīriem bija jākaro, jāsargā pilsoņu dzīvība un īpašums, zemes īpašniekiem, amatniekiem un tirgotājiem — jāražo un jāpiegādā tautai dzīves līdzekļi. — 307.

[128] Citēta E. Jūra darba 21. lpp. (sk. 76. piezīmi). — 308.

[129] *Kaloriskā mašīna* — mašīna, kuras darbības pamatā bija princips, ka parastā gaisa apjoms, gaisu sasildot, palielinās, bet atvēsinot samazinās. Salīdzinājumā ar tvaika mašīnu tā bija pārāk masīva un tai bija zems lietderības koeficients. Kaloriskā mašīna tika izgudrota XIX gadsimta sākumā, bet jau šī gadsimta beigās tā zaudēja jebkuru praktisku nozīmi. — 310.

[130] *Dženija* — vērpjamā mašīna, kuru 1764.—1767. gadā izgudroja Džeimss Hārgrīvs un nosauca to šādi par godu savai meitai. — 311.

[131] Bībele. Piektā Mozus grāmata, 25. noda|a. — 312.

[132] Baynes. «The Cotton Trade. Two Lectures on the above Subject, Delivered before the Members of the Blackburn Literary, Scientific and Mechanics' Institution». Blackburn—London, 1857, p. 48 (Beinss. «Tirdzniecība ar kokvilnu. Divas lekcijas par šo jautājumu, kas nolasītas Blekbērnas literatūras, zinātnes un mehānikas biedrības locekļiem.» Blekbērna—Londona, 1857, 48. lpp.). — 323.

[133] *Slepenā padome* — speciāls Anglijas karaļa orgāns; tā sastāvā ietilpst ministri un citas amatpersonas, kā arī augstākie garīdzniecības pārstāvji. Pirmo reizi radīts XIII gadsimtā. Ilgu laiku tam bija likumdošanas tiesības karaļa vārdā, neatkarīgi no parlamenta. XVIII—XIX gadsimtā Slepenās padomes nozīme krasi samazinās. Mūsdienu Anglijas pārvaldīšanā Slepenā padome praktiski vispār nepiedalās. — 331.

[134] Šillers. «Dziesma par zvanu». — 336.

[135] Šajā izdevumā šis dzejolis ievietots tulkojumā no grieķu valodas pēc grāmatas «Греческие эпиграммы». М.—Л., 1935. — 338.

[136] Citēta E. Jūra darba 22. lpp. (sk. 76. pielikumu). — 348.

[137] Sk. šī sējuma 236. un turpmākās lpp. — 348.

[138] Sk. šī sējuma 243. lpp., 157. piezīmi. — 351.

[139] Furjē dēvē fabrikas par «mīkstināto katorgu» («les bagnes mitiges») grāmatā «La fausse industrie morcelée répugnante mensongère, et l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, vérdique, donnant quadruple produit». Paris, 1835, p. 59 («Neīsta saimnieciskā darbība, sadrumstalota, atbaidoša, viltota, un pretinde tai: dabiska saimnieciskā darbība, kombinēta, valdzinoša, īsta, kas dod četrkāršu produktu». Parīze, 1835, 59. lpp.). — 352.

[140] Markss citē S. Lančeloti darbu «L'Hoggidi overo Gl'ingegni non inferiori a'passati» («Laikmetīgums jeb Prāti, kuri nav sliktāki par pagājušo laiku prātiem») pēc grāmatas: J. Beckmann. «Beiträge zur Geschichte der Erfindungen». Band I, Leipzig, 1876, S. 125—126 (J. Bekmans. «Par izgudrojumu vēsturi». I sējums. Leipciga, 1786, 125.—126. lpp.). Arī datus par Lančeloti darbu Markss ņēmis no šīs Bekmana grāmatas. — 352.

[141] Tabula sastādīta, izmantojot datus, kas ievietoti trīs parlamenta dokumentos ar kopēju virsrakstu «Factories» («Fabrikas»): «Return to an Address of the Honourable the House of Commons, dated 15 April 1856» («Pārskats, kas iesniegts pēc augsti cienītās apakšpalātas 1856. gada 15. aprīļa pieprasījuma»); «Return to an Address of the Honourable the House of Commons, dated 24 April 1861» («Pārskats, kas iesniegts pēc augsti cienītās apakšpalātas 1861. gada 24. aprīļa pieprasījuma»); «Return to an Address of the Honourable the House of Commons, dated 5 December 1867» («Pārskats, kas iesniegts pēc augsti cienītās apakšpalātas 1867. gada 5. decembra pieprasījuma»). — 357.

[142] «Tenth Report of the Commissioners appointed to inquire into the Organization and Rules of Trades Unions and other Associations: together with Minutes of Evidence». London, 1868, p. 63, 64 («Tredjūniju un citu asociāciju organizācijas un statūtu pētīšanas komisijas desmitais pārskats, ieskaitot liecību protokolus». Londona, 1868, 63.—64. lpp.). — 359.

[143] *«Nominibus mollire licet mala»* («Ļaunumu nākas izskaistināt ar vārdiem») — vārdi no Ovīdija darba «Mīlas zinātne», otrā grāmata, 657. dzejolis. — 361.

[144] Datus Markss ņēmis no parlamenta dokumenta: «Corn, Grain and Meal. Return to an Order of the Honourable the House of Commons, dated 18 February 1867» («Maize, labība un milti. Pārskats sastādīts pēc augsti cienītās apakšpalātas 1867. gada 18. februāra rīkojuma»). — 372.

[145] *Likumi pret koalicijām* — Anglijas parlamenta 1799. un 1800. gadā pieņemtie likumi, saskaņā ar kuriem aizliegta jebkuru strādnieku organizāciju radīšana un darbība. Šos likumus parlaments atcēlis 1824. gadā un nākamajā gadā to atcelšanu apstiprinājis vēlreiz. Tomēr arī pēc tam varas iestādes stipri ierobežoja strādnieku savienību darbību. Starp citu, jau parastā aģitācija par strādnieku iestāšanos savienībā vien un par piedalīšanos streikos tika uzskatīta kā «piespiešana» un «vardarbība» un sodīta kā krimināInoziegums. — 374.

[146] Sk. 98. piezīmi. — 374.

[147] Markss šeit domājis angļu privāttirgotāju intensīvo iespiešanos Ķīnas tirgū pēc tam, kad tika atcelts Ostindijas kompānijas monopols tirdzniecībai ar Ķīnu (1833. g.). It īpaši attīstās Anglijas valdības visādi atbalstītā kontrabandas tirdzniecība ar opiju. Turklāt Anglijas valdība apzināti neievēroja Ķīnas likumus un valsts intereses un sekmēja ķīniešu masveida saindēšanos un viņu veselības pasliktināšanos. Atbildot uz Ķīnas varas orgānu enerģisko rīcību pret šīs narkotiskās vielas ievešanu Ķīnas teritorijā kontrabandas ceļā, angļi izraisīja pirmo «opija karu» (1839—1842), kas beidzās ar nevienlīdzīga laupīšanas līguma uzspiešanu Ķīnai. — 377.

[148] Sk. 129. piezīmi. — 378.

[149] Sk. 133. piezīmi. — 382.

[150] Sk. 49. piezīmi. — 387.

[151] *Ģenerālais reģistrators* — tā Anglijā sauca ierēdni, kas pārvaldīja Centrālo dzimtsarakstu biroju. Līdztekus parastajām funkcijām birojs reizi 10 gados izdarīja tautas skaitīšanu. — 388.

[152] Domāts parlamenta dokuments: «Factories. Return to an Address of the Honourable the House of Commons, dated 24 April 1861», p. 9 («Fabrikas. Pārskats, kas iesniegts pēc augsti cienījamās apakšpalātas 1861. gada 24. aprīļa pieprasījuma», 9. lpp.). — 390.

[153] Šekspīrs. «Venēcijas tirgotājs», IV cēliens, pirmā aina. — 400.

[154] *«Ne sutor ultra crepidam!»* («Kurpniek, paliec pie savām liestēm!») — vārdi, kurus teicis izcilais sengrieķu mākslinieks Apelless, atbildot kādam kurpniekam, kurš bija kritizējis viņa gleznu, kaut gan no glezniecības nekā nesajēdza un varēja tikai pamanīt atsevišķus trūkumus apavu attēlojumā. — 400.

[155] Sk. 5. piezīmi. — 406.

[156] Pārfrāzēti vārdi no XVIII gs. beigu vācu dzejnieka Frīdriha Leopolda Štolberga dzejoļa «Pie dabas» («An die Natur»). — 418.

[157] P. J. Proudhon. «Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère». T. I, Paris, 1846, p. 73 (P. Ž. Prudons. «Ekonomisko pretrunu sistēma jeb Nabadzības filozofija». I sēj. Parīze, 1846, 73. lpp.). — 419.

[158] Šeit ir runa par vienpadsmit ASV Dienvidu vergturu štatu savienību, kas tika nodibināta vergturu dumpja rezultātā un pastāvēja no 1861. līdz 1865. gadam. Pasludinādami separātu valsti, dumpinieki izvirzīja mērķi saglabāt verdzību un izplatīt to visā ASV teritorijā. Šo savienību likvidēja 1865. gadā, kad vergturi cieta sakāvi pilsoņu karā. — 440.

[159] Grāmatas «Essai sur la nature du commerce en général» («Apcerējums par tirdzniecības dabu vispār») autors ir Ričards Kantiljons. Angļu izdevumam šo darbu pārstrādāja Ričarda Kantiljona radinieks Filips Kantiljons. — 454.

[160] Šeit Markss ieminas par hofmaršala Kalba uzvedību Šillera traģēdijā «Mīla un viltus». Trešajā cēlienā (otrajā ainā) Kalbs sākumā atteicas piedalīties intrigā, ko iecerējis prezidents pie vācu hercoga galma. Tad prezidents piedraud ar demisiju, kurai nenovēršami jāizraisa arī Kalba demisija. Stipri izbijies, Kalbs jautā: «Bet kā tad es?... Kas gan jums! Jūs esat izglītots cilvēks! Bet es... mon Dieu! Ja viņa augstība mani atlaidīs, kas tad es būšu?» — 472.

[161] Runa ir par Vācu strādnieku biedrību, kuru Markss un Engelss nodibināja Briselē 1847. g. augusta beigās, lai politiski izglītotu vācu strādniekus, kuri dzīvoja Beļģijā, un propagandētu viņu vidū zinātniskā komunisma idejas. Marksa un Engelsa un viņu līdzgaitnieku vadībā biedrība izveidojās par legālu revolucionārā proletariāta spēku apvienošanās centru Beļģijā. Biedrības labākie elementi sastāvēja Briseles Komunistu savienības kopienā. Vācu strādnieku biedrības darbība Briselē izbeidzās drīz pēc 1848. gada februāra buržuāziskās revolūcijas Francijā sakarā ar to, ka Beļģijas policija apcietināja un izsūtīja tās biedrus. — 474.

[162] Simonde de Sismondi. «Nouveaux principes d'économie politique, au De la richesse dans ses rapports avec la population». Tome I, Paris, 1819, p. 119

(Simons de Sismondī. «Politiskās ekonomijas jaunie pamati jeb Par bagātību tās attiecībā pret iedzīvotāju skaitu. I sējums. Parīze, 1815, 119. lpp.). — 475.

[163] Bībele (Mateja evaņģēlijs, 1. nod.) vēsta par to, kā pakāpeniski audzis ebreju ciltstēva Ābrama pēcnācēju skaits un rezultātā no viņa izveidojusies visa ebreju tauta. — 475.

[164] Hegel. «Grundlinien der Philosophie des Rechts». Werke. Zweite Auflage, Bd. VIII, Berlin, 1840, S. 259. — 481.

[165] Seit domāts darbs: J. St. Mill. «A System of Logic, ratiocinative and inductive, being a connected View of the Principles of Evidence, and the Methods of Scientific Investigation». In two volumes (Dž. St. Mills. «Siloģistiskās un induktīvās loģikas sistēma, pierādījuma principu izklāsts sakarā ar zinātniskās pētniecības metodēm». Divos sējumos). Pirmais izdevums iznācis Londonā 1843. gadā. Markss atzīmē, ka Dž. St. Mills, kas pretendējis uz «loģikas sistēmas» izklāstu, bijis paviršs ekonomists un nav ievērojis loģiskās analīzes elementārās prasības. — 482.

[166] *«Ekonomiskā tabula»* — sabiedriskā kopkapitāla atražošanas un apgrozības shēma, ko pirmo reizi ekonomiskajā literatūrā izstrādājis fiziokrāts Kenē. Sīkāk par to stāstīts Marksa darbā «Virsvērtības teorijas» (I daļa, 6. nodaļa), Engelsa darba «Anti-Dīrings» otrās daļas desmitajā nodaļā, ko sarakstījis Markss, kā arī «Kapitāla» otrajā sējumā (deviņpadsmitajā nodaļā). — 483.

[167] Seit citētos vārdus «nav nekāda datuma» Lihnovskis atkārtoja vairākkārt, runādams Frankfurtes Nacionālajā sapulcē 1848. gada 25. jūlijā pret Polijas vēsturiskajām tiesībām uz patstāvību. Lihnovskis teica nevis «keinen Datum hat», bet gan «keinen Datum *nicht* hat», t. i., pretēji vācu valodas gramatikas prasībām lika blakus divus noliegumus. Tāpēc viņa runas laikā atskanēja klātesošo smiekli. Sīkāk par šo Lihnovska runu sk. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2, т. 5, с. 375. — 483.

[168] Šillers. Balāde «Galvojums». — 484.

[169] Pārfrāzēti Fausta vārdi no Gētes tā paša nosaukuma traģēdijas, I daļa, otrā aina («Aiz pilsētas vārtiem»). — 484.

[170] Saskaņā ar seno kristiešu leģendu Mozus un citi pravieši sarakstījuši Bībeles grāmatas, kas veido Vecās derības pamatu. Izteicienu «te ir Mozus un pravieši» Markss šeit lieto, lai uzsvērtu: tas ir galvenais, tāds ir pirmais bauslis u. tml. — 486.

[171] J. B. Say. «Traité d'économie politique». Cinquième édition, Tome premier, Paris, 1826, p. 130—131 (Ž. B. Sejs. «Traktāts par politisko ekonomiju». Piektais izdevums. Pirmais sējums. Parīze, 1826, 130.—131. lpp.). — 486.

[172] *Determinatio est negatio* — noteikšana ir noliegšana. Markss te minējis šo Spinozas tēzi Hēgeļa izskaidrojumā, kas kļuvis plaši pazīstams. Spinoza lieto šo izteicienu šādā nozīmē — «ierobežošana ir noliegšana» (sk. B. Spinoza. «Sarakste», 50. vēstule). — 487.

[173] Seit citēta A. Potera grāmata «Political Economy: its Objects, Uses, and Principles: considered with Reference to the Condition of the American People». New-York, 1841 («Politiskā ekonomija: tās priekšmets, uzdevums un pamati, kas aplūkoti, ņemot vērā amerikāņu tautas dzīves apstākļus». Ņujorka, 1841). Kā redzams no ievada, šīs grāmatas lielākā daļa ir galveno-

kārt Anglijā 1833. gadā izdotās Dž. Skropa grāmatas «The principles of Political Economy» («Politiskās ekonomijas pamati») pirmo desmit nodaļu pārdrukājums (ar grozījumiem, ko izdarījis A. Poters). — 487.

[174] Vārdus *«nulla dies sine linea»* («lai nav nevienas dienas bez svītras») piedēvē sengrieķu māksliniekam Apellesam, kas bija centies katru dienu kaut nedaudz pastrādāt pie savas gleznas. — 497.

[175] Linguet. «Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société». Tome I, Londres, 1767, p. 236. — 502.

[176] *Peculium* (pekūlijs). Senajā Romā daļa īpašuma, kuru ģimenes galva varēja dot brīvajam vai vergam apsaimniekošanai vai pārvaldīšanai. Pekūlijs nenovērsa verga faktisko atkarību no sava kunga, arī juridiski pekūlija īpašnieks palika kungs. Tā, piemēram, pekūlija pārvaldītājam vergam bija atļauts slēgt darījumus ar trešajām personām, bet tikai tādos apmēros, kas neļauj saņemt tik lielu naudas summu, lai varētu pilnīgi atpirkties no verdzības. Sevišķi izdevīgus darījumus un citus pasākumus, kuri sekmēja pekūliju ievērojamu palielināšanos, ģimenes galva parasti veica pats. — 503.

[177] A. Smith. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I, Edinburgh, 1814, p. 142 (Ā. Smits. «Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem». I sēj. Edinburga, 1814, 142. lpp.). — 506.

[178] Laika posmā starp 1849. un 1859. gadu Anglija piedalījās vairākos karos: Krimas karā (1853—1856), pret Ķīnu (1856—1858 un 1859—1860) un pret Irānu (1856—1857). Turklāt 1849. gadā Anglija pabeidza Indijas iekarošanu, bet 1857.—1859. gadā tās karaspēks apspieda Indijas nacionālās atbrīvošanās sacelšanos. — 519.

[179] Sk. 96. piezīmi. — 525.

[180] I. Steuart. «An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy». Vol. I, Dublin, 1770, p. 39, 40 (Dž. Stjuarts. «Pētījums par politiskās ekonomijas pamatiem». I sēj. Dublina, 1770, 39., 40. lpp.). — 527.

[181] Sk. 151. piezīmi. — 530.

[182] N. Bualo. VIII satīra. — 531.

[183] Domāts F. Engelsa darbs «Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā» (sk. Markss K. un Engelss F. Par Angliju. R., LVI, 1954). — 532.

[184] A. Smith. «An Inquiry into the Nature and Couses of the Wealth of Nations». Vol. I, Edinburgh, 1814, p. 6. — 532.

[185] Sk. 133. piezīmi. — 532.

[186] *«Low Church»* («zemā baznīca») — anglikāņu baznīcas virziens, kas izplatīts galvenokārt buržuāzijas un zemākās garīdzniecības vidū. Tā piekritēji sludināja buržuāziski kristietisku morāli un veica filantropisku darbību, kurai vienmēr bija svētulīgi liekulīgs raksturs. Grāfs Šeftsberijs (viņš arī lords Ešlijs) ar šādu darbību bija guvis ievērojamu ietekmi «zemās baznīcas» aprindās, tāpēc Markss ironiski dēvē viņu par šīs baznīcas «pāvestu». — 550.

[187] Sk. 151. piezīmi. — 550.

[188] Horācijs. «Poēzijas zinātne», 173. dzejolis. — 551.

[189] Šis izteiciens lietots Furjē darbā «Le nouveau monde industriel et sociétaire» («Jaunā saimnieciskā un sabiedriskā pasaule»), piektais nodalījums, papildinājumi XXXVI nodaļai; sestais nodalījums, vispārinoši secinājumi. — 564.

[190] Sk. 91. piezīmi. — 570.

[191] *Erina* — senais Irijas nosaukums. — 577.

[192] Pārfrāzēti Mefistofeļa vārdi no Gētes traģēdijas «Fausts» («Prologs debesīs»). — 577.

[193] *Feniji* — sīkburžuāziski Irijas revolucionāri. Pirmās feniju organizācijas radās 1857. gadā Irijā un Amerikas Savienotajās Valstīs, kur tās apvienoja īru izcelsmes emigrantus. Feniju programmā un darbībā atspoguļojās Irijas tautas masu protests pret angļu koloniālo jūgu. Feniji izvirzīja prasību nodrošināt viņu zemei nacionālo neatkarību, nodibināt demokrātisku republiku, pārvērst zemniekus rentniekus par viņu apstrādājamās zemes īpašniekiem un citas. Savu politisko programmu viņi bija iecerējuši īstenot ar bruņotu sacelšanos. Tomēr viņu sazvērnieciskā darbība bija nesekmīga. Fenijus 60. gadu beigās sāka masveidīgi represēt. 70. gados kustība apsīka. — 579.

[194] *«Acerba fata Romanos agunt scelusque fraternae necis»* («Romiešus vajā bargs liktenis un neģēlīga brāļu slepkavošanās»). Horācijs. 7. epods. — 579.

[195] Ar pasaules tirgus revolūciju šeit domāts tas, ka, sākot ar XV gadsimta beigām, bija krasi samazinājusies Dženovas, Venēcijas un citu Ziemeļitālijas pilsētu loma tranzīttirdzniecībā. Šī samazināšanās notika tā laika lielo ģeogrāfisko atklājumu rezultātā: tika atklāta Kuba, Haiti un Bahamas salas, Ziemeļamerikas kontinents, jūras ceļš uz Indiju apkārt Āfrikas dienvidu krastiem un, beidzot, Dienvidamerikas kontinents. — 582.

[196] J. Steuart. An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy». Vol. I, Dublin, 1770, p. 52. — 584.

[197] *«Pauper ubique jacet»* («Visur nabagie ir grūtdieņi») — vārdi no Ovīdija darba «Fasti», pirmā grāmata, 218. dzejolis. — 586.

[198] Acīm redzot, domāts ukazs par aizbēgušo zemnieku meklēšanu, kas izdots 1597. gadā cara Fjodora Ivanoviča valdīšanas laikā, kad faktiskais Krievijas valdnieks bija Boriss Godunovs. Saskaņā ar šo ukazu zemniekus, kuri bija aizbēguši no muižniekiem pārmērīgi smagā jūga un parādnastas dēļ, meklēja piecus gadus un piespiedu kārtā atdeva atpakaļ iepriekšējiem saimniekiem. — 587.

[199] Angļu buržuāziskajā historiogrāfijā par «slaveno revolūciju» dēvē 1688. gada valsts apvērsumu, kura rezultātā Anglijā izveidojās konstitucionālā monarhija, kas pamatojās uz kompromisu starp zemesīpašnieku aristokrātiju un lielburžuāziju. — 587.

[200] Domāts 1796. gadā Londonā iznākušais pamflets: «A Letter from the Right Honourable Edmund Burke to a Noble Lord, on the Attacks made upon him and his Pension, in the House of Lords, by the Duke of Bedford, and the Earl of Lauderdale, Early in the present Sessions of Parliament» («Cienījamā Edmunda Bērka vēstule dižciltīgajam lordam sakarā ar pārmetumiem, kurus izteikuši viņam attiecībā uz viņa pensiju hercogs Bedfords un grāfs Loderdeils lordu palātā šās parlamenta sesijas sākumā»). — 588.

[201] *Licīnija likums* — likums, kas pieņemts Senajā Romā 367. gadā pirms m. ē. Tas paredzēja zināmus tiesību ierobežojumus, nododot sabiedriskās zemes personiskajā lietošanā, un parādu daļēju kasāciju. Būdams vērsts pret lielo zemes īpašumu palielināšanos un patriciešu aristokrātijas privilēģijām, likums atspoguļoja plebeju ekonomisko un politisko pozīciju daļēju nostiprināšanos. Pēc Romas tradīcijas par likuma autoriem uzskata tautas tribūnus Licīniju un Sekstiju. — 590.

[202] Domāta 1745.—1746. g. Stjuartu karaļdinastijas piekritēju sacelšanās ar nolūku iecelt Anglijas tronī tā saucamo «jauno pretendentu» Čārlzu Eduardu. Sacelšanās līdz ar to atspoguļoja Skotijas un Anglijas tautas masu protestu pret to, ka viņas ekspluatēja lendlordi un masveidīgi atņēma zemi. Pēc tam kad Anglijas regulārais karaspēks bija apspiedis šo sacelšanos, klanu sistēmas sairšana kalnainajā Skotijā paātrinājās un zemnieku padzīšana no zemes kļuva vēl intensīvāka. — 592.

[203] *Taksmeni*, kā paskaidro Markss rakstā «Vēlēšanas. — Finansu grūtības. — Hercogiene Saterlenda un verdzība» (sk. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. Изд. 2, т. 8, с. 521—528), klanu sistēmas apstākļos Skotijā bija vecākie, kuri bija tieši pakļauti klana vadonim — lerdam («lielajam cilvēkam»). Šis pēdējais sadalīja vecākajiem uzraudzībai zemi («tak»), kas bija visa klana īpašums, bet, atzīstot lerda varu, vecākie maksāja viņam nelielus meslus. Taksmeni savukārt sadalīja zemes gabalus starp saviem vasaļiem. Klanu sistēmai sairstot, lerds kļuva par lendlordu, bet taksmeni faktiski kļuva par kapitālistiskiem fermeriem. Reizē ar to arī agrākie mesli tika aizstāti ar zemes renti. — 592.

[204] *Geli* — Ziemeļskotijas un Rietumskotijas kalnu rajonu pamatiedzīvotāji, seno ķeltu pēcteči. — 592.

[205] Markss domājis savu rakstu: «Vēlēšanas. — Finansu grūtības. — Hercogiene Saterlenda un verdzība», kas publicēts avīzē «New-York Daily Tribune» 1853. g. 9. februārī (sk. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2, т. 8, с. 521—528). — 593.

[206] Sk. 121. piezīmi. — 594.

[207] *Petty Sessions* (mazās sesijas) — miertiesu sesijas Anglijā; izskata sīkas lietas pēc vienkāršotas tiesvedības. — 597.

[208] A. Smith. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I, Edinburgh, 1814, p. 237. — 598.

[209] Sk. 175. piezīmi. — 598.

[210] Sk. 145. piezīmi. — 599.

[211] *Likums pret «konspirācijām»* Anglijā bija jau viduslaikos. Tas aizliedza «visāda veida konspiratīvu darbību, kaut arī iegansts tai būtu likumīgs». Pamatojoties uz šo likumu, tika apspiestas strādnieku organizācijas un strādnieku šķiras cīņa tiklab pirms tam, kad pieņēma likumus pret koalīcijām (sk. 145. piezīmi), tā arī pēc to atcelšanas. — 600.

[212] Runa ir par jakobīņu diktatūras vadību Francijā no 1793. gada jūnija līdz 1794. gada jūnijam. — 601.

[213] A. Anderson. «An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce, from the Earliest Accounts to the present Time» (A. Andersons. «Vēsturisks un hronoloģisks tirdzniecības apraksts no visagrākajām ziņām par to līdz mūsu laikam»). Pirmais izdevums iznācis Londonā 1764. gadā. — 603.

[214] J. Steuart. «An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy». Vol. I, Dublin, 1770, First book, Ch. XVI. — 604.

[215] Sk. 56. piezīmi. — 609.

[216] G. Gülich. «Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit». Bd. I,

Jena, 1830, S. 371 (G. Gīlihs. «Vēsturisks mūsdienu svarīgāko tirdzniecības zemju tirdzniecības, rūpniecības un zemkopības apraksts». I sēj. Jēna, 1830, 371. lpp.). — 610.

217 Acīm redzot, Markss šeit norāda uz Janam de Vitam piedēvētās grāmatas «Aanwysing der heilsame politike Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Friesland» («Holandes un Rietumfrīslandes republikas svarīgāko politisko principu un maksimu rādītājs») angļu izdevumu, kas pirmo reizi iznācis Leidenē 1662. gadā. Kā tagad konstatēts, tās autors, izņemot divas nodaļas, kuras sarakstījis Jans de Vits, ir bijis holandiešu ekonomists un uzņēmējs Pīters van der Hore (viņš arī — Pīters de la Kūrs). — 612.

218 Sk. 213. piezīmi. — 614.

219 *Asjento* — līgumu nosaukums, pēc kuriem Spānija XVI—XVIII gs. piešķīra ārvalstīm un privātpersonām īpašas tiesības pārdot nēģerus vergus Spānijas pārvaldītajās zemēs Amerikā. — 614.

220 *Tantae molis erat* (prasīja tik daudz darba) — izteiciens no Vergīlija poēmas «Eneīda», pirmā grāmata, 33. dzejolis. — 615.

221 C. Pecqueur. «Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou Études sur l'organisation des sociétés». Paris, 1842, p. 435 (K. Pekers. «Jaunā sociālās un politiskās ekonomijas teorija jeb Pētījumi par sabiedrību organizāciju». Parīze, 1842, 435. lpp.). — 616.

222 Sk. 170. piezīmi. — 623.

223 Sk. 68. piezīmi. — 624.

224 Domāts 1844. gada banku akts. Cenzdamās novērst grūtības banknošu apmaiņā pret zeltu, angļu valdība pēc R. Pīla iniciatīvas 1844. gadā pieņēma likumu par Anglijas bankas reformu, sadalot to divās patstāvīgās nodaļās — banku un emisijas — un nosakot stingru normu banknošu nodrošināšanai ar zeltu. Ar zeltu nenodrošināto banknošu emisija tika ierobežota ar 14 milj. sterliņu mārciņu. Tomēr, neraugoties uz 1844. gada banku aktu, banknošu daudzums apgrozībā faktiski bija atkarīgs nevis no seguma fonda, bet gan no to pieprasījuma apgrozības sfērā. Ekonomisko krīžu periodos, kad vajadzība pēc naudas bija sevišķi asa, Anglijas valdība uz laiku apturēja 1844. gada akta darbību un palielināja ar zeltu nenodrošināto banknošu summu. — 624.

VĀRDU RĀDĪTĀJS

A

Adingtons (Addington) Stīvens (1729—1796) — angļu garīdznieks, vairāku mācības līdzekļu autors. — 589.

Aleksandra (1844—1925) — Dānijas karaļa Kristiāna IX meita, 1863. gadā apprecējās ar Velsas princi, vēlāko Anglijas karali Eduardu VII. — 217.

Andersons (Anderson) Ādams (apm. 1692—1765) — skotu buržuāziskais ekonomists, kāda tirdzniecības vēstures darba autors. — 603, 614.

Andersons (Anderson) Džeimss (1739—1808) — angļu buržuāziskais ekonomists, kas izstrādājis galvenajos vilcienos diferenciālās rentes teoriju. — 413, 458, 505, 590, 592, 603.

Anna (1665—1714) — Anglijas karaliene (1702—1714). — 146, 597.

Antipatrs no Tesalonikām (I gs. pirms m. ē.) — sengrieķu dzejnieks. — 337—338.

Apiāns (I gs. beigas — II gs. 70. gadi) — izcilais sengrieķu vēsturnieks. — 590.

Ārbatnots (Arbuthnot) Džons — angļu fermeris, 1779. gadā Londonā iznākušā anonīmā darba «Pētījums par atkarību starp tagadējām pārtikas produktu cenām un fermu lielumu» autors. — 259—260, 274—276, 587, 590—591.

Arhilohs (VII gs. pirms m. ē.) — sengrieķu dzejnieks liriķis. — 306.

Arhimeds (apm. 287—212 pirms m. ē.) — lielais sengrieķu matemātiķis un mehāniķis. — 256.

Ariosto (Ariosto) Lodoviko (1474—1533) — lielais renesanses laikmeta itāļu dzejnieks, poēmas «Negantais Rolands» autors. — 43.

Aristotelis (384—322 pirms m. ē.) — lielais seno laiku domātājs, filozofijā svārstījies starp materiālismu un ideālismu, vergturu šķiras ideologs; pēc ekonomiskajiem uzskatiem — naturālās vergturu saimniecības aizstāvis, pirmais analizējis vērtības formu. — 66—67, 84, 88, 137—138, 147, 275, 337.

Arkraits (Arkwright) Ričards (1732—1792) — angļu uzņēmējs; piesavinājies vairākus svešu izgudrojumu patentus Anglijā. — 314, 317, 350, 353, 401.

Atenejs (II gs. beigas — III gs. sākums) — sengrieķu retoriķis un gramatiķis. — 99, 123.

B

Babeidžs (Babbage) Čārlzs (1792—1871) — angļu matemātiķis un mehāniķis, buržuāziskais ekonomists. — 291, 294, 313, 325, 335.

Bailss (Byles) Džons Bārnards (1801—1884) — angļu jurists, Slepenās padomes loceklis, torijs, darbu autors par juridiskiem, ekonomiskiem un citiem jautājumiem. — 230, 598.

Ballards (Ballard) Eduards (1820—1897) — angļu ārsts, medicīnas inspektors Londonā. — 386.

Balzaks (Balzac) Onorē *de* (1799—1850) — lielais franču rakstnieks reālists. — 483.

Bankss (Bankes) Džordžs (1788—

1856) — angļu jurists un politiskais darbinieks, torijs, parlamenta loceklis. — 552.

Barbons (Barbon) Nikolass (1640—1698) — angļu buržuāziskais ekonomists, uzskatīja, ka lietas vērtību noteic tās derīgums; tā saucamās valsts naudas teorijas priekštecis. — 47—49, 116, 120, 131—132, 504.

Bartons (Barton) Džons (XVIII gs. beigas — XIX gs. sākums) — angļu ekonomists, klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 516, 549.

Bastiā (Bastiat) Frederiks (1801—1850) — franču vulgārais ekonomists, sludinājis buržuāziskās sabiedrības šķiru interešu harmonijas teoriju. — 24, 68, 84, 169, 338, 461.

Batlers (Butler) Semjuels (1612—1680) — angļu dzejnieks satīriķis, poēmas «Hudibrass» autors. — 48.

Bazedovs (Basedow) Johans Bernhards (1723—1790) — vācu pedagogs. — 401.

Bēbelis (Bebel) Augusts (1840—1913) — izcilais vācu un starptautiskās strādnieku kustības darbinieks, viens no vācu sociāldemokrātijas dibinātājiem un vadoņiem, I Internacionāles loceklis, reihstāga deputāts no 1867. gada, Marksa un Engelsa draugs un līdzgaitnieks; savas darbības pēdējā posmā pieļāva daudz centristiska rakstura kļūdu. — 42.

Beikers (Baker) Roberts — 50.—60. gados angļu fabriku inspektors. — 252, 331, 351, 368, 577.

Beilijs (Bailey) Semjuels (1791—1870) — angļu buržuāziskais ekonomists un filozofs; uzstājies pret Rikārdo darba vērtības teoriju no vulgārās politiskās ekonomijas pozīcijām; reizē ar to pareizi pamanījis dažas pretrunas Rikārdo ekonomiskajos uzskatos. — 59, 64, 70, 85, 86, 436, 499.

Beinss (Baynes) Džons — municipalitātes loceklis angļu pilsētā Blekbērnā; 1857. gadā nolasīja un publicēja divas lekcijas par tirdzniecību ar kokvilnu. — 323, 324.

Bekāria (Beccaria) Čezāre (1738—1794) — itāļu jurists, publicists un ekonomists; redzams XVIII gs. buržuāziskās apgaismības pārstāvis. — 306.

Bekmanis (Beckmann) Johans (1739—1811) — vācu buržuāziskais zinātnieks, vairāku darbu autors par tehnoloģiju un ekonomiku. — 352.

Bēkons (Bacon) Frensiss, Verulamas barons (1561—1626) — izcilais angļu filozofs, angļu materiālisma pamatlicējs; dabas pētnieks un vēsturnieks. — 324, 584, 585.

Bellerss (Bellers) Džons (1654—1725) — angļu ekonomists, uzsvēra darba nozīmi bagātības radīšanā, vairāku utopisku sociālo reformu projektu autors. — 122, 127, 132, 274, 293, 352, 394, 401, 503.

Bells (Bell) Čārlzs (1774—1842) — skotu fiziologs un ķirurgs. — 236, 541.

Bentems (Bentham) Džeromija (1748—1832) — angļu buržuāziskais sociologs, utilitārisma teorētiķis. — 155—156, 499, 500.

Bērklijs (Berkeley) Džordžs (1685—1753) — angļu reakcionārais filozofs, redzams subjektīvā ideālisma pārstāvis, bīskaps, politiskajā ekonomijā — merkantilisma kritiķis; darbu uzskatīja par galveno bagātības avotu; nominālistiskās naudas teorijas pārstāvis. — 281, 297.

Bērks (Burke) Edmunds (1729—1797) — angļu publicists un politiskais darbinieks, vairāku darbu autors par ekonomiskajiem jautājumiem; savas darbības sākumā sliecās uz liberālismu, vēlāk — reakcionārs, viens no niknākajiem franču XVIII gadsimta buržuāziskās revolūcijas pretiniekiem. — 180, 202, 272, 588, 615.

Bido (Bidaut) Ž. N. (XIX gs. pirmā puse) — franču publicists, valsts ierēdnis. — 270.

Bičere-Stova (Beecher-Stowe) Harieta Elizabete (1811—1896) — pazīstamā amerikāņu rakstniece, aktīva abolicionistiskās kustības dalībniece Amerikas Savienotajās Valstīs. — 593.

Bīze (Biese) Francis (1803—1895) — vācu pedagogs, filologs un filozofs, sarakstījis darbu par Aristoteļa filozofiju. — 337.

Blanki (Blanqui) Luijs Ogists (1805—1881) — ļoti izcils franču revolucionārs, utopiskā komunisma pārstāvis, aktīvs 1830. un 1848. gada revolūciju dalībnieks. — 234.

Blanki (Blanqui) Žeroms Ādolfs (1798—1854) — franču buržuāziskais ekonomists un ekonomisko mācību vēsturnieks, vulgārās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 234, 284.

Bleikijs (Blakey) Roberts (1795—1878) — angļu buržuāziskais filozofs. — 587.
Bloks (Block) Moriss (1816—1901) — franču buržuāziskais statistiķis un ekonomists, vulgārās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 25.
Bokshorns (Boxhorn) Markus Ziērius (1612—1653) — holandiešu vēsturnieks un filologs. — 353.
Bolingbroks (Bolingbroke) Henrijs (1678—1751) — angļu filozofs deists, publicists un politiskais darbinieks, viens no toriju partijas līderiem. — 611.
Boltons (Boulton) Metjū (1728—1809) — angļu inženieris un rūpnieks. — 323.
Braits (Bright) Džons (1811—1889) — angļu fabrikants, buržuāzisks politiskais darbinieks, viens no frītrēderu līderiem un pret labības likumiem vērstās līgas dibinātājiem; no 60. gadu sākuma liberālās partijas kreisā spārna līderis; ieņēma vairākus ministru posteņus liberāļu kabinetos. — 23, 218, 239, 456, 531, 553, 606.
Breijs (Bray) Džons Frensiss (1809—1895) — angļu ekonomists, utopiskais sociālists, R. Ouena sekotājs; attīstīja «strādnieku naudas» teoriju. — 74.
Brentāno (Brentano) Luio (1844—1931) — vācu vulgārais buržuāziskais ekonomists, viens no galvenajiem «katedersociālisma» pārstāvjiem. — 41—44.
Brindlijs (Brindley) Džeimss (1716—1772) — angļu inženieris un izgudrotājs. — 293.
Brodhersts (Broadhurst) Dž. — angļu ekonomists XIX gs. vidū, vulgārās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 63.
Brodi (Brodie) Bendžamins (1783—1862) — pazīstams angļu ķirurgs. — 236.
Brukners (Bruckner) Džoenness (1726—1804) — angļu protestantu garīdznieks, teologs. — 504.
Brums (Brougham) Henrijs Pīters, barons (1778—1868) — angļu jurists un literāts, redzams vigu partijas darbinieks 20.—30. gados, lords kanclers (1830—1834). — 614.
Buagilbērs (Boisguillebert) Pjērs (1646—1714) — franču ekonomists, fiziokrātu priekštecis, klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pamatlicējs Francijā. — 121, 129.
Bualo (Boileau) Etjēns (1200—1269) — karaliskais Parīzes prevo (pilsētas pārvaldnieks), sastādījis «Amatu grāmatu» — Parīzes amatnieku cunftu statūtu krājumu. — 399.
Bualo (Boileau) Nikolā (1636—1711) — franču dzejnieks un klasicisma teorētiķis. — 533.
Bjūkenans (Buchanan) Deivids (1779—1848) — angļu publicists un buržuāziskais ekonomists, Ā. Smita sekotājs un komentētājs. — 118, 457, 592.
Bušē (Buchez) Filips (1796—1865) — franču politiskais darbinieks un vēsturnieks, buržuāziskais republikānis, viens no kristīgā sociālisma ideologiem. — 601.

C

Cicerons (Marks Tullijs Cicerons) (106—43 pirms m. ē.) — izcilais romiešu orators un valsts darbinieks, filozofs eklektiķis. — 337.
Cincināts (Lucijs Kvinkcijs Cincināts) (V gs. pirms m. ē.) — romiešu patricietis, konsuls (460 pirms m. ē.), diktators (458 un 439 pirms m. ē.), kā vēsta leģenda, ieturējis vienkāršu dzīves veidu un pats apstrādājis zemi. — 162.

Č

Čailds (Child) Džozaja (1630—1699) — angļu ekonomists merkantilists, bankieris un tirgotājs. — 91, 615.
Čalmerss (Chalmers) Tomass (1780—1847) — angļu protestantu teologs un buržuāziskais ekonomists, Maltusa sekotājs. — 138, 145, 504, 505.
Čemberlēns (Chamberlain) Džozefs (1836—1914) — angļu valsts darbinieks, 1873.—1875. g. Birmingemas pilsētas mērs, pēc tam daudzus gadus angļu kabineta loceklis, viens no galvenajiem angļu un būru kara organizētājiem, angļu imperiālisma ideologs. — 524.
Černiševskis Nikolajs Gavrilovičs (1828—1889) — lielais krievu revolucionārais demokrāts, zinātnieks, rakstnieks un literatūras kritiķis, viens no izcilākajiem krievu sociāldemokrātijas priekštečiem. — 24.

D

Dabldejs (Doubleday) Tomass (1790—1870) — angļu publicists un ekonomists, buržuāziskais radikālis, maltusisma pretinieks. — 612.

Daferīns (Dufferin) Frederiks, Templs Hamiltons, Templs *Blekvūds*, markīzs (1826—1902) — angļu valsts darbinieks un diplomāts, liberālis, zemes lielīpašnieks Irijā, Kanādas ģenerālgubernators (1872—1878), Indijas vicekaralis (1884—1888). — 577, 578.

Dafijs (Duffy) Čārlzs Gavans (1816—1903) — īru politiskais darbinieks un publicists; 1855. gadā emigrējis uz Austrāliju, kur ieņēmis vairākus valsts amatus. — 625.

Dannings (Dunning) T. Dž. (1799—1873) — angļu arodbiedrību darbinieks un publicists. — 450, 453, 615.

Dante Aligjēri (Dante Alighieri) (1265—1321) — lielais itāliešu dzejnieks. — 18, 101, 211.

Darvins (Darwin) Čārlzs Roberts (1809—1882) — lielais angļu dabaspētnieks, zinātniskās evolucionārās bioloģijas pamatlicējs. — 287, 310.

Daumers (Daumer) Georgs Frīdrihs (1800—1875) — vācu rakstnieks, autors darbiem par reliģijas vēsturi. — 242.

Defo (Defoe) Daniels (apm. 1660—1731) — pazīstamais angļu rakstnieks un publicists, romāna «Robinsons Krūzo» autors. — 80—82, 129, 244, 504.

Dekarts (Descartes) Renē (1596—1650) — izcilais franču filozofs duālists, matemātiķis un dabaspētnieks. — 324.

De Kvinsijs (De Quincey) Tomass (1785—1859) — angļu rakstnieks un ekonomists, Rikārdo komentētājs; viņa darbi atspoguļo Rikārdo skolas pagrimumu un sairšanu. — 328.

Derbijs (Derby), Eduards Džordžs Džefrijs Smits *Stenlijs*, grāfs (1799—1869) — angļu valstsvīrs, toriju līderis, vēlāk viens no konservatīvo partijas līderiem; premjerministrs (1852, 1858—1859 un 1866—1868). — 375.

De-Roberti, Jevgenijs Valentinovičs (1843—1915) — krievu filozofs pozitīvists, vulgārais buržuāziskais ekonomists, 70. gados zemstu darbinieks, buržuāziskais liberālis, vēlāk emigrējis uz Franciju. — 25.

Destits de Trasi (Destutt de Tracy) Antuāns Luijs Klods, grāfs (1754—1836) — franču vulgārais ekonomists, filozofs sensuālists, konstitucionālās monarhijas piekritējs. — 83—84, 141, 146, 274, 275—276, 529.

Didro (Diderot) Denī (1713—1784) — izcilais franču filozofs, mehānistiskā materiālisma pārstāvis, ateists, viens no franču revolucionārās buržuāzijas ideologiem, apgaismotājs, enciklopēdistu vaditājs. — 124.

Dikenss (Dickens) Čārlzs (1812—1870) — lielais angļu rakstnieks reālists. — 363—364.

Dīcgens (Dietzgen) Jozefs (1828—1888) — izcilais vācu filozofs, kas patstāvīgi nonāca līdz dialektiskajam materiālismam; sociāldemokrāts; pēc profesijas strādnieks ādminis. — 24.

Diodors, Sicilijas (apm. 80—29 pirms m. ē.), — sengrieķu vēsturnieks. — 131, 203, 286, 307, 418.

Draidens (Dryden) Džons (1631—1700) — angļu dzejnieks un dramaturgs, klasicisma pārstāvis. — 208.

Dērs (Daire) Ežēns (1798—1847) — franču buržuāziskais ekonomists, politiskās ekonomijas darbu izdevējs. — 48, 92, 105, 129, 143, 264.

Dikpesjo (Ducpétiaux) Eduards (1804—1868) — beļģu publicists un statistiķis, buržuāziskais filantrops; cietumu un labdarības iestāžu inspektors. — 547, 548.

Dipons de Nemūrs (Dupont de Nemours) Pjērs Samuēls (1739—1817) — franču buržuāziskais politiskais darbinieks un ekonomists fiziokrāts. — 105.

Dipons (Dupont) Pjērs (1821—1870) — franču dzejnieks, strādnieku vidū visai populāru dziesmu autors. — 564.

Džeikobs (Jacob) Viljams (apm. 1762—1851) — angļu komersants, vairāku ekonomisko darbu autors. — 51, 190.

Dženovēzi (Genovesi) Antonio (1712—1769) — itāliešu filozofs ideālists un ekonomists, merkantilists. — 138.

Džillots (Gillott) Džozefs (1799—1873) — angļu fabrikants, tērauda spalvu lielražošanas organizētājs Birmingemā. — 379.

Džonss (Jones) Ričards (1790—1855) — angļu buržuāziskais ekonomists; viņa darbi atspoguļo klasiskās politiskās ekonomijas skolas pagrimumu un sa-

iršanu, taču līdz ar to dažos politiskās ekonomijas jautājumos ir pārāks par Rikārdo. — 41, 260, 270, 276, 280, 466, 482, 490, 516.

E

Eduards III (1312—1377) — Anglijas karalis (1327—1377). — 96, 230, 598.
Eduards VI (1537—1553) — Anglijas karalis (1547—1553). — 595.
Eikins (Aikin) Džons (1747—1822) — angļu ārsts, vēsturnieks un radikāls publicists. — 487, 488, 607, 614.
Elizabete (1533—1603) — Anglijas karaliene (1558—1603). — 230, 586, 596, 597, 599, 600.
Emeri (Emery) — amerikāņu izgudrotājs. — 319.
Engelss (Engels) Frīdrihs (1820—1895). — 7, 33—37, 38—41, 44, 80, 137, 146, 206, 209, 217, 227, 246, 253, 331, 349—350, 366, 399, 496, 518, 534, 617.
Ensors (Ensor) Džordžs (1769—1843) — angļu publicists, maltusisma kritiķis. — 592.
Epikūrs (apm. 341 — apm. 270 pirms m. ē.) — izcilais sengrieķu filozofs materiālists, ateists. — 83.
Erkarts (Urquhart) Dāvids (1805—1877) — angļu diplomāts, reakcionārais publicists un politiskais darbinieks, turkofils; 30. gados pildīja diplomātiskos uzdevumus Turcijā; 1847.—1852. g. parlamenta loceklis, torijs. — 98, 304, 412, 593, 605—606.
Erods (73—4 pirms m. ē.) — Jūdejas valdnieks (46—4 pirms m. ē.). — 334.
Ešvēge (Eschwege) Vilhelms (1777—1855) — vācu ģeologs un kalnu inženieris. — 51.
Ešlijs (Ashley) Antonijs Kūpers, grāfs *Šeftsberijs* (1801—1885) — angļu politiskais darbinieks, 40. gados parlamentā vadīja toriju filantropu grupu, no 1847. gada vigs. — 333, 341—342, 550, 552.
Evelings (Aveling) Eduards (1851—1898) — angļu rakstnieks, «Kapitāla» I sējuma tulkotājs; Sociāldemokrātiskās federācijas, pēc tam Sociālistiskās līgas loceklis. Eleonoras Marksas vīrs. — 36.
Everets (Everet) — XVIII gs. angļu izgudrotājs. — 353.

F

Farre (Farre) Džons Ričards (1774—1862) — angļu ārsts. — 236.
Faulhābers (Faulhaber) Johans (1580—1675) — vācu matemātiķis un inženieris. — 313.
Ferberns (Fairbairn) Viljams (1789—1874) — angļu fabrikants, inženieris un izgudrotājs. — 358.
Fērgusons (Ferguson) Ādams (1723—1816) — skotu buržuāziskais vēsturnieks, filozofs un sociologs. — 116, 297, 303, 304.
Ferjē (Ferrier) Fransuā Luijs Ogists (1777—1861) — franču vulgārais buržuāziskais ekonomists, merkantilisma epigonis, ierēdnis. — 68.
Ferrands (Ferrand) Viljams — angļu zemesīpašnieks, pieslējās toriju partijai. — 226, 344, 471.
Fihte (Fichte) Johans Gotlībs (1762—1814) — vācu filozofs, subjektīvais ideālists, vācu ideālisma pārstāvis XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā. — 61.
Fildens (Fielden) Džons (1784—1849) — angļu fabrikants, buržuāziskais filantrops, fabriku likumdošanas piekritējs. — 334, 341, 613—614.
Filips VI (1293—1350) — Francijas karalis (1328—1350). — 92.
Flečers (Fletcher) Endrū (1655—1716) — skotu politiskais darbinieks, zemesīpašnieks, aizstāvēja Skotijas neatkarību. — 587.
Flitvūds (Fleetwood) Viljams (1656—1723) — angļu bīskaps, autors grāmatai par cenu vēsturi Anglijā. — 230.
Fonterē (Fonteret) Antuāns Luijs — franču ārsts, XIX gs. otrajā pusē sarakstījis vairākus darbus par sabiedriskās higiēnas jautājumiem. — 304.
Forbonnē (Forbonnais) Fransuā Verons Diveržē *de* (1722—1800) — franču buržuāziskais ekonomists, kvantitatīvās naudas teorijas pārstāvis. — 92.
Forsters (Forster) Natenjels (apm. 1726—1790) — angļu garīdznieks, vairāku ekonomisko darbu autors, aizstāvēja strādnieku intereses. — 231—232, 352, 418, 589, 590.
Forsters (Forster) Viljams Eduards (1818—1886) — angļu fabrikants un politiskais darbinieks, liberālis, parlamenta loceklis. — 541.

Forteskjū (Fortescue) Džons (apm. 1394 — apm. 1476) — angļu jurists, vairāku darbu autors par Anglijas valsts izveidošanas jautājumiem. — 583, 584.
Fosets (Fawcett) Henrijs (1833—1884) — angļu buržuāziskais ekonomists, Džona Stjuarta Milla sekotājs; politiskais darbinieks, vigs. — 456, 500, 533, 606.
Franklins (Franklin) Bendžamins (1706—1790) — izcilais amerikāņu politiskais darbinieks un diplomāts, buržuāziskais demokrāts, piedalijies karā par neatkarību Ziemeļamerikā; liels zinātnieks, fiziķis un ekonomists. — 60, 148, 159, 275, 504.
Freitāgs (Freytag) Gustavs (1816—1895) — vācu buržuāziskais rakstnieks. — 599.
Frīdrihs II (1712—1786) — Prūsijas karalis (1740—1786). — 594, 604.
Fullartons (Fullarton) Džons (1780—1849) — angļu buržuāziskais ekonomists, rakstīja par naudas apgrozības un kredita jautājumiem, kvantitatīvās naudas teorijas pretinieks. — 120, 130, 132.
Fultons (Fulton) Roberts (1765—1815) — amerikāņu inženieris un izgudrotājs, pirmā tvaikoņa radītājs. — 401.
Furjē (Fourier) Šarls (1772—1837) — lielais franču utopiskais sociālists. — 245, 319, 352, 565, 566.

G

Galiāni (Galiani) Ferdinando (1728—1787) — itāļu buržuāziskais ekonomists, fiziokrātu mācības kritizētājs; apgalvoja, ka lietas vērtību nosaka tās derīgums, reizē ar to izteica daudzus pareizus minējumus par preces un naudas darbu. — 79, 91, 92, 98, 138, 142, 265, 525—526.
Ganils (Ganilh) Šarls (1758—1836) — franču buržuāziskais politiskais darbinieks; vulgārais ekonomists, merkantilisma epigonis. — 68, 84, 154, 159, 368.
Garnjē (Garnier) Žermēns (1754—1821) — franču ekonomists un politiskais darbinieks, monarhists; fiziokrātu skolas epigonis; A. Smita tulkotājs un kritizētājs. — 304, 451.
Gaskels (Gaskell) Pīters — angļu ārsts, liberālis, buržuāziskais publicists XIX gs. pirmajā pusē. — 358, 365.
Gatri (Guthrie) Džordžs Džeimss (1785—1856 — angļu ķirurgs. — 236.
Georgs II (1683—1760) — Anglijas karalis (1727—1760). — 51, 96, 599.
Georgs III (1738—1820) — Anglijas karalis (1760—1820). — 599.
Gēte (Goethe) Johans Volfgangs (1749—1832) — lielais vācu rakstnieks un domātājs. — 43, 74, 88, 170, 171, 245, 486, 487, 577.
Gilihs (Gülich) Gustavs (1791—1847) — vācu buržuāziskais ekonomists un vēsturnieks, sarakstījis vairākas grāmatas par tautsaimniecības vēstures jautājumiem. — 22, 610.
Gisborns (Gisborne) Tomass (1758—1846) — angļu teologs, sarakstījis vairākas grāmatas par kristīgās morāles jautājumiem. — 614.
Gladstons (Gladstone) Viljams Juarts (1809—1898) — angļu valstsvīrs, torijs, pēc tam pīlīts, XIX gs. otrajā pusē viens no liberāļu partijas līderiem; valsts kases kanclers (finansu ministrs) (1852—1855 un 1859—1866) un premjerministrs (1868—1874, 1880—1885, 1886, 1892—1894). — 41—44, 372, 532, 533, 600.
Godunovs Boriss Fjodorovičs (apm. 1551—1605) — Krievijas cars (1598—1605). — 587.
Gotšeds (Gottsched) Johans Kristofs (1700—1766) — vācu rakstnieks un kritiķis, XVIII gs. agrīnās apgaismības pārstāvis Vācijā. — 188.
Gregs (Greg) Roberts Haids (1795—1875) — angļu lielfabrikants, liberālis. — 245.
Greguārs (Gregoir) H. — Briseles tipogrāfiju strādnieku asociācijas sekretārs, autors grāmatai «Tipogrāfijas strādnieki Briseles labošanas tiesas priekšā», kas iznākusi 1865. gadā. — 454.
Grejs (Gray) Džons — angļu buržuāziskais rakstnieks XVIII gs. beigās, autors vairākām grāmatām par politikas un ekonomikas jautājumiem. — 144.
Grejs (Gray) Džons (1798—1850) — angļu ekonomists, utopiskais sociālists, R. Ouena piekritējs; viens no «strādnieku naudas teorijas» autoriem. — 74.
Grejs (Grey) Džordžs (1799—1882) — angļu valstsvīrs, vigs, iekšlietu ministrs (1846—1852, 1855—1858 un

1861—1866) un koloniju ministrs (1854—1855). — 243, 542.
Grinhavs (Greenhow) Eduards Hedlems (1814—1888) — angļu ārsts terapeits. — 209, 210, 247.
Grovs (Grove) Viljams Roberts (1811—1896) — angļu fiziķis un jurists. — 429.

H

Hakslijs (Huxley) Tomass Henrijs (1825—1895) — angļu zinātnieks, dabaspētnieks, tuvākais Č. Darvina līdzgaitnieks un viņa mācības popularizētājs. — 396.
Hallers (Haller) Kārlis Ludvigs (1768—1854) — šveiciešu jurists un vēsturnieks, dzimtbūšanas un absolūtisma apoloģēts. — 324.
Hamms (Hamm) Vilhelms (1820—1880) — vācu agronoms; sarakstījis vairākas grāmatas par lauksaimniecības jautājumiem. — 412.
Hansens (Hanssen) Georgs (1809—1894) — vācu buržuāziskais ekonomists; sarakstījis vairākas grāmatas par zemkopības vēstures un agrāro attiecību jautājumiem. — 204.
Hanters (Hunter) Henrijs Džuliāns — angļu ārsts, autors vairākiem pārskatiem par strādnieku bēdīgajiem dzīves apstākļiem. — 330, 537—542, 543, 544, 553, 555, 556, 557—558, 563, 564, 586.
Harisons (Harrison) Viljams (1534—1593) — angļu garīdznieks, autors vairākiem darbiem, kuri ir vērtīgs avots Anglijas XVI gs. vēstures pētīšanai. — 584, 602.
Hariss (Harris) Džeimss (1709—1780) — angļu filologs un filozofs, valstsvīrs, parlamenta loceklis, valsts kases lords (1763—1765). — 306.
Hariss (Harris) Džeimss, grāfs *Malmsberijs* (1746—1820) — angļu diplomāts, bija vēstnieks Krievijā un citās valstīs. — 306.
Hasels (Hassall) Arturs Hils (1817—1894) — angļu ārsts, sarakstījis vairākus darbus galvenokārt par sabiedriskās higiēnas jautājumiem. — 154, 213.
Hastingss (Hastings) Vorens (1732—1818) — pirmais Anglijas ģenerālgubernators Indijā (1774—1785), viens no nežēlīgās koloniālās politikas realizētājiem, 1788. gadā tika nodots tiesai par dienesta ļaunprātībām, tiesas prāvai bija liekulīgs raksturs, un prāva beidzās ar tiesājamā attaisnošanu. — 609.
Hatons (Hutton) Čārlzs (1737—1823) — angļu matemātiķis. — 309.
Hovards de Voldens (Howard de Walden) Čārlzs Ogastess *Elliss*, barons (1799—1868) — angļu diplomāts. — 234.
Hauits (Howitt) Viljams (1792—1879) — angļu rakstnieks, autors grāmatām par kristietības vēsturi un par vairākiem citiem jautājumiem. — 608.
Hautons (Houghton) Džons (miris 1705. g.) — angļu tirgotājs, laidis klajā vairākus izdevumus par tirdzniecības, rūpniecības un lauksaimniecības jautājumiem. — 352.
Hēgelis (Hegel) Georgs Vilhelms Frīdrihs (1770—1831) — lielākais vācu klasiskās filozofijas pārstāvis, objektīvais ideālists, ļoti vispusīgi izstrādājis ideālistisko dialektiku; vācu buržuāzijas ideologs. — 26, 27, 54, 92, 100, 149, 158, 223, 260, 304, 483.
Heine (Heine) Heinrihs (1797—1856) — lielais vācu revolucionārais dzejnieks. — 253, 499.
Helvēcijs (Helvétius) Klods Adriāns (1715—1771) — izcilais franču filozofs, mehāniskā materiālisma pārstāvis, ateists, viens no franču revolucionārās buržuāzijas ideologiem. — 499.
Herrenšvands (Herrenschwand) Žans (1728—1812) — šveiciešu buržuāziskais ekonomists. — 115.
Hieronīms Svētais (apm. 340—420) — teologs, pārtulkojis bībeli latīņu valodā, dzimis Dalmācijā. — 100.
Hobss (Hobbes) Tomass (1588—1679) — izcilais angļu filozofs, mehāniskā materiālisma pārstāvis; Hobsa sociālpolitiskajiem uzskatiem piemīt krasi antidemokrātiskas tendences. — 151, 299, 324, 504.
Hobhauzs (Hobhouse) Džons Kams, barons *Brotons* (1786—1869) — angļu valstsvīrs, vigs; pēc viņa priekšlikuma pieņemts 1831. gada fabriku likums. — 244.
Hodžskins (Hodgskin) Tomass (1787—1869) — angļu ekonomists un publicists; aizstāvēja proletariāta intereses un kritizēja kapitālismu no

utopiskā sociālisma pozīcijām, izmantojot šim nolūkam Rikārdo teoriju. — 286, 296, 298, 437, 470—471, 607.
Holinšeds (Holinshed) Rafaēls (miris apm. 1580. g.) — angļu vēsturnieks, autors Anglijas, Skotijas un Īrijas hronikai no senajiem laikiem līdz XVI gs. 70. gadiem. — 597.
Hols (Hall) Kristofers Ņūmens (1816—1902) — angļu garīdznieks, viens no augstākās garīdzniecības pārstāvjiem. — 218.
Homērs — pusleģendārais sengrieķu dzejnieks, «Iliādas» un «Odisejas» autors. — 69, 217, 306.
Hopkinss (Hopkins) Tomass — angļu buržuāziskais ekonomists XIX gs. sākumā. — 198.
Horācijs (Kvints Horācijs Flaks) (65—8 pirms m. ē.) — izcilais romiešu dzejnieks. — 14, 104, 226, 288, 305, 387, 553, 579.
Horners (Horner) Frānsiss (1778—1817) — angļu buržuāziskais ekonomists un politiskais darbinieks; parlamenta loceklis, vigs, Stieņu komitejas priekšsēdētājs (1810), Rikārdo naudas teorijas piekritējs. — 614.
Horners (Horner) Leonards (1785—1864) — angļu ģeologs un sabiedriskais darbinieks, fabriku inspektors (1833—1859), aizstāvēja strādnieku intereses. — 194, 207, 234, 237, 240, 243, 244, 248, 331, 332, 342, 352, 451.
Horns (Horne) Džordžs (1730—1792) — angļu bīskaps, daudzu pamfletu autors — tie vērsti pret Ņūtonu, Jūmu, Ā. Smitu un citiem zinātniekiem. — 505.
Huaress (Juárez) Benito Pablo (1806—1872) — izcilais meksikāņu valstsvīrs, cīnītājs par valsts nacionālo neatkarību, liberāļu partijas līderis pilsoņu kara (1858—1860) un intervencijas periodā Meksikā (1861—1867), Meksikas prezidents (1858—1872). — 149.

I

Idens (Eden) — Frederiks Mortons (1766—1809) — angļu buržuāziskais ekonomists, Ā. Smita skolnieks. — 209, 492—493, 503—505, 549, 550, 587, 589, 590, 591, 613, 615.
Indriķis III (1551—1589) — Francijas karalis (1574—1589). — 122.
Indriķis VII (1457—1509) — Anglijas karalis (1485—1509). — 230, 584, 585, 595.
Indriķis VIII (1491—1547) — Anglijas karalis (1509—1547). — 585, 595.
Isokrāts (436—338 pirms m. ē.) — sengrieķu rakstnieks, ļoti daudzu pamfletu autors. — 307.

J

Jarrantons (Yarranton) Endrū (1616—apm. 1684) — angļu inženieris un buržuāziskais ekonomists. — 293.
Jēkabs I (1566—1625) — Anglijas karalis (1603—1625). — 586, 597, 599.
Jūms (Hume) Dāvids (1711—1776) — angļu filozofs, subjektīvais ideālists, agnostiķis; buržuāziskais vēsturnieks un ekonomists, merkantilisma pretinieks, viens no agrīnajiem kvantitatīvās naudas teorijas pārstāvjiem. — 116, 419, 454, 504, 505.
Jungs (Young) Arturs (1741—1820) — angļu agronoms un buržuāziskais ekonomists, kvantitatīvās naudas teorijas piekritējs. — 116, 198, 231, 548, 555.
Jūrs (Ure) Endrū (1778—1857) — angļu ķīmiķis, vulgārais buržuāziskais ekonomists, sarakstījis vairākus darbus par rūpniecības ekonomiku. — 41, 197, 224, 231, 252, 270, 293—294, 308, 316, 321, 334, 346—348, 350, 355, 356, 359, 360, 452, 455—456, 458.

K

Kalpepers (Culpeper) Tomass (1578—1662) — angļu buržuāziskais ekonomists, merkantilisma piekritējs. — 615.
Kantiljons (Cantillon) Filips — angļu ekonomists, pārstrādājis un 1759. gadā publicējis angļu valodā Ričarda Kantiljona darbu «Pieredze attiecībā uz tirdzniecības dabu vispār». — 454.
Kantiljons (Cantillon) Ričards (1680—1734) — angļu ekonomists, fiziokrātu priekštecis, tirgotājs. — 454, 504.
Kārlis Lielais (apm. 742—814) — Franku zemes karalis (768—800) un imperators (800—814). — 590.
Kārlis I (1600—1649) — Anglijas karalis (1625—1649), sodīts ar nāvi

angļu XVII gs. buržuāziskās revolūcijas laikā. — 585, 586.
Kārlis II (1630—1685) — Anglijas karalis (1660—1685). — 117.
Kārlis V (1500—1558) — tā saucamās Svētās Romas impērijas imperators (1519—1556) un Spānijas karalis (1516—1556) ar vārdu Kārlis I. — 597.
Kārlis VI (1685—1740) — tā sauktās Svētās Romas impērijas imperators (1711—1740). — 353.
Kārlis X (1622—1660) — Zviedrijas karalis (1654—1660). — 588.
Kārlis XI (1655—1697) — Zviedrijas karalis (1660—1697). — 588.
Kārlails (Carlisle) Antonijs (1768—1840) — angļu ārsts, ķirurgs. — 236.
Kārlails (Carlyle) Tomass (1795—1881) — angļu rakstnieks, vēsturnieks un filozofs ideālists, kritizējis angļu buržuāziju no reakcionārā romantisma viedokļa, pēc 1848. gada atklāts strādnieku kustības ienaidnieks; pieslējās toriju partijai. — 218.
Karlī (Carli) Džons Rinaldo (1720—1795) — itāļu zinātnieks, sarakstījis vairākus darbus par naudu un labības tirdzniecību; uzstājies pret merkantilismu. — 277.
Kāslrijs (Castlereagh) Roberts *Stjuarts,* vikonts (1769—1822) — angļu valstsvīrs, torijs, kara ministrs un koloniju ministrs (1805—1806, 1807—1809), ārlietu ministrs (1812—1822). — 353.
Katrina II (1729—1796) — Krievijas ķeizariene (1762—1796). — 556.
Kaufmans Ilarions Ignatjevičs (1848—1916) — krievu buržuāziskais ekonomists, Pēterburgas universitātes profesors, sarakstījis vairākus darbus par naudas apgrozības un kredīta jautājumiem. — 25—26.
Keiznovs (Cazenove) Džons — angļu vulgārais buržuāziskais ekonomists, Maltusa piekritējs. — 173, 268, 426, 466, 475, 489.
Kempbels (Campbell) Džordžs (1824—1892) — angļu koloniālais ierēdnis Indijā, sarakstījis vairākus darbus par Indiju; parlamenta loceklis, liberālis. — 300.
Kenē (Quesnay) Fransuā (1694—1774) — lielais franču ekonomists, fiziokrātu skolas nodibinātājs; ārsts pēc profesijas. — 23, 105, 269—270, 454, 484, 504.
Kents (Kent) Natanjels (1737—1810) — angļu zemkopis, sarakstījis vairākus darbus par lauksaimniecību. — 590.
Kērijs (Carey) Henrijs Čārlzs (1793—1879) — amerikāņu vulgārais buržuāziskais ekonomists, izvirzījis reakcionāro teoriju par šķiru interešu harmoniju kapitālistiskajā sabiedrībā. — 189, 434, 460, 593, 606.
Kērnss (Cairnes) Džons Eljiots (1823—1875) — angļu buržuāziskais ekonomists un publicists; uzstājies pret verdzību ASV dienvidos. — 172, 226, 279.
Ketlē (Quetelet) Ādolfs (1796—1879) — beļģu buržuāziskais zinātnieks; statistiķis, matemātiķis un astronoms; antizinātniskās reakcionārās «vidējā cilvēka» teorijas autors. — 272.
Kinkeids (Kincaid) Džons (1787—1862) — angļu ierēdnis, no 1850. gada fabriku un cietumu inspektors Skotijā. — 332.
Kiseļovs Pāvels Dmitrijevičs, grāfs (1788—1872) — krievu valstsvīrs un diplomāts, ģenerālis, 1829.—1834. gadā krievu administrācijas vadītājs Moldāvijā un Valahijā. — 204.
Kivjē (Cuvier) Žoržs (1769—1832) — lielais franču dabaspētnieks, zoologs un paleontologs, kas līdz ar to izvirzījis antizinātnisku ideālistisku katastrofu teoriju. — 419.
Klaurens (Clauren) Heinrihs (Kārļa *Heina* literārais pseidonīms) (1771—1854) — vācu rakstnieks, sentimentālu romānu autors. — 194.
Klausens (Claussen) Pīters — beļģu izgudrotājs, pilnveidoja apaļadīšanas mašīnu. — 310.
Klements (Clement) Saimons — angļu tirgotājs, autors 1695. gadā Londonā iznākušajam anonīmajam darbam «Traktāts sakarā ar vispārējiem priekšstatiem par naudu, tirdzniecību, valūtas kursu to attieksmē vienam pret otru». — 91.
Ko (Caus) Salomons *de* (1576—1626) — franču inženieris. — 313.
Kobets (Cobbett) Viljams (1762—1835) — angļu politiskais darbinieks un publicists, redzams sīkburžuāziskā radikālisma pārstāvis, uzstājies par angļu politiskās iekārtas demokratizāciju. — 243, 586, 610, 612.
Kobdens (Cobden) Ričards (1804—1865) — angļu fabrikants, buržuā-

ziskais politiskais darbinieks, viens no frītrēderu līderiem un pret labības likumiem vērstās līgas nodibinātājiem; parlamenta loceklis. — 23, 218, 239, 553.

Kolbērs (Colbert) Žans Batists (1619—1683) — franču valstsvīrs, ģenerālais finansu kontrolieris, realizēja merkantilisma politiku absolūtās monarhijas nostiprināšanas labad. — 260, 613.

Kolēns (Colins) Žans Gijoms Sezārs Aleksandrs Ipolīts (1783—1859) — franču sīkburžuāziskais ekonomists, pēc izcelšanās beļģietis, uzskatīja, ka zemes rente jāpiesavinās valstij, lai šī rente kļūtu par līdzekli kapitālistiskās iekārtas visu sociālo pretrunu pārvarēšanai. — 502, 564, 624.

Kolumbs (Colombo) Kristofors (1451—1506) — izcilais jūrasbraucējs, kas atklāja Ameriku; dienēja Spānijā, pēc izcelšanās dženovietis. — 122.

Kondiljaks (Condillac) Etjēns Bonno (1715—1780) — franču ekonomists un filozofs deists, sensuālists; uzskatīja, ka lietas vērtību noteic tās noderīgums. — 142, 143.

Kondorsē (Condorcet) Žans Antuāns (1743—1794) — franču buržuāziskais sociologs, apgaismotājs, franču buržuāziskās revolūcijas laikā XVII gs. beigās pieslējās žirondistiem; pirmais izstrādāja ideālistisku vēsturiskā procesa teoriju, pēc kuras šā procesa avots ir cilvēka saprāta pilnveidošanās. — 504.

Konts (Comte) Ogists (1798—1857) — franču buržuāziskais filozofs un sociologs, pozitīvisma pamatlicējs. — 25, 279.

Konts (Comte) Šarls (1782—1837) — franču liberālais publicists, vulgārais ekonomists. — 608.

Kops (Kopp) Hermanis Francis Morics (1817—1892) — vācu ķīmiķis un ķīmijas vēsturnieks. — 260.

Korbets (Corbet) Tomass — XIX gadsimta angļu buržuāziskais ekonomists. — 136, 483.

Korbons (Corbon) Klods Antīms (1808—1891) — franču strādnieks, vēlāk politiskais darbinieks, buržuāziskais republikānis. — 400.

Kromvels (Cromwell) Olivers (1599—1658) — buržuāzijas un kapitālismam piemērojošās muižniecības vadonis angļu XVII gs. buržuāziskās revolūcijas laikā; no 1653. g. Anglijas, Skotijas un Īrijas lords protektors. — 586, 587, 606.

Ksenofonts (apm. 430 — apm. 354 pirms m. ē.) — sengrieķu vēsturnieks un filozofs, vergturu šķiras ideologs, naturālās saimniecības aizstāvis. — 307.

Kugelmanis (Kugelmann) Ludvigs (1830—1902) — vācu ārsts, 1848.—1849. gada revolūcijas dalībnieks Vācijā, I Internacionāles loceklis; Marksa un Engelsa draugs. — 21.

Kursels-Senejs (Courcelle-Seneuil) Žans Gistavs (1813—1892) — franču buržuāziskais ekonomists, sarakstījis vairākus darbus par rūpniecības uzņēmumu ekonomiku, kā arī par kredīta un banku jautājumiem. — 201, 490.

Kustodi (Custodi) Pjetro (1771—1842) — itāliešu ekonomists, pazīstams ar to, ka izdevis itāliešu ekonomistu darbus, kas radušies laikā no XVI gs. beigām līdz XIX gs. sākumam. — 54, 79, 91, 92, 138, 142, 277, 306, 528.

Kuza (Cuza) Aleksandru (1820—1873) — rumāņu politiskais darbinieks, 1859.—1866. gadā ar Aleksandra Johana I vārdu bija valdnieks Donavas kņazistēs Moldāvijā un Valahijā, kuras 1862. gadā veidoja vienotu Rumānijas valsti; reakcionāras sazvērestības rezultātā tika atcelts un bija spiests emigrēt uz ārzemēm. — 149.

L

Labords (Laborde) Aleksandrs Luijs Žozefs, grāfs *de* (1774—1842) — franču arheologs, liberāls politiskais darbinieks, vulgārais buržuāziskais ekonomists. — 434.

Lančeloti (Lancellotti) Sekondo (1575—1643) — itāliešu abats, arheologs, vairāku vēstures darbu autors. — 352.

Laskers (Lasker) Eduards (1829—1884) — vācu politiskais darbinieks, reihstāga deputāts, viens no nacionālliberāļu partijas dibinātājiem un vadītājiem, kas atbalstīja reakcionāro Bismarka politiku. — 42.

Lasāls (Lassalle) Ferdinands (1825—1864) — vācu sīkburžuāziskais publicists, 1848.—1849. gadā piedalījās Reinas provinces demokrātiskajā

kustībā; 60. gadu sākumā pievienojās strādnieku kustībai un bija viens no Vispārējās vācu strādnieku savienības dibinātājiem (1863); atbalstīja Vācijas apvienošanas politiku «no augšas» ar Prūsiju kā hegemonu; lika pamatus oportūnistiskajam virzienam vācu strādnieku kustībā. — 13, 102.

Lašatrs (Lachâtre) Moriss (1814—1900) — franču progresīvais žurnālists, Parīzes Komūnas dalībnieks, izdevis franču valodā Marksa «Kapitāla» pirmo sējumu. — 31, 33, 37.

Laverns (Lavergne) Luijs Gabriels Leons Gilo *de* (1809—1880) — franču politiskais darbinieks un buržuāziskais ekonomists, autors vairākiem darbiem par lauksaimniecības ekonomiku. — 412, 433, 579.

Lemontē (Lemontey) Pjērs Eduards (1762—1826) — franču vēsturnieks, ekonomists un politiskais darbinieks, franču XVIII gs. beigu buržuāziskās revolūcijas laikā pieslējās Likumdošanas sapulces (1791—1792) labējam spārnam. — 304.

Lengs (Laing) Semjuels (1810—1897) — angļu politiskais darbinieks un publicists, bija vairākos vadošos administratīvos amatos Anglijas dzelzceļu sabiedrībās; parlamenta loceklis, liberālis. — 173, 526, 537, 550.

Lengē (Linguet) Simons Nikolā Anrī (1736—1794) — franču advokāts, publicists, vēsturnieks un ekonomists, uzstājies pret fiziokrātiem, kritiski analizējis buržuāziskās brīvības un kapitālistiskā īpašuma attiecības. — 201, 242, 281, 504, 598.

Lesāžs (Lesage) Alēns Renē (1668—1747) — franču rakstnieks, autors pazīstamajam romānam «Santiljanas Žila Blasa piedzīvojumi». — 578.

Lesings (Lessing) Gothards Efraims (1729—1781) — lielais vācu rakstnieks, kritiķis un filozofs, viens no izcilajiem XVIII gs. apgaismotājiem. — 27.

Le Trons (Le Trosne) Gijoms Fransuā (1728—1780) — franču buržuāziskais ekonomists, fiziokrāts. — 48, 51, 92, 99, 107, 110, 113, 132, 142, 143, 144, 146, 182.

Le Šapeljē (Le Chapelier) Izāks Renē Gī (1754—1794) — franču reakcionārais politiskais darbinieks, autors 1791. gada 14. jūnijā pieņemtajam likumam, ar kuru tika aizliegtas strādnieku arodbiedrības un streiki; jakobīņu diktatūras laikā par līdzdalību sazvērestības gatavošanā sodīts ar nāvi. — 601.

Levī (Levi) Lions (1821—1888) — angļu buržuāziskais ekonomists, statistiķis, jurists. — 594.

Libigs (Liebig) Justus (1803—1873) — izcilais vācu zinātnieks, viens no agroķīmijas pamatlicējiem. — 206, 276, 321, 413, 470.

Licinijs (Gajs Licīnijs Stolons) — romiešu valstsvīrs, darbojies pirms m. ē. IV gs. pirmajā pusē. — 590.

Lihnovskis (Lichnowski) Fēlikss, kņazs (1814—1848) — prūšu virsnieks, Frankfurtes Nacionālās sapulces deputāts, pieslējās labējam spārnam; tauta viņu nogalināja Frankfurtes sacelšanās laikā 1848. gada septembrī. — 485.

Likurgs — leģendārais senās Spartas likumdevējs, pēc nostāstiem, dzīvojis IX—VIII gs. pirms m. ē. — 350.

Litbijs (Letheby) Henrijs (1816—1876) — angļu ārsts un ķīmiķis. — 217.

Livijs Tits (59 pirms m. ē. — 17 m. ē.) — izcils romiešu vēsturnieks, sarakstījis darbu «Romas vēsture kopš pilsētas dibināšanas». — 236.

Lo (Law) Džons (1671—1729) — angļu buržuāziskais ekonomists un finansists, Francijas finansu ministrs (1719 — 1720); pazīstams ar spekulatīvo darbību papīra naudas izlaišanā, kas beidzās ar pilnīgu neveiksmi. — 92, 504.

Loderdeils (Lauderdale) Džeimss (1759—1839) — angļu buržuāziskais politiskais darbinieks un ekonomists; kritizējis Smita teoriju no vulgārās politiskās ekonomijas viedokļa. — 293.

Loks (Locke) Džons (1632—1704) — izcilais angļu filozofs duālists, sensuālists, buržuāziskais ekonomists, svārstījās starp nominālistisko un metālisko naudas teoriju. — 47, 92, 99, 117, 136, 324, 504.

Lorāns (Laurent) Ogists (1807—1853) — franču ķīmiķis. — 260.

Ludvigs XIV (1638—1715) — Francijas karalis (1643—1715). — 129.

Ludvigs XVI (1754—1793) — Francijas karalis (1774—1793), sodīts ar nāvi franču buržuāziskās revolūcijas laikā XVIII gs. beigās. — 597.

Luijs Bonaparts — sk. *Napoleons III.*
Luijs Filips (1773—1850) — Francijas karalis (1830—1848). — 235.
Lukrēcijs (Tits Lukrēcijs Kars) (apm. 99 — apm. 55 pirms m. ē.) — izcilais romiešu filozofs un dzejnieks, materiālists, ateists. — 187.
Luters (Luther) Mārtiņš (1483—1546) — izcils reformācijas darbinieks, protestantisma (luterānisma) dibinātājs Vācijā; vācu birģeru ideologs; Zemnieku kara laikā (1525) bija firstu pusē un uzstājās pret zemniekiem un pilsētu trūcīgajiem iedzīvotājiem. — 125, 169, 260, 486, 610.

M

Makgregors (MacGregor) Džons (1797—1857) — angļu statistiķis, frītrēderis, parlamenta loceklis, Britānijas karaliskās bankas dibinātājs un viens no tās direktoriem (1849—1856). — 231.
Makulohs (MacCulloch) Džons Ramsejs (1789—1864) — angļu buržuāziskais ekonomists, Rikārdo ekonomiskās mācības vulgarizētājs, dedzīgs kapitālisma apoloģēts. — 131, 136, 138, 168, 231, 270, 338, 360, 363—364, 425, 498, 499, 590.
Maklarens (Maclaren) Džeimss — XIX gs. angļu buržuāziskais ekonomists, naudas apgrozības vēstures pētnieks. — 96.
Makleods (Macleod) Henrijs Danings (1821—1902) — angļu vulgārais buržuāziskais ekonomists, attīstījis tā saucamo kredīta kapitālradošo teoriju. — 68, 139.
Makolejs (Macaulay) Tomass Babingtons (1800—1859) — angļu buržuāziskais vēsturnieks un politiskais darbinieks, vigs, parlamenta loceklis. — 231, 234, 583, 587.
Maksimiliāns Habsburgs (1832—1867) — Austrijas erchercogs, Austrijas īpašumu ģenerālgubernators Itālijā (1857—1859), angļu-franču-spāniešu intervencijas laikā Meksikā tika pasludināts par Meksikas marionešu impērijas imperatoru (1864—1867); viņu nošāva meksikāņu patrioti. — 149.
Maltuss (Malthus) Tomass Roberts (1766—1834) — angļu garīdznieks, ekonomists, kapitālismam piemērojošās zemesīpašnieku aristokrātijas ideologs, kapitālisma apoloģēts, sludināja attiecībā uz iedzīvotāju skaita pieaugumu cilvēknīdēju teoriju. — 145, 185, 264, 296, 413, 430, 431, 455, 466, 470, 475, 482, 483, 488, 489, 490, 497, 499, 504, 518, 528, 572, 573.
Mans (Mun) Tomass (1571—1641) — angļu tirgotājs un ekonomists, merkantilists, tirdzniecības bilances teorijas autors, viens no Ostindijas kompānijas direktoriem kopš 1615. gada. — 418.
Marksa-Evelinga (Marx-Eveling) Eleonora (1855—1898) — angļu un starptautiskās strādnieku kustības darbiniece; Marksa jaunākā meita, no 1884. g. E. Evelinga sieva. — 36, 40, 43, 44.
Markss (Marx) Kārlis (1818—1883) (biogrāfijas dati). — 9, 13, 21, 22, 25—27, 31—38, 39—44, 190.
Marijs (Murray) Hjū (1779—1846) — angļu ģeogrāfs. — 286.
Mārtino (Martineau) Harieta (1802—1876) — angļu buržuāziskā rakstniece, maltusisma sludinātāja. — 518.
Maurers (Maurer) Georgs Ludvigs (1790—1872) — izcils vācu buržuāziskais vēsturnieks, seno un viduslaiku Vācijas sabiedriskās iekārtas pētnieks. — 77, 204.
Meicens (Meitzen) Augusts (1822—1910) — vācu buržuāziskais statistiķis un vēsturnieks ekonomists; sarakstījis vairākus darbus par agrāro attiecību vēsturi Vācijā un citās Eiropas zemēs. — 204.
Mendelsons (Mendelssohn) Mozess (1729—1786) — vācu reakcionārais buržuāziskais filozofs deists. — 27.
Mendevils (Mandeville) Bernārs (1670—1793) — angļu rakstnieks un ekonomists. — 298, 503—504.
Menenijs Agripa (miris 493. g. pirms m. ē.) — romiešu patricietis. — 302.
Meriveils (Merivale) Hermanis (1806—1874) — angļu buržuāziskais ekonomists un valstsvīrs, liberālis, sarakstījis darbus par kolonizācijas principiem. — 518, 622.
Mersjē de la Rivjērs (Mercier de la Rivière) Pols Pjērs (1720—1793) — franču buržuāziskais ekonomists, fiziokrāts. — 105, 106, 121, 134, 136, 141, 144, 168.
Mesi (Massie) Džozefs (miris 1784. g.) — angļu ekonomists, kla-

siskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 419.
Mills (Mill) Džeimss (1773—1836) — angļu buržuāziskais ekonomists un filozofs; Rikārdo teorijas vulgarizētājs; filozofijā Bentema sekotājs. — 109, 117, 139, 163—164, 173, 296, 360, 413, 465, 468, 470, 499.
Mills (Mill) Džons Stjuarts (1806—1873) — angļu buržuāziskais ekonomists un filozofs pozitīvists, politiskās ekonomijas klasiskās skolas epigonis. — 24, 117, 124, 309, 360, 413, 420—422, 484, 489, 491, 500, 606.
Mirabo (Mirabeau) Onorē Gabriels (1749—1791) — ievērojams franču XVIII gs. beigu buržuāziskās revolūcijas darbinieks, lielburžuāzijas un kapitālismam piemērojušās muižniecības interešu paudējs. — 392, 583, 594, 604—605, 613.
Mirabo (Mirabeau) Viktors Riketī, markīzs *de* (1715—1789) — franču buržuāziskais ekonomists, fiziokrāts; Mirabo Onorē Gabriela tēvs. — 504, 619.
Modslijs (Maudslay) Henrijs (1771—1831) — angļu konstruktors un fabrikants. — 320.
Molināri (Molinari) Gustavs (1819—1912) — beļģu vulgārais buržuāziskais ekonomists, frītrēderis. — 143, 349, 490, 622—623.
Momzens (Mommsen) Teodors (1817—1903) — vācu buržuāziskais Senās Romas vēsturnieks. — 149, 152.
Montalambērs (Montalembert) Šarls (1810—1870) — franču politiskais darbinieks un publicists, Otrās republikas periodā Satversmes un likumdošanas sapulces deputāts, orleānietis, katoļu partijas vadītājs. — 386.
Montejs (Monteil) Amans Aleksis (1769—1850) — franču buržuāziskais vēsturnieks. — 603.
Monteskjē (Montesquieu) Šarls (1689—1755) — izcilais franču buržuāziskais sociologs, ekonomists un rakstnieks, XVIII gs. buržuāziskās apgaismības pārstāvis; kvantitatīvās naudas teorijas piekritējs. — 92, 116—117, 504, 611.
Mors (More) Tomass (1478—1535) — angļu politiskais darbinieks, lords kanclers, rakstnieks humānists, viens no agrīnajiem utopiskā komunisma pārstāvjiem, «Utopijas» autors. — 504, 584, 585, 596—597.
Mortons (Morton) Džons Čalmerss (1821—1888) — angļu agronoms, sarakstījis vairākus darbus par lauksaimniecības jautājumiem. — 313, 453.
Mūrs (Moore) Semjuels (apm. 1830—1912) — angļu jurists, I Internacionāles loceklis; kopā ar Evelingu pārtulkoja angļu valodā «Kapitāla» I sējumu un «Komunistiskās partijas manifestu»; Marksa un Engelsa draugs. — 36.
Merfijs (Murphy) Džons Nikolass — angļu buržuāziskais publicists, sarakstījis grāmatu «Irija, tās rūpniecība, politiskās un sociālās attiecības», kas izdota Londonā 1870. gadā. — 573.
Millers (Müller) Ādams Heinrihs (1779—1829) — vācu publicists un ekonomists, Vācijas ekonomiskajā zinātnē pārstāvēja tā saucamo romantisko skolu, kas pauda feodālās aristokrātijas intereses; Ā. Smita ekonomiskās mācības pretinieks. — 117.

N

Napoleons III (Luijs Napoleons Bonaparts) (1808—1873) — Otrās republikas prezidents (1848—1851), Francijas imperators (1852—1870). — 233.
Nesmits (Nasmyth) Džeimss (1808—1890) — angļu inženieris, tvaika vesera izgudrotājs. — 320, 343, 358—359.
Niburs (Niebuhr) Bertolds Georgs (1776—1831) — vācu vēsturnieks, pētījis antīko pasauli. — 203.
Norss (North) Dadlijs (1641—1691) — angļu ekonomists, viens no pirmajiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 99, 114—115, 117, 124, 324, 504.
Ņūmarčs (Newmarch) Viljams (1820—1882) — angļu buržuāziskais ekonomists un statistiķis. — 249.
Ņūmens (Newman) Frānsiss Viljams (1805—1897) — angļu filozofs un publicists, buržuāziskais radikālis, sarakstījis vairākus darbus par reliģijas, politiskajiem un ekonomiskajiem jautājumiem. — 588, 592.

Ņūmens (Newman) Semjuels Filips (1797—1842) — amerikāņu filozofs un buržuāziskais rakstnieks. — 143, 180.
Ņūnhems (Newnham) Dž. L. — angļu advokāts. — 493.

O

Olmsteds (Olmsted) Frederiks Lo (1822—1903) — amerikāņu parku arhitekts plānotājs, sarakstījis grāmatas par Angliju un Ziemeļameriku. — 172.
Opdaiks (Opdyke) Džordžs (1805—1880) — amerikāņu uzņēmējs, buržuāziskais ekonomists. — 146.
Ortess (Ortes) Džammarija (1713—1790) — itāļu ekonomists, vairāku savā laikā ievērojamu un oriģinālu darbu autors. — 504, 528.
Ouens (Owen) Roberts (1771—1858) — lielais angļu utopiskais sociālists. — 81, 94, 251, 334, 397, 411.
Overstons (Overstone) Semjuels Džons *Loids,* barons (1796—1883) — angļu baņķieris, buržuāziskais ekonomists, tā saucamās «naudas apgrozības principa» skolas piekritējs. — 117, 131.
Ovīdijs (Publijs Ovīdijs Nazons) (43 pirms m. ē. — apm. 17 m. ē.) — izcilais romiešu dzejnieks. — 361, 586.
Ožjē (Augier) Marī — franču žurnālists, publicējis rakstus par ekonomiskajiem jautājumiem. — 615.

P

Palmerstons (Palmerston) Henrijs Džons *Templs,* vikonts (1784—1865) — angļu valstsvīrs, savas darbības sākumā torijs, no 1830. gada viens no vigu līderiem, balstījās uz šīs partijas labējiem elementiem; ārlietu ministrs (1830—1834, 1835—1841 un 1846—1851), iekšlietu ministrs (1852—1855) un premjerministrs (1855—1858 un 1859—1865). — 375.
Panjini (Pagnini) Džovanni Frančesko (1715—1789) — itāļu ekonomists, sarakstījis vairākus darbus par naudu. — 92.
Papillons (Papillon) Tomass (1623—1702) — angļu tirgotājs un politiskais darbinieks, viens no Ostindijas kompānijas direktoriem, parlamenta loceklis. — 91.
Perijs (Parry) Čārlzs Henrijs (1779—1860) — angļu ārsts. — 493, 550.
Perijs (Parry) Viljams Eduards (1790—1855) — angļu ceļotājs, Arktikas pētnieks. — 95.
Pekers (Pecqueur) Konstantēns (1801—1887) — franču ekonomists, utopiskais sociālists. — 502, 616.
Perikls (apm. 490—429 pirms m. ē.) — Atēnu valstsvīrs, sekmēja vergturu demokrātijas nostiprināšanos. — 306.
Petijs (Petty) Viljams (1623—1687) — izcilais angļu ekonomists un statistiķis, klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pamatlicējs Anglijā. — 54, 60, 84, 93, 99, 116, 130, 132, 152, 230—231, 264, 288, 293, 305, 354, 454, 504.
Pilāts Poncijs (miris apm. 37. g.) — romiešu prokurators (vietvaldis) Jūdejā (26—36). — 484.
Pīls (Peel) Roberts (1750—1830) — angļu lielfabrikants, parlamenta loceklis, torijs, premjerministra Roberta Pīla tēvs. — 614.
Pīls (Peel) Roberts (1788—1850) — angļu valstsvīrs, mēreno toriju līderis (tos dēvēja viņa vārdā par pīlitiem); iekšlietu ministrs (1822—1827 un 1828—1830), premjerministrs (1834—1835 un 1841—1846); liberāļu atbalstīts, atcēla labības likumus (1846). — 23, 131, 200, 614, 624.
Pindars (apm. 522 — apm. 442 pirms m. ē.) — sengrieķu dzejnieks, svinīgu odu autors. — 136, 346, 614.
Pinto (Pinto) Izāks (1715—1787) — holandiešu biržas lielspekulants, ekonomists. — 136.
Pito (Peto) Semjuels Mortons (1809—1889) — angļu uzņēmējs, nodarbojies ar dzelzceļu izbūvēšanu; parlamenta loceklis, liberālis; pēc firmas bankrota 1866. gadā sabiedriskajā dzīvē nepiedalījās. — 202.
Pits (Pitt) Viljams, Jaunākais (1759—1806) — angļu valstsvīrs, viens no toriju līderiem, premjerministrs (1783—1801 un 1804—1806). — 600.
Platons (apm. 427 — apm. 347 pirms m. ē.) — sengrieķu filozofs ideālists, vergturu aristokrātijas ideologs, naturālās saimniecības aizstāvis. — 306, 307.
Posltveits (Postlethwayt) Malekajs (1707—1767) — angļu ekonomists,

«Vispārējās rūpniecības un tirdzniecības vārdnīcas» autors. — 231, 232.
Poters (Potter) Alonzo (1800—1865) — amerikāņu bīskaps, pasniedza teoloģiju vairākās mācību iestādēs, izdeva Skropa politiskās ekonomijas grāmatu. — 489.
Poters (Potter) Edmunds — angļu fabrikants un politiskais darbinieks, frītrēderis. — 249, 471—473.
Praiss (Price) Ričards (1723—1791) — angļu radikālais publicists, ekonomists un filozofs morālists. — 232, 549, 590.
Protagors no Abdērām (apm. 480 — apm. 411 pirms m. ē.) — sengrieķu filozofs sofists, vergturu demokrātijas ideologs. — 213.
Prudons (Proudhon) Pjērs Žozefs (1809—1865) — franču publicists, ekonomists un sociologs, sīkburžuāzijas ideologs, viens no anarhisma pamatlicējiem. — 74, 87, 349, 419, 438, 482.
Pjūzijs (Pusey) Filips (1799—1855) — angļu politiskais darbinieks, zemesīpašnieks, torijs. — 552.

R

Raflzs (Raffles) Tomass Stamfords (1781—1826) — angļu koloniālais ierēdnis, 1811.—1816. g. Javas gubernators, grāmatas «Javas vēsture» autors. — 300—301, 608.
Ramacīni (Ramazzini) Bernardīno (1633—1714) — itāļu ārsts, apkopojis un sistematizējis datus par arodslimībām. — 304.
Rasels (Russel) Džons (1792—1878) — angļu valstsvīrs, vigu līderis, premjerministrs (1846—1852 un 1865—1866). — 588.
Redgreivs (Redgrave) Aleksandrs — fabriku inspektors Anglijā. — 227, 228, 314, 329, 332—333, 344, 357, 369, 375, 376, 447, 459, 460.
Reihs (Reich) Eduards (1836—1919) — vācu ārsts, sarakstījis vairākus darbus par sabiedrisko sanitāriju un higiēnu. — 304.
Reivnstons (Ravenstone) Pirsijs (miris 1830. g.) — angļu ekonomists, Ričardo piekritējs, pauda proletariāta intereses, maltusisma pretinieks. — 354, 417.
Remzijs (Ramsay) Džordžs (1800—1871) — angļu ekonomists, viens no pēdējiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 145, 147, 266, 417, 465, 516.
Renjo (Regnault) Eliass Žoržs Sulanžs Oliva (1801—1868) — franču buržuāziskais vēsturnieks un publicists, valsts ierēdnis. — 205.
Ričardsons (Richardson) Bendžamins (1828—1896) — angļu ārsts, sarakstījis vairākus darbus par sabiedriskās sanitārijas un higiēnas jautājumiem. — 217—218.
Rikārdo (Ricardo) Dāvids (1772—1823) — angļu ekonomists, viens no lielākajiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 22, 23, 25, 70, 80, 83, 84, 86, 117, 131, 148, 165, 178, 179, 197, 198, 258, 322, 325, 326, 327, 337, 354, 355, 360, 413, 420, 424, 425, 426, 430, 461, 470, 483, 484, 497, 503, 516, 614.
Robertss (Roberts) Džordžs (miris 1860. g.) — angļu buržuāziskais vēsturnieks, sarakstījis vairākus darbus par Anglijas dienvidu grāfistu vēsturi. — 586.
Rodbertuss-Jagecovs (Rodbertus-Jagetzow) Johans Kārlis (1805—1875) — vācu vulgārais ekonomists un politiskais darbinieks, kapitālismam piemērojušos prūšu junkuru ideologs, prūšu reakcionāro «valsts sociālisma ideju» sludinātājs. — 433.
Rodžerss (Rogers) Džeimss Edvīns Torolds (1823—1890) — angļu buržuāziskais ekonomists, sarakstījis vairākus darbus par Anglijas tautsaimniecības vēsturi. — 548, 553, 587, 606.
Rojs (Roy) Henrijs — angļu ārsts un ekonomists. — 128, 533.
Rosī (Rossi) Pelegrīno (1787—1848) — itāļu vulgārais buržuāziskais ekonomists, jurists un politiskais darbinieks; ilgus gadus dzīvoja Francijā. — 153, 469.
Rošers (Roscher) Vilhelms (1817—1894) — vācu vulgārais ekonomists, nodibinājis tā saucamo vēsturisko skolu politiskajā ekonomijā. — 93, 143, 179—180, 188, 197, 224, 273, 305, 502.
Rū — sk. *Rū-Laverns* Pjērs Selestēns.
Ruā (Roy) Žozefs — Marksa «Kapitāla» pirmā sējuma, arī Feierbaha darbu tulkotājs franču valodā. — 32, 37.
Ruārs de Kārs (Rouard de Card) Pī Marī — franču teologs. — 213.

Rubenss (Rubens) Pīters (1577—1640) — lielais flāmu gleznotājs. — 250.

Ruge (Ruge) Arnolds (1802—1880) — vācu publicists, jaunhēgelietis; buržuāziskais radikālis; 1848. gadā Frankfurtes Nacionālās sapulces deputāts, pieslējās tās kreisajam spārnam; 50. gados viens no vācu sīkburžuāziskās emigrācijas līderiem Anglijā; pēc 1866. gada nacionālliberālis. — 80, 137, 146.

Rū-Laverns (Roux-Lavergne) Pjērs Selestēns (1802—1874) — franču buržuāziskais vēsturnieks, filozofs ideālists. — 601.

Ruso (Rousseau) Žans Žaks (1712—1778) — izcilais franču apgaismotājs, demokrāts, sīkburžuāzijas ideologs. — 604.

S

Sadlers (Sadler) Maikls Tomass (1780—1835) — angļu ekonomists un politiskais darbinieks, buržuāziskais filantrops, maltusisma pretinieks, pieslējās toriju partijai. — 550, 573.

Saimons (Simon) Džons (1816—1904) — angļu ārsts, medicīnas inspektors pie Slepenās padomes, rediģēja pārskatus «Iedzīvotāju veselība». — 331, 382, 383, 535, 536—538, 542, 544, 555—558.

Sanderss (Sanders) Roberts Džons — angļu fabriku inspektors XIX gs. 40. gados. — 245, 253, 334.

Saterlenda (Sutherland) Elizabete *Lūson-Goera*, marķīze *Staforda*, grāfiene, no 1833. gada hercogiene (1765—1839) — Skotijas zemes lielīpašniece, nākamās vīramāte. — 592, 593.

Saterlenda (Sutherland) Harieta Elizabete Džordžiāna *Lūson-Goera*, hercogiene (1806—1868) — Skotijas zemes lielīpašniece, vigu partijas darbiniece. — 593.

Sejs (Say) Žans Batists (1767—1832) — franču vulgārais buržuāziskais ekonomists, pirmais sistemātiski izklāstīja apoloģētisko «triju ražošanas faktoru» teoriju. — 84, 109, 139, 146, 169, 179, 304, 322, 362, 425, 438, 488, 497.

Seksts Empīriķis (II gs.) — sengrieķu filozofs skeptiķis. — 306.

Seniors (Senior) Nasavs Viljams (1790—1864) — angļu vulgārais buržuāziskais ekonomists; kapitālisma apoloģēts, uzstājies pret darba dienas saīsināšanu. — 194—195, 197, 224, 270, 336, 360, 396, 397, 403—404, 444, 447, 489, 498, 579, 593.

Servantess de Saavedra (Servantes de Saavedra) Migels (1547—1616) — lielais spāņu rakstnieks reālists. — 85, 88, 523.

Sidmuts (Sidmouth) Henrijs *Adingtons*, vikonts (1757—1844) — angļu valstsvīrs, torijs; premjerministrs un valsts kases kanclers (finansu ministrs) (1801—1804); kā iekšlietu ministrs (1812—1821) īstenoja represiju pasākumus pret strādnieku kustību. — 353.

Sili (Sully) Maksimiljēns *de Betuns*, hercogs *de* (1559—1641) — Francijas karaļa Anrī IV padomnieks. — 504.

Sīlijs (Seely) Roberts Bentons (1798—1886) — angļu izdevējs un publicists, buržuāziskais filantrops. — 591.

Sismondi (Sismondi) Žans Šarls Leonārs *Simonds de* (1773—1842) — šveiciešu ekonomists, sīkburžuāziskais kapitālisma kritiķis, ievērojams ekonomiskā romantisma pārstāvis. — 23, 140, 154, 203, 265, 437, 465, 473, 477, 480, 481, 488, 518, 529, 616.

Skarbeks (Skarbek) Frederiks, grāfs (1792—1866) — poļu buržuāziskais sabiedriskais darbinieks un ekonomists, A. Smita piekritējs. — 275, 295.

Skrops (Scrope) Džordžs Džūliuss Polets (1797—1876) — angļu buržuāziskais ekonomists, maltusisma pretinieks, ģeologs, parlamenta loceklis. — 489.

Slons (Sloane) Hanss (1660—1753) — angļu ārsts un dabaspētnieks, kolekcionējis grāmatas un manuskriptus, 1873. gadā pēc viņa kolekcijas un divu citu privātu kolekciju apvienošanas tika izveidots lielākais angļu nacionālais muzejs — Britu muzejs. — 588.

Smits (Smith) Ādams (1723—1790) — angļu ekonomists, viens no lielākajiem klasiskās buržuāziskās politekonomijas pārstāvjiem. — 25, 56, 84, 116, 117, 148, 231, 293, 296—298, 303, 304, 305, 339, 378, 413, 425, 435, 437, 438, 441, 454, 457, 458, 466, 483,

484, 485, 488, 500, 502, 504—506, 508, 525, 534, 580, 592, 598, 615.

Smits (Smith) Eduards (apm. 1818—1874) — angļu ārsts, Slepenās padomes konsultants un pilnvarotais iedzīvotāju uztura pētīšanai strādnieku rajonos, Nabadzīgo aizgādnības padomes loceklis. — 327, 534, 535.

Smits (Smith) Goldvins (1823—1910) — angļu buržuāziskais vēsturnieks, publicists un ekonomists, liberālis; no 1871. gada dzīvoja Kanādā; politiskajā ekonomijā Mančestras skolas piekritējs, XIX gs. beigās — XX gs. sākumā uzstājies, kaut gan ne vienmēr konsekventi, pret Anglijas un ASV imperiālistisko politiku. — 606.

Sofokls (apm. 497 — apm. 406 pirms m. ē.) — izcilais sengrieķu dramaturgs, klasisko traģēdiju autors. — 123.

Somerss (Somers) Roberts (1822—1891) — angļu buržuāziskais publicists un žurnālists. — 593—594.

Spinoza (Spinoza) Baruhs (Benedikts) (1632—1677) — izcilais holandiešu filozofs materiālists, ateists. — 27, 258, 489.

Stafords (Stafford) Viljams (1554—1612) — angļu buržuāziskais ekonomists, agrīnā merkantilisma pārstāvis. — 602—603.

Straips (Strype) Džons (1643—1737) — angļu garīdznieks un vēsturnieks, savācis dokumentu kolekciju par Anglijas Tjudoru laika vēsturi. — 597.

Strajens (Strahan) Viljams (1715—1785) — Jūma, Ādama Smita un citu autoru darbu izdevējs angļu valodā. — 505.

Stjuarti — karaļu dinastija, kas valdīja Skotijā (1371—1714) un Anglijā (1603—1714). — 587.

Stjuarts (Stewart) Dagalds (1753—1828) — skotu filozofs, ideālistiskā virziena — tā saucamā veselā saprāta virziena pārstāvis filozofijā. — 270, 290, 302, 398.

Stjuarts (Stewart) Džeimss (1712—1780) — angļu buržuāziskais ekonomists, viens no pēdējiem merkantilisma pārstāvjiem, kvantitatīvās naudas teorijas pretinieks. — 41, 116, 132, 135, 168, 279, 296, 354, 454, 504, 528—529, 584, 592, 604.

Š

Šavs (Schouw) Joakims Frederiks (1789—1852) — dāņu zinātnieks, botāniķis. — 419.

Šekspīrs (Shakespeare) Viljams (1564—1616) — lielais angļu rakstnieks. — 43, 57, 86, 104, 123, 231, 242, 400, 557, 602.

Šerbiljē (Cherbuliez) Antuāns Elizē (1797—1869) — šveiciešu ekonomists, Sismondi sekotājs, savienoja Sismondi teoriju ar Rikārdo teorijas elementiem. — 160, 163, 479.

Ševaljē (Chevalier) Žans Batists Antuāns (1793—1879) — franču ķīmiķis un farmaceits. — 213.

Ši (Shee) Viljams (1804—1868) — īru jurists un liberāls politiskais darbinieks, parlamenta loceklis, karaļa sola tiesas loceklis (1863—1868). — 351.

Šillers (Schiller) Frīdrihs (1759—1805) — lielais vācu rakstnieks. — 336, 472, 486.

Šorlemmers (Schorlemmer) Kārlis (1834—1892) — izcilais vācu ķīmiķis, profesors Mančestrā; Vācijas sociāldemokrātiskās partijas biedrs; Marksa un Engelsa draugs. — 260.

Štolbergs (Stolberg) Frīdrihs Leopolds, grāfs (1750—1819) — vācu dzejnieks, buržuāziskās apgaismības pārstāvis, vēlāk reakcionārais romantiķis. — 418.

Štolbergs (Stolberg) Kristiāns (1748—1821) — vācu dzejnieks un tulkotājs. — 338.

Štorhs Andrejs Karlovičs (Henrihs) (1766—1835) — krievu ekonomists, statistiķis un vēsturnieks, Pēterburgas Zinātņu akadēmijas loceklis, klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas epigonis. — 154, 160, 295, 302—303, 484—485, 529.

Štrausbergs (Straußberg) Betels Heinrihs (1823—1889) — vācu dzelzceļa lieluzņēmējs, 1873. gadā bankrotēja. — 202.

Šulce-Dēličs (Schulze-Delitzsch) Hermanis (1808—1883) — vācu politiskais darbinieks un vulgārais buržuāziskais ekonomists, mēģinājis novirzīt strādniekus no revolucionārās cīņas, organizējot kooperatīvās biedrības. — 13.

Šulcs (Schulz) Vilhelms (1797—1860) — vācu publicists, 1848.—1849.

gada revolūcijas dalībnieks, piederēja pie Frankfurtes Nacionālās sapulces kreisā spārna. — 310.

T

Takers (Tucker) Džozaja (1712—1799) — angļu garīdznieks un liels sava laika ekonomists, viņa uzskati kļuva par vienu no A. Smita teorijas avotiem. — 232, 504, 615.

Takets (Tuckett) Džons Debells (miris 1864. g.) — autors 1846. gadā Londonā iznākušajam divu sējumu darbam angļu valodā «Strādājošo iedzīvotāju stāvokļa vēsture agrāk un tagad». — 303, 586, 606.

Tapers (Tupper) Mārtins (1810—1889) — angļu dzejnieks, rakstījis dzejoļus, kuri satur tukšas tikumības pamācības. — 499.

Taunsends (Townsend) Džozefs (1739—1816) — angļu garīdznieks, ģeologs un sociologs, propagandēja antizinātnisku iedzīvotāju pieauguma teoriju, kuru vēlāk aizguva Maltuss. — 296, 504, 528, 529.

Teilors (Taylor) Sedlijs (XIX gs. otrā puse — XX gs. sākums) — kooperatīvās kustības dalībnieks Anglijā, sludināja sistēmu, pēc kuras paredzēta strādnieku līdzdalība kapitālistu peļņā. — 43—44.

Templs (Temple) Viljams (1628—1699) — angļu diplomāts un politiskais darbinieks, sarakstījis vairākus darbus par ekonomikas un politikas jautājumiem, merkantilists. — 504.

Timurs (Tamerlans) (1336—1405) — Vidusāzijas karavadonis un iekarotājs, plašas valsts pamatlicējs Austrumos. — 224.

Tinens (Thünen) Johans Heinrihs (1783—1850) — vācu buržuāziskais ekonomists, nodarbojies ar lauksaimniecības ekonomikas jautājumiem. — 508.

Tirgo (Turgot) Anns Robērs Žaks (1727—1781) — franču ekonomists un valstsvīrs; lielākais fiziokrātu skolas pārstāvis; finansu ģenerālkontrolieris (1774—1776). — 159, 264, 435.

Tjērs (Thiers) Ādolfs (1797—1877) — franču buržuāziskais vēsturnieks un valstsvīrs, premjerministrs (1836, 1840); republikas prezidents (1871—1873), Parīzes Komūnas bende. — 364, 580.

Tompsons (Thompson) Bendžamins, grāfs *Rumfords* (1753—1814) — angļu fiziķis, kādu laiku bijis Bavārijas valdības dienestā, Anglijā organizējis darba namus nabadzīgajiem, dzimis Ziemeļamerikā. — 492, 493.

Tompsons (Thompson) Viljams (apm. 1785—1833) — īru ekonomists, utopiskais sociālists, R. Ouena sekotājs; Rikārdo teoriju izmantoja, lai izdarītu sociālistiskus secinājumus. — 303.

Torntons (Thornton) Viljams Tomass (1813—1880) — angļu buržuāziskais ekonomists, Džona Stjuarta Milla sekotājs. — 152, 228, 584.

Torrenss (Torrens) Roberts (1780—1864) — angļu buržuāziskais ekonomists, tā saucamā «naudas apgrozības principa» skolas piekritējs. — 144, 152, 162, 335, 360.

Trimenhīrs (Tremenheere) Hjū Seimurs (1804—1893) — angļu ierēdnis un publicists, vairākkārt bijis valdības komisiju sastāvā strādnieku darba apstākļu pētīšanai. — 154—155, 213, 224.

Tjudori — karaļu dinastija Anglijā (1485—1603). — 606.

Tukidids (apm. 460 — apm. 395 pirms m. ē.) — lielais sengrieķu vēsturnieks, «Peloponēsas kara vēstures» autors. — 188, 306.

Tūks (Tooke) Tomass (1774—1858) — angļu buržuāziskais ekonomists, pieslējās klasiskās politiskās ekonomijas skolai, kritizēja Rikārdo naudas teoriju. — 249.

V

Vaijats (Wyatt) Džons (1700—1766) — angļu izgudrotājs, izgudrojis vērpjamo mašīnu. — 310.

Valentins (Valentin) Gābriels Gustavs (1810—1883) — vācu fiziologs. — 396.

Vanderlints (Vanderlint) Džeikobs (miris 1740. g.) — angļu ekonomists, fiziokrātu priekštecis, viens no agrīnajiem kvantitatīvās naudas teorijas pārstāvjiem. — 116, 121—122, 132, 231, 233, 264, 278, 293, 504.

Vats (Watt) Džeimss (1736—1819) — izcilais angļu izgudrotājs, konstruējis

universālo tvaika dzinēju. — 312, 314, 317, 323, 401.
Vedžvuds (Wedgwood) Džozaja (1730—1795) — angļu rūpnieks, pilnveidojis keramikas izstrādājumu ražošanu Anglijā. — 226, 229.
Veids (Wade) Bendžamins Franklins (1800—1878) — amerikāņu politiskais darbinieks, 1867.—1869. g. ASV viceprezidents; uzstājies pret verdzību ASV Dienvidos. — 18.
Veids (Wade) Džons (1788—1875) — angļu buržuāziskais publicists, ekonomists un vēsturnieks. — 209, 230, 505—506.
Veikfilds (Wakefield) Eduards *Gibons* (1796—1862) — angļu valstsvīrs, ekonomists, kas izvirzījis buržuāzisko kolonizācijas teoriju. — 228, 274, 437, 478, 550, 619—625.
Veilends (Wayland) Frānsiss (1796—1865) — ētikas, politiskās ekonomijas un citu zinātņu populāru mācību grāmatu autors, universitātes prezidents amerikāņu pilsētā Providensā, garīdznieks. — 146, 180—181.
Velingtons (Wellington) Arturs Velslijs, hercogs (1769—1852) — angļu karavadonis un valstsvīrs, torijs, premjerministrs (1828—1830). — 117.
Velsas princese — sk. *Aleksandra.*
Vergilijs (Publijs Vergilijs Marons) (70—19 pirms m. ē.) — izcilais romiešu dzejnieks. — 254, 615.
Verri (Verri) Pjetro (1728—1797) — itāļu buržuāziskais ekonomists, viens no pirmajiem fiziokrātu mācības kritizētājiem. — 53—54, 91, 124, 277.
Vests (West) Eduards (1782—1828) — angļu ekonomists, viens no klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem, pētījis zemes rentes jautājumus. — 413, 430, 443, 444.
Viko (Vico) Džambatista (1668—1744) — izcilais itāļu buržuāziskais sociologs, centās noskaidrot sabiedriskās attīstības objektīvās likumsakarības. — 310.
Vilhelms III, Orānijas (1650—1702) — Nīderlandes vietvaldis (1672—1702), Anglijas karalis (1689—1702). — 587—588.
Viljams IV (1765—1837) — Anglijas karalis (1830—1837). — 244.
Viljamss (Wiliams) Viljams Fenviks, *Karsas* baronets (1800—1883) — angļu ģenerālis, Krimas karā 1855. gadā vadīja Karsas aizsardzību, padevās gūstā krievu karaspēkam. — 117.
Viljers (Villiers) Čārlzs (1802—1898) — angļu politiskais darbinieks un jurists, frītrēderis, parlamenta loceklis. — 227.
Vilkss (Wilks) Marks (apm. 1760—1831) — angļu koloniālās armijas virsnieks; ilgus gadus bijis Indijā, sarakstījis vairākas grāmatas par Indiju. — 300.
Vilsons (Wilson) Džeimss (1805—1860) — angļu buržuāziskais ekonomists un politiskais darbinieks, žurnāla «Economist» dibinātājs un redaktors; 1853.—1858. gadā valsts kases (finansu ministrijas) sekretārs; frītrēderis, kvantitatīvās naudas teorijas pretinieks. — 197, 286.
Virts (Wirth) Maksis (1822—1900) — vācu vulgārais buržuāziskais ekonomists un publicists. — 81, 197.
Viserings (Vissering) Simons (1818—1888) — holandiešu vulgārais buržuāziskais ekonomists un statistiķis. — 411.
Vitbreds (Whitbread) Semjuels (1758—1815) — angļu politiskais darbinieks, parlamenta loceklis, vigs. — 600.
Vitnijs (Whitney) Ilajs (1765—1825) — amerikāņu izgudrotājs, izgudrojis kokvilnas šķiedras atdalītāju. — 319, 325.
Vits (Witt) Jans *de* (1625—1672) — nīderlandiešu valstsvīrs, faktiskais Holandes provinces valdnieks (1653—1672), tirdzniecības lielburžuāzijas interešu pārstāvis. — 504, 612.
Vobāns (Vauban) Sebastjēns le Pretrs (1633—1707) — franču maršals, kara inženieris, kritizējis Francijas nodokļu sistēmu. — 129.
Vokansons (Vaucanson) Žaks *de* (1709—1782) — franču mehāniķis, pilnveidojis aužamo steļļu konstrukciju; asprātīgu spēļu automātu izgudrotājs. — 317.
Volfs (Wolff) Kristiāns (1679—1754) — vācu filozofs ideālists, metafiziķis. — 499.
Volfs (Wolff) Vilhelms (1809—1864) — vācu proletāriskais revolucionārs, pēc profesijas skolotājs, silēziešu dzimtzemnieka dēls; 1864.—1847. gadā Briseles komunistiskās korespondentu komitejas loceklis, no 1848. gada marta Komunistu savienības Centrālās komitejas loceklis, 1848.—1849. gadā viens no «Neue Rheinische Zeitung» redaktoriem; Marksa un Engelsa draugs un līdzgaitnieks. — 11.

Volless (Wallace) Roberts (1697—1771) — angļu garīdznieks un statistiķis; propagandēja antizinātnisku iedzīvotāju pieauguma teoriju, ko vēlāk pārņēma Maltuss. — 296, 504.

Voltērs (Voltaire) Fransuā Marī (1694—1778) — franču filozofs deists, rakstnieks satīriķis, vēsturnieks, ievērojams XVIII gs. buržuāziskās apgaismības pārstāvis, cīnījies pret absolūtismu un katolicismu. — 171, 624.

Vords (Ward) Džons — autors Londonā 1843. gadā angļu valodā iznākušajai grāmatai «Stokas pie Trentas apgabals viņas augstības karalienes Viktorijas valdīšanas sākumā». — 226.

Votsons (Watson) Džons Forbss (1827—1892) — angļu ārsts, dienējis karaspēkā Indijā; sarakstījis vairākus darbus par lauksaimniecības un tekstilrūpniecības jautājumiem Indijā. — 325.

Votss (Watts) Džons (1818—1887) — angļu publicists, sākumā utopiskais sociālists, Ouena sekotājs, pēc tam buržuāziskais liberālis, kapitālisma apoloģēts. — 450, 452.

Z

Zētbērs (Soetbeer) Georgs Ādolfs (1814—1892) — vācu buržuāziskais ekonomists un statistiķis. — 34.

Zībers Nikolajs Ivanovičs (1844—1888) — pazīstamais krievu ekonomists; viens no pirmajiem Marksa ekonomisko darbu popularizētājiem Krievijā, kaut gan viņš nebija sapratis marksisma materiālistisko dialektiku un revolucionāro būtību; aizstāvēja radikāla buržuāziskā reformisma viedokli. — 25.

Zorge (Sorge) Frīdrihs Ādolfs (1828—1906) — ievērojams amerikāņu un starptautiskās strādnieku un sociālistiskās kustības darbinieks, I Internacionāles biedrs; aktīvs marksisma propagandētājs, Marksa un Engelsa draugs un līdzgaitnieks; pēc izcelšanās vācietis, 1852. gadā emigrējis uz Ameriku. — 37.

Ž

Žans II Labsirdīgais (1319—1364) — Francijas karalis (1350—1364). — 598.

Žerārs (Gerhardt) Šarls Frederiks (1816—1856) — izcilais franču ķīmiķis. — 260.

Žofruā Sent-Ilērs (Geoffroy Saint-Hilaire) Etjēns (1772—1844) — ievērojams franču zoologs, evolucionists, viens no Č. Darvina priekštečiem. — 603.

LITERĀRAIS UN MITOLOĢISKAIS PERSONĀŽS

Ābels — pēc bībeles leģendas, Ādama dēls, kuru skaudības dēļ nonāvējis vecākais brālis Kains. — 606.

Ādams — pēc bībeles leģendas, pirmais cilvēks, ko dievs radījis no māliem un kas pēc tam kritis grēkā; izteiciens «nomest veco Ādamu» nozīmē — garīgi atjaunoties, atteikties no grēcīgiem paradumiem. — 100, 504, 580, 620.

Buziriss — grieķu mitoloģijā Ēģiptes valdnieks. — 307.

Ciklops — grieķu mitoloģijā milzis ar vienu aci pierē. — 205.

Dogberijs — persona Šekspīra komēdijā «Liela brēka, maza vilna», ierēdnieciskas uzpūtības un muļķības iemiesojums. — 86, 351, 493.

Dons Kihots — galvenais varonis Servantesa tā paša nosaukuma romānā. — 85.

Džagernauts (Džagannath) — hinduisma dieva Višņu iemiesojums. — 236, 527.

Ekarts — vācu viduslaiku teiku varonis, uzticīga cilvēka, droša sarga tēls. — 233.

Fausts — galvenā darbojošās persona Gētes tā paša nosaukuma traģēdijā. — 88.

Fortunāts — vācu tautas teikas varonis, kuram ir neiztukšojama brīnumsoma un burvju cepurīte. — 377, 529.

Hobseks — galvenais varonis Balzaka tā paša nosaukuma romānā. — 483.

Hamelnas žurku ķērājs — vācu tautas

pasakas tēls; pasakā žurku ķērājs ar burvju flautas skaņām no Hamelnas pilsētas aizvilinājis visus bērnus, atriebjoties iedzīvotājiem par to, ka viņi nebija attiecīgi samaksājuši par pakalpojumiem — žurku iznīcināšanu. — 566.

Hefests — grieķu mitoloģijā uguns dievs, dievs kalējs. — 527.

Jehova — jūdu reliģijas galvenā dievība. — 303.

Jupiters — romiešu mitoloģijā augstākais dievs — pērkona dievs, kas atbilst sengrieķu dievam Zevam. — 305, 473.

Kains — pēc bībeles leģendas, Ādama vecākais dēls, kas skaudības dēļ nonāvējis savu brāli Ābelu. — 606.

Kalbs, hofmaršals — Šillera traģēdijā «Mīla un viltus» galminieks. — 472.

Kviklija — krodzinieces tēls Šekspīra vēsturiskajā hronikā «Karalis Henrijs IV». — 57.

Maritorna — sievietes tēls Servantesa romānā «Dons Kihots». — 88.

Medūza — grieķu mitoloģijā briesmone, kuru redzot cilvēki pārvērtās par akmeņiem. — 14.

Mozus — pēc bībeles leģendas, pravietis, kas izglābis senos ebrejus no ēģiptiešu faraonu vajāšanām. — 312, 488, 623.

Odisejs — grieķu epa varonis, mītiskais Itakas salas valdnieks, kas kļuvis slavens ar saviem varoņdarbiem, gudrību un viltību. Leģendas vēsta par viņa ceļojumu uz viņpasauli, kur viņš sarunājies ar mirušo dvēselēm. — 217.

Pāvils — pēc bībeles leģendas, viens no kristiešu apustuļiem. — 504.

Persejs — grieķu mitoloģijā varonis, dieva Zeva un Danajas dēls, veicis daudzus varoņdarbus, to skaitā nocirtis galvu gorgonai Medūzai. — 17.

Pēteris — Dantes «Dievišķās komēdijas» tēls, svētais apustulis. — 101.

Plutons — pazemes valstības dievs romiešu mitoloģijā. — 123.

Polonijs — Šekspīra traģēdijas «Hamlets» tēls; viltīga un pļāpīga galminieka tips. — 231.

Prometejs — viens no titāniem grieķu mitoloģijā, kas dieviem nolaupījis uguni un atnesis to cilvēkiem; Zevs pavēlējis Hefestam piekalt Prometeju pie klints, kur ērglis knābājis viņa aknas. — 527.

Piektdienis — Defo romāna «Robinsons Krūzo» varonis. — 244.

Robinsons Krūzo — Defo tāda paša nosaukuma romāna galvenais varonis. — 80—82.

Sabala — hinduisma reliģijas dievība, kuru attēloja govs veidā. — 473.

Saikss Bills — Dikensa romāna «Olivers Tvists» tēls, laupītājs. — 363.

Sančo Pansa — Servantesa romāna «Dons Kihots» tēls. — 523.

Sangrado — Lesāža romāna «Santiljanas Žila Blasa piedzīvojumi» tēls, ārsts, kas saviem pacientiem neatkarīgi no viņu slimības ieteica nolaist asinis un dzert siltu ūdeni. — 578.

Sikols — Šekspīra lugas «Liela brēka, maza vilna» tēls. — 86.

Sīzifs — pēc grieķu mitoloģijas — Korintas valdnieks; par dievu krāpšanu viņam piespriests mūžīgs sods velt kalnā akmeni, kas pēc tam noripo lejā. No tā radies izteiciens *«Sīzifa darbs»* — smags un neauglīgs darbs. — 123, 349.

Svētais Georgs — mītisks kristiešu svētais, kas uzvarējis pūķi. — 43.

Šeiloks — Šekspīra lugas «Venēcijas tirgotājs» tēls, nežēlīgs augļotājs. — 243, 557.

Tors — skandināvu mitoloģijā pērkona dievs, zemkopības aizbildnis; viņu attēloja ar āmuru rokās. — 320.

Višnu — augstākā dievība hinduisma reliģijā; to pielūdza lielāko tiesu iedzīvotāju turīgie slāņi. — 490.

CITĒTĀS UN PIEMINĒTĀS LITERATŪRAS RĀDĪTĀJS*

Зибер Н. И. Теория ценности и капитала Д. Рикардо в связи с позднейшими дополнениями и разъяснениями. Киев, 1871 (*Zibers N. I.* D. Rikārdo vērtības un kapitāla teorija sakarā ar vēlākajiem papildinājumiem un paskaidrojumiem. Kijeva, 1871). — 25.

[*Кауфман И. И.*] Точка зрения политико-экономической критики у Карла Маркса. — В журнале: «Вестник Европы». 1872, том III (*Kaufmanis I. I.* Kārļa Marksa politiski ekonomiskās kritikas viedoklis. — Žurnālā: «Вестник Европы», 1872, 3. sēj.). — 25—26.

Чернышевский Н. Г. Очерки из политической экономии (по Миллю). Впервые опубликовано в 1861 г. в журнале «Современник», Санкт-Петербург (*Černiševskis N. G.* Politiskās ekonomijas apcerējumi (pēc Milla). Pirmoreiz publicēts 1861. gadā žurnālā «Современник», Sankt-Pēterburga). — 24.

Addington St. An Inquiry into the reasons for and against inclosing openfields. London, 1772 (*Adingtons St.* Argumentu pētījums par un pret atklāto zemju iežogošanu. Londona, 1772). — 589.

The Advantages of the East-India trade to England. London, 1720 (Anglijas priekšrocības tirdzniecībā ar Austrumindiju. Londona, 1720). — 268—269, 285, 289, 290, 293, 305, 352, 417.

Aikin J. A Description of the country from thirty to forty miles round Manchester. London, 1795 (*Eikins Dž.* Apraksts par Mančestras apkārtni trīsdesmit līdz četrdesmit jūdžu rādiusā. Londona, 1795). — 487, 607, 614.

Anderson A. An Historical and chronological deduction of the origin of commerce, from the earliest accounts to the present time (*Andersons A.* Vēsturisks un hronoloģisks tirdzniecības apraksts no pašām agrīnākajām ziņām par to līdz mūsdienām). Pirmais izdevums Londonā 1764. g. — 603, 614.

Anderson J. The Bee, or Literary weekly intelligencer. Volume III. Edinburgh, 1791 (*Andersons Dž.* Bite jeb Literārās nedēļas vēstis. III sēj. Edinburga, 1791). — 505.

Anderson J. Observations on the means of exciting a spirit of national industry; chiefly intended to promote the agriculture, commerce, manufactures, and fisheries, of Scotland. In a series of letters to a friend. Written in the year 1775. Edinburgh, 1777 (*Andersons Dž.* Pārdomas par līdzekļiem, kas ceļ nacionālās uzņēmības garu un kas domāti galvenokārt Skotijas lauksaimniecības, tirdzniecības,

* Gadījumos, kad nebija iespējams precīzi noteikt, kādu attiecīgā darba izdevumu lietojis Markss, norādīts šī darba pirmais izdevums vai arī šī izdevuma izdošanas datums un vieta.

Kvadrātiekavās ieslēgti noskaidrotie autori grāmatām, kuras iznākušas anonīmi. Ar zvaigznīti atzīmēti darbi, kuri tulkoti krievu valodā.

rūpniecības un zvejniecības attīstības sekmēšanai. Vēstules draugam, kuras uzrakstītas 1775. gadā. Edinburga, 1777). — 458, 592.

**Appian.* Römische Bürgerkriege. Erstes Buch. In: *Appian's von Alexandrien* Römische Geschichten, übersetzt von F. Dillenius. Bändchen VII. Stuttgart, 1830 (*Apiāns.* Romiešu pilsoņu kari. Pirmā grāmata. — Grāmatā: *Aleksandrijas Apiāns.* Romas vēsture. F. Dilēniusa tulkojums. VII laidiens Štutgarte, 1830). — 590.

[*Arbuthnot J.*] An Inquiry into the connection between the present price of provisions, and the size of farms. By a farmer. London, 1773 ([*Arbatnots Dž.*] Pētījums par atkarību starp tagadējām pārtikas produktu cenām un fermu lielumu. Fermera sacerējums. Londona, 1773). — 259—260, 274—276, 587, 590—591.

**Aristoteles.* Ethica Nicomachea. In: *Aristotelis* opera ex recensione I. Bekkeri. Tomus IX. Oxonii, 1837 (*Aristotelis.* Nikomaha ētika. — Grāmatā: *Aristotelis.* Raksti. I. Bekera izdevums. IX sējums. Oksforda, 1837). — 67.

**Aristoteles.* De republica libri VIII. In: *Aristotelis* opera ex recensione I. Bekkeri. Tomus X. Oxonii, 1837 (*Aristotelis.* Politika (astoņas grāmatas). — Grāmatā: *Aristotelis.* Raksti. I. Bekera izdevums. X sējums. Oksforda, 1837). — 88, 137—138, 147.

Ashley, Lord. Ten hours' factory bill. The speech in the House of Commons, on Friday, March 15 th, 1844. London, 1844 (*Ešlijs,* lords. Likums par desmit stundu darba dienu fabrikās. Runa apakšnamā piektdien, 1844. gada 15. martā. Londona, 1844). — 333, 341—342.

Athenaeus. Deipnosophistarum libri quindecim. Tomus II. Edidit Schweighaeuser. Argentorati, 1802 (*Atenejs.* Mācītu vīru galda runas, piecpadsmit grāmatās. II sējums. Šveighoizera izdevums. Štrāsburga, 1802). — 99, 123.

Augier M. Du crédit public et de son histoire depuis les temps anciens jusqu'à nos jours. Paris, 1842 (*Ožjē M.* Par sabiedrisko kredītu un tā vēsturi no senajiem laikiem līdz mūsu dienām. Parīze, 1842). — 615.

Babbage Ch. On the economy of machinery and manufactures. London, 1832 (*Babeidžs Č.* Par fabriku ražošanas ekonomiku. Londona, 1832). — 291, 294, 313, 325, 335.

**Bacon F.* The Essays or counsels civil and moral (*Bēkons F.* Pieredze un pamācības — morālās un politiskās). Pēdējais izdevums viņa dzīves laikā Londonā 1625. g. — 584—585.

Bacon F. The Reign of Henry VII. In: *Milton J.* Britain under Trojan, Roman, Saxon rule. — *More Th.* England under Richard III. — *Bacon F.* Lord Verulam. The Reign of Henry VII. — Verbatim reprint from Kennet's England, ed. 1719. London, 1870 (*Bēkons F.* Henrija VII valdīšana. — Grāmatā: *Miltons Dž.* Britānija trojiešu, romiešu un sakšu valdīšanas periodā. — *Mors T.* Anglija Ričarda III laikā. — *Bēkons F.* Verulamas barons. Henrija VII valdīšana. — Precīzi pārdrukāts no Kenneta grāmatas «Anglija», kas izdota 1719. gadā. Londona, 1870). — 585.

[*Bailey S.*] A Critical dissertation on the nature, measures, and causes of value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the author of Essays on the formation and publication of opinions. London, 1825 ([*Beilijs S.*] Kritisks pētījums par vērtības dabu, mēru un cēloņiem; galvenokārt sakarā ar Rikārdo kga un viņa sekotāju darbiem. Sacerējis grāmatas «Apcerējumi par uzskatu veidošanos un publicēšanu» autors. Londona, 1825). — 70, 85, 436.

[*Bailey S.*] Money and its vicissitudes in value; as they affect national industry and pecuniary contracts; with a postscript on joint-stock banks. London, 1837 ([*Beilijs S.*] Nauda un tās vērtības pārmaiņas; šo pārmaiņu ietekme uz nacionālo rūpniecību un naudas saistībām; ar pielikumu par akciju bankām. Londona, 1837). — 59, 499.

Barbon N. A Discourse concerning coining the new money lighter. In: Answer to Mr. Lock's considerations about raising the value of money. London, 1696 (*Bārbons N.* Traktāts par jaunas — vieglāka svara naudas kalšanu. Atbilde Loka kga apsvērumiem par naudas vērtības paaugstināšanu. Londona, 1696). — 47—49, 120, 131, 132.

Barton J. Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society. London, 1817 (*Bārtons Dž.* Piezīmes par apstākļiem, kas ietekmē sabiedrības darbaļaužu šķiru stāvokli. Londona, 1817). — 516, 549.

Baynes J. The Cotton trade. Two lectures on the above subject, delivered before the members of the Blackburn literary, scientific and mechanics' institution. Blackburn — London, 1857 (*Beins Dž.* Tirdzniecība ar kokvilnu. Divas lekcijas par šo jautājumu, kas nolasītas Blekbērnas literatūras, zinātnes un mehānikas biedrības locekļiem. Blekbērna—Londona, 1857). — 323.

Beccaria C. Elementi di economia pubblica. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomo XI. Milano, 1804 (*Bekaria C.* Sabiedriskās ekonomikas pamati. — Grāmatā: Itāliešu politiskās ekonomijas klasiķi. Mūsdienu ekonomisti. XI sējums. Milāna, 1804). — 306.

Beckmann J. Beyträge zur Geschichte der Erfindungen. Band I. Leipzig, 1786 (*Bekmans J.* Par izgudrojumu vēsturi. I sējums. Leipciga, 1786). — 352.

Bellers J. Essays about the poor, manufactures, trade, plantations, and immorality. London, 1699 (*Bellerss Dž.* Pētījumi par nabadzīgajiem, rūpniecību, tirdzniecību, kolonijām un netikumiskumu. Londona, 1699). — 122, 132, 394.

**Bellers J.* Proposals for raising a colledge of industry of all useful trades and husbandry. London, 1696 (*Bellerss Dž.* Priekšlikums par visu derīgo amatu un lauksaimniecības darba koledžas dibināšanu. Londona, 1696). — 127, 274, 352, 401, 503.

Bentham J. Théorie des peines et des récompenses. Par Et. Dumont. Troisième édition. Tome II. Paris, 1826 (*Bentems J.* Sodīšanas un stimulēšanas teorija. Et. Dimona apdarē. Trešais izdevums. II sējums. Parīze, 1826). — 499.

Berkley G. The Querist, containing several queries, proposed to the consideration of the public. London, 1750 (*Bērklijs Dž.* Jautātājs. Daži jautājumi, kas ieteikti publikas iztirzāšanai. Londona, 1750). — 281, 297.

Bidaut J. N. Du monopole qui s'établit dans les arts industriels et le commerce, au moyen des grands appareils de fabrication. Deuxième livraison. Du monopole de la fabrication et de la vente. Paris, 1828 (*Bido Ž. N.* Par monopolu, kas rodas rūpniecībā un tirdzniecībā, ja ir lieli ražošanas līdzekļi. Otrais laidiens. Par ražošanas un pārdošanas monopolu. Parīze, 1828). — 270.

Biese F. Die Philosophie des Aristoteles, in ihrem inneren Zusammenhange, mit besonderer Berücksichtigung des philosophischen Sprachgebrauchs, aus dessen Schriften entwickelt. Band II. Berlin, 1842 (*Bīze F.* Aristoteļa filozofija, tās iekšējā sakarība un terminoloģija. II sējums. Berlīne, 1842). — 337.

Blakey R. The history of political literature from the earliest times. Volume II. London, 1855 (*Bleikijs R.* Politiskās literatūras vēsture kopš seniem laikiem. II sējums. Londona, 1855). — 587.

Blanqui J. A. Cours d'économie industrielle. Recueilli et annoté par Ad. Blaise. Paris, 1838—1839 (*Blanki Ž. A.* Rūpniecības ekonomikas kurss. Sastādījis un anotējis Ad. Blēzs. Parīze, 1838—1839). — 284.

Blanqui J. A. Des classes ouvrières en France, pendant l'année 1848. Parties I et II. In: Petits traités publiés par l'Académie des Sciences morales et politiques. Paris, 1849 (*Blanki Ž. A.* Francijas darbaļaužu šķiras 1848. gadā. I un II daļa. — Grāmatā: Nelieli traktāti, ko publicējusi Morālo un politisko zinātņu akadēmija. Parīze, 1849). — 234.

Block M. Les théoriciens du socialisme en Allemagne. Extrait «Journal des Économistes» (numéros de juillet et d'août 1872). Paris, 1872 (*Bloks M.* Sociālisma teorētiķi Vācijā. Izvilkums no «Journal des Économistes» (1872. g. jūlija un augusta numuri). Parīze, 1872). — 25.

Boileau E. Règlemens sur les arts et métiers de Paris, rédigés au XIII siècle, et connus sous le nom du Livre des métiers. Paris, 1837 (*Bualo E.* Nolikumi par mākslām un amatiem Parīzē, sastādīti XIII gadsimtā un pazīstami ar nosaukumu Amatu grāmata. Parīze, 1837). — 399.

Boisguillebert P. Le détail de la France. In: Économistes financiers du

XVIII-e siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par E. Daire. Paris, 1843 (*Buagilbērs P.* Francijas mazumtirdzniecība. — Grāmatā: XVIII gadsimta ekonomisti finansisti. Ar. E. Dēra vēsturiskām izziņām par katru autoru, komentāriem un paskaidrojošām piezīmēm. Parīze, 1843). — 121.

Boisguillebert P. Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs. In: Économistes financiers du XVIII-e siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par E. Daire. Paris, 1843 (*Buagilbērs P.* Traktāts par bagātības, naudas un nodokļu dabu. — Grāmatā: XVIII gadsimta ekonomisti finansisti. Ar E. Dēra vēsturiskām izziņām par katru autoru, komentāriem un paskaidrojošām piezīmēm. Parīze, 1843). — 129.

Boxhorn M. Z. Institutiones politicae. In: *Boxhorn M. Z.* Varii tractatus politici. Amstelodami, 1663 (*Bokshorns M. Z.* Politiskās organizācijas. — Grāmatā: *Bokshorns M. Z.* Dažādi politiskie traktāti. Amsterdama, 1663). — 353.

[*Brentano L.*] Wie Karl Marx citiert. In: «Concordia», 7. März 1872 ([*Brentano L.*] Kā citē Kārlis Markss. Žurnālā «Concordia» 1872. gada 7. martā). — 36, 37.

[*Brentano L.*] Wie Karl Marx sich vertheidigt. In: «Concordia», 4 Juli 1872, 11 Juli 1872 ([*Brentano L.*] Kā Kārlis Markss aizstāvas. Žurnālā «Concordia» 1872. gada 4. jūlijā, 1872. gada 11. jūlijā). — 37, 38.

Broadhurst J. Political economy. London, 1842 (*Brodhersts Dž.* Politiskā ekonomija. Londona, 1842). — 63.

Brougham H. An Inquiry into the colonial policy of the European powers. In two volumes. Vol. II. Edinburgh, 1803 (*Brūms H.* Eiropas lielvalstu koloniālās politikas pētījums. Divos sējumos. II sējums. Edinburga, 1803). — 614.

[*Bruckner J.*] Théorie du sistème animal. Leide, 1767. ([*Brukners J.*] Dzīvnieku pasaules teorija. Leidene, 1767). — 504.

Buchanan D. An Inquiry into the taxation and commercial policy of Great Britain. Edinburgh, 1844 (*Bjūkenans D.* Lielbritānijas nodokļu un tirdzniecības politikas pētījums. Edinburga, 1844). — 118.

Buchanan D. Observations on the subjects treated of in Dr. Smith's Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Edinburgh, 1814 (*Bjūkenans D.* Piezīmes par lietām, par kurām runāts doktora Smita grāmatā «Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem». Edinburga, 1814). — 592.

Buchanan D. Piezīmes grāmatā: *Smith A.* An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In three volumes. With notes, and an additional volume, by D. Buchanan. Vol. I. Edinburgh, 1814 (*Smits Ā.* Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem. Trijos sējumos. Ar D. Bjūkenana piezīmēm un papildsējumu. I sējums. Edinburga, 1814). — 457.

Buchez Ph. et *Roux P. C.* Histoire parlementaire de la révolution française, ou Journal des assemblées nationales depuis 1789 jusqu'en 1815. T. X. Paris, 1834 (*Bušē F.* un *Rū P. S.* Franču revolūcijas parlamentārā vēsture jeb Nacionālo sapulču dienasgrāmata no 1789. līdz 1815. gadam. X sējums. Parīze, 1834). — 601.

Burke E. A Letter from the Right Honourable Edmund Burke to a Noble Lord, on the attacks made upon him and his pension, in the House of Lords, by the Duke of Bedford, and the Earl of Lauderdale, early in the present sessions of parliament. London, 1796 (*Bērks E.* Cienījamā Edmunda Bērka vēstule dižciltīgajam lordam sakarā ar pārmetumiem, kurus viņam un sakarā ar viņa pensiju izteikuši Bedfordas hercogs un Loderdeilas grāfs lordu palātā tagadējās parlamenta sesijas sākumā. Londona, 1796). — 588.

Burke E. Thought and details on scarcity, originally presented to the Right Hon. William Pitt, in the month of November, 1795. London, 1800 (*Bērks E.* Domas un fakti attiecībā uz trūkumu, kas sākotnēji iesniegti cienījamam Viljamam Pitam 1795. gada novembrī. Londona, 1800). — 180, 202, 272, 615.

[*Byles J. B.*] Sophisms of freetrade and popular political economy examined.

By a barrister. Seventh edition: with corrections and additions. London, 1850 ([*Bailss Dž. B.*] Frītrēderisma sofismi un populāra politiskā ekonomija. Advokāta sacerējums. Septītais izdevums, ar labojumiem un papildinājumiem. Londona, 1850). — 230, 598.

Cairnes J. E. The Slave power: its character, career and probable designs. London, 1862 (*Kērns Dž. E.* Verdzība: tās raksturs, ceļš un iespējamās perspektīvas. Londona, 1862). — 172, 226, 279.

Campbell G. Modern India: a sketch of the system of civil government. To which is prefixed some account of the natives and native institutions. London, 1852 (*Kempbels Dž.* Mūsdienu Indija: civilās pārvaldes sistēmas apraksts, kuram pievienoti daži dati par vietējiem iedzīvotājiem un to iestādēm. Londona, 1852). — 300.

Cantillon Ph. The Analysis of trade, commerce, coin, bullion, banks, and foreign exchanges. Taken chiefly from a manuscript of a very ingenious gentleman deceas'd, and adapted to the present situation of our trade and commerce. London, 1759 (*Kantiljons F.* Amatniecības, tirdzniecības, naudas, stieņu, banku un ārzemju valūtu kursu analīze, kas pārņemta galvenokārt no kāda ļoti apdāvināta pašlaik miruša džentlmeņa manuskripta un piemērota mūsu amatniecības un tirdzniecības pašreizējam stāvoklim. Londona, 1759). — 454.

Cantillon R. Essai sur la nature du commerce en général. Traduit de l'anglois. In: Discours politiques. Tome III. Amsterdam, 1756 (*Kantiljons R.* Pētījums par tirdzniecības dabu vispār. Tulkojums no angļu valodas. — Grāmatā: Politiskie traktāti. III sējums. Amsterdama, 1756). — 454.

Carey H. Ch. Essay on the rate of wages: with an examination of the causes of the differences in the condition of the labouring population throughout the world. Philadelphia, 1835 (*Kērijs H. Č.* Pētījums par darba algas līmeni līdz ar darbaļaužu stāvokļa starpības cēloņu analīzi visā pasaulē. Filadelfija, 1835). — 460.

Carey H. Ch. The Slave trade, domestic and foreign: why it exists, and how it may be extinguished. Philadelphia, 1853 (*Kērijs H. Č.* Iekšējā un ārējā tirdzniecība ar vergiem: kāpēc tā ir, un kā to novērst. Filadelfija, 1853). — 593, 606.

Carli G. R. Piezīmes par sacerējumu: *P. Verri.* Meditazioni sulla economia politica. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomo XV. Milano, 1804 (*Karli Dž. R.* Piezīmes par *P. Verri* darbu: «Pārdomas par politisko ekonomiju». — Grāmatā: Itāļu politiskās ekonomijas klasiķi. Mūsdienu ekonomisti. XV sējums. Milāna, 1804). — 277.

Carlyle Th. Ilias (Americana) in nuce. In: «Macmillan's magazine», August, 1863. London and Cambridge (*Kārlails T.* Amerikāņu Iliāda iedīglī. Raksts žurnālā «Macmillan's magazine», 1863. gada augusts. Londona un Kembridža). — 218.

Caus S. de. In: *Heronis Alexandrini* Buch von Luft- und Wasserkünsten. Frankfurt, 1688 (*Ko S. de.* — Grāmatā: *Aleksandrijas Heroniss.* Grāmata par pneimatiku un hidrauliku. Frankfurte, 1688). — 313.

Cazenove J. Notes. In: *Malthus Th. R.* Definitions in political economy. With a preface, notes, and supplementary remarks by J. Cazenove. London, 1853 (*Keiznovs Dž.* Piezīmes. — Grāmatā: *Maltuss T. R.* Definējumi politiskajā ekonomijā. Ar Dž. Keiznova priekšvārdu, piezīmēm un papildinājumiem. Londona, 1853). — 466, 489.

[*Cazenove J.*] Outlines of political economy; being a plain and short view of the laws relating to the production, distribution, and consumption of wealth. London, 1832 ([*Keiznovs Dž.*] Politiskās ekonomijas apcerējumi, vispārsaprotams un īss bagātību ražošanas, sadales un patērēšanas likumu apskats. Londona, 1832). — 173, 268, 426.

Chalmers Th. On Political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society. Second edition. Glasgow, 1832 (*Čalmerss T.* Par politisko ekonomiju sakarā ar sabiedrības morālo stāvokli un morālajām perspektīvām. Otrais izdevums. Glazgova, 1832). — 138.

The Character and behaviour of King William, Sunderland, Somers etc. as

represented in original letters to the duke of Shrewsbury, from Somers, Halifax, Oxford, secretary Vernon etc. (Karaļa Viljama, Sanderlenda, Somersa utt. raksturs un uzvedība pēc īstajām Somersa, Halifaksa, Oksforda, sekretāra Vernona utt. vēstulēm Šrūsberijas hercogam) (manuskripts). — 588.

Cherbuliez A. Richesse ou pauvreté. Exposition des causes et des effets de la distribution actuelle des richesses sociales. Paris, 1841 (*Šerbiljē A.* Bagātība vai nabadzība. Sabiedriskās bagātības pašreizējās sadales cēloņu un seku izklāsts. Parīze, 1841). — 160, 163, 479.

[*Child J.*] A Discourse concerning trade, and that in particular of the East-Indias. London, 1689 ([*Čailds Dž.*] Traktāts par tirdzniecību un it īpaši par Ostindijas tirdzniecību. Londona, 1689). — 91.

[*Clement S.*] A Discourse of the general notions of money, trade, and exchanges, as they stand in relation each to other. By a merchant. London, 1695 ([*Klements S.*] Traktāts sakarā ar vispārējiem priekšstatiem par naudu, tirdzniecību un valūtas kursu to savstarpējās attiecībās. Tirgotāja sacerējums. Londona, 1695). — 91.

Cobbett W. A History of the protestant «reformation», in England and Ireland; showing how that event has impoverished and degraded the main body of the people in those countries. In a series of letters, addressed, to all sensible and just englishmen. London, 1824 (*Kobets V.* Protestantiskās «Reformācijas» vēsture Anglijā un Irijā, kas rāda, kā šis notikums novedis šo zemju iedzīvotāju pamatmasu līdz nabadzībai un degradācijai. Vēstules, kas adresētas visiem saprātīgajiem un taisnīgajiem angļiem. Londona, 1824). — 586.

Colins J. G. L'économie politique. Source des révolutions et des utopies prétendues socialistes. Tome III. Paris, 1857 (*Kolēns Ž. G.* Politiskā ekonomija. Revolūciju un tā saucamo sociālistisko utopiju avots. III sējums. Parīze, 1857). — 502, 564, 624.

**Columbus Ch.* Brief aus Jamaica (*Kolumbs H.* Vēstule no Jamaikas). — 122.

Comte Ch. Traité de législation ou Exposition des lois générales, suivant lesquelles les peuples prospèrent, dépérissent, ou restent stationnaires. Troisième édition. Bruxelles, 1837 (*Konts Š.* Traktāts par likumdošanu jeb Vispārējo likumu izklāsts, pēc kuriem vadoties tautas uzplaukst, deģenerējas vai nepārdzīvo nekādas pārmaiņas. Trešais izdevums. Brisele, 1837). — 608.

**Condillac E. B.* Le commerce et le gouvernement. In: Mélanges d'économie politique. Tome I. Commentaires et notes, par E. Daire et G. Molinari. Paris, 1847 (*Kondiljaks E. B.* Tirdzniecība un valdība. — Grāmatā: Politiskās ekonomijas almanahs. I sējums. E. Dēra un G. Molinari komentāri un piezīmes. Parīze, 1847). — 142—143.

Considerations concerning taking off the bounty on corn exported. In some letters to a friend. London, 1753 (Pārdomas sakarā ar labības eksportprēmiju atcelšanu. Vēstules draugam. Londona, 1753). — 269.

Considerations on taxes, as they are supposed to affect the price of labour in our manufacturies. In a letter to a friend. London, 1765 (Pārdomas par nodokļiem, jo šķiet, ka tie ietekmē darba cenu mūsu manufaktūrās. Vēstule draugam. Londona, 1765). Uzskata, ka šīs grāmatas autors ir Dž. Kaningems. — 231.

Corbet Th. An Inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals; or the Principles of trade and speculation explained. London, 1841 (*Korbets T.* Pētījums par atsevišķu personu bagātības cēloņiem un veidiem, kā tā iegūta, jeb Tirdzniecības un spekulācijas principu izskaidrojums. Londona, 1841). — 136, 483.

Corbon A. De l'enseignement professionnel. Seconde édition. Paris, 1860 (*Korbons A.* Par profesionālo apmācību. Otrais izdevums. Parīze, 1860). — 400.

**Courcelle-Seneuil J. G.* Traité théorique et pratique des entreprises industrielles, commerciales et agricoles ou Manuel des affaires. Deuxième édition. Paris, 1857 (*Kursels-Senejs Ž. G.* Rokasgrāmata teorētiskai un praktiskai rūpniecības, tirdzniecības un lauksaimniecības uzņēmumu pētīšanai jeb Praktiskā cilvēka ro-

kasgrāmata. Otrais izdevums. Parīze, 1857). — 201, 490.

The Currency theory reviewed; in a letter to the Scottish people. By a banker in England. Edinburgh, 1845 (Naudas apgrozības teorija. Angļu baņķiera vēstule skotu tautai. Edinburga, 1845). — 128.

**Cuvier G.* Discours sur les révolutions de la surface du globe. Rédigés par Hoefer. Paris, 1863 (*Kivjē G.* Traktāts par pārvērtībām uz zemeslodes. Efēra rediģējumā. Parīze, 1863). — 419.

**Darwin Ch.* On the origin of species by means of natural selection, or the Preservation of favoured races in the struggle for life. London, 1859 (*Darvins Č.* Par sugu izcelšanos dabiskās izlases ceļā jeb šķirņu saglabāšanos cīņā par eksistenci tām labvēlīgos apstākļos. Londona, 1859). — 287.

Daumer G. F. Geheimnisse des christlichen Altertums. Hamburg, 1847 (*Daumers G. F.* Kristiešu senatnes sakramenti. Hamburga, 1847). — 242.

A Defence of the land-owners and farmers of Great Britain. London, 1814 (Lielbritānijas zemesīpašnieku un fermeru aizsargāšana. Londona, 1814). — 455.

[*Defoe D.*] An Essay upon public credit. The third edition. London, 1710 ([*Defo D.*] Pētījums par sabiedrisko kredītu. Trešais izdevums. Londona, 1710). — 129.

De Quincey Th. The Logic of political economy. Edinburgh and London, 1844 (*De Kvinsijs T.* Politiskās ekonomijas loģika. Edinburga un Londona, 1844). — 328.

De Roberty E. «Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie von Karl Marx. Hamburg. 1867». In: «La Philosophie positive. Revue», № 3, Novembre—Decembre 1868 (*De Roberti J.* «Kārlis Markss. Kapitāls. Politiskās ekonomijas kritika. Hamburga, 1867». — Žurnālā «La philosophie positive Revue», № 3, novembris—decembris 1868). — 25.

**Descartes R.* Discours de la méthode pour bien conduire sa raison, et chercher la verité dans les sciences (*Dekarts R.* Pārdomas par metodi, kā vadīt savu prātu un rast patiesību zinātnēs). Pirmais izdevums iznācis Leidenē 1637. gadā. — 324.

Destutt de Tracy A. L. C. Eléménts d'idéologie. IV-e et V-e parties. Traité de la volonté et de ses effets. Paris, 1826 (*Destits de Trasī A. L. K.* Ideoloģijas elementi. IV un V daļa. Traktāts par gribu un tās darbību, Parīze, 1826). 1823. gadā «Ideoloģijas elementu» IV daļa Parīzē iznāca atsevišķi ar virsrakstu «Traité d'économie politique» («Traktāts par politisko ekonomiju»). — 141, 146, 274, 275—276, 529.

Dietzgen J. «Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie von Karl Marx. Hamburg, 1867». In: «Demokratisches Wochenblatt» № 31, 34, 35, 36, 1868 (*Dicgens J.* «Kārlis Markss. Kapitāls. Politiskās ekonomijas kritika. Hamburga, 1867». — Avīzē: «Demokratisches Wochenblatt» № 31, 34, 35, 36, 1868. g.). — 24.

**Diodorus Siculus.* Historische Bibliothek, übersetzt von J. F. Wurm. Bändchen I—XIX. Stuttgart, 1828—1840. Erstes Buch. Drittes Buch (*Sicilijas Diodors.* Vēsturiskā bibliotēka. J. F. Vurma tulkojums. I—XIX laidiens. Štutgarte, 1828—1840. Pirmā grāmata. Trešā grāmata). — 131, 203, 286, 307, 418.

A Discourse of the necessity of encouraging mechanic industry. London, 1690 (Traktāts par nepieciešamību stimulēt mehānisko rūpniecību. Londona, 1690). — 231.

Ducpetiaux Ed. Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique. Subsistances, salaires, population. Bruxelles, 1855 (*Dikpesjo Ed.* Beļģijas darbaļaužu šķiru ekonomiskais budžets. Iztikas līdzekļi, darba alga, iedzīvotāji. Brisele, 1855). — 547—548.

Duffy G. The Land law of Victoria (Australia). London, 1862 (*Dafijs G.* Viktorijas (Austrālijas) zemes likums. Londona, 1862). — 625.

Dunning T. J. Trades' Unions and strikes. London, 1860 (*Danings T. Dž.* Tredjūniju savienības un streiki. Londona, 1860). — 450, 453, 615.

Dupont de Nemours P. S. Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d'économie sociale. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Partie I, Paris, 1846 (*Dipons de Nemūrs P. S.* Doktora Kenē tēzes jeb viņa sociālās ekonomijas pamatprin-

cipu rezumējums. — Grāmatā: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadu un komentāriem. I daļa. Parīze, 1846). — 105.

Eden F. M. The State of the Poor: or, an History of the labouring classes in England, from the conquest to the present period. In three volumes. London, 1797 (*Idens F. M.* Nabadzīgo stāvoklis jeb Anglijas darbaļaužu šķiru vēsture kopš iekarošanas līdz mūsdienām. Trijos sējumos. Londona, 1797). — 209, 492—493, 503—504, 549, 587, 589, 613.

**Engels F.* Die englische Zehnstundenbill. In: «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», № 4, 1850 (*Engelss F.* Angļu bills par desmitstundu darba dienu. — Žurnālā «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», № 4, 1850). — 246, 253.

**Engels F.* Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, 1845 (*Engelss F.* Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā. Pēc paša novērojumiem un drošiem avotiem. Leipciga, 1845). — 206, 209, 217, 227, 331, 349—350, 366, 496, 534.

**Engels F.* Umrisse zu einer Kritik der Nationaloekonomie. In: «Deutsch-französische Jahrbücher» herausgegeben von Arnold Ruge und Karl Marx. 1-ste und 2-te Lieferung. Paris, 1844 (*Engelss F.* Uzmetumi par politiskās ekonomijas kritiku. Žurnālā «Deutsch-französische Jahrbücher», ko izdevuši Arnolds Ruge un Kārlis Markss. 1. un 2. laidiens. Parīze, 1844). — 80, 137, 146, 518.

Ensor G. An Inquiry concerning the population of nations: containing a refutation of Mr. Malthus's Essay on population. London, 1818 (*Ensors Dž.* Dažādu zemju iedzīvotāju skaita pētījums, kas satur atspēkojumu Maltusa kga apgalvojumiem grāmatā «Pētījums par apdzīvotību». Londona, 1818). — 592.

An Essay on credit and the bankrupt act. London, 1707 (Pētījums par kredītu un likumiem par bankrotiem. Londona, 1707). — 125.

An Essay on the political economy of nations: or, a View of the intercourse of countries, as influencing their wealth. London, 1821 (Pētījums par tautu politisko ekonomiju jeb Sakari starp zemēm kā faktors, kas ietekmē to bagātību. Londona, 1821). — 175, 259.

An Essay on trade and commerce: containing observations on taxes, as they are supposed to affect the price of labour in our manufactories. By the author of Considerations on taxes. London, 1770 (Pētījums par amatniecību un tirdzniecību, kas satur piezīmes par nodokļiem, jo jādomā, ka tie ietekmē darba cenu mūsu rūpniecībā. Autora «Pārdomas par nodokļiem» sacerējums. Londona, 1770). Uzskata, ka šīs grāmatas autors ir Dž. Kaningems. — 200, 201, 231—233, 308, 444, 492, 503, 520, 596.

Essays on political economy: in which are illustrated the principal causes of the present national distress. London, 1830 (Pētījumi politiskajā ekonomijā, kuros parādīti mūsdienu nacionālā posta galvenie cēloņi. Londona, 1830). — 431.

[*Evans N. H.*] Our old nobility. By noblesse oblige. Second edition. London, 1879 ([*Evanss N. H.*] Mūsu vecā muižniecība. Darbu sarakstījis tas, kuram ir pienākums to darīt. Otrais izdevums. Londona, 1879). — 735.

Faulhaber J. Mechanische Verbesserung einer alten Roszmühlen welche vor diesem der königl. Ingenieur Aug. Ramellus an Tag geben. Ulm, 1625 (*Faulhābers J.* Veco, ar zirgvilkmes spēku darbojošos dzirnavu mehāniskā pilnveidošana, ko konstruktīvi veicis karaliskais inženieris Augusts Rameluss. Ulma, 1625). — 313.

Fawcett H. The Economic position of the british labourer. Cambridge and London, 1865 (*Fosets H.* Britu strādnieka ekonomiskais stāvoklis. Kembridža un Londona, 1865). — 456, 500, 533.

**Ferguson A.* An Essay on the history of civil society. Edinburgh, 1767 (*Fērgusons A.* Civilās sabiedrības vēstures pētījums. Edinburga, 1767). — 297, 303, 304.

Ferrier F. L. A. Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce. Paris, 1805 (*Ferjē F. L. O.* Par valdību no tās un tirdzniecības savstarpējo attiecību viedokļa. Parīze, 1805). — 68.

Fielden J. The Curse of the factory system; or, a Short account of the origin of factory cruelties. London,

1836 (*Fildens Dž.* Fabriku sistēmas lāsts jeb Isa izziņa par cietsirdīgu rīcību fabrikās. Londona, 1836). — 334, 341, 613—614.

[*Fleetwood W.*] Chronicon preciosum: or, an Account of english money, the price of corn, and other commodities, for the last 600 years. London, 1707 ([*Flitvuds V.*] Cenu hronika jeb Izziņa par angļu naudu, labības un citu preču cenām pēdējos 600 gados. Londona, 1707). — 230.

Fleetwood W. Chronicon preciosum: or, an Account of english gold and silver money; the price of corn and other commodities, for six hundred years last past. London, 1745 (*Flītvuds V.* Cenu hronika jeb Izziņa par angļu zelta un sudraba naudu, labības un citu preču cenām pēdējos 600 gados. Londona, 1745). — 230.

Fonteret A. L. Hygiène physique et morale de l'ouvrier dans les grandes villes en général et dans la ville de Lyon en particulier. Paris, 1858 (*Fonterē A. L.* Strādnieka fiziskā un morālā higiēna lielpilsētās vispār un it sevišķi Lionas pilsētā. Parīze, 1858). — 304.

[*Forbonnais F. V.*] Éléments du commerce. Seconde partie. Nouvelle édition. Leyde, 1766 ([*Forbonē F. V.*] Tirdzniecības elementi. Otrā daļa. Jauns izdevums. Leidene, 1766). — 92.

[*Forster N.*] An Enquiry into the causes of the present high price of provisions. London, 1767 ([*Forsters N.*] Pārtikas cenu tagadējā augstā līmeņa cēloņu pētījums. Londona, 1767). — 231—232, 352, 418, 589.

Fortescue J. De laudibus legum Angliae (*Forteskjū Dž.* Par angļu likumu priekšrocībām). Pirmo reizi publicēts 1537. gadā. — 583.

Fourier Ch. La fausse industrie morcelée, répugnante, mensongère, et l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, veridique, donnant quadruple produit (*Furjē Š.* Pseidosaimnieciskā darbība, sadrumstalota, atbaidoša, neīsta, un pretinde tai — dabiska saimnieciskā darbība, kombinēta, valdzinoša, īsta, kas dod četrkāršotu produktu). Pirmais izdevums iznācis Parīzē 1835.—1836. gadā. — 352.

**Fourier Ch.* Le nouveau monde industriel et sociétaire (*Furjē Š.* Jaunā saimnieciskā un sociālā pasaule). Pirmais izdevums iznācis Parīzē 1829. gadā. — 566.

Franklin B. A Modest inquiry into the nature and necessity of a paper currency. In: The Works of *B. Franklin.* By Sparks. Volume II. Boston, 1836 (*Franklins B.* Papīra naudas dabas un nepieciešamības pieticīgs pētījums. — Grāmatā: *B. Franklina* Raksti. Spārksa izdevums. II sējums. Bostona, 1836). — 60.

Franklin B. Positions to be examined, concerning national wealth. In: The Works of *B. Franklin.* By Sparks. Volume II. Boston, 1836 (*Franklins B.* Pētāmie nacionālās bagātības jautājumi. — Grāmatā: *B. Franklina* Raksti. Spārksa izdevums. II sējums. Bostona, 1836). — 146.

Freytag G. Neue Bilder aus dem Leben des deutschen Volkes. Leipzig, 1862 (*Freitāgs G.* Jaunas ainas no vācu tautas dzīves. Leipciga, 1862). — 599.

Fullarton J. On the regulation of currencies; being an examination of the principles, on which it is proposed to restrict, within certain fixed limits, the future issues on credit of the Bank of England, and of the other banking establishments throughout the country. Second edition with corrections and additions. London, 1845 (*Fularton Dž.* Par apgrozības līdzekļu regulēšanu; principu analīze, kas nākotnē liekami pamatā, lai stingri noteiktos apjomos ierobežotu emisijas darbību Anglijas bankai un citām valsts banku iestādēm. Otrais izdevums, izlabots un papildināts. Londona, 1845). — 120, 130, 132.

Galiani F. Della moneta. Libro I—V. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomi III—IV. Milano, 1803 (*Galiāni F.* Par naudu. I—V grāmata. — Izdevumā: Itāļu politiskās ekonomijas klasiķi. Mūslaiku ekonomisti. III—IV sējums. Milāna, 1803). — 79, 91, 92, 98, 138, 142, 265, 525—526.

Ganilh Ch. Des systèmes d'économie politique, de la valeur comparative de leurs doctrines, et de celle qui paraît la plus favourable aux progrès de la richesse. Seconde édition. Tomes I—II. Paris, 1821 (*Ganils Š.* Par politiskās ekonomijas sistēmām, par to doktrīnu vērtību salīdzinājumā un

par to no tām, kas vislabvēlīgāk ietekmē bagātības augšanu. Otrais izdevums. I—II sējums. Parīze, 1821). — 68, 154, 368.

Ganilh Ch. La théorie de l'économie politique. Tomes I—II, Paris, 1815 (*Ganils Š.* Politiskās ekonomijas teorija. I—II sējums. Parīze, 1815). — 159.

[*Garnier G.*] Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique. Paris, 1796 ([*Garnjē Ž.*] Īss politiskās ekonomijas pamatu izklāsts. Parīze, 1796). — 451.

Garnier G. Notes du traducteur. In: *Smith A.* Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observations; par G. Garnier. Tome V. Paris, 1802 (*Garnjē Ž.* Tulkotāja komentārs. — *Ā. Smita* darbam «Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem». Jaunais Ž. Garnjē tulkojums, ar tulkotāja komentāru un piezīmēm. V sējums. Parīze, 1802). — 304.

Gaskell P. The Manufacturing population of England, its moral, social, and physical conditions, and the changes which have arisen from the use of steam machinery; with an examination of infant labour. London, 1833 (*Gaskels P.* Anglijas rūpniecības iedzīvotāji, to morālais, sociālais un fiziskais stāvoklis un izmaiņas, ko noteic tvaika mašīnu lietošana; ar bērnu darba analīzi. Londona, 1833). — 358, 365.

Genovesi A. Lezioni di economia civile. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomi VII—IX. Milano, 1803 (*Dženovezi A.* Lekcijas par civilo ekonomiku. — Izdevumā: Itāliešu politiskās ekonomijas klasiķi. Mūslaiku ekonomisti. VII—IX sējums. Milāna, 1803). — 138.

Geoffroy Saint-Hilaire E. Notions synthetiques, historiques et physiologiques de philosophie naturelle. Paris, 1838 (*Žofruā Sent-Ilērs E.* Natūrfilozofijas sintētiskā, vēsturiskā un filozofiskā izzināšana. Parīze, 1838). — 603.

Gisborne Th. An Enquiry into the duties of men in the higher and middle classes of society in Great Britain. The second edition. In two volumes. Vol. II. London, 1795 (*Gisborns T.* Lielbritānijas augstāko un vidējo šķiru cilvēku pienākumu pētījums. Otrais izdevums. Divos sējumos. II sējums. Londona, 1795). — 614.

[*Gray J.*] The Essential principles of the wealth of nations, illustrated, in opposition to some false doctrines of Dr. Adam Smith, and others. London, 1797 ([*Grejs Dž.*] Tautu bagātības pamati, kuri izklāstīti pretēji dažām nepareizām doktora Ā. Smita un citu tēzēm. Londona, 1797). — 144.

[*Greg R. H.*] The Factory question, considered in relation to its effects on the health and morals of those employed in factories. And the «ten hours bill», in relation to its effects upon the manufactures of England, and those of foreign countries. London, 1837 ([*Gregs R. H.*] Fabriku jautājums, kas aplūkots no viedokļa, kā tiek ietekmēta fabrikās strādājošo veselība un morāle. Un «bills par desmitstundu darba dienu» no viedokļa, kā tas ietekmē Anglijas un citu zemju rūpniecību. Londona, 1837). — 245.

Gregoir H. Les typographes devant le tribunal correctionnel de Bruxelles. Bruxelles, 1865 (*Greguārs H.* Tipogrāfiju strādnieki Briseles labošanas tiesas priekšā. Brisele, 1865). — 454.

**Grove W. R.* The Correlation of physical forces. Fifth edition. Followed by a discourse on continuity. London, 1867 (*Grovs V. R.* Fizikālo spēku savstarpējā attiecība. Piektais izdevums. Pielikumā traktāts par nepārtrauktību. Londona, 1867). — 429.

Gülich G. Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit. Bände I—II. Jena, 1830 (*Gilihs G.* Svarīgāko mūsdienu tirdzniecības zemju tirdzniecības, rūpniecības un zemkopības vēsturisks apraksts, I—II sējums. Jēna, 1830). — 22, 610.

Haller C. L. Restauration der Staats-Wissenschaft oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt (*Hallers K. L.* Zinātnes par valsti atjaunošana jeb Dabiski sabiedriskā stāvokļa teorija, pretstatīta mākslīgā civilstāvokļa himerai). Pirmais izdevums iznācis 1816.—1834. gadā. — 324.

Hamm W. Die landwirthschaftlichen Geräthe und Maschinen Englands. Zweite, umgearbeitete und bedeutend vermehrte Auflage. Braunschweig, 1856 (*Hamms V.* Anglijas lauksaimniecības darba riki un mašīnas. Otrais — pārstrādātais un ievērojami papildinātais izdevums. Braunšveiga, 1856). — 412.

Hanssen G. Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogthümern Schleswig und Holstein. St. Petersburg, 1861 (*Hansens G.* Dzimtbūtniecības likvidācija un vispārējā attiecību pārveidošana starp muižniekiem un zemniekiem Šlēzvigas un Holšteinas hercogistēs. Sankt-Pēterburga, 1861). — 204.

Harris J. Concerning happiness, a dialogue. In: *Harris J.* Three treatises. The third edition revised and corrected. London, 1772 (*Hariss Dž.* Dialogs par laimi. — Grāmatā: *Hariss Dž.* Trīs traktāti. Trešais — pārskatītais un izlabotais izdevums. Londona, 1772). — 306.

Harris J. First Earl of *Malmesbury.* Diaries and correspondence, containing an account of his missions to the courts of Madrid, Frederic the Great, Catherine the Second, and at the Hague; and of his special missions to Berlin, Brunswick, and the French Republic. Volumes I—IV. Second edition. London, 1845 (*Hariss Dž.*, pirmais *Malmsberijas* grāfs. Dienasgrāmatas un sarakste, kas satur pārskatu par misiju pie Madrides galma, pie Frīdriha Lielā, Katrīnas Otrās galma un Hāgā, kā arī par speciālajām misijām Berlīnē, Braunšveigā un Francijas republikā. I—IV sējums. Otrais izdevums. Londona, 1845). — 306.

Harrison W. The Description of England. In: The First and second volumes of Chronicles, first collected and published by R. Holinshed, W. Harrison, and others. London, 1587 (*Harisons V.* Anglijas apraksts. — Grāmatā: Hronikas pirmais un otrais sējums, ko pirmo reizi sakārtojis un publicējis R. Holinšeds, V. Harisons un citi. Londona, 1587). — 584, 597, 602.

Hassall A. H. Adulterations detected or Plain instructions for the discovery of frauds in food and medicine. Second edition. London, 1861 (*Hasels A. H.* Falsifikācijas atklāšana jeb Vispārsaprotamas instrukcijas par pārtikas produktu un medikamentu falsifikācijas atklāšanu. Otrais izdevums, Londona, 1861). — 154, 213.

**Hegel G. W. F.* Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Theil I. Die Logik. Werke. Band VI. Berlin, 1840 (*Hēgelis G. V. F.* Filozofijas zinātņu enciklopēdija īsā aprakstā. I daļa. Loģika. Raksti. VI sējums. Berlīne, 1840). — 158, 223.

**Hegel G. W. F.* Grundlinien der Philosophie des Rechts. Werke. Zweite Auflage. Band VIII. Berlin, 1840 (*Hēgelis G. V. F.* Tiesību filozofijas pamati. Raksti. Otrais izdevums. VIII sējums. Berlīne, 1840). — 54, 92, 149, 304, 483.

**Hegel G. W. F.* Wissenschaft der Logik. Werke. Zweite Auflage, Bände III, IV, V. Berlin, 1841 (*Hēgelis G. V. F.* Loģikas zinātne. Raksti. Otrais izdevums. III, IV, V sējums. Berlīne, 1841). — 260.

**Hobbes Th.* Leviathan, or the Matter, form and power of a commonwealth ecclesiastical and civil. In: The english works of Thomas Hobbes; now first collected and edited by Molesworth. Vol. III. London, 1839 (*Hobss T.* Leviatāns jeb Matērija, baznīcas un pilsoniskās valsts forma un vara. — Grāmatā: Tomasa Hobsa Raksti angļu valodā, kurus pirmoreiz sakārtojis un izdevis Molsvorts. III sējums. Londona, 1839). — 151, 299.

[*Hodgskin Th.*] The Natural and artificial right of property contrasted. London, 1832 ([*Hodžskins T.*] Dabiskās un māksligās īpašuma tiesības un to savstarpējs pretstatījums. Londona, 1832). — 607.

*[*Hodgskin Th.*] Labour defended against the claims of capital; or, the Unproductiveness of capital proved. With reference to the present combinations amongst journeymen. By a labourer. London, 1825

*[*Hodgskin Th.*] Labour defended pret kapitāla tīkojumiem jeb Kapitāla neražīguma pierādījums. Ar piezīmēm par tagadējām algoto strādnieku apvienībām. Strādnieka sacerējums. Londona, 1825). — 298, 470—471.

**Hodgskin Th.* Popular political economy. Four lectures delivered at the London Mechanics' Institution. London, 1827 (*Hodžskins T.* Tautas politiskā ekonomija. Četras lekcijas, kuras nolasītas Londonas strādnieku skolā. Londona, 1827). — 286, 296, 437.

Holinshed R. The Description of England. — Sk. *Harrison W.* The Description of England.

Hopkins Th. On rent of land, and its influence on subsistence and population; with observations on the operating causes of condition of the labouring classes in various contries. London, 1828 (*Hopkinss T.* Par zemes renti un tās ietekmi uz iztikas līdzekļiem un iedzīvotāju skaitu; ar piezīmem par cēloņiem, kuri ietekmē darbaļaužu šķiru stāvokli dažādās zemēs. Londona, 1828). — 198.

[*Horne G.*] A Letter to Adam Smith L. D. on the life, death, and philosophy of his friend David Hume. By one of the people called christians. The fourth edition. Oxford, 1784 ([Horns Dž.] Vēstule Ādamam Smitam, tiesību doktoram, par viņa drauga Dāvida Jūma dzīvi, nāvi un filozofiju. Sacerējis kāds no tiem, kurus sauc par kristiešiem. Ceturtais izdevums. Oksforda, 1784). — 505.

Horner L. Letter to Mr. Senior. In: *Senior N. W.* Letters on the factory act, as it affects the cotton manufacture. To wich are appended, a Letter to Mr. Senior from L. Horner, and Minutes of a conversation between Mr. E. Ashworth, Mr. Thomson and Mr. Senior. London, 1837 (*Horners L.* Vēstule Seniora kgm. — Grāmatā: *Seniors N. V.* Vēstules par fabriku akta ietekmi uz kokvilnas rūpniecību. Pielikumā L. Hornera vēstules Seniora kgm un Pārrunas pieraksts, kas notikusi starp E. Ašvorta kgu, Tomsona kgu un Seniora kgu. Londona, 1837). — 194.

Horner L. Suggestions for amending the factory acts to enable the inspectors to prevent illegal working, now become very prevalent. In: Factories regulation acts. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 9 August 1859 (*Horners L.* Priekšlikumi fabriku likumdošanas uzlabošanai, lai inspektori varētu novērst nelikumīgu darbu, kas pašlaik plaši izplatīts. — Grāmatā: Fabriku likumi. Publicēti pēc apakšpalātas 1859. gada 9. augusta rīkojuma). — 207, 248.

Houghton J. Husbandry and trade improv'd: being a collection of many valuable materials relating to corn, cattle, coals, hops, wool, etc. Volumes I—IV. London, 1727—1728 (*Houtons Dž.* Lauksaimniecības un amatniecības uzlabošana; vērtīgu materiālu krājums par labības ražošanu, lopkopību, akmeņogļu ieguvi, apiņu ievākšanu, vilnas sagādi utt. I—V sējums. Londona, 1727—1728). — 352.

Howitt W. Colonization and christianity: a popular history of the treatment of the natives by the europeans in all their colonies. London, 1838 (*Hauits V.* Kolonizācija un kristietība: populārs stāstījums par eiropiešu apiešanos ar iezemiešiem kolonijās. Londona, 1838). — 608.

**Hume D.* Essays and treatises on several subjects. In two volumes. A new edition. London, 1764 (*Jūms D.* Apraksti un traktāti par dažādiem jautājumiem. Divos sējumos. Jaunais izdevums. Londona, 1764). — 116.

Hutton Ch. A Course of mathematics (*Hatons Č.* Matemātikas kurss). Pirmais izdevums 1798.—1801. gadā. — 309.

**Huxley Th. H.* Lessons in elementary physiology. London, 1866 (*Hakslijs T. H.* Lekcijas par elementāro fizioloģiju. Londona, 1866). — 396.

The Industry of nations, part II. A Survey of the existing state of arts, machines, and manufactures. London, 1855 (Tautu rūpniecība. II daļa. Tagadējā mākslas un amatniecības, mašīnu un rūpnieciskās ražošanas līmeņa apskats. Londona, 1855). — 290, 320.

An Inquiry into the connection between the present price of provisions, and the size of farms. — Sk. [*Arbuthnot J.*] An Inquiry into the connection between the present price of provisions, and the size of farms.

An Inquiry into those principles, respecting the nature of demand and the necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproduc-

tive consumers can be conducive to the progress of wealth. London, 1821 (Pētījums par pamatiem, kurus nesen aizstāvējis Maltusa kgs un kuri attiecas uz pieprasījuma raksturu un patērēšanas nepieciešamību, un no kuriem secināts, ka nodokļi un neražojošo patērētāju uzturēšana varot sekmēt labklājības uzlabošanos. Londona, 1821). — 145, 154, 362—363, 488, 489, 497.

Isocratis. Busiris (*Isokrāts.* Busiriss). — 307.

Jacob W. An Historical inquiry into the production and consumption of the precious metals. In two volumes. London, 1831 (*Džeikobs V.* Vēsturisks pētījums par dārgmetālu ražošanu un izmantošanu. Divos sējumos. Londona, 1831). — 51.

Jacob W. A Letter to S. Whitbread, being a sequel to considerations on the protection required by british agriculture. London, 1815 (*Džeikobs V.* Vēstule S. Vaitbredam sakarā ar protekcionistisko pasākumu apspriešanu, kurus diktējušas britu lauksaimniecības intereses. Londona, 1815). — 190.

**Jones R.* An Essay on the distribution of wealth, and on the sources of taxation, Part I. — Rent. London, 1831 (*Džonss R.* Apcerējums par bagātības sadali un par nodokļu avotiem. I daļa — Rente. Londona, 1831). — 276.

**Jones R.* An Introductory lecture on political economy, delivered at King's college, London, 27th February, 1833. To which is added a syllabus of a cource of lectures on the wages of labor. London, 1833 (*Džonss R.* Ievadlekcija par politisko ekonomiju, kas lasīta Karaliskajā koledžā Londonā 1833. gada 27. februārī. Pielikumā prospekts lekciju kursam par darba algu. Londona, 1833). — 516.

**Jones R.* Text-book of lectures on the political economy of nations. Hertford, 1852 (*Džonss R.* Lekcijas par tautu politisko ekonomiju. Hārforda, 1852). — 260, 270, 280, 466, 482, 490.

Kopp H. Die Entwickelung der Chemie in der neueren Zeit. München, 1871—1874 (*Kops H.* Ķīmijas attīstība jaunākajā laikā. Minhene, 1871—1874). — 260.

Laborde A. De l'esprit d'association dans tous les intérêts de la communauté. Paris, 1818 (*Labords A.* Par kooperēšanās garu visās sabiedriskās dzīves nozarēs. Parīze, 1818). — 434.

Laing S. National distress; its causes and remedies. London, 1844 (*Lengs S.* Nacionālais posts, tā cēloņi un novēršanas līdzekļi. Londona, 1844). — 173, 526, 537, 550.

Lancellotti S. L'Hoggidi overo gl'ingegni non inferiori a'passati. Parte seconda. Venetia, 1658 (*Lančeloti S.* Tagadne jeb Prāti, kuri nav sliktāki par pagājušo laiku prātiem. Otrā daļa. Venēcija, 1658). — 352.

Lassalle F. Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos. Band I. Berlin, 1858 (*Lasāls F.* Efesas Heraklīta Tumšā filozofija. I sējums. Berlīne, 1858). — 102.

**Lassalle F.* Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Capital und Arbeit. Berlin, 1864 (*Lasāls F.* Bastiā Šulce-Dēliča kungs, ekonomiskais Juliāns jeb Kapitāls un darbs. Berlīne, 1864). — 13.

Law J. Considérations sur le numéraire et le commerce. In: Économistes financiers du XVIII siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par E. Daire, Paris, 1843 (*Lo Ž.* Par naudu un tirdzniecību. — Grāmatā: XVIII gadsimta ekonomisti finansisti. Ar E. Dēra vēsturiskām izziņām par katru autoru, komentāriem un paskaidrojošām piezīmēm. Parīze, 1843). — 92.

Le Trosne G. F. De l'intérêt social par repport à la valeur, à la circulation, à l'industrie et au commerce intérieur et extérieur. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Partie II. Paris, 1846 (*Le Trons G. F.* Par sabiedrisko labumu no tā, kas skar vērtību, apgrozību, rūpniecību, iekšējo un ārējo tirdzniecību. — Grāmatā: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadu un komentāriem. II daļa. Parīze, 1846). — 48, 51, 92, 99, 107, 110, 113, 132, 142, 143, 144, 146, 182.

A Letter to Sir T. C. Bunbury on the poor rates, and the high price of provisions. With some proposals for

reducing both. By a Suffolk gentleman. Ipswich, 1795 (Vēstule seram T. Banberijam par nodokļiem nabadzīgo labad un par augstām pārtikas produktu cenām, ar dažiem priekšlikumiem pirmo un otro pazemināšanai. Safolkas džentlmeņa sacerējums. Ipsviča, 1795). — 587.

Levi L. On deer forests and Highland agriculture in relation to the supply of food. In: «The Journal of the Society of Arts», March 23, 1866 (*Levi L.* Par medību parkiem un zemkopību Skotijas plakankalnēs sakarā ar pārtikas vajadzību apmierināšanu. Iespiests žurnālā «The Journal of the Society of Arts» 1866. gada 23. martā). — 594.

**Liebig J.* Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie. Theil I. 7. Auflage. Braunschweig, 1862 (*Libigs J.* Ķīmija un tās pielietojums zemkopībā un fizioloģijā. I daļa. Septītais izdevums. Braunšveiga, 1862). — 206, 413, 470.

**Liebig J.* Ueber Theorie und Praxis in der Landwirtschaft. Braunschweig, 1856 (*Libigs J.* Par teoriju un praksi lauksaimniecībā. Braunšveiga, 1856). — 276.

[*Linguet N.*] Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société. Tomes I—II. Londres, 1767 ([*Lengē N.*] Civillikumu teorija jeb Sabiedrības pamatprincipi. I—II sējums. Londona, 1767). — 201, 242, 281, 504, 598.

Livius Titus. Ab urbe condita (*Livijs Tits.* Romas vēsture kopš Romas dibināšanas). — 236.

Locke J. Some considerations of the consequences of the lowering of interest, and raising the value of money (1691). In: The works of John Locke. In four volumes. Volume II. The eighth edition. London, 1777 (*Loks Dž.* Daži apsvērumi par procenta pazemināšanas un monētas vērtības paaugstināšanas sekām (1691). — Grāmatā: Džona Loka raksti. 4 sējumos. II sējums. Astotais izdevums. Londona, 1777). — 47, 92, 117.

Lucretius. De rerum natura (*Lukrēcijs.* Par lietu dabu). — 187.

Luther M. An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen. Vermahnung. Wittemberg, 1540 (*Luters M.* Norādījums draudžu garīdzniekiem teikt spredikus pret augļošanu. Vitenberga, 1540). — 125, 169, 486.

**Macaulay Th. B.* The History of England from the accession of James the Second. Volume I. Tenth edition. London, 1854 (*Makolejs T. B.* Anglijas vēsture kopš Jēkaba II uzkāpšanas tronī. I sējums. Desmitais izdevums. Londona, 1854). — 231, 583.

MacCulloch J. R. A Dictionary, practical, theoretical, and historical, of commerce and commercial navigation. London, 1847 (*Makulohs Dž. R.* Praktiskā, teorētiskā un vēsturiskā vārdnīca-rokasgrāmata par tirdzniecību un tirdzniecības kuģošanu. Londona, 1847). — 136.

MacCulloch J. R. The Literature of political economy; a classified catalogue of select publications in the different departments of that science, with historical, critical, and biographical notices. London, 1845 (*Makulohs Dž. R.* Literatūra par politisko ekonomiju. Sistemātisks publikāciju izlases katalogs, kas aptver šīs zinātnes dažādās nozares, ar vēsturiskām, kritiskām un biogrāfiskām anotācijām. Londona, 1845). — 131, 590.

MacCulloch J. R. The principles of political economy: with a sketch of the rise and progress of the science. Edinburgh, 1825 (*Makulohs Dž. R.* Politiskās ekonomijas pamatprincipi ar apcerējumu par šīs zinātnes izcelšanos un progresu. Edinburga, 1825). — 363—364.

Idem. Second edition. London, 1830 (*Tas pats.* Otrais izdevums. Londona, 1830). — 138.

Maclaren J. A Sketch of the history of the currency: comprising a brief review of the opinions of the most eminent writers on the subject. London, 1858 (*Maklarens Dž.* Apgrozības līdzekļu vēstures apcerējums ar visizcilāko šī jautājuma autoru uzskatu apskatu. Londona, 1858). — 96.

Macleod H. D. The Theory and practice of banking: with the elementary principles of currency; prices; credit; and exchanges. Volume I. London, 1855 (*Makleods H. D.* Banku darbības teorija un prakse, ar apgrozības līdzekļu, cenu, kredīta un vekseļu kursa

pamatprincipu apskatu. I. sējums. Londona, 1855). — 139.

Malthus Th. R. Definitions in political economy. With a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove. London, 1853 (*Maltuss T. R.* Politiskās ekonomijas definējumi. Ar Džona Keiznova ievadu, piezīmēm un papildinājumiem. Londona, 1853). — 466, 470, 475, 489.

*[*Malthus Th. R.*] An Essay on the principle of population. London, 1798 ([*Maltuss T. R.*] Apcerējums par iedzīvotāju pieauguma likumu. Londona, 1798). — 296, 504.

**Malthus Th. R.* An Inquiry into the nature and progress of rent, and the principles by which it is regulated. London, 1815 (*Malthus T. R.* Pētījums par rentes dabu un palielināšanos, kā arī par principiem, kas to regulē. Londona, 1815). — 264, 430, 455.

Malthus Th. R. Principles of political economy considered with a view to their practical application. Second edition with considerable additions from the author's own manuscript and an original memoir. London, 1836 (*Maltuss T. R.* Politiskās ekonomijas pamatprincipi no to praktiskās lietošanas viedokļa. Otrais izdevums, ar ievērojamiem papildinājumiem no autora manuskriptiem un memuāriem. Londona, 1836). — 185, 475, 482, 483, 488, 518.

[*Mandeville B.*] The Fable of the bees: or, Private vices public benefits. London, 1714 ([*Mendevils B.*] Fabula par bitēm jeb Privātie netikumi — sabiedriskie labumi. Londona, 1714). — 298.

Idem. 5th edition. London, 1728 (*Tas pats.* Piektais izdevums. Londona, 1728). — 503.

Martineau H. Illustrations of political economy. No. VII. A Manchester strike. A Tale. London, 1832 (*Martino H.* Ilustrācijas politiskajai ekonomijai. № VII. Mančestras streiks. Stāsts. Londona, 1832). — 518.

**Marx K.* Der 18th Brumaire des Louis Napoleon. In: «Die Revolution». New York, 1852 (*Markss K.* Luija Napoleona 18. brimērs. Žurnālā «Die Revolution». Ņujorka, 1852). — 564.

*[*Marx K.*] Address and Provisional rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall. Long Acre, London. London, 1864 ([*Markss K.*] Satversmes manifests un Pagaidu statūti Starptautiskajai Strādnieku Biedrībai, kas nodibināta 1864. gada 28. septembrī publiskajā mītiņā Sent Martinsholā, Longeikrā, Londonā. Londona, 1864). — 41.

**Marx K.* An die Redaktion des «Volksstaat». In: «Volksstaat», 1. Juni 1872 (*Markss K.* Avīzes «Volksstaat» redakcijai. Avīzē «Volksstaat» 1872. gada 1. jūnijā). — 42.

**Marx K.* An die Redaktion des «Volksstaat». In: «Volksstaat», 7. August 1872 (*Markss K.* Avīzes «Volksstaat» redakcijai. Avīzē «Volksstaat» 1872. gada 7. augustā). — 42, 43.

**Marx K.* Elections — Financial clouds — The Duchess of Sutherland and Slavery. In: «New York Daily Tribune», February 9, 1853 (*Markss K.* Vēlēšanas. — Finansu grūtības. — Hercogiene Saterlenda un verdzība. Avīzē «New York Daily Tribune», 1853. gada 9. februārī). — 593.

*[*Marx K.*] Lohnarbeit und Kapital. In: «Neue Rheinische Zeitung». April, 1849 ([*Markss K.*] Algotais darbs un kapitāls. Publicēts avīzē «Neue Rheinische Zeitung». 1849. gada aprīlis). — 474, 502, 619.

*[*Marx K.* und *Engels F.*] Manifest der Kommunistischen Partei. London, 1848 (*Markss K.* un *Engelss F.* Komunistiskās partijas manifests. Londona, 1848). — 399, 617.

**Marx K.* Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris—Bruxelles, 1847 (*Markss K.* Filozofijas nabadzība. Atbilde uz Prudona kunga «Nabadzības filozofiju». Parīze—Brisele, 1847). — 84, 299, 302, 304, 347, 438, 528.

*[*Marx K., Engels F.*] Recenzija par grāmatu: *Th. Carlyle.* Latter-Day Pamphlets. London, 1850 (*Markss K., Engelss F.* Recenzija par grāmatu *T. Kārlails.* Mūsdienu pamfleti. Londona, 1850) — Žurnālā «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», № 4. — 218.

**Marx K.* Zur Kritik der politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin, 1859

(*Markss K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. Pirmais laidiens. Berlīne, 1859). — 13, 21, 23, 25, 47, 51, 52, 80—81, 82, 84—85, 89, 91, 94, 95, 96, 99, 103, 109, 116, 117, 126, 127, 131, 169, 439, 507.

[*Massie J.*] An Essay on the governing causes of the natural rate of interest; wherein the sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke on that head are considered. London, 1750 (*Masi Dž.* Apcerējums par cēloņiem, kuri noteic dabisko procenta normu; kur tiek apskatīti sera Viljama Petija un Loka kga uzskati par šo jautājumu. Londona, 1750). — 419.

**Maurer G. L.* Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt. München, 1854 (*Maurers G. L.* Ievads kopienu, sētu, lauku un pilsētu uzbūves un sabiedriskās varas vēsturē. Minhene, 1854). — 77.

Maurer G. L. Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland. Band IV. Erlangen, 1863 (*Maurers G. L.* Kungu māju, zemnieku māju un sētu izveidošanās vēsture Vācijā. IV sējums. Erlangene, 1863). — 204.

Mayer S. Die Sociele Frage in Wien. Studie eines «Arbeitgebers». Wien, 1871 (*Maiers S.* Sociālais jautājums Vīnē. «Darbadevēja» etīde. Vīne, 1871). — 22.

Meitzen A. Der Boden und die landwirtschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates nach dem Gebietsumfange vor 1866. Bände I—IV. Berlin, 1868—1871 (*Meicens A.* Zeme un agrārās attiecības prūšu valstī robežās līdz 1866. gadam. I—IV sējums. Berlīne, 1868—1871). — 204.

Mercier de la Rivière P. P. L'ordre natural et essentiel des sociétés politiques. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Partie II, Paris, 1846 (*Mersjē de la Rivjērs P. P.* Politisko sabiedrību dabiskā un būtiskā kārtība. — Grāmatā: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadu un komentāriem. II daļa. Parīze, 1846). — 105, 106, 121, 134, 136, 141, 144, 168.

Merivale H. Lectures on colonization and colonies. Volumes I—II. London, 1841—1842 (*Meriveils H.* Lekcijas par kolonizāciju un kolonijām. I—II sējums. Londona, 1841—1842). — 518, 622.

[*Mill J.*] Colony. In: Supplement to the Encyclopaedia Britannica. 1831 ([*Mills Dž.*] Kolonija. — Grāmatā: Pielikums Britu enciklopēdijai. 1831). — 173.

Mill J. Elements of political economy. London, 1821 (*Mills Dž.* Politiskās ekonomijas pamati. Londona, 1821). — 139, 163—164, 296.

Mill J. Éléments d'économie politique. Traduits de l'anglais par Parisot. Paris, 1823 (*Mills Dž.* Politiskās ekonomijas pamati. No angļu valodas tulkojis Parizo. Parīze, 1823). — 465, 468, 470.

Mill J. St. Essays on some unsettled questions of political economy. London, 1844 (*Mills Dž. St.* Apcerējums par dažiem neatrisinātiem politiskās ekonomijas jautājumiem. Londona, 1844). — 117, 491.

**Mill J. St.* Principles of political economy with some of their applications to social philosophy. In two volumes. London, 1848 (*Mills Dž. St.* Politiskās ekonomijas pamatprincipi un daži to pielietojumi sabiedriskajā filozofijā. Divos sējumos. Londona, 1848). — 117, 309, 413, 500.

**Mill J. St.* Principles of political economy with some of their applications to social philosophy. London, 1868 (*Mills Dž. St.* Politiskās ekonomijas pamatprincipi un daži to pielietojumi sabiedriskajā filozofijā. Londona, 1868). — 420—422.

**Mill J. St.* A System of logic, ratiocinative and inductive, being a connected view of the principles of evidence, and the methods of scientific investigation. In two volumes (*Mills Dž. St.* Siloģistiskās un induktīvās loģikas sistēma, pierādījuma principu izklāsts sakarā ar zinātniskās pētniecības metodēm. Divos sējumos). Pirmais izdevums Londonā 1843. gadā. — 484.

Mirabeau H. G. De la monarchie prussienne, sous Frédéric le Grand. Tomes II, III et VI. Londres, 1788 (*Mirabo H. G.* Par prūšu monarhiju Frīdriha Lielā laikā. II, III un IV sējums. Londona, 1788). — 583, 594, 604—605, 613.

Molinari G. Études économiques. Paris, 1846 (*Molinaŗi G.* Ekonomiskas etīdes. Parīze, 1846). — 349, 490, 622—623.

**Mommsen Th.* Römische Geschichte. Bände I—III. Zweite Auflage. Berlin, 1856—1857 (*Momzens T.* Romas vēsture. I—III sējums. Otrais izdevums. Berlīne, 1856—1857). — 149, 152.

Monteil A. A. Traité de matériaux manuscrits de divers genres d'histoire. Tome I. Paris, 1835 (*Montejs A. A.* Traktāts par rokrakstu materiāliem dažādās vēstures nodaļās. I sējums. Parīze, 1835). — 603.

**Montesquieu Ch.* De l'esprit des loix. In: Oeuvres de Montesquieu. Tomes II, III et IV. Londres, 1767—1769 (*Monteskjē Š.* Par likumu garu. — Izdevumā: Monteskjē darbi. II, III un IV sējums. Londona, 1767—1769). — 92, 116—117, 611.

**More Th.* Utopia. Originally printed in Latin, 1516. Translated into English by R. Robinson. Edited by E. Arber. London, 1869 (*Mors T.* Utopija. Pirmpublicējums latīņu valodā 1516. gadā. Angļu valodā tulkojis R. Robinsons. E. Arbera izdevums. Londona, 1869). — 585, 596—597.

Morton J. C. Labourer. In: A Cyclopedia of agriculture, practical and scientific. Edited by J. C. Morton. Vol. II. Glasgow, 1855 (*Mortons Dž. Č.* Strādnieks. — Grāmatā: Zemkopības enciklopēdija, praktiskā un zinātniskā. Dž. Č. Mortona izdevums. II sējums. Glazgova, 1855). — 453.

Morton J. C. On the forces used in agriculture. In: «The Journal of the Society of Arts». Volume VII, December 9, 1859 (*Mortons Dž. Č.* Par spēkiem, kurus izmanto zemkopībā. Iespiests žurnālā «The Journal of the Society of Arts». VII sējums. 1859. gada 9. decembrī). — 313.

Müller A. H. Die Elemente der Staatskunst. Theil II. Berlin, 1809 (*Millers A. H.* Valsts pārvaldīšanas mākslas pamati. II daļa. Berlīne, 1809). — 117.

**Mun Th.* England's treasure by forein trade. Or, the Ballance of our foreign trade is the rule of our treasure. Written by Thomas Mun of Lond., merchant, and now published for the common good by his son John Mun. London, 1669 (*Mans T.* Anglijas bagātība ārējā tirdzniecībā jeb Mūsu ārējās tirdzniecības bilance kā mūsu bagātības regulētāja. Sarakstījis Tomass Mans, Londonas tirgotājs, tagad publicējis sabiedrības labā viņa dēls Džons Mans. Londona, 1669). — 418.

Murphy J. N. Ireland industrial, political, and social. London, 1870 (*Merfijs Dž. N.* Irija, tās rūpniecība, politiskās un sociālās attiecības. Londona, 1870). — 573.

Murray H., Wilson J. etc. Historical and descriptive account of British India, from the most remote period to the present time. In three volumes. Vol. II. Edinburgh, 1832 (*Marrijs H., Vilsons Dž. u. c.* Britu Indijas vēsturiskais apskats kopš attālākajiem laikiem līdz mūsu dienām. Trijos sējumos. II sējums. Edinburga, 1832). — 286.

Newman F. W. Lectures on political economy. London, 1851 (*Ņūmens F. V.* Politiskās ekonomijas lekcijas. Londona, 1851). — 588, 592.

Newman S. Ph. Elements of political economy. Andover and New York, 1835 (*Ņūmens S. F.* Politiskās ekonomijas pamati. Endavera un Ņujorka, 1835). — 143, 180.

Newnham G. L. A Review of the evidence before the committees of the two Houses of Parliament, on the corn laws. London, 1815 (*Ņūnems Dž. L.* Liecību apskats, kuras sniegtas abu parlamenta palātu komisijām jautājumā par labības likumiem. Londona, 1815). — 493.

Niebuhr B. G. Römische Geschichte. Berlin, 1853 (*Niburs B. G.* Romas vēsture. Berlīne, 1853). — 203.

*[*North D.*] Discourses upon trade; principally directed to the cases of the interest, coynage, clipping, increase of money. London, 1691 ([*Norts D.*] Apraksti par tirdzniecību; galvenokārt pievēršot uzmanību procentiem, naudas kalšanai, monētas bojāšanai, naudas daudzuma palielināšanai. Londona, 1691). — 114—115, 117, 124, 324.

Observations on certain verbal disputes in political economy, particularly relating to value, and to demand and supply. London, 1821 (Piezīmes

sakarā ar dažiem strīdiem par terminiem politiskajā ekonomijā, it īpaši par tiem, kam sakars ar vērtību un ar pieprasījumu un piedāvājumu. Londona, 1821). — 85, 86, 178, 436, 491.

Olmsted F. L. A Journey in the seaboard slave states, with remarks on their economy. New York, 1856 (*Olmsteds F. L.* Ceļojums pa piejūras vergturu štatiem, ar piezīmēm par to ekonomiku. Ņujorka, 1856). — 172.

On combination of trades. London, 1834 (Par arodbiedrībām. Londona, 1834). — 456.

Opdyke G. A Treatise on political economy. New York, 1851 (*Opdaiks Dž.* Traktāts par politisko ekonomiju. Ņujorka, 1851). — 146.

Ortes G. Della economia nazionale. Libri sei. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomi XXI—XXII. Milano, 1804 (*Ortess Dž.* Politiskā ekonomija. Sešas grāmatas. — Izdevumā: Itāļu politiskās ekonomijas klasiķi. Mūslaiku ekonomisti. XXI—XXII sējums. Milāna, 1804). — 528.

Otway J. H. Judgment of J. H. Otway, chairman of contry sessions. — Belfast, hilary sessions, 1860. Appendix in: Reports of the inspectors of factories for the half year ending 30th April 1860. London, 1860 (*Otvejs Dž. G.* Belfāstas grāfistes 1860. gada janvāra tiesas sesijas priekšsēdētāja atzinums. Pielikums grāmatai: Fabriku inspektoru pārskati par pusgadu, kas izbeidzies 1860. gada 30. aprīlī. Londona, 1860). — 234.

**Owen R.* Observations on the effect of the manufacturing system: with hints for the improvement of those parts of it which are most injurious to health and morals. The second edition. London, 1817 (*Ouens R.* Piezīmes par rūpniecības sistēmas ietekmi, ar norādījumiem, kā uzlabot šīs sistēmas tās daļas, kuras ir viskaitīgākās veselībai un morālei. Otrais izdevums. Londona, 1817). — 334.

Pagnini G. F. Saggio sopra il giusto pregio della cose, la giusta valuta della moneta e sopra il commercio dei romani. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomo II. Milano, 1803 (*Panjīni Dž. F.* Apcerējums par pareizu lietu cenu, par pareizu monētas vērtību un par romiešu tirdzniecību. — Izdevumā: Itāļu politiskās ekonomijas klasiķi. Mūslaiku ekonomisti. II sējums. Milāna, 1803). — 92.

[*Papillon Th.*] The East-India trade a most profitable trade to the Kingdom. London, 1677 ([*Papilons T.*] Ostindijas tirdzniecība — karalistei visienesīgākā tirdzniecība. Londona, 1677). — 91.

Parry Ch. H. The Question of the necessity of the existing corn laws, considered, in their relation to the agricultural labourer, the tenantry, the landholder, and the country. London, 1816 (*Perijs Č. H.* Jautājums par nepieciešamību saglabāt pastāvošos labības likumus no lauksaimniecības strādnieka, rentnieka, zemes īpašnieka un visas valsts interešu viedokļa. Londona, 1816). — 493, 550.

[*Parry W. E.*] Journal of a voyage for the discovery of a north-west passage from the Atlantic to the Pacific; performed in the years 1819—20, in His Majesty's ships Hecla and Griper, under the orders of William Edward Parry. London, 1821 ([*Perijs V. E.*] Žurnāls ceļojumam, kas noticis 1819.—1820. gadā ar viņa augstības kuģiem «Hekla» un «Graipers» Viljama Edvarda Perija vadībā, lai atklātu ziemeļrietumu pāreju no Atlantijas okeāna uz Kluso. Londona, 1821). — 95.

Pecqueur C. Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou Études sur l'organisation des sociétés. Paris, 1842 (*Pekers K.* Jaunā sociālās un politiskās ekonomijas teorija jeb Pētījumi par sabiedrības organizāciju. Parīze, 1842). — 502, 616.

**Petty W.* The Political anatomy of Ireland. 1672. To which is added Verbum sapienti. London, 1691 (*Petijs V.* Irijas politiskā anatomija. 1672. Ar pielikumu «Vārds gudrajiem». Londona, 1691). — 130, 132, 230—231, 264.

**Petty W.* Quantulumcunque concerning money. To the Lord Marquess of Halyfax, anno 1862. In: Observations relating to the Coin of Great Britain. London, 1760 (*Petijs V.*

Kaut kas par naudu. Halifaksas lordam marķizam, 1682. gads. Grāmatā: Piezīmes par Lielbritānijas naudu. Londona, 1760). — 99, 132.

*[*Petty W.*] A Treatise of taxes and contributions. London, 1667 ([*Petijs V.*] Traktāts par nodokļiem un nodevām. Londona, 1667). — 54, 93, 116, 504.

[*Pinto I.*] Traité de la circulation et du crédit. Amsterdam, 1771 ([*Pinto I.*] Traktāts par apgrozību un kredītu. Amsterdama, 1771). — 136.

**Plato.* Res publica. In: *Platonis* opera omnia. Recognoverunt. I. G. Baiterus, I. C. Orellius, A. G. Winckelmannus. Vol. XIII. Turici, 1840 (*Platons.* Valsts. — Grāmatā: *Platons.* Rakstu krājums. I. G. Baitera, I. K. Orelli, A. V. Vinkelmana izdevums. XIII sējums. Cīrihe, 1840). — 306.

A Political enquiry into the consequences of enclosing waste lands, and the causes of the present high price of butchers meat. London, 1785 (Neapbūvētu vietu iežogošanas seku un tagadējo augsto gaļas cenu cēloņu politisks pētījums. Londona, 1785). — 588.

Postlethwayt M. First preliminary discourse. In: *Postlethwayt M.* The Universal dictionary of trade and commerce. The fourth edition. Vol. I. London, 1774 (*Posltveits M.* Pirmais ievadījuma raksts. Vispārējā tirdzniecības un rūpniecības vārdnīca. Ceturtais izdevums. I sējums. Londona, 1774). — 231, 232.

Postlethwayt M. Great-Britain's commercial interest explained and improved. In two volumes. The second edition. London, 1759 (*Posltveits M.* Lielbritānijas tirdzniecības intereses. Divos sējumos. Otrais izdevums. Londona, 1759). — 232.

Potter A. Political economy: its objects, uses, and principles: considered with reference to the condition of the american people. New York, 1841 (*Poters A.* Politiskā ekonomija: tās priekšmets, uzdevums un pamati, aplūkoti, pamatojoties uz amerikāņu tautas dzīvi. Ņujorka, 1841). — 489.

Price R. Observations on reversionary payments; on schemes for providing annuities for widows, and for persons in old age; on the method of calculating the values of assurances on lives; and on the national debt. Sixth edition. By W. Morgan. Vol. II. London, 1803 (*Praiss R.* Piezīmes par mantojuma maksājumiem, par projektiem, kā nodrošināt atraitnes un sirmgalvjus ar ikgadēju renti, par metodi, kā aprēķināt dzīvības apdrošinājuma vērtību, un par valsts parādu. Sestais, V. Morgana izdevums. II sējums. Londona, 1803). — 549, 590.

A Prize essay on the comparative merits of competition and cooperation. London, 1834 (Ar prēmiju apbalvots apcerējums par konkurences un kooperācijas salīdzināmi pozitīvajām īpašībām. Londona, 1834). — 269, 355.

Proudhon P. J. Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère. Tome I. Paris, 1846 (*Prudons P. Ž.* Ekonomisko pretrunu sistēma jeb Nabadzības filozofija. I sējums. Parīze, 1846). — 419.

Public economy concentrated; or, a Connected view of currency, agriculture, and manufactures. Carlyle, 1833 (Koncentrēts sabiedriskās ekonomijas izklāsts jeb Apgrozības līdzekļu, lauksaimniecības un rūpniecības apskats. Kārlails, 1833). — 328.

**Quesnay F.* Dialogues sur le commerce et sur les trawaux des artisans. In: Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Partie I. Paris, 1846 (*Kenē F.* Dialogs par tirdzniecību un par amatnieku darbu. — Grāmatā: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadu un komentāriem. I daļa. Parīze, 1846). — 105, 269—270.

**Quesnay F.* Tableau oeconomique. Remarques sur les variations de la distribution des revenus annuels d'une nation. Versailles, 1758 (*Kenē F.* Ekonomiskā tabula. Piezīmes par pārmaiņām nācijas gada ienākumu sadalē. Versaļa, 1758). — 484.

**Qoetelet A.* Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale. Tomes I—II. Paris, 1835 (*Ketlē A.* Par cilvēku un viņa spēju attīstību jeb Sociālās fizikas pētījums. I—II sējums. Parīze, 1835). — 272.

Raffles Th. S. The History of Java. In two volumes. London, 1817

(*Raflzs T. S.* Javas vēsture. Divos sējumos. Londona, 1817). — 300—301, 608.

Ramazzini B. De morbis artificum diatriba. Mutinae, 1700 (*Ramacini B.* Traktāts par amatnieku slimībām. Modena, 1700). — 304.

Ramazzini B. Essai sur les maladies des artisans, traduit du latin. Paris, 1777 (*Ramacini B.* Traktāts par amatnieku slimībām. Tulkojums no latīņu valodas. Parīze, 1777). Šis darbs bija pārdrukāts grāmatā: Encyclopedie des sciences medicales. 7 division. Auteurs classiques. Paris, 1841 (Medicīnas zinātņu enciklopēdija. 7. nodaļa. Klasiķi. Parīze, 1841). — 304.

Ramsay G. An Essay on the distribution of wealth. Edinburgh, 1836 (*Remzijs Dž.* Pētījums par bagātības sadalījumu. Edinburga, 1836). — 145, 147, 266, 417, 465, 516.

Ravenstone P. Thoughts on the funding system, and its effects. London, 1824 (*Reivenstons P.* Domas par valsts parādu sistēmu un to sekām. Londona, 1824). — 354, 417.

Read G. The History of baking trade. London, 1848 (*Rīds Dž.* Maizes cepšanas vēsture. Londona, 1848). — 214, 215.

Reasons for the late increase of the poor-rates: or, a Comparative view of the price of labour and provisions. London, 1777 (Nabadzīgo labā paredzēto nodokļu nesenās paaugstināšanas cēloņi jeb Darba un pārtikas produktu cenu salīdzinošs iztirzājums. Londona, 1777). — 468, 549.

Reasons for a limited exportation of wool. London, 1677 (Vilnas eksporta ierobežošanas cēloņi. Londona, 1677). — 468.

Regnault E. Histoire politique et sociale des principautés Danubiennes. Paris, 1855 (*Renjo E.* Donavas kņazistu politiskā un sociālā vēsture. Parīze, 1855). — 205.

Reich E. Ueber die Entartung des Menschen, ihre Ursachen und Verhütung. Erlangen, 1868 (*Reihs E.* Par cilvēka deģenerēšanos, tās cēloņiem un novēršanu. Erlangene, 1868). — 304.

Remarks on the commercial policy of Great Britain, principally as it relates to the corn trade. London, 1815 (Piezīmes par Lielbritānijas tirdzniecības politiku galvenokārt attiecībā uz tirdzniecību ar labību. Londona, 1815). — 454.

**Ricardo D.* The High price of bullion a proof of the depreciation of bank notes. The fourth edition, corrected. London, 1811 (*Rikārdo D.* Stieņu augstā cena — pierādījums tam, ka banknotes kļuvušas mazvērtīgākas. Ceturtais, pārlabotais izdevums. Londona, 1811). — 131.

**Ricardo D.* On protection to agriculture. Fourth edition. London, 1822 (*Rikārdo D.* Par protekciju zemkopībai. Ceturtais izdevums. Londona, 1822). — 80.

**Ricardo D.* On the principles of political economy, and taxation. Third edition. London, 1821 (*Rikārdo D.* Politiskās ekonomijas pamati un aplikšana ar nodokļiem. Trešais izdevums. Londona, 1821). — 83, 148, 165, 198, 322, 325, 327, 354, 355, 360, 470, 483, 497, 516.

Richardson B. W. Work and overwork. In: «Social Science Review». July 18, 1863 (*Ričardsons B. V.* Darbs un pārmērīgs darbs. Žurnālā «Social Science Review», 1863. gada 18. jūlijs). — 217—218.

Roberts G. The Social history of the people of the southern counties of England in past centuries. London, 1856 (*Robertss Dž.* Anglijas dienvidu grāfistu iedzīvotāju sociālā vēsture, kas aptver pēdējos gadsimtus. Londona, 1856). — 586.

Rodbertus-Jagetzow I. K. Briefe und socialpolitische Aufsätze. Herausgegeben von Dr. R. Meyer. Band I. Berlin, 1881 (*Rodbertuss-Jagecovs I. K.* Vēstules un sociālpolitiski raksti. Dr. R. Meijera izdevums. I sējums. Berlīne, 1881). — 433.

**Rodbertus I. K.* Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie. Berlin, 1851 (*Rodbertuss I. K.* Sociālās vēstules fon Kirhmanim. Trešā vēstule: Rikārdo zemes rentes mācības atspēkojums un jaunas rentes teorijas pamatojums. Berlīne, 1851). — 433.

Rogers J. E. Th. A History of agriculture and prices in England from the year after the Oxford parliament (1259) to the commencement of the continental war (1793). Vol. I—II.

Oxford, 1866 (*Rodžerss Dž. E. T.* Lauksaimniecības un cenu vēsture Anglijā no Oksfordas parlamenta sasaukšanas (1259) līdz kontinentālā kara sākumam (1793). I—II sējums. Oksforda, 1866). — 548, 553, 587.

Rohatzsch R. H. Die Krankheiten, welche verschiedenen Ständen, Altern und Geschlechtern eigenthümlich sind. 6 Bände. Ulm, 1840 (*Rohačs R. H.* Slimības, ar kurām slimo dažādu kārtu, vecuma un dzimuma pārstāvji. 6 sējumos. Ulma, 1840). — 304.

Roscher W. System der Volkswirtschaft. Band I: Die Grundlagen der Nationalökonomie. Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858 (*Rošers V.* Tautas saimniecības sistēma. I sējums: Politiskās ekonomijas pamati. Trešais, papildinātais un pārlabotais izdevums. Štutgarte un Augsburga, 1858). — 93, 143, 179—180, 188, 273.

Rossi P. Cours d'économie politique. In: Cours d'économie politique. Bruxelles, 1843 (*Rosi P.* Politiskās ekonomijas kurss. — Krājumā: Politiskās ekonomijas kurss. Brisele, 1843). — 153.

Rouard de Card P. M. De la falsification des substances sacramentelles. Paris, 1856 (*Ruārs de Kārs P. M.* Par dieva dāvanu falsificēšanu. Parīze, 1856). — 213.

Rousseau J. J. Discours sur l'économie politique (*Ruso Ž. Ž.* Traktāts par politisko ekonomiju). — Pirmpublicējums grāmatā: Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonne des sciences, des arts et des métiers. Tome V. Paris, 1755 (Enciklopēdija jeb Skaidrojošā zinātnes, mākslas un amatniecības vārdnīca. V sējums. Parīze, 1755). — 604.

[*Roy H.*] The Theory of the exchanges. The bank charter act of 1844. London, 1864 ([*Rojs H.*] Vekseļu kursa teorija. 1844. gada banku akts. Londona, 1864). — 128, 533.

Sadler M. Th. Ireland; its evils, and their remedies. Second edition. London, 1829 (*Sadlers M. T.* Irija, tās posts un līdzekļi tā novēršanai. Otrais izdevums. Londona, 1829). — 573.

Sadler M. Th. The Law of population. Volumes I—II. London, 1830 (*Sadlers M. T.* Iedzīvotāju skaita pieauguma likums. I—II sējums. Londona, 1830). — 573.

Say J. B. Lettres à M. Malthus, sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce. Paris, 1820 (*Sejs Ž. B.* Vēstules Maltusa kgm par dažādiem politiskās ekonomijas jautājumiem, īpaši par vispārējās stagnācijas cēloņiem tirdzniecībā. Parīze, 1820). — 497.

**Say J. B.* Traité d'économie politique. Troisième édition. Tomes I et II. Paris, 1817 (*Sejs Ž. B.* Traktāts par politisko ekonomiju. Trešais izdevums. I un II sējums. Parīze, 1817). — 139, 146, 179.

*Idem. Cinquième édition. Tome I. Paris, 1826 (*Tas pats.* Piektais izdevums. I sējums. Parīze, 1826). — 488.

**Schorlemmer C.* The Rise and development of organic chemistry. London, 1879 (*Sorlemmers K.* Organiskās ķīmijas rašanās un attīstība. Londona, 1879). — 260.

Schouw J. F. Die Erde, die Pflanzen und der Mensch. Aus dem Dänischen von Zeise. Zweite Auflage. Leipzig, 1854 (*Sovs I. F.* Zeme, augi un cilvēks. No dāņu valodas tulkojis Ceize. Otrais izdevums. Leipciga, 1854). — 419.

Schulz W. Die Bewegung der Production. Eine geschichtlich-statistische Abhandlung zur Grundlegung einer neuen Wissenschaft des Staats und der Gesellschaft. Zürich und Winterthur, 1843 (*Sulcs V.* Ražošanas kustība. Vēsturiski statistisks pētījums, lai pamatotu jaunu zinātni par valsti un sabiedrību. Cīrihe un Vintertūra, 1843). — 310.

Scrope. The principles of political economy. — Sk. *Potter.* Political economy.

[*Seeley R. B.*] The Perils of the nation. An Appeal to the legislature, the clergy, and the higher and middle classes. London, 1843 ([*Sīlijs R. B.*] Briesmas tautai. Aicinājums likumdošanas orgāniem, garīdzniecībai, augstākajām un vidējām šķirām. Londona, 1843). — 591.

Senior N. W. Journals, conversations and essays relating to Ireland. In two volumes. Vol. II. London, 1868 (*Seniors N. V.* Dienasgrāmatas, pār-

runas un pētījumi par Iriju. Divos sējumos. II sējums. Londona, 1868). — 579, 593.

Senior N. W. Letters on the Factory Act, as it affects the cotton manufacture. To which are appended, a Letter to Mr. Senior from L. Horner, and Minutes of a conversation between Mr. E. Ashworth, Mr. Thomson and Mr. Senior. London, 1837 (*Seniors N. V.* Vēstules par fabriku akta ietekmi uz kokvilnas rūpniecību. Pielikumā L. Hornera vēstule Seniora kgm un pieraksts par pārrunu starp E. Ašvorta kgu, Tomsona kgu un Seniora kgu. Londona, 1837). — 194, 197, 336.

Senior N. W. An Outline of the science of political economy. London, 1836 (*Seniors N. V.* Politiskās ekonomijas zinātnes apcerējums. Londona, 1836). — 197.

Senior N. W. Principes fondamentaux de l'économie politique, tirés de leçons édites et inédites de Mr. N. W. Senior par le c-te Jean Arrivabene. Paris, 1836 (*Seniors N. V.* Politiskās ekonomijas pamatprincipi, kurus grāfs Žans Arrivabene sakopojis no N. V. Seniora publicētajām un nepublicētajām lekcijām. Parīze, 1836). — 489.

Senior N. W. Three lectures on the rate of wages. With a preface on the causes and remedies of the present disturbances. London, 1830 (*Seniors N. V.* Trīs lekcijas par darba algas līmeni. Ar priekšvārdu par izkropļojumu cēloņiem un pasākumiem to novēršanai. Londona, 1830). — 444, 447.

Sextus Empiricus. Adversus mathematicos (*Seksts Empīriķis.* Pret matemātiķiem). — 306.

Sismondi J. C. L. Simonde de. De la richesse commerciale ou Principes d'économie politique, appliqués à la législation du commerce. Tome I. Genève, 1803 (*Sismondi Ž. S. L. Simonds de.* Par tirdzniecisko bagātību jeb Par politiskās ekonomijas pamatiem, piemērojot tos tirdzniecības likumdošanai. I sējums. Ženēva, 1803). — 437.

Sismondi J. C. L. Simonde de. Études sur l'économie politique. Tome I. Bruxelles, 1837 (*Sismondi Ž. S. L. Simonds de.* Politiskās ekonomijas apcerējumi. I sējums. Brisele, 1837). — 265, 488.

**Sismondi J. C. L. Simonde de.* Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population. Tome I. Paris, 1819 (*Sismondi Ž. S. L. Simonds de.* Jaunie politiskās ekonomijas pamati jeb Par bagātību tās attiecībā pret iedzīvotāju pieaugumu. I sējums. Parīze, 1819). — 140, 154, 465, 477, 480, 481, 529.

*Idem. Seconde édition. Tomes I—II. Paris, 1827 (*Tas pats.* Otrais izdevums. I—II sējums. Parīze, 1827). — 473, 529, 616.

Skarbek F. Théorie des richesses sociales. Suivie d'une bibliographie de l'économie politique. Seconde édition. Tome I. Paris, 1839 (*Skarbeks F.* Sabiedriskās bagātības teorija. Pielikumā bibliogrāfija par politisko ekonomiju. Otrais izdevums. I sējums. Parīze, 1839). — 275, 295.

**Smith A.* An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Ed. E. G. Wakefield. London, 1835—1839. Ed. Dawid Buchanan, Edinburgh, 1814 (*Smits Ā.* Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem. E. G. Veikfilda izdevums. Londona, 1835—1839. Dāvida Bjūkenana izdevums, Edinburga, 1814). — 56, 116, 296, 298, 303, 304, 437, 457, 466, 488, 506, 508, 525, 534, 598.

**Smith A.* Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observations; par Germain Garnier. Tome I. Paris, 1802 (*Smits Ā.* Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem. Jauns Žermēna Garnjē tulkojums, ar tulkotāja komentāru un piezīmēm. I sējums. Parīze, 1802). — 506.

**Smith A.* The Theory of moral sentiments. London, 1759 (*Smits Ā.* Tikumisko jūtu teorija. Londona, 1759). — 505.

Somers R. Letters from the Highlands; or, the Famine of 1847. London, 1848 (*Somerss R.* Vēstules no kalnu Skotijas jeb 1847. gada bads. Londona, 1848). — 593, 594.

The Source and remedy of the national difficulties. In a letter to Lord John Russell. London, 1821 (Nacionālo grūtību avots un atrisinājums. Vēs-

tule lordam Džonam Raselam. Londona, 1821). — 482.

**Spinosa B.* Epistolae doctorum quorundam virorum ad B. de Spinosa et auctoris responsiones; ad aliorum ejus operum elucidationem non parum facientes (*Spinoza B.* Dažu mācīto vīru vēstules B. Spinozam un viņa atbildes, kas ievērojami izskaidro arī citus viņa darbus). — 489.

**Spinosa B.* Ethica (*Spinoza B.* Ētika). — 258.

S[tafford] W., gentleman. A Compendious or briefe examination of certayne ordinary complaints, of divers of our country men in these our dayes. London, 1581 (*S[tafords] V.*, muižnieks. Koncentrēta jeb īsa dažu sūdzību analīze, kuras mūsu laikā parasti izsaka dažādi mūsu tautieši. Londona, 1581). — 602—603.

Steuart J. An Inquiry into the principles of political oeconomy. In two volumes. Vol. I. London, 1767 (*Stjuarts Dž.* Pētījums par politiskās ekonomijas pamatiem. Divos sējumos. I sējums. Londona, 1767). — 279, 592.

Steuart J. An Inquiry into the principles of political oeconomy. In three volumes. Vol. I. Dublin, 1770 (*Stjuarts Dž.* Pētījums par politiskās ekonomijas pamatiem. Trijos sējumos. I sējums. Dublina, 1770). — 168, 528—529, 584, 604.

Steuart J. An Inquiry into the principles of political oeconomy. In: The Works of Sir James Steuart, collected by General Sir James Steuart, his son. In six volumes. Vol. I. London, 1805 (*Stjuarts Dž.* Pētījums par politiskās ekonomijas pamatiem. — Grāmatā: Sera Džeimsa Stjuarta raksti, kurus sakopojis viņa dēls ģenerālis sers Džeimss Stjuarts. Sešos sējumos. I sējums. Londona, 1805). — 135.

Steuart J. Recherche des principes de l'économie politique. Tome I. Paris, 1789 (*Stjuarts Dž.* Pētījums par politiskās ekonomijas pamatiem. I sējums. Parīze, 1789). — 354.

Stewart D. Lectures on political economy. In: The collected Works of D. Stewart. Edited by Sir W. Hamilton. Vol. VIII. Edinburgh, 1855 (*Stjuarts D.* Politiskās ekonomijas lekcijas. — Grāmatā: D. Stjuarta kopoti raksti. Sera V. Hamiltona izdevums. VIII sējums. Edinburga, 1855). — 270, 290, 302, 398.

**Storch H.* Cours d'économie politique, ou Exposition des principes, qui déterminent la prospérité des nations. Tomes I—III. St.-Pétersbourg, 1815 (*Storhs H.* Politiskās ekonomijas kurss jeb Pamatu izklāsts, kuri noteic tautu labklājību. I—III sējums. S.-Pēterburga, 1815). — 154, 160, 302—303, 485, 529.

**Storch H.* Cours d'économie politique, ou Exposition des principes, qui déterminent la prospérité des nations. Avec des notes explicatives et critiques par J. B. Say. Tome I. Paris, 1823 (*Storhs H.* Politiskās ekonomijas kurss jeb Izklāsts par pamatiem, kuri noteic tautu labklājību. Ar Ž. B. Seja paskaidrojumiem un kritiskām piezīmēm. I sējums. Parīze, 1823). — 295, 302.

Strange W. The Seven sources of health. London, 1864 (*Streindžs V.* Septiņi veselības avoti. Londona, 1864). — 219—220.

Strype J. Annals of the reformation and establishment of religion, and other various occurrences in the Church of England, during Queen Elisabeth's happy reign. Second edition. Vol. II. 1725 (*Straips Dž.* Reformācijas un reliģijas nostiprināšanās, kā arī dažu citu karalienes Elizabetes laimīgās valdīšanas laikā bijušo anglikāņu baznīcas notikumu hronika. Otrais izdevums. II sējums. 1725). — 597.

**Thiers A.* De la propriété. Paris, 1848 (*Tjērs A.* Par īpašumu. Parīze, 1848). — 364.

Thompson B., Count of *Rumford.* Essays, political, economical, and philosophical. Vols. I—III. London, 1796—1802. Vol. I. London, 1796 (*Tompsons B.*, grāfs *Rumfords.* Politiski, ekonomiski un filozofiski pētījumi. I—III sējums. Londona, 1796—1802. I sējums. Londona, 1796). — 492, 493.

Thompson W. An Inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness. London, 1824 (*Tompsons V.* Pētījums par bagātības sadalīšanas principiem, kuri vislabāk veicina cilvēku laimi. Londona, 1824). — 303.

Thornton W. Th. Over-population and its remedy. London, 1846 (*Torntons V. T.* Pārapdzīvotība un līdzekļi, kas ļauj to novērst. Londona, 1846). — 152, 228.

Some Thoughts on the interest of money in general, and particularly in the public funds. London (Dažas domas par procentu vispār un īpaši par valsts aizņēmuma procentu. Londona). — 50—51, 56—57.

**Thucydides.* De bello Peloponnesiaco libri octo (*Tukidids.* Par Peloponēsas karu. Astoņas grāmatas). — 306.

Thünen J. H. Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. Theil II. Abtheilung II. Der naturgemäße Arbeitslohn Verhältniß zum Zinsfuß und zur Landrente. Rostock, 1863 (*Tinens I. H.* Lauksaimniecība un politiskā ekonomija izolētas valsts apstākļos. II daļa. II nodaļa. Dabiskā darba alga un tās attiecība pret procenta likmi un zemes renti. Rostoka, 1863). — 508.

Tooke Th., Newmarch W. A History of prices, and of the state of the circulation, during the nine years 1848—1856. In two volumes; forming the fifth and sixth volumes of the History of prices from 1792 to the present time. London, 1857 (*Tūks T., Ņūmarčs V.* Cenu un apgrozības stāvokļa vēsture deviņos gados no 1848. līdz 1856. gadam. Divos sējumos, kas sastāda piekto un sesto sējumu darbā par cenu vēsturi laikposmā no 1792. gada līdz mūsu laikam. Londona, 1857). — 249.

Torrens R. An Essay on the external corn trade. London, 1815 (*Torrenss R.* Pētījums par ārējo tirdzniecību ar labību. Londona, 1815). — 152.

Torrens R. An Essay on the production of wealth. London, 1821 (*Torrenss R.* Pētījums par bagātības radīšanu. Londona, 1821). — 144, 162.

Torrens R. On Wages and combination. London, 1834 (*Torrenss R.* Par darba algu un strādnieku savienībām. Londona, 1834). — 335.

[*Townsend J.*] A Dissertation on the poor laws. By a well-wisher to mankind. London, 1786 ([*Taunzends Dž.*] Pārdomas sakarā ar likumiem par nabadzīgajiem. Sarakstījis cilvēku labvēlis. Londona, 1786). Atkārtots izdevums 1817. gadā. — 528.

Townsend J. Journey through Spain. London, 1791 (*Taunzends Dž.* Ceļojums pa Spāniju. Londona, 1791). — 529.

Tuckett J. D. A History of the past and present state of the labouring population, including the progress of agriculture, manufactures, and commerce. In two volumes. London, 1846 (*Takets Dž. D.* Darbaļaužu stāvokļa vēsture pagātnē un pašlaik, ņemot vērā lauksaimniecības, rūpniecības un tirdzniecības attīstību. Divos sējumos. Londona, 1846). — 303, 586, 606.

**Turgot.* Réflexions sur la formation et la distribution des richesses. In: Oeuvres de *Turgot.* Nouvelle édition par M. E. Daire. Tome I. Paris, 1844 (*Tirgo.* Pārdomas par bagātību radīšanu un sadali. — Grāmatā: *Tirgo* raksti. Jaunais E. Dēra izdevums. I sējums. Parīze, 1844). — 159, 264, 435.

Two letters on the flour trade, and dearness of corn. By a person in business. London, 1767 (Divas vēstules par miltu tirdzniecību un par labības dārdzību. Uzņēmēja sacerējums. Londona, 1767). — 589.

Ure A. The Philosophy of manufactures: or, an Exposition of the scientific, moral, and commercial economy of the factory system of Great Britain. London, 1835 (*Jūrs E.* Fabrikas filozofija jeb Lielbritānijas fabriku sistēmas ekonomikas zinātniskās, morālās un komerciālās puses izklāsts. Londona, 1835). — 197, 293, 294, 308, 316, 334, 346—348, 350, 355, 356, 359, 360, 452, 455—456, 458.

Ure A. Philosophie des manufactures, ou Economie industrielle. Traduit sous les yeux de l'auteur. Tome II. Paris, 1836 (*Jūrs E.* Fabrikas filozofija jeb Rūpniecības ekonomika. Tulkojums saskaņots ar autoru. II sējums. Parīze, 1836). — 252.

Urquhart D. Familiar words. London, 1855 (*Erkarts D.* Draudzīgi vārdi. Londona, 1855). — 98, 304, 412, 605—606.

Vanderlint J. Money answers all things; or, an Essay to make money sufficiently plentiful amongst all ranks of people. London, 1734 (*Vanderlints Dž.* Nauda atbilst visām lietām jeb Pētījums par to, kā rīkoties, lai visiem iedzīvotāju slāņiem būtu

pietiekami daudz naudas. Londona, 1734). — 116, 122, 132, 231, 233, 264, 278.

**Verri P.* Meditazioni sulla economia politica. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. Tomo XV. Milano, 1804 (*Verri P.* Pārdomas par politisko ekonomiju. — Grāmatā: Itāļu politiskās ekonomijas klasiķi. Mūslaiku ekonomisti. XV sējums. Milāna, 1804). — 53—54, 91, 124, 277.

Vissering S. Handboek van praktische staathuishoudkunde. Delen I—III. Amsterdam, 1860—1862 (*Viserings S.* Praktiķa rokasgrāmata tautas saimniecībā. I—III daļa. Amsterdama, 1860—1862). — 411.

Wade J. History of the middle and working classes. Third edition. London, 1835 (*Veids Dž.* Vidusšķiras un strādnieku šķiras vēsture. Trešais izdevums. Londona, 1835). — 209, 230, 505—506.

[*Wakefield E. G.*] England and America. A comparison of the social and political state of both nations. In two volumes. London, 1833 (*Veikfilds E. G.* Anglija un Amerika. Abu tautu sociālā un politiskā stāvokļa salīdzinājums. Divos sējumos. Londona, 1833). — 228, 478, 550, 619—624.

Wakefield E. G. Piezīmes grāmatā: *Smith A.* An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a commentary, by the author of «England and America». In six volumes. Vol. I. London, 1835 (*Veikfilds E. G.* Piezīmes grāmatā: *Smits A.* Tautu bagātības dabas un cēloņu pētījums. Ar grāmatas «Anglija un Amerika» autora komentāriem. Sešos sējumos. I sējums. Londona, 1835). — 437.

Wakefield E. G. A View of the art of colonization. London, 1849 (*Veikfilds E. G.* Viedoklis par kolonizācijas veidu. Londona, 1849). — 274.

Ward J. The Borough of Stoke-upon-Trent, in the commencement of the reign of Her Majesty Queen Victoria. London, 1843 (*Vords Dž.* Stokas pie Trentas apgabals Viņas Augstības karalienes Viktorijas valdīšanas laikā. Londona, 1843). — 226.

Watson J. F. Paper read before the Society of Arts, 17 April 1860 (*Votsons Dž. F.* Referāts, kas nolasīts Mākslu un amatu biedrībā 1860. gada 17. aprīlī). Publicēts žurnālā «The Journal of the Society of Arts». VIII sējums. Londona, 1860. — 325.

Watts J. The Facts and fictions of political economists. Manchester, 1842 (*Votss Dž.* Fakti un ekonomistu izdomas. Mančestra, 1842). — 450.

Watts J. Trade societies and strikes. Machinery. Co-operative societies. Manchester, 1865 (*Votss Dž.* Arodbiedrības un streiki. Mašīnas. Kooperatīvās savienības. Mančestra, 1865). — 450, 452.

Wayland Fr. The Elements of political economy. Boston, 1843 (*Veilends Fr.* Politiskās ekonomijas pamati. Bostona, 1843). — 146, 180—181.

[*West E.*] Essay on the application of capital to land. By a fellow of University college of Oxford. London, 1815 ([*Vests E.*] Pētījums par kapitāla ieguldīšanu lauksaimniecībā. Oksfordas universitātes koledžas locekļa sacerējums. Londona, 1815). — 443.

West E. Price of corn and wages of labour, with observations upon Dr. Smith's, Mr. Ricardo's, and Mr. Malthus's doctrines upon those subjects. London, 1826 (*Vests E.* Labības cena un strādnieku darba alga. Ar piezīmēm par doktora A. Smita, Rikārdo kga un Maltusa kga doktrīnām šajos jautājumos. Londona, 1826). — 444.

Wilks M. Historical sketches of the South of India, in an attempt to trace the history of Mysoor. Vol. I. London, 1810 (*Vilkss M.* Dienvidindijas vēsturiski apraksti; mēģinājums izsekot Maisuras vēsturei. I sējums. Londona, 1810). — 300.

Witt J. de. Aanwysing der heilsame politike gronden en maximen van de Republike van Holland en West-Friesland. Leyden, 1662 (*Vits J. de.* Holandes un Rietumfrīzijas republikas svarīgāko politisko principu un maksimu norādījums. Leidene, 1662). — 612.

Wright Th. A Short address to the public on the monopoly of large farms. London, 1779 (*Raits T.* Iss aicinājums sabiedrībai sakarā ar lielfermu monopolu. Londona, 1779). — 589.

**Xenophon.* Cyropaedia (*Ksenofonts.* Kiropēdija). — 307.

Young A. Political arithmetic. Containing observations on the present state

of Great Britain. London, 1774 (*Jungs A.* Politiskā aritmētika, kas satur piezīmes par Lielbritānijas tagadējo stāvokli. Londona, 1774). — 116, 198.

Young A. A Tour in Ireland; with general observations on the present state of that Kingdom. London, 1780 (*Jungs A.* Ceļojums pa Īriju; ar vispārējām piezīmēm par šīs karalistes tagadējo stāvokli. Londona, 1780). — 555.

PARLAMENTA PĀRSKATI UN CITAS OFICIĀLAS PUBLIKĀCIJAS

An Act to limit the hours of labor, and to prevent the employment of children in factories under ten years of age. Approved March 18, 1851 (Likums par darba dienas ilguma ierobežošanu un aizliegumu fabrikās nodarbināt bērnus, kuri jaunāki par 10 gadiem. Pieņemts 1851. g. 18. martā). — Grāmatā: Acts of the seventy-fifth legislature of the state of New Jersey. Trenton, 1851 (Ņūdžersijas štata septiņdesmit piektās legislatūras likumdošana. Trentona, 1851). — 229—230.

An Act for regulating the hours of labour for children, young persons, and women employed in workshops, 21st August 1867 (Likums par bērnu, pusaudžu un sieviešu darbu darbnīcās, 1867. gada 21. augusts). — 404.

Agricultural labourers (Ireland). Return to an order of the Honourable the House of Commons, dated 8 March 1861 (Lauksaimniecības strādnieki (Īrija). Pārskats, kas iesniegts sakarā ar augsti cienījamās apakšpalātas 1861. gada 8. marta pieprasījumu). — 574.

Agricultural statistics, Ireland. General abstracts showing the acreage under the several crops, and the number of live stock, in each county and province, for the year 1860. Dublin, 1860 (Lauksaimniecības statistika, Īrija. Vispārīgi dati par dažu lauksaimniecības kultūraugu platībām un par lopu skaitu katrā grāfistē un provincē 1860. gadā. Dublina, 1860). — 570.

Agricultural statistics, Ireland. Tables showing the estimated average produce of the crops for the year 1866. Dublin, 1867 (Lauksaimniecības statistika, Īrija. Tabulas, kas rāda vidējo novērtējuma ražību 1866. gadā. Dublina, 1867). — 571.

Twenty-second annual report of the registrar-general of births, deaths, and marriages in England. London, 1861 (Anglijas dzimtsarakstu ģenerālā reģistratora divdesmit otrais gadskārtējais pārskats. Londona, 1861). — 228.

Arbeiten der kaiserlich russischen Gesandtschaft zu Peking über China, sein Volk, seine Religion, seine Institutionen, socialen Verhältnisse. Aus dem Russischen nach dem in St. Petersburg 1852—1857 veröffentlichten Original von Dr. Carl Abel und F. A. Mecklenburg. Erster Band, Berlin, 1858 (Krievu imperatora vēstniecības Pekinā darbi par Ķīnu, tās tautu, reliģiju, iestādēm, sociālajām attiecībām. Doktora Kārļa Abela un F. A. Meklenburga tulkojums no krievu oriģināla, kas publicēts S.-Pēterburgā 1852.—1857. gadā. I sējums. Berlīne, 1858). — 119.

Cambridge university commission. Report of Her Majesty's commissioners appointed to inquire into the state, discipline, studies, and revenues of the university and colleges of Cambridge. London, 1852 (Komisija Kembridžas universitātes pārbaudei. Viņas Augstības pilnvarotās komisijas locekļu pārskats par stāvokli, disciplīnu, mācību organizāciju un ienākumiem Kembridžas universitātē un koledžās. Londona, 1852). — 504.

The Case of our english wool. As also the Presentment of the Grand Jury of the County of Sommerset thereon. Humbly offered to the High Court of Parliament. London, 1685 (Situācija ar mūsu Anglijas vilnu. Samersetas grāfistes lielās žūrijas ziņojums. Pazemīgi iesniegts augstā parlamenta apspriešanai. Londona, 1685). — 215.

Census of England and Wales for the year 1861. London, 1863 (Skaitīšana Anglijā un Velsā 1861. gadā. Londona, 1863). — 365, 515, 525, 531, 532, 552.

Children's employment commission

(1862). Report (I—VI) of the commissioners (Bērnu darba apstākļu pārbaudes komisija. Komisijas locekļu pārskats (I—VI)). — 206, 251, 328, 351, 366.
First report. London, 1863 (Pirmais pārskats. Londona, 1863). — 209—213, 229, 249, 386, 440, 453.
Second report. London, 1864 (Otrais pārskats. Londona, 1864). — 380, 383—386, 387—390, 392, 401, 440, 452.
Third report. London, 1864 (Trešais pārskats. Londona, 1864). — 155, 219, 329, 378, 382, 383, 392, 394, 403, 447, 448, 452.
Fourth report. London, 1865 (Ceturtais pārskats. Londona, 1865). — 219—225, 294, 333, 358, 393.
Fifth report. London, 1866 (Piektais pārskats. Londona, 1866). — 221, 329, 356, 372, 380—382, 394—395, 397—398, 401—403, 440.
Sixth report. London, 1867 (Sestais pārskats. Londona, 1867). — 558, 564—565, 566—567.
Compte rendu de la deuxième session du congrès international de statistique réuni à Paris les 10, 12, 13, 14 et 15 Septembre 1855. Paris, Mai 1856 (Pārskats par Otrā starptautiskā statistiķu kongresa darbu Parīzē 1855. gada 10., 12., 13., 14. un 15. septembrī. Parīze, 1856. g. maijs). — 252.
Corn, grain and meal. Return to an order of the Honourable the House of Commons, dated 18 February 1867 (Labība, graudi un milti. Pārskats sastādīts pēc augsti cienītā apakšnama 1867. gada 18. februāra rīkojuma). — 372, 373.
Correspondence with Her Majesty's missions abroad, regarding industrial questions and trades unions. London, 1867 (Sarakstīšanās ar Viņas Augstības ārzemju misijām par rūpniecības un tredjūniju jautājumiem. Londona, 1867). — 17.
East India (Bullion). Return to an address of the Honourable The House of Commons, dated 8 February 1864 (Austrumindija (Stieņi). Pārskats, kas iesniegts pēc augsti cienītās apakšpalātas 1864. gada 8. februāra pieprasījuma). — 124.
Factories inquiry commission. First report of the central board of His Majesty's commissioners. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 28 June 1833 (Fabriku pārbaudes komisija. Viņa Augstības komisijas centrālās padomes pirmais pārskats. Publicēts pēc apakšpalātas 1833. gada 28. jūnija rīkojuma). — 235.
Factories regulation acts. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 9 August 1859 (Fabriku likumi. Publicēti pēc apakšpalātas 1859. gada 9. augusta rīkojuma). — 207, 248.
Factories. Return to an address of the Honourable the House of Commons, dated 15 April 1856 (Fabrikas. Pārskats, kas iesniegts pēc augsti cienītā apakšnama 1856. g. 15. aprīļa pieprasījuma). — 357.
Factories. Return to an address of the Honourable the House of Commons, dated 24 April 1861 (Fabrikas. Pārskats, kas iesniegts pēc augsti cienītā apakšnama 1861. g. 24. aprīļa pieprasījuma). — 357, 390.
Factories. Return to an address of the Honourable the House of Commons, dated 5 December 1867 (Fabrikas. Pārskats, kas iesniegts pēc augsti cienītās apakšpalātas 1867. gada 5. decembra pieprasījuma). — 357.
General Laws of the Commonwealth of Massachusetts. Volume I. Boston, 1854 (Masačūsetsas štata vispārējie likumi. I sējums. Bostona, 1854). — 229.
Hansard's Parliamentary Debates. Vol. LXVI. London, 1843 (Hansardas parlamenta debates. LXVI sējums. Londona, 1843). — 532.
Vol. CLXX. London, 1863 (CLXX sējums. Londona, 1863). — 41—44, 226—227, 471.
Vol. CLXXIV. London, 1864 (CLXXIV sējums. Londona, 1864). — 533.
House of Lords' committee, 1848. — Sk. Report from the secret committee of the House of Lords appointed to inquire into the causes of the distress which has for some time prevailed among the commercial classes.
Jahresbericht der Handelskammer für Essen, Werden und Kettwig pro 1862. Essen, 1863 (Esenes, Verdenas un Ketvigas tirdzniecības palātas gada pārskats par 1862. gadu. Esene, 1863). — 324.
Manifest der maatschappij De Vlamingen Vooruit! Gerigt tot alle de voorstanders van de eerlijke en

regtzinnige uitwoering der Belgische Grondwet, gestemd door het Nationaal Congres van 1830. Brussel, 1860 (Biedrības «Flāmi, uz priekšu!» aicinājums visiem Nacionālajā kongresā 1830. gadā pieņemtās Beļģijas konstitūcijas godīgas un taisnīgas realizēšanas piekritējiem. Brisele, 1860). — 548.

The Master spinners & manufacturers' defence fund. Report of the committee appointed for the receipt and apportionment of this fund, to the central association of master spinners and manufactures. Manchester, 1854 (Vērpējmeistaru un fabrikantu aizsardzības fonds. Šī fonda saņemšanas un sadalīšanas komitejas pārskats, kas iesniegts vērpējmeistaru un fabrikantu centrālajai asociācijai. Mančestra, 1854). — 350, 471—472.

Miscellaneous statistics of the United Kingdom (Part VI). London, 1866 (Apvienotās karalistes dažādi statistikas materiāli (VI daļa). Londona, 1866). — 533.

The National association for the promotion of social science. Report of proceedings at the sevenths annual congress. Edinburgh, London, 1863 (Nacionālā sabiedrisko zinātņu stimulēšanas asociācija. Pārskats par septītā ikgadējā kongresa darbu. Edinburga, Londona, 1863). — 327, 396, 397, 403—404.

Public Health. Reports of the Medical Officer of the Privy Council (Iedzīvotāju veselība. Slepenās padomes medicīnas inspektora pārskati). — 17, 304, 328, 331.

Third Report. 1860. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 15 April 1861 (Trešais pārskats. 1860. Publicēts pēc apakšpalātas 1861. g. 15. aprīļa rīkojuma). — 209, 210.

Fourth Report. 1861. With appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 11 April 1862 (Ceturtais pārskats. 1861. Ar pielikumu. Publicēts pēc apakšpalātas 1862. g. 11. aprīļa rīkojuma). — 382.

Sixth Report. With appendix. 1863. London, 1864 (Sestais pārskats. Ar pielikumu. 1863. Londona, 1864). — 155, 228, 330—331, 382—383, 447, 535—537, 554—555, 567.

Seventh Report. With appendix. 1864. London, 1865 (Septītais pārskats. Ar pielikumu. 1864. Londona, 1865). — 95, 473, 537, 542—544, 553, 555—558, 564, 586.

Eighth Report. With appendix. 1865. London, 1866 (Astotais pārskats. Ar pielikumu. 1865. Londona, 1866). — 381, 537—542.

Report addressed to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, relative to the grievances complained of by the journeymen bakers; with appendix of evidence. London, 1862 (Pārskats Viņas Augstības iekšlietu ministram sakarā ar maizes cepēju meistaru palīgu sūdzību, ar liecībām pielikumā. Londona, 1862). — 154, 213—215, 448.

Second report addressed to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, relative to the grievances complained of by the journeyman bakers. London, 1863 (Otrais pārskats Viņas Augstības iekšlietu ministram sakarā ar maizes cepēju meistaru palīgu sūdzībām. Londona, 1863). — 213.

Report from the committee on the «Bill to regulate the labour of children in the mills and factories of the United Kingdom»: with the minutes of evidence. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 8 August 1832 (Pārskats, ko sagatavojusi komisija par «Likumprojektu par bērnu darba regulēšanu Apvienotās karalistes rūpnīcās un fabrikās». Ar liecību protokoliem. Publicēta pēc apakšpalātas 1832. g. 8. augusta rīkojuma). — 236.

Report from the secret committee of the House of Lords appointed to inquire into the causes of the distress which has for some time prevailed among the commercial classes, and how far it has been affected by the Laws for regulating the issue of bank notes payable on demand. Together with the minutes of evidence, and an appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 28 July 1848. Reprinted 1857 (Pārskats, ko sagatavojusi Augšnama slepenā komisija, kas radīta tirgotāju šķiras posta cēloņu noskaidrošanai, un kā to ietekmējuši likumi par banknošu emisijas regulēšanu. Ar liecību protokoliem un pielikumu. Publicēta pēc apakšnama 1848. gada

28. jūlija rīkojuma. Pārdrukāta 1857. gadā). — 119.

First report from the select committee on adulteration of food, & c.; with the minutes of evidence, and appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 27 July 1855 (Pirmās īpašās komitejas pārskats par pārtikas u. c. produktu viltojumiem; ar liecību protokoliem un pielikumu. Publicēts pēc apakšnama 1855. gada 27. jūlija rīkojuma). — 154, 493.

Report from the select committee on bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30 July 1857 (Īpašās banku likumdošanas komitejas pārskats; komitejas darbi, liecību protokoli, pielikums un rādītājs. Publicēts pēc apakšnama 1857. g. 30. jūlija rīkojuma). — 124.

Report from the select committee on the bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 1 July 1858 (Īpašās banku likumdošanas komitejas pārskats; komitejas darbi, liecību protokoli, pielikums un rādītājs. Publicēts pēc apakšnama 1858. gada 1. jūlija rīkojuma). — 129.

Report from the select committee on mines; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, and appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 23 July 1866 (Īpašās ogļu un rūdu raktuvju komitejas pārskats; komitejas darbi, liecību protokoli un pielikums. Publicēts pēc apakšnama 1866. g. 23. jūlija rīkojuma). — 406—410.

Report from the select committee on petitions relating to the corn laws of this Kingdom; together with the minutes of evidence, and an appendix of accounts. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 26 July 1814 (Pārskats, ko sagatavojusi īpašā komiteja, kas radīta, lai izskatītu petīcijas sakarā ar Karalistes labības likumiem; ar liecību protokoliem un pielikumu. Publicēts pēc apakšpalātas 1814. g. 26. jūlija rīkojuma). — 454.

Report of the commissioners appointed to inquire into the operation of the acts (16 & 17 Vict. c. 99 and 20 & 21 Vict. c. 3) relating to transportation and penal servitude. Vol. I Report and appendix. Vol. II. Minutes of evidence. London, 1863 (Pārskats, ko sagatavojusi komisija, kas pilnvarota pētīt, kā piemēro likumus (kas pieņemti Viktorijas 16. un 17. valdīšanas gadā, 99. nod., 20. un 21. Viktorijas valdīšanas gadā, 3. nod.) par izsūtīšanu katorgā un katorgas darbos. I sējums. Pārskats un pielikums. II sējums. Liecību protokoli. Londona, 1863). — 553—554.

Tenth report of the commissioners appointed to inquire into the organization and rules of trades unions and other associations: together with minutes of evidence. London, 1868 (Tredjūniju un citu asociāciju organizācijas un statūtu pētīšanai radītās komisijas 10. pārskats, ar liecību protokoliem. Londona, 1868). — 359.

Fourth report of the commissioners of Her Majesty's inland revenue. London, 1860 (Viņas Augstības iekšzemes ienākumu komisijas locekļu ceturtais pārskats. Londona, 1860). — 531.

Tenth report of the commissioners of Her Majesty's inland revenue. London, 1866 (Viņas Augstības iekšzemes ienākumu komisijas locekļu desmitais pārskats. Londona, 1866). — 530—531, 571.

Report of the committee on the baking trade in Ireland for 1861 (Maizes cepšanas Irijas komitejas pārskats par 1861. g.). — 215—216.

Report of the officer of health of St. Martin's-in-the-Fields. 1865 (Sentmārtinsinfīldsas medicīnas ierēdņa pārskats. 1865). — 538.

Reports by Her Majesty's secretaries of embassy and legation, on the manufactures, commers, & c., of the countries in which they reside. No. 6. London, 1863 (Viņas Augstības vēstniecību un misiju sekretāru pārskati par rūpniecību, tirdzniecību utt. viņu akreditēšanas zemēs. № 6. Londona, 1863). — 289.

Reports from poor law inspectors on the wages of agricultural labourers in Ireland. Dublin, 1870 (Likuma par nabadzīgajiem kontroles inspektoru

pārskati par lauksaimniecības strādnieku darba algu Īrijā. Dublina, 1870). — 574.
Reports of the inspectors of factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department (Fabriku inspektoru pārskati Viņas Augstības iekšlietu ministram). — 197, 206, 328, 402.
— for the half year ending the 31st December 1841. [London] 1842 (par pusgadu, kas beidzies 1841. g. 31. decembrī. [Londona] 1842). — 234.
— for the quarter ending 30th September, 1844; and from 1st October, 1844, to 30th April, 1845. London, 1845 (par ceturksni, kas beidzies 1844. g. 30. septembrī, un par periodu no 1844. g. 1. oktobra līdz 1845. g. 30. aprīlim. Londona, 1845). — 238, 239, 247, 340, 342.
— for the half year ending 31st October, 1846. London, 1847 (par pusgadu, kas beidzies 1846. g. 31. oktobrī. Londona, 1847). — 247.
— for the half year ending 30th April 1848. London, 1848 (par pusgadu, kas beidzies 1848. g. 30. aprīlī. Londona, 1848). — 241, 446.
— for the half year ending 31st October 1848. London, 1849 (par pusgadu, kas beidzies 1848. g. 31. oktobrī. Londona, 1849). — 197, 237, 239—243, 245, 251, 253, 428, 447.
— for the half year ending 30th April 1849. London, 1849 (par pusgadu, kas beidzies 1849. g. 30. aprīlī. Londona, 1849). — 243—245, 261.
— for the half year ending 31st October, 1849. London, 1850 (par pusgadu, kas beidzies 1849. g. 31. oktobrī. Londona, 1850). — 237, 244.
— for the half year ending 30th April, 1850. London, 1850 (par pusgadu, kas beidzies 1850. g. 30. aprīlī. Londona, 1850). — 246, 253.
— for the half year ending 31st October 1850. London, 1851 (par pusgadu, kas beidzies 1850. g. 31. oktobrī. Londona, 1851). — 242.
— for the half year ending 30th April 1852. London, 1852 (par pusgadu, kas beidzies 1852. g. 30. aprīlī. Londona, 1852). — 246.
— for the half year ending 30th April 1853. London, 1853 (par pusgadu, kas beidzies 1853. g. 30. aprīlī. Londona, 1853). — 248.
— for the half year ending 31st October 1853. London, 1854 (par pusgadu, kas beidzies 1853. g. 31. oktobrī. Londona, 1854). — 155, 228.
— for the half year ending 30th April 1855. London, 1855 (par pusgadu, kas beidzies 1855. g. 30. aprīlī. Londona, 1855). — 197.
— for the half year ending 31st October 1855. London, 1856 (par pusgadu, kas beidzies 1855. g. 31. oktobrī. Londona, 1856). — 227, 233, 332, 352, 428.
— for the half year ending 31st October 1856. London, 1857 (par pusgadu, kas beidzies 1856. g. 31. oktobrī. Londona, 1857). — 207—208, 316, 332, 343, 356, 369—370.
— for the half year ending 30th April 1857. London, 1857 (par pusgadu, kas beidzies 1857. g. 30. aprīlī. Londona, 1857). — 332.
— for the half year ending 31st October 1857. London, 1857 (par pusgadu, kas beidzies 1857. g. 31. oktobrī. Londona, 1857). — 248, 331, 332—333.
— for the half year ending 30th April 1858. London, 1858 (par pusgadu, kas beidzies 1858. g. 30. aprīlī. Londona, 1858). — 207, 453, 455.
— for the half year ending 31st October 1858. London, 1858 (par pusgadu, kas beidzies 1858. gada 31. oktobrī. Londona, 1858). — 326, 329, 332, 343, 356.
— for the half year ending 30th April 1859. London, 1859 (par pusgadu, kas beidzies 1859. g. 30. aprīlī. Londona, 1859). — 451.
— for the half year ending 31st October 1859. London, 1860 (par pusgadu, kas beidzies 1859. g. 31. oktobrī. Londona, 1860). — 237, 253—254.
— for the half year ending 30th April 1860. London, 1860 (par pusgadu, kas beidzies 1860. g. 30. aprīlī. Londona, 1860). — 208, 227, 235, 248, 314, 343, 447.
— for the half year ending 31st October 1860. London, 1860 (par pusgadu, kas beidzies 1860. g. 31. oktobrī. Londona, 1860). — 207—208, 451.
— for the half year ending 30th April 1861. London, 1861 (par pusgadu, kas beidzies 1861. g. 30. aprīlī. Londona, 1861). — 207.

— for the half year ending 31st October 1861. London, 1862 (par pusgadu, kas beidzies 1861. g. 31. oktobrī. Londona, 1862). — 247, 252, 345.
— for the half year ending 31st October 1862. London, 1863 (par pusgadu, kas beidzies 1862. g. 31. oktobrī. Londona, 1863). — 207, 248—250, 252, 331, 336, 342, 344, 346, 369, 375, 394.
— for the half year ending 30th April 1863. London, 1863 (par pusgadu, kas beidzies 1863. gada 30. aprīlī. Londona, 1863). — 250, 253, 351, 377—378, 446, 447.
— for the half year ending 31st October 1863. London, 1864 (par pusgadu, kas beidzies 1863. gada 31. oktobrī. Londona, 1864). — 207, 348, 352, 357, 376, 377, 447, 520.
— for the half year ending 30th April 1864. London, 1864 (par pusgadu, kas beidzies 1864. gada 30. aprīlī. Londona, 1864). — 377.
— for the half year ending 31st October 1864. London, 1865 (par pusgadu, kas beidzies 1864. gada 31. oktobrī. Londona, 1865). — 251, 253.
— for the half year ending 31st October 1865. London, 1866 (par pusgadu, kas beidzies 1865. gada 31. oktobrī. Londona, 1866). — 340, 368, 377, 378, 390—392, 396, 397, 402.
— for the half year ending 31st October 1866. London, 1867 (par pusgadu, kas beidzies 1866. gada 31. oktobrī. Londona, 1867). — 348, 351—352, 460, 524, 577.

Reports respecting grain, and the corn laws: viz.: First and second reports from the Lords Committees, appointed to enquire into the state of the growth, commerce, and consumption of grain, and all laws relating thereto. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 23 November, 1814 (pārskati par graudiem un labības likumiem: pirmais un otrais pārskats, ko sniedz lordu palātas komisija, kura pilnvarota pētīt labības ražošanas, tirdzniecības un patērēšanas stāvokli, kā arī visus likumus šajā jomā. Publicēti sakarā ar apakšpalātas 1814. gada 23. novembra rīkojumu). — 454.

The Revised statutes of the state of Rhode Island and Providence plantations. Providence, 1857 (Rodailendas štata un Providensas kolonijas revidētie statūti. Providensa, 1857). — 230.

Royal commission on railways. Report of the commissioners. London, 1867 (Karaliskā dzelzceļa komisija. Komisijas locekļu pārskats. Londona, 1867). — 356, 458.

Statistical abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years, from 1846 to 1860. Number 8. London, 1861 (Apvienotās karalistes statistiskā rokasgrāmata par katru no pēdējiem piecpadsmit gadiem laikā no 1846. līdz 1860. gadam. 8. numurs. Londona, 1866). — 345—346.

Statistical abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years, from 1851 to 1865. Number 13. London, 1866 (Apvienotās karalistes statistiskā rokasgrāmata par katru no pēdējiem piecpadsmit gadiem laikā no 1851. līdz 1865. gadam. 13. numurs. Londona, 1866). — 346.

PERIODISKIE IZDEVUMI

«Вестник Европы» («Eiropas Vēstnesis»), Sankt-Pēterburga, 1872, III sējums. — 25—26.

«Санкт-Петербургские ведомости» («Sankt-Pēterburgas ziņas»), 1872. g. 8. (20.) aprīlis. — 24.

«The Bengal Hurkaru» («Bengālijas Vēstnesis»), Kalkuta, 1861. g. 22. jūlijs. — 276.

«Bury Guardian» («Beri Sargs»), Beri, 1860. g. 12. maijs. — 227.

«Concordia. Zeitschrift für die Arbeiterfrage» («Vienprātība. Žurnāls par strādnieku jautājumu»), Berlīne, № 10, 1872. g. 7. marts. — 41.
— № 27, 1872. g. 4. jūlijs. — 42.
— № 28, 1872. g. 11. jūlijs. — 42.

«The Daily Telegraph» («Ikdienas Te-

legrāfs»), Londona, 1860. g. 17. janvāris. — 209.
«*Demokratisches Wochenblatt*» («Demokrātiskā Nedēļas Avīze»), Leipciga, № 31, 1868. g. 1. augusts. — 24.
— № 34, 1868. g. 22. augusts. — 24.
— № 35, 1868. g. 29. augusts. — 24.
— № 36, 1868. g. 5. septembris. — 24.
«*Deutsch-Französische Jahrbücher*» («Vācu-Franču Gadagrāmatas»), Parīze, 1844. — 80, 137, 146, 518.
«*The Economist*» («Ekonomists»), Londona, III sējums, 1845. g. 29. marts. — 551.
— VI sēj., 1848. g. 15. aprīlis. — 197.
— IX sēj., 1851. g. 19. jūlijs. — 482.
— XVIII sēj., 1860. g. 21. janvāris. — 521.
— XXIV sēj., 1866. g. 2. jūnijs. — 594.
«*The Evening Standard*» («Vakara Karogs»), Londona, 1886. g. 1. novembris. — 38.
«*The Glasgow Daily Mail*» («Glazgovas Ikdienas Pasts»), 1849. g. 25. aprīlis. — 261—262.
«*Journal des Économistes*» («Ekonomiskais Žurnāls»), Parīze, 1872. g. jūlijs un augusts. — 25.
«*The Journal of the Society of Arts*» («Mākslu un Amatniecības Biedrības Žurnāls»), Londona, VII sēj., 1859. g. 9. decembris. — 313.
— VIII sēj., 1860. g. aprīlis. — 325.
— XIV sēj., 1866. g. aprīlis. — 594.
— XX sēj., 1872. g. 5. janvāris. — 344.
«*Macmillan's Magazine*» («Makmillana Žurnāls»), Londona un Kembridža, VIII sējums, 1863. g. augusts. — 218.
«*The Morning Advertiser*» («Rīta Ziņotājs»), Londona, 1863. g. 17. aprīlis. — 42.
«*The Morning Chronicle*» («Rīta Hronika»), Londona. — 550.
«*The Morning Star*» («Rīta Zvaigzne»), Londona. — 440.
— 1863. g. 17. aprīlis. — 42, 532.
— 1863. g. 23. jūnijs. — 218.
— 1867. g. 7. janvāris. — 545—546.
«*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*» («Jaunā Reinas Avīze. Demokrātijas orgāns»), Ķelne, № 266, 1849. gada 7. aprīlis. — 474, 619.
«*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*» («Jaunā Reinas Avīze. Politiski Ekonomisks Apskats»), Londona—Hamburga, № 4, 1850. — 246, 253.
«*New-York Daily Tribune*» («Ņujorkas Ikdienas Tribīne»), 1853. g. 9. februāris. — 593.
«*The Observer*» («Novērotājs»), Londona, 1864. g. 24. aprīlis. — 128.
«*The Pall Mall Gazette*» («Pell-Mell Avīze»), Londona. — 534.
«*La Philosophie positive. Revue*» («Pozitīvisma Filozofija. Apskats»), Parīze, № 3, 1868. g. novembris—decembris. — 25.
«*The Portfolio. Diplomatic review (New series)*» («Portfelis. Diplomātiskais apskats. (Jaunā sērija)»), Londona. — 593.
«*Révolutions de Paris*» («Parīzes Revolūcijas»), № 101, 1791. — 601.
«*Reynolds's Newspaper*» («Reinoldsa Avīze»), Londona, 1866. g. 21. janvāris. — 216.
— 1866. g. 4. februāris. — 216—217.
— 1867. g. 20. janvāris. — 545.
«*The Saturday Review of Politics, Literature, Science, and Art*» («Sestdienas Apskats par Politikas, Literatūras, Zinātnes un Mākslas Jautājumiem»), Londona, 1868. g. 18. janvāris. — 24.
«*The Social Science Review*» («Sabiedrisko Zinātņu Apskats»), Londona, II sējums, 1863. g. 18. jūlijs. — 217, 218.
«*The Spectator*» («Skatītājs»), Londona, 1866. g. 26. maijs. — 278—279.
«*The Standard*» («Karogs»), Londona, 1863. g. 15. augusts. — 218.
— 1861. g. 26. oktobris. — 456.
— 1867. g. 5. aprīlis. — 546.—547.
«*The Times*» («Laiki»), Londona. — 534, 594.
— 1843. g. 14. februāris. — 532.
— 1861. g. 5. novembris. — 228.
— 1862. g. 26. novembris. — 180, 335.
— 1863. g. 24. marts. — 249, 471—473.
— 1863. g. 17. aprīlis. — 41, 42.
— 1863. g. 2. jūlijs. — 218.
— 1864. g. 25. februāris. — 388.

— 1866. g. beigas. — 492, 577.
— 1867. g. sākums. — 492, 577.
— 1867. g. 26. janvāris. — 410.
— 1873. g. 3. septembris. — 492.
— 1883. g. 29. novembris. — 43.
«To-Day» («Šodien»), Londona, № 2, 1884. g. februāris. — 43.
— № 3, 1884. g. marts. — 44.
«Der Volksstaat» («Tautas Valsts»), Leipciga, 1872. g. 1. jūnijs. — 41.
— 1872. g. 7. augusts. — 42.
«The Westminster Review» («Vestminsteras Apskats»), Londona. — 70.
«The Workman's Advocate» («Strādnieka Aizstāvis»), Londona, 1866. g. 13. janvāris. — 216.

DAIĻLITERATŪRAS DARBI

Antipatrs, Tesaloniku. Ūdens dzirnavu izgudrošana. — 337—338.
Balzaks. Hobseks. — 483.
Batlers. Hudibrass. — 48.
Bičere-Stova. Tēvoča Toma būda. — 593.
Bualo. VIII satīra. — 533.
Dante. Dievišķā komēdija. — 18, 101, 211.
Defo. Robinsons Krūzo. — 80—82, 244.
Didro. 1767. gada salons. — 124.
Dikenss. Olivera Tvista piedzīvojumi. — 363.
Dipons. Strādnieku dziesma. — 564.
Draidens. Gailis un lapsa. — 208.
Gēte. Fausts. — 43, 74, 88, 170, 171, 245, 487, 578.
Heine. Heinrihs. — 253.
Homērs. Iliāda. — 69.
Homērs. Odiseja. — 217, 306.
Horācijs. Dzejas zinātne. — 553.
Horācijs. Satīras. Pirmā grāmata. — 14, 104, 226, 288, 305, 387.
Horācijs. 7. epods. — 579.
Juvenāls. IV satīra. — 212.
Lesāžs. Santiljanas Žila Blasa piedzīvojumi. — 578.
Ovīdijs. Fasti. — 586.
Ovīdijs. Mīlas zinātne. — 361.
Servantess. Viltīgi gudrais idalgo Lamančas dons Kihots. — 85, 88, 523.
Sofokls. Antigone. — 123.
Šekspīrs. Atēnu Timona dzīve. — 123.
Šekspīrs. Hamlets. — 231.
Šekspīrs. Karalis Henrijs IV. Pirmā daļa. — 43, 57.
Šekspīrs. Liela brēka, maza vilna. — 86.
Šekspīrs. Sapnis vasaras naktī. — 104.
Šekspīrs. Venēcijas tirgotājs. — 242, 243, 400, 557.
Šillers. Mīla un viltus. — 472.
Šillers. Zvana dziesma. — 336.
Šillers. Galvojums. — 486.
Štolbergs. Pie dabas. — 418.
Vergilijs. Eneīda. — 254, 615.
Voltērs. Kandids. — 171, 624.

* * *

Bībele. — 89, 229, 312, 477, 488, 606.
Hieronīms Svētais. Vēstule Eistohijai par jaunavības saglabāšanu. — 100.

CITĒTO GRĀMATU KRIEVU TULKOJUMU RĀDĪTĀJS*

Аппиан. Гражданские войны. Перевод с греческого под ред. С. А. Жебелева и О. О. Крюгера. Л., 1935. — 590 (20).

Аристотель. Политика. Перевод с греческого С. А. Жебелева. Спб., 1911. — 88 (23), 137—138 (22—26), 147 (28).

Аристотель. Этика. Перевод с греческого Э. Радлова. Спб., 1908. — 67 (93).

Беллерс Дж. Предложение об учреждении трудового колледжа (в книге: Предшественники современного социализма в отрывках из их произведений. Составил В. П. Волгин. Часть 1. М.—Л., 1928) (перевод с сокращениями). — 127 (118), 401 (124, 125), 503 (117).

Буханан (в настоящем издании: *Бьюкенен*). Примечания в книге: *А. Смит.* Исследования о природе и причинах богатства народов. С примечаниями Бентама, Бланки, Буханана, Гарнье, Мак-Куллоха, Мальтуса, Милля, Рикардо, Сэя, Сисмонди и Тюрго. Перевел П. А. Бибиков. Том I. Спб., 1866. — 457 (477).

Бэкон, Ф. Опыты и наставления нравственные и политические (в книге: *Ф. Бэкон.* Новая Атлантида. Опыты и наставления нравственные и политические. Перевод З. Е. Александровой. М., 1954 (перевод с сокращениями). — 584—585 (100).

Верри. Политическая экономия или О государственном хозяйстве. Переведено с французского, а на французский с итальянского, с седьмого издания. Спб., 1810. — 53—54 (11—12), 91 (7), 124 (45).

Гегель. Наука логики. Перевод Б. Г. Столпнера. М., 1939 (Гегель. Сочинения. Том V, VI). — 260.

Гегель. Философия права. Перевод Б. Столпнера. М.—Л., 1934 (Гегель. Сочинения. Том VII). — 54 (218), 92 (87), 149 (91), 304 (216), 483 (226).

Гегель. Энциклопедия философских наук. Часть I. Логика. Перевод Б. Столпнера. М.—Л., 1930 (Гегель. Сочинения. Том I). — 158 (318—319), 223 (212).

Гексли, Т. Г. Уроки элементарной физиологии. Перевод с английского под редакцией И. А. Петрова, с предисловием Д. И. Писарева. Спб., 1867. — 396 (134).

Гоббс, Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Соцэкгиз, 1936. — 151 (90), 299 (115).

Годскин, Т. Защита труда против притязаний капитала (в книге:

---

* Sinī rādītājā ir tikai pēdējie no esošajiem Marksa citēto vai minēto grāmatu krievu tulkojumiem. Tomēr attiecībā uz darbiem, kas pēdējo reizi laisti klajā saīsinātā veidā, ir darīts izņēmums. Šādos gadījumos minēts arī iepriekšējais, pilnīgākais tulkojums. Rādītājā dotas šā sējuma tās lappuses, kurās Markss citējis vai minējis šo darbu, un blakus apaļajās iekavās — citētās grāmatas attiecīgās lappuses.

Т. Годскин. Сочинения. М., 1938). — 298 (27, 28), 470—471 (12, 14).

Годскин, Т. Популярная политическая экономия (в книге: *Т. Годскин.* Сочинения. М., 1938). — 286 (74), 296 (118), 437 (162).

Грове. Соотношение физических сил. С предисловием к русскому переводу профессора Н. Н. Бекетова. Перевод Ал. Заленского и Ил. Мечникова. Харьков, 1864. — 429.

Дарвин, Ч. Происхождение видов путем естественного отбора. М.—Л., 1939 *(Ч. Дарвин.* Сочинения, том 3). — 287 (379).

Декарт, Р. Рассуждение о методе с приложениями: диоптрика, метеоры, геометрия. Редакция, перевод, статьи и комментарии Г. Г. Слюсарева и А. П. Юшкевича. Издательство АН СССР, 1953. — 324 (54).

Джонс, Р. Вводная лекция по политической экономии, прочитанная в Королевском колледже в Лондоне 27 февраля 1833 г. (в книге: *Р. Джонс.* Экономические сочинения. Соцэкгиз, 1937). — 516.

Джонс, Р. Опыт о распределении богатства и об источниках налогов (в книге: *Р. Джонс.* Экономические сочинения. Соцэкгиз, 1937). — 276 (131).

Джонс, Р. Политическая экономия народов (в книге: *Р. Джонс.* Экономические сочинения. Соцэкгиз, 1937). — 260 (316), 270 (316), 280 (348—349), 466 (313), 482 (295), 490 (295, 299, 313, 314).

Диодор Сикилийский. Историческая библиотека. Переведена с греческого Иваном Алексеевым. Часть первая. Спб., 1774. — 131 (269—272), 203 (270—271), 286 (120—121), 418 (129—130).

Кенэ, Ф. Объяснение экономической таблицы (в книге: *Ф. Кенэ.* Выбранные места. Перевод А. В. Горбунова. М., 1896). — 484.

Кенэ, Ф. О торговле. Первый диалог (в книге: *Ф. Кенэ.* Выбранные места. Перевод А. В. Горбунова. М., 1896). — 105 (198).

Кенэ, Ф. О ремесленном труде. Второй диалог (в книге: *Ф. Кенэ.* Выбранные места. Перевод А. В. Горбунова. М., 1896). — 269—270 (230).

Кетле, А. Человек и развитие его способностей или Опыт общественной физики. Том 1. Спб., 1865. — 272.

Колумб. Письмо королю и королеве с острова Ямайка (в книге: Путешествия Христофора Колумба. Дневники. Письма. Документы. М., 1956). — 122 (470).

Кондильяк. О выгодах свободной торговли. Перевел с французского Н. Аммосов. Часть 1. Спб., 1817. — 142—143 (48, 49, 52, 114, 115).

Ксенофонт. Киропедия. Перевел Г. А. Янчевецкий. Киев, 1878 *(Ксенофонт.* Сочинения, т. III). — 307 (259—260).

Курсель-Сенёль. Руководство к теоретическому и практическому изучению предприятий промышленных, торговых и земледельческих. Перевод с французского, изданный под редакцией В. Вешнякова. Спб., 1860. — 201 (61), 490 (18).

Кювье, Ж. Рассуждение о переворотах на поверхности земного шара. Перевод с французского Д. Е. Жуковского. М.—Л., 1937 — 419 (204).

Лассаль, Ф. Господин Бастиа-Шульце Делич, экономический Юлиан, или Капитал и труд (в книге: *Ф. Лассаль.* Сочинения. Том III. М., 1925). — 13.

Либих, Ю. Химия в приложении к земледелию и физиологии. Комментарии и редакция перевода проф. А. Н. Лебедянцева. М.—Л., 1936 (перевод с сокращениями). — 206 (89—90), 413 (100), 470 (211).

Либих, Ю. Химия в приложении к земледелию и физиологии растений. Перевод проф. Ильенкова. М., 1870. — 206 (83), 413 (100), 470 (132).

Ливий. Римская история от основания города. Перевод с латинского под редакцией П. Андрианова. Том VI. М., 1899. — 236 (182).

Лукреций. О природе вещей. Перевод с латинского, вступительная статья и комментарии Ф. А. Петровского. М., 1958. — 187 (129).

Маколей. История Англии от восшествия на престол Иакова II. Часть I. Спб. и М. 1866 (*Маколей.* Полное собрание сочинений. Второе, исправленное издание. Том VI). — 231 (350—351), 583 (278, 346).

Мальтус, Т. Р. Исследование о при-

роде и развитии ренты, а также о началах ее регулирующих. Перевод А. Миклашевского (в «Ученых записках императорского Юрьевского университета», № 2 и 3, Юрьев, 1908). — 264 (30), 430 (30), 455 (30).

Мальтус, Т. Р. Опыт о законе народонаселения. Перевел П. А. Бибиков. Том I и II. Спб., 1868. — 296, 504.

Мальтус, Т. Р. Опыт закона о народонаселении. Перевод И. А. Вернера. М., 1895 (перевод с сокращениями). — 296, 504.

Маурер, Г. Л. Введение в историю общинного, подворного, сельского и городского устройства и общественной власти. Перевод с немецкого В. Корша. Москва, 1880. — 77 (135).

Мен, Т. (в настоящем издании: *Ман, Т.*) Богатство Англии во внешней торговле или Баланс нашей внешней торговли как регулятор нашего богатства (в сборнике: Меркантилизм. Под редакцией и со вступительной статьей И. С. Плотникова. Соцэкгиз. Л., 1935) (перевод с сокращениями). — 418 (183).

Милль, Дж. Ст. Основания политической экономии (в книге: *Н. Г. Чернышевский.* Полное собрание сочинений в пятнадцати томах. Том IX. Под редакцией И. Д. Удальцова. М., 1949) (перевод с сокращениями). — 413 (240).

Милль, Дж. Ст. Основания политической экономии с некоторыми из их применений к общественной философии. Второе полное издание в двух томах. [Перевод Н. Г. Чернышевского] Спб., 1874. Том I. — 413 (226), 420—422 (477, 478), 500 (259); том II. — 309 (285).

Милль, Дж. Ст. Система логики силлогистической и индуктивной. Изложение принципов доказательства в связи с методами научного исследования. Перевод с английского под редакцией В. Н. Ивановского. М., 1914. — 484.

Моммзен, Т. История Рима. Тт. I—III. М., 1936—1941. — Том I. — 152 (787).

Монтескье. О духе законов (в книге: *Ш. Монтескье.* Избранные произведения. М., 1955). — 92 (482), 116—117 (486), 611 (667).

Мор, Т. Утопия. Перевод с латинского и комментарии А. И. Малеина и Ф. А. Петровского. Вступительная статья Волгина. М., 1953. — 585, 596—597.

Норс, Д. Очерки о торговле (в сборнике: Меркантилизм. Под редакцией и со вступительной статьей И. С. Плотникова. Л., 1935). — 114—115 (307—310), 117 (312), 124 (316).

Оуэн, Р. Замечания о влиянии промышленной системы (в книге: *Р. Оуэн.* Избранные сочинения. Том I. Перевод с английского и комментарий С. А. Фейгиной. Вступительная статья В. П. Волгина. М.—Л., 1950). — 334 (81).

Петти. Политическая анатомия Ирландии 1672 г. (в книге: *В. Петти.* Экономические и статистические работы. Перевод под редакцией М. Смит. М., 1940). — 264 (122).

Петти. Разное о деньгах 1682 г. (в книге: *В. Петти.* Экономические и статистические работы. Перевод под редакцией М. Смит. М., 1940). — 99 (212), 132 (216).

Петти. Трактат о налогах и сборах 1662 г. (в книге: *В. Петти.* Экономические и статистические работы. Перевод под редакцией М. Смит. М., 1940). — 54 (55), 93 (40), 116 (28), 504 (64).

Петти. Verbum sapienti (Слово мудрым). 1664 г. (в книге: *В. Петти.* Экономические и статистические работы. Перевод под редакцией М. Смит. М., 1940). — 130 (84—85), 132 (85), 230—231 (83).

Платон. Политика или государство. Перевод проф. Карпова. Издание второе, исправленное и дополненное. Спб., 1863 (*Платон.* Сочинения, часть III). — 306 (117).

Рикардо, Д. Высокая цена слитков — доказательство обесценения банкнот (в книге: *Рикардо.* Сочинения. Перевод под редакцией М. Н. Смит. Том II. М., 1955). — 131 (53, 55).

Рикардо, Д. Начала политической экономии и налогового обложения. М., 1955 (*Рикардо.* Сочинения. Перевод под редакцией М. Н. Смит. Том I). — 83—84 (234), 148 (193), 165 (42), 198 (285), 322 (236), 325 (57), 327 (325), 354 (325), 355 (320), 470 (130), 483 (129—130), 497 (226), 516 (320).

Рикардо, Д. О покровительстве земледелию (в книге: *Рикардо.* Сочинения. Перевод под редакцией М. Н. Смит. Том III. М., 1955). — 80—81 (53).

Родбертус. Социальные письма к фон Кирхману. Письмо третье: Опровержение учения Рикардо о земельной ренте и обоснование новой теории ренты (в книге: *К. Родбертус.* Экономические сочинения. Перевод И. Плотникова. Л., 1936) (перевод с сокращениями). — 433.

Родбертус. Третье социальное письмо к фон Кирхману. Опровержение учения Рикардо о поземельной ренте и обоснование новой теории ренты (в книге: *К. Родбертус-Ягецов.* Сочинения. Выпуск I: К освещению социального вопроса. Перевод с немецкого М. Н. Соболева. Спб. 1904). — 433.

Рошер, В. Система народного хозяйства. Том I: Начала народного хозяйства. Перевод И. Бабста. Том I. Отделение первое. М., 1860. — 93 (257—261), 179—180 (103), 188 (103, 97), 273 (111).

Руссо. Гражданин, или Рассуждение о политической экономии. Переведена В. М. Спб., 1787. — 604 (119).

Сисмонди. Новые начала политической экономии, или О богатстве в его отношении к народонаселению. Том I и II. М., 1937. Том I. — 140 (185), 154 (197), 465 (181, 182), 473 (186), 477 (200, 196), 480 (175), 481 (206), 529 (179, 183—184); том II. — 616 (208).

Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.—Л., 1935. Том I. — 56 (32—33), 298 (9, 14), 466 (278), 488 (284—285), 506 (84), 508 (79), 525 (72), 534 (9), 598 (127); том II. — 116 (18—19), 303—304 (303).

Смит, А. Теория нравственных чувств. Перевел П. А. Бибиков. Спб., 1868. — 504—505.

Спиноза, Б. Письма некоторых ученых мужей к Б. д. С. и его ответы, проливающие немало света на другие его сочинения (в книге: *Б. Спиноза.* Избранные произведения. Том II. М., 1957). — 489 (568).

Спиноза, Б. Этика (в книге: *Б. Спиноза.* Избранные произведения. Том I. М., 1957). — 258.

Сэ, Ж. Б. (в настоящем издании: *Сэй, Ж. Б.*) Трактат политической экономии. Перевод Е. Н. Каменецкой, М., 1896 (перевод отдельных глав). — 139, 146, 179, 488.

Тьер, А. О собственности. Перевод А. Степанова. Спб., 1872. — 364 (225).

Тюрго. Размышления о создании и распределении богатств. Перевод и дополнения проф. А. Н. Миклашевского. Юрьев, 1905. — 264 (4), 435 (5).

Фергюсон, А. Опыт истории гражданского общества. С английского перевел Иван Тимковский. Часть III. Спб., 1818. — 297 (16), 303 (9, 7), 304 (9).

Фукидид. История. Т. I. Перевод Ф. Мищенко в переработке, с примечаниями и вступительным очерком С. Жебелева. М., 1915. — 306 (90, 92).

Фурье, Ш. Новый хозяйственный и социетарный мир, или Открытие способа привлекательного и природосообразного труда, распределенного в сериях по страсти (в книге: *Ш. Фурье.* Избранные сочинения. Том III и IV. М., 1954). — 566.

Шорлеммер, К. Возникновение и развитие органической химии. М., 1937. 260.

Шторх, Г. Курс политической экономии, или Изложение начал, обусловливающих народное благоденствие. Перевод с французского под редакцией и с заметками И. В. Вернадского. Том I. Спб., 1881. — 154 (193), 160 (129), 295 (79), 302 (135), 303 (78).

Юм, Д. Опыты. Перевод М. О. Гершензона. М., 1896 (перевод неполный). — 113.

PRIEKŠMETU RĀDĪTĀJS

A

Absolūtā virsvērtība
— definējums — 265;
— tās ražošana — 224—225, 261, 415—416;
— tās atšķirība no relatīvās virsvērtības — 416.
Abstrakcija
— tās nozīme, analizējot ekonomiskās formas — 13—14;
— atsevišķi piemēri — 142—143, 147—148, 157, 414, 462—463, 476—477.
Abstraktais darbs — 49, 50, 54—56, 57, 60—66, 70—73, 78—79, 83—84, 91, 105, 174—176.
Āfrika — 607.
Aizdevu kapitāls — 140, 147.
Aizdevumi — 612.
Akciju sabiedrības — 260, 280, 512—513, 611.
Algotais darbs
— kā kapitālistiskā laikmeta raksturīga īpatnība — 151, 481—482;
— vispārējā attiecība starp kapitālu un algoto darbu apstākļos, kad strādniekiem ir dažāds ienākuma līmenis — 453.
Amatnieciskā ražošana — 251—252, 271, 281, 284—295, 299—301, 304—305, 307—308, 317—319, 349, 370—371, 383—387, 389—390, 402, 410—411.
Amerikāņu karš par neatkarību — 17.
Amerikas Savienotās Valstis — 17—18, 202—203, 218, 229, 252—253, 319, 320, 327, 348, 365, 378, 412, 471, 579, 609, 612, 614, 618, 621, 624—625.
Anglija
— vispārējais raksturojums — 14, 17, 20—24, 38—39, 205—208, 234, 239—240, 251—253, 311—312, 313, 316, 529—530;
— kapitāla sākotnējā uzkrāšana — 354, 583—603, 607—615;
— naudas un banku sistēma — 96, 98, 131, 611—612;
— rūpniecība — 206, 234, 251, 313—314, 356—358, 372—377, 382—386;
— pilsētas — 538—542;
— lauksaimniecība un agrārās attiecības — 354, 548—549, 552—553, 556—558, 583—584, 586—587, 602—603, 606;
— ārējā tirdzniecība — 371—375, 377, 609;
— vergu tirdzniecība — 614;
— kapitāla eksports — 500;
— koloniālā sistēma — 419, 607—611, 613;
— iedzīvotāji — 443—444, 446—447, 515, 530;
— darbaļaužu stāvoklis — 154—155, 206—224, 234—250, 327—333, 338—339, 340—345, 355—356, 372—377, 382—389, 470—474, 491—494, 534, 536—579, 599;
— strādnieku kustība — 155, 234, 237, 238—239, 240, 246, 251—252, 352—354;
— likumdošana — 205, 206, 229—231, 234—252, 350, 401—406, 410—411, 549, 586, 587, 595—601.
Anglijas XVII gs. buržuāziskā revolūcija — 586, 587, 601.
Antijakobiņu karš — 549, 607—608.
Antīkā pasaule — 67, 83, 84—85, 92,

98, 122—123, 125, 137—138, 149, 152, 172, 242, 281, 293, 306—307, 418, 590.
Apgrozāmais kapitāls — 500.
Apdrošināšanas sabiedrības — 178.
Apdzīvotības likums — 516.
Argentīna — 302.
Aristokrātija — 23, 488, 549, 550, 578, 588, 625.
Arodbiedrības — 216, 252—254, 523, 598—601.
Astoņpadsmitā gadsimta apgaismotāji — 92, 499.
Astoņpadsmitā gadsimta rūpniecības revolūcija — 250—251, 310—315, 317—320, 352, 389—390.
Atēnas (Senās) — 85, 122—123, 306—307.
Atražošana — 129, 464, 490, 496—497;
— tās specifiskā īpatnība kapitālismā — 464—465, 517—518;
— ražošanas attiecību atražošana — 129, 462, 468—470, 473—474, 476, 502—503, 507—508, 581;
— darbaspēka atražošana — 151—154, 180—181, 187—188, 266, 295, 468—471, 473—474, 476, 501—504, 505—506;
— tās īpatnības dažādās saimniecības nozarēs — 494—495, 496.
Sk. arī *Vienkāršā atražošana, Paplašinātā atražošana.*
Augļotāju kapitāls — 133, 146—147, 415—416, 607.
Augsnes augliba
— darba ražīguma faktors — 417—418, 430, 508;
— tās noplicināšana kapitālisma apstākļos — 206, 225, 412—413.
Augsnes krītošās auglības «likums» — 413.
Austrālija — 371, 625.
Austrija — 234.
Austrumindijas kompānija — 124, 374, 625.
Āzija — 129, 145, 280, 300—301.

B

Bankas — 118, 126, 127, 130—131, 132, 133, 610.
Banknotes — 118, 128, 129, 131.
Bāze un virsbūve — 14—17, 81, 84—85, 87, 396—397, 399—400, 485, 503.
Beļģija — 88, 134, 251, 492, 547—548.
Bērnu darbs
— vispārējais raksturojums — 307, 327, 379—380, 383—386, 519, 564;
— bērnu ekspluatācijas sekas — 328—334, 385—386;
— kā viens no relatīvās pārapdzīvotības cēloņiem — 430—431, 518—520;
— Anglijā — 208—212, 219—220, 221—224, 231, 235—236, 244, 328—330, 331, 380—386, 401—407;
— tā juridiskā regulēšana — 236—238, 242—243, 245—252, 328—329, 332, 390.
Bezdarbs — sk. *Relatīvā pārapdzīvotība.*
Bimetālisms — 95—96, 130—131.
Birža — 127, 168, 603, 610—612.
Briseles vācu strādnieku biedrība — 474.
Buržuāziskā brīvība — 74, 149, 150, 151—152, 155—156, 329—330, 440, 478—479, 600—601.
Buržuāziskā statistika — 230, 347—348.
Buržuāziskā vienlīdzība — 141, 149, 155—156, 245, 253—254, 478—479.

C, Č

Cena (vispārīgās tēzes) — 95, 96, 98—101, 102, 104, 105, 111—112, 141—143, 144—146, 147—148, 153—154, 168.
Cilvēces pirmatnējais stāvoklis — 82, 157—159, 295, 417—418, 502.
Cilvēks (kā sabiedrības ražošanas spēks) — 53—54, 76—77, 157—158, 162, 176—177, 274—275, 310, 414, 494.
Cunftu sistēma — 260, 271, 285—286, 301, 305, 581—582, 606, 607.
Čartisms — 237, 239, 240.

D

Daba (kā produkta un kapitāla vielisko elementu radīšanas sākotnējais faktors) — 157—159, 162, 313—315, 321—322, 413—414, 494—495, 496.
Darba alga — 151—155, 162, 436—442, 505—506;
— definējums — 439—442, 457, 491—492;
— nacionālās atšķirības tās līmeņa ziņā — 152, 457—461;
— un kapitāla tendence — 491—492;
— tās robežas — 153—154, 506—507;
— un kapitāla uzkrāšana — 502, 506—507;
— un rūpniecības cikls — 520;
— un darba diena — 439—440, 447—449;
— un preču cenas — 448;

— tās «regulēšana» ar likumiem — 598—601;
Sk. arī *Nominālā darba alga, Laika darba alga, Gabaldarba alga, Reālā darba alga.*
Darba dalīšana — 103—104, 150—151, 296, 297, 299, 301, 304—308, 347—349, 396—398, 508—509, 524;
— dabiskā — 82, 295—296;
— manufaktūrā (un fabrikā) — 283, 284—285, 289, 290—291, 292—293, 294—301, 303, 304—306;
— starptautiskā — 371;
— sabiedriskā — 52—53, 78, 79—80, 103, 104, 295—296, 297—299, 305—307, 366, 418—419;
— teritoriālā — 297.
Darba diena
— tās sastāvdaļas — 199—200, 430—431, 432—433, 434, 439—440;
— tās maksimālā robeža — 243—244, 446;
— darba dienas ilgums un virsvērtības lielums — 423—431, 447—448;
— un ekonomēšana kapitālistiskajā ražošanā darba ziņā — 269—270, 395—396;
— un darba intensifikācija — 338—342, 427—431, 452—453;
— darba dienas piespiedu ierobežošana — 205—206, 229—230, 234—239, 241—242, 246—247, 252—254, 338, 446—447;
— kapitāla cenšanās nojaukt darba dienas sociālās un tīri fiziskās robežas — 225, 228—229, 234, 235—236, 237, 239, 242—243, 244—245, 246, 250—251, 336—338;
— strādnieku ciņa par darba dienas saīsināšanu — 155, 196—197, 202, 215—216, 229, 235, 238—239, 251—254, 338;
— un darba alga — 447, 448, 449;
— sociālismā un komunismā — 431.
Darba fonds — 465—467, 498—500, 502.
Darba formālā pakļautība kapitālam — 278—279, 415—417, 598.
Darba intensifikācija — 287, 338—345, 427—431, 524.
Darba līdzekļi — 158—162, 177—178, 277, 348—350, 491, 509.
Darba līdzekļu fiziskā nolietošanās — 161—162, 178—179, 334—335, 495, 497—498.
Darba līdzekļu morālā nolietošanās — 335, 472—473, 495—496.
Darba nami (Anglijā) — 233—234, 534.
Darba nauda — 94.
Darba priekšmets — 158—162, 166—167, 174, 179, 265—266, 414—415, 494.
Darba ražīgums
— vispārējās tēzes — 56, 264—265, 279—280, 417—418, 457—458, 495—496, 508—509, 526—527;
— apstākļi, kas nosaka tā līmeni — 50, 51, 274—275, 276—277, 279—282, 287, 417—418, 429—430, 431, 457—458, 509—510;
— tā pārmaiņu ietekme uz preces vērtību — 49—51, 55—56, 176—177, 269—270, 495—496;
— tā pārmaiņu ietekme uz darbaspēka vērtības lielumu un virsvērtību — 264—265, 424;
— kā kapitāla uzkrāšanas faktors — 495—496, 508, 510.
Darba reālā pakļautība kapitālam — 253—254, 260—262, 278, 415—416, 508, 597, 621—622.
Darba rezerves armija — sk. *Relatīvā pārapdzīvotība.*
Darba rīki — 217, 225—226, 310—312;
— vispārējais raksturojums — 158—159, 171—172;
— kā darba ražīguma faktors — 287;
— vērtības veidošanas procesā — 321—322.
Darbaspēks
— definējums — 148—149, 153—155, 176—177, 187, 423, 469—470, 483—484, 494—495, 498—499;
— nosacījumi, lai to varētu pārdot kā preci — 149, 150, 153—155, 279—280, 478, 505—506;
— tā vērtība — 151—154, 155, 181—182, 185—188, 199, 225—226, 255, 264, 265—266, 294—295, 327—328, 423, 426, 429, 457, 491—492, 505, 547—548, 599—600;
— tā patērēšanas process — 155, 163—164, 278—280, 423;
— tā lietošanas vērtības specifiskais raksturs — 148—149, 163—164, 169, 200—202, 301—302, 423, 440—441, 471—473, 479—480;
— tā palētināšanas robežas — 152—154, 294—295, 386—387, 491—492;
— tā atražošana — 152—154, 181—182, 187—188, 348—349, 468—471, 473—474, 476—477, 502—503, 505—506.
Darba tirgus
— nepieciešamie apstākļi, lai rastos

darbaspēka tirgus — 148—151, 410—411, 582—583;
— un rūpniecības cikls — 410—411, 520—522;
— «brīvā kolonijā» — 621—623, 624—625.
Darbs (vispārējās tēzes) — 52—55, 72—73, 157—163, 170—172, 174—176, 177, 261—262, 437—438, 464, 496—497.
Darvinisms — 228, 287, 310.
Desmitā tiesa — 51—52, 81.
Dialektika — 478—479;
— ideālistiskā — 26—27;
— materiālistiskā — 25—27;
— pretrunas — 14, 24, 27, 98—99, 100—102, 108—109, 127—128, 155—156, 278—279, 299, 336—337, 355—356, 362—368, 380—393, 400—401, 410—411, 414, 431, 489, 527—528, 537, 616—617;
— pretstatu vienība un cīņa — 56—59, 68—69, 73—74, 89—90, 101—102, 108—109, 114, 127, 134—135, 296, 412—413, 414;
— kvantitātes pāreja kvalitātē — 259—260, 271, 272—274;
— noliegums noliegums — 617;
— iespējamība un īstenība — 108—109;
— nepieciešamība un nejaušība — 14, 70—71, 80, 147, 148, 298;
— cēlonis un sekas — 517—518;
— saturs un forma — 47—48, 79—80, 83—84, 87, 99—101, 478—479;
— būtība un parādība — 47—48, 57—58, 61—62, 65—66, 68, 258—259, 266—267, 437—438, 439, 440, 441—442, 448—449, 466—467.
Sk. arī *Marksistiskās politiskās ekonomijas metode.*
Dzimtbūšana
— ražošanas attiecības — 81—82, 440—441, 581, 582, 583;
— virsdarba īpatnējās formas — 439—440, 465—467;
— Anglijā — 582—584, 587;
— Itālijā — 582—583;
— Krievijā — 587;
— Donavas kņazistēs — 203—204.

E

Ēģipte — 280, 381, 417—418, 418—419.
Eiropa — 583.
Eklektika — 117.
Ekonomija
— ražošanas līdzekļu — 163, 165—166, 171—172, 273—274, 277, 322—323, 339, 351—352, 380, 381—383, 431, 509—510, 616—617;
— darba — 154—155, 171—172, 269—270, 431, 576.
Ekonomiskās krīzes — 20—23, 27, 88—89, 115—116, 138, 207, 545;
— būtība un cēloņi — 108—109, 127—128, 180, 482—483;
— nosacījumi, lai to iespējamība pārvērstos par īstenību — 108—109;
— un naudas krīze — 127—128;
— kā tās ietekmē strādnieku šķiras stāvokli — 445, 525—526, 534, 545—548.
Eksistences līdzekļu falsifikācija — 154—155, 213—215, 492—493.
Ekspluatācijas pakāpe — sk. *Virsvērtības norma.*
Ekspropriācija
— tiešo ražotāju ekspropriācija — 581—582, 583, 585—587, 588—598, 605—606, 615—617, 625;
— fiskālās sistēmas ekspropriējošā iedarbība uz sīkburžuāziju — 612;
— ekspropriatoru ekspropriācija — 616—617.
Ekvivalentā forma
— kā iemiesota vērtība — 60—61, 64—66;
— kā tiešās maiņas iespējas forma — 64, 66, 72—75;
— trīs tās īpatnības — 64—66;
— tās mīklainība — 64—65;
— salīdzinājumā ar vērtības relatīvo formu — 57—58;
— attiecība starp tās attīstību un relatīvās formas attīstību — 61—62, 64, 72—75, 90.

F

Fabrika
— vispārējais raksturojums — 14—15, 233—234, 345—347, 370—371, 378—379;
— darba dalīšana fabrikā — 52—53, 347—349;
— fabrikas strādnieks — 233—234, 346—360, 372—373.
Fabriku likumdošana
— vispārējās tēzes — 14—15, 205—206, 236—237, 245—246, 248—249, 250—251, 252, 253—254, 350—351, 395, 397, 410—411;
— Anglijā — 14—15, 205—206, 228—229, 233—254, 350—351, 401—406;
— Francijā — 233, 234—235, 252;
— Beļģijā — 233—234.
Feniji — 579.

Feodālisms
— vispārējais raksturojums — 81—82, 279—280, 281, 486—487, 581—584, 606—607;
— Indijā — 490;
— Anglijā — 583—584, 585—586, 587, 602;
— Vācijā — 594;
— Francijā — 602—604;
— feodālisma sairšana — 353—354, 581—582, 583—584, 585, 587, 593—595.
Fermeris — 582—583, 588—589, 602—604, 606—607.
Fiskālā sistēma — 612—613.
Fiziokrāti — 85—86, 147, 167—168, 269—270, 415, 435, 484, 619.
Francija — 17, 23, 24, 88—89, 129—130, 132, 229, 234—235, 252, 260, 297, 325—326, 381, 564, 587, 597, 598, 600—601, 603.
Francijas-Prūsijas 1870.—1871. gada karš — 132.
Franču XVIII gs. beigu buržuāziskā revolūcija — 91, 504, 601.
Franču XVIII gs. materiālisms — 92, 499.
Fritrēderisms — 23, 38, 68, 155—156, 206, 218, 237—239, 245—246, 247, 395, 550, 606—607.

G, Ģ

Gabaldarba alga — 450—456;
— vispārējais raksturojums — 451—453, 454, 457;
— tās formas iracionalitāte — 451;
— tās vēsture — 454—455;
— kā darba procesa intensificēšanas un darba dienas saīsināšanas līdzeklis — 451—455;
— kā vidējā darba algas līmeņa pazemināšanas līdzeklis — 454;
— un laika darba alga — 450—452, 453;
— un darba ražīgums — 455—457;
— un strādnieku individuālās atšķirības — 453—454.
Garīgais un fiziskais darbs — 157—158, 349—350, 396—397, 414—415.
Grieķija (Senā) — 67, 84, 122—123.
Gruntsnoma — 52, 583.
Ģints un ģimene — 82, 83, 295, 401—402.
Ģimene un ģints — 82, 83, 295, 401—402, 605.

H

Holande — 229, 231, 312, 317, 326, 381, 419, 597, 607—610, 617—618.

I

Iekšējais tirgus — 574, 603—606.
Indija — 53, 87, 121—122, 124, 276, 281, 299, 317, 325, 371, 418, 419, 490, 607, 609—610.
Individuālā vērtība — 171—172, 266—269, 336.
Internacionāle (I) — sk. *Starptautiskā Strādnieku Asociācija.*
Īpašums
— kopienas — 82, 203—205, 281, 282, 299—301, 583, 588—589;
— uz ražotāju pašu personisko darbu dibinātais privātīpašums — 82, 583, 615—616, 617—618, 625;
— privātīpašums, kura pamatā ir sveša darba ekspluatācija — 163—164, 479—481, 537, 580—582, 583—584, 585—586, 587, 615—618, 625;
— sabiedriskais — 615, 617;
— komunistiskajā sabiedrībā — 82—83, 617.
Sk. arī: *Zemesīpašums.*
Irāna — 418—419.
Īrija — 215, 227, 345, 567—579, 591, 613.
Itālija — 38, 381, 419, 582.
Izejmateriāls — 153—159, 160, 166—167, 177, 302.

J

Japāna — 129, 583.

K

Kā kapitāls ekspluatē darbaspēku — 414;
— ekonomiskā būtība — 278—279;
— darbaspēka ekspluatācijas intensīvā un ekstensīvā palielināšana — 505—506;
— ekspluatācijas pakāpes izteiksme — 187—190, 432—435, 491—492, 495;
— darbaspēka ekspluatācija un ražošanas anarhija — 392—393.
K. Marksa «Kapitāls»
— priekšmets un metode — 13—14, 17—19, 24—27, 31, 47, 54—55, 80—81, 133, 146—147, 150—151;
— nozīme strādnieku šķirai — 38;
— buržuāzijas attieksme pret to — 24;
— tulkojumi svešvalodās — 25, 31, 32, 33, 26—37, 40;

— «Kapitāla» vēsture — 11, 13, 19—20, 24—25, 32—34, 37, 40—41.
Kapitāla eksports — 500, 621—622.
Kapitāla koncentrācija — 260—261, 280, 392, 410—411, 511—513, 609.
Kapitāla organiskais sastāvs — 256—258, 364—365, 369—370, 501—502, 508—509, 509—510, 514—516, 517, 598.
Kapitāla sākotnējā uzkrāšana
— vispārīgais raksturojums — 466, 510, 580—582, 614—617, 625;
— sākotnējās uzkrāšanas faktori un galvenie momenti — 581—582, 585—586, 598, 607—608, 610, 611, 612—613;
— zemnieku varmācīga padzīšana no zemes — 354, 583—595, 620—621;
— lendlordi uzurpē kopienu īpašumu — 587—591;
— uzurpēšanas metodu vispārējais raksturojums — 594—595, 607—608, 614—615, 624—625.
Kapitāla sastāvs pēc vērtības — 501, 508—510.
Kapitāla tehniskais sastāvs — 501, 508—511, 513.
Kapitāla uzkrāšana
— vispārējais raksturojums — 475, 476—478, 480—482, 485—487, 501—502, 503—504, 505, 506, 507, 510—511, 527—528, 534;
— nepieciešamie apstākļi, avoti un faktori — 462—463, 476—477, 478, 489—492, 493—494, 495—498, 508, 512—513;
— rezultāti un sekas — 511, 514—515, 516, 518—519, 527—528;
— zemkopībā — 494;
— un strādnieku šķiras stāvoklis — 493—494, 501—503, 504—507, 514—517, 519—521, 527, 537;
— un preču ražošanas likumi — 480—482;
— tās vēsturiskā tendence — 615—617.
Sk. arī: *Kapitāla koncentrācija.*
Kapitālistiskais ražošanas veids
— vispārējais raksturojums — 22—23, 24, 47, 67—68, 84, 85—86, 100, 122—123, 130, 132, 146—147, 149—151, 155—156, 172—173, 188—189, 225, 252—254, 269—270, 278—280, 348—349, 399—400, 401—402, 414—415, 421—422, 433, 439—440, 441—442, 481—482, 505—506, 507, 508, 510, 514, 518—519, 526—527, 537, 616—617, 620—621;
— tā noteicošais mērķis — 136—139, 164, 168—172, 188, 192—193, 200—201, 250—251, 259, 278, 414—415, 485—486, 487—488, 505—506, 508;
— tā izejas punkts un priekšnoteikumi — 133, 150—152, 271, 281, 296, 467—468, 510, 581, 582, 615—616, 624—625;
— tā antagonismi un pretrunas — 14, 24, 27, 108—109, 155—156, 245—246, 278—279, 293, 336—337, 354—355, 363, 364, 366—368, 380, 392—393, 400—401, 410—411, 412—413, 414, 431, 527—528, 537, 537—538;
— un feodālisms — 581—582;
— tā vēsturiskā nepieciešamība — 281—282, 412;
— tā vēsturiski pārejošais raksturs — 18, 20—21, 37—38, 399, 400, 478—479, 485, 616—617.
Kapitālistiskās ražošanas anarhija — 155—156, 298—299, 392—393, 410—411, 431.
Kapitālistiskās ražošanas likumi (vispārējās tēzes) — 14, 266, 268—269, 478—480, 481—482, 486, 505—506, 521—522, 525, 526, 597—598.
Kapitālistiskās uzkrāšanas vispārējais likums — 503—504, 505—506, 514—515, 522—524, 525—526, 527, 533—534, 536—537, 539—540, 564.
Sk. arī: *Darba intensificēšana, Kapitāla uzkrāšana, Relatīvā pārapdzivotība, Pauperisms.*
Kapitāls
— definējums — 137—138, 140, 146, 200—201, 224—226, 228, 260, 261, 467—468, 543—544, 615, 618—619;
— kapitāla vēsture — 133, 146—148, 149—151, 163, 278, 417—418, 606—607, 611—612, 615—617;
— kapitāla vispārējā formula un tās pretrunas — 133—148;
— pārplūšana no nozares uz nozari — 516—517, 521—522;
— kapitāla kustība un pretrunas — 278—280, 362—363, 380, 410—411, 462, 524;
— un darba alga — 491—495;
— pielietotais un patērētais kapitāls — 497—498.
Kastas — 285—286, 419.
Klans — 591—592, 595.
Klasiskā buržuāziskā politiskā ekonomija
— vispārējais raksturojums — 20—21, 83, 84, 360—361, 433, 437—439, 441—442, 461, 500, 504—505;
— tās izdarītās atsevišķo ekonomisko kategoriju un procesu analīzes

īpatnības — 37, 56—57, 83, 84, 131—132, 134—135, 148, 151, 258—259, 293, 298, 303—304, 322, 415, 420—421, 424—427, 437—439, 440—441, 483—484, 487—488, 491—492, 496—497, 498, 502, 508, 515—516.
Klaušas — 81, 203—205, 440, 465—466.
Koloniālā sistēma — 371, 419, 608—611, 612—613.
Kolonizācija — 618—625.
Komplicēts darbs — 54—55, 152—153, 172—173.
Komunisms — 82—83, 485;
— īpašuma formas — 82—83, 617;
— sadalīšana — 82—83;
— darba apstākļi un organizācija — 83, 520;
— nepieciešamais darbs — 431;
— materiāli tehniskā bāze — 326, 485;
— un indivīda attīstība — 397—398, 400—402, 485, 507—508.
Konkrētais darbs — 49, 53—54, 56, 57, 65—66, 71, 170—172, 174—175, 181.
Konkurence — 228—229, 266—267, 268—269, 290—291, 299, 325—326, 372, 373, 447—449, 486, 496, 512—513.
Kooperācija
— definējums — 274, 322, 616;
— tās izejas punkts — 277, 281, 301—302;
— tās nozīme un priekšrocības salīdzinājumā ar darba individuālo formu — 274—278;
— faktori, kas nosaka tās mērogu — 277—278;
— tās attīstības rezultāts — 277—278, 302;
— tās agrīnās formas — 281;
— vienkāršā — 281—282, 302, 303, 320—321;
— kapitālistiskā — 281—282, 283, 414—415, 509—510;
— nepieciešamība, lai liela mēroga kooperācijā darba process tiktu sabiedriski regulēts — 278, 350—351;
— kā lielu revolūciju faktors zemkopībā — 354.
Kopiena — 82, 89—91;
— Indijā — 52—53, 82, 89, 281, 299—301;
— Donavas kņazistēs — 204—205;
— preču maiņa starp kopienām — 89, 295—296.
Kopienu zemes platību iežogošana — 588—591.
Kredīts
— rašanās un attīstības nosacījumi — 125, 126—127, 128—130, 486—487, 511—512;
— kredītnauda — 118—119, 128—129, 611;
— valsts kredīts — 610—612;
— starptautiskais kredīts — 611—612;
— Senajā Romā — 125—126;
— viduslaikos — 125—126, 127—128;
— kā kapitāla sākotnējās uzkrāšanas faktors — 610—611;
— kapitālistiskās ražošanas procesā — 153—155, 511—513, 516, 517;
— kā strādnieks kreditē kapitālistu — 153—155, 422.
Krievija — 204, 458—459, 556, 587.
Kvantitatīvā naudas teorija — 116.
Ķīmija — 37, 158—159, 160—161, 259—261, 495—496.
Ķīna — 77, 119, 121—122, 317, 607—608, 609.

L

Laika darba alga — 436—442;
— vispārējais raksturojums — 443—444, 450—452, 453, 575—576;
— apstākļi, kas nosaka tās apmērus — 443—445, 447—448, 457—458;
— tās mērvienības — 444—446;
— tās izdevīgums kapitālistam — 446.
Lauki — 228, 296, 411—412, 525, 556—557, 563—564, 605—606.
Lauksaimniecība — 525, 548—549, 579. Sk. arī: *Zemkopība.*
Laukstrādnieks
— dzīves un darba apstākļi — 215—216, 231, 411—413, 454—455, 493, 525, 534—536, 549—567, 573—579, 582—583, 599—600, 602;
— šķiras cīņa — 412—413.
Lielrūpniecība — 316—317, 319, 320—321, 323—324, 365—366, 370—371, 378, 379—380, 401—402;
— tās vēsture — 20—22, 160, 161, 309, 327—328, 612—613;
— tās nozīme — 309, 327—328, 399—401;
— tās tehniskā bāze — 399;
— un darba dalīšana — 397—398;
— tās iedarbība uz zemkopību — 412—413, 605—607;
— un iekšējais tirgus — 605—607.
Lietiskā bagātība
— avoti — 53—54, 413, 468, 494—495;

— tās elementi — 123—124, 150, 159—163, 181—182, 495, 581;
— tās sabiedriskā izpausme — 121—122, 123—124, 131—132;
— tās piesavināšanās — 137—139;
— tās pārvēršana kapitālā — 468;
— tās atražošanas nosacījumi — 464;
— nacionālā — 610—611.
Lietošanas vērtība — 47—48, 49—50, 52—53, 55—57, 88—89, 138—139, 140—141, 143—144, 160—162, 165—166, 168—169, 170—172, 180—181, 476;
— naudas precei — 91—92;
— darbaspēkam — 148—150, 153—158, 163—164, 169—170, 171—172, 272—273;
— un vērtība — 47—48, 55—56, 170—172, 176—178, 179—180, 182—183.
Liga pret labības likumiem — 23.
Likumi par kopienu zemes iežogošanu — 588.
Likumi par nabagiem (Anglijā) — 355, 374, 529, 549, 556—557, 586.
Likumi pret klaidonību — 595—597.
Likumi pret koalicijām — 374, 598—599, 600.
Lini — 583, 603.
Ludīti — 352—353.

M

Maiņa
— kā nepieciešamais nosacījums, lai produkts pārvērstos par preci — 51—52, 78—79;
— tiešā produktu maiņa — 89—90, 107—109;
— starp kopienām — 89—90, 91, 295—296;
— un naudas rašanās — 101—102.
Maiņas vērtība — 47—49, 52—53, 57—58, 68, 84—86, 89, 90, 100—101, 102, 141—142, 143—144, 150—151.
Mainīgais kapitāls
— definējums — 181—184, 185—186, 192—193, 255, 257—258, 336—337, 360—361, 465—467, 483—484, 502, 514—515;
— kā kategorija, ko pirmoreiz ieviesis Markss — 500;
— tā eksistēšanas forma ražošanas procesā — 187—189, 192—193, 301—302, 433—434, 483—484, 499—500, 502, 509—510, 514—515;
— tā funkcionēšanas nepieciešamais nosacījums — 186—187;
— atkarība starp avansētā mainīgā kapitāla lielumu un virsvērtības masu — 255—259;
— tā lielums un strādnieku skaits — 255—260, 514, 598;
— zināmas lauku iedzīvotāju daļas eksistences līdzekļu pārvēršanās par mainīgā kapitāla lietiskajiem elementiem — 598, 603;
— un kapitāla uzkrāšana — 509, 518—520.
Mājas darbs
— kā kapitālistiskās ekspluatācijas sfēra — 250—252, 288—289, 382—387, 389—390, 393—394, 401—402, 410—411, 415—416, 573—574;
— tā raksturs un strādnieku stāvoklis — 288—289;
— darba samaksas sistēma — 452—453, 546, 573—574;
— fabrikas ietekme — 379—380, 390, 402;
— fabriku likumdošanas ietekme — 410—411.
Maltusisms — 145, 296, 413, 430—431, 504, 517—518, 528—529, 572—573, 577.
Manufaktūra
— tās būtība — 37—38, 271, 283, 290—291, 293—295, 307—308, 353—354, 605—606;
— tās izejas punkts — 301—302, 309;
— tās rašanās veidi — 283—285, 304—305, 307—308, 604—605, 607;
— tās kapitālistiskais raksturs — 301—308;
— tās pamatformas — 288—295;
— un darba dalīšana — 283, 284—285, 289—290, 291, 292—293, 295—301, 303—306, 314—315, 316—317;
— un mašīnu pielietošana — 288, 292—293, 313—314, 317—319;
— un darba ražīgums — 287;
— manufaktūras strādnieks, daļstrādnieks — 284—295, 297—299, 301—305, 308, 317—318, 612—613;
— kā fabrikas izejas punkts — 317—318, 613.
Marksistiskās politiskās ekonomijas metode
— vispārējais raksturojums — 25—27, 31;
— atsevišķi metodoloģiskie paņēmieni — 13—14, 19, 47, 52, 54—55, 57—58, 79—81, 85, 133, 146—147, 150—151.
Sk. arī: *Abstrakcija, Dialektika.*
Mašīnas
— vispārīgais raksturojums — 288, 310—312, 320—321, 380;

— no mašīnu vēstures — 292—293, 310—315, 318, 319—321;
— kapitālistiskā ražošanas veida materiālais pamats — 309, 319—320, 321—322, 336—337, 340—341, 352—353, 370—371;
— kā vērtības izveidošanās elements un produkta izveidošanās elements — 178—179, 322;
— pielietošanas robežas — 325—326;
— kapitālistiskās pielietošanas sekas — 325—345, 346—351, 354—356, 358—360, 362—364, 365—366, 372, 380, 522—523, 527;
— mašīnu ražīguma izmērīšana — 324—325;
— darba ražīguma palielināšanas līdzeklis — 333—334;
— fiziskā un morālā nolietošanās — 177—179, 334—335, 471—473, 495—496, 497—498;
— un sabiedriskā produkta struktūra — 365—367;
— ar ko daudzu vienveidīgu mašīnu kooperācija atšķiras no mašīnu sistēmas — 314—318;
— automātiskā mašīnu sistēma — 316—317, 355—357, 358—359;
— strādnieku cīņas akcijas pret mašīnām — 352—353, 355—356;
— lietošana komunistiskajā sabiedrībā — 325—326.
Materiālistiskā vēstures izpratne — 14—18, 84, 159, 250—251, 309—310, 399, 400—401, 485, 498—499, 503—504.
Meksika — 149, 172, 609.
Merkantilisms — 68—69, 84, 85, 131, 139—140, 420.
Monēta — 117—120, 128—129.
Monetārā sistēma — 85.

N

Naturālā saimniecība — 81—82, 121—122, 133.
Nauda
— tās definējums — 13—14, 65—66, 68, 75, 91—92, 93, 105, 120—121, 123—124, 127, 133, 138—139;
— tās vēsture — 90—91, 93, 98—99, 117—119, 121, 122, 123, 128—130;
— kā vērtības mērs — 94, 100—101, 105, 111—112;
— kā cenu mērogs — 96—97, 98—99;
— kā apgrozības līdzeklis — 109—120;
— kā dārgumu krājuma izveidošanas līdzeklis — 121—124;
— kā maksāšanas līdzeklis — 125—130;
— pasaules nauda — 130—132;
— papīra nauda — 118—120;
— kredīta nauda — 118, 128—129;
— naudas apgrozība — 109—120, 124, 126—127, 128, 129—130;
— naudas pārvēršanās par kapitālu — 133—156, 169—171, 259—260, 462, 467—468, 479—481, 580—581;
— darba algas naudas formas radītā ilūzija — 436, 439—440, 464—466;
— naudas fetišistiskais raksturs — 92—93.
Sk. arī: *Vispārējais ekvivalents, Zelts, Monēta.*
Naudas krīze — 127.
Naudas skola buržuāziskajā politiskajā ekonomijā — 506—507.
Naudas sodi — 350—351.
Nepieciešamais darbs
— definējums — 188, 198, 224;
— un darba diena — 200, 263—264;
— kapitālisma un klaušu apstākļos — 203—206, 265—266;
— virsdarbs kā tā funkcija — 432—437;
— komunistiskajā sabiedrībā — 431.
Nodokļi — 460;
— to formas — 128—129;
— kā kapitāla sākotnējās uzkrāšanas rīks — 608, 612, 613;
— un virsvērtība — 425—426;
— Romas impērijā — 129—130;
— Āzijā — 129;
— Francijā — 129;
— Anglijā — 586;
— Amerikas Savienotajās Valstīs — 624—625.
Noma — 601—603.
Nominālā darba alga — 443—445, 457—458.

O

Opija kari — 607—608.

P

Paligmateriāli — 160—161, 177, 180—181, 464, 495, 508—509.
Pamatkapitāls — 500.
Papildu virsvērtība — 267—268, 269, 336.
Paplašinātā atražošana
— būtība — 476—477, 480—481, 486—487, 489—490, 501—503, 505—506;

— tās atšķirība no vienkāršās atražošanas — 480—481;
— dažādās sabiedriski ekonomiskajās formācijās — 490;
— ražošanas attiecību paplašinātā atražošana — 501—503, 507—508;
— pastāvīgā kapitāla paplašinātā atražošana — 195—196;
— un darba ekspluatācijas pakāpe — 507—508;
— un kapitāla koncentrācija — 512—513.
Pārprodukcijas krīzes — sk. *Ekonomiskās krīzes.*
Pasaules tirgus — 117, 130—132, 133, 140, 297, 319, 372, 374—375, 457—458, 492, 529—530, 534, 582—583, 606—607, 616—617.
Pastāvīgais kapitāls
— definējums — 181, 182—183, 184—185, 186—187, 257—258;
— kā kategorija, ko pirmoreiz ieviesis Markss — 501;
— tā eksistēšanas forma ražošanas procesā — 195, 266, 301—302, 321—322, 335, 336—337, 483—484, 499—500, 509—510;
— kā mainīgā kapitāla funkcionēšanas nosacījums — 186—187;
— pastāvīgā kapitāla dažādo daļu vērtības pārnešana uz produktu — 164—166, 177—181, 184—186, 321—322, 323—324;
— tā loma vērtības palielināšanas procesā — 219;
— atkarība starp pastāvīgā kapitāla izlietojumu un izmantoto darba masu — 518—519;
— un kapitāla uzkrāšana — 494—497.
Patērēšana
— individuālā — 161—162, 162—163, 468—470, 499—500;
— ražīgā — 171—172, 180—181; 271—274, 469—470, 483—484;
— ražošanas procesā — 161—162, 468—469;
— kā kapitālists patērē darbaspēku — 162—164, 468—470, 482—484.
Pauperisms — 354—356, 444—445, 525—527, 533—534, 563—564, 586.
Peļņa — 37—38, 137—138, 186—187, 426—427, 462—463, 521—522, 615.
Peloponesas karš — 306.
Peonāža — 149.
Pilsēta — 296—297, 412—413, 525, 537—542, 582—583.
Pilsoņu karš Amerikas Savienotajās Valstīs — 17, 242, 246, 252—253, 348, 356, 357, 471, 625.
Politehniskās skolas — 401.
Politiskā ekonomija
— tās vēsture — 305—306, 504;
— tās priekšmets — 13—14, 17;
— marksistiskās politiskās ekonomijas metode — 13—14, 19, 25—27, 31, 47, 52—53, 54—55, 57—58, 79—81, 85, 133, 146—147, 150—151;
— buržuāziskās politiskās ekonomijas vispārējais raksturojums — 20—21, 23—24, 498—500, 504—505, 517, 618—619.
Portugāle — 608.
Prece
— vispārējās tēzes — 13—14, 47, 51—52, 76—77, 77—78, 85;
— tās divējādais raksturs — 47—53, 57, 68, 78, 89—90, 101—102, 108—109, 184;
— precē esošā darba divējādā daba — 52—57, 78—79, 83, 174—175;
— apstākļi un priekšnoteikumi, lai produkts pārvērstos par preci — 51—53, 57, 68, 76—79, 88—90, 150—151;
— tās vērtība — 47—51, 55—57, 60, 65—66, 68, 70, 85, 100, 164—165, 176—177, 436, 496—497;
— tās fetišistiskais raksturs — 76—78, 79—80, 85;
— tās vēsturiskais raksturs — 68—69, 79, 80—81, 83—84.
Sk. arī: *Preču apgrozība, Preču ražošana.*
Preču apgrozība — 121, 122, 125—126, 132—139, 143—146, 147—148, 150—151, 170—171, 478—479;
— un preces metamorfozes — 102—103, 104—108;
— vienkāršā preču maiņa — 140—142;
— atšķirība no tiešās produktu maiņas — 107—109;
— pirkšanas un pārdošanas identitāte — 108—109;
— un kapitālisms — 133, 296;
— un naudas apgrozība — 109—111, 114, 124, 125, 128.
Preču fetišisms — 76—86, 508;
— definējums — 77—78, 85;
— fetišisma rašanās priekšnoteikumi — 76—78;
— nepieciešamie nosacījumi, lai to izprastu — 79—80;
— tā vēsturiskais raksturs — 83—84;
— atsevišķas izpausmes — 85—86.

Preču ražošana — 133, 172—173, 294—295, 510;
— tās pastāvēšanas nosacījumi — 51—52, 57, 68—69, 76—79, 88—90;
— tās pastāvēšana dažādos ražošanas veidos — 108—109, 150—151;
— vienkāršā — 150—151;
— un kapitālisms — 67—68, 163—173, 296—297, 481—482, 510;
— vienkāršās un kapitālistiskās preču ražošanas piederība pie viena un tā paša tipa preču ražošanas un to savstarpējā atšķirība — 108—109;
— tās stihiskais un pretrunīgais raksturs — 103—105;
— preču ražošanas īpašuma likumu pārvēršanās par kapitālistiskās piesavināšanās likumiem — 478—482.
Preču tirgus — 133.
Sk. arī: *Iekšējais tirgus, Pasaules tirgus, Darba tirgus.*
Prečzinība — 48.
Privātais darbs — 51, 66, 73—74, 77—80, 94, 108—109.
Procents — 435, 441—442, 482, 489.
Proletariāta diktatūra — 24, 400, 616—617.
Proletariāts
— viņa kā kapitālisma kaprača vēsturiskā loma — 24, 616—617;
— proletariāta pieaugums, kapitālam uzkrājoties — 372—374, 412, 502—503, 505, 509—510, 563—564, 616—617;
— definējuma «proletārietis» ekonomiskais jēdziens — 502—503;
— skrandu proletariāts — 525—526.
Sk. arī: *Strādnieku šķiras cīņa, Strādnieku šķiras grimšana nabadzībā, Strādnieku šķira, Laukstrādnieks.*
Protekcionisms — 38—39, 460—461, 606—607, 608, 612, 613, 619.

R

Ražošana (vispārīgais raksturojums) — 157—162, 271, 298—299, 414—415, 436—437, 464—466, 615—616.
Ražošanas attiecības — 107—108, 503—504;
— senajā pasaulē — 83—84, 149;
— verdzības apstākļos — 281, 615—616;
— feodālismā — 81—82, 129, 281, 583, 615—616;
— kapitālismā — 80—81, 84—85, 92—93, 149, 234, 253—254, 278—282, 350, 399—400, 437—438, 448—449, 505—507, 528, 581—582, 614—616, 618—619;
— komunismā — 82—83, 617;
— to atražošana — 467—469, 501—503, 507—508.
Ražošanas izmaksas — 276—277, 288, 289, 326—327, 340—341, 438—439.
Ražošanas koncentrācija — 276—277, 301—302, 509—510, 537—538.
Ražošanas līdzekļi — 262, 265, 273—274, 572—573;
— definējums un sastāvs — 150, 159—163, 181—182, 495, 581;
— kā dzīvā darba materiālais faktors un jauna produkta veidošanas vieliskais elements — 158—162, 179—180, 261, 464;
— un darba process — 178—180;
— un vērtības radīšanas process — 164—168, 174—177, 178—181, 181—182, 479—480, 495—496;
— kā mērķtiecīgas ražošanas darbības līdzeklis un materiāls — 261, 414;
— kā darba ražīgā spēka faktors — 50—51, 496—497, 510;
— to pārvēršanās kapitālā — 150—151, 261, 580—581, 619—620;
— ražošanas līdzekļu attīstības sabiedriskās važas — 616—617.
Ražošanas spēki
— to elementi — 157—163, 301—303, 413, 468—469;
— darba līdzekļu noteicošā nozīme, kad jārakstūro attiecīgā sabiedrība — 159;
— kapitālisma apstākļos — 399—400, 413, 431, 527—528.
Sk. arī: *Ražošanas līdzekļi, Cilvēks.*
Ražošanas un kapitāla centralizācija — 260—261, 280, 511—515, 611, 616—617, 625.
Ražošanas veids — sk. *Sabiedriski ekonomiskā formācija.*
Ražīgs darbs
— vienkāršā darba procesā — 160, 175, 179—180, 414—415;
— no fiziokrātu viedokļa — 415;
— kapitālistiskajā nozīmē — 160, 414—415, 482—484.
Reālā darba alga — 429—430, 457—458.
Reformācija — 585—587.
Relatīvā pārapdzīvotība — 445—446;
— būtība un cēloņi — 227—228, 354—355, 371—372, 430—431, 515—516, 517—518, 519—520, 621;
— formas — 523—527;

— tās loma — 371—372, 400—401, 516—519, 521—524;
— un rūpniecības cikla fāzes — 517—518, 520, 523—524.
Relatīvā vērtības forma
— būtība — 59—61;
— tās kvalitatīvā noteiktība — 62;
— preču vērtības lieluma pārmaiņu ietekme uz relatīvās vērtības lielumu — 62—63;
— un ekvivalentā forma — 57—58, 61—62, 64, 72—75, 90.
Relatīvā virsvērtība
— jēdziens — 263—264, 265—266;
— tās ražošanas metodes — 263—264, 264—265, 266—267, 270, 338—339, 415—416, 416;
— un absolūtā virsvērtība — 415—416;
— tās ražošanas ietekme uz darba tehniskajiem procesiem — 415—416;
— un darba ražīgais spēks — 264—265, 268—269, 338—339;
— un samērs starp nepieciešamo darbu un virsdarbu — 263—265, 267—269, 269—270, 415—416;
— un darba dalīšana manufaktūrā — 305—306.
Reliģija — 77—78, 82—84, 224—225, 310, 504—505, 508, 602, 603.
Revolūcija 1848.—1849. gadā — 20—21, 23—24, 240—241, 252.
Roma (Senā) — 84, 97—98, 125—126, 128—130, 145, 202—203, 242, 293, 302, 470, 581—582, 590.
Rūpniecības cikls
— 1825. g. krīze kā kapitālistiskās rūpniecības cikliskās attīstības sākums — 20—23, 38—39;
— vispārīgais raksturojums — 27, 38—39, 372—374, 392—394, 505—508, 517—518, 520, 544—546;
— cikla fāžu mainīšanās un darbaļaužu stāvoklis — 372—377, 506—507, 517, 534, 544—547;
— Anglijas rūpniecības cikliskā attīstība — 372—376, 377, 544—545.
Rūpnieciskais kapitāls
— vispārīgais raksturojums — 138—139, 146—147, 615—617;
— tā ģenēze — 581—582, 606—615;
— naudas kapitāla pārvēršanās par rūpniecisko kapitālu — 140—141, 147—148, 164—173, 259—261, 277, 607, 609—613, 623—624;
— tā koncentrācija un centralizācija — 260—261, 431, 511—514, 609—613, 615—617, 624—625.

S, Š

Sabiedriski ekonomiskā formācija
— tās attīstības raksturs — 17—18;
— kā notiek darba dalīšana dažādās formācijās — 301—302;
— vienkāršā un paplašinātā atražošana dažādās formācijās — 489—490;
— virsdarba forma kā antagonistisko formāciju atšķirības pazīme — 188—189, 203;
— kapitālistiskā attiecība kā iepriekšējo formāciju bojā ejas produkts — 150—151;
— darba līdzekļu nozīme, pētījot izzudušās formācijas — 159;
— darba līdzekļi kā formāciju atšķirības pazīme — 159.
Sabiedriski nepieciešamais darba laiks
— definējums — 50, 76—77, 182, 272—273, 451—452;
— kā vērtības substance — 50—51, 55—56, 76—78, 164—165, 166—167, 171—172, 182, 266—268;
— un konkurence — 290—291.
Sadalīšana
— apstākļi, kas nosaka sadalīšanas veidu — 82—83;
— darba sadalīšana starp patriarhālās zemnieku ģimenes locekļiem — 82;
— komunistiskajā sabiedrībā — 82—84;
— virsvērtības sadalīšana — 425—426, 435, 462—463.
Sieviešu darbs
— vispārējais raksturojums — 327, 386—387, 388—389, 430—431, 518—519, 564;
— no sieviešu darba ekspluatācijas vēstures — 367—308, 326—328;
— sieviešu darba ekspluatācijas sekas — 329—330, 330—332, 332—334;
— kā viens no relatīvās pārāpdzīvotības cēloņiem — 430—431;
— manufaktūrā — 379—380;
— mājrūpniecībā — 383—386;
— Anglijā — 329—331, 380—384, 386—388;
— tā regulēšana likumdošanas ceļā — 237—238, 242—243, 245—246, 247—248, 248—249.
Sīkburžuāziskais sociālisms — 74, 87, 89—90, 482.
«Slavenā revolūcija» (1688.—1689. g.) — 587—588.
Sociālisms — sk. *Komunisms.*

Sociālistiskā revolūcija — 24, 39, 400—401, 410—413, 616—617.
Spānija — 38, 419, 607, 608, 614.
Spekulācija — 136, 168—169, 182, 228, 436—437, 444—445, 611, 625.
Starptautiskā Strādnieku Asociācija — 41, 253.
Strādnieku statūti — 229—231, 453—454, 598—601.
Strādnieku šķira
— strādnieku stāvoklis kapitālismā — 154—155, 252—253, 350, 354—356, 372, 374—375, 414—416, 468—471, 473—474, 495—496, 505, 507, 540—541, 543—544, 597—598;
— konkurence starp strādniekiem kapitālisma apstākļos — 445—446, 447—448, 519—520, 523—524;
— strādnieks kā kapitālistam visnepieciešamākais ražošanas līdzeklis — 468—469, 508, 619—620;
— tās atražošana — 151—154, 181—182, 187—188, 467—471, 473—474, 476—477;
— strādnieku individuālā patērēšana — 468—470;
— strādnieku ražīgā patērēšana — 468.
Sk. arī: *Proletariāts, Laukstrādnieks.*
Strādnieku kustība — sk. *Strādnieku šķiras cīņa.*
Strādnieku šķiras cīņa — 23, 24, 238—239, 455—456;
— par darba dienas saīsināšanu — 155, 202, 215—216, 229, 238—239, 245—246, 248—249, 251—252, 253—254, 338;
— par sieviešu un bērnu darba ierobežošanu — 236—237, 238—239, 246, 328;
— čartisms — 236—237, 238—239, 240;
— strādnieku cīņas akcijas pret mašīnām — 352—353;
— strādnieku šķiras sašutuma un organizētības pieaugums, kapitālismam attīstoties — 534, 616—617;
— angļu fabriku strādnieku sevišķie nopelni starptautiskajā strādnieku kustībā — 251—252;
— laukstrādnieku cīņa — 215—216, 412—413.
Strādnieku šķiras grimšana nabadzībā (vispārējās tēzes) — 505—506, 507—508, 533;
— absolūtā — 354—356, 395—396, 399—400, 412—413, 491—494, 502, 503, 505, 522—523, 526—527, 536—537, 616—617;
— relatīvā — 502—503, 526—527, 536—537.
Sk. arī: *Kapitālistiskās uzkrāšanas vispārējais likums, Eksistences līdzekļu falsificēšana.*
Svētā savienība — 23.
Sveice — 38.

T

Tāpatība — 108—109, 479.
Tehnika un tehnoloģija (vispārējās tēzes) — 309—310, 399, 493—496—500, 513, 516—517.
Tiesības
— romiešu — 92, 242—243, 590;
— viduslaikos — 92, 602—604;
— buržuāziskās — 87—88, 149, 155—156, 201—202, 243—244, 245—246, 249, 250—251, 252, 253—254, 329—330, 350—352, 478—481, 492—493.
Tiešais sabiedriskais darbs — 66, 82—83, 94.
Tirgotāju kapitāls — 133, 139—140, 146—147, 300—301, 606—608.
Sk. arī: *Tirdznieciskais kapitāls.*
Tirdzniecība — 134—136, 143;
— maiņas tirdzniecība — 92—93, 150—151;
— mazumtirdzniecība — 128—129;
— pasaules tirdzniecība — 130—133, 476—477, 608—609, 610—611;
— un norēķini pašās tirdzniecības operācijās — 128—129;
— vergu tirdzniecība — 225—226, 614—615;
— un rūpniecība — 610—611.
Tirdzniecības kari — 607—608, 610—611, 612—613.
Tirdzniecības peļņa — 663.
Tirdznieciskais kapitāls — 136, 140—141, 146—147, 415—416.
Sk. arī: *Tirgotāju kapitāls.*
Transports — 319—320, 370—394, 608—609.
Trests — 512.
Trīsdesmitgadu karš — 594, 598—600.
Turcija — 129, 381.

U

Utopiskais sociālisms — 80—81, 94, 251—252, 396—397, 411, 489, 596.
Utrehtas miera līgums — 614.

V

Vācija — 14—15, 17, 19—21, 24, 34, 38, 203—204, 231, 260, 311, 312, 317, 324, 326, 352—353, 354, 381, 583, 594, 599.
Valoda — 79.
Valsts (ekspluatatoru sabiedrībā)
— kapitāla ierocis — 229—230, 241, 260, 304, 503, 529, 598—601, 608;
— kā valsts «regulē» ekonomisko dzīvi — 204—206, 229—231, 234—250, 252, 402—406, 409—412, 460—461.
Sk. arī: *Fabriku likumdošana.*
Valsts parāds — 610—613.
Vardarbība — 338, 580—581, 607—608, 612—613.
Sk. arī: *Ekspropriācija.*
Vekseļu kurss — 132.
Vergu tirdzniecība — 226—227, 608—609, 614.
Verdzība
— vispārējās tēzes — 90—91, 172, 188, 203, 226, 281, 417, 440, 441, 505, 575—576;
— Senajā Romā — 242, 470;
— Javas salā — 608;
— Amerikā — 149, 203, 226—227, 252, 614.
Vērtība
— definējums — 49—50, 55—56, 60, 70—71, 85—86, 436;
— kā sabiedriska attiecība — 57, 65—66, 87;
— kā buržuāziskā ražošanas veida pati vispārīgākā forma — 84;
— un maiņas vērtība — 48—50, 68;
— lietošanas vērtība — 55—56, 176—177;
— tās lieluma noteikšana — 50—52, 55—56, 70, 100, 164—165, 436;
— tās lieluma pārmaiņas, kad pārmainās darba ražīgums — 50—51, 55—56, 495—497.
Sk. arī: *Individuālā vērtība, Maiņas vērtība, Relatīvā vērtība, Vērtības forma, Ekvivalentā forma.*
Vērtības forma — 57—58, 67—68, 138—139, 497;
— tās divi poli — 57—59, 73—75;
— tās attīstība, attīstoties maiņai — 72;
— vienkāršā — 57—58, 68—70, 72—73, 74, 75—76, 95;
— pilnīgā — 69—73, 74—75, 95;
— vispārējā — 72—74, 74—76, 88—89, 95, 104—105;
— naudas — 57—58, 75—76, 80—81, 94—132, 497.
Sk. arī: *Maiņas vērtība, Relatīvā vērtība, Ekvivalentā forma.*
Vērtības likums — 79—80, 100, 147—148, 258, 268, 298, 436—437, 457—458, 478, 479—480.
Vidējā peļņa — 514, 521—522.
Viduslaiki — 81—82, 125—126, 126—127, 259—260, 271, 281, 285—286, 300—301, 323—324, 353—354, 415—416, 581—582, 602—603, 606—607, 607, 610—611.
Vienkāršā atražošana
— būtība — 464—465, 466—469, 475—477, 480—481, 482;
— atšķirība no paplašinātās atražošanas — 480—481;
— ražošanas attiecību paplašinātā atražošana — 467—469;
— un mainīgais kapitāls — 466—467;
— un virsvērtība — 466—467.
Vienkāršs darbs — 54—55, 173.
Virsdarbs
— definējums — 187—189, 197—198, 433—435, 507;
— kā sabiedriski ekonomisko formāciju atšķirīga pazīme — 188—189, 202—205;
— virsdarba izspiešanas nosacījumi, līdzekļi un veidi — 211—212, 263—265, 267—268, 294—295, 415—419, 495;
— tā apmēru noteikšana — 263—265;
— virsdarba agrīnās formas — 203—204, 415—416;
— kā peļņas avots — 450;
— tā samazināšanās robežlīnija kapitālisma apstākļos — 506—507.
Virsprodukts — 37—38, 197—198, 475—478, 490—491, 505, 516, 572—573.
Virsvērtība — 138—140, 479;
— definējums — 136, 181—182, 184, 185, 187—189;
— tās rašanās — 147—148, 181, 184—187, 336—337, 476, 488;
— tās rašanās vulgārās teorijas — 142—146, 167—204, 179—180, 181, 188—189, 193—197, 425—426, 485—491, 496—498;
— kā ekspluatatoru sabiedrības ekonomisko formāciju atšķirīga pazīme — 187—189;
— tās ražošana kā kapitālisma noteicošais mērķis — 136—139, 139, 164, 167—171, 187—188, 197—198, 200—201, 203—204, 250—251, 278, 336, 414—415, 485—486, 505—506;

— tās lieluma atkarība no darbaspēka vērtības — 423—431;
— virsvērtības norma — 187, 188—190, 197—198, 200, 255—258, 336—337, 416, 426—427, 432—435, 491—492, 495, 498;
— tās masa — 225—258, 336—337, 495, 498;
— tās pārvērstās formas — 37—38, 85, 137—138, 188—189, 202—205, 414—415, 426—427, 435, 462—463, 482—484, 489, 490—491, 572, 615;
— tās kapitalizācija — 475—478, 480—485, 527—528.
Sk. arī: *Absolūtā virsvērtība, Papildu virsvērtība, Relatīvā virsvērtība.*
Virsvērtības norma
— definējums — 187, 188—189, 433—434;
— tās dažādās formulas — 432—435;
— tās aprēķināšanas metode — 189—190, 197—198;
— tās paaugstināšanas nosacījumi — 188—189, 491—492, 495;
— un virsvērtības masa — 255—259.
Vispārējais ekvivalents — 73—76, 88—89, 89—92, 92—93, 103.
Sk. arī: *Nauda.*
Vulgārā buržuāziskā politiskā ekonomija — 68, 136, 138—139, 141—142, 144—145, 162—163, 164, 167—169, 256—257, 360—367, 460—461, 482—483, 498—500, 506—507, 619—621;
— vispārējais raksturojums — 23—24, 63, 83—84, 108—109, 142, 155—156, 259, 437—438, 439, 520—523, 580—581;
— tās virsvērtības teorijas — 142—146, 167—169, 179—180, 181, 188—189, 194—197, 206, 485—491, 496—497, 498.
Sk. arī: *Maltusisms.*

Z

Zelts (un sudrabs)
— kā naudas prece — 75—76, 90—91, 97—99, 105, 110—113, 121—122;
— zelta un sudraba sevišķās dabiskās īpašības — 90—91;
— zelta un sudraba divkāršā lietošanas vērtība — 91—92;
— tā vērtība — 91—92, 111—113;
— zelta un sudraba kā naudas paralēla funkcionēšana — 95—96;
— zelta un sudraba vērtības samērs — 95—96, 131;
— zelta vērtības pārmaiņas un šo pārmaiņu ietekme uz zelta kā naudas funkciju — 97, 111;
— zelta varas palielināšanās, preču ražošanai paplašinoties — 122, 123.
Zeme
— vispārējais cilvēka darba priekšmets — 158, 498—499;
— darba līdzeklis — 158, 159;
— ikvienas bagātības avots — 53—54, 413, 494—495.
Zemesipašums — 17—18, 23, 86, 133, 306—379, 462—463, 488, 549—550, 577—579, 583, 585—586, 601—602, 603—604.
Zemes rente — 37—38, 85—86, 129, 203—204, 224—225, 426—427, 435, 490—491, 602.
Sk. arī: *Klaušas, Dzimtsnoma.*
Zemkopība — 354, 411—413, 494—495, 496, 525, 552, 564, 575—576, 605—607.
Sk. arī: *Lauksaimniecība.*
Zemniecība — 51—52, 80—81, 231, 282;
— zemnieku ekspropriācija kapitāla sākotnējās uzkrāšanas laikposmā — 583—595, 612, 615;
— viduslaiku zemnieki — 51—52;
— klaušu zemnieks — 203—205, 465—467;
— sīkzemnieku pārvēršanās par algotiem strādniekiem, kapitālismam attīstoties laukos — 605—606;
— lēņatkarīgie zemnieki Eiropas zemēs — 583;
— neatkarīgie Anglijas zemnieki XV gadsimtā — 602;
— Anglijas neatkarīgā zemniecība Kromvela laikā — 587;
— krievu zemniecība XVI gadsimta beigās — 587.
Zemnieku karš Vācijā — 204.
Zinātne — 31, 36—38, 159, 321, 498—499;
— pielietošana un loma ražošanā — 320—321, 349—350, 379—380, 399, 412—413, 495—496, 509—510, 527—528;
— zinātnes kapitālistiskā piesavināšanās — 303, 321, 498—499, 616—617.
Sk. arī: *Ķīmija.*
Zinātniskā terminoloģija — 36—38, 187—188, 485.
Zviedrija — 588.

SATURS

No PSKP CK Marksisma-Ļeņinisma institūta VII
PRIEKŠVĀRDS PIRMAJAM IZDEVUMAM . . . . . 13—18
PĒCVĀRDS OTRAJAM IZDEVUMAM . . . . . 19—27
PRIEKŠVĀRDS FRANČU IZDEVUMAM 31
PĒCVĀRDS FRANČU IZDEVUMAM 32
PRIEKŠVĀRDS TREŠAJAM IZDEVUMAM . . . . . 33—35
PRIEKŠVĀRDS ANGĻU IZDEVUMAM . . . . . 36—39
PRIEKŠVĀRDS CETURTAJAM IZDEVUMAM . . . . . 40—44

PIRMĀ GRĀMATA

KAPITĀLA RAŽOŠANAS PROCESS

Pirmā daļa. PRECE UN NAUDA . . . . . 47—132

Pirmā nodaļa. PRECE . . . . . 47—86

1. Divi preces faktori: lietošanas vērtība un vērtība (vērtības substance, vērtības lielums) . . . . . 47—52
2. Precēs ietvertā darba divējādais raksturs . . . . . 52—56
3. Vērtības forma jeb maiņas vērtība 57
   A. Vienkāršā, atsevišķā jeb nejaušā vērtības forma . . . 58
      1) Vērtības izteiksmes divi poli: relatīvā vērtības forma un ekvivalentā forma 58
      2) Relatīvā vērtības forma 59
         a) Relatīvās vērtības formas saturs . . . . . 59—61
         b) Relatīvās vērtības formas kvantitatīvā noteiktība 62—63
      3) Ekvivalentā forma . . . . . 64—67
      4) Vienkāršā vērtības forma visumā . . . . . 68—69
   B. Pilnīgā jeb izvērstā vērtības forma 69
      1) Izvērstā relatīvā vērtības forma 70

2) Sevišķā ekvivalentā forma 70
3) Pilnīgās jeb izvērstās vērtības formas trūkumi . . . 71
C. Vispārējā vērtības forma 72
1) Vērtības formas pārmainītais raksturs . . . . . 72—73
2) Attiecība starp relatīvās vērtības formas un ekvivalentās formas attīstību . . . . . 74—75
3) Pāreja no vispārējās vērtības formas uz naudas formu 75
D. Naudas forma . . . . . 75—76
4. Preču fetišisms un tā noslēpums . . . . . 76—86

Otrā nodaļa. MAIŅAS PROCESS . . . . . 87—93

Trešā nodaļa. NAUDA JEB PREČU APGROZĪBA . . . . . 94—132

1. Vērtības mērs . . . . . 94—101
(Cena. Cenu mērogs. Cenu vispārēja paaugstināšanās vai pazemināšanās. Naudas aprēķina nosaukumi, aprēķina nauda. Vērtības lieluma un cenas kvantitatīvā nesakrišana. To kvalitatīvā nesakrišana.. Cena — tikai ideāla preces vērtības forma.)

2. Apgrozības līdzeklis 101
a) Preču metamorfoze . . . . . 101—109
(P—N—P riņķojums. Pārdošana: P—N. Pirkšana: N—P. Preces metamorfoze visumā. Preču apgrozība. Atšķirība starp preču apgrozību un produktu maiņu.)

b) Naudas apgrozība . . . . . 109—116
(Preces metamorfoze un naudas apgrozība. Naudas divkārtējā pārvietošanās. Apgrozībā esošās naudas daudzums. Apgrozības ātrums. Apgrozības gaita un traucējumi. Faktori, kas nosaka apgrozībā esošās naudas masu.)

c) Monēta. Vērtības zīme . . . . . 117—120
(Monēta un stieņi, monētas nodilšana. Vērtības zīme. Sudraba un vara zīmes. Papīra nauda. Likums, pēc kura apgrozās papīra nauda, kam piespiedu kurss.)

3. Nauda 121
a) Dārgumu uzkrāšana . . . . . 121—124
b) Maksāšanas līdzeklis . . . . . 125—130
c) Pasaules nauda . . . . . 130—132

Otrā daļa. NAUDAS PĀRVĒRŠANĀS KAPITĀLĀ . . . . 133—156

Ceturtā nodaļa. NAUDAS PĀRVĒRŠANĀS KAPITĀLĀ . . . . 133—156

1. Kapitāla vispārējā formula . . . . . 133—140
2. Vispārējās formulas pretrunas . . . . . 140—148
3. Darbaspēka pirkšana un pārdošana . . . . . 148—156
(«Brīvais strādnieks». Darbaspēka vērtība. Preces «darbaspēks» īpašais raksturs.)

Trešā daļa. ABSOLŪTĀS VIRSVĒRTĪBAS RAŽOŠANA . . . 157—262

Piektā nodaļa. DARBA PROCESS UN VĒRTĪBAS PIEAUGŠANAS PROCESS . . . . . 157—173

1. Darba process . . . . . 157—163
(Darba process. Darba priekšmets, izejmateriāls un darba līdzeklis. Ražošanas līdzekļi. Ražīgais patēriņš. Darba process kā process, kurā kapitālists patērē darbaspēku.)

2. Vērtības pieaugšanas process . . . . . 164—173
(Vērtības radīšanas process. Darbaspēka vērtība un vērtība, kuru darbaspēks rada darba procesā, — dažādi lielumi. Vērtības palielināšanas process, kapitāla ģenēzē.)

Sestā nodaļa. PASTĀVIGAIS KAPITĀLS UN MAINĪGAIS KAPITĀLS . . . . . 174—183

Septītā nodaļa. VIRSVĒRTĪBAS NORMA . . . . . 184—198

1. Darbaspēka ekspluatācijas pakāpe . . . . . 184—191
2. Produkta vērtības izpausme produkta relatīvajās daļās . . 191—194
3. Seniora «pēdējā stunda» . . . . . 194—197
4. Virsprodukts 198

Astotā nodaļa. DARBA DIENA . . . . . 199—254

1. Darba dienas robežas . . . . . 199—202
2. Neapmierināmā kāre pēc virsdarba. Fabrikants un bajārs . . 202—208
3. Anglijas rūpniecības nozares bez likumā noteiktām ekspluatācijas robežām . . . . . 209—218

(Mežģiņu rūpniecība. Podniecība. Sērkociņu rūpniecība. Tapešu ražošana. Maizes ceptuves. Dzelzceļi. Šūšanas darbnīcas. Kalēji.)

4. Dienas un nakts darbs. Maiņu sistēma . . . . . 219—224

(Metalurģija un metālapstrādāšanas rūpniecība.)

5. Cīņa par normālu darba dienu. Piespiedu likumi par darba dienas pagarināšanu no XIV gadsimta vidus līdz XVII gadsimta beigām . . . . . 224—234

(Kapitāla nesaudzīgā izturēšanās pret strādnieku veselību un dzīvību. Anglijas strādnieku statūti. Darba dienas robežas XVII gadsimtā pirms lielrūpniecības laikmeta.)

6. Cīņa par normālu darba dienu. Darba laika piespiedu ierobežošana. Anglijas fabriku likumdošana no 1833. līdz 1864. gadam 234—250

(1833. g., 1844. g., 1847. g. un 1850. g. akti. Zīda fabrikas. Kokvilnas audumu apdrukāšanas uzņēmumi. Krāsošanas un balināšanas uzņēmumi.)

7. Cīņa par normālu darba dienu. Anglijas fabriku likumdošanas ietekme uz citām zemēm . . . . . 250—254

Devītā nodaļa. VIRSVĒRTĪBAS NORMA UN MASA . . . . . 255—262

Ceturtā daļa. RELATĪVĀS VIRSVĒRTĪBAS RAŽOŠANA . . 263—413

Desmitā nodaļa. RELATĪVĀS VIRSVĒRTĪBAS JĒDZIENS . . . 263—270

Vienpadsmitā nodaļa. KOOPERĀCIJA . . . . . 271—282

(Kapitālistiskās ražošanas sākuma punkts, šās ražošanas kvantitatīvā atšķirība no cunftu rūpniecības. Sabiedriski vidējais darbs. Ražošanas līdzekļu ekonomija. Kooperatīvā darba sabiedriskie ražīgie spēki. Kooperācijas agrākās formas. Tās kapitālistiskā forma.)

Divpadsmitā nodaļa. DARBA DALĪŠANA UN MANUFAKTŪRA . . 283—308

1. Manufaktūras divējādā izcelšanās . . . . . 283—285
2. Daļstrādnieks un viņa darba rīks . . . . . 285—287
3. Manufaktūras divas pamatformas: heterogēnā manufaktūra un organiskā manufaktūra . . . . . 288—295
4. Darba dalīšana manufaktūrā un darba dalīšana sabiedrībā . 295—301
5. Manufaktūras kapitālistiskais raksturs . . . . . 301—308

Trīspadsmitā nodaļa. MAŠĪNAS UN LIELRŪPNIECIBA . . . . 309—413

1. Mašīnu attīstība . . . . . 309—321
2. Mašīnu vērtības pārnešana uz produktu . . . . . 321—327
3. Mašinizētās ražošanas tuvākā iedarbība uz strādnieku . . 327—345
   a) Kapitāls piesavinās papildu darbaspēkus. Sieviešu un bērnu darbs . . . . . 327—333
   b) Darba dienas pagarināšana . . . . . 333—338
   c) Darba intensifikācija . . . . . 338—345
4. Fabrika . . . . . 346—352
5. Cīņa starp strādnieku un mašīnu . . . . . 352—360

6. Kompensācijas teorija attiecībā uz strādniekiem, ko izstumj mašīnas . . . . . 360—367
7. Strādnieku atgrūšana un pievilkšana sakarā ar mašinizētās ražošanas attīstību. Krīzes kokvilnas rūpniecībā . . . . . 368—377
8. Lielrūpniecība revolucionizē manufaktūru, amatniecību un mājas darbu . . . . . 378—394
a) Uz amatniecību un darba dalīšanu dibinātās kooperācijas iznīcināšana . . . . . 378—379
b) Fabrikas atpakaļiedarbība uz manufaktūru un mājas darbu 379—380
c) Modernā manufaktūra . . . . . 380—383
d) Modernais mājas darbs . . . . . 383—386
(Mežģīņu fabrika. Salmu pīšana.)
e) Modernās manufaktūras un modernā mājas darba pāreja lielrūpniecībā. Šās revolūcijas paātrināšana, attiecinot fabriku likumus uz šādiem ražošanas veidiem (Šujmašīna.) 386—394
9. Fabriku likumdošana (Noteikumi par veselības aizsardzību un audzināšanu). Tās vispārēja izplatīšanās Anglijā (Kalnrūpniecība.) . . . . . 395—411
10. Lielrūpniecība un zemkopība . . . . . 411—413

Piektā daļa. ABSOLŪTĀS UN RELATĪVĀS VIRSVĒRTĪBAS RAŽOŠANA . . . . . 414—435

Četrpadsmitā nodaļa. ABSOLŪTĀ UN RELATĪVĀ VIRSVĒRTĪBA 414—422

Piecpadsmitā nodaļa. DARBASPĒKA CENAS UN VIRSVĒRTĪBAS LIELUMA MAINĪŠANĀS . . . . . 423—431

I. Darba dienas garums un darba intensitāte ir pastāvīgi (doti), darba ražīgais spēks mainās . . . . . 424—427
II. Darba diena un darba ražīgais spēks ir pastāvīgi, darba intensitāte mainās . . . . . 427—428
III. Darba ražīgais spēks un intensitāte ir pastāvīgi, darba diena mainās . . . . . 428—429
IV. Darba ilguma, ražīgā spēka un intensitātes vienlaicīga mainīšanās . . . . . 429—431

Sešpadsmitā nodaļa. VIRSVĒRTĪBAS NORMAS DAŽĀDĀS FORMULAS . . . . . 432—435

Sestā daļa. DARBA ALGA . . . . . 436—461

Septiņpadsmitā nodaļa. DARBASPĒKA VĒRTĪBAS RESP. CENAS PĀRVĒRŠANĀS DARBA ALGĀ . . . . . 436—442

Astoņpadsmitā nodaļa. LAIKA DARBA ALGA . . . . . 443—449

Deviņpadsmitā nodaļa. GABALDARBA ALGA . . . . . 450—456

Divdesmitā nodaļa. DARBA ALGAS NACIONĀLĀS ATŠĶIRĪBAS 457—461

Septītā daļa. KAPITĀLA UZKRĀŠANAS PROCESS . . . 462—463

Divdesmit pirmā nodaļa. VIENKĀRŠĀ ATRAŽOŠANA . . . . 464—474
(Strādnieku šķira kā kapitāla piederums. Kapitālistiskais ražošanas process atražo attiecību starp kapitālistu un strādnieku.)

Divdesmit otrā nodaļa. VIRSVĒRTĪBAS PĀRVĒRŠANĀS KAPITĀLĀ 475—500

1. Kapitālistiskais ražošanas process paplašinātā mērogā. Preču ražošanas īpašuma likumu pārvēršanās par kapitālistiskās piesavināšanās likumiem . . . . . 475—482

2. Politiskās ekonomijas maldīgā izpratne par atražošanu paplašinātā mērogā . . . . . 482—485
3. Virsvērtības sadalīšanās kapitālā un ienākumā. Atturības teorija 485—491
4. Apstākļi, kas nosaka uzkrāšanas apmērus neatkarīgi no proporcijas, kādā virsvērtība sadalās kapitālā un ienākumā. Darbaspēka ekspluatācijas pakāpe. Darba ražīgais spēks. Starpības pieaugums starp izlietoto un patērēto kapitālu. Avansētā kapitāla lielums . . . . . 491—498
5. Tā saucamais darba fonds . . . . . 498—500

Divdesmit trešā nodaļa. KAPITĀLISTISKĀS UZKRĀŠANAS VISPĀRĒJAIS LIKUMS . . . . . 501—579

1. Līdz ar kapitāla uzkrāšanu pieaugošais pieprasījums pēc darbaspēka, kapitāla sastāvam nemainoties . . . . . 501—508
2. Kapitāla mainīgās daļas relatīvā samazināšanās uzkrāšanas un tai līdzi notiekošās koncentrācijas gaitā . . . . . 508—514
3. Pieaugoša relatīvās pārapdzīvotības jeb rūpniecības rezerves armijas radīšana . . . . . 514—523
4. Relatīvās pārapdzīvotības dažādās pastāvēšanas formas. Vispārējais kapitālistiskās uzkrāšanas likums . . . . . 523—529
5. Kapitālistiskās uzkrāšanas vispārējā likuma ilustrācijas . . 529—579
   a) Anglija no 1846. līdz 1866. gadam . . . . . 529—534
   b) Britānijas rūpniecības strādnieku šķiras slikti atalgotie slāņi . . . . . 534—542
   (Uztura līdzekļi. Dzīvokļu stāvoklis. Londona. Ņūkāsla pie Tainas, Bredforda. Bristole.)
   c) Klaiņojošie iedzīvotāji . . . . . 542—544
   (Dzīvokļu apstākļi. Dzelzceļu strādnieki. Ogļrači un citi kalnrūpniecības strādnieki.)
   d) Krīžu ietekme uz vislabāk atalgoto strādnieku šķiras daļu 545—548
   (Dzelzs kuģu būvētāji Londonas austrumu daļā.)
   e) Britānijas lauksaimniecības proletariāts . . . . . 548—567
   (Klejojošie arteļi.)
   f) Īrija . . . . . 567—579

Divdesmit ceturtā nodaļa. TĀ SAUCAMĀ SĀKOTNĒJĀ UZKRĀŠANA 580—617

1. Sākotnējās uzkrāšanas noslēpums . . . . . 580—582
2. Zemes ekspropriācija Anglijas lauku iedzīvotājiem . . . 582—595
   (Aramzemes pārvēršana ganībās XV gadsimta pēdējā trešdaļā un XVI gadsimta pirmajos gadu desmitos. Reformācija un baznīcu zemes izlaupīšana. Feodālā īpašuma pārvēršana par buržuāzisko īpašumu. Restaurācija un «slavenā revolūcija». Valsts īpašuma izlaupīšana. Kopienas īpašums un tā izlaupīšana. Muižu iztīrīšana, aramzemes pārvēršana aitu ganībās un aitu ganību pārvēršana medību parkos kalnu Skotijā.)
3. Asiņainā likumdošana pret ekspropriētajiem no XV gadsimta beigām. Likumi darba algas pazemināšanai . . . . . 595—601
4. Kapitālistisko fermeru ģenēze . . . . . 601—603
5. Revolūcija zemkopībā savukārt ietekmē rūpniecību. Iekšējā tirgus radīšana rūpnieciskajam kapitālam . . . . . 603—606
6. Rūpniecības kapitālista ģenēze . . . . . 606—615
   (Koloniālā sistēma. Valsts parādu sistēma. Mūsdienu nodokļu sistēma un protekcionisma sistēma. Bērnu aizvešana ar varu lielrūpniecības radīšanās sākumā.)
7. Kapitālistiskās uzkrāšanas vēsturiskā tendence . . . . . 615—617

Divdesmit piektā nodaļa. MODERNĀ KOLONIZĀCIJAS TEORIJA 618—625

Piezīmes . . . . . 629—649
Vārdu rādītājs . . . . . 650—670
Citētās un pieminētās literatūras rādītājs . . . . . 671—703
Citēto grāmatu krievu tulkojumu rādītājs . . . . . 704—707
Priekšmetu rādītājs . . . . . 708—722

ILUSTRĀCIJAS

K. Marksa 1867. gada portrets . . . . . VI—VII
Marksa vēstule Engelsam 1867. gada 16. augustā 9
«Kapitāla» I sējuma pirmā vācu izdevuma titullapa 15
«Kapitāla» I sējuma pirmā krievu izdevuma titullapa 19
Marksa vēstule Lašatram, «Kapitāla» I sējuma franču tulkojuma izdevējam 29

KĀRLIS MARKSS
KAPITĀLS. I SĒJUMS.

Piezīmes un rādītājus tulkojis P. Čerkovskis. Redaktors E. Vaivars. Māksl. redaktors A. Krēsliņš. Mākslinieka V. Kovaļova apdare. Tehn. redaktores A. Pelikša un I. Klotiņa. Korektore M. Starka.
Nodota salikšanai 1973. g. 16. februārī. Parakstīta iespiešanai 1973. g. 11. decembrī. Tipogrāfijas papīrs Nr. 1, formāts 60×90/16. 45,63 fiz. iespiedl.; 45,63 uzsk. iespiedl.; 65,86 izdevn. l. Metiens 5000 eks. Maksā 2 rbļ. 6 kap. Izdevniecība «Liesma» Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. Nr. 25828/SZ-1317. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Sovetskaja Latvija», Rīgā, Dzirnavu ielā 57. Pasūt. Nr. 653.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA
0308073711

2-29A